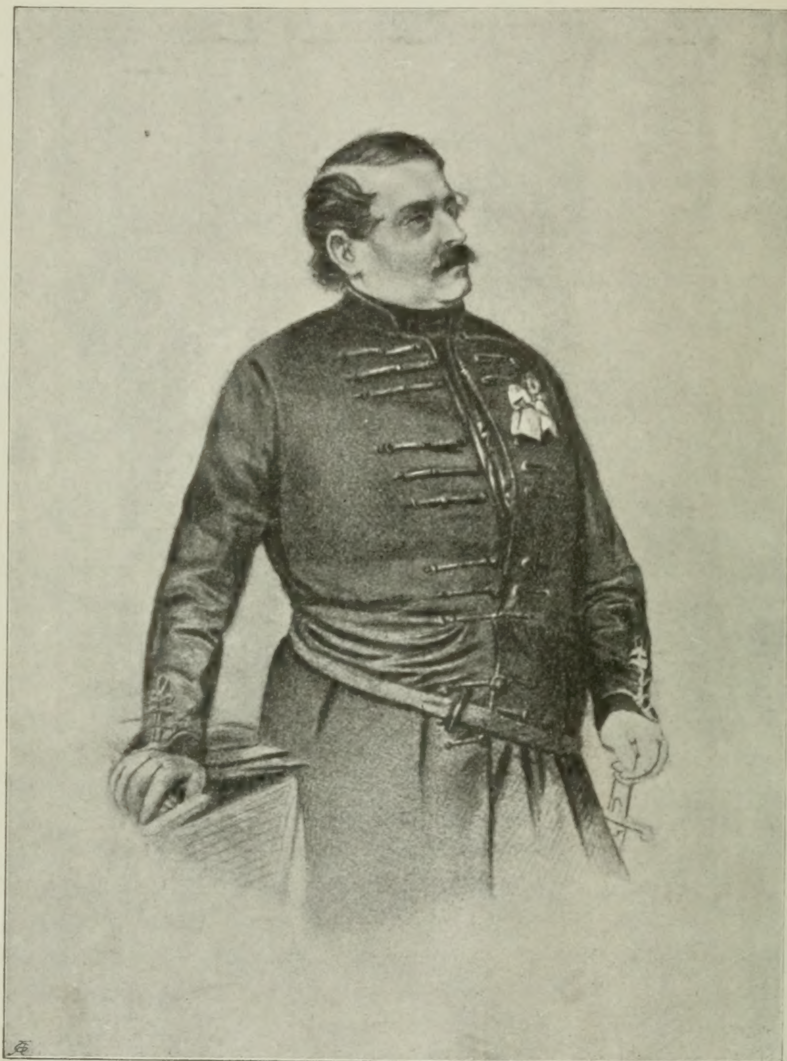

3 1761 08120920 7



Wesselényi Miklós

Báró Wesselényi Miklós

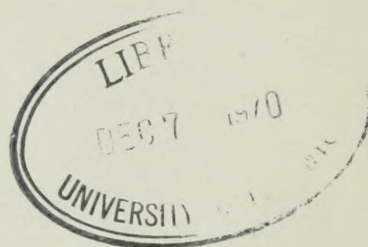
ÉLETE ÉS MUNKÁI.

IRTA:

DR. KARDOS SAMU.

ELSŐ KÖTET.

BUDAPEST
LÉGRÁDY TESTVÉREK KÖNYVNYOMDÁJA
1905.


DEC 7 1970
UNIVERSITY

AJÁNLOM MUNKÁMAT

NEMZETEM IFJÚSÁGÁNAK

MINT A SZEBB ÉS BOLDOGABB JÖVENDŐ

ZÁLOGÁNAK.

Mid van, mi még hazám! mi lelkesíthet?
Mi e kuszált jelenben egyesíthet?
Csak törpe nép felejthet ős nagyságot,
Csak elfajult kor hős elődöket;
A lelkes eljár ősei sírlakához,
S gyújt régi fénynél új szövétneket.
S ha a jelennek halványul sugára:
A régi fény ragyogjon fel honára.

Garay János.

ELŐSZÓ.

Herkules testi ereje, *Demosthenes* ékesszólása, *Nagy Sándor* höslelküsége, *Brutus* honszerelme, *Oroszlánszívű Richárd* bátorsága, *Hollós Mátyás* igazságszeretete, *II. Rákóczi Ferencz* önzetlensége, a folt és félelem nélküli lovagiasság tökéletes példányképe: *ez Wesselényi.* Wesselényi csodás életét és csodás élete áldásos hatását az ébredező magyar nemzetre megírni és méltatni oly feladat, mely, jól tudom, messze meghaladja gyönge erőimet. De vigasztal az a tudat, hogy a mit megtagadott tőlem tehetség dolgában a Gondviselés, azt pótolni fogja, legalább némileg, müvemben az a tűz, az a lelkesedés, mondhatnám rajongó szeretet, melylyel *Wesselényi* nagy alakját kora gyermekségemtől kezdve, tehát négy évtizednél régibb idő óta, kísértem és kísérem.

Hiszen az én bölcsőm is ott ringott a Szamos partján fekvő *Zsibóban* és az ártatlan gyermekévek játékai, valamint a rózsás ifjúkor ábrándjai engem is Zsibóhoz, a Wesselényiek ez ősi fészkéhez fűznek. És bár négy évtizede, hogy elkerültem e helyről, szent emlékeit most is kegyelettel őrzöm szivemben. Becsülettel végeztem tanulmányaimat, odaadással teljesítem közel negyed század óta védői hivatásomat, igazán boldog családnak vagyok feje és alapítója: de nem volna életem boldogsága teljes, ha azt a szent fogadalmat, mit 33 évvel ezelőtt, mint a zilahi főiskola, most *Wesselényi-kollégium* egyik szerény diákja tettem, deresedő fővel be nem váltanám, Wesselényi életét és működését meg nem írnám, s ezzel hálámat a nagy férfiú és tartozásomat nemzetem s különösen annak reménysége, büszkesége, vagyis ifjúsága iránt le nem rónnám.

De mielőtt igénytelen művemet nagy útjára bocsátanám, még forró köszönetet kell mondanom mindama társadalmi és

írói kitünőségeknek, a kik engem hosszú évekre terjedő kutatásaimban s a kimondhatlan fáradtsággal járó adatgyüjtésben nagylelkűleg kalauzoltak vagy erkölcsileg támogattak. Ezek között legelső helyen kell megemlékeznem a nagy Wesselényi elsőszülött fiáról:

Báró Wesselényi Miklósról, Szilágyvármegye érdemekben gazdag, nyugalomba vonult főispánjáról, jelenleg Kolozsvár II. kerületének országgyűlési képviselőjéről és az új-párt nagynevű elnökéről, a ki lehetővé tette nekem, hogy az Erdélyi Múzeum Egyletnél elhelyezett és *dr. Erdélyi Pál* felügyelete alatt álló családi levéltárban kutatásaimat évek hosszú során át szabadon folytathassam s nagynevű édes atyja örökbecsű naplóit, valamint a XIX. század reformkorszakának nagy férfiaival folytatott páratlanul gazdag levelezését lemásoltassam.

Köszönettel tartozom még *gróf Kuun Gézának*, az Erdélyi Múzeum Egylet kiváló elnökének,

dr. Kővári László, Erdély tudós történetírójának,

báró Jósika Samuné, született Jósika Irén ő kegyelmességének,

Zilahi Kiss Ágnes urnőnek, *Wesselényi* ügyvédje, *Zilahi Kiss Károly* leányának, és különösen

Mezőkövesdi Ujfalvy Károly nagyilondai takarékpénztári igazgatónak, mert míg az előbbiek néhány irattal vagy adattal gazdagították gyűjteményemet, addig ő a Wesselényivel benső barátságban élt nagybátyjáról, néhai Ujfalvy Sándorról reája maradt leveles láda összes kincseit, közöttük *Wesselényinek, Széchenyinek, Kossuthnak, Deáknak, Weér* Farkasnak, *Kelemen* Benjaminnak és a nagy *Wesselényi* özvegyének több eredeti levelét is nekem ajándékozta.

És forró köszönetet kell mondanom:

Báró Eötvös Lorándnak, az akadémia elnökének,

dr. Szily Kálmánnak, az akadémia főtitkárának,

dr. Thaly Kálmán országgyűlési képviselőnek és a történelmi társulat első alelnökének,

Rákosi Jenőnek, a «Budapesti Hirlap» főszerkesztőjének és főrendiházi tagnak,

néhai dr. Pauler Gyula, az országos levéltár igazgatója emlékének,

dr. Ferenczy Zoltán egyetemi könyvtárigazgatónak,

dr. Friedvalszky Lajos, a nemzeti múzeum kézirattára felügyelőjének,

Beniczky Lajos, Pestmegye alispánjának,

Hentaller Lajos és *Szathmári Mór* országgyűlési képviselőknek, kik valamennyien készséggel beleegyeztek abba, hogy a magyar tudományos akadémia, az országos levéltár, egyetemi könyvtár, nemzeti

múzeum és Pestmegye levéltárában kutatásaimat szabadon eszközölhessem és illetve az ő magán gyűjteményeikben levő bármely okiratról másolatot készíthessek.

És köszönetet kell szavaznom *dr. Kaizler Györgynek,* Szilágyvármegye mostani főispánjának,

báró Diószeghy Zsigmond, Zilah város polgármesterének,

Mocsáry Lajos volt országgyűlési képviselőnek,

Dr. Lőw Immanuelnek, a szegedi tudós főrabbinak,

Endrődy Sándornak, a Virágdalok hírneves szerzőjének,

Kincs Gyulának, a Wesselényi-kollégium igazgatójának,

Váró Ferencznek, a nagyenyedi Bethlen-kollégium igazgatójának,

dr. Ferenczy Gyulának, a debreczeni kollégium főkönyvtárnokának,

Sinka Sándornak, a debreczeni kollégium tudós tanárának:

Váradi Károlynak, a debreczeni kegyesrendiek főgymnasiuma volt igazgatója, most székesfehérvári tankerületi főigazgatónak,

Komlóssy Miklósnak, a debreczeni kereskedelmi és iparkamara fogalmazójának,

Kepes Miklós nagyváradi törvényszéki bírónak,

dr. Wallner Ödön, Biharmegye tiszti főügyészének, és

dr. Lengyel Miklós, deési m. kir. állami főgymnasiumi tanárnak, kik valamennyien készséggel bocsátották rendelkezésemre a felügyeletük alatt álló irattárak, könyvtárak és kézirat-gyűjtemények anyagát és illetve nyújtottak egyik-másik kérdésre felvilágosítást és megbízható adatot.

Hálás szívvel kell továbbá megemlékeznem *Kelemen Lajosról*, a kolozsvári Ferencz József-egyetem könyvtárában alkalmazott tisztviselőről, a ki Wesselényinek 15 kötetes, közel 500 írott ívre terjedő naplóját a legnagyobb hűséggel és pontossággal éveken át részemre lemásolta és a ki a Wesselényi-család levéltárában mások által részemre eszközölt 3000 írott ívet meghaladó kézirataimat átnézte és revideálta; továbbá:

Köblös Lajos kolozsvári tanárjelöltről, ki egész kéziratgyűjteményemet, mely közel 6000 írott ívet teszen ki, szakszerűen rendezte és abból a forrásgyűjteményem VI. római szám alatt foglalt levélmásolati jegyzékét összeállította; végre külön kell megemlékeznem

Rostkowicz Arthur barátomról, a «Debreczeni Független Ujság» főmunkatársáról, aki munkám kéziratát sajtó alá rendezte és nemcsak a korrekturát, de a roppant gondossággal és nagy fáradtsággal járó reviziót is elvégezte.

Előfizetőim betűrendes névjegyzékét a II. kötet végén közlöm.

Debreczen, 1905. február havában.

Dr. Kardos Samu.

FELHASZNÁLT FORRÁSMŰVEK JEGYZÉKE.

I. ÖNÁLLÓ MŰVEK.

1. *Dr. Petri Mór:* Szilágyvármegye monographiája, I. kötet. Budapest 1901.
2. *Báró Kemény Zsigmond:* «Tanulmányai». Kiadta : Gyulai Pál. Budapest 1870.
3. *Gyulai Pál:* Emlékbeszédei. Budapest 1902.
4. *Báró Eötvös József:* Emlék- és ünnepi beszédek. Budapest 1903.
5. *Szilágyi Ferencz:* Idősb Báró Wesselényi Miklós élete — és ugyanattól: Ifj. báró Wesselényi Miklós élete. Budapest 1876.
6. *Szikszai Lajos:* Báró Wesselényi Miklós emlékezete. Budapest 1884.
7. *Guzmics Izidor:* Naplója az 1825. évi országgyűlésről. Kiadta Vaszary Kolos, Győrött 1883-ban.
8. *Bertha Sándor:* Országgyűlési Tárczák 1830-ból. Megjelent Pesten 1843-ban.
9. *Gróf Széchenyi István* naplói. Kiadta Zichy Antal. Budapest 1844.
10. *Gróf Széchenyi István* életrajza. Írta Zichy Antal. Budapest 1896.
11. *Gróf Széchenyi István* beszédei. Kiadta Zichy Antal. Budapest 1887.
12. *Gróf Széchenyi István* úti rajzai és följegyzései. Kiadta Zichy Antal. Budapest 1890.
13. *Gróf Széchenyi István* levelei. Kiadta Majláth Béla. Budapest 1889.
14. *Gróf Széchenyi István* közéletének utolsó három éve. Írta Kovács Lajos. Budapest 1889.
15. *Gróf Széchenyi István* válogatott munkái. I., II., III. kötet. Kiadta Török János. Budapest 1858.
16. *Gróf Széchenyi István* és kora. Írta Falk Miksa. Pest 1868.
17. *Báró Wesselényi Miklós*: Balítéletekről. Megjelent Bukarestben 1833-ban.
18. *Báró Wesselényi Miklós:* Szózat a magyar és szláv nemzetiség ügyében. Megjelent Lipcsében 1843-ban.
19. *Báró Wesselényi Miklós:* Teendők a lótenyésztés körül. Megjelent Kolozsvártt 1847-ben.
20. *Gróf Teleki Domokos:* Emlékbeszéd báró Wesselényi Miklós felett. Pest. 1860 október 13.-án az akadémiában.
21. *Grünwald Béla:* Az új Magyarország. Budapest 1890.
22. *Beöthy Ákos:* A magyar állam fejlődése és küzdelmei. II. kötet. Budapest 1903.
23. *Áldor Imre:* Deák Ferencz élete. Pest 1876.
24. *Csengery Antal:* Magyar szónokok és status-férfiak. Pesten 1851.
25. *Kónyi Manó:* Deák Ferencz beszédei. I. kötet. Budapest 1882.
26. *Dr. Váczi János:* Deák Ferencz levelei 1822—1875-ig. Budapest 1890.
27. *Horváth Mihály:* 25 év Magyarország történelméből. Harmadik kiadás. I. kötet. Budapest 1886.

28. *Kerékgyártó Árpád:* Magyarország története 1840—49-ig. Budapest 1874.
29. *Gr. Vay Dániel:* Magyarország története. Debreczen 1889.
30. *Szalay-Baróthy:* A magyar nemzet története. IV. kötet. Budapest 1896.
31. *Szilágyi Sándor:* A magyar nemzet története. IX. kötet. Budapest 1896.
32. *Dr. Kőváry László:* Erdély története. Pest 1863.
33. *Kőváry László:* Erdély nevezetesebb családai. Kolozsvár.
34. *Hentaller Lajos:* Kossuth és kora. Budapest 1894.
35. *Jakab Elek:* Visszaemlékezések szabadságharczunk történetéhez. Budapest 1881.
36. *Madarász József:* Emlékirataim 1831—1881-ig. Budapest 1883.
37. *Pulszky Ferencz:* Életem és korom. Budapest 1880.
38. *Kölcsey Ferencz:* Országgyűlési naplója és Wesselényi védelme. Budapest 1874.
39. *Tazner Géza:* Széchenyi szellemi hagyatéka és Tazner Antal végrendelete. Budapest 1876.
40. *Pap Dénes:* Okmánytár a függetlenségi harcz történetéhez. Budapest 1868.
41. *Pap Dénes:* A magyar nemzetgyűlés Pesten 1848-ban. Budapest 1866.
42. *Kovács Ferencz:* Az 1843—44-iki pozsonyi országgyűlés naplója. I—VI. kötet. Budapest 1894.
43. *Horváth Mihály:* Magyarország függetlenségi harczának története. Genf 1865.
44. *Dr. Ferenczy Zoltán:* Báró Eötvös József élete. Budapest 1903.
45. *Szilágyi Sándor:* A magyar forradalom története. Pest 1850.
46. *Dr. Beöthy Zsolt:* A magyar irodalom története. II. kiadás. Budapest 1899.
47. *Vukovich Sebő:* Emlékiratai. I. kötet. Budapest 1894.
48. «Emlékirat.» I—II. kötet. Írta *Jósika Miklós.* Pest 1865.
49. «Naplótöredékek.» I—II. kötet. Írta *Báró Podmaniczky Frigyes.* Budapest 1887.
50. *Kossuth Lajos:* Törvényhatósági Tudósítások. Megjelent Budapesten 1879.
51. *Ferenczy József:* A magyar hírlapirodalom története. Budapest 1887.
52. *Jancsó Benedek:* Szabadságharczunk és dáko-román törekvések. Budapest 1895.
53. *Gelich Richárd:* Magyarország függetlenségi harcza 1848—49-ben. I., II., III. kötet. Megjelent Budapesten Aigner Lajos kiadásában 1883-ban.
54. *Kossuth Lajos:* Irataim. I—X. kötet. Budapest, Athenaeum.
55. *Dr. Pauler Gyula:* Wesselényi Ferencz nádor és társainak összeesküvése 1664—1671. I—II. kötet. Megjelent Budapesten 1876-ban.
56. *Gracza György:* A magyar szabadságharcz története. I—V. kötet.
57. *Görgey Arthur:* Mein Leben und Wirken in Ungarn. Lipcse 1852.
58. *Dr. Márki Sándor:* A magyar nemzet története, X. kötet, vagyis az 1848—49. évi szabadságharcz története. Budapest 1898.
59. *Dr. Ferenczy Zoltán:* Deák élete. Három kötet. Budapest 1904.
60. *Reisner János:* Szeged története. I. kötet. Szeged 1882.

II. EMLÉKIRATOK, NAPLÓFELJEGYZÉSEK, ORSZÁGGYŰLÉSI BESZÉDEK ÉS EGYÉB ADATOK.

1. *Báró Wesselényi Miklós* Naplófeljegyzései. Megszakításokkal 1822—1844-ig I—XIII. kötet és 3 külön füzet; eredetije a Wesselényiek családi levéltárában; *Kelemen Lajos* kolozsvári egyetemi könyvtártiszt által részemre készített 600 ivet meghaladó kézirati másolata az én birtokomban.
2. *Báró Wesselényi Miklós* beszédeinek gyűjteménye 1830 október hó 5.-től 1848 augusztus hó 25.-ig. A magyar tudományos akadémia, nemzeti múzeum, családi levéltár, továbbá Pest vármegye, Szathmár vármegye, Zemplén vármegye, Szilágy vármegye, Szolnok-Doboka vármegye, Kolozs vármegye és

Maros-Torda vármegye és Zilah városa levéltáraiban feltalálható eredetiek alapján egybegyűjtötte és összeállította dr. *Kardos* Samu.

3. *Báró Wesselényi Miklós* hűtlenségi perének kivonatos másolata. Az országos levéltárban levő eredetiekről lemásolta részemre dr. *Lengyel* Miklós budapesti középiskolai tanár.
4. Az ál-*Wesselényi* bűnpere 1867—1874. A nagyváradi kir. törvényszék irattárában elfekvő eredetiek alapján kimásolta részemre *Katz* Márton volt törvényszéki írnok Nagyváradon.
5. *Báró Wesselényi Miklós* levelezése *Bajza* Józseffel, gróf *Batthyány* Lajossal, *Bálint* Elekkel, *Bezerédj* Istvánnal, gróf *Bethlen* Jánossal, *Bölönyi Farkass* Sándorral, *Berzsenyi* Dániellel, *Beöthy* Ödönnel, *Cserey* Farkassal, *Cserey* Helénával, *Döbrentey* Gáborral, *Deák* Ferenczczel, *Fáy* Andrással, gróf *Haller* Ferenczczel, báró *Jósika* Miklóssal, *Kazinczy* Ferenczczel, *Kazinczy* Gáborral, *Kelemen* Benjáminnal, *Kölcsey* Ferenczczel, báró *Kemény* Zsigmonddal, báró *Kemény* Domokossal, *Kossuth* Lajossal, *Klauzál* Gáborral, *Kubinyi* Ferenczczel, gróf *Mikes* Jánossal, *Nagy* Lázárral, báró *Eötvös* Józseffel, báró *Perényi* Zsigmonddal, *Palóczy* Lászlóval, gróf *Ráday* Gedeonnal, *Szemere* Bertalannal, id. *Szász* Károlylyal, gróf *Széchenyi* Istvánnal, gróf *Teleki* Imrével, gróf *Teleki* Domokossal, *Tunyoghy* Józseffel, *Ujfalvy* Sándorral, *Ujházy* Lászlóval, *Weér* Farkassal, báró *Vay* Miklóssal, báró *Wesselényi* Ferenczczel, *Vörösmarty* Mihálylyal, *Zeyk* Józseffel, *Zeyk* Károlylyal és *Zilahi Kiss* Károlylyal.
6. *Ujfalvy Sándor:* Emlékiratok. 1854—55. Kék bársonyba kötött 2 kötetes kézirati munka az erdélyi nemzeti múzeum kézirattárában. Az eredetivel mindenben megegyező másolatot Kiss István tiszafüredi községi jegyző készítette Kolozsvártt 1902 deczember havában.

III. FOLYÓIRATOK ÉS HÍRLAPI KÖZLEMÉNYEK.

1. *Dr. Ferenczy Zoltán:* Kossuth és Wesselényi és úrbér 1846—47-ben. Megjelent a «Századok» 1902. évi folyamában.
2. *Dr. Ferenczy Zoltán:* Báró Wesselényi Miklós és Kossuth Lajos levelezése 1835—1848 végéig. Megjelent a «Történelmi Tár» 1903. évi folyamában.
3. *Dr. Ferenczy Zoltán:* Báró Wesselényi Miklós és Deák Ferencz levelezése 1834—1850-ig. Megjelent a «Történelmi Tár» 1904. évi folyamában.
4. *Dr. Ferenczy Zoltán:* Báró Wesselényi Miklós és báró Kemény Zsigmond levelezése 1845—49-ig. Megjelent az «Irodalomtörténeti Közlemények» X. évfolyamában.
5. *Báró Wesselényi Miklós* és *Vörösmarty Mihály* levelezése. Megjelent a «Vörösmarty-emlékkönyv»-ben Székesfehérvártt 1900-ban.
6. *Dr. Váczy János:* Báró Wesselényi Miklós ifjúsága. Megjelent Kolozsvártt az «Erdélyi Múzeum» 1904. évi folyamában.
7. *Dr. Petri Mór:* Báró Wesselényi Miklós és munkái. Megjelent Kolozsvártt az «Erdélyi Múzeum» 1903. évi folyamában.
8. *Gróf Kuun Géza:* Az 1834. évi kolozsvári országgyűlés előestéjén. Megjelent az «Erdélyi Múzeum» 1903. évi folyamában.
9. *Gróf Széchenyi István:* Wesselényi és Kossuth. Megjelent a «Jelenkor» 1843. évi folyamában.
10. *Dr. Ballagi Géza:* Erdély helyzete és Wesselényi perei. Megjelent: «A magyar nemzet története» czímű vállalat IX. kötetében.
11. *Szilágyi Ferencz:* Egy lap Erdély legújabb történelméből. Megjelent Budapesten 1867-ben.

12. *Dr. Beöthy Zsolt:* Báró Wesselényi Miklós. Emlékbeszéd az 1902. szeptember 12.-i szoborleleplezésen. Megjelent a «Magyar Könyvtár»-ban 301. szám alatt.
13. *K. Pap Miklós:* Báró Wesselényi Miklós hűtlenségi bűnpere. Megjelent Kolozsvártt 1876-ban.
14. *Jakab Elek:* Kelemen Benjámin élete. Megjelent Kolozsvártt 1887-ben.
15. *Báró Orbán Balázs:* A székelyföld leirása. 4. füzet. Megjelent Kolozsvártt 1867-ben.
16. *Kelemen Lajos:* Wesselényi olaszországi utazása 1836-ban. Megjelent az «Erdély» czímű folyóiratban, Kolozsvártt 1903-ban.
17. *Dr Kardos Samu:* Deák Ferencz és Wesselényi. Megjelent a «Debreczen» 1903 október 15.-i számában.
18. *Dr. Kardos Samu:* Báró Wesselényi Miklós ifjúsága. Felolvastatott a «Csokonai-kör» 1903. évi február 11.-i ülésében.
19. *Dr. Kardos Samu:* Báró Wesselényi Miklós, mint a földhöz kötött jobbágyság felszabadításának apostola és martyrja. Megjelent Debreczenben a «Szabadság» 1902 augusztus 6.-i számában.
20. *Dr. Kardos Samu:* Báró Wesselényi Miklós és a katonafogdosás. Megjelent a «Debreczen» 1902 julius 19.-i számában.
21. *Dr. Kardos Samu:* Kossuth és Wesselényi. Megjelent Budapesten a «Független Magyarország» 1902 szeptember 7.-i számában.
22. *Dr. Kardos Samu:* Báró Wesselényi Miklós és Lovassy László. Megjelent a «Debreczen» 1902 november 5.-i számában.
23. *Dr. Kardos Samu:* Báró Wesselényi Miklós üldöztetése és elítéltetése. Megjelent a «Debreczen» 1902 október 29.-i számában.
24. *Dr. Kardos Samu:* Széchenyi, Kossuth, Batthyány és Wesselényi, mint a közgazdasági érdekek képviselői és védelmezői a 40-es években. Megjelent Debreczenben a «Hazai Ipar és Kereskedelem» czímű szaklap 1902 október 12.-i számában.
25. *Dr. Kardos Samu:* Báró Wesselényi Miklós ifjúsága és neveltetése. Megjelent Zilahon a «Szilágy» 1902 szeptember 7.-i számában.
26. *Dr. Kardos Samu:* Széchenyi és Wesselényi mint agitátor és reformátor. Megjelent Zilahon a «Szilágy» 1902 november 30.-i számában.
27. *Dr. Kardos Samu:* Mikor és hogyan kapta báró Wesselényi Miklós a «nagy» előnevet? Megjelent a «Debreczen» 1902 deczember 24.-i számában.
28. *Dr. Kardos Samu:* Báró Wesselényi Miklós és a pozsonyi országgyűlési ifjúság. Megjelent Zilahon a «Szilágysági Hírlap» 1903 junius 16.-i számában.
29. *Dr. Kardos Samu:* Báró Wesselényi Miklós gyermekkorából. Megjelent Zilahon a «Szilágy» 1903 február 22.-i számában.
30. *Fodor Dániel:* Báró Wesselényi Miklós, a legnagyobb magyar. Megjelent Zilahon 1903-ban.
31. *Kincs Gyula:* A nagy Wesselényi és a zilahi kollegium. Megjelent Zilahon 1896-ban.
32. *Dr. Petri Mór:* Báró Wesselényi Miklós emlékezete. Ünnepi beszéd az «Erdélyi Irodalmi Társulat» 1903 november 9.-i ülésében Kolozsvártt.
33. Erdély nagyfejedelemség utolsó, vagyis 1848. évi országgyűlésének jegyző- és irománykönyve. Megjelent Kolozsvártt 1861-ben.
34. Kossuth Hírlapja. Szerkeszti: *Bajza József*, 1848 julius 1.-től 1848 deczember 31.-ig.
35. «Pesti Hírlap.» Szerkeszti: *Csengery Antal*, 1848 január 1.-től 1848 junius 30.-ig.
36. «Kolozsvári Lap» czímű újság 1850. évi folyama.
37. «*Biharvármegye 1848–49-ben.*» Írta: *Hegyesi Márton.* Megjelent Nagyváradon 1885-ben.

IV. EREDETI OKIRATOK ÉS FELIRATOK.

1. *Kossuth Lajos* «Országgyűlési Tudósítások» czímű vállalat eredeti kézirati példánya 1832 deczember 17.-től 1833 május 29.-ig.
2. *Kossuth Lajos* «Törvényhatósági Tudósítások» czímű vállalatának nagyrétű, 2 teljes íve, Kossuth sajátkezű írásában, 1836 november 8.-tól 1836 deczember 12.-i eseményeket tárgyazva.
3. *Szemere Bertalan* által szerkesztett, *Décsey* László által pergamentre írt, Pozsonyban 1834 junius 5.-ről keltezett és 116 országgyűlési ifjú által aláírt hódoló felirat báró Wesselényi Miklóshoz.
4. *Báró Wesselényi Miklósnak* ugyane tárgyban az országgyűlési ifjúsághoz Kolozsvárról 1834 szeptember 18.-ról sajátkezűleg írott felelete.
5. *A nemes székely nemzet részéről* udvarhelyszéki országgyűlési követ szabad báró méltóságos Wesselényi Miklós úrnak a Károlyfehérvártt (ma Gyulafehérvár) 1834 szeptember 14.-én tartott közgyűléséből küldött nagyrétű pergamentpapirra írott és pecséttel ellátott hódoló felirata.
6. *Erdély lelkesebb férfiainak* és asszonyainak megbízásukból, báró *Jósika* Miklós által szerkesztett és egész terjedelmében sajátkezűleg írt hódoló felirat.
7. *Báró Wesselényi Miklós* által a *Deák* Ferencz részére *V. Ferdinánd* császár és királyhoz benyujtandó recursushoz felhasználandó informatiók 3 nagy ívrét papíron, sajátkezűleg írva.
8. *Deák Ferencz* által a pozsonyi országos gyűlésben 1835 augusztus 5.-én a *Wesselényi* személyében megsértett szólásszabadság tárgyában tartott beszéd eredeti szövege *Deák* Ferencz kezeírásában.
9. *Magyar királyi* helytartótanács által *Budán* 1838 május 16.-ról báró Wesselényi Miklós részére a császári nagypecséttel ellátott latin nyelvű salvus conductus, vagyis menlevél oly czélból, hogy megrongált egészségének helyreállítására 3 hónapra Graefenbergbe mehessen.
10. *Az 1845 deczember 13.-án* és 1847 május 11.-én született két kis *Wesselényi*-fiunak, *Miklós* és *Béla* bároknak eredeti keresztelési bizonyítványa.
11. *Nagy Péter* volt erdélyi református püspök, akkoron még a kolozsvári ref. kollégium tanára által a nagy Wesselényinek Zsibón 1851 január 31.-i temetése alkalmával tartott gyászbeszéde Nagy Péter által, egész terjedelmében kisrétű pergament-papírra írva.
12. *Gróf Wesselényi Ferencz*, Magyarország nádorának 1666 április 6.-ról Stubnyafürdőben kiállított, latinnyelvű nádori pecséttel ellátott nyilt parancsa *Dávid* Gábor, Turóczvármegye alispánjához.

V. EREDETI LEVELEK.

1. Báró Wesselényi Miklósnak Zsibóról 1827 deczember 19.-ről Ujfalvy Sándorhoz küldött, vörös viaszpecséttel ellátott levele.
2. Ugyanannak — ugyanahoz Zsibóról 1830 deczember 10.-ről küldött levele.
3. Ugyanannak — ugyanahoz Zsibóról 1830 szeptember 25.-ről küldött levele.
4. Ugyanannak — ugyanahoz Zsibóról 1831 szeptember 24.-ről küldött, vörös viaszpecséttel ellátott levele.
5. Ugyanannak — ugyanahoz Zsibóról 1831 október 27.-ről küldött levele.
6. Ugyanannak — ugyanahoz Zsibóról 1831 november 7.-ről küldött levele.
7. Ugyanannak — ugyanahoz Zsibóról 1831 deczember 14.-ről küldött levele.

8. Ugyanannak — ugyanahoz Zsibóról 1832 november 30.-ról küldött levele.
9. Ugyanannak — ugyanahoz Zsibóról 1834 november 20.-ról írott levele.
10. Ugyanannak — ugyanahoz Zsibóról 1844 május 12.-ről írott levele.
11. Ugyanannak — ugyanahoz Zsibóról 1844 október 29.-ről írott levele.
12. Ugyanannak — ugyanahoz Zsibóról 1845 szeptember 11.-ről keltezett levele.
13. Ugyanannak — ugyanahoz Zsibóról 1844 október 29.-ről keltezett levele.
14. Ugyanannak — ugyanahoz Zsibóról 1845 november 9.-ről keltezett levele.
15. Ugyanannak — ugyanahoz Zsibóról 1846 január 11.-ről keltezett levele.
16. Ugyanannak — ugyanahoz Zsibóról 1846 január 22.-ről intézett levele, vörös viaszpecséttel ellátva.
17. Ugyanannak — ugyanahoz Zsibóról 1846 január 31.-ről keltezett levele.
18. Ugyanannak — ugyanahoz Zsibóról 1846 február 6.-ról keltezett levele.
19. Ugyanannak — ugyanahoz Zsibóról 1846 február 17.-ről keltezett levele.
20. Ugyanannak — ugyanahoz Zsibóról 1846 október 4.-ről keltezett levele.
21. Ugyanannak — ugyanahoz Zsibóról 1847 február 17.-ről keltezett levele.
22. Ugyanannak — ugyanahoz Zsibóról 1847 márczius 7.-ről keltezett levele.
23. Ugyanannak — ugyanahoz Zsibóról 1847 márczius 28.-ról keltezett levele.
24. Ugyanannak — ugyanahoz Zsibóról 1847 április 9.-ről keltezett levele.
25. Ugyanannak — ugyanahoz Zsibóról 1847 junius 8.-ról keltezett levele.
26. Ugyanannak — ugyanahoz Zsibóról 1847 julius 26.-ról keltezett levele.
27. Ugyanannak — ugyanahoz Zsibóról 1847 augusztus 24.-ről keltezett levele.
28. Ugyanannak — ugyanahoz Zsibóról 1847 szeptember 1.-ről keltezett levele.
29. Ugyanannak — ugyanahoz Zsibóról 1847 szeptember 8.-ról keltezett levele.
30. Ugyanannak — ugyanahoz Zsibóról 1847 október 18.-ról keltezett levele.
31. Ugyanannak — ugyanahoz Zsibóról 1847 november 6.-ról keltezett levele.
32. Ugyanannak — ugyanahoz Zsibóról 1847 november 30.-ról keltezett levele.
33. Ugyanannak — ugyanahoz Zsibóról 1847 deczember 5.-ről keltezett levele.
34. Ugyanannak — ugyanahoz Zsibóról 1847 deczember 12.-ről keltezett levele.
35. Ugyanannak — ugyanahoz Zsibóról 1848 január 20.-ról keltezett levele.
36. Ugyanannak — ugyanahoz Zsibóról 1848 január 24.-ről keltezett vörös viaszpecsétes levele.
37. Ugyanannak — ugyanahoz Zsibóról 1848 február 10.-ről keltezett vörös viaszpecsétes levele.
38. Ugyanannak — ugyanahoz Zsibóról 1848 február 11.-ről keltezett vörös viaszpecsétes levele.
39. Ugyanannak — ugyanahoz Zsibóról 1848 február 18.-ról keltezett vörös viaszpecsétes levele.
40. Ugyanannak — ugyanahoz Zsibóról 1848 február 26.-ról keltezett vörös viaszpecsétes levele.
41. Ugyanannak — ugyanahoz Zsibóról 1848 márczius 6.-ról kelt levele.
42. Ugyanannak — ugyanahoz Zsibóról 1848 márczius 21.-ről kelt levele.
43. Ugyanannak — ugyanahoz 1849 deczember 8.-ról Freywaldauból kelt levele.
44. Ugyanannak — ugyanahoz 1850 január 24.-ről Freywaldauból kelt levele.
45. Ugyanannak — ugyanahoz 1850 márczius 15.-ről Freywaldauból kelt levele.
46. Ugyanannak — ugyanahoz 1850 február 22.-ről keltezett levele.
47. Ugyanannak — ugyanahoz 1850 április 9.-ről, tehát halála előtt 12 nappal Freywaldauból kelt levele.
48. Ugyanannak — Nagy Lázár tiszttartóhoz 1849 február 4.-ről kelt levele.
49. Ugyanannak — édes anyja halálát tudató gyászjelentése 1831 deczember 26.-ról keltezve barátja, Weér Farkas, Doboka vármegye későbbi követe és főispánjának czímezve.
50. Ugyanannak — Weér Farkashoz Pozsonyból 1833 január 3.-ról kelt levele.

51. Ugyanannak — ugyanahoz 1834 márczius 14.-ről küldött levele.
52. Ugyanannak — ugyanahoz 1834 április 21.-ről Zsibóról küldött levele.
53. Ugyanannak — ugyanahoz 1834 szeptember 29.-ről Zsibóról küldött levele.
54. Ugyanannak — ugyanahoz 1844 április 21.-ről Zsibóról küldött levele.
55. Ugyanannak — ugyanahoz 1845 márczius 9.-ről küldött levele.
56. Ugyanannak — ugyanahoz 1846 augusztus 16.-ról küldött levele.
57. Ugyanannak — ugyanahoz 1846 deczember 31.-ről küldött levele.
58. Ugyanannak — ugyanahoz 1847 február 17.-ről Zsibóról küldött levele.
59. Ugyanannak — ugyanahoz 1847 április 9.-ről Zsibóról küldött levele.
60. Ugyanannak — Zilahi Kiss Károlyhoz 1841 márczius 4.-ről Freywaldauból intézett levele.
61. Décsey Lászlónak, a pozsonyi országgyűlési ifjúság kiküldöttének báró Wesselényi Miklóshoz 1834 szeptember 4.-ről intézett levele.
62. Báró Wesselényi Miklósnak Weér Farkashoz Pestről 1837 április 23.-ról intézett levele.
63. Weér Katalinnak báró Wesselényi Miklóshoz 1845 márczius 18.-ról intézett levele.
64. Özvegy Wesselényi Miklósné szül Lux Annának Pestről 1850 április 26.-ról Ujfalvy Sándorhoz intézett levele.
65. Ugyanannak — ugyanahoz 1850 május 4.-ről Pestről intézett levele.
66. Ugyanannak — ugyanahoz 1850 május 9.-ről Pestről intézett levele.
67. Ugyanannak — ugyanahoz 1850 május 31.-ről Pestről intézett levele.
68. Ugyanannak — ugyanahoz 1850 julius 16.-ról Pestről intézett levele.
69. Ugyanannak — ugyanahoz 1851 márczius 29.-ről Zsibóról intézett levele.
70. Ugyanannak — báró Wesselényi Ferenczhez Kurtánból 1852 deczember 26.-ról intézett levele.
71. Báró Wesselényi Miklósnak Kaprirai Wodianer Sámuelhez 1843 deczember 30.-ról intézett levele.
72. Ugyanannak — Weér Farkas leányához, Weér Katalinhoz Zsibóról 1845 márczius 13.-ról intézett levele.
73. Báró Wesselényi Miklós levele Bártfay Lászlóhoz 1843 május 13.-ról.
74. Báró Wesselényi Miklós levele Bártfay Lászlóhoz 1847 április 15.-ről.
75. Báró Wesselényi Miklós levele Wodianer Sámuelhez 1848 október 11.-ről.
76. Kelemen Benjámin levele Wodianer Sámuelhez Zsibó 1841 márczius 17.-én.
77. Kossuth Lajos levele Wodianer Móriczhoz Tinnye 1845 május 10.-én.
78. Özv. Wesselényi Miklósné levele Wodianer Sámuelhez Pest 1850 junius 28.-án.
79. Deák Ferencz levele Ujfalvy Sándorhoz Kehida 1852 julius 25.-én.
80. Mocsáry Lajos levele ezen munka szerzőjéhez 1903 május 5.-én.
81. Mocsáry Lajos levele ezen munka szerzőjéhez 1904 szeptember 12.-én.
82. Gróf Széchenyi Béla levele ezen munka szerzőjéhez 1902 julius 11.-én.
83. Dr. Szily Kálmán levele ezen munka szerzőjéhez 1902 junius 16.-án.
84. Dr. Pauler Gyula levele ezen munka szerzőjéhez 1903 január 12.-én.
85. Báró Jósika Samu levele ezen munka szerzőjéhez 1902 szeptember 3.-án.
86. Báró Jósika Samuné levele ezen munka szerzőjéhez 1902 szeptember 29.-én.
87. Gróf Kuun Géza levele ezen munka szerzőjéhez 1902 deczember 11.-én.
88. Gróf Kuun Géza levele ezen munka szerzőjéhez 1902 deczember 28.-án.
89. Dr. Petri Mór levele ezen munka szerzőjéhez 1902 október 1.-én.
90. Dr. Petri Mór levele ezen munka szerzőjéhez 1902 október 13.-án.
91. Beöthy Ákos levele ezen munka szerzőjéhez 1903 május 13.-án.
92. Vörösmarty Béla levele ezen munka szerzőjéhez 1904 szeptember 6.-án.
93. Dr. Versényi György levele ezen munka szerzőjéhez 1903 január 13.-án.
94. Báró Wesselényi Béla levele ezen munka szerzőjéhez 1903 április 15.-én.

95. Báró Wesselényi Miklósnak, Szilágyvármegye volt főispánjának levele 1902 január 30.-ról ezen munka szerzőjéhez.
96. Báró Wesselényi Miklósnak 1902 augusztus 13.-ról kelt levele ezen munka szerzőjéhez.
97. Báró Wesselényi Miklósnak 1902 deczember 28.-ról kelt levele ezen munka szerzőjéhez.
98. Báró Wesselényi Miklósnak 1903 január 6.-ról kelt levele ezen munka szerzőjéhez.
99. Báró Wesselényi Miklósnak 1903 január 29.-ről kelt levele ezen munka szerzőjéhez.
100. Báró Wesselényi Miklósnak 1903 julius 21.-ről kelt levele ezen munka szerzőjéhez.
101. Dr. Ferenczy Zoltán 1903 február 17.-ről kelt levele ezen munka szerzőjéhez.
102. Madarász József 1904 október 19.-ről kelt levele ezen munka szerzőjéhez.
103. Görgey Arthur tábornok 1904 október 20.-ról kelt levele ezen munka szerzőjéhez.

VI. A WESSELÉNYI-CSALÁD LEVÉLTÁRÁBÓL,

a báró-Jósika család levéltárából, a nemzeti muzeum és magyar tudományos akadémia kézirattárából, Szilágymegye és a zilahi kollégium levéltárából, Hentaller Lajos országgyülési képviselő, Szigethy Miklós nyugalmazott honvédezredes és Ujfalvy Sándor takarékpénztári igazgató gyüjteményéből *kimásolt levelek jegyzéke.*

I. GYERMEK- ÉS IFJÚKOR: 1802—1832.

1. Ifjú Wesselényi Miklós levele édes apjához 1806 szeptember 2.-án.
2. Ugyanannak levele édes anyjához és nagyanyjához 1806 szeptember 2.-án.
3. Ugyanannak levele édes anyjához Zsibó 1810 május 19.-én.
4. Ugyanannak levele édes anyjához Kolozsvár 1813 január 1.-én.
5. Ugyanannak levele édes anyjához Kolozsvár 1813 január 2.-án.
6. Ugyanannak levele édes anyjához Kolozsvár 1813 január 11.-én.
7. Özv. Wesselényi Miklósné levele fiához Zsibó 1813 január 21.-én.
8. Ugyanannak levele fiához Zsibó 1813 január 30.-án.
9. Ifjú Wesselényi Miklós levele édes anyjához Kolozsvár 1813 január 30.-án.
10. Ugyanannak levele édes anyjához Kolozsvár 1813 február 28.-án.
11. Ugyanannak levele édes anyjához Kolozsvár 1813 április 24.-én.
12. Özv. Wesselényi Miklósné levele fiához Zsibó 1813 április 26.-án.
13. Ifju Wesselényi Miklós levele édes anyjához Kolozsvár 1813 április 30.-án.
14. Ugyanannak levele édes anyjához Kolozsvár 1813 május 6.-án.
15. Ugyanannak levele édes anyjához Kolozsvár 1813 május 9.-én.
16. Özv. Wesselényi Miklósné levele fiához Zsibó 1813 május 20.-án
17. Ifjú Wesselényi Miklós levele édes anyjához Kolozsvár 1813 május 22.-én.
18. Ugyanannak levele édes anyjához Kolozsvár 1813 május 24.-én.
19. Ugyanannak levele édes anyjához Kolozsvár 1813 junius 20.-án.
20. Ugyanannak levele édes anyjához Kolozsvár 1813 junius 20.-án.
21. Ugyanannak levele édes anyjához Kolozsvár 1813 junius 22.-én.
22. Özv. Wesselényi Miklósné levele fiához Zsibó 1813 julius 6.-án.

23. Ugyanannak levele fiához Zsibó 1813 julius 11.-én.
24. Ifju Wesselényi Miklósnak levele édes anyjához Kolozsvár 1813 julius 2.-án.
25. Özv. Wesselényi Miklósné levele fiához Zsibó 1813 julius 20.-án.
26. Ifjú Wesselényi Miklós levele édes anyjához Kolozsvár 1813 julius 22.-én.
27. Ugyanannak levele édes anyjához Kolozsvár 1813 julius 28.-án.
28. Ugyanannak levele édes anyjához Kolozsvár 1813 julius 29.-én.
29. Ugyanannak levele édes anyjához Kolozsvár 1813 augusztus 2.-án.
30. Ugyanannak levele édes anyjához Kolozsvár 1814 január 13.-án.
31. Ugyanannak levele édes anyjához Kolozsvár 1814 január 14.-én.
32. Ugyanannak levele édes anyjához Kolozsvár 1814 január 20.-án.
33. Özv. Wesselényi Miklósné levele fiához Zsibó 1814 január 15.-én.
34. Ugyanannak levele fiához Zsibó 1814 január 17.-én.
35. Ifjú Wesselényi Miklós levele édes anyjához Kolozsvár 1814 január 20.-án.
36. Ugyanannak levele édes anyjához Kolozsvár 1814 január 21.-én.
37. Özv. Wesselényi Miklósné levele fiához Zsibó 1814 január 24.-én.
38. Ifjú Wesselényi Miklós levele édes anyjához Kolozsvár 1814 január 24-én.
39. Ifjú Wesselényi Miklós levele édes anyjához Kolozsvár 1814 január 26-án.
40. Ugyanannak levele édes anyjához Kolozsvár 1814 február 4.-én.
41. Ifjú Wesselényí Miklós levele édes anyjához Kolozsvár 1814 február 9.-én.
42. Ugyanannak levele édes anyjához Kolozsvár 1814 február 10.-én.
43. Özv. Wesselényiné levele fiához Zsibó 1814 február 13.-án.
44. Ifjú Wesselényi Miklós levele édes anyjához Kolozsvár 1814 február 17.-én.
45. Özv. Wesselényi Miklósné levele fiához Zsibó 1814 február 28.-án.
46. Ifjú Wesselényi Miklós levele édes anyjához Kolozsvár 1814 márczius 2.-án.
47. Ugyanannak levele édes anyjához Kolozsvár 1814 márczius 14.-én.
48. Özv. Wesselényi Miklósné levele fiához Zsibó 1814 március 22.-én.
49. Ifjú Wesselényi Miklós levele édes anyjához Kolozsvár 1814 május 4.-én.
50. Özv. Wesselényi Miklósné levele fiához Zsibó 1814 május 10.-én.
51. Ifjú Wesselényi Miklós levele édes anyjához Kolozsvár 1814 junius 8.-án.
52. Ugyanannak levele édes anyjához Kolozsvár 1814 junius 10.-én.
53. Ugyanannak levele édes anyjához Kolozsvár 1814 junius 14.-én.
54. Ugyanannak levele édes anyjához Tasnád 1814 junius 24.-én.
55. Ugyanannak levele édes anyjához Debreczen 1814 junius 25.-én.
56. Özv. Wesselényi Miklósné levele fiához Zsibó 1814 junius 26.-án.
57. Ifjú Wesselényi Miklós levele édes anyjához Pest 1814 junius 28.-án.
58. Ugyanannak levele édes anyjához Bécs 1814 julius 4.-én.
59. Özv. Wesselényiné levele fiához Zsibó 1814 julius 4.-én.
60. Ifjú Wesselényi Miklós levele édes anyjához Bécs 1814 julius 6.-án.
61. Ugyanannak levele édes anyjához Bécs 1814 julius 7.-én.
62. Özv. Wesselényiné levele fiához Zsibó 1814 julius 8.-án.
63. Ifjú Wesselényi Miklós levele édes anyjához Bécs 1814 julius 15.-én.
64. Ugyanannak levele édes anyjához Bécs 1814 julius 19.-én.
65. Ugyanannak levele édes anyjához Bécs 1814 julius 31.-én.
66. Ugyanannak levele édes anyjához Sopron 1814 augusztus 4.-én.
67. Ugyanannak levele édes anyjához Grácz 1814 augusztus 7.-én.
68. Ugyanannak levele édes anyjához Laibach 1814 augusztus 10.-én.
69. Ugyanannak levele édes anyjához Velencze 1814 augusztus 18.-án.
70. Ugyanannak levele édes anyjához Marczali 1814 szeptember 12.-én.
71. Özv. Wesselényiné levele fiához Zsibó 1814 szeptember 17.-én.
72. Ifju Wesselényi Miklós levele édes anyjához Sopron 1814 szeptember 20.-án
73. Ugyanannak levele édes anyjához Bécs 1814 szeptember 23.-án.
74. Özv. Wesselényi Miklósné levele fiához Zsibó 1814 szeptember 24.-én.

75. Ugyanannak levele fiához Zsibó 1814 szeptember 30.-án.
76. Ifjú Wesselényi Miklós levele anyjához Bécs 1814 október 4.-én.
77. Ugyanannak levele édes anyjához Pest 1814 október 14.-én.
78. Ugyanannak levele édes anyjához Pest 1814 október 20.-án.
79. Ugyanannak levele édes anyjához Pest 1814 október 27.-én.
80. Özv. Wesselényi Miklósné levele fiához Zsibó 1814 november 7.-én.
81. Ifjú Wesselényi Miklós levele édes anyjához Kolozsvár 1815 január 23.-án.
82. Özv. Wesselényi Miklósné levele fiához Zsibó 1815 január 25.-én.
83. Ugyanannak levele fiához Zsibó 1815. január 26.-án.
84. Ugyanannak levele fiához Zsibó 1815 január 29.-én.
85. Ifjú Wesselényi Miklósnak levele anyjához Kolozsvár 1815 január 30.-án.
86. Ugyanannak levele édes anyjához Kolozsvár 1815 május 8.-án.
87. Ugyanannak levele édes anyjához Kolozsvár 1815 május 23.-án.
88. Özv. Wesselényi Miklósné levele fiához Zsibó 1815 junius 1.-én.
89. Ugyanannak levele fiához Zsibó 1816 julius 11.-én.
90. Ugyanannak levele fiához Kolozsvár 1816 julius 13.-án.
91. Ugyanannak levele fiához Kolozsvár 1816 julius 15.-én.
92. Ugyanannak levele fiához Kolozsvár 1816 julius 16.-án.
93. Ugyanannak levele fiához Kolozsvár 1816 julius 21.-én.
94. Ifjú Wesselényi Miklós levele anyjához Kolozsvár 1816 julius 11.-én.
95. Ugyanannak levele édes anyjához Zsibó 1816 julius 12.-én.
96. Ugyanannak levele édes anyjához Zsibó 1816 julius 20.-án.
97. Özv. Wesselényi Miklósné levele fiához Zsibó 1816 november 16.-án.
98. Ugyanannak levele fiához Zsibó 1816 deczember 30.-án.
99. Ugyanannak levele fiához Zsibó 1816 deczember 22.-én.
100. Ugyanannak levele fiához Zsibó 1817 január 10.-én.
101. Ugyanannak levele fiához Zsibó 1817 február 2.-án.
102. Ifjú Wesselényi Miklós levele anyjához Kolozsvár 1817 február 17.-én.
103. Özv. Wesselényi Miklósné fiához czimzett levele Zsibó 1817 február 17.-én.
104. Ugyanannak levele fiához Kolozsvár 1817 május 6.-án.
105. Ugyanannak levele fiához Kolozsvár 1817 május 10.-én.
106. Ugyanannak levele fiához Kolozsvár 1817 május 13.-án.
107. Ugyanannak levele fiához Kolozsvár 1817 május 16.-án.
108. Ugyanannak levele fiához Zsibó 1818 márczius 5.-én.
109. Ugyannanak levele fiához Zsibó 1819 szeptember 7.-én.
110. Ugyanannak levele fiához Zsibó 1820 julius 3.-án.
111. Ugyanannak levele fiához Zsibó 1821 október 13.-án.
112. Ugyanannak levele fiához Zsibó 1821 november 2.-án.
113. Ugyanannak levele fiához Zsibó 1821 november 9.-én.
114. Ugyanannak levele fiához Zsibó 1821 november 17.-én.
115. Ugyanannak levele fiához Zsibó 1821 november 24.-én.
116. Ugyanannak levele fiához Zsibó 1821 november 26.-án.
117. Ugyanannak levele fiához Zsibó 1821 deczember 21.-én.
118. Ugyanannak levele fiához Zsibó 1822 április 19.-én.
119. Ugyanannak levele fiához Zsibó 1822 május 10.-én.
120. Ugyanannak levele fiához Zsibó 1822 október 21.-én.
121. Ugyanannak levele fiához Zsibó 1825 február 22.-én.
122. Ifjú Wesselényi Miklós levele édes anyjához Pozsony 1826 február 7.-én.
123. Ugyanannak levele édes anyjához Pozsony 1826 február 21.-én.
124. Ugyanannak levele édes anyjához Pozsony 1826 február 12.-én.
125. Ugyanannak levele édes anyjához Pozsony 1826 február 14.-én.
126. Ugyanannak levele édes anyjához Pozsony 1826 február 17.-én.

127. Ugyanannak levele édes anyjához Pozsony 1826 február 21.-én.
128. Ugyanannak levele édes anyjához Pozsony 1826 február 25.-én.
129. Ugyanannak levele édes anyjához Pozsony 1826 márczius 1.-én.
130. Ugyanannak levele édes anyjához Pozsony 1826 márczius 11.-én.
131. Özv. Wesselényi Miklósné levele fiához Zsibó 1826 márczius 12.-én.
132. Ifjú Wesselényi Miklós levele anyjához Pozsony 1826 márczius 13.-án.
133. Ugyanannak levele édes anyjához Pozsony 1826 márczius 17.-én.
134. Ugyanannak levele édes anyjához Pozsony 1826 márczius 20.-án.
135. Ugyanannak levele édes anyjához Pozsony 1826 márczius 23.-án.
136. Ugyanannak levele édes anyjához Pozsony 1826 márczius 28.-án.
137. Özv. Wesselényi Miklósné levele fiához Zsibó 1826 márczius 31.-én.
138. Ugyanannak levele fiához Zsibó 1826 deczember 1.-én.
139. Ifjú Wesselényi Miklós levele anyjához Pozsony 1826 márczius 31.-én.
140. Ugyanannak levele édes anyjához Pozsony 1826 április 5.-én.
141. Ugyanannak levele édes anyjához Szered 1826 november 26.-án.
142. Ugyanannak levele édes anyjához Pozsony 1826 deczember 6.-án.
143. Ugyanannak levele édes anyjához Tallos 1827 márczius 2.-án.
144. Ugyanannak levele édes anyjához Pozsony 1827 márczius 6.-án.
145. Ugyanannak levele édes anyjához Pozsony 1827 márczius 9.-én.
146. Ugyanannak levele édes anyjához Pozsony 1827 márczius 14.-én.
147. Ugyanannak levele édes anyjához Pozsony 1827 márczius 16.-án.
148. Ugyanannak levele édes anyjához Pozsony 1827 márczius 20.-án.
149. Ugyanannak levele édes anyjához Pozsony 1827 márczius 27.-én.
150. Ugyanannak levele édes anyjához Pest 1827 május 30.-án.
151. Ugyanannak levele édes anyjához Pest 1828 január 30.-án.
152. Özv. Wesselényi Miklósné levele fiához Zsibó 1830 november 8.-án.
153. Ugyanannak levele fiához 1814-ből közelebbi hely és idő nélkül.
154. Ugyanannak levele fiához 1814-ből közelebbi hely és idő nélkül.
155. Ifjú Wesselényi Miklós levele édes anyjához Kolozsvár 1814 május 18.-án.
156. Döbrentey Gábornak Cserey Helenához Kolozsvárról 1815 január 25.-i levele.
157. Ugyanannak ugyanahoz Kolozsvárról 1814 november 4.-i levele.
158. Ugyanannak báró Wesselényi Miklóshoz Kolozsvárról 1817 szept. 28.-i levele.
159. Ugyanannak ugyanahoz Budáról 1825 május 22.-i levele.
160. Ugyanannak ugyanahoz Budáról 1825 november 10-i levele.
161. Ugyanannak ugyanahoz Budáról 1825 november 13.-i levele.
162. Ugyanannak ugyanahoz Budáról 1827 deczember 1.-i levele.
163. Ugyanannak ugyanahoz Budáról 1828 márczius 13.-i levele.
164. Ugyanannak ugyanahoz Budáról 1828 április 8.-i levele.
165. Döbrentey Gábornak báró Wesselényi Miklóshoz Budáról 1828 aug. 28.-i levele
166. Ugyanannak ugyanahoz Budáról 1828 szeptember 15.-i levele.
167. Ugyanannak ugyanahoz Budáról 1828 október 7.-i levele.
168. Bölönyi Farkass Sándornak báró Wesselényi Miklóshoz Bécsből 1818 julius 2.-i levele.
169. Ugyanannak ugyanahoz Kolozsvárról 1821 deczember 12.-i levele.
170. Ugyanannak ugyanahoz Kolozsvárról 1819 julius 6.-i levele.
171. Ugyanannak ugyanahoz Kolozsvárról 1819 szeptember 24.-i levele.
172. Ugyanannak ugyanahoz Kolozsvárról 1820 január 6.-i levele.
173. Ugyanannak ugyanahoz Kolozsvárról 1820 deczember 21-.i levele.
174. Ugyanannak ugyanahoz Kolozsvárról 1821 mártius 26.-i levele.
175. Ugyanannak ugyanahoz Kolozsvárról 1822 deczember 5.-i levele.
176. Ugyanannak ugyanahoz Kolozsvárról 1825 április 5.-i levele.
177. Ugyanannak ugyanahoz Kolozsvárról 1830 február 8.-i levele.

178. Ugyanannak ugyanahoz Kolozsvárról 1830 márczius 7.-i levele
179. Gr. Teleki Imrének Wesselényihez Kolozsvárról 1821 február 26.-i levele.
180. Ugyanannak ugyanahoz Hosszúfaluról 1825 január 14.-i levele.
181. Ugyanannak ugyanahoz Hosszúfaluról 1825 január 20.-i levele.
182. Ugyanannak ugyanahoz Hosszúfaluról 1825 április 30.-i levele.
183. Ugyanannak ugyanahoz Hosszúfaluról 1826 január 8.-i levele.
184. Ugyanannak ugyanahoz Hosszúfaluról 1826 deczember 27.-i levele.
185. Ugyanannak ugyanahoz Hosszúfaluról 1829 junius 25.-i levele.
186. Ugyanannak ugyanahoz Hosszúfaluról 1830 márczius 9.-i levele.
187. Ugyanannak ugyanahoz Hosszúfaluról 1830 deczember 7.-i levele.
188. Ugyanannak ugyanahoz Hosszúfaluról 1831 augusztus 28.-i levele.
189. Ugyanannak ugyanahoz Hosszúfaluról 1831 szeptember 2.-i levele.
190. Ugyanannak ugyanahoz Hosszúfaluról 1831 szeptember 16.-i levele.
191. Gróf Teleki Annának Wesselényihez Erdőszádáról 1824 julius 21.-i levele.
192. Szabó András zsibói ref. lelkésznek Wesselényihez 1810 deczember 6.-i levele.
193. Berzsenyi Dánielnek Wesselényihez Nikláról 1814 november 23.-i levele.
194. Bolyay Farkasnak Wesselényihez Marosvásárhelyről 1818 junius 10.-i levele.
195. Molnár Barbarának Wesselényihez Hajdubagosról 1823 augusztus 3.-i levele.
196. Helmeczy Mihálynak Wesselényihez Pestről 1830 deczember 30.-i levele.
197. Ugyanannak ugyanahoz Pestről 1831 február 5.-i levele.
198. Gróf Andrássy Györgynek Wesselényihez Pestről 1831 márczius 17.-i levele.
199. Bártfay Lászlónak Wesselényihez Pestről 1831 augusztus 28.-i levele.
200. Tőkés János levele öreg Wesselényi Miklóshoz Bécsből közelebbi kelet nélkül.
201. Tőkés János levele öreg Wesselényi Miklóshoz Lipcséből 1807 junius 18.-án.
202. Tőkés János levele öreg Wesselényi Miklóshoz Marburg 1808 április 4.-én.
203. Tőkés János levele öreg Wesselényi Miklóshoz Marburg 1808 junius 4.-én.
204. Tőkés János levele ifjú Wesselényi Miklóshoz Bécs 1807 január 9.-én.
205. Tőkés János levele ifjú Wesselényi Miklóshoz Lipcséből 1807 junius 18.-án.
206. Pataky Mózes levele özv. Wesselényi Miklósnéhoz Kolozsvár 1814 jan. 11.-én.
207. Pataky Mózes levele özv. Wesselényi Miklósnéhoz Kolozsvár 1814 jan. 16.-án.
208. Pataky Mózes levele özv. Wesselényi Miklósnéhoz Kolozsvár 1814 jan. 20.-án.
209. Pataky Mózes levele özv. Wesselényi Miklósnéhoz Kolozsvár 1814 jan. 21-én.
210. Pataky Mózes levele özv. Wesselényi Miklósnéhoz Kolozsvár 1814 jan. 27.-én.
211. Pataky Mózes levele özv. Wesselényi Miklósnéhoz Kolozsvár 1814 febr. 9.-én.
212. Pataky Mózes levele özv. Wesselényi Miklósnéhoz Kolozsvár 1814 febr. 16.-án.
213. Pataky Mózes levele özv. Wesselényi Miklósnéhoz Kolozsvár 1814 febr. 23.-án.
214. Pataky Mózes levele özv. Wesselényi Miklósnéhoz Kolozsvár 1814 márcz. 4.-én.
215. Pataky Mózes levele özv. Wesselényi Miklósnéhoz Kolozsvár 1814 márcz. 15.-én.
216. Pataky Mózes levele özv. Wesselényi Miklósnéhoz Kolozsvár 1814 márcz. 24.-én
217. Pataky Mózes levele özv. Wesselényi Miklósnéhoz Kolozsvár 1814 máj. 4.-én.
218. Pataky Mózes levele özv. Wesselényi Miklósnéhoz Kolozsvár 1814 máj. 17.-én.
219. Pataky Mózes levele özv Wesselényi Miklósnéhoz Kolozsvár 1814 jun. 14.-én.
220 Pataky Mózes levele özv. Wesselényi Miklósnéhoz Kolozsvár 1814 jun. 24.-én.
221. Pataky Mózes levele özv. Wesselényi Miklósnéhoz Debreczen 1814 jun. 25.-én.
222. Pataky Mózes levele özv. Wesselényi Miklósnéhoz Pest 1814 junius 28.-án.
223. Pataky Mózes levele özv. Wesselényi Miklósnéhoz Bécs 1814 julius 4.-én.
224. Pataky Mózes levele özv. Wesselényi Miklósnéhoz Bécs 1814 julius 8.-án.
225. Pataky Mózes levele özv Wesselényi Miklósnéhoz Bécs 1814 julius 12.-én.
226. Pataky Mózes levele özv. Wesselényi Miklósnéhoz Bécs 1814 julius 22.-én.
227. Pataky Mózes levele özv. Wesselényi Miklósnéhoz Bécs 1814 julius 26.-án.
228. Pataky Mózes levele özv. Wesselényi Miklósnéhoz Bécs 1814 julius 29.-én.
229. Pataky Mózes levele özv. Wesselényi Miklósnéhoz Bécs 1814 julius 31.-én.

230. Pataky Mózes levele özv. Wesselényi Miklósnéhoz Bécs 1814 aug. 2.-án.
231. Pataky Mózes levele özv. Wesselényi Miklósnéhoz Grácz 1814 aug. 7.-én.
232. Pataky Mózes levele özv. Wesselényi Miklósnéhoz Velencze 1814 aug. 17.-én.
233. Pataky Mózes levele özv. Wesselényi Miklósnéhoz Zágráb 1814 szept. 7.-én.
234. Pataky Mózes levele özv. Wesselényi Miklósnéhoz Sopron 1814 szept. 21.-én.
235. Pataky Mózes levele özv. Wesselényi Miklósnéhoz Bécs 1814 szept. 22.-én.
236. Pataky Mózes levele özv. Wesselényi Miklósnéhoz Bécs 1814 okt. 8.-án.
237. Pataky Mózes levele özv. Wesselényi Miklósnéhoz Pest 1814 október 14.-én.
238. Pataky Mózes levele özv. Wesselényi Miklósnéhoz Pest 1814 október 19.-én.
239. Pataky Mózes levele özv. Wesselényi Miklósnéhoz Pest 1814 október 27.-én.
240. Pataky Mózes levele özv. Wesselényi Miklósnéhoz Bécs 1814 október 27.-én.
241. Fáy András levele id. Wesselényi Miklóshoz Pest 1807 április 12.-én.
242. Fáy András levele id. Wesselényi Miklóshoz Pest 1807 május 9.-én.
243. Fáy András levele id. Wesselényi Miklóshoz Pest 1807 május 28.-án.
244. Fáy András levele id. Wesselényi Miklóshoz Pest 1807 junius 26.-án.
245. Fáy András levele id. Wesselényi Miklóshoz Pest 1807 julius 13.-án.
246. Fáy András levele id. Wesselényi Miklóshoz Pest 1807 augusztus 17.-én.
247. Fáy András levele id. Wesselényi Miklóshoz Pest 1807 szeptember 2.-án.
248. Fáy András levele id. Wesselényi Miklóshoz Pest 1807 november 17.-én.
249. Fáy András levele id. Wesselényi Miklóshoz Pest 1807 deczember 17.-én.
250. Idősb báró Wesselényi Miklós levele Kazinczy Ferenczhez Zsibó 1802 április 15.-én.
251. Kazinczy Ferencz levele id. Wesselényi Miklóshoz Kázmértt 1806 jun. 3.-án
252. Id. báró Wesselényi Miklós levele Kazinczy Ferenczhez Zsibó 1806 febr. 21.-én.
253. Kazinczy Ferencz levele id. báró Wesselényi Miklósnénak Ér-Semlyén 1805 julius 30.-án.
254. Ifjú báró Wesselényi Miklós levele Kazinczy Ferenczhez Zsibó 1809 aug. 29.-én.
255. Kazinczy Ferencz levele id. báró Wesselényi Miklósnéhoz Széphalom 1810 január 22.-én.
256. Id. báró Wesselényi Miklósné levele Kazinczy Ferenczhez Zsibó 1810 márczius 10.-én.
257. Ifjú báró Wesselényi Miklós levele Kazinczy Ferenczhez Zsibó 1810 márczius 21.-én.
258. Kazinczy Ferencz levele ifjú báró Wesselényi Miklóshoz Széphalom 1810 márczius 25.-én.
259. Ifjú báró Wesselényi Miklós levele Kazinczy Ferenczhez Zsibó 1810 márczius 26.-án.
260. Kazinczy Ferencz levele ifjú báró Wesselényi Miklóshoz Széphalom 1810 április 26.-án.
261. Kazinczy Ferencz levele ifjú báró Wesselényi Miklóshoz Széphalom 1810 október 15.-én.
262. Ifjú báró Wesselényi Miklós levele Kazinczy Ferenczhez Zsibó 1810 október 25.-én.
263. Ifjú báró Wesselényi Miklós levele Kazinczy Ferenczhez Zsibó 1810 november 22.-én.
264. Kazinczy Ferencz levele ifjú báró Wesselényi Miklóshoz Széphalom 1811 február 11.-én.
265. Kazinczy Ferencz levele ifjú báró Wesselényi Miklóshoz Széphalom 1811 márczius 31.-én.
266. Kazinczy Ferencz levele ifjú báró Wesselényi Miklóshoz Széphalom 1812 április 29.-én.
267. Id. báró Wesselényi Miklósné levele Kazinczy Ferenczhez Zsibó 1812 május 14.-én.

268. Kazinczy Ferencz levele ifjú báró Wesselényi Miklóshoz Széphalom 1814 november 11.-én.
269. Ifjú báró Wesselényi Miklós levele Kazinczy Ferenczhez Zsibó 1814 jan. 16.-án.
270. Kazinczy Ferencz levele ifjú báró Wesselényi Miklóshoz Széphalom 1812 augusztus 15.-én.
271. Ifjú báró Wesselényi Miklós levele Kazinczy Ferenczhez Zsibó 1814 nov. 22.-én.
272. Ifjú báró Wesselényi Miklós levele Kazinczy Ferenczhez Zsibó 1814 decz. 8.-án.
273. Kazinczy Ferencz levele ifjú báró Wesselényi Miklóshoz Széphalom 1814 deczember 25.-én.
274. Ifjú báró Wesselényi Miklós levele Kazinczy Ferenczhez Zsibó 1814 decz. 30.-án.
275. Pataky Mózes levele Kazinczy Ferenczhez Zsibó 1815 január 8.-án.
276. Kazinczy Ferencz levele Pataky Mózeshez Széphalom 1815 január 16.-án.
277. Kazinczy Ferencz levele báró Wesselényi Miklóshoz Széphalom 1815 január 21.-én.
278. Kazinczy Ferencz levele Pataky Mózeshez Széphalom 1815 január 21.-én.
279. Kazinczy Ferencz levele ifjú báró Wesselényi Miklóshoz Széphalom 1815 február 1.-én.
280. Kazinczy Ferencz levele ifjú báró Wesselényi Miklóshoz Széphalom 1815 február 10.-én.
281. Kazinczy Ferencz levele ifjú báró Wesselényi Miklóshoz Széphalom 1815 február 21.-én.
282. Kazinczy Ferencz levele ifjú báró Wesselényi Miklóshoz Széphalom 1814 deczember 6.-án.
283. Ifjú báró Wesselényi Miklós levele Kazinczy Ferenczhez Sárospatak 1814 november 6.-án.
284. Özv. id. Wesselényi Miklósné levele gróf Teleki Sámuelhez 1809 november 1.-én.
285. Özv. id. Wesselényi Miklósné levele gróf Bánffy Györgyhöz 1809 november 5.-én.
286. Gróf Bánffy György levele özv. id. Wesselényi Miklósnéhoz Kolozsvár 1809 deczember 6.-án.
287. Fekete Ferencz levele özv. id. Wesselényi Miklósnéhoz Kolozsvár 1813 augusztus 2.-án.
288. Id. Cserey levele Cserey Helénához Kraszna 1815 január 26.-án.
289. Szabó András levele ifjú báró Wesselényi Miklóshoz 1817.
290. Ifjú báró Wesselényi Miklós levele gróf Kornis Mihályhoz 1819.
291. Ifjú báró Wesselényi Miklós levele Földváry Gáborhoz Pozsony 1825 november 4.-én.
292. Tunyogi József levele ifjú báró Wesselényi Miklóshoz Kolozsvár 1830 november 18.-án.
293. Tunyogi József levele ifjú báró Wesselényi Miklóshoz Kolozsvár 1830 deczember 5.-én.
294. Tunyogi József levele ifjú báró Wesselényi Miklóshoz Kolozsvár 1831 január 11.-én.
295. Tunyogi József levele ifjú báró Wesselényi Miklóshoz Kolozsvár 1831 január 18.-án.
296. Tunyogi József levele ifjú báró Wesselényi Miklóshoz Kolozsvár 1831 január 27 -én.
297. Tunyogi József levele ifjú báró Wesselényi Miklóshoz Kolozsvár 1831 február 20.-án.
298. Ragályi levele ifjú báró Wesselényi Miklóshoz Eperjes 1831 márczius 16.-án.
299. Cserey levele ifjú báró Wesselényi Miklóshoz Bécs 1831 október 13.-án.
300. Cserey levele ifjú báró Wesselényi Miklóshoz Bécs 1831 deczember 28.-án.

301. Báró Bánffy László levele özv. id. Wesselényi Miklósnéhoz Kolozsvár 1813 január 25.-én.
302. Báró Wesselényi Miklós levele Cserey Helénához 1825 november 4.-én.
303. Kazinczy Ferencz levele ifjú báró Wesselényi Miklóshoz Széphalom 1816 márczius 4.-én.
304. Kazinczy Ferencz levele ifjú báró Wesselényi Miklóshoz Széphalom 1816 junius 11.-én.
305. Kazinczy Ferencz levele ifjú báró Wesselényi Miklóshoz Andrásfalva 1816 julius 16.-án.
306. Kazinczy Ferencz levele ifjú báró Wesselényi Miklóshoz Dedács 1816 augusztus 12.-én.
307. Kazinczy Ferencz levele ifjú báró Wesselényi Miklóshoz Széphalom 1816 szeptember 13.-án.
308. Kazinczy Ferencz levele ifjú báró Wesselényi Miklóshoz Széphalom 1816 október 7.-én.
309. Kazinczy Ferencz levele ifjú báró Wesselényi Miklóshoz Széphalom 1816 november 10.-én.
310. Kazinczy Ferencz levele ifjú báró Wesselényi Miklóshoz Széphalom 1816 deczember 14.-én.

II. VEGYESEK.

1832—1850.

1. Báró Wesselényi Miklós levele gróf Wass Györgyhöz 1833 május 5.-én.
2. Beöthy Ödön levele báró Wesselényi Miklóshoz Pozsony 1833 augusztus 29.-én.
3. Ragályi levele báró Wesselényi Miklóshoz Pozsony 1834 junius 29.-én.
4. Báró Wesselényi Miklós levele báró Jósika Samuhoz Pozsony 1836 február 6.-án.
5. Báró Wesselényi Miklós levele báró Nopcsa Lászlóhoz Pozsony 1836 február 9.-én.
6. Édes Gergely levele báró Wesselényi Miklóshoz Derecske 1836 november 9.-én.
7. Báró Wesselényi Miklós levele Tunyogi Cs. Józsefhez Pest 1837 április 15.-én.
8. Lovassy István levele báró Wesselényi Miklóshoz Szabadka 1838 junius 26.-án.
9. Báró Wesselényi Miklós levele a karokhoz és rendekhez Marosszék 1838 szeptember 6.-án.
10. Z. Kiss Károly levele báró Wesselényi Miklóshoz Zilah 1838 november 24.-én.
11. Z. Kiss Károly levele báró Wesselényi Miklóshoz Zilah 1838 deczember 27.-én.
12. Báró Wesselényi Miklós levele Z. Kiss Károlyhoz Freywaldau 1841 márczius 4.-én.
13. Báró Wesselényi Miklós levele Z. Kiss Károlyhoz Gräfenberg 1841 október 3.-án.
14. Báró Wesselényi Miklós levele Középszolnok RR.-hez Gräfenberg 1842 május 31.-én.
15. Báró Wesselényi Miklós levele gróf Haller Ferenczhez Gräfenberg 1842 augusztus 8.-án.
16. Báró Wesselényi Miklós levele Z. Kiss Károlyhoz Freywaldau 1842 október 6.-án.
17. Gróf Batthyány Lajos levele báró Wesselényi Miklóshoz Pest 1842 november 25.-én.
18. Báró Wesselényi Miklós levele Z. Kiss Károlyhoz Freywaldau 1843 április 10.-én.
19. Báró Wesselényi Miklós levele gróf Haller Ferenczhez Freywaldau 1843 julius 30.-án.

20. Báró Wesselényi Miklós levele Klauzál Gáborhoz Freywaldau 1843 julius 30-án.
21. Zeyk Dániel levele báró Wesselényi Miklóshoz Diód 1843 október 2.-án.
22. Báró Wesselényi Miklós levele Z. Kiss Károlyhoz Zsibó 1844 január 17.-én.
23. Öreg Bethlen Lajos levele báró Wesselényi Miklóshoz Kerlés 1844 julius 28.-án.
24. Gróf Batthyány Lajos levele báró Wesselényi Miklóshoz Pest 1845 november 25.-én.
25. Beöthy Ödön levele báró Wesselényi Miklóshoz Ujmarja 1845 deczember 21.-én.
26. Báró Wesselényi Miklós levele Z. Kiss Károlyhoz Zsibó 1846 márczius 24.-én.
27. Lukács Móricz levele báró Wesselényi Miklóshoz Pest 1846 junius 15.-én.
28. Gróf Dégenfeld Ottó levele báró Wesselényi Miklóshoz Erdőszáda 1847 április 15.-én.
29. Ráday Gedeon levele báró Wesselényi Miklóshoz 1847 junius 6.-án.
30. Lukács Móricz levele báró Wesselényi Miklóshoz Pest 1848 január 6.-án.
31. Báró Wesselényi Miklós levele Z. Kiss Károlyhoz Pozsony 1848 április 10.-én.
32. Leményi János levele báró Wesselényi Miklóshoz Balázsfalva 1848 április 14.-én.
33. Báró Wesselényi Miklós levele báró Eötvös Józsefhez 1848 április 18.-án.
34. Báró Wesselényi Miklós levele Nagy Lázárhoz Szedres 1848 április 19.-én.
35. Báró Wesselényi Miklós levele Szemere Bertalanhoz Szedres 1848 április 19.-én.
36. Báró Wesselényi Miklós levele Batthyány Lajoshoz Szedres 1848 április 20.-án.
37. Báró Wesselényi Miklós levele Klauzál Gáborhoz Szedres 1848 április 22.-én.
38. Kuun Gergely levele báró Wesselényi Miklóshoz Bályog 1848 április 22.-én.
39. Báró Wesselényi Miklós levele Nagy Lázárhoz 1848 április 24.-én.
40. Perényi Zsigmond levele báró Wesselényi Miklóshoz 1848 április 27.-én.
41. Szemere Bertalan levele báró Wesselényi Miklóshoz és gróf Bethlen Jánoshoz Budapest 1848 junius 18.-án.
42. Szemere Bertalan levele báró Wesselényi Miklóshoz Bpest 1848 junius 22.-én.
43. Szemere Bertalan levele báró Wesselényi Miklóshoz 1848 augusztus 30.-án.
44. Dósa Elek levele báró Wesselényi Miklóshoz Marosvásárhely 1848 julius 12.-én.
45. Mártonffy Zsigmond levele báró Wesselényi Miklóshoz Ó-Becse 1848 julius 17.-én.
46. Báró Wesselényi Miklós levele Versényi Istvánhoz 1848 julius 20.-án.
47. Báró Wesselényi Miklós levele Károlyi Istvánhoz Pest 1848 augusztus 21.-én.
48. Báró Wesselényi Miklós levele gróf Batthyány Lajoshoz 1848 szeptember 28.-án.
49. Báró Wesselényi Miklós levele Kazinczy Gáborhoz Hohenstadt 1848 október 4.-én.
50. Báró Wesselényi Miklós levele báró Vay Miklóshoz Freywaldau 1848 október 9.-én.
51. Báró Wesselényi Miklós levele Kazinczy Gáborhoz Freywaldau 1848 október 16.-án.
52. Báró Wesselényi Miklós levele Kazinczy Gáborhoz Freywaldau 1848 november 3.-án.
53. Báró Wesselényi Miklós levele Z. Kiss Károlyhoz Freywaldau 1848 november 16.-án.
54. Báró Wesselényi Miklós levele Álgyához Freywaldau 1849 deczember 5.-én.
55. Báró Wesselényi Miklós levele Z. Kiss Károlyhoz Freywaldau 1849 deczember 6.-án.
56. Báró Wesselényi Miklós levele Cserey Farkashoz Freywaldau 1841 márczius 18.-án.
57. Báró Wesselényi Miklós levele Vörös Antalhoz Freywaldau 1841 márczius 29.-én.
58. Báró Wesselényi Miklós levele Cserey Farkashoz Freywaldau 1841 márczius 29.-én.

59. Báró Wesselényi Miklós levele Kiss Lajoshoz Freywaldau 1841 junius 3.-án.
60. Báró Wesselényi Miklós levele Z. Kiss Károlyhoz Freywaldau 1841 márczius 4.-én.
61. Báró Wesselényi Miklós levele gróf Teleki Domokoshoz Freywaldau 1843 április 2.-án.
62. Báró Wessselényi Miklós levele gróf Degenfeld Ottóhoz Freywaldau 1843 április 8.-án.
63. Báró Wesselényi Miklós levele Szemere Bertalanhoz Freywaldau 1843 április 8.-án.
64. Báró Wesselényi Miklós levele id. Pázmándy Déneshez Freywaldau 1843 április 8.-án.
65. Báró Wesselényi Miklós levele Cserey Farkashoz Freywaldau 1841 junius 23.-án.
66. Báró Wesselényi Miklós levele báró Jósika Jánoshoz Freywaldau 1841 szeptember 12.-én.
67. Báró Wesselényi Miklós levele Z. Kiss Károlyhoz Freywaldau 1841 október 3.-án.
68. Báró Wesselényi Miklós levele Z. Kiss Károlyhoz Freywaldau 1841 október 9.-én
69. Báró Wesselényi Miklós levele Z. Kiss Károlyhoz Freywaldau 1841 október 26.-án.
70. Báró Wesselényi Miklós levele báró Jósika Jánoshoz Freywaldau 1841 október 29.-én.
71. Báró Wesselényi Miklós levele Radnótfáyhoz Freywaldau 1841 november 25.-én.
72. Báró Wesselényi Miklós levele Dániel Eleknéhez Freywaldau 1842 február 2.-án.
73. Báró Wesselényi Miklós levele Z. Kiss Károlyhoz Freywaldau 1842 február 5.-én.
74. Báró Wesselényi Miklós levele Vörös Antalhoz Freywaldau 1842 február 21.-én.
75. Báró Wesselényi Miklós levele Bártfay Lászlóhoz Freywaldau 1842 február 22.-én.
76. Báró Wesselényi Miklós levele Z. Kiss Károlyhoz Freywaldau 1842 márczius 4.-én.
77. Báró Wesselényi Miklós levele Versényi Károlyhoz Freywaldau 1842 márczius 10.-én.
78. Báró Wesselényi Miklós levele Versényi Rózához Freywaldau 1843 január 22.-én.
79. Báró Wesselényi Miklós levele Versényi Katinkához Freywaldau 1843 január 22.-én.
80. Báró Wesselényi Miklós levele Versényi Károlyhoz Freywaldau 1843 január 22.-én.
81. Báró Wesselényi Miklós levele Versényi Rózához Freywaldau 1843 január 31.-én.
82. Báró Wesselényi Miklós levele Szász Károlyhoz Freywaldau 1843 február 11.-én.
83. Báró Wesselényi Miklós levele Dósa Elekhez Freywaldau 1843 márczius 4.-én.
84. Báró Wésselényi Miklós levele Versényi Károlyhoz Freywaldau 1843 márczius 4.-én.
85. Báró Wesselényi Miklós levele Teleki Sándorhoz Freywaldau 1843 márczius 11.-én.
86. Báró Wesselényi Miklós levele báró Wesselényi Farkashoz Freywaldau 1843 márczius 12.-én.
87. Báró Wesselényi Miklós levele gróf Degenfeld Ottóhoz Freywaldau 1843 márczius 12.-én.
88. Báró Wesselényi Miklós levele Versényi Rózához Freywaldau 1843 márczius 16.-án.

89. Báró Wesselényi Miklós levele Beöthy Ödönhöz Freywaldau 1843 április 8.-án.
90. Báró Wesselényi Miklós levele Z. Kiss Károlyhoz Freywaldau 1843 április 10.-én.
91. Báró Wesselényi Miklós levele Z. Kiss Károlyhoz Freywaldau 1843 április 12.-én.
92. Báró Wesselényi Miklós levele Versényi Katinkához Freywaldau 1843 április 20.-án.
93. Báró Wesselényi Miklós levele gróf Teleki Domokoshoz Freywaldau 1843 április 24.-én.
94. Báró Wesselényi Miklós levele gróf Blücher Gebhardhoz (német nyelven) Freywaldau 1843 május 4.-én.
95. Báró Wesselényi Miklós levele Kiss Lajoshoz Freywaldau 1843 május 12.-én.
96. Báró Wesselényi Miklós levele gróf Majláth Györgyhöz Freywaldau 1843 május 12.-én.
97. Báró Wesselényi Miklós levele Palóczy Lászlóhoz Freywaldau 1843 május 12.-én.
98. Báró Wesselényi Miklós levele Ujfalussy Miklóshoz Freywaldau 1843 május 12.-én.
99. Báró Wesselényi Miklós levele Z. Kiss Károlyhoz Freywaldau 1843 május 13.-án.
100. Báró Wesselényi Miklós levele Szombatfalvy Józsefhez Freywaldau 1843 május 13.-án.
101. Báró Wesselényi Miklós levele Rácz Jánoshoz Freywaldau 1843 május 13.-án.
102. Báró Wesselényi Miklós levele Nagy Károlyhoz Freywaldau 1843 május 13.-án.
103. Báró Wesselényi Miklós levele Fáy Andráshoz Freywaldau 1843 május 13.-án.
104. Báró Wesselényi Miklós levele Versényi Rózához Freywaldau 1843 május 13.-án.
105. Báró Wesselényi Miklós levele Vöröshöz Freywaldau 1843 május 13.-án.
106. Báró Wesselényi Miklós levele Dózsa Elekhez Freywaldau 1843 május 13.-án.
107. Báró Wesselényi Miklós levele Kirner Józsefhez (német nyelven) Freywaldau 1843 május 13.-án.
108. Báró Wesselényi Miklós levele Schwanthalerhez (német nyelven) Freywaldau 1843 május 13.-án.
109. Báró Wesselényi Miklós levele Brunszwick Tereziához (német) Freywaldau 1843 május 13.-án.
110. Báró Wesselényi Miklós levele Nagy Lázárhoz Freywaldau 1843 május 13.-án
111. Báró Wesselényi Miklós levele az Erdélyi Híradó szerkesztőjéhez Freywaldau 1843 május 13.-án.
112. Báró Wesselényi Miklós levele Bártfayhoz Freywaldau 1843 május 13.-án.
113. Báró Wesselényi Miklós levele Szabelhez Freywaldau 1843 május 18.-án.
114. Báró Wesselényi Miklos levele Wiegand Ottóhoz (német) Freywaldau 1843 május 21.-én.
115. Báró Wesselényi Miklós levele Trandefir-testvérekhez Freywaldau 1843 május 21.-én.
116. Báró Wesselényi Miklós levele Z. Kiss Károlyhoz Freywaldau 1843 május 21.-én.
117. Báró Wesselényi Miklós levele gróf Rádayhoz Freywaldau 1843 május 23.-án.
118. Báró Wesselényi Miklós levele gróf Kollonichhoz (német) Freywaldau 1843 május 23.-án.
119. Báró Wesselényi Miklós levele Stitzhez (német) Freywaldau 1843 május 23.-án.
120. Báró Wesselényi Miklós levele Albachhoz (német) Freywaldau 1843 május 23.-án.
121. Báró Wesselényi Miklós levele Attomyrhoz (német) Freywaldau 1843 május 26.-án.
122. Báró Wesselényi Miklós levele Wiegand Ottóhoz (német) Freywaldau 1843 május 26.-án.
123. Báró Wesselényi Miklós levele gróf Henkl Hugóhoz (német) Freywaldau 1843 május 26.-án.

124. Báró Wesselényi Miklós levele Nipschnéhez (német) Freywaldau 1843 május 26.-án.
125. Báró Wesselényi Miklós levele Albachhoz (német) Freywaldau 1843 május 29.-én.
126. Báró Wesselényi Miklós levele Nagy Lázárhoz Freywaldau 1843 junius 2.-án.
127. Báró Wesselényi Miklós levele Versényi Károlyhoz Freywaldau 1843 junius 8.-án.
128. Báró Wesselényi Miklós levele Dósa Elekhez Freywaldau 1843 junius 9.-én.
129. Báró Wesselényi Miklós levele gróf Ráday Gedeonhoz Freywaldau 1843 junius 9.-én.
130. Báró Wesselényi Miklós levele gróf Ráday Gedeonhoz Freywaldau 1843 junius 11.-én.
131. Báró Wesselényi Miklós levele Appel Jozsefhez (német) Freywaldau 1843 junius 13.-án.
132. Báró Wesselényi Miklós leve gróf Hunyady Józsefhez (német) Freywaldau 1843 junius 13.-án.
133. Báró Wesselényi Miklós levele gróf Wass Alberthez Freywaldau 1843 junius 14.-én.
134. Báró Wesselényi Miklós levele Beöthy Ödönhöz Freywaldau 1843 április 2.-án.
135. Báró Wesselényi Miklós levele Tänczer Lillához (német) Freywaldau 1843 junius 15.-én.
136. Báró Wesselényi Miklós levele Kostyálhoz Freywaldau 1843 junius 15.-én.
137. Báró Wesselényi Miklós levele Attomyrhoz (német) Freywaldau 1843 junius 18.-án.
138. Báró Wesselényi Miklós levele Wesselényi Polixénához Freywaldau 1843 junius 22.-én.
139. Báró Wesselényi Miklós levele gróf Ráday Gedeonhoz Freywaldau 1843 junius 24.-én.
140. Báró Wesselényi Miklós levele Nagy Lázárhoz Freywaldau 1843 junius 26.-án.
141. Báró Wesselényi Miklós levele gróf Brunszwick Teréziához (német) Freywaldau 1843 junius 26.-án.
142. Báró Wesselényi Miklós levele Versényi Katinkához Freywaldau 1843 junius 26.-án.
143. Báró Wesselényi Miklós levele Lukács Móriczhoz Freywaldau 1843 junius 26.-án.
144. Báró Wesselényi Miklós levele Kovács Lajoshoz Freywaldau 1843 junius 26.-án.
145. Báró Wesselényi Miklós levele Albachhoz (német) Freywaldau 1843 junius 26.-án.
146. Báró Wesselényi Miklós levele Wiegandhoz (német) Freywaldau 1843 junius 26.-án.
147. Báró Wesselényi Miklós levele Nagy Lázárhoz Freywaldau 1843 junius 27.-én.
148. Báró Wesselényi Miklós levele Wass Alberthez Freywaldau 1843 junius 29.-én.
149. Báró Wesselényi Miklós levele gróf Ráday Gedeonhoz Freywaldau 1843 junius 29.-én.
150. Báró Wesselényi Miklós levele Versényi Rózához Freywaldau 1843 julius 1.-én.
151. Báró Wesselényi Miklós levele Niptschnéhez (német) Freywaldau 1843 julius 1.-én.
152. Báró Wesselényi Miklós levele gróf Ráday Gedeonhoz Freywaldau 1843 julius 3.-án.
153. Báró Wesselényi Miklós levele Z. Kiss Károlyhoz Freywaldau 1841 február 28.-án.
154. Báró Wesselényi Miklós levele gróf Apponyi Györgyhöz Freywaldau 1843 julius 4.-én.
155. Báró Wesselényi Miklós levele Dósa Elekhez Freywaldau 1843. julius 7.-én.

156. Báró Wesselényi Miklós levele gróf Ráday Gedeonhoz Freywaldau 1843 julius 10.-én.
157. Báró Wesselényi Miklós levele Z. Kiss Károlyhoz Freywaldau 1843 julius 10.-én.
158. Báró Wesselényi Miklós levele Pagette Jánoshoz Freywaldau 1843 julius 10.-én.
159. Báró Wesselényi Miklós levele Riedler Andráshoz (német) Freywaldau 1843 julius 10.-én.
160. Báró Wesselényi Miklós levele Brunszwick Teréziához (német) Freywaldau 1843 julius 15.-én.
161. Báró Wesselényi Miklós levele gróf Keglevich Gáborhoz Freywaldau 1843 julius 15.-én.
162. Báró Wesselényi Miklós levele Kozma Déneshez Freywaldau 1843 julius 15.-én.
163. Báró Wesselényi Miklós levele Ferenczy Lászlóhoz Freywaldau 1843 julius 17.-én.
164. Báró Wesselényi Miklós levele gróf Keglevich Gáborhoz Freywaldau 1843 julius 19.-én.
165. Báró Wesselényi Miklós levele Mednyászky Alajoshoz Freywaldau 1843 julius 19.-én.
166. Báró Wesselényi Miklós levele gróf Ráday Gedeonhoz Freywaldau 1843 julius 20.-án.
167. Báró Wesselényi Miklós levele Z. Kiss Károlyhoz Freywaldau 1843 julius 20.-án.
168. Báró Wesselényi Miklós levele Faragó Józsefhez Freywaldau 1843 julius 22.-én.
169. Báró Wesselényi Miklós levele Nagy Lázárhoz Freywaldau 1843 julius 22.-én.
170. Báró Wesselényi Miklós levele Bártfaynéhoz (német) Freywaldau 1843 julius 22.-én.
171. Báró Wesselényi Miklós levele Todtal Nettihez (német) Freywaldau 1843 julius 22.-én.
172. Báró Wesselényi Miklós levele Karácson Sámuelhez Freywaldau 1843 julius 24.-én.
173. Báró Wesselényi Miklós levele Lukács Móriczhoz Freywaldau 1843 julius 24.-én.
174. Báró Wesselényi Miklós levele gróf Apponyi Györgyhöz Freywaldau 1843 julius 25.-én.
175. Báró Wesselényi Miklós levele Klauzál Gáborhoz Freywaldau 1843 julius 25.-én.
176. Báró Wesselényi Miklós levele Klauzál Gáborhoz Freywaldau 1843 julius 30.-án.
177. Báró Wesselényi Miklós levele Török Jánoshoz Freywaldau 1843 augusztus 1.-én.
178. Báró Wesselényi Miklós levele a «Hirnök» szerkesztőjéhez Freywaldau 1843 augusztus 1.-én.
179. Báró Wesselényi Miklós levele Niptschhez (német) Freywaldau 1843 augusztus 2.-án.
180. Báró Wesselényi Miklós levele Fényes Elekhez Freywaldau 1843 augusztus 4.-én.
181. Báró Wesselényi Miklós levele Heinrichhez (német) Freywaldau 1843 augusztus 7.-én.
182. Báró Wesselényi Miklós levele báró Pöllnitzhez (német) Freywaldau 1843 augusztus 7.-én.
183. Báró Wesselényi Miklós levele Kollonicshoz (német) Freywaldau 1843 augusztus 7.-én.
184. Báró Wesselényi Miklós levele Hetmanhoz (német) Freywaldau 1843 augusztus 7.-én.
185. Báró Wesselényi Miklós levele Hadwigerhez (német) Freywaldau 1843 augusztus 7.-én.

186. Báró Wesselényi Miklós levele Niptschnéhez (német) Freywaldau 1843 augusztus 7.-én.
187. Báró Wesselényi Miklós levele Batthyány Lajoshoz Freywaldau 1843 augusztus 7.-én.
188. Báró Wesselényi Miklós levele gróf Ráday Gedeonhoz Freywaldau 1843 augusztus 7-én.
189. Báró Wesselényi Miklós levele Klauzál Gáborhoz Freywaldau 1843 augusztus 7.-én.
190. Báró Wesselényi Miklós levele Versényi Rózához Freywaldau 1843 augusztus 7.-én.
191. Báró Wesselényi Miklós levele Zichy Lászlóhoz Freywaldau 1843 augusztus 7.-én.
192. Báró Wesselényi Miklós levele Nagy Lázárhoz Freywaldau 1843 augusztus 7.-én.
193. Báró Wesselényi Miklós levele Nagy Lázárhoz Freywaldau 1843 augusztus 8.-án.
194. Báró Wesselényi Miklós levele Szalay Lászlóhoz Freywaldau 1843 augusztus 8.-án.
195. Báró Wesselényi Miklós levele Haller Ferenczhez Freywaldau 1843 augusztus 8.-án.
196. Báró Wesselényi Miklós levele Ráday Gedeonhoz Freywaldau 1843 augusztus 10.-én.
197. Báró Wesselényi Miklós levele Lukács Móriczhoz Freywaldau 1843 augusztus 11.-én.
198. Báró Wesselényi Miklós levele gróf Erdődy Jánoshoz (német) Freywaldau 1843 augusztus 12.-én.
199. Báró Wesselényi Miklós levele Klauzál Gáborhoz Freywaldau 1843 augusztus 12.-én.
200. Báró Wesselényi Miklós levele Benedek Jánoshoz Freywaldau 1843 augusztus 12.-én.
201. Báró Wesselényi Miklós levele Beöthy Ödönhöz Freywaldau 1843 augusztus 12.-én.
202. Báró Wesselényi Miklós levele Lukács Móriczhoz Freywaldau 1843 augusztus 13.-án.
203. Báró Wesselényi Miklós levele Trattnerhez (német) Freywaldau 1843 augusztus 16.-án.
204. Báró Wesselényi Miklós levele Lesiganhoz (német) Freywaldau 1843 augusztus 16.-án.
205. Báró Wesselényi Miklós levele Wiegand Ottóhoz (német) Freywaldau 1843 augusztus 17.-én.
206. Báró Wesselényi Miklós levele Täntzer Lillához (német) Freywaldau 1843 augusztus 17.-én.
207. Báró Wesselényi Miklós levele Wass Alberthez Freywaldau 1843 augusztus 17.-én.
208. Báró Wesselényi Miklós levele Ferenczyhez Freywaldau 1843 augusztus 17.-én.
209. Báró Wesselényi Miklós levele Hadwigerhez (német) Freywaldau 1843 augusztus 18.-án.
210. Báró Wesselényi Miklós levele Lutterhez (német) Freywaldau 1843 augusztus 18.-án.
211. Báró Wesselényi Miklós levele gróf Viczay Héderhez Freywaldau 1843 augusztus 22.-én.

212. Báró Wesselényi Miklós levele Versényi Katalinhoz Freywaldau 1843 augusztus 27.-én.
213. Báró Wesselényi Miklós levele gróf Ráday Gedeonhoz Lévárd 1843 augusztus 28.-án.
214. Báró Wesselényi Miklós levele Lichtenstein herczeghez (német) Lévárd 1843 augusztus 29.-én.
215. Báró Wesselényi Miklós levele herczeg Eszterházy Miklóshoz (német) Lévárd 1843 augusztus 29.-én.
216. Báró Wesselényi Miklós levele Klauzál Gáborhoz Lévárd 1843 augusztus 30.-án.
217. Báró Wesselényi Miklós levele Versényi Rózához Freywaldau 1843 szeptember 8.-án.
218. Báró Wesselényi Miklós levele Wesselényi Farkashoz Lévárd 1843 szeptember 11.-én.
219. Báró Wesselényi Miklós levele Poroszlói Friedrichhez Adánd 1843 október 10.-én.
220. Báró Wesselényi Miklós levele Dósa Elekhez Zsibó 1843 október 13.-án.
221. Báró Wesselényi Miklós levele Stuller Ferenczhez Zsibó 1843 október 14.-én.
222. Báró Wesselényi Miklós levele gróf Teleki Imréhez Zsibó 1843 október 21.-én.
223. Báró Wesselényi Miklós levele gróf Teleki Imréhez Zsibó 1843 október 28.-án.
224. Báró Wesselényi Miklós levele Lázár Imrénéhez Zsibó 1843 október 31.-én.
225. Báró Wesselényi Miklós levele Kiss Károlyhoz Zsibó 1843 november 1.-én.
226. Báró Wesselényi Miklós levele Kiss Károlyhoz Zsibó 1843 november 3.-án.
227. Báró Wesselényi Miklós levele Versényi Rózához Zsibó 1843 november 3.-án.
228. Báró Wesselényi Miklós levele Lukács Móriczhoz Zsibó 1843 november 3.-án.
229. Báró Wesselényi Miklós levele Dósa Elekhez Zsibó 1843 november 5.-én.
230. Báró Wesselényi Miklós levele Riedler Andráshoz (német) Zsibó 1843 november 6.-án.
231. Báró Wesselényi Miklós levele Versényi Katalinhoz Zsibó 1843 november 11.-én.
232. Báró Wesselényi Miklós levele Vöröshöz Zsibó 1843 november 11.-én.
233. Báró Wesselényi Miklós levele Wesselényi Farkashoz Zsibó 1843 november 11.-én.
234. Báró Wesselényi Miklós levele prof. Hiryhez Zsibó 1843 november 11.-én.
235. Báró Wesselényi Miklós levele gróf Kollonichhoz (német) Zsibó 1843 november 12.-én.
236. Báró Wesselényi Miklós levele Heinrichhez (német) Zsibó 1843 november 13.-án.
237. Báró Wesselényi Miklós levele Stahl generálishoz (német) Zsibó 1843 november 13.-án.
238. Báró Wesselényi Miklós levele gróf Kollonichhoz (német) Zsibó 1843 november 14.-én.
239. Báró Wesselényi Miklós levele Szarka Sándorhoz Zsibó 1843 november 18.-án.
240. Báró Wesselényi Miklós levele Versényi Katalinhoz Zsibó 1843 november 22.-én.
241. Báró Wesselényi Miklós levele Ferenczy Lászlóhoz Zsibó 1843 november 22.-én.
242. Báró Wesselényi Miklós levele Lukács Móriczhoz Zsibó 1843 november 22.-én.
243. Báró Wesselényi Miklós levele Friedrichhez Zsibó 1843 november 23.-án.
244. Báró Wesselényi Miklós levele ifju Pázmándy Déneshez Zsibó 1843 november 23.-án.

245. Báró Wesselényi Miklós levele Kiss Károlyhoz Zsibó 1843 november 27.-én.
246. Báró Wesselényi Miklós levele Lukács Móriczhoz Zsibó 1843 deczember 5.-én.
247. Báró Wesselényi Miklós levele báró Pongrátz Pálhoz Zsibó 1843 deczember 7.-én.
248. Báró Wesselényi Miklós levele Répássy Mihályhoz Zsibó 1843 deczember 8.-án.
249. Báró Wesselényi Miklós levele gróf Ráday Gedeonhoz Zsibó 1843 deczember 8.-án.
250. Báró Wesselényi Miklós levele Balogh Jánoshoz Zsibó 1843 deczember 8.-án.
251. Báró Wesselényi Miklós levele Vörös Antalhoz Zsibó 1843 deczember 9.-én.
252. Báró Wesselényi Miklós levele Gyulai Sámuelhez Zsibó 1843 deczember 9.-én.
253. Báró Wesselényi Miklós levele Gaál Józsefhez Zsibó 1843 deczember 9.-én.
254. Báró Wesselényi Miklós levele Versényi Rózához Zsibó 1843 deczember 9.-én.
255. Báró Wesselényi Miklós levele Kovács Lajoshoz Zsibó 1843 deczember 10.-én.
256. Báró Wesselényi Miklós levele ifju Wesselényi Farkashoz Zsibó 1843 deczember 10.-én.
257. Báró Wesselényi Miklós levele Kovács Lászlóhoz Zsibó 1843 deczember 10.-én.
258. Báró Wesselényi Miklós levele Detrich Miklóshoz Zsibó 1843 deczember 10.-én.
259. Báró Wesselényi Miklós levele prof. Dósához Zsibó 1843 deczember 10.-én.
260. Báró Wesselényi Miklós levele Szemere Bertalanhoz Zsibó 1843 deczember 10.-én.
261. Báró Wesselényi Miklós levele a Pesti Hírlap szerkesztőségéhez Zsibó 1843 deczember 11.-én.
262. Báró Wesselényi Miklós levele Lukács Móriczhoz Zsibó 1843 deczember 11.-én.
263. Báró Wesselényi Miklós levele Bártfay Lászlóhoz Zsibó 1843 deczember 11.-én.
264. Báró Wesselényi Miklós levele Wesselényi Farkashoz Zsibó 1843 deczember 15.-én.
265. Báró Wesselényi Miklós levele Versényi Rózához Zsibó 1843 deczember 15.-én.
266. Báró Wesselényi Miklós levele Ferenczy Lászlóhoz Zsibó 1843 deczember 15.-én.
267. Báró Wesselényi Miklós levele Fleckel Károlyhoz Zsibó 1843 deczember 16.-án.
268. Báró Wesselényi Miklós levele Riedler Andráshoz (német) Zsibó 1843 deczember 16.-án.
269. Báró Wesselényi Miklós levele Täntzer Lillához (német) Zsibó 1843 deczember 16.-án.
270. Báró Wesselényi Miklós levele gróf Károlyi Györgyhöz Zsibó 1843 deczember 16.-án.
271. Báró Wesselényi Miklós levele Riedler Andráshoz (német) Zsibó 1843 deczember 17.-én.
272. Báró Wesselényi Miklós levele Dósa Elekhez Zsibó 1843 deczember 21.-én.
273. Báró Wesselényi Miklós levele Biró Miklóshoz Zsibó 1843 deczember 22.-én.
274. Báró Wesselényi Miklós levele dr. Szűcshöz Zsibó 1843 deczember 22.-én.
275. Báró Wesselényi Miklós levele Ferenczy Lászlóhoz Zsibó 1843 deczember 29.-én.
276. Báró Wesselényi Miklós levele gróf Sternberghez (német) Zsibó 1843 deczember 30.-án.
277. Báró Wesselényi Miklós levele Pöllnitz Károlyhoz (német) Zsibó 1843 deczember 30.-án.
278. Báró Wesselényi Miklós levele Gaál Józsefhez Zsibó 1843 deczember 31.-én.
279. Báró Wesselényi Miklós levele Versényi Rózához és Katához Zsibó 1843 deczember 31.-én.

280. Báró Wesselényi Miklós levele Niptschnéhez (német) Zsibó 1843 deczember 31.-én.
281. Báró Wesselényi Miklós levele Visky Péterhez Zsibó 1844 január 1.-én.
282. Báró Wesselényi Miklós levele Dósa Elekhez Zsibó 1844 január 2.-án.
283. Báró Wesselényi Miklós levele gróf Béldy Ferenczhez Zsibó 1844 január 2.-án.
284. Báró Wesselényi Miklós levele Dósa Elekhez Zsibó 1844 január 4.-én.
285. Báró Wesselényi Miklós levele Z. Kiss Károlyhoz Zsibó 1844 január 5.-én.
286. Báró Wesselényi Miklós levele Osváth Imréhez Zsibó 1844 január 6.-án.
287. Báró Wesselényi Miklós levele Darvay Ferenczhez Zsibó 1844 január 7.-én.
288. Báró Wesselényi Miklós levele Eötvös Mihályhoz Zsibó 1844 január 7.-én.
289. Báró Wesselényi Miklós levele Podmaniczky Antalhoz Zsibó 1844 január 14.-én.
290. Báró Wesselényi Miklós levele Mihálcz Elekhez Zsibó 1844 január 14.-én.
291. Báró Wesselényi Miklós levele Moldvay Lászlóhoz Zsibó 1844 január 25.-én.
292. Báró Wesselényi Miklós levele gróf Degenfeld Ottóhoz Zsibó 1844 január 28-án.
293. Báró Wesselényi Miklós levele Szabó Miklóshoz Nyirséd 1844 január 31.-én.
294. Báró Wesselényi Miklós levele Hiry Ferenczhez Zsibó 1844 február 2.-án.
295. Báró Wesselényi Miklós levele Dósa Elekhez Zsibó 1844 február 2.-án.
296. Báró Wesselényi Miklós levele gróf Sternberg Károlyhoz (német) Zsibó 1844 február 3.-án.
297. Báró Wesselényi Miklós levele Balogh Jánoshoz Zsibó 1844 február 3.-án.
298. Báró Wesselényi Miklós levele gróf Kollonichhoz (német) Zsibó 1844 február 4.-én.
299. Báró Wesselényi Miklós levele Hiry Ferenczhez Zsibó 1844 február 4.-én.
300. Báró Wesselényi Miklós levele Wesselényi Farkasnéhoz Zsibó 1844 február 5.-én.
301. Báró Wesselényi Miklós levele Gaál Józsefhez Zsibó 1844 február 8.-án.
302. Báró Wesselényi Miklós levele Versényi Katához Zsibó 1844 február 8.-án.
303. Báró Wesselényi Miklós levele Täntzer Lillához (német) Zsibó 1844 február 10.-én.
304. Báró Wesselényi Miklós levele Versényi Rózához Zsibó 1844 február 10.-én.
305. Báró Wesselényi Miklós levele Z. Kiss Károlyhoz Zsibó 1844 február 11.-én.
306. Báró Wesselényi Miklós levele Täntzer Lillához Zsibó 1844 február 23.-án.
307. Báró Wesselényi Miklós levele Versényi Rózához és Katához Zsibó 1844 február 23-án.
308. Báró Wesselényi Miklós levele Z. Kiss Károlyhoz Zsibó 1844 február 20-án.
309. Báró Wesselényi Miklós levele Z. Kiss Károlyhoz Zsibó 1844 február 22.-én.
310. Báró Wesselényi Miklós levele Lázár Lázárhoz Zsibó 1844 február 23.-án.
311. Báró Wesselényi Miklós levele Bártfay Lászlóhoz Zsibó 1844 február 26.-án.
312. Báró Wesselényi Miklós levele dr. Groszhoz (német) Zsibó 1844 február 27-én.
313. Báró Wesselényi Miklós levele Fischerhez (német) Zsibó 1844 márczius 1.-én.
314. Báró Wesselényi Miklós levele gróf Degenfeld Ottóhoz Zsibó 1844 márczius 1.-én.
315. Báró Wesselényi Miklós levele Fischerhez (német) Zsibó 1844 márczius 1.-én.
316. Báró Wesselényi Miklós levele gróf Bethlen Gáborhoz Zsibó 1844 márczius 2.-án.
317. Báró Wesselényi Miklós levele Regéczi Nagy Pálhoz Zsibó 1844 márczius 5-én.
318. Báró Wesselényi Miklós levele Szolnokvármegyéhez Zsibó 1844 márczius 6.-án.
319. Báró Wesselényi Miklós levele Z. Kiss Károlyhoz Zsibó 1844 márczius 6.-án.
320. Báró Wesselényi Miklós levele báró Bánffy Miklóshoz Zsibó 1843 márczius 7.-én.

321. Báró Wesselényi Miklós levele Weér Farkashoz Zsibó 1844 márczius 7.-én.
322. Báró Wesselényi Miklós levele báró Bánffy Alberthez Zsibó 1844 márczius 8.-án.
323. Báró Wesselényi Miklós levele Z. Kiss Károlyhoz Zsibó 1844 márczius 8.-án.
324. Báró Wesselényi Miklós levele Sebess Ferenczhez Zsibó 1844 márczius 8.-án.
325. Báró Wesselényi Miklós levele Z. Kiss Károlyhoz Zsibó 1844 márczius 10.-én.
326. Báró Wesselényi Miklós levele Kovács Ferenczhez Zsibó 1844 márczius 11.-én.
327. Báró Wesselényi Miklós levele Ujfalussy Miklóshoz Zsibó 1844 márczius 14.-én.
328. Báró Wesselényi Miklós levele Vörös Antalhoz Zsibó 1844 márczius 14.-én.
329. Báró Wesselényi Miklós levele Bártfay Lászlóhoz Zsibó 1844 márczius 14.-én.
330. Báró Wesselényi Miklós levele Z. Kiss Károlyhoz Zsibó 1844 márczius 15.-én.
331. Báró Wesselényi Miklós levele Kovács Ferenczhez Zsibó 1844 márczius 14.-én.
332. Báró Wesselényi Miklós levele Regéczi Nagy Pálhoz Zsibó 1844 márczius 14.-én.
333. Báró Wesselényi Miklós levele Dósa Elekhez Zsibó 1844 márczius 15.-én.
334. Báró Wesselényi Miklós levele Bártfay Lászlóhoz Zsibó 1844 márczius 15.-én.
335. Báró Wesselényi Miklós levele Benyovszky Péterhez Zsibó 1844 márczius 15.-én.
336. Báró Wesselényi Miklós levele dr. Szőcs Sámuelhez Zsibó 1844 márczius 18.-án.
337. Báró Wesselényi Miklós levele Farkas Sándorhoz Zsibó 1844 márczius 21.-én.
338. Báró Wesselényi Miklós levele Karácson Sámuelhez Zsibó 1844 márczius 21.-én.
339. Báró Wesselényi Miklós levele Dósa Elekhez Zsibó 1844 márczius 24.-én.
340. Báró Wesselényi Miklós levele gróf Purzelhez (német) Zsibó 1844 márczius 26.-án.
341. Báró Wesselényi Miklós levele gróf Haller Ferenczhez Zsibó 1844 márczius 27.-én.
342. Báró Wesselényi Miklós levele herczeg Schwarzenberghez (német) Zsibó 1844 márczius 24.-én.
343. Báró Wesselényi Miklós levele Z. Kiss Károlyhoz Zsibó 1844 márczius 28.-án.
344. Báró Wesselényi Miklós levele báró Bánffy Miklóshoz Zsibó 1844 márczius 28.-án.
345. Báró Wesselényi Miklós levele Csapody Pálhoz Zsibó 1844 márczius 28-án.
346. Báró Wesselényi Miklós levele Z. Kiss Károlyhoz Zsibó 1844 márczius 31.-én.
347. Báró Wesselényi Miklós levele Toroczkay Sámuelnéhez Zsibó 1844 márczius 29.-én.
348. Báró Wesselényi Miklós levele Késmárkynéhoz Zsibó 1844 márczius 28.-án.
349. Az erdélyi honleányok levele báró Wesselényi Miklóshoz Kolozsvár 1843 május 1.-én.
350. Báró Wesselényi Miklós levele Nagy Lázárhoz Freywaldau 1849 február 4.-én.
351. Bajza József levele báró Wesselényi Miklóshoz Pest 1845 április 21.-én.
352. Bajza József levele báró Wesselényi Miklóshoz Pest 1847 márczius 16.-án.
353. báró Wesselényi Miklós levele Versényi Istvánhoz Pest 1848 julius 20.-án.
354. Báró Wesselényi Miklós levele gróf Batthyány Lajoshoz Pest 1848 szeptember 28.-án.
355. Báró Wesselényi Miklós levele Benyovszky Péternek Freywaldau 1849 február 8.-án.
356. Báró Wesselényi Miklós levele Benyovszky Péternek Freywaldau 1849 február 13.-án.
357. Báró Wesselényi Miklós levele Nagy Lázárnak Freywaldau 1849 április 21.-én.
358. Báró Wesselényi Miklós levele Nagy Lázárnak Freywaldau 1849 május 26.-án.
359. Báró Wesselényi Miklós levele Nagy Lázárnak Freywaldau 1849 junius 21.-én.

360. Báró Wesselényi Miklós levele Álgya Tódorhoz Freywaldau 1849 deczember 5.-én.
361. Báró Wesselényi Miklós levele Ujfalvy Sándorhoz Freywaldau 1849 deczember 8.-án.
362. Báró Wesselényi Miklós levele idősb Bethlen Jánoshoz Freywaldau 1849 deczember 12.-én.
363. Báró Wesselényi Miklós levele Kiss Károlynak Freywaldau 1849 deczember 8.-án.
364. Báró Wesselényi Miklós levele ifjú Wesselényi Ferenczhez Freywaldau 1850 márczius 18.-án.
365. Báró Wesselényi Miklós levele ifjú Wesselényi Ferenczhez Freywaldau 1850 márczius 21.-én.
366. Báró Wesselényi Miklós levele Ujfalvy Sándorhoz Freywaldau 1850 január 24.-én.
367. Báró Wesselényi Miklós levele Deák Ferenczhez Freywaldau 1850 márczius 31.-én.
368. Báró Wesselényi Miklós levele Deák Ferenczhez Freywaldau 1850 április 9.-én.
369. Báró Wesselényi Miklós levele Ujfalvy Sándorhoz Freywaldau 1850 április 9-én.
370. Szász Károly levele báró Wesselényi Miklóshoz Nagyenyed 1831 márczius 19.-én.
371. Szász Károly levele báró Wesselényi Miklóshoz Nagyenyed 1831 május 7.-én.
372. Szász Károly levele báró Wesselényi Miklóshoz Nagyenyed 1831 május 17.-én.
373. Károlyi György levele báró Wesselényi Miklóshoz Bécs 1832 julius 13.-án.
374. Károlyi György levele báró Wesselényi Miklóshoz Bécs 1832 julius 18.-án.
375. Károlyi György levele báró Wesselényi Miklóshoz Csurgó 1838 szeptember 30.-án.
376. Perényi Zsigmond levele báró Wesselényi Miklóshoz Pozsony 1843 április 15.-én.
377. Károlyi György levele báró Wesselényi Miklóshoz Fóth 1844 január 25.-én.
378. Klauzál Gábor levele báró Wesselényi Miklóshoz Pozsony 1844 május 12.-én.
379. Gróf Teleki László levele báró Wesselényi Miklóshoz Pest 1845 február 21.-én.
380. Károlyi György levele báró Wesselényi Miklóshoz Nagykároly 1845 szeptember 12.-én.
381. Gróf Teleki László levele báró Wesselényi Miklósnak Pest 1846 február 19.-én.
382. Klauzál Gábor levele báró Wesselényi Miklósnak Szeged 1846 márczius 15.-én.
383. Gróf Teleki László levele báró Wesselényi Miklósnak Kolozsvár 1846 julius 6.-án.
384. Báró Wesselényi Miklós levele gróf Károlyi Györgyhöz Zsibó 1846 augusztus 15.-én.
385. Teleki László levele báró Wesselényi Miklóshoz Pest 1846 október 19.-én.
386. Csengery Antal levele báró Wesselényi Miklóshoz Pest 1846 november 26.-án.
387. Gróf Teleki László levele báró Wesselényi Miklóshoz Pest 1847 április 3.-án.
388. Gróf Teleki László levele báró Wesselényi Miklóshoz Pest 1847 május 26.-án.
389. Gróf Teleki László levele báró Wesselényi Miklóshoz Pest 1847 október 28.-án.
390. Perényi Zsigmond levele báró Wesselényi Miklóshoz Pest 1848 április 27.-én.
391. Báró Wesselényi Miklós levele idősb Bethlen Jánoshoz Freywaldau 1849 deczember 12.-én.

III.

BÁRÓ WESSELÉNYI MIKLÓS LEVELEZÉSE GRÓF SZÉCHENYI ISTVÁNNAL, BÁRÓ KEMÉNY ZSIGMONDDAL, BÁRÓ APOR LÁZÁRRAL ÉS BÁRÓ WESSELÉNYI FERENCZCZEL, TOVÁBBÁ KÖLCSEY FERENCZCZEL, VÖRÖSMARTY MIHÁLYLYAL ÉS UJHÁZY LÁSZLÓVAL.

1. Gróf Széchenyi István levele báró Wesselényi Miklóshoz (német) Nagyvárad 1821 szeptember 15.-én.
2. Gróf Széchenyi István levele báró Wesselényi Miklóshoz (német) Wagendorf 1822 november 27.-én.
3. Gróf Széchenyi István levele báró Wesselényi Miklóshoz Pozsony 1826 május 6.-án.
4. Gróf Széchenyi István levele báró Wesselényi Miklóshoz Pest 1828 szeptember 4.-én.
5. Gróf Széchenyi István levele báró Wesselényi Miklóshoz Pest 1828 szeptember 9.-én.
6. Gróf Széchenyi István levele báró Wesselényi Miklóshoz Pest 1828 szeptember 27.-én.
7. Gróf Széchenyi István levele báró Wesselényi Miklóshoz Pest 1828 november 24.-én.
8. Gróf Széchenyi István levele báró Wesselényi Miklóshoz Pest 1828 deczember 3.-án.
9. Gróf Széchenyi István levele báró Wesselényi Miklóshoz Czenk 1829 október.
10. Gróf Széchenyi István levele báró Wesselényi Miklóshoz Pest 1830 február 8.-án.
11. Gróf Széchenyi István levele báró Wesselényi Miklóshoz Pest 1830 április 17.-én.
12. Gróf Széchenyi István levele báró Wesselényi Miklóshoz Pest 1830 május 10.-én.
13. Gróf Széchenyi István levele báró Wesselényi Miklóshoz Konstantinápoly 1830 augusztus 24.-én.
14. Gróf Széchenyi István levele báró Wesselényi Miklóshoz Zimony 1830 október 6.-án.
15. Gróf Széchenyi István levele báró Wesselényi Miklóshoz Pest 1830 deczember 22.-én.
16. Gróf Széchenyi István levele báró Wesselényi Miklóshoz Czenk 1831 augusztus 26.-án.
17. Gróf Széchenyi István levele báró Wesselényi Miklóshoz Czenk 1831 október 5.-én.
18. Gróf Széchenyi István levele báró Wesselényi Miklóshoz Czenk 1831 október 20.-án.
19. Gróf Széchenyi István levele báró Wesselényi Miklóshoz Pest 1831 november 8.-án.
20. Gróf Széchenyi István levele báró Wesselényi Miklóshoz Pest 1831 deczember 5.-én.
21. Gróf Széchenyi István levele báró Wesselényi Miklóshoz Pest 1832 január 5.-én.
22. Gróf Széchenyi István levele báró Wesselényi Miklóshoz Pest 1832 junius 15.-én.

23. Gróf Széchenyi István levele báró Wesselényi Miklóshoz Orsova 1834 junius 21.-én.
24. Gróf Széchenyi István levele báró Wesselényi Miklóshoz Pest 1833 május 15.-én.
25. Gróf Széchenyi István levele báró Wesselényi Miklóshoz Pest 1834 május 16.-án.
26. Gróf Széchenyi István levele báró Wesselényi Miklóshoz Pest 1842 április 4.-én.
27. Báró Wesselényi Miklós levele gróf Széchenyi Istvánhoz Gräfenberg 1842 május 12.-én.
28. Gróf Széchenyi István levele báró Wesselényi Miklóshoz Pozsony 1844 junius 21.-én.
29. Gróf Széchenyi István levele báró Wesselényi Miklóshoz Pest—Vácz 1844 szeptember 1.-én.
30. Gróf Széchenyi István levele báró Wesselényi Miklóshoz Pozsony 1844 szeptember 30.-án.
31. Gróf Széchenyi István levele báró Wesselényi Miklóshoz Pest 1844 november 20.-án.
32. Gróf Széchenyi István levele báró Wesselényi Miklóshoz Pest 1845 április 21.-én.
33. Gróf Széchenyi István levele báró Wesselényi Miklóshoz Pest 1846 január 5.-én.
34. Gróf Széchenyi István levele báró Wesselényi Miklóshoz Debreczen 1846 augusztus 8.-án.
35. Gróf Széchenyi István levele báró Wesselényi Miklóshoz Pozsony 1848 január 28.-án.
36. Gróf Széchenyi István levele báró Wesselényi Miklóshoz Pest 1838 deczember 30.-án.
37. Báró Wesselényi Miklós levele gróf Széchenyi Istvánhoz Zsibó 1831 november 29.-én.
38. *Báró Kemény Zsigmond* levele báró Wesselényi Miklóshoz Kolozsvár 1845 január 19.-én.
39. Báró Kemény Zsigmond levele báró Wesselényi Miklóshoz Kolozsvár 1845 január 28-án.
40. Báró Kemény Zsigmond levele báró Wesselényi Miklóshoz Kolozsvár 1845 julius 3.-án.
41. Báró Kemény Zsigmond levele báró Wesselényi Miklóshoz Kapud 1845 november 4.-én.
42. Báró Kemény Zsigmond levele báró Wesselényi Miklóshoz Kapud 1846 márczius 14.-én.
43. Báró Kemény Zsigmond levele báró Wesselényi Miklóshoz Pest 1847 deczember 5.-én.
44. Báró Kemény Zsigmond levele báró Wesselényi Miklóshoz Pest 1848 márczius 19.-én.
45. Báró Kemény Zsigmond levele báró Wesselényi Miklóshoz Drág.
46. Báró Wesselényi Miklós levele báró Kemény Zsigmondhoz Zsibó 1844 julius 12.-én.
47. Báró Wesselényi Miklós levele báró Kemény Zsigmondhoz Zsibó 1844 augusztus 2.-án.
48. Báró Wesselényi Miklós levele báró Kemény Zsigmondhoz Zsibó 1844 október 9.-én.
49. Báró Wesselényi Miklós levele báró Kemény Zsigmondhoz Zsibó 1844 október 19.-én.

50. Báró Wesselényi Miklós levele báró Kemény Zsigmondhoz Zsibó 1845 január 9.-én.
51. Báró Wesselényi Miklós levele báró Kemény Zsigmondhoz Zsibó 1845 január 31.-én.
52. Báró Wesselényi Miklós levele báró Kemény Zsigmondhoz Zsibó 1845 április 28.-án.
53. Báró Wesselényi Miklós levele báró Kemény Zsigmondhoz Zsibó 1845 május 15.-én.
54. Báró Wesselényi Miklós levele báró Kemény Zsigmondhoz Zsibó 1845 julius 1.-én.
55. Báró Wesselényi Miklós levele báró Kemény Zsigmondhoz Zsibó 1845 október 10.-én.
56. Báró Wesselényi Miklós levele báró Kemény Zsigmondhoz Zsibó 1845 november 27.-én.
57. Báró Wesselényi Miklós levele báró Kemény Zsigmondhoz Zsibó 1845 deczember 31.-én.
58. Báró Wesselényi Miklós levele báró Kemény Zsigmondhoz Zsibó 1846 márczius 29.-én.
59. Báró Wesselényi Miklós levele báró Kemény Zsigmondhoz Zsibó 1846 deczember 31.-én.
60. Báró Wesselényi Miklós levele báró Kemény Zsigmondhoz Zsibó 1847 április 12.-én.
61. Báró Wesselényi Miklós levele báró Kemény Zsigmondhoz Zsibó 1847 május 10.-én.
62. Báró Wesselényi Miklós levele báró Kemény Zsigmondhoz Zsibó 1847 május 13.-án.
63. Báró Wesselényi Miklós levele báró Kemény Zsigmondhoz Zsibó 1847 junius 14.-én.
64. Báró Wesselényi Miklós levele báró Kemény Zsigmondhoz Zsibó 1847 julius 19.-én.
65. Báró Wesselényi Miklós levele báró Kemény Zsigmondhoz Zsibó 1847 julius 26.-án.
66. Báró Wesselényi Miklós levele báró Kemény Zsigmondhoz Zsibó 1847 augusztus 30.-án.
67. Báró Wesselényi Miklós levele báró Kemény Zsigmondhoz Zsibó 1847 október 25.-én.
68. Báró Wesselényi Miklós levele báró Kemény Zsigmondhoz Zsibó 1847 deczember 16.-án.
69. Báró Wesselényi Miklós levele báró Kemény Zsigmondhoz Zsibó 1847 deczember 18.-án.
70. Báró Wesselényi Miklós levele báró Kemény Zsigmondhoz Zsibó 1848 január 3.-án.
71. Báró Wesselényi Miklós levele báró Kemény Zsigmondhoz Zsibó 1848 márczius 9.-én.
72. Báró Wesselényi Miklós levele báró Kemény Zsigmondhoz Pozsony 1848 április 12.-én.
73. Báró Wesselényi Miklós levele báró Kemény Zsigmondhoz Szedres 1848 április 21.-én.
74. Báró Wesselényi Miklós levele báró Kemény Zsigmondhoz Pest 1848 április 30.-án.
75. Báró Wesselényi Miklós levele báró Kemény Zsigmondhoz Szilágysomlyó 1848 május 9.-én.

76. Báró Wesselényi Miklós levele báró Kemény Zsigmondhoz Pest 1848 julius 12.-én.
77. Báró Wesselényi Miklós levele báró Kemény Zsigmondhoz Pest 1848 julius 30.-án.
78. Báró Wesselényi Miklós levele báró Kemény Zsigmondhoz Pest 1848 szeptember 24.-én.
79. Báró Wesselényi Miklós levele báró Kemény Zsigmondhoz Freywaldau 1848 október 19.-én.
80. Báró Wesselényi Miklós levele báró Kemény Zsigmondhoz Freywaldau 1848 október 25.-én.
81. Báró Wesselényi Miklós levele báró Kemény Zsigmondhoz Freywaldau 1848 november 10.-én.
82. Báró Wesselényi Miklós levele báró Kemény Zsigmondhoz Freywaldau 1848 november 16.-án.
83. Báró Wesselényi Miklós levele báró Kemény Zsigmondhoz Zsibó 1848 márczius 13.-án.
84. Báró Wesselényi Miklós levele báró Kemény Zsigmondhoz Zsibó 1848 márczius 18.-án.
85. Báró Wesselényi Miklós levele *báró Apor Lázárhoz* Freywaldau 1841 márczius 5.-én.
86. Báró Wesselényi Miklós levele báró Apor Lázárhoz Freywaldau 1841 április 14.-én.
87. Báró Wesselényi Miklós levele báró Apor Lázárhoz Freyvaldau 1841 junius 22.-én.
88. Báró Wesselényi Miklós levele báró Apor Lázárhoz Freywaldau 1841 junius 27.-én.
89. Báró Wesselényi Miklós levele báró Apor Lázárhoz Freywaldau 1841 szeptember 12.-én.
90. Báró Wesselényi Miklós levele báró Apor Lázárhoz Freywaldau 1841 szeptember 25.-én.
91. Báró Wesselényi Miklós levele báró Apor Lázárhoz Freywaldau 1842 február 7.-én.
92. Báró Wesselényi Miklós levele *báró Wesselényi Ferenczhez* Freywaldau 1843 január 21.-én.
93. Báró Wesselényi Miklós levele báró Wesselényi Ferenczhez Freywaldau 1843 márczius 12.-én.
94. Báró Wesselényi Miklós levele báró Wesselényi Ferenczhez Freywaldau 1843 május 3.-án.
95. Báró Wesselényi Miklós levele báró Wesselényi Ferenczhez Freywaldau 1843 julius 10.-én.
96. Báró Wesselényi Miklós levele báró Wesselényi Ferenczhez Zsibó 1843 deczember 18.-án.
97. Báró Wesselényi Miklós levele báró Wesselényi Ferenczhez Zsibó 1843 deczember 29.-én.
98. Báró Wesselényi Miklós levele báró Wesselényi Ferenczhez Zsibó 1844 február 2.-án.
99. Báró Wesselényi Miklós levele báró Wesselényi Ferenczhez Zsibó 1844 február 24.-én.
100. Báró Wesselényi Miklós levele báró Wesselényi Ferenczhez Zsibó 1844 márczius 1.-én.
101. Báró Wesselényi Miklós levele báró Wesselényi Ferenczhez Zsibó 1844 márczius 7.-én.

102. Báró Wesselényi Miklós levele báró Wesselényi Ferenczhez Zsibó 1846 deczember 31.-én.
103. Báró Wesselényi Miklós levele báró Wesselényi Ferenczhez Zsibó 1847 márczius 2.-án.
104. Báró Wesselényi Miklós levele báró Wesselényi Ferenczhez Zsibó 1848 február 18.-án.
105. Báró Wesselényi Miklós levele báró Wesselényi Ferenczhez Zsibó 1848 május 4.-én.
106. Báró Wesselényi Miklós levele báró Wesselényi Ferenczhez Pest 1848 szeptember 5.-én.
107. Báró Wesselényi Miklós levele báró Wesselényi Ferenczhez Freywaldau 1850 márczius 18.-án.
108. Báró Wesselényi Miklós levele báró Wesselényi Ferenczhez Freywaldau 1850 márczius 21.-én.
109. ***Kölcsey Ferencz levele*** báró Wesselényi Miklóshoz Nagykároly 1831 szeptember.
110. Kölcsey Ferencz levele báró Wesselényi Miklóshoz Nagykároly 1831 deczember 3.-án.
111. Kölcsey Ferencz levele báró Wesselényi Miklóshoz Cseke 1832 szeptember 26.-án.
112. Kölcsey Ferencz levele báró Wesselényi Miklóshoz Pozsony 1833 junius 7.-én.
113. Kölcsey Ferencz levele báró Wesselényi Miklóshoz Pozsony 1833 julius 18.-án.
114. Kölcsey Ferencz levele báró Wesselényi Miklóshoz Cseke 1833 október 1.-én.
115. Kölcsey Ferencz levele báró Wesselényi Miklóshoz Pest 1833 október 27.-én.
116. Kölcsey Ferencz levele báró Wesselényi Miklóshoz Nagykároly 1834 márczius 12.-én.
117. Kölcsey Ferencz levele báró Wesselényi Miklóshoz Pozsony 1834 junius 26.-án.
118. Kölcsey Ferencz levele báró Wesselényi Miklóshoz Pozsony 1834 augusztus 31.-én.
119. Kölcsey Ferencz levele báró Wesselényi Miklóshoz Nagykároly 1834 deczember 2.-án.
120. Kölcsey Ferencz levele báró Wesselényi Miklóshoz Pozsony 1835 január 19.-én.
121. Kölcsey Ferencz levele báró Wesselényi Miklóshoz Cseke 1836 szeptember 20.-án.
122. Kölcsey Ferencz levele báró Wesselényi Miklóshoz Cseke 1837 április 25.-én.
123. Kölcsey Ferencz levele báró Wesselényi Miklóshoz Nagykároly 1837 november 30.-án.
124. Kölcsey Ferencz levele báró Wesselényi Miklóshoz Cseke 1838 junius 24.-én.
125. Kölcsey Ferencz levele báró Wesselényi Miklóshoz Cseke 1838 julius 6.-án.
126. Kölcsey Ferencz levele báró Wesselényi Miklóshoz Cseke 1838 julius 11.-én.
127. Kölcsey Ferencz levele báró Wesselényi Miklóshoz Pozsony 1833 május 12.-én.
128. Kölcsey Antonina levele báró Wesselényi Miklóshoz Cseke 1837 junius 1.-én.
129. Kölcsey Antonina levele báró Wesselényi Miklóshoz Cseke 1837 szeptember 25.-én.
130. Báró Wesselényi Miklós levele Kölcsey Ferenczhez Pest 1837 május 8.-án.
131. Báró Wesselényi Miklós levele Kölcsey Ferenczhez Pest 1837 május 28.-án.
132. Báró Wesselényi Miklós levele Kölcsey Ferenczhez Pest 1837 május 31.-én.
133. Báró Wesselényi Miklós levele Kölcsey Ferenczhez Pest 1837 junius 24.-én.

134. *Vörösmarty Mihály* levele báró Wesselényi Miklóshoz Pest 1845 április 23.-án.
135. Báró Wesselényi Miklós levele Vörösmarty Mihályhoz Zsibó 1845 julius 29.-én.
136. Vörösmarty Mihály levele báró Wesselényi Miklóshoz Pest 1845 augusztus 13.-án.
137. Vörösmarty Mihály levele báró Wesselényi Miklóshoz Pest 1846 márczius 6.-án.
138. Báró Wesselényi Miklós levele Vörösmarty Mihályhoz Zsibó 1846 május 18.-án.
139. Vörösmarty Mihály levele báró Wesselényi Miklóshoz Pest 1846 május 26.-án.
140. Báró Wesselényi Miklós levele Vörösmarty Mihályhoz Zsibó 1846 julius 26.-án.
141. Vörösmarty Mihály levele báró Wesselényi Miklóshoz Pest 1846 augusztus 21.-én.
142. Báró Wesselényi Miklós levele Vörösmarty Mihályhoz Zsibó 1846 szeptember 21.-én.
143. Vörösmarty Mihály levele báró Wesselényi Miklóshoz Pest 1846 október 11.-én.
144. Vörösmarty Mihály levele báró Wesselényi Miklóshoz Pest 1846 deczember 5.-én.
145. Báró Wesselényi Miklós levele Vörösmarty Mihályhoz Zsibó 1846 deczember 28.-án.
146. Vörösmarty Mihály levele báró Wesselényi Miklóshoz Pest 1848 január 21.-én.
147. Ujházy László levele báró Wesselényi Miklóshoz Budamér 1838 május 23.-án.
148. Ujházy László levele báró Wesselényi Miklóshoz Budamér 1847 január 8.-án.
149. Ujházy László levele báró Wesselényi Miklóshoz Budamér 1847 márczius 9.-én.
150. Ujházy László levele báró Wesselényi Miklóshoz Budamér 1847 április 29.-én.

IV.

BÁRÓ WESSELÉNYI MIKLÓS LEVELEZÉSE BAJZA JÓZSEFFEL, BEZERÉDJ ISTVÁNNAL, BÁRÓ JÓSIKA MIKLÓSSAL, KELEMEN BENJÁMINNAL, UJFALVY SÁNDORRAL ÉS WEÉR FARKASSAL

1. *Bajza József* levele báró Wesselényi Miklóshoz Pest 1833 márczius 20.-án.
2. Bajza József levele báró Wesselényi Miklóshoz Pest 1845 április 21.-én.
3. Báró Wesselényi Miklós levele Bajza Józsefhez Zsibó 1845 deczember 12.-én.
4. Báró Wesselényi Miklós levele Bajza Józsefhez Zsibó 1847 február 15.-én.
5. Báró Wesselényi Miklós levele Bajza Józsefhez Zsibó 1847 márczius 24.-én.
6. Báró Wesselényi Miklós levele Bajza Józsefhez 1843.
7. Báró Wesselényi Miklós levele Bajza Józsefhez 1843.
8. Báró Wesselényi Miklós levele Bajza Józsefhez 1843.
9. Báró Wesselényi Miklós levele Bajza Józsefhez Zsibó 1847 február 15.-én.
10. Báró Wesselényi Miklós levele Bajza Józsefhez Zsibó 1847 márczius 24.-én.
11. Báró Wesselényi Miklós levele Bajza Józsefhez Zsibó 1847 április 18.-án.
12. Báró Wesselényi Miklós levele Bajza Józsefhez Freywaldau 1848 október 27.-én.
13. *Bezerédj István* levele báró Wesselényi Miklóshoz Hidja 1838 november 28.-án.
14. Báró Wesselényi Miklós levele Bezerédj Istvánhoz Freywaldau 1843 február 17.-én.
15. Báró Wesselényi Miklós levele Bezerédj Istvánhoz Freywaldau 1843 április 1.-én.

16. Bezerédj István levele báró Wesselényi Miklóshoz Pozsony 1843 szept. 7.-én.
17. Bezerédj István levele báró Wesselényi Miklóshoz Hidja 1845 junius 16.-án.
18. Bezerédj István levele báró Wesselényi Miklóshoz Hidja 1845 augusztus 7.-én.
19. Bezerédj István levele báró Wesselényi Miklóshoz Hidja 1845 szeptember 3.-án.
20. Bezerédj István levele báró Wesselényi Miklóshoz Hidja 1845 október 12.-én.
21. Bezerédj István levele báró Wesselényi Miklóshoz Hidja 1845 november 20.-án.
22. Bezerédj István levele báró Wesselényi Miklóshoz Szegzárd 1845 decz. 12.-én.
23. Bezerédj István levele báró Wesselényi Miklóshoz Hidja 1845 deczember 21.-én.
24. Bezerédj István levele báró Wesselényi Miklóshoz Hidja 1847 deczember 8.-án.
25. Bezerédj István levele báró Wesselényi Miklóshoz Hidja 1847 julius 23.-án.
26. Bezerédj István levele báró Wesselényi Miklóshoz Hidja 1847 augusztus 29.-én.
27. Bezerédj István levele báró Wesselényi Miklóshoz Hidja 1847 október 21.-én.
28. Bezerédj István levele báró Wesselényi Miklóshoz Szegzárd 1847 nov. 24.-én.
29. Bezerédj István levele báró Wesselényi Miklóshoz Hidja 1847 április 30.-án.
30. Bezerédj István levele báró Wesselényi Miklóshoz Hidja 1847 junius 15.-én.
31. Bezerédj István levele báró Wesselényi Miklóshoz Hidja 1847 márczius 1.-én.
32. *Báró Jósika Miklós* levele báró Wesselényi Miklóshoz Pest 1834 szeptember 1.-én.
33. Báró Jósika Miklós levele báró Wesselényi Miklóshoz Pest 1839 május 30.-án.
34. Báró Jósika Miklós levele báró Wesselényi Miklóshoz Szurduk 1838 augusztus 21.-én.
35. Báró Wesselényi Miklós levele báró Jósika Miklóshoz Zsibó 1843 október 28.-án
36. Báró Jósika Miklós levele báró Wesselényi Miklóshoz Debreczen 1844 junius 9.-én.
37. Báró Jósika Miklós levele báró Wesselényi Miklóshoz Szurduk 1844 augusztus 5.-én.
38. Báró Jósika Miklós levele báró Wesselényi Miklóshoz Szurduk 1844 október 19.-én.
39. Báró Jósika Miklós levele báró Wesselényi Miklóshoz Szurduk 1844 október 21.-én.
40. Báró Jósika Miklós levele báró Wesselényi Miklóshoz Szurduk 1844 október 31.-én.
41. Báró Jósika Miklós levele báró Wesselényi Miklóshoz Szabolcs 1844 november 12.-én.
42. Báró Jósika Miklós levele báró Wesselényi Miklóshoz Pest 1844 november 26.-án.
43. Báró Jósika Miklós levele báró Wesselényi Miklóshoz Pest 1844 deczember 2-án.
44. Báró Jósika Miklós levele báró Wesselényi Miklóshoz Pest 1845 január 7.-én.
45. Báró Jósika Miklós levele báró Wesselényi Miklóshoz Pest 1845 január 22.-én.
46. Báró Jósika Miklós levele báró Wesselényi Miklóshoz Pest 1845 január 27.-én.
47. Báró Jósika Miklós levele báró Wesselényi Miklóshoz Pest 1845 január 29.-én.
48. Báró Jósika Miklós levele báró Wesselényi Miklóshoz Pest 1845 február 5.-én.
49. Báró Jósika Miklós levele báró Wesselényi Miklóshoz Pest 1845 február 9.-én.
50. Báró Jósika Miklós levele báró Wesselényi Miklóshoz Pest 1845 február 19.-én.

51. Báró Jósika Miklós levele báró Wesselényi Miklóshoz Pest 1845 február 20.-án.
52. Báró Jósika Miklós levele báró Wesselényi Miklóshoz Pest 1845 február 26.-án.
53. Báró Jósika Miklós levele báró Wesselényi Miklóshoz Pest 1845 február 27.-én.
54. Báró Jósika Géza levele báró Wesselényi Miklóshoz Marosvásárhely 1845 február 27.-én.
55. Báró Jósika Miklós levele báró Wesselényi Miklóshoz Pest 1845 márczius 1.-én.
56. Báró Jósika Miklós levele báró Wesselényi Miklóshoz Pest 1845 márczius 5.-én.
57. Báró Jósika Miklós levele báró Wesselényi Miklóshoz Pest 1845 márczius 19.-én.
58. Báró Jósika Miklós levele báró Wesselényi Miklóshoz Pest 1845 márczius 29.-én.
59. Báró Jósika Miklós levele báró Wesselényi Miklóshoz Pest 1845 április 3.-án.
60. Báró Jósika Miklós levele báró Wesselényi Miklóshoz Pest 1845 április 16.-án.
61. Báró Jósika Miklós levele báró Wesselényi Miklóshoz Pest 1845 április 21.-én.
62. Báró Jósika Miklós levele báró Wesselényi Miklóshoz Pest 1845 április 23.-án.
63. Báró Jósika Miklós levele báró Wesselényi Miklóshoz Pest 1845 április 25.-én.
64. Báró Jósika Miklós levele báró Wesselényi Miklóshoz Pest 1845 április 28.-án.
65. Báró Jósika Miklós levele báró Wesselényi Miklóshoz Pest 1845 április 30.-án.
66. Báró Jósika Miklós levele báró Wesselényi Miklóshoz Pest 1845 május 14.-én.
67. Báró Jósika Miklós levele báró Wesselényi Miklóshoz Pest 1845 május 21.-én.
68. Báró Jósika Miklós levele báró Wesselényi Miklóshoz Pest 1845 november 30.-án.
69. Báró Jósika Miklós levele báró Wesselényi Miklóshoz Pest 1845 deczember 4-én.
70. Báró Jósika Miklós levele báró Wesselényi Miklóshoz Pest 1845 deczember 22.-én.
71. Báró Jósika Miklós levele báró Wesselényi Miklóshoz Pest 1845 deczember 27.-én.
72. Báró Jósika Miklós levele báró Wesselényi Miklóshoz Pest 1845 deczember 31.-én.
73. Báró Jósika Miklós levele báró Wesselényi Miklóshoz Pest 1846 január 8.-án.
74. Báró Jósika Miklós levele báró Wesselényi Miklóshoz Pest 1846 január 9.-én.
75. Báró Jósika Miklós levele báró Wesselényi Miklóshoz Pest 1846 január 14.-én.
76. Báró Jósika Miklós levele báró Wesselényi Miklóshoz Pest 1846 január 19.-én.
77. Báró Jósika Miklós levele báró Wesselényi Miklóshoz Pest 1846 január 22.-én.
78. Báró Jósika Miklós levele báró Wesselényi Miklóshoz Pest 1846 január 29.-én.
79. Báró Jósika Miklós levele báró Wesselényi Miklóshoz Pest 1846 február 14.-én.
80. Báró Jósika Miklós levele báró Wesselényi Miklóshoz Pest 1846 február 21.-én.
81. Báró Jósika Miklós levele báró Wesselényi Miklóshoz Pest 1846 február 25.-én.
82. Báró Jósika Miklós levele báró Wesselényi Miklóshoz Pest 1846 február 27.-én.
83. Báró Jósika Miklós levele báró Wesselényi Miklóshoz Pest 1846 márczius 5.-én.
84. Báró Jósika Miklós levele báró Wesselényi Miklóshoz Pest 1846 márczius 8.-án.
85. Báró Jósika Miklós levele báró Wesselényi Miklóshoz Pest 1846 márczius 10.-én.
86. Báró Jósika Miklósné levele báró Wesselényi Miklóshoz Pest 1846 márczius 12.-én.
87. Báró Jósika Miklós levele báró Wesselényi Miklóshoz Pest 1846 márczius 18.-án.
88. Báró Jósika Miklós levele báró Wesselényi Miklóshoz Pest 1846 márczius 25.-én.

89. Báró Jósika Miklós levele báró Wesselényi Miklóshoz Pest 1846 április 2.-án.
90. Báró Jósika Miklós levele báró Wesselényi Miklóshoz Pest 1846 április 15.-én.
91. Báró Jósika Miklós levele báró Wesselényi Miklóshoz Pest 1846 április 16.-án.
92. Báró Jósika Miklós levele báró Wesselényi Miklóshoz Pest 1846 április 19.-én.
93. Báró Jósika Miklós levele báró Wesselényi Miklóshoz Pest 1846 április 20.-án.
94. Báró Jósika Miklós levele báró Wesselényi Miklóshoz Zilah 1847 április 22.-én.
95. Báró Jósika Miklós levele báró Wesselényi Miklóshoz Pest 1846 április 23.-án.
96. Báró Jósika Miklós levele báró Wesselényi Miklóshoz Pest 1846 április 30.-án.
97. Báró Jósika Miklós levele báró Wesselényi Miklóshoz Pest 1846 május 9.-én.
98. Báró Jósika Miklós levele báró Wesselényi Miklóshoz Pest 1846 május 17.-én.
99. Báró Jósika Miklós levele báró Wesselényi Miklóshoz Pest 1846 junius 1.-én.
100. Báró Jósika Miklós levele báró Wesselényi Miklóshoz Pest 1846 junius 14.-én.
101. Báró Jósika Miklós levele báró Wesselényi Miklóshoz Pest 1846 junius 27.-én.
102. Báró Jósika Miklós levele báró Wesselényi Miklóshoz Pest 1846 junius 30.-án.
103. Báró Jósika Miklós levele báró Wesselényi Miklóshoz Pest 1846 julius 4.-én.
104. Báró Jósika Miklós levele báró Wesselényi Miklóshoz Pest 1846 augusztus 5.-én.
105. Báró Jósika Miklós levele báró Wesselényi Miklóshoz Pest 1846 augusztus 8.-án.
106. Báró Jósika Miklós levele báró Wesselényi Miklóshoz Pest 1846 augusztus 19.-én.
107. Báró Jósika Miklós levele báró Wesselényi Miklóshoz Pest 1846 augusztus 22.-én.
108. Báró Jósika Miklós levele báró Wesselényi Miklóshoz Pest 1846 szeptember 12.-én.
109. Báró Jósika Miklós levele báró Wesselényi Miklóshoz Pest 1846 szeptember 30.-án.
110. Báró Jósika Miklós levele báró Wesselényi Miklóshoz Pest 1846 október 20.-án.
111. Báró Jósika Miklós levele báró Wesselényi Miklóshoz Pest 1846 november 18.-án.
112. Báró Jósika Miklós levele báró Wesselényi Miklóshoz Pest 1846 deczember 3.-án.
113. Báró Jósika Miklós levele báró Wesselényi Miklóshoz Pest 1846 deczember 9.-én.
114. Báró Jósika Miklós levele báró Wesselényi Miklóshoz Pest 1846 deczember 23.-án.
115. Báró Jósika Miklós levele báró Wesselényi Miklóshoz Pest 1846 deczember 24.-én.
116. Báró Jósika Miklós levele báró Wesselényi Miklóshoz Bécs 1847 január 23.-án.
117. Báró Jósika Miklós levele báró Wesselényi Miklóshoz Zilah 1847 április 22.-én.
118. Báró Jósika Miklós levele báró Wesselényi Miklóshoz Szurduk 1847 junius 21.-én.
119. Báró Jósika Miklós levele báró Wesselényi Miklóshoz Napkor 1847 julius 8.-án.
120. Báró Jósika Miklós levele báró Wesselényi Miklóshoz Szurduk 1848 január 3.-án.
121. Báró Jósika Miklós levele báró Wesselényi Miklóshoz Szurduk 1848 február 14.-én.
122. Báró Jósika Miklós levele báró Wesselényi Miklóshoz Szurduk 1848 márczius 14.-én.

123. Báró Jósika Miklós levele báró Wesselényi Miklóshoz Szurduk 1848 márczius 25.-én.
124. Báró Jósika Miklós levele báró Wesselényi Miklóshoz Szurduk 1848 márczius 29.-én.
125. Báró Jósika Miklós levele báró Wesselényi Miklóshoz Szurduk 1848 április 1.-én.
126. Báró Jósika Miklós levele báró Wesselényi Miklóshoz Szurduk 1848 április 5.-én.
127. Báró Jósika Miklós levele báró Wesselényi Miklóshoz Szurduk 1848 április 10.-én.
128. Báró Jósika Miklós levele báró Wesselényi Miklóshoz Kolozsvár 1848 május 14.-én.
129. Báró Jósika Miklós levele báró Wesselényi Miklóshoz Kolozsvár 1848 április 30.-án.
130. Báró Jósika Miklós levele báró Wesselényi Miklóshoz Pest 1848 szeptember 3.-án.
131. Báró Wesselényi Miklós levele *Kelemen Benjáminhoz* Pozsony 1835 márczius 21.-én.
132. Báró Wesselényi Miklós levele Kelemen Benjáminhoz Pozsony 1835 márczius 22.-én.
133. Báró Wesselényi Miklós levele Kelemen Benjáminhoz Pozsony 1835 márczius 31.-én.
134. Báró Wesselényi Miklós levele Kelemen Benjáminhoz Pozsony 1835 április 5.-én.
135. Báró Wesselényi Miklós levele Kelemen Benjáminhoz Pozsony 1835 április 23.-án.
136. Báró Wesselényi Miklós levele Kelemen Benjáminhoz Pozsony 1835 április 30.-án.
137. Báró Wesselényi Miklós levele Kelemen Benjáminhoz Pozsony 1835 május 1.-én.
138. Báró Wesselényi Miklós levele Kelemen Benjáminhoz Pozsony 1835 május 13.-án.
139. Báró Wesselényi Miklós levele Kelemen Benjáminhoz Pozsony 1835 május 9.-én.
140. Báró Wesselényi Miklós levele Kelemen Benjáminhoz Vaskut 1835 junius 22.-én.
141. Báró Wesselényi Miklós levele Kelemen Benjáminhoz Pozsony 1835 augusztus 13.-án.
142. Báró Wesselényi Miklós levele Kelemen Benjáminhoz Pozsony 1835 junius 12.-én.
143. Báró Wesselényi Miklós levele Kelemen Benjáminhoz Pozsony 1835 október 3.-án.
144. Báró Wesselényi Miklós levele Kelemen Benjáminhoz Levárd 1835 szeptember 26.-án.
145. Báró Wesselényi Miklós levele Kelemen Benjáminhoz Tallós 1835 október 11.-én.
146. Báró Wesselényi Miklós levele Kelemen Benjáminhoz Pozsony 1835 október 24.-én.
147. Báró Wesselényi Miklós levele Kelemen Benjáminhoz Szered 1835 november 16.-án.
148. Báró Wesselényi Miklós levele Kelemen Benjáminhoz Siebenbrunn 1835 november 30.-án.

149. Báró Wesselényi Miklós levele Kelemen Benjáminhoz Pozsony 1835 deczember 14.-én.
150. Báró Wesselényi Miklós levele Kelemen Benjáminhoz Pozsony 1835 deczember 28.-án.
151. Báró Wesselényi Miklós levele Kelemen Benjáminhoz Pozsony 1836 január 10.-én.
152. Báró Wesselényi Miklós levele Kelemen Benjáminhoz Pozsony 1836 február 5.-én.
153. Báró Wesselényi Miklós levele Kelemen Benjáminhoz Pozsony 1836 február 13.-án.
154. Báró Wesselényi Miklós levele Kelemen Benjáminhoz Pozsony 1836 február 17.-én.
155. Báró Wesselényi Miklós levele Kelemen Benjáminhoz Pozsony 1836 február 20.-án.
156. Báró Wesselényi Miklós levele Kelemen Benjáminhoz Pozsony 1836 február 22.-én.
157. Báró Wesselényi Miklós levele Kelemen Benjáminhoz Pozsony 1836 márczius 3.-án.
158. Báró Wesselényi Miklós levele Kelemen Benjáminhoz Pannonia-gőzhajón 1836 május 5.-én.
159. Báró Wesselényi Miklós levele Kelemen Benjáminhoz Pest 1836 május 20.-án
160. Báró Wesselényi Miklós levele Kelemen Benjáminhoz Szent László 1836 május 29.-én.
161. Báró Wesselényi Miklós levele Kelemen Benjáminhoz Kehida 1836 julius 25.-én.
162. Báró Wesselényi Miklós levele Kelemen Benjáminhoz Pest 1836 szeptember 1.-én.
163. Báró Wesselényi Miklós levele Kelemen Benjáminhoz Pest 1836 szeptember 29.-én.
164. Báró Wesselényi Miklós levele Kelemen Benjáminhoz Freywaldau 1840 február 29-én.
165. Báró Wesselényi Miklós levele Kelemen Benjáminhoz Freywaldau 1840 márczius 24.-én.
166. Báró Wesselényi Miklós levele Kelemen Benjáminhoz Freywaldau 1840 április 21.-én.
167. Báró Wesselényi Miklós levele Kelemen Benjáminhoz Freywaldau 1840 julius 5-én.
168. Báró Wesselényi Miklós levele Kelemen Benjáminhoz Freywaldau 1840 julius 14.-én.
169. Báró Wesselényi Miklós levele Kelemen Benjáminhoz Freywaldau 1840 augusztus 4-én.
170. Báró Wesselényi Miklós levele Kelemen Benjáminhoz Pozsony 1840 augusztus 30.-án.
171. Báró Wesselényi Miklós levele Kelemen Benjáminhoz Levárd 1840 szeptember 4.-én.
172. Molnár András levele Kelemen Benjáminhoz Freywaldau 1841 deczember 24.-én
173. Báró Wesselényi Miklós levele Kelemen Benjáminhoz Freywaldau 1842 január 22.-én.
174. Báró Wesselényi Miklós levele Kelemen Benjáminhoz Freywaldau 1842 január 24.-én.
175. Báró Wesselényi Miklós levele Kelemen Benjáminhoz Freywaldau 1842 február 5.-én.

176. Báró Wesselényi Miklós levele Kelemen Benjáminhoz Freywaldau 1842 február 12.-én.
177. Báró Wesselényi Miklós levele Kelemen Benjáminhoz Freywaldau 1842 márczius 4.-én.
178. Báró Wesselényi Miklós levele Kelemen Benjáminhoz Freywaldau 1843 április 29-én.
179. Báró Wesselényi Miklós levele Kelemen Benjáminhoz Freywaldau 1849 november 8.-án.
180. Báró Wesselényi Miklós levele *Ujfalvy Sándorhoz* Zsibó 1827 deczember 19.-én.
181. Báró Wesselényi Miklós levele Ujfalvy Sándorhoz Zsibó 1830 deczember 15.-én.
182. Báró Wesselényi Miklós levele Ujfalvy Sándorhoz Zsibó 1831 szeptember 24.-én.
183. Báró Wesselényi Miklós levele Ujfalvy Sándorhoz Zsibó 1831 deczember 14.-én.
184. Báró Wesselényi Miklós levele Ujfalvy Sándorhoz Zsibó 1832 november 30.-án.
185. Báró Wesselényi Miklós levele Ujfalvy Sándorhoz Kolozsvár 1834 november 20.-án.
186. Báró Wesselényi Miklós levele Ujfalvy Sándorhoz Pest 1837 április 23.-án.
187. Báró Wesselényi Miklós levele Ujfalvy Sándorhoz Zsibó 1844 márczius 7.-én.
188. Báró Wesselényi Miklós levele Ujfalvy Sándorhoz Zsibó 1844 május 12.-én.
189. Báró Wesselényi Miklós levele Ujfalvy Sándorhoz Zsibó 1844 október 29.-én.
190. Báró Wesselényi Miklós levele Ujfalvy Sándorhoz Zsibó 1845 szeptember 11.-én.
191. Báró Wesselényi Miklós levele Ujfalvy Sándorhoz Zsibó 1845 november 9.-én.
192. Báró Wesselényi Miklós levele Ujfalvy Sándorhoz Zsibó 1846 január 11.-én.
193. Báró Wesselényi Miklós levele Ujfalvy Sándorhoz Zsibó 1846 január 22.-én.
194. Báró Wesselényi Miklós levele Ujfalvy Sándorhoz Zsibó 1846 január 31.-én.
195. Báró Wesselényi Miklós levele Ujfalvy Sándorhoz Zsibó 1846 február 6.-án.
196. Báró Wesselényi Miklós levele Ujfalvy Sándorhoz Zsibó 1846 február 17.-én.
197. Báró Wesselényi Miklós levele Ujfalvy Sándorhoz Zsibó 1846 junius 17.-én.
198. Báró Wesselényi Miklós levele Ujfalvy Sándorhoz Zsibó 1847 márczius 7.-én.
199. Báró Wesselényi Miklós levele Ujfalvy Sándorhoz Zsibó 1847 február 17.-én.
200. Báró Wesselényi Miklós levele Ujfalvy Sándorhoz Zsibó 1847 márczius 28.-án.
201. Báró Wesselényi Miklós levele Ujfalvy Sándorhoz Zsibó 1847 április 9.-én.
202. Báró Wesselényi Miklós levele Ujfalvy Sándorhoz Zsibó 1847 junius 8.-án.
203. Báró Wesselényi Miklós levele Ujfalvy Sándorhoz Zsibó 1847 julius 26.-án.
204. Báró Wesselényi Miklós levele Ujfalvy Sándorhoz Zsibó 1847 augusztus 24.-én.
205. Báró Wesselényi Miklós levele Ujfalvy Sándorhoz Zsibó 1847 szeptember 1.-én.
206. Báró Wesselényi Miklós levele Ujfalvy Sándorhoz Zsibó 1846 október 4.-én.
207. Báró Wesselényi Miklós levele Ujfalvy Sándorhoz Zsibó 1847 szeptember 8.-án.
208. Báró Wesselényi Miklós levele Ujfalvy Sándorhoz Zsibó 1847 november 6.-án.
209. Báró Wesselényi Miklós levele Ujfalvy Sándorhoz Zsibó 1847 október 18.-án.
210. Báró Wesselényi Miklós levele Ujfalvy Sándorhoz Zsibó 1847 november 30.-án.
211. Báró Wesselényi Miklós levele Ujfalvy Sándorhoz Zsibó 1847 deczember 5.-én.
212. Báró Wesselényi Miklós levele Ujfalvy Sándorhoz Zsibó 1847 deczember 12.-én.

213. Báró Wesselényi Miklós levele Ujfalvy Sándorhoz Zsibó 1848 január 20.-án.
214. Báró Wesselényi Miklós levele Ujfalvy Sándorhoz Zsibó 1848 január 24.-én.
215. Báró Wesselényi Miklós levele Ujfalvy Sándorhoz Zsibó 1848 február 10.-én.
216. Báró Wesselényi Miklós levele Ujfalvy Sándorhoz Zsibó 1848 február 11.-én.
217. Báró Wesselényi Miklós levele Ujfalvy Sándorhoz Zsibó 1848 február 18.-án.
218. Báró Wesselényi Miklós levele Ujfalvy Sándorhoz Zsibó 1848 február 26.-án.
219. Báró Wesselényi Miklós levele Ujfalvy Sándorhoz Zsibó 1848 márczius 6.-án.
220. Báró Wesselényi Miklós levele Ujfalvy Sándorhoz Zsibó 1848 márczius 21.-én.
221. Báró Wesselényi Miklós levele Ujfalvy Sándorhoz Freywaldau 1849 deczember. 8.-án.
222. Báró Wesselényi Miklós levele Ujfalvy Sándorhoz Freywaldau 1842 deczember 30.-án.
223. Báró Wesselényi Miklós levele Ujfalvy Sándorhoz 1850 január 24.-én.
224. Báró Wesselényi Miklós levele Ujfalvy Sándorhoz Pest 1850 április 26.-án.
225. Báró Wesselényi Miklós levele Ujfalvy Sándorhoz Freywaldau 1850 február 16.-án.
226. Báró Wesselényi Miklós levele Ujfalvy Sándorhoz Freywaldau 1850 február 22.-én.
227. Báró Wesselényi Miklós levele Ujfalvy Sándorhoz Freywaldau 1850 márczius 15.-én.
228. Ujfalvy Sándor levele báró Wesselényi Miklóshoz Kolozsvár 1844 márczius 19.-én.
229. Ujfalvy Sándor levele báró Wesselényi Miklóshoz Romladék 1844 május 17-én.
230. Ujfalvy Sándor levele báró Wesselényi Miklóshoz Romladék 1844 október 8.-án.
231. Ujfalvy Sándor levele báró Wesselényi Miklóshoz Romladék 1844 október 28.-án.
232. Ujfalvy Sándor levele báró Wesselényi Miklóshoz Romladék 1844 november 20.-án.
233. Ujfalvy Sándor levele báró Wesselényi Miklóshoz Kolozsvár 1844 deczember 2.-án.
234. Ujfalvy Sándor levele báró Wesselényi Miklóshoz Kolozsvár 1845 január 23.-án.
235. Ujfalvy Sándor levele báró Wesselényi Miklóshoz Kolozsvár 1845 február 26.-án.
236. Ujfalvy Sándor levele báró Wesselényi Miklóshoz Kolozsvár 1845 április 3.-án.
237. Ujfalvy Sándor levele báró Wesselényi Miklóshoz Kolozsvár 1845 április 9.-én.
238. Ujfalvy Sándor levele báró Wesselényi Miklóshoz Kolozsvár 1845 április 22.-én.
239. Ujfalvy Sándor levele báró Wesselényi Miklóshoz Kolozsvár 1845 április 30.-án.
240. Ujfalvy Sándor levele báró Wesselényi Miklóshoz Kolozsvár 1845 május 9.-én.
241. Ujfalvy Sándor levele báró Wesselényi Miklóshoz Ungurfalva 1845 szeptember 9.-én.
242. Ujfalvy Sándor levele báró Wesselényi Miklóshoz Kolozsvár 1845 deczember 17.-én.
243. Ujfalvy Sándor levele báró Wesselényi Miklóshoz Kolozsvár 1846 január 2.-án.
244. Ujfalvy Sándor levele báró Wesselényi Miklóshoz Kolozsvár 1846 február 22.-én.
245. Ujfalvy Sándor levele báró Wesselényi Miklóshoz Romladék 1846 április 25.-én.

246. Ujfalvy Sándor levele báró Wesselényi Miklóshoz Romladék 1846 április 27.-én.
247. Ujfalvy Sándor levele báró Wesselényi Miklóshoz Kolozsvár 1846 május 7.-én.
248. Ujfalvy Sándor levele báró Wesselényi Miklóshoz Romladék 1846 julius 9.-én.
249. Ujfalvy Sándor levele báró Wesselényi Miklóshoz Romladék 1846 augusztus 13.-án.
250. Ujfalvy Sándor levele báró Wesselényi Miklóshoz Romladék 1846 augusztus 28.-án.
251. Ujfalvy Sándor levele báró Wesselényi Miklóshoz Ungurfalva 1846 augusztus 30.-án.
252. Ujfalvy Sándor levele báró Wesselényi Miklóshoz Romladék 1846 október 10.-én.
253. Ujfalvy Sándor levele báró Wesselényi Miklóshoz Romladék 1846 november 18.-án.
254. Ujfalvy Sándor levele báró Wesselényi Miklóshoz Kolozsvár 1847 január 25.-én.
255. Ujfalvy Sándor levele báró Wesselényi Miklóshoz Kolozsvár 1847 február 21.-én.
256. Ujfalvy Sándor levele báró Wesselényi Miklóshoz Kolozsvár 1847 márczius 2.-án.
257. Ujfalvy Sándor levele báró Wesselényi Miklóshoz Kolozsvár 1847 április 28.-án.
258. Ujfalvy Sándor levele báró Wesselényi Miklóshoz Buda 1847 május 30.-án.
259. Ujfalvy Sándor levele báró Wesselényi Miklóshoz Pest 1847 junius 30.-án.
260. Ujfalvy Sándor levele báró Wesselényi Miklóshoz Kolozsvár 1847 augusztus 20.-án.
261. Ujfalvy Sándor levele báró Wesselényi Miklóshoz Romladék 1847 szeptember 1.-én.
262. Ujfalvy Sándor levele báró Wesselényi Miklóshoz Romladék 1847 szeptember 8.-án.
263. Ujfalvy Sándor levele báró Wesselényi Miklóshoz Romladék 1847 október 16.-án.
264. Ujfalvy Sándor levele báró Wesselényi Miklóshoz Romladék 1847 október 21.-én.
265. Ujfalvy Sándor levele báró Wesselényi Miklóshoz Kolozsvár 1847 november 7.-én.
266. Ujfalvy Sándor levele báró Wesselényi Miklóshoz Kolozsvár 1847 november 9.-én.
267. Ujfalvy Sándor levele báró Wesselényi Miklóshoz Romladék 1847 november 29.-én.
268. Ujfalvy Sándor levele báró Wesselényi Miklóshoz Romladék 1847 deczember 4.-én.
269. Ujfalvy Sándor levele báró Wesselényi Miklóshoz Romladék 1847 deczember 11.-én.
270. Ujfalvy Sándor levele báró Wesselényi Miklóshoz Romladék 1848 január 20.-án.
271. Ujfalvy Sándor levele báró Wesselényi Miklóshoz Romladék 1848 január 23.-án.
272. Ujfalvy Sándor levele báró Wesselényi Miklóshoz Kolozsvár 1848 február 9.-én.
273. Ujfalvy Sándor levele báró Wesselényi Miklóshoz Kolozsvár 1848 február 13.-án.

274. Ujfalvy Sándor levele báró Wesselényi Miklóshoz Kolozsvár 1848 február 17.-én.
275. Ujfalvy Sándor levele báró Wesselényi Miklóshoz Kolozsvár 1848 február 23.-án.
276. Ujfalvy Sándor levele báró Wesselényi Miklóshoz Kolozsvár 1848 márczius 4.-én.
277. Ujfalvy Sándor levele báró Wesselényi Miklóshoz Kolozsvár 1848 márczius 10.-én.
278. Ujfalvy Sándor levele báró Wesselényi Miklóshoz Kolozsvár 1848 márczius 20.-án.
279. Ujfalvy Sándor levele báró Wesselényi Miklóshoz Romladék 1848 május 10.-én.
280. Báró Wesselényi Miklós levele *Weér Farkashoz* Zsibó 1831 szeptember 25.-én.
281. Báró Wesselényi Miklós levele Weér Farkashoz Zsibó 1831 október 21.-én.
282. Báró Wesselényi Miklós levele Weér Farkashoz Zsibó 1831 november 7.-én.
283. Báró Wesselényi Miklós levele Weér Farkashoz Pozsony 1833 január 3.-án.
284. Báró Wesselényi Miklós levele Weér Farkashoz Kolozsvár 1834 márczius 14.-én.
285. Báró Wesselényi Miklós levele Weér Farkashoz Zsibó 1834 április 21.-én.
286. Báró Wesselényi Miklós levele Weér Farkashoz Zsibó 1834 szeptember 29.-én.
287. Báró Wesselényi Miklós levele Weér Farkashoz Zsibó 1844 márczius 7.-én.
288. Báró Wesselényi Miklós levele Weér Farkashoz Zsibó 1846 augusztus 16.-án.
289. Báró Wesselényi Miklós levele Weér Farkashoz Zsibó 1846 deczember 31.-én.
290. Báró Wesselényi Miklós levele Weér Farkashoz Zsibó 1847 február 17.-én.
291. Báró Wesselényi Miklós levele Weér Farkashoz Zsibó 1847 április 9.-én.
292. Báró Wesselényi Miklós levele báró Jósika Miklóshoz Freywaldau 1839 május 20.-án.
293. Báró Wesselényi Miklós levele báró Jósika Miklóshoz Zsibó 1844 julius.
294. Báró Wesselényi Miklós levele báró Jósika Miklóshoz Erdőszáda 1838 julius 11.-én.

V.

BÁRÓ WESSELÉNYI MIKLÓS LEVELEZÉSE DEÁK FERENCZCZEL ÉS KOSSUTH LAJOSSAL.

1. Deák Ferencz levele báró Wesselényi Miklóshoz Pozsony 1835 márczius 11.-én.
2. Deák Ferencz levele báró Wesselényi Miklóshoz Pozsony 1834 márczius 4.-én.
3. Deák Ferencz levele báró Wesselényi Miklóshoz Pozsony 1834 junius 27.-én.
4. Deák Ferencz levele báró Wesselényi Miklóshoz Kehida 1835 január 9.-én.
5. Deák Ferencz levele báró Wesselényi Miklóshoz Kehida 1837 január 4.-én.
6. Deák Ferencz levele báró Wesselényi Miklóshoz Pozsony 1839 julius 22.-én.
7. Deák Ferencz levele báró Wesselényi Miklóshoz Pozsony 1839 szeptember 9.-én.
8. Deák Ferencz levele báró Wesselényi Miklóshoz Pozsony 1840 február 11.-én.
9. Deák Ferencz levele báró Wesselényi Miklóshoz Pozsony 1840 márczius 2.-án.
10. Deák Ferencz levele báró Wesselényi Miklóshoz Pozsony 1840 május 14.-én.
11. Deák Ferencz levele báró Wesselényi Miklóshoz Kehida 1840 junius 27.-én.
12. Deák Ferencz levele báró Wesselényi Miklóshoz Zalaegerszeg 1840 augusztus 11.-én.
13. Deák Ferencz levele báró Wesselényi Miklóshoz Kehida 1841 márczius 4.-én.
14. Deák Ferencz levele báró Wesselényi Miklóshoz Kehida 1841 julius 6.-án.

15. Deák Ferencz levele báró Wesselényi Miklóshoz Kehida 1841 október 12.-én.
16. Deák Ferencz levele báró Wesselényi Miklóshoz Pest 1841 deczember 15.-én.
17. Deák Ferencz levele báró Wesselényi Miklóshoz Pest 1842 január 3.-án.
18. Deák Ferencz levele báró Wesselényi Miklóshoz Pest 1842 február 7.-én.
19. Deák Ferencz levele báró Wesselényi Miklóshoz Pest 1842 márczius 15.-én.
20. Deák Ferencz levele báró Wesselényi Miklóshoz Kehida 1843 szeptember 3.-án.
21. Deák Ferencz levele báró Wesselényi Miklóshoz Kehida 1843 szeptember 19.-én.
22. Deák Ferencz levele báró Wesselényi Miklóshoz Kehida 1844 november 27.-én.
23. Deák Ferencz levele báró Wesselényi Miklóshoz Kehida 1845 április 5.-én.
24. Deák Ferencz levele báró Wesselényi Miklóshoz Kehida 1845 julius 13.-án.
25. Deák Ferencz levele báró Wesselényi Miklóshoz Kehida 1845 november 8.-án.
26. Deák Ferencz levele báró Wesselényi Miklóshoz Kehida 1845 november 30.-án.
27. Deák Ferencz levele báró Wesselényi Miklóshoz Kehida 1846 január 14.-én.
28. Deák Ferencz levele báró Wesselényi Miklóshoz Kehida 1846 április 9.-én.
29. Deák Ferencz levele báró Wesselényi Miklóshoz Kehida 1846 szeptember 12.-én.
30. Deák Ferencz levele báró Wesselényi Miklóshoz Kehida 1846 november 8.-án.
31. Deák Ferencz levele báró Wesselényi Miklóshoz Kehida 1847 január 26.-án.
32. Deák Ferencz levele báró Wesselényi Miklóshoz Kehida 1847 május 1.-én.
33. Deák Ferencz levele báró Wesselényi Miklóshoz Kehida 1847 szeptember 8.-án.
34. Deák Ferencz levele báró Wesselényi Miklóshoz Kehida 1848 február 11.-én.
35. Deák Ferencz levele báró Wesselényi Miklóshoz Kehida 1841 márczius 25.-én.
36. Deák Ferencz levele báró Wesselényi Miklóshoz Pest 1843 február 12.-én.
37. *Báró Wesselényi Miklós levele Deák Ferenczhez Freywaldau 1841 julius 17.-én.*
38. Báró Wesselényi Miklós levele Deák Ferenczhez Freywaldau 1842 márczius 22.-én.
39. Báró Wesselényi Miklós levele Deák Ferenczhez Freywaldau 1843 február 4.-én.
40. Báró Wesselényi Miklós levele Deák Ferenczhez Freywaldau 1843 márczius 16.-án.
41. Báró Wesselényi Miklós levele Deák Ferenczhez Freywaldau 1843 április 1.-én.
42. Báró Wesselényi Miklós levele Deák Ferenczhez Freywaldau 1843 augusztus 7.-én.
43. Báró Wesselényi Miklós levele Deák Ferenczhez Levárd 1843 szeptember 8.-án.
44. Báró Wesselényi Miklós levele Deák Ferenczhez Ádánd 1843 szeptember 17.-én.
45. Báró Wesselényi Miklós levele Deák Ferenczhez Zsibó 1844 junius 19.-én.
46. Báró Wesselényi Miklós levele Deák Ferenczhez Zsibó 1844 julius 5.-én.
47. Báró Wesselényi Miklós levele Deák Ferenczhez Zsibó 1844 szeptember 27.-én.
48. Báró Wesselényi Miklós levele Deák Ferenczhez Zsibó 1844 november 11.-én.
49. Báró Wesselényi Miklós levele Deák Ferenczhez Zsibó 1845 márczius 3.-án.
50. Báró Wesselényi Miklós levele Deák Ferenczhez Zsibó 1845 márczius 16.-án.
51. Báró Wesselényi Miklós levele Deák Ferenczhez Zsibó 1845 április 24.-én.
52. Báró Wesselényi Miklós levele Deák Ferenczhez Pest 1845 junius 10.-én.
53. Báró Wesselényi Miklós levele Deák Ferenczhez Zsibó 1845 julius 22.-én.
54. Báró Wesselényi Miklós levele Deák Ferenczhez Zsibó 1845 julius 31.-én.
55. Báró Wesselényi Miklós levele Deák Ferenczhez Zsibó 1845 október 2.-án.

56. Báró Wesselényi Miklós levele Deák Ferenczhez Zsibó 1845 október 24.-én.
57. Báró Wesselényi Miklós levele Deák Ferenczhez Zsibó 1845 november 20.-án.
58. Báró Wesselényi Miklós levele Deák Ferenczhez Zsibó 1845 november 29.-én.
59. Báró Wesselényi Miklós levele Deák Ferenczhez Zsibó 1845 deczember 15.-én.
60. Báró Wesselényi Miklós levele Deák Ferenczhez Zsibó 1846 február 9.-én.
61. Báró Wesselényi Miklós levele Deák Ferenczhez Zsibó 1846 márczius 26.-án.
62. Báró Wesselényi Miklós levele Deák Ferenczhez Zsibó 1846 május 21.-én.
63. Báró Wesselényi Miklós levele Deák Ferenczhez Zsibó 1846 junius 25.-én.
64. Báró Wesselényi Miklós levele Deák Ferenczhez Zsibó 1846 julius 20.-án.
65. Báró Wesselényi Miklós levele Deák Ferenczhez Zsibó 1846 augusztus 15.-én.
66. Báró Wesselényi Miklós levele Deák Ferenczhez Zsibó 1846 szeptember 3.-án.
67. Báró Wesselényi Miklós levele Deák Ferenczhez Zsibó 1846 szeptember 21.-én.
68. Báró Wesselényi Miklós levele Deák Ferenczhez Zsibó 1846 szeptember 24.-én.
69. Báró Wesselényi Miklós levele Deák Ferenczhez Zsibó 1846 október 19.-én.
70. Báró Wesselényi Miklós levele Deák Ferenczhez Zsibó 1846 október 26.-án.
71. Báró Wesselényi Miklós levele Deák Ferenczhez Zsibó 1847 május 13.-án.
72. Báró Wesselényi Miklós levele Deák Ferenczhez Zsibó 1847 október 25.-én.
73. Báró Wesselényi Miklós levele Deák Ferenczhez Zsibó 1847 deczember 27.-én.
74. Báró Wesselényi Miklós levele Deák Ferenczhez Zsibó 1848 márczius 6.-án.
75. Báró Wesselényi Miklós levele Deák Ferenczhez Zsibó 1848 márczius 9.-én.
76. Báró Wesselényi Miklós levele Deák Ferenczhez Zsibó 1848 márczius 13.-án.
77. Báró Wesselényi Miklós levele Deák Ferenczhez Szedres 1848 április 19.-én.
78. Báró Wesselényi Miklós levele Deák Ferenczhez Kolozsvár 1848 május 26.-án.
79. Báró Wesselényi Miklós levele Deák Ferenczhez Kolozsvár 1848 junius 4.-én.
80. Báró Wesselényi Miklós levele Deák Ferenczhez Kolozsvár 1848 junius 7.-én.
81. Báró Wesselényi Miklós levele Deák Ferenczhez Kolozsvár 1848 junius 9.-én.
82. Báró Wesselényi Miklós levele Deák Ferenczhez Kolozsvár 1848 junius 12.-én.
83. Báró Wesselényi Miklós levele Deák Ferenczhez Kolozsvár 1848 junius 15.-én.
84. Báró Wesselényi Miklós levele Deák Ferenczhez Kolozsvár 1848 junius 16.-án.
85. Báró Wesselényi Miklós levele Deák Ferenczhez Pest 1848 julius 11.-én.
86. Báró Wesselényi Miklós levele Deák Ferenczhez Pest 1848 julius 31.-én.
87. Báró Wesselényi Miklós levele Deák Ferenczhez Pest 1848 augusztus 4.-én.
88. Báró Wesselényi Miklós levele Deák Ferenczhez Pest 1848 szeptember 5.-én.
89. Báró Wesselényi Miklós levele Deák Ferenczhez Pest 1848 szeptember 24.-én.
90. Báró Wesselényi Miklós levele Deák Ferenczhez Freywaldau 1848 október 28.-án.
91. Báró Wesselényi Miklós levele Deák Ferenczhez Freywaldau 1850 márczius 31.-én.
92. Báró Wesselényi Miklós levele Deák Ferenczhez Freywaldau 1850 április 9.-én.
93. Báró Wesselényi Miklós levele *Kossuth Lajoshoz* Freywaldau 1842 junius 11.-én.
94. Báró Wesselényi Miklós levele Kossuth Lajoshoz Freywaldau 1842 junius 26.-án.
95. Báró Wesselényi Miklós levele Kossuth Lajoshoz Freywaldau 1842 julius 17.-én.
96. Báró Wesselényi Miklós levele Kossuth Lajoshoz Freywaldau 1842 augusztus 15.-én.
97. Báró Wesselényi Miklós levele Kossuth Lajoshoz Freywaldau 1842 november 25.-én.
98. Báró Wesselényi Miklós levele Kossuth Lajoshoz Freywaldau 1842 november 29.-én.

99. Báró Wesselényi Miklós levele Kossuth Lajoshoz Freywaldau 1842 deczember 1.-én.
100. Báró Wesselényi Miklós levele Kossuth Lajoshoz Freywaldau 1842 deczember 8.-án.
101. Báró Wesselényi Miklós levele Kossuth Lajoshoz Freywaldau 1842 deczember 25.-én.
102. Báró Wesselényi Miklós levele Kossuth Lajoshoz Freywaldau 1843 február 17.-én.
103. Báró Wesselényi Miklós levele Kossuth Lajoshoz Freywaldau 1843 április 12.-én.
104. Báró Wesselényi Miklós levele Kossuth Lajoshoz Freywaldau 1843 május 9.-én.
105. Báró Wesselényi Miklós levele Kossuth Lajoshoz Freywaldau 1843 május 13.-án.
106. Báró Wesselényi Miklós levele Kossuth Lajoshoz Freywaldau 1843 május 15.-én.
107. Báró Wesselényi Miklós levele Kossuth Lajoshoz Freywaldau 1843 május 18.-án.
108. Báró Wesselényi Miklós levele Kossuth Lajoshoz Freywaldau 1843 május 27.-én.
109. Báró Wesselényi Miklós levele Kossuth Lajoshoz Freywaldau 1843 május 29.-én.
110. Báró Wesselényi Miklós levele Kossuth Lajoshoz Freywaldau 1843 május 30.-án.
111. Báró Wesselényi Miklós levele Kossuth Lajoshoz Freywaldau 1843 junius 1.-én.
112. Báró Wesselényi Miklós levele Kossuth Lajoshoz Freywaldau 1843 junius 11.-én.
113. Báró Wesselényi Miklós levele Kossuth Lajoshoz Freywaldau 1843 junius 20.-án.
114. Báró Wesselényi Miklós levele Kossuth Lajoshoz Freywaldau 1843 junius 29.-én.
115. Báró Wesselényi Miklós levele Kossuth Lajoshoz Freywaldau 1843 julius 1.-én
116. Báró Wesselényi Miklós levele Kossuth Lajoshoz Freywaldau 1843 julius 7.-én.
117. Báró Wesselényi Miklós levele Kossuth Lajoshoz Freywaldau 1843 julius 10.-én.
118. Báró Wesselényi Miklós levele Kossuth Lajoshoz Freywaldau 1843 julius 15.-én.
119. Báró Wesselényi Miklós levele Kossuth Lajoshoz Freywaldau 1843 julius 20.-án.
120. Báró Wesselényi Miklós levele Kossuth Lajoshoz Freywaldau 1843 augusztus 4.-én.
121. Báró Wesselényi Miklós levele Kossuth Lajoshoz Freywaldau 1843 augusztus 5.-én.
122. Báró Wesselényi Miklós levele Kossuth Lajoshoz Zsibó 1843 október 19.-én.
123. Báró Wesselényi Miklós levele Kossuth Lajoshoz Zsibó 1843 november 14.-én.
124. Báró Wesselényi Miklós levele Kossuth Lajoshoz Zsibó 1843 november 14.-én.
125. Báró Wesselényi Miklós levele Kossuth Lajoshoz Zsibó 1843 november 19.-én.
126. Báró Wesselényi Miklós levele Kossuth Lajoshoz Zsibó 1844 január 14.-én.
127. Báró Wesselényi Miklós levele Kossuth Lajoshoz Zsibó 1844 márczius 11.-én.
128. Báró Wesselényi Miklós levele Kossuth Lajoshoz Zsibó 1844 április 19.-én.
129. Báró Wesselényi Miklós levele Kossuth Lajoshoz Zsibó 1844 április 23.-án.

130. Báró Wesselényi Miklós levele Kossuth Lajoshoz Zsibó 1844 május 4.-én.
131. Báró Wesselényi Miklós levele Kossuth Lajoshoz Zsibó 1844 május 15.-én.
132. Báró Wesselényi Miklós levele Kossuth Lajoshoz Zsibó 1844 julius 1.-én.
133. Báró Wesselényi Miklós levele Kossuth Lajoshoz Zsibó 1844 junius 14.-én.
134. Báró Wesselényi Miklós levele Kossuth Lajoshoz Zsibó 1844 junius 19.-én.
135. Báró Wesselényi Miklós levele Kossuth Lajoshoz Zsibó 1844 junius 21.-én.
136. Báró Wesselényi Miklós levele Kossuth Lajoshoz Zsibó 1844 julius 3.-án.
137. Báró Wesselényi Miklós levele Kossuth Lajoshoz Zsibó 1844 julius 10.-én.
138. Báró Wesselényi Miklós levele Kossuth Lajoshoz Zsibó 1844 julius 31 -én.
139. Báró Wesselényi Miklós levele Kossuth Lajoshoz Zsibó 1844 szeptember 4.-én.
140. Báró Wesselényi Miklós levele Kossuth Lajoshoz Zsibó 1844 szeptember 16.-án.
141. Báró Wesselényi Miklós levele Kossuth Lajoshoz Zsibó 1844 október 27.-én.
142. Báró Wesselényi Miklós levele Kossuth Lajoshoz Zsibó 1845 január 2.-án.
143. Báró Wesselényi Miklós levele Kossuth Lajoshoz Zsibó 1845 márczius 6.-án.
144. Báró Wesselényi Miklós levele Kossuth Lajoshoz Zsibó 1845 márczius 17.-én.
145. Báró Wesselényi Miklós levele Kossuth Lajoshoz Zsibó 1845 április 7.-én.
146. Báró Wesselényi Miklós levele Kossuth Lajoshoz Zsibó 1845 április 10.-én.
147. Báró Wesselényi Miklós levele Kossuth Lajoshoz Zsibó 1845 április 13-án.
148. Báró Wesselényi Miklós levele Kossuth Lajoshoz Pest 1845 junius 19.-én.
149. Báró Wesselényi Miklós levele Kossuth Lajoshoz Pest 1845 junius 23.-án.
150. Báró Wesselényi Miklós levele Kossuth Lajoshoz Zsibó 1845 október 4.-én.
151. Báró Wesselényi Miklós levele Kossuth Lajoshoz Zsibó 1845 november 6.-án.
152. Báró Wesselényi Miklós levele Kossuth Lajoshoz Zsibó 1845 deczember 1.-én.
153. Báró Wesselényi Miklós levele Kossuth Lajoshoz Zsibó 1845 deczember 15.-én.
154. Báró Wesselényi Miklós levele Kossuth Lajoshoz Zsibó 1846 január 27.-én.
155. Báró Wesselényi Miklós levele Kossuth Lajoshoz Zsibó 1846 márczius 5.-én.
156. Báró Wesselényi Miklós levele Kossuth Lajoshoz Zsibó 1846 május 7.-én.
157. Báró Wesselényi Miklós levele Kossuth Lajoshoz Zsibó 1846 junius 13.-án.
158. Báró Wesselényi Miklós levele Kossuth Lajoshoz Zsibó 1846 junius 15.-én.
159. Báró Wesselényi Miklós levele Kossuth Lajoshoz Zsibó 1846 julius 12.-én.
160. Báró Wesselényi Miklós levele Kossuth Lajoshoz Zsibó 1846 julius 29.-én.
161. Báró Wesselényi Miklós levele Kossuth Lajoshoz Zsibó 1846 szeptember 3.-án.
162. Báró Wesselényi Miklós levele Kossuth Lajoshoz Zsibó 1846 szeptember 21.-én.
163. Báró Wesselényi Miklós levele Kossuth Lajoshoz Zsibó 1846 október 4.-én.
164. Báró Wesselényi Miklós levele Kossuth Lajoshoz Zsibó 1846 október 22.-én.
165. Báró Wesselényi Miklós levele Kossuth Lajoshoz Zsibó 1846 október 27.-én.
166. Báró Wesselényi Miklós levele Kossuth Lajoshoz Zsibó 1846 november 16.-án.
167. Báró Wesselényi Miklós levele Kossuth Lajoshoz Zsibó 1846 november 19.-én.
168. Báró Wesselényi Miklós levele Kossuth Lajoshoz Zsibó 1846 november 30.-án.
169. Báró Wesselényi Miklós levele Kossuth Lajoshoz Zsibó 1846 deczember 10.-én.
170. Báró Wesselényi Miklós levele Kossuth Lajoshoz Zsibó 1847 április 8.-án.
171. Báró Wesselényi Miklós levele Kossuth Lajoshoz Zsibó 1847 julius 19.-én.
172. Báró Wesselényi Miklós levele Kossuth Lajoshoz Zsibó 1847 szeptember 30.-án.
173. Báró Wesselényi Miklós levele Kossuth Lajoshoz Zsibó 1847 november 5.-én.
174. Báró Wesselényi Miklós levele Kossuth Lajoshoz Zsibó 1847 november 28.-án.
175. Báró Wesselényi Miklós levele Kossuth Lajoshoz Zsibó 1847 deczember 2.-án.
176. Báró Wesselényi Miklós levele Kossuth Lajoshoz Zsibó 1847 deczember 9.-én
177. Báró Wesselényi Miklós levele Kossuth Lajoshoz Zsibó 1847 deczember 17.-én.
178. Báró Wesselényi Miklós levele Kossuth Lajoshoz Zsibó 1847 deczember 20.-án.
179. Báró Wesselényi Miklós levele Kossuth Lajoshoz Zsibó 1847 deczember 21.-én.

180. Báró Wesselényi Miklós levele Kossuth Lajoshoz Zsibó 1847 deczember 31.-én.
181. Báró Wesselényi Miklós levele Kossuth Lajoshoz Zsibó 1848 január 6.-án.
182. Báró Wesselényi Miklós levele Kossuth Lajoshoz Zsibó 1848 január 27.-én.
183 Báró Wesselényi Miklós levele Kossuth Lajoshoz Zsibó 1848 január 20.-án.
184. Báró Wesselényi Miklós levele Kossuth Lajoshoz Zsibó 1848 február 20.-án.
185. Báró Wesselényi Miklós levele Kossuth Lajoshoz Zsibó 1848 február 28.-án.
186. Báró Wesselényi Miklós levele Kossuth Lajoshoz Zsibó 1848 márczius 6.-án.
187. Báró Wesselényi Miklós levele Kossuth Lajoshoz Zsibó 1848 márczius 13.-án.
188. Báró Wesselényi Miklós levele Kossuth Lajoshoz Zsibó 1848 márczius 23-án.
189. Báró Wesselényi Miklós levele Kossuth Lajoshoz Pest 1848 április 18.-án.
190. Báró Wesselényi Miklós levele Kossuth Lajoshoz Szedres 1848 április 19.-én.
191. Báró Wesselényi Miklós levele Kossuth Lajosnéhoz Pest 1848 április 30.-án.
192. Báró Wesselényi Miklós levele Kossuth Lajoshoz Kolozsvár 1848 május 14.-én.
193. Báró Wesselényi Miklós levele Kossuth Lajoshoz Kolozsvár 1848 junius 18.-án.
194. Báró Wesselényi Miklós levele Kossuth Lajoshoz Pest 1848 julius 17.-én.
195. Báró Wesselényi Miklós levele Kossuth Lajoshoz Pest 1848 juliús 22.-én.
196. Báró Wesselényi Miklós levele Kossuth Lajoshoz Pest 1848 julius 24-én.
197. Báró Wesselényi Miklós levele Kossuth Lajoshoz Pest 1848 julius 25.-én.
198. Báró Wesselényi Miklós levele Kossuth Lajoshoz Pest 1848 augusztus 1.-én.
199. Báró Wesselényi Miklós levele Kossuth Lajoshoz Pest 1848 augusztus 15.-én.
200. Báró Wesselényi Miklós levele Kossuth Lajoshoz Pest 1848 szeptember 2.-án.
201. Báró Wesselényi Miklós levele Kossuth Lajoshoz Pest 1848 szeptember 7.-én.
202. Báró Wesselényi Miklós levele Kossuth Lajoshoz Freywaldau 1848 október 16.-án.
203. Báró Wesselényi Miklós levele Kossuth Lajoshoz Freywaldau 1848 október 19.-én.
204. Báró Wesselényi Miklós levele Kossuth Lajoshoz Freywaldau 1848 október 24.-én.
205. Báró Wesselényi Miklós levele Kossuth Lajoshoz Pozsony 1835 szeptember 7.-én.
206. *Kossuth Lajos* levele báró Wesselényi Miklóshoz Pozsony 1833 szeptember 1.-én.
207. Kossuth Lajos levele báró Wesselényi Miklóshoz Pozsony 1835.
208. Kossuth Lajos levele báró Wesselényi Miklóshoz 1836 november 6.-án.
209. Kossuth Lajos levele báró Wesselényi Miklóshoz Pest 1836 deczember 18.-án.
210. Kossuth Lajos levele báró Wesselényi Miklóshoz Pest 1840 május 14.-én.
211. Kossuth Lajos levele báró Wesselényi Miklóshoz Pest 1840 május 14.-én.
212. Kossuth Lajos levele báró Wesselényi Miklóshoz Pest 1840 julius 1.-én.
213. Kossuth Lajos levele báró Wesselényi Miklóshoz B.-Füred 1842 julius 25.-én.
214. Kossuth Lajos levele báró Wesselényi Miklóshoz Pest 1842 szeptember 12.-én.
215. Kossuth Lajos levele báró Wesselényi Miklóshoz Pest 1842 deczember 14.-én.
216. Kossuth Lajos levele báró Wesselényi Miklóshoz Pest 1843 április 17.-én.
217. Kossuth Lajos levele báró Wesselényi Miklóshoz Pozsony 1843 május 21.-én.
218. Kossuth Lajos levele báró Wesselényi Miklóshoz Pozsony 1843 május 26.-án..
219. Kossuth Lajos levele báró Wesselényi Miklóshoz Pest 1843 junius 11.-én.
220. Kossuth Lajos levele báró Wesselényi Miklóshoz Tinnye 1843 julius 28.-án
221. Kossuth Lajos levele báró Wesselényi Miklóshoz Pest 1843 november 9.-én
222. Kossuth Lajos levele báró Wesselényi Miklóshoz Pest 1843 deczember 6.-án.
223. Kossuth Lajos levele báró Wesselényi Miklóshoz Pest 1844 április 18.-án.
224. Kossuth Lajos levele báró Wesselényi Miklóshoz Pest 1844 április 30.-án.
225. Kossuth Lajos levele báró Wesselényi Miklóshoz Pest 1844 május 15.-én.
226. Kossuth Lajos levele báró Wesselényi Miklóshoz Pest 1844 augusztus 15.-én.

227. Kossuth Lajos levele báró Wesselényi Miklóshoz Pest 1844 október 4.-én.
228. Kossuth Lajos levele báró Wesselényi Miklóshoz Pest 1844 november 15.-én.
229. Kossuth Lajos levele báró Wesselényi Miklóshoz Pest 1844 deczember 12.-én.
230. Kossuth Lajos levele báró Wesselényi Miklóshoz Tinnye 1846 május 17.-én.
231. Kossuth Lajos levele báró Wesselényi Miklóshoz Pest 1847 február 15.-én.
232. Kossuth Lajos levele báró Wesselényi Miklóshoz Pest 1847 szeptember 16.-án.
233. Kossuth Lajos levele báró Wesselényi Miklóshoz Pozsony 1847 deczember 23.-án.
234. Kossuth Lajos levele báró Wesselényi Miklóshoz Pozsony 1848 február 17.-én.

VI.

KOSSUTH LAJOSNAK BUDAI FOGSÁGÁBÓL ÍROTT LEVELEI.

(1837 julius 12.-től 1840 április 9.-ig.)

1. Kossuth Lajosnak édes anyjához irott levele 1837 julius 12.-én.
2. Kossuth Lajosnak édes anyjához irott levele 1837 julius 20.-án.
3. Kossuth Lajosnak édes anyjához irott levele 1837 julius 27.-én.
4. Kossuth Lajosnak édes anyjához irott levele 1837 augusztus 2.-án.
5. Kossuth Lajosnak édes atyjához irott levele 1837 augusztus 2.-án.
6. Kossuth Lajosnak édes atyjához irott levele 1837 augusztus 10.-én.
7. Kossuth Lajosnak édes atyjához irott levele 1837 augusztus 15.-én.
8. Kossuth Lajosnak édes atyjához irott levele 1837 augusztus 17.-én.
9. Kossuth Lajosnak édes atyjához irott levele 1837 augusztus 31.-én.
10. Kossuth Lajosnak édes atyjához irott levele 1837 szeptember 6.-án.
11. Kossuth Lajos levele édes anyjához 1837 szeptember 17.-én.
12. Kossuth Lajos levele édes anyjához 1837 szeptember 26.-án.
13. Kossuth Lajos levele édes anyjához 1837 október 10.-én.
14. Kossuth Lajos levele édes anyjához 1837 október 24.-én.
15. Kossuth Lajos levele édes anyjához 1837 november 3.-án.
16. Kossuth Lajos levele édes anyjához 1837 november 18.-án.
17. Kossuth Lajos levele édes atyjához 1837 deczember.
18. Kossuth Lajos levele édes atyjához 1837 deczember 17.-én.
19. Kossuth Lajos levele édes anyjához 1837 deczember 24.-én.
20. Kossuth Lajos levele édes anyjához 1838 január 19.-én.
21. Kossuth Lajos levele édes anyjához 1838 február 11.-én.
22. Kossuth Lajos levele édes atyjához 1838 február 27.-én.
23. Kossuth Lajos levele családjához 1838 márczius 17.-én.
24. Kossuth Lajos levele édes anyjához 1838 márczius 25.-én.
25. Kossuth Lajos levele édes anyjához 1838 április 7.-én.
26. Kossuth Lajos levele édes atyjához 1838 április 23.-án.
27. Kossuth Lajos levele édes anyjához 1838 május 5.-én.
28. Kossuth Lajos levele édes atyjához 1838 május 20.-án.
29. Kossuth Lajos levele édes atyjához 1838 junius 5.-én.
30. Kossuth Lajos levele édes atyjához 1838 junius 26.-án.
31. Kossuth Lajos levele édes anyjához 1838 julius 4.-én.
32. Kossuth Lajos levele édes anyjához 1838 szeptember 8.-án.
33. Kossuth Lajos levele édes anyjához 1838 szeptember 27.-én.
34. Kossuth Lajos levele édes anyjához 1838 október 10.-én.
35. Kossuth Lajos levele édes anyjához 1838 október 21.-én.
36. Kossuth Lajos levele édes anyjához 1838 deczember 3.-án.

37. Kossuth Lajos levele édes anyjához 1838 deczember 17.-én.
38. Kossuth Lajos levele dr. Balogh Pálhoz 1838 deczember 24.-én.
39. Kossuth Lajos levele édes anyjához 1838 deczember 24.-én.
40. Kossuth Lajos levele édes anyjához 1839 január 12.-én.
41. Kossuth Lajos levele dr. Balogh Pálhoz 1839 február 3.-án.
42. Kossuth Lajos levele Benyovszky Péterhez 1839 január 17.-én.
43. Kossuth Lajos levele édes atyjához 1839 január 28.-án.
44. Kossuth Lajos levele édes anyjához 1839 február 6.-án.
45. Kossuth Lajos levele édes anyjához 1839 február 24.-én.
46. Kossuth Lajos levele édes anyjához 1839 junius 1.-én.
47. Kossuth Lajos levele Vörös Antalhoz 1839 deczember 17.-én.
48. Kossuth Lajos levele édes anyjához 1840 február 2.-án.
49. Kossuth Lajos levele édes anyjához 1840 április 9.-én.

VII.

BÁRÓ WESSELÉNYI MIKLÓS LEVELEI PESTRŐL TÖRTÉNT TÁVOZÁSA UTÁN HALÁLA NAPJÁIG, 1848 OKTÓBER 1.-TŐL 1850 ÁPRILIS 21.-IG.

1848 október hava.

1. Kelemen Benőnek október 1.-én.	Pozsony (1—8).
2. Gróf Kollonichnak október 1.-én.	
3. Klauzál Gábornak október 2.-án.	
4. Pressburger Zeitung szerkesztőjének október 2.-án.	
5. Bártfay Lászlónénak október 2.-án.	
6. Wodianer és fiának október 3.-án.	
7. Kiss Károlynak október 3.-án.	
8. Hadwigernek október 3.-án.	
9. Kazinczy Gábornak október 4.-én.	Hohenstadt (9—11).
10. Dr. Atthomirnak október 5.-én.	
11. Dr. Garaynak október 5.-én.	
12. Kazinczy Gábornak október 7.-én.	Freywaldau (12—30).
13. Az északi vasút igazgatóságának október 7.-én.	
14. Bálint Eleknek október 8.-án.	
15. Báró Vay Miklósnak október 9.-én.	
16. Bálint Eleknek október 10.-én.	
17. Vasútigazgatóságnak október 10.-én.	
18. Kossuth-Lap szerkesztőjének október 11.-én.	
19. Valzelnek október 11.-én.	
20. Wodianer Sámuel és fiának október 11.-én.	
21. Wodianer Sámuel és fiának október 11.-én	
22. Nagy Lázárnak október 11.-én.	
23. Kollonich grófnőnek október 11.-én.	
24. Nagy Lázárnak október 12.-én.	
25. Bártfaynénak október 13.-án.	
26. Lasskay Károlynak október 13.-án.	
27. Lobmayernek október 15.-én.	
28. Wodianer Sámuel és fiának október 15.-én	
29. Tóth Ferencznek október 15.-én.	
30. Kossuth Lajosnak október 16.-án.	

Freywaldau (31—82).

31. Kazinczy Gábornak október 16.-án.
32. Stuller Ferencznek október 16.-án.
33. Szolnokmegyei bizottmánynak október 16.-án.
34. Prissnitznek október 16.-án.
35. Bezerédj Istvánnak október 16.-án.
36. Bálint Eleknek október 18.-án.
37. Vasútnak október 19.-én.
38. Kossuth Lajosnak október 19.-én.
39. Nagy Lázárnak október 19.-én.
40. Kiss Károlynak október 19.-én.
41. Kemény Dénesnek október 19.-én.
42. Kemény Zsigmondnak október 19.-én.
43. Gróf Kollonichnak október 19.-én.
44. Gróf Kollonichnénak október 20.-án.
45. Wodianer Móricznak október 20.-án.
46. Zeyk Károlynak október 20.-án.
47. Kelemennek október 21.-én.
48. Zsibói polgároknak október 21.-én.
49. Közép-Szolnok bizottmányának október 22.-én.
50. Kiss Károlynak október 22.-én.
51. Nagy Lázárnak október 22.-én.
52. Schänzel kapitánynak október 22.-én.
53. Gräsen generálisnak október 22.-én.
54. Kelemennek október 22.-én.
55. Hiry professornak október 22.-én.
56. Müllernek október 23.-án.
57. Riedlernek október 23.-án.
58. Nagy Lázárnak október 23.-án.
59. Rainnagl Richardnak október 23-án.
60. Versényi Rózának október 23.-án.
61. Gróf Kollonichnak október 23.-án.
62. Kiss Károlynak október 23.-án.
63. Károlyi Györgynek október 24.-én.
64. Báró Perényinek október 24.-én.
65. Kossuth Lajosnak október 24.-én.
66. Degenfeld Imrének október 24.-én.
67. Nagy Lázárnak október 24.-én.
68. Pálfy Jánosnak október 25.-én.
69. Bezerédj Istvánnak október 25.-én.
70. Kemény Zsigmondnak október 25.-én.
71. Ujházynak október 26.-án.
72. Ujházynak október 26 -án.
73. Kazinczy Gábornak október 27.-én.
74. Bajza Józsefnek október 27.-én.
75. Kossuth Hirlapjába október 27-én.
76. Dürrenkruti postahivatalnak október 27.-én.
77. Gróf Kollonichnak október 27.-én.
78. Mihályi Gábornak október 27.-én.
79. Bálint Eleknek október 27.-én.
80. Bálint Eleknek október 27.-én este.
81. Décsey Lászlónak október 28.-án.
82. Degenfeld Imrének október 28.-án.

83. Nyáry Pálnak október 28.-án.
84. Deák Ferencznek október 28.-án.
85. Ujházy Lászlónak október 28.-án.
86. Béldy Ferencznek október 28.-án
87. id. Bethlen Jánosnak október 28.-án.
88. Gróf Kollonichnak október 28.-án.
89. Dürrenkruti postahivatalnak október 28.-án.
90. Dürrenkruti vasúti expeditornak október 28.-án.
91. Hohenstadti vasúti expeditornak október 28.-án.
92. Nagy Lázárnak október 30.-án.
93. . . . . Ágnesnek október 30.-án.
94. Teleki Sándornak október 30.-án.
95. Weér Farkasnak október 30.-án.
96. Eklofsteinnak október 30.-án.
97. Kiss Károlynak október 30.-án.
98. Décsey Lászlónak október 30.-án.
99. Eötvös Mihálynak október 30.-án.
100. Katona Miklósnak október 30.-án.
101. Vay Miklósnak október 30.-án.
102. Baldaccinak október 30.-án.
103. Wesselényi Ferencznek október 30.-án.

1848. november hava.

104. Gróf Kollonichnak november 1.-én.
105. Bálint Eleknek november 1.-én.
106. Perényi Zsigmondnak november 2.-án.
107. Perényi Zsigmondnak november 2.-án.
108. Majláth Györgynek november 2.-án.
109. Kazinczy Gábornak november 3.-án.
110. Bezerédj Istvánnak november 4.-én.
111. Wodianer Sámuel és fiának november 4.-én.
112. Tóth Ferencznek november 5.-én.
113. Sabelnek november 5.-én.
114. Nagy Lázárnak november 5.-én.
115. Kiss Károlynak november 5.-én.
116. Bálint Eleknek november 5.-én.
117. Vay Miklósnak november 6.-án.
118. Berzenczey Lászlónak november 6.-án.
119. A székelyekhez november 6.-án.
120. Vay Miklósnak november 7.-én.
121. Berzenczey Lászlónak november 7.-én.
122. A székelyekhez november 7.-én.
123. Bálint Eleknek november 7.-én.
124. Zsombori ezredesnek november 7.-én.
125. Kemény Ferencznek november 7.-én.
126. Dipse helységnek november 7.-én.
127. Kemény Ferencznek november 7.-én.
128. Zsombori Sándornak november 7.-én.
129. Bethlen Jánosnak november 8.-án.
130. Béldi Ferencznek november 8.-án.
131. Mikes Jánosnak november 8.-án.
132. Kelemennek november 8.-án.

Freywaldau (83—132).

Freywaldau (133—183.)

133. A 4-ik vadász-zászlóaljnak november 8.-án.
134. Gróf Kollonichnak november 8.-án.
135. Wodianer Móricznak november 8.-án.
136. Atthomirnak november 9.-én.
137. Bezerédj Istvánnak november 9.-én.
138. Hohenstadti vasuti expeditornak november 10.
139. Wodianer Móricznak november 10.-én.
140. Bártfaynénak november 10.-én.
141. Kemény Zsigmondnak november 10.-én.
142. Wodianer Samunak november 10.-én.
143. Kiss Károlynak november 10.-én.
144. Kelemennek november 12.-én.
145. Kiss Károlynak november 12.-én.
146. Bálint Eleknek november 13.-án.
147. Kiss Károlynak november 13.-án.
148. Dürrenkruti postahivatalnak november 13.-án.
149. Kollonichnak november 13.-án.
150. Károlyi Györgynek november 14.-én.
151. Eötvös Mihálynak november 14.-én.
152. Mihályi Sándornak november 15.-én.
153. Décsey Lászlónak november 15.-én.
154. Eklofsteinnak november 15.-én.
155. Wodianer Móricznak november 15.-én.
156. Kollonichnak november 15.-én.
157. Nagy Károlynak november 15.-én.
158. Lasskay Lajosnak november 15.-én.
159. Vay Miklósnak november 15.-én.
160. Kelemennek november 15.-én.
161. Bártfaynak november 15.-én.
162. Dürrenkruti postahivatalnak november 15 -én.
163. Kemény Zsigmondnak november 16.-án.
164. Wodianer Móricznak november 16.-án.
165. Sabelnek november 16.-án.
166. Kiss Károlynak november 17.-én.
167. Bálint Eleknek november 17.-én.
168. Kiss Károlynak november 17.-én.
169. Bezerédj Istvánnak november 20.-án.
170. Gróf Kollonichnak november 20.-án.
171. Kelemennek november 20.-án.
172. Gróf Kollonichnak november 20.-án.
173. Kiss Károlynak november 20.-án.
174. Gróf Kollonichnak november 20.-án.
175. Prissnitznek november 20.-án.
176. Gróf Kollonichnak november 21.-én.
177. Dürrenkruti postahivatalnak november 21.-én.
178. Herczeg Lubomirszkynak november 23.-án.
179. Bezerédj Istvánnak november 25.-én.
180. Kelemennek november 25.-én.
181. Kiss Károlynak november 25.-én.
182. Kollonichnak november 25.-én.
183. Kollonichnak november 28.-án.

Freywaldau (184—209)

184. Mocsárynak deczember 7.-én.
185. Bezerédj Istvánnak deczember 9.-én.
186. Kelemen Benjáminnak deczember 9.-én.
187. Kiss Károlynak deczember 9.-én.
188. Homolaznak deczember 9.-én.
189. Hennings Theodornak deczember 13.-án.
190. Wodianer Móricznak deczember 17.-én.
191. Dr. Garaynak deczember 19.-én.
192. Wodianer Móricznak deczember 19.-én.
193. Augsburger Zeitung szerkesztőjének deczember 19.-én.
194. Bezerédj Istvánnak deczember 20.-án.
195. Gróf Kollonichnak deczember 26.-án.
196. Atthomyrnak deczember 26.-án.
197. Wodianer Móricznak deczember 27.-én.
198. Faragónénak deczember 27.-én.
199. Nagy Lázárnénak deczember 27.-én.
200. Nagy Lázárnak deczember 27.-én.
201. Kelemennek deczember 27.-én.
202. Müllernek deczember 27.-én.
203. Riedler Andrásnak deczember 27.-én.
204. Versényi Rózának deczember 29.-én.
205. Rainay Richardnak deczember 29.-én.
206. Bezerédj Istvánnak deczember 30.-án.
207. Kirnernek deczember 31.-én.
208. Regéczy Nagy Pálnak deczember 31.-én.
209. A zsibói pap testvéreinek deczember 31.-én.

Kéziratgyűjteményemben van tehát 12 darab nagy fontosságú, úgyszólván történelmi becsű okirat és felirat, van továbbá 100 darab teljesen ösmeretlen tartalmú, nagyfontosságú eredeti levél és végre 1648 darab levélmásolat. Ezen utóbbi gyűjtemény egyrésze, nevezetesen *Kazinczy* Ferencznek, *Kölcsey* Ferencznek, *Deák* Ferencznek és *Széchenyi* Istvánnak Wesselényihez írott levelei néhány kivétellel ösmeretesek, szintúgy ösmeretesek *Wesselényinek Kossuthhoz* és *Kossuthnak Wesselényihez* írott levelei is, mert ez utóbbiakat az erdélyi múzeumi könyvtár volt igazgatója, a budapesti egyetemi könyvtár mostani igazgatója, dr. *Ferenczy* Zoltán közzétette a „Történelmi Tár" 1903. évfolyamában.

Teljesen ösmeretlenek azonban azok a levelek, melyeket Wesselényi Beőthy Ödön, Bezerédj István, Bölönyi Farkass Sándor, Döbrentey Gábor, Kelemen Benjamin, Ujfalvy Sándor, Weér Farkas, báró Jósika Miklós, báró Vay Miklós, Szász Károly, Ujházy László, gróf Károlyi György, gróf Teleki László és báró Wesselényi Ferenczczel váltott. Szintúgy ösmeretlenek Kossuth Lajosnak a budai fogságából 1837 május 7.-től 1840 május 10.-ig írott levelei, szám szerint 49 darab.

Egész határozottsággal merem állítani, hogy az általam összegyűjtött 1648 darab eredeti levél közül alig 400 jelent meg különböző időkben, különböző folyóiratokban vagy hírlapokban. 1200-nál többre rug tehát a még teljesen ismeretlen levelek száma. Ha már most egybevetjük Wesselényi általam összegyűjtött levelezését bármely kortársának eddig ösmert és egybegyűjtött levelezésével, bátran mondhatjuk, hogy Kazinczy Ferenczen kívül nincsen senki ama kor nagyjai között, ki Wesselényihez hasonló széles körű politikai és irodalmi levelezést folytatott volna. Ott van például Deák Ferencz; az ő leveleit 1822—1875-ig dr. Váczy János adta ki Budapesten 1890-ben, de ezen levelek száma mindössze 153 darabot teszen ki. Kossuth Lajos levelei még összegyűjtve nincsenek, azokról tehát nem szólhatok, de a gróf Széchenyi István levelei Majláth Béla gyűjteményében 3 nagy kötetben 1889, 1890 és 1891-ben

már megjelentek és eme 3 vaskos kötetben 1814 szeptember 3.-tól 1860 január 7.-ig mindössze 686 levél foglaltatik.

Wesselényi ösmeretlen leveleinek száma, a mint ezt fentebb említettem, az 1200-at meghaladja. Ezek kiadása magánember vagyoni erejét meghaladja. Ez a nemes, de hálás feladat a magyar tudományos akadémiára vár, mely — bocsánat nyíltságomért és őszinteségemért — Wesselényiért, egyik első igazgatósági tagjáért és ama nagy idők egyik legnagyobb fiáért még jóformán mit sem tett, mit sem áldozott.

ELSŐ FEJEZET.

A WESSELÉNYIEK NEMZETSÉGE.

Csodálatos, mondhatnám, végzetes tünet a magyar nemzet életében az a körülmény, hogy mindazok a nagy nemzetségek, melyek Magyarország vagy később Erdély történetében kiváló szerepet játszottak, rövid virágzás után kivesztek, elpusztultak. A honalapító *Árpád* nemzetségéről nem szólok, mert ez mégis 400 éven át megtartotta uralmát a vérrel szerzett ország felett. De íme, alig jutnak uralomra az *Anjouk*, már is kihal Nagy Lajosban a nemzetségük. Világverő Mátyás királynak van ugyan fia, de őt, mert nem törvényes ágyból származott, a rendek el nem ösmerik és Korvin Jánosban tényleg kihal a *Hunyadiak* dicső nemzetsége is.

Szapolyainak, az utolsó magyar nemzeti királynak, szintén marad fia, János Zsigmond, de már ő is fiutódok nélkül hal meg, mi által bekövetkezik Erdélynek Magyarországtól való évszázadokig tartó különválása. A Szapolyai-család kihalta után a *Báthoryak* következnek, majd *Bocskay* István, *Tököly* Imre és a *Rákócziak*, végezetül az *Apafy*-család. II. Apafy Mihályban kihal az utolsó fejedelmi nemzetség és Erdély a *Habsburgok* jogara alá kerül, de nem mint Magyarország része, hanem mint külön nagyfejedelemség. És ha most felütjük a magyar főrendiház tagjainak névsorát, ott ugyan hiába keressük, nem találunk egyetlen egyet sem a Hunyadiak, a Szapolyaiak, Báthoryak, Thökölyek, Rákócziak és Apafyak nemzetségéből; de még a Zrinyiek, Bercsényiek vagy Frangepánokéból sem, mert amely nemzetségeket a gondviselés talán megtartott volna, azokat kiirtotta a bécsi kéz. Éppen így vagyunk nagy költőinkkel is: *Petőfi*, *Arany*, *Tompa*, *Vörösmarthy* — egynek sincsenek utódai.

A bárói rangra emelt Wesselényi-család erdélyi ágának leszármazását a következő táblázat tűnteti elő:

I. Ferencz 1540—1594—Sárkándi Anna.

III. István— 1. Dersffy Katalin 2. Balassa Ilona 3. Szentmiklósi Anna | Anna— Csáky Istvánné | Erzsébet— Olpani Sapieha Miklósné | I. Pál— Gyulaffy Zsuzsánna 1585—1622.

II. Pál

IV. István—Lónyai Anna

III. Pál—Béldi Zsuzsána

V. István presidens † 1734.— gróf Bánffy Kata | Anna— gróf Bethlen Lászlóné

III. Ferencz— gróf Rhédey Zsuzsánna | VI. István Dániel Polixéna sz. 1707, † 1757 | Zsuzsika—gr. Teleki Ádámné Klára, Katalin | Mária—br. Jósika Mózesné Borbála, Krisztina

VII. István † 1748 V. Pál Sámuel † 1750 a) Kata b) Kata † gyermekkorában
V. Ferencz Polixena—br. Kemény Simonné Zsuzsika—br. Bánffy Györgyné
Mária—gr. Teleky Ádámné, | III. Miklós— Cserey Ilona sz. 1750, † 1809. | Anna— gróf Bethlen Lászlóné

IV. Pál † ifjan | Kata Zsuzsika— gróf Rhédey Zsigmondné | II. Farkas— gróf Bethlen Julia | Mária— gróf Bethlen Domokosné | IV. Ferencz Borbála I. József

IV. Miklós (vak) szül. 1797 † 1850—Lux Anna

V. Miklós 1845— báró Bánffy Ágnes | I. Béla 1847. május 21— † 1904 október 19. Aubin Fanni

VI. Miklós | Kornélia— dr. gr. Almássy Imréné | Helén— gr. Teleky László Gyuláné | VIII. Ferencz— Bölöny Jolán | IX. István most 18 éves | II. Béla † ifjan | Ilona— Teleky Arthúrné | Pálma hajadon

A Wesselényiek családi származása felől sok vita folyt, de abban megnyugodhatunk, hogy bárhonnét is származtak, amióta a magyar közélet terén szerepelni kezdettek, mindíg mint a nemzeti érdekek és nemzeti érzések erőskarú és bátorszívű harczosai szerepeltek és bizonynyal úgy lesz ez későbbet is.

Igen érdekes, hogyan írja le a Wesselényi-család származását és történetét *Ujfalvy* Sándor „Emlékiratok" czímű munkájának I. kötete II. fejezetében:

„A Wesselényi-család — úgymond Ujfalvy — a magyarok közt jövevény. Némelyek lengyel, mások török származásúnak tartják. De hallottam Cserei Ilonától beszéltetni: hogy cseh eredetűek: hogy a családnak nagyobb része később Lengyelhonba menekült a politikai üldöztetés elől és csak kevesen maradtak új hazájokban. Hogy állítólag *Wesselényi* László Paar cseh gróf jobbágya, mint kitűnő, jó lovas jött be előbb a magyar földre, hol nemsokára a fejedelem udvari főlovászmesterévé emelkedett; — tiszta eszével a szerencse párosulván, roppant vagyont szerzett s hagyott gyermekeire, kikben főjellemvonás maradt mindvégig a nagy ló-szeretet és vitézség.

Utódai közt később két kitűnő egyéniséget látunk: *Ferencz* és *Pál* testvért. Az első Magyarország nádora, ki a Leopold boszúja kikerüléséért, főleg nemzetének leigáztatása miatti fájdalmában magát megétette. Neje, a hős Széchi Mária mellett aluszsza örök álmát a murányi családi sírboltban. A bécsi rettenetes boszú halála utánra is kiterjedt: minden magyarhoni birtokai lefoglaltattak és elkoboztattak.

Pál testvére, a kuruczok kitűnőbb pártvezére hasonlóúl nótáztatván, minden jószágai elkoboztattak, utódjaiknak csak erdélyországi jószágaik maradván meg. Nagy szerencséjökre Erdélynek akkor még fejedelmi korában, mert különben itt is el kellett volna járni a szomorú nótát, mit Verbőczi írt volt ki, de a magyar nemzet elleni és nem annak halálos ellensége, a német elleni hűtlenségre.

Pálnak két fia volt: *Ferencz* és *István*. Itt kétfelé ágazódik a család. Ferencz fia *Farkas*, kinek négy fia marad. István fia *Miklós*. István épiti a zsibói nagy istállót és a családi sírboltot. A fia, Miklós, tizedik szülöttjét a sírboltba letéve, ajtaját keményen bevakoltatá és átok alatt meghagyá, hogy azt többé senki se merészelje felbontani, nagy családi titkot rejtvén az magában.*

Utódjai a hagyomány iránti kegyeletből halottjaikat azóta a régi sírbolt alatt épített, kisebbszerű boltozatos ív alá helyeztetik.

Ifjú Wesselényi Ferencz 1852-ben csehországi útjában, Prágában a Racsin szentegyház balfelőli oldalán olvasott hajdan a husziták által kiölt több családi nevet, közte a Wesselényi nevet is. E két adaton kívül mitsem hallottam mástól a cseh származásra vonatkozólag. Valódiságuk fölött kétkedni sok okaim vannak.

A Wesselényiek családi jelleme: bátorság, állhatatosság, vallásosság, ember és hazaszeretet. Öreg Wesselényi Istvánnak neje *Dániel* Polixena, indulatos és türelmetlen véralkatát becsempészte utódai — a Miklósok — vérébe, míg a más ágon leszármazott Wesselényiek mind máiglan megtarták eredeti szelídségöket. A szerencsétlen Dániel-

* Ez a nagy Wesselényi édes apja volt, — akinek tudvalevőleg — 10 gyermeke közül egyedül az 1796 deczember 30.-án született nagy Wesselényi maradt életben.

vér okozá: hogy István fia, az idősb Miklós, a kényeztető hibás nevelés hozzájárultával, ingerlékeny és néha a dühig indulatos, — de e szerencsétlen természete mellett minden fölséges tehetségekkel áldva volt. Fedhetlen élet, jóindulat, a nyomorban szenvedők iránti részvét, tevékenység, honának s nemzetének imádásig bálványozása: s azon felemelkedett gondolkozás, mely a rideg, mindennapi életet magasabb szempontból felfogni képes, oly férfiúvá emelék őt, akin bámulattal csüng kora, s akinek emléke előtt tisztelettel hajlik meg az utókor, mely előtt az ilyszerű patriarchalis magas jellem — fájdalom — már csak hírben él."

Ujfalvy Sándor nincs megelégedve „A két Wesselényi" szerzőjével. báró *Kemény* Zsigmonddal, szembe száll vele, azt mondván, hogy Kemény jellemrajzai némileg hibásak, mert árnyékban állanak rajtok az erős oldalak, míg a gyöngék boszantólag rínak ki az előtérből, főleg az előtt, aki, mint éppen ő, oly sok ideig szemtanúja lehetett annyi magasztos jelenetnek.

„Jellem árnyoldal nélkül nem lehet: s ez árnyoldalak az egyéniség rendkívülisége arányában növekednek. Ezen árnyoldalakat nem mondom, hogy Kemény Zsigmondnak az olvasó elől merőben elvonnia kellett volna, de nem kell vala bizonyára a páratlan, erőteljes jellem rovására azokat az előtérre tolva úgyszólván nevetségessé tenni. Oly kevesek nagy férfiaink s ezek is csak multunk emlékei közt élnek már: s az ő emlékök örökítésében kegyelet nélkül járni el, nemzeti bűn mindenkitől, de főleg Keménytől, kit ifjabb Wesselényi Miklóshoz a tiszteleten kívül, melylyel neki, mint minden egykorú hazafinak, adóznia kelle, — még a hála is kötött a zsibói vendégszeretet több évi élvezéseért. *Kemény* nekem jó barátom s múlt évi Pesten létem alkalmával nem mulaszhatám el nézeteim nyilvánítását. El kell ismerni az írónak a Szónoktár lapjain kifejtett nagy észtehetségeit, s e botlást nem ítélet hiányának, csak elfogultságának kell tulajdonítanom. Széchenyi gróf kitüntetéseért mellőzé ő a Wesselényiek érdemeit. Harmincznyolcz év óta vagyok Széchenyinek személyes ismerője; nem mint ilyen, de mint magyar és hazafi tisztelettel hajlok meg a magos érdemek előtt, melyeket ő nemzete javára és dicsőségére tettekben örökített. Nagy volt Széchenyi mint a béke gyakorlati embere tétlenségbe merült népét az európai polgárosulás ingerére ébreszteni. De Széchenyi békeszerető, tevékeny honszeretete mellett nem szükség lealázni a Wesselényieket, kik bár a gyakorlat terén kisebbek és az európai polgárosodásnak nem is voltak oly fölkent apostolai, de ***birtak az***

ősmagyar erőteljes lelkületnek az unokák sorain meggyérült azon jellemével, mely nem tapogat a fontolgatás mankóin, hanem a haza érdekében kigyúlt szent lelkesülés lángpallosával sujt, ahol ellent lát, kérlelhetetlenül: kik nemzetök emelésére nem keresik a mellékútakat, ha szinte biztosabbak is, de egyenesen törnek előre a buzdító szent czél felé, ha szinte ezer örvény tátongó öblei fenyegetnék is elnyeléssel.

Széchenyi a gyakorlat: a Wesselényiek az eszményi lelkesülés emberei voltak. Széchenyi nagy, mint a kormány embere, Wesselényi, mint népbarát, buzdító és izgató. Nem ellentétei voltak ők egymás jellemének, csak kiegészítői. A jó hazafi egyaránt magasztalhatja mindenik emlékét. Így kell vala tenni Keménynek is, s nekem erős hitem, hogy ha Széchenyi Döblingben olvasta a Szónoktárt, valószínűleg hibáztatta azt."

A bárói méltóságot, valamint a hadadi és zsibói uradalmakat *Wesselényi* Ferencz kapta *Báthory* Istvántól 1584-ben. Báthory István, Lengyelország királyának és Erdély nagyfejedelmének Vilnában 1584 márczius 6.-ról latin nyelven kiállított adomány-levelét — Váradi Károly volt debreczeni kegyesrendi gymnasiumi igazgató-tanár (most a székesfehérvári tankerület főigazgatója) magyar fordításában — itt közlöm:

„Mi István. Isten kegyelméből Lengyelország királya, Lithvánia, Russia, Poroszország, Mattovia, Samogetia, Kiov, Volinia, Podlochia, Livonia nagyfejedelme, Erdély fejedelme tudomására hozzuk mindenkinek, kiket illet: hogy mi felújítván lelkünkben nagyságos *Wesselényi* Ferencznek, *ajtónállónknak* és tanácsosunknak, *landscoronai és lipnikai* kapitánynak irányunkban való igaz hűségét, melyet ő gyermekkorától fogva, úgy háborúban, mint békében, annyiszor kitűntetett; különösen pedig vitézségét tűntette ki nemes lelkülete az erdélyi hadjáratban, melyet mi legelkeseredettebb ellenségünk, nagyságos Békési Gáspár de *Comiath* viseltünk, midőn leverve az ellenség csapatjait, azok üldözésében a legnagyobb serénységet fejtette ki, kész levén dicsőségünkért és az ország üdveért életét is veszélynek tenni ki; miután pedig Isten kegyelméből Lengyelország királyi méltóságába emeltettünk, ő, kinek hűségére igen sok bizalmasabb ügyünket bíztuk, nemcsak belső házi ügyeink kezelésénél mutatta ki serénységét. hanem künn az összes háborúkban, melyet *a gedanok és moskviták* nagyfejedelme ellen viseltünk, t. i. a lengyel várak ostrománál és a hatalmas. és az eleség és erődítmény minden nemével felszerelt *Pleskov* város ostrománál is szolgálatát igénybe vettük, midőn dicséretesen segítségünkre volt a hadviseléshez szükséges dolgokkal. Mint-

hogy nemcsak a nyílt csatákban, hanem a várvédelmekben és az ellenséges várak ostromában az által, hogy a veszélyes pontokon az időhöz és szükséghez képest rettenthetlenül és vitézül támadott, s hogy magyar csapataink vezetőinek szóval, tanácscsal, tettel segítségére volt, s így bátorságának és okosságának kiváló jeleit adta, méltónak tartjuk őt, hogy ennyi érdemeinek méltó elismerését vegye tőlünk. Tehát a teljes és egész Hadad várát, úgy a két községet, az egyiket a vár alatt hasonnévvel, a második Sybo (Zsibó), továbbá a teljes és egész birtokokat Peér, Bogdánd, Nádasd, Érked, Korond, Apácza, Mutbos, Kobna, Turbocza, Prodán-falva, Csiglen, Varastó, Nyirred, Karika, Nagy-Solymos és Kis-Solymos falvakat, melyek Szolnokmegyében fekve nevezett várhoz tartoztak, s melyek mind egykor nagyságos *Balthazár Jakab de Kusaly*-é voltak, de az férfiágának magvaszakadása folytán Magyarország és Erdély régi és elfogadott szokása és törvénye szerint szabályszerűen és jogosan ránk, következésképen a mi királyi adományozásunkra szakadtak. Ugyancsak a teljes királyi jogkört, mely az előbb említett Hadad várában, községeiben és elsorolt birtokain bármikép megvolna, vagy mindazt, mi bármely okból, bármely úton adományozásunkhoz tartoznék, egyszersmind összes hasznaival és hozzátartozóival, t. i. szántóföldjeivel, művelt és parlag határaival, rétjeivel, legelőivel, mezőivel, szénátermő részeivel, erdeivel, berkeivel, hegyeivel, havasaival, völgyeivel, szőlőivel, szőlőhegyeivel, vizeivel, folyóival, halastavaival, vízeséseivel, malmaival és ezek anyagaival, szóval az említett Hadad várához, községeihez, birtokaihoz és az előbb említett királyi jogkörhöz jogosan és ősi időktől tartozó és bármily néven nevezett összes hasznok és járulékainak teljességével az igazi és ősi határok közt nevezett *Wesselényi* Ferencznek, örököseinek és utódjainak adtuk, adjuk és juttatjuk; sőt adjuk, adományozzuk és juttatjuk örökös és elvitázhatlan joggal, az idegen jogok épségben maradása mellett, jelen sorok erejénél és tanúságánál fogva, melyekről gondunk lesz, hogy kiváltság-leveleink formájába foglaltassanak, ha elénkbe kerülnek.

Kelt Vilnában, Királyi várunkban, Urunk 1584., uralkodásunk 8. évében, márczius 6.-án.

Stephanus Rex mp. (P. H.) Mart. de Berzewiczy mp.

az erdélyi ügyek cancellárja.

Gróf *Wesselényi* Ferencz, Wesselényi Istvánnak, II. *Ferdinánd* király udvari tanácsosának fia, a *Báthory* István lengyel király által 1584 márczius 6.-án bárói méltóságra emelt Wesselényi Ferencz unokája, született 1605-ben, meghalt 1667 márczius 23.-án. Gyermekéveit a királyi udvar körében töltötte;

a testileg és szellemileg kiváló ifjú az udvarnál is feltünést keltett; ennek köszönhető az, hogy bár a fiatal *Wesselényi* protestans hitben született, őt mégis Miklós öcscsével együtt a nagyszombati jezsuitákhoz adták iskolába. A jezsuiták a két gyermek-ifjút csakhamar áttérítették a katholikus vallásra. Söt *Miklóst* a rendbe is felvették és Wesselényi Miklós tényleg bentmaradt a jezsuiták rendjében és mint a kassai ház rectora fejezte be életét 1666-ban.

Wesselényi Ferenczre első neje, Bosnyák Zsófia halála, továbbá Miklós testvérének a jezsuita rendbe való lépése folytán és különösen az által, hogy 1644-ben Murány várát megostromolván, annak szépséges úrnőjét, Széchy Máriát, a murányi Venust feleségül vette, óriási vagyon szállott. És ez az óriási vagyon még az által is növekedett, hogy anyai ágon örökölte Lengyelországban a *Lubomirskiak, Koritzinskiak és Weloglowskiak* nagy kiterjedésü uradalmait. Még Erdélyben is számos birtokai voltak, ezekről azonban unokatestvére, Wesselényi István javára lemondott.

II. Ferdinánd, kinek Wesselényi különösen kedvelt embere volt, mert úgy a svédek elleni, mint az I. *Rákóczi* György elleni vallásháborúban az austriai uralkodóház és a katholikus egyház érdekében kitüntette magát, öt 1647-ben *grófi* rangra emelte és Magyarország főtábornagyává nevezte ki. 1663-ban a törökök elleni harczokban vett részt, ahol szintén kitüntette magát. 1665 márczius 15.-én pedig a király és *Lippay* György esztergomi érsek pártolása mellett *Zrínyi* Miklóssal szemben a pozsonyi országgyülésen ő nyerte el a nádori méltóságot; ennek elnyerése után pedig a királyi kegy legnagyobb kitüntetése gyanánt az aranygyapjas rendet.

Egy évvel késöbben, vagyis 1666 márczius 1.-én ünnepelte II. Rákóczi György fia, I. Rákóczi Ferencz Zrínyi Péter horvát bán egyetlen leányával, a csodálatos szépségéről és hőslelküségéről oly híressé lett *Zrínyi* Ilonával eljegyzési lakodalmát Sáros vármegye Makovicza várában. A családi ünnepélyen Magyarország, Erdélyország és Horvátország főurai minden különös feltünés nélkül adhattak egymásnak találkozót. Hogy a nagy politikai kérdések szönyegre kerültek és meg is lettek

vitatva, azt mondani sem kell. Az is természetes, hogy a röviddel azelőtt, vagyis *1664*-ben a nemzet megkérdezése nélkül a törökkel megkötött vasvári béke képezte megbeszélés tárgyát. És mivel a győzedelmes szentgothardi csata után senki a vasvári békével megelégedve nem volt, az elégületlenség zúgolódássá és a zúgolódás összeesküvéssé nőtte ki magát. A főurak egyrésze ugyanis Makoviczáról a közeli *Stubnya*-fürdőre ment át és itt kötötte meg gróf *Wesselényi* Ferencz, Magyarország nádora gróf *Zrínyi* Péter Horvát- és Tótország bánjával 1666 április 5.-én a következő latin nyelvű szerződést:

„Nos Comes Franciscus Wesselényi de Hadad, Regni Hungariae Palatinus et Index Cumanorum, Aurei Velleris Eques, fatemur et recognoscimus per praesentes. Quod considerato et bene pensitato praesenti istius Regni Hungariae, patriae nostrae charissimae et eidem annexorum regnorum periculosissimo statu, ultimumque minante calmatissimum excidium, pro avertendis istius modi malis, cum Excellentissimo Domino Comite Petro perpetuo a Zrinio, Regnorum Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae bano, filio nostro charissimo contulimus, quibusnam viis et modis, iuxta leges et constitutiones Regni, conditionesque diplomatum regiorum, remedium adhiberi possit. Post longas ultro citroque factas collationes tandem convenimus et solemniter stipulato manibus praestito in vicem iuramento, alter alteri promisimus, quod in hocce calamitoso Regni statu, tam in prosperis, quam adversis, alter alterum non deseremus, sed mutuis nosmet auxiliis, ad ultimam usque sanguinis guttam defendemus. Sic nos Deus adiuvat, sic animae nostrae sit propitius. Et in praemissorum maius robur et firmitatem, praesentes nostras, sigillis nostris et manuum nostrarum subscriptionibus firmatas, alter alteri dedimus litteras Datum in thermis Stubnensibus, die quinta mensi Aprilis, anno Domino Millesimo Sexcentisimo Sexagesimo Sexto. Comes F. Wesselény m. p. Comes Petrus a Zrin m. p."

Magyar fordításban a levél így hangzik:

„Mi Hadadi *Wesselényi* Ferencz gróf, Magyarország nádora, a kúnok bírája s az aranygyapjasrend vitéze, valljuk és elismerjük jelen levelünkkel, hogy megfontolván és jól meghányván-vetvén Magyarországnak, a mi drága hazánknak s a hozzácsatolt országoknak jelen, fölötte veszélyes és végső romlással fenyegető állapotát, hogy elfordítsuk róla e bajokat, *Zrinyi* Péter gróf urral, Dalmáczia. Horvátország és Slavonia bánjával, nekünk igen kedves öcsénkkel azon tanakodtunk: mily úton-módon lehetne országunk törvényei és

alkotmánya szerint, valamint királyaink okleveleinek föltételei alapján is orvoslást találni. Hosszas, kölcsönös megbeszélés után végre megegyeztünk és kezünk nyújtásával kölcsönösen megesküdtünk, hogy egymást el nem hagyjuk, hanem utolsó csepp vérünkig kölcsö-



GRÓF WESSELÉNYI FERENCZ NÁDOR.

nösen megvédjük és támogatjuk egymást. Isten minket úgy segéljen és lelkünknek úgy legyen irgalmas! Minek nagyobb hiteléért adtuk egymásnak jelen pecsétünkkel és sajátkezű aláírásunkkal megerősített levelünket. Kelt a stubnyai hévvizeknél, április 5. napján, az Úr 1666. évében. *Wesselényi* Ferencz s. k. *Zrinyi* Péter s. k."

Az említett főurakon és I. Rákóczi Ferenczen, meg Zrínyi Ilonán kívül be volt a dologba avatva a nádorné, a kalandos

életű *Széchy* Mária is, aki nagy tevékenységet fejtett ki az urak nézeteinek összeegyeztetése körül; továbbá *Vitnyédy* István, egyike a kor legelső ügyvédeinek, aki mind a Zrínyi-, mind a Nádasdy-családnak bizalmas embere volt; azonfelül *Bori* Mihály, Lessenyei *Nagy* Ferencz, a nádor és nádorné ügynökei és *Bethlen* István. Meghánytak-vetettek minden útat-módot, de utóbb sem tudtak más eredményre jutni, mint arra, hogy ki kell egyezni a törökkel. Elhatározták, hogy inkább bizonyos évi adót fizetnek neki és engedik, hogy nyugoti Európa ellen intézhesse támadásait, csakhogy Magyarország még megmaradt részét biztosítsák. Idehajtotta a bécsi kormány politikája a törökellenes főembereket.

1666 deczember 12.-én tartotta I. *Lipót* német-római császár és magyar király IV. Fülöp spanyol király *Margit* leányával a menyegzőjét Bécs városában. Erre az ünnepségre *Wesselényi* nádor, *Nádasdy* országbíró és *Zrínyi* Péter horvát bán szintén fölmentek. És ott Bécsben kötötték meg deczember 19.-én az alább szószerint közölt kölcsönös szerződési levelet:

„Mi Hadadi gróf *Wesselényi* Ferencz — így hangzott az új hitlevél — Magyarország palatinusa, fogarasföldi gróf *Nádasdy* Ferencz, ezen Magyarország bírája, és gróf *Zrinyi* Péter horvátországi bán, látván azt, hogy Magyarországnak s a magyar nemzetnek ügye s állapotja oly veszedelembe jutott légyen, hogy ha mi, kik az országnak első oszlopai vagyunk, valami szabados úton eleit nem veszszük, ezennel végső romlásra jut az ég alatt ilyen híres, nemzetes, nemes nemzetnek az ő sorsa. És jóllehet, ezen mi országunknak se határaiban való kisebbülését, se pedig nemzetünknek kevésbülését, aki annak okait tudja, senki sem csudálhatja, mert több kétszáz esztendőnél, hogy a magyar nemzet a többi keresztyén országokat oltalmazván s az ő mellét annak az egész világot elnyelni s maga hatalma alá hajtani kivánó pogányságnak pajzsul eleibe vetvén és azzal szüntelenül, mindennapi vére kihullásával, másoknak sokszori nagy távolról való nézésével, vagy veszedelmünkre való segedelmével tusakodván, nyomattatott meg ennyire, hol a nyilvánvaló ellenségtől, hol per indirectum, de feltett czéllal attól is, akitől oltalmat kellett volna kapni: mindazonáltal, hogy ezen megmaradott kevés nemzetet a keresztyénségben és az ő neméből és az országot csak ezen szorult határaiban is megtarthassuk, igen szükségesnek látjuk, elsőbben is azt, hogy mi hárman hittel kötelezzük arra magunkat, hogy mind az ilyen derekas dolog-

nak titok alatt kell maradni, s úgy folyhatnak jobban a feltett jó szándékok; assecuraljuk azért egymást mi parolánkra, annak és hitünknek, sőt lelkünk üdvösségének is elveszése alatt, hogy ezen munkálkodásunkat és kötelességünket, s a mellett föltett szándékinkat s igyekezetinket, senkinek semminemű okból ki nem jelentjük semmi móddal; sőt azokat is, kik ezen dologban tudósak, titokban tartjuk hasonlóképen.

Másodszor azon obligatio alatt, valamit Magyarországnak s nemzetünknek javára, megmaradására és előmenetelére elménkkel feltalálhatunk s az megcselekedhető lészen: azokat mind elkövetjük szorgalmatosan és ha másokhoz való folyamodással kell is annak meglenni: effectuáljuk, nem látván, s remélvén ilyen utolsó romlásra jutott állapotunkban senkitől bizonyos reménységet előmenetelünkre, sőt csak ezen statusban való megmaradásunkra is, hogy mindezekben egymás híre nélkül semmit nem cselekszünk, hanem mindenekhez egyenlő akarattal és megegyezett elmével kezdünk, munkálkodunk végig, állandóképen. Sőt, mivel minden dolognak az ő kimenetele bizonytalan, ha ezen okokból vagy mindnyájunknak, vagy akármelyikünknek, sőt azoknak is, kik a mi akaratunkból tudósak ezen dologban, akárkitől, senkit ki nem véve, persecutioja lenne: tartozunk azt perpetuo obligamine minden úton és módon, minden tehetségünkkel pártját fogni s a galibából kisegiteni. Adtuk azért egymásnak kezünk írása és pecsétünk alatt kelt levelünket, hogy gyakran szemünk előtt viselvén, ezen dolognak és kötelességünknek violálásával lelkünket az örök kárhozatra ne vessük, s e világi mód szerint becsületünket meg ne sértsük, se el ne veszítsük!"

Gróf *Wesselényi* Ferenczet Magyarország 97. nádorává (az első *Aba* Sámuel, a 104. és utolsó *István* főherczeg volt) *Pozsonyban* 1665 márczius 15.-én választották meg *Zrínyi* Miklóssal szemben. A nádor-ispán, mint elnevezése is bizonyítja, kezdetben csupán a királyi udvar ispánja, a király legfőbb tisztviselője és a bíráskodásban állandó helyettese volt. Bírói hatalma eleinte a nemesekre nem terjedt ki, mert minden egyes nemes ember a szent korona valamelyes tagjának tekintetvén (membrum sanctae coronae), mint ilyen felett egyedül a törvényesen megkoronázott *király* bíráskodhatott.

Szent László III. Decretuma és II. Endre Aranybullája már arra jogosítja fel a nádort, hogy az ország nemesei felett is bíráskodjék. És ettől kezdve a nádor az ország első nagy bírája. Hatásköre azonban sem Horvát- és Szlavonországokra,

sem Erdélyre ki nem terjedt, de míg Dalmáczia a magyar koronához tartozott, a bíráskodást ott is feltétlenül úgy polgári, mint büntető perekben egyedül a nádor gyakorolta. Amikor a bíráskodást (1723. XXIV.) rendes és szakképzett jogtudósokra kezdték bízni, — akkor a nádor többé már nem a maga személyében ítélkezett, de befolyását az igazságszolgáltatásra megtartotta az által, hogy ő lett a legfelsőbb törvényszék, vagy amint régen nevezték, a hétszemélyes tábla elnöke. A nádor ítéletei rendszerint *végérvényesek* voltak. Azok ellen sem recursusnak, sem bármi más jogorvoslatnak helye nem volt, de a királynak jogában állott (non tam ordinaria quam absoluta potentia et authoritate) nem ugyan a rendes, hanem az absolute, vagyis rendkívüli királyi hatalma és tekintélyénél fogva a nádori ítéleteken az elítélt javára *enyhítést* tenni; ezen enyhítésnek a dolog természeténél fogva csakis bűnperekben volt helye — és tulajdonképen nem tartalmazott egyebet — mint amit most a király *kegyelmezési* joga alatt értünk. A nádor itélkezési hatalma és ereje oly nagy volt, hogy nem csak az ország lakosai között, de az egyes vármegyék között felmerült határvillongási perekben is ő ítélkezett.

A nádort az ítélkezéseken kívül Mátyás király 1485. évi törvényczikkelye szerint még a következő jogok és kiváltságok illették:

I. A király halála után, az új király választásánál az első szavazatot ő adja;

II. A kiskorú király gyámja és az ország gyámkormányzója;

III. Interregnum (az uralkodásban beállott törvényes szünet) idején és a király kiskorúsága alatt országgyűlést hívhat össze;

IV. Ő a hadsereg főkapitánya;

V. Az országlakók közötti egyenetlenségeket lecsillapítani vagy elfojtani az ő kötelessége;

VI. Ha a király gyönge elméjü vagy hanyag, a külföldi követeket meghallgatni és nekik feleletet adni az ő kötelessége;

VII. A király és a nemzet között támadt egyenetlenség eseteiben ő a közbenjáró a nemzet és a király között;

VIII. A törvénytelenül tett jószágadományozások miatt tett panaszokat ő terjeszti a király elé és eszközli ki azoknak orvoslását;

IX. Az országból távollevő királynak ő a törvény szerinti helytartója;

X. Pest vármegyének ő az örökös főispánja, valamint a kúnok főbírája és e czímen évente 3000 darab körmöczi aranyat kap tiszteletdíj fejében.

Az 1867. évi VII. t.-cz. 2. §-a kimondotta, hogy mindaddig, míg a nádori méltóság hatásköre a felelős kormányzat elveivel megegyezőleg törvény által szabályozva nem lesz: a nádorválasztás elhalasztatik. Ezzel az ideiglenesnek látszó intézkedéssel a kiegyezés korifeusai 1867-ben a magyar alkotmány évezredes épületéből kidöntötték a legrégibb, a legbüszkébb és leghatalmasabb oszlopot.

A nádori hatalom és hatáskör illusztrálására, de úgy is, mint becses és érdekes történelmi okmányt, alább közlöm gróf *Wesselényi* Ferencznek Thurócz vármegye alispánjához. *Dávid* Gáborhoz 1666 április 6.-áról Stubnya-Hévízről keltezett és a nádori nagy pecséttel ellátott ama rendeletét, melyben a nevezett vármegye alispánját arra utasítja, hogy *Révay* Lászlót, aki atyjafiát, *Révay* Györgyöt Treboszto községben fekvő birtoka békés használatában megzavarta, a birtokháborítástól tiltsa el és ha Révay László a maga jogait oly erősöknek hiszi és tartja, hogy azokat részére a törvényszéken meg fogják ítélni: úgy őt az országos törvények rendelkezése értelmében a törvény rendes helyére utasítsa. A nevezetes okirat *Sinka* Sándor, a debreczeni collegium tudós tanárának fordításában így hangzik:

„Hadadi gróf *Wesselényi* Ferencz, Murány örökös ura, Magyarország nádora, a kúnok főbírája, aranygyapjas vitéz, Gömör, valamint Pest-Pilis és Solt egyesült megyék főispánja, nemkülönben Isten kegyelméből választott római császár ő felségének, Lipótnak, Németország, Magyar-, Csehország, Dalmáczia, Horvátország királyának, Ausztria főherczegének, Burgundia herczegének stb. belső titkos tanácsosa, kamarása és Magyarországban helytartója, nagyságos *Dávid* Gábor Túróczmegye alispánjának üdvözletét!

Nagyságos Révay György nevében és személyében panaszt tet-

tek előttünk, miszerint ugyanazon panaszló már rég múlt időkkel és évekkel ezelőtt az akkor ugyan még életben lévő, de azóta már elhalt nagyságos *Révay* Gábortól, mint édes (t. i. apai, anyai) testvérétől ezen Túróczmegyében fekvő Treboszto birtokon* egy nemesi udvartelek bizonyos részét csereváltás czímén magának és örököseinek megszerezvén, bár előbb nevezett néhai Révay Gábor számos év leforgása óta, azok után pedig fentemlített panaszló is e nemesi udvar azon részét ezzel a telekkel együtt, mely a rajta levő, de nem megnevezett panaszló emlékezete óta, hanem a már említett néhai Révay Gábor által (amint ez az ő előttem felmutatott örökvalló leveléből (fassio) világosan kitűnik) vetett és ültetett fűzesekig és folytatólag az említett birtokon keresztül ugyanazon fűzesek mellett folyó patakig terjedt — tényleges és békés használatban és birtokban tartották és birtokolták, senki nekik ellent nem mondván és nem is tiltakozván:

Mindazonáltal mégis tekintetes és nagyságos Révay László úr nem tudni miféle okoktól indítva panaszló által újból elkövetett s máskülönben jogi tulajdont (juris proprietatem) magában foglaló (involváló) erőszakosság ürügye alatt, mintha t. i. az említett fűzeseket nevezett panaszos maga ültette és plántáltatta volna a Révay László úr birtokára és a füzesek mellett folyó már említett patakot pedig, mint nemesi udvarára és telkére felette károsat, mindkét felől az ő oldalára tisztíttatta, ez ezáltal a régi mederből a vizet elvezetvén, ennek új medret vágatott volna, — noha e tekintetben a panaszló jogainak védelmére bemellékelt és összegyűjtött, előttem is felmutatott bizonyos és pedig elégséges bizonyságokból is az ellenkező tapasztaltatott, — bizonyos kétféle irányban emelt panaszoknál fogva, melyek közül az egyik még 1661-ből eredt, de bizonyos okokból együttes, egész azon felül indított perrel érvénytelennek nyilváníttatott (convescenter), — a másik pedig a múlt 1665. évben emelve az újból elkövetett erőszakosságok felől szentesített országos köztörvények és a rövidebb articulusok (t. czikkek) erejénél fogva ugyanezen panaszból a fentemlített birtok használásában és birtokában zavarni és károsítani akarja; valamint te is fennemlített Révay Lászlónak panaszló ellen beadott kérelmére az ürügy mellett csak előbb emelt panaszát, az arra már kitűzött határnapon, t. i. folyó április hó 13.-án tovább is folytatni igyekszel, említett panaszlónak és az ő tulajdonjogának igen súlyos és világos kárával és sérelmével.

Amiatt kerestettünk meg tehát fentemlített panaszló nevében és személyében azon alázatos kéréssel, hogy az előzmények után számára valamiképen alkalmas és kellő jogi orvoslatról gondoskodjunk és

* Treboszto máiglan is virágzó község, Turócz vármegye Szent-Márton—blatniczai járásában, mindössze 500 lakossal, kiknek legnagyobb része római katholikus vallású.

téged fent érintett s most támasztott pernek vizsgálatától és tárgyalásától, — addig t. i. míg ugyanazon telekrésznek mesgyéi, illetve határai, amely miatt a birtok birtokosai közt perlekedés folyik, az ország törvényei és pedig az 1635. XXX. t. cz. szerint kötelező módon s rendben az előttem nyilvánított módozatok mellett kihasíttatnak és kiméretnek — eltiltsunk és ne engedjük, hogy ő annyira igazságos jogaiban ártatlanul megháboríttassék.

Minthogy pedig az igazságkeresőtől nem szabad megtagadni a beleegyezést, máskülönben is senki saját birtokán és javaiban erőszakosnak nem ítélhető; de az idézett t. czikk szerint is bárhol keletkezett hasonló mesgye vagy határkülönbségeket először is mindenekelőtt mindkét félnek vagy bármelyikének megkeresésére biztos és pedig elégséges számú jogban jártas, ugyanazon megye által, melyben hasonló különbségek ismertettek fel, e czélra kiküldendő nemesek közbejöttével szokás és kell kihasítani, kimérni és kellő végrehajtással intézni:

Ennélfogva e levelünk során felszólítunk és megkeresünk, nemkülönben nádori és helytartói hatalmunknál fogva, melyben teljes joggal járunk el, meghagyjuk és megparancsoljuk, hogy jelen levelünket vévén, mivel a dolgok — amiként mondjuk — úgy állanak és úgy vannak, sem a most előzőleg kitűzött, sem az ezután kitűzendő határidőre az előre bocsátott okoknál fogva kimenni, sem ugyanott semmiféle tárgyalásba, határozat- vagy ítélethozatalba belebocsájtkozni és ez által a többször említett panaszlót, bárhol és bármiként terhelni vagy éppen megkárosítani ne merészeld. Sőt inkább a fentnevezett Révay Lászlót, ha annyira hiszi és reméli, hogy még továbbra is volna valami követelése, tartozol és igyekezzél őt a fentidézett országos törvény rendelkezéséhez képest őt a törvénykezés rendes útjára utasítani, minden önbíráskodástól és erőszakos foglalástól eltiltani. Így hozván ezt magával a közigazság érdeke és másként nem is cselekedhetvén.

Kelt Stubnya-Hévizen (azaz Stubnya-fürdőben) az Úrnak 1666. esztendejében április 6. napján."

Gróf Wesselényi mp. (Nádori pecsét helye.)

Valóban érdekes, hogy ennek az okiratnak kiállítását egy nappal előzi meg a Wesselényi nádornak Zrínyi Péter horvát bánnal ugyancsak Stubnya-Hévízen kötött szövetséglevele, mely tudvalevőleg 1666 április 5.-éről van keltezve. Abból a körülményből, hogy a nádor itten ilyen hivatalos jellegü okiratokat, rendeleteket és ítéleteket is bocsátott ki, azt kell következtetnem, hogy amikor Zrínyi Péter és a fiatal Rákóczi Mako-

viczáról Stubnyára átjöttek, a nádor egész udvarával ott tartózkodott. Ott volt nemcsak udvara, de felesége, Széchy Mária is.

Hogy Széchy Máriát, ki hiú, büszke, nagyravágyó és állhatatlan asszony volt, miért avatták be Wesselényiék a maguk rettenetes titkába, az igazán megfoghatatlan elöttem, és ha már egyszer beavatták, miért nem tudták öt a maguk számára Wesselényi halála után is megtartani, még csodálatosabb. De bármiként is történt a dolog, annyi kétségtelen, hogy Széchy Mária alig hogy férjét eltemette (Wesselényi 1667 márczius 28.-án halt meg, temetése pedig április 18.-án volt), máris forgatta fejében, hogy elárulja az összeesküvőket. De hogy ezt megtehesse, elébb saját életét és vagyonát akarta biztosítani. És csak akkor, mikor gróf Rottal János udvari titkos tanácsos részéről ez irányban a kellő megnyugtatást nyerte, bízta meg régi hüséges emberét, Bori Mihályt, hogy a nagy titkot fedezze fel. Bori Mihály Bécsbe ment 1668 október havában és nyomorult 100 aranyért eladta, elárulta megholt urának, Wesselényi nádornak barátjait és szövetségeseit: Zrínyit, Frangepánt és Nádasdyt. Az ekként felfedezett összeesküvök életükkel és vagyonukkal fizették meg 1671 április 30.-án azt a meggondolatlanságot, hogy nagy titkaikba egy könnyelmü asszonyt, a hiú, nagyravágyó és állhatatlan Széchy Máriát is beavatták.

A kurucz generális *Wesselényi* Pál, valamint a Wesselényiek erdélyi ágának történetét a nagy Wesselényi öreganyjának, báró Wesselényi Istvánné szül. *Dániel* Polixenának 1775-ben bekövetkezett haláláig dr. *Petri* Mórnak* „*A Wesselényiek nemzetsége*“ czímü és „Szilágy vármegye Monographiájá“-nak I. kötetében megjelent nagybecsü tanulmányából vettem át.

„Gróf Wesselényi Ferencz nádor halála után s hogy 1671-ben az összeesküvés tagjait kivégezték: Leopold a Rottal János elnöklete melletti bizottmánynyal az elnyomott részesek birtokait elkoboztatta.

* Dr. *Petri Mór*, Szilágymegye tudós tanfelügyelője egyike azon keveseknek, kik a *Wesselényiek* egész történetét legalaposabban ösmeri és a ki a kihalófélben volt *Wesselényi*-kultusz ápolása és terjesztése körül nemcsak a Szilágymegye monographiája czímű nagybecsű munkájában megjelent, de egyéb tudományos folyóiratokban közölt tanulmányaival is igazi nagy érdemeket szerzett magának.

Comes Franciscus Wesseleny de Hadad, perpetuus in Murany Regni Hungariae Palatinus Iu-
dex Cumanorum Aurei Velleris Eques, Comitatuum Zoliensis item Pest, Pilis & Solth. Sinorum Supremus
Comes, nec non Sacratissimi Principis ac Domini Domini LEOPOLDI DEI gratia Electi Romanorum
Imperatoris Semper Augusti, ac Germaniae Hungariae Bohemiae Dalmatiae Croatiae etc. Regis, Archidu-
cis Austriae Ducis Burgundiae etc. Intimus Consiliarius, Camerarius, & Per Hungariam Locumtenens
Egregio Gabrieli David, Vice Comiti Comitatus Thurocziensis. Salutem cum favore. Expositum est
Nobis nomine & in Persona Egregij Georgij Revay. Qualiter idem Exponens superioribus ca du-
dum retroactis temporibus & Annis, ab Egregio Gabriele itidem Revay, allunc quidem Superstite, iam
vero demortuo, Fratre videlicet suo Carnali & Uterino, certam quandam Portionem Curiae Nobilita-
ris, in Possessione Szeblafko Comitatusque hoc Thurocziensi existentem habitam, nomine Concambialis permu-
tationis sibi & Successoribus suis comparando, licet tam Gabriel quondam Gabriel Revay, a com-
plurimis Annorum revolutionibus, quam expost Commemoratus quoque Exponens, eiusdem Portionis Curiae
Nobilitaris, una cum Fundo ad certas quasdam Salices in eodem, non per memoratum Exponentem verum
per eum fatum condam Gabrielem Revay, Uti id ex Fassione eiusdem coram Nobis adducta clare
evaderet, infertas & implantatas, consequenterque Rivulum per praefatam Possessionem penes easdem Sali-
ces decurrentem, usque extendente, realem & Pacificum usum ac Dominium, nemine omnino contradicente
vel reclamante, tenuissent & Possedissent, Nihilominus tamen Spectabilis ac Magnificus Ladislaus
Revay nescitur quibus ductus considerationibus, sub specie Violentiae de recenti per eundem Exponentem
(prout quidem praetenderetur) Patratae, alias Aviticatem Juris moliventer, quasi ipsi Exponenti Sine-
ratas Salices in dicti Domini Ladislai Revay fundo inciti & implantari curasset, attacumque Rivulum
penes easdem Salices decurrentem tanquam Curiae & fundo eiusdem Exponentis Nobilitari nimis damno-
sum, quo ad utramque suis Partem expurgari per hoc que ex Secreto decursu Aquam derivando novum
eidem Meatum excavari fecisset, cum tamen hac in Parte quoque ex Certis & quidem Sufficientibus
Attestationibus pro parte eiusdem Exponentis tuitione Materialiter collectis, ac itidem coram Nobis repro-
ducendis contrarium compereretur, penes certas quasdam duplicis generis Querelas una quidem in Anno
Domini Millesimo, Sexcentesimo Sexagesimo Primo transacto emanata, Vero ex certis rationibus una
cum toto Processu superinde inchoato condescensa alia vero in Anno Millesimo, Sexcentesimo, Sexa-
gesimo Sexto Currente exorta Vigore brevium Articulorum & Publicarum Regni Constitutionum super no-
viter Patratis Violentijs Sanitarum eundem Exponentem in Pacifico Gabati fundi usu & Dominio
turbare ac damnificare vellet, Prout in quoque ad Instantiam Commemorati Ladislai Revay contra iam fatum
Exponentem, penes Secundam modo Sexio erectam Querelam Effixo certo ad id iam Termino, die videlicet
Decima Sexta modo currentis Mensis Aprilis contra eundem Exponentem ulterius etiam Procederet, in everit,
damno & Praejudicio memorati Exponentis, Iuriumque Aviticatis eiusdem valde gravi & manifesto. Ob here-
requisiti sumus nomine & in Persona antelati Exponentis debita cum instantia, quatenus eidem circa
Praemissa de opportuno & condigno Iuris remedio providere, reque a revisione & discussione Praefatae Causae
modo memoratae, antequam Videlicet Metae seu Limites fundorum earundem Partium, ex quo inter Possessores
Possessionis controverterentur iuxta Leges Regni, & signanter Articuli Vigesimi Anni Millesimi,
Sexcentesimi Trigesimi Quinti debito modo & ordine iuxtaque modalitatem nobis declaratam decidantur & de-
terminentur, Inhiberi vellemus, nec Pateremus eundem in tam Iustis suis Iuribus improvise destitui. Cum
autem iusta Petenti non sit denegandus assensus. Et alioquin nemo in Proprio suo fundo Bonisque Violentus
esse censeretur; Sed & iuxta Quintum Articulum similium Limitum & Metarum differentiae more quo-
cunque exortae prius et omnia ad Partis utriusque vel alterutrius requisitionem, medio certorum
& quidem Sufficientium, Iuriumque Peritiae conspicuorum, Per eundem Comitatum ubi Similes differentiae exortae dig-
noscerentur, ad id exmittendorum Nobilium decidi & determinari, ac debitae Executioni demandari so-
leant atque debeant Pro eo Per haud vere hortamur & requirimus, ac nihilominus Authoritate Nostra Palati-
nali, & Locumtenen, qua Pleno iure fungimur, tibi committimus & mandamus quatenus acceptis Praesentibus
& rebus sic ut Praefertur stantibus sese habentibus, Ad eodem Termino modo Praevio per Te iam Effixo, vel
expost etiam Effigendo, rationibus ex Praemissis exire, seque in aliqua itidem discussionem & determi-
nationem atque Iudicium ferendum immittere, ac Per hoc totiesfatum Exponentem molestare, & damni-
ficare nequaquam & nequaquam Praesumat atque audeat, quin Potius a revisione eiusdem Causae simpli-
citer & de Plano supersedendo, Praeinnatum Ladislaum Revay si ulterius quidpiam Praetensionis contra eum
se ... habere speraverit, ad ordinaria Iuris Via, iuxta modalitatem Quinti Regni Legis relegare
modis omnibus debeat & teneatur. Communi suadente Iustitia. Secus non facturus. Praesentibus Per-
lectis Exhibenti restitutis. Datum in Thermis Stubnen. die Sexta Mensis Aprilis,
Anno Domini, Millesimo Sexcentesimo, Sexagesimo Sexto.

Comes F. Wesseleny

[illegible] STUBNYAFÜRDŐ[illegible] NÁDORI PECSÉTTEL [illegible] LATIN NYELVŰ NYÍLT PARANCSA
[illegible] GÁBOR, TURÓ[illegible]

Ezek nagyobbára protestansok voltak, ellenök fordúlt a boszúállók dühe, templomaikat elfoglaltatták, lelkészeiket elűzték, Széchenyi György kalocsai érsek zsoldosok kiséretében a Hegyalját kezdte térítgetni. Ily körülmények közt *Wesselényi* Pál, „az elhúnyt nádor öcsének fia", az Erdélybe menekültek kiséretében a hajdú városok segítségével ezt az erőszakot meggátolni igyekezett és a bujdosók előhaladását késleltető német sereget minden oldalról visszanyomta; a katholikusoktól visszafoglalta az imént általok elfoglalt protestans egyházakat. A háború változékony szerencsével folyt. Ekkor küldték gályára a protestans papokat. „Bárd, kerék és karó napirenden voltak." Leopold s XIV. Lajos franczia király közt kitörvén a háború, a bujdosók ügyét *Apafy* 1675-ben a francziáktól segélyezve — fölkarolta. *Teleki* Mihályra bízta a fővezérséget, akinek visszavonulása után *Tököly* Imre ragadta magához a fővezérségi pálczát. Ő már nagyobb szerencsével folytatta a hadjáratot. *Tökölyt* gyanúsították, mintha egyetértene a császári párttal, így a bujdosók újra *Wesselényi* Pálhoz folyamodtak, aki is 1679 nyarán Erdélyből kijött; de *Tököly* elfogatta versenytársát és *Somlyóra* küldte. E viszályok közt október havában küldte *Apafy Gyulaffy* Lászlót *Tököly* táborába. Az Utasítás 9. pontja ezt tartalmazza: „Wesselényi Pálnak adassék eleiben, kiküldött assecuratiónkra jöjjön be; s bántódása nem leszen: ha hol nem, mást tőlünk ne várjon; de jószága s mindene nélkül el lészen." A 12. pontban meg ez állott: „Szükség azért, kegyelmetek, Krasznán kiadott parancsolatunkhoz tartsák mindenekben magukat. Egyébaránt, ha efféle viszálkodással dolgokat rontják, mi sem Isten, sem a fényes porta előtt, számot veszedelmekről nem adunk; magunkat megmentjük, veszedelmöknek pedig magok, nem mások lesznek okai."

„A föld nem hordoz nehezebb terhet a háládatlan embereknél", így ír a krasznai békétlenekről Apafy. A bujdosók ugyanis 1673. év végén Krasznán gyülést tartván, nem akartak az erdélyi követek jelen létében tanácskozni s a gyülés székhelyét Bihar helységbe tették át!

A bujdosók története, mint már ebből is látszik, egyébként is kapcsolatos a Szilágysággal. Helyénvaló lesz itten szereplésökről beszélnünk, akik a Partiumban fekvő táboraikból szüntelenül háborgatták a német király birodalmát.

A bujdosók egyideig a Szilágyságban voltak elszállásolva. Az 1673. év végén csapataikat kizavarják a szilágysági téli szállásaikból, mert azt hitték az erdélyiek, hogy ezek a váradi basa biztatásának engednek. 1674-ben a szalontai gyülésükből küldött követeik útján panaszkodnak *Apafy* fejedelemnél, hogy „feles német és magyar hadak jönnek ki Erdélyből fegyverrel és a föld népének feltámasztásával kényszerítik őket mindenünnen a Szilágyságból kijönni;

2

április 11.-én Belényesen „a magyar hazából kibujdosott grófi, úri, főrendi és vitézlő rendekből álló deputátusok" május 3-ára Sarkadra gyűlésre meghívják: *Tököly* Imre, *Serédi* Benedek, *Perényi* Ferencz, *Karvaj Orlé* Miklós, *Kölcsei Kende* Gábor, *Négyesi Szepesi* Pál, *Bárczi* György, *Kőröstarcsai Veér* Mihály, *Thokai* István, *Klobusiczki* Pál és János, *Dobai* Gábor, *Ibrányi* Ádám, *Báncsi* Ádám és László, *Czernel* Zsigmond, *Görgei* András, *Szilágyi* Gáspár, *Verebélyi* István, *Czeglédi* János és több kibujdosott és a Szilágyságban levő atyjokfiait.

1676-ban a bújdosók Biharból lassankint megint a Szilágyságba vándoroltak, amit *Teleki* Mihály és *Apafy* nem szívesen néztek bár, de el kellett tűrniök. *Tököly* Imre azt jegyezte naplójába augusztus 8.-án, hogy *Wesselényi* Pál Tasnádról „a hadak közül" írja: mivel Tasnád táján sokan nem subsistálhatnak, a hadak bejönnek a Szilágyságra" 17.-én már a magyar hadak „conclusumok szerint" a Szilágyságban vannak.

1677-ben az erdélyiek azt kívánták, hogy a Lengyelországból várt segédcsapatokkal ne egyesüljenek a magyarországi hadak, melyeknek nagyrésze a Szilágyságba gyülekezett, támogatandó *Teleki* kivonulását. A végbeliek *Teleki* akaratára kitakarodtak a Szilágyságból és visszatértek biharmegyei szállásaikra, sőt a Szilágyba igyekező hadak nagyrészét is visszafordították.

Szeptember 8.-án a bújdosók Zilahon tartanak gyűlést, melyen ügyök pártolásáért hűségüket és hálájukat fejezik ki *Teleki* Mihálynak; 9.-éről jegyzé naplójába *Tököly*: „ma estefelé bomlik a zilahi bujdosó magyarok gyülése." 11.-én Szilágycsehről elindúlt Tököly, 13.-án *Radnótra* ért s ott előadta *Apafynak*, hogy a Szilágyságban tovább nem maradhatnak a bújdosók hadai; november 2.-án *Tököly* Udvarhelyre érvén, ott találta a végbeli katonákat „tíz lovas zászló alól egyet-egyet." *Tököly* Imre Udvarhelyen november 3.-án elhatározván, hogy elmegy a végbeliek közé, követül elküldé *Szuhait* és *Baranovskit* és megüzeni általuk, hogy 6.-án fog elindulni és Kémerre jőjjenek elébe.

1679 június 19.-én a „Somlyón levő bújdosó fő és nemesi rend közönségesen" jelenti főgenerálisának, *Teleki* Mihálynak, hogy *Losonczi Bánfy* Gábor kapitány értesítése szerint *Ispán* Ferencz mellé kellene kimenniök. Kérik azonban, hogy ne kényszeríttessek erre, mert „nagy baj lenne feleségeiket és gyermekeiket elhagyni, akik Somlyón vannak." 1680 február 4.-én a Somlyón levő nemesi és vitézlő rendek kérik *Telekit*, hogy bocsáttassa szabadon a rabságban lévő atyjokfiait; a szeptember 18.-án Radnóton tartott gyűlésből *Rédei* Ferenczet, *Teleki* Mihályt és *Losonczi Bánfi* Farkast Somlyóra küldik a váradi törökökkel, bizonyos fontos országügyekről tárgyalni. 1681 november 15.-én Somlyóra írnak *Teleki* Mihálynak az ő „alá-

zatos szolgái mostan Somlyón nyomorgó, bujdosó nemesi rendek közönségesen" szolgáik és lovaik registralása tárgyában.

De térjünk vissza *Wesselényi* Pálhoz.

1674 május 31.-én Harsányban tartott gyűlésükből küldenek követeket *Apafy* fejedelemhez, kérelmezvén általuk, hogy az Erdélyben és a Partiumban levő bujdosók szabados kijövetelében a passus felszabadíttassék, *Tököly* Imre is jöhessen ki „nemzete szolgálatára s tekintetes nagyságos hadadi *Wesselényi* Pál uramnak is útja szabadíttassék fel."

Utasítják még a követeket, hogy *Bánfi* Dénes előtt panaszt tegyenek Keresztesi András, a somlyai kapitány ellen, aki „a magyar ügy mellett fáradozó gyalog hajdú-vitézek közül némelyeket megöletett, fosztatott, levágatott, felkaróztatott, némelyeket ma is sanyarú fogságban tart, stb." Mikor ugyanis már nem itt voltak szálláson, gyakran átrándultak Biharból s összelövöldözték a sertéseket az erdőn, sőt még a falvakban is. A somlyói kapitány, *Keresztesi* András, ezek miatt üldözte kegyetlenül a kuruczokat.

1675 szeptember 30.-án I. *Apafy* Mihály instructiot küld *Wesselényi* Pálnak, melyben megkívánja, hogy a hadakat szoros fenyíték alatt tartsa, továbbá megtiltja a Kraszna és Közép-Szolnok vármegyékben való kóborlásokat is s mindenkit ügyes-bajos dolgával a somlyai kapitányhoz utasít. Egyik pontban azt mondja, hogy „ha a vitézlő rendnek lészen dolga a biharvármegyeiekkel, keresse somlyai forumon." 1679 július 8.-án a bujdosók olyan vezért akarnak, ki őket anyagilag is támogathatja s ki tekintélylyel bír a váradi török előtt is; a krasznai gyülés határozatával nem voltak megelégedve. Júniusban már kinevezte *Apafy* fejedelem *Tökölyt* a bujdosók vezérévé, amit krasznai gyűlésükben a bujdosók is helyben hagytak. *Tököly* el is indúlt, hogy elfoglalja tisztét a seregben. *Wesselényit* azonban bántotta e mellőzés: „Látom — így kiáltott fel a krasznai gyűlés után — már mind becsületemet, mind hitemet, híremet elvesztettem, kénytelen extremitásokba kell bocsátkoznom." És csakugyan még mielőtt *Tököly* megérkezett volna, érintkezésbe lépett a mezei hadakkal. Ezek, minthogy a török úgy is felmondta nekik a szállást s máskép is meg voltak szorúlva, *Tököly* távollétével s a fejetlenség okozta zavarral mentegetőzve, július 27.-én lovas embereket küldtek Zsibóra s régi vezérüket, *Wesselényit* Margitára maguk közé visszahozatták. Tököly erről Somlyón értesült, hol emberei összegyűlését várta, nyomban elfogatta *Wesselényinek* hátramaradt embereit s nagy vallatást vitt véghez közöttük; azután összeesküvésről tett jelentést *Telekinél,* embereit pedig Szilágysomlyóról Krasznára vitte át s innen tett intézkedéseket elszórt hadi ereje öszpontosítására, a nemesi hadak hű maradt töredékéhez *Bályog* környékére egy gyalog hadnagyot küldött, az

ellenpárt megközelíthető embereivel, Pataki János és Horvát Márton mezei tisztekkel, összeköttetésbe lépni igyekezett, majd Zilahról kimozdulván, egyesült a Diószegnél összegyült véghadakkal és augusztus 19.-én a bocsi mezőn színleg kiegyezésre is lépett *Wesselényivel.*

Mint már érintettem, augusztus végén kapott parancsot *Wesselényi* Erdélyből a hazatérésre. Mialatt habozik, hogy mit tegyen, szeptember 3.-án Kis-Marjánál *Tököly* üldözőbe veszi, egy mértföldnyire onnan utóléri, elfogatja és másnap útnak indítja Somlyó felé. *Wesselényi* hívei azonban, kik megszabadultak, vagy háromszázan összegyűlnek, *Borbély* István gyalog hadnagy vezérlete alatt, lesbe állanak s a Wesselényit Somlyó felé kisérő kis csapatot megtámadván, szétverik és vezérüket kiszabadítják. A körülötte maradt gyalogsággal azután a Rézaljára menekült *Wesselényi* s ott lappangott egy darabig, míg végre kérésére *Tököly* mellé vette.

A kuruczgenerális 1681-ben felprédálta Nagy-Károlyt és onnan sok puskát, több taraczkot és búzát vitetett Hadadba.

Bánfi a bujdosók közül csak azokra haragudott, akik *Wesselényi* Pál köré csoportosultak.

A szatmári commandans a Gyulafejérváron összegyült rendek előtt kihágásai és erőszakosságai miatt panaszolja be. A rendek 1685 julius 24.-én írnak neki, hogy a szatmári commandans már panaszkodott egynéhány ízben ellene és a sérelmek orvoslását követeli. Intik ezért a fejedelem nevében, hogy óvakodjék minden féktelenségtől, hisz úgy is sok bajuk van a szatmáriak miatt. Utasítják, hogy akiket eddig megbántott és károsított, azokkal egyezzék ki, s ezután óvakodjék az összeütközésektől, nehogy a fejedelemnek vagy az országnak bajt okozzon.

1680 őszén tettek kisérletet *Tököly, Wesselényi* Pál és *Teleki* Mihály között a békülésre. A beszélgetés után Somlyón lakomát tartottak, melyről *Bethlen* Miklós szemtanú a következőket írja: „Annál kedvetlenebb, annál hitetlenebb vendégséget nem láttam; *Tököly* maga borát, főtt vizét itta, elibe tett czipóból, jó, ha tizenkét falatot evett, a héjából azt is, étket is messzéről alól kért fel. Olyan is lőn a békesség successusa, a micsodás az áldomása.“

Pál fia, V. István, 1674-ben született Gerenden, a nagyanyja, özvegy *Kemény* Jánosné házánál s 1734-ben halt meg, királyi táblai ülnök, aztán kormányszéki és v. b. t. tanácsos, Közép-Szolnok főispánja, aki a bárói czímet újabban is megszerzi. „Hogy atyját a nótáztatástól halála után is megmentse, Eugén herczegnek a zsibói és hadadi jószágból megszorult hada számára Oláhországba a török háborúkor ezer szekér gabonát küldött és a marhákat is ott hagyta. Eugen kegyelmet is eszközölt atyjának.“ Felesége gróf *Bánfi* Kata, az első gubernátor, György leánya volt. Ő épitette a zsibói régi udvarházat.

1702—1733 közt gyakran hallunk róla itthon. 1702 május 17.-én Hadadról írt *Guthy* Farkas alispánnak az angol követ utazásáról.

Az ő hadadi várában vannak 1707-ben a király bírái; akik ott a néhai *Sarmasági* György hagyatéka ügyében vallatást végeznek s *Wesselényi* egynéhány szeéri és bogdándi jobbágyát is vallatják.

Mikor beiktatták Zsibó és tartozékai birtokába, anyja, *Béldi* Zsuzsánna tiltakozott ellene.

1719 július 17.-én meghívására Sülelmedre mennek *Menyői Láposi* Pál, Közép-Szolnok egyik szolgabírája s assessorai az iránt való tanúvallatásra, vajjon az ekkor Szatmár vármegyében fekvő Czikó nevű faluban a néhai Hadadi *Wesselényi* Pál zálogosított-e el valami házhelyet?

1721 február 8.-án Hadad várában kelt levelében írja, hogy szilágycsehi örökös részjószágát visszaváltani kivánja néhai *Muramiczi Horváth* János maradékaitól; a csehi részjószág igen megpusztult, ezért a részjószágért 2500 magyar forintot deponált *Muramiczi Horváth* Ádámnak, ki az összeget elfogadta oly föltétellel, hogy 2716 forintot is, „amidőn — úgymond — a medgyesi jószágot idővel valamikor vagy magam, vagy successorius akarnók redemálni, tartozzunk deponálni" a még 1693-ban Mátészalkán kelt contractus szerint. Most *Klobusiczky* György kezén van a jószág, kinek *Horváth* János gyermekei engedték át.

1725 július 7.-én ardói jobbágyai kezességet vállalnak gróf marosnémeti *Gyulai* István örökös jobbágyáért, ifjú *Pataki* Mihályért, akit Hadad várában letartóztattak. *Solymosi* jobbágya azok között van, akik november 15.-én kezeskednek gróf *Gyulai* István két szilágycsehi jobbágyáért; *Szakács* Jánosért és Györgyért.

1726 május 9—11. Zilahi *Gergely* Ferencz, Közép-Szolnok vármegyének assessora és helyettes szolgabírája, *Zilahi Szabó Mihály* assessor előtt, a középszolnokmegyei Paptelek faluban, *Csikszentkirályi Andrási* Ferencz örökös jobbágyának házában, megjelennek *Andrási* Ferencz mojgrádi, papteleki, fűrményesi jobbágyai s a varasitói praedicator, *Pap* Tivadar, a mojgrádi praedicator, *Pap* Urszuly, stb. s kezességet vállalnak Varasitóról elszökött jobbágyokért id. L. B. H. *Wesselényi* Istvánnak oly föltétel alatt, hogy *Wesselényi* „Varasitó nevű falújába " visszajönnek, onnan el nem szöknek; *Wesselényi* a hadadi vár tömlöczéből kibocsájtja azokat, akiket 1716-ban a *Wesselényi* „hadadi Dominale Forumán mind hamis hitben való találtatásokért s mind az eő maga varasitói szép-tilalmas erdeinek rendkívül való pusztításokért és az tks nemes vármegyének, az megírt méltóságos úr respectusáért, nekiek adatott immunitatiójával csalárdul való élésekért s elszöktetésekért" elitéltek.

1729 február 4-én méltóságos gróf (így!) id. Wesselényi István, középszolnoki főispán mutosi jobbágyai kezességet vállalnak gróf Gyulai István egy győrteleki szolgájáért.

1731 április 9-én megkínáltatja *Gencsi* István és György testvéreket, akik még nem osztoztak meg, a váltságdíjjal bizonyos ilosvai, lompérti, hidvégi és hosszúmezői részjószágok kiadása tárgyában; október 30.-án ezeket meg is idézteti az említett részbirtokok ki nem bocsátásáért. De *Wesselényi* nem folytatta a megindított keresetet s a Gencsi-testvérek 1750 január 9.-én fölmentést kérnek.

Dabjonujfaluban bizonyos részjószágot — a Dabjonban 1732-ben végbement tanúvallomások szerint — kivált *Fodor* Zsigmondtól.

L. báró Hadadi *Wesselényi* István középszolnoki, győrtelki, mutosi örökös jobbágyai és nagyszegi zsellérei, továbbá benedekfalui, felső-varczai és sz.-ujlaki zsellérei azok között vannak, akik 1733 június 10.-én kezességet vállalnak gróf *Gyulai* Istvánnak *Mészáros* András nevű szilágycsehi örökös jobbágyáért 400 magyar forintig.

Mária, báró *Jósika* Mózesné, V. István leánya és *Losonczi Bánfi* Zsigmond 1785-ben 5000 forintot adnak gróf *Teleki* Ádámnénak, aki ennek fejében elzálogosítja a „középszolnoki Kraszna kerületbeli“ Balla faluban fekvő részbirtokát és megengedi *Wesselényi* Máriának a beiktatást.

Annát, gróf *Bethlen* Lászlónét, III. Pál leányát, Közép-Szolnok vármegye 1705-ben lovas zsoldos állítására írja ki; szükség szerint pénzzel adózik. Az 1709 június 29.-én Kállóban tartott közzsinat elválasztotta gróf *Wesselényi* Annát férjétől, gróf *Bethlen* Lászlótól, ennek hűtlensége miatt s kivált, mert utóbbi már új házasságra is lépett. 1722-ben *Wesselényi* Anna jobbágyának telke van a középszolnoki Illésfalván, szilágycsehi jobbágyai azok között vannak, akik 1725 november 15.-én szintén kezeskednek gróf *Gyulai* István két szilágycsehi jobbágyáért.

III. Ferencz (szül. 1705 szeptember 6.-án, meghalt 1775 márczius 25.-én) kamarás, titkos tanácsos, Közép-Szolnok főispánja.

1735-ben neveztetett ki Közép-Szolnok főispánjává. November 15.-én iktatták be hivatalába zágoni id. *B. Szentkereszti* A. gub. consiliárius s protonotarius és L. B. *Losonczi Bánfi* Farkas.

L. báró Hadadi *Wesselényi* Ferencz egyike azoknak, akik 1726 január 30.-án kelt levelükben említik, hogy Nagyfalu városban ifjú L. Bánfi Zsigmond udvarházánál ez és gróf *Gyulai* István, kinek neje *Bánfi* Judit grófnő, atyafiságosan megegyeztek az iránt, hogy a Teleki leányágnak minő anyai ősi tőkepénze van a *Teleki* fiúágnál.

1763-ban nyer aranykulcsos kamarási méltóságot. Férje *Rhédei* Zsuzsannának, kinek egy 1742.-i tanúvallatás szerint Tasnádon udvarháza, Csögön zsellérei vannak.

1766 november 10-én tőle is követelték, hogy a *Lekcsei Sulyok* György középszolnoki főispán magvaszakadtával Cseh vár és városból, meg a hozzátartozó falvakból reá eső birtokot adja vissza a kincstárnak.

II. Farkas, III. Ferencz fia, 1770—1780. közt főispán, 1761 július 22.-én a kolozsmonostori konvent előtt megvizsgáltatja 17 éves korát és tiltakozik többek között a hadadi ősi javak (aviticum) megnyerése végett. *Mezey* György, *Horváth* András és Klára, vér szerinti



WESSELÉNYI ISTVÁN ÉS DÁNIEL POLYXENA.

atyafiak, 1772 október 15.-én a girólti faluban s az ehez tartozó Illyéd nevü praediumban levő egész jussukat *Wesselényi* Farkasnak adják 1200 magyar forintért. Még a XVIII. század elején Dobai Dánielnek adtak bizonyos részt praedecessoraik; de *Jakab* Borbálának s *Jakab* Ferencznek is maradhatott fenn jussuk, akik 1746-ban *Forrai* György atyjokfiának zálogositják el. Dobai Dánieltől, a *Forraiaktól*, L. báró *Wesselényi* Ferencz örök joggal szerezte meg a fenti részeket. A *Wesselényiek* fiúágon birhatják, ennek kihaltával utódaik visszaválthatják a leányágtól.

1773 május 1-én protestál ő a kolozsmonostori konvent előtt őseinek Lengyelországban maradt vagyonai miatt s egyebekért.

Wesselényi Farkasné, *Bethlen* Julianna ugyanekkor *Torma* Anna ellen a hosszúaszói kuria és tartozékainak helytelen felosztása miatt, 1774 deczember 4.-én pedig *Wesselényi* Ferencz és neje ***Rhédei*** Zsuzsánna végrendelete ellen tiltakozik.

1777 május 1-én a kolozsmonostori konvent előtt ***Mulya*** Ábel, Borbála és Beniámin vallják, hogy *Wesselényi* Farkasnak adták át végleg girolti és illyédi birtokukat.

Mint nagyszegi, vicsai, völcsöki, szamosujlaki, apáczai, magyarnádasdi, hadadgyőrteleki, bogdándi, korondi, szeéri, kusalyi, diósadi, kirvai, hadadi és mutosi főbb, továbbá, mint sárteleki, magyarbaksai, tasnádi, érmindszenti, ujnémeti, ákosi és érszentkirályi kisebb birtokos s Erked birtokosa fordul elő a hadi segedelemhez való hozzájárulásra 1797-ben összeírt személyek között.

III. Farkas, (neje *Bánffy* Mária bárónő), meghalt 1851-ben, szintén középszolnoki főispán.

VI. István és Dániel Polixéna. VI. István is — (1753-ban) Közép-Szolnok főispánja. 1741 márczius 25 előtt L. báró Hadadi *Wesselényi* István ellenmondott egy szolgája által, amikor a szilágycsehi jószágba be akarták iktatni L. báró *Kászoni Bornemisza* Jánost.

VI. István — beutazván Németországot — katona lett s 12 évi katonáskodását többnyire Olaszországban töltötte. Vitéz katona, kitűnő vívó, tudott francziául, olaszul, németül, latinul. Ő volt a zsibói ménes másodszori alapitója. „A zsibói vén emberek ma is kalaplevéve áldott nagy úr néven nevezik“ — mondja a följegyzés. Meghalt 1757-ben április 11.-én 50 éves korában. Felesége volt L. *Vargyasi* Dániel Polixéna bárónő, (Dániel Istvánnak és gróf Pekri Polixénának leánya), kinek édes atyja a Rákóczi-fölkeléskor gróf *Forgácsnak*, azután gróf *Pekri* Lőrincznek volt segédje, követe volt az Oláhországba menekült fölkelőknek s azok részére kegyelmet nyert, sőt ipját is, gróf *Pekri* Lőrinczet, a nótázás alól kimentette; aztán báróságot nyert, a tudományokat szerette, leányát is azokban nevelte, több könyve is van. „Ezen tudós atyának méltó leánya Zsibót férje életében paradicsommá, özvegységében a mesterségek színhelyévé tette. Posztó-, selyem- (a selymet is Zsibón termesztették), kalap-, bőrkészítők-, gyolcs-, pántlika-, paszománygyárakat állított. Mesteremberei többnyire jobbágyai voltak, kiket — mint embereket — szeretett s mívelt. Itt látható vala, mily könnyü a tudatlanságból a tökélyesülés, ha az akadályozás helyett elömozdíttatik. Az oláh nők, kik addig szőrkötelet, — akkor selymet pergettek. A zsibói emberek ügyességében máig is tükrözödik volt úrnöjük nagy lelke. Ő vetette alapját a mai zsibói pompás épületnek is. A ménest nemesitette. Jó tette példája a kolozsvári ref. collegiumnak s eklezsiának tett adománya. Jószágaiban mindenhol úgy tetszik, mintha ö alapitotta volna az eklézsiákat; tem-

plomokon, papi házakon, harangokon mindenütt neve hirdeti, hogy építtette, nyittatta, stb. Polixéna *is írt könyveket*. Meghalt 1775-ben, életének 57. özvegységének 18. évében. Báró *Dániel* Polixéna munkái: Az ezüst rostélyokban fénylő aranyalma (1776) magyarra fordította *Pictet* Benedek germán pap könyvét e czímen: „A keresztény Ethikának summás veleje", *Sherlok* Vilmosnak „Védőeszköz a pápaság ellen"



A WESSELÉNYIEK CSALÁDI SÍRBOLTJA ZSIBÓN.
(A nagy Wesselényi mellette van eltemetve.)

czímű művét, Saurinnek egy prédikáczióját és az atyja által írt „Monita Paterna"-t. A névtelen följegyzések Polixéna életére vonatkozólag hivatkoznak *Incze* Mihály kolozsvári pap beszédére, melyet halálakor mondott. (Nyomtatásban is megjelent.) A beszéd kiemeli, hogy szülei nemcsak kegyességben, szorgalomban, erényességben, hanem az elvont tudományokban is nevelték, mert magaviselete rangjához illő, beszéde okosság, társalgása kedves és nyájas, barátsága őszinte volt. A felsőbbeket tisztelte, a hasonlókat szerette, az alsóbbakhoz leereszkedett.

Az egyház szolgái iránt gondossága kitűnő volt, úgy erényei „fogyatkozását — az indulatosságot, haragot — felülmúlták.“ Egy másik kolozsvári ev. ref. pap, *Deáki* Pál, is mondott fölötte beszédet, „mely szerint erénye tündöklött a vallásosságban, de ez nemcsak az imádságban állott, hanem a vallástudomány tudásában is.“ Jártas volt a történelemben, a latin és német nyelvben. „Egy derék, tiszta életű, okos munkás és fáradhatatlan úri asszonyság volt. Nagy gazdasszony, derék ház és szép asztaltartó. Férje halálakor maradott szép kisded ménest és maglovakat elcsenevészni nem engedte, hanem azt szaporította, nemesítette, iskoláztatta, maga építtetvén a Zsibón levő iskolát is. Zsibóra mindenféle mesteremberaket szerzett.“*

A Wesselényiek nemzetsége már 1845-ben kihalófélben volt, mert a magyarországi ág már régen kipusztult és mert a nagy *Wesselényi*, mint az alábbi táblázat mutatja, szüleinek tíz gyermeke közül egyedül maradt életben. És miután unokatestvérei, Wesselényi Ferencz és Wesselényi Farkas családot nem alapítottak, ha Wesselényi Miklós 1845-ben meg nem nősül, az ő koporsójára is felfordítva kellett volna tenni a Wesselényiek családi czímerét.

Idősb báró *Wesselényi* Miklós és neje *Cserey* Heléna gyermekeiek születési és halálozási jegyzéke:

1. Wesselényi István báró, született 1778. márczius 14., meghalt 1782. május 24.
2. Wesselényi Ferencz báró, született 1779. április 26., meghalt 1782. deczember 22.
3. Wesselényi Polixena, született 1780. április 8., meghalt 1785. márczius 7.
4. Wesselényi Ádám, született 1781. május 21., meghalt 1782. május 7.
5. Wesselényi Susánna, született 1783. márczius 2., meghalt 1785. május 20.
6. Wesselényi Pál, született 1785. márczius 16., meghalt 1785. május 4.
7. Wesselényi Sámuel, született 1790. szeptember 25., meghalt 1790. szeptember 27.
8. Wesselényi Mária, született 1791. október 20., meghalt 1791. október 20.
9. Wesselényi Ferencz, született 1793. október 4., meghalt 1793. október 4
10. Wesselényi Miklós, született 1796. deczember 30., meghalt 1850. április 21.

Még a nagy Wesselényi Miklós után is született gyermekök, de holtan, s ezért nem említettem fel.

1845 november 19.-én tér át a 18 éves *Lux Anna* a róm. kath. vallásról a reformált anyaszentegyház kebelébe. *Régeczi Nagy* Pál zsibói lelkész pedig másnap, vagyis november 20.-án megesketi a 49 éves Wesselényit bájos és fiatal arájával, *Lux*

* Lásd dr. Petri Mór Szilágyvármegye monographiája czímű munkája I. kötetének azon lapjait, ahonnét ez a részlet átvétetett.



BÁRÓ WESSELÉNYI BÉLA, SZÜLETETT ZSIBÓN 1847 MÁJUS 21.-ÉN
MEGHALT ALSÓ-ZSUKON, 1904 OKTÓBER 20.-ÁN.

Annával. Ettől a feleségétől születik aztán a nagy Wesselényinek két fia: a máiglan is élő *Wesselényi* Miklós báró és *Wesselényi* Béla báró.* Az előbbi Zilah mellett, az általa felépített görcsönyi várkastélyban lakik, az utóbbi pedig Zsibón élt. Miklós bárónak 3 fia és 2 leánya, Béla bárónak csak két leánya van. Miklós báró fiai közül már kettő: *Miklós* és *Ferencz* báró családot alapítottak, leányai is már férjnél vannak; *István* fia még 18 éves.

* Wesselényi Béla báró 1847 május 21.-én Zsibón született és meghalt 1904 október 20.-án Alsó-Zsukon. Egy éves korában oly súlyos betegséget kapott, hogy a mikor édes atyja 1848 április első napjaiban Zsibóról a pozsonyi országgyűlésre felment, kis fiától könyezve búcsúzott el, mert nem hitte, hogy őt az életben ujra fogja ölelhetni De a gyermek szivós természete győzött a nagy betegségen és a kis Wesselényi szerencsésen meggyógyult. A mikor édes atyja 1848 szeptember 20.-án végleg odahagyta Pestet és Gräfenbergbe vonult, mind a két fia, Miklós és Béla is vele mentek; mikor pedig 1850 április 17.-én Wesselényi visszatért legázolt hazájába, két kis fiát szintén magával hozta. A kis Wesselényi-árvák édes atyjok halála után édes anyjokkal együtt Zsibóra vonultak és ott maradtak egészen addig, míg 1852-ben anyjok Mocsáry Lajos volt országgyűlési képviselőhöz férjhez nem ment. Ekkor nevelőjük, Botár Ferencz kiséretében Andornokra mentek és ott maradtak egészen addig, míg a nagyobb iskoláztatás távozásukat szükségessé nem tette. Középiskoláikat Kolozsvártt — magasabb tanulmányaikat Berlinben végezték. A külföldről hazatérve mind a kettő családot alapított és eleinte teljesen visszavonultan éltek. Később Miklós báró elvállalta Szilágymegyében a főispánságot és ez állását másfél évtizeden át igazi méltósággal töltötte be. Béla báró ellenben hivatalt soha sem vállalt, hanem minden szabad idejét családjának és a nemes sportnak szentelte. A halál angyala is, úgyszólván, lován érte utól, mert az alsó-zsuki versenytéren holtan bukott le győzedelmes lova hátáról. Váratlan halála nemcsak nagy népszerűségnek örvendő családját, de igaz tisztelőinek egész seregét boritotta gyászba. Béla bárónak, fájdalom, fiutódja nem maradt.

MÁSODIK FEJEZET.

A NAGY WESSELÉNYI ATYJA ÉS ÉDES ANYJA.

ID. WESSELÉNYI MIKLÓS ÉS NEJE CSEREY HELÉNA.

A nagy Wesselényi édes atyja, III. báró *Wesselényi* Miklós, kit szilaj természete miatt „Vad Wesselényinek“ is hívtak, 1750 deczember 11.-én született *Zsibón* és meghalt ugyanott 1809 október 25.-én. Atyja *István* báró volt, anyja *Dániel* Polixena bárónő. Édes atyját hét éves korában vesztette el és eme korai árvasága okozta azt, hogy a fiatal *Wesselényi*, kit anyja, *Dániel* Polixena imádásig szeretett és ez okból neki mindent elnézett, minden házi fegyelem nélkül nőtt fel.

Kazinczy írja „Erdélyi Levelek“ czímű munkájában, hogy az árván maradt Wesselényi Miklós nevelője *Kordines* Dániel vala, a későbbi historicus, kit még Wesselényi István báró külde ki a külföldre, hogy ott magát fiának további nevelésére készítse elő. És ez lett a heves vérű, szilaj természetű fiatal *Wesselényi* minden veszedelmének, minden szerencsétlenségének oka. A fényes ház heves vérű, szilaj természetű egyetlen gyermeke hosszú időkön át egészen magára lett hagyatva. Nem tanult és nem engedelmeskedett, hanem e helyett a lovakkal foglalatoskodott s az egész udvarnépnek parancsolgatott. Később ugyan *Deáky* Pál predikátort is melléje adták oktatónak, de már ekkor sokkal jobban erőt vett a gyermeken a szertelenség, semmint a szelíd lelkű predikátor megfékezni tudta volna szilaj természetű tanítványát. Csak a nyelvek iránt tanúsított kiváló érdeklődést. És oly gyors felfogású és erős emlékezetű vala, hogy anyanyelvén és a vidéken divatos oláh nyelven kívül a deák, a német és franczia nyelveket is folyékonyan

beszélte. A művészetek közül a zenét és színészetet kedvelte leginkább. Maga is többféle hangszert játszott és „Regulus" czímen latin nyelvű színdarabot írt. A színészet iránti előszeretetét élete végéig megtartotta. Hiszen ösmeretes, hogy az első magyar színjáték-társaságnak ő volt az alapítója és fenntartója hosszú időkön át, egészen addig, míg az általa elvetett magvakból a mostani kolozsvári nemzeti színház ki nem kelt. *Őt a magyar színészet atyjának bátran lehet nevezni.* Legnagyobb gyönyörűségét azonban lovaiban találta. Mesésen ülte meg a legszilajabb ménlovat is. Mindenik lovának nemcsak nevét, származását, életkorát, hanem természetét is ösmerte. És bámulatos, hogy legszilajabb lovait is képes volt gyeplő nélkül, puszta szóval, vagy egyszerű fütytyel kormányozni, legvadabb futásukban megállítani.

Báró *Kemény* Zsigmond, *Kazinczy* Ferencz, *Szilágyi* Ferencz és *Ujfalvy* Sándor valamennyien felemlítik azt a csodálatos esetet, amikor vendégeit kocsikázni vitte, a Tihóról Zsibóra vezető meredek hegyszorosban közzécsapott szilaj négy paripájának és amikor azok nekitüzesedve, őrült vágtatással indultak egyenesen a mély Szamosnak. *Wesselényi* hátranézett s amint vendégeinek ijedt arczát megpillantá, a kezében volt gyeplőket a lovak közé dobta, két karját pedig keresztbe fonta és hidegen mosolygott. Az ijedtség a vendégek arczán rémületté, halálos aggodalommá változott, mert a nagy tavaszi esőtől megáradt *Szamos* biztos elnyeléssel fenyegette őket. A szekérben ülők érthetetlen szavakat dadogtak, a kezek rimánkodásra kulcsolódtak össze, de Wesselényi szoborarcza mozdulatlan maradt. Még egy-két pillanat és mindannyian veszve vannak. Ekkor éles fütty hangzott el Wesselényi ajkáról és a négy ló horkanva, mintha lábaikat földhöz szegezték volna, szempillantás alatt megáll és áll mozdulatlanul, várva gazdája további parancsát. Újabb fütty és a lovak a parton megfordulnak, a nyílt mezőn az országútra térnek és csendes ügetésben hazaviszik a félholtra rémült vendégeket. Ezek ugyan hálát adtak Istennek, hogy a veszedelemből megmenekültek s bámulták is *Wesselényi* hatalmát a lélek nélküli állatok felett, de kijelentették, hogy *Wesselényivel többet kocsikázni nem mennek.*

Wesselényi az akkor nagyon divatos katonai pályát választá életpályául. Ugyancsak *Kazinczytól* tudjuk, hogy a fiatal *Wesselényi* már 17 éves korában belépett a Bethlen-, később a Barkó-huszárok közé és ott oly gyorsan karriert csinált, hogy 22 éves korában, vagyis 1772-ben már mint kapitány vett részt Galiczia elfoglalásában. Onnét Bukovínába küldötték. Katonái szerették is, rettegték is. Szerették, mert extra-ruhájukat saját pénzéből varratá, havi pénzét közöttük nem egyszer széjjelosztá; de rettegték, mert nem egyszer egész éjeken át gyakorlatot tartatott velök és amidőn holt fáradtan hazatértek, csakhamar megfúvatá a trombitát s a félholtra kifáradt legénységnek újra gyülekeznie kellett a gyakorlótéren.

Mikor II. József császár, még mint a trón várományosa, Erdélyben járt, meglátogatá Wesselényi édes anyját, a szépségéről és nagy müveltségéről híres *Dániel* Polixenát. József császár már ekkor igen sokat hallott *Wesselényi* bravourjairól és minthogy éppen Galicziába készült, kérdezte a bárónőt: nem óhajtana-e fiának valamit üzenni vagy neki levelet írni, mert ha igen, úgy azt ő maga elviszi. A bárónő nagy hálával fogadta a kitüntető kegyet és megírta fia számára a levelet. A leendő császár elvitte magával a levelet, át is adta Wesselényinek. Ekkor történt az, hogy Wesselényi oly bravourral vezeté a maga lovasszázadát a leendő császár elé, hogy az nem csak megdícsérte, de kegyeiről biztosította, söt *dísz-karddal* is megajándékozta. Ez a dísz-kard most Darnay Kálmán sümegi múzeumában van.

Messze túlhaladná jelen munka körét és feladatát a „*Vad Wesselényi*“ regényes életének bővebb leírása és méltatása. De viszont hiányos és csonka volna a kép, ha *Cserey* Helénával való házasságát és gorbói hadjáratát és ez utóbbiból származó felségsértési perét, legalább főbb vonásaiban olvasóimmal meg nem ösmertetném. Az elsöt *Ujfalvy* Sándor emlékiratai, a másodikat báró *Kemény* Zsigmond tanulmánya alapján fogom tenni.

Wesselényi 1775-ben lépett ki a katonai szolgálatból és tért vissza ősei fészkébe, a zsibói várkastélyba. Ekkor még nötlen volt. Zsibón gyakoribb látogatói közé tartozott *Cserey* Farkas és *Boros* Klára Krasznán lakó udvari tanácsos hason-

nevű fia: ifjú *Cserey* Farkas, ki szintén az osztrák hadseregben szolgált, akkor még mint kapitány, később mint őrnagy. A két férfiút, t. i. ifjú Cserey Farkast és id. Wesselényi Miklóst nemcsak a közeli szomszédság és nemcsak a katonai szolgálat közös emlékei, hanem mindkettőnek ritka classicus müveltsége — hiszen id. Wesselényiről ismeretes, hogy Horatiust könyv nélkül tudta — fűzte egybe.*

Cserey Farkas gyakran tett említést *Heléna* nevü fiatal nővéréről, ki akkor Nagyszebenben az apáczák zárdájában neveltetett. Hévvel, tüzzel rajzolta nővérének feltünő testi szépségét, ritka lelki nemességét. És mert tudta a fiatal Cserey, hogy előkelő állású, de szegénysorsú és szigorúan vallásos szülei (a Csereyek ezen ága erős kath. hitü volt) apáczának szánták Helénát, nem egyszer fájdalmasan említé Wesselényi előtt, hogy hugának, ki méltó és érdemes volna a legnemesebb és legbüszkébb férfiú szerelmére és becsülésére, a rideg zárda falai között kell majd lassanként elhervadnia, elpusztulnia. Wesselényinek heves, ábrándozó lelkülete hő szerelmi lángra gyúladt az ismeretlen apáczanövendék iránt. És valóban csodálatos, hogy e szenvedélyeiben gyakran kitörő, majdnem fékezhetetlen, szilaj természetü férfiúnak elsö és utolsó igaz szerelme Cserey Heléna vala. És mert *Wesselényi* nem tartozott azok közé, kik vágyaik után titkon esengenek, csakhamar határozott. Szebenbe utazott, az élet és halálnak ezernyi veszélye között elragadta a zárdából lelki ideálját (testi szemeivel azelőtt sohasem látta Cserey Helénát) és magával vitte elragadóan szép zsákmányát ősi fészkébe, zsibói várába. Ott a zsibói ref. pap előtt örök hüséget esküdött Cserey Helénének, miután a bájos apácza előbb önként, amint ezt később ő maga többször mondta és írta, az ev. ref. hitre áttért. És hogy ez áttérés önkéntes volt, bizonyítja Cserey Heléna egész élete és jelleme, ki bár e lépése miatt nemcsak szigorúan kath. vallású szüleinek neheztelését, de magának II. József császárnak is haragját magára

* Id. Wesselényi Miklósról *Szilágyi* Ferencz volt kolozsvári tanár tartott 1876 február hónapban Budapesten a Magy. Tud. Akadémiában igen értékes felolvasást, ennek adatait én is felhasználtam a gorbói eset leírásánál; és pedig a hűség kedvéért lehetőleg a Szilágyi régi latinos magyarságát mindenütt megtartva.

vonta, sőt évek hosszú során át keserves zaklatásoknak és kínos üldözéseknek martaléka lett és anyai szíve gyermekeinek elvesztése miatt nem egyszer súlyosan vérezett: mégis mindenkor és minden veszélyek között *hű maradt szabadon választott hitéhez, a ref. valláshoz.*

Idősb Wesselényi Miklósnak Cserey Helénától 11 gyermeke született és pedig *8* fiú és *3* leány. A 11 gyermek közül 10 kicsiny korában halt el; sőt megtörtént az, hogy két gyermekét majd egyidőben vesztette el. Ez 1785 május havában volt, tehát épen akkor, mikor férje nota-per alatt állott és Maros-Vásárhelyen fogságban volt. Fia, a *nagy Wesselényi*, atyjának a kufsteini várból való kiszabadulása után egy esztendővel, vagyis 1790 deczember 30.-án született és mert ő volt annyi sok közül az egyetlen életben maradt gyermek, nagyon természetes, hogy ő volt szívének bálványa, lelkének büszkesége, valósággal a szemefénye, de azért egyetlen fiát szigorúan, mondhatni keményen nevelte és ha hibázott, nem egyszer kegyetlenül megbüntette az érczkeblű apa. Hiszen egészen legendaszerűvé vált az az igaz történet, mit báró *Kemény* Zsigmond ir le, hogy a 6 éves kis Wesselényit, büszke nemzetségének egyetlen sarját, mert az ösztönszerüleg húzódott az előtte ágaskodó ménlótól, e szavakkal: *„Egy Wesselényinek félni nem szabad!"* — feldobta a prüszkölő mén hátára és ostorával megütvén a lovat, hegyen-völgyön száguldni hagyta a ló sörényébe kapaszkodó kis fiút.

Báró Kemény Zsigmond még 1851-ben megjelent *„A két Wesselényi"* czímű tanulmányában az idősb Wesselényiről így ír:

„*Mária Terézia* uralkodásának utolsó évében Galiczia egyik nagyobb városában a közfigyelmet egészen magára vonta egy fiatal kapitány, ki kellemes társalgási modorral vad szenvedélyeket, a szép és nemes iránti lelkesedéssel durvaságot, a XVIII. század bölcselkedő szellemével aristocraticus gőgöt kötött össze, s jellemében úgy fölolvasztotta az átmeneti korszak ellentéteit, hogy minden ismerősét a tisztelet és megbotránkozás, a szeretet és iszony ellentétei közt tartotta, s ki ma általa megbántva érezte magát, holnap megint ragaszkodott hozzá, ki ma előítéletein csodálkozék, holnap belátását bámulta.

E kapitány több szeszélyek, illetve csodálatos szeszélyek után fejébe vette, hogy a kerületi főispán által, ki gyermekkorában fodrász volt, göndöríttesse fürtökbe és rizsporoztassa be haját. Illy vállalat szelíd úton nem sikerülhetvén, kedvetlen következéseket idézett elő és Wesselényi, a lovaskapitány, a katonai szolgálattól búcsút volt kénytelen venni.

Ő a szebeni zárda védfalai közül elragadván egy növendéket, akit nőül vett, a zsibói magányba vonúlt. De e percz óta a csendes és álmodó vidéknek minden nyugalma megszünt.

Szilaj lovak patkói verték fel a csendet. Vadászkürt harsog az erdőben. Fegyverkezett cselédek jártak az udvaron fel és le. A rozsdás családi ágyúk előhozattak. Katonai lábra tételék az egész körözet. És a középidő aristokraticus és durva erkölcsei Voltaire munkáival együtt — mellyet a férj — és a bibliával — mellyet a nő szeretett — bevitettek a zsibói őslakba.

Vendégek tódultak *Zsibóra* barátkozni a háziúrral, kinek szeszélyei, bőkezűsége, vadászebei és főként lovai naponként ismeretesebbeké lőnek.

Néhány év alatt Wesselényi ménesének híre a birodalom határain is túlterjedt, s minden lord, marquis és magát nagyúrrá játszó tourista, ha a Lajthán átjött, Erdélybe is elment, hogy a különcz magyar mágnással találhozhassék, bámulatos lóidomítási ügyességéről mesét és valót hallhasson, vagy ha kalandori viszketegség bántotta, vele versenyezzen, s nagy összegeket koczkáztasson olly fogadásokra, mellyeknek regényességök vagy jelentékenységök miatt a magas körök és lóismerő világ figyelmét nagy mértékben kellendett mozgásba hozni.

Zajos és zord volt a zsibói élet.

A háziasszonynak sok könybe, a cselédeknek sok lótásba, a vadászoknak egy-egy nyúlserét-sebbe és puskaagy-ütésbe, a helység lakóinak pedig sok határkárba és — ha zúgtak — kék foltokba került.

Magok a vendégek is érezték, hogy midőn a zsibói uradalom körébe léptek, inkább vannak a véletlen kezében, mint azelőtt voltak. A túlerőltetett vadászatokban, mellyeknél oly kevés tekintet volt az időre, mint a gyomorra és kifáradásra, gyakran lettek betegekké a gyöngék. De ez mit sem tett. Az egészségesek azért jól találták magukat a meggyújtott farakások előtt, ha erdei vigalom rekesztette be a napot, vagy a főterem gyors serlegei közt, ha egy lucullusi ebéd gyönyörei vétettek igénybe. S valóban, minden borbarát és gourmand a legkellemesebb érzések közt lelte magát addig, mig egy madártoll vagy nyúlfark fölött a háziúrral, — ki különben is a szeszes italoktól irtózott s csak vére által izgattaték — oly komoly

természetű vita támadt, melly a becsületi kérdések terén vala eldöntendő. Ilyenkor, ha Heléna hideg ébersége s lélektani tapintata észrevétlenül nem tudott más lendületet adni a szenvedélyeknek, Wesselényi, bár Horáczot könyv nélkül tudta és jól emlékezék, hogy a római költő szerint illy alkalomkor csak a traxok szoktak, mégis jobbnak látta a barbárok szokását, mint a lantos tanácsát követni. De még így sem végződtek „a véletlen istenének“ szentelt nap bonyodalmai, mert ha az álomidő vagy bágyadtság békebíróként nem lépett a lakomázó vagy kandallók mellett pipázók körébe, Wesselényi nyugtalan szelleme, mely mint a viharmadár a szélvészt, a nagy izgalmat áhította, mindig lelt foglalkozást, mely őt kielégíté, de vendégeit nem annyira. Majd koczkáztató lovaglások, majd czéllövések, hol az ügyetlenség bűnnek tartatott, s néha diját is helyszínén elvette, majd kényes politicai és vallásos polemiák kerültek szőnyegre, noha előre látható vala, hogy az elvháborúk, ha Heléna egy interimet, melly a kérdéseket függőben tartsa, vagy egy westphali békét, melly a közveszteségek után a rendet helyre állítsa, nem eszközölhet, rövid idő alatt a legnagyobb anarchiával fogják a zsibói társaságot fenyegetni.

A viharos élvezetek közt azonban semmi sem okozott kétértelműbb örömet, mint a nagy szekerezések.

Aki e mulatság alatt Wesselényinek kedvencze volt, számíthatott arra, hogy a sorssal épen ellenkező viszonyban áll.

A lovak nagy idomítója t. i. a lehetségest és kivihetőt egészen más szempontból vette fel, mint a többi halandók. Nálla a szekérigazítás több költségbe került, mint a szomszéd uraságoknál, s ha járatlan utakon, hol addig gyalog volt szokás menni, egy kerék eltört s mellékesen egy kar vagy egy láb kificzamodott, lett legyen az akár az övé, akár a másé, nem igen vette tekintetbe.

Legnagyobb öröme volt pedig, ha — miután ő érczszívvel bírt — másnak arczán a rejtegetett félelem sáppadásait látta.

Minő vad kéj rezgett át Wesselényi idegein, mihelyt nyugtalan és mesterséggel felizgatott lovaival kétségbeejtő vad pontokra ért, hol azonban fogatainak szabad mozgást engedhetett. Ekkor a lovak közzé csapott és szélvész gyorsan vágtatott tovább s mindig tovább. Midőn pedig a veszély közeledett, kidobta kezéből a gyeplőt. A szilaj négyes villámként rohant a meredek szélére vagy a Szamos mély partjaihoz. Még néhány lépés, még egy mozzanat, s mindennek vége. Az Isten kéz sem segíthete többé. Ekkor Wesselényi éles hangja visított át a lódobajon s a vendég kiabálásain. Fogatai az ismert jelre rögtön megállottak, az erőlködés miatt reszkető térdekkel. A tajték foszlányban omlott róluk, a gazda közönynyel szállott le megsímogatni táltosait, mellyek barátságosan vihogtak, mintha vele egyetértettek volna a bősz tréfa keresztülvitelében, és a vendég? . . . a félájult vendég, míg

kénytelen volt a jó ötleten mosolygani, szilárdul eltökélé magában, hogy ha az ég és föld összeszakadna is, ő a háziúr kiváló szivességére többé érdemessé nem fog válni.

Így teltek Zsibón a napok.

Csak *Heléna,* a nőhűség költészeti képe, az áldozó szeretet és eltitkolt aggályok martaléka, járt mindig vidám és nyugodt arczczal a háborgó jelenetek közt, egy virágszál a meghalt boldogság sírjára ültetve, egy szent kereszt a tűzhányó hegy tetején, mely a vész óráiban a gondviselésre s az ég nyílt szemeire emlékeztet, oltárkép a szenvedések keresztutain, mellyet a művész keze azért létesített, hogy a mélyen csendes vonalak isten erejével visszadöbbentse a vad indulatokat, s ha kitörtek, könyekbe olvaszsza fel.

Helénánál a szelídség nem lehetett ugyan mindég az, mi a legendák szerint, a szent Agatha fátyola, mellyet ha az igazhitü akkor lobogtat, midőn az Ethna kitör, rögtön megszűnik az omló láva ár; de legalább soha nem történt, hogy a fátyol tiszta színe megszennyeztessék a földsarkok gőze s érintései által. Mindíg tudta védeni a nyugodt kéz az ereklyét, mellyet az égtől nyert ajándékul.

Wesselényi imádta és rettegte nejét, hódolt szellemének s fölváltva követé saját természetét. A düh és megbánás közt, két egyenlő részre darabolta az életét. S ki tudná megmondani: szíve volt-e nemesebb, vagy véralkata iszonyúabb?

Eddig még a Nemesis nem érte utól, hogy szenvedések által próbálhassa megtisztítani.

De ezen iskola sem maradt ki életpályájából; bár meg kell vallani: kevés sikerrel.

A zsibói kastélytól t. i. egy rövid órai távolságra feküdt *a gorbói kastély.* (Ez a kastély most a báró Jósika Samu tulajdonát képezi.)

A két kastély régóta farkas-szemet nézett egymással.

Gorbón egy kisded termetű, rendszerető s aulicus gróf lakott.* Épen ellentéte a zsibói bárónak, ki köpczös férfi, zavargó szomszéd és szélső patriota volt.

E tulajdonok miatt a két úr a legrosszabb véleménynyel vala egymás iránt.

A neheztelésekből súrlódások fejlődtek, s így történt aztán, hogy egy szép reggel fegyveres hírnök jelent meg trombitával kezében *Gorbó* kapui előtt, s a csodálkozó cselédeknek nagy ünnepélyességgel értésül adta, hogy bárója többé nem tűrhetvén a gróf sértegetéseit,

* Gróf Haller János nyugalmazott kapitány; ennek a kis csúf embernek szépségéről és szellemességéről híres felesége volt, névszerint gróf Nemes Zsófia. A grófné mint palotahölgy a bécsi Burgban is szolgált és Ujfalvy feljegyzései szerint József császár előtt oly kiváló kegyben állott, hogy a császár Erdélyben meg is látogatta.

ezennel hadat izen, s reméllí, miként Isten segítségével a gorbói várat ostrommal beveendi s a földekkel egyenlővé teheti.

A gróf ismervén szomszédját, miután katonaságért a hely távolsága miatt nem folyamodhatott, fölfegyverzé cselédeit és párthíveit; a kastély védelmét pedig egy ott mulató nyugalmazott kapitányra bízta.

Alig történtek illő intézkedések, már Wesselényi a családágyúkkal, számos vadászaival, lovászaival, gazdasági hivatalnokaival és derék, lőszerekkel ellátott hűbéreseivel közeledett.

A grófnak szép nejével együtt, ki Bécsben nagy tekintélylyel birt, alig vala ideje az ostrom s kihirdetett hadbíróság elől elillanni.

A nyugalmazott kapitány az úgynevezett gorbói vár becsületéért mindent megtett. Rendezte seregeit, ütközetre vitte, elől ment a harczba, de az ellenség ágyúival a vár szerény fegyverei nem vetélkedhettek.

Egy merész roham következésében a kapuk széttöretének. A kastély falain rések nyíltak, a nők kiabáltak és siránkoztak, a védsereg demoralizáltaték, a félénkek a pinczébe és házpadlásokra kezdettek vonulni, s jelen volt a percz, midőn a falu lángba boruland, a vár a földdel egyenlővé tétetik, a nők zsákmányul esnek és minden kiprédáltatni fog.

Mit tehete a szegény kapitány? Békeköveteket küldött fehér lobogókkal a zsibói báróhoz, tisztességes capituláció kieszközlése végett.

De Wesselényi föltétlen meghódolást kivánt.

Követelését teljesíteni kellett.

Az ostromló sereg egy része tehát zene közt vonult az elfoglalt várba; más része a hadifoglyokat, a további intézkedésekig, Zsibóra kisérte, hol börtönbe zárattak.

A gorbói fővezér leszámolás végett a nagyterembe vitetett. S itt gyanus komolysággal ültek az asztal mellett külömböző férfiak, mint látszik, egy itélő bíróság.

Kapitányunk maga előtt szemlélvén a végveszélyt, a báró nemeslelkűségére hivatkozott, mind a gorbói gróf birtokaira, mind saját személyére nézve. Heléna könnyei is megtették hatásukat.

Wesselényi haza bocsátá a hadifoglyokat, a fővezért megdicsérte vitézségeért és a gorbói várban okozott károk teljes visszafizetését elhatározta.

De már késő volt a kibékülés.

Mert a gorbói grófné egyenesen Bécsbe sietett, a gróf pedig a főhadiparancsnokságnál jelentést tett.

Katonai erő rendelteték Wesselényi üldözésére.

Mit ő korán megtudván, a vadaskertbe vonúlt, mely széles erdőkkel vala kapcsolatban.

Hajtóvadászat intéztetett ellene, de siker nélkül.

Néhány napig vad helyeken bolyongott. Utóbb ismerőseinél kezdett lappangani, végre Dátosra menekült egy közel rokonához.

Itt feljelentették.*

Korán reggel volt, midőn hálószobája ajtaján kopogtatnak, mert — mint jelentették — valakinek sürgető beszéde vala vele.

Ő nem gyanítván rosszat, hosszú reggeli öltözetében és egy karddal — melyet még éjjel sem szokott magától elhagyni, a küszöbön megáll, körülnéz s minthogy senkitsem lát alant, szobájának küllépcsőin megáll az alsó terembe, mely inkább pitvar, mint valóságos előszoba volt.

Ekkor a pitvarajtónál fegyveres alakok mutatkoznak és egy tiszt belépvén „ön foglyom“ szól németül, míg katonái rögtön a pitvarba nyomulnak.

Wesselényi válasz helyett harczolni kezd, mindíg visszavonulva, hogy szobájába érkezhessék, hol az asztalra valának letéve derék pisztolyai. De a lépcsőkön mindig hátra tolulván, sarkával hosszú hálóköntösére tapodott s hanyat esett.

A küzdés miatt dűhbe jött katonák megragadták, -az udvarra hurczolák, kezét hosszú kötélre fogták. Ekkor két lovaskatona nyeregbe ült, s a két ügető ló közt, gyalog és föveqetlenül hurczolá a közelebbi állomáshoz, hol szekérre tétetett.

Midőn Kolozsváron átmentek, Heléna már ott volt, s két gyermeke halottágyon, körüle papok, kik veszekvének, hogy a kimúltak melyik szertartás szerint temettessenek el. A vegyes házasság kérdése hármas család-gyász közt vitattaték; noha Wesselényiné, a régi üldözések miatt elkeserítve, már a protestáns hitre tért, s azon ábrándos buzgósággal csüggött új hitén, mint egész családja a rómain.

A világi és egyházi hatalom épen a legindulatosabb harczot folytatta a halottak fölött, s a külömböző egyház papjai minden követ megmozdítottak diadalmuk kivívására, midőn a fogoly apa kérlelhetetlenül tovább viteték, hogy az idegen föld börtönajtai zárják el a világtól és a viharos cselekvényességtől, mely szenvedélydús szívének életeleme volt.

József császár szigorúan akarta büntetni az uj *Götz von Berlinchingent*, ki az ököljog régi világát Szolnok megyében restaurálta.**

* Báró Bruckenthal Sámuel Erdély hadparancsnoka értesülvén, hogy Wesselényi Dátoson lakó rokonánál, báró Dániel Istvánnál bujdosik, elfogatására *Mosch* kapitányt 24 dragonyossal és 2 káplárral rendelte ki; ki az elfogatást aztán 1785 február 2.-án, tehát jóformán 4 évvel Gorbó megostromlása után tényleg foganatosította is.

** Wesselényi hűtlenségért lett perbe fogva, ennek büntetése pedig az Erdélyben is érvényes Hármas könyv I. r. 16. czíme szerint rendszerinti büntetése fej- és jószágvesztés volt. De a császár, ki tudvalevőleg elvi ellensége volt a halálbüntetésnek, Wesselényit, várható megjavulásáig tartó várfogságra, – tehát egészen bizonytalan tartamú fogságra ítélte.

A kufsteini várban egy sötét börtönszobába hurczoltatott, mely a léget és világot csak a kisded ajtóablaktól nyerte.

S Wesselényi, ki a szenvedés poharát szintoly makacssággal kívánta fenékig üríteni, mint a szilaj örömökét, még azon enyhítéseket is megveté, mellyek a legszorosabb bánásmód mellett is előkerülnek.

Büszke lelke irtózott a kegy és könyörület alamizsnájától.

Sőt a sanyar végleteiben, az elhagyatás és magány iszonyaiban gyönyört s vad álmainak táplálékot keresett.

Börtönét kisepretni sem engedte.

A szobapadlaton mindig magasabbra emelkedő por egy rémítő naptárrá vált, a szenvedés időmutatójává. S ah! e fövényóra hallgatott a napokról s csak a változatlan kínok hosszú havairól, éveiről adhatott jelt.

E történet még növelte a rendes szigort.

A börtönőr valami intézkedés miatt az ajtóhoz jön.

Wesselényi, ki épen az ajtóablak előtt állott, kérdi: mi ujság?

Ez vállvonítva mondá: *most hoztak várfogságba egy kutya magyart.*

Wesselényi kidugta karjait s mellen ragadván a börtönőrt, iszonyúan megrázta, s óriás erővel hátralökvén, az a lépcsőkön gyorsan legördült.

Hogy ily visszatorlásnak következményei ki nem maradtak, természetes volt, s a rabnak nem vala többé oka panaszolni azon gyér kimélet iránt, mely minden börtönőr szivét — ha megkérgesedett is — néha napján meg szokta hatni.

Míg *Kufsteinban* az egymáshoz hasonló napok így húzódtak el, az egyik év a másik után beköszöntött állandó unalmaival és ürességével, mely a szenvedéseknél nyomóbb, mert a lélek erejét, melyet a sors ereje meg nem törhet, mint az árboczot a szú, lassan emészti; míg Wesselényi tétlen rabéletét a fásultság nyoszolyája felé vonszolta, hol a kedély élőhalottként nyugszik a dermedés vánkosain, hogy többnyire az őrültség karjai közt ébredjen fel; addig *Zsibón* az elhagyott gyönge nő férfierőt nyert a csapások által, zsarnokilag kezdett parancsolni a némberi gyöngeségeknek, arczáról visszatiltá a fájdalom küljeleit, szívébe zárt minden kínt, s nem egy ujkori Penelopét találunk benne, ki a mit nappal könyek közt sző, éjjel szétbontja; de egy ó-testamentomi nőt, egy magas jelenetet a sioni fényképek közül, kiket a hit elég erősekké tőn, hogy egy tervbe szőjjék föl szívök vágyának, lelkök gondolatainak fonalszálait.

Megmenteni Wesselényit és a visszatérőnek úgy adni át mindent, a hogy az hagyott mindent: ez vala a nőkedély legszellemibb költészetének gyönyörű, de nehéz feladata.

S Heléna teljesité.

A férj szobáiban a régi helyén maradt a legkisebb tárgy.

A zsibói gazdaság a terhesebbek közzé tartozott, melly a tapasztalt mezei gazda és számító háziúr munkásságát igényelte; és Wesselényiné, midőn férje fogságba esett, kevés ismerettel birt e tárgyak körül, s helyzetét keserű gúny nélkül, kicsinységekben is önállónak alig lehetett volna mondani.

A legcsekélyebb dolgokat is most kellett tehát megtanulni, most volt először magára visszaútasítva; de erélye győzött az akadályokon. Még a földmívelés is az ő személyes és közvetlen felügyelése alatt folytattaték, s az uradalom jövedelmei rövid idő alatt a régiek valának, míg adóssága — s ez az egyetlen változás — naponként apadt.

Sokkal több fáradtságba került a világhírű ménes fentartása. Azonban Heléna olvasott, tanult, gyakorlati ismereteket szerzett, férje tradicionális eljárásait a lótartás és idomítás körül pontosan végrehajtatá, a régi cselédeket tekintélye s kegyei által kettőzött szorgalomra buzdította, minden mozgásba hozatott és az egész környék kénytelen lőn elismerni, hogy Zsibón a gazdaság ezen ágában sem történt semmi hanyatlás.

Volt Wesselényi kedvelt ménei közt egy arab vér, melyhez kiválólag ragaszkodott, s mely keleti névvel nem birt ugyan, — mert Philosophnak hívták — de annyi keleti hév és értelmesség jellemzette, mint az arab emirek leghíresebb lovait, melyek Mohamed hét ménei közül vették származásukat s a néphit szerint gazdájuk minden gondolatait előérezik.

Wesselényiné nem engedte, hogy *Philosophra*, melyen férje leginkább szeretett lovagolni, senki reá üljön s maga a mén is oly szilaj volt az idegenek irányában, miként kétséges vala: ha tűrni fogna-e valakit hátán? Négy évig volt az arab mén nyergeletlenül: mert eddig tartott Wesselényi fogsága, s mert ily hosszas idő alatt sem sikerült Helénának a kufsteini börtön lakatait fölnyittatni; ámbár esdeklései, ügyessége s ártatlan ravaszságai által még férje ellenségeinek barátságait is rendre megnyerte; ámbár minden udvari befolyást ismerni tanult, s főként a szívesebben kihallgatott nők utján a birodalom hatalmasabb embereinek közbenjárását is folytonosan igénybe vehette.

Végre ütött a szabadulás órája.*

A távollevőt gyors lovai ragadták ősi kastélya felé. A mint közelített, föléledt lelke a régi idők változatlan képein. Minden tárgy: a rétek, a mezők, a gazdaság szelleme, a szigorú rend, az épületek alakjai kedélyét azzal látszottak hitegetni, hogy a szenvedés évei csak

* A legfelsőbb parancsot, mely 1789 deczember 15.-éről van keltezve, gróf Hadik András az udvari haditanács elnöke e szavakkal tudatta az erdélyi cancelláriával: „Seine Majestät haben anzubefehlen geruhet, dass Baron Wesselényi, des aufgehabten Staats-Arresten entlassen werden solle.“ Szabadságával együtt lefoglalt jószágai is visszaadatni rendeltettek.

álmok valának; mert különben az idő miként vonulhatott volna el Zsibó fölött nyomdok nélkül, nyomdokai nélkül a pusztulás — és elhagyatásnak ?

Wesselényi az udvarba érkezvén, egyenesen az istállóba sietett. Midőn Philosoph a közelgőnek hangját hallá, hegyezni kezdé füleit, megfordítá nyakát, s előrenyújtva szikár, csontos fejét, a belépőt nyerítésével üdvözlötte. Ez örömtől lepetve, sietett kedvelt állatjához, s végig simítva kezét a dagadó erejű nyakon, s a széles és zárt csípőjű háton, megnyergelé Philosophot, s a másnak oly szilaj mén, vasalli engedelmességgel és diadalgőggel ragadta a rég várt házurat, a mindenfelől összetódult falu nép, az ünnepi ruhába öltözött cselédek és a leáldozó napsugár özönében fürdő fák sorai közt a szabadba, a hegyek oldalaira, a kedvelt vadaskerthez, s mindenüvé, honnan Heléna gondjai által elégülés és gyönyör áradhatott a hazatértnek keblébe.

Nem kivánok annak vizsgálatába elegyedni, s nincs is elég ismeretem eldöntésére: hogy a nemesebb állatok a tartós visszaemlékezésen kivül birnak-e annyi felfogással, mely majdnem értelemnek s olly állandó hűséggel és szeretettel ápolóik iránt, melly majdnem kedélynek neveztethetik? Mikor fog ama lánczolat, melly a legtunyább és legbárgyúbb érző lénytől kezdve az emberiség mindent egy kapcsolatba szorít és az ösztöntől a lélekig, a tárgyak megkülönböztetésétől az önismerésig alig elválasztható fokozatokon halad mindig magassabbra, s a titkos erők hierarchiáját alkotja; mikor fog az anyag világán, a mérleg, a bonczkés és vegytani eszközök hatalmán kivül eső természet fölfedeztetni és átvizsgáltatni, hogy — mint a mohamedán mesékben Salamon király a madarak nyelvét ismerte — az ujkor büszke tudósai a lélektan mellé sorozhassák az ösztöntant is; én e legnehezebb kérdéshez csak úgy vethetek hozzá, mint a vak a színek árnyalataihoz. De míg nincs valaki, ki önelégüléssel állíthassa magáról, hogy ő ismeri e titkokat, legyen szabad nem mosolyganom azok költészetén vagy sejtelmén, kik mint a perzsa és beduin, megindulás nélkül alig tekinthetnek azon büszke s engedelmes ménre, melly csak nekik hódol, melly gondolataikat kitalálja, akaratukat értelmes pontossággal végrehajtja és a közveszélyekben az ihletés bűverejével tudja a szabadulásnak eszközeit föllelni.

De tárgyamtól eltérvén, talán egy állatbarát beteges érzelgéseibe merültem, mi nincs helyén, kivált oly korszakban, midőn az emberbarátok érzelgései is ki kezdenek menni a divatból.

Pedig csak egy jellemvonást akarék közleni a hazatért börtönrab életéből.

Folytatom a félbeszakított rajzot.

Wesselényi legelső ismerősével, melylyel — a vele megérkező nőt szekerében hagyva — Zsibón találkozék, t. i. Philosoph-fal benyargal-

ván a vidéket, hosszas élvezet után, végtére megint az udvaron találta magát.

Ekkor leszállott a nyeregről s a ló serényére borulván, megcsókolta azt, s míg szeméből sűrű könnyek omlottak, mély illetődéssel kiáltott fel: Philosoph! te sorsommal kibékéltettél.

Az érczszív meghajlott egy állat hűsége előtt!

A zajos élet megint elkezdődött a tévedésekkel együtt.

A nyugtalan vérmérsék folytatta uralkodását.

Wesselényi a régi maradt.

Sem nemes indulatát, sem vad természetét, sem nyugalmas perczekben kitűnőleg kellemes társalgási modorát nem hagyá a börtön szenvedései és magánya által megtöretni.

Vadászott, veszekedett, lovagolt, szerette és keseríté nejét.

Ezalatt nagy változások előjelei mutatkoztak Európában.

XVI. Lajos a királyságot már alig tudta összetartani.

II. József nagyszerű, de sikertelen reformjaiba belefáradt.

Monarchiánk külömböző részeiben s főként Magyarországon tetőpontra hágott az elégületlenség.

A függés, a régi törvények nevében, több megyéken megtagadtatott.

Erdély ege is borongani kezdett.

A kormány majd minden hivatalnokban titkos ellenséget, majd minden nemes emberben elégületlen polgárt számlált.

A reményekre gerjedt oláh köznép lázadása azon kezek által, mellyeknek pártfogása felől vala az izgatók által elhitetve, szigorúan büntetteték.

A közjövedelmek apadtak.

Senki sem bízott a jövendőben.

S végre maga az új korszak kezdeményezője, a lángeszű uralkodó, kórágyán és megtört szívvel vonta vissza, kettőn kívül, a magyar korona országaira vonatkozó minden rendeleteit.

*József császár kimúlt.**

A közoklevelek egy része, a cataster előkészületei, a népösszeírás, a földmérési adatok zajongó megyegyűléseken és azokon kívül nagy ünnepélyességgel összeégettettek.

Összeomlott a tündérvár.

Tíz év virasztásai egy lobbanással füstbe repültek.

Ekkor a ritkaságok tárába szánt szent koronának ládái ismét megnyittattak.

* József császár Wesselényi megkegyelmeztetése idejében már súlyos beteg volt. De azért remélte felgyógyulását, sőt felgyógyulása esetére nyilt rendeletben igéretet tett, hogy országgyűlést fog tartani, de igéretét be nem válthatta, mert 1780 február 20.-án elhunyt, miután előbb, vagyis január 28.-án majdnem minden rendeletét visszavonta.

Leopold fölkeneték, a koronát fejére, a palástot vállára tette, a dombra lovagolt, hogy a világ négy része fölé vágjon s éljenzések között tegyen esküt az ősi alkotmányra.

Megint minden a régi.

És Erdélyországban is több évtizedek óta kinyittaték az első hongyülés, a franczia forradalom hatásai és a százados institutiók melletti ragaszkodás nyomdokaival a vélemények- és kedélyekben.

Wesselényi az 1791.-diki dietára megjelent.

Elkezdődtek a tanácskozmányok olly emberek összege által, kik közül egyiknek sem volt parlamenti tapasztalata, sőt sejtelme is a pártok vezetése és a szőnyegre vont kérdések tapintatos kezelése iránt. De hamar tanultak, s a 91.-iki országgyülés Erdély évlapjain kitünő helyet foglalt az ész, a szónoklat és hazafiság tekintetéből.

A legkülönösebb körülmény által vonta magára Wesselényi mindjárt az első napokban a közfigyelmet.

A kinyitás ünnepségei után t. i. csakhamar egy fiatal, alig húsz éves írnok lépett a tanácskozó terembe, nyalábbal hónalja alatt és figyelő arczczal. A vita már meg volt kezdve s nem minden érdek nélkül szövődék valami közjogi tárgyon mindig tovább. Hogy a haza atyjai a szőnyegen lévő kérdés által egészen igénybe vétettek, abból gyanítható, mert csak későn kezdték észrevenni, miként a belépett írnok — ki az alatt tárczáját felbontotta s helyet foglalt — ólommal kezében néz és jegyezget.

A kíváncsiak előre nyújtják nyakaikat, hogy felvilágosítást szerezhessenek. A félénkek arcza sápadt lőn, a heves vérmérséküek pedig agyarkodó állást foglalva, a jelen volt kormánytagoktól magyarázatot látszcttak követelni e különös eset iránt.

Minden zavarban volt.

Csak az írnok folytatta munkáját egyenlő szorgalommal, vagy nem sejtvén, vagy nem rettegvén a közfigyelmet, mellyet támasztott.

Illy meg sem szakított jegyezgetés a zivatar kitörését előidézte.

Micsoda kém jött ide? ki bátorkodik leírni beszédeinket, hogy a szót a házból kivigye? ezen interpellátiók kezdték egymást felváltani, s már a megszeppent Nopcsa Elek — ki később udvari cancellár lőn — összegyüjté papírait, hogy távozzék.

Ekkor felállott Wesselényi, a még csak különczségeiről ismert férfi és gyönyörű szűz szónoklatát tartá a nyilvánosság mellett.*

* Tanúlmányaim közben Kolozsvártt nem napokat, de heteket, sőt hónapokat töltvén el, nagyon természetesen igen gyakran megfordultam a családi levéltárban, annak 1750—1850-ig menő összes iratait többször átforgattam, de az öreg Wesselényinek csupán egyetlen beszédéről szóló fogalmazványt találtam. És ezt a beszédét is, melyet az 1809.-i felkelő nemesség előtt volt elmondandó — közbejött halála miatt — soha el nem mondhatta.

Eszméi győztek. Dörgő hangja megrázta a kedélyeket. Tapssal fogadtaték, mert ragyogó, bár néha túlhő előadási modora kivételt tőn azon száraz és törvénytudói értekezések alól, melyek már lábra kezdének kapni. Példája másokat is buzdított és az 1791.-iki országgyűlés fényesebb volt minden utódainál egészen az 1834. évben tartottig.

Wesselényi a nyilvány szükségéről a még gyakorlatlan többséget felvilágosítván, Nopcsa a teremben maradt és háborítás nélkül folytatta vállalatát. Naplója, mellyet Zsibón láttam, az egyedüli forrás, honnan az 1791.-iki szónokok szelleméről részletes ismeretet lehet meríteni és nagy veszteség a történészetre s parlamenti irodalomra nézve, hogy ezen kitűnő ügyességgel szerkesztett munka a legérdekesebb tárgyak szőnyegre vitele előtt, általam ismeretlen okok miatt, félbeszakadt.

Pedig 1791 határozott Erdély közjoga fölött.

Mária Terézia nem szerette az alkotmányokat; József gyűlölte a régi jogot. S így az elsőnek szelíd abszolutizmusa, a másodiknak meleg, de csak elméleti szabadságszeretete azon pontra juttaták Erdélyt, hogy midőn a tettleges új rendszerből — mellyet nem tanult — kilépett, a históriai régi alkotmányt, mellyet elfelejtett, nem tudta sem elég kitartással védeni, sem elég ügyességgel tovább fejteni.

Igaz, hogy minden viszonyok összedúlva egymáson hevertek, mert előbb a törvénykívüli szokások és folytonos visszaélések, később a törvény helyetti felsőrendeletek, III. Károly és Mária Terézia kora után a Józsefé, annyira megváltoztattak mindent, hogy a Leopold kötlevele, melly a nemzeti fejedelmek alatt kifejlett alkotmány maradványait a mostani uralkodóház védpaizsa alá helyeztette, többé egy pontot sem mutathatott föl, melynek ellenkezője nem volna gyakorlatban.

1791 tehát alkotásra hivatott meg a romok között.

1791-nek kellett a visszaélésekből azokat eltörölni, mellyeken a hatalom önként túladni kívánt és a régi törvényekből azokat visszahozni, mellyek komoly akadályokat nem gördíthetnek a bécsi kormány elébe.

1791-nek kellett magát alkotmányos évnek színleni, hogy a törvényesség felügyelete alatt tábláztassanak be a kényuralom követelései.

Ez vala a felső akarat és a még erősebb viszonyok akarata.

S Erdély oly kis tartomány volt, hogy egy birodalmi absolutisticus kormány mellett, az alkotmányos belélet kifejlesztése és új törvények általi támogatása, költői ábrándnál több alig lehetett.

1834 megértette ezen eszmét; 1791 még nem fogta tisztán fel. Csak itt áll hátrább az első Wesselényi Miklós kora, a második Wesselényi Miklós korától.

Az 1791.-iki országgyűlés tehát közjogi törvények szerkesztéséhez kezdett s az ország régi szabadságait új vizsgálat alá vetette.

Nagyban üzeték az alkotmányozás.

A szónoklat védte a jogokat. Megdönté. Eltemettette. Sajnálta, midőn azok szőnyegre jöttek, sejtvén, hogy áldozat oltárra vitetnek, később a tarka kötelet kezébe ragadta, s az áldozatot virágokkal hinté be, míg a bárd elébe vonszolá.

Mit tehetett?

A nagy többség vágyott kilépni a tíz évi sikertelen kisérletek által hátrahagyott zavarból; mint a csolnakból az, ki egy széles tenger minden zivatarait a csodák kegyelméből átélte és az emberi természetnél fogva megútálta.

Az 1791.-iki országgyűlés rövid idő alatt a megyéket, a törvényhozást és a kormányszéket újra rendezte, a történészeti jogok és a Leopolddali kötlevél alapján, de a legerősebb ékkövek kivétele s az egész épület térszinének megkeskenyítése mellett.

Midőn ily lényeges kérdések oldatának meg vagy metszettek ketté, természetes volt, hogy a pártoknak nemcsak létezni, magokat eszmék és modor által jellemezni, de egymással hevesen csatázni is kellett.

S az 1791.-iki pártok elég szenvedélyességgel küzdöttek a tárgyak felett; azonban sokkal kevesebb epével az egyének irányában, mint ahogy napjainkban divatozott. Mert Bánffy György kormányzósága alatt az aristocratia tekintélye csekélyebb volt ugyan, mint a Bruckenthal korában, midőn a főhivatalok néhány család közt oly óvatossággal osztatának ki, hogy egyik sem kapjon többet vagy kevesebbet, mint a másik; de másfelől kétségtelen, hogy a bureaucratiai rendszer Bánffy alatt erősbödött meg, és még hozzá nem hozta magát ellentétbe a nagyobb családok érdekeivel, mint később történt. Illy körülmények közt önkényt érthető, hogy a tekintélyek létezése mérséklé a szenvedélyek kitörését s annyi oka volt egy szónoknak az indulatok közt is a modorban óvatosnak lenni, hogy a rakonczátlanságok ritkán, a személyes bántalom esetei alig fordulhattak elő.

Csak Wesselényi nyilatkozatai birtak a közelebbi évek parlamenti vitáinak élességével; csak tőle rettegtek azon magas helyzetűek, kik ha utaztak, a megye-tisztek által szolgáltatták magukat s ha otthon valának, a hízelgők csoportozata — mint érczfal — által voltak minden kellemetlen érintkezésektől különválasztva.

Wesselényi volt az aulicus párt ostora.

Ő volt a patriotáknak — vagy hogy a mostani neveket használjam — az ellenzék legbátrabb előharcosa, ki a megrohanást min-

díg merte koczkáztatni, az ostromban ki nem fáradt, a visszavonulásról tudni sem akart.

Most, midőn 60 év távolsága választ el Wesselényi ragyogó felléptéseitől, a többség alig emlékezik az ő nevére; a kevesek pedig, akik a történészet embereit számon tartani szokták, a dicsőség fénysugaraiból, melly halántékait környezé, itélvén, az ellenzék vezetőjének és a többieken egy egész fővel felül álló egyéniségnek hiszik őt.

Pedig Wesselényi soha valódi vezérszerepet nem vitt.

Erre szenvedélyei, vakmerősége és gyermekies gascognadai miatt teljesen alkalmatlan volt.

Tury vala a párt élén.

S az ellenzék kétségkívül igen ritkán, vagy ha tehette, igen rossz sikerrel indult el Wesselényi politicáján.

De ha az forog kérdésben: hogy ki volt 1791-nek legkitűnőbb szónoka? ekkor senki Wesselényitől az elsőség babérait megtagadni nem fogja.

Dörgő hangja uralkodott a zajon. Arczának parancsoló és villámló tekintete megdöbbenté a bátrat is. Támadásai érvvel, gyors fordulatokkal, a fölolvadt szív nemes ömledezéseivel és a rajongásig fokozott meggyőződés varázsával birtak. Ingerlékeny kedélyénél fogva Wesselényi gyakran sodortatott a pathostól, melly nálla részint csinált, részint belső hév volt, az indulatos előadásig, s onnan a dühöngésig, mellynek hatalmában már többé nem voltak a kifejezések, nem volt a kisérlet, nem az önérdek, de az eszmék logicai kapcsolata mindég. Az embernek bámulni kellett e különös jellemen, mely néha a gondolatok kerekeinek rendes forgása közt támadt súrlódások miatt, oly féktelen hévbe sodorta magát, mintha mérges scorpiók fulánkjai által szurkáltatott volna, hogy őrjöngésbe hozassék; s mind a mellett ezen hév, ezen zabolátlan kedély daczára is nem fordult elő eset, midőn a megtámadott, a parlamenti csaták közt felbőszített és többé semmi határt, semmi kiméletet nem ismerő Wesselényi, ne vezette volna előadásait a szoros logica zsinórvonalain végig. Az ő logicája, mint kiolthatatlan Pharus, világított a szenvedélyek éjjelén és a megtámadások tajtékzó hullámain, még a legkisebb habra is csillámot vetvén. Az ő logicája, mint a Salamandra a tűzben, az indulatok olvasztó kohóiban is, melyekben a jellem aranya már elvesztette szilárdságát, bántatlanúl maradt.

Az élet terén ez nem történt nálla mindíg így; de a rostrumon örökké.

Keressünk-e *Wesselényinél* politikai rendszert, tanokat, statusbölcsességet ?

Mi volt ő?

Nehéz határozottan megmondani.

Leginkább aristocrata és felvilágosodott férfi.

Aristocrata nem úgy, hogy a kormányzási formák bevégzésökben állottak volna szemei előtt, mint annak, ki az itészet lépcsőin emelkedik föl a szemlélet oly magasságára, honnan a tanok hatását a közjólét mezején, mint egy folyam ágazatait sik rónán, végig kisérheti.

Ő inkább vala aristocrata megszokásból, ízlésből és ősi példák szerint. A szabadságot szerette fölvilágosodott ragaszkodásával az átmeneti korszakok azon kétes embereinek, kik már elvileg meg tudják külömböztetni a szabadságot a szabatostól, de cselekményileg még nem; s kik szivesen olvassák a francia encyclopedistákat, elmennek a szabadkőmívesek páholyába, és hiszik, hogy nagy változások történhetnek a világon, azonban, mint Herodes nem tudta a sok csecsemő közül a Messiást kitalálni, ők sem sejtik, hogy a megszületett eszmék közül — mellyek előttök a porban játszanak — melyik van hivatva az emberiséget rendeltetése felé vezetni, a meggyőződés szelíd Jordán vize, vagy az erőszakolás vérkeresztsége által.

Wesselényi továbbá tetőtől talpig magyar volt. A nyelvmívelésre sok gondot fordított. De ha a honunkban lakó népiségek egymáshozi viszonyát és e viszony veszélyeit egész terjedelmében nem értette, az inkább korának, melly az örökös jobbágyság eltörlésére is József császár által volt kényszerítve, mint neki felróható, ki Erdélynek csupán kitűnő férfia volt, nem apostola.

E megjegyzésekkel nincs semmi levonva Wesselényi országgyűlési érdemeiből; mert 1791-ben nem lehetett az ügyvezérektől olly bevégzett míveltséget követelni, minő most sem volt nállunk, mint tapasztalhattuk.

Wesselényi főként sérelmi szónok vala, nem pedig organizáló statusférfi.

Aki beszédeit áttekintendi, látni fogja, hogy e mezőn a dicsőség pályadíja fölött a később kor ünnepelt hőseivel a versenyt kiállja.

Ő a statusbölcsességet többnyire az ó-világ történészének mintaképeiből vonta le.

A görög és római nagy írók, a classicus kor hőseinek és országlásainak tettei gyakran valának beszédeiben vagy a kiindulási pontok, vagy a lelkesítő, a képzelődést hevítő szerek. Néha hatni akart általok, máskor felvilágosítani.

Szónoklata e sajátságok által hasonlított a nemzeti fejedelmek alatt fénylő férfiaknak, egy Kendinek, Kovásolszkynak és Gentinek modorához, azon külömbséggel, hogy ezek az ó-testamentomi példákat is szerették elmélkedéseikbe szőni; de hasonlít a franczia forradalom tribunjainak is beszédeihez, kik a Trasybulok és Brutusok hazájából

hurczolták át a szabadság eszményképeit a nemzeti gyűlésbe, a Tuilleriák kertjébe és a municipalitás termébe, a clubbokba és az utczákra.

Wesselényi 1791-től fogva 1809-ig minden országgyűlésen szerepet vitt.

Talentuma által sokat hatott a tárgyak keresztülvitelére, és indulatoskodása által majdnem annyit a tanácskozások megzavarására.

Néhány jellemző példa fordul az utóbbi esetre elő.

Fölhozok egy párt az érdekesebbek közül, mert reá és korára világot vetnek.

Az erdélyi gyülésekben, ha a tanácskozások alatti rakonczátlan kifejezések miatt jel kéretett s az elnök a jelt megadta, az ajtók rögtön bezárattak, a közvádló előállott, a gyülés itélőszékké alakúlt, a pör megindíttatott, és senkinek távoznia nem lehetett mindaddig, míg az itélet ki nem mondatott és teljesedésbe nem vételék, vagy a pénzbirság lefizetése, vagy a rögtön fizetni nem tudó egyén elfogatása által. Ekkor aztán az ajtók föltárattak.

A szólásszabadság ezen biztosítéka annyira népszerű vala, hogy számos törvénysértések daczára az utolsó időkig épen maradt.

Ezt előre bocsátván, *Wesselényire* visszatérek.

Ő egy alkalommal hévvel és sértőleg támadta meg a kormánypártot.

Személyeskedései ingerültséget gerjesztettek.

Tombolás, lárma keletkezett.

Többen felszökeltek padjaikról és a ház méltóságának fentartásáért sorompóba léptek.

Jel kéretett *Wesselényi* ellen.

Az ajtó bezáraték.

Minden ki volt ragadtatva rendes vérmérsékéből.

Ekkor fölállott Tury. „Wesselényiben megtámadtassék a szóllásszabadság?“ kérdé meghatott és átható hangon. „Ki védi meg utóbb e jogot? Ki fog biztosítva lenni e falak közt?“

Alta ruit cedrus, sylvae trepidate minores!

Elnémult *Tury*.

Hallgatás lőn.

Az ajtók mintegy magukban kinyíltak.

Kiki hódolt a szerencsés rövidségű szónoklatnak, melly egy felkiáltásban minden aggodalmat tolmácsolt, és a jól választott latin versnek, melly midőn a vád alatt lévőnek parlamenti nagyságát kifejezte, egyszersmind azon körülménynél fogva is hatott, mert a Wesselényi pecsétgyűrűjére egy czédrus vala metszve.

Az országgyűlési jegyzőkönyv illető számában pedig a következő naiv megjegyzés vala olvasható: „A tanácskozás Wesselényi Miklós

atyánkfiának indulatoskodása miatt félbeszakadt és holnapra halasztatik."

Más alkalommal az ellenzék ünnepelt szónokának még a fennebbinél is botrányosabb összeütközése volt, de amelyből már nem Tury szónoklata, hanem saját lélekereje által és dicsőségesen menekült.

Ő t. i. a kormány politikáját szokása szerint hevesen ostromolta.

Kifejezései nem voltak válogatva, s modora azon évek kíméletes, söt gyakran szolgai hangjához mérve igen nyersnek látszott.

Az elnök tehát félbe szakítá és rendre inté, olly megjegyzés mellett: „hogy talán Szolnokmegye érdemes követe elfeledkezett a múlt időkről, melyek alatt távol kellett lennie."

E czélzás a kufsteini börtönre szertelen hatást tőn Wesselényire, ki a ház távollevőbb padjairól a sebzett oroszlány dühével felpattanván, kardjára csapott s félreháritva kezével az előtte állókat, korlátlan haraggal sietett az elnöki szék felé.

A megdöbbent országgyülési tagok közül senki nem merte mérsékletre figyelmeztetni.

Kiki lesüté fejét, várva a történendőket.

Síri csend volt.

Amint fokonként növekvö dühvel közelített, az elnök ösztönszerü tartózkodásánál fogva a szék másik oldalára kezd vonulni, úgy hogy midőn Wesselényi hozzá érkezék, már csak az elnöki szék szélén ült, alig érintve azt.

Wesselényi megáll.

Küzd magával.

Kinyújtva balját s az elnök vállára tevén: „Értettem, mire czélzott kegyelmességed — mondá fojtott hangon — értettem. Azonban jegyezze meg: *engemet József császár szenvedni megtanított, de félni nem!*"

A végszavakat oly menydörgő és mély hangon csapta az elnök fejéhez, hogy az elcsüggedt terhök alatt, míg a gyülés fölvillanyoztaték s kitörő helyesléssel adott elégtételt a gyöngédtelenül megtámadott és magát rendkivüli szenvedélye mellett is, a végperczben mérsékleni tudó képviselőnek.

Az 1809.-iki diéta legtöbb kellemetlenséggel halmozta Wesselényit.

A szellem naponként szolgaibbá vált.

Erdély tíz évi alkotmányos élete alatt, míg országgyülései gyakran tartattak, annyit hullatott el a különben is árnyékalkotmányból, hogyha még tíz évig rendesen lett volna országgyűlése, a vég-



IDŐSB BÁRÓ WESSELÉNYI MIKLÓS 1750—1809.

sőnek alig maradhat vala egyéb teendője, mint egy határozat által bezárni a terem ajtóját s miután többé tanácskozásokra szükség nincs, mint a római színészek, midőn a comoedia bevégeztetett, a közönség előtt elkiáltani magát: „plaudite!“

E túlmérséklett gondolkozási modor miatt nem szerethették a haza atyjai 1809-ben Wesselényit, ámbár 1791-ben égig emelték.

De a törvényhozás irányának illy átalakulásán kívül Wesselényi népszerűségének csökkentésére, gyógyíthatlan hibája, a szenvedélyesség szintén sokat folyt be. S természetes volt, hogy végtére boszantani kívánták őt azok, kik általa gyakran fölingereltettek.

Erre hamar nyílt alkalom.

A Leopolddali kötlevél szerint t. i. a főhivatalok közt vala a nemzeti hadak tábornoka, melly — mint az egész kormánytanács — az országgyűlés által volt választandó.

E tábornoki méltóság mindíg csak az alapjogok közt maradt és senki által nem plántáltatott az életbe át, hogy bár egy óráig díszelegjen.

De az 1789.-iki forradalom után támadt és gyorsan változó európai háborúk a nemzeti fölkelés újraalakítására vonván az ország figyelmét, könnyen megfogható volt, hogy a törvényhozók a nemzeti hadak tábornokáról is a sérelmek hosszú lajstromában megemlékeztek, s ámbár egy hadügyminiszterre — mert ilyforma szerep vala a Leopolddali kötlevél keletkezésekor a nemzeti hadak generálisának szánva — a karoknak és rendeknek akkor nem nagy szükségük volt, mégis e hivatalra is a választás folytonosan sürgettetett.

1809-ben pedig napikérdéssé vált.

Nem kell mondanom, mert olvasóim bizonyosan anélkül is kitalálták, hogy a daliás, a magát fitogtató centauroknál is ügyesebben lovagló, a katonai ismeretek elemeivel bió és a hadseregben hosszabb ideig szolgált Wesselényi Miklós rendkívül megtiszteltetettnek érzé magát, ha a haza bizodalma által nemzeti tábornokká jelöltetik ki.

S kétségkívüli, hogyha a fényes hivatal sine cura-ként létesül, Wesselényit illette a díszes megkülömböztetés: ha pedig — mint némelyek hitték — a nemzeti hadak tábornokából, a nemzeti fölkelés vezénylője nőtte volna magát ki, még akkor is, minden hibái mellett, Wesselényi ily hivatalban valószínűleg több szolgálatot tehetne a hazának, mint az oly versenytársak, kiknek hibái kevesebbek ugyan; de honszerelmök és buzgóságuk is kisebb.

Ő érezve természetes előnyeit, midőn látta, hogy mellőztetik, nyíltan járt kijelöltetése után.

Hiúsága vagy önérzete megmutatá tehát az Achilles sarkot, mellyen halálosan vala sérthető.

Ellenségei fölolvasták az ívet, jól czéloztak; a nyílvessző talált, a seb sajgott.

Wesselényi gyöngeségei, mellyek a tábornokságra alkalmatlanná teszik, még nyilvános helyen is előhozattak.

Ő elég szavazatot nem kapott.

S visszautasíttaték a haza által, midőn először kért szolgálataiért díjt.

A büszke lélek, melly már azért megalázva hitte magát, hogy óhajtása ki nem találtatik, elsötétült a nyilt mellőztetés miatt.

A zsibói magányban mindig komorabbá vált.

S a bizalmatlanság fészkelt keblébe, a többi gyöngeségek mellé.

1809-ben elvégződött Wesselényi politikai pályája, s néhány hónappal a közrehatás megszűnése után, kialvék élete is.

Ő a magyar színészet és irodalom előmozdítója, az első magyar színháznak — a kolozsvárinak — egyik alapitója, igazgatója és csaknem egyedüli fönntartó szelleme lévén, gyakori érintkezésbe jött a két haza tekintélyesebb íróival s még nagyobb tiszteletben állott a tudomány, mint a politika fáklyavivői előtt.

A gondolkodó emberek szelíd és visszavonult köztársasága lefegyverzé a szilaj szellemet, s mint a királyi oroszlány és a rengetegek büszkébb jellemű vadai, midőn ingerülve is vannak, nem bántják a játszó gyermeket, szintúgy Wesselényi kíméletes vala a tudomány körében, szelíd az ismeretek terjesztésével foglalkozó egyének iránt, és meleg barátja a költőknek. Ezek bámulták ragyogó és nagy tulajdonait. Hazafiságát az égig emelték, és a világ szeme elől gondosan befedték gyarlóságait, mint az első patriarcháét a hű gyermekek.

Halálának híre megrázta a két országot s a legszebb fájdalomhangokat szakasztá ki a költők kebléből.

Berzsenyi Dániel ezen gyönyörű és jellemző verssel örökíté meg az elhunyt emlékét:

Leomlom én is szent porodon, nemes!
A jókkal együtt könyeket áldozom,
    S hamvvedredet bús czíprus-ággal
    Illeti Melpomeném zokogva.

Nem úgy jelentél te meg hazád egén,
Mint egy szökőfény, mely mosolyog s kivész,
    Mint egy szivárvány, tarka párák
    Kölcsönözött ragyogásaikkal.

Te, mint egy orkán, s mint az olympi láng,
Megráztad a gőztorlatok álpeszit;
Villámszavad megszégyeníté
A gonoszok s czudarok dagályát.

A jók csudáltak, mint az egész javát
Titkon segítő mennyei tüneményt,
Neved megdicsőült Wesselényi,
Rettenetes vala és imádott.

Ritkán talál ily enyhelyet a derék.
A virtusz útját szörnyetegek lesik:
Pályája küzdés; ámde végre
Talpa alá szegi a chimaerát.

Mint hajdan a szép Aetra jeles fia,
Megbirtad ifjú karral az éktelen
Márványt; s atyáid pallosával
Győzedelem vezetett az égbe.

Tekints le hozzánk hős eleid közől!
Lebegj körültünk, légy szeretett hazád
Védlelke, s óh add vissza fényes
Díszeidet deli magzatodban!

Wesselényiekkel szemben 1666 óta, vagyis amikor *Wesselényi* Ferencz, Magyarország nádora, *Zrínyi* Péterrel és *Nádasdy* Ferenczczel a haza érdekében szövetségre lépett, a Habsburgok mindíg bizonyos fokú bizalmatlansággal viseltettek. S ezt a bizalmatlanságot sem II. *József*, sem I. *Ferencz* nem tudta eltitkolni. Pedig a Wesselényiek nemcsak kipróbált jó hazafiak, hanem mindenkor igaz és hüséges királypártiak is voltak. A családi levéltárban megtaláltam *Bonaparte* Napoleonnak Schönbrunnból 1809 május 15.-éről keltezve a magyar nemzethez intézett háromnyelvü Proclamatiójának eredeti példányát, kívülről franczia nyelven az öreg Wesselényinek czímezve. Ebben a Proclamatióban, amint ismeretes, *Napoleon* a magyar nemzetet egyenesen arra hívta fel, hogy szakítson a dynastiával:

„Válasszatok királyt magatoknak — írja Napoleon — olyan királyt, a ki ti értetek országoljon, a ki hazátoknak kebelében ti közöttetek lakjék és a kit a ti polgártársaitok s katonáitok vegyenek körül.“

Az öreg Wesselényi kapta és olvasta ezt a Proclamatiót és feleletül 40 lovast a maga költségén ruházott fel és látott el fegyverrel és megírta, bár közbejött halála miatt el nem mondhatta, a felkelő sereghez intézendő alábbi beszédét:

Szabadság Nemes Vitézi!

Haza Bajnoki!

Fel, fel magyarok, *Atilla* s *Árpád* unokái, fel, ha magyar vér buzog még bennetek, s ha a *Hunyadiak* s *Zrínyiek* virtusa él még közöttetek. Fel, mondom, fel, ha ama nagy nevezet Haza nem puszta hang közöttetek, fel, ha hazátok, constitutiotok — aranyszabadságtok, s innét kifolyó létetek, mert szabadság nélkül lenni egy szabad nemzetnek kétszeres halál, maradékaitoknak boldogsága, a becsületnek nemes érzése rugó még egy igaz magyarnak szivébe.

Im vitézek, szabadság bajnoki! Magyarország határszélein az a merész, sok nemzetek ártatlan vérével befertéztetett dagály, ki Európa nemzetei szabadságát rablánczaira fűzte, lételektől megfosztotta, ki minden szentet, minden jót, nagyot és felségest csak addig tisztel, csak addig becsül, míg az az ő, az emberiségtől ezerszer megátkoztatott alacsony planumának kivitelére eszközül szolgálhat, — ki virtussal — emberiséggel — erkölcscsel gyermekjáték gyanánt játszik, s ki vallását azon eszköznek tartja, melylyel ő, — ha alacsony politikája úgy hozza magával — az árvának, szegénynek, ártatlannak sóhajtásait, boldogságát, erkölcsét, lételét, szabadságát kicsikarja s melylyel a nemzeteket rablánczokra fűzvén, polgári lételektől, szabadságoktól sireni szavával, a vallás szent palástját felvéve, megfosztja. Ez az alacsony, mondom, már határszéleinken vagyon, s a száraz *Európa* szabadsága, a sok rabláncztra fűzött sóhajtozó nemzetek szabadságai, düledékjei között is már csak egyedül fennálló colossusát, a magyar szabadságot is ledönteni kivánja. Azt a colossust, melyet dicső eleink vérekkel épitettek, s vérekkel nékünk meg is tartottak. Azt a colossust mondom, melyből a külső dühös ellenség, hol keblünkbe nevelt kigyók által annyi sok századoktól fogva majd mindég ostromoltatott, de a mi több fájdalom! — ezen test még némelykor tulajdon a maga, a hízelkedők alacsony csoportjaitól körülömölt fejétől is szenvedett, mégis ezen colossus ezen ostromokat kiállva, dicső eleink bátor szivek s egyességek által dicsőségesen áll mind e mai napig. De mostan hazánk, nemzetünk, szabadságunk, dicsőségünk végső veszedelembe forognak. Nem lángol-e szívetek? Nem zörögnek-e magoktól fegyvereitek, ezeket hallván? Hát elannyira elalacsonyodtak-e *Atilla, Árpád, István, Nagy* Lajos s ama halhatatlan *Mátyás* unokái, elannyira, hogy midőn édes hazáját, constitutióját végveszély fenyegeti, fel nem

gyúlad, s életét is azért feláldozni nem kész? Jusson eszetekbe magyarok, hogy nem magunknak élünk. Jusson eszetekbe ama nagy kötelesség, melylyel tartozunk a természetnek, a magunk oltalma, mely oly mélyen íratott szívünkbe, s melyet oly fegyhetetlenül beteljesítettek dicső eleink. s ezért voltunk, s ezért vagyunk mind e mostanig boldogok, s hát szabadság bajnoki! mi felejtkeznőnk el ezen szent kötelességekről? Mi engedjük-e a magyar szabadság colossusát ledönteni? Mi legyünk-é alábbvalók eleinknél? *Nem, soha nem!* Magyarok vagytok, feleljetek meg e szabadságot jelentő s annyi nemzeteknél, sőt ellenségünknél is félelembe s tiszteletbe tartatott dicső nevezetnek. Kérlek és kényszerítlek is őseink szent hamvaira, *Haza, Szabadság!* ama szent nevezetekre, annyi sok rablánczokra fűzett szabadság után sóhajtozó nemzetek szabadságokra! ne engedjétek a magyar szabadságot lerontani. Ne engedjétek gondos édes anyátokat szemetek láttára s azzal egész Európa szabadságát egybe rontatni. Gondoljátok meg bajnokok! átkozna a maradék minket, ha a szabadságot lerontani engednők, s az által őket boldogtalanokká tennők. Gondoljátok meg vitézek! kiknek egyik rugója tetteteknek, a becsületnek nemes érzése. Mit mondana Európa, ha a mi nemzetünket is letapodva látná, ezt a vitéz nemzetet, mely valaha nem csak Ázsiát, de egész Európát is rémítette, melynek nagysága minden nemzetek jegyzőkönyveibe olvastatik. Ezt a nagy nemzetet, mondom, letapodva látná, nem azt mondaná-é méltán: *Elpuhúlt magyarok nemzeti méltóságtokat megböcsülni nem tudtátok, annyi sok nemzeteket rémítő s ily nagy birodalmat építő vitéz eleitek annyi századoktól fogva épen megtartott szabadságtokra méltatlan unokák vagytok.* Hát a Hunyadiak s Kinisiek vitéz, hív maradéki elszenvedhetnék-é azt? Lehetetlen. Fel magyarok! nem esküdt a hadi szerencse úgy oldala mellé, hogy őtet el ne hagyhassa. Ne említsétek, hogy nagy erő ellen kell tusakodnotok. *Nincs olyan nagy erő s hatalom, melyet bátor szív meg ne alázhatna.* Ne gondoljatok egy halandót is győzhetetlennek! Nem a szám, hanem a bátor szív, elszántság győz. De mi is ösztönözheti ezeket, kiknek se hazájok, se vagyonjok, melyért harczoljanak, nincsen? kiknek tetteiknek rúgója szolgai félelem — kénytelenség s a préda kivánása. Minket pedig kik *pro oris et focis* harczolunk, a becsületnek nemes érzése, vagyonjainknak oltalmazása, szabadságunk, polgári létünk, constitutionk, nemzeti függetlenségünk, ezek az emberiség czéljával megegyező indító eszközök tüzelnek nagy tettekre, s azonkívül is mutatja azt a história és sok nemzetek érzették, tetézve érzették, *hogy mit teszen a magyar kar akkoron, midőn hazájáért s fejedelméért harczol.*

Ne csüggedjetek hát el magyarok, a mindenható Atya, ki gondoskodik az emberek sorsára, nem hagyja el a mi igaz ügyünket, ne csüggedjetek hát el, mondom, s ne hagyjátok el hazátokat s jó fejedel-

meteket. Jusson eszetekbe, mit nem tehetnek a hazájokért vitézkedő bajnokok, kiknek minden kardcsapásokba hazájok, fejedelmek, szabadságok, maradékik boldogságok forognak fenn. Jussanak eszetekbe a nagylelkü *Zrínyiek*, halhatatlan *Hunyadiak*, a megbántódásakor is hazáját szerető *Camillusok* s a halállal hazájáért bátran szembe menő *Leonidások* dicső példája, kik maroknyi néppel csudát tettenek, mert a hazaszeretet ösztönözte őket.

Fegyverre már *Atilla* s *Árpád* vitéz unokái, fegyverre! Az emberiséggel megegyeztethető s nagyobb virtus magunkat védni tudni, mint mást megtámadni. *A halált megvetni tudni annyit tesz, mint győzedelmeskedni.* Ne gondoljatok hát a halállal, mint hazánknak ama halhatatlan fia, *Zrínyi* Miklós, ki hazájáért bátran megvítt a halállal s mindvégig megtartotta fején borostyánját. *Mert kicsiny ár a hazáért, szabadságunkért a természetnek úgyis egyszer lefizetendő zsoldja.* Bátor nagyszívűség s egyesség (t. i. összetartás) azon eszközök, melyek által virágzottak a görögök, rómaiak, melynek köszönjük mi is boldogságunkat. Ezen virtusok szülték az Epaminondásokat, Leonidásokat, Mutius Scevolákat, Calpurnius Flammákat, Toldiakat, Kinisieket. Csak a félénk nyúl-szíveken lehet erőt venni, a bátor szív oly bástya, melyet megvenni, lerontani lehetetlen, az egyesség pedig az a virtus, mely által egy maroknyi nép is csudákat tehet, s melytől eltávozván, a mint a históriákban is láthatjuk, a legnagyobb respublikák, birodalmak colossusai porba lehullottak s valamely szerencsés tolvaj szabad indulatjának prédájává lettek.

Egyesség, — bátor nagyszívűség uralkodjék azért mi közöttünk, szaggassuk ki tövétől szíveinkből az egyenetlenség, az ön-haszonszeretet, személyes indulatok már sokak szívében gyökeresedni kezdő veszedelmes burjánját, s ültessük e helyett az egyesség, fegyhetetlen hazaszeretet, bátor nagyszívűség csak a szabad ég alatt, nem pedig az erőltetett levegőbe nőhető hasznos plántáját. Vessük számkivetésbe a hely felett való vetélkedés pusztító lelkét, ne vetélkedjünk a hely felett akkor, midőn a status hajója ingadoz, hanem egybevetett vállakkal, karokkal minden indulatokat hallgatásra kényszerítve ragadjuk meg az evezőt, a lapátokat, s fordítsuk el a veszélyt a status hajójáról, de vigyázzunk egyszersmind arra, mert a veszélylyel fenyegető esetekben, valamint a tüzes bátorszívűség szükséges, úgy ha az nem a reménység nélkül való s akadályokat keresgélő nyúlszívűség, hanem a bátor ugyan, de a veszélyt hidegvérrel megfontoló nagyszívűség által nem vezéreltetik, semmit sem ér. Vigyázzunk tehát, mondom, arra, hogy midőn törvényeinket, constitutiónkat, szabadságunkat, a magunk s maradékink boldogságát oltalmazni akarjuk, azon törvényeinket, melyen a szabadság s mindezek fundálva vagynak, meg ne sértsük s egybe ne rontsuk, s midőn a magyar constitutió colossusát ostromló

dühös ellenség ellen magunkat védni akarjuk, annak főbeütésére annak talpkövét ki ne ragadjuk, hogy az által az egész egybe ne omoljék.

Ezekre vigyázva, sem az okosságtól nem vezéreltetett tűztől, sem a félénkségtől elcsábíttatva ne munkálkodjunk, hogy az elsőre való nézve, ha szinte az jóindulatból esnék is, a gondatlanság mián hazánkra egy megjobbíthatatlan veszélyt hozzunk; se a másodikra nézve, hogy a félénkség s hidegvérűség által a hazának használható tettektől megfosztattassunk, hanem a veszélyt s mindent hidegvérrel megfontoló s a legkisebbet is, a mi a haza javára vagy ártalmára lehetne, meggondoló bátor nagyszívűséggel egybevetett erővel munkálkodjunk a haza boldogságán. A reménységet elhagyott, semmire nem vigyázó, semmit nem tekintő megátalkodottság s az alacsony puja lelkűkhöz illő félénkség között tartsuk meg a középpontot s a veszélyt megfontolva, el nem csüggedve evezzünk a Scilla s Caribdis közt, mert így a status ingadozó hajóját megtarthatjuk.

De ha szinte minden veszély fejünkre esküdt volna, s a hadi szerencse is egészen elhagyna is minket, mégis inkább haljunk meg, mintsem szabad nyakunkat azon alacsony tyrannus vasjármába vessük. Azon vasjármába mondom, melyen Európa sok nemzetei szabadsága nyög, — mintsem a következendő maradék minket átkozzon, Európa, mely szabadságát tőlünk várja, minket mocskoljon. *Úgy is egy szabad nemzetnek szolgaság alatt lenni meghosszabbítatott kínos halál,* — a halált pedig megvetni tudni annyit tesz, mint győzni, — s mondom még egyszer: *haljunk meg inkább szabadon, borostyánjainkat fejünkön megtartva, mintsem mi azon a földön,* mert hazának nem nevezhetem, nem lévén haza ott, a hol nincs polgári egybeköttetés, mely nem abból a szegletecskéből áll, hol mi lakunk, s a hazaszeretet nem abból a természeti vonzódásból, melylyel mi viseltetünk ahoz; haljunk meg, mondom utóljára, haljunk meg inkább szabadon, mintsem azon a földön, hol most mint hazánkba szabadon élünk, majd ott hátralevő napjainkat szolgaságban, csak zokogva töltsük el. Így legalább kötelességünknek megfelelvén, polgári alkotmányunk, szabadságunk szent töredékjeiben találjuk temető-boltunkat s a maradék szívébe a háladatosság ezt írja sírhalmunkra:

Itt nyugosznak azon eleink, kik inkább megholtak szabadon, mintsem az emberiséget lealacsonyító szolgaságban éljenek.

De nem! félre ezen fekete gondolatokkal. Nem azért oltalmazta, nem azért vezérelte a végetlen Igazság annyi sok századoktól fogva a magyar nemzetet, hogy most, midőn ügye legigazságosabb, elhagyja. Ne csüggedjetek hát el magyarok, szabadság bajnoki! Nem hágy el az Örökkévaló, csak egyesség, bátor nagyszívűség uralkodjék közöttetek, s *szabadság vagy halál* légyen azon jelszó, melyre mindenek felbuzdul-

janak, s a hazáért életeket is feláldozni készek legyenek. A hazáért, a mint mondja igazán ama poéták atyja, *Horátz:* „Dulce et decorum est pro patria mori." Így osztán áld a következendő maradék, — áld Europa, — megmarad a haza, — meg szabadságunk, meg jó fejedelmünk, meg nemzeti függetlenségünk."

Több beszédét az idősb Wesselényinek sem a családi levéltárban, sem másutt feltalálnom nem sikerült; — de ez az egy is elég arra nézve, hogy mindenkit meggyőzzön arról az izzó hazaszeretetről, mely az idősb Wesselényinek egész valóját eltöltötte; de ez az egy arra is elegendő, hogy bizonyosságot tegyen arról a ragyogó ékesszólásról, melyet kortársai benne annyira bámultak és tiszteltek. Amikor Kossuth Lajosnak a „Kossuth Hirlapja" 1848 szeptember 19. számában „Jóslatot mondok" kezdetü vezető czikkét elolvastam — önkéntelenül a nagy Wesselényi édes atyjára gondoltam. Ugyanazon alapeszme, ugyanaz a kidolgozás, ugyanaz az indokolás és befejezés.

Ime Kossuth ezt mondja:

„Fegyverre tehát, a ki férfiú! Az asszonyok pedig Veszprém és Fejérvár között ássanak egy írtózatos sírt, melybe vagy a magyar nevet, magyar becsületet, a magyar nemzetet — vagy ellenségeinket eltemessük, s melyen vagy a magyar név szégyenoszlopa álland ily felírással: *„Így bünteti Isten a gyávaságot"*, vagy álland a szabadság örökzöld fája, melynek lombjai közül Isten szava szóland, mint szólott Mózeshez az égő tüskebokorból: *„A hely, melyen állasz, szent. Így jutalmazom a bátorságot! Szabadság, dicsőség, jólét és boldogság a magyarnak!"*

Wesselényi pedig ezt írja:

„Haljunk meg inkább szabadon, borostyánjainkat fejünkön megtartva, — mintsem mi azon a földön, hol szabadon élünk, majd ott hátralévő napjainkat szolgaságban, csak zokogva töltsük el. Így legalább kötelességünknek megfelelvén, polgári alkotmányunk, szabadságunk szent töredékjeiben találjuk temető-boltunkat s a maradék szívébe a háladatosság ezt írja sírhalmunkra: „Itt nyugosznak *azon eleink, kik inkább meghaltak szabadon, mintsem az emberiséget lealacsonyító szolgaságban éljenek."*

NAGYAJTAI CSEREY HELÉNA.
1754—1831.

Cserey Heléna családja,* ha gazdagság és politikai szereplés tekintetében nem is, de régi nemesség és a tudományok kedvelése tekintetében bátran vetekedhetett a Wesselényiek híres nemzetségével. Mert az első Csereyről: *Cserey* Mihályról már 1360-ban tétetik említés. Ennek fia, Cserey Balázs a nikápolyi csatában tűnteti ki magát; legjelesebb tagja azonban a családnak a történetíró Cserey Mihály, ki Erdély régi históriájának legnevezetesebb és leghitelesebb írója, a kinek feljegyzései alapján írták meg legszebb történeti regényeiket báró *Jósika* Miklós és báró *Kemény* Zsigmond.

Cserey Heléna, Cserey Farkas udvari consiliarius és *Boros* Klára harmadik gyermeke s egyetlen lánya, született 1754-ben Krasznán. 17 éves korában, mint apáczanövendék kerül Nagyszebenbe. 21 éves korában szökteti meg bátyja, *Cserey* Farkas tudtával és közreműködésével *Wesselényi* a zárdából és viszi ősei fészkébe, Zsibóra, ahol, miután Wesselényi nejévé lett, csakhamar áttér a ref. hitre. Áttéréséről azonban édes atyját csak akkor értesíti, mikor elsőszülött fia, István báró súlyos beteg lett, 1782 április havában.

„Édes atyám uram!

Alázatosan kívántam ezen mostani állapotomat jelenteni; már rég feltett czélom vala, meggyőzettetvén, de eddig a kénytelenség tartóztatott magamat kinyilatkoztatni, de útat nyitván a tolerantiáról való királyi rendelések, a reformata vallást választottam, melyben élni és — halni akarok, és ezen vallást az Isten beszédével meg-

* A nagyajtai Cserey-család magát attól a Cserey Balázstól származtatja, ki 1396-ban *Zsigmond* királyt a nikápolyi ütközetben megmentette. Még nagyobb hírnévre emelte családját a történetíró Cserey Mihály, született 1668 október 21-én, meghalt 1756 április 22.-én — 88 éves korában: Apafy Mihály uralkodása alatt jelentékeny szerepet játszott, mert ő volt Apafy mindenható cancellárjának *Teleki* Mihálynak a titkára. Erdélynek a Habsburgok jogara alá való visszakerülte után ő is hűséget esküdött I. Lipótnak, beköltözött Magyarországba és csendes visszavonúltságának idejében magyar nyelven megírta Erdély történetét. Erről szóló kézíratát id. Szász Károly ajándékozta 1850-ben az akadémiának. Heléna édes apja, Cserey Farkas erdélyi udvari tanácsos, született Krasznán 1719-ben, meghalt Bécsben 1782-ben. Hasonnevű fia, Cserey Farkas császári királyi kamarás és őrnagy, született Bécsben 1773-ban, meghalt ugyanott 1842 deczember 25.-én.

egyezőnek találtam; meggondolván, édes atyám uram, hogy ebben a részben az ember a szülőinek is nem kedvezhet; azért alázatosan instálom, hogy atyai és anyai szíveket el ne vonják én tőlem, mert én meg nem szűnöm engedelmességemet bebizonyítani, melylyel édes asszony anyám és atyám uram kezeit csókolván alázatosan maradok édes atyám uramnak — holtig engedelmes leánya

Zsibó, XI. ápr. 1782.

Cserey Heléna."



CSEREY HELÉNA.

Cserey Heléna édes anyja, aki tudta és érezte, hogy az igazi hitves mindenben hűséggel és engedelmességgel tartozik férjének, csakhamar megbocsátott leányának és mint a családi levéltar iratai bizonyítják, gyakori és kedves vendége volt a zsibói várkastélynak. Nem úgy az öreg *Cserey* Farkas. Ez még másnap a következő választ küldé hitehagyott leányának:

„Édes leányom! tegnap költ leveledet vettem, amit írsz, ellenkezik mind az *én* szorgalmatos gondviselésemmel, melyet a *te* nevelésedben elkövettem, mind szeretetemmel, mely mellett tégedet Isten

és emberek előtt atyai áldásommal kedvessé tenni kívántalak; ez a szép gyümölcse hozzám mutatott igen vétkes és példátlan abból álló idegenkedésednek, hogy annyi időtől fogva én tégedet isteni félelemben, tiszta életnek és minden jó erkölcsöknek alkalmatosságában nevelő édes atyád azt sem érdemlettem, hogy ha személyed szerint nem is, legalább egy levelecskével meglátogass. Ha magadtól esett ez a hiba, úgy is megbotránkoztatás s nagy háládatlanságnak bizonysága volt; ha mások javaslották és te megfogadtad, úgy hozzám való természeti kötelességednek godolatlan megtapadója voltál. A tolerantia nem reád szól; s úgy cselekedjél, hogyha ehez való helytelen bíztodban atyai áldásomnak gyümölcse nélkül maradsz és egyéb kedvetlenségek is, mind a mi akaratunkkal, — mind magad kötelességeddel ellenkező tettedet követni fogják, magadnak és tanácslóidnak tulajdonítsad. Másszor helyesebb gondolattal járulj akár írás által az én atyai, — s jelentett szándékodat semmiképen helyben nem hagyom, szívem elébe.

Kraszna, 12. ápril. 1782.

Jókat kívánó atyád
Cserey Farkas."

És mintha az öreg Cserey Farkas tiltakozó szava, hogy leánya az ősi hitét elhagyta és szülei beleegyezése nélkül a reformata religiora áttért, — átokká változott volna, úgy üldözte a kegyetlen sors ettől a naptól fogva Cserey Helénát és egész családját. Még ebben az esztendőben három gyönyörű fiacskáját ragadta el tőle a kegyetlen halál. 1782 május 7.-én hunyt el az 1781 május 21.-én született *Ádám* nevű fiacskája; — 1782 május 24.-én hunyt el az 1778 márczius 14.-én született *István* nevű fiacskája; — 1782 deczember 22.-én hunyt el az 1779 április 26.-án született *Ferencz* nevű fiacskája. Gyászosabb, sötétebb karácsonyi ünnepet még nem látott a zsibói kastély, mint ebben az esztendőben. Egészen gyermek nélkül maradt a gyermekekben gazdag édes anya.

Némi vigaszt hozott ugyan a bánatos szülőknek az 1783. esztendő. Mert ebben az esztendőben márczius 2.-án született kis leányuk, Zsuzsanna. De ebben a gyermekben sem sokáig telt gyönyörűségök, mert ezt is elragadta tőlük 1785 május 20.-án a halál. És a kis Zsuzsanna temetése még szomorúbb, még kétségbeejtőbb volt az édes anyára nézve, mint többi gyermekeinek elvesztése. Mert amikor a kis Zsuzsannát temet-

ték, a bánatos anyát nem vigasztalhatta a sors csapásaitól edzett, erős lelkü férje. Wesselényi ugyanis ekkor már Kufstein várában volt, ahová öt József császár a Dátoson 1785 február 12.-én történt elfogatása után vitette. És a bánatos anyának még közeli reménysége sem volt ahoz, hogy férjét csakhamar viszont láthassa, mert a császár ítélete úgy szólt, hogy Wesselényit mindaddig fogva kell tartani, míg javulásának és puhulásának látható jeleit nem adja.

Éppen egy évvel hazatérte után — ismét fiúval áldotta meg az ég Wesselényinét. A kis fiúcskából, ki 1796 deczember 30.-án született, lett a *nagy Wesselényi*. És mert talán Wesselényi a kufsteini börtönben való szenvedéseivel rég megváltotta minden földi bűnét, az ég megtartá neki egyetlen gyermekét. A kis Wesselényi testben, lélekben gyorsan fejlődött, s a mint a családi levéltár iratai tanúsítják, már 4 éves korában írni tudott, 6 éves korában pedig, a mint azt Kazinczy Ferencz oly szépen megörökítette, oly bátor és értelmes volt, hogy egész éjjel végighallgatta a Kufstein várát kiszolgált két nemes hazafinak minden, a szomorú időkre vonatkozó búját és panaszát és a hajnal még ott találta öt az öregek lábai előtt ülve, azok minden egyes szavára figyelve.

De térjünk vissza Cserey Helénához, aki azt a közel öt esztendőt, mit férje Kufstein várában eltöltött, nem sírásra és nem jajgatásra, hanem munkára és vagyongyüjtésre használta föl; és csak igazságot szolgáltatunk neki akkor, ha őszintén beismerjük, hogy a zsibói uradalmat sokkal rendezettebb viszonyok között találta Wesselényi Kufsteinból hazajövetelekor, mint amilyenben hagyta volt elfogatása idejében. Tizenhárom évet töltött még Cserey Heléna Wesselényi mellett, mindenkor izgalmas és változó életviszonyok között, mert Wesselényit miként azt az 1791. évi diétán az öt rendreutasító Nopcsa Elek elnöknek maga daczosan mondá: *a császár és a kufsteini börtön csak szenvedni tanítá meg, de félni nem.*

1809 október 25.-én tért örök pihenésre és nyugodalomra az életében pihenést és nyugodalmat soha nem ismerő idősb Wesselényi Miklós. Váratlan halála számos írígyeit és elleneit megdöbbentette, még számosabb barátait és tisztelőit

könyekre indította. A nemzet ősz lantosai: Kazinczy és Berzsenyi fenséges dalokban siratták el a nemzeti küzdelmek legbátrabb harczosát s még szebb dalokban üdvözölték a felkelő nap sugarát, a dicsö apa nagy reményekre jogosító fiát. A széphalmi mester így énekel:

„Kétled-e, hogy lelkünk jár, vándorol? Ott fene Cato
A lágyszívű Brutus. Itt Wesselényi valék.
Erdély szüntesd sírásidat. Él fiam, él nőm,
S díszedet: egy jobb kort, újra megadja Zsibó."

Berzsenyi fenséges ódája égig szárnyal, amikor megemlékezik az árván maradt, fiatal Wesselényiről:

„Mint az egekbe merült Aetnának az alja virányos
S a tetején örökös tűz-örvény s aetheri fagy küzd,
Arczaidat derülő tavaszod szép hajnala festi;
Jég fedi homlokodat s láng csap ki komoly szemeidből.
Erdély! menyköveid forrnak bent. Esküszöm, áldozz!"

És a próféták szava betelt. *Wesselényi* méltó lett apja nevére és dicsőségére, de ebben fajának nemességén kívül legfőbb érdeme édes anyjának vala. Mert *Cserey* Helénát, ki nagynevü férje elhunyta után leveleiben és folyamodásaiban gyakran írta magát *árva Cserey Helénának,* 22 évig tartó özvegységében csak az a nagy gondolat vezérelte, csak az a szent érzelem lelkesítette, hogy egyetlen gyermekét, elhunyt férje szemefényét, sokat szenvedett szíve egyetlen reménységét a nemzet nagy fiává nevelje. Pedig a feladat nem vala könnyü, mert az atyafiak úgy vélték, hogy a kis Wesselényit el kell venni az öt bizonyára elkényeztető édes anya környezetéből; be kell adni Kolozsvárra valamely nyilvános iskolába. És hogy tervüket végrehajtsák, arra való hivatkozással, hogy az apa gyámjául nem rendelte ki az anyát, kérték a vármegye alispánját, hogy venné el édes anyjától a kis Wesselényit.

De Cserey Heléna sokkal büszkébb, önérzetesebb nö és fiát sokkal jobban szerető anya volt, sem mint töle oly könynyen megvált volna. Tíz nappal férje halála után, vagyis 1809 november 5.-én, már panaszos levéllel keresi fel gróf

Teleki Sámuelt,* Erdély akkori, mindenható kanczellárját, ezeket írván a hatalmas pártfogónak:

„Még be sem zárattam volt kedves férjem holttestét a koporsóba, már éreztetni kezdették velem az özvegységet kívül is. Vicze ispány *Liskai* uram (egy azon sok közül, kiket szegény uram nagyon kedvelt, akiket ajánlásával felsegített) rendelést tett, hogy minden javai felirattassanak. Úgy látom ebből s holmi egyéb jelekből, hogy lesznek, akik örömest avatkoznának a fiam örökségének igazgatásába és azért akarnák őtet az olyan árvák rámájára húzni, akiket idegenek gondviselésére bízták a törvények, de mivel én anya vagyok és mind a természet, mind az országnak ősi törvényei nekem adják az elsőséget a fiam személyének és javainak gondviselésében, alázattal instálom exelentiádat, méltóztassék ezen jussomban oltalmam lenni és azt megtartani."

„Nemcsak az én jussomat fogja exelentiád gyámolítani, hanem minden becsületes, édes anyákét. Miért is kellene idegeneknek parancsolni az én fiam örökségében és abból gyarapodni; holott én magamat arra semmi rosszasággal méltóvá nem tettem, hogy anyai tisztemtől megfosztassam."

Mintha csak az árván maradt *Hunyadi-fiúk* édes anyját, vagy a szin én kora özvegységre jutott *Zrínyi* Ilonát hallanám, amint idegen befolyástól árván maradt magzatát őrzi, félti. Csakhogy míg *Szilágyi* Erzsébet és *Zrínyi* Ilona hiába tiltakoztak ellene, addig *Cserey* Heléna sikerrel kijárta Teleki kanczellárnál és Bánffy gubernatornál, hogy egyetlen fiának további gondozása és neveltetése egyedül reája bízassék. Száznál több levele van birtokomban (másolatban) Cserey Helénának, melyeket közel negyedszázadon tartó özvegysége alatt részint fiával, részint annak tanitómestereivel, úgy mint Magyarosi *Tőkés* Jánossal és *Pataki* Mózessel váltott s ezek mindenike arról tesz fényes bizonyságot, mennyire szívén viselte fiának nemcsak lelki nemességét és szellemi kiképeztetését, de testi egészségét is. Nemcsak édes anyja és hüséges barátja, de őrző angyala is volt Cserey Heléna fiának. És Wesselényi egész életén át,

* Gróf Teleki Sámuel, Erdély egykori hírneves cancellárjának, Teleky Mihálynak unokája, született 1739-ben, meghalt 1822-ben. Ő alapította és gyarapította folytonosan növekedő áldozatkészséggel a marosvásárhelyi Teleki-könyvtárt, mely már az 1817-ben kiadott kathalogus szerint 30,000 kötetet számlált. Kazinczy Ferenczczel sűrű levelezésben állott és Kazinczy szerint hosszú életén át 800,000 frtnál többet költött tudományos czélokra.

amint számos levelei, 13 kötetre menő naplója tanúsítják, mindíg a legszeretőbb, a legtisztelőbb, a leggyöngédebb és még hatalmas férfi korában is a legengedelmesebb fiú volt az édes anyjával szemben. Annak szava, annak tiltó parancsa szent volt előtte, melyet áthágni a legnagyobb bűnnek tartott Wesselényi.

1831 deczember 16.-án húnyt el *Cserey* Heléna életének 77., vígasztalan özvegységének 23. évében, 16 napi súlyos szenvedés után. *Wesselényit* e csapás úgy lesujtotta, hogy két napig jóformán önkívüli állapotban volt, 8 napon és 8 éjjelen át ült szomorúan, szótlanul, kétségbeesett szívvel, megtört kedélylyel a családi sírbolt nyitott ajtaja előtt, le nem véve a fájdalom tüzétől égő szemeit arról a koporsóról, melyet gigászi vállain maga vitt föl a kastélyból a hegy csúcsára, a mely örökre befedé előtte édes anyja szent és felejthetetlen hamvait. Csak a tizedik napon, vagyis deczember 26.-án küldte szét Wesselényi a maga fogalmazta és zsibói nyomdájában maga sokszorozta gyászjelentést.

Kesergő fiú elhúnyt édes anyja felett fájdalmát, halálra sebzett szív pótolhatatlan veszteségét szebben s meghatóbban talán még sohasem fejezte ki, mint tette gyászjelentésében Wesselényi.

Ime, így szól a levél, illetve gyászjelentés, melyet Wesselényi Deésen lakó kebelbarátja és későbbi követtársának, Köröstarcsai *Weér* Farkasnak gyászpecsét alatt küldött, a melynek eredeti példánya gyűjteményemben van:

„Kedves barátom! tiszteletet érdemlő személynek halálát jelenteni illő szokás, méltó tartozás ez az élők és elhúnytak iránt: de hogy ezt azok tegyék, kiket a veszteség legérzékenyebbül sebzett, ez is lehet illő, de azon halotti szokások s ceremóniák közül való, melyek hogy a keservet mennyi újabb meg újabb formákban éreztetik, minden tudhatja, ki próbálta. Szeretett jó anyám halála jelentését mással íratni, midőn magam birhatom tollamat s mással tétetni a végső szolgálatot „Neki“, — ki mindent, értem és értem mindent tett, — nem cselekedhetem. Kiürítem tehát a keserű poharat utolsó cseppjeig. Karjaim közt nyögte ki végső leheletét, kezeim fogták be áldott szemeit, magam tettem elhült testére a gyászos koporsónak minden örömet örökre elzáró fedelét, én vittem hideg sírboltjába: én teszem meg tehát e keserves kötelességet is, s vérző sebeimet írásom minden betűjével marczangolom.

Felejthetetlen jó anyám (szül. Cserey Heléna), édes Dajkám, gyermekségem gondos ápolója, ifjúságomnak ész- s érzés fényével világító csillaga, édes enyhítője a férfi gyötrő gondjainak, s küzdő szenvedésinek, ezen leghívebb, legigazibb Oktatóm, Barátom elhúnyt folyó évi deczember 16.-án délután 1 órakor, életének 77. esztendejében 16 napig tartó tüdőkelevényből származott nyavalya következtében. Betegsége alatt is tündöklő fénynyel mutatkozott lelki ereje. Derült vidámsága, — a díszes öregségnek Istentől jutalmúl adott ezen legszebb áldása nem hagyá el s utolsó pillanatáig józanon eszmélve, félelem, szenvedés s testi küzdés nélkül ment szembe azzal, ami neki nyugalmat ád, mert tiszta lelkét nem furdalta vád.

Vidám ártatlanság s virító szépség lebegé körül lételét, midőn az első ifjúság öröm-éveiben házassági frigyre lépett tisztelt emlékezetű édes Atyámmal. Benső meggyőződéséből tett egy fontos lépését a türelmetlenség nehezíté, s a forrón szerető édes Anyától gyermekeit akarák elragadni s szenvedések után állhatatosság által víhatta ki hitbeli lelki nyugalmát s háziköre csendességét. Hív s munkás társa volt férjének, — mint béke Angyala, szeretet s szelídség hűs alkonyába csillapította a lánglelkű férjfi hevét, magas érzéseit rokonsággal táplálta s kölcsönös szeretet, bizalom s becsülés boldogítá őket. Virító s reményt mosolygó gyermekek enyelgének a boldog anya körül. Ekkor véletlenül egy kedvezőtlen körülményt az önkény balsorssá varázsolván, ez által lételét szenvedés és gyász leplébe borítá. A férj elhurczoltatott zokogó hitvese szemei elől, idegen falak zárták el az Atyát édes gyermekeinek többé soha nem érzendő ölelésitől. A boldog nő gyámoltalan özvegygyé lőn s gyermektelenné a magzatokban gazdag Anya. Szenvedésinek első éve még alig forgott le s már 4 gyermekét temeté el, férje viszontláthatása reményeivel együtt. Éltének virági széttépettek, gyümölcsei le voltak verve; — mint a leveleitől megfosztott s az őszi szelektől rongált fa, — egyedül szenvedett az elhagyatott. Majd laktából kinyomva, hon nélkül másoknál tartózkodott. 5 hosszú esztendő tunya lefolyta közben keservein kívül nem maradt egyebe, mint lelki ereje s jó Istenébe vetett buzgó bizalma. Remény-sugárt sem nyújtó élete végre elenyészett s örömnapja derült fel: hív karjai újra ölelék a sokat szenvedettet. A buzgó Hazafinak, munkás emberbarátnak gondjain osztozva, törekedésit segítve újra boldog életet kezdett Ő, honának hív leánya s méltó társa férjének, ki csak testének nyeré most újra, de lelkének mindig birta szabadságát. Egy szebb jövendő nyílt meg a keservekben edzett nő és anya előtt, de szenvedések voltak még reá mérve, még 6 szeretett gyermekét kelle a mindenkor gyermek nélkül maradottnak sírhoz kísérni. 1809-ben veszté el híven szeretett és igazán becsült férjét, én maradtam egyedül mindene. Óh! miért

Sibon Dec 14-n 831

Kedves Barátom!

Szives tudakozásodért hálás köszönet. Édes Anyám Szomb: délig jobban volt, de attól fogva tegnap reggelig megint roszszabbul, azota ujra jobban, de nagyon gyengén van. — A tudva lévö Tárgyrol a milét irsz nagyon köszönöm, de meg vallom érzésem annyira borult s ugy el van foglalva, hogy arrol most nem gondolkozhatom. — Feleséged kezeit csokolom. Maradok

barátod
Wesselényi

WESSELÉNYI LEVELE UJFALVY SÁNDORHOZ 1831 DECZEMBER 26.-RÓL.

Eredetije: Dr. Kardos Samu ereklye-gyűjteményében.

*

nem engedé sorsom, gyarlóságom, azóta életét oly kedvessé tennem, amint érdemlette volna!

Hogy a Nagy Isten minden szomorú eseteket tőlled Barátom eltávoztasson, szívemből kívánván s maradok

Zsibón, deczember 26.-án 1831

barátod

Wesselényi Miklós."

Cserey Heléna betegségéről és haláláról annyi téves hit volt s talán még ma is van elterjedve, hogy már csak ez okból is szükségesnek tartottam a saját fia által megfogalmazott gyászjelentést e helyütt közölni. Magam is, ki sokat fordultam meg Zsibón, hallottam gyermekkoromban olyan verziót, hogy Cserey Helénát vadászkutya vagy ló harapta volna meg és ettől kapott sebeiben halt meg. Másik verzió szerint az üldözött és halálra keresett fia fölötti bánat és aggodalom ölte meg, és hogy holtteste 8 napig temetetlen hevert, mert ennyi ideig kellett várni, míg fia, ki távol volt, Pozsonyból hazaérkezett Zsibóra.

Pedig ez mind nem felel meg a valóságnak; Wesselényi otthon volt, őrizte és ápolta hűséggel és szeretettel beteg édes anyját, amint ez az *Ujfalvy* Sándorhoz 1831 deczember 14.-éről (két nappal anyja halála előtt) intézett alábbi leveléből kitűnik:

„Zsibó, 1831 deczember 14.

Kedves Barátom! Szíves tudakozódásodért hálás köszönet. Édes anyám szombat délig jobban volt, de attól fogva tegnap reggelig megint rosszabbúl, azóta újra jobban, de nagyon gyengén van.

A tudvalevő tárgyról, amiket írsz, nagyon köszönöm, de megvallom, érzésem annyira borult s úgy el van foglalva, hogy arról most nem gondolkozhatom. Feleséged kezeit csókolom s maradok barátod

Wesselényi."

Az sem felel meg a valóságnak, hogy Cserey Heléna teteme nyolcz napig temetetlen hevert volna. Ebből mindössze annyi igaz, hogy Wesselényi, ki édes anyját a rajongásig szerette, annak koporsójától nyolcz napig nem tudott megválni. De a koporsó, melyet Wesselényi herkulesi vállain maga vitt fel a kastélyból a hegycsúcson fekvő családi sírboltba, ott volt elhelyezve a sírboltban, ahol férje és kilencz gyermeke már örök álmát aludta. A sírboltnak azonban mind a két ajtaja nyitva

volt, mert Wesselényi a deczemberi hideg daczára 8 napot és 8 éjszakát ott töltött, hamuval hintvén be fejét és szétszaggatván ruháit, épp úgy, mint egykor Jób tevé, mikor gyermekei pusztulását neki hírül vivék.

Wesselényi egyéniségében semmi sem volt közönséges. Nem lehetett tehát öröme és bánata sem az. Nem különösen az a bánat, mely szívét édes anyjának, aki neki leghűségesebb barátja és legokosabb tanácsadója volt, — elvesztése fölött csordultig töltötte.

Együtt voltak tehát a családi sírboltban az idősb *Wesselényi* Miklós és még az ő életében eltemetett *kilencz* gyermeke, hűséges hitvese, Cserey Heléna és Pataki Mózes, Wesselényi egykori nevelője és ifjúkori barátja.*

Nem csoda tehát, ha oly nehezen vált meg attól a sírbolttól, mely annyi szent emléket zárt magába. Benn a sírboltban nyugalom és béke honolt, künn fagyos deczemberi szél sivított. Benn a sírboltban azok pihentek, kiktől életét és erkölcsi irányítását nyerte, künn azok vártak reá, kik életére és becsületére törtek. Mert, amint később látni fogjuk, *Wesselényi* üldöztetése a hatalom részéről már akkor el volt határozva, mikor 1831 tavaszán a törvénytelenül összefogdosott újonczokat kiszabadította és Közép-Szolnok vármegye alispánjának, Pécsi Istvánnak megírta, hogy azt sohasem fogja elnézni, eltűrni, hogy hűséges jobbágyait, mint kártékony fenevadakat, minden törvényes megajánlás nélkül, éjnek idején katonáknak összefogdossák és 10—12 esztendőre idegenbe elhurczolják.

* Miként már fentebb röviden említettem volt, Cserey Heléna nem 10, de 11 gyermeket szült; az utolsó, mely Wesselényi Miklós után következett, halva születetett, ezt én számításba nem vettem (mert a halva születetett gyermek jogokkal nem bir), ellenben Wesselényi Miklós az édes anyjáról írott gyászjelentésében ezt a halva született gyermeket is számításba vette.



A NAGY WESSELÉNYI 6 ÉVES KORÁBAN.

Eredetije a családi képtárban.

*

HARMADIK FEJEZET.

WESSELÉNYI GYERMEK- ÉS IFJÚKORA.

A TÖRVÉNYHOZÓ HATALOM SZERVEZETE 1848 ELŐTT.

Magyarországban és Erdélyben.

SZÉCHENYI ÉS WESSELÉNYI, MINT A NAGY REFORMOK ÚTTÖRŐI.

Költő még nem zengette találóbban, mint Berzsenyi az ifjú Wesselényiről: „Csak sast nemzenek a sasok; és nem szül gyáva nyulat Nubia párducza.“ — Eszének és bátorságának már kora ifjúságában oly ragyogó jeleit adta a kis Wesselényi, hogy mindazok, kik ösmerték őt, méltán fűzhették a legszebb reménységeiket hozzá.

Hogy miként ülte meg 6 éves korában szőrén-bőrén a vágtató ként, minek elbeszélnem, leírta azt megkapóan báró Kemény Zsigmond a két Wesselényiről szóló gyönyörű tanulmányában.

Néhány ösmeretlen adatot azonban én is felhozok Wesselényi gyermekkorából. És ez adatok hitelesek, mert azokat olyan férfiú emlékirataiból vettem át, ki a legnagyobb figyelemmel és legnagyobb szeretettel kísérte a Wesselényi életpályáját (Ujfalvy 1792-ben született és meghalt 1866-ban) és aki a legtöbb általa leírt jelenetek vagy események szem- és fültanúja volt.

Így többek között elmondja *Ujfalvy*, hogy amikor 1845-ben Wesselényinek a máiglan is élő fia (báró Wesselényi Miklós, Szilágymegyének hosszú időkön át hírneves főispánja) született, a boldog apa őt, t. i. Ujfalvyt, ki akkor épen Kolozsvárott időzött, kérte fel, hogy tudatná Erdély kormányzójával, gróf

Teleki Józseffel a nagy és örvendetes családi eseményt. A kormányzó meglepő hidegséggel fogadta az örvendetes esemény hírét. És amikor Ujfalvy hidegségének oka felől tudakozódott, a gróf így felelt:*

„Miklós barátom atyai örömének velem tudatásával alkalmat veszek magamnak ön előtt, mint a ki Miklóssal szorosabb viszonyban áll, egy jelenetet gyermekkoromból elmondani. Miklós barátom boldogult atyjával közeli rokonságban állottam. Egykor szüleim magyar honi szüretjökre utazván, én és két fivérem a kolozsvári tanodában maradtunk. Wesselényi unokabátyánk a szüretre Zsibóra vitetett bennünket.

Zsibóra érkezve, vígan telt az első nap változtatott kedvtelések között. Jött a második nap: kezdetében hasonlóan az elsőhöz. Nagybátyánk többnyire köztünk mulat, olykor-olykor tudományos értekezletekbe is bocsátkozva. Észrevételeinkkel elégültnek látszott s így szólt: Úgy látom öcséim, életkorotokhoz képest eleget tudtok; az én Miklósom fiatalabb ugyan, de ő sincs elmaradva. Sokat tud már a kujon és elmésségét néha magamnak is bámulnom kell. Rögtön hívatja *Tőkést*, fia nevelőjét és megrendeli fiával azonnal próbatételt tartani. Kívánata nyomban teljesítteték; apa és anya örömkönyűkben úszó szemekkel foglalnak helyet a nagy teremben, szépreményű fiok idő előtti észfejlettsége tudatában; de várakozásoknak az eredmény most nem felel meg; mert a hosszú egyedüllét után a velünk élvezett változatos játékok annyira elfoglalták *Miklósunk* figyelmét, hogy nevelőjének minden iparkodása daczára is feleletei mindinkább hiányosak és zavartabbak lőnek. Atyja elkomorodik s előbb csendes, de később heves hangon inté őt rendre; de *Miklósunknak* sehogysem sikerült figyelmét rendbe szedhetni. Rendkívül sérté ez a hiú atya ambicióját; míg bosszúsága dühre változott: tele torokkal kiáltá fel a hajdu-tizedest s fiát vasra veretė, fegyver között a kastély börtönébe kísérteté. Testvérem és nevelőnk magunkon kívül tántorgánk szállásunkra: szelíd neveltetésünk után ily bánásmód túlhaladá képzetünk határait. Később mellékutakon a bárónéhoz mentünk, sírva esedezvén előtte fia kiszabadításáért: „Fiam! — mondá a báróné szokott nyugodt hangján — még nem jött el az ideje, de ha csillapul atyjának haragja, tudatni fogom veletek."

* Gróf Teleki József Erdély utolsó kormányzója, a Tudományos Akadémia első elnöke, született Pesten 1790 október hó 24.-én, meghalt Pesten 1855 február 15.-én. Az akadémia elnökévé mindjárt annak megalakulásakor választották meg. Érdemes is volt erre a szép kitűntetésre, mert ő nemcsak történettudósaink egyik legnagyobbika, hanem az akadémiának egyik legbőkezűbb pártfogója is volt. Mert eltekintve 24,000 frtos alapítványától, ő volt az, ki rendkívül értékes és 25,000 kötetnél többre menő könyvtárának felajánlásával az akadémia könyvtárát tulajdonképen megalapította.

Egy idő múlva magához hívatott bennünket a báróné és mondá: „Férjem indulata lejárt és kérésetek most sikeres leend“ . . . Reszketve közelítének mi nagybátyánkhoz, ki esedezésünkre derűs arczczal viszonzá: „Nem érdemli a gaz poronty . . . feleletjeiből azt lehetne hinni, hogy mitsem tanult, pedig sokat tud s épen ezért nem értem az ilyes tréfát. Csakhogy most az egyszer értetek szép öcséim megbocsátok“ . . . Ezzel lekiáltott az udvarra és Miklós fegyveres hajdúk között felkísértetvén, a vasból kivétetett és szigorú megdorgálás után szabadon bocsáttaték. Ez 1807 őszén történt.“

Másik igen érdekes esetet következőleg ír le *Ujfalvy*, melyen ő maga is jelen volt:

Ösmeretes, hogy id. Wesselényi felesége és gyermeke után legjobban kedvelte pompás lovait, melyekre kiváló gondot fordított.

Tavaszszal a szép ménesnek a telelő-istállókból a levegőre való hajtása rendszerint sajátságos ünnepélyességgel történt meg. A kolompokkal és csengettyűkkel rakott, veres posztóval és szalagokkal fölékített méneket, kanczákat és csikókat maga és akkor 10 éves fia, tisztjei és lovászai, sőt ha vendégei voltak, ezek is mind lóháton csinosan öltözködve és harsonaszó mellett kísérték ki a zsibói páratlan mezőkre az u. n. *csikós-kertbe*. Harsonarianás és ostorpattogás között vonúlt el a díszes menet *Zsibó* tágas utcáin, a midőn nehány, a kertek mellett alvó sertés a zajra hangos röfögéssel felrezzenvén, az épen ott haladó *ifjú Wesselényi* tüzes paripája oly hatalmas oldalszökést tesz, hogy a rajta ülő ifjú fővel hull a kemény göröngyök közé és menten elájul. Nehány perczig halottnak hittük őt . . . atyja lováról leszökvén, a kétségbeesés hangján adja bánata tanúlságait, míg utóbb — halottnak vélt fia heves ölelései közt — maga a rendkívűl erős férfiú is eszméletlen egyberogyik. Mi hideg vízzel locsoljuk az ifjút, ki nehány percz múlva eszméletre jő. Az örömhangokra magához tér az apa is, fia pedig talpra szökik. De az atyai kétségbeesés most a düh és harag túlságába szökik át s fia eszméletre jöttének örömét túlsúlyozza annak a lóróli lehullás szégyene. Fiát dühösen mellenragadja s öklével fenyegeti a szégyenért . . . Csak sok, sok kérlelés, esdeklés után sikerült az elevenére sértett büszke apát lecsendesítenünk.“

Szebb és nemesebb világot vet a fiára nemcsak büszke, de hiú apára a következő eset, mely még esztendővel előbb, vagyis 1805-ben történt. *Zsibó* és *Csiglen* őserdőiben szokott *Wesselényi* vadászni. Eme vadászataira már 9 éves korától kezdve magával viszi a *kis Wesselényit*. Folyik a hajtás, minden vadász s a kis Wesselényi is elfoglalja a maga helyét. Egy-

szerre csak alig 40—50 lépésnyire a *kis Wesselényitől* csörtet ki nagy robajjal az erdő sürüjéből egy hatalmas vadkan. A 9 éves fiú tétovázás nélkül rászegzi fegyverét, a fegyver dördül, a vadkan megáll, horkan, de el nem esik, söt a talált sebtől bőszülten rohan egyenesen a gyermekifjúnak. Az apa látja a halálos veszedelmet, mely egyetlen fiát fenyegeti, de szíve ércz-keble alatt nyugodtan dobog, biztos kézzel szegzi fegyverét a feldühödt vadra és a holtra talált fenevad élettelenül terül el alig 2—3 lépésnyire a *kis Wesselényi* lábai előtt.

Pár héttel ezután megyegyülés van *Zilahon.* Wesselényi oda is magával viszi kis fiát, kardosan, mentésen. Ezen a gyülésen történt az, hogy *Wesselényi* összezördült gróf *Tholdalagival,* az akkori közép-szolnokmegyei főispánnal. Wesselényi még a szokottnál is keményebb, kíméletlenebb volt a gyengelelkü főispánnal szemben. A közgyülés tagjainak nagy része a megbántott főispán mellé sorakozott s hangos szóval követelte, hogy Wesselényi kérjen a megbántott főispántól bocsánatot. Wesselényi daczos fővel, keresztbe font karokkal mint szirt a zajló tenger hullámai között állott az őt mind sürübben körülvevő megyei nemesség közepette. Mellette kardosan, mentésen kis fia. A sokaság nöttön nött, a kiabálás, majd fenyegetődzés folyton erősbödött, de Wesselényi csak állott tovább, mint megkövült szobor, szótalanul.

Ekkor felhangzott a tömegből a fenyegető kiáltás: Ki vele! Dobjuk ki az ablakon! A *kis Wesselényi* könyes szemekkel néz a forrongó tömegre; kérlel, rimánkodik, de a tömeg kérlelhetetlen és édes apjához mindjobban közeledik. Ekkor a *kis Wesselényi* abba hagyja a kérlelést, egyet szökik, kardot ránt s harsány hangon kiált a tömeg felé: *„Aki atyám ellen még egy lépést mer tenni, azt irgalom nélkül keresztül döföm!“* . . . A gyermek-hős e szavai bámulatra keltik, lefegyverzik a forrongó tömeget, mindenki feledi a sérelmet és boszút, de ébred a szívekben a szeretet és csodálat a hősi gyermek iránt. Sokan ölbe kapják s csókokkal halmozzák el a *kis Wesselényit.*

Gróf *Tholdalagi* még az évben nyugdíjba megyen, a főispáni székben utódja épen *Wesselényi* leszen. A beiktatási ünnepélyre, mely 1806 április havában történt, ismét magával

viszi a kis Wesselényit. Ekkor, vagyis 10 éves korában tartja a *kis Wesselényi* első beszédjét a nagy nyilvánosság előtt. Hogy mily öröm, mily boldogság töltötte el a fiára oly büszke apa szívét eme beszéd hallatára, kitűnik barátjához, *Kazinczy* Ferenczhez 1806 április 9.-én írott levelének következő részéből:

„Fiam a vármegyei gyűlésen, midőn az organisationalis planumért most közelebbről egybegyűltünk volt, legalább is 400 ember jelenlétében, minden carta nélkül, nagy bátorsággal, hallgatóinak megelégedésökre s nekem örömömre elmondotta oratiocskáját, melylyel önmagát hazafi Polgárnak áldozta fel. Itt küldi neked, vedd jónéven tőle.“ *

Meg egyszer és pedig élete alkonyán, annak épp utolsó esztendejében látott igaz és nagy örömet szépreményű fiában az öreg *Wesselényi.* Folyt évek óta a Habsburgok és Bonaparte Napoleon között a háború. A szerencse nem igen kedvezett az osztrák fegyvereknek. 1809-ben el lett határozva a nemesi fölkelés. A közép-szolnoki, krasznamegyei és kővárvidéki nemességnek kapitányává az öreg *Wesselényi* rendeltetett ki. 600 lovasból állott a felkelő csapat, melynek gyülhelyéül *Nagy-Károly,* Szathmármegye székvárosa jelöltetett. De az öreg Wesselényi időközben beteggé lett; a felkelő nemesség élén Nagy-Károlyban meg nem jelenhetett, de elküldé maga helyett 13 éves fiát, a *kis Wesselényit,* kit ekkor a felkelő rendek nemcsak jól ismertek, de nagyon kedveltek. Nagy-Károlyban több ezer főnyi felkelő sereg volt egybegyűjtve; az egyes vidékek nemességét mindeniknek a maga kirendelt kapitánya vezérelte az ott időző *József nádor* főherczeg elé. Mikor Közép-Szolnok, Kraszna vármegye s a Kővárvidék nemességére került a sor, azok élén

* A rövidke beszéd így hangzik: „Atyák és Hazafiak! Mert hogy nevezzelek édesebb nevezettel? Érzem már hazámhoz s hozzátok szeretetemet. — Atyák! Hazafi akarok én is lenni. — Ti nemes tűzzel munkálódtok és miért? — Azért ugy-e, hogy minket boldoggá tegyetek? — Óh, Atyák! higyjétek el, az én lelkem oly kész, hogy mindenütt nyomban követnélek. Ah, de ez a kilencz esztendős test akadályomra vagyon. Nem vagyok én *Sándor,* hogy írígyeljem atyáim tetteit, marad nekünk is munka. De micsoda munka? — Oszlopokat fogunk nektek az egekig emelni, s amit ti el nem végeztetek, nemes tüzzel befogjuk végezni mi. Számot tartsatok reám atyák! El ne felejtsétek, hogy én *ma* hazafinak áldoztam fel magamat. Rövid idő̈n meg fogjátok látni, hogy meg nem csaltam várakozástokat.“ A sasfióknak első röptét tanúsító eme beszéd eredeti fogalmazványa az *akadémia* tulajdonát képezi.

egy fiatal dalia vágtatott elő és 600 lovasból álló dandárát oly bravourral vezérlé a főherczeg s az annak környezetében levő főrangú tisztek elé, hogy azok mindnyáját és közöttük különösen magát a főherczeget az igaz csodálat és bámulat tölté el. Ez eseménynek szemtanúja és megörökítője maga *Kisfaludy* Sándor volt, aki 1809-ben a nemesi fölkelés szervezésében tevékeny részt vett. A fiatal Wesselényinek maga a főherczeg a legszebb előmenetelt és jövendőt jósolta a katonai élet terén. De Wesselényi okulva egyrészt atyja, másrészt barátja, *Széchenyi* példáján, soha tagja az osztrák ármádiának nem lett, mit bizony hogy jól cselekedett, ki vonhatná kétségbe?

De térjünk vissza a fiatal Wesselényi szellemi oktatása és neveltetéséhez. A fiatal Wesselényinek első oktatója és nevelője Magyarosi *Tőkés* János, a későbbi marosvásárhelyi professor vala, aki 1801-től 1805-ig nevelősködött a zsibói udvarban. 1805-ben tanulmányainak kiegészítése czéljából külföldre utazott; hosszabb időt töltött *Bécsben*, *Lipcsében*, *Marburgban* és *Párisban*. Párisban léte alkalmával állott Bonaparte Napoleon hatalma és dicsősége tetőpontján. A franczia gloire az ő lelkét is annyira elkábította, szemét annyira elkápráztatta, hogy onnét visszatérve teleszítta magát idegen eszmékkel és érzelmekkel. E miatt sok baja és kellemetlensége volt elébb az erdélyi kanczelláriával, majd magával *Wesselényi* Miklóssal, kinek házi udvarától nem épen a legbarátságosabb körülmények között vált meg.

Pataki Mózes, ez a lelki nemességben, szívjóságban, jellemtisztaságban tündöklő, hűségben, odaadásban és önfeláldozásban páratlan ifjú 1805 szeptember 16.-án került Zsibóra a *fiatal Wesselényi* mellé és ettől az időtől kezdve mindaddig, míg nagy reményekre jogosító életének fáklyáját 1815 január 26.-án a halál ki nem oltá, tehát majdnem teljes 10 éven át Wesselényi oldala mellől soha el nem távozott, iránta való hűségében és önfeláldozó szeretetében egyetlen pillanatra meg nem tántorodott. A *fiatal Wesselényi* atyjától annak minden szellemi kiválóságát, de heves véralkatát is, édes anyjától pedig szelíd vallásosságát és szívjóságát öröklé. De azért lehetséges, hogy Pataki Mózes hűsége, odaadása és kötelességtudása nél-

kül sohasem lett volna azzá, amivé tényleg lett. És én csak Wesselényi szellemének hódolok akkor, mikor Pataki Mózesről, erről az egyszerű, erről az igénytelen külsejű, szelíd és szerény lelkületű, oly korán elhúnyt ref. tanárjelöltről kissé bővebben emlékezem meg.

Hiszen ha *Kazinczy* méltónak tartotta *Patakit* arra, hogy őt barátjának nevezze; ha Cserey Heléna és hálás tanítványa, a fiatal Wesselényi méltónak tartották őt arra, hogy hült tetemeit Kolozsvárról éjnek idején fegyveres cselédség kiséretében *Zsibóra* szállítsák és ott a családi sírboltba a megdicsőült férj és nagynevű apa hamvai mellé helyezzék, úgy emléke tőlem is megérdemel néhány szerény lapot.

Lehetséges, sőt valószínűnek tartom, hogy alábbi soraim, melyek *Pataki* Mózes emlékének vannak szentelve, nálam talán inkább hivatottabb ember érdeklődését és figyelmét fel fogják kelteni az oly korán elhúnyt, de oly sok érdemeket szerzett *Pataki* Mózes iránt, ki fia volt a kolozsvári ev. ref. kollégiumban hasonló név alatt működő tanárnak. Épen ezért nem biographiáját vagy jellemrajzát akarom Patakinak nyújtani, hanem egyszerűen és röviden fel akarom sorolni, mely és minő érdemeket szerzett ő nagynevű tanítványa mellett.

Patakit még az *öreg Wesselényi* szerződtette 1805 szeptember 16.-án, akkor 9 éves fiacskája mellé. Egy darab korrajz ez a szerződés és én érdemesnek tartom azt, mint a multak homályába bevilágító fáklyát, szószerinti szövegében közölni:

„Én — br. *Wesselényi Miklós,* ki alább nevemet felírtam, ámbátor igéreteimnek, valamint eddig szoktam, — úgy ezután is mindenkor szeretek eleget tenni, — alább megirt ajánlásomnak és igérettételemnek mindazonáltal nagyobb valóságára ezen írásom által is jelentem és bizonyítom: Hogy kedves fiam, br. hadadi Wesselényi Miklós mostani tanítója, *Tőkés* János uram ő kigyelme szándékozván a közelebb következendő tavaszszal Isten segedelme által tudomány öregbítése végett külső országi akadémiára menni; a kolozsvári egyik főoskolán naturális historiát tanító professora, tiszteletes Pataki Mózes uram fiával, ugyancsak *Pataki* Mózessel, kedves szüleinek egyes akaratjokból, mentem a következő pontokban foglalt megegyezésre, mely szerint:

1. Nevezett ifjabb Pataki Mózes uram ajánlotta és kötelezte

magát, hogy két egész esztendőkig (mert több időre magát, hogy tulajdon czélját is közelíthesse, nem kötelezi) amíg a fenn írt *Tőkés* János uram ő kigyelme akadémiai tanulását végezvén, ismét vissza fog jönni, kedvesen említett Miklós fiamat, valamint idejihez alkalmaztatható mindenféle külső, úgy a kegyességet, mint valóságos isteni félelmet és egyenes felebaráti szeretet tárgyazó tudományokra, a melyek t. i. egy jó születésnek formaltatására múlhatatlanul megkívántatik, jó lélekkel és minden igyekezettel fogja tanítani. Mely — fiam körül teljesítendő szolgálatjáért:

2. Igértem és fogyatkozás nélkül adok én is ő kegyelmének esztendónként 300 német forintokat: udvaromban lakásául és tudománya gyarapítására megkívántató jó alkalmatosságot, ebédje és vacsorája mindenkor magammal *és magam asztalánál lévén.* Ezenkivül:

3. Ha továbbra is tanulását eddig bizonyított és méltó dicséretet érdemlett szorgalmatossága szerént (melyekben épen nem is kételkedem) — igyekszik és törekedik folytatni (t. i. Pataki) s ez által magát a külső országi akadémiákra való kimenetelre elkészíteni; ezennel igérem, hogy ő kigyelméhez fiam szorgalmas tanításáért és maga serény tanulásáért viseltető jóindulatomnak nagyobb bizonyságára nemcsak akadémiai útjára megkivántató költségeit illendőleg fogom elésegélleni, hanem a mint már munkában is vettem, azt igyekezem a méltóságos fő consistorium előtt kieszközölni és arról tejendö meghatározás által véghez vinni, hogy „inter aequales praeferenter“ ha ő kigyelme esmeretes szorgalmatossága szerént akadémiai tanulását is a közönséges jóra intézett előmenetellel fogja bevégezni, a kolozsvári főoskolánkban egy professori staciót nyerhessen magának.

Merre hogy az Isten klmét segítse, szívesen kívánom. Signatum Kolozsvár, die 16 septembris 1805.

Br. Wesselényi Miklós.“

Hogy *Pataki* Mózes hivatásának Wesselényi mellett ép úgy megfelelt, mint az ó-kor egyik legnagyobb bölcse: *Aristoteles* macedoniai *Sándor* mellett, az bizonyításra nem szorul, mert bizonyíték e mellett Wesselényi egész élete, sőt életének utolsó napja, melyben a 35 évvel azelőtt elhúnyt tanítója és mestere, Pataki Mózesről e szavakkal emlékezik meg a halálos ágyánál jelenvolt barátja, Bártfay László feljegyzése szerint:

„Úgy hiszem; mint ember, mint keresztény, mint polgár, mint hazafi, mint férj s mint apa eleget tettem kötelességemnek. Ha meghalok, vigyetek haza, temessetek *édes jó szüleim és drága Patakim mellé.*“

De *Wesselényi* nemcsak a világi tudományokban és a testnek megedzésében, minden bajoknak és szenvedéseknek legyőzésében nyert hatalmas kiképzést, hanem az egyházi tudományokban is. Fényes bizonyságot teszen erről az a beszéde, melyet 1810 junius 11.-én, tehát alig 14 éves korában, pünkösd másodnapján a zsibói templomban a gyülekezet legnagyobb ámulatára, minden irat nélkül (vagyis könyv nélkül) tart. Ebben a mai hitetlen, istentagadó korszakban talán szánalmas, vagy épen gúnyos mosolyt fog némelyek ajakára csalni, hogy én az egyéves bikát vállán hegyre felvivő Wesselényit úgy is akarom megösmertetni, mint akinek istenben való hite és bizalma erős és megrendíthetetlen vala. De hát az én munkám bármily hézagos vagy gyarló is legyen, kitüzött feladatának csak úgy szolgálhat, csak úgy felelhet meg, ha Wesselényit a maga igaz voltában, vagyis őt a késő jövendő nemzedékeinek nemcsak mint a testi erő és bátorság, nemcsak mint a lánggal égő hazafiúi tüz és önfeláldozásra kész tettvágy, hanem *mint az isteni gondviselésben való erős hit és megrendíthetetlen bizalom követendő példányképét bemutatom.*

Épen azért a több ívre terjedő egyházi szent beszédet, mely egész terjedelmében *Wesselényi* kézírásával van megírva, rövid kivonatban ekkép ismertetem:

„Az élet hasonló a hajókázáshoz és midőn egy kellemetes parthoz érnek a hajósok, megengedtetik, hogy friss vízhozásért és czifra csigák keresésére a partra kimenjenek: de csak úgy, hogy midőn kiált a kormányzó, — félretévén a czifra csigákat, a hajóhoz visszasiessenek. Oh, de mely kevesen hallgatnak a kormányzónak, az okosságnak szavára és mely sokan maradnak a parton, a kik czifra csigák, illatos virágok és szép forrásoktól elbűvölve, elbájolva, a kormányzó hívó szavára nem hallgatnak többé, de midőn a czifra csigákat a tenger visszafolyása magával ragadta, midőn a virágok elhervadtak és az üde forrásokat a nap tüze kiszárította, akkor eszmélkednek ki a részegségükből, remegve futnak vissza hajójukhoz, elvesztett boldogságukhoz, — de azt többé nem találják, ott úszik messze az elérhetetlen tenger közepén. *Macedoniai Sándor* is kibocsátotta magát *Babylonba* enyhíteni, de mikor a kormányzó s az okosság azt kiáltotta, hogy térjen vissza, nem tért vissza. Ott maradt Babylonban, elpuhult, elpusztult. És a kinek egykor szük vala széles e világ, elég vala egy keskeny sirágy."

Wesselényi gyermekkorának határjelző kövét édes atyjának halála, vagyis az 1809. esztendő képezi. *Wesselényi* ifjúkorát *Széchenyivel* való megismerkedése, vagyis az 1820. esztendő zárja be. 1809-től 1814-ig Wesselényi hol *Zsibón*, hol *Kolozsvárt* tartózkodik. Míg Kolozsvárt van, addig a legsürübb levelezésben áll édes anyjával, Cserey Helénával s megdicsőült atyjának nagynevü barátjával, a széphalmi mesterrel, *Kazinczy* Ferenczczel, akinek a dr. *Váczi* János által rendezett s a Magyar Tudományos Akadémia által kiadott levelezéséből kitünik, hogy az ősz mester mennyire szerette, mennyire becsülte a sasfiókot, a fiatal Wesselényit. Nemcsak az apja iránti emlékezete és meghalt barátja iránti szeretete, de a fiú érdeme és tehetsége is hozzájárult ahhoz, hogy az ősz mester, ki akkoron korlátlan úr volt a magyar Parnassuson, minden ifjak között ne csak kitüntesse, de első helyre tegye a fiatal Wesselényit.

Tudvalevőleg a fiatal Wesselényi Miklós 1814 junius 20.-án nevelőjével, Pataki Mózessel útra kél *Zsibóról*, hogy világot lásson. S az ifjak *Somlyó*, *Debreczen*, *Karczag* és *Szolnokon* át *Pestre* érnek, onnét rövid tartózkodás után *Bécsbe* mennek, ahol a legitim császárok és királyok, a legyőzött usurpator, a korcs korzikai felett világraszóló győzedelmi ünnepet ülnek. Wesselényi és Pataki heteken át *Bécsben* tartózkodnak, söt Wesselényi, ki a császári lovardában véghezvitt bravouros lovaglásával feltünést kelt, még az udvari ünnepélyekre is meghívást nyer.

Bécsből Pataki és Wesselényi 1814 augusztus 3.-án éjfélkor indulnak el, 7.-én *Gráczban*, 17.-én *Velenczében*, szeptember 17.-én *Zágrábban* vannak. Zágrábból hazajövet, sorra látogatják a nemzetnek a dunántúli részekben akkor élő nagyjait. Felkeresik *Keszthelyen* a Georgicon alapítóját, gróf *Festetich* Györgyöt, *Niklán* a legnagyobb magyar ódaköltőt, *Berzsenyit*, *Sümegen* a kesergő és boldog szerelem hírneves dalnokát, *Kisfaludy* Sándort és 1814 október 13.-án visszaérkeznek *Pestre*. Ott maradnak két héten át és újra részt vesznek azon fényes udvari ünnepségeken, melyeket *I. Ferencz osztrák császár és magyar király* a legyőzött és leláncolt *Napoleon* bukásának örömére rendez és tobzódva ül meg. 1814 október 27.-éről

van keltezve Wesselényinek anyjához, *Cserey* Helénához intézett ama levele, melyben a fényes ünnepségeket, miken maga is részt vett, ekként írja le:

„Édes kedves jó Anyám! A császárok itt vannak ezen hónap 25.-étől fogva; 25.-én délután érkeztek, estve theater paree volt. Theatrum után illuminatiónak kellett volna lenni. De a nagy eső meggátolta és mindeneket ijedtséggel töltött el, hogy az egész ünnepségeket meg fogja zavarni, de másnap igen szépen felderült. A monarchák délelőtt a „nationale múzeum"-ot (a Széchenyi István atyja által alapított nemzeti múzeumot) nézték meg. Délután 6 órakor a Ballpereé kezdődött a Palatinusnál. A bált *a muszka czár* kezdette báró Orczy Lőrincznével egy lengyelen s utána a burkus király, meg a testvére, Wilhelm és a többiek tánczoltak.

A *muszka czár* a maga gárda uniformisában volt, azaz sötétkék nadrágban, veres dolmányban és panyókára vetett mentében, feketefehér tollas csákóval. De a mentét az első lengyel után levetette és csak dolmányban táncolt. A bál csak 10 óráig tartott. *Sándor* szinte megszűnés nélkül tánczolt és többnyire a feljebb említett szép Orczynéval, mely elég írigységet is keltett. *A burkus király* lengyelnél egyebet nem igen tánczolt. Az egész bál igen szépés minden genirozás vagy feszesség nélkül való volt. A bál végével az illuminatio megnézésére mentek a monarchák, mely igen szépen sikerült. Ma nagy manőveren voltunk délelőtt, — most *Sándor* grófhoz (gróf Sándor Móricz) kell mennem bálba, a hol a monarchák is jelen lesznek; melyért többet nem is írhatok, mivel fel kell öltöznöm; hanem kezeit alázatosan csókolván, maradok kedves jó Anyámnak sírig engedelmes hű fia:

ifj. Wesselényi Miklós."

Pestről Pataki és Wesselényi *Abaúj*, *Szolnok*, *Karczag*, *Debreczenen* át *Sátoraljaújhelyre*, onnét pedig 1814 november 2.-án *Széphalomra*, *Kazinczy* Ferencz látogatására indultak. A falu előtt a kocsiról leszállottak, hogy annál jobban meglepjék s annál mélyebb tiszteletöknek adjanak kifejezést az ősz mester iránt. Hogy miként fogadta Kazinczy a világlátott két ifjút, azok meddig mulattak az ősz mesternél, hogyan érezték magokat az ő széphalmi tusculanumában, fogyatékos tehetségemmel, gyönge tollammal minek mondanám én el? — megörökítette azt maga a szíves házigazda barátjához, *Berzsenyi* Dánielhez az 1814 november 11.-én kelt alábbi levelével.*

* Megjelent dr. Váczi János „Kazinczy Ferencz levelezése" XII. kötetében, a Magyar Tudományos Akadémia kiadásában. Budapest, 1903.

Széphalom, November 11. d. 1814.

Kedves barátom!

Én is részese vagyok a te örömeidnek, s úgy csudálom *Wesselényit s Patakit*, mint te csudáltad. Általadtam neki leveledet, hogy tulajdon kezeddel írva birja kis versedet.

Feleségem november 2.-án beméne *Ujhelyre*, hol másnap vásár tartatott. Cselédim figyelemre buzdíták egymást, hogy két idegen jő fel dombomon s a hang megüté fülemet s kitekinték ablakomon. Marináró volt mind a kettőn s utánok Ujhelyi vinczellérem lépegetett. Elikbe mentem, bal kezemmel tartván *Eugeniem* kezét. Nem ismertem meg; mert 9 esztendeje. hogy az akkor 9 esztendős gyermeket láttam, s azt hivém, hogy két társát leszállította a szekérről. Tudakoztam, ha nem báró Wesselényi-e, akit látok. Ezt a legforróbb ölelés követte. Mint múlt el társaságában 72 órám, azt én neked nem mondhatom. Úgy vagyok, mint midőn a Belvederből jövök ki; lelkem el van részegülve; tudom, hogy igen sok istenit láttam, de mit láttam, azt elmondani magamnak sem tudom.

Láttad volna feleségemet! Midőn én neki 1805 óta* Zsibót és a Zsibóiakat beszélém, mindég azt hitte, hogy nagyítom, a miket láttam. De most ő sem lel szót annak, a mit látott, beszélésére. Eggyüvé ülünk s egymással vetélkedve szóllunk a két kedves vendég felől. Így jártak a Próféták, midőn hozzájok az Úr néha Angyalokat külde alá.

Ezt a szeretetreméltó két fiatal érett embert látni, s azt a szép tónt, a mely közöttük van, gyönyörűség. Melly kedves az ő *te*-jek! Azonban minden mozdulás mutatja az egyikben a nagy urat.Egyik nap, november 4.-én arról vala szó,hogy ők magokatDonátáltal festették le. Én azt mondám, hogy a Pataki fejéből eggy gyönyörű Van-Dycki fejet lehetne csinálni. Sophie közöttük ült s azt a megjegyzést tevé, hogy ő őket *Don Carlosnak* és *Marquis Posának* nézi. A gondolat annál találóbb, mivel Catel által festett képen, a Göscheni Don Carlosban az első felvonás előtt Posa oly fekete hajjal van festve, mint a Pataki nagy szépségű boglyassága. Irígylém Sophienek a gondolatát s Wesselényi és Pataki nekünk örökre Carloszunk és Posánk marad.

Mind a három nap reggeli 8-tól éjjeli 2 óráig voltunk együtt. Mit nem néztek, mit nem mutattak, mit nem hallánk egymástól! Ezt hijába beszéllném neked. De azt hagyd mondanom, hogy gyakori ízben láttam Wesselényinek szemeit elnedvesedni, midőn valamely érzékeny scéna hozódott elő. Úgy tettem, mintha azt nem látnám, ő pedig „aus

* *Kazinczy* Ferencz két ízben járt Zsibón, első útja 1805 őszére, második útja 1816 nyarára esik. Első útja az öreg Wesselényinek és Krasznán lakó sógorának Cserey Farkasnak; második útja a fiatal Wesselényinek és barátja Döbrentey Gábornak szólott. Zsibón mindenik alkalommal 6—8 napot töltött mulatozások és irodalmi vitatkozások között az ősz mester.

edler Schau" lesülyeszté szemeit, de a könnyek kiömlöttek és végig csorgák orczájit. Nincs-e túl minden veszélyen a ki sírhat, a ki így sír?

Jézus azt hagyta, hogy legyünk mint a gyermekek. — Láttad volna Wesselényit, melly játékot indíta gyermekeimmel. Eugeniem, ki már 7 esztendős, szerényen elvonta magát, de még éjjeli 12 órakor is velem vala Wesselényi körül, mint W. volt atyjával és velem 1805 október utolsó és november első napjaiban. De Sophie és Emil végre magok is ingerkedtek vele.

November 5.-én estve kért, hogy tegyek rendelést, hogy másnap reggel indúlhasson. — Én impertinentiának nézem vendégeimet marasztgatni; kiki tudja, meddig maraszthat (!), s nekem kedves, ha marasztás nélkül marad. Osztán itt tudom, melly áldozat vala egyedűl értem kerülni ide Pestről, tudom milly igen vágyhata kedves anyjához sietni 5 hónapi távollét után. Másnap 6 órakor kész vala kocsisom, mert akkorára parancsolt. Elverte a nyolczat s Pataki emlékezteté, hogy már fogatni kellene. — Ne még! — Végre fogata. — P. emlékezteté, hogy fogva vannak a lovak. — Ne még! — még kotognak a szekér körül. — Ismét emlékeztetés. — Mingyárt! Mingyárt. — Végre ment. — Megrázta kezemet, öszveforrtak ajkaink; a feleségemnek meghajtá magát. — Édes barátom, mondám; szabad volna kérni, hogy feleségemet csókold meg. A kit én így szeretek, óhajtom, hogy feleségemet is szeresse. — Sophie* pirúlt s Wesselényi kezet csókolt. Nem úgy, édes barátom! — Pataki is megcsókolta s ő Patakit. A Weiblichkeit szent érzései zavarba jőnek, felriadnak, mikor az asszonyi képet idegen ajak illeti. Sophie a maga érzéseit azzal fedezte, hogy midőn Patakira nyomta csókját, ezt mondá síró nevetéssel: Mein Posa! *Elmentek!* Itéld meg onnan, mint mentek, hogy Wesselényi Patakon, a Vályi Nagy Ferencz szobájában azt írá nekem, hogy Pólusig utazhatott volna s Széphalom volt volna bére útjának.

Európának Isteneit látta Buda: Széphalom Wesselényit és Patakit. — Mellyike láta többet? **

Mi hétfőn általmenénk elmondani a napamnak, melly kár, hogy hívásunkra meg nem jelent, s Sophie nem magasztalhatta eléggé a *princeps juventutis hungaricaet* és barátját. Midőn vissza jövénk, egy-

* Ismeretes dolog, hogy *Kazinczy* a Martinovics-féle összeesküvésbe keveredvén, 1791 deczember 14.-én édes anyja házánál elfogatott, Budán 1795 május 16.-án fej- és jószágvesztésre ítéltetett, e büntetését azonban I. Ferencz kegyelemből 20 évi börtönre változtatá át. Hét évig tartó börtönbüntetésének nagy részét Kufstein, Spielberg és Munkács várában tölté el. Börtönéből ujabbi kegyelem folytán 1801 junius 18.-án szabadúlt ki és 3 év mulva, vagyis 1804 november 11.-én vette nőül egykori tanítványát, gróf *Török* Zsófiát.

** Kazinczy az akkoron Budán mulatozó földi Istenekre, muszka czár, burkus király, Ferencz császár stb. czélozgatva mondja fél tréfásan, vajjon melyike látott többet, Buda-e vagy Széphalom?

szerre nyakamba borul és sír. — Mi baj? — Ach olly két ifjút itt nem látni!"

Ismerni kell ezt a jó asszonyt s ismerni lelkének egész tisztaságában, akkor lehet érteni őtet megindúlásai között.

Wesselényi azon kalánnal eve nálam s azon pohárból iva, melly 1794-ben velem volt 1801-ig. A poharat Kufsteini útamban vettem 1799-ben és három gyermekem azzal kapta a keresztségi vizet.

Felőled baráti tisztelettel szólla mind Wesselényi mind Pataki s kimondhatatlanúl örvendeztek látásod szerencséjének. Látták nálam Verseid mássát, látták leveleidnek kis csomójokat, mert te, barátom a levélírásban minden levelezőmnél restebb vagy, s irígylék birtokomat. Valamit elmondani tudtak felőled, mind azt elmondották. Rézbe metszett képeddel nem rosszúl vagynak megelégedve. De ők is azt óhajtanák, hogy te lefestetnéd magadat *Pesten* Donát által, ki őket festette. Ez 70 esztendős ember. Sohasem látott még találóbb festőt hazánk. Már irtam Donátnak, hogy számomra fesse Wesselényit, de ne frakkban. Azonban a mentére, mellynek csak prémje fog kilátszani, eggy skarlát leplet vétetek.

Én ma ülöm házasságom tizedik visszaforduló ünnepét. Ohajts, hogy még húsz esztendőt tölthessek benne feleségem s gyermekeim társaságokban. Ma akartam neked írni, hogy a nap egészen örömnek legyen szentelve. — Élj szerencsésen.

Szemere és *Kölcsey* Lasztóczon mulatnak. Minap 24 órát tölték ismét velek. Ők Wesselényit nem látták."

Kazinczy Ferencz, amint az öreg Wesselényi Miklóshoz intézett számos leveléből kitünik, Wesselényi édes atyját nem csak azért tisztelte, szerette és becsülte, mert Wesselényi egyike volt az akkori föúri világ legnagyobb müveltségü férfiainak, hanem és főként azért, mert benne a gyönge hajtású magyar irodalom és ébredező nemzeti színészet egyik legbuzgóbb apostolát és minden áldozatra kész Maecenását tanúlta megismerni. Ez volt indító oka annak, hogy Kazinczy közvetlenül Wesselényi halála után erösen foglalkozott avval az eszmével, hogy az öreg Wesselényi életrajzát megírja, hogy leveleit és az erdélyi országgyüléseken tartott beszédeit egybegyüjti és kiadja. A nagy távolság, mely Széphalom és Zsibó között volt, az akkori irodalmi és kiadói viszonyok mellett e terv keresztülvitele nem volt könnyü feladat, de hogy avval sokáig és még akkor is nagy előszeretettel foglalkozott, mikor Pataki és a fiatal Wesselényi öt Széphalmon meglátogatták, erről és Pataki

iránt érzett nagyrabecsüléséről bizonyságot teszen Kazinczynak 1814 deczember 6.-áról *Pataki* Mózeshez intézett alábbi levele:

Széphalom, deczember 6. d. 1814.

Kedves barátom!

Épen ma eggy holnapja, hogy elhagytatok s ez a nap a mi kedves barátunknak s Generális Báró Vaynak s Csereynek neve napja s *keresztelési napja Eugeniemnek.* Nem fog az nekem soha feljőni, hogy mind ezekről ne emlékezzem. Felette kedves emlékezetek ezek az én szívemnek.

Mi bennetek élünk egyedül, s ha Wesselényinek sokba került is olly hosszú távollét után nem az ő imádott anyja karjai közzé repülni, hanem Pestről ide kerülni miattunk, meg van az a kis tekintetű jutalma, hogy ezen tíz napját nem vesztegette el haszon nélkül: eggy pár jó embernek igen nagy örömet nyújtottatok s ezek elmondhatják, a mit a nékem írt levélben a ti látástok után monda Berzsenyi: meg volnánk békélve az emberiséggel, ha azt gyűlöltük volna is, mert benneteket látánk, ti szeretetre méltó lelkek! Hányszor nem vagytok textje beszélgetéseinknek! — E napokban itt vala a sógorom. Ez gyönyörködve látá, mint vagyunk eltelve véletek. Láttad volna őket! mondám; *Sophie* is épen így tett, míg azt hallá, hogy én mint emlegetém Zsibót, s mint lángolék, valamikor *Zsibóról* levelem jött. — „O! wir zweye, Ferencz und ich, sind ganz und gar versiebenbürgerisirt ! kiáltá Sophie a bátyjához. In zwey Jahren sehen wir sie wieder, unseren Carlos und Posa, und dieses Jahr kommt Cserey Farkas und etwas später Döbrentei und der kleine Lajos."* S ekkor ismét festettük képeiteket, s Sophie emlegeté, mint beszélléd barátodnak tisztelő bizalommal a mi ifjú Mágnáskáinknak haszontalanságokat űző haszontalanságokon kapkodó alacsony csoportjait, nem feddés vagy intés képen, hanem azon örömből, hogy a Tiéd nem illyen. Épen érkezék leveletek s én neki ültem, s válaszoltam reá, — de a választ eltéptem s újra írom itt. Sophie is tollhoz nyúlt s eggyszer olvassa, mit írt neked. Öszvecsókoltam érette. Már akkor az eggyik szeme fel vala gyuladva s az olta gyuladásban vagyon a másik is. Ő azt a kedves fijától kapta a karikaszeműtől. — A gyermek sokat szenvedett, s volt olly 24 óra, mellyben szemeit meg nem tudá nyitni. Ha Sophie jobban lesz, venni fogod azt s szeretni fogod értte. Mások mindég az észtől

* Igazán csodálatos, hogy mennyire ki tudott vetkőzni ősei nyelvéből egykoron a magyar. Még Kazinczy magyar származású neje is németül társalgott saját testvérével. Az idézett német mondatban különben az van írva: „Óh! mi ketten, Ferencz és én egészen, de egészen elerdélyiesedtünk. Két év multán ismét látjuk egymást, a mi Carloszunkat és a mi Posánkat, és ebben az esztendőben jő Cserey Farkas, valamivel későbben Döbrentey és a „kis" Lajos." (Gróf Gyulai Lajos.)

kérnek tanácsot, nem soha a szívtől, hogy tegyék-e azt, a mi eszekbe jut. Mi, a mi tisztaságunkban, örömest a szívre bízzuk magunkat s bízunk, hogy a kiknek szívek van, bennünket megértenek.

Leveledнek kérdező czikkelyére külön papiroson irok. Ez foglalja el egyéb tárgyaimat s szívem ömledezéseit.

Vettétek a *Kolozsvárra* intézett leveleimet? Ezután Wesselényinknek mindég a Te adreszed alatt fogok írni, félvén, hogy az ő adresze alatt menő levelem más Wesselényi kezébe jut s feltörve megyen kezéhez vagy elveszhet, mellyre, a mint beszéllétek, már vannak példáink.

A *Biographiát* én úgy akarom írni, hogy az ne csak Miklósnak, hanem mind azon Wesselényieknek Biographiájok legyen, a kiknek neveiket a Genealogiai fán látám. Úgy az interesszántabb fog lenni. Az istálló históriája épen nem illetlen, azt is fel kell dolgoznunk. De azt külön szakaszban s a versek után kell tenni, *propter unitatem non vitiandum*. A ló nemes teremtése Neptunnak, sokkal nemesebb, mint a Prometheus teremtéseinek némellyike, de — ló; s a rágalmazást s az elméskedni szerető bolondokat rettegni kell. Hogy a mit akarok, jól csinálhassam, küldj mennél több dátumokat nevezetesen a régibb Wesselényiekről, nevezetesen a Generálról, a kit törzsnek tevél a familiában, noha régiebbek is fognak utasításod szerént említetni. Ne feledd kivált, édes barátom a Tiphographuszok nagy halmú irását expiálni, s a mi nagy Wesselényinknek nevezetesebb szóllásait kiiratni.

Ezen kérésem arra emlékeztet, hogy ígéreted teljesítését szívedre kössem: gyűjts nekem Autographokat. Nem bánom én, ha csak subscriptiókat kapok is. Láttad, melly tekintetben van előttem, a mit *Cserei* Farkas és *Teleki* Jóska, a Lajos fija, nekem küldöttek. *Döbrentei* is sokat gyűjthetne. Nem szeretnék én addig idvezülni, míg egy jó kötet illyetén Autograph-táblákat rézbe metszve kiadandok. *Döbrenteitől* nevezetesen a Leoninus Gyöngyösi írását kértem.

Élj szerentsésen kedves barátom, s ne feledd azokat, a kik tőled szerettetni óhajtanak. Az enyémek ajánlják magokat barátságodba. Köszönöm kéréseim teljesítéseket és hogy Cserei Farkasnak felőlünk olly képet festél, melly benne vágyást támaszthata bennünket meglátni. Azt mondá *a Kristus*, hogy ha hitünk annyi lesz, mint mustár mag, hegyeket fogunk kimozgathatni helyeikből. Ha az enyém annyira nevekedhetik valaha, mint a mustár mag, úgy én *Zsibót*, *Krasznát* és *Széphalmot* közelebb rántom egymáshoz, s közelébb mind ezeket valamivel, valamint Bécshez, mellytől különben még távolabb szeretnék lenni, hogy belvederhez lehessek közelebb.

Kazinczy."

Zsibóra Pataki és Wesselényi csak november közepén érkeztek vissza. *Cserey* Heléna 5 hónapi távollét után igaz,

bensö anyai örömmel és jogos anyai büszkeséggel szorítá keblére fiát, szenvedésekben gazdag multja egyetlen emlékét, bús özvegysége vígaszát és támaszát, öregsége reménységét és büszkeségét. Patakinak is kijutott az örömből és elösmerésből. De fájdalom, ő nem sokáig élvezé már azokat. Néhány hónappal később, vagyis 1815 január közepén, *Kolozsvárt*, ahol kedves és kedvelt tanítványával időzött, súlyos nyavalyába, állítólag tüdőgyúladásba esett és 10 napi szenvedés után örökre elhagyta leghűségesebb barátját, leghálásabb tanítványát, a *fiatal Wesselényit.* Döbrentei Gábornak, aki akkor a *Bánffy-családnál* nevelősködik, özvegy Wesselényinéhez írott leveléből kitetszik, hogy az erőslelkű Wesselényit mennyire lesujtotta *Pataki* Mózes váratlan halála. Halálra sebzett szívének egyetlen írja, egyetlen balzsama csak az lehetett, ha odaadó, önfeláldozó, nemes és hűséges barátja hült tetemeit, megdicsőült édes atyja hamvai mellé helyezheti el. És én valóban nem tudom, kit kell inkább csodálnom: a *Wesselényiek* büszke nemzetségének egyetlen sarját, ki kérte e kegyet édes anyjától, avagy a fenkölt lelkü *Cserey* Helénát, aki megadta a kegyet, teljesíté fia kérelmét és az igénytelen ref. tanárjelölt hült tetemeit oda helyezé el a családi sírboltba, közvetlen megdicsöült férje koporsója mellé.

Pataki halála, amint azt a családi levéltár egy nagyon érdekes kézírata tanúsítja, nemcsak a fiatal Wesselényit, de egy ismeretlenül maradt, Patakit imádó, költői lelkületű nő szerető szívét is lesujtotta; legalább erre vall a *Malvina* aláírással ellátott, Wesselényihez beküldött alábbi költemény:

„Elköltöztél, óh nagy lélek tőlünk
És mi itt maradunk küzdve fájdalminkkal.
E történet, mint a villám, lelkünk
Lezúzta, — s betöltének mindent panaszinkkal.

De hasztalan, már sötét sír zárja
Hajdani lakhelyét dicsőült lelkednek,
Mulandóság szomorú homálya
Letépte virágit ifjú életednek.

Jajjal kesereg minden érzékeny szív,
Ki szerencsés vala tudni bölcsességed.
A barátság, mely nagy kínokkal vív,
Pindusnak fő dísze, óh mint fájlal téged.

Kössünk fátyolt hazánk oltárára,
Kipótolhatatlan e gyászos veszteség;
Ki nem könnyez? annak ily kárára,
Midőn remény fáit lesujtolja az Ég.

Óh te durva, érzéketlen halál,
E prédában látom kegyetlenségedet,
De csak hamv az, melyet te elzárál,
Pataki érdeme megtapodt tégedet.

Szánakozva néz a dicső lélek
Hív barátjaira s bölcs tanítványára,
Néma csendben társalkodik vélek
S balzsamot vágy öntni szívek fájdalmára.

Laurus zöldül barátunk sírhantján,
A haza s barátság ápolja azt ottan,
A virtus ily valódi példáján
Felhevül a lélek s szent lángokra lobban.

Búsan ülök gyászos ablakomnál,
Képzeletem mulat dicsőült lelkeddel,
Lelkem távol levő sírboltodnál
Tördelt gyászhangok közt gyengén suhanik el."

Wesselényi Pataki halála után még félévig maradt Kolozsvárt, valószinüleg azért, hogy iskolai tanulmányait befejezze és azokról vizsgát tehessen.*

Az 1815. évi iskolai év befejezte után a fiatal Wesselényi kiment *Zsibóra*, segített édes anyjának a gazdálkodásban, egyéb szabad idejét úszásra, lovagolásra, pisztolylyal és karddal való vívásra fordítván. 1816-ban édes anyja Maros-Vásárhelyről *Mezei* nevü nagyhírü jogtudóst hozatta melléje, ki Wesselényit nemcsak az erdélyi, de a magyarhoni törvények ismereteibe is bevezeté.

Juris professor Mezei mintegy két esztendeig maradt a zsibói udvarban, akkor aztán, amint maga bevallá, látván és tapasztalván, hogy tanítványa, a fiatal Wesselényi, jóformán jártasabb a históriában és corpus jurisban, mint akár ő maga,

* Wesselényi tanulási rendjét az 1814. esztendőről itt közlöm. Ebből kitetszik, hogy a fiatal Wesselényi mellett Patakin kívül még más jeles erők is foglalkoztak a nagyreményű ifjuval. Így Méhes Sámuel a phisicára, Winkler tanár Erdély közjogára, Szabó András tiszteletes uram pedig a philosophiára oktatá Wesselényit. Említésre méltó, hogy a csütörtöki nap egészen szabad volt.

Tanulás Rendje az 1814-iki esztendőben.

Órák	Hétfőn	Kedden	Szerdán	Csütörtökön	Pénteken	Szombaton	Vasárnap
VII.	Patakival Historiát	Patakival Litteraturát	Patakival Historiát	Ez a nap egészen szabad lévén, lehet vadászni is	Patakival Historiát	Patakival Litteraturát	
VIII.	Tiszt. Szabó Philosophiát	T. Szabó ur Philosophiát	T. Szabó Philosoph.		T. Szabó ur Philosoph.	T. szabó ur Philosoph.	
IX.	Ezen két szabad órán szabad napjába				lovagolni		
X.	és másként is a szükséges				commotiot tenni		
XI.	Prof. Vinkler Jus publ. Trans.	—	Prof. Vinkler Jus P. Trans.		Prof. Vinkler Jus P. Trans.	Prof Vinkler Jus Publ. Trans.	
XII.	Clavier	Clavier	Clavier	Clavier	Clavier	Clavier	
I.	Ebéd	Ebéd	—		—	—	
	D é l u t á n :						
III.	Franczia	Franczia	Franczia	Franczia	Franczia	Franczia	
IV.	Pr. Méhes Physica	—	Prof. Méhes Physica	—	Prof. Méhes Physica	Prof. Méhes Physica	
V.	Clavier	Clavier	Clavier	Clavier	Clavier	Clavier	
VII.	Estve hat órától fogva szabad idő, melyben magának dolgozhatik						

elbúcsúzott *Zsibótól;* visszament Maros-Vásárhelyre fiskálisnak. Mezei professor helyét még ugyanazon esztendőben, vagyis 1817-ben új ember, névszerint *Kelemen* Benjámin, foglalta el a zsibói udvarban, csakhogy Kelemen nem a törvénytudományokba, hanem a gazdasági életbe vezette be a fiatal Wesselényit. Kelemen mint egyszerü tiszttartó jött a zsibói udvarba; 33 évig szolgált a nagy Wesselényi mellett kitartó hüséggel, minden bújában és bajában résztvevőn, 26 évig szolgálta azután kiskorú fiait s ezen félszázadnál hosszabb idő alatt annyi igaz érdemet szerzett a Wesselényi-család mellett, hogy ma sincs egyetlen tagja sem a hírneves és büszke családnak, aki ne a legnagyobb tisztelettel és kegyelettel emlékeznék meg az 1883. évben elhúnyt Kelemen Benjáminról. Hogy maga a nagy Wesselényi milyen becsben és tiszteletben tartotta az egyszerü udvari tisztből időközben összes jószágai igazgatójává emelkedett Kelemen Benjámint, legfényesebben az bizonyítja, hogy az 1845 deczember 13.-án született és 28.-án megkeresztelt, mai nap is élő Miklós fia egyik keresztapjául oly férfiak mellett, minők: *Deák* Ferencz, *Klauzál* Gábor, *Kossuth* Lajos, *Bezerédy* István, *Beöthy* Ödön, *Ujfalvy* Sándor, *Kelemen* Benjámint is felkérte, amint ezt Wesselényi elsőszülött fiának birtokomban levő eredeti keresztlevele bizonyítja.

Kelemen Benjáminnak a zsibói udvarban való megjelenése új fordulatot, új életet adott az ottani egész gazdálkodási rendszernek. Cserey Heléna annyira tisztelte ura emlékét, annyira ragaszkodott mindenekhez, amit ura életében intézett, rendezett, hogy bünnek és kegyetlenségnek tartotta volna bármely újítást is behozni a zsibói uradalomban. A mezőgazdaság, kertészet és gyümölcsészet teljesen elhanyagolva volt, egyedül a lótenyésztés virágzott. És a fiatal Wesselényi sokkal jobban tisztelte anyját, semhogy meg akarta volna háborgatni annak régtől fogva megszokott, jóformán megrögzött circulusait. Hiszen a lótenyésztés maga is oly szépen jövedelmezett, hogy sem ő, sem édes anyja soha semmiben szükséget nem szenvedett.

De jött a vaskezü *Kelemen* s csakhamar nagy fordulás

lőn mindenekben. Fölszántatta a parlagon maradt földeket, felépíttette az elhanyagolt vízimalmokat és szeszgyárat, gondos kezelés alá vette a híd- és révpénzeket, szigorúan ellenőrizte a regálékat s a híres zsibói vásárok vámjövedelmét, megzabolázta a fatolvajokat és vadorzókat, újra betelepíttette a zsibói kastélylyal szembefekvő rónai hegyeket nemes fajtájú szőlőkkel, a fegyveres 36 hajdú közül 24 feleslegest elbocsátott. Szóval a kiadásokat apasztá, a jövedelmet gyarapítá s ez által a 27.000 holdból álló zsibói uradalmat valóságos mintagazdasággá tevé. Ilyen mester keze alatt, hogy mennyire haladt a gazdasági élet ösmereteiben a fiatal Wesselényi, azt felesleges elmondani. Csupán azt jegyzem meg, hogy amikor 1820 augusztus havában *Széchenyi* István öt zsibói kastélyában meglátogatja, az ott talált fegyelem, rend, pontosság és gazdagság magát *Széchenyit* is meglepi, söt a virágzó, akkor jóformán nemcsak *Erdélyben*, de a két hazában is első helyen álló fajlótenyésztés bámulatba ejti.

1817-től 1825-ig terjedő élet-korszaka *Wesselényinek*, leszámítva azt a szép és tanulságos útját, melyet az 1821. és 1822. évben Széchenyivel együtt tett meg a nyugati müvelt államokban: *Németországban*, *Francziaországban*, *Spanyolországban* és *Angliában*, bár csendes, békés, zajtalan volt, mégis felette gazdag érdekes és változatos eseményekben. Embereit, mondhatni egész környezetét a maga képére gyúrta át a vaskezü és lánglelkü Wesselényi. Hiszen a lángeszeknek éppen az az egyik legföbb sajátsága, hogy környezetükben mindent átgyúrnak, átalakítanak, lánglelkük egy részét úgyszólván átplántálják embertársaikba. Az egész emberiség történelme és fejlődése igazolja e tételt. A nagy profétákat, nagy bölcsészeket, nagy írókat, nagy költőket, nagy müvészeket és nagy hadvezéreket rendszerint egész sereg ember követi, kik közül nem egy a mestert megközelíti, söt néha arra is van példa, hogy a mestert túlszárnyalja. Így *Wesselényi*, ki a rendet és pontosságot a gazdaságban *Kelementől* tanulta, öt rövid idön túlszárnyalta s egész környezetét a maga képére átgyúrta, a maga természetének megfelelöen átalakította. *Kelemen* Benjámin volt a jószágigazgató, *Szabó* Miklós az udvarbíró, *Álgya* Tódor

a fölovászmester, *Hadviger* Ferencz főerdőmester, *Brunner* Ede főkertész, *Prinker* angol nyelvmester, *Pölnitz* franczia nyelvmester, *Luiggi* komornyik és olasz nyelvmester. S ezek mindenikével a maga anyanyelvén folyékonyan beszélt Wesselényi. Aztán mondanom sem kell, hogy *deákul, németül* és *románul* csak oly jól tudott, mint magyarul. De emellett testi kiképzését sem hanyagolta el. Nap-nap után vívott s míg csak a Szamos be nem fagyott, addig abban szabadon fürdött, 2—3 órát is eltöltvén hideg hullámaiban. Ha pedig eljött a vadászat ideje, akkor volt csak elemében *Wesselényi.* 1818-tól kezdve egészen addig, míg a politikai élet hullámai teljesen hatalmukba nem kerítették, vagyis 1830-ig Wesselényi minden év őszén és telén nagy körvadászatot rendezett. Ezekre a vadászatokra nemcsak a szomszédokat s a vármegyei nemességet, hanem Erdély ifjúságának úgyszólván színe-virágát meghívta kastélyába vendégül. Egy ilyen körvadászatot ír le *Ujfalvy* Sándor, a szintén nagyhírű vadász, 1823-ból Emlékiratai II. kötetében:

„A meghívottak — írja Ujfalvy — egybegyültek Zsibóra a történeti hírű és különben is festői kastélyba, mely a Szamos balpartján egy magaslaton fekszik s melyre a folyam más partjáról a Rákóczi-hegy néz le. *Hadviger* főerdész esténkint kinek-kinek kézbesítvén vadászjegyét, melyen a másnapi hajtás helye és abban állásának száma fel van jegyezve. Virradat előtt minden szobában megjelenik a komornyik, égő gyertyával kezében, hangosan jelenti, hogy minden készen áll az indulásra. Zsibón nem volt álmos vagy rest az ember. Gyorsan felöltözött és sietett kiki az étterembe, hol tejes kávé, túrós puliczka, főtt tojás, friss vaj és sült burgonya várt a társaságra. A reggelizés alig tartott egy óranegyedet s már indulánk. A délczeg lovak sebesen ragadták a szánokat a távoli erdők alá. Szilaj hajtás és felborulás; kék foltok és dagadt arczok mindennapi jelenések valának. Wesselényi nem reggelizett vendégeivel, nem is lovon vagy szánon, hanem rendszerint gyalog, mindenik vállán egy-egy töltött puskával indult előre még a kora hajnali órákban. Mikor mi kiérkeztünk, már Wesselényi ott állott lövészei között, övig mesztelenre vetkezve, hatalmas vadászkürtjéből jéghideg vizet öntvén forró testére, mely akként párolga, mint egy kitörésre kész *Aetna.* *Hadviger* főerdész, kinél tevékenyebb és több szervezésű ügyességgel

biró vadászt sohsem ismertem, még virradat előtt felállítá a *80* hajtót. És mihelyt mi állásainkba értünk, rögtön megkezdődött a hajtás és pedig oly szép renddel, minőt másutt annyi év alatt soha nem tapasztaltam. Mert *Zsibón* a hajtás soha meg nem szakadt, a rend soha fel nem bomlott: aminek kellemetlenségeit csak az tudhatja legjobban, aki mint jó magam is, egy hosszú életen át oly sokféle vadászaton fordultam meg. *Zsibón* még a legrövidebb deczemberi napokon is rendesen öt hajtás járt le. Déli falatozásra alig egy óranegyed használtatott. Sült pulyka, kevés bor, komlós czipó, ennyiből állt az ebéd. Az ebédnek gyorsan kellett lefolyni, mert csakhamar visszazúgta az erdők sűrűje a háziúr mennydörgéshez hasonló, hatalmas „*Indulhatunk*" szavát. Az utolsó hajtásból estére leereszkedvén, a völgyben már ott vártak reánk a sebes fogatok. Wesselényi ekkor sem tartott velünk, hanem délczeg paripára kapva, mint forgószél száguldott előre, egy jó óranegyeddel érkezvén elébb haza, hogy személyesen fogadhassa és üdvözölhesse vendégeit kastélya küszöbén.

Rövid pihenő után a vendégek átöltöztek, rendszerint szalonruhába, s úgy jelentek meg a vacsorához, mely a nagy étteremben lett felszolgálva. Az ekkor már éltes *Cserey* Helénát, e történelmi jelentőségű matrónát, rendszerint az éltesebb urak egyike vagy másika vezette, az illem szabályai szerint karonfogva az étterembe. A teríték egy herczegnél is beillenék. Félórai étkezés után, mert *Zsibón* ez sem tartott sokáig, a ház tisztes úrnőjét szobájáig kísérték a vendégek, majd azután szépen rendre a pipázó-terembe gyűltek egybe. Némelyik a kereveten hosszat nyúlt és pogányul füstölve, áhítattal üdvözlé a pihenés óráit. Mások meg a háziúr köré gyűltek s vele komoly politikai vagy litteraturai beszélgetésbe merültek. Kandalló mellett a szögletben húzzák a *zilahi* cigányok; ha jobban húznák, nem ártana. De azért széles jó kedvében egyik-másik megereszti a húzd-rá-t, némelyik pedig, még az öregebbeket se véve ki, tánczra perdül, széles jó kedvében rakja a toborzót. A kedv mind szélesebbé és hangosabbá válik, tüzes bor s czigányzene mellett feledve van minden vadászati fáradalom és kiállott izgalom. Csak az öreg *Csáky* gróf nem látszik tudomást venni, hogy mi folyik körülötte; ott ül ő kegyelmessége a kandalló melletti kis asztalnál, orrán hatalmas pápaszem, előtte két égő viaszgyertya, kezében menkő nagy újságlepedő. Az *Augsburgi Allgemeinét* betűzi az öreg. De ím egyszerre belép *Algya* Miklós főlovászmester s ura és parancsolója előtt délczegen megállva, jelenti Wesselényinek, hogy a lovardában minden készen van, nyergelvék a tüzes paripák s meggyújtvák az éjjeli lámpák. Elhallgat a zene, az öreg *Csáky* gróf is leveszi pápaszemét, leteszi az *Augsburger Allgemeinét* s indul mindenki a lovarda felé.

A híres lovarda egy nagy csillárral és számos éjjeli lámpással

van megvilágítva.* Egyenként lesznek a szebbnél szebb lovak elővezetve s a főlovászmester által mindeniknek neve, származása és születésideje hangosan kikiáltva. Felséges látvány! Annyi délczeg nemes állat vonul fel kisebb-nagyobb szöktetések és ugratások között. A szögletben hatalmas tölgyasztalon zamatos rónaival és udvarhelyivel, Wesselényi saját termeléseivel telvék a habzó serlegek, melyek némelyikét fenékig ürítik ki a házigazda egészségére a vidám vendégek. *Kendeffy* Ádám és *Wesselényi* Miklós kiválnak a tömegből, szótalan távoznak, de csakhamar visszajönnek mind a ketten; villogó, meztelen kard a kezökben, aranytól ragyogó sisak a fejökön, alattok tüzes paripa tajtékozva tüszköl. Szótlan, karddal kezökben üdvözlik egymást, egyszer-kétszer körülrobogják a hatalmas lovardát. Majd hirtelen szembekerülnek egymással, hévvel, tűzzel, mint két viaskodó oroszlán rohannak egymásnak. Lovaik tajtékoznak, kardjaik tűzszikrát hánynak s bár úgy törnek egymásra, vélnéd menny és föld egybeomlását, mégsem győz egyik a másik felett. És amikor adott jelre a felséges lovasjáték véget ér, hangos üdvözlés, riadó éljenzés fogadja Erdély két legszebb, legdélczegebb fiát. De éjfélt üt az óra és mindenki felejthetetlen képpel gazdagodva szívében, tér nyugvóra, mert *Zsibón* korán kell kelni, így hát illő korán lefeküdni.“

Wesselényi bármennyire is kedvelte a vadászatot, nem egyedül a vadászat és annak izgalmas gyönyörei képezték az okot, amiért ö ily nagy és fényes vendégsereget zsibói kastélyába hívott. Sokkal magasabb és nemesebb czélokat kívánt ő ezzel szolgálni, mint pusztán a vadászat gyönyöreit élvezni. Czélja az volt, hogy Erdély szétszórt és puhulásnak induló ifjúságát maga köré gyüjtse, őket a baráti asztalnál és a nem kis veszedelmekkel járó vadászatok közepette megismerje, velök önmagát és felfogását a közdolgok akkori állapota felett megismertesse. És amit Wesselényi ekként tervezett, az valóságban sikerült. Hiszen tudva vagyon, hogy amikor először kilép a nyilvánosság elé, nem egyedül áll s az Erdély alkotmányáért vívott harczaiban már egész serege a jelesebbnél jelesebb, a nemesebbnél nemesebb férfiaknak követi őt. Így, hogy többet ne említsek: gróf *Bethlen* János, Bölöni *Farkas* Sándor, báró

* Az oly híressé vált zsibói istállókat, melyben minden egyes ló számára zsibói márványból készült etető-kagyló van készítve és az ahhoz tartozó 100 öl hosszú, 25 öl széles fedett lovardát a nagy Wesselényi nagyatyja, báró Wesselényi István, akinek neje báró Dániel Polixena vala, építtette a 18. század közepe táján. Ő maga kevés hasznát vehette, mert nemsokára, vagyis 1757 -ben váratlanúl elhunyt.

Jósika Miklós, báró *Kemény* Dénes, báró *Kemény* Domokos, báró *Kemény* Zsigmond, gróf *Mikes* János, gróf *Teleki* Domokos, *Ujfalvy* Sándor, *Weér* Farkas, báró *Wesselényi* Ferencz, *Zeyk* József és *Zeyk* Károly, gróf *Kendeffy* Ádám, gróf *Teleki* Imre és mások.

Wesselényi a vadászatot eredeti módon, másoktól ebben is eltérve, valóságos aesthetikai jó érzéssel szokta párosítani. Az elejtett vadakat ugyanis a vadászat alatt nem használta fel, sem bőrüket le nem rántatá, hanem a nagy konyha külső falain csinos vegyítékben lőnek azok felaggatva, gyékénynyel gondosan betakarva, hogy senki azokat ne láthassa. Csak az utolsó napon leplezteté le azokat vendégei előtt, ami nem kevésbbé érdekes, mint élvezetes látványt nyújtott. Wesselényi vadászzsákmányairól külön naplót vezetett, de ezekben csak a nagy és nemes vadak száma lett feljegyezve. És bár Graefenbergbe történt költözése után többé már nem igen vett részt vadászaton, az általa 1840-ig elejtett nagy és nemes vadak száma a következő: 38 rókát, 42 őzbakot, 45 dámvadat, 46 farkast, 220 szarvast, 262 vaddisznót lőtt összesen Wesselényi. Hogy az apróbb vadakból mennyit ejthetett el, azt nem tudom, de azt feljegyezve találtam nála, hogy amikor gróf *Kolonics* Miksának pozsonymegyei birtokán vadászott, egymaga egy napon 105 nyulat lőtt, vagyis többet, mint az összes vendégek. Hogy különben *Wesselényi* mily mesésen ülte meg a lovat, mily bravourosan kezelte a lőfegyvert, arra nézve feltétlenül megbízható adatot találtam a Magyar Tudományos Akadémia kézirattárában. Ez egy fogadási levél, mely *Pozsonyban* 1826 julius hó 10.-én *Széchenyi* és *Wesselényi* között köttetett, s melyben nyertes Wesselényi lett. Ezt a fogadási levelet, melyet alább szószerint közlök, magam másoltam ki 1902 deczember 20.-án a Magyar Tudományos Akadémia főtitkári hivatalában.

Ime a fogadási levél:

„Alább írottak mentünk a következő fogadásbeli egyezésre. Én *báró Wesselényi Miklós* fogom az általam választandó időben a következendőket tenni. Három egymásutáni következendő órában *12 német mértföldeket* à 4000 bécsi ölet fogok lovagolni; ugyanezen idő alatt *16 fertály* erdélyi bort meginni és a három órának *utolsó 5 mi-*

nutumában 3 közönséges tyúktojást 15 lépésről puskával egyes golyóbissal ellőni; — melyeknek megtétele ellen én, gróf *Széchenyi István,* fogadván, hogy ha azokat báró Wesselényi Miklós megtenné, 30, azaz Harmincz simpla császári aranyokat fogok neki fizetni, — és báró Wesselényi Miklós, ha mindezeket nem teljesítené, vagy nem teljesíthetné, nekem ugyancsak 30 simpla császári aranyokat fizetni köteles. Mely ebbeni fogadásbeli Egyezségünknek nagyobb erejére adtuk ezen kezünk aláírásával megerősített bizonyság-levelünket. Költ Pozsonyban, julius 10. 1826.

Széchenyi István m. k. Wesselényi Miklós m. k.

Ezt a hiteles adatot azért bocsátottam előre, hogy valószínűvé és hihetővé tegyem Wesselényi azon bravouros dolgait, miket Ujfalvy többször említett Emlékirataiban feljegyezve találtam és a melyeknek megtörténte felett eleinte magam is csodálkoztam.

„1822-ben — írja *Ujfalvy Emlékiratai* II. kötetében — szokatlan sürgést-forgást láttunk a drági kastélyban. Urak és néptömeg hullámzik. *Bánffy* Miklós készül Wesselényi István bájos leányát: *Wesselényi* Katát hymen oltára elé vezetni. Igen! *Drágban* nagy a készülődés a nászünnepélyre. Arra mutat minden, hogy nagyszerű és zajos ünnep leend. A lovászok és kocsisok vígan dévajkodnak az előttük haladó vászoncselédekkel. Az úri vendégek apróbb csapatokban s hangosan társalognak. Erdély magasabb aristokraciáját és a környékbeli nemességet egybegyűlve látni itt. A kastély toronyórája 10 felé közeledik. Ekkor kellene az esküvőnek lenni, de a vőfény, ki nem más, mint *Wesselényi* Miklós, még nem érkezett meg. Minden szem a *zsibói* útra van szegezve, már-már felhangzik a suttogás és bírálgatás, vajjon hol marad, miért késik Wesselényi? De ime néhány perczczel a kitűzött idő előtt, feltűnik a széles országúton Wesselényi délczeg alakja, amint sebes vágtatva kedvencz lován, nyomában 6 díszbe öltözött huszárral a kastély felé közeledik. Ló és lovas fejedelmi díszben ragyog, pompázik. Wesselényi még csak nem is izzadt, lováról könnyedén szökik le, karját nyújtá a bájos menyasszonynak s megy a menet egyenesen a templomba. Ebéd ideje alatt Wesselényi 3 gyönyörű felköszöntőt tart, *egyet a fiatal párra, egyet az örömszülőkre s a harmadikat, a legszebbet, a magyar nemzet felvirágzására.* Ez utóbbit oly megható hangon mondotta, hogy az öregek könnyeztek. És az a Wesselényi, aki ebéd alatt az öregeket megríkatá, ebéd után a fiatalokat megkaczagtatá; kiparancsolja az öszszes cselédséget, közbe felállíttatja egymásnak szembe a rudakkal az

összes hintókat, kocsikat és szekereket. Egyik lovászával előhozatja magyar gubáját, felül megnyergelt *Hasszán* nevű lovára, belenyúl gubája egyik ujjába s mezítelen kézzel kivesz onnét egy eleven rókát. Meglóbálja a rókát a levegőben s elereszti maga előtt a földre. Utcú a róka nekiiramodik a szekértábornak és Wesselényi lóháton mindenütt nyomában, 6-szor is kifordúl, befordúl a róka, Wesselényi mindenütt nyomában addig űzi, kergeti, zaklatja, míg a róka elfárad s magát meg nem adja. E kis tréfa után tánczra perdül, rakja reggelig, reggel visszaszáguld *Zsibóra*, mintha mi sem történt volna.

Még egész kölyök-ember volt *Wesselényi* akkor, mikor Zsibón és környékén a *János főherczeg* nevét viselő dragonyos ezred I. százada elszállásolva lett. Az ezredesöket *Szombatinak* hívták, ez természetesen a kastélyban lett elszállásolva. *Cserey* Heléna tudvalevőleg nem igen kedvelte az osztrák hadsereget s még azokkal a tisztekkel szemben is kimért volt, kik magyar származásúak voltak. *Szombati* ezredes nemcsak származására, de gondolkozására s érzületére nézve is magyar volt. Mint zemplénmegyei születésű, ismerte *Kazinczyt* és annak szava előadása után az öreg *Wesselényit*. Cserey Heléna szívesen látta tehát a háznál az ezredest, sőt egy napon az egész tisztikart meghívta ebédre. A fiatal tisztek a pompás ételek és tüzes borok mellett igen jól találták magukat. Ebéd után az ezredessel élükön a fiatal Wesselényi vezetése alatt meglátogatták az istállókat. A tisztek egyike bizonyos kicsinyléssel beszélt a Wesselényiék lovairól s különösen a *civil* lovasokról. A fiatal Wesselényi arcza lángba borult, erei kidagadtak halántékán, szemei tüzes villámokat szórtak s térdei a nagy indulat hevében reszketni kezdettek. De mindez csak egy pillanatig tartott. Wesselényi ura lőn önmagának és keletkező indulatjának. Hirtelen a kérkedő tiszt felé fordult s kérdi, hányan vannak önök itten? 8-an, felelé az. — Nos, én egy fogadást ajánlok. Önök mind a 8-an lóra ülnek, én is lóra ülök. Önök engem űzőbe vesznek; s ha két órán belül bárki közülök engem elfogni, vagy elérni, csak ujjával kabátomat megérinteni képes, úgy legszebb és legjobb lovamat magával viheti. De ha a fogadást én nyerem meg, úgy annak árát az ezredes úr fizeti meg: 4 héten belül küld egy akó tokajit édes anyámnak, úgy tudom, finom borai vannak.

Az ezredes, ki nagyon megszerette a fiatal Wesselényit, de ismerte a maga kitűnő lovastisztjeit, tiltakozott a túlnyomó erőben megnyilatkozó feltételek ellen, *egy* ellen 2 tisztet, majd 4-et, 6-ot ajánl fel, de Wesselényi nem tágít, ő marad egyszer kimondott szava mellett s kész mind a nyolcz tiszttel versenyre kelni. Csak édes anyja, *Cserey* Heléna, ki időközben odaérkezik, nem szól semmit. Ő már ismeri fiát, annak rettenthetlen bátorságát, merészségét és ügyességét. Végre is az ezredes kénytelen belenyugodni, bár amint Cserey Helé-

nának mondja, előre sajnálja, hogy a fia elveszti, mert 8 gyakorlott lovassal szemben el kell veszítenie a fogadást. De Cserey Heléna fenséges nyugalommal, büszke öntudattal felelé az ezredesnek: *„A nyertes fiam lesz!"*

Megkezdődik a mérkőzés, félkörben állanak a tisztek, közepén Wesselényi, ki *Kakas* nevű lovát ülte meg. Az ezredes kiveszi óráját, jelt ad a kürtösnek, megszólal a kürt, de még el sem hangzott első szava, Wesselényi lován tova repült. A kastélyból egyenesen a faluba, de a faluban nem az úton haladt tova, hanem árkot és kerítést átugratva száguldott villámgyorsasággal tova a szabad mezőkre. A tisztek két csapatra oszlanak: 4 jobbra, 4 balra indul. Megkerülni, bekeríteni akarják Wesselényit. A Szamos partján már-már utól is érik, de ekkor Wesselényi egy merész ugrással a habokba szökik s parton hagyja a bámuló tiszteket, kik rövid idő teltével visszafordulnak. De a Szamosból kivezető úton a híd mellett lesbe állanak, mert ez egyetlen visszatérő útja lehet Wesselényinek. És Wesselényi nemsokára a híd felé gyanútlanúl közeledik, de néhány lépésnyire a hídfőtől észreveszi a reá várakozókat, a kik már előre örvendenek a biztos csapdába esett Wesselényi megfogatásának. Egy gondolat, egy pillanat, egy fordulat s Wesselényi ismét tovavágtat tündér lábú paripáján. A tisztek mindenütt nyomában. Wesselényi ismét letérve az utról, tovaszáguld a mezőkön. De im előtte áll a megáradt Egregy patakja. De ismét egy gondolat, egy pillanat és Wesselényi már átugratta lovával a 3—4 öl széles patakot, a meredek túlparton hagyva az őt bámuló, de követni nem tudó üldöző tiszteket. A kitűzött 2 óra már vége felé jár. *Szombati* ezredes nyugtalankodik, hogy talán baja történt Wesselényinek, vagy a tisztek valamelyikének. De Cserey Heléna, a ki már 6 éves korában látta *Miklóst* szőrén megülni a trüszkölő ménlovat, nyugodt szívvel és derült mosolylyal várta a történteket. Soká nem is kellett várakoznia, mert ime csendes üggetésben még a kitűzött két órai idő eltelte előtt — megérkezik Wesselényi. Ámde üldözőinek sem híre, sem hamva. Már lovát is átadta volt lovászának Wesselényi, sőt a portól is megtisztította volt magát, mikor holtra fáradtan egyenként megérkeztek a lovas-tisztek. — „Báróné asszonyom — szólt most az ezredes Cserey Helénához fordulva — ön megnyerte a fogadást és én örvendek, hogy legjobb tokai boromat ily deli ifjúnak hőslelkü anyja fogja élvezni."

Az 1817. esztendőben a radnai fürdőre ment Wesselényi, de nem gyógyulás czéljából, mert erre ekkor még semmi szüksége nem volt, hanem pusztán szórakozás okából. Erről a fürdőzéséről Ujfalvy Emlékirataiban ezt olvastam:

„*Wesselényi* délczeg paripáin változatos időtöltésekkel mulattatá a fürdővendégeket. A vendégek egy reggel szokásosan a kút körül

gyülekezvén, egyedül *Wesselényi* hiányzott; mivel pedig máskor ő szokott első lenni, mostani késedelme szembetűnő vala. Midőn váratlanul megpillantották a falmeredekségű magas kőszirt-csúcs ormán lóháton, a fövegével integetni a bámulók felé. E rendkivül meredek magaslatra soha szarvasmarha legelni fel nem hatolhatott. És ő most lován ereszkedett le onnét, a nézők iszonynyal vegyült bámulatára. Aztán paripáját megszorítá, a kúthoz nyargalt s a legszebb körülszöktetéseket téve, barátságosan üdvözölvén a társaságot. Egy ismeretes szájhős, B. . . E. . . a Wesselényi bámulóit a saját személyére akarván fordítani, elkezdte beszélgetni, hogy neki is van egy paripája, melyen futva, játszva megmászná a meredeket. A fitymáló beszédre Wesselényi ingerlékeny vére talpából fejébe pattant; és nem is ok nélkül; mert csendesebb vért is megmozgatott volna. E paripát ugyanis Wesselényi félévig idomítá a nyaktörő próbára, időt és fáradtságot nem kímélvén; annyi paripái közül ez egyen kívül egy sem tudott ráválni. És ő e merész kivitelre, mint utánozhatatlanra büszke akart lenni. És ime a könnyelmű ficzkó ezt könnyűden kivihetőnek fitymálá. Wesselényi elképzelte, hogy csupa kérkedés. Mindegy, — de fáradtságos küzdelmeibe és hitébe vágott; azonnal elfordult a dicsekvőtől; sétált, sétált; mialatt fújt, mint egy vadkan, mely által indulatja kitöréseit szokta fékezni. Utóbb eleibe toppant, mintha leakarná gázolni, de mérsékelt hangon szólítá meg: „Ön nagyot akara; részemről, ha magas kedvemben kitalálnám szalasztani, hogy a ház tetejére fellovagolok, bizony mindjárt hozzáfognék, ha hatvanhat nyakamba kerülne is. Szabadjon hinnem, hogy ön is igéretének álland, mert becsületes magyar ember szavát szokta tartani.“ Másnap híre terjedt, hogy B. . . E. . . a mult éjjel titkon mindenestől elkotródott. Wesselényi sértett ambiciója ki volt elégítve.“

A TÖRVÉNYHOZÓ TESTÜLET SZERVEZETE 1848 ELŐTT.

Magyarországban.

A törvényhozó hatalom gyakorlása a Szent István koronájával törvényesen megkoronázott királynak és az országgyülésen törvényesen képviselt országnak közös joga; eszerint tehát sem a király országgyülés nélkül, sem az országgyülés király nélkül törvényt nem alkothat, nem módosíthat, nem magyarázhat, mindazáltal vannak a királynak az országgyülés irányában bizonyos felségi jogai. Ezek fontosabbjai a következők:

1. Az országgyülés kihirdetési, egybehívási, elnapolási, feloszlatási és bezárási joga.

2. A törvény-kezdeményezés joga, mely szerint a király előterjesztvényeiben (propositiones regiae) törvényjavaslatokat terjeszt az országgyűlés elé, melyeket az tárgyalni köteles. (De a tárgyalás sorrendjét az országgyűlés határozza meg.)

3. A törvény-szentesítés joga, vagyis a király hozzájárulása s beleegyezése nélkül semmiféle javaslat törvénynyé nem válhat. E jog a királyt kizárólag és szabadon illeti, úgy hogy annak megadására valamely esetben jogilag kötelezve nincsen.

4. A törvény kihirdetési joga.

A törvényhozó hatalom másik tényezőjét a nemzet „Karok és Rendek" nevezete alatt négy országos rend képviselte: 1. az egyházi főpapok; 2. a világi főurak; 3. a nemesek; 4. a királyi városok rendje.

E négy rend két táblára oszlott: *a*) a fölső, *b*) az alsó táblára.

a) *A fölső tábla* (*Excelsi Proceres.*)

A fölső táblához tartoztak 1. a főpapok közül: a kath. és görög (római, g. kath. és g. nem egyesült) megyés érsekek és megyés püspökök (a választott és fölszentelt püspökök szokásból), a pannonhalmi főapát; a zágrábi nagyprépost (mint vrnai perjel) és a jászói prépost; 2. a világi főurak közül: az ország zászlós urai (Barones Regni), a koronaőrök, a főispánok, a fiumei kormányzó, a herczegek, grófok és bárók, ha gyámság vagy gondnokság alatt nem állottak.

A felsorolt egyházi és világi főurak külön királyi levél által hívattak meg az országgyűlésre, melyre megjelenni tartoztak s melyen személyesen bírtak ülés- és szavazati joggal; ha személyesen meg nem jelentek, még a világi főurak özvegyei is követeket küldhettek, söt küldeni tartoztak, de ezen távollevők követei az alsó táblánál foglaltak helyet. (Absentium ablegatus.)

A felső ház elnöke a *nádor*, kit akadályoztatása esetében az *országbíró* s ha ez is akadályozva volt, a tárnokmester helyettesített. Az elnök jobboldalán ült az ország prímása, a római kath. érsekek, a megyés püspökök (ezek a felszenteltetés ideje szerint), a választott és czímzetes püspökök, a pannonhalmi főapát, a zágrábi nagyprépost, a jászói prépost;

baloldalán a világi urak, a következő sorrendben: *az országbíró, horvátországi bán, tárnokmester;* a többi zászlós urak kineveztetésök ideje szerint (királyi lovászmester, főpohárnok, főkamarás, főasztalnok, főajtónálló, főudvarmester, a testörség kapitánya), *a pozsonyi gróf*, a két koronaőr, a főispánok (előbb az örökösök s ezek után a többiek beiktatásuk ideje szerint), a magánosok,* Fiume kormányzója, Horvátország egyik követe, a görög nem egyesült érsekek és püspökök.

b) Az alsó tábla. (*Status et Ordines.*)

Az alsó táblának tagjai:

a) a királyi tábla (két főpapja és két bárója kivételével), a kapcsolt részek és báni hivatal ítélő mestere;

b) a kapcsolt részek, azaz: Dalmát-, Horvát- és Tótország két követe;

c) az egyházi rendből: 1. a fő-, székes és társas káptalanok követei, kiket a prépost és káptalanbeliek választottak. A káptalanok többnyire egy, némelyek két követet küldöttek. Gyakorlatnál fogva meg volt engedve, hogy egy küldött két káptalant is képviselhessen. 2. A káptalanokba be nem kebelezett világi és szerzetes apátok és prépostok, kik királyi adományozásnál fogva (collatione regia) nemesi földbirtokokkal ellátott javadalmakat birtak;

d) a nemesi rendet a vármegyék által szabadon választott követek képviselték, kiknek nemesi származásúaknak és birtokosoknak kellett lenniök; mindegyik megye két követet küldött. Ugyanazon követ több megyét nem képviselhetett;

e) a városi rendet a városi tanács által választott követek képviselték. Nagyobb városok két, kisebbek egy követet szoktak küldeni;

f) a szabad kerületek követei; a jászkún kerületek két, a hajdú város-kerület két, a fiumei és buccari-i tengermelléki kerületek két vagy egy követet küldöttek;

* Régebben, vagyis az 1885. VII. t. cz. megalkotása előtt minden nagykorú és önjogú magyar *herczeg, gróf* vagy *báró*, még ha tényleges katonai szolgálatban állott is, a főrendiháznak születésénél fogva, tehát ipso jure tagja volt, most azonban csakis azok kapnak királyi meghívó levelet, kiknek oly terjedelmű ingatlan birtokuk van, mely után évenkint legalább 6000 korona, 3000 forint évi adót kell fizetniök.

g) A távollevő egyházi főpapok vagy világi főurak s ezek özvegyeinek követei.* (Absentium ablegatus.)

A királyi tábla tagjai a királyi kamarai pénztárból, a megyék és városok követei a házi pénztárból (cassa domestica) szálláson kívül napidíjat kaptak. Járt pedig a királyi táblai bírónak 8 forint, a megyei követnek 6 forint, a városinak 2—4 forint. A távollevök követei közpénztárból nem kaptak napidíjat, őket küldőik fizették.

Az alsó táblának elnöke volt a királyi személynök (Personalis Praesentiae Regiae in Judiciis Locumtenens), akadályoztatása esetében az alnádor vagy alországbíró.

Az elnök a királyi tábla tagjaival korlát által elkülönített emelvényen ült; jobbról — a korláton kívül — az egyházi rend, kerületek és a távollevők követei; középen a dunai, Dráván túli megyék és dunai városok; balról a tiszai megyék és városok követei foglaltak helyet.

A TÁRGYALÁSOK MÓDJA ÉS RENDJE.

A király által kihirdetett országgyülésre a meghívás királyi meghívó levél (litterae regales) által történt, melyet a magyar királyi udvari cancellaria mindazoknak megküldött, kik az országgyülésen vagy személyesen vagy képviselőik által megjelenni jogosultak voltak.

A meghívottak a királyi levélben kijelölt helyre és kitüzött időre megjelenni és a tárgyalásokban részt venni tartoztak. Akik ő felsége a király vagy a nádor és személynök engedélye nélkül az országgyülésen meg nem jelentek, vagy annak tartama alatt távoztak, a törvény által szabott bírságot megfizetni tartoztak.

Az országgyülés megnyitása előtt mindkét tábla tagjai a nádornál és prímásnál tisztelegtek; az alsó tábla tagjai a personalisnál is, kinek megbízó leveleiket benyujtották.

* A királyi tábla ítélőmesterei és bírái a korláton belül ültek, de szavazati joggal nem birtak; a távollevő főrendek képviselői a korláton kívül foglaltak helyet és sem tanácskozási, sem szavazati joggal nem birtak. Főszereplésük abból állott, hogy az országgyülés tárgyalásain jelen lehettek és így önképzésükre bő alkalmuk nyílt.

Az országgyűlést az ünnepélyes Veni sancte után a király vagy személyesen, vagy biztosa által trónbeszéddel nyitotta meg s ez alkalommal a királyi előterjesztvényeket (propositiones regiae) átadta a personalisnak.

Ezek után kezdődtek a tanácskozások.

Minden országgyűlési tárgyalás kezdeményezése, régi hazai szokás szerint, az alsó táblán történt: a főrendek a kezdeményezésre csak annyiban folytak be, amennyiben némely fontosabb tárgyak előleges tárgyalására mindkét tábla tagjaiból álló országos küldöttségek (regnicolaris deputatio) neveztettek, illetve választattak.

A tanácskozások menetét illetőleg háromféle ülést különböztettek meg:

1. *kerületi* ülést (circularis sessio);

2. *országos* ülést (regnicolaris sessio), és pedig *a)* az alsó, *b)* a fölső táblánál;

3. *elegyes* ülést (mixta sessio).

1.

KERÜLETI ÜLÉS (CIRCULARIS SESSIO).

A kerületi üléseket régebben a megyék kerületenként tartották, vagyis a *Dunáninnen, Dunántúl, Tiszáninnen, Tiszántúl* fekvő megyék követei külön értekeztek; később a két dunai és két tiszai kerület együtt tanácskozott, sőt már 1741-ben egyes tárgyakról mind a négy kerület megyéi együtt értekeztek. 1790-ben a kerületi ülésekben a káptalanok és városok követei is részt vesznek; 1802-ben pedig mind a négy kerület egybeolvadt s az alsó táblának összes alkotó elemeit — a királyi táblát kivéve — magában foglalta; e szerint ezen kerületi ülésekben csak az alsó táblának tagjai birtak szólási és szavazási joggal.

A kerületi ülésekben hetenkint két, más és más, egy dunai, egy tiszai követ elnökölt; a jegyzőket maguk választották.

E kerületi ülésekben vitattak meg előbb minden tárgyat;

a hallott szóbeli tanácskozás alapján készítették a jegyzők az izeneteket — nunciumokat; a jegyzők által szerkesztett nunciumokat az országgyülési ifjúság leírta, az elnök kiosztotta s a kerületi ülésben újolag tárgyalták; a véglegesen megállapított nunciumokat a kerületi elnökök országos ülésben a personalisnak átadták, aki aztán gondoskodott azoknak az alsó és felső táblához való küldéséről.

Megjegyzendő, hogy a kerületi ülés végzései, melyeket az országos ülés módosíthatott vagy a napirendről levehetett, csupán kezdeményezési, tanácskozási jellegüek voltak és csak akkor váltak határozattá, ha azokat az országos ülés jóváhagyta.

II.

ORSZÁGOS ÜLÉS (REGNICOLARIS SESSIO).

a) Az alsó táblánál.

Az országos ülésben, melynek idejét a personalis az országház kapuira kiszegezte s a követeknek küldött meghívó által hirdette ki, ritkán történt indítvány, s ha történt, az indítványozott ügyet vagy mindjárt tárgyalták, vagy legtöbbnyire előleges megvitatás végett a kerületi ülésre utasították. Rendszerint a kerületi ülés elnökei által benyújtott, a kerületi ülésekben már megvitatott nunciumokat tárgyalták s azokat vagy helybenhagyva, vagy módosítva táblai végzésekké emelték. A határozatot a personalis a szólók nyilatkozatából kivehető többség szerint mondotta ki, volt azonban eset, — legalább az 1825. évi országgyülésen — midőn a szavazatokat egyenkint is megszámláltatta.

Ha az elnök a határozatot kimondotta, ezután már a szavazatot visszavonni vagy megváltoztatni nem lehetett. A végzésre nézve óvást tenni szabad volt ugyan, de ellenmondani tilalmas volt.

A megyei követeket küldőik (committens) utasításokkal (instructio) látták el, vagyis kijelöltek bizonyos tárgyakat, melyeket a követeknek megyéik, committenseik nevében indítványozni, fölemlíteni, pártolni kellett. Így például az 1825. évi országgyülésre Nógrádmegye a következő utasítást adta kö-

veteinek: Követ uraknak szorosan meghagyjuk, hogy a közadó felemeléséről, katonaállításról szóló s egyéb sarkalatos törvények megváltoztatásába ne ereszkedjenek, hogy az adóhátralékok megsemmisítését, a porták kiigazítását, az országgyűlésnek minden harmadik évben tartását, a patensek megszüntetését, a megyéknek egymás között levelezését, stb. kérjék és sürgessék.

Ha az országgyűlésen oly ügyek merültek föl, melyek a követek utasításában megemlítve nem voltak, ez esetben utasítást kellett kérniök.

Bár az utasítás törvényes erejére nézve szétágaztak a vélemények: mégis általános nézet szerint azok szellemében eljárni a követeknek kötelessége volt; ez iránt azonban csak küldőinek tartozott felelősséggel és azért utasítás nélkül, sőt utasítás ellenére is szavazhatott s e szavazata érvényes volt; de ha ez eljárás miatt küldői bizalmát elvesztette, azok őt azonnal visszahívhatták és helyette más követet küldhettek.

Az alsó tábla országos üléseinek jegyzőkönyvét elnökileg kinevezett királyi táblai tagok és az alsó házból választott censorok (számra nyolcz) vezették. E jegyzőkönyveket azelőtt latin, 1790 óta magyar és latin nyelven szerkesztették. 1832 óta azonban csupán magyar nyelven.

Az alsó tábla végzéseit 1790 előtt rendesen élőszóval, azóta írásban és néha élőszóval küldöttség által közölték a főrendekkel. A küldöttséget a personalis nevezte ki az alsó tábla minden alkotó eleméből; szónok mindig egyházi férfiú volt.

b) A fölső táblánál.

A főrendek az alsó tábla nunciumát minden más előleges tanácskozmány nélkül az országos ülésben tárgyalták. Az elnök a többséget itt is a szónokok nyilatkozatai után az említett „vota non numeranda, sed ponderanda“ elv szerint állapította meg s mondotta ki a határozatot, mely szerint a főrendek az alsó tábla javaslatait vagy egészen elfogadták, vagy módosítást (reflexio) javasoltak, vagy egészben visszautasították.

A főrendek határozatát az alsó táblánál szintén a nádor által kinevezett küldöttség vagy írásban, vagy élőszóval tudatta, melynek szónoka mindíg püspök volt.

A főrendek által javasolt módosításokat az alsó tábla többnyire ismét kerületi, aztán országos ülésben újra megvitatta s vagy elfogadta, vagy nem, vagy némileg módosította s a fölső táblához visszaküldötte.

Ily módon izeneteket és válasz-izeneteket a két tábla egymás közt, különösen fontosabb ügyekben többször váltott.* Ha (néha hosszas alkudozások, át- és visszaküldések után) a fennforgott tárgyban a két tábla megegyezett, az mint országgyülési végzés a királyi Felséghez föliratkép fölterjesztetett.

III.

ELEGYES ÜLÉS (MIXTA SESSIO).

Az elegyes ülés a nádor elnöklete alatt az országgyülés összes tagjaiból, tehát a fölső és alsó táblából alakult; ez elegyes ülésekben írták alá a nádor és a prímás az országgyülési végzéseket; itt pecsételték meg az ország pecsétjével; innét terjesztették föl a Felséghez; itt olvasták fel a föliratra küldött királyi leiratot; itt választották a nádort és a koronaőröket; itt nyújtották be a két táblából kinevezett országos bizottságok jelentéseiket; itt egyenlítették ki a két tábla közti eltéréseket. E miatt újabb időkben nem tartottak elegyes ülést, nehogy a szavazatok iránt fölmerülő nehézségek szőnyegre kerüljenek; itt hirdették ki a szentesített törvényeket, valamint az országgyülést berekesztő királyi leiratot.

Az országgyülési tárgyalások szabadságát törvény biztosította; ezen szabadszólási jognál fogva országgyülési tanácskozásban való véleményért, nyilatkozatért senkit megfenyíteni, megbüntetni nem volt szabad; mindazáltal, ha bárki akár az országgyülést, akár annak tagját illetlen, bántó, rágalmazó nyilatkozattal megsértette, az 1723: VII. t.-cz. 1. §-a szerint többnyire bírságban marasztaltatott el; de volt eset, hogy követi állását is el kellett hagynia.

* Így például a Wesselényi személyében megsértett szólásszabadság tárgyában az alsó tábla — a makacskodó főrendi táblával 1835 június havától — 1840 május haváig nem kevesebb, mint 23 üzenetet váltott.

Ha az országgyülési ügyekre vonatkozólag megvesztegetés történt, mind az adakozó, mind a vevő becsületét vesztheté (tam dantes, quam accipientes in poena infamia convinci possint 1649. XLIV. cz.).

Az ülések mind a két táblán nyilvánosak voltak; a jurátusok, a követek írnokai, a tanuló ifjúság és a többi hallgatóság részint a teremben, az asztalok körül, részint a karzaton helyezkedett el. Az országos ülésekre mind a tábla tagjai, mind a jurátusok és követi írnokok kardosan, nemzeti öltönyben jelentek meg.

A TÖRVÉNYHOZÓ TESTÜLET SZERVEZETE 1848 ELŐTT.

Erdélyországban.

A fejedelmi kor előtt Erdélynek törvényhozása Magyarhonnal közös lévén, a rákosmezői gyülések, a hol minden nemes lóháton és fegyveresen jelent meg, reá is szólanak. A városok meghívatása első nyomait 1405-ben látjuk s világos meghívatásukat 1447-re tehetjük. A megyék követek általi képviseltetése pedig Mária királyné alatt, a XIV. század vége felé kezdődött.

Már ez időben Erdélynek külön tartományi gyülései vannak, de csakis a magyarhoni törvényhozás határozatai alkalmazására látszanak szorítkozni. A nemzeti fejedelmek korában életbe léptetett önálló országgyülések elsőjének az 1529.-it nézhetjük; mi 1536-tól oda fejlett, hogy minden évben megtarták; később minden évben kettőt tartanak, az elsőt *Szent György-*, a másikat *Szent Mihály* nap körül; 1622-ben a Szent Mihály-napit eltörölték ugyan, de azért még azután is voltak évek, melyekben négy, öt, söt több gyülést is kellett tartaniok.

Erdélyben a királyi hivatalosok és a követek *egy kamarában* ültek, amelynek feje az országosan választott országos elnök volt. Tollvivők a szintén országosan választott ítélő mesterek voltak, tagjai pedig a kormánytanács, királyi tábla, a vármegyék főispánjai, a székely székek főkirálybírái, a főbb birtokosságból kiszemelt s saját költségükön megjelenő királyi

hivatalosok, végre a megyék, székely és szász székek, királyi és mezővárosok követei, a kik napdíjat húzták.

Az országgyülés tartása soha sem volt állandóan valamely városhoz kötve: hol és mely napon kezdődjék, a fejedelem tűzte ki azt összehívó levelében.

Az érkező tagokat kirendelt kész szállások fogadák.

Eljövén a határnap, a fejedelem vagy helyettese tanácsosai kíséretében megjelent, megnyitá az ülést, beszédében megemlítvén a tanácskozás lényegesebb tárgyait; később az országos elnök elfoglalta székét, névsort olvastatott, s a minden igazolás nélkül kimaradottak 200 forint büntetésben marasztaltattak. Ezután kezdődött a tanácskozás, minek nyelve mindíg a magyar volt.

Az országgyülési tanácskozások tárgyai: a királyi előadások feletti tanácskozás, sérelmek orvoslása, új törvények hozása, régiek eltörlése, országos hivatalok választása, a jövő évi adó kivetése, szövetségkötés, háború-indítás s az e végre kívántató fegyveres erő megszavazása, végre az ide tartozó perek ellátása.*

E mellett biztosítva volt a szólásszabadság és szabad szózat, illetve szavazási jogosultság.

Bármennyire megszorítá is a fejedelmeket a törvény, ha szintén kedvök lett volna is országgyüléseket nem tartani; nem tehették, mert a megyék kettőt tagadtak volna meg: *az évi adót és a fegyveres erő előállítását,* miben csakis az országgyülésnek engedelmeskedtek. S ha lett volna fejedelem, ki oly czéllal hívta volna össze az országot, hogy e kettőt megszavaztatván, azzal a gyülésnek véget vet: azon taktikával találkozott volna, mit az újabb időben is követtek, hogy a királyi előadások tárgyalásával minden sérelmet kapcsolatba tudtak hozni s míg a sérelmek orvosolva nem lettek, pénzt és katonát nem adtak. Lefolyván a gyülés, az ítélőmesterek a végzések nyomán törvényczikket alkottak, felterjesztették s nem oszlottak el addig,

* Erdélyben a nemzeti fejedelmek ideje alatt a hűtlenségi és felségsértési perekben mindíg maga az országgyűlés ítélkezett. A Leopoldi Diploma megkötése, vagyis 1690 után, mind ritkábban tartatván országgyűlés, eme perekben is a marosvásárhelyi királyi tábla kezdett ítélkezni.

míg a fejedelem a megerősített végzéseket nem kézbesítette és ki nem hirdette.

Minden országgyűlés végzései külön jöttek napvilágra; fájdalom, 1610-ig csak kéziratban. Rendesen a fejedelem aláírása s fejedelmi pecsétjével voltak megerősítve; néha valamelyik ítélőmester is aláj egyezte; vannak olyanok is, melyeket csak ítélőmester írt alá, de a fejedelmi pecsét nem hiányozhatott sohasem.

Magyarország és Erdély törvényhozó testületei, azok szervezete és hatásköre között sok és lényeges eltérés mutatkozik, melyek közül néhányat, mint az akkori idők viszonyainak ismeretére világot vetőt, főbb vonásokban megösmertetni kötelességemnek tartom.

Magyarországon a törvényhozó testület két házból állott: főrendi táblából, s karok és rendek táblájából. A főrendi táblának hivatali méltóságokból kifolyólag és előkelő származások czímén voltak tagjai. Hivatali méltóságuknál fogva — a régi szervezet szerint — a római és görög katholikus egyház főpapjai, az ország zászlósurai, a korona őrei, az örökös főispánok, a vármegyék és törvényhatósági joggal felruházott városok hivatalban levő főispánjai; születésüknél fogva pedig tagjai a herczegek, grófok és bárók, vagyoni censusra való tekintet nélkül, ha egyszer nagykorúságukat elérték, végre Horvát-, Szlavon-, és Dalmátországok küldöttei. — A karok és rendek táblájának tagjai hivataluk és illetve állásuknál fogva a székes káptalanok küldöttei s a királyi tábla valamennyi tagja. Választás folytán tagjai az alsó táblának a vármegyék két-két követe, a szabad királyi városok két-két követe s a többi városok egy-egy követe. Magyarországon a felső táblának elnöke rendszerint a nádor, annak akadályoztatása esetében az országbíró. Az alsó táblának elnöke a királyi személynök, a ki egyúttal a királyi táblának is elnöke; helyettese pedig az alnádor, ki a királyi táblán is a helyettes elnöki méltóságot viseli. Magyarországon a tanácskozás s határozathozatal nyelve 1825-ig még az alsó táblán is latin volt, a felső táblán pedig a tanácskozás és izenetváltás nyelve 1830-ig, vagyis Wesselényi felléptéig, szintén latin volt.

Erdélyben csak *egy házból* áll a törvényhozó testület s ennek tagjai részint születésük, részint hivatali méltóságuk folytán a királyi meghívó levéllel meghívott nagykorú grófok és bárók, császári és királyi kamarások, kormányszéki valóságos belső titkos tanácsosok, a marosvásárhelyi királyi tábla elnöke és ítélőmesterei, a kincstári főigazgató, valamint a római és görög katholikus egyház meghívott püspökei és kanonokjai. Választás útján pedig tagjai voltak a vármegyék követei, a magyar vidékek követei, a szász vidékek követei, a székely székek követei és a taxalis helyek vagyis városok követei.

WESSELÉNYI ÉS SZÉCHENYI, MINT A NAGY REFORMOK ÚTTÖRŐI.

Az 1820. esztendő nemcsak a *Wesselényi*, de a *Széchenyi* életében s így a magyar nemzet fejlődésének történelmében is egyike a legnevezetesebbeknek. *Széchenyi* István, ki még ekkor huszárkapitány a báró *Simonyi* József nevét viselő debreczeni huszárezredben, ebben az esztendőben veszti el édes atyját, a magyar nemzeti múzeum megalapítóját, gróf *Széchenyi* Ferenczet.

Wesselényi Miklós ebben az esztendőben készül barátja, *Döbrentey* Gábor tanácsára tanulmányai és tapasztalásai kiegészítése czéljából a *göttingai* egyetemre menni. 1820 tavaszán útra is kel s útja Nagykárolyon át *Debreczenbe* viszi. Ott Debreczenben a nagyerdei mulatságon, melyet Széchenyi épen legénysége megvendégelésére rendez, ösmerkednek meg egymással. A sasszemű Wesselényi csak futó tekintetet vet Széchenyire s már érzi, hogy ez ember élete, ez ember sorsa nem közönséges s rája nézve nem közömbös. És a világlátott *Széchenyi*, ki a lipcsei csatában vitézségi érmet nyert, ki az 1814-ben Bécsben megtartott udvari ünnepségek alatt egyik kedves és kedvelt alakja volt a legfelsőbb köröknek, csak néhány szót vált Wesselényivel s már tudja, már érzi, hogy annak élete és sorsa nem közönséges, söt hogy az az ő életére és sorsára döntő befolyással fog birni. Mert téves azt hinni, hogy csak a szerelem országában találják meg egymást a titkon égő szerelmes szívek; ugyanazon törvény uralkodik a barátság, söt a gyűlölség országában is.

Wesselényi és *Széchenyi* családi leszármazás, gyermekkori neveltetés, ifjúkori emlékek és eddig szerzett élettapasztalatok tekintetében két, egymástól sokban elütő természet, de azért egymást mindenben megértő két rokonlélek. *Széchenyi*, a fiatal és gazdag huszártiszt, a vitézség érdemjeleinek egész csoportozatával mellén, a kitűnő lovas, vívó és úszó és nyugat-európai ismeretekkel bíró férfiú, ép oly figyelem, tisztelet, szeretet és bámulat tárgya volt ez időtájt Magyarországon, mint a nálánál 5 évvel fiatalabb *Wesselényi* Erdélyben. Csak néhány rövid esztendőnek kellett elmúlni, épen annak az időnek, míg Széchenyi és Wesselényi Nyugat-Európát bejárták és nevök, miként addig közönséges halandóé soha, tiszteltté és ünnepeltté lőn Magyarország rónái és Erdély bérczei között egyaránt.

Széchenyi idősebb, tanultabb és tapasztaltabb, de épen ezért csüggedtebb s a nemzet jövendője iránt bizalmatlanabb volt, mint Wesselényi. — Ellenben *Wesselényi*, kit az ősz Kazinczy Berzsenyi Dániel, Kisfaludy Sándor, gróf Dessewffy József és gróf Festetich Györgyhöz intézett leveleiben csak *„princeps juventutis“* néven nevezett, Széchenyinél fiatalabb, annál kevesebb világot látott, saját és nemzete erejében jobban hivő és erősebben bízó volt, mint Széchenyi. Az egyiknek, *Széchenyinek* jelszava: Ha Isten velünk, ki ellenünk; a *másiké* sokkal rövidebb, mert csak két szóból állott: *„nunquam retro“*, vagyis: soha meghátrálni; az egyiknek, *Széchenyinek* alaptétele az ország boldogsága és boldogulása tekintetében: legyünk elébb gazdagok, majd azután leszünk szabadok; a másiké, *Wesselényié:* legyünk elébb szabadok, aztán könnyen leszünk gazdagok.

Széchenyi külföldi utazásaiban szerzett ismeretei alapján tett összehasonlításokat elmaradt hazája és az előrehaladott külföld között. Ez összehasonlítás alapján jött arra a hitre, jutott arra a meggyőződésre, hogy a tétlen nemzetet fel kell rázni a maga tespedéséből, össze kell gyűjteni a szétszórt és nyugvó erőket, azokat összhangzatba kell hozni az uralkodó család érdekeivel és érzelmeivel s ekként kell megvalósítani azt, mit ő röviden így fejezett ki: *„Magyarország nem volt, hanem lesz.“* Ellenben *Wesselényi* elmaradásunkat nem egyedül önmagunkban kereste és találta. Ő a magyar nemzet történel-

ménck fényes lapjaiból úgy tanulta és úgy tudta, hogy Szent István, Szent László, Könyves Kálmán, Nagy Lajos és Hunyadi Mátyás alatt nagy és hatalmas, tisztelt és rettegett volt a magyar, söt szerinte a magyar nemzet bukását, a bécsi hatalom alá való jutását nem annyira a mohácsi vész, mint inkább a 12 esztendővel megelöző 1514. évi kegyetlen törvények okozták, melyek a magyar nemzetnek munkabíró és ha kellett, fegyverfogható népének legnagyobb részét, a magyar parasztságot a röghöz kötötték, örök szolgaságra kárhoztatták. 500,000 nemes vajmi kevés Bécscsel daczolni, de 10 milliónyi szabad magyar hitén, erkölcsén és honszerelmén semmi földi hatalom vagy ármány erőt nem vehet. A földet s a földhöz kötött jobbágyságot felszabadítani, a sajtó- és szólásszabadságot biztosítani, Erdélyt Magyarországgal egyesíteni: ezek a Wesselényi kedvencz eszméi. És bármi szükségeseknek és hasznosaknak tartja is Széchenyi alkotásait: *a Tisza szabályozását, a Vaskapu megtisztítását, az akadémia megalapítását, a lánczhíd építését, a lóversenyek és nemzeti kaszinó életre keltését*, mégis kimondja nyiltan, bátran, hogy ez helyzetünkön lényegében nem változtat, csak türhetőbbé és elviselhetőbbé teszi *eddigi gyarmati helyzetünket.*

Hogy a két nagy férfiú közül melyiknek volt igazsága, azt, bár letüntök óta félszázad eltelt, ma még bajos volna eldönteni. Talán itt is középen fekszik az igazság. Gazdaságilag megerősíteni a nemzetet, egyúttal annak a történelemben és évezredes alkotmányában nyugvó intézményeit megerősíteni, fejleszteni, kiépíteni egészen odáig, hogy a magyar nemzet ne csak a históriában és az álmokban, de a rideg valóságban is minden kellékével bírjon egy önmagával rendelkező, más népektől minden tekintetben független nemzetnek, *szerintem nem két ellentétes irány, nem is egymást keresztező, hanem inkább két, párhuzamosan haladó út, melyek mindenike a nagy czél megvalósítását megkönnyíti, elősegíti.*

Az isteni gondviselésnek valóságos csodás kegyelme kellett ahhoz, hogy két ilyen külön származású, gondolkozású férfiú egymásra találva, egymást felösmerje, megösmerje, megszeresse, kiegészítse. Pedig ez megtörtént és bár később politikai útjok különvált, a legszentebb és legtisztább barátság által össze-

fűzött szíveik egymás iránt nem haragot, de még csak boszúságot sem táplált. Legfényesebb bizonyságot teszen erről *Széchenyi* és *Wesselényi* naplója. És bár *Széchenyi* nemcsak naplójában, de röpirataiban és leveleiben is sokkalta erősebb, mondhatnám kíméletlenebb, mint azt a közöttük való barátság megengedhetővé tenné, ez akként és az által leszen érthetővé, hogy Széchenyi okulva a Thököly és Rákóczi-féle mozgalmak gyászos végezetén, nagyon féltette nemzetét az újabbi erőpróbától és különösen a forradalomtól. Ellenben *Wesselényi*, mint sokszor mondá, készebb vala meghalni, mint szolgaságban élni. És Wesselényi eme hitének és meggyőződésének, megalkuvást és meghátrálást soha nem ismerő természetének oly időben és oly körülmények között adott kifejezést, melynek valósága felett józan elmével senkinek kételkedni nem szabad, nem lehet.

Széchenyi 1831 deczember 5.-én Pestről levelet küldött az akkor Zsibón időző Wesselényinek, melyben a következőket írja:*

„Leveled édes barátom felette lesújtott, elszomorított. Én, noha tudom, senkinek szeme előtt becsületedet, jó híredet fentartani nem leszek kénytelen; mert az elsővel mindenki előtt legnagyobb mértékben bírsz; a másikat pedig homályosítani senki nem képes. Hanem — a mi felette lesújtott, nem annyira azon veszedelem, melyben vagy, mint inkább azon meggyőződés, mert *többé magamat nem csalhatom*, hogy én másképen látom hazánkra nézve a dolgok mibenlétét, mint te és én nem tartom azon módokat helyeseknek, vagy hogy jobban mondjam: czélhoz vezetőknek, melyekhez te nyúltál, *Honunk* előmozdítása végett; azt, akármi keserűen essék is, egyenesen ki kelle mondanom. Lelked tisztaságáról bizonyos vagyok és remélem, te viszont az enyéméről nem kételkedsz. *De látom, útainkban elágazunk*. És ez haszon, kár-e honunkra — kérdés! A jövő téltől csudákat vártam; én minden körülményeket fölötte kedvezőknek tartom.

Keblem oly tele van — nem írhatok tovább; kár volt értekeznünk és valóban kár, hogy örökké divergentia végkép sarkából kidöti hazánk reményeit. Élj boldogúl, mélyen tisztelt anyádat igen-igen tisztelem. Levelemet miért hosszabbítsam? *mi nem járunk egy úton*. Te egy-két sor okoskodásnak nem engedsz, tudom, mert meg-

* Széchenyi ezen levele eredetiben megvan a Wesselényi-levéltárban, egyébként megjelent a Majláth Béla által 1889-ben kiadott levelei között 158. szám alatt. Wesselényinek Széchenyihez, valamint Kossuth és Deákhoz intézett leveleit csak a levélmásolati könyvéből ismerjük, maguk az eredetiek, fájdalom, nyom nélkül elvesztek.

győződésed sok gondolkodás utáni; így nálam az eset. Néhány heti egymással lét tán sokat rendbe hozott volna köztünk, mert tudom, hogy vagy te hajlanál, vagy én engednék, a mi talán nem lett volna káros a közjóra. Isten veled s bízzál barátodban, ki soha nem fogja felejteni, mily szent barátság kötele kapcsolt minket egybe.

Széchenyi István."

A mai kor gyermekének lehetetlen, hogy fel ne tünjék az a nehézkes nyelv, az a magyartalan magyarság, mely Széchenyinek, kinek Kossuth maga adta e nevet: „legnagyobb magyar", minden sorából kitűnik. De hát már fentebb említém, hogy Széchenyi neveltetése és gyermekkora a Wesselényiétől egészen elütő vala. *Széchenyi* nevelője *Liebenberg* János soproni származású és a német kultura emlőin táplálkozott professor volt. Ezzel a derék Liebenberg Jánossal teljes 14 éven át levelezett (1814—1828) Széchenyi, 70 levelet írván neki, természetesen valamennyit ékes német nyelven. Ellenben *Wesselényi* nevelője és barátja a sokszor említett, tűzvérű, lánglelkü *Pataki* Mózes volt. Széchenyi a maga naplóit következetesen *mindvégig német nyelven vezette* s leveleit mindaddig, míg Wesselényivel meg nem ismerkedett és illetve avval bensö barátságot nem kötött, német nyelven írta. Még a *Cserey* Helénához *Debreczenből* 1821 szeptember 30.-ról keltezett, valamint a báró *Wesselényi* Miklóshoz *Wagendorfból* 1822 november 27-röl intézett elsö levele szintén németül van fogalmazva. Magyar levelet Széchenyi 1825 november 3.-a elött, vagyis az elött, míg a pozsonyi rendek elött a magyar tudományos akadémia alapítására összes birtokai *egy évi* jövedelmét fel nem ajánlotta, soha senkinek, ha csak cselédeinek, nem írt. Ezen idöszak elötti magyar levelére legalább sem a magyar tudományos akadémia, sem a nemzeti múzeum, sem az erdélyi múzeum-egylet, sem a Wesselényi-család levéltárában nem találtam.

De térjünk vissza tárgyunkhoz s lássuk, mit felelt *Wesselényi* Széchenyi fenti levelére. Wesselényi eme levele, mely *Zsibóról* 1831 deczember 18.-áról van keltezve, nemcsak azért bir különös értékkel, mert eddigelé közölve nem volt és mert Széchenyihez szól, hanem és föleg azért, mert Wesselényi ezt olyan idöben és körülmények közt írta, mikor szívét a legnagyobb fiúi fáj-

dalmak marczangolták. Édes anyja, *Cserey* Heléna tudvalevőleg 1831 deczember 16.-án halt meg és deczember 18.-án, mikor Wesselényi e levelet írta, még el sem volt temetve, s a mint naplójában megjegyzi, a választ Széchenyinek anyja koporsója mellett írja meg.

Ime a válasz:

„Kedves barátom! Jó Anyám holtteste mellett vevém leveledet. Új hibáztatásod, feddésed valóban derék balzsam marczangolt szívemre! — kivált barát kezéből! Ilyen választ venni olyan levélre, a milyet én írtam neked, nem vártam. De ha kellett ilyet vennem, ez az óra volt legalkalmasabb reája.

Elágaztunk tehát egymástól! azt mondod. Hibásoknak vagy czélhoz nem vezetőknek tartod azon módokat, melyekhez én nyúltam. Sajnálod, hogy örökös divergentia (ellentét) sarkából kidöntendi hazánk reményét; s végre azzal látszol tőlem búcsúzni, hogy mi nem járunk egy úton. Az érzés világánál nézve leveledet, sötét annak színe s nekem méregnél keserűbb. De ha azt a józan ész rámájára vonom, megvallom, nem értem . . . Reám, ellenem panaszkodol, *engem hibáztatsz,* hogy egy pillanatra nem akartam felmenni s a világért sem azokat, kikért oktalanság volna felmennem. Hát mik azon helytelen módok, melyekhez én nyúltam? miben ágaztunk el? mely különböző útakon járok én? úgy hangzanak állításaid, mintha én tudja Isten mi cselekvő és mi violans (erőszakos) lépéseket tettem volna.

Az én útam az egyenes út. Cselekvésem csak annyi, hogy az igazat megmondom. Sérteni nem igyekszek, de flastromokat sem ragasztok, mert ez az én szótáram szerint hízelkedést teszen. Hogy gyűléseken megjelenek, talán csak nem hiba; hogy ott úgy beszélek, mint férfiúhoz illik, ez is talán nem vétek. Nem értem tehát, mit értesz fentebbi kifejezéseiddel. Azt írod ugyanis, hogy felhagysz velem. — Úgy is jól van!

Barátom, tegnapelőtt szakadt szét azon legdrágább kötelék, mely gyöngéd érzés által kötött engem e világhoz. Ám szakaszd el te azt is, melyet köztünk legnemesebb törekedés szőtt volt. Válj el tőlem! hagyj magamra! Én mindent eltűrök. Oly egyedül, — de oly függetlenül is érzem magam, mint a szirt tetejéről felszárnyaló sas. Teljen be hát a végzés. Hadd rongálja az egyik fél testemet, kínozza a másik lelkemet. Kiáltsatok ki bolondnak és esztelennek; nevessétek ki elestét annak, ki azt maga szerezte magának. Hirdessetek hibásnak és vétkesnek. Legyen nevem meggyalázva vagy elfeledve, nekem mindegy! Én nyugodt és derült szemmel nézek örök bírámra.

Zsibó, 18. decz. 1831. Wesselényi."

De azért a barátság szent köteléke meg nem szakadt, a kölcsönös nagyrabecsülés tiszta érzelme meg nem szünt a két férfiú között nemcsak most, de az idők későbbi folyamán sem. S bár útjok a politikában később s különösen Kossuth föllépése után, széjjelvált, szíveik azonban együtt éreztek, egymás bajában lelkük együtt aggódott a magyar hazának sorsa felett s ezért örökké igaz marad Széchenyinek zsibói látogatása után Debreczenből Cserey Helénához 1821 szeptember 30.-áról német nyelven írott levelének ama kijelentése, melylyel a Miklós fiával kötött barátságot ekként jellemzi: „Unsere Freundschaft wird bleibend sein, — den sie ist auf den Wunsch, uns gegenseitig zu vervolkommen gegründet.“ (A mi barátságunk tartós leszen, mert az ama óhajtásra van alapítva, hogy egymást tökéletesítsük.)

És hogy egymást tökeletesíteni akarták, egymást valóban tökéletesítették, leghívebben Széchenyinek Wesselényiről és Wesselényinek Széchenyiről mondott, báró Kemény Zsigmond által történeti hüséggel visszaadott, következő jellegzetes jellemzése bizonyítja:

„Wesselényivel — úgymond *Széchenyi* — 1820-ban találkoztam legelőször Debreczenben. Lángoló hazaszeretete, magasztos felfogása és az a bizonyos varázs, melyet mindannyiunkra gyakorolt, majdnem elbájolá lelkemet. És a midőn szivemben napról-napra erősödött azon hit, hogy az ember csak annyit ér, a mennyi hasznot hajt embertársainak, hazájának és ez által az egész emberiségnek, Wesselényi is vonzalmat érzett irántam. Talán azon okból, mert számosabb utazásaim, hosszabb tapasztalataim után én sem itélek a dolgokról a mindennapi alacsony szempontból. Így lőn, hogy csakhamar a legőszintébb barátság és a leggyöngédebb méltánylat lánczolata szőtte egybe lelkeinket; mi részemről nem is változott, nem is gyengült soha. Mindketten pirultunk hazánk hátramaradott, oly anynyira elaljasodott léte felett. És mindketten érzénk magunkban kimondhatatlan vágyat. habár csak mákszemnyire is járulhatni véreink ápolásához.“

Még találóbbak *Wesselényinek* Széchenyiről mondott következő szavai:

„Széchenyi fiatal korát a szalonokban, a hadmezőn és utazásokban tölté. Mikor vele *Debreczenben* megösmerkedtem, rendkívül kel-

lemes társalgási modorral, de még kevés ismeretekkel bírt. A bécsi franczia követ, ki vele Metternich herczeg valamelyik estélyén sokáig beszélgetett, egyik hozzájuk közel álló miniszternek Széchenyi távozása után ezt mondotta: „Érette szerelmes lettem a tudatlanságba." Később az európai béke meg lévén kötve, *Széchenyi* ritkán mulatott ezredénél s idejét többnyire vándorlásban tölté. Hogy világtapasztalásokat szerzett, természetes vala. Azonban a gazdasági és status gazdászati rapsodicus ismereteken kívül csak a szépirodalomban birt némi jártassággal.*

„Az igaz, hogy aesthetikai itélete finom és kimívelt volt. Sohasem találtam emberre, ki ha erre a mezőre vitte át a beszélgetést, több élvezetet és több felvilágosítást tudott volna nekem nyújtani, mint Széchenyi. Az időtájt a politikáról még keveset gondolkodott, hite nem volt a magyar nemzet jövendőjéről és a hazai nyelvet — midőn vele megismerkedtem — csak tördelte. Egyedül én tudom, mennyi fáradtságba került őt reábírni, hogy az ország sorsa felőli sötét nézeteiről lemondjon. S midőn munkásságra és együtthatásra ösztönzém, sóhajtva mondá nekem: „Jobb föl sem ébreszteni az alvó magyart, hogy ne érezze a vonaglás fájdalmait, ne hordja az elkorcsosodás bűntudatát és csendesen múljék ki — a végső perczig sem gyanítva, hogy az ő osztályrésze a szemfedő és koporsó."

„Nehéz elhatározni: apathia vagy könnyelműség volt-e ezen sivár nézet alapja, menteni akarta-e magát Széchenyi eddigi gondat-

* A Széchenyi-cultus még ma is oly erős és a hatalmi körök által annyira dédelgetett, hogy szinte félve idézem Wesselényinek a Széchenyi akkori ismeretkörére és képzettségére vonatkozó, kétségtelenűl szigorú kritikáját. De hogy Wesselényi Széchenyivel szemben túlszigorú, vagy épen igazságtalan nem volt, legfényesebben bizonyítja az akkori aristocratia egyik legműveltebb tagjának, gróf ***Dessewffy*** Józsefnek, a Taglalat czímű munka hírneves szerzőjének, tíz évvel később, vagyis 1831-ben a «Hitel» megjelenése után Kazinczy Ferenczhez írott levelének következő része: «Gróf Széchenyi lelki világába — írja Dessewffy Kazinczynak — még bele nem tekinthettem. Mi kár, hogy ennek a jóakaratú és nagyczélú embernek oly kevés ismeretei vannak hazája minden részéről és hogy oly kevés ítélettel bír minden genieje mellett. Felséges mindaz, a mit akar, de nem érti a módját és a lépcsőket, melyeken azt végbe vinni lehessen. ***El volt hibázva első nevelése és a mit azóta gondolkozott, az nem pótolhatta ki azon ismereteknek hiányát, melyek nélkül hazájának nagyobb részeire nézve szűkölködék.*** Ha javítani akarom az emberek állapotját, azt jórészt minden oldalról kell ismernem és nem kell 40 esztendős koromban gőgösen azt magammal elhitetnem, hogy mivel Angliát és Francziaországot bejártam, a magyarok és Magyarország esmérete nélkül segíteni tudok a haza sorsán. Gróf *Széchenyit* senki sem tiszteli, szereti jobban, mint én, mert érzem, minő erő fekszik benne minden tekintetben, és minő szerencsés tünemény hazánk láthatárán. De épen azért, mert nemcsak szeretem és tisztelem, hanem ösmérem is őt, valamint hazámat, kívánom, genieje ne ragadja el annyira a dölyfösségig, mert bizonyára többet fog ártani, mint használni honunknak.»

lan életéért e sötét eszme által, vagy azért volt oly gondatlan, mert a mit mondott, komolyan hitte? Sejdíteni alig is lehet! De az kétségtelen, hogy még az európai körútra indulásakor sem vetkezte le különczségét és ritkán szeretett a magyar ügyekről beszélni."

És most térjünk mi is vissza *Széchenyi* és *Wesselényi* 1821—22. évi fáradságos és tapasztalatokban gazdag nyugot-európai körútjának ismertetésére. *Wesselényi Zsibóról* 1821 szeptember 26.-án indul *Debreczenen* át és *Bécsben* találkozik *Széchenyivel*, kinek akkor, mint tényleges szolgálatban levő katonának, előbb engedélyt kelle kérnie és nyernie a hosszabb időt igénybe vevő külföldi útjára. Ennek az engedélynek kieszközlése sok idő és fáradságba került, de Széchenyi és Wesselényi nem töltik el Bécsben haszon nélkül az időt, hanem szorgalmasan tanulnak, helyesebben: *Széchenyi* tanítja angol nyelvre *Wesselényit*. És Wesselényi oly pompás tanítványnak bizonyul, hogy pár hónap alatt megtanul angolul, söt 1822 január havában már megérteni és magyar nyelvre fordítani képes Byron Manfrédját. Útjok Bécsből egyenesen *Münchenbe* vezet, onnét rövid idözés után *Stuttgartba* mennek (1822 márczius hó), Stuttgartból *Strassburgba*, Strassburgból *Epernayba* és onnét gyalogszerrel *Normandiába* indulnak, hogy a *Dreux* mellett fekvő hírneves trappista-klastromot felkereshessék, meglátogathassák. Ezt a látogatást mind a ketten megörökítik naplójukban, Széchenyi hosszasabban, Wesselényi rövidebben, de mind a ketten felette érdekesen és tanulságosan. Széchenyi német nyelven, Wesselényi magyar nyelven. Ime, közlöm a *Wesselényi* leírását:

„1822 április 5.-én indultunk gyalogszerrel Dreuxből, bőröndjét mindenik a hátán vitte. Az út Dreuxből La-Trappeig alig 4 mérföld, de mi, mint jó gyalogosok, azt 3 és ½ óra alatt megtettük. Egy tó mellett balra kanyarodva lép ki az utas az erdőből s a klastromot maga előtt látja. A bezárt kapu felett ez van írva: „Domus Dei, beati qui habitant illam", — kissé alantabb: „Refugium peccatorum."* Egy búsan kongó harang meghúzására kinyílt a nyikorgó kapu s egy szakálas, ősz szerzetes kámzsájával leborult előttük; „benedicite" — e szavakkal üdvözölt bennünket. Majd kérdi: kik vagyunk? mit akarunk? Utasok vagyunk, meg akarjuk nézni az önök házát. Tessék —

* „Istennek háza, boldogok, kik benne lakoznak", kissé alantabb: „Bűnösök menedékhelye."

bevezetett, s a mint követtük őt a klastrom néma falai között, úgy kongott fasarúja a boltozatos ívek alatt, mint bagoly éjjeli huhogása az erdő vadonjában. Az első emeleten levő vendégszobába vezetett fel bennünket. Kevés idő mulva két másik barát jött elfogadásunkra. Ezek szintén leborultak előttünk, majd felkelvén a szentírásból olvastak, mit elvégezvén, újra leborultak és szótalan eltávoztak. (Széchenyi leírása majdnem szó szerint összevág a Wesselényiével.)

Nagypéntek napja volt. A vendéglős, kit mindig egy évre nevez ki a tisztelendő atya, hogy az idegeneket fogadja és ellássa, nemsokára szobánkba jött és kérdezte, mit parancsolunk. Nem kívánunk egyebet, mint az éjelt a zárdában tölteni, az imákat és éji virrasztást s minden egyéb szokott teendőt veletek együtt végezni. Csendes örvendezéssel fogadta ezt a pater s késznek mutatkozott kívánatunk teljesitésére. Éjfél után 2 órakor mentünk isteni tiszteletre. A templom, mely minden czifraság nélkül való volt, most nagypénteken sem vala megvilágítva és éjféli sötétségben a komor ének s a fasarúk kopogása rémítő vala. Érzésem egészen e nagy nap méltóságához volt mérve. Az Istenember dicső halála, az emberi nemzetnek akkor s azóta való küzdése a vétkekkel és gyarlóságokkal s önmagam és csak általam ismert bűneim marczangoló érzése lelkemet fájdalmas buzgósággal töltötték el. Leborultam és áhítatos imádságomat könnyeim követték. Mely boldogság a Mindenhatóhoz bizodalommal és alázatossággal felemelkedhetni. Imádkozni nemcsak szent kötelesség, de édes vígasztalás és az emberi méltóságnak legfelségesebb joga. Nem tulajdonítok én ugyan a könyörgésnek oly erőt, mi által bűneink bocsánatját kieszközölhetnők. Mert a bün örökös, mint az erkölcs és egy elkövetett bünt ezredek lefolyása sem törölheti el, azt az Isten sem bocsáthatja meg. De imádkozva, bűneinket egész rútságokban elevenen érezve s az iránt való undorodásunkat minden következő cselekedeteinkre nézve magunkban nevelni, ez bizonyosan növelné erkölcsiségünket, az örökös mérő serpenyőben a vétek súlyát kevesíti. Az imádságnak szükség: szent fogadásnak, hálaadásnak s a léleknek a testi salakon felül emelésének lenni.

Az ima elvégeztével ennivalót kaptunk, kívánatunkra ugyanazt, a mivel a szerzet él. Volt tehát vízben főtt murok, gyökér és más zöldség minden hozzávaló nélkül, nagyon rossz kenyér és közönséges kútvíz. Széchenyi nem igen bírt enni, de én, ki a tegnapi napot, nagypéntek lévén, egészen megbőjtölvén, egyébként is nagyon éhes lévén, mert tegnapelőtt estétől fogva mit sem ettem, a sovány eledeleket is jóízűen elköltöttem. A trappisták élete a legsanyarúbb koplalás, a hideg és meleg kínos szenvedése, álmatlanság, örökös hallgatás, minden örömnek és gyönyörűségnek teljes kerülése. Húst, halat, tojást sohasem esznek, bort és más szeszes italokat sohasem élveznek, még tejet és gyümölcsöt is ritkán kapnak, azt is mindig kis adagokban. Midőn a

szerzetbe lépnek, nevüket és állapotjukat csupán a pater abbasnak mondják meg; egymást nem ösmerik és nem is szabad magokat megösmertetni. Midőn valamelyiknek hozzátartozója meghal, ez csak a pater abbassal lesz tudatva, a ki egybegyűjti a szerzeteseket és akként tudatja velök a gyászhírt, hogy egy tagnak meghalt ilyen vagy olyan hozzátartozója (apja, anyja vagy testvére). Egyik sem tudja, kit illet a gyászos jelentés, de azért mindenik könyörög az elhúnyt lelki üdvösségeért."

A trappisták e csodás, szenvedések és önmegtagadásban gazdag élete annyira meghatotta *Széchenyit* és *Wesselényit*, hogy innét már gyalog mentek tovább, útjokban egyedül tejet és kenyeret fogyasztván és még fedél alatt is ritkán töltvén az éjszakát. Április 13-án érkeztek *Calaisba*, a honnét aztán gőzhajóval átmentek *Angliába*. Angliában ismét úri módon éltek, söt — amint ezt nálok feljegyezve találjuk — nemcsak a Londonban időző Eszterházy herczeget, de az angol főnemességnek is több kiváló tagját látogatták meg. Így többek között Crafton herczeget, Worchester grófját és Holland lordot. Angliában augusztus végéig maradtak, onnét *Németországba* mentek és szeptember 1.-én már *Frankfurtban* voltak. Majd *Bécsbe* értek, honnét Széchenyi fogatán *Nagy-Czenkre* mentek, hol Wesselényi hosszabb ideig maradt s csak 1822 deczember 1.-én, tehát majdnem 14 havi távollét után érkezett vissza *Zsibóra* imádott édes anyja szerető karjai közé. És hogy Wesselényi szívét mily igaz, mily benső vallásosság uralta, tanúsítják feljegyzési naplójának e napról beírt következő sorai:

„Ma vettem elmenetelemtől fogva legelőbb az Úr vacsoráját, elfogódva járultam a keresztényi szövetség asztalához, a vallás tisztelete, régi hív és kedves emlékezetek örökké szentté tették előttem ezen ceremoniát, mint az erkölcsiséggel s önmagammal való frigykötést, mint egy olyan titkos ítélés helyét néztem én ezt, melyen tetteim, gondolataim rejtett számadását a Mindenható elé terjesztem, a hol erőt s bizodalmat nyer az erőtlen s vígasztalást a szenvedő."

Wesselényit nyugot-európai körútja nem tette nyugot-európaivá. Nagyon sokat látott, tanult és tapasztalt emez útjában, de mindezek nem voltak képesek ősi természetét, páratlan fajszeretetét kiirtani vagy csak meg is gyengíteni. Megmaradt

ő továbbra is a *legmagyarabb magyarnak* és a mit az előrehaladott külföldi országokban látott, tanult és tapasztalt, neki csak arra szolgált buzdításul, hogy minden erejét és idejét annál nagyobb hévvel, annál több buzgalommal szentelje elmaradott hazája és nemzete felvirágoztatására és boldogítására.

Munkásságát elébb kicsiny körben kezdette. Nem elégedett meg uradalmában a régi gazdasági rendszerrel, az egyoldalú lótenyésztéssel. *Spanyolországból* faj-birkákat hozatott, *Francziaországból* selyemgubókat, *Angliából* félvér-lovakat, száz holdnál nagyobb terjedelmű gyümölcsöst ültetett, megtanította népét a selyembogár-tenyésztésre és a gyümölcsfák nemesítésére és *Zsibó mai nap is egyike a legszebb és legzamatosabb gyümölcstermő helyeknek az országban.* De nemcsak az anyagi boldogulás, hanem a szellemi művelődés terén gondos atyja és oktatója volt népének. Zsibón a saját költségén iskolát és kisdedóvót építtetett, a zilahi kisdedóvó alapításához 100 forinttal, a kisdedóvodákat terjesztő országos egyesület létesítéséhez 1500 forinttal, a pesti vakok intézetébez 2500 forinttal járult, a makfalvai földmíves-iskolát pedig 4000 forintos adományával ő alapította meg. Ez utóbbi alapítványát fiai 6000 forinttal megtoldották.

NEGYEDIK FEJEZET.

WESSELÉNYI A POZSONYI ORSZÁGGYŰLÉSEKEN.

1830 és 1832—36.

«Nagy emberek jellemzik a nagy korszakokat. Bennük jut kifejezésre a kor összes iránya. Egyéniségükben tömörül össze az egész nemzet. Szellemök a kor szelleme, géniuszuk a nemzet géniusza. Szivükben dobban a nemzet minden érzése, minden vágya.»

Ezek ama egyszerü, de fenséges és éppen azért örökké igaz szavak, melyekkel *Beksics* Gusztáv: báró Kemény Zsigmond: „A forradalom és a kiegyezés“ czímü örökbecsü politikai tanulmányát bevezeti.

Nincsen a magyar nemzet évezredes történelmének egyetlen olyan korszaka sem, mely a nagy szellemek, kipróbált jellemek és nemes szívek tekintetében fényesebb, gazdagabb és tanulságosabb lenne, mint az a korszak, melyet a XIX. század reformkorszakának ösmerünk és nevezünk.

Mint csendes nyári éjszakán a tiszta égbolton az örök időktől fogva égő és örök idökig ragyogó csillagok, úgy támadnak fel a százados elnyomatás sötét korszaka után a magyar irodalmi és politikai élet egén a tündöklő szellemek. Egész serege az íróknak, a költőknek, a szónokoknak, az államférfiaknak kél útra, tudásával felkutatván a multat, szavával fölrázván a jelent, tetteivel biztosítván a jövendőt. *Kazinczy* és *Berzsenyi*, *Kölcsey* és a két *Kisfaludy*, *Bajza*, *Czuczor* és *Vörösmarty*, ezek a nemzeti nyelvnek és irodalomnak nemcsak úttörői, de igazi nagyjai. *Széchenyi* és *Kossuth*, *Deák* és *Wesselényi* pedig az a

négy hatalmas oszlop, melyen az új Magyarország fölépült és máiglan is nyugszik.

Nélkülök — az írók, a költők, a szónokok és államférfiak eme serege nélkül — nemcsakhogy készületlenül talált volna bennünket, de bizonyára el is sodort volna az időnek sem gátat, sem maradiságot nem ismerő, mindent eltipró folyama.

Magyarországon 1812 óta 1825-ig nem volt országgyűlés. Erdélyben még hosszabb ideig szünetelt a törvényhozó testület, mert az 1811-ben hazaküldött rendek csak 1834-ben lettek újra összehíva Kolozsvárra. A pozsonyi 1825—27. évi országgyűlésen *Wesselényi* sem mint született törvényhozó, sem mint vármegyei vagy városi követ nem vett részt, Magyarországon ő akkor még ingatlan birtokkal és így polgárjoggal nem bírván. De azért ott volt 1825 szeptember 11.-én Pozsonyban barátjával, Széchenyivel együtt, ki még mindíg aktiv katona, de azért a fölső táblának tagja, az országgyűlés megnyitásán. Ezt onnét tudom, mert *Guzmics* Izidor naplójában föl van jegyezve, hogy a királyné 1825 szeptember 25.-én tartott koronázási ünnepélyén a confectet *gróf Csáky, báró Wesselényi* és *báró Vay*, mint királyi asztalnokok szolgálták fel. Magyarországon teljes 13 évig országgyűlés nem tartatván, úgy a főrendek, mint a követek tábláján, úgy a meghívottak, mint a megválasztottak majdnem teljes számmal jelentek meg.*

A főrendek tábláján az érdemekben gazdag, ritka klaszszikus müveltséggel biró, a magyar nemzettel, annak érzelmeivel és törekvéseivel rokonszenvező királyi herczeg, *József* nádor elnökölt. A karok és rendek táblájának elnöke előbb *Szögyény* Miklós, majd *Majláth* György volt. A főrendek tábláján a vezérszerepet *az egyházi főrendek* és *az ország zászlós urai vitték*: maguk a született főnemesek, ha egyébként hivatalt nem viseltek, nagyon alárendelt szerepet játszottak, pedig közöttük nem egy nagytehetségü és nagymüveltségü férfiú volt, de ez idő szerint a főrendi táblán ellenzéki hangon nemcsak beszélni, de gon-

* Lásd *Guzmics* Izidornak Vaszary Kolos által Győrött 1883-ban kiadott naplójának 35. lapját. *Vaszary* azt is mondja, hogy Kossuth már 1825-ben mint «absentium ablegatus» szintén jelen lett volna az országgyűlésen, de ez *Vukovics* Sebő emlékirataival meg van czáfolva.

dolkozni sem mert senki. A nagy vagyonnal és tekintélylyel biró főnemesség tagjai megelégedtek azzal, hogy az udvar körében sütkérezhettek. Magyar nemzeti nyelv, magyar nemzeti irodalom, magyar nemzeti művészet oly távol állott akkor tőlük, mint most a chinai vagy japáni. Rendes társalgási nyelvük a német, ritkábban a franczia vala. És gróf *Dessewffy* Józsefet és gróf *Festetich* Györgyöt kivéve, magyar poétát talán egyik sem látott, magyar könyvet egyik sem olvasott. Ennek a maradi törvényhozó testületnek egyik akkor még ismeretlen, szerény, de azért mindenre figyelő tagja *Széchenyi* István gróf volt.

Egészen más képet mutatott a statusok és rendek táblája. *Almássy* Lajos Szepesből, *Asztalos* Pál Máramarosból, *Balogh* János Barsból, *Bartal* György Pozsonyból, *Beniczky* Lajos Zólyomból, *Bernáth* Zsigmond Ungból, *Bezerédj* György Veszprémből, *Bónis* Sámuel Szabolcsból, *Borsiczky* István Trencsénből, *Deák* Antal Zalából, *Ghiczy* Ferencz Komáromból, *Isák* Sámuel Szathmárból, *Kubinyi* Gáspár Liptóból, *Majthényi* Antal Hontból, *Máriássy* István Gömörből, *Felsőbükki Nagy* Pál Sopronból, *Nedeczky* Ferencz Tolnából, *Pázmándy* Dénes Komáromból, *Perényi* Zsigmond báró Beregből, *Ragályi* Tamás Borsodból, *Somsich* Pongrácz Somogyból, *Szemere* István Zemplénből, *Szerencsi* István Ungból, *Vay* Ábrahám Borsodból és *Várady* Gábor Ugocsából mind olyan férfiak, kiknek nevével a későbbi, 1832—36.-i, 1839—40.-i, 1843—44.-i, 1847—48.-i pozsonyi régi országgyülésen, sőt némelyikkel még az 1848—49.-i pesti és illetve debreczeni nemzetgyülésen is találkozunk.

Wesselényi ugyan Széchenyinél a kezdeményezésben merészebb és a kivitelben makacsabb volt, de egyrészt azért, mert *Széchenyi* nálánál korosabb, vagyonosabb, tapasztaltabb és így tekintélyesebb és befolyásosabb is volt; másrészt pedig azért, mert Erdélyben még nem nyíltak meg az alkotmányos élet sorompói, a kezdeményezés dicsősége és érdeme, a nagy reformok és alkotások terén tehát kétségtelenül Széchenyit illeti.

Széchenyi elsö fellépését a pozsonyi országgyülésen nagyon sokan megírták, megénekelték, Horváth Mihálytól kezdve egészen a legutolsó krónikásig. Én nem akarok felesleges munkát végezni, mert hiszen Horváth Mihály klasszikus előadását

úgy sem tudnám megközelíteni, a krónikások babérjaira pedig semmi vágyakozásom. De mert e munka főként Wesselényi érdemeinek és emlékének van szentelve, elmaradhatatlanul szükségesnek tartom Széchenyi Istvánnak korszakalkotó, a nemzeti lét hajnalhasadását hirdető, nevét örök időkre beragyogó ama fenséges cselekedetét, fejedelmi bőkezűségét, mely az oly régóta vajúdó magyar tudományos akadémia alapítására vonatkozik, a Wesselényi világításában bemutatni. Ez okból közlöm alább szószerint *Wesselényinek* azt a levelét, melyet mindjárt másnap, vagyis 1825 november 4.-én édes anyjának, Cserey Helénának írt:

«Pozsony, Nov. 4-én 825 hajnal előtt.

Édes kedves jó Anyám !

Hétfőn éppen Bécsbe való indulásom előtt írtam kedves jó Anyámnak egy rövid levelet. Az nap estvére Bécsbe érkeztem *Fritz Schwarzenberggel* s hozzá is szállottam. Keddet és szerdát ott töltöttem; esmerőseimet s az Erdélyieket, u. m. *Miskét, Kornist,* bátyám *Csereyt* sat. meglátogattam, holmi apróságokat vásároltam s tegnap jókor esmét ide vissza jöttünk. Itt tegnapelőtt a nemzeti nevelés dolgába igen szép circularis sessio volt, de tegnap vala az idei diaetának legszebb napja. *Nagy* Pál felséges tűzzel s elragadó ékesen szólással adta azon sokféle okokat elő, mely a nemzetiségünknek lassanként való elhalását okozza. Fő kútfejének tette az uralkodás azon fonákos tendentiáját, hogy ezen országot, mely erejének leghatalmasabb istápja lehetne, elejétől fogva gyengíteni s erejéből kivéve, nemzetiségétől igyekezett megfosztani. Szóvá tette ennek a nem czélarányos, mint közönséges, mint házi nevelést, továbbá a városi polgárságnak tökéletes németségre való hajlandóságát; végtére a mágnásságnak s nagy uraknak elkorcsosodását s a nyelv s nationalitás iránt való tunya hidegségét. Ezen beszédet követték még másoknak is igen szép szólásai s az ellelkesedés oly közönségessé lett, hogy ezen tárgyba (t. i. a magyar nyelv közönségessé való létele s pallérozott terjedése) mely eddig minden diaetán oly sok ellene-mondókra talált, most minden felől csak oltalmazókra akadott; *ellene senki* s még a városok követjei s a tótok is tűzzel szólottak mellette. Nagy Pálnak a mágnások s nagy urak ellen tett mondásira s méltó vádjára *az én Széchenyim* felállott s declaralta, hogy ámbár azon fontos szavaknak szomorú igazságát érzi, de mindenekre nem gondolja kiterjeszthetni, magában is érezvén, hogy nemzetiségért akármit is tenni

kész. Azért ezen szent czélra, t. i. a nemzetiség érzése s a nyelv terjesztése s mívelésére ezennel ajánlja, adja egy esztendei egész s mind jószágai jövedelmét!*

Kibeszélhetetlen lett a köz-elérzékenyedés s lelkes felbuzdulás. Minden szemekbe örömkönnyek lobogtak. Vay felállván, ezen nagylelkű hazafiságot szívre-ható színekkel festvén, *részirő1 8 ezer forint* ezüst pénzt ajánlott. *Károlyi György* esztendőnként ezer forint jó pénzt és egy esztendei jövedelmének fele részét,** *Andrássi György* 10 ezer forint ezüst pénzt; még ezekhez jött ma estve Széchenyinél *Károlyi Istvántól 20 ezer forint* cp. és Battist *Botyánitól hasonlólag* 10 ezer forint cp. Már ezen pénznek a legczélarányosabb való elrendeléséről s örökre minden idegen befolyások eltávoztatásáról fogunk tanácskozni. Tegnap estve Zichynél volt nevenapja kedvéért társaság. Én is elmentem ezen hazánk mindíg görbe, de már most kiegyenesedett oszlopához, de az ő Gesellschaftjánál szebb s lelkesebb társaság volt az estve nálunk, azaz *Széchenyinél*. Ma a királyné nevenapja lévén, a gyász levetkőzik ezen egy napra s d. e. 10 órakor pompás Kirchenparade lészen. Én nem fogok megjelenni, mert *Nagy* Pállal, *Vayval* s *Perényivel* a fennebb érdekelt tárgyba kell dolgoznom. A napokba a Constitutionnel nevű franczia újságba egy igen szép articulus volt a diaetankról. Hosszú lévén, most nem írhatom le, de közelebbről le fogom küldeni. Bécsbe az én lovam s ruhám, is megjelent lithographirozva; hoztam egy exemplart, s Mihálytól, a kit a napokba le fogok indítani, leküldöm. A koronatio Einzugja is megjelent egy nagy tableauxba; ebből is vettem az édes anyám számára egyet, melyet majd magam fogok levinni. Most itt Széchenyinél egy igen derék festő van, a kivel ő festeti a nevezetes diaetalis oratorokat s jó hazafiakat; remélem, megfognak majd kimetszve is jelenni.

Bátyám Cserey édes anyámnak kezeit csókolja; azt mondja, hogy áprilisbe bizonyosan le fog menni. Édes kedves jó anyámnak kezeit forró tisztelettel csókolom s maradok kedves jó anyám

örökre híven tisztelő, szerető fia:***
Wesselényi sk.

* Széchenyi jószágainak egy évi jövedelme 60,000 forintot tett ki.

** Gróf Károlyi György igazi nábob volt; uradalmainak területe meghaladta a 100,000 holdat, évi tiszta jövedelme a 80,000 frtot, a mostani pénzértékünk szerint 480,000 frtnak, vagyis 960,000 koronának felel meg évenkint. Károlyi György 40,000 frtot aztán mint a félévi jövedelmének megfelelő részt, tényleg be is fizetett.

*** Érdekes és Wesselényinek Széchenyi iránt érzett nemes, tiszta, önzetlen barátságára legszebb fényt vető dolog az, hogy Wesselényi, a megajánlást követő

És hogy *Széchenyi* maga vette első sorban és legkomolyabban a nemzeti nyelvnek pallérozását, művelését, legjobban a Majláth Béla által összegyűjtött és kiadott levelei tanúsítják, mert ez időtől kezdve még azoknak is, kiknek előbb német nyelven írt, most már magyarul kezd írni.

Wesselényi a naplóírást már 1822-ben Széchenyivel folytatott nyugot-európai körútjában kezdi meg és 1838. február 1-ig, vagyis a királyi tábla által történt elítéltetése napjáig hűségesen vezeti. Naplójának vezetésénél kettős rendszert alkalmazott. Elég rövid vonásokban följegyezte az eseményeket, később ezen feljegyzések alapján rendszeresen és nagy gonddal kidolgozta naplóit. Ellenben *Széchenyi* a szerzett benyomásokról nyomban számot adott magának néhány, a naplóban könnyen vagy súlyosan odavetett kifejezéssel. Innét az, hogy míg *Wesselényi* naplóinak az a része, mely reánk fennmaradt s melynek hű másolata birtokomban van, nemcsak tanulságos és élvezetes olvasmány, hanem valóságos kútfő, megbecsülhetetlen kincs mindazok számára, kik ama nagy idők nagy eseményeit és nagy embereit megösmerni, megérteni és megítélni akarják, addig a *Széchenyi* naplói oly chaost képeznek, melyből a fényt a sötétségtől, az igazságot az elfogultságtól, a megtörténtet a történhetőtől csak oly nagy, csak oly hatalmas bonczoló elme, aminő a Kemény Zsigmondé volt, vagy a Gyulai Pálé, tudja igazán megkülönböztetni. A ki pl. a Zichy Antal naplókivonatai után akarja Széchenyit megítélni és megismerni, az előtt nem a lánglelkü Széchenyi, kit Kossuth maga nevezett el a legnagyobb magyarnak, hanem a testi szenvedésektől kínzott, rémlátásoktól gyötört, beteg és szerencsétlen, kishitü, kislelkü, következetlen férfiú fog állani.

Széchenyi a legszövevényesebb lelkek, de a legtisztább jellemek egyike. Érzéseiben és czéljaiban mindíg következetes, de útjait és eszközeit éppen a czél megvalósítása érdekében

napon, nemcsak édes anyjának írja meg a nagy eseményt, de megírja barátja, *Földváry* Gábornak, Pestvármegye akkoron hírneves alispánjának is. És a Földváryhoz intézett levélben ép oly elragadtatással beszél az *ő Széchenyijéről*, mint tette azt az édes anyjához intézett levelében. — Wesselényi ezen levele a m. tud. akadémia birtokában van és facsimiléje a Beöthy Zsolt képes irodalomtörténetének II. kötetében lett közzétéve.

gyakran változtatja. *Wesselényi* sem érzelmei, sem gondolatai, sem szavai, sem tetteiben a megalkuvást nem tűri, nem szenvedheti, innét csodás következetessége első fellépésétől a dicsőség és népszerűség legmagasabb fokáig, de itt leli magyarázatát, ha nem is bukása, de feledése és mellőzése, mihelyt Kossuth leszen a szívek és lelkek urává. *Ez Wesselényi tragikuma.*

Jól ösmerte *Széchenyi* Wesselényi jellemének e fény és árnyoldalait; jól tudta, hogy ilyen erőnek megnyerése kiszámíthatatlan elönyökkel jár az egész nemzetre nézve; s mert Széchenyi hazáját és nemzetét mindenek felett szerette, annak akart használni, azt akarta nagygyá és dicsövé tenni, nem akarhatta, hogy *Wesselényi* ragyogó tehetségei *Zsibón,* egy szük vármegye, vagy a kicsiny Erdély határai között elveszszenek. Kis nemzetnek is lehet nagy költöje, nagy müvésze, nagy hadvezére, *de nagystílü államférfia csak nagy nemzetnek lehet,* mert az alkotásra nemcsak idö és tehetség, de hatalom, terület és népesség is kell. Ezért igyekszik *Wesselényit* rábírni, hogy Magyarországon szerezzen birtokot és birtoka révén jogot a főrendek táblájába való belépéshez. És *Wesselényi* megfogadja a messze jövőt látó barátjának, Széchenyinek tanácsát. Megveszi 16.000 pengö forintért gróf *Károlyi* Györgytől annak egyik kis szathmármegyei birtokát. És e kicsiny birtok megvételével kettős czélt ért el. Szatmármegye közgyülésének tagjává is leszen és a pozsonyi 1830. évi országgyülésre, már mint a főrendi tábla tagja, királyi meghívó levelet kap.

A pozsonyi 1830. évi országgyülésen bontja ki igazán sasszárnyait *Wesselényi.* Történet és korrajzíróink mindenike Wesselényit úgy tünteti fel, mintha ő szónoki nagy babérait és országos tekintélyét elsö sorban *Erdélyben* vívta volna ki. Pedig Wesselényi Erdélyben 1830 előtt még kicsiny szerepet játszott a politika terén. Ösmerték, szerették és becsülték ugyan, de vezérférfiúnak még el nem fogadták. Erdélynek éppen ebben a korban sok kiváló tehetségü, nagy müveltségü vezető férfia volt. Nem is szólok a költőről, Wesselényi szomszédjáról és barátjáról, báró *Jósika* Miklósról, ki akkor még politikával nem foglalkozott; de szólok id. gróf *Bethlen* Jánosról, báró *Kemény* Dénesröl és idősb *Szász* Károlyról, kik ősi talentum, szerzett

tudás, sőt szónoki erő tekintetében kiállották a próbát Wesselényi mellett. És hogy *Wesselényi* később mégis elfogadott vezérférfia lett az erdélyi ellenzéknek, ezt két dolognak köszönhette: egyik a Széchenyivel való barátsága, a másik a pozsonyi 1830. évi országgyűlésen való tüneményes szereplése.

Az 1830. évi pozsonyi országgyűlés, habár összesen csak 100 napig tartott (1830 szeptember 11-től deczember 20-ig), egyike volt a legjelesebb és legnevezetesebb országgyűléseknek. Az 1825. esztendőben országosan megindult reformmozgalmak éppen a *Széchenyi* és *Wesselényi* folytonos buzgólkodása következtében nem hogy vesztettek volna erejökből, de napról-napra nyertek hatásukban és terjedelmükben. Az akadémia is meg volt már alapítva, tagjai közé a nemzet legnagyobb írói és költői: *Kazinczy* és *Kisfaludy*, *Kölcsey* és *Vörösmarty* beválasztva, mint hosszú téli dermedtségéből fölébredt bérczi sas, akként kezdé bontogatni szárnyait a magyar géniusz. És mindehhez hozzájárultak a bel- és külföld nagy eseményei és az agg I. Ferencz császár és királynak ama hő kívánsága, hogy elsőszülött fia, Ferdinánd még életében Magyarország királyává koronáztassék. 1830 szeptember 11.-ére egybe lettek híva tehát az ország főrendei s a karok és rendek. Az ország főrendi táblájára, már most mint magyarországi birtokos, ekkor lett először meghíva *Wesselényi*. A megalakulással és ünnepségekkel nagyon sok idő telt el, mert Ferdinánd megkoronáztatása körül igen erős vita és harcz indult meg a királyi udvar és a nemzeti gyűlés között. Végre is mindkét fél engedett és szeptember 28.-án Szent István koronája *V. Ferdinánd* fejére tétetett. A koronázás estéjén bál volt a pozsonyi várban. Erre a bálra hivatalos volt és meg is jelent *Wesselényi*. Félkörben állott a többi urakkal együtt, midőn gróf *Reviczky* Ádám, akkori kanczellár kíséretében I. Ferencz feléje közeledett. Hozzája érve, Reviczky őt is bemutatta az agg uralkodónak. I. Ferencz jól ösmerte a Wesselényi-család történetét, sőt Wesselényi apját személyesen is ösmerte. Vajjon megfélemlíteni, avagy csak meginteni akarta-e Wesselényit, azt nem tudhatni, de így szólt hozzája: *„A báró elődei közül sokan tévedtek és annál fogva szerencsétlenek lettek.“*

Wesselényit, ki határtalan tisztelettel viselkedett ősei iránt és ki azok szenvedéseire büszke volt, az agg uralkodó szavai erősen sértették, lobogó vérét felforralták és vagy azért, mert nem tudta, vagy azért, mert nem akarta fékezni indulatját, így válaszolt a császárnak és királynak: *„Felség! való, hogy elődeim sokat szenvedtek s közülök többen valának szerencsétlenek; de valamennyien ártatlanok valának. S vajjon melyik koronás fő lobbanthatja az elődök hibáját s kiállott szenvedéseit az utódok szemére?"* A császár úgy tőn, mintha nem hallotta volna Wesselényi bár jogos és tiszteletteljes, de erős kifakadását és szótlanul távozott.

Az esetnek több szemtanúja volt, csakhamar híre ment az egész dolognak s kétfelé oszlának a vélemények. Voltak, kik Wesselényinek adtak igazat és pedig azért, mert ő akkor meghívott vendég, I. Ferencz pedig nemcsak császár és király, de házi gazda is volt. Ellenben sokan és pedig a nagyobbik rész, hibáztatta Wesselényit.

Ilyen jelenségek közepette kezdette meg *Wesselényi* a pozsonyi országgyülésen való szereplését. A főrendek tábláján ekkor is, ép úgy, mint 1825-ben, *József* nádor elnökölt. A prímási méltóságot *Rudnay* Sándor viselte, egri érsek *Pirker* László volt, az országbírói méltóságot gróf *Cziráky* Antal, a báni méltóságot gróf *Gyulai* Ignácz, a főkincstárnokságot gróf *Erdődy* Pál, a magyar gárda kapitányságát herczeg *Eszterházy* Miklós, a főpohárnokságot báró *Eötvös* Ignácz, a főkonyhamesteri állást gróf *Illésházy* István, a főistállómesteri hivatalt gróf *Zichy* Ferencz, a főkanczellári hivatalt gróf *Reviczky* Ádám töltötték be. A koronaőrök gróf *Keglevich* Gábor és báró *Révay* János valának. A születésüknél fogva törvényhozó joggal biró nagy mágnási családok közül 5 *Batthyány* gróf, 5 *Csáky* gróf, 9 *Eszterházy* gróf, 4 *Szapáry* gróf, 3 *Zichy* gróf, 2 *Széchenyi* gróf, közöttük maga *Széchenyi* István is megjelent a főrendek tábláján. Az erdélyhoni mágnás családokat gróf *Teleki* József és báró *Wesselényi* képviselték.

A karok és rendek tábláján ott valának az 1825—27.-i országgyülés kipróbált férfiai, élükön az érdemekben megőszült Felsőbükki *Nagy* Pállal; de az újabb nemzedék is erősen volt

képviselve. Zalából megjelent *Deák* Antal, Tolnából *Bezerédj* István, Veszprémből Kócsi *Horváth* Sámuel, Árvából *Kubinyi* József, Liptóból *Platti* Gáspár, Borsodból *Lónyai* László, Biharból *Beöthy* Ödön és a mi egészen ujdonszerü volt, többen a főrendek házában tagsági joggal biró mágnások közül követi megbízást vállaltak s az alsó házban foglaltak helyet, mint pl. báró *Vay* Miklós Abaújból, gróf *Károlyi* György Szathmárból, gróf *Andrássy* György Tolnából, báró *Perényi* Gábor Ugocsából, báró *Rudnyánszky* Mihály Békésből és báró palocsai *Horváth* Ferdinánd Sárosból.

Az 1830. esztendőt, a mint már fentebb is említém, nemcsak a hazai, de a külföldi események is nagyon nevezetessé tették. Két, bár rövid ideig tartó, de véres forradalom viharzott a vén Europán át: a varsói lengyel forradalom és a párisi franczia forradalom. A szíveket szorongás és félelem szállotta meg, mit még növelt az a sajnos esemény, hogy Lengyelországból a kolera is be lett hurczolva, teméntelen áldozatokat szedve különösen a nép alsó rétegei között. S mindehhez járult, hogy a császár és király már öreg s a 38 évi uralkodás folytán nemcsak elaggott, de kifáradt vala. A 10 évnél tovább tartó napoleoni hadjáratok nagyon megviselték, béke és nyugalom után áhítozott; a magyar nemzettel, melynek szentesített törvényeit oly sokáig semmibe vette (1812-től 1830-ig csak egy országgyülést tartott), minden áron kibékülni óhajtott. Sok tekintetben tehát engedékeny is vala a nemzet régi, jogos kívánságaival szemben. Igy, hogy többet ne említsek, elfogadta a nemzet ama propositióját, hogy az új királynak 6 hónap alatt meg kell koronáztatnia magát és hogy az esztendő egy részét benn az országban köteles tölteni az ifjú király.

De más nagy kérdések és eszmék is uralták ekkor az országgyülést és pedig annak mindkét tábláját. *Széchenyi* még 1830 január 20.-án kieszközölte *„Hitel“* czímü munkájának kinyomtatása iránt az engedélyt és Széchenyi e munkája, miután az országgyülés sorompói megnyílottak, 100 és 100 példányban közkézen forgott, 1000 és 1000 szívet és lelket megrázott s a lethargiából milliókat ébresztett fel. És ha a gondviselés úgy akarta volna, hogy Széchenyi nevéhez ne fűződnék

más érdem és emlék, mint a magyar tudományos akadémiának 1825-ben való megalapítása és a „Hitel“ czímű munkájának 1830-ban való megírása és kiadása: hiszem és vallom, hogy ő akkor is egyike volna azoknak a nagy férfiaknak, kiknek a nemzet már ezért is örök hálával tartozik.

És én úgy vélem, hogy nem nagyon térek el szorosan vett tárgyamtól, ha e helyen ismertetem magának a censornak sok tekintetben találó kritikáját Széchenyi e korszakalkotó munkájára:

«Én a munkát lehető figyelemmel olvastam el — írja a censor — az ad typum adminittitur megadásakor és úgy találtam, hogy az én könyvbírálói tisztem szellemébe ütköznék egy ilyen közjóra czélzó munkát a nyilvánosságtól elvonni. Én tehát aláírtam a nyomatási engedélyt lényeges kihagyásaival és javításaival oly helyeknek, amelyekben a szerző a nemesség renyheségét és ellenszegülését nagyon is részletezett, egyes visszaéléseket szerfelett élesen támadott meg.»

Majd így folytatja az okos censor: «Gr. Széchenyi az országban legjobb hírben áll, népszerű elvei hazafisága végett; vagyonbeli viszonyai rendezettek, úgyszintén erkölcsi magaviselete ismeretes és közbecsülésben áll. Már most, ha egy ilyen ember a helyett, hogy minden régit jónak találjon és egyoldalúlag feldícsérjen, inkább nyíltan és tisztán kimutatja a nemesség nevetséges oldalait, önös nyakasságát s a mellett napról-napra szemmel látható elszegényedését. A munka kezdetben bizonynyal feltűnést fog okozni s aztán lassanként jobb benyomást tenni, míg végre oly elmélkedésre fog alkalmat szolgáltatni, hogy miként lehetne a rendi kiváltságokat jogtörvényekkel, élén kereskedéssel és általános művelt séggel összeegyeztetni; annak folytán egyletek és társulatok fognak keletkezni, melyek jó és hasznos dolgokat egyesült erővel létesítenek, az örökös cridák, sequestrumok, a tétlenség és szegénység szégyenletessé lesznek s ebből fog eredni az általános, kölcsönös bizalom, vagyis a «Hitel».*

* *Széchenyi* e korszakos művét Honunk szebb lelkű asszonyainak ajánlá e szavakkal: «Fogadjátok Hazám érdemes leányai Tiszteletem s Szeretetem jeléül ezen kis munkám ajánlását. Vegyétek, bár férfiakhoz illendőbbnek mondják sokan, nyájas kegyességgel pártfogástok alá. A *Hitelről* szólok, s a mi belőle foly, a becsületről, az adott szó szentségéről, a cselekedetek egyenességéről, s így előttetek sem lehet a tárgy idegenebb, mint előttünk, mert annyi nemes és szép a mi az Emberiséget felemeli, a ti nemetek műve. Ti viszitek karjaitokon életbe a kisded nevendéket, s jó polgárrá nevelitek; a Ti nemes tekintetetekből szí a férfi lelki

A nemtelen hazugságokhoz és hízelkedésekhez nagyon is hozzászokott, elpuhult nemzetet *Széchenyi* e müve csakugyan a lethargiából rázta fel. Új hang, új érzés, új gondolat, új vágy és új erő támadt a végső elernyedés polypkarjai között vergődő nemzetben. Mindenki tudta, érezte, hogy nagy és válságos idők következnek be, mindenki kereste és várta *Széchenyi* riasztó szózata után a tettek emberét. És nem sokáig kellett várni, mert csakhamar megjelent a nagy és merész tettek embere: *Wesselényi.*

1830 október 5.-én tartja a főrendi tábla első érdemleges ülését *József* nádor elnöklete alatt. Tárgyalás alá vétetik az alsó táblának ama üzenete, mely szerint kívánja, hogy ezentúl a törvénykezés és törvényhozás nyelve a magyar legyen. Az átírat felolvastatik; elsőnek hozzája a tudományokban és ékesszólásban egyaránt kimagasló gróf *Cziráky* Antal országbíró szól. Szól pedig latin nyelven. Felszólalásának veleje az, hogy bár ő óhajtja az édes anyai nyelvnek mentől szélesebb körökben való elterjedését, de még nem látja megérettnek a mostani időket arra, hogy a pallérozatlan magyar nyelv legyen a törvénykezés és törvényhozás hivatalos nyelve.

Mindenek nagy meglepetésére most gróf *Eszterházy* Mihály áll fel s hosszú ív papírról *tört magyarsággal* rövidke beszédet olvas fel, melynek veleje az, hogy ő igenis elfogadja és kívánja, hogy ezentúl a törvényhozás és törvénykezés nyelve *a magyar* legyen. Most *Wesselényi* áll fel. Minden szem reá figyel, minden arcz feléje fordul; mindenki tudja és érzi, hogy Wesselényi, kinek nevét már akkor a legszélesebb körökben ismerték, lándzsát fog a magyar nyelv mellett törni. Maga Wesselényi is tudja és érzi, hogy itt a történelmi pillanat, mely esetleg egész sorsát el fogja dönteni. Nyugodtan, szinte csendes han-

erőt s elszánt bátorságot. S ha léte alkonyodik a Haza ügyében, Ti fontok koszorút homloka körül. Ti vagytok a polgári Erény s Nemzetiség védangyalai, mely nélkületek hidjétek, soha ki nem fejlik, vagy nemsokára elhervad, mert Ti vontok minden körül bájt s életet. Ti emelitek egekbe a port s halhatatlanságra a halandót. *Üdvözlet és Hála Néktek!*» Széchenyi — ki tudvalevőleg ekkor már 10 év óta volt szerelmes Zichy Károly gróf nejébe, Seilen Crescentia grófnőbe és kit 15 esztendei epekedés után 1836 február 4.-én nejévé is tett, mindvégig megtartotta a nőkkel szemben ideális életfelfogását.

gon kezdi — *természetesen magyar nyelven* — szüzbeszédét. De a mint egyik szó a másik után ömlik ajakáról, a mint egyik szép gondolat váltja fel a másikat, mind jobban-jobban nekihevül, szemei tüzben égnek; hangja lassan-lassan, mint a távolról közeledő mennydörgés, mindinkább érczesebbé válik; s a mikor a legszebb gondolatokban, a legmerészebb fordulatokban gazdag és hatalmas beszédét befejezi, a csata sorsa el van döntve, bár nem külső szavazattal, de azzal a szívekben élő benső tudattal, hogy a mely nyelven ily ékesen lehet beszélni, azon a nyelven lehet s bizonyára kell is a törvényt alkotni és igazságot szolgáltatni — a jövőben.

Ime, alább közlöm szószerinti szövegében a magyar nemzeti múzeum kézirattárában (Fol. Hung. 1351) levő eredeti fogalmazvány után *Wesselényi első beszédét:*

«Minden nemzetnek vélle született s oly jussa saját nyelvén szóllani, melyben gátolni oly vétkes, mint veszélyes, nem lehet ezen just elidegeníteni, nincs az ellen praescriptio.

Egy országnak gyarapodása, nagy és állandó volta, sem polgári alkotmányjától, sem nyelvétől egyedül nem függ, hatalomra, erőre ezek még nem emelik, nem ezek teszik azon benne mindent előhozni tudó erőt, — hanem *Nemzetisége;* ez az a folyam, mely jól tevőleg éleszti s gazdagítja Nemzeti létele földét s azt minden szép, jó s hasznos előhozására termékenyíti. Ha ezt körülmények apasztják, megcsenevészik a Nemzet, ha pedig akár keblében, akár künn lévők, vagy bármi hatalom, és erőszakosan meggátolja, veszélyre árad, partjait mosva nő, 's zajgó habjai szaggatva rontják keresztül, 's magokkal ragadják a gátló akadályokat.

A Nemzetiségnek legfőbb segédje 's oltalma a Nyelv, főként oly országba, mint Hazánk, melynek körét több féle nemzetségek lakják, ez 's csak ez a kötés azon chemiai foglaló szer, mely a külömböző részeket együvé, egy czélra egyesíti.

Érezték ezt eleink, 's azért hazai nyelvünket, mint Nemzeti létünk Palladiumát őrizték, ennek megtámadása mely érzékenyűl fáj, s mely rázkódását okozza a köz csendességnek, kedvetlen példa mutatta. Elesmérte a' honi nyelv terjedésének s művelésének szükséges voltát nagy emlékezetű 2-ik Leopold bölcs királyunk, midőn 1790-be költ leírásában azt nyilatkoztatta ki, hogy ámbár ezen országnak több féle lakósai külömböző nyelveket beszélnek, de Ő Felségének nyilvános akarattya az, hogy mint hazai nyelvre, a' magyarra fordíttasson legfőbb ügyelet és gond. Ily Lélektől

vezérelve hoztak az ország Rendei több törvényeket, főként most uralkodó kegyes királyunk oltalma alatt, melynek a' magyar nyelv terjesztése s gyarapítása czéljai. Miólta idegen nyelvnek hazánkba lett bé csúszása 's a' nem magyar beszédnek köztünk való terjedése szükségessé tették, hogy a magyar nyelv pártolására Törvények hozattassanak 's a' miólta az idegen, 's nem magyar nyelv kedvelőji egy holt nyelv palástya alá rejteznek, mind azon lépések, melyeket törvény hozásunk által tétettek, egymást ki vető elő adásra mutatták, 's a' mindenben, de kivált akarat tárgyaiban káros erőltetés elkerüléséért, csak lassanként akarták a' nem magyar nyelvet hazánkból eltávoztatni, de e tárgyról eddigelé hozott Törvényeink, ezen szándékra vezetők, 's mint erejekben, mint kiterjedésekben nevekedők voltak. A' még koránt is el nem ért czél, 's az előbbeni cselekvés módnak, kötelességben álló illő megfelelés, szükségessé tészik, hogy előlépéseink e tárgyban egymást nyomba kövessék, 's haladék nélkül történnyenek. Egy ily első lépés, melyet közkívánság szült, 's ápolgat, ezen mostani cselekedete a Tekintetes Statusoknak Azon ellenvetésre, melyet e tárgyban az ország Bírája Nagy Méltóságodtól voltszerencsém hallani, tisztelettel ezeket jegyzem meg.

Formájára nézve ezen Tekintetes Statusoknak és Rendeknek ezen cselekedete vélekedésem szerént nem hibás ; ugyan is azt tették, a mit eddig is örökké tehettek volna 's a' mihez örökre kétség alá nem hozható jussok maradt, t : i: anyai nyelveken szóllaltak meg. Valamint ezen tárgyban senki hatalma is őket nem kötheti, úgy ezen cselekvésre semmi engedelemre vagy megegyezésre szükségek nincsen. Azt sem vélem, hogy ez által a Nagy Méltóságú Fő Rendeket leg kisebbnyire is megsértették volna, mert a' Tekintetes Karok és Rendek azt bizonnyal azon belső meggyőződésből tették, hogy a Nagy Méltóságú Fő Rendek, kik magok is Magyarok, s' ő véllek is egy érzéstől lelkesítve, ugyan azon czélra törekszenek, azt ellenzeni nem fogják, sőtt ezen hiedelem által megtisztelő bizodalmat mutattak a' Nagy Méltóságú Fő Rendek eránt. Valamint országunk szívesen tisztelt Nádorjához is, meg lévén abba győződve, hogy Ő Császári Királyi Fő Herczegsége, ki magát hazánk boldogításának áldozta, nyelvünk elő menetelét is akarja, mely hazafiúságának oly sok hálát érdemlő bízonyságait is adta ; tudják azt a' Karok és Rendek, hogy Ő Császári Királyi Fő Herczegsége, azon 36 esztendők le folyta alatt Hazánkért tett minden magyar előtt el felejthetetlen munkálkodásai közt, valamint Törvényünket, úgy polgári alkotmányunk lelkét, egész kiterjedésében 's mélységében magáévá tette, úgy nyelvünket is megtanulta, sőt a' mit fájdalom nem minden magyar tesz, tisztelt belső körében is házának gyakorolja.

A mi ellenvetések az üzenetek magyarúl lejendő folyamatjának tárgyára nézve tétettek, azok rész szerént azon nehézségeket illetik : melyek a' dolog ezen új módon való folyásából származnak, rész szerént pedig az ő Felségéhez történendő felírásoknak Magyarból Deákra történendő fordításából származó idő vesztést érdeklik.

Lehet, hogy ezen újj mód vagyon és lészen nehézségekkel egybekötve, de nincs oly hasznos újjítás, mely nehézségektől ment légyen . . . a' hol, 's a' még ezektől való undorodás uralkodik, ott és addig javítás nem történhet. Bizonyal ha azon hasznok meg fontoltatnak, melyek ezen előlépésből nyelvünk terjesztésére, mívelésére, fontossá való tételére 's ez által a' Nemzetiségre háramolnak, valóban akármi előfordulható nehézségek is kicsinyeknek kell hogy tessenek.

Hogy a' Nunciumoknak Magyarúl való írásából nagy idővesztés tértényen, nem gondolom ; mivel az 1805 Törvény Czikkely azt mondja : «ut jam his Comitiis Repraesentationes ad suam Majestatem Columnaliter Latino et Hungarico sermone concipientur» s így egyik nyelvről úgy mint a másikról mondja ezen Törvény Czikkely ut Concipientur, az az, hogy azon irattassanak, nem szólván fordításról; hogy pedig egyiknek éppen oly gondosan kell meg írva lenni, mint a' másiknak, azt az ugyan azon Czikkelyben kifejezett oka ezen törvénynek bizonyossá teszi, mely szerint az egyik nyelven éppen olyan gonddal 's vigyázattal kellett eddig is a' Repraesentatióknak íratni, mint a' másikon : úgy természetesen egyiknek írása éppen annyi időt kívánt, mint a másik. Bizonyos, hogy az eddig való mód szerént a' deákból Magyarra történt fordítás sok időbe nem került. Ez vagy annak bizonysága, hogy azon fordítás csak sietve 's gondatlanúl történt, melyet fel nem tehetek, 's ha eddig olykor úgy lett volna is, meg vagyok győződve, hogy ezután történni nem fognak ; mert a' törvénynek mint szavai, mint czélja ellen lenne ; vagy pedig a mit inkább is hiszek, azt mutatja ezen fordításnak eddig tapasztalt kevés időbe való kerülése, hogy ezen fordítás valóban nem is oly nehéz. Ha tehát eddig hamar megtörtént a' deákból Magyarra való fordítás, miért kellene ezentúl a' Magyarból deákra leendő fordításra oly sokkal több idő.

Azt is hallottam Császári Királyi Fő Herczeg, Nagy Méltóságú Fő Rendek ! «hogy nem ideje most ezen újjításnak» igen is én is azt vélem, hogy ezen lépésre illő idő nem most vagyon ; hanem ezelőtt már *öt századokkal lett volna ;* azon dicső korban, midőn a Magyarnak hatalmas karjai önnön Nemzeti létét, minden veszélyek közzül kivívá, az Európára rohanó vad csoportok ellen erős gátat formáltak, 's a mívelődésnek 's a keresztény hitnek

pai'sai voltak ; akkor kellett volna, hogy törvény hozásában, 's köz dolgai folytára anyai nyelvét kezdje használni : de a' béke 's nyugalom napjai nem derültek neki annyira, hogy nyelvét e végre eléggé kimívelhette volna. Deák nyelven szivárogtak volt által hozzánk a' tudományok minden nemei, ezt tartotta meg Nemzetünk törvényei nyelvének is. Egy Nemzet által változik azon Nemzetté, melynek Nyelvét elfogadja, holt nyelv gyakorlása azért kevésbbé veszedelmes, mert azzá, a mi már megszűnt lenni, válni nem lehet — de eléggé káros, mivel gátolja az anyai nyelv mívelődését, terjedését 's azt tekintetére 's belső értékére nézve csak alsó polczon hagyván utat nyit más idegen élő nyelvnek becsúszására is. Igy történt ez Hazánkban, egy holt nyelv járma alatt nyögve, nyelvünk tudományi pallérozódást 's ez által nagyobb becset nem kapott. Idegen nyelvek kezdték mind inkább az anyai helyét elfoglalni 's leginkább csak egyes hazafiak szép igyekezetinek lehet köszönni, hogy nyelvünk mind ezen visszás környülményeк közt azon míveltségre kapott, melylyel most már valóban dicsekedhetik. Nemzeti hív érzés terjesztette, hála az Egeknek az az eránti buzgóságot — el van már terjedve Ország szerte az anyai nyelv előmozdításának óhajtása.

Nem úgy tekintem én Nagy Méltóságú Fő Rendek! a Statusok és Rendeknek ezen lépéseket, mint egy csak közöttünk származott újjító szándékot — éppen nem. *A' Kor lelke által szült 's a' Nemzetiség által magáénak vallott közkívánságnak következése az.* Valóban ez úgy jelenik meg itt, mint a közvélekedésnek első szülöttje, ezt pedig okosság 's kötelesség rokon érzéssel fogadni el, mert a' közvélekedésnek magzatja az, mely ha megtagadtatik 's megvettetik, lehet, hogy sokáig rejtve marad ; de nő s neki erősödve hatalommal lép fel, kemény számadásra szorítja majd azokat, kik tőlle atyai jussait eltartóztatták.

Mindezekre nézve vélekedésem az: hogy a Tekintetes Statusoknak ezen hazafiúi szándékból származott bizalomtól vezérlett lépéseket fogadják el; hogy ha például a fordításból származó idő vesztést kelletik kímélni, legjobbnak vélem, hogy az Ő Felségéhez történendő felírások is magyarúl mennyenek — a' Tekintetes Statusokkal és Rendekkel kezet fogva kérjük meg kegyes királyunkat ennek elfogadására főúri bizodalommal, reméllem, hogy a Magyarok kegyes királya nem fogja ellenzeni, hogy *a' Magyarok hozzá magyarul szóljanak.*»*

* Wesselényi a magyar nyelv ügyében még az 1832/6.-i országgyűlésen és pedig 1833 február 20.-án is felszólalt. Ez utóbbi beszédét közölte is Toldy István «A magyar politikai szónoklat kézi könyve» czímű 1866-ban megjelent művében.

Leírhatatlan a hatás, melyet az ósdi szellemben felnött és avult gondolkodástól áthatott mágnási szívekben és lelkekben *Wesselényi* eme hatalmas, érveiben megczáfolhatatlan és legyőzhetetlen beszéde tett. Ő maga naplójában a legnagyobb szerénységgel e napról csak ennyit jegyez fel: „A magyar nuntium átment a proceresekhez. Én a nuntium érdekében beszéltem.“ *Széchenyi* naplójában sem találjuk nyomát e nagy eseménynek, minek egyszerü oka az, hogy Széchenyi akkor egyik legkedvesebb eszméjének megvalósítása: a dunai Vaskapu szabályozása érdekében lenn járt Zimonyban, amiről bizonyságot teszen Széchenyinek 1830 október 6.-áról, tehát éppen másnapról Zimonyból Wesselényi Miklóshoz intézett azon levele, melyben arról értesíti, hogy még két napig Zimonyban marad, de már október 25.-én Pozsonyban leszen.

Az 1830. évi pozsonyi országgyülést a magyar nyelvnek törvénykezési és törvényhozási nyelvvé való tételén kívül még másik és bizonyos tekintetben talán még az előbbinél fontosabb kérdés uralja, és ez *az ujonczok*, vagy mint akkor nevezték: a *tyrok* megajánlásának kérdése és joga volt. Tudvalevőleg Magyarországon a nemesség a maga elöjogait föleg azért kapta és századokon át azért gyakorolta háborítatlanul, mert századokon át a hadviselés kötelezettségeit és kötelességeit a nemesség teljesítette és viselte.

De a napoleoni nagy háborúk és különösen az 1809. évi, vagyis utolsó nemesi fölkelés királyt és nemzetet egyaránt meggyöztek arról, hogy a nemesi fölkelésnek nagyon alárendelt szerepe juthat már a jövendő nagy háborúiban. A csaták sorsa többé nem annyira a személyes bátorságtól és lelkesedéstől, mint inkább a begyakorolt, a kiképzett és az egységes vezérlet és szervezet alatt álló hadtestektől függ. Hivatásos katonákra, begyakorolt hadtestekre, nem pedig megyénként összesereglett felkelő nemességre van szükség.

Így jött létre az ujonczok megajánlásának szüksége, illetve az ujonczok megajánlásának kérdése. A király, illetve a kormány az ujonczok mennyiségét rendszerint az ú. n. királyi propositiókban kérte. Az országgyülés pedig rendszerint addig a királyi propositiók eme részének tárgyalásába sem bocsát-

kozott, míg összes sérelmeit el nem panaszolta, azok felterjesztése iránt javaslatot nem tett. A kormány az 1830. évi országgyüléstől nem kevesebb, mint 50,000 ujoncz megajánlását követelte. Az országgyűlés által megajánlott ujonczok elöállítása csak az akkori időkben megérthető, de azért soha semmi körülmények között nem menthető, mondhatni kegyetlen, lelketlen módon történt. Nem sorozás és nem is sorshúzás, hanem katonafogdosás, más szóval *igazi embervadászat* volt az, a hogy a minden joguktól megfosztott s minden terhekkel megrakott szegény nép fiai közül az ujonczokat szedték. Bizonytalan időben, rendszerint éjjel a fegyveres hatalom vagy a vármegye kirendelt hajdúi megszállták, meglepték váratlanul a falvakat, összefogdosták az ép-kéz-lábú legénységet s elvitték 10—12 esztendőre katonának messze földre, kit Galicziába, kit Lombardiába, kit Cseh- vagy Morvaországba.

1830 október 21.-én került a főrendek táblájára az ujonczok megajánlásának kérdése. Elsőnek *Rudnay* Sándor herczegprímás szólalt fel, ki egyszerűen megszavazta a maga részéről az 50,000 ujonczot. Nyomban utána *Wesselényi* állott fel és tartá meg a magyar nyelv tárgyában az október 5.-i ülésben elmondott beszédénél is hatásosabb és hatalmasabb beszédét, melyet a magyar nemzeti múzeum kézirattárában 1135. folio alatt levő írott szöveg alapján itt közlök:

«Cs. K. F. Herczeg, Országunk Nádora!

A Tekintetes Karok és Rendek izenetje s főként az abban előforduló okok, előttem nagyfontosságúaknak látszanak.

A fennálló katonaságnak 1715-ben lett felállításától, de nevezetesen 1741-től fogva a fennálló katonaseregbe szükségképen történhető s akármi által is okozott hiányok pótlására a hadfogadás volt rendelve; ennek sikeresebbé tételére az orsz. rendei több határozatokat tettek, de a rendes pótlás terhe magokra nem vételét minden alkalommal nyilván kifejezték. A rendkívüli esetekre pedig csak országgyűlésen elhatározott segedelemadás hagyatott fenn.

A királyi előadásban a magyar ezredek *kipótlása* említtetett. Ezzel több törvények s törvényes óvások értelménél fogva az ország rendei nem tartoznak. Elömerte ezt ő Felsége is, s az orsz. rendei most közönségesen kinyilatkoztatták. Ő Felségének soha is kétség alá nem hozható szava bizonyítása szerént a fennálló ka-

tonaság számában tetemes hiány van; arra mutat ez, hogy az ezeknek teljes számban tartására rendelt hadfogadás által elegendő pótlás nem találtatott. Ennek több más okok mellett, kétségkívül egy fő kútfeje az, hogy a hadfogadás nem ment czélarányosan. A lovasokhoz beállottak gyakran gyalogsághoz adattak; a capitulatio ideje nem mindenkor tartatott meg. Ezek s más aprólékos, de fontos következésű körülmények a föld népét elidegenítették a katonáskodástól, s a hadfogadás hitelét elvesztette. Ezen hibák megszűnvén, ezentúl ha a hadfogadás czélarányosan folytattatik, bizonyosan az ahhoz való kedv, s abbeli bizodalom helyreállván, ez a pótlásnak sokkal bővebb forrása leend.

De akármi okozta is a mostani nagy hiányt, annyi igaz, hogy az megvan és ő Felsége annak pótlását kéri. Ezen végre most adandó segedelem csak pótlékja (surrogatuma) lehetne a hadfogadásnak azon nyilvános óvással, hogy az ország rendei a rendes pótlás terhe alá azontúl is magokat nem vetik.

Ő Felsége újabbi kinyilatkoztatásában a mostani rendkivül való szükséget említi, s a külső dolgok helyheztetése által indíttatva kíván segedelmet és ezt törvényesen az országgyűlésén teszi. Szükséges segedelemnek ilyetén adása nem annyira a törvény szavai által parancsolt, mint inkább hazafiúi s egyszersmind okosság szülte természetes kötelesség, melyet az ország rendei mindenkor híven teljesítettek is.

Két különböző, de egyformán nemes érzés támad ezen tárgyra nézve s ezen helyzetben minden hazafinál.

Egyfelől azon buzgóság, mely a magyarnak szívében mindég erős lángra lobban, midőn törvényes jó királya a törvény útján kér tőle valamit, s szintúgy az elszánt készség a haza oltalmára, mely sokszor már oly nemes áldozatokat szült. Ily szép érzések mely magyart ne ragadnának akárminek is ajánlására?

De másfelől épen olyan nemes és szent kötelesség hideg megfontolást, lelkiismeretes tartózkodást parancsol, meggondolván, *hogy felebarátink, ember s hazafi társainkról, azoknak életekről, szabadságokról van szó.*

Nem lehet azért ezen tárgyban akármi hévtől is elragadtatva sietni. Nem készség hiánya az, ha ezen lépés tartózkodva tétetik. Akkor NagyMlgú Főrendek, mikor királyunk törvényesen magunkat szólít fel a haza oltalmára, midőn, annak szent oltárán önnön vérünkkel kell áldoznunk, akkor: fegyverre magyar! lóra nemes! kardra hazafi! Kötelesség ezen esetben a sietés; sok fontolás s akadályok keresése bűn s gyávaság jele. De midőn mások részéről teszünk határozást, midőn azon törvényes és szükséges, de valóban terhes és szomorú kötelességet kell teljesítenünk, hogy leghasz-

nosabb honfitársaink életéről az ő tudtok s megegyezések nélkül (borzadok kimondani) csaknem mint portékáról kell végeznünk, mely végzésünk következésében számtalan könyek facsartatnak, szívek repednek meg, midőn kénytelenek vagyunk a legédesebb köteleket szétszaggatni, *atyát gyermekétől, testvért testvérétől s férjet feleségétől elragadni,* valóban csak a legnagyobb megfontolással kell és lehet ezen törvényes, komor tisztünket teljesíteni, szent és keresztényi kötelesség ebben a legnagyobb gazdálkodás, nem szabad itt bőkezűnek lenni, nincs erre nézve helye az adakozásnak.

Hogy ily helyzetben, ily különböző érzések közt az igaz útat s helyes arányt el lehessen találni, nemcsak illőnek, de elkerülhetetlennek is vélem a szükségnek megkérdését. Nehogy vagy jó királyunk kérése iránti igaz magyar buzgóságunk s hazánk iránt való aggodalmunk oly ajánlásra ragadjanak, mely a föld népét igen terhelné, vagy hogy ezeknek nemes kímélése eltartóztasson a szükséges mennyiség ajánlásától ; királyunk és hazánk ellen való hiba kevesebbet ajánlani, mint szükséges, de annál csak egygyel is többet adni vétek lenne s nincs szabadságunkban. Azért szükséges, hogy a valódi szükséget voltaképen megtudjuk.

A szükség megbírálására külső körülményeket kell tekintenünk. Ha megnézzük egész Europát, nem olyan ennek formája, mint 1802-ben, 1807-ben, 1808-ban volt. Akkor egy megtámadó, óriási erő fenyegette az uralkodókat s nemzeteket. Most sok nemzet, igaz, zavarban van, de nem látjuk, hogy egynek is czélja más nemzetek megtámadása lenne ; belső nyugtalanságok, igaz, vagy képzett okai riasztottak fel több országokat : egy nemzetre se jő kívülről most a háború tüze, az ellenkezés fáklyája kebelében gyúl s onnan terjedve világít vagy éget. Hol maga a nemzet közt nincs békételenség, nincs ott zavar, vagy a hol azt megszűntetik, a zivatar is lecsilapodik.

Mínket senki se készül kívülről megtámadni, kebelünkben se fenyeget veszély, mert közöttünk nem él a békételenség s nyugtalanság férge. Nézzük alkotó részeit polgári létünknek : az uralkodás szelíd és törvényes s az alattvalók egyik részének sem ád okot keserves panaszokra. Az aristocratia egyezségben van a királyával ; hív érzése s törvénye köti ahhoz : a föld népe nincs úgy mint másutt, most a rosszabb helyhezetben, mint eddig, sőt jobban ; a fejedelem atyai gonddal van iránta, a törvényhatóságok s földes urak igazságosan s kímélettel bánnak vele. Nem fenyegetnek hát minket azon ostromok, melyek alatt mások nyögnek. De épen, hogy a nyugalom, mely a belső bátorság egyedül való kútfeje, fennálljon, a legnagyobb vigyázattal kell oly lépéseket tenni, melyek épen azon föld népét legközelebb s legfájdalmasabban érdeklik.

Hogy szomszéd országok lángban vannak, hogy azoknak harapódzása fenyeget, s önnön bátorság kényszerít nemcsak készülni, de cselekvőleg is a dologba elegyedni, ezen állítás előrelátás s okosság színével bír, lehet olykor igaz is ; de oly bő palást ez, mely alá már gyakran a legigazságtalanabb, s nemzetek jussait letipró háborúk takartatnak. Nem lehet elszomorodás nélkül *Spanyolországra* tekinteni, nem az *olasz* föld némely részeire sem.

A mi állásunk, törvényeink lelkénél fogva, szoros értelemben oltalmazó, nem enged az sem megtámadást, sem idegen dolgokba elegyedést ; azért azt kell törvényes, békeszerető királyunktól reménylenünk, azt róla hinnünk, hogy azon katonai segedelem, melyet hazafiúi kötelességből adni fogunk, bizonynyal egy nemzet megtámadására sem fog használtatni ; hogy pedig minket akarna megtámadni valamely hatalmasság, annak még semmi nyomát sem látjuk, sem a nemzetek mostani cselekvések módjából ily megtámadó törekedést nem magyarázhatunk.

Igy a magunk tudása szerént nagy katonai erőre szükség nincsen : de lehet, hogy oly körülmények, melyek szemeink előtt rejtve vannak, a szükséget igen is nagygyá teszik. Azért illő, s szükséges fiúi bizodalommal kérdeni a szükséget ; illő, mivel oly szabad nemzet a magyar, melynek jussa vagyon mindenben, a m őtet érdekli, résztvevő befolyással lenni s azért cselekvéseinek meggyőző okát tanálni s keresni szükséges, mert csak így nyug tathatjuk meg ön lelkiismeretünket s kötelességünk érzését, hogy hazánk szegény lakósát sem felette, sem ok nélkül nem terheltük, másfelől pedig csak a valóságos szükség igazi tudása által tehetünk ahhoz alkalmaztatott s elégséges ajánlást. Melyre nézve alázatos vélekedésem szerint helyesnek látom, a Tkttes Karok és Rendek óhajtása következtében ő Felségét a szükség eránt megkérdezni. A már említettek mellett egy fő okom érte az, a mit igen fontosnak tartok, hogy t. i. ezáltal bizonyítjuk meg, mennyire szívünkön fekszik a köznép sorsa, mely igen tudjuk becsülni azon nemes helyzetet, hogy annyi ezereknek gyámolítása s rólok való gondoskodás kötelességünkben áll, valamint azt is, hogy azon terhes kötelességet, mely szerint azoknak elrendelések s életekről az ő tudtokon kivül s befolyásuk nélkül lehet s kell végeznünk, a legérettebb megfontolással és kímélésekkel teljesítjük, s abba csak az elkerülhetlen s előttünk tisztán felfedezett szükséget vesszük cselekvésünk zsínórmértékének.

A mostani körülményekben, ha szemeinket Európának lángba borult részeire vetjük, okosság kettőzteti azon hazafiúság-szülte kötelességet, hogy mindent elkövessünk, a mi hazánk lakósi szívébe a legnyugodtabb s megelégedett csendességet szülheti, és

kikerüljünk mindent, a mi békételenséget, bizodalmatlanságot okozhatna.

Már pedig ha ezen országgyűléséről, mely úgy is adózó népünk terhével esik, hozzájok visszatérünk s a nélkül, hogy állapotjok könnyítésére s vígasztalására valamit hoznánk, nékiek munkálkodásink gyümölcséül határozásaink egy oly következése fog csak tudtokra lenni s őket érni, mely ha bármi szükséges és törvényes is, de számtalan s érzékeny sebeket ejt és ha még azon felül találnák ők hallhatni s megtudni, hogy ezen terhet mi reájok nagy készséggel tettük s annak lehető kevesítésére mindent el nem követtünk, s hogy nem egyedül a szükség elkerülhetlen voltának engedtünk, a mi természetesen azon szükség megkérdése s megtudása nélkül nem lehet: valóban ez oly hatással lenne reájok, mely káros és szomorú volna; oly férget szülne s nevelne érzéseikbe, mely a külső fenyegető körülményeknél reánk nézve veszedelmesebb lehetne; de ha ők is aztat fogják látni, hogy ő Felsége csak a legnagyobb szükségtől arra birva kívánta ezen áldozatot, s hogy ezen szükségről az ország rendeit meg is győzte, ha azt fogják szemlélni, hogy mi mindent elkövettünk ezen terhes kötelesség lelkiismeretes teljesítésére, s lépéseinket csak azon elkerülhetlen szükséghez szabtuk, mely nékünk bebizonyíttatott: úgy bizonynyal nem lesz sem ő Felsége, sem mi ellenünk semmi panaszuk, kevésbbé fognak a történendő sebek fájni s látván, hogy ezt az egész ország s az ő boldogságok is megkívánta, *meg lesznek benne nyugodva.*»

Mikor *Wesselényi* szavait befejezte, a nagyszámú hallgató közönség megtapsolta a bátor szónokot. De a nádor, ki Wesselényi iránt érthetetlen, vagy nagyon is érthető ellenszenvvel viselteték, több csípős észrevételt tön beszédére s egyebek között azt is mondá:

«E beszéd, mely inkább tévútra vezetni, mint meggyőződést eszközölni képes, mivel hogy a jövevények, kik közügyeinkről csak felületes ismeretekkel birnak, téves elfogultságban élnek.»

Wesselényit, kit a nádor jövevénynek nevezett, felette bántotta a nádor e gúnyos, kicsinylő megjegyzése. Nem is hagyta válasz nélkül. Igaz, hogy naplójában csak annyi van feljegyezve, hogy *„Én beszéltem a propositiók ellen, a palatinus megszidott“*; de hogy ennél több történt, bizonyság rá Horváth Mihály idézett munkája (I. kötet 240. lapja), melyben a nagy történetíró

azt mondja, hogy a nádor e megrovását a hazafias érzelmü és bátor *Andrássy* Károly gróf nem véli észrevétel nélkül hagyni s akként nyilatkozék:

«Nem lehet azt jövevénynek nevezni, ha nem is vett eddig részt a magyar országgyűlésen, a kinek elei már régóta szolgálták volt a hazát, midőn a mostani fejedelmi ház a magyar trónra jutott.»

Ujfalvy Sándor pedig többször említett emlékirataiban azt mondja, hogy Wesselényi azt felelte volna József nádornak, hogy volt valamikoron az ő elődeinek Magyarországon sok, talán több birtoka, mint most a nádornak. És lehet, hogy a nádor mostani birtokai — éppen az ő elődeié voltak. De hogy azt elődei elevesztették, annak sem ő, sem elődei, hanem a történeti események valának okai. A nádor ugyan hiába szidta meg Wesselényit, mert azzal útjából el nem tántorította, meg nem félemlítette, söt ellenkezöleg, erejét és népszerűségét csak növelte, mert Wesselényi a rövid időszak alatt valóságos tekintélylyé, úgyszólván az ellenzék vezérévé nötte ki magát. Róla is el lehet bátran mondani: „Sub pondere crescit palma".

Az országgyülés deczember 20.-án ért véget és *Wesselényi* nemsokára búcsút mondott a koronázó-városnak s megkezdette életének legtevékenyebb korszakát; beállott vándor patriotának, sorra járta a megyéket és székeket, mindenütt buzdítván, lelkesítvén és a maga munkásságával és áldozatkészségével a jóban és nemesben elől járván.

Az 1831. esztendő egyike a legnevezetesebbeknek Wesselényi életében. Ez esztendőben száll síkra Közép-Szolnok vármegye alispánjával szemben a birtokain törvénytelenül összefogdosott ujonczok érdekében. Ez esztendőben teszi meg hírneves törökbúza-alapítványát Közép-Szolnok rendei előtt. Ez esztendőben érzi először az üldözö hatalom kezét és ez esztendőben kezd politikai útja elválni a Széchenyiétől és végre, hogy beteljék a mérték: ez esztendőben veszti el imádásig szeretett édes anyját, *Cserey* Helénát.

De tartsunk rendet. *Wesselényi* Pozsonyból Zsibóra jön, mert naplója egyenesen megjelöli útját. Ő ugyanis be sem várja az országgyülés végét s már deczember 1.-én Zsibóra

érkezik. A nádor megleczkéztetése nagyon szívén fekszik, mert a nádor nemcsak jövevénynek, hanem felületesnek, tehát tudatlannak is nevezte őt. Ezért elhatározza, hogy törvényismereteit, különösen a magyarországi ügyekre vonatkozó törvényismereteit, kibővíti, kipótolja. E czélból *Tunyogi* Józsefet, a későbbi hírneves kolozsvári historicust és jogi professort, kihozatja Zsibóra s ott tartja magánál majd két esztendeig. És naplójában sürün látom bejegyezve már 1831 január 1.-től kezdve: „Tunyogival dolgoztam egész nap.“ 1831 január 17.-éről rövidke bejegyzés foglaltatik Wesselényi naplójában. Ennyiből áll az egész: *„Irtam Péchynek tyrok dolgában.“* Ugyan ki hinné, hogy Wesselényinek ez a bejegyzése, illetve a tyrok dolgában való fellépése forduló pontot képez egész életében s ez szolgál alapjául, helyesebben ürügyéül későbbi üldöztetésének és csaknem évtizedig tartó rettenetes szenvedéseinek?.

Tudva van, mert hiszen bevezető soraimban említettem, hogy Erdély még ezen időben Magyarországtól nemcsak közigazgatásilag elkülönített, de törvényhozásilag is teljesen különálló ország volt. És tudva van az is, hogy a részek — Partium, vagyis Közép-Szolnok-, Kraszna- és Zarándmegye, valamint Kővár vidéke közjogilag Erdélyhez tartozott. Erdélyben pedig 1811-től 1834-ig országgyülés nem tartatott és így az I. Lipóttal kötött alapszerződés szerint ujonczot szedni, katonát fogdosni senkinek jogában nem állott, és ha ez közel 30 esztendőn át mégis megtörtént, bár türt, de törvénytelen állapot volt. Ezen törvénytelen állapot és embertelen eljárás ellen kél ki és tiltakozik *Wesselényi* a *Péchy* István megyei alispánhoz intézett alábbi levélben:

«Én ezt nem azért teszem, — úgymond — hogy embereimet akármi törvényes tartozások terhe alól mások terhelésével kivonjam; sem pedig törvényes parancsolatok s rendelések iránti engedetlenségből. Nekem hitem és vallásom az, hogy a törvényes terheket mind egyformán kell vagy kellene hogy hordják és hordjuk, de csak a törvényeseket és azokat is úgy, hogy törvényesen rázassanak vállaikra; — e törvényes rendeléseknek híven engedelmeskedni szent kötelességemnek tartom s a törvény alá örömmel hajtom nyakamat. Ezen hitem következék be, éretten megfontolván azt, a mit teszek s belső meggyőződésem az, hogy éppen úgy

teljesítem. mint törvényes királynak alattvalója. mint hazafi s mint földesúr kötelességem.»

Aztán a következőleg elmélkedik:

„Nem hív az fejedelméhez ki a törvénytelen rendelkezéseket, ha szinte azok az ő nevében jönnek is, teljesíti: valamint rossz szolga az. ki urának erkölcstelen parancsolatainak teljesítése által. ura szándékbeli hibájának súlyát még azzal növeli. hogy az végbevivő segítsége által megtörténtté — esetté — váljék. Törvénytelen parancsolatok még az után jöttek fejedelemtől s mostani törvényt szerető Urunktól nem is jöhetnek. Azok mindig vagy lassan csúsztak be. vagy rossz tanácsnak következései. Ismerem én fejedelmünknek önakaró s öncselekvő tulajdonát: de azt is tudom, hogy milliók boldogságára terjedő gondjai, tömérdek foglalatosságai lehetetlenné teszik, hogy minden tartományai minden törvényeinek minden ágait tökéletesen tudhassa; annyival inkább, mivel ezekbe sokak. valamint éppen ezen katonáskodás tárgyabeliek is oly homályban vannak, hogy azokat mi magunk közt is csak kevesen ismerik. Tökéletesen hiszem én azt. hogy ha jó királyunk voltaképen tudná. hogy az ország ily móddal katonát adni nem tartozik, hogy a már több esztendő óta állított szám által az ország praetendált tartozásával úgy, mit a felség gyakran kifejezett, csak játék űzetik s úgy a mi annak legszükségesebb s legszentebb, tudniillik hitele. gyalázatára veszedelmeztetik. Rossz s köszönetet nem érdemlő szolgálatot tesz az fejedelmének, ki törvénytelen. bizonyosan a fejedelemnek nem törvénytelen szándékából, de a törvényrontás vádját reá hárító, az ő nevében jövő parancsolatokat teljesít. Ha azt senki sem teljesítené, úgy legfeljebb valami rövid ideig tartó hátramaradás lenne következése. de ez csak *malum physicum* a fejedelemre nézve: hogyha pedig a vak igenező sereg végrehajtja a törvénytelenséget s az által a fejedelem nevében az ő vele született kötelessége s szent esküvése megrontásával törvénytelenség történnék. az a fejedelemre nézve *malum morale:* még pedig a legnagyobb fontosságú s legkomorabb következésű: ha a letett hit lélekbe járó szentségét nem tekinteném is, de a törvény megrontásoknak veszedelmes példája a birodalom elvesztése, a jövő kor kárhoztató bírálata elég rémítő szóval bizonyítja, hogy fejedelem valamint nem tehet vétkesebb dolgot, mint a törvény megtapodását. úgy magára nézve is szerencsétlenebb s veszedelmesebb tette annál nem lehet. Ha nem az udvariaknak való tetszés kívánságától, hanem a fejedelem erkölcsi s lelki haszna fentartásának hű óhajtásától vezérelve, mindenki óvná magát a parancsolt törvénytelenséget teljesíteni s

azáltal jó fejedelmét a törvénytelenűl cselekvés rút szenynyétől menteni kívánná, bizonyos következése az lenne, hogy ezzel a fejedelem figyelmessé tétetvén, önmaga vizsgálná meg a dolgot, kimeríteni a rejtett okokat, kétségen kívül a törvény útjára lépne, mert jó és bölcs fejedelem, valódi méltósággal s biztosan csak ezen járhat. Ezen tekintetből lelki meggyőződésem (újra is mondom) az, hogy híven tisztelt királyunkhoz, azon igaz hívségemet, — mely (hogy ha olyan szomorú választás adja magát elő) kedvetlenségétől félni nem tud, de neki ártani retteg, azzal bizonyítom leginkább, ha azt igyekszem eltávoztatni, hogy nevében törvénytelenség végbe ne menjen. Mint hazafi tudom én azt, hogy a fejedelemnek fegyverrel s erővel ellentállásbeli juss már 1687-ben a a 4. articulus által Magyarországon s utóbb nálunk is eltörültetett; de azt is tudom, hogy nagy a különbség active és positive ellentállani vagy pedig negative nem cselekvőleg eltávoztatni a helytelenség s törvénytelenség végbevitelét; ezen utolsó jus nemcsak hogy abrogálva nincsen, de soha nem is abrogáltathatik; vele született jussa az az embernek, hogy a helytelen s igazságtalanság végbevitelét igyekezzék akadályoztatni. Csak törvényes parancsolat kötelez hazafit, a mi törvénytelen, az nem kötelező, mert az azzal ellenkező törvény az ellenkezőre már lekötelezte. Másfelől pedig azt is tudom, hogy egészen más a fejedelem tulajdon akaratának állani ellent és más így, ily helytelenséget gátolni, mely az országot terhelve, az ország ellenmondásai ellenére, helytelen utakon kezdődött, hibásan folyt, — mert bizonyosan nem a jó király nyilvános kívánságából történik — hiszem én ezt s örökké is fogom hinni, mert felségsértésnek tartanám azt tudva s akarva rontani, de hogy is lehetne azt csak képzelni is, kivált a mostani időben, midőn ő felsége minden kinyilatkoztatásában örökké azt vallja, hogy a törvény megtartása előtte legszentebb. Mint földesúr legszentebb tisztemnek tartom azon szegény embereket, kiket a sors kétségen felül inkább nekem, mint nekik kedvezőleg kötött velem egybe, mentől többtől menteni azon terhek csoportjai közül, melyek görnyedő vállaikat nyomják. Szegényeket oly sok terheli, a mi helyzetök és törvényes állások szükséges következése, hogy az úgyis nagyon nehezített mérő serpenyőibe törvényes tartozásaiknak, még más szükség felett s törvény ellen való tehert csak egy kövecsnyit is vetni, éppen oly lelketlen vétek, mint annak megakadályoztatásán nem igyekezni.

Kérjék a törvény és király magok oltalmára önnön véremet, lelkes örömmel hagyom azt érettük folyni. Kívánják vagyonomat, ám füstölögjön annak utólsó maradványa is hívségem nekik szánt oltárán : de hogy szegény parasztjaim, kiknek vére, verejtéke

táplál, kik minden közterhet helyettem visznek, törvény parancsából fizetnek, vérüket adják, hogy ezen rongált nép, mondom, még olyannal is terheltessék, a mire szüksége nincs, a mivel nem tartozik, hogy csendesen nézzem, ily ok és helyes tartozás nélkül miként zavarják meg jámbor csendességüket, hogy hurczolják el fiaikat, a vérség szent kötelékeit elszaggatva, karjaik közül s én bűntelennek lássam azon karjaikat mint gonosztevőknek vagy martyroknak hátukra kötözve, melyeknek ereje a mi táplálásunkra, a közterhek vitelére s a haza oltalmára van szánva! Nem, barátom, ezt nem tehetem. Ha felelet kell, felelek, ha szenvedni kell, szenvedek én: de törvénytelenséget, helytelenséget s keserű szenvedést rajtok történni, előttem végbevinni, ily móddal, mire a törvény just nem ád, most, midőn a békesség több esztendei folyama azt szükségessé nem teszi, azt nem engedem!

Kedves barátom, hosszas levék, de midőn az érzés és szív szól, nem áll meg könnyen a penna.

A sz. bírák által a bírók be lévén hozzád parancsolva, kértek, hogy írjak neked, félvén a reájuk háramlandó büntetéstől. Ujra is írom, hogy valójában ezen bírók teljességgel nem hibásak, azért meg vagyok róla győződve, hogy őket nem is fogod ártatlan létükre megbüntetni. Ha a bírók ily alkalommal földesuroknak előre jelentést tesznek, azt hibának teljességgel el nem ismerem; sőt kötelességük, ezt a közelebbi magyarországi országgyűlés is a történt tyrok adásakor elhatározta: — de meg ezt sem mindegyik helységembeli bíró tette: nem is volt szükség, hogy előre jelentsék, mert nem tudom, mi módon, ezen katonafogás híre már előre úgy el volt terjedve, hogy a fogdosásra határozott éjjel előtt 8 vagy 9 nappal a karikai legények ide bejöttek s beszélték, hogy hol lesz és mikor lesz ezen embervadászat.

A hatalom embereinek *Wesselényi*, első fellépésétől, különösen pozsonyi szereplésétől kezdve igazi szálka volt a szemében. Még türelmetlenebbé váltak vele szemben, a mikor látták, hogy *Wesselényi* feltartózhatatlanul megy a maga útján, megyéről megyére, városról városra, mindenütt hirdetvén a jogot és szabadságot és mindenütt tiltakozván az erőszak és törvénytiprás ellen. Legelőször is Szolnok-Doboka rendei előtt jelenik meg *Deés* városában 1831 május havában. Onnét *Pestre* megy és részt veszen Pest vármegye gyülésén, junius hó 7.-én. Pestről *Nagykárolyba* siet és junius 17.-én hatalmas beszédet tart a vármegye közgyülésében. Nagykárolyból *Zsibóra* tér

vissza s csak október 3.-án megy ismét Deésre, a hol egyikét mondja el a legnagyobb készültségre valló, alább szó szerint közölt beszédeinek a törvénytelen rendeletek végrehajtása tárgyában.*

«Törvényt soha is tisztán érteni nem lehet; hanem ha ennek szellemit s czélját ismerjük. A szavak ezen gyakran bizonytalan s többnyire félre magyarázható tolmátsi az emberi gondolatoknak s akaratnak tsak úgy nyerhetnek elhatároztságot, csak úgy válnak rendíthetetlen s okokkal támogatott állításokkal, ha tisztán tudatik, hogy szerzője mi tzélból s mi tzélra alkotta azokat s mi magyarázatot adott nekiek akkor, midőn létöket adta.

A törvényre nézve: tsak annak történeti tiszta tudása által érettethetik el illyen kétség alá nem jöhető magyarázat s elértés. Tudni kell azon helyzetet s indító okokat, mellyek a törvény hozókban a legelső szikráját szülték egy törvénynek, ismérni kell azon tekinteteket, mellyek ennek óhajtását tovább fejtették ki; követni kell a költsönös tanátskozások rendit s a dolgok azon egész folytát, mellyen keresztűl ment, míg törvénynyé vált. Ez egyáltaljában mindenütt áll a törvényekre nézve, de sehol sem inkább mint a magyar polgári alkotmány törvényeinél. Olly sok és különböző eredeteknek hordja ugyanis béjegét, hogy tsak azon körülmények szoross ismérete oszlathat el sok homályt s adhat világot.

A magyar korona alatti két polgári alkotmány közt is az erdélyi sokkal inkább meg kívánja, mint a magyar országi, hogy a meglévő törvények történeteit tisztán tudjuk azoknak első javallatjoktól fogva s abeli szándék első felfogásától kezdve, egészen míg végső helybe hagyás s ki hirdetés által törvénynyé változik. mivel a törvényhozás folyamatja Erdélyben egészen más, mint Magyar-országon.

A szomszéd testvér hazámra nézve elég azt tudni, hogy egy törvény mitsoda indító ok s körülmények által hozatott tanátskozás alá, minő szempontból nézettetett a törvény-hozó test különböző részei által a vitatások és tanátskozások között: mitsoda tzél jelelte ki azokat, mellyek azon törvény által értetni kívántatnak. Mind ezeket s a dolog folyamatját híven követve többnyire egy ország gyűlése lefolyta alatt vizsgálván ki lehet tanulni.

* Wesselényi eme beszédének sajátkezűleg írott fogalmazványa a magyar nemzeti múzeum kézirattárában Folio Hung. 1351. jel alatt található fel. Eme beszéde főleg azért fontos, mert érdekes összehasonlítást teszen az erdélyi és magyarországi állapotok között.

Nem így Erdélyben — itt is mind ezeket tudni s fontolni el kerülhetetlen, de még ennyivel a tiszta tudás tzélja el érve nincsen. Nállunk egyik országgyűlés a törvény ideájának ád létell, a tanátskozások s értekezések ki fejtik azt; s a rendek köz meg egyezésiből egybe forrott törvény javallat fel küldetik a felséghez, még pedig ollykor magyarázatokkal, de nem történik meg ezen törvény javallatnak még azon a diaetán a felség által leendő helybe hagyása s ez által valódi törvénnyé létele.

Magyar-országon ugyan azon országgyűlés lefolyta alatt esnek meg a törvény javallatok felett az udvari cancelláriával a tanátskozások, a különböző értelmek egyezésin a törvény hozó test meg állapodik s azon törvény tzikkellyek még ugyan azon ország gyűlésin a király helybe hagyása által meg erőssíttetnek, publicáltatnak, s így kész törvényekké válnak.

Erdélyben a rendek által már megállapított törvény javallat be hat a második, ollykor a harmadik ország gyűlésére is, minek előtte még törvénnyé válhatna. A dolog ezen folyása módja egy felől igaz, hogy lassú és zsibbasztja a törvényhozó munkásság elevenségét; de más felől jó is vagyon benne, mivel egy diaeta hibáját meg orvosolhatja a közelebbi s ha egy országgyűlés tagjai több részit az uralkodás, jutalom igérés vagy adás, reá ijesztés, bele untatás s még több más kezei közt lévő szokott módok által részére, olly szándékaira tudott is hajtani, mellyek a nemzet haszna s óhajtása ellen lennének; nints még a tsata a hazára nézve elvesztve, el esmérhetik a törvény határozások azon mirígyet, melly a törvényhozó test tagjaiba költ, segíthetnek még azon, megorvosolhat illy fekélyt a köz vélemény kifejtődése s a helyes vagy helytelennek köz el esmérése, a közelebbi új ország gyűlésin egy s még meg nem hódolt seregre találhat, s újra meg kell vívnia azt, mit előbbeni ország gyűlésétől ki vívott.

De nem tárgyam most azt vitatni, mik legyenek kárai, mik hasznai annak, hogy Erdélyben nem nyer a hozandó törvény meg erősítést ugyan azon ország gyűlésen, mellytől eredetit vette s mellyen az iránti tanátskozások folytak, tsak azt kell a dolog folyta ezen módjából szükséges képpen ki húznom, hogy mi nállunk arra, hogy egy főképp újabb törvényt igazán érthessünk, azt is okvetetlen tudni kell, hogy azon ország gyűlésiről, mellytől eredett, minémű magyarázattal küldetett az udvarhoz, onnan mitsoda változásokkal s azoknak minémű ok adásaikkal botsáttattak le: tudni kell, a közelebbi diaeta ezeket mi értelembe vette s el fogadásokkor az azokban lévő szavaknak s ki fejezéseknek mínémű magyarázatot adott; továbbá tudni kell ezen törvényesen lett magyarázatba az udvar, mellyhez az fel küldetett akár nyilvános

ki fejezéssel, akár halgatással abba meg egyezett-é, vagy pedig minő új magyarázatját adta részéről. Tsak így s nem másként lehet a törvény igaz értelmét fel fogni, mivel abban az értelemben áll az, a millyen végső magyarázat mellett utóljára meg állott.

Ezen tekinteteket fel véve, nyilván kell erősítenem, hogy általjában fonák ez a magyarázat, mellyet a nagy méltóságú fő-igazgató tanáts az 1791-beli 12-ik articulusnak ád. — Egy nem régen hozott olly törvényt, mellynek hozásabeli történeteit eleitől fogva végig tudni könnyű, ennyire félre magyarázni egyébb nem lehet, hanem vagy szánakozásra méltó nem tudás, vagy vétkes nem akarás következése ; egy harmadikat akár mint gondolkozzam is felőlle s bár óhajtanám, nem tudok találni. — Én kívánom a nagy méltóságú főigazgató tanátsot megtisztelni avval, hogy a két lehetség közül nem a nem akarást, hanem a nem tudást teszem fel rólla ; a nem akarás illy tárgyban vétek és kárhozatos, a nem tudás gyengeség s gyengyeségről nem lehet mindég tenni. Igaz, hogy a kinek tudni kellene, a tehetség is meg lévén, a nem tudás nagyon atyafias a nem akarással, de mégis nem minden nem tudás egyedül a nem akarás következése, mert ki ne szeretne tudni, kivált ha munka nélkül lehete hozzá jutni, de a lélekölő firkáló robotra, a bureaucratia szövevényei, hát még a szükséges vagy szükségtelen mulatságok, hosszas viszt-pártik, olly nagy elfoglalások, hogy erős akarat kellene arra (a mi pedig nem mindennek szokott osztály része lenni) hogy mind e mellett tanulásra is lehessen időt nyerni. Már akár hogy légyen, én ezen félre magyarázást nem tudás szüleményinek veszem, hogy pedig valódi nem tudás, még pedig a legszívrehatóbb, azt ezennel meg bizonyítom.

A vármegyékről szólló most 12-ik szám alatt lévő articulust az ország rendjei 1791. 20-ik szám alatt küldötték fel, ennek 6-ik pontja így szóll : *singuli hi officiales iuxta dandam ipsis instructionem procedant.* Megparantsoltatik, hogy ezen instructiót a közelebbi vármegyék gyűlései dolgozzák ki, ezek küldjék a fő igazgató tanátshoz, melly maga részéről is e tárgyban dolgozván azt, a közelebbi ország gyűlése eleibe terjesze. Utánna tétettetik : *interea vero publicam adstationum iuxta leges et his conformis gubernii regii ordinationes, universitatum item, in marchalibus congregationibus formanda conclusa tractabunt.*

Ezen articulust ő felsége 1792. 2543. szám alatt s 26-ik májusban költ le írása mellett, mint 13-ik szám alatti articulust le küldi, a fellyebb említettbe azon változást tévén, hogy az universitatum in marchalibus congregationibus formanda conclusa után ezt tette : *in quantum illa legibus et benignis regiis gubernialibusque ordinationibus conforma erunt.*

A rendek ezt tanátskozás alá vévén a 12-ik ülésben határozzák ezen articulusnak e részét oly megjegyzés mellett fogadni el «hogy reméllik az ország rendei, hogy ő felsége a kir. főigazgató tanátsnak az articulus ezen szakaszának végin említett rendelésein a törvénnyel meg egyező] rendeléseket méltóztatik érteni, s magok a rendek is tsak azokat értik ; de tsak úgy, ha az említett tisztek a gyűlésnek végzéseivel ellenkező, vagy azokban változtató rendeléseket vennének, minek előtte azokat telyesítenék, a gyűlésnek irántok jelentést tenni tartozzanak és a tiszteknek adandó instructio által is ollyan instructiot értenek az ország rendei, melly a systhematica deputatiok által, ki dolgoztatván ő Felségének az országtól fognak meg állíttatni.»

Ezen határozás a főigazgató tanátssal közöltetvén, reflexioit arra megtette, mellyeknek megfontolások után a rendek az előbbeni magok kinyilatkoztatásokat relatiojokban még azt határozzák tétetni, hogy azon kifejezést az universitások végzéseiről «*in quantum illa legibus et B. ordinationibus vel conformia erunt*», ollyan értelemben veszik, hogy a vármegye tisztjeinek magokra a közönségek végzéseinek megítélésébe, ha azok törvényesek vagy nem? és a felsőbb rendelésekkel megegyeznek é, vagy nem. A főigazgató tanáts e tárgyban ugyanazon gyűlés alatt itten azt fejezvén ki, hogy ha a rendek a főigazgató tanátsnak ne talán a törvénnyel meg nem egyező rendeléseire nézve a magok feltételek mellett meg kívánnak maradni t. i. a mellett, hogy az illyet a tisztek teljesíteni nem tartoznak, hanem azt a közgyűlésen a vármegye rendei elejébe terjeszszék, jó volna ezen ki tétel helyett *in proxime celebrandis congregationibus* ezt tenni : *in illico convocandis congregationibus.*

Maga a fő igazgató tanáts javallata s kivánta tehát azt, a mit a rendek el is fogadtak, hogy midőn a fő igazgató tanátsnak a vármegye közgyűlése végezeteivel ellenkező parantsolatja jönne, az végre hajtása előtt a közgyűlés elébe terjesztessen s tulajdon maga tévén hozzá az *illico* szót, ő lett szerzője annak, hogy illyen esetben Közép-Szolnok vármegyében a már ki hirdetett közgyűlést épen a fő igazgató tanátstól jött megtiltó parantsolat, valamint ezen nemes Belső-Szolnok vármegye rendei is ezen törvényes jussoktól s kötelességek telyesíthetésétől hasonló parantsolat által kész lett volna megfosztani, hogy ha a megye tisztelt s hazafi lelkű fő ispányának férfias akaratjában erős és törvényes gátra nem talált volna. Illy ön magával való ellenkezés, illy merő nem tudása a dolgok állásának, nem sajnálásra méltó-é?

A feljebb említett 1792.-i relatio a fő igazgató tanátssal történt megegyezés következésiben megkészült és fel küldetett az

ország rendei által október 13. ennek 5. pontja ezeket mondja: *Porro circa §.-um huius articuli qui incipit: Conclusa et expeditiones nomine generalis congregationis etc. et in quo officialium obliquatio sequentibus verbis, describitur: singuli comitatuum, et sedium officiales autem iuxta dandam ipsis instructionem procedent, publicamque adstationem iuxta leges et his conformas gubernii ordinationes universitatum item in marchalibus congregationibus formanda conclusa in quantum illa legibus et benignis regiis gubernialibusque ordinationibus conformia erunt, humillime declarandum esse duximus. — 1.º Nos per damdam officialibus circulorum instructionem eam intelligere, quae per systhematicam deputationem regnicolarem elaborabitur, et diaetaliter post modum cum sacratissimae vestrae maiestati consensu stabilietur. — 2.º Nos per ordinationes guberniales hoc in §º memoratas eas solum intelligimus, quae legibus patriis conformes sunt, nec dubitamus sacratissimam quoque vestram maiestatem eas solum intelligere. Hoc itaque sensu, eoque modo hoc articuli membrum acceptamus, ut si post generales congregationes officiales circulorum ordinationes a regio gubernio acciperunt conclusis congregationum adversantes — antequam eas exequerentur, teneantur in congregationibus illico convocandis universitatibus super illis relationem praestare.**

Ezekből nap világhoz hasonló világosságban vagyon azon igazság, hogy a vármegye tisztjei, midőn a megye végezései ellen szólló rendeléseket kapnak, nem tartoznak azokat telyesíteni, hanem *antequam eas exequerentur*, mindjárt, illico közgyűlést kell tartaniok s azon rendelést a megye rendei eleibe terjeszteniek; mégis a királyi fő igazgató tanáts mostan azt parantsolja, hogy a tisztek a rendek minden közbe jötte nélkül, rendeléseit, mellyek a vármegye végezésével tökélletesen ellenkeznek, tellyesítsék, legfeljebb azt láttatván kegyesen megengedni, hogy ezek majd extra dominium tegyék meg, már sükeretlen felírásokat, azaz magyarán mondva, bottal üssék a nyomát az egész dolognak.

Hogy pedig a vármegye tisztjei a közgyűlések végezéseit általjába tartoznak tellyesíteni, bizonyítja azt, a feljebb említett helyen a 429-ik lapon tett ezen ki nyilatkoztatása a rendeknek *hinc clausulam hanc ita intelligimus, ne ex ea officiales universitatum conclusa velli eandi (eorumque executionem detractandi) eorumque executionem detractandi facultatem sibi vindicant.* Ezen

* Jól tudom, hogy ily hosszú latin nyelvű idézetekhez a jelen korszak olvasói és neveltjei nincsenek hozzászokva, de azon korszak szónokainál divatos volt. Ott van többek közt maga *Deák* Ferencz, ki az 1835 junius 16.-án éppen Wesselényi érdekében szólalt fel a pozsonyi országgyűlésen, — az ő beszéde is tömve van latin nyelvű idézetekkel.

13-ik articulusnak illyetén magyarázatja a felség elébe ment, valamint más articulusoknak is különféle magyarázatjaik. Ujra szava volt a felségnek ezekre nézve s arra küldött válaszában volt módja s helye kifejezni, hogy a magyarázatok közzül mellyiket nem fogadja el, meg is tette ezt a felség, az 1794. julius 31. költ leírásában kinyilatkoztatja a rendeknek az articulusokra nézve tett észrevételeik, változtatásaik s magyarázatjaikra való vélekedésit, a mint azt lehet az 1794. jegyzőkönyv 40-ik lapjáról az 53-ig látni, különösen a feljebb említett octob. 13. 1794. költ fel írásra is költ feleletjét meg teszi s a 12, 16 s 19-ik articulusokra nézve, meg jegyzéseket tesz — de azon felírás 5-ik pontja ellen, melly ezen mostani tárgyunkról szól, semmi ellenvetést nem tészen. El fogadta tehát azon magyarázatot s ezen kezdésbe levő 12 szám alatti articulust, ugy s tsak ugy lehet és kell érteni, a mi értelemben a rendek által el fogadtatott, azon magyarázat volt ugyanis a felvétel egyedűl, a melly mellett fogadták el a rendek azon törvényt.

Ezen tárgyak illyen állásával s valóságos helyezetével telyességgel egybe nem férhető s azok által tökélletesen meg tzáfolt magyarázatját a kir. fő igazgató tanáts újra is mondom, nem hiszem, hogy az elő hozott világos igazságok kész akarva való nem tudásából tette volna; hogy pedig ártatlanságába nem tudván illy félszeg magyarázatot tett, azt valóban sajnálom, — hiszem, hogy azon jó urak magok is nem kevésbé fogják sajnállani. — De már így lévén a dolog a nem tudás mindég nagy mentség s részemről ismérem azon urakat s azt is miformán léptek helyekre, ezen út is nem a törvényes lévén, nem nagyon tsudálom, ha a törvény lelkét, valódi értelmét, melly nekiek nem kevés szemre hányást tudna tenni, nem nagyon kedvellik méjjen vizsgálni.

Inkább botránkoztat engem az, hogy magát ezen 12-ik articulust, mellyet futó tekintettel a fő igazgató tanáts mostani tzéljára használhatónak vélt, valóban nem értette, mind grammatice, mind logice hibás magyarázatot adván annak — grammatice ezen kitétel: in quantum illa legibus, et beatis regiis gubernialibusque ordinationibus conformia erunt, szorossan egybe köti mind a három dolgot t. i. törvényt, királyi rendelést s guberniumot; — az ezek közt lévő et s que-ét talán tsak nem akarja erősségül használni? mert ezek coniunctiva s nem disiunctiva particulák. Ha meg külömböztetés akart volna ki fejeztetni, úgy hogy a legibus-tól az utánna említett ordinationes, mint attól elválasztható dolog akart volna kifejeztetni; nem *et* hanem vel, aut vagy seu tétetett volna. De ha ezen három tárgy u. m. törvény, kir. parantsolat s gubernialis rendelés egymástól szét választathatnának, úgy az utolsót nem tsak az elsőtől, az az a törvénytől, hanem a másodiktól, az az

a királyi rendeléstől is szét lehetne választani s ebből a következne. hogy ha a vármegye tisztjei tartoznak a gubernium olly parantsolatinak engedelmeskedni, mellyek a törvénnyel ellenkeznek; úgy olyan rendelésnek is tartoznának fejet hajtani, mellyek a királyi parantsolatokkal ellenkeznének, ezt pedig tudom a királyi fő igazgató tanátsnak még gondolni sem merészlendő.

Tisztán logice is felvéve nem lehet az előttünk lévő articulust úgy érteni, mint a fő igazgató tanáts, mert ugyanis ezen szavakban: iuxta leges et his conformes gubernii ordinationes — már el van határozva és körülírva, hogy millyennek kell a gubernium rendeléseinek lenni t. i. legibus conformes, ennélfogva, a melly rendelések nem illyenek, az az a törvénnyel ellenkeznek, azoknak engedelmeskedni a vármegye tisztjei nem tartoznak. Ezen tiszta s félre nem magyarázható szavak pedig a törvénnyek ki játzodva s e mellőzve lennének a fő igazgató tanáts mostani magyarázatja szerént, mivel a vármegye tisztje alkotni, midőn a marchialis szék olly határozásának nem engedelmeskedne, melly a gubernium parantsolataival nem, de a törvénnyel meg egyezne : ugy ipso facto természetesen a gubernium olly rendeléseinek engedelmeskedne, melly a törvénnyel nem egyez, ez pedig tisztán el van tiltva ezen szókkal publicam adstationem iuxta leges et his conformes gubernii ordinationes tractabunt.

Mind ezekre nézve sajnálnunk s fájlalnunk is kell, hogy a fő igazgató tanáts ezen törvényt annyira nem értette s félre magyarázta. Nekünk kötelességünk azt érteni s szentül megtartani.

Hogy ezen szent tartozásunkat tartjuk is, akarjuk is teljesíteni, nyilatkoztassuk ki a fő igazgató tanátsnak s mutassuk meg tselekedetünk által, terjesszük a fő igazgató tanáts elébe, hogy mi ezen törvénynek valóságos értelme s mutassuk meg, hogy megyénk köz tiszteletet s hálát érdemlő fejei tsak szoross kötelességek mellett maradtak, midőn a fő igazgató tanáts most közelebbi meg ujított parantsolatját végre nem hajtották s hogy törvényes hazafiúi kötelesség telyesíttetett, midőn igaz magyar lelkű fő ispányunk* ezen közgyűlést egybe hívta a guberinum parantsolatja ellenére, hogy annak azon rendelést elébe terjessze, mellyért hazafiúi köszönetünket érdemli s azon szíves kívánságunkat, hogy hivatalának

* Belső-Szolnok vármegyének ez időben főispánja gróf Haller István volt. Ugyanaz a Haller, ki a mikor 1835 február 6.-án Estei Ferdinánd Miksa főherczeg a kolozsvári országgyűlés rendeit széjjel kergette, Wesselényit pedig hűtlenségi perbe fogatni rendelte — lakására hívta az erdélyrészi főispánokat és főkirálybírókat és az ottan tartott elhatározásukhoz képest úgy a maga, mint másik 7 hazafias érzelmű főispán nevében hivatali állásáról írásban lemondott. Haller István 1839-ben halt el.

díszére s hazánk hasznára minden alatta való tiszt társaival együtt éljen.»

Wesselényi ezen beszéde — melyben hazai törvényeink alapján azt mutatta ki, hogy a felsőbbség törvénytelen rendeleteit a vármegyék és székek tisztikara nem köteles végrehajtani, *söt köteles azok végrehajtását megtagadni* és erről a legközelebbi közgyűlésnek jelentést tenni — valóságos rémületet okozott a vak engedelmességet követelő és ahhoz már hozzá is szokott felsőbb kormányzói körökben.

Október 12.-én, tehát alig néhány nappal a fentiek után, a mint ezt *Wesselényi* maga írja le Udvarhelyszék rendeihez 1831 november 11.-ről intézett panaszos levelében, egy magát megnevezni nem akaró ember jelent meg Zsibón és német nyelven írott levelet adott neki át. Ennek a levélnek rövid foglalatja az volt, hogy felsőbb helyről parancs érkezett Erdély kormányzójához, ki akkor *Jósika* János báró volt, hogy Wesselényit ártalmatlanná kell tenni. S ha másként nem, katonai erőt kell kirendelni az elfogatására. Kéri tehát Wesselényit, ha ugyan e levele még idejekorán érkezik, tegyen meg mindent szabadsága és élete megmentésére. *Wesselényi* csak szóval és üzenet útján felelt a levél nemes szívü, gyöngéd lelkü írójának.

Felelete pedig így hangzott:

«Mondja meg küldőjének, hogy ha szándéka tiszta, úgy fogadja fáradozásáért hálás köszönetemet. De mondja meg küldőjének azt is, hogy nemcsak ilyen kérő levél és bizonytalan veszély, de a legnagyobb és legbizonyosabb veszélynek nyilvános látása sem lehet elég erős arra, hogy lelki nyugodalmamat csak meg is zavarja. Annál kevésbbé gerjeszthet az félelmet bennem. Mert ezen szerencsétlen érzést még eddig nem esmértem: s remélem, a nélkül fogok akár mikor és akármi úton is az síromba szállani, hogy azt valaha megesmérjem.»

Majd így folytatja *Wesselényi* Udvarhelymegye rendeihez intézett panaszos levelét:

«Már felejteni is kezdettem az egész levelet, midőn ezen napokban tökéletesen megbizonyosodtam abban, hogy ezen levél nem tréfaűzés, és nem ijesztés céljából iratott. Érett idejű és érett eszű, az egész hazában méltán tisztelt férfiútól jött e levél. Ennek

kijelelt, katonai hivatalban levő személy fedezte azt fel, hogy a mostani új Erdélyi katonai commendirozó felsőbb helyről rendelést hozott és ennek folytán parancsot adott egy companiának, vagy ha szükség lenne, *több katonai erőnek és ágyúnak az én akármi módoni megfogatásomra*; hozzája tévén azt, hogy ezen rendelés végrehajtása egyelőre fel van függesztve egy újabbi második parancs megérkeztéig.

Nekem ezen dolgokra nézve azon képzetem van, hogy ijeszteni akarnak engemet, vagy próbára akarnak tenni, vagy harmadszor csakugyan valóság a dolog. Lehet, hogy ezen erőszakos lépés eltökéllet szándék és azt végre is fogják hajtani. Tudom én azt, hogy ha elfognak, midőn keblem nem szívhatja már a szabadság édes levegőjét, abba hangzani sem fog többé lelki szabadságom szülte szózatom, csak tömlöczöm penészes falai fogják azt csúfolva visszasziszegni. Most tehát, midőn még önerőmből látom a szép napot áldott hazámra feljönni, a midőn testem még oly szabad, mint lelkem mindég volt és örökké lesz, most szólalok meg egész hazám előtt: de csak azon esetre legyen ezen kinyilatkoztatás a tekintetes rendek eleibe terjesztve, ha szabadságomtól tényleg megfosztatom.»

Majd így fejezi be igen érdekes, panaszos levelét *Wesselényi*:

«A mi engem illet tekintetes rendek, én egész hazám és a világ minden szabad nemzete előtt ezennel protestálok azon törvénytelenség és igazságtalanság ellen, hogy megidézés és kihallgatás nélkül jószágomtól, becsületemtől és szabadságomtól megfosztassam. Kérem a tekintetes rendeket, méltóztassanak ezen tisztelettel tett egész írásomat leveles tárukba eltenni és megtartani. A midőn pedig akármikor is országgyűlés leend, adják ezen egész kinyilatkoztatásomat követeik kezébe, hogy azt az ország rendei elé terjesszék.

Zsibó nov. 11.-én 1831.

A sírig hív polgártársuk
Wesselényi Miklós.»

Elfogatása ez alkalommal tényleg nem következett be. Lehet, hogy a hatalom emberei csakugyan azt várták, hogy Wesselényi meg fog szelídülni, felhágy izzó és izgató magaviseletével; avagy lehet, attól tartottak, hogy Wesselényinek — kire bármi törvénytelenséget rábizonyítani ekkor még lehetetlenségnek látszott — elfogatása nagyon felzaklatná a különben is túlizgatott kedélyeket s könnyen megzavarhatná a közbékes-

séget. Vártak tehát a kedvezőbb alkalomra, mely — mint látni fogjuk — nem is sokáig váratott magára.

Wesselényi, mint fentebb is jeleztem, az 1831. esztendőben csodás tevékenységet fejtett ki. *Pozsonytól Marosvásárhelyig* bejárta Magyarországot és Erdélyhon megyéit és városait. Csak *Deésen* háromszor fordult meg, minden egyes alkalommal óriási beszédeket tartván a törvénytelen ujonczozás ellen. Ugyanezen esztendőben vette maga mellé *Cs. Tunyogi* Józsefet, a híres jogtudóst, a közjogi törvényekben való jártasságának öregbítésére, gyarapítására. Ebben az esztendőben írta meg a *Bukarestben* 1833-ban kiadott és majd más helyen méltatott *„Balitéletekről“* czímű, az egész magyar irodalomban máiglan is páratlanul álló örökbecsű munkáját.* És ugyanezen esztendőben szállott síkra az északi hatalom által agyonszorongatott, élet-halálharczot vívó, szerencsétlen lengyel nemzet érdekében *Pest vármegye, Zemplén vármegye* és *Szatmár vármegye* közgyűléseiben.

Wesselényit a későbbi politikusok közül többen elítélték és rövidlátással vádolták a miatt, hogy a lengyel nemzet érdekében oly nagy erővel síkra szállt, törvénytelennek mondván a lengyel nemzet fölkelését I. Miklós czár uralma ellen és így nevetségesnek Wesselényi ama álláspontját, hogy a vármegyék írjanak fel a törvényes magyar királyhoz, a ki egyúttal Ausztria császárja is volt, hogy fegyveres kézzel is támogassa a lengyelek szabadságharczát. Ilyen világításban *Wesselényi* csakugyan rövidlátó és pusztán érzelmi politikusnak tűnnék fel. Csakhogy akkor *Kölcsey* Ferencz és *Deák* Ferencz, kik legszebb szónoki babéraikat éppen a lengyel kérdésben tartott beszédeikkel aratták, szintén rövidlátó politikusoknak fognak feltünni, söt ugyanilyennek kellene *Metternich* Kelemen Kajetán herczeget, a birodalom akkori nagynevű és nagyeszű kanczellárját is neveznünk, mert ő nemcsak, hogy titokban rokonszenvezett a lengyelekkel, de — a mint Horváth Mihály „25 év Magyar-

* Az akadémia 1834 november 7.-én gróf *Dessewffy* József igazgató elölülése alatt ülést tartván, az 1833-ban megjelent munkák közül *Vörösmarty* Mihály és *Kisfaludy* Sándor munkái között a nagy jutalmat megosztani, gróf Széchenyi István *„Stadium“* és báró Wesselényi *„Balítéletekről“* czímű munkáját pedig dicsérettel kitűntetni határozta el.

ország történelméből“ czímű munkájában (I. kötet 261. lap) megírja, Metternich nemcsak szemet húnyva tűrte, hogy a lengyelek Ausztriából és Magyarországból fegyverrel és egyéb szükségletekkel titkon ellláttassanak, hanem a franczia és angol kormányoknál még indítványt is tett, hogy Lengyelország a Sobieski alatti területi függetlenségében diplomácziai úton, sőt, ha kell, fegyverhatalommal is helyreállíttassék. Oly szép és érdekes *Wesselényinek* a lengyelek ügyében Nagy-Károlyban 1831 junius hó 7.-én tartott beszéde, hogy azt közölni helyénvalónak tartom.*

«Hét hónapja annak, hogy egy szinte szomszéd országba fegyver zörgés lepte meg füleinket. Ágyú dörgések ropogási harsogtatták azon örök, de gyakran el nem értett igazságot, hogy önkény nemzetek jussait darab időre letiporva bilincsbe tarthatja, de el nem törölheti. A dicső lengyel nemzetnél hazaszeretet, termékeny földjére lelkesedés, s merész elszánás heve sütött s gazdagon fejtette ki az erkölcsi világ azon legszebb növetényeit, melyeket ezek mindég, de csak ezek nevelhetnek hősi tetteket s minden önséget félretevő hazafiúi elszánást. Valósulni láttuk azon lelket emelő példákat, melyeket régi történetekbe olvasva mostani aljasodottabb korunk már szinte csak meséknek tartott. El érte, sőt felül multa ezen hős nemzet a régiek magosan ragyogó tetteit, nem megtámadva, nem külső erő ellen magát oltalmazni physice kénszerítve, hanem sértett s elorozott jussok vissza szerzésének szent kötelessége erkölcsi kénszerítésétől, — ezen sokkal nemesebb indító októl lelkesítve áldozzák véreket hazájokért. Xerxes táborának özöne, midőn Görög-országra rohant, a görögöknek csak halál vagy kétségbe eső önoltalom közt maradott választás ; más nemzeteknek is bámulást érdemlő küzdéseket régibb s újjabb időkre, nagyára az szülte, hogy feldúlni fenyegető ellenségeik ellen magokat oltalmazni kénytelenek voltak, vagy pedig, hogy elnyomóiknak durva kezek lánczaikat a halállal egyforma nehézségűvé tették : ellenben a lengyeleknek társasági helyhezetek, még sok más, most nyugovásba lévő nemzetekénél tűrhetőbb volt, csak polgári életeket érték a fájdalmas veszélyes sebek s ezeknek nemes érzése birta őket azon halhatatlan elszánásra, hogy nem megtámadtatva, hanem

* Wesselényi a szabadságért élethalál-harczot harczoló lengyelek érdekében többször és több megyegyűlésen szólalt fel. Első beszédét Pest vármegyének 1831 junius 7.-i ülésében tartotta. Pestmegye ezen közgyűlésének részletesebb leírását lásd Madarász Józsefnek 1883-ban Budapesten megjelent Emlékirataim czímű munkájában.

tulajdon magok léptek ily nem egyforma s minden hihetőség szerént reájok végveszélyt hozandó harczba; ők magok vetették oda az éjszak óriásának a viadal jelét. Dicső kezdetéhez méltó lett ezen küzdés folyamatja. A nemzetek istene segítette fegyvereiket s azoknak villámlásai a legsetétebb képzeletűeknek szemeik előtt is dicső fénybe tündököltette azt, hogy nemzetek ellen zsoldos nép s erkölcsi erő ellenébe physicai erő nem diadalmaskodhatik. Véres csatákba megalázták az éjszak gigássa hatalmas seregeit és azok győzhetetlensége hirét mesévé tették a bámuló világ szemei előtt. Nemesen ontott vérekből az egész nemzet közt csíráztak a legdicsőbb erények: nincs sem veszély, sem áldozat oly nagy, milyet hazafiúi hevek feljül ne múlt volna; a gyengült aggkornak fiatal erőt, férjfiú lelket adott a gyengéd ifjúságnak, a szép nem részt vevője lett a veszélyeknek s buzdító angyala nemes tetteknek.

Az egész világon rokon érzésekre talált a hős lengyel nemzet, forró részvételt gerjesztett sorsok s milliomok rebegve s remélve buzgó fohászkodásokat emelnek érette a szabadság Istenéhez. Tettekkel bizonyíttatott számtalanok által az irántok viseltető meleg érzés. Nyilván dicsőítik őket minden népek s a méltán büszke angol és franczia nemzet legkijeleltebb tagjai világ hallattára fejezték ki azon még soha nem tett vallomást, hogy nem ők, hanem a lengyel földünk első nemzete. De hogy is ne talált volna minden meg nem romlott kebelbe eleven részvételre ügyök? Midőn épen azon érzéseket ragadta meg erős hatással, melyek mint ha nemes szívbe legérdekelhetőbbek; az egyenetlen viadalba elgázolással fenyegettetett gyengébb, kibe ne gerjesztene elérzékenyítő szánakodást: férjfiúi magosságot érző kebelet hogy ne dagasztana annyi áldozatok, oly temérdek vitézség látása, mely hazafit ne lelkesítene a hazafiságnak annyi s oly dicső példája?

Még is fájdalom! vagynak emberek, vagynak társaságok, még pedig nagy béfolyással birók, kik nem csak hidegséget, sőt ellenséges törekedést mutatnak s bizonyítnak a hazafiság s szabadság ezen felszentelt bajnoki ellen. Ily fonákságot nem annyira romlott érzésnek, mint a minden tiszta látást elhomályosító előítéletek s balvélemények erejének lehet tulajdonítani. Vannak ugyan is, kik a mostani szabadok, gondolatok, jusok érzése és azokhoz méltó jobb lét kívánsága terjedését egy titkon munkálkodó felekezet törekedései következésének lenni gondolják. Mely szomorú csalódás! Ilyenek önnön laktokba a tüzet, mely egyedül oltalmazhatja meg a ház kör lakossit szolgaság hideg fagyától s mely egyedül való eszköze táplálásoknak a helyett, hogy biztos helyen vigyázó kezekkel táplálnák, el akarják fojtani s midőn az annak eltakarására reá hányt holmi lángra kap, belőlről lobog az emésztő tűz s a házat elborítja,

balgatag tévedéssel külső gyujtogatókról álmodoznak. Az ész szövétnekét, mely csak szabad ég alatt terjeszthet jóltévő fényt, bé akarják zárni, szoross s töredékeny építményeikbe rekesztik és hogy itt már nem világít, hanem éget s gyujt, külső tűz pusztító következésének lenni vélik.

A mi időnk küzdés kora hatalommal, küzdik a világosság a setétséggel. Midőn a hatalmas teremtő a mindenséget lételre hozta, setétség uralkodott azon, — dördült hatalmas szava «légyen világosság» és lőn világosság; jóltevő fényében tűnt fel a nap földünk felett s az ember létére az ész bocsátá menyei sugárát. A nap ezer meg ezer évek óta egyforma fénybe tündöklik s szagatja szét az aljas fellegek homályit, de az ember világító napját, az eszet, indulatok, vágyások, szenvedelmek kezdték homályosítani. Ezekből szőtte emberi gyarlóság a bíbor vérszín s gyakran azzal festette a kámzsa gyászos színű lepleit; melyek mint az éj fekete szárnyai a föld felett, úgy borították az ész világító és melegítő sugárit elzárva, homályba-setétségbe az emberi nemet; az üldözött szabadság meg szeplősítve bujdosott el a földről, az igazság s valódi becsület követték; helyekbe alakjokat szemtelenűl bitangolva zabolátlanság, fortély s nagyravágyás szülte külső fény lettek a halandók bálványi. Rongált vagy csalfa szolgák s dölyfös urakra oszlott az egész emberi nem népsége; önkény kezdette űzni átokkal terhelt hatalmát és az elajjasodott gyengébbeknek már az ellen csak tettetés, vak engedelmesség s hízelkedés szolgált még gyalázatos menedékül. Sötétség, mély sötétség uralkodik ujra az erkölcsi világ felett; mint gyenge vándortüzek csillámlottak olykor nemesb érzésű egyes személyek, — némely nemzetek tettei, — többnyire elkénszeredéstől szülve — mint villámok süvöltve szikrázták keresztűl a setét éj homályát. Szánakozva könyörült a nagy Isten erkölcsi teremtéseinek ily gyászos sorsán; — a találmányok legszebbjét támasztá az emberi főbe, a a nyomtatás mesterségének feltalálását s így újra parancsolá «légyen világosság» és lőn világosság. Igaz, hogy ezen mennyei eszközt is a setétség fejedelmi darab ideig önnön hasznokra bitangolták; de ki vívta az ész szent ügyét s most már, midőn milliom sajtók szünet nélkül dolgoznak világosság s tiszta képzetek terjesztésén, hogy ha hatalmas is a sötétség küzdése, mint a haldokló utolsó vonaglásai, de győz s örökre fog győzni a világosság. Ellentálhatatlan ennek hatása minden népekre, nincs gát árja ellen. A zsoldos katonaság, melyet a nemzetek kebeléből kiszakasztva, önkény, csalfa becsületérzés segédje által temérdek erőre nevelt s századokig a népek s ész elnyomására sükerrel használt, megszűnt már vak eszköz lenni; a vallás ezen szelíd és jóltevő

leánya a menynek ész oltalma alatt nem alattsonyíttathatik le többé üldözés és setétség terjesztésére.

Az erkölcsi világosság így elterjedt és terjedő fénye, nem pedig egyes személyek vagy felekezetek törekedései okozzák, hogy az emberek s népek érzik már igazaikat, hogy gyermekmódra magokat vezettetni vagy rabként hajtatni többé nem engedik. Csendesség vagyon ott s nyugott lépésekkel történik az eléhaladás, hol az uralkodások is világosság előmozdítói, hol pedig annak gátolói, zivatar s kínos küzdés azon szerencsétlen ország megjelent vagy megjelenendő sorsa. Ez okozta mind azt, a mi Lengyelországnak is határi közt történt; tőllök elrablott jusoknak keserves érzése, — igért szabadságok meg nem nyerése, — nyert törvényeik megtapodása. Ezek idézték a lengyeleket a dicsősség s a veszély zászlói alá. Ezt sokan átlátni nem tudván vagy nem akarván, azt hiszik, hogy a mi ott történik, az visszahangzása annak, mi már más országokba történt s hogy ott is ama képzelt lázzasztók űzik mesterségeiket. Ezen fonák képzetek a legfonákabb következéseket szülik. Olyakat látunk ma a muszkák meleg pártfogóinak lenni, kik nem sok hónapokkal ez előtt, ugyan azon muszkáknak gyűlölőji voltak, ámbár akkor azok a civilisatio ügyének látszottak bajnoki lenni s a török vad durvaság eltörlését reméltethették szelíd míveltség minden barátjával, most pedig vad dühösséggel árasztják a fél világból egybe hajtott vad csordáikat, hogy egy vitéz nemzetet letiporjanak s hogy (rémítő mondani) a föld színéről kiirtsák s mégis mivelt emberek, szelíd keblek óhajtják, hogy diadalmaskodjanak s vigadnak, ha veszni látják vagy remélhetik a lengyel föld nagy lelkű fijait. Okos és bölcs emberek, kik emberi s keresztyéni érzéseknél fogva lehetetlen, hogy a töröknek vérrel hízlalt uralkodásának barátjai lennének, de az egész Europa polgári társasága bátorságáért kénytelenek voltak azt óhajtani, hogy inkább a török tovább is űzze vadságát, minthogy az éjszak szörnyetege ennek is elnyelésével, minden mások felfalására erősödjön: most midőn a muszkák méltán rémítő ereje készül elnyelni egy vitéz és erős nemzetet, mely helyhezeténél fogva is legalkalmasabb lenne amannak pusztító árja fenntartó gátjául szolgálni ezen pillantatba, ugyan amaz okos emberek azt óhajtják, hogy mintsem képzetek, melyektől ők rettegnek, diadalmaskodjanak, inkább örömmel follyon ártatlan vér, pusztuljon egy ország s egész nép ki irtasson, — melynek mulhatatlan következése lejend, hogy a már is igen hatalmas, mindeneket legázolni képes és kész, erőre kap. Borzasztó s szánakozásra méltó ezen fonákság!

Mi törvényes királyunk alatt élő s szabad nemzet tagjai nem csak részesi nem lehetünk ily undok balvéleményeknek, de hogy

nem vagyunk, kötelességünk azt nyilván kifejezni. Ennek következésében szükségesnek vélem bizodalmas nyílt szívűséggel folyamodni szeretett királyunkhoz.

Terjesszük emberi érzéstől s törvénytől körülsugározott szent színe eleibe, mi nékünk a lengyel szomszéd és rokon nemzet iránt százados évektől meg szentelt kötelességeink vannak; hogy háládatosságunk azok eránt, kik a törökök feldúlásától annyiszor oltalmaztak, el nem enyészlett; — s hogy mélyen érezzük azon jótéteményt, melyet ők árasztottak vitézségök által mi reánk, midőn bátor seregük hős királyok alatt meg akadályoztatták, hogy a Mahomet népe felséges urunk ősei dicső lakására fél holdját fel nem tehette.

Terjesszük nem csak törvényes, de keresztyén jó királyunk elébe, nem csak mint magyarok, de mint emberek, mely rémítő, hogy most a XIX. századba keresztyén Európa szeme láttára egy kiirtó háború dühösködjön s hogy egy nemzet a nemzetek sorából ki fúvattassék, — mivel bizonyos az, hogy ha a muszkák a lengyel seregeken diadalmaskodnak is, de a szolgaság zászlója csak a lengyelektől kiürűlt földjén loboghat azon tartománynak.*

Emlékeztessük igazság szerető királyunkat, hogy most, midőn vérontás meggátló béke angyalként jelenhet meg s léphet fel a lengyelek megmentésére, mely szép alkalom ez engesztelő áldozatot tenni azon helytelenségért, melyben a Lengyel-ország örökre vétkesnek esmérendő felosztása által környülményektől kénszerítve, uralkodó házunk is kéntelen volt résztvenni, — s melynek keserű érzése, a dicső Mária Theresia már lankadó szelíd szemeiből fájdalmas könnyeket csikart.

Nyilatkoztassuk ki ő felsége előtt, hogy ha helyesség s vérkímélés aztat kívánta, hogy Belgium függetlenségét Európa elesmérje, a midőn annak külön lejendő állására be bizonyított vitézsége s nemzeti ereje volt legfőbb igaza, mennyivel inkább helyes s méltó a lengyelek függetlenségének el-ismerése, mely egy közönségesen elesmért független nemzet s az európai nemzetek köztársaságának dicső tagja volt; ezen függetlenségek jussáról ők soha le nem mondottak, erőszakkal raboltatott az el tőllök; just pedig elrablás soha sem gyengíthet, annyival kevésbé semmisíthet meg.

Magunk eránti szoros tartozásunk s ő felsége egész birodalma fennmaradásáért viseltető aggodalmunk kötelességünkké tészi, hogy

* Érdekes Bartha Miklósnak a véleménye ebben a tekintetben Wesselényiről: «Wesselényi már 60 évvel ezelőtt — mondja Bartha — «Szózatot» ír az orosz veszélyről. Nagyjaink között Wesselényinek volt legtöbb diplomatiai érzéke.» Akkor még révedezésnek tekintették a Wesselényi aggodalmait. De hogy nem voltak azok, szomorúan beigazolták a későbbi események.

atyai szívéhez szóljunk annak, ki a mi s több tartományi oltalmazó védje s nyilván fejezzük ki, mely nagy s bizonyos veszedelem fenyeget minket, fenyegeti ő felségét, hogy ha a már is minden aránysúlyt lenyomó ereje a muszkának még ezen új diadalommal öregbedni fog.

Kötelességében áll s jussa vagyon Ő felségének ezen véres háborút megakadályoztatni s közbe-vetni magát a lengyelek ügyébe, mivel azon polgári alkotmány s azon igazok, melyeket Sándor királyoktól nyertek a lengyelek s a melyeknek részint meg nem tartása, részint megtapodása kénszerítette mostani veszéllyel terhes lépéseikre, 1815-be az ő felsége oltalma s kezeskedése alá helyheztetett.

Mind ezeknél fogva esedezzünk jó királyunknál, hogy haladék nélkül s minek előtte a véres koczka pusztulást s gyászt hozó vég vetése történne, hatalmas közbe járásával akadályoztassa meg a keresztyén vér folyását, — csilapítsa le a dühösség s kétségbe esés kiáltozását, — s a szenvedés jajjait s fájdalmak zokogásait változtassa hála adó örömmé, melyet ama nagy nemzet s az egész világ azon dicső uralkodó eránt érzeni fog, ki egy nemes nemzetet vég veszélyétől mentette meg.»*

Ugyanezen év november 24.-én Közép-Szolnok vármegye közgyülésében *Zilahon* jelenik meg *Wesselényi*, a hol a halálharczot vívó lengyel nemzet érdekében ismét hatalmas beszédet tart, kérve a rendeket, hogy a szorongatott testvér-nemzet érdekében írnának fel a törvényes királyhoz, a mit a rendek egyhangú határozattal meg is cselekvének.

WESSELÉNYI AZ 1832—36. ÉVI POZSONYI ORSZÁGGYŰLÉSEN.

Az elözö 1830. évi országgyülésnek a legnagyobb értéke és érdeme abban volt, hogy a nemzet öntudatra ébredt, bízni kezdett saját erejében, nem várt mindent a véletlentől, vagy az udvar kegyétől; nem elégedett meg többé a puszta sérelmi politikával, hanem cselekedni, alkotni, élni és boldogulni akart. Kétségtelen, hogy ebben a tekintetben az oroszlánrész *Széchenyit* illeti meg, kinek első munkáját a „*Hitel*“-t gyorsan követi a második: a „*Kelet népe*“, majd a harmadik a „*Stadium*“.

* Ezen beszéd Wesselényi saját kezével irott, eredeti fogalmazványa a magyar nemzeti muzeum kézirattárában található fel Fol. Hung. 1135. szám alatt.

1830-ban az akadémia szabályai már meg voltak erősítve, a nemzeti casino már meg volt teremtve, a Vaskapu szabályozásának s a lánczhíd építésének merész tervei kibontakoztak a kezdeményezés állapotából. A politikai viszonyok is elég kedvezőre fordultak kül- és belföldön egyaránt. Belgium ugyan kiküzdötte a maga függetlenségét, ám a lengyel szabadságharcz el lett tiporva. A kolera is, mely 1831-ben annyi áldozatot szedett s az északi megyékben valóságos néplázadást okozott, megszűnt. Szóval béke, csend és nyugalom uralkodott egész Europában és így mindenki nagy reménységgel és várakozással volt eltelve az előre is reform-országgyülésnek nevezett 1832—1836. évi országgyülés iránt, melyet a király 1832 deczember 16.-ára hívott össze Pozsony városába. A főrendek tábláján ismét a már 36 év óta nádori méltóságot viselő *József* nádor vezette a tanácskozásokat. A statusok és követek tábláján a nagyeszü és erélyességéről ismeretes *Majláth* György királyi személynök elnökölt. A régi kipróbált gárdából, mint az egyes vármegyék követei, újra megjelentek Felsöbbükki *Nagy* Pál Sopronból és *Deák* Antal Zalából. Ez utóbbi azonban csakhamar átadta helyét öcscsének: *Deák* Ferencznek. Ugyancsak a régi gárdához tartozott *Pázmándy* Dénes Komáromból, *Ragályi* Tamás Borsodból, *Balogh* János Barsból, *Bernáth* Zsigmond Ungból, *Borsiczky* István Trencsénből és báró *Perényi* Gábor Beregből. Új és hatalmas erök is jelentek meg az országgyülésen és pedig *Bezerédj* István Tolnából, *Beöthy* Ödön Biharból, *Klauzál* Gábor Csongrádból és a kit mindenek előtt és mindenki felett kellett volna említenem, a félszemü, de lánglelkü *Kölcsey* Ferencz Szathmárból.

Kölcsey Ferencz, ki mindössze 6 évvel volt idősebb Wesselényinél, épen Wesselényi vármegyéjében: a régi Közép-Szolnok Sződemeter nevü helységében született és Wesselényivel már 1829-ben — a mikor Szathmármegye főjegyzőjévé választatott meg — ismeretségben, egymást tisztelő barátságban állott. Kölcsey, mikor 1832-ben a pozsonyi országgyülésre felment, a nemzetnek legünnepeltebb költője és szónoka volt. *Berzsenyi*, *Kazinczy* és *Kisfaludy* nem régen haláloztak el. *Vörösmarty* pedig a magyar Parnassus tetejére még nem jutott

fel, a szíveket és lelkeket Zrínyi dalának költője s a hymnus megteremtője uralta. Csak természetes tehát, hogy a mikor *Kölcsey* Pozsonyban megjelent, közfigyelmet ébresztett. Ő maga jegyzi be az 1832—33. évről vezetett országgyülési naplójába (deczember 18.-áról), hogy maga *Pirker* László, az egri érseki megye akkori büszke főpapja, mikor ő *Somsich*-hoz, az alnádorhoz ment volt tisztelegni, feléje fordult és kezet nyujtott a szerény külsejű, igénytelen megjelenésü Kölcseynek, a mi, tekintve az akkori időket és hogy Kölcsey tudvalevőleg református volt, igen nagy megtiszteltetés számba ment, habár Kölcsey, a mint naplójában megjegyzi, nem igen vette annak, mert ő a német költeményeket író magyar prelátussal: *Pirker* Lászlóval nem nagyon rokonszenvezett. Annál jobban tisztelte *Széchenyit*, kiről ugyanazon napról azt jegyzi fel, hogy a mint megfordult, ott állott előtte gróf Széchenyi, az akadémia megalapítója s kezét fakadozó örömmel ragadá meg. *A nemeskeblü ember látása elektrokép járta át ereimet* — írja Kölcsey.

De valamennyi, az országgyülésen megjelent férfiú között legerősebben vonzódott, legjobban szerette, legtöbbre becsülte *Wesselényit.* 1832 deczember 18.-tól, a mikor először találkozik Pozsonyban Wesselényivel, egészen addig, míg Pozsonynak búcsút nem mondott, alig van *Kölcsey* naplójának egyetlen lapja, melyen a *Wesselényi* neve ragyogó betükkel ne volna beírva. Hiszen mikor a pozsonyi országgyülési ifjúság 1835 február 7.-én búcsúiratát adja át Kölcseynek, maga az ifjúság vezérszónoka is a távozó *Kölcseyre Wesselényi* szavait idézi búcsúiratában.

Wesselényi, ki Széchenyi és Kölcsey barátságával dicsekedhetett, s kit az országgyülési ifjúság már akkor rajongásig menő szeretettel környezett, s kinek erejét és ékesszólását a vármegyék és városok küldöttei részint a lefolyt 1830.-i országgyülésen, részint az azt követő esztendőkben tartott megyei és városi gyüléseken látták, hallották, csodálták és bámulták, a vezérszerepre nemcsak hivatva, de mintegy praedestinálva volt. És Wesselényi e vezéri szerepét Pozsonyban a két első esztendőben teljesen meg is tartotta és a szerzett babérokon csak később, a mikor ő már üldözés tárgya volt, osztozott

Deák Ferenczczel. Igaz, hogy már ezen az országgyülésen *Kossuth* Lajos is megjelent, de nem követi minöségben, hanem mint „absentium ablegatus“ vagyis a távollevő főrend, báró *Vécsey* Sámuel és több zemplénvármegyei mágnás küldötte.* *Kossuth* Lajost ekkor még nem ismerte személyesen, csupán híréből *Wesselényi.* Tudta, hallotta felöle azt, hogy ö volt az a bátor férfiú, ki merész fellépésével és főként ékesszólásával 1831-ben a kolera veszedelem idejében, a babonás és félelmében lázongásba kitört zemplénmegyei parasztságot minden fegyveres erő igénybe vétele nélkül, pusztán az élö szó hatalmával lecsendesítette, szétoszlásra és békés hazatérésre birta.

Kölcsey naplójából tudjuk, hogy a mikor az országgyülési ujság szerkesztésének és kiadásának kérdését a jelesebb követek magán tanácskozáson tárgyalták, 3 név került forgalomba; az egyik *Bertha* Sándor, a másik *Orosz* József és a harmadik *Kossuth* Lajos neve volt. *Bertha* Sándor ugyanis részt vett az 1830. évi országgyülésen s arról naplószerü jegyzeteket csinált magának, melyeket azonban csak 1843-ban adott ki Pesten; *Orosz* József szintén jelenvolt az 1830. évi országgyülésen, de nem mint követ, hanem mint egyszerü jurátus. Orosz József, ki különben is rendkívül talentumos ember volt, nem egyszerü magánjegyzeteket, hanem bő kivonatokat készített az 1830-i országgyülés naplóiból és pedig úgy a főrendek táblájának, mint a statusok és követek táblájának naplóiból. Ezeket aztán, miután Magyarországon ki nem adhatta, német nyelvre lefordította és 1831-ben Lipcsében „Ungarus Gesetzkörper im Jahr 1830“ czím alatt közrebocsátá.**

* A távollevők követének intézménye egyedül Magyarországon volt ismeretes, Erdélyben nem. Lényegileg ez az intézmény abból állott, hogy a főrendek tábláján üléssel és szavazattal biró, királyi meghívó levéllel meghívott, de bármi okból meg nem jelenő főrendek magok helyett követet küldhettek a karok és rendek táblájára. Ezek a követek jelen lehettek az üléseken, de sem a tanácskozásban, sem a határozathozatalban részt nem vehettek, sőt a többi követektől külön korláttal voltak elválasztva.

** Orosz József rendkívül eszes, tehetséges és sokoldalú képzettséggel biró író és publicista, született 1809-ben. Az 1830., 1832—36., 1839—40. és 1843—44. évi pozsonyi országgyűléseken jelenvolt, mint publicista. Rendes feljegyzéseket készített a tanácskozások rendjéről és menetéről. Műveit az akkori kényes sajtóviszonyok miatt Lipcsében és német nyelven adta ki. A forradalom leveretése után külföldre menekült. Párisban nagy nyomorba jutott, 1851-ben főbe lőtte magát.

Gróf *Andrássy* Károly, Tornamegye követe, a ki az országgyülési hírlap eszméjét még az elöző országgyülésen felvetette, az 1832 deczember 30.-án Kölcsey lakásán tartott értekezleten, melyen többek között *Pázmándy* és *Wesselényi* is jelen voltak, *Kossuth* Lajos ellen foglalt álláspontot, mert, a mint mondá, Kossuth egyénisége bizonyos tekintetben elötte gyanús és megbízhatatlan. E miatt az országgyülési hírlap szerkesztése és kiadása tényleg el is maradt, habár kéziratban megindult és pedig épen Kossuth Lajos szerkesztésében „Országgyülési Tudósítások“ czím alatt, az eleinte 50—60, majd 80—100 példányban megjelenö, rendszeres tudósítás, mely Kossuth későbbi nagyságának, a sajtószabadságnak s a mostan már oly nagy virágzásnak indult magyar hírlapirodalomnak is igazi úttöröje és megteremtöje volt.

Kossuth Wesselényivel 1832 deczember 29.-én találkozott először és pedig gróf *Andrássynál* találkozott, hol mindketten ebédre valának híva. Kossuthot báró Vécsey Sámuel mutatta báró Wesselényi Miklósnak.* Másnap, deczember 30.-án az országgyülési követek jelesebbjei, közöttük *Niczky*, *Pázmándy*, *Dókus*, *Justh*, *Kölcsey* estefelé *Wesselényi* lakásán gyültek egybe, hogy a kerületi ülések naplókönyve és a kiadandó országgyülési hírlap felől tanácskozzanak. Ezen a bizalmas értekezleten maga *Kossuth* is jelenvolt és a mint az általa szerkesztett országgyülési tudósítások I. füzetében a 35. és 36. lapokon olvasható, ezeket írja:

«*Wesselényit* a haza nagy fiai közzé számítottam mindég. De megvallom, az itélőtehetségnek azon precisiója, melyel a legszövevényesebb tárgyaknak is sokoldalú nézeteit villámsebességgel felfogja s az elhatározó gondolatokat egy minden ellenvetést legyőző fénycsomóban egyesíti, a bámulásig meglepett. Hozzájárul azon igazságszeretet, mely minden haszonlesést kizár; azon határtalan Hazafiúság, mely a közjóért minden áldozatra, minden

* Vécsey Sámuel báró — tudván, hogy Wesselényi mennyire érdeklődik az országgyűlési ujság iránt — e szavakkal mutatta be Kossuthot: Dietai újságot is szerkeszthetne, minek utána ezen czélra alkalmatos voltát, t. i. ritka elmebeli tehetségét, kiterjedt olvasottságát ösmerem — mint jeles publicistát ajánlom is. Az ajánlás nem volt felesleges, mert Kossuth Wesselényiben olyan támogatót nyert, a ki egész életére kihatott.

resignatiora kész; a széles esméretekkel kimívelt elme és az előadásnak ritka ereje, *mely minden szavába egy mázsányi erőt szorít.* Nem csoda tehát, hogy nézetei és gondolatjai, minden követek által nagy tiszteletben tartatnak és ő körülte egyesűl a Haza választottjainak azon választott színe, kiknek kezeik szövik az országos végzések gombolyagját, melyet aztán a többiek legombolyítani segítenek.»

1832 január 22.-én került az alsó tábla által az előleges sérelmek tárgyában a felső táblához küldött izenet tárgyalás alá. Ezt az izenetet, mely egyike a legnevezetesebb történelmi és közjogi iratoknak, *Kölcsey* szerkeszté és ez az izenet, mely *Kossuth* Országgyülési Tudósitások czímű kézirati vállalatának 51. és 52. lapján a *Wesselényi* kezeírásával van bejegyezve (Wesselényi a szerkesztésbe nagyon erősen befolyt, a maga által tartott beszédeket rendszerint maga írta le és úgy adta át Kossuthnak), a karok és rendek január 7.-i ülésében lett elfogadva és így szól:

«A Kk. és Rk. kegyelmesen összehívatván ezen országos ülésre, melyet ő császári, királyi felségének mindenkor jó atyai gondoskodása azon czélra határozott, hogy az 1791-ik eszt. 67-ik, 1827. eszt. 7., 8., 9., 15., 30. és 31. czikkelyek következésében kidolgozott rendszeres munkák országgyűlési tanácskozás alá vételéből a fent említett törvény értelmében bölcs törvények hozattassanak, ámbár az 1831-iki esztendő okt. 2-ikára rendelt országgyűlésének ama szerencsétlen körülménye, (az 1831-iki esztendőben irtózatos pusztulást maga után vonó országos cholera járványra czéloz a felírat) és történeteknek, melyeknek említését e helyen újítani nem kívánják, törvényeinkkel nem egyezhető elhalasztása fájdalmas vala előttök; hála érzéssel érzik most, hogy minden gondoskodásaik, fáradhatatlan szorgalmatosságaik arra fordíttatnak, hogy a hozandó törvények által a köz-jólét nagyobb erőre nevekedve örök időre mentté és virágzóvá tétessék. Teljesek ugyan és minden tekintetben legnagyobb fontosságúak azok, melyeket a közboldogság megelégítésének tekintete a karok és rendektől megkíván. Nem lehet mindazonáltal vídám jövendők reményével el nem telniök, midőn tapasztalják, hogy ő felsége állhatatosan oly kegyességgel van lelkesítve, hogy azok iránt, melyek ezen hív Magyarország s ama hozzácsatolt részei boldogsága alapjainak megerősítésére a legnagyobb fontosságúak s legsikeresebbek, különös atyai gondoskodással viseltetik.

A karok és rendek tehát ezen legfelsőbb szándéknak, úgy szinte polgártársaik szíves óhajtásainak és önön kötelességöknek eleget kívánván tenni, elsőbben is olyanról kezdették tanácskozásaikat, melyre a közboldogság bátran építkezhessék és ezen tanácskozásaik következésében fiaikhoz illő nyíltszívűséggel kénytelenek Ő felsége előtt kinyilatkoztatni, hogy azok iránt, melyek az 1830-ik eszt. országgyűléséből orvoslás végett mindszent hava 17-én ismételve fel voltak terjesztve, a melyet a karok és rendek ide csatolva újólag alázatosan bemutatnak. Ugyanazon értelemben vagynak tulajdon azon belső meggyőződéssel, melyet az 1825-iki országgyűlés az 1826-ik eszt. Szent György hava 17-ikéről alázatos felírásban kinyilatkoztatott, : hogy t. i. minden, bármely idvességes intézetek siker nélkül fognak hozattatni, hanem ha Ő felsége az ottan előterjesztett módokat kegyesen elfogadni s királyi helybe hagyásával megerősítve a késő maradékra átbocsájtani méltóztatik.

Ezek folytában tehát kívánnak a karok és rendek Ő császári és királyi Felségéhez alázatos folyamodást tenni, méltóztassék azon tárgyakba a rendeket kedvező királyi válaszával ismételt kérelmök után valahára megvígasztalni, az akkor előterjesztett módokat elfogadni, azoknak hasonlatosságára, melyek a tengeri só dolgában és a radopolyai kénkő bányákról az utolsó országgyűlésen történtek (nagyon finom gúny arra nézve, hogy a miket a jövedelmek növelése czéljából a rendek felterjesztettek, sietett a kormány elfogadni s a király által szentesíttetni) törvényeink közé iktatni és így módokat nyújtani arra, hogy a követelő adásokban való tanácskozásaikban akadályok nélkül tanácskozhassanak.»

Ez az izenet lényegében nem jelentett egyebet, mint azt, hogy addig a karok és rendek a királyi propositiok tárgyalásába, tehát az adók és ujonczok ajánlásába nem is bocsátkoznak, míg a régis érelmek nem orvosoltatnak és az 1830. évi országgyülés jogos kívánalmai teljesülésbe nem mennek. Hogy mennyi jogos kívánsága volt még ekkor a nemzetnek, minek azt egyenként felsorolni ?! Elég annyit megjegyezni, hogy Erdély és a részek még mindíg nem lettek visszacsatolva Magyarországhoz ; hogy a törvénykezés és törvényhozás nyelve még mindíg a latin volt; hogy az adókat és ujonczokat az országgyülés megajánlása nélkül, tehát törvény ellenére szedték; hogy a főbb hivatalokat idegenekkel töltötték be; hogy a hadsereg vezérlete, vezénylete és nyelve, valamint szelleme német volt ; hogy a jobbágy meg nem válthatta magát, a nem

nemes hivatalt nem viselhetett, a lelkiismereti és sajtószabadság békóba volt verve. A tanácskozási, gyülekezési és szólásszabadság megszorítva, az emberek becsületes vagyona és szabadsága politikai perekben a felsőbb parancsoktól függő s azok utasításai szerint müködő bíróságoknak a szakvédelem és nyilvánosság minden garantiája nélkül kiszolgáltatva. Ehhez járultak még az országos csapások, mint a kolera pusztítása, a só árának emelkedése és a minden fedezet nélküli papirpénzek devalvatiója, az ipar és kereskedelem pangása, az ingatlan birtok teljes hitelképtelensége, a telekkönyvnek hiánya az ősiség fennállása folytán, stb.

Széchenyi a gazdasági ujjászületést, a nemzet vagyoni megerősítését tüzte ki első sorban czéljául, feladatául, — *Wesselényi a közjogi sérelmek orvoslását* tartotta legsürgősebbnek és innét az, hogy míg *Széchenyi* gazdasági, addig *Wesselényi* sérelmi politikát követett és ahhoz mért eszközöket vett igénybe.* Erre vall a főrendiház január 22.-én tartott ülésében a karok és rendek fenn ismertetett izenete tárgyában tartott beszéde is. Ezen nevezetes ülés lefolyásáról, melyen ugyancsak *József* nádor elnökölt, *Kossuth* Lajos az „Országgyülési Tudósítások“ 81., 82., 83., 84., 85., 86., 87. és 88. lapjain következőleg számol be:

«Elsőnek a kérdéshez gróf *Cziráky* Antal országbíró szólott, ki azt javasolta, hogy a sérelmek külön úton terjesztessenek fel, de a királyi propositiókat rögtön tárgyalás alá kell venni. Hasonló szellemben nyilatkozott báró *Bedekovics*, gróf *Keglevich*, *Ürményi*, báró *Eötvös* Ignácz, gróf *Erdődy* és gróf *Zichy* Károly. A karok és rendek izenete mellett, vagyis a sérelmek legelső helyen való orvoslása tárgyában szólaltak fel gróf *Károlyi* György, gróf *Eszterházy* Mihály, báró *Wesselényi* Miklós és gróf *Széchenyi* István.»

Széchenyi beszédének e helyen való méltatása kívül esik e munka keretén, de annyit a történelmi igazság szempontjából meg kell említenem, hogy maga *Kossuth* is Széchenyi e beszédét nagyon értékesnek tartja, habár azt szétszórtan heverő kincsgarmadához hasonlítja. Ellenben *Wesselényi* beszédéről

* «Előbb legyünk gazdagok és azután törekedjünk politikai önállóságra!» ez a Széchenyi jelszava. — «Előbb vívjuk ki a politikai függetlenséget, aztán magától megjön a gazdasági megerősödés és megizmosodás!» mondá Wesselényi.

azt írja, hogy *minden szava, minden kijelentése mázsányi súlylyal bir.* Wesselényi eme beszéde, melynek eredeti fogalmazványa a magyar nemzeti múzeum Fol. Hung. 1135. szám alatt feltalálható, de a melyet Kossuth elég bő kivonatban az Országgyülési Tudósítások I. kötetének 89., 90., 91., 92., 93. és 94. lapjain közöl, ekként hangzik:

«Küldethetnek s küldessenek-e az előleges sérelmek most ő felsége elébe és minő rendel vétessenek a királyi előadások fel, ezen kettős tárgyban szólván; a praeferentialékra nézve:

Az 1825/7. a propositiók közül az elsőben igaz a praeferentialék felterjesztése előtt ereszkedtek be, de azt akkor tehették, mivel az 1-ső propositionak, melly a koronázást foglalta magába, hamar leendő elvégzését látták: nincs ezen eset most, midőn a királyi előadások oly szoros kapcsolatban vannak, hogy annak egymásból folyó s hosszú lánczát minek utánna megkezdjük, más tárgyakkal félbe szakasztani s külömbözőket bele fűzni nem lehet. 1830-ban nem ereszkedtek a karok és rendek a királyi propositiok tárgyalásába, minek előtte a praeferentialékat fel nem terjesztették volna, holott annak természete, az időre nézve sokkal kevésbé volt haladékot szenvedő, mint a mostaniaké. Ezen fontos sérelmek előleges felterjesztése már két országgyűlésen keresztül az egyben gyűlt rendek által szükségesnek ismértetett el, azt most nem ollyannak nézni, következetlenség lenne, annyival inkább, mivel orvoslások nem történt s annál fogva a sérelem súlya még azóta is nőtt. Nem csak a mult országgyűlésen, régebben is szükségesnek tartották az országos karok és rendek legérzékenyebb sérelmeiknek a felségtől mindenek előtt orvoslását kívánni. Több ilyetén eseteket és törvényeket elhalgatván csak az 1583 1-ső igen nevezetes törvényt említem, hol sérelmeiknek sokszor s rég óta kért eltörlését a minden contributio tovább adása megtagadásának hatalmas eszköze által követelték. E nevezetes törvény 7-ik §-ának szavai ezek ect. etcetera.

Ha az volna a kérdés, vétessenek-e fel a királyi előadások vagy nem, ha a karok és rendek a királyi előadásoknak az előleges sérelmek felterjesztése s orvoslásáig történendő felfüggesztését kívánnák: úgy az ország bírája által felhozott ellenvetések helyeken volnának. De a mennyire értem, nem ez a karok és rendek szándéka. Nem akarják ezen sérelmekért a királyi előadásokat elmellőzni; csak egybe akarják azokat ezekkel kötni. Bizonyságára ennek, már ezen órában a karok a királyi előadás 1-ső pontjába belé ereszkedvén, kerületi ülésekben azt dolgozásaik tárgyává tették De ha a felhozott törvényt vizsgáljuk, igaz, a királyi propositiokkal

történendő meg kezdését rendeli az a dolog folytának, de szinte azon törvény parancsolja azt is, hogy minden országgyűlésen minden sérelmek általánosan és elmúlhatlanúl orvosoltassanak. Nem az ország rendeitől fügvén az országgyűlésének mikori bevégzése, soha sem az ország rendei okai azon törvény nem általok történt végre nem hajtásának. A ki az országgyűlését bevégezheti s bevégzi, ha ezen tette ama törvénynek nem teljesítését az ország rendeinek kárára okozá, nem lehet, hogy a közelebbi országgyűlésen ugyan azon törvény megint az ő hasznára s ezeknek hihető új kárára magyaráztassék és logikai következtetésnek látom, hogy ha egy országgyűlésen félbe hagyatott a kormány valamit, aminek bevégzését a törvény tisztán parancsolja, a közelebbi országgyűlésen ama félbe szakasztott munkának további folytatása kezdődjék. Mellyekért illőnek s szükségesnek látom, hogy az előleges sérelmek ő felsége elébe most terjesztessenek. A mi a királyi előadások foglalatját illeti, ha azonban az 1-ső és 2-ik pont nem oly móddal volna egybekötve, hogy azok iránt az együtt történendő sanctio van kifejezve, mely csak az országgyűlése végén történhet; a 3-ik t. i. az adó biztosításának tárgyát illető pont pedig nem volna külön s a sanctio vagyis az országgyűlése bevégzése után téve: úgy legkisebb aggodalmam sem lenne. Sőt a királyi előadás mind némely szép szava, mind reményt nyujtó tartalma lelkemnek legmélyebb érzéseiben rokon visszahangzást találna s tökéletessen meg egyezne azon gyermek korom óta vallott hitemmel s szívem legforróbb óhajtásával, hogy t. i. *az önkény járma senkit ne nyomjon: a törvény paizsa mindenkit egyenlőn védjen:* az eddig elnyomattattak sorsa emberi léthez illővé váljék. Ezeknek czélzását lehetett volna, mondom, különben a királyi előadásokban szemlélnem, mert ugyan is legelőbb is az urbariumot tévén a munkálkodás tárgyává az eddigi provisorium helyébe törvényt akart állítatni.

Szép jövendőre mutat ez, mert ugyan is nagyméltóságú fő rendek, a provisoriumok kedvelése, vagy azokkali felhagyás bizonyos hévmérője egy uralkodás törvényt követni vagy azt elgázolni kívánó törekedésének. Határtalanságot szerető uralkodásnak minden provisorium drága kincse, mert ezen körben mozoghat önkény szabadon, ezen gyenge gátot törheti legkönnyebben átal. Korlátozó polgári intézetek iránti hódolást mutat, ha egy uralkodás provisoriumokat eltörleni kész. A provisoriumok veszedelmességéről s arról szólván, hogy az urbarium tárgyában nálunk káros és eredetileg nem törvényből származott provisorium létez, légyen szabad előadásom sorából ki lépnem s e tárgybeli provisoriumról közelebbről szólanom.

Év könyveinket vizsgálván, meg kell vallanunk, hogy a paraszt fajnak sok viszontagságokat és nyomást szenvedett sorsán mostani uralkodó házunk elejétől fogva segítni kívánt. Sok ízben szóllították fel több királyaink az országos rendeket e végre, de fájdalom s szégyen, kevés sikerrel. Több nevezetes és tanúsággal teljes eseteket és törvényeket nem említvén, *csak az 1764-ik dolgokra vagyok bátor a méltóságos rendek figyelmét vezetni:* akkor ditsőségesen uralkodott királyunk, *Mária Terézia* szívrehatólag szóllította fel az országosan egybegyűlt rendeket, hoznának az urbariumra nézve tzélirányos törvényeket; segítenének nem tsak szóval, de már valahára tettel is a parasztság nyomorú sorsán és találnának oly módokat, mellyekkel ő felsége is ön lelkiesméretét meg nyugtathatná. Nem vizsgálom miért, de kevés részvételre talált ezen felszólítás. Sok más tárgyak és némely mellékesek is annyira elfoglalták az ország figyelmét s idejét, hogy az urak és parasztok sorsára nézve semmit sem tettek, keresztényi kötelesség szerint úgy szólván kéntelenítetett tehát *Mária Terézia* országgyűlésen kívül provisoriummal segítni a dolgon. Igaz, törvénytelenül tette, de az emberiesség parancsoló szavára, melly minden törvények törvénye. Ekkor jelent volt meg legelőbb nemzetünk előtt a Sybilla 9. könyveivel, kínált velek, drágáltuk, elutasítottuk s három a tűzbe repült. Sok esztendőkig országos egyben gyűlhetés malasztjai nélkül volt hazánk kéntelen sínlődni. A mult század utolsó negyedében *Jósef, ezen világ díszére trónon ülő nagy férfi*, igaz, hogy törvénytelen úton, de áldást érdemlőleg eltörülte az emberiség ama mocskát, a jobbágyságot. A KK és RR 1790-ben magokévá tették az országgyűlésen ezen cselekvést s a parasztság sorsát tanátskozások tárgyává tették. Ekkor jelent meg másodszor a Sybilla már csak hat könyvével, újra ajánlotta; megint drágáltuk s három ismét a láng prédájává lőn. A helyett, hogy a jobbágyságot eltörülvén, annak minden maradványait is kiküszöböltük és szennyeit magunkról lemostuk volna, a helyett, hogy a parasztokat az önkény és bizontalanság azon terheitől meg mentsük, mellyek személyét és birtokát régi jobbágyi helyzésének következésében nyomták, a dicső mívet félszegen hagytuk, hosszú időkre nyúló 42 évekig haladó kiküldöttség tárgyává tettük. Most újra előttünk áll a Sybilla *három utolsó könyveivel.* Ne űzzük el magunktól s ne engedjük, hogy ezeket is tűzbe vesse, mert a menyekre mondom, a melly láng azokat fogja hamuvá tenni, magunk és maradékunk személyét, birtokát emésztendi el.

Bocsánatot kérvén, hogy ezen eltérésem által a nagyméltóságú főrendek béketűrésével visszaéltem, követem félbe hagyott előadásomat. A királyi előadások, minek utánna az 1-ső pontban

a provisorium eltörlését kívánják, 2-ban a törvénykezésre nézve utasítanak az önkény megszűntetésére a criminalis codex kidolgozását vevén tzélul, oly tárgyban rendelnek javítást, mellyben a legnagyobb sérelem létez, az t. i. hogy nem csak törvénybeli hiányok vannak, de nincsen is törvény. Mi lehet ennél törvényesebb törekedés? Vannak oly lelkes szavak is a királyi előadásokban, mellyek tisztán kifejtik, hogy a parasztság helyzetét nem csak javítni, de biztossá is kell tenni, hogy az ő kötelességeit szint úgy mint jussait el kell határozni és hogy azon kettős nehéz jármot, mely lételét keseríti, az önkényt s a bizontalanságot örökre szét kelletik törni.

De ha meg tekintjük, hogy ezen kettős nyomás honnan jön s hogy annak elenyésztése kiknek kerül áldozatokba, meg kell vallanunk: a parasztot nem csak az urbarium terheli, nem csak földes ura nyomja, vagy nyomhatja, hanem szint oly és talán még nagyobb súlya alatt nyög a kormánynak és közterheknek; azon minden értékét felül muló s elemészthető károsodásokat, mellyek a katonatartás önkényessége által okoztatnak, nem a földes urak, hanem egyedűl a kormány orvosolhatja. Azon önkény, mely a kereskedési gátlások s a miatt okozott pénz megszűkítése által a parasztnak minden iparkodását sikertelenné tenni képes, nem a földes urtól jön s azon is csak a kormány segíthet. Fájdalom mind ezen, a parasztra többfelől ható nyomásnak többen hasznát aratják; azért áldozatokba kerül azoknak eltörlése. Ha a földes úr a parasztnak helytelen terheléséből hasznot vesz, igen is illő és szükséges, hogy ily átok terhelt hasznát feláldozza és bizonyosan készek is vagyunk mi arra. De szint oly illő és szükséges, hogy a kormány is hasonló nemű hasznáról lemondjon; külömben azt kellene hinni, hogy csak a mi kölcségünkel és kárunkra akarja a parasztot jobb karba tenni és talán csak azért, hogy az önkény eddigi útján maga számára tőle annál többet vehessen. Ez azon aggodalom, mellyet gerjeszthet az, hogy a királyi előadásokban az úrbéri és törvénykező tárgyak sanctio alá kívántatnak, a mi csak az országgyűlése végén történhetvén, minden más tárgyak pedig ezen diaetáról el s úgy lehet hosszas időre halasztatnak.»

Majd így végzi beszédét Wesselényi:

«A bizodalom oly növény, mellyet szép szó s igéretek olykor csillámló sugári nem sarjasztatnak. Csak a tiszta szándékot bebizonyító tettek hosszú sora s a követeltség élesztő melege neveli azt, de az bizonnyal hatalmas élőfává is nőteti. Ha a magyarnak nem lehetett mindég szerencséje, hogy ezen jóltévő meleg nyílt szívére hasson; nem csudálhatni, hogy a hol a megfontolás aggodalomra

mutat utat, szép szavak nem gerjeszthetnek benne tökéletes bizodalmat.»

«Meggyőződésem szerint illyetén aggodalom oka annak, hogy a karok a királyi előadások rendjében meg nem nyugodnak s hogy óhajtják, az urbéri és contributionalis commissiók egybe foglalva terjesztessenek ő felsége elébe, mellyek együtt és csak is együtt eszközölhetik a parasztság jobb sorsát s önkény alóli kimenekedését.»

«Részemről óhajtom az urbarialénak mindenek előtti felvételét, de csak úgy, hogy a contributionalis comissio nyomba kövesse s együtt váljanak törvényé; ezekután kívánom azon tárgyaknak előleges kidolgozását, mellyekben lehet az önkénynek azon más nemeit megsemmisíteni, mellyek még a parasztot terhelik, milyenek a codex criminalis és a kereskedési tárgy.»

Sürü egymásutánban következtek ezután a főrendi tábla ülésein s majdnem valamennyi ülésen a *Wesselényi* beszédei: 1833 február 9., február 15. és 20., márczius 10., 21., 27. és 28.-án. Mind olyan napok valának ezek, melyek Wesselényi dicsőségét, népszerüségét és tekintélyét egyaránt növelték, emelték. De nemcsak a sérelmek tárgyában emelt szót Wesselényi, hanem valamennyi nagy kérdésben hallatta döntő súlyú és irányt adó szavát. Erdély és a részek visszacsatolása, a vallás- és lelkiismereti szabadság nagy kérdése egyaránt foglalkoztatták elméjét és sorompóba hívták hatalmas szavát. Hézagos, fogyatékos lenne *Wesselényi* életének, müködésének, jellemének ismerete, ha öt úgy is, mint a részek visszakapcsolásának elsö és legbátrabb harczosát, úgy is mint vallás dolgában a türelem és a lelkiismereti szabadság legigazibb barátját be nem mutatnám. Ez okból nem vélek felesleges munkát cselekedni, ha *Wesselényinek* Erdély és a részek visszacsatolása tárgyában 1833 február 15.-én, a vallásszabadság tárgyában pedig 1833 márczius 28.-án tartott beszédeit a magyar nemzeti múzeum kézirattárában 1135. és 1351. Fol. Hung. jegy alatt található szöveg alapján itt közlöm.

Lehet, hogy sokan kifogásolják, talán meg is rójják ama eljárásomat, hogy *Wesselényinek* ily sürü egymásutánban ennyi beszédét közlöm. De hát ki meri kétségbe vonni, hogy a festőt festményei, a szobrászt szobrai, a költőt költeményei, a szónokot és államférfiút beszédei, illetve tettei után és alap-

ján kell és lehet legjobban megismerni, leghelyesebben megítélni? És vajjon én tehetek-e arról, hogy a magyar publicistica és irodalomtörténet eddigelé oly mostohán bánt el Wesselényivel? *Széchenyi*, *Kossuth*, *Deák*: ez a szentháromság; erre esküszik minden magyar író, minden magyar politikus. Egész könyvtárt lehet megtölteni akár a *Széchenyi*, akár a *Kossuth*, akár a *Deákról* szóló művekkel. Életök és munkásságuk száz alakban méltatva van; beszédeik, leveleik több kiadást nyertek. Egyedül *Wesselényi*, ez a nagyok közt is igazi nagy férfiú, van elmellőzve, elfeledve, szinte tudatosan elhanyagolva.* És miért? . . .

Erdélynek és a részeknek az anyaországgal való egyesítése régi és kedvencz eszméje volt azoknak a mélyebb belátású magyar államférfiaknak, a kik tudták, hogy ha Erdély egészen magára marad, úgy a magyar kultura és alkotmányos élet e régi várát a folyton növekedő román` nemzetiségi áradat elébb-utóbb alámossa, végkép el is mossa. Magyarországon a 30-as évek elején az egyesülés eszméjének két kiváló harczosa akadt Kölcsey Ferencz és Deák Ferencz személyében. Az erdélyi jelesek, nagyok között pedig Wesselényi Miklós és barátja, Jósika Miklós voltak úttörő bajnokai az unio eszméjének. Wesselényi még Pozsonyból 1833 január 3.-ról írt levelet barátjának, Weér Farkasnak Deésre,** melyben öt az unio eszméjének megnyerni s általa még több híveket szerezni óhajtott. Wesselényi eme, az akkori időket és viszonyokat jellemző levelét itt közlöm:

* Ám tessék bárkinek végigolvasni a m. tud. akadémia ez idei jutalomtételeit; látni fogja, hogy első helyen 4000 korona van kitűzve Széchenyi életrajzára; 3. helyen 2000 korona a Bezerédj István életrajzára; 13. helyen 1000 korona a Faludi élete és munkáira. De Wesselényiről, ki az akadémiának jóformán megalakulásától kezdve igazgatósági és tiszteleti tagja volt, még mindig hallgat a krónika.

** Köröstarcsai Weér Farkas Erdély egyik legrégibb nemesi családjából származott. Egyik őséről, Andrásról már 1472-ben tétetik említés. Nagyobb hírnévre akkor tesz a család szert, mikor Weér Judith Teleki Mihály kanczellárnak lesz feleségévé. — Weér Farkas a harminczas évek elején Felső-Szolnokmegye alispánja; az erdélyi 1834—35.-i országgyűlésen ennek követe, 1848-ban az Unio kimondása után főispánja. Ő és Pálfy János azok, a kik az unioról szóló törvényczikket szentesítés végett elviszik a királyhoz.

«Pozsony, Január 3-án — 833.

Kedves Barátom!

Még 1825-ben felterjesztett, de eddig nem orvoslott és azért most újra felküldendő praeferentialis sérelmek sorában Erdélynek Magyarországhoz leendő kapcsolása is előfordúl. Ezen tárgyat itt sokan, kik legforróbban óhajtják, nem veszik azon melegséggel s tűzzel, melyet annak fontossága s kívánatos volta érdemelne; ennek oka ez: emlékeznek még arra, hogy 1790-ben kérő leveleket és követeket küldöttek Erdély Törvényhatóságai az itt levő Országgyűlésére az egyesülés szíves óhajtását fejezvén nyilván ki: mégis midőn csakhamar azután Erdély országúl határozhatott volna e tárgyban, nevetséges kis következése lett a nagy készületnek, sőt 1792-ben az egyesülés ellen nyilatkoztatta ki magát; ezekért tartanak most attól, hogy ez úttal is hasonlólag fogja Erdély magát viselni. Ennek ellenére igen jó benyomást tett itten Alsó Fehér Vármegyének több Magyarországi Vármegyékhez küldött, s e napokban itt többek kezébe érkezett levele, melyben az egyesülés óhajtását jelenti. De ez még nem elég, s egy Vármegyének kinyilatkoztatása nem oly bizonyság, melyre a Rendek kívánságokat alapíthassák. Igen jó, s biztos sikert adó lenne, ha most közelebbről mentől több Vármegyék, székek 's ha lehetne, a szászok is e tárgyban ide, az országgyűlésének írnának, de legjobb lenne, ha ezen magok kinyilatkoztatásaikkal ide követeket küldenének. Hogy csak a Magyarországi Vármegyékhez írjanak, az is hasznos ugyan, de koránt sem oly sikeres lépés, mint ha az egybegyűlt Országos Rendekhez folyamodnak. Míg ezt eszközölni s végrehajtani lehet, az sem lenne rossz, ha angol petitio formában az egyesülés óhajtásának kijelentése egy mentől *többek* s mentől *többféle* személyek által aláírandó kérésben küldetnék ide fel, még pedig arra megbízott személy által. A czél és az arra vezető ezen eszközök, hogy helybenhagyásodat és meleg részvétedet nyerendik, — tudom; de most ezen tárgyban nem elég a helybehagyás, 's jó szándék, hanem a dolog siető lévén, munkásságot, még pedig eleven munkásságot kíván, mert a mostani alkalom és körülmények valóban oly kedvezők, hogy azoknak nem használása kipótolhatlan kár lenne. Hazafiúi fáradozásodat, igyekezetedet szólítom azért fel, melyet remélvén; maradok barátod Wesselényi.»* — Kívülről:

A Monsieur

Wolfgangue de Weér Deés.

Recepisse mellett.

* Wesselényi eme levelet régi divatú, mártott papirra írta és fekete viaszpecséttel látta el. Ezen levelén kívül még 12 darab, Weér Farkashoz intézett eredeti levele van gyűjteményemben.

Erdély és a részek visszakapcsolása 1833 február havában került tárgyalás alá a pozsonyi országgyülés főrendi tábláján. Ekkor tartotta Wesselényi a következő beszédet az unio mellett

«Mind Erdélyre, mind a részekre nézve két tárgya lehet a megkérdésnek: egyik a *Jus*, másik a *mód*. A mi a részeket illeti, a *Jus* tiszta. Jogok eránt csak akkor lehet megkérdésnek vagy kihallgatásnak helye, midőn még valami kétség forog fenn vagy homály létez, de itt minden kérdés, minden kétség meg van fejtve, világos előttünk a tárgy és senki sem kétli a részek eránti tellyes jussunkat, tehát nincs ok a megkérdezésre, nincs helye a kihalgatásnak. De nem is igen kivihető, mert kit kellene kérdezni s kihalgatni, a részek nem képeznek együtt egy polgári testet s azért nincs kihez intéztessék kérdés, nincs ki feleljen, hogy az egyes törvényhatóságok egyenként kérdeztessenek így Magyarország azon egyes Megyékkel tanácskozzék s lépjen alkudozásra, azt ezen Ország méltóságával Öszveférhetőnek nem tartom. Midőn ezen részek 1783-ban Erdélyhez csatoltattak, akkor sem előzte azt meg semmi megkérdezés. De csak azt kell valami eránt megkérdeni, kitől ollyasmi függ, csak illyetén *jus* hatalmaz fel feleletre, a partium egyszer sem vett cselekvő részt, midőn Magyarországtól hol elvették, hol annak visszaadták. Ha az Ő megegyezések vagy ellenzésektől függene is a visszakapcsolás, úgy sem lenne kihalgatásra előre bocsájtandó, megkérdés vagy kihalgatás szüksége elenyészik, ha a dolognak kivitelét praxissát megtekintjük. Biztosság fog innen rendeltetni, ez azon Megyékkel egyet értőleg ki dolgozandja, hogy a visszakapcsolás miként történjék s azon Megyékre nézve minő változásokat eszközöljön; ezen Biztosság itt az Ország Gyűlésén jelenti s mutatja bé munkálatját; ha még ezen Ország Gyűlése alatt megtörténik, itt el is fog határoztatni; ha ezen Ország Gyűlése eloszlása után végzi be munkáját úgy minden a mostani lábon marad, míg a közelebbi Ország Gyűlésén mind azt felveszik s ellátják. Hogy azon Megyéknek helybeli és saját rendszabásai s mind az, a mi ott másként van, mint Magyar Országon, meg maradjon e, minő változást szenvedjen vagy mi létezzen tovább is, az ezen Ország Gyűlésének határozásától fog függeni. Mind ezekre nézve a részek vissza kapcsolásának jussa eránt nem kell sem azon részeket sem Erdélyt kérdezni, mivel azon jus tiszta és el van esmérve; a visszakapcsolás módjára nézve sem szükséges egyiket is még előbb kihalgatni — nem Erdélyt, mert amihez néki jussa nincs, annak jövendőbeli helyzete mikénti elrendeléséhez sem szóllhat: nem előlegesen magokat a részeket mivel a mennyiben azoknak az egye-

sülésbe kell befolyásoknak lenni, annyiba meg lesz az a dolog végrehajtásakor.

A mi már Erdélynek Magyar Országgal leendő egyesülését nézi — vagyon e Magyar Országnak Erdélyhez jussa s következőleg azt kívánhatja e vissza? ezt többé kétségbe hozni nem lehet, eléggé bébizonyítja ezt az előttünk lévő munka is. A szerencsétlen elválás olta Magyar Ország Erdély eránti jussát mindég fentartotta s visszaszervezését untalan követelte. Nem Magyar Országon, nem Erdélyen múlt a vissza kapcsolásnak meg nem történése: legfőbb oka annak a Török hatalma, s' a Töröktőli félelem volt, s' ezért nyerték és birták mint *Báthory* Zsigmond mint Báthory Gábor Erdélyt, s' viselték a fejedelmi nevet, holott mint az akkori egyezések mutatják, hittel is kötelezték magokat Erdélynek Magyar Országhoz tartozása elösmerésére s' fentartására. Egyezések s Országos határozások következésében *Leopold* alatt kellett volna ezen valódi egyesülésnek megtörténni az 1615 évi Május 16-án Bétsben 2-ik Mátyás Király s Bethlen Gábor Fejedelem közti egyezségben ez vagyon «Quantum ad statum Transsylvaniae partiumque eidem adnexarum attinet: in hac libera electione Principatus, quam nunc habent per Nos et successores Nostros legitimos Hungariae reges conservabuntur, *donec* Dei beneficio *Buda vel Agria a potestate Turcarum* (nisi antea voluerit) *eliberaluntur, qua eliberata Transsylvania* cum partibus sibi adnexis *in pristinum Statum uti tempore antiquorum regum Hungariae* per officiales regios gubernata *fuerat, redeat.* Mihelyt Buda és Eger visszavétetett a Töröktől, mindjárt meg kelle vala a visszakapcsolásnak történni. De nem csak hogy ez meg nem történt, sőt Leopold Erdélyiekkel a Magyar Ország sérelmére s' tudta nélkül egyezésre lépett. Az ez által eszközlött elszakítása Erdélynek azért is diplomaticai erő nélküli, mivel Magyar Ország tudta nélkül esett azon egyezés s Erdély részéről is nem Országosan, hanem csak egyes személyek által eszközöltetett.* Ami akkor Magyar Ország elmellőzésével s' jussát sértve tétetett, az jogait nem gyengíti. Nemzet jussát idő haladék el nem avíthatja, de itt ezen idő haladék létele sincsen, mivel Magyar Ország nem csak hogy ezen praejudiciumára történt elvételébe s' elválasztásába meg nem egyezett, sőt 723, 741-be nyilvános törvény által kifejezte jussát s meg kívánta annak sikerét. Nem lehet s' nem kell tehát többé tanácskozás s' vittatás alá bocsájtani, van-e jussa Magyar Országnak Erdélyhez; s' ez eránt Erdéllyel is értekezni se kell, se szükség.

* Wesselényi itt arra czéloz, hogy az 1691 deczember 4.-éről kelt leopoldi diploma csak egy szerződés jellegével, nem pedig törvény jellegével bír, miután az egyes főurak és a császár, nem pedig az országos rendek és a király között köttetett meg.

Az egyesülés módjára nézve bizonyos, hogy Erdéllyel kölcsönös egyetértés s' egyezés szükséges. Erdély nem úgy kívántatik kapcsoltatni, mint egy valamely Vmegye, Őtet a Modalitásra nézve igen is ki kell halgatni. Ott egész Nemzetről van szó, szabad s polgári léttel biró nemzetről. Bizonnyal inkább tiszteljük, imádjuk tulajdon nemzeti függetlenségünket, inkább polgári alkotmányunk sérthetetlenségét, hogy sem más szabad, még pedig rokon Nemzet nemzeti jussait ne tisztelnők. Undorítóbb valóban előttünk az önkény s erőszak, mind hogy ennek kárhoztató eszközeit akarnók másra nézve gyakorolni. Nemzetről határozni, határozást tellyesíteni az ő tudta, megegyezése nélkül nem lehet, nem szabad. Erdélynek saját törvényei vannak, vannak kölcsönös viszonyai, mellyek előtte becsesek, mert hasznosok, s szentek, mivel törvényein alapulnak: hogy ezek miként olvadjanak belé jövő helyzetébe, mi maradjon mostani állásában, mi tétessék Magyar Országi lábra, ezt csak a két Ország törvényhozása együtt s' egyetértőleg határozhatja el. De hogy ez történhessen, épen azért kell azon kérést tennünk, mellyet a Karok és Rk kívánnak. Az egyesülés módjához Erdély csak országul szóllhat, azt csak úgy eszközölheti. Országul pedig csak Országosan egyben gyűlve csak Ország Gyűlésen szóllhat, cselekhetik, ha tehát kívánjuk Erdélynek visszacsatolását; — ha elesmérjük, hogy annak módja eránt az Ő megegyezése s hozzájárulta szükséges, úgy azon módot is kívánnunk kell, melly által ezen egyesülés eszközöltethetik s mellyel Erdély ahoz hozzájárulhat, abban részt vehet. *Ezen egyedüli mód pedig az Ország Gyűlése,* következőleg akarván a czélt, akarnunk kell a módot is. Ezen akarat és óhajtásnak pedig legtermészetesebb következése, hogy Ő Felségét, kitől az egyedűl függ, arra kérjük Ő Felségét, ki Erdélybe Diaetát tartani tartozik, mint Erdélyi fejedelem, mivel arra Erdélynek az Ő hite által pecsételt törvénye kötelezi; tartozik mint Magyar Király, mivel csak azon hatalmában levő, tőle függő mód által tétethetik csak elég; a Magyar Nemzetnek s' korona jussának elég — mellyet eszközölni Szép és Szent kötelesség. Kétségbe látám itt hozni, hogy valjon illő ezen Ország Gyűlésének Ő Felségéhez illyetén kérést tenni? Elítélni illő e valami kérés: tekintetbe kell venni, kitől és mi kéretik. Ha egy külön álló fejedelemhez akarnánk illyetén kérést tenni, más lenne, de Erdély fejedelme el nem választható a Magyar Királytól, ezt Ő Felsége is örökké elismérte s' így kérhetjük mi Erdély Fejedelmét, mert úgy s' azért fejedelme Erdélynek, mivel nékünk Királyunk. Ollyasra kérni valakit, a mi annak terhes, illetlen; ollyast kívánni, a mit az nem akar, bajos; de azt kérni, hogy testvér hazánk élő törvénye, mellyet Ő Felsége is esküvéssel erősített, tellyesítessék, illetlen nem

lehet, mert illy törvény s' letett hit betöltését terhesnek csak vélni is képtelenség s hogy ezt Ő Felsége tenni nem akarná, annyival kevésbé lehet gondolni, mivel Ő felsége ez iránti kézségét s' szándékát már ki is jelentette. Azért ollyantól kérni, kinek annak tellyesítése hatalmában van s' ollyast kérni, a mi törvényes s' amit annak akarnia kell, s' valóban akar is, bizonyosan illő és helyes. De talán itt valaki kérdésbe hozza, hogy valjon ezen kéréssel kedves dolgot teszünk e Erdélynek s' valjon meg fogja-e köszönni, ha Ország Gyűlést kap? Ki Erdélyt s' annak sorsát s' kívánatait csak valamennyire ösméri, meg lesz győződve, hogy ez által legforróbb óhajtását fogjuk eszközölni. Már rég, nagyon rég esdeklik azért, ettől reméllí bajai sérelmei orvoslását, azért ki Erdélyt s' annak sorsát, kivánatait csak valamennyire ösméri, meg lesz győződve, hogy számára Ország Gyűlést kérvén legforróbb óhajtását fogjuk tellyesíteni. Azért pedig, hogy mi Ő Felségét az Erdélyi Rendeknek az egyesülés eszközlése végett leendő egybehívására kérjük, az igen természetes, ezen czélra van jussunk, s' kötelességünk Ő Felségétől az Erdélyi Ország Gyűlését kérni, egyébb tárgyak mostani hatásunk körén túl vannak; de ebből nem következik, amit említni hallék, mintha kérésünk ilyetén kifejezése által Erdély egyben hívandó Rendeinek munkássága csak ezen tárgyra látszana vagy fogna szorítatni.

A jus és modalitáson kívül a megkérdés vagy kihalgatás tárgya lehet az akarat s' megegyezés. Ha Erdély Magyar Országgal egyesülni nem akarna, ha ez iránt szándékát mint szabad nemzet nyilván kifejezné, ez valóban nagy s meggyőzhetlen akadály lenne. De ily nem akarást sem törvényeiből, sem eddigi cselekedeteiből következtetni nem lehet, mostani helyzete sem ollyan, hogy abban tovább maradni kívánhatna s a Magyar Országgal leendő egyesüléstől vonakodni oka lehetne. Törvényeibe el van ösmérve, hogy a Magyar koronának része, azok közül, a mi Magyar Országhozi viszonyáról szóll, egy sem tiltja, egy sem zavarja ki az avval leendő önkéntes szorosb kapcsolatot s' egyesülést (art II: 1791. 2. art 6. ad normam) 1790-be tudjuk, hogy ezen egyesülés eszközlésére ide követeket küldött Erdély, nem lévén Ország Gyűlése, csak a törvényhatóságok tették ezen lépést, de minden Vmgyék Székely Székek s a Szász Nemzet is (Erdélyi Püspök?) Amit a Pécsi Püspök Ő Exja felhozni méltóztatott, arra azt felelem: Tellyességgel nem áll, hogy azon követség egyetértésbe nem lett volna; igaz egy tagjának tette s törekedése ellen a többi felszólalt, de épen ezen ellentmondás mutatja, hogy a többi mind egyetértésbe voltanak s' hogy azon egy közülök tisztjének meg nem felelt, a kiküldötség czélját s törekedése hitelét nem gyengíti csak azon emberi gyarló-

ságnak jele, mellynek következésébe már a legszentebb czélra dolgozó s' a legtisztessebb, habár kevésből álló társaságban is volt oda nem illő s méltatlan. De nem is hagyták Erdély Rendei azon czéljok, szándékok elleni mellékes törekedést hibáztató szó nélkül, sőt később egybe gyűlvén Erdélybe az Ország Gyűlése, a Rendek szorossabb egyesülési kívánatokról tudósították Magyar Ország Rendeit, de ezen tudósítás felérkezésekor az Ország Gyűlése itt már el volt oszolva. Ő Felsége Május 7-én adott Erdélynek ezen tárgy eránti felírására választ, mellybe kifejezi, hogy Erdélynek azon egyesülési kívánata közöltetni fog Magyar Ország Rendeivel, de ez az utóbbi diaetákon meg nem történt. Erdély 791 tett törvény-javallatot *„de nexu cum Hungaria et a caeteris provinciis independentis“* Bécsbe történt ez eránt az Ország Gyűlése bevégzése után az avégre felküldött követséggel a kölcsönös értekezés (Cancel) Fejedelmi válasz adatott reá s' némelly változásokkal 792 törvénybe is ment, de olly nyilvános felhagyással (lásd Erdély Diar: lap 56) hogy a későbbi szorossabb egyesülést ezen hozott törvény ki ne zárja s' annak ne praejudicáljon. Későbbi időkben is világos volt az egyesülés kívánsága Erdélynek több részeiben és most nem csak Alsó fehér Vmgyének a Magyar Országi törvény hatóságokhoz bocsájtott kör Levele bizonyítja, mert régibb és újjabb időkbe elég nyilván kifejezték ezen részek nem csak megegyezéseket, de óhajtásokat is: tudva van ugyanis, hogy az 1791-iki Erdély Ország Gyűlése előtt követséget küldöttek Magyar Ország Rendeihez s' a visszakapcsoltatást kérték. Midőn az Erdélyi diaetán az ott szokásba levő kapcsolati hitet letették, nyilván kikötötték, hogy ezen tettek által a Magyar Országhoz leendő visszacsatoltatás megkívánásáról, eszközléséről tellyességgel le nem mondanak. Az olta is több részekbeli Megyék s több ízben írtak Magyar Ország törvényhatóságaihoz szint azon szándékokat s óhajtásokat fejezvén ki.

Ezen részeknek a modalitást tárgyazó előleges megkérdése s kihallgatása is szükségtelen. A miért ennek megtörténni kellene s ami ennek czélja lehetne, az magának a visszakapcsolásnak végrehajtásakor el fog éretni. Midőn két Megye közt változás vagy valaminek elrendelése történik, igen is van azon Megyéknek ahoz szóllójok s' így p. o. *Arad* és *Zaránd* az egyesülés tárgyát kölcsönös értekezéssel fognák meg álítani. Amit itten ezen visszakapcsolásra nézve mint aggodalmat hallék felhozva (Tárnok) az csak megállhatna, ha a részekre nézve az kéretnék, hogy tüstént vissza csatoló Biztoság küldessék s' hogy rögtön parancsoltassék azon Megyéknek Magyar igazgatási lábra tétele, de úgy hiszem, erről most szó nincs. Igy tehát Erdély Országi jussunk nyilvános, ezen testvér hazánknak vélünk leendő egyesülése eránti szándékát méltán remélhet-

jük. Csak alkalmat kell néki adni s szerezni, hogy azon akaratját országul nyilatkozhassa ki, s' hogy az egyesülés módját velünk egyetértve szabad Nemzethez illőleg s' mind két rész egyenlő hasznára eszközölhesse. Ezen czélra vezet a Karok és Rk előadása s ebbe meg egyezve remélhetjük, hogy nem csak a vér és nyelv rokonsága, hanem a polgári lét s alkotmány közösségének szoros és hatalmas kapcsolatja fog Erdéllyel öszvekötni s így azzal egy, s' együtt hatalmas Nemzet fogjuk a belső s nemzeti erő nevekedésének malasztját s áldásait érezni.»

Wesselényi a vallás és lelkiismereti szabadság tárgyában is több jeles beszédet tartott, nevezetesen márczius 10.-én, 21.-én és 28.-án. Én azonban, miután beszédeinek nem gyüjteményes kiadásáról lévén szó, hiszen ez egymagában két hatalmas, külön kötetet tenne ki, hanem csak az ő élete és működésének megismertetéséről, elegendőnek tartom, ha e helyütt és ez alkalommal az e tárgyban elmondott beszédei közül csupán a legutolsót, vagyis a *márczius 28.-it* közlöm. Okulhat és tanulhat ebből bármely és bárminő felekezethez tartozó fia is a hazának.

«A mostani század kifejlett értelmi, szelídült erkölcsi s megtisztúlt keresztényi míveltségivel nem egyezik 's ahoz nem illik a' vallások feletti vételkedés 's vitatások.

A durva és véres középkor ezen siralmas és mord szüleménye, mely egyedűl több zavart és rémülést, 's kétségbe eső jajokat okozott, s több boszúért párolgó vért ontott, mint a' meg sértett kevélység, dicsvágy 's a' vad hódító törekedés; a' vallás feletti ellenséges vitatások, mondom, hála a' Béke Istenének, már túl élték pusztító létökre szabott idejöket; le folytak már az évek, meddig szabad volt annak a szenvedő emberi nem felett űzni marczangoló hatalmát. Ezen öldöklő angyalt a' szeretet 's értelem Istene vissza ostorozta származásának kárhozatos fészkébe.

Kivívta már az értelem 's szelídség azon nagy igazságot, *hogy vallási hite, meggyőződése mindenkinek szent és sérthetetlen tulajdona 's hogy ez sem nemzet, sem uralkodó hatása alatt nincs és nem lehet.*

Az ember erkölcsi lételének lelki ösméreti szabadsága, csendessége, 's a' belső hit leg gyengédebb húrjai, hogy ezek csak önmeggyőződéstől érdekelve zengik azon szelíd hangokat, melyek a földi életre boldogító csendet lehellenek, 's a' vándort bátorítva, vígasztalva, kísérik által egy jobb létre; de a' mely gyengéd húrok meg botránkoztató, egész létünket keservbe borító, 's földre sujtó,

vagy dühösségig ingerlő visszás hangokat adnak, ha idegen 's erőszakos kezek kapkodnak hozzájok.

De hogy az egyeseknek ezen szent birtokok sérthetlen lehessen, hogy sem felső hatalom, sem egymás elleni törekedés abban senkit is ne háborgasson, azt eszközölni, 's védve őrzeni, nemzetnek 's uralkodónak együtt, vagy is a' törvényhozásnak, szoross kötelessége, tehát tagadhatatlan jusa is.

Élt nemzetünk ezen jusával. Törvényhozás 's békekötések által határozta el s biztosította a' vallás ügyét. Tiszteletet parancsoló erőben lépett fel. Béke kötéseket tett, mint szabad nemzet, és oly béke kötéseket, melyek királyának uralkodó székét 's nekie szabadságát 's lelki csendét tartották meg s tették biztossá. Ezen nemzeti frigynek 's következőleg a' korona 's nemzeti szabadság biztosításának fő feltéte, kezessége a' vallásbeli kölcsönös szabadság leve 's marada. Az *1606. 1622.* és *1646.*-i béke kötések anynyira egybe vannak szőve a' Felség 's az ország eddigi 's mostani lételével 's viszonyaival, 's ezeknek oly alapjai, melyeket bántani nem lehet, nem szabad, vagy az egész rendül meg. És ezért mind az, mi 1681-, 1687- és 1715-ben ama békekötések értelmével 's czéljával meg nem egyező rendeltetett, helyes nem volt, tartós nem lehetett, 's az 1791-ik orvosló Diaetán el is töröltetett. Azon 1791-ben hozott vallást érdeklő törvényünk mind czélja, mind iránya ama békekötések parancsainak szoross megtartása 's kiegészítése lőn. Annál fogva azon 26-ik törvény azért sarkalatos, mivel ama frigyeken épül, azért és annyiba helyes, mivel és a mennyibe azon béke kötésekkel megegyez 's azoknak megfelel. A vallásos tárgy mostani helyzetének is egyedüli sinór mértéke ama békekötések tartalma ; jól van, a' mi a szerint van, hibás és sérelmes, a' mi azzal ellenkezik, akár felsőbb parancsok, 's becsuszott szokás, akár elmagyarázott vagy hijános törvény következése legyen.

Igen is, Ország Gyűlés tárgya volt mindég a vallás ügye. Az abéli sérelmeket oda utasítja 's rendeli az 1647. béke köt. 1. art. 8. §; 1649. 10. §; 1655. 18. §; 1681. 26. art. 23. §-a.

De ország gyűlés tárgyának kell lennie, mivel sérelem és mivel sarkalatos törvényt 's nem némelyeket, hanem sok száz ezereket érdeklő sérelem.

Minden alaptörvény sértése előkelő sérelem. Sérelem orvoslása pedig már természeténél fogva is előlegesebb minden egyébb, akár uralkodástól, akár rendektől eredő indítványnál, mert sérelmet orvosolni vagyis sértett törvény kiegészítését eszközölni a' Rendeknek hazafiság rendelte tartozása, a' királynak pedig letett hitéből 's királyi tisztéből folyó kötelessége. Nem kell 's nem lehet tehát sérelmek orvoslásának kívánatát úgy tekinteni, mint valami

indítványt, melyet tenni vagy nem tenni az ország rendei szabad akaratjától függ, 's melynek tevésére őket talán valami újítási viszketeg, vagy ellenmondás lelke unszolja. Királyunknak magokba kívánatot foglaló előadásai, és a nemzetnek ohajtásból származó indítványai mind olyanok, miket az is, ez is *tehet;* sérelem orvoslását pedig annak is, ennek is *tennie kell.*

Kötelesek az ország rendei 'a sérelmek orvoslását megkívánni. Tartoznak ezzel a haza iránt, mivel a törvények sérthetetlenségét — melytől egyedül függ a' haza polgári léte — lelkiösméretesen védni első s utolsó kötelességök.

Tartoznak továbbá az ország rendei törvényen ejtett sérelmek orvoslását megkívánni királyok iránti kötelességeknél fogva, mert ugyan is: a' Felségnek hatalma, fénnye, boldogsága egyedül a törvények szentsége és sérthetetlensége által lehet biztosítva. Minden polgárnak 's úgy az ország rendeinek is egy fő kötelessége királyának becsületét 's nagy nevét szívén hordani, 's azt vérével is oltalmazni. Mi veszedelmeztetheti pedig inkább ennek szeplőtelenségét, mintha törvények, melyeket Fejedelem esküvésével pecsételt. elmellőztetnek vagy legázoltatnak. Ha ellenség egy királynak birtokait fenyegeti, az csak földi javait hozza veszélybe; de midőn törvénynek az ő nevében történt megszegése hitét őrző nagy nevét fenyegeti, akkor erkölcsi birtoka, lelki üdvessége forog kérdésbe. Azért mennyivel elsőbb a' lélek a' testnél, mennyivel szentebb mennyei jó földi javaknál: annyival nemesebb 's lélekbe járóbb kötelessége az ország rendeinek királyok becsületét 's hitét, mint birtokait őrizni, hogy pedig ez utolsókat is tartozunk végpihenésünkig védni, ki ne érezné közüllünk?

De a mostani kir. előadások szerint is előkelőségre kell ezen sérelmek tárgyát méltatni. Halljuk ezen kir. előadásoknak valóban szép és lelkes szavait. A belső boldogság alapját mi erősítheti inkább, mint az egyet-értés s keresztyéni kölcsönös szeretet? és lehet e ott egyetértés, létezhet e keresztyéni kölcsönös szeretet? hol egy felekezet a másiknak nyomása alatt nyög? hol ezer meg ezerek keservet éreznek szívökbe, ajkaikon panasz hangzik 's szemeikből üldözés csikar könyeket és a' hol mind ezen keserv, panasz 's könyekért ezek egy más felekezetet vádolnak, lehet e ott ily felingerlett érzések közt egyesség s kölcsönös szeretet? Semmi sem ássa alá oly mélyen s' oly sükerrel a' belső boldogság alapját, az egyet értést és köz csendet, mint a vallásos keserítés és keseredés. A külömböző classisok rendek közti kölcsönös szükségek kötelékjei sem biztosak, sem erősek nem lehetnek, ha azokat egymás elleni törekedés 's ízetlenség tágítja, bontzolja; mely viszálkodások most fájdalom a' külömböző sorsnak külömböző vallású tagjai közt

léteznek; mert semmi sem szül annyi ellenséges törekedést, semmi sem ver mélyebb 's tartósabb gyökeret emberi kebelbe mint a vallásért szenvedett bántás' vagy üldözés szülte keserv és boszú.

A kölcsönös szükségek legelsőbb s legfontosabb egyike, az egymás iránti szívesség, melyet csak bizodalom szülhet; ez pedig egyedül ott létez, hol nincs egy nagy számnak oka egy más még nagyobb szám ellen nyomás és kissebbségekért panaszolni 's békételenkedni. Azon kölcsönös szükségek csak a kölcsönös egyetértés által maradhatnak épen s felelhetnek meg czéljoknak; akármint határozza el azokat törvény, ha a' szívekbe bizodalmatlanság 's keserűség forr, a törvény czélt nem ér, s' ellenséges akarat meg fogja semmisíteni sükerét.

Nyilván mondja királyunk, hogy mik a belső boldogság alapja ilyetén megerősítésére, a mi azon kölcsönös kötelékek ezen szorosb kapcsolatára legsükeresebbek lehetnek, azokat kívánja kijelelt igyekezettel sükereltetni. A kir. előadások feljebb említett szavai, értelme 's ezen világos czélzata valóban kötelességünkké teszik mindenek előtt ezen vallásos sérelmek 's azokból eredő egyenetlenségek orvoslására s eltörlésére fordítani törekedésünket, mert semmi sem fogja boldogságunk alapját annyira erősíteni, mint a vallásos viszálkodások örök enyészetéből sarjazandó testvéri egyet értés; semmi oly feszessé nem teendi ama kölcsönös kötelékeket, mint a felekezeteket egybe kapcsoló szeretet láncza.

Ha pedig a' vallásos sérelmek orvoslatlan maradnak, ha a' felekezeti ellenségeskedés még tovább s mind inkább nevekedve létezend, kevés sükert igérnek minden egyébb fáradozásaink. — Sem a' rendszeres munkák akármelyike is, sem a' felterjesztetni határozott előkelő sérelmek orvoslása nem fog annyi, mondhatni az elevent érdeklő s fájdalmat orvosolni nem fog oly lelki csend áldását nyujtó s hálát aratandó jótéteket osztani, mint a' lelkiösméret nyugta 's a' felekezetek közti béke helyre álítása. Ama haszon 's kérelem, melyet a rendszeres munkákba hozandó törvényeink terjeszthetnek, azon megkönyülés, a' mi egyébb sérelmek eltörlését követheti, ízetlen 's csak félig lesz érezhető, ha vallási gyűlölség nyomás 's üldözés elfolytatásával nem fogja lelki nyugalom, házi csend 's társasági szívesség minden honosinkat a szükséges terhek hordozására erősíteni 's a' szeretet öröménék érzésére meg nyitni szívöket.

Kötelességünk tehát ezen bajok és sérelmek orvoslásának kívánságát mentől előbb ő Felsége elébe terjeszteni, had telyesíthesse királyi szép és szoros kötelességét, had telyesíthesse kir. előadásaiba nyilvánított jótékony 's nemes szándékát.

Ezen sérelmek orvoslását a törvényhozás útján itt az országgyűlésen tartozunk eszközölni, ily országos baj és sérelem orvos-

lására az egyedül helyes és bátorságos út. Kegyelem útja nem adhat biztosságot. A kegyelem szint 'azon önkények jóság szülte magzatja, mely gyarlóság vagy gonoszságtól esve teherbe jusokat 's kegyetlen szörnyetegeket szokott halandók kínzására a világra hozni. Csak törvény kötelez uralkodót 's alatta valókat egyformán és mindíg. Csak ez nyújt jelen 's jövendőre nyugtató bizodalmat. Vegyünk fel ezen bajok és sérelmekről szólló munkát, 's szóljunk ahhoz, minden mellékes tekintetek nélkül, el folytván az előítéletek sugallásait 's a' pártosság égető tüzét; szóljunk úgy, mint törvényhozók. A ki felebaráti szeretet s igaz keresztyén indulat által nem tudja a' felekezet ellen törekvéseit és melletti részlehajlást kivetkezni, nem érdemli, hogy ezen törvényhozó test tagja, nem érdemli, hogy ezen század fia legyen.»

És Wesselényi nemcsak hirdette, de gyakorolta is a felekezetek közötti békességet. Udvarában a legkülönbözőbb hitvallású embereknek adván tisztséget és tisztességes kenyeret. Jószágigazgatója Kelemen Benjámin unitárius, jogtanácsosa Zilahi Kiss Károly református, főerdésze Hadviger Ferencz róm. katholikus volt. A jószágain épített kisdedóvók pedig magyar és oláh nyelvü jobbágyainak egyaránt nyitva voltak.

ÖTÖDIK FEJEZET.

WESSELÉNYI, A VÁNDOR PATRIOTA.

AZ 1834—35. ÉVI ERDÉLYI ORSZÁGGYŰLÉS.

Kölcsey országgyülési naplójának május 5.-i bejegyzéséből tudjuk, hogy Wesselényi meddig maradt Pozsonyban s mikép vett búcsút barátaitól.

«Leszállott az estve — írja Kölcsey. — Wesselényi és barátai együtt ülének a ligetben és üríték a búcsúpoharat. Mert a szörnyölők fiát Erdély körülményei hazaszólíták, hogy az általa oly sokszor védelmezett hazának újólag lehetséges oltalmat szerezzen: lelkesedés és ellágyúlás érzelmei között közelgett az éjféli óra: s íme a szekér a Dunaparton áll. Magasan fénylett a hold, sötét árnyaival feküdt hátam megett a liget: előttem halvány világításban emelkedett a várorom puszta tornyaival: — Isten Veled! kiálta még egyszer felém a távozó: véghangjaihoz vegyült a hajóba ütődő hullám nyögése és a szekér elrohant.»

Wesselényi ugyanis Zsibóról Pozsonyba s onnét vissza az utat rendszerint saját kocsiján, jobban mondva vasalt szekerén, váltott lovakkal, 4—5 nap alatt tette meg. Naplójába még azt is bejegyezte, hogy ilyen útjai mennyibe kerültek. Így többek között, mikor felment 1832 január elején Pozsonyba az országgyülésre, az útat 4 nap alatt tette meg és kiadásai 175 forintra rugtak. Wesselényi Erdélybe jövetelét az tette szükségessé, hogy 1832 május 28.-án I. Ferencz Bécsből keltezett királyi leiratot menesztett báró *Nopcsa* Elek, Erdély akkori kormányszéki elnökéhez, melyben elrendeli, hogy az országgyülésnek összehívása és a sarkalatos hivatalokra teendő választások megejtése végett a szükséges előmunkálatokat mielőbb

tegye meg. Az idők és események oly fordulatot vettek, különösen a pozsonyi országgyűlés rendkívül erélyes magatartása folytán, hogy az udvar irányadó emberei féltek az erdélyi országgyűlést is összehívatni és így rábírták az agg uralkodót, hogy előbbi rendeletének visszavonásával és a régi alkotmány utolsó bástyáinak is megkerülésével teljhatalmú királyi biztost küldjön Erdély számára. Így keletkezett az 1833. évi márczius 24.-i királyi leírat, melyben I. Ferencz tudatja az erdélyi főkormányszékkel, hogy országgyűlést nem tart és Erdély teljhatalmú polgári és katonai királyi biztosává báró *Vlassich* Ferencz horvátországi bánt nevezte ki.

Báró *Vlassich* Ferencz császári és királyi altábornagy, mint Erdély újonan kirendelt teljhatalmú királyi biztosa, 1833 április 18.-án Kolozsvárra meg is érkezett, azonban müködését jóformán meg sem kezdhette, mert az erdélyi törvényhatóságok megtagadták neki az engedelmességet, katonai karhatalomhoz pedig nyúlni külön felsőbb utasítás nélkül nem mert. És mindez a Wesselényi müve volt; ő még Pozsonyból jóval elöre írt gróf *Wass* Györgynek, figyelmeztetve öt és általa Erdély többi lelkes fiait arra a nagy veszedelemre, mely Erdélyt és alkotmányát a báró Vlassich kiküldetése folytán érheti; maga pedig lesietett *Zsibóra* és május 16.-án Közép-Szolnok, május 18-án pedig Kraszna vármegye közgyűlésén vett részt és keresztül vitte, hogy eme közgyülésekből küldöttségek járuljanak a kirendelt királyi biztoshoz, kinyilatkoztatván előtte nemcsak azt, hogy kirendelését törvénytelennek tartják, ennél fogva neki az engedelmességet megtagadják, hanem azt is, hogy ők az igért országgyűlés mielőbbi egybehívását kívánják. Nemsokára Alsó-Fehérmegye és Kolozsmegye is hasonlóan erélyes álláspontot foglalván el, az udvar jónak látta báró Vlassich visszahívását elrendelni, aki 1833 deczember havában végkép odahagyta Erdélyt.

Hogy az udvar báró Vlassich horvát bánnak Erdély teljhatalmú királyi biztosának való kinevezésével oly csúfos kudarczot vallott, az jóformán Wesselényinek köszönhető, ki ekkor szerezte meg a „vándor patriota“ czímet és jelleget; sorra járván a magyar vármegyéket és székely székeket, mindenütt

törvénytelennek nyilvánította Vlassich kinevezését. Elöbb Zilahon tartott beszédet, Zilahról Deésre, Deésről Kolozsvárra, Kolozsvárról Tordára, Tordáról Maros-vásárhelyre, Maros-vásárhelyről Nagy-enyedre ment, a hol 1833 november 28.-án tartotta Alsó-Fehérmegye egybegyült rendei elött a leghatalmasabb beszédét báró Vlassich törvénytelen kineveztetése ellen. Eme beszéde így hangzott:

Tekintetes Karok és Rendek!

Ezen itten felolvasott irományra két rendbeli vélekedéseim lennének, az elsők magát a decretumot, annak származását, eredetét, a továbbiak pedig annak tartalmát és következéseit fogják érdekelni.

Ami elsőben ennek származását illeti, az oly formán jött ide hozzánk, oly aláírással kelt, milyent szerencsénk vala e falak közt azelőtt nem hallani, s bár az utolsó lenne, s bár soha többé falainkat ily hangzatok ne zavarnák! Ezen irомány báró Vlassich aláírása alatt kelt; báró Vlassich, tekintetes Karok és Rendek, a közelébbi májusban hozzánk mint királyi biztos fellépe, úgy fogadták el, mint a felségnek informatio-adás végett leküldött emberét, de nem mint igazgatót. Azonban most egészen más alakban mutatja magát, s olyat kíván követni, mit maga a felség is alig birhat.

Nem úgy jelenik meg ő most, mint Erdély jelen állapotjának vizsgálására s annak helyes átlátása után illendő feljelentés tételére megbízott személy, hanem úgy, mint törvényhozó, úgy mint igazgató és parancsoló.

Nincs az eféléknek, tekintetes Karok és Rendek, törvényeinkben semmi nyoma, méltán állíthatom tehát, hogy ezen irományok származása merőben törvénytelen, — de lássák továbbá veszedelmes voltát is.

Ezen irománynak felolvasásakor egy soha itt még nem hallatott új, s törvényeink, ősi szokásaink előtt egészen ismeretlen elv ütötte meg füleinket, egy olyan elv, mely constitutiónk szellemével és fejedelmi esküvel pecsételt szentséges hitével homlokegyenesen ellenkezik, s egy mindezeket összetipró igazgatásmódot kíván megállapítani.

Sokkal inkább tisztelem én a tekintetes karokat és rendeket, mintsem azt gondolhatnám, hogy egy ily igazgatásmódnak czélbavétele mindnyájunk füleit egyformán keservesen ne sértené.

Amint mondám tehát, újonnan és bátran merem mondani, hogy ezen irомány törvénytelen, valamint törvénytelen az is, a kitől származott. De ha ennek kiküldetését tekintjük, az még legtörvénytelenebb.

Kinek nem fakadna el szíve, ha áttekinti azon sérelmeket, melyeket sokképen nyomorgatott hazánk oly régóta szenvedett negyed száz óta megfosztva polgári lététől és kényszerített álomkórságba sülyedve senyvedez.

A kormány naponként osztogatá nekünk a halálos sebeket, s csorbította ősi törvényeinket; s mennyivel béketűrőbbek valánk mi, annyival sokszoroztattak a reánk mért sebek mindaddig, míg a megyék felserkenvén lassanként álmaikból, nehéz aggodalommal tekintettünk állapotunkra, s buzgósággal ugyan, de mindég tisztelettel nyujtottuk a felséghez kéréseinket, könyörgéseinket.

De sorsunk nem könnyebbedett, sem fül nem vala jajjaink számára. A sértések hovatovább tűrhetlenek levének, s mi akkor is mit tevénk? csak azt, hogy fájdalmainkat, hogy jajjainkat bizodalmas tisztelettel könyörögve feljelentők fejedelmünknek; s azon bizodalmunknak következése nem sebeinknek gyógyítása, nem fájdalmainknak enyhítése lőn, hanem az, hogy egy határtalan hatalommal felruházott, ismeretlen, tőlünk soha nem látott, soha nem hallott idegen, fegyveres erővel és parancsólandólag küldetett hazánk törvényeinek megrontására, nyomorúságaink tetézésére.

Tekintetes Rendek! tisztán merem mondani, hogy constitutiós ország fejedelmének a nemzet kérését ki nem hallgatni, — sérelmét nem orvosolni, — ki merem mondani, *kegyetlenség!* — s ha tapodtatásakor kiáltását felemeli, s jajjait el nem titkolhatja, — büntetni, — *még annál is nagyobb kegyetlenség!* — ki ne borzadna, midőn valaki látná embertársát minden igaz ok nélkül kínozni de ha a megverettetett az ütések fájdalmai miatt sírna, jajgatna, s a megverő azért is újonnan kínozni akarná, már az emberiséget kivetkezett, undorodást szűlő dolog lenne: s szinte így állánk, midőn reánk egy, törvényeink ellenére határtalan hatalommal, s ha akarja, bajonettek használására felhatalmazott izgatót küldenek, akkor, midőn egész bűnünk csak az, hogy jajgatni s kéréseinket a haza atyjához mertük utasítani!

Itt tekintetes Karok és Rendek! bőven előadván annak származását, e jelen irományok eredetét, mely törvényeink előtt merőben ismeretlen hangú: most már említeni akarom annak mivoltát, s nehány constitutiónkra nézve veszélyes és az fenekül felforgató szavakról teszek említést.

Itt egy helyt az van: *„cuncta agas, cuncta dispones, plenarium tibi conferentes potestatem, quoque ad voluntatem nostram, assequendam congrua videbatur“*.

Tekintetes Karok és Rendek! ez nagy szó, de bátran kimondom, mert mint magyar nemesnek a törvényekben alapult bátor szólásra jussom és kötelességem van, mert én a fejedelemben,

mint constitutios ország tagja, mindég csak a törvényt tisztelem, bátran kimondom tehát, hogy egy fejedelem a maga személyét másnak nem ajándékozhatja, magát úgy szólva, nem sokszorozhatja.

Lehet ugyan talán valakinek ezen ellenvetése: hát a fejedelem, ki különben egész országban legfőbb állást nyert, ne bírjon azon jussal, mit más alábbvalók gyakorolhatnak? mert hiszen tudjuk, hogy egy privatus nevezhet magának személyest, képviselőt, vagy plenipotentariust. Ugy van, magam is megvallom, privatus teheti ezt, de nem maga a fejedelem.

Ha állításom visszásnak tetszene, azt következőleg tudnám felvilágosítani: csak oly dolog körül van valakinek hatalma plenipotentariust nevezni, mely kiválólag az ő személyét illeti, mely veleszületett és a birtokbeli jusból önként következik; de a melyek bizonyos köteles attributumai, melyek a hivatalból folynak, azok másra által nem szállíthatók.

Voltak ugyan setét idők, melyekben azt hitték az emberek, hogy ország és a fejedelem elválhatlan s hogy a haza a felség örökje, s a fejedelem azt szabadon veheti, adhatja, ajándékozhatja, mint valamely házakat, vagy a privatus a maga barmait, majorjait, de hála a felvilágosodás hajnalának, a sötét időszak legyőzetett, a civilizált nemzetek új és ellenkező példát mutatának, és ma már tisztán tudjuk, *hogy a fejedelem ugyan legfőbb, hivatalbeli személyére nézve, de mégis szolga.*

Ha saját birtokában lenne a fejedelem egy országnak, ha az ország lenne a fejedelemért, s nem a fejedelem az országért, akkor lenne jussa személyes helytartót, akár tiszttartót nevezni maga helyett; de midőn ő hivatalbeli, s noha minden egyes tagok felett áll, s feje az egésznek, *de mégis csak első szolgája a státusnak,* akkor hatalmát idegen kézre nem ruházhatja, mint egy Gubernator, vagy Tabulae Praeses, vagy akárki más is örököst magának nem választhat.

Az ugyan, hogy a felség távolléte miatt országgyűlésünkre személyest, úgy nevezett regius commissariust küldjön, törvényeinkben is említtetik, de nem semmi más esetre, s akkor is kézi cselekvő hatalma nincs, csupán az országgyűlésének fejedelmi szavával való megnyitása s bezárása; ott is ki van kötve, hogy tanácskozásokban részt ne vehessen. Nincs is valami inconsequensebb, mint constitutios országban egy cselekvő, sőt határtalan hatalommal felruházott Regius Commissarius, mert az így egészen egy új dicasteriumot alkotna. Új dicasteriumot pedig tudjuk, csak a törvény állíthat, s így a fejedelem, ki a törvényhozást csak egyoldalúlag bírja, ily hatalommal nincs felruházva; de ellenkezik ez a felségnek letett hitével is, mert 1791-ben legszentebbül megigértetett, hogy

hazánkat nem fogják más örökös tartományok módjára igazgatni. Az eféle commissariusok pedig tudjuk, hogy Morva, Austria és más polgári szabad alkotmánynyal nem biró házákban szoktak használtatni.

Nevezetes figyelmet érdemel itt tovább még a «cuncta agas». Nagy szó ez tekintetes Karok és Rendek! — ebből egyenesen kitetszik, hogy nem tiszta ide küldetésének czélja; nem az mondatik ugyanis, hogy mint fejedelemhez illik, vizsgáld meg a sérelmeket, s az elnyomottaknak védője légy, de így menydörög: «cuncta agas» mindent tégy! — ezen szavak összekapcsolva a fentebb említett bajonettekkel, azon bizonyos állításra vezetnek, hogy ő azért jött, hogy minden törvényeket elnézve, nyilvános erőszakkal vigyen véghez mindent, mi neki parancsoltatott.

Borzasztó helyzet!

Hogyne emlékezném ennek szemlélésére egy szomszédos országra, mely a természettől egy megáldott haza, de szolgaságba vetve, elnyomatva senyved, hol épen úgy sokszor fegyver, vagy csak egy kisded zsinórka küldetik a felség önkényének betöltésére?

Ezen cselekvésmód tekintetes Karok és Rendek! törvényeinket felforgatja; de másfelől fejedelmünkre nézve is gyászos következésű lehet egyes embereket határtalan hatalommal felruházni, nagyon kényes környülállás, ha elgondoljuk azt, hogy minden lépéseink mennyire függnek a habozó indulatoktól.

Mi történhetik meg könnyebben, mint hogy ilyes ember véges értelemben a hatalom szelétől elszédülvén, oly dolgokat vigyen véghez, melynek gyászos következései gyógyíthatlanok legyenek?

Hiszem ugyan, hogy szoros számadással tartozik ő a felségnek, de mit ér az akkor, mikor a seb már meg van ejtve?

Meglett dolgot isten sem képes meg nem tetté tenni; ez úgy szólván csak eső utáni köpönyeg, — hiában bünteti, hiában vonja sanyarú ítélete alá, ha egyszer oly dolgokat követett el, melyeket semmi enyhszer meg nem orvosolhat, melyek a nép és fejedelem között századokig mély benyomással eltartó idegenséget szülhetnek.

Gyászos következése lehet e cselekvésmódnak reánk és constitutiónkra nézve, mert ha rajtunk egy teljes hatalommal leküldött biztos így uralkodhatik, törvényeinket nem ismerve, azokat szabadon tapodja, mit ér akkor annyi küzdéssel kivívott alkotmányunk? mivel ér akkor többet szabad országunk, mint *Austria, Morva* és *Csehország?* hol lesz akkor constitutiónk garantiája? Mik fognak esküvel szentesített törvényeink lenni, mint csupa papiroson álló, erejökből kivetkeztetett haszontalan lapok? hol lesz feltalálható nemzeti díszünk, polgári jólétünk egyebbütt, mint

saját képzelődésünk álmaiban? Egy ily cselekvésmód egyenesen az absolutismus, népre és fejedelemre nézve egyaránt sajnos következésére vezet, ha szinte a most leküldött biztos személyes tekintete és jósága a jelen esetben kezeskedik is arról, hogy ilyenek nem történnek; de oly nagy egy nemzetnek értéke, hogy azt egyes személyek tekintetéből felfüggeszteni teljes lehetetlen.

Az egyes személy véges és halandó, de a nemzetnek értéke végtelen és halhatatlan: így felruházott biztos, lehet ma egy köz tiszteletet érdemlő férfiú, de lehet holnap egy *Básta*, egy *Karaffa*.

Nem lehetlen tekintetes Karok és Rendek, hogy ezeket a maga kiterjedésében elő ne adjam, és hazafi-kötelességemnek ismerem inteni a tekintetes karokat és rendeket, hogy mi az ily constitutiónk ellen intézett lépést soha törvényesnek el nem ismerhetjük. Terjeszszük azért Ő felsége elébe ezen kifejezéseinket, miszerint mi királyi biztost, mint igazgatót hazánkba törvényeink ellenére soha többé és most is elfogadni nem fogunk.

Most már következnék, hogy beszédem második részére leszállva, szóljak a jelen irományi tartalmáról, de itt megállapodok vélekedésemmel, míg a tekintetes Karok és Rendek erre megteszik a magok véleményeiket, szólási jogomat utóbbra fenntartván. Még csak azt mellékelem ide, hogy ha a tisztelt karok és rendeknek előbbi javaslatomat elfogadni tetszend, az íródjon bé a jegyzőkönyvbe, egyszersmind a repraesentatio útján terjesztessen ő felsége elébe.

Azt mondhatják tán némelyek, hogy ezen mostani tettünk ellenkezni fog a május másodiki magunk viseletével, a midőn báró *Vlassichot* elfogadni láttattunk és vele közösültünk is, a két tett közt tehát következetlenséget akarnának megmutatni: de tekintetes Karok és Rendek, a dolognak szempontja most nem az, a mi volt májusban. Mi akkor báró *Vlassichot* nem úgy fogadtuk, mint igazgatót, hanem mint olyan biztost, kit a felség hazánk jelen körülményeinek megvizsgálására és felvilágosítására küldött le: de most egészben más képet ölt magára, mert már nem vizsgáló, hanem igazgató alakban jelenik meg és nekünk parancsolatokat osztogat. Most is tövénytelennek állítom és megvallom, nem hiszem, bátran mondom, nem hiszem, hogy kegyes fejedelmünk atyai szívéből származott volna ez: de adjon számot azoknak gonosz lelke e fekete tettről a jelen és jövő kornak, kik e lépésnek indítói valának, *s a jó fejedelmet hű népével egyenetlenségbe hozni merték.*»

———

De jött az 1834. esztendő, a melynél viharosabbat rég látott Erdély. Erdélyben 1811-től kezdve nem volt ország-

gyűlés és így az országgyűlés nemcsak ama rendes jogát, mely az adók és ujonczok megajánlásában állott, nem gyakorolhatta, de nem gyakorolhatta azon specialis jogát sem, hogy a legfőbb állami méltóságokra, a bírói állásokra maga válaszsza meg az arra érdemes férfiakat; mert tudni kell, hogy Erdély specialis közjoga szerint az országgyűlést illette meg az a jog, hogy az országgyűlési és kormányzói legfőbb méltóságokra, valamint a királyi táblai elnöki és itélőmesteri állásokra maga jelölje ki az embereit, az uralkodónak csupán a megerősítés joga maradván fenn. Már ez a dolog is nagyon elkeseríté az erdélyi honfiakat, mert ezen állásokra az alkotmány felfüggesztve lévén, nem a nemzet érdekeit szívükön viselő hazafiak, hanem a dolog természeténél fogva az udvar kegyét keresö, aulicus érzelmü mágnások lettek kiszemelve és kinevezve. Így például 1822-ig gróf Bánffy György és gróf Teleki Sámuel viselték a kormányzói és kanczellári méltóságokat, azoknak 1822-ben történt halála után pedig báró Jósika János és báró Nopcsa Elek egyszerü kinevezés alapján.

1834 márczius 18.-án kelt az a legfőbb királyi leírat, melylyel I. Ferencz, engedve az erdélyi megyék és székek sürgetésének, az ország rendeit május 26. napjára Kolozsvár szabad királyi városába összehívatta. Három hét mulva, vagyis április 8.-án, újabb királyi leírat küldetett le, melyben Erdély részére Esztei Ferdinánd főherczeg, Galiczia polgári és katonai kormányzója lett teljhatalmú királyi biztossá kirendelve. A május 26.-i országgyülésre ki lettek bocsátva a királyi meghívó levelek, de azok a férfiak, a kikröl tudta az udvar, hogy az ellenzékhez tartoznak, bár törvény szerint erre joguk lett volna, királyi meghívó levelet nem kaptak. Így többek között mellőztettek: báró *Kemény* Dénes, báró *Kemény* József, gróf *Teleki* Domokos, gróf *Gyulay* Lajos és nagyon természetesen maga *Wesselényi* is.* De hát ezzel még az udvar nem sokra ment, mert a mellőzött jelesek felléptek mint követek. Így báró Kemény Dénest *Alsó-Fehérmegye*, gróf Teleki Domokost *Küküllő vármegye* küldötte az országgyülésbe, Wesselényi pedig két

* Lásd gróf Kuun Gézának «Az 1834.-i országgyűlés előestéjén» czímű — az Erdélyi Muzeum 1893 január és február havi értekezését.

követi mandátumot is kapott: *Közép-Szolnok* vármegye és *Udvarhelyszék* rendeitől. A közép-szolnokmegyei mandátumáról azonban barátja, illetve volt jogi professora, Cs. *Tunyogi* József javára lemondott. Más kiváló férfiak is jelentek meg mint követek a kolozsvári országgyűlésen, úgymint *Weér* Farkas Belső-Szolnokból és *Szász* Károly, a hírneves nagyenyedi kollégium nagyeszű és ragyogó ékesszólású professora; de megjelent, mint királyi hívatalos, gróf *Bethlen* János és báró *Jósika* Miklós, a későbbi nagy regényíró is.* Az ellenzéknek elösmert feje és vezére *Wesselényi* Miklós volt, az udvari párté pedig a nagyeszű és később oly hírnevessé vált báró *Jósika* Sámuel.

Végre elérkezett az országgyűlés megnyitásának napja. A kitűzött órára a követek számosan s a királyi hivatalosok közül is többen a kormányszék udvarán megjelentek, hol a háttéren, az első emeleten volt az országgyűlési terem, melynek lépcsözeteihez nagy ajtó vezetett. De az ajtót zárva találták. Néhány percz alatt tele lett az udvar kíváncsiakkal és törvényhozókkal. Többen az ajtó kinyitását sürgették, de senki sem mutatkozott. Ekkor előlépett *Wesselényi* s hatalmas ökleivel döngetni kezdte az ajtót. Az izgalom nöttön nőtt, végre megérkezett a kormányzó küldötte, ki tudatta a kint várakozókkal, hogy felsőbb intézkedések folytán a terem nem fog kinyittatni.

Erre Wesselényi és hívei rövid tanácskozás után a reformátusok belső-farkas-utczai templomába gyültek egybe, zajosan tárgyalván a történteket és erősen kifakadván a kormányzó törvénytipró eljárása ellen. Harmadnapon, vagyis május 28.-án a rendek régi és törvényben biztosított jogaikhoz ragaszkodván, maguk választottak maguknak elnököt gróf *Nemes* Ádám személyében.** De mert Nemes Ádám, mikor az elnöki széket elfoglalta, a királyi biztosként szereplő *Ferdinánd* főherczeg kirendelésére is hivatkozott, ebben a rendek megnyugodni nem akartak, így a tanácskozás kezdetét sem vehette és Nemes

* Jósika Miklós «Abafi» czimű regénye tudvalevőleg csak 1836-ban jelent meg.

** Gróf Nemes Ádám Erdélyben a legrégibb nemes családok egyikéből, a hidvégi Nemes családból származik. 1834-ben a királyi tábla elnöke és belső titkos tanácsos. Ő nyitja meg az 1834. évi országgyűlést, de mert a rendek őt, mint ki magát a király által kinevezett elnöknek tekinti, ilyennek elösmerni nem akarják, kénytelen visszavonulni és helyét báró Nopcsa Eleknek átengedni.

Ádám jobbnak látta az ülésből távozni. E miatt az országgyűlés működésének megkezdése 22 napig maradt függőben, mert ennyi ideig tartott, míg Bécsbe felment az izenet és onnét lejött a rendelet, hogy gróf *Nemes* Ádámot a király is mint választott elnököt ösmeri el. Ebben aztán a rendek megnyugodtak és megkezdődött az országgyűlés működése.

A rendek mindenek előtt az üresedésben levő, illetve eddigelé törvénytelenül betöltött országos elnöki állást akarták betölteni. Három jelölt állott egymással szemben: báró *Bánffy* László, ki 122 szavazatot, gróf *Rhédey* Ádám: ki 100 szavazatot és báró *Nopcsa* Elek, ki 79 szavazatot nyert. Az üresedésben levő ítélőmesteri állásokra pedig *Földváry* Farkas, *Horváth* Ferencz és *Sala* Sámuel lettek megválasztva. Nagy volt azonban a rendek meglepetése, a mikor Bécsből junius 18.-án leérkezett a királyi leírat, mely szerint országos elnökké nem a legtöbb szavazatot nyert báró *Bánffy* László, hanem a legkevesebb szavazatot nyert báró *Nopcsa* Elek lett kinevezve, illetve megerősítve. A rendek ebben nem akartak megnyugodni, mert, amint mondták, báró Nopcsa Elek kineveztetése nemcsak a szavazatok többsége és a közóhajtás elmellőzésével, de a törvények szellemével és minden józan politikai elvekkel ellenkezőleg történt. Ez okból 8 tagú küldöttséget jelöltek ki oly czélból, hogy a küldöttség menne fel személyesen az uralkodóhoz és panaszolná el ama sérelmeket és törvénytelenségeket, melyeket a kirendelt kormányhatalom elkövetett.

Ferencz császár és király *Brünnben* volt, oda ment tehát a 8 tagú küldöttség, mely gróf *Degenfeld* Ottó, gróf *Korniss* Mihály, gróf *Bethlen* János, báró *Kemény* József, báró *Kemény* Domokos, *Dindár* Antal, *Gyergyai* Ferencz és *Szász* Károlyból állott. 1834 október 3.-án fogadta I. Ferencz a küldöttséget, melynek nevében gróf *Degenfeld* Ottó terjesztette elő a sérelmeket. Az uralkodó meghallgatván őket, a következő, nagyon nevezetes és a sérelmeiket panaszoló urakat mindenben elutasító választ adta: *

* Ez a válasz ép úgy, mint a császár és királyhoz intézett beszéd latin nyelven történt. Magyar fordítása azonban az Erdélyi Híradó 1834. évi október 31.-i számában jelent meg és onnét lett átvéve.

«Elfogadtam uraságtokat, mivel jobbágyaimat magam elé bocsátani mindenkor hajlandó vagyok. Mint ilyeneket fogadom el, nem pedig úgy, mint követeit egy még törvényesen ki nem egészített testnek. Midőn az országgyűlést egybehívtam, tulajdon szívemnek ösztönzését és az országnak óhajtását követtem. Azt vártam én akkor, hogy az egybehívott gyűlés sietni fog atyai elnézéseimnek buzgósággal megfelelni s az erre vezető törvényes útat királyi előterjesztéseimben kijelöltem.»

Majd így folytatta a császár és király:

«Ártalmas vetélkedések, az eddig gyakorlott törvényes móddal ellenkező indítványok, a személyes gyűlölségnek kitörései s az indulatok felingerlésére intézett sok beszédek miatt hónapok teltek el a nélkül, hogy az egybegyűlt rendek az én királyi előterjesztésem csak első pontjának is megfeleltek volna».

Végül így fejezte be szavait:

«További országgyűlési vitatásokba nem fogok addig bocsátkozni, valameddig királyi előterjesztéseim első pontjának a rendek által törvényes kötelességök szerint elég nem tétetik, a választások és candidatiók a cardinalis és diplomaticus hivatalokra előnkbe nem terjesztetnek s azoknak következésében a királyi gubernium törvényesen megállíttatván, az országgyűlési test a fennálló törvényes alkotmány értelme szerint törvényesen kiegészítve nem lesz. *Ez az én változhatatlan elhatározásom, melyet, valamint minden mostani szavaimat uraságtok mindeneknek és nyilván elbeszélhetnek.*»

A küldöttség tagjai 1834 október 9.-én Kolozsvárra visszaérkezvén, jelentést tettek megbízóiknak küldetésök teljes eredménytelenségéről. Ez csak növelte az elégületlenséget és elkeseredést, mely tetőpontra hágott a november 11.-én tartott ülésen, a mikor a megválasztott méltóságok és ítélőmesterek beiktatásának és eskütételének kellett volna következnie.

A karok és rendek, valamint az ifjúság is nagy számmal jelentek meg. Fél órával az ülés előtt *Wesselényi* is megjelent a teremben és székre állva az egybegyűlt országgyűlési ifjúsághoz hatalmas beszédet tartott, melyben figyelmeztette őket a mai ülés eseményeire s főleg arra, hogy a báró Nopcsa Elek elnökké való kirendelése, tekintettel arra, hogy a legkevesebb szavazatot épen ő kapta, milyen törvénytelen; kérte azonban

az ifjuságot, hogy az esemény fontosságához mérten komolyan és csendesen viselje magát. Alig lépett be *Nopcsa* az öt kísérő uraktól a terembe és alig hangzott el hívei ajakáról néhány gyönge éljen, a mikor úgy az ellenzék, mint különösen az ifjúság részéről óriási piszszegés, kiabálás és süvöltés hallatszott, mely a gyönge éljeneket teljesen elnyomta. A zaj, lárma és kiabálás nem is szünt meg addig, a míg *Wesselényi* fel nem állt s kezével jelt nem adott a csendességre.

Wesselényinek és híveinek eltökélt szándéka volt, hogy az országgyülés tanácskozásait az országgyülési naplóban közzéteszik s ez által úgy a kormány, mint a követek müködését nyilvánosság ellenörzése alá helyezik. Eme terv megvalósítása azonban legyőzhetetlen akadályokba ütközött. Hiszen láttuk és tudjuk, hogy gróf Andrássy György még a pozsonyi országgyülésen 1830 szeptember 13.-án fölvetette az országgyülési napló szerkesztését és kiadását; láttuk és tudjuk, hogy ugyanez az eszme kísértett, de újolag hajótörést szenvedett 1832-ben, amikor is mindössze annyit sikerült keresztül vinni, hogy kézirat alakjában Kossuth országgyülési tudósításokat adott ki előbb 50—60, majd 70—80 példányban.

Erdélyben a hatalom kezelői még jobban féltek a nyilvánosságtól s az azt képviselő szabad sajtótól, mint Magyarországon. Épen ezért az országgyülési napló kiadását a hatalom kezelői egyenesen betiltották. Nagy baj és veszedelem származott ebből, mely végre az országgyülés feloszlatását és Wesselényi pörbefogását eredményezte.

Hogy mily élethalál-harczot folytatott az ellenzék s annak élén Wesselényi a hatalom embereivel szemben a kolozsvári 1834—35. évi országgyülésen, annak bizonyítására csak három gyülés tanácskozásáról szóló jegyzőkönyvet mutatok be és pedig az 1834 november 7.-én, 8.-án és 13.-án tartott ülések jegyzőkönyvét.

146. Ideigleni elnök atyánk fia * előterjeszti, hogy miután a kir. biztostól vett királyi leírás 142 szám alatt köziratra adatott s

* Felsőszilvási báró Nopcsa Elek Hunyadmegye egyik ős-nemesi családjából származott. Nopcsa Elek már 1816-ban főispán, 1819-ben kormányszéki, 1822-ben udvari tanácsos, 1832-ben a királyi tábla elnöke, 1834-ben az országos

annak tartalma a' karok és rendek által választott s ő Felsége által megerősített rendes elnök és ítélőmesterek feleskettessenek. Mely javaslatra azon észrevétel tétetik, miszerint a karok és rendek előtt maga rendén tudva még nem volna, hogy a 136. szám alatti biztosság, mely a helyben maradandó húsz személyes biztosság megválasztása végett adott szózatoknak országos ülésen kívüli számba vételére rendeltetett vala ki, kötelességének mennyiben tett légyen eleget, szintúgy a helybeli húsz személyes biztosság munkálkodása felől, nem különben arról is, hogy a 138. szám alatt országgyűlési biztos ő kir. főherczegségéhez kinevezett küldöttség küldettetése tárgyában miképen járt légyen el, a karok és rendek még értesítve nem volnának.

Ezen a jó renddel megegyező észrevétel következésében, minek előtte a beigtatás tárgya felvétetnék, az említett három rendbeli biztosságok tagjai felszólítatnak, hogy tudósításaikat az ülés színén tegyék meg. Mely határozatot megelőzőleg *Wesselényi* Miklós atyánk fia annálfogva, hogy a napló kinyomatásának folyamotja önkényesen meggátolva van, következő véleményét jegyző könyvbe igtattatni kívánja:

Minekelőtte exc-ádnak ezen kinyilatkoztatására szerencsém lehetne felelni, bátor vagyok a tekintetes rendeket figyelmeztetni arra, hogy mielőtt mostani tanácskozásunk és a köz iratra kivett irományokra teendő észrevételek következésében határozatokat tehetnénk, vannak még némely tárgyak, melyeket előbb kell elintéznünk. Emlékeznek a T. R. R., hogy még septemberben folytatott országos üléseink bizonyos tárgyai általánosan kettévágva maradtak s függőben vannak. Ezeknek előleges felvételét a jó rend okvetlenül magával hozza. Emlékeznek a T. R. R., miszerint az akkori utolsó ülésbeni köz határozat következésében rendeltetett egy ily állandóul maradandó biztosság a követségtől jövendő tudósítások felbontására s ha a szükség kívánná, az összehívandó ország rendeivel leendő közölhetésre, s egyszersmind arra, hogy azon adatokat, melyek a követség utasításában vannak felhozva, itten felkeresse s elküldje. Erre a választás akkor meg is tétetett s csak az idő akkori rövid volta okozta, hogy a szózatok számba nem vétettek, hanem a ládának felbontása az ideigleni elnök szállásán egy biztosság előtt történendőnek határoztatott. Már miként járt el ezen biztosság kötelességében, mikép vette számba a szózatokat, s mi lett azon számbavételnek resultátuma, kik nyerték

rendek elnöke lett; 1837-ben az erdélyi főkanczellári méltóságot nyerte el. 1855-ben vonult nyugalomba, miután a valóságos belső titkos tanácsosi méltóságot és az osztrák bárói méltóságot is előbb elnyerte. Erősen aulicus érzelmű főúr volt teljes életében.

a többséget? ezt itt hivatalosan kell tudnunk. Annak nyomának kell lenni jegyzőkönyvünkben. Ez egy tárgy. Kétségen kívül azon küldöttségnek, melyre a számbavétel volt bízva, kell ez iránt jelentést tenni.

Második hasonló természetű tárgy, a mint emlékezhetnek a T. R. R., hogy a királyi leírás ugyan csak akkor a királyi biztosnak követség által küldetett vissza, mely egyszersmind a Felséghez rendelt követség iránt tette híradását: miként jártak el ezek ebben s minő feleletet nyertek ő főherczegségétől? Harmadik: hogy az itt helyben maradt biztosság, mielőtt hivatala mostani egybengyűlésünkkel megszűnt, mit tett legyen? Ezek oly dolgok, melyek a helyes rendet tekintve lehetetlen, hogy elmellőztessenek, lehetetlen, hogy mielőtt azok iránt jelentés tétetik, tovább mehessünk; mert különben ez nem tovább menés, hanem szaladás és ugrás lenne. Én tehát bátor vagyok a T. R. R.-ket felszólítani az iránt, hogy azon 3 rendbeli küldöttségtől venné bé jelentését.

147. Főispányi helytartó b. *Bánffy* László atyánkfia, mint a szózatok beszedésére rendelt biztosság egyik tagja ideigleni elnök atyánkfiának mint az azon biztosság előlülőjének megegyezésével az elébbeni határozat következéséűl tudósítását ezekben teszi: hogy miután ideigleni elnök atyánkfia egészségének változása tekintetéből folyó esztendő september 13.-án az ülés színén béadott szózatok ideigleni elnök atyánkfia előlülése alatt és szállásán kellető számba vételére egy biztosság neveztetett volna ki, ezen biztosság tagjai másnap úgy mint september 14-én megjelenvén, ideigleni elnök atyánkfiától azon kinyilatkoztatást vették, hogy országgyűlési biztos ő kir. főherczegsége írásban ideigleni elnök atyánkfiához tett rendelésénél fogva megtiltotta ezen tárgyban további lépéseket tehetni; nem akarván tudniillik, hogy ezen biztosság, melyet Ő herczegsége törvénytelennek tart, létre jőjön. Mire a biztosság elnök atyánkfiának kijelentvén azt, miszerint kötelességének érzi a ládát felbontani s csak erőszak által engedendi magát a karok és rendek ezen határozata végrehatásától visszatartóztatni, a tilalmat úgy nézvén, mint erőszakos meggátlását az országos határozatnak; ezen kinyilatkoztatás következésében ideigleni elnök atyánkfia Ó herczegségéhez menvén, és Ő kir. fenségétől következő nap, úgy mint september 15.-én azon utasítást kapta, hogy a láda felbontathatik, azon láda ideigleni elnök atyánkfia előlülése alatt a biztosság tagjai jelenlétében a szokott módon felbontatott, s a többséget nyert húsz személyek nevei írásba tétettek e szerint: b. *Kemény* János 59, *Zeyk* Dániel 59, gr. *Mikes* János 59, *Dinges* János 59, *Kabos* Dániel 59, gr. *Kuun* Gergely 59, *Bíró* József 59, *Bertleff* Mihály 59, *Horváth* István 59, *Ugron* István 59,

gr. *Eszterházy* Dénes 59. gr. *Kemény* Sámuel 59. *Venzel* József 59, *Sonnenstein* Károly 59. *Tunyogi* József 58. *Török* István 59, *Topler* Antal 58, *Veres* József 58. b. *Kemény* Farkas 57. *Boer* János 57.

Mely kinyilatkoztatás után b. *Bánffy* László atyánkfia felszólítván: ha valljon azon parancsolatot, mely a biztosság tagjait a láda felbontásától eltiltotta, látta-e? s ha igen, mi volt a foglalatja, úgy nyilatkoztatta ki magát, hogy azon német nyelven írott parancsolatnak, melyet csak egyszer olvasott el, amint emlékezik, az volt foglalatja, miszerint ezen biztosság kinevezése által a karok és rendek eltértek a törvényes úttól, következésképp azt a Herczeg létre hozatni nem engedi.

A K. K. és R. R. kedvetlenűl értvén azt, hogy szabad választási jussunk törvényes szokás szerinti gyakorlásában bármi kevés ideig is önkény útján megakadályoztattak legyen, tudniillik, olyan határozatuk végre hajtásában, melynek csak mechanicuma, azaz a szózatok számba vétele volt hátra ; s meg nem engedhetvén azt, hogy az országos határozatokat valaki, az országot és fejedelmet együtt kivéve, megváltozťathassa, elhatározottan kinyilatkoztatják : hogy a kir. biztosnak törvény által meghatározott körén túl legkisebb hatalmát, közdolgokbai befolyási jussát el nem ösmérik, s következésképp, mint polgári szabad alkotmánynyal biró ország képviselői, ezen az országgyűlés hatósága ellen intézett és ennek utána is netalán intézendő minden ily törvénytelen beléelegyedésének mindnyájan és egyes értelemmel innepélyesen ellene mondanak.

Mely határozatot megelőzőleg *Wesselényi* Miklós, gr. *Teleki* Domokos és b. *Huszár* Károly atyánkfiai a következő beszédeiket kívánták jegyzőkönyvbe igtattatni :

Wesselényi Miklós : Egy oly jelentést hallánk itt T. R R, melyet csak hiteles szájból kelle hallani, 's csak szemmel kellett látni, hogy polgári alkotmánynyal biró szabad országunkban elhinni lehessen. De kétség alá nem jöhet, mert hitelesen jelentetett ; bizonyos, mert szemmel láttatott. Igen is, az ország rendeinek határozata, sőt több, mint határozata, már végbevitt tette volt az, minek csak külső végrehajtása, — mondhatni — csupán mechanicuma vala még hátra : a szózatok számbavétele. És imhol az országgyűlésnek közakarattal lett elhatározása, az országgyűlésnek tette, egy magát belé avató parancsolat által megakasztatott. Már magában véve is, hogy az országos határozatokat valaki — az országot és fejedelmet együtt kivéve — megváltoztathassa, képtelenség ; de még nagyobb képtelenség, még keserítőbb, hogy az ország rendei tettét úgy tettlegessen lehessen meggátolni. A voti-

sationak actusai mindazok, mik egészen a szózatok számbavételéig folynak, azért a láda felnyitását és a votumok számba vételét meggátolni annyit tesz, mintha az erő hatalom menykövei dördülnének, s mikor itt szabadon szavazunk, minket innen széljel kergetnének. Ha talán nem ily lármás, de nem kevésbé káros és sértő beléavatkozás az, a mi történt. Igaz T. RR, hogy ezen akkor oly nagy fontosságra méltatott láda bezárása nem soká tartott és csakugyan azoknak, kik annak fel nem bonthatását parancsolták, tetszett későbben annak felbontását megengedni. De T. RR nem abban van sérelem, hogy meddig maradt azon láda felbontatlan, hanem hogy valaki parancsolta és pedig sikerrel parancsolta annak fel nem bonthatását: és hogy csak az ő tetszése tette azt, hogy az később felbontatott. Valamint elkeseredett boszankodással kellett nem csak nekem, hanem többeknek is, ezen cselekedetet hallani, látni: úgy vigasztalás volt a biztosságnak azon férfias cselekvése, miszerint kinyilatkoztatta, hogy csak külső erőszak által engedi magát a láda felbontásától eltartóztatni. Hogy ily erőszakos parancsolat, még pedig német nyelven adatott, s képes volt a rendek határozatát bármennyi ideig meggátolni, változtatni, tettöket ketté vágni: hiszem, a T. RR velem együtt keseredett szívvel veszik.

Javaslom azért, sőt megkívánom, hogy az egész eset helyben nem hagyásunk férfias kifejezésével jegyzőkönyvbe menjen.

Teleki Domokos: Azt hiszem, hogy az önkény e tárgy körül oly alakban jelenteté ki magát, milyenben ezen országgyűlés alatt még nem láttuk. Történtek ezen országgyűlésének már kezdetén az erőszaknak több tettei. Voltak, kik jóllehet e teremben azok védelmére fel nem szólottak, de ezen kívül pártolni és sükereztetni el nem mulatták. A jelen eset, nem hiszem, hogy országgyűlésünk tagjai közül, senkinek is sehol helybenhagyására számot tarthatna; különben sajnálnám hazám sorsát, melynek szabadsága védjéül állunk itten. Én ezen és minden ily nemű országgyűlésünk folyását tettlegesen meggátló tetteknek, addig is, míg egy külön indítványt tennék, küldőim nevében ünnepélyesen ellene mondok.

Huszár Károly: Én nem örülök oly körülményeknek, melyek törvényrontást húznak magok után. Bátor voltam már ezelőtt is könyörögni a T. RR-nél minden kedvetlen körülállások eltávoztatása végett: előrebocsátván azt, miszerint tagadhatatlan, hogy a Herczeg nem úgy, mint királyi biztos, hanem inkább mint kormányzó mutatkozik. Irjunk Ő Felségének az iránt, hogy vagy híja vissza a királyi biztost, vagy ne engedje, hogy körén túl lépjen.

148. Ugyan báró *Bánffi* László atyánk fia gróf ***Haller*** István atyánk fiának, mint az országgyűlési biztos ő kir. főherczegségéhez 138. szám alatt kirendelt biztosság vezetőjének jelen nem létében,

mint azon biztosságnak is volt tagja, tudósítja a karokat és rendeket a felől, hogy a tudva levő kir. levél visszaadása mellett az Ő Felségéhez küldendő követségnek az ország rendei által lett kirendelését a biztosság 25. szám alatti utasítása szerint ő kir. főherczegségének tudtára adván, arra ő herczegsége írásban felelt, és azon feleletét a biztosságnak által is adta: (lásd 32. szám alatt) nem csak, hanem a hírlapokban is már megjelenvén, az a karok és rendek előtt sem lenne ismeretlen.

Mely felelet tartalmára nézve meg nem ismérik a karok és rendek igazságát azon állításnak, hogy a törvény útjától eltávoztak volna. Ellenkeznék az magos elhívattatásukkal, melynek czélja a megsértett törvények szentségének helyre állítása, azoknak álhatatos védelme. Továbbá sajnosan veszik ő kir. Főherczegségének sajnálkozásbeli kinyilatkoztatását, melyből azt lehet kihozni, mintha a KK és RR a haza alkotmánya épségbeni tartását szívöken nem hordoznák, hanem a köz jó ügyében némely a karok és rendek többségétől külön vált személyek osztoznának. Ezen csak egyes személynek is, annyival inkább egy erkölcsi testnek méltóságát sértő kitételnek ellene mondanak: legkisebb aggodalomban sem levén a kedvetlen következések iránt, melyek valamint hogy eddig bé nem következtek, szintúgy hogy ezután is bé következendők nem lesznek, arról egy felől kegyelmes fejedelmünk igazságos atyai szíve, más felől a karok és rendek tántoríthatlan hívsége kezeskednek.

Wesselényi Miklós: Erre is nagyon sokat lehetne mondani, mindnyájan érezzük a dolgot, nem szükséges, hogy ezen felelet az irományok közé tétessék, annál is inkább, mivel most, a mit az újság levelekben lehet combinatióba hozni és paralellába tenni, jó lesz, ha majd az iratok között is egymás mellett fognak lenni, hogy lássa a maradék ő Herczegségének fenyegetéseit és condoleálását és azt, hogy mind a mellett is éppen nem úgy történt követeink elfogadtatása s munkálódásainak sükere. Ez igen érdekes lesz, ha nem másképp is, csak mint historiai dátum. Igen is szükséges, hogy ezen felelet az irománykönyvben legyen, hogy lássák, minő hangon és minő szellemben szólottak hozzánk. Ez nem is lehet másképp, mert nem lehet hallgatással venni azt, hogy ő Herczegsége sorsunkon condoleal s hogy ily szerencsétleneknek mondottak sorsát szívére vette. Ezt el kell ösmerni, mert a szánakodás örökké jó indulat jele; de másfelől habár nem olvastatnak is most fel azon szavak, köz újság levelekből tudjuk azokat, s ha felveszszük s meggondoljuk, hogy a királyi biztos az ország rendei által tett lépést olyannak festi és mondja, mely szomorú következést húz maga után s melyen neki és azoknak, kik a haza javát szívö-

ken hordják, sajnálkodni kell : mit tesz ez? nem egyebet, mint hogy a többi, az ország rendei nagy többsége, nem hordja a haza javát szívén. Ez keserű mondás s ezt ország előtt mondani ki, azt hirtelen nyakra főre újságlapokban hírdetni, nem kicsinység! Ha egyes személyek sértve érezhetik magokat, s a megsértetteknek kötelességök, habár hideg vérrel is, de férfiasan el nem tűrni a megbántást, annyival inkább ország rendeinek nekünk, kikbe annyinak becsületérzése van egybeolvadva, kik ezerek becsületének vagyunk képviselői, még nagyobb kötelességünk nem tűrni azon vádat, hogy mi az ország javát nem hordtuk szívünken, és hogy azt csak egynehány tőlünk különvált ember hordja szívén. Ezt akár honnan, habár a legmagasabb helyről jönne is, elhallgatni nem lehet. eltűrni nem szabad. Kérem tehát a Tekintetes rendeket, hogy erről is említés és férfias elhatározott ellenmondás menjen jegyzőkönyvünkbe.

149. Főispány Ugron István atyánkfia, mint a helyben maradott biztosság elnöke, a folyó esztendő october 24-én költ jegyzőkönyvet két mellék levelekkel együtt béadja (lásd 33 szám alatt.)

Köziratra és nemzeti gyűlési tanácskozásra utasíttatik.

150. Ideigleni elnök atyánkfia újabban is javasolván, hogy a fenebb 146. szám alatt már előterjesztett felesketés tárgya vétettessék tanácskozás alá, ezen elfogadott javaslat után kérdésbe jött; hogy a 142. szám alatt közíratra bocsátott kir. levél olvastassék-e fel előbb, avagy a 144. szám alatt béadott követségi tudósítások és jegyzőkönyv? A kir. levél elsőbbsége mellett a közíratra elébb lett adás rende, a követségi tudósítások mellett pedig az hozatván fel, hogy a leírás a tudósítások következésében kelt és így azt megelőzvén, a felolvasáskor is meg kellene előzniök.

Miután ezen utolsó javaslat elfogadtatott volna, az iromány könyvébe 28., 29., 30. számok alatt béiktatott és a 142. és 144. szám alatt már egyszer felolvasott követségi tudósítások a jegyzőkönyvel együtt újra felolvastattak. Mely tudósításokból a karok és rendek örömmel értvén azt, hogy O Felsége a követséget formaruhába öltözködve, kardosan, főkamarása helyettese jelenlétében, még pedig a négy darab felíratok által kérése, vétele mellett, ünnepélyesen fogadta légyen el, és azon követséget felséges elhatározásáról írásból olvasott beszéde által értesítette; ellenben múlt október 14.-én, 31. szám alatti erdélyi híradóban, a történtekkel ellenkezőleg, az lévén közhíré téve, hogy Ő felsége az alább kinevezett urakat: gr. Degenfeld Ottót stb. privát audientián fogadta legyen el, a több érdekes körülmények pedig merőben kihagyatván: jóllehet a karok és rendek a közhírlapokra hivatalos hitelt ruházni nem kívánnak, s a balul tett hírlapi tudósítást ugyan azon úton később

megigazíthatónak lenni tudják; csak ugyan az első hír által okozott kedvetlen bényomás káros következései helyre hozhatlanok lévén, az igazsággal meg nem egyező ezen hírek elterjesztését, mint a vélekedések félrevezetésére intézett polgári bűnt hibáztatják s emlék és igazolás okáért az érdekelt közhírlapi tudósításnak helyben nem hagyását kinyilatkoztatják. A követség tudósítási következésében *Wesselényi* Miklós atyánkfia ezen 3 rendbeli beszédeit kívánta jegyzőkönyvbe igtattatni.

a) Oly tárgy az, miről szólani akarok, mely egyenesen a tudósításokat illeti, következéskép maga rendén, hogy azoknak felolvasása után tegyem észrevételemet. Ezen küldöttség tudósításaiból látjuk, úgy annak jegyzőkönyvéből is: miként történt legyen Ő Felsége elébe lett bocsátása? Az Ő Felsége elébe juthatás már magában érdekes, méltathatjuk annak érdekességét, ha meggondoljuk következéseit annak, ha nem jutottak volna Ő Felsége elébe; de ezen juthatás mikénti történése még érdekesebb és örömmel kellett mindnyájunknak látni és hallani ezen tudósításokból, hogy Ő Felsége a küldöttséget ünnepélyesen fogadta el; de azon hírek, melyeket a küldöttség eljövetele előtt terjesztettek, s melyek minden felé eláradtak, mielőtt most itt azokat hivatalosan hallhattuk volna, azzal ellenkezők: ugyan is az újságlevelekbe gondos szorgalommal és sietséggel nem késtek az Ő Felsége feleletét beigtatni és ahhoz a praemissát is szóról szóra rendelvén, azt oly móddal fejezték ki, hogy ezen küldöttség privát audientián bocsátatott Ő Felsége elébe, ezen szavakat igtatván az újság levélbe; «méltóztatván Ő császári királyi Felsége az alább nevezett urakat t. i. gr. Degenfeld Ottót stb. folyó hónap 3-án Brünn városban *privát audientián* elfogadni». Ennek olvasása országszerte valóban azon véleményt terjesztette, hogy Ő Felsége legkisebbnyire is nem küldöttség formában, legkisebbnyire is nem ünnepélyesen s nem is együtt fogadta legyen el. Már hogy az nem így történt, halljuk a jelentésből, mert az elfogadás nem volt privát audentia; az ünnepélyesen történt. Mindenki tudja, ha szinte csak hallomásból szerzett tudata, nem is a privát audentiáról, hogy privát audentián a felség a személyeket nem együtt szokta elfogadni, hanem egyenként, azon a felség nem kardosan és nem a végre felöltött formaruhában jelen meg. Bizonyoson privát audentián nem kéretik el előre írásban annak beszéde, ki szólani akar, a végre, hogy az arra teendő felelet elkészítessék. Privát audentián örökké egyedül szokott a felség lenni, nem pedig főkamarása kíséretében; privát audentián a felség soha írásból nem olvassa, mit mondani akar. Mind ezek csalhatlan jelei, criteriuma, a nem privát, hanem solemnis audientiának és nem is tudom, mi hibázott volna ünnepélyes-

ségéből? Hogy nem a pompa teremben fogadtatott, melyben szoktak Bécsben fogadtatni, természetes, mert azon teremet nem lehete Brünnbe vinni; hogy nem trónuson ülve fogadta, annak is természetes oka, mert nincsen Brünnben trónus. Így T. RR attól, a hogy volt a dolog, az a mi íratott, nagyon különbözik. A dolog valósága ezen kihagyása, vagy elfacsarása, magában most igaz, meg van már czáfolva, mivel az, mi most olvastatott, hivatalos és hiteles: a mi pedig újságba tétetett, annak úgy is teljes hitelessége nincsen és így már felesleges volna minden aggodalom; de a mi azon hirdetésnek következése lőn, mint már megtörtént, nem tétetik ezen czáfolás által meg nem történtté. Azon elkedvetlenedés s reménytőli elállás, azon csüggedés, sőt ijjedés is, mit ezen újsággal lappal, s az azzal egybekötött hírekkel terjesztettek, magok voltak, melyek gondos kézzel elhintve gyümölcsöt termettek, keserűt és károsat; ennek ártalmas következései nincsenek orvosolva azzal, hogy azon hamis hír most van megczáfolva. Nem gondolom azért, hogy szabad legyen azt nekünk elhallgatni. Hosszasan nem ereszkedem ezen polgári bűnbe, mely mindíg létez, midőn készakarva félre akarják a köztudást vezetni, midőn a valóság elfacsartatik, s valóságos alakjából kivetkeztetve mutattatik a közönség szemei előtt: nem ereszkedem abba is bele, és nem vizsgálom, hogy újságlevelünkbe miket engednek beléigtatni, miket nem. De ha nem tétethetik abba az, mit igazságszerető s annak hódoló szerkeztetője akar, és ha reá parancsolnak, hogy mit tegyen belé, annak igen károsok következései. Ezen káros következés fog az által gyengítetni, ha köz tudatra jutand emlék s igazolás okáért jegyzőkönyvükbe igtatandó helyben nem hagyásunk, miszerint azon, akkor elhíresztelt tudósítást az igazsággal meg nem egyezőnek kinyilatkoztatjuk s egyszersmind olyatén az igazsággal meg nem egyező hírek terjesztését hibáztatjuk. Ennyi erről javaslatom. Ha ezen tudósítást tovább tekintem, megvallom, általányosan örömet bennem nem okoz, de igenis van abban vígasztaló; sőt van meglepő is. Örömmel látom abból T. RR, hogy bár minő ijesztő kinézések mutatkoztak itt a küldöttség elmenetele előtt, bármennyire igyekezték mindenkinek reményeit elfonnyasztani, bár minő fekete jövendőt látszott a királyi biztos felelete felfedezni: mégis mind ezek daczára győzött az örök igazság, győzött ügyünk helyessége, győzött igazságos fejedelmünk igazság szeretete, kegyessége. Ezeknek következésében, igen is, nem csak hogy felment és mehetett Bécsig és Brünnig a küldöttség, a mit pedig ugyan jóslottak s ugyan igyekeztek ki is eszközölni, még csak passust sem akarván nekik adni, de Ő Felsége elébe is jutott, s ünnepélyessen lépett törvényes jó fejedelme elébe; sőt felelt is Ő Felsége annak, által is

vette maga kezével a benyújtott felírásokat, s igérte azokra teendő feleletet.

Mindezek nyilván mutatják, hogy ügyünk koránsem volt oly rosz állásban, s a jövendő koránsem oly fekete, milyenné azt mázolni akarták. És azt is nyilván mutatják, hogy felséges fejedelmünk jobban teendő értesítéséhez sem most, sem soha süker nélkül folyamodni nem fogunk. Biztos reményt ad nekem ez, hogy valamint jobban értesítetvén a dologról, úgy tisztábban látván helyzetünket és ügyünk igazságát, mind azon kilátásokat változtatta, mik mutatkoztak, mind azon nyilatkozásoktól, miket Ő Felsége részint leírásban tett, részint királyi biztosa által tétetett, s melyek oly elhatározottak voltak, mégis el állott. Mert ugyanis ki mondotta volt, hogy rólunk már tudni sem akar, míg a választásokat mind meg nem tesszük ; s imhol mégis elfogadta követeinket, s felelt nekiek, felelt nekünk. Világosan ki volt a mostani előtti leírásban fejezve, hogy Ő Felsége sem maga, sem királyi biztosa által nem fog velünk tractálni, közösködni ; s imhol még is ennek ellenére egy hosszú írást, feleletet küld királyi biztosa által minekünk. Nagy ezen lépés, mellyel oly elhatározott kinyilatkoztatásától eláll, s tettel czáfolja meg s vonja vissza előbbi határozatát. Ez biztos reményt nyújt nekem, hogy törvényes kívánásainknak többi részeire is, még jobban felvilágosítva, Ő Felsége bizonnyal hajolni fog. Ha oly szerencsések nem voltunk, hogy felküldött követségünk egyik cselekvendője, egyik tárgya : t. i. az esküforma iránt is igazságunkat és az ügynek valódi állását Ő Felsége által láthatta volna, fenmarad azon reményünk, hogy ha még csüggedés nélkül zörgetni fogunk Ő Felségénél, mint bizodalommal teljes gyermekek attyoknál, meg fog igazságos ügyünk előtt ajtaja nyílni, s Ő Felsége e részben is által fogja látni igazságunkat. De hosszúra kellene nyúlni ezen útnak, mellyen czélt érni lehessen; most pedig az út, ha bizonyos, ha kedves volna is, némely tekintetből, ha igen hosszúra nyúlik, veszedelmessé válhat ; mert nem csak hogy minekünk munkálkodni kötelességünk, de minden munkálódásunk egyedül csak úgy lehet sikeres, ha küldőink, ha a közvélemény cselekvéseinket egészen helyben hagyva, egészen elértve, azokat pártolja.

Itt pedig nem a dolog állásából merített, nem belső hazafi szívből származott sugallást követve, hanem némelyeknek mindenféle terjedt rágalmazásuk következésében igen hihető, hogy ha még ezen tárgy hosszason foly, ellenünk s cselekvéseink ellen lennének sokan ; s ezen sokaknak ezen cselekvés mód elleni nézetök következésében nem találhatnók az pártolást hazánkfiai érzésében, mely egyedül kezeskedhetik minden törekvések sikeréről. És én ezen tekintetből bátor vagyok javasolni azt, minek javaslatára engem

egyedül és kirekesztőleg az ezen követi tudósítás által előttünk felvilágosított állása bir a dolgoknak : azt t. i. hogy most az 1791.-ki csakugyan egyedül az ország rendei által alkotott hitformára a megválasztott s megerősített statuum-praesest és ítélőmestereket eskessük fel.

b) Mondám igen is T. RR ! azon követi tudósitás annyira felvilágosítja előttem a körülményeket, s oly színben mutatja azokat, miszerint jónak, szükségesnek látom az 1791.-iki esküforma szerint azon személyeket felesketni. Időkimélés s a T. RR-ket untatni nem akaró törekvés miatt ezt bővebben nem akartam kifejteni, de annyit nyilván kimondok : hogy az, miszerint a statuum-praesest és ítélőmestereket így feleskessük, valóban előttem csak mint egy szükséges rosz jelenik meg. Így nézem s így fogom azt örökké nézni. Habár hosszas nem is akarok lenni, s szándékom vala nem is szólani, de egy belső szózat sugalja nekem, hogy most itt szólani kötelesség, hallgatni vétek. Egyes személynek is maga elhatározásiban kötelessége megtekinteni a következéseket, kötelessége megtekinteni, hogy belső bírájának mivel adhat cselekedetéről számot, kötelessége megtekinteni, hogy mit fognak arról mások is mondani. Bizonnyal midőn javaslatomat teszem, miszerint az érdekelteket feleskessük, már előre megtettem azon számadást magammal. Ezen számadásról itt viszont számot adni kötelességemnek érzem. Midőn arról, mit hónapok óta másokkal együtt mint elhatározott akaratot szívemben hordoztam, t. i. hogy másként, mint mi határoztuk, ne eskessük őket fel, azon magam elhatározására léptem, hogy most és így eskessük fel ; teljes mértékben elgondoltam következéseit és ezt most csak azért ismételem, mivel ezen mostani egész beszédemet, valamint az ez előtt mondottakat, ma mondandókat és még ezután is tartandókat, egyszer mint másszor szóról szóra a jegyzőkönyvbe beigtattatni kérem és megkívánom.* Épen ezen tekintetből magam igazolásomért kimondom, miszerint elgondoltam én azt : mi lesz következése, ha ezeket felesketjük? kétség kívül felesketvén őket, a külső ceremoniák által is teljességben törvényesekké lesznek ezen hivatalbeliek, s mint olyanok fognak helyöken állani. Ezen országgyűlés kétes sorsok közt küzdött, fájdalom ! mostanáig, és fog még hihetősen Isten tudja meddig küzdeni ; annak már küszöbén elváló utakon találtuk magunkat, melyeken több ízben kívánták tőlünk, hogy magunkat s polgári alkotmányunkat veszélyre vezető mélységre rohanjunk ; a másik

* Erdélyben igen nevezetes jogot biztosított a szónoknak a tanácskozási rend ama intézkedése, mely szerint a szónok kívánságára beszéde egész terjedelemben lett jegyzőkönyvbe véve.

utat pedig, melyet előnkbe törvény szabott, akadályokkal rakták meg, sőt az országgyűlésnek további nem folytathatása és eloszlatása rémképét akarták medusafő gyanánt visszaijesztésünkre előnkbe tartani. Mostan is ezen állásban vagyunk, és hihetősen tovább is leszünk. Most is egy bizonyos cselekvendőtől mondják sokan, hogy az országgyűlés tovább folyta vagy el oszlatása függ. Én ugyan nyilván és őszintén kimondom : azon rémképet csak gyermeki ijesztőnek tartom. Tisztán megvagyok győződve, hogy fejedelmünk, bár mit tanácsoljon is egy bizonyos felekezet, országgyűlésünket eloszlatván, minket oly sok évek óta keserűen sanyargattakat újra még sanyargatni nem akarhat ; sem pedig hogy a kormány nem fogja akarni magát mind azon nagy és töméntelen kedvetlenségeknek kitenni, melyek az országgyűlés eloszlatásából következnének. Mindazonáltal létez azon hír, és ilyetén választó út, ily életkérdés még többször s mentől hamarább is fordulhat elő, most is már mutatnak ilyenre némely állítások, melyeket követi tudósításainkból is s a felségnek nekik adott feleletéből is látok. Ha mondom, ily életkérdés létezni fog, életkérdés, midőn egy szolgailag kész *igen-t* kívánnak tőlünk, hazafi kötelességünk` szerint pedig férfias *nem-et* kell mondanunk ; akkor országgyűlésünket eloszlatják. És ekkor mostani cselekvésünknek az lesz következése, hogy egy felesküdt és törvényes statuum-praeses és 3 ítélőmester fog létezni. Én tisztán megvallom, hogy ha már a szétmenés vagy kergetés szomorú esetének meg kell történni, kívánatosbnak látom azon feleskettek nélkül, mint azokkal hagyni el ezen országgyűlést. Ide jöttünk, ide küldettünk T. RR ! magunkkal hoztuk azon szentséges szekrényt, melybe a nemzet s küldőink kívánták s reménylették, hogy jó rendszabásokat, régi törvényeink biztosítását és hasznos újonnan alkotandókat fogunk rakni, s azokkal gazdagon fogjuk azt nekiek, mint frigyládát, haza vinni. Ha a mondottak szerint oszlik szét országgyűlésünk, úgy valóban nem azon szentség gyanánt tartandó frigyládával fogunk előttök megjelenni, hanem ez egészen üresen maradván, helyében mi innen elvándorlandók úti táskánkban majd viszünk nekiek egy statuum-praesest és három ítélőmestereket. Hogy minő örömükre, minő hasznukra, azt nem vizsgálom. De ezen esetben azok hivatalukban törvényesen állók lévén, azok közül az egyik hihetősen oly polczra tétetnék, mely hogy általa valaha s ily móddal foglaltassék el, keserű s nagyon szomorító lenne.

Ezen jövendő bizonyosan nem kellemetes. Látom én annak nem bizonyos, látom nem is felette hihető voltát, de lehetőségét szükséges fontolóra venni. Tekintem másfelől azt, hogy ha nem esketjük meg, annak mik lesznek következései. Kétségen kívül

ezen lépésnek, melyet tenni igen is hatalmunkban van, következései nagyok lehetnek. Az országgyűlésnek rögtöni eloszlatása és még azután következő veszélyes dolgok, miket gyávaság már regéleni kezdett, hogy történnének, mint előbb is mondám, attól sem nem félek, sem azt nem hiszem: de egyébb az, a mit hiszek, egyébb az, és egyedül csak az, mitől rettegni tudok, s mitől retteg-nem kell: az t. i. hogy ha nem esketünk, a dolog nagyon messze fog nyúlni, soká fog haladni; és akkor lehet, hogy a közvélemény oly fordulást veszen, miszerint valamely jelen cselekvésinket helyben nem hagyja és ekkor általa nem pártoltatva, bizonyosan cselekvéseinknek többé sikere nem lehet. Ezek voltak azon nézetek, melyek engem a mostani feleskelésre birtak, de a melyekhez kétségen kívül járul az, hogy ezen szabad akaratunktól függő, szabad akaratunk parancsolatit követőleg teendő lépésünk, miszerint őket feleskeljük, jusunkat vélekedésem szerint nem tapodja, nem gyengíti. Ezen just fentartjuk mi, és fogjuk is annak idejében máskor is gyakorolni, s ezen cselekvéssel is, miszerint az 1791.-iki esküforma szerint esketjük fel őket, mutatjuk azt, hogy nem egy kormány által parancsolt, nem a kormány közbenjárása által alkotott, hanem csak az ország rendei által készített esküforma szerint esketjük őket fel.

Midőn ezen tekintetből szózatomat a feleskelésre adtam, valóban annak szükséges voltát sem vesztettem el szemem elől, miszerint a mi felséges fejedelmünk követeinknek tett feleletében s a már régebben hozzánk jött leírásban, valamint abban is, mi most itt felolvastatott, reánk nézve félelmes, jusainkra nézve ellenséges, sértő s szomorító van, azok ellen férfias felírásunkat megtegyük, s azoknak megczáfolására cselekedettel is lépjünk fel. E szerint, valamint javaslottam a feleskelést, úgy van szerencsém javaslani azt, mi elkerülhetlen, miszerint igen is czáfoljuk meg s feleljünk jelesen arra, mi amaz első leírásban fenyegető volt; arra, mi mint vádoló, valósággal sértő keserű vád ellenünk mondaték, arra mi validitásunkat megtámadólag állíttatik: mind ezeket férfias lélekkel megczáfolva, tegyük meg felírásunkat. — Ezen megczáfolást értem egyfelől úgy, hogy egy kimerítő s nyíltszívű felírásba tétessék bé, de a mely felírás gondolatom szerint nem most, hanem akkor tétessék, midőn a közelebbi választáskor felírásnak úgy is kelletik tétetni; másfelől történjék ezen czáfolás cselekedetünk által: a fenyegetésre feleljünk azzal, hogy ne ijedjünk meg. Azt, miszerint nyughatlansággal s tán még lázzadó vágygyal is vádoltatunk, czáfoljuk meg azzal, hogy férfias elszántsággal, de hideg vérrel dolgozzunk: azt pedig, mintha nem lennénk validusok, azzal, hogy mi minden további lépéseinkben igen is úgy cselekedjünk.

mint magunkat tökéletessen validusoknak érzők és bizonyítók. Mindezek szerint tehát javaslatom az, hogy igen is eskessük fel azon személyeket, bőven kifejtve jegyzőkönyvünkben okainkat, és hogy azt egyenesen és kirekesztőleg követeink tudósításaik következésében tesszük; továbbá hogy oly értelmű felírást tegyünk, melyet említeni szerencsém vala és azt akkor, midőn a közelebbi választáskor úgy is felírást küldünk; és 3-szor hogy minden cselekedeteink által tettlegesen czáfoljuk meg az ellenünk kimondott vádakat és hibáztatásokat s jelesen azt, hogy validusok vagyunk s azt, hogy meg nem ijedtünk, minden lépten és pillanatban mutassuk meg.

c) A leírásoknak felolvasását a végre, hogy azokat mint documentumokat akkor, mikor felelünk, használjuk, szükségesnek találom. De mind a két leírást fel kell olvasnunk t. i. azt, mire feleletünket jó reménység következésében felfüggesztettük volt, de a mely remény nem valósulván, a feleletet meg kell tenni; mind pedig a mostanit. Hogy pedig ezek most olvastassanak fel, vagy később, az mindegy, mert már is későbbre olvastatik, mintsem az valami különbséget tehetne; mert már határozatunkat megtettük, és a jegyzőkönyvbe ezen felolvasás csak a határozat után jöhet bé. Azt hallom: eskessük fel, s olvassuk fel a leírásokat a másik elnök alatt; ez is mindegy, mert akár mikor olvassuk azokat, nem azért olvassuk, hogy paragraphatim felvegyük, s azért és arra készítsünk felírást; hanem csak azért, hogy azokat mint documentumokat használjuk azon felírásban, melynek tételét a RR. az én javaslatomra méltóztattak elfogadni. Ezért tökéletesen mindegy, most olvastassék e fel, vagy ezután. A dolog nem tarkításáért, minthogy már benne vagyunk az olvasásban, olvassuk most fel előbb az előbbenit, azután az utóbbi leírást. Azt vélem, hogy ezen leírások felolvasása azon szempontból leszen, mint mondottam, s a jegyzőkönyvbe is úgy fog tétetni, mint azon végre történt olvasás, hogy azon leírásokat documentumul lehessen használni azon felírás készítésére, melyet az elébb kimondott nézetek szerint már a R. R. elhatároztak.*

Wesselényi: Bár mi késő legyen is az idő, bár az ily késő és szokatlan időben történő tanácskozás már magában is erőszak s kényszerítés, s azért minden esetre kedvetlen; de még is azon kedvetlenséget, t. i. időn túli tartóztatásunkat nem tekinthetvén, kénytelen vagyok még egyszer szólani.

Kettő az ok, mely kötelességemmé teszi a szólást. Az egyik következő: Miután vélekedésemet kimondtam, felolvastatott a két

* Ugyanezen ülésben még egyszer, tehát negyed ízben is felszólalt Wesselényi.

rendbeli királyi leírás, s kifejezték sokan vélekedésöket. Ezek kiterjeszkedtek s bőven kifejtették a validitas ügyét s azon kifejezéseket, melyek azon leírásban vannak; kiterjeszkedtek azon leírásnak mikénti ide jövetelére. Mind ezen szólóknak, mennyire észrevettem, javaslatuk az volt, hogy ezen tárgyakról annak idejében felírás tétessék: ez nekem is ezen tárgyban vélekedésem; de hogy ez jó móddal történhessék, az iránti határozatainknak már most nyilván és bőven ki kell fejezve lenni. S mivel ezen felírást nem fogjuk mindjárt megtenni, hanem hihetősen csak akkor, midőn a közelebbi választás felküldetik, következőleg egy darab idő múlva, hogy ezen felírásnak most megállított nézetei s elve addig vagy némely részben változást ne szenvedjenek, vagy akkor újabb discussiora alkalmat ne nyújtsanak, szükségesnek látom, hogy azon elvek a mostani jegyzőkönyvben az itt kijelelt nézetek szerint legyenek bőven kifejtve s beigtatva. És ennek fővonásai következők legyenek: előre bocsátván, hogy a rendek mostani határozatuknak s abból származó cselekvésöknek egyenesen és kirekesztőleg csak onnan merítik, hogy ezen felolvasott leírásokat úgy, és csak úgy használják, mint igen bőv tárát sérelmes nézetöknek s állításuknak, melyeket megczáfolni, melyeknek ellentmondani kötelességöknek tartják; előre kell még azt is bocsátani, miszerint azon okból, mivel azon leírások nem az ország rendeihez, hanem egy törvény által nem ismert úton, királyi biztos által jöttek, s csak általa közöltettek velünk, ,mi ezt el nem nézhetjük, s azon leírásokat elfogadhatóknak nem is tekinthetjük; nem ismérhetnek el ugyan is a rendek egy oly utat, mely által azon közvetlen közösség, minek nemzet és fejedelem köztt kell lenni, mely nélkül semmi dolog folytának sikere nem lehet, s mely nélkül sem nemzet, sem fejedelem méltósága sértetlen nem maradhat; nem nézhetik azt el békén a rendek, hogy így a fejedelem s nemzet köztt egy más és harmadik hatalom állítassék fel, a mi törvényeinkkel ellenkező s valóban veszedelmes lenne. És éppen ezért kezet fogok szeretett barátom Veér Farkassal oly értelemben, mint én veszem tett javaslatát: t. i. hogy igen is tegyünk határozatot, miszerint azon leírást nem nézhetjük törvényesen elfogadhatónak s ezért el nem is fogadjuk, s ezt akkor, midőn ezen leírást a királyi biztosnak vissza fogjuk küldeni, mondjuk is tisztán ki. A jegyzőkönybe ez iránt teendő határozatunkhoz csak azt kívánom még tenni, miszerint jövendőre is legyen elhatározva, hogy irományokat, melyek netalán (mit valóban nem remélek) így nem egyenesen az ország rendeihez, hanem királyi biztos által harmadik kézből jönnének hozzánk, el nem fogadunk. Ezen határozatot annyival inkább kívánom megtéve látni, mivel szentebb kötelességet, önméltósá-

gunknak megfelelőbbet nem igen ösmérek, mint kivívni azt, hogy *a felség egyenesen velünk és nem más által corespondealjon;* a más általi corespondeálás az invaliditásnak nem csak külszínét, hanem egész szellemét hordja magában; és mint már említém, a nemzet és fejedelem közti méltóságnak megfelelőleg egyedül létezhető útat elzárván, polgári alkotmányunk legnemesebb részén ejtene mély sebet. Ezeknek előrebocsátása után ki kell a jegyzőkönyvben bőven fejtve lenni mind azoknak, a mik validitásról, az ellenünk tett vádakról, s azon fenyegetésekről, melyek az elébbi leírásban vannak, itten mondattak, kifejtettek. Jegyzőkönyv iránti ezen észrevételeim s kéréseim valának egyfelől indító okai mostani beszédemnek.

De a másik ok, mely engem ily későn, s mondhatom, kedvem ellen szólani kényszerít, ennél kedvetlenebb. Kénytelennek érzem magam némely itt hallottakra felelni, és ezen hallottak közül a legkedvetlenebbet legutóbbra hagyom. Előbb szólok arról, mit *b. Jósika Sámuel* úr előadott. Tisztelem én, mondhatom, vallásosan tisztelem a fiúi érzés gyöngéd sugallását, s azon lelkesedést, melyet azon gyöngéd sugallás romlatlan szívben, tiszta lélekben gerjeszt. A polgár és fiú bizonyosan szerencsés, ha ezen kettős kötelességeit, nem ütközvén azok egybe, egyszerre teljesítheti; de midőn ezek ellenkezésbe jönnek, az valóban kedvetlen. Mit *b. Jósika Sámuel* most mondott, azt nemzeti ülésben is előadta, de azon mondás nemzeti ülésben is csak az volt, mi most: t. i. egyes személynek nyilatkozása. Tisztelem én azt, de hogy egyes személynek nyilatkozása egy bizonyos factumot, mi nem mondásokon, hanem adatokon épül, úgy megfordítson, hogy más embernek, sőt nagyon is sok embereknek azon dolog iránti nézetök egyszerre megváltozzon, azt kívánni nem lehet. Hogy egy kormányszéknek, mely törvénytelenül áll azon helyén, a felső kormány kérésére vagy nem kérésére, elbocsátja, azt én úgy vélem és úgy vallom s úgy is akarom hinni s vallani, hogy a kormány részéről azon törvénytelenség tettleges vallomása.

És itt nem az egyes, de egy testületnek, mely törvénytelen, első személye, úgy szólván symboluma azon törvénytelenségnek; ha ezt a kormány elbocsátja, azzal bizonyosan azon közvéleménynek hódol, mely fel van indulva azon törvénytelen testület törvénytelen helyzete miatt. Azért mit b. *Kemény* Dénes nemzeti ülésben előhozott «hogy ő azon esetnek örvend» én azt akkor nem mondottam, említvén ugyan azon értelemben valamit; most azonban igen is mondom, én azon elbocsátáson örvendek. Hogy *b. Jósika János*, vagy akármely névvel nevezett ment el, az előttem tökéletesen mindegy; de hogy a felső kormány elbocsátotta a törvény-

telen gubernium elnökét és az által ezen törvénytelen testnek törvénytelenségét nyilván kimondotta, s a közvéleménynek hódolt, igen is annak örvendek. B. Kemény nyilatkoztatása, ha szintén jegyzőkönyvbe megy, valamint *b. Jósika Sámuelé* is, ezek úgy, mint az egyiknek hazafiúi, a másiknak fiúi érzése, egyik a másik mellett tisztán és békén maradhatnak. A második, mire feleletet tenni bátor vagyok, az, mit méltóságos *Sala* (ítélőmester volt) úrtól hallottam, s azon előadását az elkésettek egyikének tartom. Kifejtette, hogy meggyőződése nem engedte az általunk kidolgozott eskü letételét. Ha mondása szerint az tartóztatta, miszerint azon eskü törvény czikkelybe nincsen igtatva, úgy szörnyű nagy bajban lesz, mert az 1791-iki esküformára sem fog megesküdhetni, minthogy az sincs törvényczikkelyben. S táplál is a remény, hogy erre nem is fogja hitét letenni, mert ha egy esküt, melyet a nemzet óhajtott, nem tehetett le, azért mivel az nincs törvényczikkben, más hasonlóan törvényczikkben nem levő esküt, melyet a nemzet épen nem óhajt, még inkább. (t. i. nem tehet le). Nem igen szólhatok a phrasisok ellen, mert gyakran szoktam használni; mind azáltal a phrasisok, mikor nem előzték meg tettek, valóban nagyon gyengék. Mondani: «hogy én bizonyosan hazámnak kedvetlent nem teszek; hogy én bizonyosan a mi jusát gyengíti, nem cselekszem» könnyű dolog. De midőn visszaemlékezünk, hogy ugyan az most közelebbről tett olyast, mi az ország rendeinek nagyon is kedvetlen volt: t. i. nem eskütt fel; s midőn ugyan azt teszi most is, megvallom, hogy így a tettet a szóval egybe hasonlítva, nagyon polyvaként repül el előttem a szó. Különben is ha közelebbről vesszük azon meg nem esküvést, nem gondolom, hogy valakinek kedve volna tagadni, hogy azon tett ezen helyen történt; azon megtagadás tág kebel, férfias lélek s minden mellékes tekintetet megvetni tudó hazafi érzés szüleménye nem volt. Ezen esküforma már rég megvan, egynehány szó van hozzá téve, oly egynehány szó, melyek ellen itt valóban senkit sem hallottam szólani, sőt azoktól is, kik ezen ügynek nagy ellenzői voltak, hallottam, hogy azok jók, hasznosak, szükségesek; és még is épen ezen szavakat, melyeket jóknak, hasznosaknak látnak, nem akarják elmondani. Hogy lehetett e az esküformát készíteni, vagy nem? ez lehetett kérdés; de miután megvan, már csak azon néhány szó lehetne akadály; hogy pedig azok ellen lehessen kifogást tenni, nem képzelem. Akarom hinni, hogy mikor eskünni fognak, önkéntesen oda mondják azon szavakat. Valóban ha ezt nem teszik, nem képzelhetek egyebet, csak azt, hogy nem akarják követni azt, mit azon szavak magokban foglalnak; mert arra, mit meg akarok tenni, miért ne akarjak eskünni; mit becsület megenged, sőt becsület és kötelesség

parancsol, mikor úgy is kell eskünni, én azt örömest elmondom. Ki van már itt mondva, miszerint kötelességök lett volna nekik megeskünni; miszerint nagy bátorság, (bocsáss meg kötelességszülte szent bátorság, hogy nevedet ilyesre ruházom; csak azért teszem, mert keményebb kitétellel élni nem akarok) igen is nagy bátorság kell arra, hogy valaki nemzet közóhajtása ellenére, azzal szemben lépjen, s megütközzék, és azt, mit annyira s annyian óhajtanak, mi oly nagy és kétes lépésekre ad alkalmat, oly sok időbe kerül, azt ne teljesítse s kitegye magát annak, hogy ő rajta fordul meg a dolog, hogy ő oka mind annak, és ily méltó kedvetlenség magára ruházata által lépjen hivatala pályájára. Midőn itt mondatott, hogy ha collisioban látták magokat lenni, miszerint az ország rendei parancsolják ezt, a fejedelem pedig egyebet kíván, s ezt nem tudták megegyentetni, vagy férfias önérzetben nem tudták a választást mint hazafiak megtenni, ily esetben más út előttök nem lehetett, mint az, melyet kötelességök is eléjökbe szabott: hogy t. i. visszalépjenek; midőn ez mondatott, és erre gúnymosolygást kelle látnom, mely annyit tett: «de bizony oly bolond nem leszek», megvallom, hogy ez keserű, szomorú jövendőre mutat; mert hogy valaki ily dolgot, (mely még csak negativ, az az: rosszat nem tevő érdem) nem teszen, ám legyen; de hogy még le is kaczagja gúnyolva, megvallom, az már sok.

Oly szerencsétlen voltam, hogy kellett ezen az országgyűlésen hallani azt, mi lehet, hogy azon szomorú eltölt időkben, melyeknek szégyenítő képét itten festve látók, történt; de a mit nem gondoltam, hogy mostanság történhessen; sőt hittem, hogy kinőtünk már olyas lehetségekből is, miszerint egy bizonyos tárgynak bizonyos idő — csaknem bizonyos minutában leendő okvetlen megtörténése parancsoltatik. Itt tekintetes rendek, tisztán, félreérthetlenül hallottam, miszerint tisztelt Elnökünk mondotta, hogy kötelességévé tétetett minden esetre ma a felesketést végbevinni. Ő excája ezen mondását visszavonta. A szót vissza lehet vonni, de a dolgot nem. Sokszor voltam már bátor mondani, mit ismétlek: csalni valakit szomorú és vétkes; de önmagát csalni szintoly szomorú, szintoly vétkes; és büntetése ennek épen oly bizonyos, mint amannak. Ne csináljunk illusiot magunknak. Az Elnök a dolog állásáról azon leplet, melyet jó akaratunk arra vont, s melyet kettőztetett sűrűséggel akarnak némelyek azon tartani, ellebbentette. Én vélekedésemet bátor vagyok bővebben kifejteni. Ha igen rövid nem leszek, méltóztassanak megengedni. Ezúttal nem is igyekszem azon; ha akarják, hogy itt üljünk, hagyd üljünk még egy-két órával tovább.

Én mondám igen is azt, hogy a felesketés egy szükséges rosz.

Azt most is mondom, igen is, ***malum necessarium*** az. Itt mondatott már, miszerint: hogy szükséges-e az? kérdés; de hogy rosz, az bizonyos. Igen is rosz, és olyan, min épen nem örvendek s ezt nyilván kimondom. Rosznak tartom előbb felvévén a dolgot; 2-or felvévén a személyeket. A dolgot felvévén rosznak, és igen is rosznak látom, hogy miután egy tiszta jusunkkal éltünk; miután éltünk azzal, mivel ezelőtt is éltek az ország rendei; miután hetek, hónapok folytak le: ezen tettünk, az elébb közöttünk született ellenzés ki és felhatván felső helyekre, onnan már az ellenkezőről történt informatio következésében jött parancsolat által elrontatott. Hogy ne nevezzem én, a dolgot magát felvéve, rosznak azt, mi annyi óhajtásaink, kívánságaink ellenére történt; hogy ne nevezzem rosznak azt, mi által olyan valami semmisíttetett meg, melyre mi, s általunk a nemzet, nemcsak fontosságot, de mondhatom, gyöngéd érzést, szeretetet ruháztunk; hogy ne nevezzem rosznak azt, minek történése kedvetlen körülállásokkal van egybekötve, mert el nem fogadása, vagy reá nem állása a felső kormánynak azon eskü letételére egybeköttetett örökre fájlalandólag a miket annyira sértő és lealacsonyító, meghallgattatásunk nélküli vádoltatásunkkal, egybeköttetett validitásunk, vagyis jobban mondva, lételünk megtámadásával; ez adott alkalmat a nem egyenesen velünki corespondentiára, és ez által megzavarására a törvényes közlési útnak; s mely végre alkalmat adott, hogy a fejedelem szájából egy minket alacsonyító, s a gyengét rémülésbe is hozható fenyegetést hallatott: rosznak kell tehát neveznem azt, a mi ennyi roszat szült.

De rosznak kell neveznem a személyeket tekintve is. Mert ugyan is, midőn bizodalomra méltatta a nemzet némely fiait, és azon bizodalomra méltatott fiak ezen bizodalomra méltatást azzal köszönték meg, hogy a nemzetet óhajtásával együtt magoktól eltaszították és csak egy felsőbb hatalom ótalma alatt akarnak létezni, ez, azon személyeket véve, jövendőre nézve bizonyosan szomorú rosz. És az, hogy most ezen órákban, vagy hónapokban, 23 évek után a legelső általunk választott törvényes hivatalra lépő személyek olyanok lesznek, kik a haza ezen egyszerű kívánságának sem engedtek, és arra sem tartották méltónak a nemzetet, hogy azon egy nehány szót, melyet minden becsületes ember elmondhat, elmondják; és inkább, sem mint azt tegyék azon legfőbb érdekeket: u. m. az országgyűlés validitását, a felségnek egyedül az ország rendeivel corespondeálását, készek voltak koczkára tenni, készek voltak azt okozni, hogy az országgyűlést fenyegessék, hogy az országgyűlést lealatsonyító dolgokkal vádolják: hogy, mondom, ilyen személyek lesznek most 23 évek után legelőbb törvényes hivatalt viselőink, azt nem lehet egyébnek nevezni, mint szomorítónak, rosznak.

És mind ezeket látva, mind ezeket tudva és érezve, bizonynyal nem szívem sugallásából mondám azt, hogy eskessük fel őket; mert ösmérvén jussunkat, ösmérvén fejedelmünknek is az igaznak és helyesnek kész hóduló érzését, azt mondtam volna, hogy ne eskessük fel. Legkisebbnyire sem parancsolat, legkisebbnyire sem egyéb tekintetek birtak arra, hogy a felesketésre hajoljak: engem arra egyenesen csak a körülállásoknak megtekintése birt, azon körülállásoknak, melyek, mint mondám, nem a dolog természetéből, nem honosink érzéséből származtak, hanem a fondorkodó gonoszságnak országszerte terjesztett mesterkedéseiből. De azt, hogy feleskessük, én nyilván kimondtam, hogy csak feltételesen akarom: t. i. hogy mi azt nem kénytelenítve, nem gyávaság, nem félelem következésében teszszük, hanem szabad akaratból. De miután reánk parancsolnak, hogy eskessük: miután azon leírás, mely nem is hozzánk jött, nyilván kimondja, hogy fel kell esketni; miután kimondják napját, óráját, mikor ezt meg kelletik tennünk: ez már annyira kimutatja az erőltetést, hogy gyáva öncsalás volna annak állítása, hogy mi azt jószántunkból teszszük. Bizonyosan meg kell tekintenünk, mint ma már mondám, hogy mit mondanak mások ezen tettünkről; mit önmagunk. Említettem azt, hogy bizonyosan ha feleskketjük, sokan, nagyon sokan lesznek, kik minket gyávasággal, következetlenséggel fognak vádolni; kétséget nem szenved, hogy azon vád, mely férfiúi lélek előtt a legalacsonítóbb, égető leszen; de ha önmagunk érzésében menthetjük magunkat azzal, hogy azt nem érdemeljük, eltűrni is lehet elég lelki erőnk. De ha azt fogják látni, hogy mi hónapokig vívtunk s küzdöttünk az eskü mellett, végre egy második kemény s elhatározó parancsolat jött, melynek következésében, mielőtt a tárgyat nemzeti ülésben még csak elő is vehettük volna, már országos ülés tartása parancsoltatott, s így akartak minket, úgy szólván, reácsapás által ostrommal venni meg; s miután ez a helyesség szava által meggátoltatott, más nap újra, még mielőtt készek lettünk volna, reánk akartak rohanni országos üléssel, de ekkor sem boldogúlhattak (ezek nem hírek, a nemzeti ülések elnöki elég jól tudják), mind ezek után most országos ülésben, miután az idő hosszúra nyúlt s eltölt, s midőn még sokan vannak, kik e tárgyban szólani akarnak, nyilván ki mondják, hogy ugyan ezen ülésben el kell végezni a tárgyat és fel kell a személyeket esketni; ha mondom, mind ezeket látni fogják, s látni, hogy ezek a kényszerítés s kénytelenség bélyegét egészen reá nyomják cselekvésünkre: hol lenne országszerte az a gyermek, hol az a könnyen hivő vén aszony, ki, akármennyit mondjuk is, hogy nem kényszerítésből, hanem önakaratunkból cselekszünk, azt elhinné? A kényszerítésnek legerősebbike az, midőn megparancsolják, hogy valamit

megtegyél, még pedig épen ekkor s meg ekkor tedd meg. Ezeknek következésében, én ünnepélyesen ellene mondok minden ilyetén erőltetésnek; és ha itt vagy az elnök, vagy akárki azt mondja, nekünk ma vagy holnap, vagy holnapután fel kell a praesest és ítélőmestereket esketnünk, én kénytelen leszek ünnepélyesen kinyilatkoztatni: hogy én kényszerítést látva a felesketésre, sem most, sem soha reá nem állok. Bár mi következzék, bár akadjon meg az országgyűlés, bár kellessék haza mennünk; sokkal örömestebb eltűröm, mint azt, akárhogy fájjon is szívemnek, hogy sem ilyest tegyek; örömestebb megyek nemzeti méltóságomnak érzését szűzességében megtartva haza, mint egy országyűlésen legyek, melyen, mint rabszolgák, egy parancsolat következésében vakon engedelmeskedjünk. Kénytelen vagyok egy kifelejtett észrevételemet még ide csatolni: a teendő felírásban: hogy ellenünki vádak miként czáfoltassanak, már mondatott, nem is akarok magokról azon vádakról szólani; azok oly kedvetlenek, oly marczangolók, hogy ismételni s azoknak fájdalmát újítani szentségtörésnek tartanám; csak azt akarom mondani, miszerint szükséges lesz felírásunkban érdekelni, hogy honnan eredhettek azok; mivel el nem ismérhetjük, hogy a felség rólunk ítélésre hivatalos adatoknál egyebet használhatna, mint a mit mi küldünk és közlünk vele; továbbá, hogy a felség azokat sugalásokból, egyes emberek híradásából vette volna, ezt az uralkodásról nem igen, Ő Felségéről épen nem tehetjük fel; ha a királyi biztostól eredett hírek, azt törvényes útnak nem ösmérhetjük el, s a királyi biztos itt jelen nem lévén, ő is csak mendemondából tudja az itt történteket. Mit Ő felsége belső vitatásainkról mond, különböztessük meg azokat, melyeket azon időből méltóztat Ő felsége érinteni, mely ülésekről naplónk nyomtatva van; arról nem szólhatunk, sőt örvendjünk, hogy Ő felsége is onnan meríti azokat, máshonnan bizonyosan nem is meríthetvén, s így elösméri naplónk hitelességét; ellenben mik még nincsenek kinyomtatva, azok iránt nyilván mondjuk ki, hogy mellékes hírekből rólunk itélni, s annál kevésbé minket kárhoztatni nem lehet. Ezt az előbbeniekhez csatolva, mint felírásunkban használandót, feljegyeztetni; és mivel erőszak és önkény naplónkat meggátolta, mind ezeket jegyzőkönyvbe igtattatni kérem és kívánom.

---

152. Ideigleni elnök atyánkfia előre bocsátván, hogy jólehet tudja azt, miszerint a tegnapi* hosszas ülésről kellető jegyzőkönyv az idő rövidsége miatt ideigleni tollvivő atyánkfia által el nem

* Az 1834 november 7.-én tartott ülés jegyzőkönyvéről van szó. Ez az ülés másnap, november 8.-án tartatott.

készíttethetett; tudja azt is, hogy a törvény rendelése az, miszerint minden következendő ülést az azelőtti ülésről készített és meg bírált jegyzőkönyv felolvasásával kell kezdeni; csak ugyan ezen országgyűlés alkalmatosságával is megtörténvén, hogy több ülésekről készített jegyzőkönyvek későbbi ülésekre elhalasztattak, mely példa most annyival is inkább követelésül szolgálhatna, mivel a tegnapi tárgy még bevégezve nem volna, azt is kijelentvén, miszerint gyengélkedő egészségbeli állapotjának még rosszabbra fordulásától tart, javasolja, hogy a karok és rendek tegnapi napon félben maradt tanácskozásaikat folytassák tovább.

Mely javaslat feletti tanácskozás közben az idő eltelvén, elnök atyánkfia a jegyzőkönyv elkészítése végett tollvivő atyánkfiait felszólítja, s az ülést berekeszti.

Ennek folyamotja közben a következő beszélők, ugyan következő beszédeiket kívánták jegyzőkönyvbe igtattatni.

Wesselényi Miklós: Mindnyájunknak s úgy elölülőnknek is egyenlő kötelességünk a törvényt követni. Hol a törvény szól, ott óhajtásunk számba nem vétethetik; ott bármi mellékes tekintet, legyen az kímélés, legyen előrelátás, erővel nem birhat.

Tisztán mondja a törvény, hogy *„protocolla juxta conclusa formata et per systhematicam deputationem post quamvis sessionem in ordinem redacta cum initio sequentis sessionis perlegantur etc"* a törvénynek ezek oly tiszta szavai, melyek magyarázatot nem kívánnak, s nem is szenvednek.

Hogy országos ülés hirdetése annyiban maga rendén volt, mivel azt hirdette, kinek az hatalmában áll, de annyiban nem maga rendén volt s nem is természetes, mivel a dolgok rende azoknak mostani állásában mindnyájunkban azon meggyőződést szülte, hogy mivel physice nem lehet a tegnapi ülésnek kész jegyzőkönyve, nem lesz ülés. De csakugyan lőn. Mi kötelességünk szerint megjelentünk, de törvényes kötelességünk már most kívánnunk, hogy a törvénynek elég tétessék. Olvassuk tehát fel a jegyzőkönyvet, ha van; ha nincs, természetes következése, hogy nem olvashatjuk, s ennek törvényes következése, hogy ma nem lehet ülés.

A tisztelt elnök úr által felhozott említése gyengélkedő egészségének nézetem szerint épen Ő *excja* ellen szól, mert gyengélkedő egészségének tekintete gyengéd érzésünktől épen azt kívánja, hogy ma ne legyen ülés, s így ma kinyugodván a tegnapi ülés fáradságát, sokkal könnyebben elnökösködhetik, mint ma; ez tehát engem valósággal meg nem győz, de ha különben meg is győzne, minthogy itt a törvény parancsol, *excád* iránti legtisztább hajlandóságom mellett is azt kívánom, hogy ma ne legyen ülés. Ha ezen, gyengélkedés — mit nem remélek — tovább tartana, az azzal, ha ma

sessio lesz, legkisebbnyire sem fog javulni. Ha a tegnapi ülés jegyzőkönyve valahogy ma törvényt rontva fel nem olvastatnék, csak fel kell azt közelebbről az *excád* elnöksége alatt olvasni; ha tehát akkor eltartóztatná egészsége gyengélkedése, sokkal természetesebben eltartóztatja, hogy ma praesideáljon. Különben hogy a tegnapi jegyzőkönyv azért nem készült volna el, hogy fel nem fogták a jegyzők, azt nem hiszem; sőt tagadom. Igen is jól felfogták azt, de el nem készítetett azért, mert hosszú, mert bé kell abba menni mind azoknak, miket több beszélők megkívántak. Ez nagyon izmos, mondhatni óriási jegyzőkönyv lesz; de annak még is meg kell lenni s fel kell olvastatni. A legegyszerűbb okosság azt parancsolja, hogy mivel már ezen jegyzőkönyvnek elkészítése, s itt történendő felolvasása nagy munka lesz, azt ne hosszítsuk még azzal, hogy még egy más napi: t. i. a mai jegyzőkönyvet ráhalmozzuk. Valamint az oktalanul magát adósságba vertet az teszi tönkre, hogy mielőtt régi adósságát lefizetné, újat csinál; úgy munkát is ez akaszt meg, s ez az eset a jegyzőkönyvre nézve is. Ezeknek következésében azt ujra is mondom, jegyzőkönyvet kell olvasni; s mivel nincsen, nem lehet ülés. De még ezzel beszédemet bé nem végeztem.*

Hogy régen mik történtek, annak szomorú képét tegnap láttuk itt igen helyesen s szívre ható igazsággal festve. Remélem, nem fogjuk azokat mintául venni; nem talán azon veszett úton menni, melyet kárunkra, gyalázatunkra követtek eleink. Mondják: «történt az más országgyűléseken is, mit mostan kívánnak;» de az előbbeninek hibájit szabad e az utóbbinak követni? Mondják: «történt ez a jelen országgyűlésen is, jelesen az 5-ik ülésben.» Ha akkor ezen országgyülés kezdetén egy botlást tettünk, lehet-e azt minekünk már őszülni kezdő, még is fájdalom! országgyűlési közdologban ujonczoknak hibául tenni? 23 évig gyakorlaton kívüli tételünk, hosszú zsibbasztó álomba lett merítésünk eléggé mentenek minket. Akkor midőn mint valóságos kezdők még tétovázva tántorogtunk előre, tettük azt, hogy nem a jegyzőkönyv felolvasásával kezdtük az ülést, hanem egyéb tárgyakhoz szólottunk.

Erről kettőt vagyok bátor említeni; 1-ször, hogy ez törvény ellen volt: ezt ki tagadhatja? Ha valami egyszer megesik törvény ellen, ád-e az just, szabadságot arra, hogy másszor is történjék? Ha valaki hibázik, felhatalmazza-e a hiba őt arra, hogy azt ujra tegye? sem erkölcsi életben, sem polgáriban nem; sőt az elkövetett hiba még szorosabbá teszi kötelességét, hogy más esetben a törvényt kövesse; szorosabbá azért, mivel azon egyszeri törvény áthágás már

* Wesselényi igazi obstrukcziós beszédet mondott, hogy ülést tartani ne lehessen.

oly alakot von a tettre, mintha azáltal azon törvény megrontása volt volna czélozva; következéskép, midőn azon kötelesség ujra előfordúl, a törvény szoros követése által kell megmutatni, hogy azon törvény elleni tettel legkisebbnyire sem érezzük magunkat feloldozva azon törvény szabálya alól. Egyszer elkövetett hiba után még nagyobb kötelesség nem ismételni azt, mert már expiálni kell s jóvá tenni azon törvényelleni bűnt; s így ezen esetben a törvénynek hódolás nagy kötelességéhez járul a hiba helyre hozása nem kisebb kötelessége. Szomorú lenne, ha az egyszer bármi okból esett törvény áthágása egy oly hidat alkotna, melyen már hibátlanúl és bátran lehetne törvény elrontására haladni. Így csak az kellene hogy egy gyenge szóban, vagy talán indulatok fellázadása következésében történt tettel egyszer áthágassék egy törvény, s ha az már sinórmérték arra, hogy máskor is áthágathassék; azon egy áthágás örök temetője lenne ugyan azon törvénynek. Tiszta a törvény, azért szavazatom az, hogy mi az ellen nem tehetünk, s más tárgyba addig, míg jegyzőkönyvünk nem olvastatik, nem elegyedhetünk De ha nem volna ily elhatározó ezen törvény, ha annak egy kis parenthesisképe volna, valami kis kivételi esetet említene; ekkor is könyörögnék, és a jövendőre mutató szavamat minden erőmből felemelném és mondanám, hogy épen most ne álljunk el azon törvénytől. Midőn elég hibásan az 5-ik ülésben a törvény ezen nyilvános szabályától elálltunk, nem volt akkor legtávolabbi színe is a kényszerítésnek, miszerint mi azt valami felsőbb hatalom reánk nyomó következésében tennők; de nem úgy áll most a dolog. Bár mit méltóztatott most *excád* mondani, hallottuk tegnap a parancsolat említést, s a mi egyszer hallatott, nem lehet azt a fülből és kebelből, ha szinte a szó vissza vonatik is, kitörülni. Mi tegnap szóval mondatott, az ma tettel ismételtetik: t. i. ezen rendkivüli űlés tartásával, rendkivüli igenis, mert az, ki hirdette, tudja, hogy csak törvényt elmellőzve, törvényt tapodva lehet azt megtartani. Ezen ülés tartásával ugyanis ismételve van a tegnapi parancsolat említése; tisztán ki van fejezve, hogy nekünk üléseznünk kell, akár van jegyzőkönyv, akár nincs; akár akarunk, akár nem; ha nem mehetünk is elő, ha tiltja is a törvény, de ülésnek kell lenni, mert parancsolták, hogy a felesketés megtörténjék. Ki ezt nem akarja hallani s érteni, az a legnagyobb erkölcsi süketséggel, vagy butasággal van átok gyanánt megverve.

Üléseznünk kell tehát nekünk, ha szinte készen nem vagyunk is, s épen ezen erőltetés által kell az időt vesztenünk, mert tisztán ezen nap veszteség. Erővel akarják kicsikarni belőlünk, mit mi akarunk tenni; nem akarják, hogy azt mi magunk tegyük, hanem azt kívánják hirdettetni, hogy mi arra kényszerítve voltunk.

Ezzel a dolog folytát zavarják, mert ha ez nem történik, ma a jegyzőkönyv elkészül, holnap (vasárnap) a biztosság által megbíráltatik s holnap után felolvastatik, a félbe maradt discussiok bevégeztetnek, a határozat kimondatik, s a felesketés is megtörténhet; így pedig újra beszélünk, ezen hosszú beszédek nagy része beléjő a mai ülés jegyzőkönyvébe, s ez ismét csak a dolgot fogja hosszítani. Bátor vagyok a T. RR. figyelmét újra a körülállásokra fordítani, bátor vagyok kérni és kényszeríteni önbecsületök érzésére, azon kötelességre, melyet kell hogy keblökben hordozzanak, miszerint itt a nemzetnek kell méltóságát, becsületét védnünk. Felszólítom a T. RR-ket, vegyék és érezzék ezen mostani cselekvés módot igazi alakjában. Úgy bánnak velünk, mint egy kirukkolt sereggel, melynek, mivel már ki van rukkolva, s mivel a vezérnek kedve van azt exerciroztatni, exerciroznia kell, bár eső legyen, bár sárban kellessék másznia. Botránkoztató az erőszak, de midőn gúnnyal van egybekötve, legbotránkoztatóbb, s a teremtés hatodik napjának gyalázatja az, ki azt nem a legnagyobb keseredéssel érzi. Hogy a felség nem akarja átlátni, hogy az eskü formában igazunk van, szomorú dolog; hogy azt egy előbbeni leírásban parancsolta, s azon parancsolatot fenyegetéssel is egybekötötte, valóban keserű; hogy a nélkül, a fenyegetést vissza nem vonván, egy újabb leírásban megint megparancsolja, gyászos dolog; de hogy még azt is akarják világszerte kiczégérezni, hogy azon parancsolatot nem csak hogy teljesítjük, s hogy azt kívánják, miszerint mint automatáknak ne legyen akaratunk, hanem más által mint egy óra felhúzva, a mely pillanatra tettszet annak serkentőjét igazítani, akkor rá verjük el az esküvés óráját: ez mindeneknél szomorúbb, keserítőbb. Szomorú dolog megveretni, de a legkegyetlenebb zsarnok sem teszi azt, hogy azt, kit kínozni akar, arra kényszerítse, hogy önmagát verje meg; undorító, vad indulatoktól elragadtatva, valakit megszeplősíteni, de nem jutott a legelfajultabbnak is még soha eszébe, valakit arra kényszeríteni, hogy tulajdon magát fertőztesse meg. Kimondottuk már, hogy az esketést megtesszük az általunk kifejtett nézetek szerint, de önlétünk és erőnk érzetében akarjuk azt tenni; amazok pedig azt akarják, hogy ezen cselekvésünkre tökéletesen a meggyalázás bélyege, a megfertőztetett czímje, és önmagunk által nyomassék. Így a felesketésre kényszerítés által ostoroztatván, s látván, mennyire akarják az erőltetést gúnnyal is párosítani, ha szabadnak tartanám, mielőtt jegyzőkönyv olvastatik, valamiről tanácskozni s határozatot tenni, valóban azt volnék kénytelen javasolni, hogy mi semmi esetre sem eskessünk. Mindezek után tisztelettel kérem szeretett elnökünket, méltóztassék nem kívánni azt, hogy bármi tekintetből is mi törvényt bont-

sunk; annyival is inkább, mivel a törvényt megbontónak, t. i. a kényszerítésnek engedni, már magában szint oly rosz, mint a törvényrontás. Én részemről, semmint ezen erőltetés bélyegét magamra vegyem, készebb vagyok ezen termet örökre elhagyni. Azon gyermeket ijesztő rémkép, mit terjeszteni igyekeztek, miszerint, ha mi tüstént nem engedelmeskedünk s mindent nem teljesítünk, ilyen s amolyan gyászos következései lesznek, majd egy «ausnahms-regirungot» állítanak, a dolgok ily folytában megszűnik az rémkép lenni, hanem a meglevőnek lesz képe; mert ha így arra erőltetve, hogy a törvényt mi magunk tapodjuk, akarnak igazgatni, már benne vagyunk azon úgy nevezett «ausnahms regirungban», akkor inkább megyek haza önbecsületemet megtartva, s küldőimnek sértetlenül vive haza törvényeinket, melyeket nem voltam itt képes fenntartani s öregbíteni, hogy sem örökre magamra s reájuk gyalázatot halmozzak.

*Zeyk József:** Én is több előttem szólott érdemes barátimmal az általok előadott okoknál fogva a kérdésben forgó négy személyek ily móddali feleskétését egy szükséges rosznak tartom; és minthogy szükséges és rosz, mentől hamarább óhajtanék rajta általesni. De nem oly hév ezen vágyam, hogy annak törvénytapodással is eleget kívánnék tenni. Világos a felolvasott törvény szavaiból, hogy minden gyűlésnek az előtti jegyzőkönyve felolvasásán kell kezdődnie; így hát ma, míg a tegnapi gyűlés jegyzőkönyve fel nem olvastatik, tovább menni nem lehet. Törvényhozó test tagjaihoz szólok, kiknek a fennálló törvények megtartása szent tisztök, azért nincs itt buzdító beszédre szükség; elég figyelmeztetni őket a törvényre, hogy annak megtartását áthághatlan kötelességöknek tartsák. Azon ok, hogy már volt ezen országgyűlés folyta alatt oly eset, midőn ugyanezen törvényt áthágva, protocollum felolvasását más gyűlésre halasztva tanácskoztak a nemes rendek, előttem nem bir győző erővel, mert egyfelől azért, ha hibáztunk egyszer, nem következik, hogy másodszor is ugyan azon hibába essünk; más felől ha egy testület belső elrendelése törvényét áthágja, akkor, mikor senki is annak megtartását nem sürgeti, helyesen ugyan nem cselekszik vélekedésem szerint, de bocsátható bűne; bocsáthatlanná válik az, ha a törvény megtartása csak egy, annyival inkább, ha több tagok által kívántatik. Azért a jelen tárgyban vélekedésem az, hogy ha van protocollum, olvastassék fel; ha nincs, oszoljunk el.

* Zejkfalvi Zeyk József, Zeyk Dániel kormányzósági tanácsos fia és a segesvári csatában 1848 julius 31.-én elesett Zeyk Domokos testvére, született 1805 november 30.-án, meghalt 1852 szeptember 24.-én.

Veér Farkas: Csudálkozást és kedvetlen érzést ébresztő környület mindég, ezen teremben tanácskozás tárgyának tétetve látni, hogy törvényt teljesíteni kelljen-e? feltétel nélkül tartozunk T. K K. és RR. a törvénynek engedelmeskedni, s midőn nincs körülménytekintet, mely az alól feloldozhatna; vannak ellenkezőleg okok, melyek körülményekből folyólag a törvények szigorúbb teljesítését szükségessé teszik. Nem az-e örökös panaszunk, hogy törvényeink holt betűk életbe hozatal nélkül, hogy törvényeink csak theoreai igazságok gyakorlat nélkül: s most magunk akarjunk tiszta és igaz értelemmel félre nem érthető törvény szavaitól önkéntesen elállani? Minden sérelmeink egyedüli okának törvényeink áthágását tartjuk, ezzel vádoljuk azokat, kik a végrehajtás kormányát kezökben tartván azzal visszaélnek, és ez ellen törekedtünk ezen országgyűlés folytának nagy ideje alatt is magunkat a fennforgó esküforma által is biztosítani; s már most oly sujtoló nyilatkozásaink, részint határozataink után, s különösen, midőn csak a mult ülésben kedvetlenségünket, bizodalmatlanságunkat a most kérdésben forgó felesketendő személyek iránt oly érdeklőleg fejeztük ki, s azokat törvényszegéssel vádolva erkölcsileg büntető felindulásunk áldozatjaivá tettük: mily tekintettel, mily öntudattal állunk meg azok s az egész haza előtt, ha azon bűnnek, mellyel őket vádoljuk, magunkat is részeseivé tesszük?

Nem szabad nekünk magunkat törvényszabta úton el nem rontott törvényczikkely kötelezése alól felmenteni. T. KK. és RR! tegyük szívünkre kezeinket és kérdjük meg magunkat — talán mindnyájan ezen gyűlés tagjai, egyes személyek, valamint hivatalbeliek —: mily hitet tettünk le többször törvényeink híven megtartása iránt? és most mi akarnók-e azt megszegni? mi, kik a történt dolgok törvényes, vagy az elleni voltok számotvevő bírálói vagyunk? Nagy várakozással küldöttek minket küldőink ide, s midőn annak eléggé megfelelni idegen akadályoktól gátoltatunk: úgy térnénk-e vissza számot adni, hogy az eddig sértetlen fennállott törvényt magunk szegtük meg hitünk ellen? Kedvetlenül hallám felhozatni, hogy ily eset ezen országgyűlés első üléseiben már adta legyen magát elő. Szerencsésnek tartom magamat, hogy akkor innen távol lévén, azon elnézés részesévé nem lettem, de most annyival inkább, mivel az egyszeri hibás tett többszöri ismétléssel halmoztatását látom szándékban lenni, nem mellőzhetvén el, hogy ezen ülés erőltetését, bár sükertelenül, de elpróbált erőszak folyamotjának látom, megegyezésemmel arra, hogy törvényt általányosan ily módon, s különösen a fennforgó esetben sértsek, segédkezet nyujtani soha sem fogok: és ezen ülést, tudnám bár, hogy az utolsó leend, ezen országgyűlés folyamotja koczkáztatásával is eloszlatni kívánom.

Igen is T. KK. és RR. ha ezen ülésből utolsó országos ülésünkből bomlanánk is el, ezt eloszlattatni kívánom; s kívánságom helyességéről meggyőz engemet még inkább kir. hivatalos méltóságos *b. Jósika* Sámuel előbbi beszéde. Azt méltóztatott vala a tisztelt méltóságos báró úr állítani, hogy ezen országgyűlés extraordinaria diaeta levén még most, s tehát, hihetőleg a kiegészítésig, annak folyamotja is rendesen nem mehet. Egy sűrű fátyola vonódott fel előttem a jövendőnek T. KK. és RR. Oly hitben valék többszöri ezen teremben hallott kinyilatkoztatások után, hogy az elnök és ítélőmesterek sokak által oly várt felesketésök után validitas elleni kifogás, legalább ezen teremből eredőleg, hallatni nem fog; s íme, mit tesz a tisztelt báró úr kifejezése egyebet, mint az országgyűlés hatósága ellen újból felélesztett kifogást; s midőn ily elvek az igazgatás szájában kétség nélkül visszhangra fognak találni, mit várhatunk egyebet, mint az első alkalommal, mikor valamely az igazgatás által elmellőztetni kívánt tárgyat veendünk elő — minthogy táplál a remény, hogy helyzetünk méltósága és törvényessége érzetéből a lealacsonítás elismerésére szállani nem fogunk — bizonyos eloszlatást? Küldőim inkább akarják, hogy ne lett légyen, mint ne légyen országgyűlés. Nem rettegtetnek engem azon ijesztések, melyek rémképek gyanánt szerteszét szárnyalnak, egy szóval: nem a kivételi igazgatás beállításának hírei. Mit tesz T. KK. és RR. ezen kivételi igazgatás? felrugni a törvényt, a constitutiot; önkény szerint kormányozni? egy oly állás a mostanitól nem különböz. Mikor voltunk mi constitutios állásban T. KK. és RR? menjünk fel régibb időkre, nézzük meg alkotmányos életünk historiáját másfél század óta: hol találjuk fel a törvényes igazgatást? nézzük meg közelebbről a Mária Terézia és József uralkodásuk alatti időszakaszt: nem törvényfelforgatás, nem-e a haza és egyesek jusai eltapodásának időszakaszai-e azok? Elmultak végre T. KK. és RR! és ha még visszatérendnek, csak azon remény marad fenn: hogy a népek halhatlanok s csak egyes személyek halandók.

*Boér Antal:** Ámbátor az auditoriumnak zugása elrettenthetne vélekedésem kimondásától, de mivel tudom, hogy az csak egy a sessiot megelőzött bizonyos beszélgetés szüleménye, és hogy itten e teremben a vélekedés s gondolkodás szabad kimondása mindenkinek sérthetetlen, bátran kimondom véleményem.

Hogy a jegyzőkönyvnek minden ülés kezdetekor fel kell olvastatni; s hogy az országos ülések a jegyzőkönyv felolvasásán

* Berivói Boér Antal, Boér Ferencz királyi táblai ülnök fia, 1834-ben és 1848-ban Fogaras vidékének volt a képviselője. Ugyanezen családból származik a szép költői tehetséggel megáldott Boér Miklós.

kell hogy kezdődjenek; a tiszta és kétség alá nem hozható felhozott törvény igazolja. Nem is czélom e törvény ellen szólani, hanem a jelen körülményeket tekintetbe véve, vélekedésem szerint jegyzőkönyv felolvasása nélkül is lehet ülést tartani, sőt ezen országgyűlésen is tartatott; lehet főként mostan, midőn a függőben levő tárgyak feletti tanácskozás a mult ülésben bé nem végeztetvén, s e jelen ülést csak ama folytatásának nézvén, a jegyzőkönyv felolvasása haladhat a határozás kimondásakori ülés jegyzőkönyve felolvasásakorra. És hogy ezt tegyük, kénytet engem elnökünk gyengélkedő egészsége felőli kinyilatkoztatása, mely nyilatkozatának igaz voltát remélem egyikünk sem fogja kétség alá hozni; s szavai igazságában kételkedni? én leginkább nem; s ki tudja, valljon ezen beteges állapotja nem fogja-e azt okozni, hogy a felzaklatott indulatok a különben épen nem kényes körülményeket kényesekké tevén, s sorsunkról határozván, el fogunk zárattatni a valójában előttem is (ha szintén nem is tartozom a szerencsés eskü számba) életkérdésnek tetsző legitimitas (mert legitimitas, vagy validitas, igen egyet tesznek) elhatározásától. Nem is látok valójában a mai ülés tartásában semmi erőltetést, ámbár az mondatik, mintha az mondatnék, hogy muszszáj — ma a választott tiszteket béeskettetni, magam is elösmerném az erőltetést, de nem ez mondatik, én pediglen magamat csak adattak által tudom meggyőzettetni, s épen ezért, hogy a tanácskozás tovább folytattatván, a választott tisztek béeskettetése megállítassék, óhajtom, hogy így validitas kérdéséről annál sükeresebben lehessen tanácskozni.

*Kemény Dénes:** Férfi és képviselői méltóságomat megsértve érezve emelem fel szavamat, mert midőn azt mondottuk, hogy eskessünk, hogy az önkénynek egy határozatát most tettleg nem annyira elfogadjuk, mint annak következésében egy határozatunknak ezúttali teljesítésétől elálljunk; ezt arra látom magyarázva, hogy mi meggyőződésünket tagadjuk meg, hogy kívánunk esketni, hogy kívánunk engedni az önkénynek. Megsértve találom méltóságunkat, mondom, mert az, mit mi mondottunk, nem ezt tette? Kik azt mondják, hogy nincsen jusunk készíteni esküformát, hogy azt le kellett volna tétetni az 1791.-iki esküforma szerint; hogy van jusa az elnöknek erőszakosan ülést tartani: azok meggyőződésök szerint cselekesznek; de hogy rólunk felteszik, hogy mi, kik ezen esketésben csak azért egyezünk meg, hogy tovább és

* Báró Kemény Dénes, Erdély legkiválóbb szónokai és legjelesebb fiainak egyike, született 1803-ban, meghalt 1849-ben. A kolozsvári országgyűlésen Alsófehérmegyét képviselte. 1848-ban Szemere mellé államtitkárnak lett kinevezve, de már 1849 elején váratlanul elhunyt Budán.

oly dolgokba léphessünk, melyek hasznunkra válnak, elég gyávák leszünk ezután az önkénynek minden nyomásait eltűrni: ez sérti képviselői és férfi méltóságomat.

Azt mondá Torda vármegye érdemes követe, hogy épen azon ok, mely a rendek egy részét arra birta, hogy az esküt az 1791-iki szerint letétetni határozták, birja őtet arra, hogy most az ülést tovább folytatni kívánja. Ezen ok nem létez most. Oka annak az volt, hogy nem tartottuk elég popularisnak azon kérdést, miszerint ez, vagy amaz esküforma szerint a feleskétést megtegyük, élet kérdéssé tenni; oka annak, hogy most már nem sessiózhatunk, az, hogy a törvény megköt, és hogy a törvényt által nem hágni, a mellett rendítlenül megállapodni, s a mellett inkább eloszolni, mindenkor popularis kérdés volt, és az lesz.

Hiszen már mondtuk, hogy eskessünk: mit akarnak még velünk? Igen késő holnap vagy holnap után, vagy egy hét mulva? abból, hogy akarunk esketni, az következik-e, hogy ezen minutumban vagyunk kötelesek esketni? hogy mi kénytelenségből egy határozatot felfüggesztünk, következik-e az, hogy minden nyomon fogjuk teljesíteni, mit az önkény parancsol? Ha mi kimondottuk hogy a közönség vélekedéseit tisztelve fel fogjuk esketni azon kinevezett urakat, azzal legyen elég, és örökre elég téve az önkénynek; az legyen utólsó áldozatja engedésünknek.

Továbbá azt mondá *Torda* vármegyének követe, hogy a törvényt egyszer már úgy magyarázván, hogy lehet benne kivételt tenni; úgy véli, hogy az most is megtétethető. *B. Wesselényi* lelkes és törvényes beszédével minden tekintetben kezet fogok, csak azon indító okát veszem különbözésképen fel, mi akkor törvény megsértésre birt, gondoljunk vissza, meg fogjuk látni, hogy kénytszerítés volt az is szintúgy, mint ez; engedtünk tisztelt követ úr azért, mivel az elnöki kérdés forgott fenn, dobogott szívünk, mikor ki akartuk mondani, hogy nem a kormány tagjai közül egyet akarunk választani; mert nem tudtuk, hányadán vagyunk; azért történt, mert választásunkat nem mertük máshová tenni, mint hol tudtuk, hogy a kormány akaratja fog concentrálni a mienkkel. Ennélfogva történt a jegyzőkönyv felolvasásának elhalasztása addig, míg a választást megtesszük, melyet azon aggodalomból tettünk, mivel akkor is az volt köztünk a hiedelem, hogy, ha nem tesszük azt, nem lesz ülésünk; azért elnéztük, nem akartuk észrevenni, hogy önkény uralkodik rajtunk; gyermekek voltunk akkor: s következik e abból az, hogy mi már felnőtt férfiak, tovább is szenvedjünk? mint hogy roszabbul volt régebben, adjunk hálát, hogy valamivel jobban van? El volna vétve tegnapi ülésen mondott beszédem czélja, ha azt következtetné valaki: hogy minthogy a

felséges austriai ház alatti létünk óta minden jusainkból kiforgattak, minthogy gyermekek voltak őseink, mi is azok maradni s az önkényt szenvedni kötelesek vagyunk; én azt következtetem: rendíthetlenek legyünk, vegyük magunkat észre, s jusainkat elnyomatni ne engedjük.

Továbbá azt méltóztatott a háromszéki egyik követnek mondani hogy lehet a mai ülésben annyival inkább folytatni a tegnapi vítatásokat, mivel a tegnapi ülésről nem történt semmi határozat és így nincs jegyzőkönyv: ez kevés czáfolást kíván, mert ha határozás nem volt, annak kell a jegyzőkönyvbe bémenni, hogy határozat nem volt. Továbbá arra: «hogy nincsen a törvényben, hogy ha nincsen készen a jegyzőkönyv, azért ülést tartani ne lehessen», azt mondom, szeretném, ha megmutatná valaki azt a törvényben, hogy ha a jegyzőkönyv nincsen készen, még is van jusa az elnöknek sessiot tartani.

Fogaras vidéke követének azon szavára «felzaklatott indulatok», csak annyit mondok, hogy azon kitétel a vádat egészen arra, ki e féle zaklatással fejezi ki magát, visszatorolja: «hogy egy nem kényes kérdésben egy kényes határozatot fog hozni, a mi sorsunk» ezt nem értettem.

A vajda-hunyadi egyik követ előadásával azt, mi felett most beszélünk, méltóztatott tettlegesen elhatározni, mert arról beszéltünk: hogy beszélhetünk-e a tegnapi tárgyról? hogy ez el nem volt határozva, azt azok is, kik a tegnapi vitatást ma folytatni kívánják, megadják; a kérdés tárgyának ily tettleges eldöjtését én valóságos erőszaknak nézem, s ezt annyival inkább szégyenlem, mivel egy követ társunkról kell mondanom.

Egy kitételére *b. Jósika* Sámuel urnak bátor vagyok reflektálni. Tegnap Szolnok vármegyének követe az ordinaria extraordinaria országgyűlésről szólt, és azt oly öszveköttetésben hozta elő, hogy nem kívánhatja azt az igazgatás, hogy most a kormányszék nélkül ne lehessünk törvényes országgyűlés, mert 23 évek múlva annyiban extraordinarianak kell lenni az országgyűlésnek, mennyiben annyi évek alatt a kormányszék tagjaiban okvetlen változásnak kellett történni; de azon kifejezés nem azon értelemben magyaráztatott b. Jósika Sámuel úr által, mert azon combinatioban vette fel, mintha ez extraordinaria országgyűlés lévén, tehát jegyzőkönyvolvasáson kezdeni az ülést nem tartozunk, mi szintén, annyit teszen, mint «a törvényt nem tartozunk megtartani!» melyhez képest úgy vélem, semmit sem hibázom, ha a méltóságos báró urat arra kérem, hogy a mások által felhozott szavakat méltóztasson más értelemben nem használni.

Wesselényi: Valóban szomorkodom, midőn annyiszor kell megszólalni, hogy ne rontsuk meg, a kik törvényt mi bölcsőnktől kezdve pengetjük, hogy mások a felülről jött hatalom mért rontja

törvényeinket. Igen is, szomorú, hogy törvénynek általunki megrontása eltávoztatásáért annyira kell magunkat fárasztani; annyit kell szólani. A törvényt oltalmazni, szent és édes kötelesség; de magunk ellen oltalmazni azt, szomorú dolog. Elégednénk meg azzal, hogy még mindég kellett és Isten tudja, még meddig kell a felülről jövő megtámadások ellen oltalmazni. Vívjunk bátran, de ne magunk közt s ne légyen köztünk senki, ki azt javasolja, hogy törvényt rontsunk mi magunk. Csudálkozva, mondhatom, bámulva kellett hallanom azt, hogy mind olyanok, kik lelkiisméretesen óják magokat akármi esetben is a felség jusaihoz csak legtávolabbról is nyúlni, (a mi szintén mindnyájuk kötelessége) — mondom, hogy azok, kik azt oly nagy tűzzel, és némelyek talán garral is kinyilatkoztatják, hogy a fejedelem jusait oltalmazzák, még is most igen közel vannak a felségsértéshez; mert mit tesz törvényt rontani? annyit, mint azon pillanatra a törvényt eltörölni. Már kérdem: melyik nagyobb vétek, egy törvényt a felség tudta és megegyezése nélkül alkotni-e, vagy ugyan csak egy törvényt a felség tudta nélkül eltörleni? Hallottam, hogy ezen törvény nem oly annyira kötelező. Én a törvényben comparatiot nem ösmérek, itt nincs kötelező erőre nézve sem comparativus, sem superlativus; egyik úgy kötelező, mint a másik. Ha ezen törvény nem kötelező, úgy más több törvényeink sem kötelezők a fejedelemre nézve; ha van nekie hatalma egytől elállani, úgy van a többitől is; ha a nemzetnek szabad egy törvénytől elállani, úgy szabad mástól is, *még attól is, mely a fejedelem iránti hűségre kötelez:* mondom, épen azok akarják egy törvénynek a felség hozzájárulta nélküli megváltoztatásával annak jusait sérteni, kik azt tartják, hogy csak egy esküről sem lehet a felség hozzájárulta nélkül végezni.

Csudálkozni kellene mind ezeken, ha nem volnék meggyőződve, hogy sok ember úgy magyarázza a törvényt, mint czélja kívánja. De mondatott itt többek által, hogy ha itt erőltetést látnának, ön méltóságukról el nem felejtkezvén, azt nem engednék; s így ha erőszak akarná, hogy ma ülés legyen, ők ennek ellene lennének; ha tehát átláthatják, hogy van itt erőszak, ha következetlenségbe nem akarnak esni, velem kezet kell fogniok, hogy ma ülés ne legyen. Annál fogva, *Fogaras* és *Háromszék* követeinek, kik így nyilatkoztak, azt jegyzem meg, hogy nagyon szomorú dolog, mikor valaki mystificáltatik; hiba valakit mystificálni; de legnevetségesebb s leghibásabb magát mystificálni. Ha szinte a kardot felkötvén, és a magyarkát felvevén itt más személyeknek tekintjük is magunkat, mint szállásunkon; de ide belépve senki sem nyújtja nekünk a Lethe vizét a feledékenység poharában, mely által azt, mit tudtunk, addig, míg ezen ajtó kilincséhez nyúltunk,

ide belépve tüstént elfelejtsük. Ki ne tudná, a mi itt már az országgyűlés elején történt, s az óta történik; ki ne tudná azt, vagy ki volna oly szemtelen, ki tudni nem akarná, hogy a mai ülés hirdetése is nem a mi elnökünktől, hanem a herczegtől jön? s a ki valakit azzal el akarná hitetni, nem képzelek oly szemtelenséget, hogy ámítása közt maga magát el ne nevesse. Igaz ugyan, hogy az elnök hirdette ezen ülést, de lássuk: miért? Ő Excja azt mondá, hogy roszul van: már azon logicát nem értem, hogy roszul van az elnök, tehát ülést fog tartani; azt hiszem, hogy a gyűlés tartás a betegségnek nem antidotuma. Azért hirdetett talán gyűlést, hogy dolgaink szaporábban folyjanak? de hiszen tudta az elnök ő excja, hogy jegyzőkönyvünk nincs készen, azt is tudja, hogy a törvény azt parancsolja, hogy előbb a jegyzőkönyv olvastassék fel; következőleg azt is tudhatta, hogy így jegyzőkönyv nélkül nem tarthatván gyűlés, a dolgok nem fognak siettetni; de rendelt mégis országos gyűlést, mert rendelték neki annak tartását. Ha valaki azt meri hinni, hogy ezen gyűlést excád independenter csak maga akaratjából hirdette, ám lássa; de magamat valóban nem mystificáltatom. Ezen országgyűlés folyta alatt többször tapasztaltuk azt, hogy mindent elkövetett dolgaink rendes folyása eszközlésére, és ezen törekedést tisztelve elösmérjük; azt is tudjuk, hogy a gyűlések tartása dolgában, habár csak egy nehányan előadták is az okokat, hogy gyűlés miért ne tartassék, hajlandó volt excád gyűlést nem tartani.

És íme, most, midőn oly sokan, s a törvény nevében kérjük, kényszerítjük *excádot*, hogy gyűlést ne tartson ; mégis tart: valljon az egy gr. Nemes Ádámtól, ki öröménelc tartja a törvényt megtartani, jöhetne-e? soha sem!

Hallottam itt ezen elmefuttatást is, hogy a törvény csak akkor parancsolja a jegyzőkönyv felolvasását, mikor az készen van ; egyéb iránt nem mondja, hogy ha nincs jegyzőkönyv, gyűlés ne lehessen. Én azt tartom, hogy ha a törvény megmondja, mely tárgyon kezdődjék a gyűlés, mivel kezdet nélkül nem lehet gyűlés, minden esetre csak annak kell elsőnek lenni ; s ha az nincs, gyűlés sem lehet. De az hozatott fel, hogy ettől már máskor elállottunk ; kérdem : miként adhat törvénytőli elállás just arra, hogy azon törvény máskor se tartassék meg ? Károly-Fejérvár követével egyetértek, miszerint ha egy törvény mellőztetik, vagy által hágatik, a nélkül hogy az vitatás tárgyává váljék, ámbár ez is nagyon hibás lépés, de csak elmulasztási hiba ; ellenben mikor felszólalnak, és sokan szólalnak fel a törvény áthágása ellen, és erre még sem akarnak hallgatni, ez nagy bűn. Oly szent dolog a törvény megtartása, hogy azt tudva nagy vétek elmellőzni, ily tettet csak az enyhíthet, ha nem tudatott, vagy elfelejtetett ; de ha csak egy hang is van mellette,

akkor többé nem lehet ellene szólani. Némelyek állítják, hogy nincs itt erőltetés, de kérdem: mi az erőltetés? az, mit azok, kikre nézve van, erőltetésnek tartanak, habár nem volna is a cselekvőnek czélja, s habár némelyek előtt nem is látszik annak ; de mihelytt sokan annak látják, már erőltetés. De T. RR., nézzük meg ezen dolognak mind következéseit, mind pedig belső szövevényeit. Ha most kedvünk lehet arra, hogy a törvénynek nyilvános szavaitól ne csak elálljunk, hanem azt meg is rontsuk, nézzük, mik lesznek következései? A megtörténtből már most is némelyek hímet varrnak ; annál inkább teendik azt, ha ezen törvényszegésünk is az előbbeniekhez járul. Némelyek gondolják, hogy segítnek a dolgon, mert a jegyzőkönyvbe jövendőre óvásokat tesznek. Azt tartom, hogy ez annak ellenmondásához hasonlít, ki minden uralkodása mellett még is megengedi, hogy elkövessék rajta, a mi ellen protestált. Azok, kik azt akarják, hogy most a jegyzőkönyv fel ne olvastassék, egy kővel két madarat akarnak leütni. Egyfelől azt akarják, hogy ma legyen gyűlés a jegyzőkönyv felolvasása nélkül. Ez által némelyek azt gondolják, hogy a dolog hamarítatik ; kiknek tiszta calculus van a fejökben, általláthatják, hogy így a dolgot nem fogják hamarítani, csak azon húsz személy nevére tekintsenek, kik most magokat felíratták, látni fogják, hogy ma a tárgyat nem lehet bevégezni. De a jobban számítóknak egyik czéljok (és ez botránkoztató) az, hogy tetteinkre reá nyomják a kényszerítés bélyegét ; hogy megmutassák azt, miszerint velünk mint gyermekekkel bánnak ; ezt mondom : te rosz gyermek ! íme itt a vessző, ha úgy nem cselekszel, mint parancsolják.

Második fontos ok, miért ezen ülést tartani kívánják, az : hogy mivel az önkény a nemzetnek egy szent jusát egyszerre letapodván a naplót betiltotta, tudták ezt, hogy mi a napló mellett víni fogunk, tudták azt, hogy mi a mellett tettleges lépéseket is fogunk tenni, s a jegyzőkönyvbe fogjuk azokat igtatni, miket a naplóba kellett volna leírni ; és azért azt akarják, hogy a jegyzőkönyv napról napra tovább halasztassék, s végtére magától elenyésszék. Azok, kik azt akarják, hogy ma jegyzőkönyv ne olvastassék, eltemetik egyszere a naplót és a jegyzőkönyvet is. Továbbá, mondottam már T. RR ! hogy ezen mai gyűlés a dolgokat legkisebbnyire sem sietteti, bár ne tekintsem annak belső oeconomiáját, mert én, és igen sokan csak azon feltétellel állottunk a feleskétésre, hogy azt nem erőltetés, hanem szabad akaratból tesszük ; a szabad akaratnak pedig legigazabb criteriumai közé tartozik, ha az ember akkor teheti azt, mit akar, mikor neki tettszik ; ha tehát a dolognak ilyetén erőltetése által oda akarnak vinni minket, hogy mi kényszerítés következésében tettük ezt, ekkor a feltétel, mi

alatt tenni szándékozánk, megszűnvén, a következés is megszűnik; és akkor én, és igen sokan vitatni fogjuk, hogy ne eskessünk, mit pedig most már akarok, hogy végre hajtassék. *De ha így erőltetik a dolgot s leszen ma űlés, tartson az éjfélig, de míg szabad szólásomtól el nem tiltanak, a feleskelés ellen fogok, s reménylem, velem együtt többen is fogunk szólani.*

Torda vármegye követének feleletül megjegyzem, neki csudálatosnak tetszik, hogy ugyan azon személyek, kik egykor már ezen törvényálthágás híbáját elkövették, most azt akarják, hogy a törvény megtartassék: ez annyit tesz, hogy aki egyszer hibázik, csudálatos, ha helyre hozza hibáját. Én azonban az ember erkölcsi létének hódolva az angyalokkal együtt örülök, midőn hibáját elösmeri, s azt javítani igyekszik. Mondatott, hogy nem volt tegnap enuntiatio; ezt tagadom, s azt is, mintha csak némely kisebb tárgyakra nézve volt volna enuntiatio. Igen is, volt több tárgyak iránt elnöki kimondás, és vannak emberek, kik előtt azon tárgyak épen nem kicsinyek: azonban ki állíthatná, hogy enuntiatio nélkül is ne lehessen jegyzőkönyv? A mi azon véleményt illeti «mintha a jegyzőkönyv csak azon kevés jegyzetekből állhatna, melyek itt tétettek, és ez elég volna, a nélkül hogy a mondattak mind felolvastassanak»; ezt el nem ösmerem, ezen beszédeknek ki kell dolgoztatniok, s itt ujra kell azokat hallani, hogy mindenki hozzájok szólhasson. Igen jól jegyezte meg a tollvivő úr, hogy a törvény értelme szerint nem elég, hogy a tollvivők által elkészíttessék a jegyzőkönyv, hanem annak meg systematica commissio által meg is kell vizsgáltatni: ettől elállani semmi sem hatalmazhat fel Arra, mit királyi hivatalos b. *Jósika* Sámuel ur mondott, hogy «ha t. i. valamit egy biztosság elvégezhet, azt az egész testület annál inkább elintézheti», azt felelem, hogy itt a törvény, mely mindnyájunk felett van, egyenesen azt rendeli, hogy biztosság készítse és vizsgálja meg a jegyzőkönyvet: addig tehát, míg ezen törvény áll, így kell annak végrehajtatni.

Mi pedig azon megkülönböztetést az ordinaria és extraordinaria diaeták köztt illeti, s így mintha e mostani is extraordinaria. lenne: ezt el nem ismérem, és azért, hogy az egy valaki által mondatott, még nem lehet ellenünk felhozni; de azon követ úr is, ki ezt felhozá, nem azon értelemben vette, mint a királyi hivatalos úr venni méltóztatott. Ezen extraordinarius cselekvés módok olyak, melyek engem borzadással töltenek el; az extraordinarius igazgatásmód és ausnahms-regirung, habár különböző nyelven hangzanak is, de ugyan azt teszik. És ha ezt már ki is mondják, úgy már valósággal létez az, mivel mint rémképpel ijesztettek. Én részemről ha már az örvény közepén vagyok, inkább akarok

férfias elszántsággal és úszva veszni el, mint gyáva megijedéssel fertőztetni ezen helyzetem végpillanatait.»

Wesselényi szívóssága, kitartása, melylyel jóformán egymaga a november 7.-i és november 8.-i üléseket kibeszélte, győzelemre vitte a törvényesség zászlaját. Mert az elnök kénytelen volt az ülést berekeszteni a nélkül, hogy a megválasztott status praeses és 3 ítélőmestertől az eskü kivétetett volna. A legközelebbi ülés november 10.-én tartatott, melyen a november 7.-i és 8.-i ülések jegyzőkönyvét tényleg felolvasták és ugyanakkor határozták el a rendek azt is, hogy a november 11.-i ülésen báró Nopcsa Eleket, ki eddig mint ideiglenes elnök vezette a tanácskozásokat, mint általok megválasztott s a király által megerősített országgyülési elnököt, hivatalába ünnepélyesen beigtatják és felesketik. Ugyanakkor történt a 3 ítélőmester, névszerint Sala Sámuel, Földváry Farkas és Horváth Ferencz felesketése is. Ez a Horváth Ferencz volt az, a ki később, mint ez erdélyi ügyek közigazgatója, Wesselényi ellen a marosvásárhelyi királyi tábla előtt 1835 márczius elején Esztei Ferdinánd főherczeg parancsára azt a gyalázatos hütlenségi pert folyamatba tette, melyben Wesselényi, anélkül, hogy bírái előtt védelmét, akár szóval, akár írásban, előterjeszthette volna, bünösnek mondatott ki és a fogságon felül, nemes ember létére és minden törvény ellenére, még testi fenyítékre is ítéltetett. De az ádáz küzdelem, melyet a reactio a nemzet törvényes jogaihoz ragaszkodó ellenzékkel szemben vívott, nem ért véget. Folytatva lőn az, amint látni fogjuk az 1834 november 13.-i és 1835 január 29.-i ülésen is. És amikor a reactio győzni sehogysem tudott, az országgyülést február 6.-án hirtelen feloszlatták.

*Negyvennegyedik ülés. 1834-ik esztendőben november 13-ik napján, valóságos belső titkos tanácsos felsőszilvási Nopcsa Elek atyánkfia elölülése alatt.**

171.) Az előbbeni ülésen folytatott tárgyakról készített jegyzőkönyv felolvastatván

Megállíttatik.

* Úgy ezen, mint az előző és következő országgyűlési jegyzőkönyvek a Kolozsvárt 1835-ben megjelent «Erdély Nagyfejedelemség Országgyűlésének Jegyzőkönyve» czímű hiteles kiadványból vannak szószerinti szövegökben átvéve.

Melynek olvasása közben annak 164-ik számjára, hol az ujonnan kinevezett elnök az irományok 35-dik száma alá írt beszédében látatik gróf Nemes Ádám atyánkfiát oly formán szólítani meg, mint beigtatóját, Udvarhely-széki követ *Wesselényi Miklós* atyánkfia azon észrevételt teszi : hogy a királyi leírásban a beigtatás a karokra és rendekre bízattatván, gróf Nemes Ádám atyánkfia beigtatónak sem ő felsége által nem neveztetett, sem a karok és rendek által a beigtatás reá nem bízatott.

Melyre az elnök azt jegyezvén meg : hogy, midőn a karok és rendek küldöttjeik által meghívták a hit letételére, ezen lépést úgy vette, mint a beigtatás kezdetét ; beszédét pedig az ideigleni elnökhöz és a rendekhez intézte.

Mely észrevételek mind kettőjök kívánságára a jegyzőkönyvbe írattatni határoztattak.

172.) Elnök atyánkfia napi rendre hozza az ország rendei 161-ik szám alatti határozásuknál fogva a naplókönyv megakadott nyomtatása útba indítatása iránti tanácskozást.

Mely tárgyra nézve Udvarhely-széki követ *Wesselényi* Miklós atyánkfia e következendő beszédét intézte a karokhoz és rendekhez, annak szóról szóra jegyzőkönyvbe igtatását kívánván :

Midőn a farkas elkapta a bárányt, midőn láng emészti tulajdonunkat, midőn csalfa önkény édes gyermekünket mélyére sodorta: kell-e akkor ékesen szólás, kellenek-e czifra szavak arra, hogy tulajdon magunkat részvétre, segítségre buzdítsuk ? szükség e hoszason bizonyítani : hogy az elorozás szennyes vétek ; s durva bűn a rablás ? Elég látni a kárt, érezni a vesztést s az elorozónak, vagy rablónak sorvasztó kezei közt szemlélni kedves magzatunkat arra, hogy éles fájdalmunkban felsikoltsunk, menteni siessünk tulajdonunkat, s vissza ragadjuk a tőlünk elraboltat. Nem kell szónoki mesterség megmutatni, hogy nem lehet nemzettől békével s büntetlen elragadni azt, mi a nemzeté : nem kellenek lelket s szívet rázó kifejezések arra, hogy magunkat égető fájdalmak között annak érzésére serkentsük, s szent jogunk érzetében annak kivívására buzdítsuk. *Nem ékes szavakkal, de hatalmas szózattal kiáltok tehát ezennel fel elrablott naplónkért :* igen is, hatalmas szózattal, mert sokaknak férfias hangja lesz azzal egybe olvadva, s ezeknek, mondhatom, az egész nemzetnek kebelében fog visszhangra találni. Két hónapja már, hogy naplónk el van zárva, két hónapja, hogy a nemzet elzáratott a közdolgok további tudásától; elzáratott ezen tulajdona birásától.

Idő szokta a fájdalmat enyhíteni, de ily fájdalom tompítására egy egész élet sem elég. Nem gyengült az óta, de nőtt keseredésünk, mert tudjuk s látjuk naponként, hogy szívünk kedveltjét

nem az enyészet kérlelhetetlen jobbja ragadta el, hanem az erőszakos kezek zárták el fojtott hangját, halljuk honosink érette esdeklő hangját, halljuk küldőink annak megszabadítását férfiason sürgető parancsát.

Ezen nemzeti ügyérti küzdés szent vágyát, a kötelesség s helyesség ereje edző érzetét hoztuk ide keblünkben, s már három hosszú hetek töltek el, s emésztő fájdalmunkat melyünkbe zárva kellett hordozni. Néma hallgatással tűrtünk, s a nemzet közvéleménye ezen sürgető kívánatáért még semmit sem tettünk. Mint terhes adóság nőtt e naponként, s a még mind nem küzdőkre szemrehányással tekintett minden napnak elhúnyó sugára.

Üt végtére most a viadal, üt az ítélet órája. Mellettünk ügyünk szentsége, mellettünk a közvélemény, mellettünk forró óhajtása mind azon millióknak, kiknek ajkain magyar szó lebeg; és ellenünk egy titkos parancsolat.

Mielőtt e szent, e törvényes viadal elkezdődik; szükséges a dolog mikénti történését tekinteni. Bátor vagyok ez iránt jelentésemet tenni, úgy mint tagja azon biztosságnak, mely a napló nyomtattására is meg volt bízva, kinek azon keserű sors juta, hogy itt helytt levén szemmel kelle az erőszakot látnom, és erő s süker nélkül küzdenem. Kötelességem érzetében a törvényhatóságok eltávozott követeit az esetről tudósítottam, ezen tudósítás kifejti annak egész állását; azért, mint jelentésemet, bátor vagyok azt a tekintetes rendek előtt felolvasni.

Kolozsvártt, Szept. 20-kán 1834.

Gonosz szándék, vagy értetlenség következésében merik némelyek azt állítani s hírlelni, hogy e jelen országgyűlésnek eddigi létezése minden haszon és süker nélkül való.

Hiában fondorkodik a meghasonlást szülni akaró alacsonság, hiában törekednek azon rágalmazást terjeszteni, hogy az előnemhaladásnak azok okai, kik a haza jusai mellett küzdenek. Által fogja azt mindenki látni, hogy ez nem egyébb, mint a farkasnak bárány elleni vádja: által fogja látni, hogy a kormány az ország rendei előtt minden törvényes útat elrekesztvén, csak egy oly hidat készített az előhaladásra, melyre lépve törvény tapodtatott, s melyen keresztül menve a haza szent ügye s a maradék sorsa az elnyomásnak áldoztatott volna.

Az éretlenség is kénytelen lesz elismerni (mert tapasztalni fogja) hogy nem mindent lehet öllel és fonttal mérni, diaetát is nem a készített articulusok számáról (melyeknek nagyon kétséges megerősítése nem az országtól függ) lehet megítélni; és hogy annak erkölcsi és szellemi hatása s következései azok, melyek bizonyos hasznot, vagy kárt okozni, s a késő maradékra is terjeszteni

képesek. És épen azért ki fog az tetszeni, hogy a jelen országgyűlés az értelem és szabad gondolkozás terjesztésére, jusaink ismértetésére, s a nemzeti érzés öregbítésére többet tett, s szebb törvényes jusokat vívott már is tettlegesen ki, mint 1791-től fogva minden országgyűléseink együtt véve.

Ezen országgyűlésnek századokra áltható hasznos jelenetei közül egyik legszebb és legidvesebb: *a napló*. Szégyenlve kellett az Erdélyi embernek eddigi országgyűléseink jegyzőkönyvei silány és meddő voltukat látni: sajnálva kellett a vizsgálónak azon nagy hiányosságot szemlélni, miszerint azokból sem az ország rendei nézeteiket, sem a mozdító és vezér okokat fel nem veheté, s még kevésbé ösmérhette meg a vitatások menetét s szellemét; s az országgyűlés különböző tagjai gondolkozás és cselekvésmódját. Fájlalni kellett minden Erdélyi honfinak, hogy midőn a testvér magyar haza országgyűlésének már rég óta egészen kimerítő, minden vitatásokat s mindenek beszédeit magában foglaló *naplója* létez; a mi eddigi országgyűlési jegyzőkönyveink oly rövidek, s szigorúak valának. Az ebbeli hiánynak, s az ez által született szükségnek érzete nagygyá s közönségessé leve: feltartózhatlan szükségű kívánattá lőn köztudatra jöte annak; hogy a törvényhatóságok képviselői, s az országgyűlés minden tagjai mikép felelnek meg kötelességöknek, s minő lélek és nézetek vezérlik őket? A nyilvánosság, mely polgári alkotmányunk egyik fővonása s a törvényes szabadság hatalmas őre, követelte ezt.

Mindenki látta, érezte ezen szükség elkerülhetlenségét; érezte, hogy jaj azon országnak, mely azokat, kiket keblében táplál, s kiket ügyében megbíz, nem ösméri. Mind ezek következésében mintegy magától született a napló! A törvény kimerítő jegyzőkönyvet parancsol; de mivel a törvény azt is parancsolja, hogy minden ülés kezdetén az előbbeni ülés jegyzőkönyve felolvastassék, s meghitelesíttessék, csak úgy lehete ezen törvénynek eleget tenni, s mégis az ország méltóságának, a köz kívánságnak, s a jelenkor szükségének megfelelő jegyzőkönyvet vinni: hogy egy rövidebb jegyzőkönyv egy ülésről a másikra elkészítetvén, fel is olvastassék; egy bővebb pedig egész hitelességgel szerkeztetve, s az országos biztosság által megbírálva *napló* név alatt nyomtatásban külön jelenjen meg.

Egy ily *napló* (melyben a vitatások, s mindenkinek mondásai feltalálhatók) azon eszköz, mely mindenkit a közvélemény egyenes bírálata s hasznos felügyelete alatt tart; ez által igazolhatja a küldött küldői előtt minden lépéseit: ezáltal ösmérhetik s bírálhatják meg a küldők küldöttjeiket. Hazánknak díszére, s a testvér magyar haza által is magasztalva jelent meg *naplónk*.

Birtokában, bátorságos birtokában érezték az ország rendei magokat ezen tagadhatatlan tulajdonuknak, mert az a törvény értelmének, czéljának megfelelő volt; mert annak az ország rendei nyilvános határozata adott lételt; mert az a testvér Magyarországon már régen, a rendek által, a kormány hozzá járulta nélkül létre hozatott, s most épen ily alakban létez, s a kormány is azt nem csak elösméri, sőt maga is arra hivatkozni szokott. Mind ezekért botránkoztató s szinte hihetlen volt az a hír, mely a mult hónap utolsó felében egy felsőbb s a naplót bétiltó rendelés érkezése felől elterjedett; ezen hírnek a három közelebbi hetek alatti elnémulása meglátszatott azt czáfolni. Annál keserűbben meglepő vala az, hogy, miután folyó hónap 13-kán kimondotta az ideigleni elnök ő *excája,* miszerint két hétig országos ülést tartani nem szándékozik, két nap mulva, nem előbb, mint a mikor az ország rendei innen majd mind eltávoztak volt, september 15-ikéről 10,243 szám alatt oly értelmű rendelést bocsátott ki a királyi főigazgató tanács minden ezen hazai könyvnyomtató intézetekhez, mely a kolozsvári lyceum és reformáta főiskola nyomtató intézeteihez más nap már elhatott: hogy a királyi biztos ő herczegsége az ő felsége rendelése következésében ugyan azon napról az iránt szólította fel a királyi kormányt, hogy az országgyűlési jegyzőkönyveken kívül semmi munka a kiszabott könyvvizsgálat nélkül ki ne nyomtattassék; és az országgyűlési jegyzőkönyvek kivonatai is megelőző felsőbb helybenhagyás nélkül ki ne nyomtattassanak. Ugyan ez időről 10,242 szám alatt, de egy nappal később oly rendelés érkezett már a kolozsvári lyceum könyvnyomtató intézete igazgatójához a kir. kormánytól, mely által a főigazgató tanács ő felségének a királyi biztos ő herczegsége által nem közlött ugyan, de említett, s f. é. augustus 13-ikáról költ (tehát nyolczad nappal előbb, mint az ugyan azon hónap 21-én költ s 27-én már országos ülésben felolvastatott királyi rescriptum) kézi levele és a királyi biztos ő herczegsége rendelése következésében az országgyűlési napló addigi nyomtatását eltiltja; az országos naplót úgy tekinti, mint nem hivatalos irományt, s a felsőbb rendelések által megállított könyvvizsgálat engedelme nélkül tovább folytatni nem engedi. Értésére esvén azon biztosságnak, mely az ország rendei 49. számú határozatukkal egyezőleg a nyomtatásra felhatalmaztatott, ezen parancsolat megérkezése, mindjárt másnap sept. 18-ikán felszólította a királyi lyceum nyomtató intézetének igazgatóját, tisztelendő *Bonda* Benedek urat: hogy a napló már megjelent 40-ik ívén túl terjedő íveit kötelező levele, s az ország határozata nyilvános értelme szerint az országos bírálaton kívül más idegen vizsgálat hozzájárulta nélkül fogná-e tovább is nyom-

tattatni? melyre tulajdon keze írásával következő feleletét adta: hogy «*a felséges királyi gubernium a szokott censura nélkül további rendelésig nem nyomtattathatja a naplókönyvet*».

Megkívánván azon biztosság tenni azt, mit tennie hatalmában volt, nem mulatta el még azon nap a bécsi követséget a fennebbi két rendelések másolati közlése mellett a napló ezen betiltásáról tudósítani.

Hasonló kötelességemnek érzem, mint azon biztosság még itt jelen levő tagja, (miután ez iránt az ország rendeinek — azok itt jelen nem lévén — jelentést tenni nem lehet) követ társaimnak ezennel az írtakat tudtokra adni, meg levén győződve, hogy bizonyosan ide leendő visszajövetelökkor, mind oly lelki erőt s hazafi buzgóságot fognak keblökben hozni, mind pedig e végre tisztelt törvényhatóságoktól oly utasítást nyerni, melynél fogva ezen országos sérelem és megkárosítás eltávoztatni, s a napló nyomtatása legottan folytattatni fog.

A napló bétiltása keserítő lépése az önkénynek, nem annyira azért, hogy ez által annak további megjelenését kettévágva lenni gondolnám, sőt meg vagyok győződve, hogy mihelyt az ország rendei itt ujra megjelennek, ki fogják vívni ezen ügyet, melynek sorsától függ az ország rendei határozhatási jussa, irományai sérthetlensége s a lelket csigázó censurának el- vagy el nem ösmerése; melytől függ az; hogy lehet-e az ország rendei tulajdonáról tudtok és hírök nélkül az uralkodásnak szabadon rendelkezni? lehet-e az ő nevökben és részökre kötött contractust megsemmisíteni? és végre az: hogy a királyi biztos mint kormányzó léphet-e fel, s létezhet-e? és hogy ezen országot edictumok és patentálisok által lehet-e igazgatni? Ezen egész polgári alkotmányunk sorsát magában foglaló életkérdéseknél lesz bizonyosan az ország rendeinek arra elegendő lelki erejök, hogy azokat a világ gúnyjára s a maradék égető átkát érdemlőleg, nem fogják kicsikartatni engedni kezeikből, azon kezeikből, melyekre ezen szent kincsek bízva vannak. Ha pedig nem lenne erkölcsi erőnk, ha mind ezen jussokat a naplóval együtt az önkény örvényéből (hová azokat gonosz tanácsosok sodorni akarják) kiragadni igen gyengék, elég gyávák lennénk; úgy mentsük meg hazánkat magunktól, s egy oly országgyűléstől, melynek bűnre tért kezei már csak a szolgaság s rabság levele megpecsétlésére lehetnek képesek; bújkáljunk hazánk fiai méltó vádja előtt s rejtsük magunkat polgári alkotmányunk romjai legmélyebb üregébe keseregni és sírni, de a mely könyek gyávaságunk szennyét lemosni nem fogják. A *napló* bétiltásának annyira kell minden igaz hazafit fájdalommal s keserűséggel eltölteni, s ezen tett igazságtalan s törvénytelen volta oly tiszta, hogy bizo-

nyosan nem szükség követ társaim előtt fejtegetni sem azt, miszerint a királyi biztosnak (kinek törvényes hatása a végrehajtó hatalom körébe semmi esetre nem terjedhet) az ország rendei híre és tudta nélkül ilyesmit parancsolni, végrehajtani nem volt szabad; sem azt, hogy az 1791-beli 8-ik törvényczikk következésében ezen hazát edictumok, s úgy nevezett patentalisok által igazgatni nem lehetvén, nem lehet egy ily kézi levél (hand billet) által is, mely nem az ország rendeihez, hanem a kir. biztoshoz, mint kormányzóhoz (milyen alakban a törvény őtet el nem ösméri) intéztetett; annak is bizonyosan fogják sértő s lealacsonyító voltát érezni, hogy egy tollvonás által tettlegesen megsemmisítik az ország rendei nyilvános és törvényes határozatát; által fogják azt is látni, minő hasznoktól kívánják hazánkat megfosztani, megszűntetvén a naplót, a naplót, mely egyedül eszközölheti azt is többi nagy hasznai között, hogy az országgyűlésről hamis és alaptalan hírek ne terjedjenek s a mi ott mondatik, elfacsart s nagyított alakban széjjel ne repkedjen; s melyért az az uralkodásnak is hasznos, mivel az abból mindeneket, mi foly és mondatik, tisztán megtudhat, s mindenkit igazán ösmérhet. Bizonyosan mélyen fogják követ társaim azt is érezni, hogy *ezen parancs által az ország rendei érzékeny kisebbítésével magát az országgyűlést akarják törvényeink által nem ismért s az értelmet s lelket békózó censura járma alá vetni*, érezni fogják, hogy ha az országgyűlés ezen censura létezését elösmerné, vagy még annak önkény-parancsolta létezését arra is, mi azon annyival felül van, t. i. az ország határozására, s attól született naplóra is leendő kiterjesztését megengedni elég gyáva lenne, ez által oly zsibbasztó békót tenne magára, tenne az értelmi s hazafiúi kifejlődés nyűgözésére, mely a jelen s jövő kornak értelmi szabad lélekzését fojtva tartaná. Ki ne látná képtelenségét annak, hogy az, mi közhelyen mondatott, ott, hol az elnök, s minden tagnak is törvényes érzése s kötelessége semmi olyast, mi törvényesen tilalmas, mondatni büntetlen nem enged, valakinek, egy egyes személynek s talán épen olyannak, ki a mondottat nem is hallotta, önkényes rostálása alá véttessék. Ki ne látná annak képtelenségét, hogy jegyzőkönyv, — *mert a napló nem egyéb, mint egy bőv jegyzőkönyv* — melyben a történtek vannak feljegyezve, *censura* alá mehessen, mi csak akkor történhetne azon jegyzőkönyv meghamisítása nélkül, mikor a megtörténtet meg nem történtté lehetne tenni. És végtére ki ne botránkozna, ki ne keseredne el, látván, hogy így naplónkat tőlünk elragadván, még pedig az ország rendei távollétében orozván azt el, birtokinktól tagadhatlan tulajdonunktól fosztattunk meg.

Mind ezeket értik és érzik követ társaim, s bizonyosan annak

következésében ezen igen fontos tárgyért is haladék nélküli egybegyűlést eszközölni, s ezen ügyet tisztelt törvényhatóságuknak szívére kötni el nem mulasztják.

Ez volt jelentésem, ezek nézeteim, ezek reményeim. Reményeim részint valósultak, s hogy merőben teljesedni fognak, látom annak a tekintetes rendek orczáin kezességét, mely lelkesedést mutat, s azt, hogy ezen ügy valóban hazafi keblökhöz szól. Nem is czélom (a mi sértés is lenne) a rendek buzgóságát akkor akarni idézni fel, midőn buzgóságuk igazán buzog. Más tekintetből vagyok bátor a tárgyhoz még egy-két szót szólani.

Valljon az uralkodásnak e lépést tanácsolt emberei meggondolták-e tevésekor, mit tesznek? Még a leghatártalanabb igazgatásnak is önérdeke, haszna parancsolja a nyilvánosságot használni maga részére s magát oly helyzetbe tenni, melyben a dolgok valódi folytát igazán tudhassa. Mely uralkodás a nyilvánosságot magától eltaszítja, azt használni nem akarja, azon nyereséget, hogy mások sötétben járnak, önnön azon nagy kárával vásárolja, hogy önmaga is sötétben botorkál. Bizonnyal uralkodási legnagyobb botlásoknak, s azok legkárosabb következésinek a dolgok valódi nem tudása volt és lesz mindenkor főoka.

Még a török vad uralkodás is akarja, és akarnia kell : voltaképen tudni azt, hogy távol levő birtokában is mi történik, s főként mit éreznek, s hogy gondolkoznak? mert az érzés és gondolat szülik a történetet. Azon uralkodásra is az hozott legtöbb veszélyt, hogy az, mit neki tudtára adtak, ritkán volt igaz, hanem többnyire félszeg, vagy elfacsart alakú: s ezért úgy és oly helyről dördült reá többnyire a veszély, honnan azt nem is remélte.

Van bizonyos mód, melyre sok uralkodások szorulnak, s melyhez nyúlnak kitudni azt, mi a nemzet keblében foly: de költséges azon mód, milliók pazaroltatnak arra, és még ezen millióknál nagyobb és drágább kincs adatik érte, mert a nemzetnek erkölcsiségén vásároltatik. Nincs egy országban nyilvánosság, nem léteznek szabad hírlapok; de mégis akarja tudni az uralkodás: mi történik, mit beszélnek, hogy éreznek? országszerte szétbocsátja tehát *csordáját fekete seregének,* mely a társaság keblébe rágó féregként magát bélopja, mardossa azt, s szíja szíve vérét az ártatlannak. Hogy gyalázatos létének bűnbérét megérdemleni láttassék, ha igaz híreket nem hozhat, s azoknak nem adhat elég érdeket, kohol újjakat, s mentől undorítóbbakat tud létre hozni, annál nagyobb becsre akarja, s gyakran tudja is magát emelni; s ezen milliókat, melyekkel lelket bűnre vásárolnak s melyekkel boldogság tipratik, s nemes érzés nyomatik el, miért kell költeniök? azért, hogy híreket kapjanak. Mennyivel olcsóbban, mennyi-

vel könnyebben, s bizonyosabban lehetne ezt eszközölni, ha szabad lenne írni, köztudatra bocsátani, ki mit gondol, érez és óhajt? Nem elfacsartan tudná az udvar ekkor a dolgok s lelkek állását, nem maradna titokban sem jó, sem rosz előtte; jutalmazhatná a jót, sujthatná a gonoszt; de így ez többnyire rejtve marad, amaz rágalom tárgya lesz. Ama csalfa hírkoholók hányszor nem vezetik az uralkodást veszett útakra, hányszor nem eszközlik önkárát és gyalázatját okozó botlását? Ezen országgyűlésről is, ha akar az uralkodás bizonyost tudni, mit nem is kétlek s mi kötelességében is áll, mivel eszközölheti azt inkább, mint a naplóval? mint tükörben láthatja abban mindenkinek szavából szándékát, lelkét, akaratját; sokkal jobban megösmérheti s ítélheti abból az egyes személyeket s az egész szellemét, czélzatát, mint mind azon mellékes tudósításokból, melyeket koholnak számára. Nem gondolom, hogy az uralkodás önhasznát áltlátva s becsülve, akarta s akarhatta volna ezen lépést tenni, mely különben is siker nélküli. Valljon csak egy sajtó létez-e világszerte? elszánt akarat nem eszközölhet-e azt más országban, mi egyben nem lehet? mit egész nemzet óhajt, mit forrón kíván, ha halad is, s bármi akadályok tétetnek is, azt eléri, az közül még nem sikamlék ki. Ha az uralkodás azt czélzotta, tudtára ne jőjjenek, mik itten mondatnak: hát nem látta-e által, hogy ha a napló nem létezne, azok, kik akarják, hogy önigazolásukra országszerte tudassanak beszédeik, tehetik azt a jegyzőkönyvbe? és így egy nemzet keserítése drága árán mit vett az uralkodás? megakasztását egy oly valaminek, minek, ha a nemzet veheti hasznát, ő bizonyosan nem kevesebbé: s mivel ezen megakasztás enyészetét úgy sem okozhatja, így drága áron vásárolt semmit.

Ezen lépés bár honnan eredt, bár miként történt, a nemzet elszánt akarata, s a kormánynak is valódi haszna ellen tovább nem létezhet. Ennek következésében meggyőződésem szerint szoros kötelességem az, mit javaslani bátor vagyok, miszerint tegyük azon férfias elszántságú határozatunkat, hogy a *napló okvetlen nyomtattassék;* kifejtvén jegyzőkönyvünkben azon nézeteinket, melyeket annak eltiltása okozott. Ezen elhatározásunk végrehajtása kétségen kívül kötelessége egy felől azoknak, kiknek eddig is a napló nyomtatásának eszközlése kötelességökké volt téve; ezek bizonyosan érezni fogják ebbeli kötelességöket; másfelől elnöki kötelesség ez. A tekintetes rendek nemzeti gyűlésből az ideigleni elnököket szólították erre fel; most már ideigleni elnökünk helyett választott és megerősített statuum-praeses van; ennek kell tehát kötelességévé tenni s felszólítani arra, minek lelkébe is a kötelesség betűivel kell beírva lenni: miszerint kötelességének tartsa,

hogy az országgyűlés rendei határozatának végrehajtását eszközölje. Ezen beszédemet s jelentésemet jegyzőkönyvbe igtattatni kérem.*

E viharos időkről nemcsak a közölt országgyűlési jegyzőkönyvek, hanem Wesselényi naplói is érdekes feljegyzéseket tartalmaznak. Különösen említésre méltók a november 3.-án tartott ülésről szóló feljegyzései naplójának:

«Délelőtt 10 órakor országos ülés, a követek utolsó tudósítása és a jegyzőkönyvek olvastatnak fel. Ma csak kenyeren és vízen élek, — írja Wesselényi — délután értekezlet Jósika Miklósnál. Látván, hogy az én hallgatásom nem sietteti a dolgot, szólottam. Javallottam, hogy a napló legyen legelső, s ám válljon életkérdéssé! Én még most is remélem, hogy a kormány engedni fog, s ily tárgyért, mely neki oly nagyon nem fekszik szívén (mit a követek is tapasztaltak oda fenn, s a herczeg beszédéből is láthatni) s a mi nagyon popularis, nem fog olyat tenni, mi neki is sok bajt okozand, magában temérdek fontosságú; t. i. a diaeta eloszlatása s épen mivel ily nagy dolgot oly kicsiségért tenne, őtet igen compromittálná. Igaz, hogy most már kevesebbé lehet remélni, hogy a kormány engedni fog, mint előbb lehetett volna, mert már tudja főként a 27-ik nemzeti ülés óta, hogy az oppositio főbb tagjai sem egyeznek meg magok közt a napló mellett ily elszántan küzdeni. Eléadásom sok vitát, de semmi megegyezést sem hozott maga után. Bethlen Jánosnak ma azt mondta a Herczeg a naplóról, hogy talán úgy lehetne segítni, miszerint azt az ország rendei hitelesíttetnék s erre minden héten egy gyűlés tartatnék. Látszik, hogy ő Herczegsége naplót nem szerkesztett és nem bírált.»

November 5.-ről pedig a következő feljegyzéseket találjuk Wesselényi naplójában:

* Hat évvel később, vagyis 1840 október 9.-én történt az, hogy Kossuth Lajos megjelenvén Sátoraljaújhelyen Zemplén vármegye gyűlésében, szintén lándzsát tört a censura eltörlése és a sajtószabadság mellett. Ekkor mondotta Kossuth ama nevezetes szavakat, hogy «a kit ezen, világosságot terjesztő munka meg nem győz, annak gyengébb erőm és szűkebb értelmem úgy is hiába szólana ; mert valamint minden igaz ember az Istenség létét szívében érzi, úgy én is szívemben érzem állításomnak igazságát. Vegyenek el mindent, csak szabad sajtót adjanak s én nemzetemet közösen boldogító kifejlődése felől soha kétségbe nem esem.» A sajtószabadságnak úttörője Wesselényi, megteremtője Kossuth Lajos volt.

«Én szólottam az újság iránt. Határoztatott, hogy a felől említés legyen a jegyzőkönyvben. Határoztatott, hogy a tudósítások legyenek tanácskozásaink, határozataink és felírásunk tárgya s kútfeje, nem pedig a királyi leírások. Ezek el nem fogadottnak s a jövendőben merőben el nem fogadandónak tekintettessenek.»

«Nov. 7. Országos ülés a nemzeti határoztak szerint.* Az elmaradt naplók szabadításáért beszédeinket többen a jegyzőkönyvbe iktattatni kívántuk. Ülés délután 5 óráig folyt, de be nem végződhetett a tárgy.»

Wesselényi nem elégedett meg a szólásszabadság azon formájával, mely a harminczas és negyvenes években úgy Magyarországon, mint Erdélyben divatozott, hogy t. i. a követ az országgyűlésen mondott beszédéért egyedül az országgyűlésnek volt felelős, hanem kívánta, követelte, hogy az, a mit a követ az országgyűlésen mondott, az a nagy nyilvánosság előtt is tudott és ismert legyen. Ez okból nem elégedett meg azzal sem, hogy az országgyűlésen elhangzott egyes beszédek az illető szónok külön kívánságára a jegyzőkönyvbe szószerinti szövegökben felvétessenek, hanem kívánta, követelte, hogy az ekként készült jegyzőkönyvekből országgyűlési napló szerkesztessék és nyomtatás útján sokszorosíttassék. Vitatta számos ülésen át, hogy az országgyűlésnek a saját tanácskozmányairól szóló jegyzőkönyveket kiadni minden felsőbb engedelem kikérése és kinyerése nélkül természetes és törvényes joga. Vitatta, hogy az országgyűlési tanácskozások nyilvánosságra való hozatala nélkül a küldőknek még módjukban sem áll ellenőrizni, hogy mikép teljesíti a követ törvényhozói kötelességét az országgyűlésen. Tudni sem lehessen, hogy a követ mennyiben tartja meg, vagy mennyiben szegi meg a neki adott írásbeli utasításokat és így a tanácskozások és tárgyalások menetének ösmerete nélkül a küldők még visszahívási jogukat sem gyakorolhatják a kötelességeit elhanyagoló és utasításait megszegő követtel szemben. Vitatta, hogy nincsen hazai

* Erdélyben tudvalevőleg három politikai nemzet volt. A magyar, a székely és a szász nemzet. Ezek követei külön is tanácskozhattak és megvitathatták az országos ülés elé kerülő egyes tárgyakat. Az oláhoknak 1848 előtt politikai jogaik nem voltak.

törvény, mely a sajtó szabadságát tiltaná s a fennálló előzetes censurát a kormány által magához ragadott rosz és veszedelmes abususnak mondotta.

Wesselényi tehát minden erejéből rajta volt, hogy az országgyülés a maga tanácskozási jegyzőkönyveit, illetve a naplókat saját költségén nyomassa ki. És a mikor ezt részint barátainak habozása, részint a hatalmon levők ádáz ellenzése folytán keresztülvinni nem tudta, nagy és önmagára nézve végzetes lépésre határozta el magát. *Kősajtót* (lithographiát) *vásárolt saját pénzén* és ezen kinyomatta az országgyülés január 11. napján tartott tanácskozásáról szóló jegyzőkönyvet száz példányban, bevitte és kiosztotta azt követtársai között a nyilvános országgyülésen. Ez a nevezetes esemény, mely annyi keserü üldöztetésnek és annyi gyászos szenvedésnek volt szülő oka, 1835 január 29.-én történt.

Hogy miként folyt le e történelmi jelentőségű esemény, arról első sorban Wesselényi ad számot naplójának e napról való feljegyzéseiben:

«Jókor reggel felkeltem. Lithographia dolgában *Degenfeldhez* mentem. Kemény D.-nek izentem, hogy vele ülés előtt beszélnem kell a lithograph dolgában; de ő sem hozzám, sem Degenfeldhez nem jött el. Délelőtt 11 órakor országos ülés. Felvittem a január 11-iki országos ülés első ívének 100 példányát és bemutattam, jelentvén, hogy a nyomatás folyni fog szakadatlan; végre sajtómat az országnak ajándékoztam. Nagy éljen és lelkesedés; csaknem az egész gyűlés hozzám jött Jósika Miklós szónoklata alatt.»'

Sokkal részletesebben számol azonban be e nagy és váratlan eseményről a január 29.-én tartott országgyülés alábbi jegyzőkönyve, melyet itt közlök:

Hatvanhatodik ülés. Január 29.-én.

249. *Udvarhelyszéki követ b. Wesselényi Miklós* atyánkfia indítványtételre rendet kívánván és azt megnyervén, következendő előadást intézett a rendekhez, annak jegyzőkönyvbe igtatását kívánván.

A napi renden levő tárgy elővétele előtt teendő egy jelentésre sort kértem ő nagy méltóságától, melyet meg is adott.

Én T. RR! az erőszakos kezek által megfojtott szép szülöttünkről, *a szegény naplóról* akarok szólani. Híven és hévvel éreztük mindnyájan kötelességünköt ezen nemzeti ügyet részvéttel pártolni; fájt és égetve fáj minden igaz magyarnak, hogy még eddig csak panaszkodni s epedő fájdalminkat csak siker nélkül maradt szavakban valánk kénytelenek kinyögni. Az egésznek szent kötelessége a napló megszabadítása iránt minden egyes tagra kiterjed; de kiterjed minden honfira. Éreztem és érzem én ezt T. RR! mint hazafi, érzem mint ezen országgyűlés tagja, s érzem jelesen mint azon biztosságnak, mely a napló nyomtatása eszközlésére megbízatott tagja. T. RR! *tett a férfi bélyege, cselekvés a hazafi kötelessége!* és cselekvőleg lépni fel, elmulathatlan tartozás akkor, midőn szavaknak már sikere nincsen s midőn azoknak gyakori ismétlése csak gyengeségnek lenne bizonysága. És ezért T. RR! én cselekedtem; igen is T. RR! tettem, és egy kőnyomtató sajtót szerzettem. Ezennel jelentem a T. RR.-nek: hogy a napló nyomtatása foly! igen is T. RR! a naplót nyomtatom én «*Wesselényi Miklós*». És ezennel orczám verítékének, két kezem munkájának gyümölcsét szerencsém van a rendeknek bemutatni. Itt van az ez évben tartott első országos ülés naplókönyvének általam kinyomtatott első íve; méltóztassanak a törvényhatóságok követei küldőik számára, valamint a többi országgyűlési tagok is abból példányokat venni (bémutatja az általa nyomtatott Jan. 11-ki országülésnek több példányokban elkészített első ívét). Ezen nyomtatás folyván, minden héten bizonyos számú ívek megjelennek, s a kik méltóztatnak parancsolni, azt kapni fogják. E jelentésem után van továbbá szerencsém kinyilatkoztatni, hogy ezen birtokomban levő kőnyomtató sajtómat ezennel a rendeknek, az országgyűlésnek ajánlom és adom. Ha méltatják a rendek ezen én ajánlásom és adásomat elfogadni, ahhoz csak azon óhajtást teszem, mely ugyan azon adományomnak feltétele is: hogy ezen általam adott nyomtató sajtó egyedül Erdély országgyűlésének tulajdona; ahhoz semmi külső idegen felső hatalom nem nyúlhat; az iránt egyedül és kirekesztőleg az ország rendei parancsolhatnak s rendelkezhetnek; és hogy annak semmi tiltás vagy gátlás által meg nem szűnendő gyakorlását a T. RR. világosság terjesztésére. törvényes és hazafi érzés öregbítésére, s minden jó és szép kifejtésére örökre használhassák.

Melyre elnök atyánkfia azt terjeszti a RR. elébe, miszerint napi renden levén a választás tárgya és annak első kérdése el is határoztatván, s immár a második kérdésre kelletvén által menni, mivel vélekedése szerint a felvett tárgy bevégzése előtt mást elévenni nem lehetne, hanem a napi renden levőt kellene folytatni, ezen indítványnak, melyet Udvarhely-széki követ *b. Wesselényi*

Miklós atyánkfia előhozott, vitatását a már napi renden levő tárgy bevégzése előtt nem lehetne napi rendre felvenni, hanem azutánra kellene halasztani. Erre b. Wesselényi Miklós atyánkfia azt állítván, hogy a napló már régebben felvett és azóta függőben tartott tárgya örökké napi renden van, s elébbi határozásnál fogva mindíg mint előleges napi renden állónak kell hogy nézettessék; és ezen állítást a RR. magukévá tevén.

Királyi hivatalos b. Jósika Miklós atyánkfia a következő beszédet mondotta, kívánván azt a jegyzőkönyvbe igtattatni :

Én is egy valék azon szerencsések közül, kik a napló dolgát kivíni segítették; egy, ki ezen tisztelt országos testületnek legelőször javaslatba hoztam, hogy sajtót vegyen magának. Oly nevezetes tárgy vala a napló, mely minden kebelben és szívben visszhangra talált; kóstoltuk önmagunk édjét gyümölcsének, láttuk áldáskörét a szomszéd magyar honban, hol azt annak lelkes képviselőji kivívni s megtartani elég erősek valának.

Az ország rendei mind a mellett, hogy mindent elkövettek, mi a napló hasznának megfejtésére szükséges volt, mind eddig azt a kormánytól meg nem nyerhették.

Megvallom, hogy egy elrejtett halasztás rendszerét láttam itt örökké, s annak elösmerését elég bátor valék ki is mondani; halasztást láték, mert lehetetlennek gondoltam, hogy egy okos kormány valami olyat tegyen, minek reá nézve semmi haszna nincsen, mivel a beszédek a jegyzőkönyvbe bémentek; kár pedig reánk nézve nagy, mert tudjuk elég sajnosan, mennyi időt vesztettünk ez által. Én azon titkos rendszerből származott halasztást nem tudom felfogni, de nem csak ebben látom én azt, de látom az országos ülések nem tartásában, óráinak elhalasztásában is, s több efféllékben. A mit összes igyekezetünk által nem tudnánk megnyerni, azt itt egy lelkes hazafinak köszönhetjük.

Illő mind hozzánk mind azon hazafihoz, hogy az iránti hálánkat s forró köszönetünket összesen, egyes akarattal kimondjuk. Én tehát, ki többször szerencsés valék a T. Rendek szívökből szólhatni, bátor vagyok most is megtenni köszönetemet, melyet azt hiszem, hogy mindnyájan velem megtenni fognak. Én tehát köszönöm Udvarhelyszék követének, *Wesselényi* Miklósnak ezen jeles tettét s elfogadom ajánlatát, mint ezen országgyűlés egyik tagja ; s bizonyossá teszem, hogy valamint érteni tudom ezen becses ajándéknak érdekét, úgy bizonyosan azt védeni és megtartani magamat elég erősnek érzem.

Miután elnök atyánkfia királyi hivatalos b. Jósika Miklós beszédében mondott azon kitételekre nézve: «hogy az országgyűlés munkálkodása késleltetik, részint ülések nem tartása, részint az

órák hátráltatása által»; ha ezen kitételek oly értelemben vétetnének, hogy az ülések nem tartásának és órák hátráltatásának vádja elnök atyánkfiát érdekli; szükségesnek látja jegyzőkönyvbe azon felvilágosítást tétetni, miszerint üléseket a szintén enyésző hónap elején egészségtelensége miatt nem tarthatott, és e részben a RR-re a munkátlanság vádja nem illhetvén, arról szó nem lehet; a mai napon pedig a gyűlés egy órával későbbre azért hirdettetett, mivel úgy értesíttetett, hogy a közelebbi ülés jegyzőkönyvének bírálása ma reggeli 8 órára határoztatott; tehát a vád elnök atyánkfiát nem érdekelheti.

Ezen tárgyra nézve még a következő szólók kívánták a jegyzőkönyvbe igtattatni beszédeiket:

B. Kemény Dénes (Alsó fejér-vármegyei követ.)

Az elnök Ő nagyméltóságának azon mondására, miszerint ezen tárgy most napi renden nem volna, bátor vagyok azon észrevételt tenni: hogy régebbi országos határozatunk szerint a napló függőben levő tárgya akármikor napi renden van, mihelyt azt a rendek elő akarják venni; a mi mellé megjegyzem, hogy ez mostani állásában a választási tárgyat nem is sokat késleltetheti, mert a felett, hogy kívánatunk teljesült, nem tudom, mi vitatások keletkezhetnének?

Szólani arról, hogy a napló mennyire hasznos és szükséges, annyi lenne, mint a nyilvánosságot vagy a mi egyet teszen, a világosságot dícsérni, melyet tenni, hol világosság van, felesleg való levén, csak azt mondom: az országos dolgok folyamotjának köz tudatra jutása tartja csak szakadatlan öszveköttetésben a törvényhozót küldőivel, s csak az ebből származó köz érdek adhatja az országgyűlésnek azon erőt, a mit semmi egyébb nem adhat.

Ime, hogy naplónk betiltatott, mik nem történtek azóta? ily hallatlan önkény rajtunk lett elkövetésének ártalmas hatást kellett már magában is okozni, de még nagyobb rosz vala az, hogy csaknem el valánk ez által küldőinktől szigetelve: nem azóta történt-e *Gyula-fejérvár* magistratusának törvényes állásbóli kiforgattatása katonai erővel? nem történtek-e elfogatások s több ehhez hasonlók? Csak az, ki csak akkor örvendett, midőn az ezen teremből lett kizárattatásunkon kezdve rajtunk esküforma — laistrom — s más számtalan tárgyakban méltatlanságok követtettek el: ki talán azt óhajtaná, hogy bár lehetséges volna a közöttünk egyetértést s törvényhez ragaszkodást ágyúkkal lődözni, csak az ilyen lehet képes nem örvendeni azon, hogy naplónk ismét folyamotba indulhat. Részemről örömemet s méltánylásomat az Udvarhely-széki követ ezen cselekvése iránt ebben fejezem ki: vannak patrioták, kik olykor sok szépet beszélnek, de okosan hátra vonják magukat mindenün-

nen, hol tettre kerül a dolog; van, ki szól, hol szó kell, s cselekszik, hol tettre van szükség: Éljen b. Wesselényi Miklós! Éljen!

Gr. Teleki Domokos (Küküllő vármegyei követ.)*

T. Rendek! A napló kérdésébe bővebben beléereszkedni, annak a haza — valamint a kormányra nézve szükséges voltát felfejteni, ez úttal nem akarom. Szolgáljon e mai nap egy nemzete s önérdekeit nem értő kormánynak leczke gyanánt. Mily helyes, mily igazságos, mily könnyű vala megadni a hazának, mit ismételt buzgósággal oly igazságosan kívánt; és ez által a háladatosságra igen is hajlandó nemzet szívét lekötelezni! Mily fonák politica egyes ember nagy lelkűségének engedni azon igazság kiszolgáltatását, mely a kormány kezéből, azt dicsőítve, folyhat vala ki! Mily fonák politica az önkéntesség óráit használatlanul lefolyni engedni, hogy az, a mi eddig jó szándékból eredve történhete meg, ennekutána csak a kényszerítés bélyegével születhessék! Én T. RR! hálás érzéssel köszönöm Udvarhely-szék követének hazafi nagylelkűségét.

Vélekedésem szerint kötelességünk, hogy a lelkesedés első pillanatában is ezen legnemesebb ajándék mikénti használása iránt határozatot tegyünk. Azt hiszem, hogy ezen legörvendetesebb környülmény közbejövetele által a napló betiltása iránti sérelmünk más alakot magára nem öltözött. Ez úttal is újabban tisztán kifejezem: hogy a XIX-ik században, egy nyolcz századok óta alkotmányos élettel biró nemzet tulajdonán önkényesebb erőszak nem történhetett volna, mint milyen naplónknak erőszakos betiltása. Ezen igazságtalanság el T. RR! s bizonyára mentül tovább, annál súlyosabban nyomja a kormányt. A mi azt illeti: mit kellessék Udvarhely-szék érdemes követe ajándékával a T. RR.-nek csinálni? úgy ítélem, hogy azt jobb kezek között nem hagyhatnók, mint a melyek ajándékozták. Ezekhez képest alázatos vélekedésemet abban fejezem ki: hogy a T. RR. Udvarhely-szék érdemes követe iránt hálás köszönetöket fejezvén ki, a sajtó manipulatiójára a tisztelt követ urat bízzák meg, melléje, ha szükségesnek ítéltetik, egy biztosság neveztetvén ki. Egyébiránt fenntartván a T. RR. jusaikat, hogy a napló nyomtatása ügyében a kormánynál minden szükséges lépéseket ennekutána is megtehessenek. Ezen beszédemnek jegyzőkönyvbe igtatását kérem.

* Gróf Teleki Domokos született 1810-ben, meghalt 1876-ban. Iskoláit Nagyenyeden végezte. 1830-ban édes anyját, kinek Magyarországon is voltak birtokai, mint absentium ablegatus képviselte a pozsonyi országgyűlésen; 1834-től kezdve valamennyi erdélyi országgyűlésen mint Küküllőmegye követe jelent meg. 1850 április 21.-én jelen volt Wesselényi halálánál és 1860 október 12.-én ő volt az, ki a magyar tudományos akadémia díszülésén Wesselényi elett emlékbeszédet tartott.

Miután elnök atyánkfia annak újabb megjegyzése mellett, hogy vélekedése szerint ezen tárgy mint nem napi renden levő, most fel nem vétethetett volna, előadja: hogy a többség kívánsága úgy nyilatkozván ki, miszerint a napló dolga mindenkor napi renden levő előleges tárgy volt az elébbeni határozatok szerint; s ennél fogva vétetvén vitatás alá, tétetett ezen: Határozás: *A karok és rendek Udvarhely-széki követ Wesselényi Miklós atyánkfiának buzgó hazafiúi indulatjából származott azon lelkes törekedéseért, miszerint a haza szent ügyeért mutatott több áldozatai között a köz dolgok nyilvánosságának létre hozását ezen nagy fejedelemség rendei forró óhajtása teljesítésével előmozdítni munkás volt, szíves köszönetöket és ahhoz illő méltánylásukat nyilatkoztatván ki, ajánlását oly móddal, a mint ajánlotta, elfogadják, s egyszersmind határozottá teszik: hogy ezen sajtó már Wesselényi Miklós atyánkfia ajándékából az ország rendei tulajdona levén, az arról való rendelkezést a törvények által biztosított sérthetlen tulajdoni jus egész értelmében és kiterjedésében, s az azon nyomtatandó irományok meghatározását egyedül és kirekesztőleg önmaguknak tudják fenn a KK. és RR.*

A sajtóra, s az azon leendő mindennemű, jelesen a naplónak most folyvást leendő nyomtatására szükséges felügyeletet pedig *Wesselényi* Miklós atyánkfiára és a bíráló biztosságra bízzák. A mennyiben mindazáltal a napló nyomtatásának kormány általi meggátlásából származott sérelmök a karoknak és rendeknek e mostani ajánlat, annak általok lett elfogadása s a napló nyomtatásának ezen útoni sikerülése által a kormánynyal szembe meg nem szűnt, ez úttal is, valamint eddig fenntartják jusukat a KK. és RR., hogy a napló tárgyát, mint ezen tekintetben függőben s azért akár mikor is napi renden levőt, mikor szükségesnek s czélirányosnak látandják, vitatás és tanácskozás alá hozhassák, és azon lépéseket, melyeket szükségeseknek fognak ítélni, megtehessék.

Wesselényi e merész elhatározása és elhatározásának még merészebb keresztülvitele barátait és különösen az ifjúságot lelkesedésre ragadta, a kormányt és annak híveit azonban megdöbbentette. Az ifjúság még az este tiszteletére fáklyás menetet rendezett, melyen *Bíró* Miklós üdvözölte nagy és nemes elhatározásáért Wesselényit. A kormány kirukkoltatta a katonaságot, félve a zavargásoktól. A kormány valósággal fejét vesztette; nem tudta, hogy mihez fogjon és mit tegyen a váratlan eseménynyel szemben. Hogy mily nagy volt a zavar, arról tanúságot teszen Wesselényi január 31.-i naplója, melyben az esetre vonatkozólag a következő feljegyzéseket találtam:

«A kormány a tegnapelőtti dolgokért a legnagyobb zavarba jőve, nem tudta, mit tegyen. A Herczeg elébb erőszakot akart elkövetni; a sajtót tőlem elvétetni és a diaetát eloszlatni. Meggyőződvén, hogy ilyesmi nem lehet, azon ravaszságot határozták el, híresztelik, miként ezen dolog mián vége lesz a diaetának. És, hogy e hírnek nagyobb hitelességet adjanak, azért nem vala sem tegnap, sem ma ülés; remélék, hogy az embereket megijesztik és még a protocollum hitelesítése előtt meg fog a határozat változni.»*

Csakhogy most egyszer Wesselényi csalódott. Nem ijesztés és látszat volt az, mit Ferdinánd herczeg szándékáról híresztelték, hanem a legkomolyabb valóság. A főherczeg megtiltotta báró Nopcsa Eleknek, hogy további intézkedésig nemzeti gyülést tartson, azon elnököljön. Gyors futárt küldött Bécsbe, jelentést tett a császárnak a történtekről; tanácsolta az országgyülés feloszlatását, a kősajtó elkobzását s Wesselényi perbe fogatását. 1835 február 6.-án gyültek össze utoljára az egybehívott rendek és az elnök felolvasta Ferdinánd főherczeg királyi biztos levelét, melynek alapján az országgyülést feloszlottnak jelentette ki. Igy ért véget az 1834. évi május 26.-ára összehívott országgyülés, melyről el lehet mondani, hogy nagyobb, és elkeseredettebb harczot ellenzék sohasem vívott még kormánynyal szemben, mint vívtak Wesselényi és társai a minden reformoktól irtózó udvarral.

Felütöttem Wesselényi naplóját, lássam, miként örökíti ő meg lelki világának, szíve érzelmeinek leghüségesebb letéteményese előtt e nap gyászos, s rá nézve végzetes eseményeit. Csak néhány rövid, de annál keserűbb megjegyzést találtam benne:

«Péntek vala országgyűlésünknek kezdete és pénteken lőn a vége. Minő kilátások, minő remények nyíltak meg akkor előttünk, e sérelmekkel teljes országot orvosolni, a nemzet forró óhajtásait teljesíteni. Jó rendet és csendet alapítani, ezek valának a czélok, méltók nemes verejtékre. És most egyszerre egy hatalomszó, az önkénynek egy csapása ketté metszé törvényes szabadságunk élet erét. Ferdinánd katonai és polgári kormányzó parancsol határtalan

* Wesselényi itt az országgyűlés ama határozatára czéloz, melylyel az általa beszerzett és az országgyűlésnek felajánlott kősajtót elfogadta s Wesselényi nagylelkű ajándékáért köszönetét fejezte ki és a kősajtó feletti felügyeletet egyenesen ő reá bízta.

hatalommal. A vármegyei gyűlések be vannak tiltva és így mint szabad ország szabad fiai kelénk ma ki ágyainkból s mint önkény-ostorozta nyomorultak kell a lehanyatló nappal lehanyatlott szabad létünket siratni.

Másnap, vagyis február 7-én, *Esztei Ferdinánd* főherczeg teljes katonai pompával és kísérettel bevonult a guberniumba és megkezdette, mint teljhatalmú királyi biztos, ostromállapotszerű kormányzását. A jobb érzésű főispánok és udvari tanácsosok pedig összegyülekeztek gróf *Haller* István belső-szolnokmegyei főispán lakásán s elhatározták: állásaiktól megválnak. Igy tőn gróf *Haller* László küküllőmegyei, gróf *Degenfeld* Ottó közép-szolnoki, báró *Bánffy* Ádám kolozsmegyei, báró *Bánffy* László krasznai, *Ugron* István tordai főispán, *Mara* József aranyosszéki főkirálybíró. Ugyancsak megváltak állásaiktól, mert nem akartak az önkényuralom alatt tovább szolgálni, báró *Kemény* Ferencz és *Zeyk* Dániel főkormányszéki tanácsosok.

Wesselényi is mindössze két napig maradt Kolozsvárt. 8.-án Zsibóra indul, de már 14.-én, amint naplójából megállapítani tudom, búcsút mond Erdélynek; 15.-én Nagylétán, 16.-án Kabán, 17.-én Abonyban ebédel s 18.-án este 9 órakor érkezik *Pestre*, egyenesen Bártffayékhoz, régi megszokott helyére száll. Másnap *Beöthyt* keresi fel, de azt nem találja, onnét *Széchenyihez* megyen, kivel együtt tölti az estét a kaszinóban. E napról szóló feljegyzéseit így fejezi be:

„Magyar ruhát szabattam, egyszerüt és feketét, mert gyász illet most meg engem."

Igaza volt!



WESSELÉNYI, MINT AZ IFJÚSÁG BÁLVÁNYA

HATODIK FEJEZET.

WESSELÉNYI, MINT AZ IFJÚSÁG BÁLVÁNYA.

FELSŐ-OLASZORSZÁGI UTAZÁSA 1836 NYARÁN. A PESTI ÁRVÍZ 1838 TAVASZÁN. ALAPÍTÓ LEVELEI ÉS «BALÍTÉLETEK» CZÍMŰ MUNKÁJA.

Wesselényi egyénisége, származása, nevelése, gondolkozása, műveltsége, lelki bátorsága, testi ereje, ragyogó tolla és szónoki képessége — őt egyenesen a vezérségre teremtették. Nem ő tolta magát az események fölé, hanem az események kényszeríték őt, hogy mindenkor helyt álljon nemzete jogaiért, nemzete javáért, nemzete boldogságáért, — szóval, tollal és karddal egyaránt. Hiszen *Berzsenyi* sohasem látta, sohasem ösmerte a fiatal Wesselényit, de a mikor az 1814 szeptember havában őt *Pataky* és *Döbrentey* társaságában niklai magányában fölkeresi: a költő a sasfiókot benne nyomban felismeri és ekkor írja a nagy óda-költő e találó sorokat Wesselényiről:

«Mint az egekbe merült Aetnának az alja virányos
S a tetején örökös tűzörvény s aetheri fagy küzd ;
Arczaidat derülő tavaszod szép hajnala festi.
Jég fedi homlokodat s láng csap ki komoly szemeidből.
Erdély ! mennyköveid forrnak bent. Esküszöm, áldozz !»

Még Berzsenyinél is nagyobb szeretettel és több rajongással viseltetik Wesselényi iránt édes atyjának egykori hűséges barátja, a kufsteini várnak szintén hosszú éveken át szenvedő lakója: *Kazinczy* Ferencz. És a mikor 1814 november havában Wesselényi őt Pataki társaságában széphalmi tusculanumában meglátogatja, az őszülő Kazinczy e szavakkal üdvözli a fiatal Wesselényit:

«Még a Praenesta repdes vállaidon,
Ambroziát önt fürtös üstököd,
Gyöngéd orczádon s a kis száj körül
Rózsák virítnak, mint az Ámoréin —
Legszebb, legbájosabb Ámor önmagad!»

Bajza József „Sóhajtás" czímü költeményében, *Garay* János „Zsibó látogatói" czímü versében és *Vörösmarty* Mihály az „Árvízi hajós"-ban csak Wesselényit, csak az ő nagy szívét és nemes küzdelmeit, hősi bátorságát és csodás önfeláldozó készségét hirdetik és dicsőítik. *Deák* és *Széchenyi* dicsekszenek barátságával és *Kossuth* örök hüséget és hálát fogad neki. *Jósika* Miklós, *Podmaniczky* Frigyes, *Pulszky* Ferencz, *Vukovich* Sebö, idősb *Szögyény-Marich* László és *Madarász* József, tehát kortársai közül mindazok, kik őt közelebbről ösmerték, emlékirataikban a csodálat, a tisztelet és nagyrabecsülés hangján szólnak felőle.

Hogy a minden szépért, jóért és nemesért hevülő ifjúság épen Wesselényit választá ama kor összes férfiai közül tisztelete, becsülése tárgyául, a honszerelem, a férfiasság, önzetlenség és önfeláldozó készség példányképeül: ez oly természetes, mint a hogy még a vak is égnek emeli fejét, hogy a világosságot keresse és érezze. És hogy Wesselényi első fellépésétől kezdve egészen addig, míg az események romboló árja öt magát is el nem sodorta, további müködését lehetetlenné nem tette, míg a fagyos halál lángoló vérét meg nem dermesztette, küzdésre teremtett hatalmas karjait örök tétlenségre nem kárhoztatta, mindíg méltó volt és maradt nemcsak az ifjúság, de egész nemzete szeretetére és becsülésére: tanúságul hívom fel egész életét, minden küzdelmét, minden szenvedését; és tanúságul hívom fel kortársai közül is a legnagyobbakat: *Széchenyit*, *Deákot*, söt magát *Kossuthot*, kik nélküle, az ő megalkuvást és meghátrálást nem ösmerő egyénisége nélkül sohasem lettek volna azok, a mikké s a kikké az idők folyamán tényleg lettek. Igen, a vak Wesselényi volt a világító tűzoszlop, mely megmutatta a haladás útját. S róla is el lehet mondani: míg másoknak világított, önmaga égett el.

Az újabb korban divattá vált, hogy írók és politikusok egyaránt csak három nagy költőt és három nagy államférfiút ösmer-

nek. *Vörösmarty, Arany* és *Petőfi*, — *Széchenyi, Deák* és *Kossuth*: ez a hármas trilogia. A nagy úttörőkről: *Kazinczyról, Berzsenyiről* s a két *Kisfaludyról, Bajzáról, Czuczorról* és *Tompáról* jóformán csak az irodalomtörténet lapjai emlékeznek meg; Wesselényiről pedig alig történik két esztendőben egyszer említés, akár a magyar tudományos akadémiában, a melynek egyik első tiszteletbeli és igazgatósági tagja volt, akár az országgyülésen, melynek 60—70 évvel ezelőtt egyik kimagasló alakja, vezérszónoka volt. Pedig másként volt ez régen, a harminczas és negyvenes esztendőkben, tehát Magyarország újjászületésének nagy korszakában. Ebben az időben nem volt író, költő és államférfiú, a ki Wesselényit ne ösmerte, ne tisztelte, ne szerette volna. Mert ebben az időszakban Wesselényit ösmerni annyit jelentett, mint Wesselényit csodálni; Wesselényit szeretni annyit jelentett, mint a hazát szeretni; és Wesselényit követni annyit jelentett, mint a hazáért és annak boldogulásáért mindent, a mi az egyesnek kedves, az összesért koczkáztatni, a mi az egyénnek a drága, azt a közjóért feláldozni.

Egész seregét a nagy korszak jeleseinek hívhatnám fel tanúságul a mellett, hogy Wesselényi dicsősége és érdemei nem múló dicsőség és érdemek valának. És hogy neve, egyénisége és jelentősége a csendes feledésnek oly korán átadva lett, ez igazán elszomorító. De én hiszek nemzetem és különösen nemzetem ifjúságának nagyratermettségében és bízom abban, hogy Wesselényi alakja az idők haladásával nőni és még ragyogóbbá válni fog, mert mint a költő mondja:

«Csak törpe nép felejthet ős nagyságot,
Csak elfajult kor hős elődöket,
A lelkes eljár ősei sírlakához
S gyújt régi fénynél új szövétneket.»

Meggyújtom én is az „új szövétneket“ s bizonyságul hívom fel magam mellett a nemes székely nemzetet, Erdély lelkes férfiait és honleányait, a pozsonyi országgyülési ifjúságot, a nagyenyedi és debreczeni ősi kollégiumok diákságát és azon kor memoire-írói közül báró *Jósika* Miklóst, *Vukovich* Sebőt, *Pulszky* Ferenczet, *Szögyény-Marich* Lászlót s a máiglan élő *Madarász* Józsefet és báró *Podmaniczky* Frigyest, kik mint

Wesselényi kortársai és bámulói a személyes tapasztalatok alapján csak tisztelettel, csak elragadtatással emlékeznek meg emlékirataikban erről a nagy férfiúról.

Ha kezembe veszem a nemrég elhunyt Szögyény-Marich Lászlónak az 1903. évben kiadott emlékiratait, vagy a most élete 92. évfordulóját ünneplő Madarász emlékiratait: úgy csodálattal kell tapasztalnom, hogy az aulicus *Szögyény* és a köztársasági érzelmű *Madarász* a maga emlékiratait Wesselényivel kezdi és ugyanazt teszi a szabadelvű párt érdemekben megőszült elnöke: báró *Podmaniczky* Frigyes is. Ime tehát a bizonyság, hogy még az aulicus Szögyény szíve is egybe tud forrni a liberalis Podmaniczky és radicalis Madarász szívével, ha olyan igazi nagy férfiúról van szó, a minő volt Wesselényi.

Mielött a székely nemzet, a pozsonyi országgyülési ifjúság, Erdély lelkesebb férfiainak és asszonyainak megbízásából báró Jósika Miklós által fogalmazott, Wesselényihez intézett hódoló feliratokat a maguk teljes szövegében közölném, nem mulaszthatom el, hogy e helyütt még egyszer és külön soha el nem múló hálám és forró köszönetem ki ne fejezzem Mezőkövesdi *Ujfalvy* Károlynak, a nagyilondai takarékpénztár érdemes igazgatójának, a ki történelmi ereklyékben gazdag leveles ládájának eme megbecsülhetetlen kincseit az 1903. évi húsvéti ünnepek alkalmával nekem ajándékozta.

És most közlöm sorban az üdvözlő és hódoló feliratokat.

Kezdem a nemes székely nemzet hódoló feliratával:

I.

Méltóságos Szabad Báró Úr!

Elmúlt nyoltz századokat fellyűl élt, de fejlődése korához a sors viszongásai miatt el nem juthatott Magyar Nemzetünknek nem régi költőink által jövendött Hajnalát derültebb Honnyi Egünkön midőn fel sütni láttyuk, láttyuk férfias eszméletbe oszlani a bal Itéletek s ingatag Vélemény homállyait, nemesült fejledezését a Édes Honnyi Nyelvnek, melly Idegenekkel cserélve szinte mellőzve volt, a Nemzeti nyelvhez természetesen csatolt sajjáttság elevenebb kitűnésit, a Hazai Alkotmány erősségének a Törvények Védlésében, s szebb korba lépve Nemzetünket e ditső Században az Érdem Pállyáján előhaladni, s a Hazai Alkotmányos Törvényeken

tapasztaló sebek orvoslásába, a Törvényes szabadság hanyatlásának harapódzását gátolva, Országos edgyes erővel munkálni, s midőn Méltóságod a Haza fel emelkedésének mint Vezér Csillaga a Hazai jobb létre világosságot gyujtott, s a csoportos ellen szegült bajok temérdekein felyül emelkedve, távol minden Önség érdekeitől, a tántoríthatlanság uttyát Nemes Munkás törekvéssel mutatta ki a Hazafiaknak, a köz értelmesség edgyesületét magasabb létre derítette, s a Nemzeti szunyadást fel rázó szónoki báj Hangjai (mellyekhez hasonlót a mult kor nem hallatott, s mellyekért a jövő kor késő ivadékja is míg Magyar él hálákkal adós leend) viszhangra találtak, az Egész Haza minden részeibe, nints részetske, s Hazafi lakva föld Honnunk föld Abroszszán, melly forró részvétellel öröm hálákat ne ömlödözne, nints hely a Hazába hol a Nagy Wesselényi Névnek a Nagy Hazafinak Méltóságodnak tisztelet Emlék Honfi polgári keblekbe emelve nem lenne. Hálát áldoz minden jól érző Hazafi, s hálás tisztelettel áldozunk, míg Méltóságod Nagy Hazafiságának — kit a Haza oltárára tett ön áldozattyaiért eléje semmi tisztelet meg nem jutalmazhat, halhatatlanított Nevét a jelen kor által adandja a Maradéknak, s a minden értzeknél tovább fenn maradandó közérzelem hálája lesz a Haza tiszteletének Emléke — Szíveinkbe lesz vésve az: hogy Méltóságod mint több lelkes Hazafiak között ki tűnt Nagy Hazafi kezdette meg ön áldozattyaival Honnunk s nemzetünk arany korát. A nemes rokon vérű Testvér Székely Nemzet, mellynek Holdjára halhatatlan ragyogó fényt derített Méltóságod, Nagy Hazafisága hálás tiszteletének köz érzelemmel helyben hagyott jeleit mutatta bé, a nagyobb tehettségű tsak meg ellőzött minket, de érzelmeink hálái kebleinkbe egy forma buzgalommal gyuladtak fel — A hajdon kor nagy Emlékeinek a Változó üdő Viharjai alatt, ha bár lejebb törpült helyéről — Innen hová hajdon mint Haza anya Várossába edgyesültek az Édes Honn Nemzetei a köz Jó felől Országos Tanátskozásra, a hol allapított a Haza Egészét alkotó Három Nemzetek edgyesületi Törvénye, a Nagy Hunyadi, Botskai, s több Hazai Nagyok elhamvadt porainak sírhalmi köréből, a multnak homállyát oszlató derület jelenébe Hazafi kebleink edgyesült érzelmeiből fakadó hálás tisztelő sorainkat küldgyük kiss Erdélyünk Véd szónokjához, a Hazáért áldozatokat tett s szűntelen áldozó, a Tudomány, s értelem, s mívelt Nemzetiség Vál Jegyeivel magát magassabb egyedüli körbe ki mutatott Nagy Hazafihoz a rendíthetetlen Nagy Lelkű Wesselényi Miklóshoz Méltóságodhoz. Fogadja Arany Toll helyett tisztelő sorainkat, halhatatlan érdemei iránt szíveink érzelmeiből ezen küldött betűkbe ömlött Hazafi háláinkat, s tiszteletink azon ki jelentésit, hogy Méltóságodnak mej képét köz Gyűlés Ter-

münkben hellyezendjük, hogy mindég a Hazafiság erényét tiszteletre buzdíttja Honni Polgár Társainkba. S az ingatag Véleményeket jobbra buzdítva alap ösztön légyen, miként kellyen az Igasság, Törvény, Törvényes Fejedelem, s Haza köz érdekű javára nyíltan szóllani, s Hazafiúi tántoríthatatlan ragaszkodással csatlakozni a köz Jóhoz. Éljen Méltóságod az Emberi kor hosszú Évein keresztül, boldogítsa ezután is Hazánkat, s tartson minket mindég Hazafi forró keblű hív tisztelőinek. Köszöntő soraink mellett változhatatlan 'hálával és tisztelettel örülünk a Méltóságos Szabad Báró Úrnak Károlyfehérvárt szept. 17.-én 1834. Alázatos szolgái*

a károlyfehérvári közgyülés

Erdélyi János m. k. főbiró
László Antal m. k. a hites közönség szónoka
Kövecsi János m. k. a-közgyűlés jegyzője.**

II.

Az Erdély lelkesebb férfiainak és asszonyainak megbízásából báró *Jósika* Miklós által szerkesztett hódoló felírat a következő:

Kedves barátunk! Századok merültek fel, századok olvadtak össze, sötét homály nyugvék az emberi nemzeten, a történet elhaladt éveknek sorával enyésztek vagy kétes mesékké törpültek. Csak az marada fön ajakról ajakra szállva, a mit egy szerencsés eset mente meg az örök feledés Lethejéből. Nagy gonosztevő, kit imádott istenítve a gyáva maradék, míg a titkos Rény szerény munkálati az idők tengerébe vesztek emléktelen, hatástalan. Az idők nemtője haladott azonban fokról-fokra, zaj, vihar, veszély között, az ész világula, hangok betűkké alakultak, betűk szavakká: s egy prometheusi égi tűzként álla elő *az írás*. A sötét multnak tündéres egéből fűződtek a történeteknek első homály és kecségteljes rajzaik, s hiedelem pótolá a bizonyítványokat, élő tettek jegyeztettek fel, de az *írás* lassú szárnyai az írottat csak lanyhán terjesztették s nem egyszer jöve a tudásnak útján (mely nem mindíg őszinte keblekben sarjadzott) a történetek évkönyve azt csonkító, vagy önérdekeik és nézeteik szerént változtató kezekbe.

* Kivűl pedig e czímzés áll a felíraton: *A Károlyfehérvári közgyűléstől.* Nro 114./834.

A nemes Székely Nemzet részéről Udvarhely széki országgyűlési követ szabad báró méltóságos *Wesselényi Miklós* úrnak alázatos mély tisztelettel.

Kolozsvárt.

** E történelmi becsű felírat nagy ívréten van írva s a székely nemzet víznyomatú pecsétjével ellátva.

Exh. 1174/834

A' K. Fejérvári Orsz. Gyűléstől.

A' Nemes Székelly Nemzet részéről Ma=rosvásárhelly Széki, Ország-Gyűlési Követ Szabad Báró Méltóságos Vesselé=nyi Miklos Urnak alázatos méltó tisztelettel —

Kolosvárott

A NEMES SZÉKELY NEMZET HÓDOLÓ FELIRATÁNAK KÜLSŐ CZÍMZÉSE 1834 SZEPTEMBER 17.-RŐL.

Eredetije: Dr. Kardos Samu ereklye-gyűjteményében.

*

Sok terjedett az *írás* által, de kétes homálytól övedzve ekkor álla elő óriásként, mely mértföldeket lép s a hegyek ormain repül túl szárnyaival, a «*Sajtó*», mint zsenge, de szabad szellemű ifjú, nem érezve, nem tűrve bilincseket lángoló szövétnekkel űzé a setétet maga elől s lőn világosság s átfutá a földet egyik végétől a másikig; buzdítá az ifjút, hősei példájára edzé a férfiút, emellé az aggottat; — merre járt, merre kelt, fejle az értelem, futa szégyenülve a setétség, tisztulának a közvélemény, a közérdekek és a közfogalmak. Tárt kebellel fogadá a lelkesebb utóivadék a mennyei élvezetet, nem elhaló hangok, már nem lassú szárnyakkal repülő szerzetesek mesés történeteik, az igaz való terjeszté ragyogó fényét. Ezt fogadá forró kebelbe, kibe szív vala és lélekbe, kibe lélek. De van-e jó, van-e kívánatos, van-e boldogító ellenek nélkül?! Az önkény, a zsarnok, féltékeny önség bilincseket kovácsola a naponként izmosuló óriás számára. Így álla elő mint az idők pókkinövése, a gyávaság Zabifia, a *censura*. Korlátolt elméjű, szűkkeblű, elfogult pulya lelkek — álltak őrt; bírálták a szabad elme, a nemes felhevülés, a mély tudás munkálatait, nem érezve, nem is sejdítve néha az elrejtett értelem magvát, az egykor magos cserként felnevekendőt, s fellegeket vívandót koronájával.

Szárnyak nyírattak meg, óriási léptek találtak bűzhödt mocsárokra útjokban, megjukgatva a történetek zsákja hullatá el a legjobbat, a legfontosabbat, a mi lelket vala adandó, világot gyujtandó, eltiprandó, a míg kicsi, aljas és gyávaésznyomorékká csonkula; csak itt-ott hullhata termékeny földbe egy-egy magvacska, csak itt-ott gyújthata egy-egy szikra. Így veszély és ellenek közt tengéssé aljasula azon «Óriás» élte, kinek tagjai örök boldog s boldogító életre valának kiszámítva. Erdély sem birhatá szabadon az időknek ezen kiváló szülöttjét, bár szabad elméjű szerződések biztosíták, bár szűk keblű gyáva törvények nem béníták el, ide is becsúszott az *önkénynek* írígy kicsiny-szívűsége, s itt is őrt állt a hétfejű hydra bűzhödt lehelletével. Érzette Erdély jelen ivadéka legszentebb jogának csorbultát s nem egyszer szólala fel egyes körben s országul követelve mi sajátja vala, s mitől csak visszaélés és erőszak által fosztaték meg. De míg mások tűnődtek, míg hangoztatták panaszaikat; addig — Te Barátunk! cselekvél; nem üres szavak, nem kétes tervek, «Tett» vala az, mivel az örökre emlékezetes 29-ik január 1835. Erdély egybegyűlt rendeit lepéd meg. Tett!! nagy és késő unokákra ható! Legyen hála s forró köszönet neked ezért.

Mint viszhangját azon lobogó gerjedtségnek, mely az akkoron egybegyűlt ország rendeit hevíté, mint emlékét azon több százakból álló követség köszönetének, mely az napon szállásodnál lelke-

sülve fejezé ki háláját, fogadd ezen billikomot, mint közméltánylását az egyes férfiú erénynek. Ne csüggedj! haladj az úton elő, melyet magas hazafi lelked szép pályaként tűzött elédbe. *És hidd, hol Erdélyben és a magyar földön csak két hazafi van együtt; Te — köztök vagy lélekben.* — Éljen a haza! Éljen Wesselényi Miklós! Éljen a szabad sajtó! Költ Pesten október 21-én 1835. Erdély lelkesebb férfiainak és asszonyainak megbízásukból Jósika Miklós m. k.»

E felíratot és a vert ezüstből készült billikomot küldöttség vitte el a Pozsonyban időző Wesselényinek. Kossuth, ki ekkor már Wesselényit jól ösmerte, az Országgyűlési Tudósítások 1835 deczember 23-án megjelent számában e szavakkal emlékezik meg Wesselényiről:

«Rég óhajtottam, — írja Kossuth — kit a részek visszacsatolásánál fogva a magyar Hon örömmel nevez szorosabb értelemben magáénak, megtiszteltetését közleni; mennyire lapjaim szűk köre megengedi, most teljesíthetem, mit rég óhajték. A kinek szíve a hazáért dobog; az a szerencsét más szempontból méri, mint az önzés alacsony porának embere. És e nézetből indulva nem gondolok hibázni, ha azt mondom, hogy a Wesselényit a lefolyt évben kettős dicsőség és így kettős szerencse is érte volt.

Egyik: mert elmondhatja, mit mult század végével egyik világhistoriai nevezetességű férfiú (bár külömböző alkalomban) mondott volt; elmondhatja t. i. azt, adjunk hálát az Istennek, hogy tettünk annyit a hazáért, miszerint üldözésre érdemesnek tartanak; másik: mert Erdély ország iránti érdemeit Erdély elösmeri. Mi lehet ennél több becsületes polgár előtt az életben. Mult hetekben ugyanis Wesselényi Miklós Erdélyből egy gazdag fedeles billikomot kapott. A serlegen e felírás van: Wesselényi Miklósnak a szabad sajtó barátjai. A fedélen egy fenn álló hatalmas oroszlán; egyik első lábával egy lefektetett könyven, melyet erős körmei közé szorít mintegy védőleg, és a könyv hátán e szó: «Alkotvány».*

III.

A pozsonyi országgyülési ifjúság, a mint azt *Pulszky* Ferencz, de különösen *Vukovich* Sebö emlékiratai tanúsítják, 1825 óta nagy szerepet játszott. Még fokozódott az ifjúság

* Az ezüstbillikom a nagy Wesselényi elsőszülött fiának, Szilágy vármegye volt főispánjának, báró Wesselényi Miklósnak birtokában van, a felírat eredeti példánya pedig az én gyűjteményemben.

jelentősége az 1830.-i pozsonyi országgyülésen. Valóságos tényezővé nötte ki magát pedig akkor, mikor Kossuth az 1832. év végén az Országgyülési Tudósítások czímü vállalatát megindította. Többször volt említés téve e mü során, hogy Tornamegye követe, gróf *Andrássy* György, még az 1830-iki országgyülésen hozta javaslatba egy országgyülési lap szerkesztését és kiadását; és említve volt az is, hogy eme terveinek megvalósítása még két évvel később is azért dölt dugába, mert a vezetők a szerkesztő személyében nem tudtak közös megállapodásra jutni. Legtöbben *Kölcseyt* akarták, de ő nem akart; voltak, kik *Kossuthot*, voltak, kik *Bertha* Sándort s voltak, kik *Orosz* Józsefet kívánták. Wesselényi még ez időben nem ösmerte, Széchenyi pedig gyülölte Kossuthot és maga Andrássy is eleinte bizonyos tartózkodással, mondhatni gyanakvással viseltetett Kossuth iránt. De hát a mit a karok és rendek együttesen létesíteni nem tudtak, megalkotta azt Kossuth egymaga 1832 deczember havában. Még egy hónap sem telt el az első írott szám megjelenése után s már Kossuth lapja oly ösmertté és kedveltté lön, hogy 50—60 példányban kellett azt sokszorosítani. Rövid idő elteltével az előfizetők száma százra rugott. Kossuth, mivel lapját íratnia kellett, eleinte 25—30, később 40—50 fiatal embert is foglalkoztatott. Ezek egy része úgy az alsó tábla, mint a felső tábla ülésein volt jelen, hogy az ott elhangzott beszédeket feljegyezze; a másik része pedig a Kossuth által ezen feljegyzésekből összeállított lapot tisztázta le.

Nagy hasznára vált ez az országgyülési ifjúságnak, mert a tisztességes és jövedelmező foglalkozás mellett még nagyon sokat tanulhatott és tanult is. Némely és különösen a nagyobb és gazdagabb vármegyék nemcsak hogy mindenik követ mellé 2—2 kísérő ifjút, de azon felül még tizet, tizenkettőt is felküldöttek a jelesebbek közül. Ezek az ifjak és a királyi tábla mellett működő jurátusok alkották az országgyülési ifjúság zömét, mert voltak azonfelül még gazdag és hazafias érzelmü főpapok és mágnások, a kik szintén küldtek fel saját költségeiken jeles ifjakat az országgyülésre.

Sem *Guzmics* Izidor naplójából, melyet az 1825.-i országgyülésről vezetett, sem *Bertha* Sándor naplójából, melyet az

1830.-i országgyűlésről vezetett, sem *Kölcsey* Ferencz naplójából, melyet az 1832—36.-i országgyűlésről vezetett, pontosan az országgyűlési ifjak nevét és számát megállapítani nem lehet. Van azonban az ifjaknak hódoló felirata 1834 junius 5.-ről Wesselényihez és búcsúfelirata 1835 február 7.-ről Kölcsey Ferenczhez; e két okirat egybevetéséből, továbbá a *Pulszky* Ferencz, *Madarász* József és *Vukovich* Sebö emlékirataiból meg lehet állapítani, hogy az országgyűlési ifjak száma háromszáznál többre rugott 1832—36-ban és hogy ezen ifjak nagy részt az 1839—40.-i, az 1843—44.-i és az 1847.-i utolsó pozsonyi országgyűlésen már mint követek jelentek meg a karok és rendek tábláján. Maga Kossuth Lajos, ki 1825-ben csak mint országgyűlési ifjú, 1832—36-ban pedig mint a távollevők követe szerepelt, legkésőbb, vagyis 1847-ben jutott be az országgyűlési követek közé. Az országgyűlési ifjak által Pozsonyból 1834 junius 5.-ről Wesselényihez intézett, nagy ív pargamenen írott és Szemere Bertalan által fogalmazott, 112 országgyűlési ifjú eredeti aláírásával ellátott, gyűjteményemben eredetiben meglevő hódoló felirat ekként hangzik:

„BÁRÓ WESSELÉNYI MIKLÓSNAK,

tiszteletét és hódolatát küldi az alólírott Országgyűlési Ifjúság.

Ha nem mondanók is, fogná tudni a Báró, hogy ki miképen él hazájáért, úgy él a haza ő érette. De a Báró tudja azt is, hogy áldozatos munkáit nyomról-nyomra hűven kíséri a nemzet sympathiája, hogy lélekerejében találja a haza ön fölvidulásának egyik zálogát : és ime mi azt mégis elmondhattuk és szólunk, mert lehetetlen hallgatnunk, s annak a mit érezünk kimondása lelkünk elnyomhatatlan szükségévé vált. — A Báró pályája hosszabb és nehezebb eddig is, semhogy az bennünk csak rövid feliobbanást gerjesztene : tüzet öntött az belénk, mely szellemi fejlődő életen és szükségen nyugoszik s azzal akarjuk és fogjuk tiszteletünk nagyságát kifejezni, hogy e szent tüzet keblünkben tisztán megőrizzük.

Kinek lelke mozgatta s ölelte össze egy pontba élő láng gyanánt a követ-kar tömegét országgyűlésünk elején? ki rengette meg egyik táblát még nem hallott s azon táblától lélekborzongva hallott igazságokkal? Visszaemlékezünk mi mindenekre, a mit tudunk, láttunk, hallottunk; keblünkből eltávozását összekötjük a

Báró Wesselényi Miklósnak,

tisztelését 's hódolatát küldi az alólirt Országgyülési Ifjuság

…s nem mondanók is, fogná tudni a Báró, hogy ki milyen él hazájáért, ugy él a' haza ő érette. De a' Báró tudja azt is, hogy áldozatos munkáit nyomról nyomra hüven kiséri a' nemzet' sympathiája, hogy lélekerejében találja a' haza ön-felvidulásának egyik zálogát: és íme mi azt még is elmondjuk, és szólunk, mert lehetetlen hallgatnunk, 's annak a' mit érezünk, kimondása, lelkünk' elnyomhatatlan szükségévé vált. A Báró' pályája hosszabb 's nehezebb eddig is, semhogy az benünk tsak rövid fellobbanást gerjesztene: tüzet öntött az belénk, melly szellemi fejlődő életen és szükségen nyugoszik, 's azzal alapjuk és fogjuk tisztelemünk' nagyságát kifejezni, hogy e' szent tüzet kebelünkben tisztán megőrizzük. Kinek lelke mozgatta, 's ölelte össze egy pontba élő láng gyanánt a' követ-tár tömegét Országgyülésünk' elején? ki rengette meg egyik táblát még nem hallott, 's azon táblától lélekborzongatva hallott igazságokkal? Visszaemlékezünk mi mindenekre, a' mit tudunk, láttunk, hallottunk; kebelünkből eltávozását összekötjük a' szép Erdélynek kivitt országgyülésével, 's áldja szivünk az Istent, hogy miután testvér két hazát teremtett, teremte férfiat is, ki fáradatlanul 's pihenés nélkül mind kettőt szeresse. Mi hisszük, az ég mind addig ereszt' zposztolart, miglen földet egy, vagy kol oldalról sötétség födi, — 's a' Bárót mint illy kijegyzettet udvezeljük 's kerjük, a' kitörtetek' óráiban emlékezzék az uj nemzedékre, 's hidje hogy ez, mesterinek szellemét iparkodik önmagába áthozni.

Végre, tudván hogy a' Báró mátkagyürüjével a' testvér két hazát jegyzette el, mi mint gyermekei épen ezen testvér két hazának, — a' Báróhoz mint haza-anyánk' mátkájához járulunk, 's kezébe tesszük eskünket Haza, Törvény, 's Szabadság mellett. Költ Pozsonyban, Junius 5dikén, 1834

Szemere Bertalan, Borsodbul
Bernát Barnabás, Abaujból
Vukovics Sebő, Temesből
Kuthy Lajos, Pestből
Dániel Antal, Csanádi
Tarczay Imre Szabolcsi
Fáy Mátyás Gömöri
Czibur Lajos Gömöri
Balla András Pestből
Nagy Farkas Szalai
Rohonczy Király Pál, Borsodból
Noszlopy Noszlopy Angalmi
Farkas János Pestből
Fabricius Károly Szepesi
Komlóssy Imre Debreczenből
Tolnay Károly tátából
Ihász János Vaszprímből
Vadot Bernatian

Décsey László, Szathmárból
Fáy Ágoston Gömöri
Kiss Péter Békési
Okolicsányi Lőrincz Honth
Tisovetzky Sándor Bihar
Zsolnay Dávid Tolna
Riedl Alajos Komáromból
Dániel ü. Antal Csanádi
Podhorszky Napoleon Fejérből
Huray Károly Veszprémből
Rudnay Eduard Nyitra
Mártonffy György Krassó
Csigmajer Pál Veszprémből
Erdélyi László Biharból
Kisfaludy Elek Győr Vgyéből
Tóth Zsigmond Vasból
Pongrácz Bonaventura Barsból.

A POZSONYI ORSZÁGGYŰLÉSI IFJÚSÁG HÓDOLÓ FELIRATA 1834 JUNIUS 5-RŐL

szép Erdélynek kivitt országgyűlésével, s áldja szívünk az Istent, hogy miután testvér két hazát teremtett, teremte férfiút is, ki osztatlanul s pihenés nélkül mindkettőt szeresse. Mi hisszük, az ég mindaddig ereszti apostolait, míglen földét egy, vagy sok oldalról sötétség födi, s a Bárót mint ily kijegyzettet üdvezöljük s kérjük, a kísértetek óráiban emlékezzék az új nemzedékre, s hidje, hogy ez mestereinek szellemét iparkodik önmagába álthozni.

Végre, tudván hogy a Báró mátkagyűrűjével a testvér két hazát jegyzette el, mi mint gyermekei épen ezen testvér két hazának, — a Báróhoz mint haza-anyánk mátkájához járulunk, s kezébe tesszük esküinket Haza, Törvény s Szabadság mellett. Költ Pozsonyban junius 5-én 1834.

Szemere Bertalan, Borsodból.
Bónis Barnabás, Szabolcsból.
Vukovics Sebő Sabbás, Temesből.
Gencsy Lajos, Szabolcs.
Dániel Antal, Csanád.
Jászay Imre, Szabolcs.
Fáy Mátyás, Gömör.
Czibur Lajos, Gömör.
Balla András, Pestből.
Nagy Farkas, Zala.
Szathmári Királyi Pál, Borsodból.
Noszlopi Noszlopy Antal, Somogy.
Farkas János, Pestből.
Fabricius Károly, Sopronból.
Komlóssy Imre, Debreczenből.
Tolnay Károly, Zalából.
Ihász János, Veszprémből.
Vladár Bertalan, Veszprémből.
Décsey László, Szathmárból.
Fáy Ágoston, Gömör.
Kiss Péter, Békés.
Okolicsányi Lucián, Hont.
Draveczky Sándor, Bihar.
Zsolnay Dávid, Tolna.
Rédl Lajos, Komárom.
Dániel Antal, Csanád.
Pothordszky Napoleon, Fehérből,
Náray Károly, Veszprémből.
Rudnay Eduárd, Nyitra.
Marsovszky György, Krassó.
Csizmadia Pál, Veszprémből.
Ercsey László, Biharból.
Kisfaludy Elek, Győr megyéből.
Rózsa Zsigmond, Vasból.
Pongrácz Bertalan, Bars megyéből.»

Eddig a hódoló felírat első lapja. A másik lapon még 76 országgyűlési ifjú neve fordul elő, kik közül csak a nevesebbeket sorolom fel itt: *Lovassy* László Biharból, *Dobát* Antal Liptóból, *Palóczy* Tamás Borsodból, *Mezőssy* László Szabolcsból, *Nyeviczkey* Kristóf Zemplénből, *Kászony* Dániel Tornából, *Asztalos* Pál Mármarosból, *Kricsfalusy* Lajos Szathmárból, *Szontágh* Dániel Árvából és *Zathureczky* Ferdinánd Túróczból, *Fogarassy* István Ugocsából.

Az országgyűlési ifjúság által Pozsonyból 1835 február 7.-ről a távozó *Kölcsey* Ferenczhez küldött és a magyar nemzeti múzeum levéltárában található búcsúfelirat szövege pedig így hangzik:

«Haza melletti küzdésért külső jutalmat nyerni mi ritka Hazánkban; — Hazánkban! hol üldözés és ennél is keserűbb félreértés volt eddig többnyire bére a magát feláldozó honfinak. Két testvér Hazánk hív bajnoka, *Wesselényi Miklós* e szavait fájdalmas érzettel látjuk a Haza első követe lemondásában igazolva, bár lemondása új fényt árasztott nevére; mert charactert mutatott rendületlent, mint Oceán vészével daczoló szirt, s eddig szinte példátlant Hazánkban!

A magas követ pályáján egy új, s hazánkban eddig szinte ismeretlen elv viránylott, minek üdvös gyümölcseit csak utódaink arathatják. Erős növényként ültette ezt át szíveinkbe, s mi e növényt őrizni, nevelni fogjuk, míg lételünk sírba száll . . . Nem akarjuk a nemzet háláját érdemlett követ emlékezetébe hozni, mint gerjesztették magas elvei keblünkbe azon szellemi szent tüzet, minek lángra kapott szikrája világító szövétnekként fogja napjainkat kísérni; — nem azon nemes irányt, mit lelket ragadó magasztos gondolatjai tűzének ki lelkünknek. De mély fájdalmunkat, — melly leírhatlan, — nem titkolhatjuk, s az ügy esése aggodalmat szül keblünkben a kétes jövőség iránt; mert fénylő napot láttunk napjainkba homályba burkolva. Setétség tartá a világosságon diadalát.

A nagy férfiú nekünk atyánk vala, úgy is mint ki nemzé szellemi lételünket, úgy is mint ki itt volta ideje alatt ezt gondosan nevelé s most elmenetelével nemzőnk, nevelőnk távozását egyiránt sajnáljuk; de habár árvákká teve is a hálátlan homály, hisszük, hogy szelleme egyiránt fogja híveit távolban is éltetni, s hogy elmenetele csak phönixnek rövid időre önerejével hamvaiból feltámadandó kimultát képezi; s mi növendékei fogadjuk: hogy helyzetünk bármely irányt nyerendnek, gondolatunk, szellemünk, nevelőnk által képzett irányát híven követendi, hogy az emberiség szózata vezérlendi lépteinket, habár fénytelen küzdésben kellene ez élet virágainak hervadni, gyümölcseinek elhullani. Pozsony febr. 7-én 1835.

1. *Ormós* Zsigmond Temesből; 2. *Vinkler* Imre Sárosból; 3. *Fodor* Ferencz Borsodból; 4. *Kelletics* Keresztély Barsból; 5. *Lovassy* Ferencz Biharból; 6. *Csapó* Lajos Biharból; 7. *Lányi* Sándor Szepesből; 8. *Szőllőssy* József Aradból; 9. *Simon* Lajos Pestből; 10. *Lázár* György Aradból; 11. *Bogyó* Nepomuk János Békésből; 12. *Todorovics* Ignácz Temesből; 13. *Tormássy* János Békésből; 14. *Szalay* Pál Borsodból; 15. *Bedécs* Sámuel Borsodból; 16. *Kún* Dániel Borsodból; 17. *Markovics* István Nógrádból; 18. *Bodai* Lajos Komáromból; 19. *Allaga* Imre Bácsból; 20. *Gesztenyi* Sándor Torontálból; 21. *Hegyessy* János Tolnából; 22. *Zsolnay* Dávid Tolnából; 23. *Tarnay* László Csanádból; 24. *Kovács* Miklós Hajdúságból; 25. *Vladár* Bertalan Hontból; 26. *Pálya* Adolf Csongrádból; 27. *Sperlag* Dániel Verőczéből; 28. *Várady* Gábor Mármarosból; 29. *Szabó* János Mármarosból; 30. *Kosztolány* Ferdinánd Barsból; 31. *Rudnay* Eduárd Nyitrából; 32. *Cherner* Lajos Sopronból; 33. *Vagyon* Antal ?; 34. Ihászi *Ihász* Antal Vesz-

prémből; 35. *Márton* Antal Veszprémből; 36. *Komlóssy* Imre Debreczenből; 37. *Imrey* András Hevesből; 38. *Basa* József Biharból; 39. *Panel* Kornél Hevesből; 40. *Szentpéteri* János ?; 41. *Góg* Sándor Zemplénből; 42. *Budaházy* Károly Abaújból; 43. *Palaticz* Mihály ?; 44. *Fényes* István Biharból; 45. *Nyeviczkey* Kristóf Zemplénből; 46. *Barla* Sándor Szabolcsból; 47. *Tót* István Nagykún kerületből; 48. *Dienes* Ferencz Ugocsából; 49. *Bozóky* Sándor Jászkún kerületből; 50. *Vörös* Antal Szathmárból; 51. Beregszászi *Nagy* Antal Biharból; 52. *Dolinay* Károly Beregből; 53. Alsó-dabasi *Halász* Gusztáv Pestből; 54. *Gáti* Károly Szathmárból; 55. Bárcziházi *Bárczy* Menyhért Zemplénből; 56. *Szentkirályi* Mihály Közép-Szolnokból; 57. *Szintay* János Szathmárból; 58. *Palóczy* Tamás Borsodból; 59. *Szentimrey* György Abaújból; 60. *Okolicsányi* Lajos Borsodból; 61. *Sándor* János Nyitrából; 62. *Császár* András Gömörből; 63. Hutilai *Lukácsy* Sándor Csongrádból; 64. *Kiss* Lajos Pestmegyéből; 65. *Kászony* Dániel Zemplénből; 66. *Namezny* Ignácz Temesből; 67. Fehéregyházi *Orosz* István Hajdú kerületből; 68. *Ormós* Sándor Aradból; 69. *Asztay* István Szathmárból; 70. *Kostyár* János Torontálból; 71. *Dániel* Antal Csanádból; 72. *Pongrácz* Bonaventura Liptóból; 73. *Szépán* Mihály Zemplénből; 74. *Fogarassy* István Ugocsából és 75. *Fráter* József Békésből.»

De a Wesselényinek szóló hódoló feliratot eredetileg még többen, szám szerint százhúszan írták alá; csakhogy a pergamen-okírat második lapján tíz, téntával kihúzott, máiglan is teljesen olvashatlan aláírást találtam. Ez a körülmény, valamint az, hogy *Wesselényi* a hozzája junius 5.-ről intézett feliratot — a mint azt a birtokomban meglevő, eredeti borítékon olvasható feljegyzése bizonyítja — csak 1834 szeptember 9-én kapta meg; nagyon szemembe ötlött és esztendőkön át kutattam, mi lehetett oka annak, hogy *Wesselényi* az ifjúság hódoló feliratát nem hetekkel, hanem hónapokkal annak kelte után kapta kézhez. Szerencsés véletlen birtokomba juttatta *Décsey* László szathmári ifjúnak 1834 szeptember 4.-ről kelt és gyüjteményemben eredetben meglevő levelét. Ez aztán egyszerre mindent világossá tőn. Ime a levél:

«Ér-Körös szept. 4. 834.

Méltóságos Báró!

Az érdem megösmerése kötelesség, s e megösmerésből eredő tisztelet kifejezése múlhatlan tartozása a szívnek, mely az érdemet s érzést tiszteli. E tiszteletét jelenté ki az ide mellékelt napon önnevei aláírásával megerősített rendeiben a magyar országgyűlési ifjúság akkor, midőn egyéb jutalmat nem adhata méltóságodnak, mint puszta kinyilatkoztatását azon szeretetnek és bizodalomnak, melyet mélt. mint a Hazáért e közanyáért küzdő Hazafi a maga hűsége által érdemlett.

Azonban ez aláírás a megállhatatlan és visszaléphetetlen szellem mély lángolásának tettlegi jele, fájdalom kedvetlen, de szívet emelő körülményeknek lett szülő oka. Ugyanis én és nevét az első lap bal oldalán felül írt rokonérzetű barátom, *Szemere* Bertalan, kik· az aláírásnak indítványba hozói és kivivői valánk, még az aláírás pillanataiban, mint lázítók alattomos útakon Bécsben feljelentettünk. Majd a nádor főherczegnek érkezett leírásban tőlünk, de kivált tőlem az írás elvétetni rendeltetett; ez meg is próbáltatott. De a neveinket aláírt barátaimnak adott szavam, s az ő bennem vetett bizodalmok, s ez által érzett felemeltetésem s Méltóságod iránti mély tiszteletem, azon legfőbb elhatározottságra birának, miszerint nyilván kijelentém, hogy inkább készebb lennék a legkeserűbb pillanatokkal teljes elszántsággal szembeszállni, mint e bizodalmat az írásnak kezemből kiadása által mintegy kigúnyoljam. E nyilatkozásom, mi úton, azt nem tudom, de nehány órák után Bécsbe elhatván, a zabolátlan önkény szentségtörő kezeit erőszak után nyújtá és szoros parancsot ada egy curiernak, hogy utánam, ki Pozsonyt a mult jun. 18-án elhagyám, sebesen jönne, s hol utólér -- tőlem az írást elébb szép móddal, ha adni nem akarnám, erőszakkal is csikarja ki».

«Ily körülmények között julius 1-ső napján értem szülöttem földjére, azon tervet táplálván keblembe, hogy leérkezésem után kevés napokkal az erdélyi országgyűlésre bémenvén az írást Méltóságodnak általadhassam. A sors e legforróbb óhajtásomat egy súlyos forró betegségbe döntés, s az eredetiből fellábbadozás után kétszeri visszaesés által annyira semmivé tette, hogy e mái napig, vagy Istenem tudja, meddig, egészségem helyreállításán törekvésem miatt Kolozsvárra útazásom lehetetlen; s e szerint énnekem a bémehetés utáni várakozás csak idővesztés lévén, azonban az Orvosok javallatából a Mármaros Megyei Viski fördőbe kellvén utaznom, bátor vagyok a tudva lévő írást Méltóságodnak egy őseimet is szolgált meghitt régi emberem által béküldeni, azon megjegyzéssel, hogy méltóztassa a Báró kedvesen venni, — mert mind ez szívből eredt, s szívhez szóll: s azon alázatos könyörgésem meghalgatásának teljesítésével, mi szerint bémenetelem órájáig (mellyet egészségem helyreállásával azonnal megtészek) a reá válaszolást elhalasztani méltóztassa. A kérésemnek fő oka azon sok mondani való, mellyet Méltóságoddal tudatni akkorra rendeltem.

Egyébiránt némelyek még a Nádornak érkezett leíráskor részint hivatalokra vágyakozván, részint az inquisitiotól félvén, tanácsosnak, nem egyszersmind lélek bélyegzőnek tarták egyszer aláírott neveiket kitörölni. Mi pedig, mivel már az aláírást többé megújítani lehetetlen volt, illy mocskokkal illetve is elküldöttük,

Ér Körös Sept: 4. 834.

Méltóságos Báró!

Az érdem megismerése kötelesség, — 's e' megismerésből eredő tisztelet kifejezése múlhatatlan tartozása a' szivnek, melly az érdemet érzi 's tiszteli. E' tiszteletét jelenté ki az idemellékelt lapon ön nevei' aláirásával megerősitett rendeiben a' Magyar Ország gyülési ifjuság akkor midőn egyéb jutalmat nem adhata Mél„tóságodnak mint puszta kinyilatkoztatását azon szeretetnek 's bizodalomnak, mellyet Mlgod mint a' Hazaért, e' köz Anyá„ért küzdő Hazafi a' maga hüsége által érdemlett. Azon„ban ez aláirás, — a' megálhatatlan, 's visszaléphetetlen szellem mélly lángolásának tettlegi jele, — fájdalom kedvetlen, de szi„vet emelő környülményeknek lett szülő oka. Ugyanis én 's ne„vét az első lap' bal oldalán felülirt rokon érzetü barátom Szemere Bertalan, kik ez aláirásnak indítványba hozói 's kivivői valánk még az aláirás' pillanataiban mint lázzi„tók alattomos utakon Bécsbe feljelentettünk. Majd a' Nádor Fő Hgnek érkezett leirásban tőlünk, de kivált tőlem az ir„rás elvétetni rendeltetett; — ez meg is próbáltatott. — A' neveiket aláiró barátimnak adott szavam, 's az ő bennem vetett bizodalmok, 's ez által érzett felemeltetésem, 's Mél„tóságod iránti mélly tiszteletem, azon legfőbb elhatáro„zottságra birának, mi szerint nyilván kijelentém, hogy in„kább készebb lennék a' legkeserűbb pillanatokkal tellyes,

elszánt

DÉCSEY LÁSZLÓ LEVELE WESSELÉNYI MIKLÓSHOZ 1834 SZEPTEMBER 4.-RŐL.

Eredetije: Dr. Kardos Samu ereklye-gyűjteményében.

azért is, mivel épen ezek mutatják meg, hogy azok, kik neveiket alatta hagyák, milly elszánt s egyező akarattal tevék aláírásaikat; megjegyezvén egyszersmind azt is, hogy ők (kik neveiket kihúzák) szinte ollyan tisztelői a Bárónak, mint mi (de ezt csak ők mondják) de még is csak annyit is kimondani nem tartanak bátorságosnak, mennyit mi ebben itt kimondottunk.

Ezekután engedje meg Méltóságod, hogy holtomig maradhassak Méltóságodnak tisztelő alázatos szolgája

Décsey László m. k.»

A kolozsvári országgyűlés 1835 február 6.-án lett feloszlatva, Wesselényi február 8.-án ment Zsibóra, hol rendbe szedvén dolgait, előbb Pestre, majd Pozsonyba ment vissza, a hova márczius 11.-én este érkezett meg. Pozsonyba visszatérve, bár a főrendiház ülésein és tanácskozásaiban naplójának tanúsága szerint Deák Ferencz tanácsára részt nem vett, folytatta előbbi tevékeny életét, úgyszólván szellemi központja és irányítója volt az ellenzéki szellemtől áthatott követeknek. Élénk összeköttetést tartott régi barátai közül *Széchenyi* Istvánnal és *Eszterházy* Mihálylyal. Új és benső barátságot kötött *Deák* Ferenczczel és *Kossuth* Lajossal. Az országgyűlési ifjúság iránti előszeretetét pedig nemcsak megtartotta, hanem folyton ápolta is. Érdekes ebben a tekintetben Wesselényinek az a felszólalása, melyet akkor tett volt, mikor a követek egy része kikelt az országgyűlési ifjúságnak a tanácskozás termeiben tanúsított nagyon is zajos viselkedése miatt, másrészt pedig azért, mert egyszer-másszor nagyobb mulatságok alkalmával a pozsonyi polgárság éjjeli nyugodalmát is megzavarta. Ezek a követek azt szerették volna, hogy az országgyűlés elnöke, az ifjak rakonczátlanságát megbüntetendő, azokat küldené haza. De Wesselényi résen állott. Tudta, hogy az ifjak állítólagos rakonczátlansága csak ürügyül szolgál arra, hogy a kormányhoz szító követek megszabaduljanak a hazafias érzelmű ifjúság hangos és bátor kritikájától. Ez okból erélyesen védelmére kelt egyik beszédében az országgyűlési ifjúságnak. Ennek a beszédnek Wesselényi által írott fogalmazványa a családi levéltárban van, de nincs rá feljegyezve, hogy melyik esztendőben és melyik napon mondotta el azt. A beszéd azonban annyira érdekes, annyira magán viseli Wesselényi hatalmas észjárását,

mélységes gondolkozását, az ifjúság ösmeretét és ahhoz való szeretetét, hogy azt éppen e helyen, a mikor Wesselényinek az ifjúsághoz való viszonyát rajzolom, egész terjedelmében ösmertetni kötelességnek tartom. És pedig annál inkább, mert Wesselényi eme beszédében nemcsak oly dolgokat találtam, melyeket az ifjúságnak kell megszívlelni, hanem olyanokat is, *melyeket különösen az ifjúság vezetőinek*, tanítóinak és tanárainak kellene nagyon, de nagyon megszívlelni. Ime a beszéd:

«Szabad választás s polgártársai bizalma következtében törvényhozói pályán munkálni, a polgári hatáskörök egyik legszebbike. Nálunk ez — merem állítani — még szebb és dicsőbb, mint másutt. Követeink ugyanis, nemcsak számos egyének által vannak választva és küldve, hanem képviselői azon jogokkal bíró ezereknek is, kikből az egyes törvényhatóságok állanak: s képviselői magoknak azon erkölcsi testeknek, melyek tagjaik jogainak összegéből alakult, az álladalom önállással bíró, polgári életműve gyakorló lényeges kiegészítő részévé teszik. — A mennyivel fontosabb s hatályosabb ily törvényhatóság egyes személynél: annyival fontosabb és magasztosabb ezt a törvényhatóságot s ebben az egyéneket is képviselni: mint csak egyének által megbízott s megválasztott képviselőség.

Amott csak egyének választása s supponált véleménye azon alap s tekintély, mire követ véleményét s szavazatát támasztja; itt a polgári élettel s munkássággal felruházott erkölcsi testnek nyilvános akaratja s felhatalmazása az: a mi minden léptét és szavát támogatja s mindkettőnek hatását emeli. Valamint utasításában találja a követ önmagával, küldőivel, a közvéleménnyel és hatalommal szemben igazolását s kezességét, úgy ezen utasítás sokszorozza szózatának nyomatékát. És azért nem helytelenül lehet a honunkbeli képviseleti helyzetet szebbnek és fontosabbnak tekinteni, mint más törvényhozásbelieket. — De van még egy körülmény, mi sajátságos és fontos hatási-körrel köti össze a követi pályát oly körrel, melyen igen sok s messze időre ható hasznot eszközölhet — minden esetre bizonyosabbat, — mint a törvényhozás kétes mezején.

A sajtónak nálunki nem oly élénk s nem oly gyors működése s a dolgok hosszadalmas és sok irományokat okozó folyamának következtében a követeknek írnokokra lévén szüksége, azon magokban véve épen nem kedvező okokból, oly eredmény származott, minek nem kicsiny lett a haszna; de még sokkal nagyobb lehetett volna, s adja az ég, miszerint mondhassuk, hogy leend.

Az országgyűlés nagyszámú ifjúság gyűlhelyévé lett s bő alkalommá magokat képezni, s a jövő pályájokra előkészíteni. Jelen törvényhozóink nagy s főként a követi kar legnagyobb része, mint ily hallgató készült jelen pályájára. És honunk közjogi legérdekesebb kérdéseinek s tárgyainak minő felséges tanodája lehetne az országgyűlés. Mennyi módot nyújtana az ország különböző s részint félre levő részeiből összesereglett ifjúságnak, a maga minden tekintetbeni hasznos kiképzésére, ha hogy ottani mulatásukat s az alkalmat czélszerűen tudnák és akarnák kihasználni.

De fájlalva és szépítés nélkül el kell ösmerni, meg kell vallani, miszerint ily czélszerű használata az alkalomnak jó részt csak kivételként s kevesek által szokott történni. Igen sokan pedig léha henyességbe s aljas korhelységbe merülve értéküket és egészségüket pusztítják, lelköket és jellemöket fertőztetik. Hány ifjú nem ment tiszta kebellel és virító egészséggel országgyűlésre; szüleinek és rokonainak öröme s reménye, kikből a hon mindannyi hasznos és érdemes polgárt várhatni volt jogosítva? és hány nem tért ezek közül, erejében sínylődő kórság pusztító mérgét, keblében feldúlt kedélyt, csömört és pirító öntudatot vive, családja megszomorodott és gyalázatjuk drága vérét fizetni alig képes körébe. Ily számos esetek szintoly szomorúak, mint nem menthetők; de megfoghatók.

A tapasztalatlan hév vérű ifjú, egyszerre számtalan kísértetek, s nagy részint új és ismeretlen csábok között leli magát, az országgyűlésre mehetés és ottani élvezés örömeinek mámorában. Mielőtt még kijózanulna — a kártya, s a dorbézolás minden nemeinek felkentjei ragadják körmeik közé. Napi díj s hazulról hozott pénz az eddigieknél több szokatlan módot nyújt élvezésre. Az élvezésre oly sok az inger és kísértet, és oly határt nem ösmerő a szabadság. Valóban nem lehet csodálni fiatal embert, ha ily síkamlós úton bukik, ily örvények között sülyed. De épen mivel ily bukás, ily sülyedés oly könnyen történhető s oly természetes, s mivel ily bukások és sülyedések annyi családra hoznak bút és gyászt, annyi reménydús virágot törnek le s a Honnak egy egész nemzedékre, sőt még azon túl is ható kárt okoznak: azért a Hon ezen sarjadékát, mely közdolgokbani részvétre, közhivatalnokságra s egykoron törvényhozói pályára van meghíva és kijelölve, ezen veszélytől megóvni nemcsak erkölcsileg, de polgárilag is szoros kötelessége azoknak, kikre azok bízva vannak. Igenis a követekre! — a melléjük rendelt ifjakban azoknak családjuk nagy becsű kincsüket, a megye és annál fogva a Hon nagy értékű tőkéjét bízza. Felelősök ők ezekért és számolni tartoznak mindazon szülőknek, kiknek reményük hogy valósuljon, vagy keserű csalódássá váljék, nagy részben tőlük függ: mint pedig a Honnak, hogy a mi kezök közé helyez-

tetett, azt egykor szépen kamatolandó tőkévé szilárdították-e, vagy elfecsérleni engedték?

Sem tagadni, sem kétségbe hozni nem lehet, hogy most, midőn minden követ mellett van írnok és sok mellett számosak vannak, s midőn ezen ifjakat a törvényhatóságok adták s rendelték melléjök; a követeken törvényhozói tisztökön kívül egy nem kicsiny, s nem könnyű kötelesség fekszik. Ezen kötelesség teljesítése alkotja azon kört, melyet fentebb minálunk a követség sajátosságának neveztem, s mely kört habár terhesnek, de — meg vagyok győződve, — hogy méltán «felségesnek» nevezek; s melynek betöltése minden követ mulhatatlan teendői közé számítandó. A követ, újra is mondom, *nálunk nemcsak törvényhozó, hanem nevelő is; felelős bizottmányosa a családok és a hon által kezei közé helyezett jövő reményeinek.* Követ, ha ezen kötelességét nem teljesíti, bármi szorosan és szilárdan hajtja is utasítását végre, bármi fáradhatatlanul és lelkiösméretesen jár is el törvényhozói tisztében; korántsem felel meg teljesen dicső hivatásának, ha a Hon reá bízott jövő szereplőit, ha hihető utódait azon veszélytől meg nem óvja, erkölcsi és értelmi kiképzésöket nem eszközli. És pedig teheti ezt minden követ és még inkább a követi kar együtt és egyesült erővel. Hogy e tekintetben eddigelé s régebben történt-e valami, s hogy mi történt, ne vizsgáljuk. Tettek egyesek kétségkívül sok jót s bizonnyal még többet óhajtottak, de hogy annyi és úgy bizonyosan nem tétetett, mint a hogy és a mennyi történhetett, és történni kellett volna. És hogy a mi pedig fő és eldöntő körülmény, közös és egyesített erővel mi sem tétetett, az tagadhatatlan. De hiszem — sok van, mi eddig nem volt s minek lenni kell, s mi — bizton hiszem, lenni fog. Ebben is tehát ne hátra fordítsuk búslakodó, mentő vagy hibáztató tekintetünket; *hanem előre, a tevés mezejére.*

Méltán remélhetni és megvárhatni a követi kar bölcsességétől és lelkiösmeretességétől, miszerint felfogandja az ifjúság szerinti helyzetét, ezen ifjúság jövendőjének fontosságát s azt, miszerint annak sorsa, s ez által oly sok nemzetség, annyi egyén és a hon közelebbi nemzedéke egy szép részének s ezzel magának a Honnak közelebbi jövője, kezei között van. Bizonnyal szívökre veendik, miszerint függ tőlük: nemcsak hogy oly sok ifjú lelkileg és testileg meg ne romoljék, hanem hogy a Hon számos és értelmileg mívelt, 'rendnek és törvénynek hódoló, jó irányú polgárt nyerjen, mire oly nagy, oly tömérdek szüksége vagyon. Ott fogják látni, miszerint az országgyűlési ifjúság a törvényhozásnak ugyan korántsem, de az országgyűlésnek egy lényeges és oly fontos kiegészítő része, melynek jó irányt adása a jövőre nézve mérhetetlen hasznú,

rossz irányúsága pedig, nemcsak a jövőre káros, s nemcsak az országgyűlésre szégyent hozó, hanem a törvényhozás folyamát is nem kicsiny, sőt gyakran botránkoztató módon háborító lehet.

Ezek következtében azt hiszem, osztani fogja velem minden jó polgár azon forró s egyszersmind bizalmas óhajtásomat, hogy az országgyűlési ifjúságnak rossztóli eltartóztatására, s jórai vezetésére czélirányos és erőteljes lépések tétessenek. Bokrosak egy követ foglalatosságai; és a ki az ülésbeni jelenlét szakmájában nem véli feladatát megoldva, s munkáját leróva, a ki tudja, miszerint üléseken kívül vár a követre a fontosabb és terhesebb foglalatosság, a ki tudja, hogy hivatásának csakis úgy felel meg, ha készül és készít: az érzendi, mi bajos még egyébre is fordítani időt. Ki nálunk követséget vállal, annak kell idejének lenni, a kezei alatt levő ifjúságra felügyelni; s ha nem tud erre, vagyis ha kötelességének ezen egyik nevezetes részére nem akar időt szakítani: úgy kár volt az ezen kötelességét is magában foglaló követi tisztet felvállalnia, kár és vétek volt írnokokat venni maga mellé s azon ifjaknak keze alá bízását elvállalni; azért, hogy azokat bűnnek vagy romlásnak, vagy történetes épen maradásnak kegyre-kényre oda vesse.

Mint mindenben, úgy ebben is az együttes közremunkálás az egyénnek munkáját és fáradságát kevesíti, könnyíti. Hogy minden követ egyenként teljesen ügyeljen ifjaira, azokat megóvja és vezérelje: ily alkalmatlan és még sem sok sükert adható eljárást kívánni sem lehet. De hogy csak egy része tegye ezt a követeknek; az a leghálátlanabb törekvés lenne. És képtelenség azt kívánni, hogy azon egy része az ifjúságnak a többi el- és szabadjára hagyása közepette megóva és fékezve maradjon és amazokétól különböző, jó irányt vehessen. De ha a követi kar közösen munkál, sokat és sokkal könnyebben tehet. Ha pl. választmány neveztetik ki, melynek engedelmeskedni minden követ ifjai tüstént hazaküldés büntetésének terhe alatt köteleztetnek, ha ezen választmány a kártyázást mint férfihoz nem igen, ifjú emberhez pedig épen nem illő időtöltést, vagyis időrablást eltiltja;* ha minden dorbézolást és éjjeli tivornyázást, mint oly dolgot, mi az országgyűlési ifjúságnak sem tisztével, sem helyzetével, sem munka hivatásával meg nem férhető; valamint minden közbotrányt okozó tettet, rendbontást, betyárságot, rakonczátlanságot olyasminek veszen, a mit ki elkövet: az országgyűlés becsületének ártván, onnan eltávolítandó; ha továbbá

* Nevezetesek Wesselényinek eme kijelentései, mert világot vetnek egyrészt arra a szomorú körülményre, hogy a kártyázás akkor is dühöngött az ifjúság keblében; de másrészt tanúságot tesznek arról, hogy Wesselényi miként gondolkozott a szenvedélyek legveszedelmesebbikéről, a kártyázásról. Wesselényi maga soha életében nem kártyázott.

ugyanezen választmány által, melynek mind ezen, mind más eljárásait az illető követeknek egész készséggel kellene előmozdítaniok az ülésekben, hol az ifjúságnak kétségkívül helye van, de szava teljességgel nincs: minden helyeslő és rosszaló *kiabálásokat* keményen eltilt s ezen tilalom mindenkori teljesülését szintoly szigorral megkívánja az, ki megéljeneztetik, mint a kinek szavai lehurrogtatnak; és ha másfelől az ifjúság műveltebbjei és érettebbjei által nemesebb és hasznosabb foglalatosságra szólíttatva fel s biratva a többi: olvasó társaságok alakíttatnak, melyekben minden túlzás és ábránd mellőzésével, hasznos könyvek és iratok adnának az ifjúság lelkének, szívének s értelmének színt; oly hasznos, mint kellemes táplálékot. Mindez és ehhez hasonló czélú szabályok és azoknak létesítésén való buzgó és szilárd igyekezet bizonnyal oly idves következésű lenne, mit igen sok szüléknek s a romlástól megmentett s jóra vezetett ifjak férfikori áldása követné; s követné a hont illetőleg szép s bizonyos haszon; nem kevésbé szép s bizonyos, mint bárminő idves indítvány tétele, vagy bárminő idves tárgynak lelkes pártolása: mert nem szükségesebb jó törvényeket hozni, mint azok értésére s tiszteletére nevelni s szoktatni a jövő kort; s mert a jó s a legjobb törvény is csak úgy lehet bizonyos és tartós haszon, ha annak végrehajtására s megtartására embereket alkotunk.

A követi kar részérőli ilyetén lépéseknek sükeréről meg vagyok győződve, mert erős bennem azon meggyőződés, hogy honom ifjaiban a becsületérzés és honszeretet egyenlően forró; s ha e két szent névre szólíttatnak fel: lelkesedéssel fognak erkölcsi és értelmi előmenetelökben; s ez által önmagok s a hon javán és becsületén igyekezni.»

Eddig Wesselényi beszéde. S hogy mily igazat mondott, midőn az országgyűlési ifjúságot a követek utódainak nevezte, mi sem bizonyítja jobban, mint az 1843—44. évi s az 1847. évi utolsó pozsonyi országgyűlés követeinek lajstroma. Mert az ezen országgyűlésre egybesereglett követek között találjuk, élükön *Szemere* Bertalannal, a harminczas évek országgyűlési ifjúságának színét-javát, úgy mint *Szentkirályi* Lászlót Hontmegyéből, *Szentkirályi* Móriczot Pestvármegyéből, *Ghiczy* Kálmánt Komárom megyéből, *Somsich* Pált Somogymegyéből, *Barczay* Mihályt Abauj megyéből, *Lónyay* Menyhértet Beregmegyéből, *Lónyay* Gábort Zemplénmegyéből, *Palóczy* Lászlót Borsodmegyéből, *Bonis* Sámuelt Szabolcsmegyéből, *Vukovich* Sabbást Temesmegyéből,

Fogthüy Jánost a Hajduságból, *Trefort* Ágostont Zólyommegyéből, *Pulszky* Ferenczet Sárosmegyéből, *Komlóssy* Lászlót Debreczen városából s végre *Szalay* Lászlót és gróf *Vay* Dánielt Korpona városa részéről.

Wesselényi az országgyülési ifjúságnak 1836 junius 5.-ről keltezett, de hozzája csak szeptember 9.-én érkezett hódoló feliratára Kolozsvárról szeptember 18.-án ekként válaszolt:

«Hazáérti küzdésért külső jutalmat nyerni mily ritka Hazánkban! Hazánkban! hol üldözés és ennél is keserűbb félreértés volt eddig többnyire bére a magát feláldozó honfinak. Édes ily jutalom azért is, mivel mint szép érzet és szabad szellem szüleménye szép jövendőt sugároztat a jelen homályáért borongó szemébe annak, kit csak Hazája boldogsága boldogíthat. Azon mennyei ösztön, mely nemes érzést a jónak, nagynak és szépnek áldozni készteti, dagasztja — hála nemzetünk védangyalának — kebleteket; de fájdalom, hogy nem kaphattatok Hazánkban arra valóban méltót olyat, kinek nevét a külföld is magasztalja, s nagy tettek adják át késő századoknak. És így ezen nagy emberek szűkiben nékem — ki semmit sem tettem s tehettem az örökkévalóságért — jutott áldozástok szép jutalma. Ezt s ennyit nem érdemelvén, szégyenítve tűnteti szemem elébe én parányiságomat, de mint szívesség bizonysága jót tévő szívemnek, s érzem a küzdőnek boldogságát, kinek szerető kezek törlik le verejtékét. Nincs Magyar Szívnél a jó és szép iránt fogékonyabb, nincs kebel annál készebb felhevülni minden nagynak érzésire; de nem fellobbanni, hanem tartósan táplálni a szent tüzet, s buzgó érzéssel élni át egy egész élet zsibbasztó viszontagságait, ez kevés mértékben jutott a magyarnak osztályrészébe.

A Haza nagy nevére, — e fenséges szavakkal fejezi be Wesselényi az ifjúsághoz intézett feleletét — melyre Ti szent fogadást tevétek, kérlek: *tartsátok meg lelkeitekben mostani érzéstöket: akkor is, midőn az égi tüzet heves vér többé nem táplálja, akkor is, midőn most még nem ösmert kísértetei a szikkadt önzésnek fogják lépéseiteket ólálva kísérni, s akkor is, midőn fénytelen küzdésben kell az élet virágainak hervadni, gyümölcseinek elhullani!*

Kolozsvár szept. 18. 1834.

Wesselényi Miklós.» *

Éppen abban az időszakban, mikor Wesselényi az ifjúság hódoló feliratát vette s neki a feleletet elküldötte, vívta ő a

* Az ifjúságnak adott felelet eredeti fogalmazványa egész terjedelmében sajátkezű írásával Wesselényinek, a hátlapon e felirattal: «Felelet a magyar országgyűlési ifjúságnak» szintén az én gyűjteményemben van.

kolozsvári országgyülésen a reactióval legádázabb harczát. Ekkor tartotta ama hatalmas beszédeket, melyek egy részét az előbbi fejezetek egyikében közöltem. De ha végiglapozzuk eme országgyülés naplóját, látni fogjuk, hogy Wesselényi az utolsó ülésig, vagyis 1835 január 29.-ig minden ülésen felszólalt, némelykor több ízben is. Söt volt az országgyülésnek olyan napja, a mikor Wesselényi egymaga nyolcz külön beszédet tartott. Jól mondotta tehát *Eötvös* Károly, hogy az obstructio nem új dolog a magyar törvényhozó testületben, mert annak vezetője és megteremtője az 1834—35. évi kolozsvári országgyülésen Wesselényi, másik képviselője pedig az 1832—36. és 1839—40. évi országgyülésen *Deák* Ferencz volt, ki a királyi propositiókat mindaddig tárgyalni nem engedte, míg a sérelmek legalább kegyelmi leirattal orvosolva nem lettek. Ámde az országgyülési ifjúság is ragaszkodott Wesselényihez, nemcsak mint az önzetlen és önfeláldozó honszerelem példányképéhez, de mint jóakaró és atyai barátjához: fényesen bizonyítja, hogy 1836 január 29.-én, vagyis évfordulóján ama nagy napnak, melyen Wesselényi az erdélyi rendeknek ajándékozta a saját pénzén vásárolt *kősajtót*, az ifjúság fáklyás zenével tisztelte meg *Wesselényit* s e napon tartotta *Lovassy* László azt a beszédet, melyért később tíz évi börtönre ítéltetett.

Itt közlöm Lovassy László üdvözlő beszédét, melyet báró Wesselényi Miklóshoz Pozsonyban 1836 január 29.-én este intézett.

«Mélyen tisztelt báró úr!

E napon, melyet a báró úr teve oly szép emlékűvé, remegő örömben adóznak lelkeink hálával és tisztelettel. Egy éve ma, midőn a világult század gyermekét, az erény, becsület és szabadság őrangyalát, a *szabad sajtót*, az Erdélyben hontalant, a báró úr előidézi a sírból, melybe törvénytelen önkény és nemtelen erőszak taszíták. Legyen e nap örökre a báró úr emlékének szentelve, s e napon újabb dicsőségben tűnjék fel mindíg a *szabad sajtó*, karöltve teremtőjével. Mi e napon fontoló figyelemmel tekintünk a báró úr polgári életére. Látjuk, miképen szenvedések és kísértések közepette vas állhatatossággal harczot vívott a sötétség és korlátot nem ismerő hatalom ellen; úgy tűnt fel honunk egén, mint egy szép jövendő szebb reményeinek teremtője; merre járt, merre kelt, űzte a rész-

Kedves Barátunk!

Századok merültek föl, századok olvadtak össze, sötét homály nyugvék az emberi Nemzeten, a' történetek elhaladt éveknek sorával enyésztek, vagy kétes mesékké torzultak. Csak az marada fenn ajakról ajakra szállva, a' mit egy szerencsés eset mente meg az irók feledés Léthejéből. Nagy gonosztévőket imádott istenitve a' gyáva maradék, mig a' titkos érdem szerény munkálati az üdők szenderébe vesztek emléktelen, hatástalan. Az üdők Nemtője haladott azonban fokról fokra, zaj, vihar, veszély között, az élő világa hangok betűkké alakultak, betűk szavakká: 's egy Prometheusi égi tűzként álla elő az irás. A' sötét multnak tündéres Egéiből füződtek a' történeteknek első homály 's kecseg-teljes rajzai, 's hiedelem pótolá a' bizonyitványokat; élő tettek jegyeztetének fel; de az irás lassu szárnyai az irattal csak lanyhán terjeszték, 's nem egyszer jöve a tudásnak utján, (mely nem mindég őszinte keblekbe tarjadott) a történetek évkönyve azt csonkitó, vagy önérdekeik és nézeteik szerént változtató kezekbe.

Sok világ terjede az irás által; de kétes homálytól övedzve. Ekkor álla elő Óriásként, mely mértföldeket lép által, 's a' hegyek ormain repül túl szárnyaival a' Sajtó, mint zsenge, de szabad szellemű ifiu; nem érezve, nem tűrve bilincseket; lángoló fövének hév üzé a' sötétet maga elől, 's lőn Világosság! 's átfutá a' földet egyik végétől a' másikig; buzditá az ifiut Őseinek példáikra, érzé a' férfiut, emelé az aggottat; mere járt, mere kelt: fejle az értelem, 's futa szégyenülve a' sötétség, tisztulának a' köz vélemény, a' köz érdekek, a' köz fogalmak. Tárt kebellel fogadá a' telkesb

utóivadék

BÁRÓ JÓSIKA MIKLÓS ÁLTAL SZERKESZTETT ÉS SAJÁTKEZŰLEG ÍROTT HÓDOLÓ FELIRATA ERDÉLY LELKESEBB FÉRFIAINAK ÉS ASSZONYAINAK 1835 OKTOBER 21-RŐL

vételenség angyalát, őrt állott a törvény és alkotmány mellett s tanácsló szózattal hány lelket mentett meg a kárhozattól. Egy kisded közvélemény, mely óriási nevekedése reményét kebelében hordá, a báró úr törvény és becsület szentelte lépéseit részvéttel kísérte s a szűk keblű hatalom felhívás nélkül tűzte ki az üldözés zászlóját, hogy az örök életre születettet meggyilkolja. Ámde nem tudta: karakter nem borzad vissza pallóstól, erény kísértetek alatt nemesül, vérpadon leghatalmasabb; s közvélemény, kit mint váratlant kísére, mint üldözöttet óltalmazó mindenhatósággal fog védeni.»

Majd így folytatta, illetve fejezte be beszédét Lovassy:

«Engedje a báró úr, legyünk mi a nem felejtendő pillanatban legalább egy részből képzői azon közvéleménynek, mely tisztelet, hála és honszeretettől lelkesítve a báró úr személyében az üldözött nagy polgár mellett védőleg emelkedett fel. Mi hiszszük, eljő az idő, el kell az időnek jönni, midőn ember törpe önségen felülemelkedve meg fogja a hitvány életet ott, hol milliók sorsa áldozatot kér s vészt kiált. Azonban tudjuk, hogy alkotmányos polgár kötelessége békés úton haladni a czél felé s a báró urat, mint a békés úton haladásnak nagy mesterét üdvözöljük s kezeibe teszszük a becsületszót, az életnél szentebbet, miképen a báró urat szent pályáján meghajtatlan hívséggel követni fogjuk, s engedje meg, hogy jó és balszerencsében osztályosai legyünk s életünk egyik nehéz és szép feladása legyen, megtanítani a népet, — a 8 millió nemtelent (a nem nemest, a parasztot) azon szomorú leczkére, hogy Wesselényi Miklós alkotmány, törvény és becsület útján természeti igazuk mellett küzdve, 8 millió elnyomott honosinak szerencséjét eszközölni óhajtva, alacsony üldözés martalékja lőn. Őrizze meg fogadásunk örök emlékéül e képet; azért adjuk saját képét,* mert meg vagyunk győződve, hogy szenvedések közepette saját lelki erejére legbiztosabban támaszkodhatik, ha követési mintájául a báró úrnak önmagát tűzzük ki. Mi nem kérünk vissza emléket a báró úrtól, tettei oly mélyen vésték emlékét kebleinkbe, hogy a hála és tisztelet érzelmeit az idő kebleinkből csak kebleinkkel együtt tépheti ki. Egyetlen kérelmünk van, minek teljesítése legyen végrendeletének utópontja:

„Legyen a báró úrnak sírja is népszerű, mint élete volt és leend; magányosan emelkedjék sírja, mint puszta sír, zászlók és

* Az országgyűlési ifjúság ugyanis ekkor festette meg saját költségén *Barabás* Miklóssal, az akkori idők leghírnevesebb arczképfestőjével a nagy Wesselényi arczképét. Ez a festmény a nagy Wesselényi fiának görcsöni kastélyában a képtárban van elhelyezve. Erről a képről készítette számomra a nagy Wesselényi unokája, a 18 éves István báró, a tuloldalon látható fényképet.



WESSELÉNYI 38 ÉVES KORÁBAN. BARABÁS MIKLÓS FESTMÉNYE, AZ ORSZÁG-
GYŰLÉSI IFJÚSÁG AJÁNDÉKA

czímerek nélkül; ne rejtsék izmos falak, izmos zárak el szemeink elől; így a földmíves is megkönnyezheti és mi meghagyhatjuk gyermekeinknek, hogy unokáinkat e puszta sírhoz vigyék honszerelmet tanulni.»

Wesselényit, ezt a viharlátott, viharedzett, senkitől és semmitől soha nem rettegö, daczos, hajthatatlan, büszke férfiút az országgyűlési ifjúságnak és különösen az igazán nagyra hivatott *Lovassy* Lászlónak gyönyörű beszéde annyira meghatotta, hogy meghatottságában alig bírt néhány szóval válaszolni. De naplójában, élete sűrű bánatai és ritka örömei e hűséges tükrében, fenséges szavakkal örökíti meg ő is ezt a napot:

«*Életem legszebb napja vala ez a nap!* — írja Wesselényi. Fáradozásom és buzgó törekvésem sikerülve, tettem lelkesedéssel fogadva s annak böcse teljes mértékben elösmerve vala s én a közhála és közöröm öszpontosulási tárgya. Az elragadtatás tomboló zaja harsogott az ország egybegyűlt rendei között; az ülés után tömegben jöttek hozzám lelkes szónoklattal s örömkiáltásokkal idvezlettek, ki már nekivetkezve újra műhelyemben dolgoztam ... Új élet, új lélek látszott mindenkit eleveníteni. A félénk bátorságra kapott, a zsibbadt felébredt, felejtette bosszúját az írígy s nemes érzésre magosult a törpe; lelki, testi bénák, amazok előítéleteik, ezek gyengeségök munkáját félre vetvén, siettek részt venni a közörömben. Estve világítás, fáklya, muzsika, ének, üdvözlő beszéd. . . .»

Szegény Lovassy László, ez az igazán nagytehetségü, szép reményű 22 éves ifjú, dehogy hitte, dehogy sejtette, hogy pár hónap mulva a kormány katonai erővel elfogatja, elhurczolja, tömlöczbe veti és tíz évi súlyos börtönre ítéli a törvényes király nevében, de jog és igazság ellenére, a hatalom nyomásának és befolyásának mindenben engedö, annak kegyeit keresö bíróság. 1836 május 30.-án fogták el a fiatal Lovassyt Nagyváradon s onnan vasra verve Pestre szállították, ott a József-kaszárnyában helyezték vizsgálati fogságba. 1836 junius 9.-én hallgatták ki először, addig nem engedvén be senkit, még édes apját sem hozzája. Védőt is hiába nevezett meg, előbb Benyowszky Péter, majd később Kossuth Lajos személyében, az sem érintkezhetett vele. Wesselényi későn tudta meg a szegény Lovassy szerencsétlen sorsát. Ő ugyanis az el-

fogatás idejében nem volt sem Pozsonyban, sem Pesten; naplóiból és Deák Ferenczczel folytatott levelezéseiből a leghitelesebben megállapítható, hogy Wesselényi 1836 május 22.-én *Prinker* nevű fiatal emberrel, kit olaszországi útjára titkárul akart magával vinni, Sümegre utazott, a hová május 23.-án ért. Sümegen felkereste Kisfaludyt és onnét Deák sógorához, Osterhuberhez ment Szent-Lászlóra. Május 26.-án érkezett Deák Ferenczhez Kehidára, onnét pár napi pihenés után május 29.-én Horvátországba indult és junius 2.-án ért Fiumébe; 14.-én Triesztben volt, 18.-án Velenczében, 21.-én Páduában, 24.-én Milanóban járt. Julius 15.-én indult visszafelé és 23.-án ért újra Kehidára Deák Ferenczhez. Csak itt és ekkor tudta meg Deák Ferencztől, hogy Lovassy, Tormássy és Lapsánszky elfogattak. Ezt azért tartottam szükségesnek Wesselényi naplói nyomán ily feltétlen biztossággal megállapítani, mert sokan a be nem avatottak közül szemrehányást tettek Wesselényinek, hogy az elfogott fiatal Lovassyt nem pártolta, holott az neki, mint a ki miatt a szerencsétlen ifjú bajban volt, első sorban állott volna kötelességében. Wesselényiről ilyesmit csak feltenni sem szép dolog; ő, a mint olaszországi útjából hazajött s a szomorú hírt Deák Ferencztől, kinek Kossuth írta volt meg Pestről, megtudta, mindent elkövetett az elfogott ifjak s különösen Lovassy érdekében. Irt Kölcseynek, Benyowszkynak, Kossuthnak, Beöthy Ödönnek és a Lovassy édes atyjának, Lovassy Istvánnak, felajánlván neki, hogy a fia védelmével járó költségeket ő fizeti. Szeptember 16.-áról levelet csempészett ki a börtönéből Lovassy, aki ezeket írja Wesselényinek:

«Egészen a fölperes kezében önkényének, vexainak kitéve, katonai despotismus alatt lenni, s állani oly küldöttség előtt, melynek czélja mostani nyilatkozásainkból adatokat gyűjteni ellenünk és ezt mégis mint független bíróságot külsőkép respectálni, ez nemcsak súlyos, de lelket lealázó helyzet.»

De hát az elfogott ifjak sorsa meg volt pecsételve. Az udvar politikája a reactio volt s a reactio fegyvere: az elrettentés. Ezért kellett a 22 éves Lovassyt a törvényt nem is sértő üdvözlő beszéde miatt 10 évi súlyos börtönre ítélni. Rozvány György volt nagyszalontai ügyvéd néhány héttel 1902-ben

82 éves korában bekövetkezett halála előtt írta nekem, hogy ő volt az, a ki Lovassyt, mikor Spielberg várából 1840 május 5.-én a közbocsánat (amnestia) folytán végre kibocsátották, a család megbízásából Pozsonyba felutazott és a testben-lélekben megtört Lovassyt átvette az őt kísérő két börtönőrtől. Az öreg Rozvány György feljegyzése alapján adom a következőket:

«1840 május 15. napjára virradólag — írja Rozvány — érkezett fiatalkori barátom, Lovassy László jó szüleinek *nem örömére*, hanem kétségbeeséssel határos keserűségére, Szalontára. Annak látása, hogy mivé tesz 47 hónapi magányos, szigorú börtön és méltatlan, durva bánásmód egy testi és lelki tulajdonokban jelesen kifejlődő ifjút, kinek elméje a magányos börtön és szenvedések folytán elborult, bárkinek is keblét mélyen megrázkódtathatja.»

Bizonyára megrázkódtatta Wesselényi Miklósét is, kinek iratai között nagyon szomorú levélkét találtam Lovassy Lászlótól Spielberg várából küldve. Bár e levélke hangja elárulja, hogy szegény Lovassy-elméjére örök éjszaka borult, mégis jellemző benne az, hogy segélyért és oltalomért Wesselényi Miklóshoz fordult. A szerencsétlen Lovassy levele így szól:

«Wesselényi Miklós!
kérlek légy szíves én érettem jönni, hogy ne haljak meg a bolondok házába. Tedd meg azt az én életemért, a mi múlik örökre, örökre... Azzal megelégedhetik Ő felsége. . . . Az ember halandó, nem élhet mindég. . . . Azért írom, hogy ha elhinnéd . . . Lovassy László.»

Wesselényinek Kossuth Lajossal váltott leveleiből kitetszik, hogy Wesselényi, Kossuth és Deák a börtönben megtébolyodott Lovassy gyógyítására 2000 forintnál többet gyüjtöttek. De hát elmebaja a szerencsétlen ifjúnak gyógyíthatatlan volt. Börtönből való kiszabadulása után, mint csendes őrült, még 44 évig élt Lovassy. 1867-ben a magyar kormány 600 forint kegydíjat szavazott meg számára.*

Igaza volt tehát Wesselényinek, mikor azt írta az ifjaknak,

* Ugyanakkor azonban — a mint a marosvásárhelyi adóhivataltól beszerzett hivatalos adatok alapján tanúsíthatom — Axentie Sever oláh néptribunnak, valószínűleg azon érdemeiért, hogy 1849-ben Nagyenyedet felgyújtatta és 900 magyar lelket legyilkoltatott, 860 forint évi nyugdíjat szavazott meg, melyet az oláh néptribun még élete végéig húzott a magyar állam pénztárából.

hogy: „Haza melletti küzdésért külső jutalmat nyerni mi ritka Hazánkban!“ Lovassy László és társai ügyében nem mert a királyi tábla addig ítéletet mondani, míg az országgyülés rendei együtt voltak. De alig zárultak be a pozsonyi országgyülés kapui, néhány hónap mulva, vagyis 1837 február 27.-én, meghozták a szerencsétlen ifjak ügyében az ítéleteket.

Habár az ifjak előzetes elfogatása, a tárgyalás nyilvánosságának és a védelem szabadságának kizárása sejtetni engedé a beavatottakkal, hogy az elrettentési politikát üző kormány mindenre el van szánva: mégis sokan bíztak abban, hogy a királyi tábla, minthogy semmi államі ellenes az ifjak úgynevezett *„Társalgó-egyesületében“* nem volt, nem fog engedni a felsőbb helyről jövő nyomásoknak és fel fogja menteni a tüzesvérű, de semmi bünben nem leledző ifjakat és ezek között éppen *Lovassy* Lászlót, kiről a vizsgálat során bebizonyosodott az, hogy ő az ifjak egyesületéből még *1834 szeptember 18.-án* végleg kilépett; söt volt a kihallgatások során olyan tanú is, és ez éppen az egyesület jegyzője, *Zsolnay* Dávid volt, ki azt vallotta eskü alatt, hogy *Lovassy* László az egyesületből azért lépett ki, *mert a kártyajáték ott nagyon elharapódzott.* Magam is, ha figyelembe veszem Wesselényinek az országgyülési ifjak érdekében tett előadását, a hol a kártyázás elharapódzásáról szintén tétetik említés, azt hiszem, hogy sokkal többet ittak, mulattak és kártyáztak „more patrio“ az ifjak, semmint politizáltak vagy éppen a király és a fennálló törvények ellen összeesküdtek volna.

Nagy lön tehát a felháborodás országszerte, midön valóra vált a hír, hogy a királyi tábla elítélte Lovassyt és Lapsánszkyt 10—10 esztendöre. A vármegyék zúgolódni kezdettek, mire a a kormány, hogy a felzúdult közvéleményt némileg lecsillapítsa, leiratot intézett a törvényhatóságokhoz, melyben azt igyekezett elhitetni a törvényhatóságokkal, hogy az ifjak perbefogásával és elítéltetésével nem a gondolat és a szabad szólás jogait akarja elnyomni, hanem a meg nem engedett titkos társulást akarja csírájában elfojtani.

De a kedélyek nem csillapultak és nem is csillapodhattak le ekkora törvénytelenség és kegyetlenség láttára. *Kossuth*

a „Törvényhatósági Tudósítások"-ban kikel az ifjak üldözése és elítélése ellen s támadásaiban eddig szokatlan élességgel bírálja az egész eljárást, melyet egyenesen törvénytelennek tart és nevez. Kölcsey és Deák is nyiltan kifejezést adnak megbotránkozásuknak az ifjak elítéltetése felett.

Némelyek még bíztak abban, hogy a király talán meg fog kegyelmezni a szerencsétlen elítélteknek és ezzel megnyugtatja a lázongó kedélyeket. *Lovassy* László érdekében édes atyja, Lovassy István, Tormássy érdekében pedig nagyatyja, *Báthory* Gábor református superintendens adtak be felségfolyamodványt. De mind hiába, a kegyelem nem jött meg. Az ifjakat elhurczolták messze idegenbe, Spielberg várába. Ott töltötte rabsága szomorú napjait *Lovassy* 40 hónapon át. (Hat hónapig vizsgálati fogságban volt Pesten.) Szenvedései a börtön magányában rettenetesek lehettek, mert alig egy évvel bebörtönöztetése után lelki világa teljesen elborult. És bár 1840 május havában történt kiszabadulása után gyógyítása érdekében úgy szülei, mint barátai mindent elkövettek, elmebajából ki nem gyógyult soha és mint csendes őrült végezte be gyászos életét 1882-ben, *42 évig tartó vértanúságával mintegy élő szemrehányása lévén ama lelketlen kor keggyetlen bíráinak.*

Azon szomorú idők tanúságául itt közlöm a Lovassy ügyében hozott ítéletet:

1837 febr. 27. Előadó: *Végh* Ignácz ítélőmester. A királyi fiscusnak *Lovassy László* ellen felségsértés és hazaárulási bűn miatt a tekintetes királyi ítélő tábla előtt indított királyi táblai bűnügyében.

Ítélet.

Az ítélet alatt álló ügyben a törvényes eljárás az 1790. 56. t. kelése óta, midőn t. i. a felségsértési és hazaárulási bűnökben való bíráskodás a királyi táblának adatott át az eddig fennállott és az 1811. évig szakadatlan sorban egymásra következő hasonló esetek, sőt a királyi curia végrehajtott ítéleteivel is megerősített szokáson alapulván, mely szokás a hármas könyv II. r. 6. czikke szerint magának ezen törvényszéknek is szigorú szabályt ír elébe; azok pedig, amikor alperes félnek állítólag a védelemtől elzárására vonatkozólag fölhozatnak, a jogsegédnek (assistens) nemcsak a tárgy homályosságához minden tekintetben illő viszonfelelete, de magá-

nak a vádlottnak is K. K. és L. L. alatti saját, valamint ugyanannak 1., 2., 3. szám alatti 3 rendbeli határozott kívánságához képest védelem gyanánt perhez csatolt nyilatkozatai által, s utoljára minden per folyta leveleknek a vádlottal közlése után saját kezeivel írt s a királyi fiscus vádjaira és bizonyítékaira nézve elég bőven megtett önnyilatkozatai által is megczáfoltatván; következőleg mind a peres eljárás formájára, mind a védelemre tett kifogások — mint alappal nem bírók — visszautasításával az egyébb kifogásoknak és panaszoknak pedig, mint a perfolyamra nem tartozóknak egyszerűen mellőzésével.

A mi az ügy érdemét illeti:

A királyi fiscus által keresete támogatásául előmutatott bizonyítékok bőven tanúsítják azt, hogy vádlott *Lovassy László* a közelebb múlt országgyűlés alatt elébb bizonyos társulati egyesülés (Unio Socialis), később *ifjusági casino* név alatt nem csak engedély nélkül, de a K. alatti eredeti jegyzőkönyv szerint a minden oldalról nyilvánult visszatetszés ellenére alakult társulatnak, mely már politicai irányánál fogva (a mit az 1834 deczember 3-ki jegyzőkönyvben látható határozat és a tagok több eredeti levelei tanúsítnak) a hazai törvények által tiltva van, tagjává választatván: azonnal már kezdetben mint főszemély működött, nemcsak az ország ősi alkotmányával meg nem férő, de egy jól rendezett polgári társaságban is meg nem tűrhető és minden társadalmi renddel ellenkező veszélyes elveket fejtve ki, és a társulatot a közjó előmozdítása ürügye alatt azok elfogadására birta, a mint ezt szabados és a királyi méltóság megvetésére s az ország alkotmányának felforgatására irányuló B. B.; C. C.; F. F.: G. G.; H. H. betűk alatt levő beszédei és az I. I.; és P. P. betűk alatti tanúk vallomásait hitelesítő biztosok dolog leírása bizonyítja, mely bizonyítást az alperesnek 3. és 4. szám alatti nem az ő kívánságával megegyezőleg valló — saját tanúi sem gyöngítették meg; a mely tanúk, ámbár az utóbbi az egyes kifejezésekre nézve megállható is, mindazáltal a kettőnek vallomása a H. alatti *Tormássy* János és I. alatti *Lapsánszky* János féle vallomásokkal együtt és a D. alatti szembesítési oklevéllel megegyezően elengedőleg megmutatják azt, hogy *Lovassy* László, ha nem is éppen azon kifejezésekkel, de mégis azon kárhoztatást érdemlő értelemben beszéllett, a mi a hivatolt dologleírásban foglaltatik, és a mit a vádlott a szembesítéskor maga is elismert. Ugyanazt az 1836 január 29.-én a több ifjak jelenlétében tartott és E. E. betű alatt eredetileg a periratokhoz csatolt magasztaló beszéd még inkább bizonyítja, a mely beszédet alperes 47 pont alatt tett saját vallomásában teljes meggyőződéséből származottnak ismer el, a mi egyszersmind az ő veszedelmes és törvényes rend elleni ellenséges

érzületéről tesz világos bizonyítványt.* Megmutatják továbbá Lovassy Lászlónak a társulathoz intézett s S. T. U. V. betűk alatt a periratokhoz zárt eredeti levelei, hogy még távollétében is mily lelkiismeretes gondossággal kérte meg a társulatot, hogy ezen elveket pártolják és tartsák meg; míg végre veszélyes tanácsai és működése által a dolgot oda vitte, hogy nemcsak a társulat egyes tagjai, a mint ezt a tagoknak az ország különböző részeiből, sőt Erdélyből is a társulathoz intézett több eredeti levele s azok között a W. alatti mutatja, s úgy szintén a jegyzőkönyvhöz zárt X. alatti eredeti fogalmazvány tanúsítása szerint maga a társulat is forradalmi elvek formaszerű propagandájává fajzott el.

Mily tevékeny részt vett egyébbiránt vádlott ezen törekvésekben, elől idézett levelei, legkiváltan pedig az S. alattinak E. E. alatti beszédével egybehasonlítása és a vádlottnak utolsó nyilatkozata, úgy szintén vádlottnak az egész magyar ifjúsághoz egyesületök megalakulásakor tartott beszéde, mely a czélt és ezen elvek terjesztésére való törekvést még inkább megismertetvén, teljes világosságba helyezi azt, hogy *Lovassy* László a maga szándékainak valósítását keblében hordva, egy részről a felsőbbséget és az ország ősi intézményeit gyalázta, más részről általa rendkívül megkedvelt köztársasági és népfönségi elveket hirdetett és semmit kísérletlenül nem hagyott arra nézve, hogy minden tekintély lealacsonyításával a népnek a királyi méltóság és az ország ősi alkotmánya ellenébeni véleménye fölzaklatassék.

S ámbár az előbocsátott és hitelesen bebizonyított vétségek nagyobb beszámítás alá esnének, azon okból, mert a vádlott a D. alatti tanúhitelesítés bizonyítása szerint, a mi némi lelki megtörődésnek színét látszott mutatni, szavait a 26. pont alatt visszavonva, sőt utolsó nyilatkozatában is a királyi méltósággal és az ország alkotmányos elveivel tökéletesen ellenkező néptelségi és demokrátiai kormányforma eszméjét még jobban kifejtve magát — a 45. pont szerint — mind bizonyos emlékíratnak sajátkezűleg aláírása által, mind az imént említett nyilatkozatban «republicanus»-nak vallotta és végre a P. P. alatti szembesítési iratban a 15. pont alatt magát az ország aristocratiai rendszere ellenségének nyilvánítván, kárhozatos elveihez való megátalkodott ragaszkodást bizonyított.

Minthogy azonban a P. P. alatti eskető levélben levő tanúnak positiv és határozott részletes vallomása a kifejezések részleteire nézve a bűnrészesek önkéntes vallomásán kívül csak a többi tanúk

* Lovassynak Wesselényihez intézett, a legtisztább és legnemesebb hazafiúi érzülettől áthatott beszédét már fentebb közöltem. Erről a beszédről mondja a királyi tábla, hogy az törvényes rend elleni érzületről tesz bizonyságot. Ha a hazaszeretet törvényellenes dolog, úgy a táblának igaza van.

általános vallomásain alapul: ezen tekintetnél fogva a vádlott *Lovassy* László a vádlevélben kívánt büntetés alól felmentendőnek, de a legsúlyosabb bűnért való bűnhődésül ezen ítélet kihirdetésétől számítandó ***tíz évi börtönre*** ítélendőnek és az ítélet végrehajtandónak határoztatott».

Ugyanazon napon hirdették ki másik két ifjúnak és pedig *Lapsánszky* Jánosnak és *Tormássy* Jánosnak bünügyében az ítéletet. A királyi tábla Lapsánszky Jánost, a ki az egész bünperben koronatanúként szerepelt, hasonlóképen tíz évi börtönnel sujtotta; ellenben Tormássyt, kire semmi tevékenység rábizonyítható nem volt és kivel szemben mindössze annyi volt megállapítható, hogy helyeslöleg, dícséröleg nyilatkozott az ifjak müködéséröl, másfél évi börtönre ítélte, ellenben Lovassy Károlyt, Lászlónak unokatestvérét teljesen felmentette. Tormássy a rá kiszabott másfél évi börtönbüntetését még a közbocsánat leérkezte elött kitöltötte, Lapsánszkynak azonban teljesen nyoma veszett, miböl sokan, közöttük maga *Horváth* Mihály, a nagy történetíró is azt következteti, hogy Lapsánszkynak még elöbb kegyelmeztek meg, valószínüleg azért, mert ö volt az egész bünpernek feladója és koronatanúja. Késöbb tudták meg csak az ifjak azt, hogy *Szemere* Bertalan, *Vukovich* Sebö, *Pulszky* Ferencz, *Bojtor* Endre s ifjú *Pázmándy* Dénes ellen szintén ki volt adva 1836 május havában az elfogatási parancs, de szerencsére az ifjak nem voltak odahaza, némelyike, mint például Szemere, külföldön volt, a többiek pedig rokonaiknál húzódtak meg s addig elö sem kerültek, míg a vihar és veszedelem fejök felett el nem vonult.

WESSELÉNYI PÁRBAJA GRÓF WURMBRANDTTAL.

Még az elözö évben, vagyis 1836 április havában más nevezetes esemény is folyt le Wesselényi életében. Értem ez alatt a közötte és gróf *Wurmbrandt* Ferencz között 1836 április 20.-án Bihar vármegyében, *Mezötelegd* határában, lovassági kardokkal végkimerülésig vívott és koszorús költönk, Jókai Mór által is „Kárpáthy Zoltán“ czímü regényében (persze regényes színben) megírott párviadalát. Ennek a párviadalnak elözményét és történeti lefolyását a következökben adom:

Tudvalevő, hogy Wesselényi az 1834—35. évi kolozsvári országgyűlésen báró Nopcsa Elek országgyűlési elnököt e minőségében többször igen keményen, mondhatni kíméletlenül — de személyiségét vagy becsületét sohasem sértve — támadta. Nopcsa Elek, ki már akkor a hatvanon felüli férfiú volt és így a fennálló lovagiassági szabályok szerint párbajozni nem tartozott, lehet, hogy ez okból, lehet, hogy más okból, társadalmi úton Wesselényitől elégtételt soha nem is kért. De volt Nopcsa Eleknek nálánál jóval fiatalabb testvére, báró Nopcsa László, akkoron Hunyadmegye főispánja.* Ez elítélőleg nyilatkozott Wesselényiről és bátyjával szemben tanúsított magaviseletéről.

Wesselényi, ki Kolozsvárról az országgyűlés feloszlatása után két nappal eltávozott, csak jóval később, majdnem egy év mulva értesült Nopcsa sértő szavairól. De azért Wesselényi nyomban levelet írt (1836 február 6.-án) báró *Jósika* Samunak, melyben, minthogy olyasmit is hallott, hogy Jósika Samu is csatlakozott a Nopcsa nézetéhez, megírta Jósikának, hogy ha őt azért, mert Nopcsával való dolgát párviadal útján a lovagiasság szabályai szerint nem rendezte, akkor ugyanazon elszántsággal és nyugodt lélekkel fogja Jósika golyóbisát elvárni, mint a milyen elszántsággal minden előrelátó pletykákon magát felül tévén, követi minőségében tett nyilatkozataiért annak idején a lovagias úton való elégtételadást visszautasította azzal a kijelentéssel, hogy míg az országgyűlés tart, addig senkivel nem verekszik, de az országgyűlés berekesztése után a haza iránti kötelezettsége alól magát szabadnak érezvén, bárkinek is rendelkezésére áll. Wesselényi Miklós ekkor *Pozsonyban*, báró Jósika Samu pedig *Bécsben* volt. Jósika nem vette sem sértésnek, sem kihívásnak Wesselényi levelét, hanem arra február 10.-én azt a választ küldte, hogy a legközelebbi vasárnapon, vagyis február 11.-én a parendorfi nagyvendéglőben fogja gróf *Eszterházy* Mihály társaságában Wesselényit elvárni. Wesselényi

* Báró Nopcsa László éppen úgy mint testvérbátyja, Nopcsa Elek erősen aulicus érzelmű férfiú volt és így természetesen grata persona Bécsben. Még a szabadságharcz előtt mint Károly Ferdinánd főherczeg kamarása szolgált Bécsben. A szabadságharcz leverése után 1861-ig birtokain tartózkodott. 1861-ben ismét főispánságot viselt 1867-ig.

Pozsonyból vasárnap, február 11.-én már reggel 6 órakor útra kelt barátja, gróf *Károlyi* György kíséretében. Nemsokára megérkezett *Jósika* Samu és *Eszterházy* Mihály. A két megbízott, *Eszterházy* és *Károlyi*, mindkét fél teljes megelégedésére békés úton intézte el a Wesselényi és Jósika között felmerült lovagias ügyet. De Wesselényi, aki Nopcsával szemben még nem tartotta teljesen elintézettnek ügyét, február 9.-én báró Nopcsa Lászlónak is levelet küldött, melyben tudatta vele, hogy mindenekben ragaszkodik régi álláspontjához és így ha most még legkisebbnyire is szükségesnek véli, hogy a Wesselényi által közhelyen (az országgyűlés termében) tett mondásaiért elégtételt kívánjon a testvérbátyja helyett, úgy, miután most magát szabadnak érzi, szolgálatjára áll. Nopcsa válaszolt is Wesselényi levelére és pedig, mint Wesselényi megjegyzi, *teljes becsülettel*, a mi azt teszi, hogy a dolog símán lett közöttük elintézve.

Három nappal a Wesselényi által Nopcsának írt levél után gróf *Szapáry* Antal gróf *Károlyi* György jelenlétében azt mondta Wesselényinek, hogy a mikor ő a nyáron lenn járt Mehádián, gróf *Wurmbrandt* Ferencz császári királyi dragonyos ezredes, szóba jövén Wesselényinek Nopcsa Lászlóval való ügye, Wesselényiről megkisebbítőleg nyilatkozott. Wesselényit nagyon bántotta a Wurmbrandt nyilatkozata, a melynek olyanforma értelme volt, mintha Wesselényi gyáva szájhős volna. Ezért aztán gróf *Dessewffy* Aurélt és gróf *Szapáry* Antalt megbízta, hogy Wurmbrandttól fegyveres elégtételt kérjenek nevében. Gróf Wurmbrandt ekkor Nagyváradon állomásozott, oda mentek le tehát Wesselényi segédei. Gróf Wurmbrandt a kihívást elfogadta, de kijelentette, hogy ő, bár kissé rövidlátó és lőni sem igen tud, azért mégis kész, ha Wesselényi, mint sértett fél, a pisztolyt választja, vele pisztolyra is megverekedni. Wesselényi, kit mint sértett felet a fegyverválasztás joga kétségtelenül megilletett, bár az országnak elösmert legjobb pisztolylövője volt, vagy talán éppen azért, mert az volt, lemondott a fegyverválasztás jogáról és ekként a felek megbízottjai lovassági kardokkal teljes végkimerülésig való viaskodást állapítottak meg. A párbaj idejét és színhelyét, tekintettel a nagy távolságra, mely Pozsony és Nagyvárad között van, április 20.-ára a Mezőtelegd határában levő erdő szélébe

rendelték. Wesselényi *Pozsonyból* április 11.-én reggel 5 órakor indult hajóval *Pestre*. Pesten régi megszokott helyére, a gróf Károlyi-család jogi tanácsosához, *Bártfay* Lászlóhoz szállott. Ott másnap *Ujfalvy* Sándor és *Kelemen* Benjámin keresték fel Wesselényit, hogy tőle elbúcsúzzanak. Wesselényi ugyanis még április 2.-án megírta végrendeletét s arra kérte Kelement és Ujfalvyt, hogy jönnének fel Pestre, hogy némely kényesebb természetű dolgában intézkedhessék.

Gróf *Wurmbrandtról* ugyanis közismert dolog volt, hogy a hadsereg legjobb kardvívója s a feltételek is úgy voltak megállapítva, harcz a végkimerülésig, bandage nélkül, szúrás is megengedve, hogy valószínűnek látszott, miszerint a viaskodók egyikének a helyszínen kell maradnia és pedig annál inkább, mert orvost egyiknek sem volt szabad vinni magával. Wesselényi Pestről 15.-én éjjel indult kocsin Szolnokra, 17.-én este Kisújszálláson hált meg, Nagyváradra, a mint naplójában írja, még 18.-án naplementén érkezett meg; 19.-én este a nagyváradi tanuló ifjúság fáklyás zenével tisztelte meg. Nagyváradról *Mezőtelegdre* barátai, gróf *Bethlen* János, gróf *Degenfeld* Ottó és *Kelemen* Benjámin kíséretében még 19.-én délután indult Wesselényi. És most, hogy a párbaj lefolyását hiteles hűséggel előadhassam, átadom a szót Wesselényinek és illetve idézem teljes szövegében naplójának április 20.-ára vonatkozó bejegyzését:

«Ápril. 20. reggel. Vajjon fogok-e ezen lapra többet írni vagy egy örökös lap fordíttatik-e — létemre? nem tudom!... de ha halál vár is reám, nyugodtan megyek elébe.

«Legyen álom, legyen bíró,
Bátran megyek elébe.
Mint az elfáradt utazó
A vadon enyhelyébe.
Mert ha álom, — nyugalmat ád,
Mert ha bíró, — nem furdal vád.»

A párviadal szerencsés befejezte után így folytatja Wesselényi bejegyzéseit:

«Bepecsételtem volt naplómat azt Bártfaynak czímezve s ímhol most újra írok belé.

Bethlen János megérkezvén mindenként azon volt, hogy a verekedés ne pisztolylyal történjék. A többiek is melléje állottak és ostromolni kezdettek. Mondották *Wurmbrandt* kész ugyan pisztolylyal is verekedni, de ő rövid látású, lőni nem tud, s még pisztolya sincs. Igen kedvetlen helyzetben voltam, kezem még mindég nagyon fájt, alig vagyok képes a kardot csak tartani is. Egybe vagdaltatni magam *Wurmbrandt* által, ki jó kardos és dühös vívó, kellemetlen; de a veszedelemnél még sokkal nagyobb volt előttem azon szégyentőli félelem, hogy általa megverettessem; minden ily rémítő pedig annak lehetősége, sőt csaknem bizonyossága, hogy egy-két vágás után egészen elhágy kezem s kénytelen leszek félbeszakasztani a viadalt s akkor lőni is alkalmatlan leendek: ennek elgondolására elborzadtam. Másfelől erőltetni a pisztolylyal való lövést, miután minden segédek ellenzik, miután nem teljes lehetetlen kardot venni kezembe, belső meggyőződésem ellen csak pisztolylyal eligazíthatónak állítani az ügyet s egész cselekvésem zsinórmértékeül egyedül a *Széchenyi* beszédeit venni, mindez ellen nemcsak eszem, de lelkiismeretem is felszólalt. Elgondoltam, hogy *ha Wurmbrandtot agyonlövöm* (mi pedig igen hihető, mivel én jól lövök, ő pedig rosszul) egész életemben szemrehányást teszek magamnak, hogy miért nem mentem kardra. Ezen aggodalmas kétségek között a két fél tanúira bíztam a fegyver neme, s az egész verekedés mikénti történése eligazítását, kijelentvén, hogy a kardválasztás semmi esetre tőlem jövőnek ne nézettessék. A tanúk a kardot határozták, én elfogadtam és declaráltam, hogy valamint elfacsart nézetöknek valék eddig kész áldozatjává lenni, úgy ám legyek most is a jóindulatnak áldozatjává.

Szekérre ültünk, valóban kedvetlenebb érzéssel mentem ki, mintha pisztolyra lett volna. A helyet nem messze a helységtől egy szép gyepen választották a tanúk. Egy falka nép csődült ki, de már késő volt más helyet keresni s vetkezni kezdettünk. *Wurmbrandt* kijelentette, hogy ámbár a szokás az, hogy előbb verekedni kell s azután illik a megbántónak engedelmet kérni: ő épen nem átalja megösmerni most a verekedés előtt, hogy hibás volt állítása, s azért ezennel tőllem engedelmet kér; s így tehát csak a közvéleményért verekedjünk. Én a megbocsátás jeléül kezemet nyújtottam s kiállottunk a síkra. Nekem *Aurél*,* neki *Horváth* volt tanúja, a többi a szekerekkel együtt távol állottak. Dühösen kezdett megtámadni s mind a fejemnek intézte kemény vágásait. Kezem baja mián ripostjaim lassabbak voltak, hogysem nagy vágásai után nyomban ismételt kisebb vágásait megelőzhették volna s e

* Dessewffy.

mián előbb nyakamat, azután melyemet s harmadszor oldalomat megvágta; látván, hogy a dolog így rosszul megy, szúrni pedig, mit néhányszor könnyen tehettem volna, becsületes nyilatkozása után nem akarván, részemről kezdettem keményen atakírozni; előbb a karjára vágtam egyet, de lapjával értem. Azután midőn újra fejemhez vágott, egy kemény coup de temt adtam kezére, melyre mindjárt kezét és kardját elejtette. Ha a kard markolatja meg nem gátolja, azt hiszem egész kezeketté vágódik, hihetőleg szegény örökre nyomorék marad.»*

Széchenyi — ki már ekkor meglehetősen meghidegült Wesselényi iránt — naplójában mindössze csak annyit jegyez fel az országos izgalmat keltett párbajról: a párviadal Mezőtelegden április 20.-án csakugyan véghez ment s egy részről gróf *Dessewffy* Aurél, más részről *Horváth* János segédlete mellett. Majd gúnyosan jegyzi meg Széchenyi, hogy az idylli jelenetnek egy kis néző közönsége is volt. A párbajt követő eseményeket leghűségesebben *Ujfalvy* örökíti meg emlékiratai II. kötetében.

Ujfalvy ugyanis elmondja, hogy ő Wesselényitől elbúcsúzva s annak végrendeletét magához véve még április 18.-án felment Pestről Pozsonyba. Leírja pozsonyi élményeit és tanúlságait. Ezek között igen érdekes, a mit Kossuthtal és Széchenyivel való találkozásáról mond.

«Április 21.-én ebédre a nádori vendéglőbe mentünk. Ebéd ideje alatt Kossuth Guzmics Izidor nevű tudományos ifjú áldozárral heves szóvitába ereszkedett az öngyilkosság thémája felett : az utóbbi kárhozatos bűnnek és vastag erkölcstelenségnek állítá ; ellenben a másik egyszerű természetes dolognak nevezi, a mi felett a gyarló embernek tökéletes szabadsága van belátása szerint rendelkezni. Nem tudtuk, melyiket bámuljuk inkább, az áldozár vallásos ok-erősségeit, vagy a *Kossuth* ifjúi, heves s túlontúl szárnyaló ékesen-szólását. Ebéd után szállásomra mentem a «Zöldfa» vendéglőbe, naplómba a napi eseményeket feljegyzendő, midőn inkább rohan, mint lép be az ajtómon gr. *Széchenyi*, halványan, minden tagjaiban reszketve. Hosszas hallgatás után, melyet készakarva nem szakíték meg, utóbb lassú hangon dadogá:

* Gróf Wurmbrandt Ferencz tényleg nyomorék maradt, e miatt ki is kellett a hadseregből lépnie. S miután magánvagyona nem volt, csakhamar anyagi gondokkal küzdött. Mikor ezt Wesselényi megtudta, írt neki és zsibói uradalmában állást ajánlott fel számára.

«Hallotta ön a borzasztó hírt? Wesselényi lelőtte Wurmbrandtot! s rögtön utána Jósika Lajos a mi Miklósunkat!» . . .

«Nem hallottam; de nem is hiszem. Színpadon megjárja, hogy a személyzet nagyobb része felbukjon; de az életben nincsenek színi jelenetek» . . .

«*A hír a nádor udvarából került!*» . . . . .

«Annál kevésbbé hiszem. Mert ott többnyire azt beszélik, a mi kívánságukkal egybe hangzik. De physikai lehetetlenség, hogy *Telegdről* ily rövid idő alatt *Pozsonyba* juthatott volna a hír, csak koholmány lehet az egész.»

«Ennyi nekem nem elég, ennyi engem meg nem nyugtat, mert tudja meg ön, hogy ha a hír igaz talál lenni, oda az életem nyugalma.»

«Legyen hát nyugodt — mondám — a telegdi kimenetelt Pozsonyban én fogom elsőnek megtudni. *Ime a Miklós végrendelete.* Ez nem szenved késedelmet. Olvassa gróf úr el a borítékot, remélem megnyugtatja.»

Villogó szemekkel olvasá *Széchenyi* a külboritékra írt sorokat. Felzúdult kedélye szemlátomást csillapult és hévvel szorítá meg jobbomat:

«Ön ezzel egy egész világot ajándékozott nekem. De az istenért! legyek én ön után mindjárt a második, a ki a valóságot megtudhassa. Futva, sietve jőjjön azonnal szállásomra, a jót *fehér*, a rosszat *fekete* szóval nevezze, én megértem: másnak pedig nem szükséges tudni.»

Másnap este 11 órakor vettem gyors postával Wesselényi levelét, melyben tudatta velem, hogy pisztoly helyett karddal vívtak, mind a ketten életben maradtak, bár mind a ketten súlyosan megsebesültek. Én hanyatthomlok rohantam azonnal Széchenyihez. A magas aristocratia jelesebbjei körében találtam szállásán országos ügy felett vitatkozva. Berohanásom közbámulatot okozott. Üdvözlet helyett harsány hangon kiáltám Széchenyinek a kitűzött «*fehér*» jelszót. Én sohasem láttam oly kitörő kedvét Széchenyinek, mint ez estéjen.»

Úgy látszik, hogy *Széchenyi* sokkal többet és jobban érzett még ekkor is *Wesselényi* mellett, mint a mennyit naplója elárul. És ez nagyon természetes. Ha a politikában el is váltak útjaik és ha eltérő nézeteik miatt volt is közöttük kisebb-nagyobb súrlódás, szíveik sohasem hasonlottak meg. Nem pedig azért, mert mindenik tudta a másik felől, hogy szándéka tiszta és nemes.

Wesselényit gróf Wurmbrandttal vívott párbaja a dicsőség és népszerűség tetőfokára emelte. Nekem magamnak mondotta el koszorús költőnk, *Jókai* Mór 1903 január 23.-án, a nála történt látogatásom alkalmával, hogy a mikor Wesselényi Pozsonyba visszajött és először megjelent a dunaparti sétányon, az ifjúság tömegesen követte az egyszerű fekete magyar ruhában sétáló *Wesselényit* és boldog volt, a ki megcsókolhatta ruhája szegélyét.

Magam is, mondotta Jókai, ki ekkor mint 13 éves fiú Pozsonyban tanultam, közelébe furakodtam s ruhája szegélyét szintén megcsókoltam. És örökkön örökké sajnálom, hogy ama szándékomat, hogy ezt a nagy férfiút valamely önálló munkában megörökítsem, a változó idők beálltával meg nem valósíthattam.

WESSELÉNYI ÉSZAKOLASZORSZÁGI UTAZÁSA 1836-BAN.

Alig heverte ki *Wesselényi* a gróf *Wurmbrandttal* vívott párbajban kapott sebeit, már is arra határozta el magát, hogy *Zágráb*, *Fiume*, *Triesten* át Lombardiába (a mai Északolaszország) megyen, mely akkor *Velencze* és *Lombardia* alkirályságok neve alatt még a *Habsburgok* uralma alatt állott.

Wesselényi tudvalevőleg már kora ifjúságában *Pataky* Mózes és *Döbrentey* Gábor kíséretében járt egy ízben a kéklő *Adria* tündérszép partjain, de akkori útja még nevelői felügyelet alatt történt, s így csak annyit látott és tapasztalt, amennyit egy serdülő ifjúnak lehet és szabad. Most férfikora delén újra vágyott a bűvös *Itália* kéklő ege alá.

Pestről május 23.-án indult kocsival *Sümegre,* a hol az ősz *Kisfaludy* Sándort látogatta meg. Onnét *Deák* Ferenczhez ment Kehidára, majd Deákkal együtt annak sógorához, *Osterhuberhez* Pusztaszentlászlóra, a hol víg barátkozás közepette majd egész hetet töltött.

Május 29.-én indult el Pusztaszentlászlóról és 30.-án érkezett *Csáktornyára.* Junius 1.-én *Zágrábban* volt, de ott meg sem hált és junius 2.-án érkezett Fiuméba. *Fiuméből* összejárta a közel fekvő szigeteket és szebb partrészleteket és részint

gyalog, részint apró hegyi lovakon megmászta az érdekesebb sziklacsúcsokat és váromladékokat.

Barangolása Fiume környékén tíz napig tartott; junius 12.-én visszatért *Fiuméba* és onnét egyenesen *Triestbe* indult, a hová junius 14.-én meg is érkezett. *Triest* környékén ép úgy, mint azelőtt *Fiuméből,* számos kirándulást tett. Igy többek között elment *Lipiczára*, megnézte ott az uralkodóház világhírű ménesét.

Junius 18.-án érkezett *Velenczébe* és 24.-én *Milanóba*, a hol legtöbb időt töltött. Milanóban értesült zsibói jószágigazgatójának, *Kelemen* Benjáminnak utána küldött leveléből arról, hogy az országgyülési ifjak ellen megindult a hajsza és hogy a fiatal *Lovassyt* elfogták. Ez annyira bántotta Wesselényit, hogy útját nemsokára félbeszakította és visszatért hazájába. Wesselényi eme útja két teljes hónapot vett igénybe: *május 23.-tól julius 23.-ig.* És bár a nagy férfiú az úton szerzett benyomásait mindenütt mesteri tollal örökíti meg, helyszüke miatt a nálam másolatban levő naplója nyomán csupán annak 1836 junius 1-től julius 1-ig terjedő részét ösmertethetem utazásának.

NAPLÓTÖREDÉKEK*

BÁRÓ WESSELÉNYI MIKLÓS OLASZORSZÁGI UTAZÁSÁBÓL.

1836 junius 1-től 1836 julius 1-ig.

Junius 2-ika Csötörtök: Itt vagyok *Fiuméban.* Soha sem tapasztaltam annyira, mint most, minő szorosan van a lélek a testtel összekötve, ennek köszönhetem, hogy egészen érkeztem ide, különben vagy szét válván s szét hullván testem, szegény lelkem csupaszon marad, vagy a lélek rázódik ki a testből. Kényesség ellen szer, vagyis jobban büntetés gyanánt nem lehet külömb, egy oly szekérnél, milyennel jövék. Kegyetlen rázásai közt sokszor felfogadtam, hogy mihelyt *Fiuméba* megérkezek, lakolnia kell, s tűzzel

* «Egy napi könyvet kell tartani annak, a ki életét, mint egy *egészet*, át akarja fűzni tekintetével, a a múltat használni kívánja a jövendőre és jelen valóra. De midőn létének tragicomoediájából egy jelenést jegyez fel s utazásának történeteit írja, ne forogjon sem annak valaki előtt való felolvasása s a Sajtó alá való menése eszébe, különben a maga mentségére és nem tulajdon tanúságára ír.» Ezen szavakkal nyitja meg 1821 szeptember havában Wesselényi naplójának I. füzetét és eme elvéhez mindig hű maradt, mert ő naplójában is őszinte volt.

vesztem el, de már hogy épen vagyok itt, s mivel az utat is oly derekasan kiállotta, szelídültem iránta, s ha lehet, csak eladom. 29-ig Letenyéig az Osterhuber lovai vittek ; midőn ezen szépecske helységhez — hol özv *Czapárynénak* van egy kastélya — közeledtünk, s az erdős vidékből egy tetőre értünk, nagy füstöt láttunk ; egy közel lévő, csakugyan *Czapáryné* által birt falu égett ; ember, ló, minden ott volt Letenyéről, s sokáig kellett várnom, míg a tűz megszűnvén, lovak kerültek elő. *Letenyénél* szép s termékeny térség nyílik. Sok rétség, kaszálók s berkek. A Mura vizén kompon mentünk át. Az egész Muraköz jól mívelt s gazdag vidék ; kár hogy nem magyarok, hanem többnyire horvátok lakják. Már alkonyatkor értem Csáktornyára ; hamar kapván lovakat nem mulattam, s az emlékekkel gazdag vidék s a *Zrínyiek* régi lakjának képük úgy lebegtek el előttem, mint magok azon idők, tettek, viszontagságok, bűnök és erények a történetek évkönyveit átolvasónak fel nem vidámult lelke előtt. *Varasdra* 10 óra felé értem ; meglehetős fogadót s vacsorát tanáltam. *Varasd* előtt széles fahid visz a Dráván keresztül ; itt már sehol nyoma sincs magyarságnak. Postán folytattam utamat. Kellemetlen hideg időben indultam reggel 3-kor. *Ostriczon*, *Breznitzán* váltottam lovakat, *Sz. Ivánon* reggeliztem, onnan *Popovitzon* át *Zágrábba* értem, rút, hideg esőben ; ki sem szállottam a nemzet elleniség ezen tűzhelyén. Zágrábnak vidéke igen szép ; közel egy szép erdő, mely kellemes sétáló ; a hegyeken csinos mezei lakások. A Száva, melyen nagy fahíd vagyon, szép berkek által eleven alakú. A föld termékeny, mezei gazdaság jó karban látszik lenni. A hideg itt korántsem tett annyi kárt, mint a Dráván túl. Inkább gondolhatná az idegen ezen tájékon járván, hogy az Isten tudja minő idegen tartományhoz, mintsem Magyarországhoz tartozik. Az országgyűlési fogadkozások s kifogások, a várakozás, s időengedés értelmében, csak nem akarást fedező ürügyök. Egy lépést sem hiszem, hogy tennének, s legkisebb sem látszik, mi a magyar nyelv honosodását mutatná s eszközölné. Azt hiszem, jelen az idő, melyben tisztába kell jönni : akarnak-e a horvátok bírni azon polgári alkotmánynyal, melyet csak magyaroknak s magokat azoknak vallóknak lehet birniok, — vagy pedig horvátok akarnak maradni ; ezen esetben meg kell Magyarországtól válniok, s ám legyen akár horvát imperium belőle. Így nem maradhat, így Magyarországnak a többit is bénító, betegítő s gyalázó része. Lehet-e tagja az a magyar szent testnek, a magyar nemzetnek, mely a magyarnak nyelvét el nem fogadja, s fiai közül egy pár millió előtt vallás mián be van zárva ? A vármegyéknek ez iránt egyetértéssel s elhatározottsággal kell felszólalniok. *Rakovpatakán* (a horvátok Rakopotoknak mondják) keresztül *Jászkára*

még jókor megérkeztem, de a rázást mára megelégelvén, tovább nem mentem. Írni is szándékoztam, de egy károlyvári kereskedővel s a fogadósnak igen módos és ügyes leányával elbeszélgettem az időt. Még jókor reggel vala, midőn *Károlyvárra* érkeztem. A Wodianertől hozott ajánló levelek közül az egyiket kézbe adtam. Tschoppnál 1000 c. frtra aszignalt ezen pénzt nem vettem fel, s a levelet sem adtam által, hanem Triffitschtől vettem fel 500 c. frtot. Assignatiomat elküldöttem a nagyon messze lakó comissariushoz, vissza küldötte, mert magyarul van, s ő nem ért magyarul ; resteltem elmenni hozzá capacitálására, hanem írtam neki egy félre nem érthető levelet, mire a lovak is csakhamar megérkeztek. Rút esőben indultam a Ludovica szép útnak, s egybe ázva s elfázva értem még jókor *Moravitzára*, hol jó szállást kapván, tovább nem is mentem ; ezen út főigazgatója Strecsko is ott hált. Gen. *Vukasovich* volt ezen út első építője, ki azt már akkor épen azon móddal kezdette épiteni, mint a *Makadám* nevéről nevezett utak vannak. Szép és nagyszerű munka; vannak 20—30 öl magasságú kőrakások, melyek a meredek oldal felől az utat tartják; minden 20—60 ölre nagy négyszegű kövekből tűzhely-formák vannak rakva, melyeken az igazításra szolgáló apróra tört kövek állanak. A hegy felől darabról darabra kúthoz hasonló helyek vannak, hová minden víz foly, s az út alatt keresztül van bocsátva. A mértföld 16 részre van osztva (hogy miért nem 10-re vagy 20-ra? nem tudom) s mindenütt a távolságot mutató kő áll ; a magasság is sok helyt fel van jegyezve, melynek maximuma (Merzla Voditzán innen) 2936 láb a tenger tükrén felyül. *Károlyvártól* darabig, sőt egész *Bosancziczig,* hol egyszer lovakat változtattam, igen jó karban tanáltam az utat; de azon innen mind rosszabb ; sok helyt ki van kotródva s irtóztató rázós. *Strecskó* is panaszolta, hogy a Társaság, mely az útnak birtokosa, nem szán elég költséget az igazításra ; ő azt mondja, hogy a társaság nagy deficitbe van, de ezt némelyek tagadják. *Károlyvárt* elhagyva, hamar kezd az út hágni, s jól mívelt, de nagyon köves hegyek közt menve a *Dobra* völgyébe száll ; itt a hosszú fahídnál van a fővámház. Ezen völgyből mind hág az út, míg jobbra a *Kulpának* sziklák közti folyása meglátszik. Az út mellett az erdők el vannak pusztítva s jó szélesre jobbról balról ki vannak irtva. Ámbár nemcsak köves, de szirtes a hely, mégis a sziklák közt a legszebb gabonákat láthatni. Lóhere igen sok van, s gyönyörűen tenyész. Szöllők, gyümölcsfák, veteményes helyek közt menve csaknem mindenütt egy nagy kertben látszik az út facsarogni. *Bosancziczon* teljességgel nem tudtam az emberekkel szólani, végre a magányosan álló s meglehetősön puszta fogadóban a fogadós leánykájával tolmácsoltattam ; ezen magányos helyben,

s ily rút faj emberek közt meglepett ezen mintegy 11 esztendős gyönyörű kis leány, jól beszélt olaszul s németül, s olyan volt, mint egy szép virágbimbó a vadon sivatagjában. *Bosancziczon* innen már zordonabb a vidék, a hegyek még nagyobbak, a szirtek meredekebbek ; mégis sok a mívelt hely ; a nagy föld tölcsérekben, melyek sűrűn s egymást felváltva vannak, s melyeknek felső diaméterek 20—200 öl, a ritkán meredek oldalok gabonát, a fenekén lévő kis tér pedig többnyire kendert vagy lent, még pedig szépet terem. Itt még szöllők is vannak, s némelyek oly meredekben, hol egy sík téri lakos lenézni is alig merne. Ide nem messze van *Nugentnek* kastélya s lakása. Igen szépen fekszik egy meredek szirten a Kulpa sebess hullámi felett a severini kastély, hajdon a *Frangepanok* birtoka ; szembe már *Corniolia*. *Moravicztől* kezdve mind vadabb kezd a környék lenni, sok helyt a sugár fenyők tetejére magosról néz az utas le, a kősziklába vágott út védfallal ellátott széléről. *Moravitzről* jókor indulván, *Skrádon* váltottam lovakat, ezen innen értem *Mirzla Voditza* tájékán az út csúcsára. Szél és zordon idő volt, vagy két helyt havat is tanáltam az út mellett, nehány nap előtt, mint mondják, araszos hó volt. *Lokvén* váltottam utoljára lovakat. Már darabot lejt az utas, midőn meszszünnet a tengert megpillantja. Szép látvány, de korántsem oly szép, mint *Oprecsinánál* Triest felett, ott valóban a tenger az az egy végetlen víztükör ötlik szembe, itt csak egy nagy tó, mert a szigetek s az istriai földnyelv korlátolják a látást. A hegyekről leszállva, egy darabot teren megy az út, de ezen tér ködarabokkal van beterítve. Ezen teret *Grobniknak* hívják ? Erről az a rege, hogy IV. Bélát itt szorították meg utoljára a tatárok, ő a boldogságos szűzhöz folyamodott s ez a hegyekről a tatárokat kőesővel verte öszve. Ezen teren keresztül menve szelídebb a vidék, szőllők, fák, kertek s kerti épületek, de a levegő is szelídebb lett, mi nekem nagyon kellemes volt, mert a hegyeken annyi szél és hideg gyűlt volt belém, hogy azt szekerem, — bár mi hatalmas rázó gépely is — ki nem tudta rázni belőlem. Az újra hegynek menő út, szép szőllők, gesztenye s más gyümölcsfák közt hajolva az úgynevezett porta ungareséhez visz, hol az út két szirt kivágása közt megy ; innen Fiume, a tenger s a mélységben a köveken keresztül tajtékzó víz igen szép képet alkotnak. Egy szép épülethez érve *NAPOLEON* felyülírást látok; meglepve nézem figyelmesebben s úgy látom, hogy *fogadó*, di Gaetano Napoleoni, — mondják, hogy a vendéglős feleségét is Mária Luisának hívják. *Fiumében* a Fekete Sashoz szállottam. Ablakaim a tengerre. Nem csekély éldellés volt a szép csendes vizet nézve, szép lanyha meleg levegőt szíva, jól megmosdva s szép cseresznyét éve kényelmesen ülni ablakomban,

s ezen éldellésnek egyik nem kicsiny része volt, hogy mégis kimenekedve éreztem magam döczögő szekeremből. 3-kor érkeztem, de csak 5-kor mentem ki szállásomtól. *Ürményi* szívesen fogadott,* de csak látszott s látszik, hogy az ő, ki Pozsonyban nem mert ebédre hívni. Fiume sokat szépült azon 21 év óta, hogy én nem láttam. Épült, csinosodott, töltés által egy új piacza támadt, melynek *Ürményi-piacz* a neve. Most igen jó és széles trottoirejai vannak; sár s por soha sincs. Ezen szépülések részint *Ürményinek*, részint annak tulajdoníthatók, hogy a városnak vármegyei állása lévén, jövedelmi felől szabadon rendelkezhetik. Ezen jövedelem, mi a városba jövő minden italokra, vagyis liquidumokra (még az olajot is oda számítva) tett adózásból gyűl, mintegy 70 m cftrra megy. Megösmerkedtem *Császárral, Breierrel, Horchival;* ők elvittek az itt lévő két casinóba ; ezek valóban megleptek, mind a kettő igen szép, de kivált az egyik, melyet kereskedők e végre építettek, igen elegans. Másnap Úrnapja lévén, az egész város az utczákon volt ; idegent keveset láthatni ; szép leányt vagy asszonyt alig láttam vagy kettőt. *Michalovicscsal*, ki reggel már felkeresett, felmentünk a tersattói régi várba ; ez is a *Frangepanoké* volt ; felséges kilátás van a magas tetőről. Különös érzés volt a múlt idők veszélyeinek s gyászának érzetében elmerülve, alatt a városban hallani a katonai muzsika kar német marsait. Ezen vár most *Nugenté*, egy temető helyet épít magának egy régi tömlöczből, s egy bástyából egy múzeumot képei s szobrai számára, de még nincsenek készen; külömben romlik s pusztulóban van a hajdonkor ezen szép emléke is. A természet vette ótalma alá, mit az emberek gondatlan érzéketlensége enyészni hágy, s a meztelen álló mohos falakat a szép epheu sűrű lepleivel fedi. Sok fákat láttam felmenve, melyeket nem ismertem, de itt bajos ez iránt okulni, mert már többeket kérdeztem fák s bokrok iránt, de vagy épen nem ösmerik, vagy csak olaszul tudják nevöket. Fenn több babérfák vannak s szép fügék, mi itt átaljában bővségben van. A franciscanusoknak van fenn klastromjok, vagy 30 kapa — s mangeta- — (azaz kasza) kerülő hízlalja itt magát; ezen szegény kolduló szerzetbeliek itt gazdag jószággal vannak ellátva ; kertjök tetejéről felséges kilátás vagyon. Fenn lakik egy plébános és szobájából gyönyörű látás. Ezen pap „einer der guten Wicken" — neve *Wis-*

* Ürményi Ferencz, a Dunántúl legrégibb magyar nemesi család ivadéka, született 1780 november 20-án, meghalt 1858 február 12.-én. 1824-ben Fiume kormányzójává lett kinevezve, mint ilyen tagja volt a magyar országgyűlés felső táblájának 1825-ben, 1830-ban, valamint a későbbi országgyűléseken is. 1813-ban koronaőrré lett megválasztva és e méltóságát a magyar alkotmány eltörléséig viselte. Fiume felvirágoztatása körül nem csekély érdemei vannak.

ner — igen joviális ember, jó borokkal s liqueurökkel tractált. Ebéden Urményinél voltam ; d. u. a lövőkertben, ez is igen szépen fekszik. Estve *Horchi Menierhez* (az itteni papiros-fabrica egyik birtokosához) vezetett. A társa, *Smith* most Angliában van. *Meniernek* felesége igen mívelt és ügyes asszony. Ott volt G. *Lichtenberg* nagyon szép feleségével, a hosszú *Nádasdy*, ki darab idő óta, mint királyi biztos van itt, s mások. Itt már közeledik az életmód az olaszhoz, későn kelnek fel, inkább csak estve járnak ki, s későn feküsznek le, én is egy óra felé kerültem haza. A 8-ik reggel 4-kor már talpon voltam, mert *Breierrel* a *Horchival* jókor *Bukariba* szándékoztunk hajón menni, de nagyon esvén, szekeren mentünk. Az út egy hegyen vive keresztül a *Drága* völgyén megy, ez szép és termékeny ; ezen kívül csak egy darabocska helyek vannak a város körül, hol kevés föld gyűlvén vagy gyűjtetvén a kövek közzé, gondosan tartatik kőfallal s fáradságosan míveltetik, de mégis az egésznek déli alakja van s a vegetatió igen jó, minek a szelíd levegő az oka ; ritkán van hideg, hó szinte soha. Bukari a tetőről igen szépen látszik, egy öböl fenekén van a hegy oldalában két felől szöllők s kertek, de a melyből minden arasznyi a mostoha természettől a' szorgalom erejével van kicsikorva. Grádics forma kőrakásokon van egy két öl szélességű föld s ezen állanak a tenger szélétől szinte a tetőig a szőllők. Bukari épen olyan gazdag jó ivóvízben, mint Fiume, mind a két helyen több oly források vannak, melyek kibuzgásoknál már egy-két kő hajtására elégségesek és ezek benn a városban s minő jók és hidegek. *Bukariból* csónakon *Portoréba* mentünk. Bukari nem kikötőnek való. Öble szép, nagy s elég mély ugyan, de a bémenetel keskeny és szirtes. Porto-Re ellenben igen szép kikötő ; ezt VI-ik Károly építette ; de ez édes víz nélkül szűkölködik. Megnéztük a most épült gőzfregattát (Mária Anna) 160 láb hosszú, de keskenyebb a Zrínyinél, csak 6 kicsiny ágyúja lesz s a közepén egy forgatható nagy ; igen szépen s csinosan van építve. A gőzgépely hozzá Mária-Czellben készíttetett, két angol által, de ide még nem érkezett meg. Felmentünk a tetőn lévő várába a Frangepaniaknak : ez most kórház, s hol hajdon pompa s vígság közt hatalmas dynasták éltek, ott most fekélyesek feküsznek. Ezen egykor pompás, s még egészen épen álló négyszegű várba belépvén, legelőbb az udvar közepén álló kút tűnik szembe, a *Nádasdy* és *Frangepani* czímer van rajta ; a négy bástya közül az egyikben (bemenettől szembe balra) volt a márvány ház földin s felette a szoba menyegzetén azon rózsa kirakva, mely alatt az öszveesküdtek tanácskoztak, honnan a *sub rosa* mondás eredett. Ezen kerek szoba fekete posztóval volt — mint mondják — bevonva, s ez alá rejtette el magát a *Frangepani*

felesége — úgy tudom *Zrínyi* leánya* — egy nischenbe, hová a szobában mondott legkisebb szó is meghallik, s így lett ő árulóvá s a titok felfedezve. Ezen szobába is fekélyeseket tettek s épen egy undorító sebekkel borított fekszik ott, hol egykor a gonosz asszony állott. Ezen kórház egy gonosz betegség mián állíttatott fel, mely ezen környéknek sajátja. Neve *Skarlieva* egy ily nevű helységről. Hogy mikor kezdődött ezen betegség, nem járhattam tisztán végére, de 50—60 évnél nem igen régebben. Ez előtt még sokkal mérgesebb volt, de most irtóztató alakokban jelen meg. Kezdetben veress és viszketeg kiütések támadnak az egész testen vagy egyes részeken ; ezek fekélyekké válnak s lassan rágják és sorvasztják el az egész testet ; lassabban terjed s emészt, mint a francz vagy rákfene, de szintoly bizonyoson. Orvoslását most már bizonyosnak mondják ; azon orvos, ki ezen kórház felállítása óta (mintegy 40 év) ott vagyon, azt mondja, hogy mindjárt kezdetben a mercurius — de nem nagy mértékben — bizonyos gyógyszer ; de midőn a betegség el van harapózva, a mercurius ártalmos. Ezen betegség hasonlít a franczhoz abban, hogy magában, ragadás vagy örökösödés nélkül soha sem támad, és hogy a természet meg nem gyógyítja. Gondolatom szerint franczból és rühből van öszve vegyítve, s ezen vegyítés által egyik betegség a másikat módosította s részint enyhítette. Ragadóssága nagy, de igen sok kivételt szenved. A szülékről sem megy mindíg gyermekeikre át, és sokszor csak későn üt ki azokon, kiknek szüleik e bajban szenvedtek. Szeretném tudni a homeop. miként gyógyítaná e betegséget. Ezen kórházban most 100-nál többen vannak, de régebben sokkal többek voltak ; most a mortalitas vagy gyógyíthatlanság nagyon kevés. Kórház Fiuméban is vagyon, de nem ezen betegség számára ; sőt nemcsak betegek, hanem szegények s ügyefogyottak is felvétetnek ; dolgozó házak vannak az arra alkalmazhatók számára, azon kívül bolondok s tanált gyermekek háza is vagyon ; mindenben igen szép rend és csinosság. Ezt *Ürményi* építtette ; általjában ő igen sokat tett itten. Nagyon is szeretik őtet itt, mutatta azt az egész város, midőn egy pár héttel ezelőtt megérkezett. Ellenben *Almássyt,* — ki az Ürményi távollétében kormányzott — nem állhatják ; *Meichanovics* neki segédje s fő tanácsadója, s ezért örvendenek, hogy

* Wesselényi tévedésben van. Zrínyi Péter és Frangepán Ferencz ugyan sógorok voltak, de akként, hogy Zrínyi vette el Frangepán egyik nővérét, Katalint; ellenben a Frangepán felesége egy franczia marquis-nő, De Noro Júlia volt. Az összeesküvést nem is Frangepánné, hanem Wesselényi Ferencz jószágigazgatója, Bory Mihály fedezte fel, sőt ez bírta reá a nádor özvegyét, Széchy Máriát is, hogy az összeesküvőknek a férje hagyatékában talált leveleit a bécsi udvarnak kiszolgáltassa, mit aztán 1669 márczius havában meg is cselekedett.

belgrádi *új* consullá tétetvén, innen elmegy. Portoréből vissza evezvén, mi kevéssel tartott egy fél óránál többet, a felhők között lévő napnak némely sugárai kifejlettek, s Bukarit gyönyörű világításban tűntették fel. Portoréból jövet egy muszka hajón reggeliztünk, a kapitánya kurlandi; gabonát hozott Odessából. Bukariból megint szekérrel jöttünk vissza Fiuméba, egy Smaits nevű kereskedő, — Medanichnak, ki a József-huszároknál szolgál, sógora, — velünk jött; igen jókedvű ember. Ebéden *Tosoninál* voltam, igen víg ebédünk volt; kérésemre mind olaszoson készített halakat ettünk. Itt sok jóféle hal vagyon, de még keveset ismerek belőllök; a legjobb a tonina, ezzel jócska kereskedés is űzetik, fogása haszonbérbe van adva. Fogása rendes: a parton egy 10—12 öl magos fa van a tengeren felébe hajolva felcsinálva, erre lajtorja visz, tetején örökké egy ember ül, ki jelt ád a parton lévő társainak akkor, midőn a toninák csoporttal — mert úgy szoktak járni — az örökké félholdba felhúzott hálókon belől jöttek; éjjel is foly ezen halászat, ekkor kötél van a hálók felett oly móddal elhúzva, hogy midőn a halak seregestül a félholdba bemennek, abba bele ütköznek, s ezt a strázsán lévő ember észre veszi, mivel a kötelen tartja kezét, vagy ábrázatját. Jó hal a bruncin, borbon, mole s scombri; ennek fogása igen szép látványt okoz; estvénként egy hajóra száraz fenyőből tüzet raknak, a scombrik, melyek seregestől járnak, ezen világosság után mennek s így kerülnek hálóba, ilyen úszó tüzeket gyakran sokat láthatni a város előtt. Czápa is jelenik meg olykor, s nem rég is faltak fel egy pár embert; ezért az úszást sem tartják bátorságosnak, engem is ijesztenek, de azért ha csak egy kicsinyt melegszik a víz — most még nem gondolom, hogy 10 gradusnál több volna — neki fogok fekünni. Az apró sardellák igen jók rántva. Fognak nem mesze Fiuméhoz némelykor tengeri borjakat s tekenyős békát is. Tekenyős békát láttam egyet, mintegy két mázsás volt, s még elevenen tartották, még pedig étel nélkül, mint mondták azért, hogy hitványkozzék, mert kövéren nem oly jó a húsa. A papiros fabrikát néztem meg délután. *Menier* a legnagyobb szívességgel mutatott meg mindeneket. Az emberi találó észnek valódi diadalja ezen szép munka. Igen nevezetes egy gőz vízszivárvány, mely ember vastagságnyi vízoszlopot nyom fel egy kútból. A fabrica a *Recina* vizére van építve, mely nem igen messziről ered, s a magas sziklák közt habzik s tajtékzik keresztül, ez hajtja a különböző erőmíveket mozgató nagy kereket, melynek vasból vannak három sorral egymás mellett a vízfogó ládái; a víz egész ereje van használva a nélkül, hogy a forgásban annak nehézsége legkisebb akadályt is tenne. Miután a már sortirozott rongyok igen egyszerű gépely által (hasonlít valamennyire egy szecskavágó-

hoz(apró darabokra vágatnak, ezek gőz által nagy kádakban megfőzetnek, ezt követik a fejérítések, mely büdöskősavany s egyéb szerek által történik ; a már megfejérített pogácsák ekkor a keverő kádakba jönnek ; ez is igen elmésen van elrendelve, egyikből a másikba foly, s midőn a folyadék egész fainságát megkapta, azon gépelyre megy, mely több finom rézfonadékú sziták felett, s több cilindereken keresztül véve, a végén az egészen kész s egészen száraz papirosat tekeri végbe. A fabrica két magas szirt közé van szorítva, inkább sajtolva, minden hüvelyknyi hely használva van, s még virágok s fák számára is van a szikláktól egy kevés hely nyerve. Több mint száz embert foglalatoskodtat ezen fabrica. Hétezer mázsa rongyot dolgozik fel, s annyi munkája van külföld számára, hogy nem győzi. Nemcsak kedvező pártolást, sőt jutalmazást érdemelnének felállítói ; a helyett most kettős vám terheli ; a rongyért, melyet Magyarországról s másunnan is hoznak, 1 frt. vám (kivévén 3 m. mázsáért, mennyit a kormány nehány krajczár vám mellett enged behozni) a kiviteliért a papirosnak hasonlólag vám. A mi Magyarországra jön, az is vámot fizet, mivel Fiume mint szabad kikötő, külföldnek nézetik. A papiros-fabrica mellett veszi a Fiumara eredetét : egy megmérhetetlen mély tócskából forr fel hideg és bő vize, már közel több köveket hajt ; ez valóban természetes artesiai kút. Este muzsika volt az *Ürményi* lakása előtt. A kis városnak (népessége) lakosi olasz mód szerint inkább este járván ki, annyi ember gyűlt egybe, hogy sokkal nagyobb városnak is számot tett volna.

4-ikén reggel jókor Smaitscsal *Martinskitzába* sétáltam, ezen Lazarettet is Ürményi készíttette, igen szépen s ügyesen van elrendelve, fekvése s helyzete is nagyon kedvező, bő s igen jó vízforrásai vannak ; de az hibázik, mi egy Lazaretnél legelső, t. i. a jövő-menő hajók. Másutti ily intézetekre s az azokban lévő életre s mozgásra gondolván, szomorú látvány az itteni holt csendesség. A magyar tengeri kereskedésre gonoszabb satyra nem lehet, minthogy ezen egyedüli Lazaretjének udvarán kaszált füvet láttam, s hogy — mint egy felügyelő beszélte — egy botanicus járt oda ritka füveket gyűjteni. *Fiume* kereskedése le van nyomva s alig létez ; lábra állhatását nem egy, hanem sok különböző okok gátolják. Kivivő kereskedés nem megy, mert communicatioi nincsenek, Károlyvártól van a Ludovica út, de odáig az ország különböző részeiből rossz vagy semmi ; másfelől nem is igen van az országból mit exportálni, mert majd minden articulusban felül vannak, s felül kerekedtek a külföldiek. Behozási, vagy átmenő kereskedés — mi *Triestet* virágoztatja — nem kaphat fel, mert már oda szokott s onnan nagyon bajos elvonni. *Ürményinél* ebédeltem. D. u.

úszni s járkálni szándékoztam, de az eső meggátolt. Estére a Casino Maritimoba voltam bálra meghíva. Számos s csinos társaság, asszony s leány sok, de alig vagy három szép.

5-ikén reggel jókor járkálni voltam szinte egész *Voloscáig*, szép vidék ; a tenger partján házak, szőllők s erdő is, a tölgyek alatt sűrű gyalog fenyő-bokrok vannak. Sok fülemüle, de nem énekelnek oly szépen, mint nálam, legalább nekem úgy tetszik, igaz, hogy a malibrán bájoló hangjai is bajosan hathatnának annyira igézőleg lelkemre, mint honi berkem estikéinek énekei. A part számtalan forrásaikkal gazdag, egyik szebb, jobb s bővebb a másiknál. Ebéden *Medanichnál* (kapitány Medanich unokaöcscse) voltam, jó ebéd, félig olasz, félig német, de jó magyaros töltött káposzta is volt. Egy özv. *Korticzáné* s annak Caroline nevü atyafia módos társalkodásúak voltak ; az elsőnek egy gyönyörű növendék leánykája, a házi asszony is ügyes fiatal asszony. *Medanich* — mint mondják — egy pár százezerig áll. D. u. a lövő kertbe — hol *Ürményi* tiszteletére mulatság adatott. Este 6-kor Celebrinivel s Császárral egy fogadott bárkán — 4 evezős — ùtnak indultunk, hogy 4—5 napot töltsünk a szigetek megnézésével. 10-kor érkeztünk *Veglia* szigetén Capricioba, ezen mezei lakást *Adamics* építette magának ; nem rút hely, de — mint mondják — egészségtelen. Hajósaink pechimolit s apró sardellákat rántottak ; jó vacsorám lessz vala, de ma ebéden füstös húst találtam enni s a mián gyomrom fájt, mi a téli rosszúllétem óta már nehányszor történt rajtam. Miután jócska mennyiség vörös bort ittam, s valamit a németnek is adtam, jobban lettem. Jó szobákat s ágyakat kaptunk, de reggel rút esős időre ébredtünk fel. Midőn a szikra kicsiny s szigorú lovacskákat, — melyekkel a szigetet meg kelle járnunk — megláttam, nagyon elszomorodtam. Csaknem természetesebb volt volna, hogy én vigyem a nálánál sokkal szélesebb hátamon ezen kis állatocskát, minthogy ő hordjon engem. De mit nem képes elhordani a megnyergelt s zablázott két és négylábú állat. Egy kis szeméremmel, de még kisebb bizodalommal felülék s a hegynek fogánk. A szikra lovacska reménységem felett vitt. Előbb *Castel Muscioba* mentünk, keresztül egy erdőn, melyben — mint e szigeten mindenütt — sok kásia terjesztette viráginak kedves illatját ; nem messze útunktól egy nagyocska tavat láttunk, ebben sok vad réczét mondanak — kivált télbe — lenni, s olykor hattyú is van rajta. A völgy mélyen visz, a nagyon köves út szőlőkkel s szántóföldekkel telve. A régi vár nagy s szép lehetett, most nyomorult szegény parasztok lakta rom; vagy 8 pap is lakik benne, egyiknél kávéztunk s puinét ettünk. A nagy szél s eső, mely ideérkeztünkkor kezdődött, szűnvén, útnak indultunk. Csupa kőből

álló úton s köves földek s bokrok közt mentünk egész *Vegliáig*. 3½ órát lovagoltunk. Császár lovagláshoz nem lévén szokva, igen megszomorodott állapotban folytatta útját. Vezetőnk hegyen fel, hegyen le gyalog velünk tartott, s még kergette szóval, vesszővel a lovakat. Ezerekért nem adnám, ha magamévá tehetném lábait. És ezen fáradságának s a 3 lónak bére összesen 4 frt volt. *Vegliában* a Celebrini unoka öcscséhez (csakugyan Antonio Celebrini) száltunk. Igen jó ebéddel vártak: jó kövér tehénhús, — még pedig kis tarja, az én kedvencz falatom — zöld borsó, articsóka, jó báránysült s puine, ez olyan mint a jungáta, szegény anyám gyakran emlegette. Veglia városa az egész szigettel együtt a *Frangepánoké* volt. 1300-ban vesztette el Frangepán János, midőn az a velenczések birtokába jött.

Egy Frangepán-leánynak van itt temetője s egy keresztet is mutatnak, melyet egy Frangepán ajándékozott a vegliai szentegyháznak. Délután Cassionéba csolnakáztunk ; ez szép fákkal zöldelő gyönyörű kis sziget egy öböl közepében. Franciscanus klastrom van rajta. Megnéztük a templomot s könyveiket. Hallottuk volt, hogy itt valami régi magyar könyvek lennének, de nem találtuk, Fülemüle-énektől kísérve eveztünk el, s eleven Bórával értünk vissza Vegliaba.

7-ikén Kedden. Jó olasz ágyban jól kialuvám magamat. Jobb szelet remélve délfeléig vártunk. Veglia nagyon köves, vagyis kőből áll, de nem terméketlen. Búzája s rozsa igaz, hogy most ritka, de ez a mostoha időért van ; különben a vegetatio mindenben buja. Különös ekéjek van ; a melylyel elébb szántanak, olyan mint az exstirpator vasa, a másik csak a lapos vasból áll, éles vasa (Vorschneid Eisen) egyiknek sincs, sem pedig taligája. Szöllője ezen szigetnek sok van ; részint 6—10 ölnyire sorok vannak ültetve, egy tő 1—3 ölre egymástól, a szőlőfa többnyire embermagasságnyi girland-formában vannak egymáshoz húzva olasz módra, a sorok közti hely török búzával, borsóval vagy babbal van bevetve. *Veglia* (a város) körül karó nélkül tőkére vannak mívelve, mint Magyarország némely részeiben. Bora veress, lágy és nehéz, mint az olasz borok átaljában, de házi gazdánk igen jó veress és fehér bort adott innunk, melyet ő két különös fajszőlőből készít oly móddal, hogy a gerezdeket leszedvén, 5—6 hétig tartja s azután szűri meg. Piros pezsgő bort úgy csinál, hogy a szemelt szöllőből készült mustot keményen befojtja, s úgy tartja, míg megtisztul ; de hogy így miként tisztul meg s miként válhat forrás által borrá, azt nem tudom. Bukkariban s Fiuméban, a vale di dragában s több helyeken is csinálnak fehér és vörös pezsgőt. A Bukkariban termőt Vodiczának hívják, mivel oly fehér, mint a víz. Veglia sokat kap a

fájából, tűzi fát visznek Velenczébe, hajókhoz is szeretik, mert nem magas, de vastag görbe tölgyei vannak, mit a hajók oldalaihoz használnak. A tölgynek itt (valamint a többi szigeteken is) több nemei vannak ; az egyiknek hosszúkás levelei nagyon reczések, mintha mind egybe lennének szaggatva, ezt cervatonak hívják, a másfélét ruveranak s querconak : mindegyiknek sokkal símább a haja, mint a mi tölgyünknek ; a mit querconak hívnak, annak valamivel darabosabb, de mégis korántsem olyan, mint a mi cserfánknak. Mind nagyon hamar nőnek, s 8 éves fa van 4 hüvelyknyi diaméterű is. A kőrisnek is különböző nemei vannak. Itt s Fiume körül mindenütt egy szép féle, nagyra növő fa van, levele világosocska zöld, síma, hosszúka, kevés reczéje, hája síma, kerek golyóbis nagyságú fekete babokat terem. *Lodognonak* hívják. Más nyelven, miként hívják, nem tudhattam meg. Horvátul Copriva. Több más, előttem ösmeretlen fákra is tanáltam, de sehol oly kevés faismerő embert nem láttam, mint ezen környékben, s így kérdésim sükertelenek maradtak. Jásmint is láttam. A babér vadon nő az utak mellett, mint nálunk a kökény. Láttam vad Sz. János kenyeret is. A szederjnek itt veres virága van. Nagy bőségében van a tövísnek egy nálunk nem létező neme, levelei sötétzöldek, de úgy állanak ágaikon, mint az akáczé. Sok különös vad virágok s növetények ötlöttek szemembe, de botanicus nem lévén, csak látásokkal maradtam. (Nevezetes a buftalmum salicifolium, itt astramontana, minden mérges marások, főként a viperáé ellen igen hasznos.) Erre itt nagy szükség is van, mert kígyókkal telve a sziget. Mondják, hogy van egy füles kígyó is (?). Nagyon mérgesnek mondanak egy egér nemet : toporagna, vagyis egérbéka. Fügefa itt is sok van, de az idén első termése (Fiori di Figi) csekély. Olajfa nagy számmal, ez legnagyobb jövedelme ezen szigetnek, csak Dobasnitzán — hol Celebriniéknek van birtokok 1500—1600 mázsa szokott teremni. Ló sok s szarvas marha is, mind felette kicsinyek ; ezek télbe nyárba künn járnak. Júh s kecske is felesen. Jobbágy nincs, de sok szegény, kik a birtokosoknak szöllőit, földjeit felibe mívelik. Az adózás ausztriai mód szerint sok és terhes. Ezen sziget a triesti kormány alá tartozik. Vad felesen van, nevezetes a kövi tyuk (Steinhahn). Igen sajnálom, hogy most nem ideje lövésöknek. Ezek folttal vannak, a mint a foglyok, vadászatjok ideje s módja is ugyanaz, a legsivatagabb szirtes oldalakon laknak, lehet egy nap 5—10 lőni. Szalánka, nyúl és fogoly is van, róka pedig sok ; tengeri nyúl egy közel fekvő puszta szigeten Scoglion nagy számmal találtatik. *Veglia* városának a Besca felé vivő útról szép fekvése van, a régi várfalak téli zölddel s ephaival borítvák. Ezen déli vidékeken az emberi míveket, midőn az emberektől elhagyat-

nak, a természet veszi ótalma alá, s zöld lepleit vonja rájok. Vegliából ebéd után elevezvén, a part mellett maradtunk, mely helyenként szép s óriási szirtokból áll. Besca Vechiat elhagyván, jobbra fordultunk s jó szél vitt *Arbé* felé. Szépen látszottak balra a dalmatiai fejér sziklás hegyek, hólepte tetejökkel. *Zenget* láttuk, csekély kis hely. Jobbra puszta sziget (Scoglia) Cormato, hol sok cucalik költenek. Este 8 órakor értünk Arbéba, ezen szigetnek kellemes tekintete van. Lopranonál száltunk földre, s ezen nehány elszórt házból álló hely papjához mentünk ; szegény, de víg ember, szívesen látott: honi Pfodsajttal s bárány tokánynyal vendégelt, de ebbe fahéj s olaj volt. Reggel 3-kor felkelvén, gyalog mentünk *Arbeba* 7. Miglia; 2 óra, $3^1/_4$ alatt értünk oda. Ezen szigetnek négy csinos völgye van, s ezek nem oly kövesek, mint ezen sziget többi része s a többi szigetek általjában ; földjök porondos, de nem igen termékeny. Nevezetes jövedelmét teszi ezen szép kis szigetnek a sertéstartás ; sertései aprók, de hízékonyak. Makkon tartatnak a jócska sok erdőkben. Különös tekintetet ad az erdőknek egy fa, mely legbővebben van : Elice (talán Ilex) croatul cernica ; levele csaknem hamuszín, olyan alkotású, mint a reketye fűzé ; a fa növése, kérge s — mint mondják — makkja olyan, mint a tölgyé. Ezen szigeten is sok kövityuk lakik. Itt egészen más az öltözet, mint Vegliában, ott mind feketében járnak, s a férfiak bő bugyogót, az asszonyok, midőn gyászolnak, sötétsárga keszkenyőt tesznek fejökre; de hogy a fekete öltözet a Frangepániérti gyász lenne, nem igaz. Az utolsó Frangepani, ki Vegliat birta, 200 esztendővel élt a fejevett előtt. Arbében az öltözet inkább dalmatiai forma. *Arbé* szép kis város, 2000 ember lakja, s az egész szigetet valamivel több 4 m-nél. Arbé, Pago s az azon alóli szigetek dalmatiai kormány alatt állanak, kevesebb adót fizetnek, mint a triesti igazgatás alattiak. Katonát nem adnak. A podesta (Spalatino, magyar nemes) birtoknokától következő oklevelek hiteles másolatját kaptuk ajándékba.

1., De. a. 1382. Decretum Elisab. reginae quoad injustitias per Stephanum Vegliae et Segniae comitem contra Arbenses usitatos.

2., De. a. 1390. Datum Sigism. regis confirmans electionem Nic. Gara boni in com. Arbensem.

3., De. a. 1395 datum ejusdem, confirmans electionem Nicolai com. Vegliae et Segniae in com. Arbensem.

4., De. a. 1400 datum ejusdem in merito confirmationis Nic. Gara.

Igen nevezetes más két oklevélnek láttuk másolatját ; egyik 1086-beli *Sz. Lászlónak* az Arbebelieknek adott diplomája, a másik 1111-ről szóló, melylyel *Kálmán* megerősíti a Crescimisius király

által a vallás dolgában az Arbebelieknek adott privilegiumát. Ezen s több más ilyetén okleveleknek eredetiei a kormány által Zárába vittetett most nem régiben ; nem tudom, azért-e, hogy a szigetek Magyarországhozi tartozása bebizonyítására használtattassanak vagy pedig azért, hogy e czélra *ne* használtathassanak. Ezen reggel hátom kezdett fájni, hihetőleg a tegnapi fahéj által felbojgatott aranyér következtében. A járásra nem múlt, sőt estve felé már csak alig mozoghattam. Arbéból Lusinoba mentünk, ezen nagyon hosszú sziget felette köves és sovány.

A triesti kormány alatt áll, valamint Cherso is. Olajon kívül semmit sem termeszt önszükségére eleget, mégis gazdagabb a többi szigeteknél, mert van kevés kereskedése. (Aloét láttunk a vár oldalában vadon. A régi falak oldalai szép kék és sárga virágokkal borítvák.) Lusino grande, hol ebédeltünk, most csak 200 lakosból áll. Kikötője szűk. Két szép temploma van. Az egyikben Titiántól egy szép kép. Ezen templomon következő csudálatos felírás van: Terribilis est locus iste: hic est domus Dei et porta coeli. — Lusin picolonak most 4000 lakósa van, egy órányira fekszik Osero felé Lusin grandétől. Kikötője nagy és szép. Szűk földnyelvvel van a kikötő végénél, a sziget többi részével egybekötve, melynek szélessége alig több 50 ölnél. A kellemetlen tekintetű szirtok mellett eveztünk, helyenkint fakeresztek állanak hajótörést szenvedtek emlékére. Szél nem volt (bonazza) s csak evezve haladtunk. Éjjel 12-órakor értünk *Ozeroba*. Ezen kis várost egy emberkéz-csinálta néhány ölnyi széles vízcsatorna választja el a sziget Lusino felőli részétől s csak ez teszi Chersot külön szigetté. A csatornán emelő híd vagyon. Ozero az ezen nevet viselő nagy hegy alatt fekszik, most csak 150 ember lakja. Hátom annyira fájt, hogy alig szállhattam ki a hajóból. Meglehetős fogadót kaptunk. Reggel kínosan keltem ki ágyamból s bajjal tudtam felöltözni. Jócska széllel (bóra eveztünk Cherso városa felé. Ezen tájékon a sziget belsejében egy tó van, neve Jserum, vize édes, s mégis a tengerrel összeköttésben kell lennie, mert azzal egyenlően apad s dagályoz. — Porto Camisa mellett eveztünk el. Kies tekintet a puszta hegyek s zordon szirtek közt ezen szép kis zöld öblöcskét látni. *Porto S. Martinoban* hol egy kis klastrom van 3 pappal, megállapodtunk halat s bort venni. 5 palaczk nem rossz fejér bort vettünk 15 krajczáron. Ezen provisioval (halaink csak 4 garasba teltek) egy öbölbe eveztünk, itt hajósaink felütötték a laczi konyhát, sütni-főzni kezdettek. Lancard halat lére készítettek, azaz olajjal s hagymával főztek; a hal jó, a lé gonosz volt. Oly kövér sardelláink voltak, hogy olaj és zsír nélkül nyárson sütve csepegett zsírjok. Az erre felé levő sok jó halak közt a sardellát leginkább szeretem. Egy-egy fa nyár-

son 12—15 sült, nagyocskák voltak 3—4 hüvelyknyi; a szájon keresztül húzva a gerinczéről leválva marad a szájban a jó falat. Ezen szép tengeri mulatságot csak igen félszegen s megkeserítve kóstoltam; hátom mián már nem mozoghattam, úszni nem mertem, igaz, hogy a víz is hideg s a levegő hűs volt, mint folyvást ezen napokban, annyira, hogy két inget viseltem minden alkalmatlanság nélkül. A lábamat mégis megferesztettem, de ezt is nagyon megbántam: az arbei páter Giovanni Pesel gonosz fahéjos tokányja által felzavart baj s okozott fájdalom a lábvíz útján gyomromra is átment, s egész nap nyomorultan voltam. — Rossz széllel sokáig eveztünk Cherso felé. Útunkban mind sivatag sziklás partokat láttunk, a kopár hegyek tetején egy váromladék. *Delphinek* úszkáltak körültünk, egyre lőttem, de felette messze. — Horoggal fogtunk mentünkben nehány halat. — *Chersohoz* közelítve szelídebb s míveltebb alakú a vidék. Olajfa erdők közzül emelkedik a város tornya. Kikötője nem rossz, házai régiek; lakosa mintegy 4—5 ezer. Az egész szigetet mintegy 13,000 ember lakja. Ezen sziget sem termeszt tulajdon szükségére koránt is eleget, kivévén olajat, s ezzel nevezetes kereskedést űz, valamint tűzi fával is. — *Chersoból* nem mehettünk tovább, ámbár még jókor volt, mert rossz idő fenyegetett. Hátom s gyomrom mián szívesen maradtam. Celebrini nagynénjéhez száltunk. 86 éves, de, még egészséges asszony. Chersoban két kávéházat, billiardot s casinot is tanáltam és árnyékos sétáló helyet. Chersónak sok az adója és terhe: az egész szigetet 7800 ember lakja oda számítván Ozgot is. Nagy terhe a conscriptio és katonaállítás. Évenként 5—6 adnak, de 50—60 is elvisznek s ezekből választanak, mi sok fizetésre s huza-vonára ad alkalmat. Mindezen szigetek nagyon vágynak magyar kormány alá. Igaz, hogy ezáltal az adó dolgában nagyot könnyebbednének. A fiumei districtus 13,000 ember s fizet 2400 frtot s egyebeket semmit. — *Chersoban* találtunk egy irományt, mely ezen szigetnek is Magyarországhozi tartozására mutatt. *Chersot* a velenczések 1409-ben elfoglalván, minden irományaikat elvitték s elégették, s helyettek egy diploma formát küldöttek, mely által mindazon jusaikat s szabadságaikat megerősítették, melyekkel az előbbeni kormány alatt birtak, de hogy minő kormány lett légyen, az nem neveztetik; ezen diploma most is megvan *Chersoban*. Chersoba megérkezvén, csakhamar lefeküdtem, igen roszul lévén gyomrommal. Tisztes házi asszonyunk fia, menye s unokái a legnagyobb szívességgel voltak irántam s jártak utánnunk. Igaz magyar vendégszeretetet találtunk itt, valamint Vegliában is, — de mint mondják — ez itt épen nem közönséges. Házi gazdáink jól bírják magukat, az olaj fő jövedelmök; derék házok van s meglehetős

kényelemmel élnek. Egy fájdalommal töltött éjjel után útnak indultunk; erős bóra dagasztotta vitorlánkat s egy óra alatt 5 mföldet (olaszt) tettünk, de a Bóra, mely oldalfélről jött, igen erős lévén, behúztuk vitorláinkat s a part mellé vonulva többnyire eveztünk. Mind szirtes és bokros helyek mellett mentünk. A hegyek többnyire nagyok és meredekek. Az istriai parton láttuk *Carnitzát* s *Portorabaczot;* egy tetején látszik *Albona* régi római várával, Bersecz szép vereslő kősziklán, azon túl Fiume felé Mostanicza s alatta *Lovrano.* Hajósaink fáradságos evezésök mellett is, a Bóra csapkodta habok közt csak bajosan haladtunk, s már 12 múlt, midőn Taresinoba értünk. Útunkban sok cocalét láttunk. Ezen fejér tyúknagyságú madarak nagyobbára tollból állanak, húsok rossz; reájok néhányszor, de le egyet se lőttem, nem is jönnek közel, de a hánykódó hajóból bajos is lőni. Mentünkben egy lancardot s egy bancinot fogtunk. Reggel szíkfűtheát ittam volt, ez hihetősen használt, most már délben sokkal jobban éreztem magamat. Taresinoban egy régi klastrom áll. Itt a partok s hegyek oldalai szép zöld bokrokkal lepvék, közüllök helyenként szürke szirtek nyúlnak ki, az aljban olajfákat is láthatni.

Innen már a M. Maggiore is látszik s a hegyről, hol a klastrom van, Fiumé felé gyönyörű kilátás. Ezen klastromnál egy franczia batteria volt, melyet egy angol fregatte elvett, s akkor a klastromot is öszve lőtte, most két barát nyomorog benne. Megint tengeri kalandorok módjára ebédeltünk, egy szép árnyékos lodogna fa alá telepedtünk, egy grongónk (nagy, fejér hasú, pénz nélküli hal) volt s egy dentalénk sülve, mindkettő jóízű hal. És ma jobb kedvvel és étvágygyal valék, mint tegnap, most hátom és gyomrom nem háborgattak. Ez úttal épen úgy voltam, mint nem régiben Pesten, csakhogy akkor a hátom nem fájt, s most is épen oly veres vizelettel végződött bajom, mint akkor. Jól lakván, hajónkba ültünk, s midőn már távoztunk, jelent meg a parton lévő egy háznak, — melyet pusztának gondoltam — ablakában egy szép leányfő, ezt elébb kell vala látni, s lehet, hogy ezen kalandot érdekesebbé tehette volna. Hajósaink a nagy melegben, s szellőtlen időben hatalmasan eveztek. Ezek igen jó, szolgálatra kész s víg féle emberek; mindíg jó kedvek s énekelve fáradhatatlanul evez-nek; a padrona Giuseppe Scirolla, a többi Francisco Scoglia, Nic. Gabre, s Giov. Schiavoni. A 20 migliát Fiuméig 5 óra alatt tettük. Hátom már nem igen fájván én is evezhettem. ***Fiume*** fejér házaival igen szép látvány a szöllőlepte alpes juliak alatt. Partra szállván, megint a Fekete Sashoz szállottam. (Fiumében csak két vendégfogadó van.) Örvendettem, hogy ezen útat tettem. A szigetek sok tekintetben érdekesek; útam nem sok időbe, kevés fáradságba,

s még kevesebb költségbe került. Az egész út — ámbár minden költséget egyedül hordoztam — 32 frtban áll. Az olasz földről ide érkezett jágerek s az itteni katonaság hangászkara az *Ürményi* lakása előtt muzsikált. Újra láttam ott az igen szép barna Belen, — s a gyönyörű növésű, s picziny lábú (mi itt ritkaság) Mandecsics-leányt. Felmenvén *Ürményihez,* számos és szép társaságot találtam. A mívelt eszű s lelkű *Menierné*, a szép *Lichtenbergné*, *Farkasné,* a Korticzané menye s fogadott leánya, Caroline is ott voltak. Tánczoltak is, de a meleg mián csak keveset s nem sokáig. Ürményit itt nagyon szeretik, távollétében Almássy nagy házat tartott, de igen arist. szelleméért sokan haragudtak rá. Mondják, hogy itt a pletyka nagyon otthon van. Ez, s meg a 6-ik ponti hiány nagy rossz oldala ezen külömben nem kellemetlen helynek. A casinóban mulattam egy óráig, haza menvén, újra teli pohárból kóstoltam az egyedüli utazás rossz oldalának keserűjét. Egy pár éjjel nem aludtam fájdalmam mián: most bé szerettem volna ágyomban kényemre nyujtózni — a helyett pakkolnom kellett.

13-ikán reggel 4-kor felkeltem, mert ekkora kell vala a veturinonak, — ki Pola fele Triestbe viszen, — napjára $6^1/_2$ frtért, elé állani, azomban csak 5 után jött. A kehidai szekeremnél, — melyet Fiuméba hagytam eladandót — nem sokkal kényelmesebb veturinóba be ülvén, Pisinoba indultam. A tengert balra látva, felfelé kezd az út a várostól fogva menni, s a szöllőket és a kerteket elhagyván, cser és kőris erdőbe visz. Jobbra a Casna szép váromladéka látszik, innen balra kanyarodva alatt a tengeröből partján Volusca s több falucskák s mezei lakások feküsznek tárva.

Az út macadamisált s jó karban tartott, de a hágók és lejtők meredekek, sokszor mind a két kereket kötni kell. Mind sivatagabbá válik a tájék, mentől magasabbra hág az utas a Monte Maggiore pompás komorságú bérczére; a fügék s olajfák helyett már éjszak-táplálta bükkfák feszítik a szirteket gyökereikkel, s a sziklák is mind nagyszerűbb s óriásabb alkotásúak kezdenek lenni. A tetőről — melyre csak nehány óra mulva lehet vergődni — mint egy földabrosz jelenik meg a dagályos Adria szigeteivel. Balra *Fiume,* a dalmát szürke bérczek és partok s *Veglia* és *Buccari* közt a Canale di Morlaca; a szigetek közt a Bocca picola, s Cherso szigete és Istria közzé szorítva a Bóra-csapkodta Bocca grande. A hegy ormát meghaladva, még vadabb s kopárabb a vidék, csak egy gyönyörű csorgó a nagy lejtőnek mindjárt kezdetén, eleveníti a tájat. Többnyire két kötött kerékkel s szánfarolások közt, de elég sebesen haladtunk. Alant mezők is vannak s azokon szöllők. Bellunt, vagyis Bogliumot, egy tetőt koronázó váromladékot jobbra hagyván, egy rossz fogadóba álltunk — ma már

harmadszor — meg. Tojás és rossz sajt volt ebédem, de ezen nyomorú helynek is volt kelleme: a ház melletti sűrű lugas és fügék közt csalogányok énekeltek. Itt a föld népe — nem mondhatni földhöz, mert az alig van, hanem kőhöz ragadt szegény. Itt oly kerekű fakó szekerek vannak, mint a szigeteken. A szarvasmarháknak pedig nem járompálczájuk, hanem fa eszkábájok van. Bogliumnál újra kezdődik a hegy; *Stari Passnak* hívják; nem sokkal kisebb a *Monte Maggiorenál* s jóval meredekebb. Supaglo s Bellai várok romjai állnak a csúcsokon. Ezen hegyről leérvén, rég nem látott kellemes vidék lepett meg: szép völgy, zöld rétek, lombos erdők, termékeny föld; balra egy magos hegyen, mint egy fészek feltéve áll Sendaro, egy klastrom, nehány házakkal. Pisino előtt egy szép mezei lakás mellett menve értem a városba. Jó vendégfogadót találtam a város szűk piaczán, melyet egy igen szép és bő csorgó kellemessé tészen. Pisinonak (Mitterburg) fekvése nagyon dombos, zöldellő kertek s fák veszik körül. Egy nevezetes szirt-völgy van a város alsó részén, Poibának hívják. Ezen két magos sziklafal közzé szorult valami 30 öl széles s 200 öl hosszú s legalább 40 öl mélységű üreg olykor esős időben egészen megtelik vízzel. — A gonosz szekér, melybe szorultam, rútul egyberázott, s a bennem bolyongó spóra kovász által okozott hátfájdalmom — ámbár tegnap egészen elmúlt volt, — újra előállott s éjjel a hasfájás is hozzájárult. Másnap (14-ik Vasárnap) reggel 3-kor felkeltem, hogy útnak induljak, de fájdalmim kénytelenítettek újra lefekünni. Csak délbe kelhettem fel; igen keveset ebédelvén, útnak indultam. Nagy hegyen kell a várostól kezdve felmászni. A környék szép; a hegyek magosak ugyan, de nem egészen kövesek. Két városkán visz a szép s jó vert kőút (batutta) keresztül, mindkettő hegytetőn áll. *Gemino* s *St. Vincento* nevök, az elsőben a kis piaczon egy ritka nagyságú s terjedelmű lodogna fa áll. A hegyekről s emeltebb helyekről ereszkedve már látszik a tenger. A terjedt s jól művelt, de sovány veres földű téren előbb Dignanot értük. Lakosainak különös öltözötjük van, kivált a fejérnépeknek, s ezek közt lehet szépeket látni. A második hely Gallizani; ide a holnapi Sz. Antal ünnepére, mind Diganoból, mind ***Pólából*** igen sok ember csődült, az asszonyok többnyire szamarakon, ünnepélyes öltözetben. Pólához közelítve az amphitheatrum jelenik meg megható komor pompájában; tisztelet lepi meg az utast s szent borzadással megy el az ezeredes óriási építmény lábainál. Pólába érvén, épen ellenkezőjét találtam azon síri csendnek, mit a pólai út írója mond, de ennek a holnapi ünnep s vásár az oka. Fiuméból Horchi ajánlott levelet adott volt Troyernéhez, ki testvére ing. kapitány Adamichnak, ez pedig az itteni katonai

építéseknek igazgatója. Az ajánló levelet megadtam. Igen szíves fogadásra tanáltam. Kellemes estvét tölték nálluk. Troyerné okos és módos asszony, húga — ki Cairóban született — derék, eleven kis kerek leány. *Adamich* a kapitány, úgy látszik, felette sokat tart magáról; egy Cattaro nevű úr is volt ott szép szőke leányával. — Másnap reggel jókor elmentünk Adamichcsal a közelebb készült s készülendő erősségek megnézésére; elhordozott a Francesco, St. Pietro szigeteken s a két parton lévő bástyákhoz. A pólai kikötő nagy, a bemenetel 4—5 olasz mföldnyi hosszú; ez a Louisen s a Monte Grande és még néhány betteriák által van a két partról védve, a bal parton lévő Maxim s a két szigeten lévő tornyok hasonlólag védik. A különben széles öbölben csak azon két sziget közt van elég mélység nagy hajóknak. Ezen hely jól meg van erősítve, de a Fiume felőli tengerbe nyúló földnyelvre kiköthet az ellenség s a száraz felől támadhatja meg *Pólát* s kikötőjét. Erről meg semmi erősség sincs, de fog — mint Adamich mondja — négy torony építtetni. Az itt levő tornyok a Martin találmánya szeréntiek. Kisebbek az úgynevezett Maximilián — tornyoknál, de a Martin-féliéknél nagyobbak.

Bomba nem járhatja, két batteriájuk van, 8—12 ágyúsok, az egyik a tetején, a másik bent; az ágyúk 18 fontosak. Mintegy 200 ember fér egy toronyban s ennyi számára van eleségre hely s cisternai víz is egy esztendőre. Ezen katonai vizsgálatból, mely a csónakázás mellett egy jó járkálással is egybe volt kötve, derék étvágyat hoztam haza az Adamichnáli reggelire, a szép kis afrikai leány alig tudott elég vajas kenyeret készíteni. Reggeli után Carriraval, egy ügyes s régiségekben jártas fiatal emberrel indultam el a nevezetességek megnézésére. A Roma-Augustus temploma szép s jól conservalt, igen szép a porta aurea, s a rajta levő basreliefek a mesterségek virágzó korára mutatnak; gyönyörű a város templomában szenteltvíz-medenczének használt, fejér márványból, művészi nagy ügyeséggel s finom ízléssel készült, egy hihetősen *Venusnak* szentelt, most felfordítva álló kosár, melyeket galambok tartanak, s egy feredő házba vagy mosásra szolgáló nagy medencze, melyet mesteri metszetű Venusok, Adonisok s szerelem istenei díszítenek. De mindezen szép régiségek kicsinynyé, érdektelenné pujulnak a felséges amphitheatrum látása után. Óriási nagyságban, óriási erőben áll, a tenger öböl fején ezen pompás épület; belseje már nem létez, de a 3 emeletű külső oszlop fala épen áll; a századok csak elsuhantak mellette, s ő áll az időtől edzve. Szikla tömegekből van építve, de a szörnyű nagy dimensiojába az egésznek ezen colossalis kövek s részek bele vannak olvadva, s nem otromba nagyság, hanem jóízlésű vídám könnyű-

ség, de azonban parancsoló nagyság az egésznek alakja; a tenger felőli magassága közel száz lábnyi, terjedtsége nincs akkora, mint a veronainak. Egy oldalán egy kis darabot szentségtörő kezek megfélszegesítették; ugyancsak, melyek a velenczések parancsára a város másik oldalán egy dombon álló nagy theatrumot lerontván, abból egy czitadellát építettek. Ezen kis csorbát kivéve az egész merőben romlatlan. Valóban a természet ezen mesterművét egyszerű nagyságaért magához méltónak tanálván az elpujult emberektől el, s tulajdon birtokába s ótalma alá vette; nem az emberek tulajdona többé, hanem a természeté, s míg hegyei és bérczei állanak, állni fog ez is századok hosszú során keresztül. Eltelve s mégis meg nem telve a felséges látványtól hagytam azt oda. *Adamichnál* ebédelvén, odahagytam *Polát* s estve Pisinoba értem. *Pisinoból Triestnek* hegyek közt s hegyek ormain megy az út. Egy magos tetőre felérve, szépen látszik *Montano*, régi fekete falakkal körülvett kis város egy külön álló nagy hegy csúcsán; olajfákkal s szőlőkkel borítvák oldalai. Mint mondják, bővön van forrásvize. A magos hegyről tekervényes út visz le a völgybe; zöld rétek s gabonák közt foly itt a *Quieto* lassú vize. Ezen völgyben s a hegyeken is hatalmas tölgyek voltak, de nagyobbára a kormány által vagy engedelmével hajó építésre külföldieknek adattak el. A völgyen — mely épen nem széles — keresztül menvén a Monte Silvestrora megy az út. Ezen nagyon magos és meredek hegy oldalában oly kígyózással van az út bevágva, hogy mindenütt lehetne felügetni. Gazdag képű pontja ezen útnak a tetőn levő azon kanyarodás, honnan a zöldelő völgy, Montano, több hegyormokon, s oldalokon elszórt házak, templomok s helységek egyszerre látszanak; látszik a bérczek közel és távol hullámain túl egyfelől a tenger, másfelől a kraini hólepte hegyek. — «*Portoli*» is, hol délben megálltunk, ezen hegy oldalában fekszik. Ezen környékben már eperfát is bővön láthatni, de a szöllőtők mellé veres juhar van ültetve. Így van ez egész Istriában, s némely helyt — mint *Póla* körül — kőrisfák, de eper sehol: okát nem tudom; *Pólában* azt mondták, hogy az emberek eddig azt hitték, hogy az eperfa rossz levegőt csinál, s még a meglevő eperfákat is kivágták; most helyenkint nagyon kezdik szaporítni. Gyümölcsfa is sok van erre, kivált cseresznye, ez most érik, s nagy és jó. Fő jövedelem itt is az *olaj*. Gabona is jól terem, de az idén apró és ritka. Bor sok s nem rossz, de nem tudják eladni, s kevés hasznuk szöllőjükből; most kupája (40 egy akóban! vagy vederben) 6 kr., ebből 3 a munkára számíttatik, mert itt mind feliben dolgoztatják szöllőiket, 2 az adóba, s a birtokosoknak csak *egy* marad, de ez sem marad, mert a bort helyben nem adhatván el, szét kell kül-

dözni, *Triestben* pedig, — hol inkább megvennék — sokat kell a bevitelért fizetni; a borok olyanok, mint a *Fiume* körültiek, majd mind piros, vagyis fekete. — Istriában az utak nagyon jók, jó karban létöknek egyik oka, hogy igen kevés szekér járja. Ezen utakat az ország csinálta — 816-ban, most a kormány conserválja. Két esztendő óta semmi vám sem vétetik rajta, hihetősen mivel a vám tisztek sokkal többe kerültek, mint a kevés utastól jövő vám. — *Portalét* elhagyván, szintoly hegyes az út és a vidék, de a táj vadabb, több kő, kevesebb szántóföld s szöllő, a távoli hegyek is szirtesebbek s zordonabb képűek. Egy pár meredek hegyen felmászván s egy hosszú meredeken 2 kötött kerékkel lemenvén, *Capo d'Istriához* értünk. Ezen kis város bent a tengerben fekszik, töltés visz bele; balra hagyván *Capo d'Istriát* egy darabig a tenger mellett, hol salinak vannak, azon túl dombnak megy az út. A vidék szép, mezei lakásokkal díszlik, s a több ember és szekér egy mozgással teljes város közéllétét árulja el. Már sötét volt, midőn *Triestbe* értem. A Socondo Grandéba száltam. Jól vacsoráztam s Sotvin borral vendégeltem meg magamat. Ablakomból a piaczon zsibongó népet nézvén jó darabig, egy kényelmes s jó hosszú álomra feküttem ágyomba.

15-ik *Credit* levelemet vittem el Hoeslin és Springer kereskedő háznak, ezen házzal van B. Eichthal szövetségben, ez igen barátságos és ügyes ember, mindjárt feleségéhez vitt; kellemesen lepettem meg egy igen mívelt, szép eszű, s szeretetre méltó asszonynak ily váratlanul csinálni ösmeretséget. A gőzhajó csak szombaton estve menvén, addig itt maradok. Délután *Eichthalékkal* mezei lakásokba (hol Jerome Boneparte lakott) sétáltunk; gyönyörű kinézés a tengerre s a tengeröbölre. Estve theátrumban ; ez szép épület kívül-belül, tágas belseje jó ízléssel van ékesítve, mintegy 140 páholy benne. Most csekély comoedia van, télben jó opera volt.

16-ik reggel jókor *Lipiczára* mentem, $2^1/_2$ órányira fekszik a hegyeken: a köves vidéken, mint egy szép zöld sziget van ezen hely, szép erdőből, mezőből áll; minden mívelés s javítás mellett csakugyan ez is nagyon köves s az itt nevelt lovaknak inaik s körmök bizonyosan jókká válnak. A régi fajból t. i. a Lip (Semér ménesből származik) *Pluto, Conversano* s *Neapolitano* fajból mintegy 60 kancza van. Valóban jók, vesések, jó csiklóúak, rövid lábúak s átaljában erős és tiszta csontúak. Vannak kladrupi kanczák is, melyeket arabs származású ménekkel hágatnak, s néhány arabslipiczai. A mének mind rosszak. A fiatal mének s kanczák Adelsberg mellett vannak. Major Radl a ménes mester mindent megmutogatott. Nagy melegben tértem vissza Triestbe Opcsina felé; innen a kilátás meglepő; az út (832-ben készült el) igen szép s

épen nem meredek; sok szekér járja, már itt láthatni a széles kerekű szekereket s igen nagyokat, egy elébe 15 nagy lovat láttam fogva. Triestben az ökrök mind vasalva vannak, többnyire egy van befogva, járom és istránggal húz két rúd közt. D. u. úsztam. Estve Eichthaléknál szinte éjfélig voltam. Szállásomat egy tenger feletti szobával cseréltem fel. *

17-ik. Csónakon a világitó toronyhoz, ennek tetejéről felséges kilátás van. Jobbra a szöllőlepte hegy s a fák s kertek közt számtalan fejér házak s mezei lakások, melyek közt óriási kígyóként csavarog le az opcsinai út; alatta a város szép és részint pompás épületeivel, előtte a kikötő, melyben erdő árboczokból, kijebb a Guericza szép fregatte s számos jövő-menő hajók duzzadó vitorlákkal, távolabb az öböl jobb mentén Duino egy szirten, fenn a hegyen Contuval, melyen túl a jó bort termő Prosecco fekszik, legtávolabb pedig Montfalcone, Grado s Aquileja, balra a Cap d'Istria földnyelven túl *Pírano*. A fregattot is megnéztem, lelket emelő alkotmány egy ily tengeri szörnyeteg. Voltam a két lazaretbe. Minő külömbség ezek s a martinskiczai közt. ***Nyomorú törpeségben áll szegény Fiume Triesthez képest.*** Ezen két testvér közü amaz mecsevésző (annyit tesz, mint csenevész) pujaságba maradt, nem csuda, mostoha rongálta, s tunyaság sorvasztotta: hogy a súlyos *Corpus Jurist* is mindíg hátán kell hordania, az sem kevés oka görzsedséginek; ez pedig mint izmos felserdült, erőtől s élettől duzzadoz, s nő teste, nő ereje. Mióta én nem láttam e várost, teméntelent nevekedett s szépült, egész új utczái épültek, naponkint épül s számos nagy és jó ízléssel épült házai vannak. A börse és az új templom igen szépek. Flastroma nagy négyszögű kövekből áll, s oly síma, mint egy sima földje. A nagy canalis mellett igen csinos házak. A sétáló helye is kellemes: fasor, többnyire hárs (mely épen most terjeszti virágainak balzsamos illatját) visz egész a Boscettoig: ezen szép kis erdő egy hegy tetejéig terjed. Több helyeken ezen sétálóban jó csorgók vannak, melyek az aquaeductusból jönnek. St. Giovanitól jön a víz a városba ugyanazon folyamból, mely ott a föld alá megy, s Diunónál Timavo (fontes Timavi) név alatt omlik ki és be a tengerbe. A város különböző részeiben kutakból csurog ki ezen víz. Jó ugyan, de korántsem olyan, mint a fiumei felséges források. A mintegy 200 öl hosszú kötélverő helyet s a hajóépítő gyárt is megszemlél-

* Wesselényi nemcsak lókedvelő, de elsőrangú lóismerő és lótenyésztő volt; a zsibói ménes, melyet még öreg apja, Wesselényi István alapitott, két országra szóló hírnévnek örvendett. Wesselényi a lótenyésztésről egy külön kis munkát is írt, mely Kolozsvárt 1847-ben «Teendők a lótenyésztés körül» czím alatt megjelent.

tem; ez utolsó korántsem elég nagy Triesthez képest. Holmikat vásároltam; sok szép portékát lehet itt kapni, kivált franczia s angol készítményeket jutalmasan. Ma is a table d'hotenál ebédeltem, hol jól lehet enni, s olaj nélkül. Prosecco bort ittam, ez fejér, könnyű s kellemes csípősségű. Angolok s egy americai hajós kapitány is ebédelt ott, beszédbe ereszkedvén velök együtt champagnereztünk, s keveset boxiroztunk s holmi erő próbákat tettünk; sem magyar létemnek, sem Jaksoni tanítványságomnak nem váltam szégyenére. Ma igen nagy meleg volt.

18-ik Szombat. Jókor reggel járkálni mentem a Boscettoba. A velenczei utamra narancsokat vettem, igen jókat, kettőt egy garason. Vissza jövén sardellákat s frutte de morét reggeliztem; így hívnak minden megehető tengeri állatot, minek nincs vére. Ma tengeri csigát (garuse) s valami nagy muslit (Cape sante) ettem, kivált ez nagyon jó. Ezekhez Rifosco bort ittam. Ennek neve a szöllőtől van, melyből készül, fekete és pezsgő, meglehetős jó. A nagy hévségben a tengerben enyhítettem magamat. Mára hal-ebédet készíttettem magamnak: levesben caporicano igen jó apró csiga volt, azután orade, hasonlít húsa a pisztránghoz, de szálkája több; lucerna, kurta, vastag hal, nagyon kemény húsú, angosigola, hosszú szalonka-forma orrú, igen jó, szálkátlan hal. Estve a bepakkolás és fizetés két egyenlően kellemetlen foglalatoságán átesvén, búcsúzni voltam Eichthaléknál s félórával kilencz után a gőzösre mentem. 10-kor felleges rekkenő meleg időben indultunk. Távozni kezdvén *Triest* lámpatornyától, s már csak alig csillámolván a város világított partjai oly kemény ellenkező szél támadt (austro sirocco) hogy a kapitány tanácsosabbnak tartotta kikötőbe menni, s így derekas hánykódások után éjfélkor a piránoi kikötőben állapodtunk meg. Az utazó társaság öszvesen csak valami 30-ból állott, s ezek is többnyire betegek voltak. Ezen gőzös nem oly szép és csinos, mint a miénkek, ellátva pedig igen rosszul van; kétszersült pereczнél, rossz sajtnál s igen rossz bornál egyebet nem kaphatni. Már meg volt virradva, midőn újra útnak indultunk, csak tíz óra felé láttuk a tengerből egykor annak uralkodására kiemelkedett *Velenczét.* Látását most szebbnek, de kevésbbé meglepőnek találtam, mint egykor; több zöldséget lehet most látni. A *Napoleon* által épített kert, mely ekkor volt még csak fákkal beültetve, most már vidám árnyékot s szépen tenyésző fákat mutat a mellette elevezőnek. Az *Europa* vendéglőbe szálltam a *Marc* piaczán alól a nagy canalis mellett, szembe a la Salute templommal. Ki s lemosván az éjjeli álmot s szenyet, legelőbb is a pompás Marc piaczára mentem. A napkeleti pompás *Marcus* templomot csak futólag nézvén meg, a *Campagnile* magos toronyra mentem fel, ez külön áll a templom-

tól balra, a fél ⊤ forma piacz fordulásánál; *360* lábnyi magasságú, tündéri szépségű a kilátás tetejéről. Eddig csak az *Academia* della belle arti lehete szemlélésem tárgya, igen szép anticoknak másolt öntései vannak itt felállítva, valamint Canova minden munkáit is lehet hasonló másolatokban látni. A képgyűjtemény nagyon szép, de leginkább lepett s hatott meg: *Titiánnak Mária* menybemenetele, *Tintorettotól* egy rabszolgának St. Mark által haláltóli megmentése, s *Paul Veronésének* a Levi által a Krisztusnak s apostoloknak adott lakoma. Ezen academia csak húsz s nehány évekkel ezelőtt nyílt meg; a termek szépek, s azoknak elrendezése czélirányos. A vendéglőben Table d'hotenál ebédeltem, elég jól, s poharainkba bőven kapván jeget, a rossz bort s vizet könnyen felejtettem. Ebéd után a St. Lazaro örmény klastromhoz mentem gondolámmal; ezen kis szigetre járt lord *Byron* pater Pascaletól, azon klastrom priorjától örményül tanulni, innen tette a Lido szigetjén lovaglásait, hol istálóját hajósom mutatta, itt úszkált az embereket megvető s gyűlölő s az embereket tisztelő s szerető nagy férfi. *Pascale* megilletődéssel beszélt róla, csaknem csorduló könynyel mutatta a helyet, hol ült s tanult. Ezen nagy szakálú tisztes külsejű pap sok műveltséggel s tudománynyal bír, kivált nyelvekben terjedt tudományú, magyarul is ért keveset. A világ több részeiből vannak itt örmények s armeniai ifjakat nevelnek ezen papok, kikről s egész szerzetjökről lord *Byron* írásaiban igen dícsérve szól. Egy erdélyi Vertány nevű csíkszeredai örmény pappal magyarul s oláhul beszéltem. A szerzet könyvtárában magyar könyvek is vannak. Nevezetes régi kéziratokat birnak. Könyvnyomtató sajtójuk is van, s igen csinosan nyomtatnak örmény könyveket. P. Pascale ismeri az erdélyi örmények állapotját s több nemzetségeket is megnevezett. Szép kertecske veszi körül ezen klastromot; itt láttam életemben a legszebb rózsákat. *Jappáni* rózsák, valami két öl magasságú fa, s ily magasságon bokros terjedelműek ágai, s mint a legszebb szomorú fűznek hosszan nyúlnak le, egészen ellepve virító rózsákkal, melyeknek eleven színöket a köztök lévő sötétzöld levelek még gyönyörűbbé teszik. Estve a Mark piaczára ; sokkal kevesebb embert találtam, mint gondoltam; a világítás sem derék. *Velencze* szomorú s szomorító tekintet. Mint *Triest* az izmosodásnak s életnek, úgy ez a sorvadatnak, aggságnak s enyészetnek képe. A despoticus aristrocatia, a zsarnok köztársaság elhunytát sajnálni nem lehet, de annyi fénynek, hatalomnak, nagyságnak egyberoskadtát komor érzés nélkül szemlélni lehetetlen. A legpompásabb paloták elhagyva, becsinált ablakokkal állanak, mintha csak régi, hatalmas birtokosaik sok bűn terhelte lelkeik éjjeli tanyájául szolgálnának. A St. Benedetto theátrumban; csekély opera. Most

nagyon kevés idegen van itt, a cholera mián eltávoztak innen, valamint az idevalóknak is nagy része. A betegség létez, de nem dühös, napjában 20—25 hal meg, ez *110,000* népességre nem nagyon sok. Ablakomból a *Doge*-palotára látok s látom a *vice-király* lakásának, mely a Mark piacza felé hajdani pompájú — a tenger felőli részét, ez új, s az oszlopok, czímzetek etc. festve vannak reá. Ez botránkoztató, de nem értelem nélküli különbség.

20-ik. Hétfő. A St. *Giorgo Maggiore* Del Redemtore és *S. Mária* della Salute templomokat jártam meg. Építésök gyönyörű, kivált a S. M. della Salutenak, ezt Palladio építette. Szép képek vannak bennök *Titian*, *Paul Veron*, *Tintoretto* (robusti) s másoktól. A Redemtoreban *Bassanonak* Máriája a gyermek Jésussal kijelelt szépségű. Márványban igen gazdagok ezen templomok s pazarolva van az ebeli pompa reájuk. A S. *Giovani* e Paulo előtt Bartol Colione velenczei hadi vezérnek colossalis ércz szobra lóháton. Benn a templomban igen sok dogeknak emlékök. Itt is a feljebb nevezetteknek mesteri ecsetjöktől szép képeket láthatni. A *Markus* templomát ma több figyelemmel néztem meg; ízlést s művészi érzést kevesebbé jutalmaztatja ennek tarka pompája, mint a többi templomok, de bámulást érdemlő a mesterség, gond s a dús fényűzés, melylyel az aranyozott s pompás színekben tündöklő mozaikok készítve vannak. A templom földje hópa-hupás; régen még a föld roskadt s már több száz évnél, mióta úgy áll. A templom bemenetele felett állanak a *Lysippus* (N. Sándor idejéből) által készített érczlovak, melyek egykor *Nero*, majd *Traján* diadalszekerét díszítették, azután *Constantin* által *Byzantinumba* vitettek, s onnan *Dandalo* doge által a 13-dik század elején *Velenczébe* hozattak. *Napoleon* Párisba vitette s ott feltanálták volt azon helyet, mely hozzájuk érdemes volt, de 1816-ban újra vissza kelle ide vándorolniok. — A *Doge* palotájában újító otromba kezek sok félszegítést vittek végbe, a *Tízek* teremét, s az *inquisitio* tribunale ülésező helyét elrontották, valamint a doge lakások belseje is ki van régi sajátságából véve; ez most az itteni patriarcha, *új cardinalis* lakásul készíttetik. A nagy gyűlési terem most szobrok s más régiségek rakhelyének van szánva: ezek közt egy' szép gladiator Lida s egy Bas relief a *Niobe* gyermekei halálokkal nevezetesek. A teremet *Velencze* történeteinek ábrázolatjai ékesítik. A kisebbik terembe (del Scrutinio) *Palma Giovenetől* áll egy óriási nagyságú kép, az utolsó ítélet, ebben a festő szeretőjét előbb mint a harsogó trombita hangjára felserkent szemérmesen megjelenőt, azután mint dicsőült lelket, s végre úgy ábrázolja, mint pokolra kárhozottat s itt a szép asszony buján kerek farát egy ördög körmös kezével illetvén, taszítja a mélységbe. *Titiantól* a Mária menybemenetele is felsé-

ges, mesteri mív. Az ón tömlöczöket megnézvén hibásnak találtam azon oly sokakkal közös eddigi vélekedésemet, hogy ezek egyenesen az ónfedél alatti alacsony börtönök lettek volna. Fedélzet s padlás választja el az ónfedéltől, ablakjaik vannak s azért csak oly melegek lehettek, mint sok más velenczei lakások. A *Manfredi* képgyűjteménye szép mívekkel gazdag, de engem most sem vonzott s lánczolt semmi is annyira magához, mint a bájt s gyengédséget lehellő *Sz. Cecilia* s *Magdolna* képe C. Doleetól. Még a pompás *Rialto*-hidat megnézvén, s a *Pesaro*, *Loredan*, *Falieri*, *Grimani*, *Fossari* és sok más hajdan pompás, most komor pusztaságban levő paloták közt a nagy canalison szállásomra eveztem s egy jó ebéd csendesítette meg nem kevéssé lázzadva volt étvágyomat. Estvémet a *Mark* piaczán töltöttem.

21-ik. Kedd jókor reggel az arzenalt néztem meg, a velenczei egykori hatalom tűzhelyét. Most is kétezernél több napszámos dolgozik benne, de a roppant helyben, az óriási készületek s alkalomhoz képest csak olyan az mit most dolgoznak, mint midőn az egykori nagy úr pompás konyháján és temérdek tűzhelyein a mostani szegény lakos forgács tűz mellett süti parányi lepényét. A fegyverkamarában sok nevezetes régi fegyverek vannak, figyelmet érdemel a IV. Henrik által a velenczei köztársaságnak ajándékozott pánczélja. A régi *Bucentoronak* most készítik kicsinyben mintáját, igen szép munka. Ezen igen finom fametszések egy cirmolo nevű fából vannak. — Hat óra után kiindultam gondolámmal Velenczéből s 8-kor Fusinéban voltam, hol a *Veturino* várt, ki 160 francért visz Majlandba, oly móddal, hogy az úton szállással, étellel, itallal ő tart.

Ez iránti egyezésünket írásba tettük, s — mint mondják — ez igen szükséges, különben a pontos megtartása nem igen lehet. A *Brenta* tekervényes canálissa mellett megy a kanyargó út, gazdag mezők, fák s szöllők közt. Sok csinos s helyenkint pompás mezei lakások vannak a két parton, de nagyjára gazdáik megcsökkent értéki helyzetét mutatják, többek már omladozó félben vannak. Az út a királyi kastély előtt visz el. Ezt Pisani velenczei doge építette s *Napoleon* jobb s szebb lábra állította. A kertet megnéztem, franczia ízlésű, csakugyan az épület háta megett egy szép gyep-rész s szélein szép facsoportok. Igen nevezetesek itt a narancs és czitromfák (virágházban telelnek). Én eddig azt hittem, hogy narancs és czitromfáknak nincsenek sokféle nemei, s hogy a gyümölcseikbeni nagy különbség az éghajlattól van, de itt egy gyűjteményt tanálék, nem kevesebb, mint 160 féle narancs és czitromfából, melyek levelök, fájok, gyümölcsök s virágjokban egymástól tetemesen különböznek; vannak fűzfa-levelű, magvatlan

gyümölcsű, tarka levelű narancsok; van czitrom, mely igen kellemes enni, s alig van kevés gyenge savanyúsága.

Midőn a kastélyból kijöttem, magyar ezredbeli őr állván a bemenetelnél, magyarul szólítottam meg; mondja, hogy *oláh*, beszélni kezdek vele anyai nyelvén, s hát egy husziai fira tanálok, neve Labontz vagy a *Krekan Flore a Gligori*, 12 esztendővel ezelőtt katona fogás alkalmával Kővár vidékén Priglétzen fogták el. 5 ftot ajándékoztam szegénynek. *Strától* kezdve egyenesebb s azért kevésbbé kellemes is az út. Eper sok van, de szöllő még több s oly lapos helyeken is, melyek a canalisból jövő vízzel teli vannak úgy, hogy majd csónakkal kell szüretezni. Délre érkeztem *Paduába*, jó villás reggelim volt, de az átkozott nehéz fekete bor oly hőséget s izzadást okozott, hogy csak estve felé bújtam ki szobámból. A *Palazzo di Giustizzia* nagyszerü épület; 300 láb széles s 120 láb magos a benne levő terem; fedele új, mert a régi megégett volt, de a réginek mintájára van készítve, s igen szép munka. A *Prado del Vale* szép nagy kerek sétáló hely; víz csatorna veszi a fákkal beültetett közepét körül. Ez a versenyfutásoknak helye. A cathedral s a *S. Antal* temploma pompás s derék festésekkel gazdag épületek. A város maga holt, ámbár még a vásár tart. Antenornak mutatják itt sarcophagját, s *Liviusnak* házát, de hogy azok lettek légyen-e, bizonytalan. Nézést érdemlő a botanikus kert; külföldi fák s növényekben gazdag, de azon nagy méregfa, melyet itt létemben láttam volt, kiveszett.

Paduában sokkal szebb fejérnépeket láttam, mint *Velenczében*, hol csaknem hijában kerestem az olasz föld szép asszonyainak szikrázó fekete szemeiket. A *paduai* leányok régen híresek voltak fedhetetlenségekről, most kezesek. Itt is sok az infectio. Nem kellemetlen *Paduában*, hogy közönségesen a házak alatt arcadok vannak, s így a gyalogjárók nap és esőtől fedezvék. Szépen látszanak *Paduától* az euganei hegyek, melyek a térségből emelkednek ki. Paduát 45 ezer ember lakja. A *Bacchiglione* folyja a várost keresztül. Estve operában voltam, *Inez de Castro*, Lyra, *Schutz-Odosi* igen jól énekel, de hangja — lehet hogy csak ma — leplezett volt. A bassista derék. Nem messze Paduához fekszik Argua, a *Petrarca* lakása, kinek *S. Antal* templomában egy emléke áll, melyet barátja emelt neki. *Canonicus* canonico, tehát nem hazája. A régi oly híres académia épülete, *Del Bo*, nehéz s komor külsejű: most csak 3—400 tanulót számít, régen csaknem tízszer annyi volt.

22-ik. Szerdán r. 4.-kor hagytam oda *Paduát*. Szép út, többnyire eperfákkal s szöllőkkel van a jól mívelt s gabonát termő tér beültetve. Itt nincsenek a szöllők eperfák mellé ültetve, hanem

többnyire diók mellé s ez így van egész *Felső-Olaszországbau.* Különös, mi fonákul emlékszik az ember holmire: én meg mertem volna esküdni, hogy a szöllők erre felé eperfák mellé vannak ültetve. Kellemes 4 órai szekerezés után *Vicenzába* értem. Vicenzának 30 ezer lakosa. Ezen szép kis város nevezetességeinek egy részét átfutottam. A *Palladio* mestermívei mindenfelé díszlenek benne s körülte; az általa épített olympiai theatrum — egészen *Vitruvius* leírása szerint — igen érdekes. A városon kívül szép platanusok visznek egy bolthajtásos úthoz, mely 168 arcadokkal 2000 lábnyi hosszaságra visz fel egy hegyre a *Madonna* del Monte templomhoz, ebben egy igen szép képe van *Paul Veronesenek*, de a melynek tárgya igen nevetséges, t. i. a *Kristus* Gergely pápánál vacsorán. Ugyan ezen hegyen van *Bartolan* kertje s jó ízlésű kis háza; innen meglepő s bájoló a kilátás. A szép olasz föld mintegy gazdagon metszett zöld bársony szőnyeg, a melyen a házak, városok, faluk ezüst virágokként el vannak hintve; távol az *Alpesek* roppant hegyei fejér tetejökkel, alant a szép város s benne és mellette a *Bacchiglione* s *Aretrone* folyamai, zöld fák s kertek közt. Ezen tündéri szép kilátástól csak bajjal tudtam megválni. Alatt a városon kívül van a *Campo Marsio*, egy gyönyörű nagy zöld tér, körülte szép fák s szélénél végig a víz mellett árnyékos szekérút, ez az itteni legkedveltebb sétáló. Egy diadalkapu áll a város kapuja előtt, mely ezen térre visz.

Gyönyörű út visz a legvirítóbb mezők s kertek közt egész *Veronáig.* Jobbról a távoli roppant hegyek a tér kellemes habjain végig úszó szemnek pompás és komor határpontot tűznek ki. *Caldieranál* a rémítő harcz és vérözön, mely e helyet elfelejthetlenné tette, komor képeket idöz elő a mező mostani nevető alakjaközzül is. A szikla hősét képzeltem tetteit látott ezen környékek felett lebegni. Mielőtt *Veronába* értem, egy szép kerek templomot láttam S. Michaelenél s egy váromladékot jobbra egy hegytetőn. Verona szomorú város, két szép utczáját (a Crosok) kivévén, szűk és tekervényes. A saligerek pompás temetőjét, s egy templomot néztem meg, melyben igen szép és sokféle márványok vannak, s vagy két szép kép is, siettem az amphitheatrumhoz. Be óriási s pompás építmény, de a pólai meglepőbb és szebb, mivel annak szebb része, azaz külsője áll épen; ennek belseje egészen megvan, de ezt emberek ápolták s ápolják s azért nem gerjeszt oly tiszteletet, mint amaz, mely önerejében daczolt az idők vasfogának. Gyönyörű volt a magossan álló felső fokairól a leáldozó napot nézni, mint aranyzá utolsó sugárival a szép olasz földe a természettől áldottat, de rongált s roncsolt emberek kezeik között erkölcsileg csenevészőt. Nyomoru fa-színben nyomoru comoedia adatik a pom-

pás amphitheatrum közepében; visszás érzést szül a régi nagyság s mostani pujaság ilyetén szembetétele. A Bécsben járt két franczia herczeg ma estve érkezett ide; a bámészkodók csoportja tátogott szállások előtt.

Veronának selyemmel nagy kereskedése van. Az arenába 60 ezer néző fér el.

A *Romeo* s *Julia* sírjának csak neve van. Hanem látszik Veronától távol a *Montague* vár omladéka s a *Capulettek* palotájának romjai is léteznek.

23-ik. Csötörtök. 4½ kor indultam. *Veronán* innet a föld soványabb s kövicses, de az eper nagyon jól tenyészik. Haladván, mind közelebb kezdenek a jobbra fekvő nagy hegyek látszani s a jól mívelt s termékenységre kényszerített térről egy lankás hegyre jutván fel, a *Garda tó* látása nyilík meg. Peschierán keresztül Desenzanoba értünk. A fogadó, melybe száltam, épen a tó partján fekszik. Midőn egykor a tavat Peschieránál láttam, teljességgel nem tetszett s most igen szépnek tanáltam; igaz, hogy Peschieránál legkevésbbé szép, azon pontok pedig, a melyek a képnek életet s kecset adnak, akkor fellegbe s ködbe voltak borítva. Ezen tó szépségét s örömeit kevéssé használni akarván, bárkát fogadtam, s a legszebb időben *Sermionéba* eveztem; egy óráig s egy fertályig sikamlott a kristály víz tükörén a csónak; a tyrolisi hegyek ölbéből, hol a tó eredetét veszi; hűs szellő lengett s nehányát töltém azon ritka pillanatoknak, melyekben minden földi baj s gond enyészve van, s az élet, mint egy öröm tömeg csak boldogító sugarokat terjeszt létünkre. *Sermionéban* egy útmutatóval elhagyván a kis várost (800 ember lakja) egy olajfa hegyre menénk fel; itt van a *Catullus* grottája, de a mi nem egyéb egy kőből s tégläból mészszel épített jó hosszú, de keskeny pincze forma üregnél; a palotájának romjai nagyra mutatnak s gyönyörű helyt állanak, honnan bájló kilátás van, köröskörül. *Sermioneból*, mely a tóba benyuló hosszú földnyelv s régen erős vár lehetett, visszaevezvén, kedvemre úszkáltam a *Desensano* felőli partoknál. Ezen szép tóba sok galóczát (Trutta) fognak, van 40 fontos is, ma én is *egy pár fontost magamba tettem.* — Estve felé elindulván, Sonatonál hegyre mentünk; innen még vissza lehet a kellemes *Garda* víztükrére, a partjain álló várokra s omladékokra tekinteni (Munica, S. Marco) és a pompás Balbo s több óriási hegyekre. — Az út sovány, de jól mívelt s irrigált földeken visz szöllők s eperfák közt, tovább haladván, a távoli hegyek, melyeknek oldalai helységekkel s házakkal, csúcsai pedig várokkal díszlenek, közelebb díszlenek s oldalast az Alpesekhez közeledvén, grádicsos piramis forma hegy mellett visz az út. Szép havasi vizek omlanak ki a hegyek közzül,

az út mellett foly egy nagy patak hosszú, széles, egyenes ágyba nehány gátlásokon fejér habokkal zuhogván által. Rezatónál a nagy hegy tövében egy szép palota és kert. Ezen kert is franczia ízlésű.

Átaljában a kertek erre felé nem sokat érnek, de könnyen el is lehet itt nállok nélkül lenni, — kert, gyönyörű kert az egész ország. A vízvitelek, csatornák, irrigatiok, melyek Olaszország ezen részében oly közönségesek, nem igen mutatkozhatnak valahol szebben, mint itt, s innen egész *Majlandig*; számtalan árkok s vízágazatok, nagyobb s kisebb csatornák, össze-vissza, egyik a másik felett. *Triviglionál* egy helyt az út mellett egyfelől le, másfelől felfele foly a víz, s mindezek a vizek többnyire kőpartok, zúgók és zsilipek közzé vannak véve. Itt a víz nem azon akaratos elementum, s a folyamok nem veszekedő társai az embernek, melyekkel küszködni s melyektől rettegni kell a mezei gazdának, mint nállunk, itt gazdasági eszközzé vannak idomítva. Igaz, hogy nem igen lehet helynek az irrigatiora alkalmasabb fekvése s kedvezőbb körülménye, mint a *Lombardiának*. Gyönyörű tér. Alpesei bő és soha ki nem száradó vizet adnak.

Már a régi rómaiaknál is divatban volt a vizezés, mely mindenütt oly hasznos, de kivált meleg éghajlat alatt egyedül mentheti a mezőket a kisüléstől. «Claudite jam rivos pueri, sat prata biberunt.» *Rizzatóhoz* közzel egy nagy épület van, mely *Napoleon* idejében álgyú-gyárnak használtatott. — *Bresciához* közeledve sok szekereket tanáltunk, melyen egész családok jöttek: költözők a cholera elől; elrémült képek s kisírt szemek néztek ki belőlök. Ezen környéken nagy a félelem. *Bresciában* nem kis mértékben van, — úgy mondják, hogy száz emberen felyül is hal meg egy nap alatt cholerában. A *veturinom* annyira félt, hogy teljességgel nem akart *Bresciába* bemenni. Nekem sem lévén szándékom ott megállapodni, nem elleneztem, hogy balra fordulván, a várost elkerülte. *Brescia* felett van egy vár, — már inkább csak egy omladék — *Falcone di Lombardia*. A város szép fekvésű, a *Molla* vize mossa oldalát; innen a városon figyelmet érdemel temetője, melyhez hosszú négyes sor cypressus pyramus visz. *Finmincellon* keresztül menve, *Coccaglioban* álltunk meg hálásra.

24-ik. Péntek. Jókor elındulván *Chiarin* s az *Oglio* sebess folyamán már keresztül jöttünk, midőn észre vettem, hogy kardomat s puskámat kocsisom, kinek reggel kezébe adtam volt, ott felejtette; nem volt mást mit tenni, mint vissza fordulni; én *Chiariban* maradtam, míg ő Coccagliot megjárta. *Bresciában* s környékén szép fejér-népek, a mi, *Lombardiát* átaljában véve, ritkaság. *Caravaggion* s *Treviglion* keresztül itt étettünk; igen rossz fogadó, s ezen városban — 4 mfd Majlandtól — nem lehetett

schuhviksot kapni, hogy czipőmet megtisztítsák, — legalább a kellner azt mondta. Itt már *Bresciatól* kezdve mind közönségesebb a gonosz majlandi dialektus. *Trevigliohoz* közel *Cassanot* értük a zuhogó *Adda* folyama mellett. Itt ezen víz a vele szigorú s erőszakos bánást kevéssé boszulni akarván, a felette vivő hidat már régecskén elszakította, még nem lévén megcsinálva, kerülni kellett. *Cassanonak* fekvése gyönyörű. A *Majlandba* menő *Naviglio Mortanesnek* előbb bal, azután jobb partján mentünk. Egy helyt igen szép fasor van, mind külföldi fákból, *Cassanoban* egy igen magos (mintegy 4 öl) vízkereket láttam, mely oldalán levő vas vagy réz kupakokkal meri fel a vizet. Közel a városhoz derék gledicia eleven kert mellett visz az út. *Cassano* táján egy pár holdnyi cserfa erdő van; ezt is, — mint minden fát e tájon — ágait vagdalván használják. Gropellon s Gorgoneellan keresztül többnyire az igen szép kővel kirakott s kőkorláttal ellátott vízcsatorna mellett. — Holdvilágon, az estve hűsében érék, hársfák s azoknak balzsamos illatjuk közt a Porta Orientalen keresztül *Majlandba.* A *Grande Bretagne* vendégfogadóba száltam, csekélyebb szobát s alkalmat tanáltam, mint reméltem. Már egész délután fájván gyomrom csakhamar lefeküdtem.

25-ik. Szombat. Rosszul voltam, s csak miután jó sok székfűtheát ittam, lettem jobban s keltem fel. Felkerestem a *Luigi* testvérét. Estve a Cannobianna theatrumban tanálkoztam *Zichy Ferdinánddal*, Franzi *Liechtenstein* s *D'Aspernnel.* Ma nagy meleg volt.

Vasárnap 26-ik. Tegnap estve óta torkom fájt; meleg limonádéval, feredővel s ágyba fekvéssel gyógyítottam, egész nap nem ettem egyebet, mint fagylaltot; estve felé jobban is lettem. Az itt levő két franczia herczeg (Orleans s Nemour) tiszteletére az arenában lovas játék volt; szép látvány ezen amphitheatrumban *25 ezer* embert együtt látni. A lóval, a szekérreli futás semmiség; rosszul is ment, mert egymásra buktak, hullottak, egyszerre öt lovas volt lovastól földre terülve, egyet élet nélkül vittek ki. Ezen eseteknél a nézők egészen régi római vad érzéketlenséggel viselte magát, talán egyedüli vonás, melyben ezen elkorcsosodott faj amazokhoz hasonlít.

Hétfő 27-ik. Tegnap *Pasteur* Girodot — kihez itt hitlevelem szól — felkerestem; nem tanáltam ám azon szívességet, mit Triestben. Itt a banknóták pénzem gyanánt folyamatban nem lévén, huszasban vettem fel *500* frtot, de ezen is — tudja Isten mi minden czím alatt — 10 frtot kelle vesztenem. Ma kerestem *Zichyt*, de nem tanáltam. Még eddig csak a nagy templomot s a város körülti boulevardokat jártam meg, részint mivel nem érezvén jól magamat, nem igen

volt kedvem, részint a nagy hévség miatt is. A nagy templom *il Duomo* valóban bámulást érdemlő épület, roppant nagy mesterséges mív, s egészen fejér márványból van; éppen midőn benne voltam, jöttek a franczia herczegek is temérdek néptől kísérve nézésére. Az egész várost körül vevő boulevardok gyönyörű fasorok, többnyire hársfa; oly kellemes szagot terjesztenek, hogy csak ez megérdemli ilyenkor, midőn ezek virágoznak, ide jönni. Ma vevék *Kelementől* levelet Pestről; bizonyos elfogásokról ír; vígasztal azon remény, hogy ezen komor hír talán csak mende-monda. Valóságnak épen oly ostoba mint fonák lépés lenne. *Altona* nevű vendéglőben ettem, jó főzés s tisztességes hely és szolgálat. Estve felé a Piazza di Armi nevű szép téren katonai gyakorlat volt, darabig én is tolakodtam a sokaság közt, csakhamar megunván, visszatértem a városba, magamat fagylalttal s italokkal frissíteni a nyomasztó melegben. A felséges Scala theatrum most különben zárva áll, de a herczegek tiszteletére ma játszodtak benne s fényesen ki volt világítva, a mi igen ritkán szokott történni; ennél szebbet bajos látni. Az opera csekély volt s azért nem is vártam végig.

Kedd 28-ik. *Zichynek* tegnapi hívására reggel $5^1/_2$ kor hozzá mentem. Ő egy jó nagy erős lovat adott s együtt kimentünk a Piazza d'Armira az itt levő hadsereg 2 diviziója, s a 4 artill. park tette gyakorlásit; kitűnt a magyar jó vér, s csak ez vitte nyomorú rossz lovaikon, s segitette valóban ügyes és tűzről pattant mozgásokra. Fürstenberg obesterlt. Fr. *Liecht.* obstltnt. Több ösmerősökkel találkoztam: Gen. Woyna; *Ernest Kiss*, kapitány *Pejacsovics*, Emanuel *Zichy*. — Rendes dolog, hogy most ezen franczia herczegnek mutogatják ezen olaszországi sergeket, készülő erősségeket s hadi készületeket, melyek mind épen ellenek voltak intézve; de még rendesebb, hogy Bécsben ugyanazon személyek a legkijelelтebben fogadták s ugyanazok legnagyobb dicséreteket halmoznak *Lajos Filepre* s minden pereputyára, kik leggorombábban mocskolták eddig. Hogy kormányunk az övével meg van elégedve, azt nem csudálom. *Metternich* maga sem játszotta volna a határtalanság ínye szerentibb azon szerepit, s oly okosan alig. *Zichynél* reggeliztem. Az ujságban áll, hogy miként akarnak egy processus — dézma megtagadás — ürügye alatt O'Connelbe* oly móddal kötni, hogy kezeket tehessék reá. A czélban s módban van az én erdélyi esetemhez hasonlatosság; — ha szabad kicsinyt nagyhoz hasonlítani — de a mihez O'Connelnek lehet hátat vetni, abban ugyan nincs *D'Aspernnél* voltam, nagy absolutista, de okos ember. Ma 1 óra

* O'Connel Daniel, hírneves ír agitátor, szónok és politikus, született 1775 augusztus 6.-án Kerry grófságban Carhenben, meghalt 1847 május 15.-én Genuában.

utánig jártam künn a rekkenő hőségben, de ekkor haza jövén, hidegvízmosások után egész 6 óráig szobámban maradtam. Nagy hiánya *Majlandnak*, hogy nincs jó úszóhelye, s nagy alkalmatlansága a sok idomtalan harangozás. Estve járkáltam kapitány Kovácscsal. A nagy melegségért ma sem ebédeltem.

29-ik Szerda. Jókor reggel kimentem olvasni az illatozó szodokok árnyékába. Irtam Kelemennek. Radetzkyt s Woynát kerestem, de nem voltak otthon. Passusomat a policiára küldöttem visitálás végett. A Lago Maggiorera, minthogy a boromei szigetek, melyeket szándékoztam megnézni, már kívül esnek az austriai birtokon; azt mondták, hogy abban Ischel van téve, s azért csak egyenesen oda mehetek. Magam elmentem; de nem mehettem annyira, hogy a szigetek felé láttamozzák, hanem Lecconak; megmondtam, hogy Sesto Calendének fogok menni, s a szigetekre ugyan ki nem szállván, de megnézvén a Lago Maggioretól fogok Como del Leccoba menni, azt mondták, hogy azon alkalmatlanságom lehet, miszerint Sesto Calendéból Leccoba utasítanak; de mivel úgy is oda szándékozom, ez nem lenne nagy baj, s így csakugyan meg fogom a Lago Maggiorét s környékét nézni. Öt órakor *Cova* vendéglőben ebédelvén, *Monzába* mentem. A kastély szép és nagyszerű, a kert pedig egy a legszebbek közzül, melyeket — Angliát kivéve — valaha láttam. A természetet híven utánzó vizeséseknek zugása s harmatos lehellete enyhítve hűti a rekkenőségben epedőt. Hattyúk fürdenek a tajtékozó vizekben. A gyep szép. Fák — ha nem óriásiak is, — de szépek vannak, kivált fenyőnek több nemeiből. Magnioliák, veres levelű bükk, etc.

30-ik Csötörtök. Jókor felkelvén, még a hűvesben végeztem el a pakkolás kellemetlen munkáját. A *Luigi** testvérei nállam voltak, s általok megvásároltattam, mit ő levelében kívánt. — Épen magvételben jártam, az idei még nem lévén megérve rendeltem 6 tt. (ára hihetősen 15 lira lesz per tt.) Ezt Galli et Brambilla nagykereskedő fogja Pestre küldeni Burgmann et Memlauerhez. A legnagyobb melegségben indultam el; a kapunál nem bocsátottak ki, mivel a passus nem volt *Sesto Calendére* láttamozva, s mondták, hogy oda nem engednek menni. Kijelentettem, hogy úgy tehát azon szándékomról lemondok, s Comoba megyek; de ezt sem engedték, egy pribéket bakkomra ültetvén, a policiára kellett hajtatnom; ott is teméntelen ideig várakoztattak; az ily gyötrés valóban jó leczke a béketűrésre. Végre elbocsájtottak, de úgy,

* Wesselényi komornyikját — ki otthon nála az olasz nyelvmestert pótolta — Luiginak hívták. Ez a Luigi mint katona szolgált az osztrák hadseregben, úgy került Magyarországba és mikor a katonaságtól kiszabadult, Wesselényi szolgálatába állott.

hogy Leccoba és csak Leccoba menjek. A policia sok atyai gondossággal volt itt irántam; 3—4 kárhozott lélek tudakozódott szállásomon utánnam s kémlelte lépéseimet. A kocsisomnak is most megparancsolták, hogy csak Lecco felé vigyen, s nehány lovas őrt küldött előre vigyázni utamra. Be ok nélkül fárasztják magokat. Ne féljenek engem a határszélhez közel bocsátani, mert valóban nem szándékozom megszökni, s őket magamtól megszabadítani. Ha pedig ezt akarnám tenni, Leccoból épen úgy el tudnám a helvét határszéleket érni, mint Sestoból vagy Comoból. Szörnyű porban s hévségben vánszorogtam, igazi csiga tempóban. Leccóba nem érhetvén, egy fogadóban Leccótól 12 mglnyira háltam.

A selyem gubók (Galett) az idén nagyon drágák, következőleg a selyem is. Egy 10—15 esztendős eperfának leveleiért megadtak az idén 5—8 húszast; különben 3 húszast szoktak érte adni. A levél szedésért mázsájáért 10—12 xr. (mind conv. pénz.») Az eperfát sok helyt nem magról, hanem stuffer által szaporítják; de ez más nem lehet, mely nem tudom, minállunk tenyészne-é? Nagyon kell a fiatal fákat nyesni s nem engedni, hogy a koronája 4—5 lábnyinál magosabbra legyen a földtől. A levélszedés után a vénebb s vén fákat is mind megnyesik, vagy legalább ágaikat rövidre vágják. Többnyire oltottak a fák; hasítva, hüvelyezve s szemre is oltanak. Sok s nagyjára mind fiatal fákat (usque 15—20 éveseket láthatni), mintha ezen országban nem rég feküdtek volna a selyemtenyésztésnek neki, s valóban most sem látom, hogy miért van oly kevés vén fa; igaz, hogy a háborúkban sok elpusztult, s azt is mondják, hogy a vén fákat nem szeretvén annyira, fiatalokkal cserélik fel.

1836 julius 23.-án indul Wesselényi Zalaegerszegről Kehidára, hogy barátját, Deák Ferenczet, kitől két hónappal ezelőtt búcsút vett, ismét meglátogassa:

«Jó szekeren és jó két kis lóval haladtam Kehida felé; a két stácziónyi távolságot 3 óránál kevesebb idő alatt tettem meg» — írja Wesselényi julius 23.-án a naplójában. «A Kehida feletti erdőre reá ösmerve, mint kedvelt ösmerősömet idvezlettem, midőn a csendes lakást megláttam, udvarára behajtottam, barátom karjai közé siettem s vele együtt békés hajlékában megtelepedtem, a haza érkezés rég nélkülözött örömeit érzettem.»

Oly kevés az, a mit Deák és Wesselényi belső, bizalmas életéről tudunk, hogy nem vélek felesleges dolgot cselekedni, ha ama csendes együttlét zavartalan örömeit, melyet a két nagy férfiú egymással és egymás mellett élvezett, abban az

igénytelen előadásban, amint azt Wesselényi naplójában találtam, olvasóimmal megösmertetem.

Julius 24-ik. Vasárnap. A kedves Ferkóm s tisztelt derék bátyja társaságában kellemesen telék el napom. F. még tegnap elolvasta követi jelentését; egészen hozzá illő. A megye nyomtatását rendelte s nyomtatják is, de én közrejöhetését, míg meg nem történik, bajosan tudom hinni. Mai napom kellemét nagyon zavarta, hogy hosszasan kerestem itt hagyott kocsi ládájimnak kulcsait, s még pedig hijába kerestem. Egész utamban azon egyhelyt tartottam, nem rég máshová akartam tenni, s hihetősen ekkor künn és elmaradt.

Julius 25-én. *Hétfő.* D. F-vel sógorához, Nedeczky Lajoshoz Edericsre mentünk hálni. Az út szép vidéken megy s azon tető, honnan a Balatonra nyílik a látás, igen szép pont.

Julius 26-ik *Kedd.* Szíves gazdánk s szép gazdasszonyunk marasztásaikra az esős és híves délelőttöt Edericsen töltők s csak ebéd után indultunk Füredre. Csak Szigligetig mentünk a Balaton partján. Ezen váromladék szép, de csak erdőlepte oldala felől. Távolabb a szöllő övezte Badacsony emelkedik a Balaton tükréből, s alján a Sárkányzug látszik. Szigligettől a Balaton elrejtve marad, de szép és termékeny vidéken megy az út, míg egy meredékes dombra jutván ujra feltűnik a néma Balaton tág medre. Mellette haladtunk egész Füredig. Sem sajkák sem hajók nem elevenítik, nem ringanak rajta árbóczok, sem vitorlák nem fejérlenek szőke hullámai közt; az evezők csapási, s a hajósok éneki nem hangzanak partjain, s csend, puszta csend lebeg körülte s felette. Ezen szalai oldala s partjai a Balatonnak valóban szépek: szőlőkoszorús s erdőborította hegyek és dombok, melyek részint különválva emelkednek s váromladékokat hordanak szürke fejökön, nagyon szép és sok alakú képpé teszik az egészet. De a túl látszó somogyi homokos part és lapály annál kedvetlenebb látvány. — Egész úton köpenyegbe takaródzva ültünk. Füred helységében, mely a fürdőhöz egy óranegyedre van, már hallottuk, hogy künn a kútnál egy szobát sem lehet kapni, a mai bálra egybecsődült vendégek már mindent elfoglalván; rendelést hagytunk, hogy a helységben készítsenek szállást számunkra; de erre nem leve szükségünk: be érvén a fürdőhöz, körültünk csődültek barátaink, ösmerőseink, s tíz szállás is ajánlva lőn. Horváth Viliét értük legelőbb s ebbe telepedtünk.

Oly szíves kijelelést s valódi tiszteletet, milyennel minket fogada Füred; hiszem, hogy az ország minden zászlóssai együtt véve sem nyernének. — Az Anna bál nagyon tölt s valóban szép volt. A társaság, mint mondani szokták, nagyon vegyített, de épen

azért kevésbbé feszes. Különben a felső osztály itt is külön légkörében szeret élni, s ezen különválás sok ízetlenséget szül. Az új cancellár nője s leánya, Zichy Edmundné, Hadikék, Loprestiék, a Pejachevich leányok teszik itt a választottak fénykörét; ezekhez ragadó fél és fertály olygarchia aspiransok itt is vannak, mint Horváthék, Czynderiék, Szegediék etc. Pálffiné szíves volt irántam s őtet követve az egész csorda. Inkei Sándorné legszebb s igen kellemes asszonyka.

Julius 27-ik. Szerda. Délelőtt, délután egy-egy pár órát a Balaton friss és frissítő hullámi közt tölték. A vidékről s Pestről sok ifjúság gyűlt ide; jó érzésű s a pesti ijesztés által meg nem rémített: ezek fáklyás muzsikával készültek minket megtisztelni. A jó ügy s elvek ilyetén s éppen a mostani időpontban történő megtisztelése s irántoki hódolásnak vallomása magában jó s hasznos erkölcsi hatású lehetne; de tudván, hogy a Pesten nekem csinált fáklyás muzsika is minő lármát csinált, mennyire ijesztett némelyeket s mennyire boszantott másokat, jobbnak véltük, — főként szegény Lovassyékra nézve, — hogy ezúttal ez múljék el. Megvetettük D. F.-vel minden mesterségünket, hogy a fiúkat lebeszéljük, semmi sem fogott rajtok; végre azt mondtam, hogy ha kérésemnek nem engednek, elhagyom Füredet; így mégis elmaradt a zajos megtisztelés s csak muzsika s fáklya nélkül jött estve az egész csoport idvezlésemre. — Ma Horváthéknál vala tánczmulatság; ők engem is meghívtak, de látszott, minő aggodalmat s gyötrelmet okozott jelenlétem szolgai lelköknek: szerettek volna tőllem a lehetőségig távol vonulni s ezt tenni mégsem merték. Horváth Nina épen nem osztozott atyja érzésében, s nagy szívességgel jelelt ki. Ezt Fürednek majd minden asszonyiról s leányiról mondhatom, — kivált a korosokról. Saját sorsom az, hogy többnyire a véneknek tetszik; de ha a vének oly lelkesek mint itt Borbélyné, úgy nincs mit panaszolni. A Horváthék báljában Horváth Nina s a Ráday Nina kissebbik leánya igen szépen tánczoltak magyart. Mondtam Nádasdynénak, hogy midőn ő tánczolt így (fájdalom 1815-ben) vagy valóban szebb volt s jobban tánczolt leányánál, vagy — a mi hihetősebb — az én szemem szebbet látott.

A fördő készületemet a Balaton fördő egyik kamarájába felállítottam; sokan s asszonyok is használják; kivált savanyú vízzel igen kellemes. — Ezen aggódáson kívül még egy pár igen kellemes napom telik, melynek — mondhatom — jó részét úszva s feredve töltöttem. Mindkét nap hajón vacsoráltunk, a legszebb holdvilágnál evezvén a Balaton ezüst hullámi közt; másodnap az asszonyi társaság is eljött hívásunkra. A tihanyi kompot hozattuk el evégre, s ez elég tágas volt, hogy rajta mintegy 30-an

kényelmesen ehettünk; a füredi egyetlen egy hajóról tűzi játékokat bocsáttattunk fel, s ezen volt az egyik hangászkar, a másik pedig a parton. Miután az asszonyokat partra tettük, vissza mentünk hajónkra s be a Balatonba s a vígan ürített pezsgő palaczkokat rendre röpítők a vízbe. Deák írt czédulákat, melyeket beléje folytottunk; a gyanú s félelem fekete sergének valami híve még törni fogja fejét értelmökön.»

Augusztus 3.-án veszen búcsút Wesselényi az ő kedves Ferkójától, a hogy őt Wesselényi bizalmasan nevezni szokta. Augusztus 4.-én már Pesten van, hol nagy meglepetés vár reá. Kelemen Benjámin ugyanis Zsibóról várt reá, de nem egyedül, hanem magával hozta Wesselényi két hajadon leányát, Verzsényi Rózát és Katalint. „Minő repeső öröm vala gyermekeimet látnom és ölelnem“ — írja Wesselényi augusztus 4.-i naplójában.

Szinte látom azt a kérdőjellé változott arczot, melyet egyik-másik kényesebb ízlésű olvasó vág akkor, mikor látja és olvassa, hogy Wesselényi örvendezett házasságon kívül született gyermekeinek. És szinte hallom egyik-másik szigorú erkölcsü bíró ítéletét nemcsak Wesselényi e szokatlan tette, de tettének még szokatlanabb megírója ellen.

Nem kutatom azt, vajjon helyes és illő dolog-e az, ha a történelem nagy férfiainak nemcsak hősi viselkedéseit, de emberi gyarlóságait is megírjuk. Én azt vallom, azt hiszem és azt követem, a mit Deák Ferencz mondott, hogy: „Az igazságot, ha az senkire nézve sem megalázó, sem meggyalázó, nemcsak szabad, de meg is kell mondani, nemcsak lehet, de meg is kell írni.“

Ugyan ki nem tudja, hogy Mátyás királynak nem egy, de több szeretője volt, sőt az egyiktől, valami Borbála nevü sziléziai nemes leánytól fia is született, kit Corvin Jánosnak neveztek s kit hatalmas atyja nemcsak meg nem tagadott, hanem óriási áldozatok árán megszerezte számára Sziléziában a ratibori, troppaui, leobschützi, beutheni, tosti és loslaui herczegségeket? És ki nem tudja, hogy a *legitim* trónokat felforgató Bonapartenak — *illegitim* gyermekei is voltak? És hol van az a kor, korrajz, életrajz- vagy történetíró, a ki ezért

akár a Hollós Mátyás, akár a Bonaparte Napoleon egyéni vagy történeti nagyságából bármit is levonni merészelne?

Wesselényit nem lehet ám azzal a mértékkel mérni, mint valami jámbor vidéki papot. Az ő kimagasló egyénisége úgy aránylik egy közönséges halandó egyéniségéhez, mint a sziklákat uraló bérczi sas a nádi verébhez. És ezért, ha ő úgy tartotta, hogy titkos szerelme gyümölcseit nem kell titkolnia, nekem sincs okom és jogom, hogy ezeket a dolgokat, melyek reá az emberre nem árnyat, de fényt vetnek, elhallgassam vagy eltitkoljam. És ezt annál kevésbbé tehetem, mert Wesselényi házasságon kívüli leányait és fiait, mikor Deák, Beőthy és Vörösmarty 1845-ben Zsibón nála jártak, azokat nekik mint családja tagjait mutatta be, söt a mikor Lux Annát feleségül vette, gyermekei egyszerüen „mamának" (liebe Mutter) szólították.

WESSELÉNYI ÉS A PESTI ÁRVÍZ 1838 MÁRCZIUS HAVÁBAN.

Wesselényi még 1836 végén határozta el magát arra, hogy nem várja be perének eldöltét Pozsonyban, hanem lejön Pestre lakni, a hová főképen az vonzotta, hogy Széchenyi, Károlyi, Andrássy és Eszterházy, valamint többi barátai is ez időben Pesten tartózkodtak és a főúri pesti társadalom megmagyarosításán buzgólkodtak. Ez időtájt már a magyar tudományos akadémia, melynek Wesselényi 1831 óta igazgatósági, majd tiszteletbeli tagja volt, erősen működött gróf *Teleki* József elnöksége és gróf *Széchenyi* István másodelnöksége alatt; az akadémia titoknoka, a hogy akkoron a titkárt nevezték, épen *Döbrentey* Gábor, *Pataky* Mózes kortársa és *Wesselényi* ifjúkori barátja volt; söt 1837 augusztus 22.-én a közadakozásból felépült Nemzeti Színház is megnyittatott.*

* Erdemesnek tartom itt megemlíteni, hogy kik és milyen összeggel járultak e nagyfontosságú nemzeti intézet létesítéséhez. 1. Herczeg Grassalkovich 2500 frtot adott; — 2. gróf Buttler János szintén 2500 frtot; — 3. Jankovics Miklós, Földváry-nemzetség, Patay József és Ullmann Móritz 1000—1000 frtot; 4. gróf Teleki Sámuel, Dubravetzky Simon, Szentgyörgyi Horváth János 500—500 frtot; 5. gróf Batthyány Kázmér 250 frtot; 6. gróf Keglevich Gábor 200 frtot és Szilágyi István gombkötő 300 frtot — mindet váltó pénzben.

Ugyanezen időben lépett szorosabb ismeretségbe a magyar nemzet akkori költőivel, különösen *Vörösmartyval, Bajzával* és *Garayval*. Vörösmartyval való ismeretsége igazi benső barátsággá fejlődött és innen az, hogy a mikor Vörösmartynak első fia, Vörösmarty Béla, a Curiának 1904 októberében elhalt másodelnöke, megszületett, a keresztapasággal Wesselényit tisztelte meg, ki a keresztapai tisztet nemcsak hogy elvállalta, hanem a Béla gyerek számára 1000 forinton felüli értékű csikót ajándékozott, majd ezt a lovat 1200 forintért kisorsolás útján értékesítette s a bejött pénzt Miska barátjának — így nevezte ő bizalmasan Vörösmartyt — a Béla gyerek számára beküldötte.

Az 1838.-i nagy árvízveszedelem, mely annyi vagyont és életet pusztított el (4580 ház közül 2280, tehát a fele dült össze), a melyet *Jókai* Mór „Kárpáthy Zoltán" czímű regényében „Gyászmagyarok" fejezete alatt oly mesteri tollal örökített meg, Wesselényit Pesten találta. Wesselényi ekkor meglehetősen le volt hangolva, mert nagyon bántotta egyrészt saját pörének még mindíg bizonytalan volta, másrészt az ifjaknak kegyetlen elítéltetése, de főleg Kossuthnak majd egy esztendeig tartó fogsága. Egészsége sem volt valami jeles, mert régi láb-baja, melyben már ifjú korában is szenvedett, ismét kiújult. Csak lelki bátorsága és rettenthetetlen elszántsága, minden vészszel és veszedelemmel szembe szállani tudó ereje maradt a régi. Így találták öt a márcziusi vésznapok, melyekben oly hősi tetteket vitt véghez, melyhez hasonlókat hiába keresnénk akár a történelem lapjain, akár a legendák világában. 72 óra hosszat volt talpon Wesselényi, gyakran derékig a jeges hullámokban gázolva; s a mint Ujfalvy emlékirataiban mondja, egymaga hatszáznál több ember életét menté meg. Wesselényi e hősi tetteit Pest vármegye 1838 április havi közgyülésében külön feliratban ösmerte el. Vörösmarty meghatóan szép költeményben énekelte meg. Minek írnám hát le én halvány vonásokkal, közvetett forrásokból *Wesselényi* e páratlan hősi viselkedését, hiszen megörökítette azt ő maga minden hiúságtól és dicsekedéstől ment egyszerű szavakkal a naplójában:

«Március 13-án délben indult meg a jég; darabig csendes méltósággal, robaj nélkül ment, később megállott s az emberek újra kezdettek rajta járni; öt órakor újra megindult, s nemsokára tornyosulni kezdett, valamint törni és forrni a jégtömegeket duzzadva emelő, s újra szétzúzó hatalma a dühöngni készülő Dunának. A víz partjain már túllépett, a bőszült folyam a váczi töltést átszakította, de a jég folyvást haladván, a nézők csoportja, s majd minden azt hitte, hogy mérgét már kiöntötte. Ezen reményben *színházba* mentem, s még nem vala vége a darabnak, midőn híre futamodott, hogy a víz már a városban van. A Duna felé siettem; a víz még csak szivárgott át a kis gáton. Haza menvén, lovat nyergeltettem; midőn a város piacczára értem, már omlott a hullám a váczi utczán lefelé; bajjal tudtam ezzel szembe, s csak nem végig, hasig lovagolni. Már a német színház- s dorottya-utcza is vízzel borítva valának. Gróf *Károlyi* Györgygyel, *Széchenyi* István szállására lovagoltunk,* onnan ki az ország-úton a linea felé, ezen még innen értünk oda, hol a víz a Therésia s József-város felé keresztülszáguldott. A víz apadására nézve kapott biztosítás folytán visszatértünk, s én azon hiedelemben, hogy bősz Dunánk ezen ijesztéssel és látvány-adással be fogja érni; éjfél után hazamentem.

Március 14-én szerdán, reggel *öt* óra tájban a belvárosba beindultam, hallván, hogy a városházánál csónakok vannak. A kígyóutczát már csaknem egészen víz alatt találtam, elébb térdig, majd övig gázolva haladtam, s visszatérni már nem akarván, nyakig érő vízben értem a város-piaczra, hol egy ladikot sem találtam. A siker nélküli feredésből alig léptem szárazra, midőn minden ruhám testemre kezdett fagyni, s míg *Helmeczy*-hez értem a Trattner-Károlyi házban,** — alig pár száz lépésnyi távolság, — már jégkéreg borított. Itt kénytelen voltam levetkezni, s haza-

* Gróf Széchenyi István ebben az időben a Coburg-palota mellett levő azon emeletes házban lakott és pedig az I. emeleten, a hol mostan a «Diana» gőz- és kádfürdő van a Ferencz József-rakparton.

** Helmeczy, családi nevén Serfőző Mihály, szül. Királyhelmeczen 1792-ben, meghalt Pesten 1852-ben. A XIX. század első negyedében fennállott irodalmi köröknek egyik kedvelt és befolyásos tagja volt. Gróf Károlyi György, gróf Teleki József és gróf Széchenyi Istvánnak egyik legkedveltebb embere. Ezeknek és különösen Széchenyi jóindulatú pártfogásának köszönhette azt, hogy az akadémia megalakulásakor annak pénztárnokává neveztetett ki. Igazi jelentőségre azonban csak akkor tett szert, a mikor *Kisfaludy* Károly halála után *Vörösmartyval* és *Bajzával* szemben ő kapott szabadalmat a kanczelláriától a «*Jelenkor*» czímű lap kiadására. E lapnak élén, mely a konzervativek közlönye volt, 17 évig állott. Helmeczy és lapja, mely eleinte minden közkérdésben dominált, nagy jelentőségéből csak akkor kezdett veszíteni, mikor *Kossuth* 1841-ben a *Pesti Hírlapot* megalapította. Helmeczy egyike azon keveseknek, kik a hírlapszerkesztésből szép vagyont gyűjtöttek.

küldtem köntös után; azzal János későn érkezett, mert egy darabig ladikkal kellett jönnie. Mihelyt felöltöztem, csónakot keresni indultam. A sebestyén-piaczon ott jövő, menő hajókat s temérdek népet találtam.

E szomorú reggelen hét óra után egy ladikra ültem, melylyel épen *Havas* J. senator jött. Vele a belváros utczáin eveztünk, s a váczi-, kis-híd-, aranykéz- s más utczákból hordtuk a menekvőket a sebestyén-piaczra. Én evezni s kormányozni kezdtem, s a nevezett és a leopold-, kalap- s apácza-utczákból többször rakodtunk meg. *Havasnak* minduntalan mondtam, hogy e tájból ki, s a Ferencz-város apró s alacsonyan fekvő utczáiba menjünk be. De hijában; senatorról senatorra jártunk, kérdve: akarnak-e menni, vagy kell-e valami? boszúság emésztett a drága, a pótolhatlan időt így vesztegetve látni. Képzeltem, hogy a külvárosok szegény lakossai, kis házacskáikban minő rémülésben lehetnek, de hogy annyi ezer élet forog veszélyben, azt nem gondoltam; ha a házak összeomlását — mi nehány óra mulva kezdődött — tudtam volna, erővel is rá kényszerítem *Havast* a veszély helyeire sietni. Szinte délig eveztünk benn a városban; ezen munka sem volt ugyan egészen hijában való; mert ha nem épen jelen, de sietve közelgő veszélytől sokakat megmentettünk. E tájon számos hajók jártak le s fel, s talán több, mint a mennyire szükség volt. A segítni sietők közt kevés ismerőst, mágnásaink és ifjú uraink közül egyet sem láttam; végre *Csekonics* jelent meg egy hajóban *Dessewffy* Auréllel, örültem látásukon. Kérdésemre: merre veszik útjokat, s hol fognak dolgozni? *Csekonics* azt felelé: «*Ich suche einen Stall für meine Pferde.*» Botránkozás borzalma fogott el ennek hallására. A sóház s molnár-utcza felé, a lövőhely háta megett értünk ki a széna-piaczra; a reformatum templom előtt sebesen rohant a víz keresztül, de még oly kicsiny volt, hogy a hajóból kiszálva, azt egy darabig húzni kellett. Innen az *üllői*-útra mentünk, s több apró házak fedeleiről az embereket leszedtük. Nehány teher embert vittünk az ország-út még szárazban lévő részére (a nemzeti múzeum előtt) s ezeknek jó szolgálatot tettünk, mert a honnan kihoztuk, a ház nemsokára vízbe dőlt. A józsef- és stáczió-utczából harsogott a segédért kiáltók lármája; ide siettünk és szerencsések voltunk sokakat megmenteni.

Már ekkor kezdettek a házak omlani s düledezni. Ezeknek ropogása, rohanása, a víz közt emelkedő porfellegek, a rémítő sikoltás, sírás, ordítás borzasztó képét mutatta a dúló enyészetnek.* A múzeum-, ötpacsirta- s még sok más, u. m. tavasz-, város-

* A szörnyű omlás és romlásról az nyujthat némi felvilágosítást, ha tudjuk, hogy a pesti oldalon akkor összesen 4580 ház volt, melyből még az árvízveszedelem alatt 2280 dőlt össze, 827 pedig később lett hasznavehetetlenné.

major-, ősz-, vadkecske-, gyöngytyúk-utczákból még igen sok ember életét megmentettük. Kieveztünk a kerepesi-útra, s azon keresztül a fűzfa- és síp-utczából rakódtunk meg egy párszor emberekkel, kiket a báró *Prónay* Albert lakásával szembe, a *Huszárház* mellett tettünk a szárazra. Reggel óta kétszer is változtak evezőink. Ketten voltak, én eveztem s kormányoztam. *Havas* délután 5 óra tájban szárazra szállott; én vissza a romok s düledező házak közé. Midőn egyszer megint jól megterhelt hajómmal a szárazra értem, *Prónay* Albertet láttam áltánján (erkélyén) másokkal együtt pipázni; felkiálték hozzá: «És te itt pipázol?» Ennek volt sükere; mert visszatértemben sem az áltánon, sem otthon nem volt, hanem ajtókkal összegezett talpon elevezett s munkához látott.

Azalatt alkonyodni kezdett, s a borult égből köd és hózivatar szállott le, az estvét siettetni, s az éjet feketébbé tenni. Ennél borzasztóbb estvét és éjet soha sem értem. Leírni azt tollam s tán senkinek is tolla nem képes. Az egésznek minden egyes vonása olyan, mely már magában egy-egy rémítő képet alakítana; s százanként oly jelenetek, együtt és egymással vetélkedve, melyek közül csak egynek is látása életfogytáig megmaradó borzasztó emlék. A düledékek, házromok, jégtömegek, bútorok, gerendák, s minden más akadályok közt csak alig s a legfeszültebb munkával lehetett a szűk utczákban haladni; bárhonnan jött, hol volt és hová igyekezett az ember, mindenütt a roskadó épületek s fedelek lezuhanása, — szétzúzással fenyegette. Hol elől, hol hát megett, hol oldalfélt omlott egy-egy épület össze. Csak ezeknek dörgő, ropogó, csörgő lármája nyomta el időről-időre a kétségbeesők sikoltásait és segítségért már rekedt bőgéseit. Tízfelé is akarván és kelletvén menni, de csak egyfelé mehetni, százat is látni egyszerre veszélyben s annak egyszerre csak harmadán segíthetni, s a többit a halál torkában hagyni; visszaútasítani a már merülésig teli hajótól az atyát, a férjet, kinek gyermekei és feleségei már benne vannak, s ezeknek jajjait, zokogásait hallani; mindez oly valami, mit képzelni is borzasztó, de tapasztalni s százszorosan tapasztalni, szívet repesztő.

Már csaknem 12 óráig szakadatlanul evezvén s dolgozván, átázván s elkényszeredve kifogytam erőmből; hajósaim is újra enni s nyugodni akartak, őket a munka tovább folytatására rá nem vehettem, s így kénytelen voltam *Prónay* szállásánál, hol alól fogadó van, kiszállani. Ezen kénytelenség gyötrelmét az enyhítette, hogy az enyémen kívül még dolgozott vagy két hajó e tájon. Mégis bajosan tudtam volna ezen kénytelen nyugvást eltűrni, ha a fogadóban egy pár új evezőst s munkám folytatására a Prónay titoknokát, *Füredit*, és fia nevelőjét, a derék *Teichengrebert* meg

nem kapom. Ezeket hajómmal elküldöttem azon megnyugtató gondolattal, hogy ők kinyugodtak lévén, többet fognak tehetni, mint én és evezőseim lankadt karjai. Ettem és ittam, mi jól esett a temérdek fáradság után, annak érzésében, hogy falatomat igazán megérdemlettem.»

Majd így folytatja Wesselényi:

«Az alatt *Prónay* Albert is előkerült kapitány Behrenddel; már hajón, melyet valahol requirált; ő is darabig nyugodott, s tovább evezett. Én 10 órakor szálltam megint vízre s a rémületek jelenetei közé. Jól fogott, hogy ez estve s ez éjjel hajósaim mind gajdultak voltak; józanon bajosan mertek volna oly helyekre menni, honnan gyakran kellett a szerencsétleneket kihozni. Ez éjjel a szűk fűzfa-, kis- és nagy diófa-, kis- és nagy kereszt-, nyári-, kis mező- s akácz- utczákon bolyongtam. A haladást gátló akadályok mind inkább szaporodtak, s ezért nehogy a távolabb lévő nyomorultaktól elzárassak, előbb a legtávolabbi jajjok felé törtünk, s így a közelebb esdeklők mellett irgalom nélkül el kellett mennünk, de ama távollévőknek többnyire csak egy részét lehetett elhozni; *a végveszély felelmei közt hátramaradóknak gyakran becsületszavamat adtam, hogy semmi el nem tartóztat hozzájuk visszatérésemtől*; s ez adott szó lehetetlenné tette visszatérő utamban másokra, s a leginkább megszorultakra hallgatni. Oly szerencsés voltam hála értte az egek Urának! hogy sem a kiknek ily igéretet tettem, sem másoknál, kiket a romok tetején vagy düledező fedeleken voltam kénytelen hagyni, egyszer is későn nem jöttem, s rendre mind kimenthettem; többször megtörtént ellenben, hogy házak s fedelek, honnan öregeket, asszonyokat, gyermekeket, csecsemőket szedtünk le, alig távoztunk velük egy kétszáz lépés vagy ölnyire, rémítő robajjal zuhantak az egy, sőt helyenként *két ölesnél* is méjjebb hullámba.

Éjfél után a hold — habár sűrű fellegeken keresztül is — derítette az ég sötétségét, mégis mennyit nem adtam volna egy fáklyáért, csakugyan szerencsémre volt egy lámpásom, *s egy templomi nagy viaszgyertyám*. Öt óra tájban megint *Teichengräbernek* adtam át hajómat, hogy azzal visszajövetelemig dolgozzon. A kolbacher-utcza szögletén már sok vizet és egy ladikot találtam, épen birtokába akartam magamat tenni, midőn tulajdonosai, vagy a kik magukat ezúttal azzá tették, oda jöttek, ezek a kalap- és leopold-utcza felé kerülvén, a gróf *Károlyi* György házához vittek. Bosszúsággal kellett nehány üres hajót heverni látnom, míg a külvárosokban azokkal annyi ember életét megmenteni lehetett volna: de még nagyobb bosszúságom volt, midőn a *Károlyi* György háza,

előtt egy veszteglő hajót találtam, melyet ő egész estve s éjjel ott tartott. Nyíltan megmondtam neki, hogy ezt tenni most nem szabad, s hogy minden percz ily önség-szülte tettet egy-egy elveszett emberélettel bélyegez. Hajósait elküldöttem a jöttömben talált valamelyik hajónak elhozatalára. Szólltam neki, hogy az övét emberei közül evezőkkel lássa el, s menynyünk dologra, feleségét majd reggel vigye Budára, mert a víz untalan nőtt, s már a belvárosi házak is ropogni s hasadozni kezdettek. «Embereim», úgy mond, «alusznak». E hideg vér, vagy inkább tehetetlen lágyság meglepett, végre mégis a fenírt munkára két kocsisa s a kertésze találkozott.

Megjövén a hajósok, két hajóval útnak indultunk. Megint a magam helyén, s teljes erőben érzettem magamat. Mindezen rémítő jelenetek közt, — melyeknek eddig közepette voltam a hullámok tetején, — számtalan keservet s gyötrelmet, de sok édest s menynyeit is éreztem ; átaljában pedig meg kell vallanom : így veszélytől s borzalmaktól körülvéve érzettem, hogy ily helyzet és munkásság az én elemem. *Fejemet tisztábban fontolónak, véremet nyugodtabban folyónak, s inaimat erősebbeknek talán soha sem éreztem.* Gróf Károlyival a statio-utczán mentünk le, nehány utczát feljártunk : itt már kevés embert találtunk, mégis meglehetős teher menekvőkkel értünk az öt pacsirta és sándor-utczán keresztül az országútnak még víztől ment részére. Itt — a múzeumon jóval felyül, — gr. *Károlyi* is, feleségéhez sietvén, kiszállott.

Azalatt megviradt, s e szomorú reggelen, martius 15-én csötörtökön, a felkelő nap, halvány sugarait egy tengerre, s ezeknek abba temetett vagyonukra és rom-tömegre terjesztette. Hol még 24 óra előtt munkás polgárok, boldog családok köszöntötték életadó feltűnését, ott most a szélesen terjedt hullámsír felett mély csend függött, mit olykor csak a még gyéren álló házak zuhanása s imitt-amott hangzó segítségkiáltás szakított meg. Bútorok úsztak a romok közt, és mindennemű portékák, sok véres verejtéknek gyümölcsei, s azok közt vízbe fúlt lovak és marhák. Tükrök, családi képek, zongorák, ágyak, ágyneműk, bölcsők, gerendák, ládák, kapuk czifra ruhák, kalapok, fegyverek borzasztó vegyületben lebegtek a vízen, vagy függtek a düledékeken, mint a bőszült elem kegyetlen szeszélyének játékai : s mindezeknek tulajdonosaik vagy a romok közé temetve, vagy inségük s veszteségük marczangoló érzésére megmentve. Számtalan kutyák ordítottak a tóduló árból még kinyúló fedél-töredéken, vagy deszkákon keresve menedéket. Láttam egy szép, nagy ebet egy összeroskadt fedél tetejére hordott házi butorok s portékák mellett, már csak ő, s a holmik egy része volt még víztől ment ; közel evezvén el, hívtuk hajónkra, de ura vagyonát védve, s morogva helyén maradt.

Mind ma, mind a mult éjjel legborzasztóbb volt az, hogy sok ház előtt kellett elmenni, melynek kapuján a szinte boltozatjáig emelkedett víz miatt beevezni nem lehetett, s az épület hátulsó részéből harsogó kiáltásokat kellett hallani, a nélkül, hogy a szerencsétleneken segítni lehessen. Az üllői-útra menve, s onnan balra a serfőző-utczán be, a *József*-várost majdnem egészen letarolva találtam, még sokakat láttunk veszély s utolsó inség közt küszködve, s megmentetteket a Ludoviceumhoz több ízben vittünk. Ezen gyászos másfél napunk számtalan, lelket rázó jelenetei közül, sohasem fogok egyet, mi a prater-utczában történt, elfelejteni. Egy leroskadt fedél lebegett pár töredékeny fán megakadva a legalább másfél ölös víz felett, *s e minden pillanatban lezuhanandó fedél tetején mintegy harmincz kétségbeesett volt*; ezekhez nehány ölnyire egy emeletes háznak első fala még állott, s azon első falhoz egy fatornácz volt ragasztva, mely minden perczben roskadni készült harmincz személynél többől álló terhe alatt. Hajómra harmincznál több alig fért. Mit tenni, kiken segítni előbb? Mindkét helyről az asszonyokat csecsemőikkel, gyermekeket s öregeket összeszedtem. Midőn ezekkel sietve el akartam evezni, mentől előbb visszatérendő, terhe alatt mélyebbre sülyedt hajóm megakadt azon kertbe, mely felett üresen a ház udvarára bementünk: tovább kellett félóránál kínlódnunk, s szüntelen a bizonyos veszélyben lebegők kiáltásai közt; hallván és látván a halál félelmével küzdők verejtékző gyötrelmét: végre mi is verejtékezve, hajónkat kiszabadítottuk; szerencsére, útunkban egy hajót találtunk, mely kérésemre a hátramaradottak szabadítására sietett.

Midőn azokkal, kiket megmentettem, a Ludoviceumhoz értem (az üllői-úton fekvő utolsó fogadónál tettük az embereket szárazra), öt ember támadott meg azon állítással, hogy a hajó az övék; igyekeztem igéretekkel a velem tovább evezésre s munkánk folytatására rábírni, de mind hijában; «nekik vagyonukat, portékáikat kell» — mint mondák — «megmenteni». Verekedést kezdeni nem akartam, az öt megtámadót többen is pártolták, s így kénytelen voltam kiszállni, s vesztegleni, midőn még oly sokat tehettem volna. Hajó nélkül maradván, darab ideig a szörnyű néptömeg közé szorulva, állottam, kínos helyzetben; mert mi lehet kínosabb, mint a legidvességesebb munkálattól oly módon elzárva lenni. Kértem, igértem, de hajót nem kaphattam.

A pusztulás mindezen rémítő óráiban sok becsületes ember volt, ki fáradságot s veszélyt nem kerülve, az embereket megmentette, de sok gonoszlelkű is találkozott, ki a kétségbeesők esdekléseire nem hallgatva, alacsony kapzsiságának hódolt, s csak roppant fizetésért segített a tehetősebbeken, valamint találkoztak számos

zsiványok, kik deszka s egyébb töredékekből talpakat alkotván össze, a szerencsétlenek vagyonkáit elrablották. Míg a Ludoviceum táján kellett veszteglenem, láttam ily zsiványokat zsákmányokkal érkezni; a birtokosok messzünnen megismerték tulajdonukat, s elejökbe siettek, de amazok állottak felyebb, s a szegény kárvallottak köszönhették, hogy verést nem kaptak. A köz zavarban senki sem fogta, s foghatta pártjokat. A gr. *Károlyi-házba* néhány száz menekvő vette magát. Hajóm már nem lévén, s darabig nem is kaphatván, a házhoz szorultakat igyekeztem bátorítani, számukra húst és kenyeret vettem. Walther, a gróf Károlyiék levéltárnoka a levéltárért sopánkodott, mely roskadó szállásán maradt; tanácsomra 40 pengő forinton egy ladikot fogadott, mely azon rövid útat háromszor megtegye. Az írások felrakására nem tudtunk a gr. Károlyi sok drága kenyérevői közül senkit is kapni, s mikor idegenek által felrakva, a ladik megérkezett, emberei szivarozva veszteg nézték, s midőn rájuk kiáltottam, beljebb vonultak, s tovább dohányoztak; gr. *Károlyi* Budára már átment volt.

Azonban a víz untalan nőtt, s vele a megmentettek rémülése is nőtt, ezen épületben is hasadások mutatkoztak. Újra hajót kapván megint a hullámon voltam, s keblemet tágultabbnak éreztem. Estve felé a víz már akkora volt, hogy Károlyi György házánál, kapuja közt hajóval a főgrádicshoz be lehetett evezni. Épen több megmentettel érkeztem be, midőn egy talpon hoztak egy szegény asszonyt, ki azelőtt alig egy pár órával szült. A talp széles lévén, nem fordulhatott a grádicshoz, övig kellett a vízbe menni a szegény asszony kiemelésére, midőn paplanjánál fogva egy felől emeltem s vittem, ijedtében úgy megfogta karomat, hogy mind az öt ujja meglátszott. A szegény asszony gyermeke sehol sem volt, s azt csak másnap hozták el ismerősei, kik magukkal elvitték.

Az éjjeli s mai feszült munka, megázás, fáradság, sebek s ütések pihenni kényszerítettek; kevéssé ledőltem, a lankadtság rajtam erőt vett s elaludtam. Miután mintegy óra múlva fölkeltem, nem tudtam már hajót kapni, bármennyire kértem, bármit igértem, az ablak előtt elevezők közül egy sem állott meg, s így kínos munkátlanság közt kellett a reformatum templom s a czukor-utcza felől a segítségkiáltásokat hallani. Éjjel érte el a víz magassága legnagyobb fokát, a főgrádicsnak negyedik fokáig jött. Ekkor *29 láb, 7 hüvelyk* és *5 linea volt a Duna legalsó állása felett.*

Martius 16-án, pénteken reggel felé a vízözön szállni kezdett. Azon hajó, melyet ma jókor reggelre fogadtam, nem jött el s mást kellett szereznem. Emberek már nem igen voltak menteni valók, s kik még némely épületek hátulsó részeiben lehettek, azok-

hoz férni nem lehetett. Gr. *Károlyi* István itt ma is, tegnap is megfordult. Ő a menekvőknek Palotán s Fóton helyet s élelmet készíttetett, s már sok kenyeret szállíttatott be. Átalában a környékbeliek, sok helységek s birtokosok, mihelyt a szerencsétlenség első hírét vették, az eleséget vetélkedve küldötték a városba, s szekereket a város széleire a távozók számára. Gr. *Károlyi* György és Lajos is átjöttek ma Budáról, s kenyeret hoztak. Mondják: hogy *István* főherczeg is több helyen megjelent. Az iskola-utcza szögletén állottam hajómmal, midőn egyszerre hangzik, s száz száj viszhangja mondja vissza: «Die Curia stürzt ein». A curia előtt csomóban álló néptömeg nyakra-főre rohant a szembe álló templomnak, de egymás hátán levén nem fért, egymást gázolta, s neki rohantak a víznek és hajóknak, épen több úri asszonyok s mások is Budára költözködtek, a rémülés, mint zavar, szörnyű volt.

Beugrottam hajómból a vízbe, s előbb gr. *Károlyi* Lajost, ki már előbb szárazra kelt volt, azután b. *Orczy* Györgyöt ragadtam kézen, jönnének a curia elébe annak megmutatására, hogy nincs veszedelem; egyik sem jött, s egypár katonatiszt sem, kiket hasonlag felszólítottam, sőt ezek közül az egyik, midőn nekik mutattam, milyen mozdulatlan áll a curia, ezt felelte: «ja es ist wahr, das Gebäude stürzt nicht ein, aber es brennt», t. i. a melegen sütő naptól ennek, s minden épületnek fedele párolgott. Így nem kapván senkit, ki velem jőjjön, egyedül szaladtam a curia előtt üresen maradt térre, s kiáltottam a népnek, mennyire rekedt hangom engedte; és nevetségre változva múlt el a panicus, vagy mint az öreg gr. *Bethlen* Dániel mondani szokta: «pannonicus terror». A város piacza s váczi-utczára kerülve, a zsibárús-utczán fel az invalidusok épületéhez mentem lovaimat felkeresni, melyek, mint ma reggel megtudtam, a *Zrínyi* vendégfogadóból ide menekültek.

Visszaevezésem előtt, a szárazon több ismerősöket láttam, *Földváry* királyi táblai ülnököt, *Lónyay* Gábort s többeket. *Bretfeld* generális meglátott, s hozzám futván nyakamba borult, ölelt formaruhájában engem, s a víztől és sártól szennyes lett — «sed non indecore pulvere sordidum» — megölelni látni, s egy főrangú katonatisztet látni az *üldözött Wesselényi* nyakába borulva, feltűnő jelenség volt, s oly látvány, mi a jelenvolt sokaságnak is nagyon tetszett. Itt hallám előbb, hogy nevem mindenfelé szájról-szájra hangzik, s a nép áldásának tárgya vagyok. Az ezt megérdemlésnek eddigi tudása sokkal magasztosabb volt, mint megnyerésének mostani tapasztalása.

A rokkant katonák épületében sok ezer ember kapott menekvőhelyet, a vármegye háza s a ferencziek kolostora is tömve volt. Pater *Albach* szobájában, mint mondták, egy egész leánynevelő-

intézet tanyázott. Ezen helyeken kívül csak a szerviták háza, a József-, és nagypiacznak egy része maradt szárazon. A víz dél óta szemlátomást szállott, s estig már néhány lábnyival apadott. A belvárosban azonban most kezdtek az épületek inkább hasadozni és roskadni. Mint a pinczékben a víz fogyott, úgy növekedett sok pincze s épület sülyedése s repedezése. Így napi munkámat mára bevégezvén este 9 óra után elindultam. A czukor-utczán s ország-úton víz nélkül lehetett a kerepesi-útra menni egészen túl a magyar színházon, de itt már víz volt. A nagy híd-utcza, színház s József-piaczon keresztül a szél-utczába mentünk, s mind szárazon, a Marczibányi-ház előtt azonban már vízben gázoltunk ; itt egy csónakra akadtunk, de ez úgy megfeneklett, hogy hosszas kínlódás után sem tudtuk víznek ereszteni. A szarka-utczán mentünk a Duna-sorig, itt helyenként szárazra találtunk, felhatoltunk egészen a most épülő *Wodianer-ház* felső széléig, de itt az állások alatt, s kövek és gerendák közt bajosan lehetett a hasig érő vízben haladni. A kerepesi-úton lévő csónakhoz akartam menni, s előre örültem, hogy a már apadt vízen oly helyekre mehetvén, hová tegnap jutni nem lehetett, még reggelig tán néhány embert megszabadíthatok, de fáklyám elaludt, mert rossz is volt, s az eső is esett, nem tudtuk többé meggyujtani, az éj pedig oly sötét volt, s azon elpusztult helyek, hova szándékoztam, romokkal annyira borítvák, hogy haza kellett indulnom. Az úri-utcza felé akartam menni, de ott már vízben kellett gázolni, s azért a nagy híd-utczára kerülve, haza csak éjfél után értem.

Martius 17-én szombaton *Lónyay* Jánoshoz mentem, kit a nádor e napokban királyi biztossá nevezett ki. Jelentettem neki, hogy a víz már jóval kisebb lévén, lehetne még oly embereket megszabadítni, kikhez tegnap férni nem lehetett, s kértem : adna a város és vármegye részéről segédeket, kikkel hajókat szerezhessek, s őket a szerencsétlenek mentésére küldhessem. Ő városi és vármegyei lovas katonákat adott mellém, s fiatal mérnököket rendelésem alá. Én ezeket, s még egy pár ifjat — egyiket a derék Teichengräbert — a kerepesi-útra s a kecskeméti kapuhoz küldöttem, hová a szerzendő csónakokat gyűjteni szándékoztam. Magam lóra ültem, s hajdúimmal hajók után járván, szereztem is többeket szép szóval, erővel, igérettel, s mintegy nyolcz csónakot küldöttem szélyel. Ezek estig, a mit csak lehetett, felkutattak, s még körülbelől harmincz eléhezett embert mentettek meg. *Teichengräber* nyolczat hozott, s azok közt négyet, kik több órákig nyakig vízben ültek. Miután segédeim elrendeltetésükre indultak, a jövő, menő, s embereket, holmikat és eleséget ki és bevivő hajók közt igyekeztem rendet csinálni. Vissza-lovagoltam a vármegye házához

Lónyaynak jelentést tenni, s további rendelését kérni, mondván: bár mire és hová legyen szükség, velem oly szabadon parancsoljon, mint *a legutolsó hajdúval.* Ily baj és zavar idejében, minden becsületes embernek kötelessége magát használtatni.

Lónyay emberséges és értelmes ember; a nélkül, hogy magát vakon vezettetné, hallgat másra is, nem idegen, helyes tanácsot elfogadni. Ő a nádorral közvetlen összeköttetésben áll, egyenesen tőle veszi a rendeleteket, s neki teszi jelentéseit. Ez igen helyes, mert tüzet óltani, s vízből menekedni vagy mást menteni, dicasterialis úton nem könnyű dolog. Gr. *Dessewffy* Aurél van Lónyay mellett, s nagy buzgósággal és jól munkálkodik. A veszély óráiban ő is dolgozott, b. *Wenckheim* Lászlóval egy hajón járt, ez is magát jelesül viselte. A kir. biztosság egyik főigyekezete a ház és kereset nélkül maradtakból mentől többet Budára, falura s majd gőzhajókon innen elszállítni.

A városi tanács részéről kevés munkásság fejlett ki. Előkészület majd mi sem volt, a nagy árvíz alatt csaknem minden tanácsbeli egy-egy hajót tartott udvarán, de dolgozva keveset lehetett látni; most pedig tehetetlen lágysággal viselik magukat. Havason és Tretteren kívül, — kik jól forgolódtak s forgolódnak, — még tán egy pár kivétellel a többit mind el kellene csapni. Lónyay rendeléséből a Dunához lovagoltam, szélyel nézni; az átszállításra rendelt hajósok a szegény embereket ingyen viszik.

18-ik Vasárnap. A megromlott kutak rossz vize elrontá gyomromat s ez nem igen hagya aludni. Reggel a vármegye házához. Lónyay több javaslataimat elfogadta. Főként arra igyekeztem figyelmessé tenni, minő szükséges az embereknek mentől előbb munkát adni, sőt munkára kényszeríteni, mert egy nagy tömeg henyélő ember mindíg veszedelmes, köznép pedig semmit sem szok meg hamarább, mint ingyen kapott kenyérrel élni s a dolog nélküli élés szokásáról bajosan mond le. Az én nézetem szerint most a katonaságnak nagyobb részét policiává kellett volna átváltoztatni, minden közlegény keze alá bizonyos számú embert adni a közlegények pedig az altisztek s ezek természetesen a tisztek, felügyelete alatt állván. Minden ház és kereset nélkül maradtakat összeírván, ezek közül a dolog tehetőket mind parancs, mind értesítés, főként pedig az ingyen tartás megszűntetése által arra birni, hogy a katonák közt felosztva dolgozzanak. Akár mit dolgoznak, mind haszon, mert főczél maga a munka; azonban most munka híjja nincs is: utczák tisztítása, házak támogatása, romok eltakarítása sat. Hogy helytelen szemérem ily munkától s következőleg élelme megszerzésétől sokat el ne tartóztasson, hirdettetnék ki mind nyomtatásban, mind dobszó mellett, hogy ily munka

a mostani körülmények közt annyira szükséges, miszerint az nem szégyenére, hanem mindenkinek becsületére válik. Ennek bebizonyítására kiállottunk volna többen a dolgosok sorába, s vagy egy nap velök együtt dolgoztunk volna. Azonban a dolgosoknak pénzben oly díjat kell vala adni, melylyel magokat s övéiket eltarthassák. Ezt lehete mód tenni, mert a nádor által előlegesen is feles pénz assignáltatott a pénztárakból; másfelől azon munkabérnek egy része egyesek által fizettetett volna, kiknek dolgosokra oly nagy szükségök van. E mellett gondoskodni, hogy elég és elég olcsó élelemnemű legyen a városban, mi a beérkező sőt beözönlő kenyér s egyéb táplálékok mellett úgy sem vala bajos. A dolog nem tehetőknek pedig ingyen adatván élelmet, ezeket is összeíratván, s azon utczai felügyelők vigyázatja s felelőssége alá tévén, mely utczákban laktak. Így az embereknek foglalatosságáról s élelméről gondoskodván, hogy szükséges hajlékjok is legyen, bódékat kellene künn a szabadban felállítani s a katonaság sátorait. Van itt 10 ezer emberre való sátor. A barakkokra bővön elég deszka van, mert azokbóli tárak nem sokat szenvedtek. Ezen kívül a vásári színekbe s több középületekben is sok ember megfér. Mind arra, hogy az emberek igen összeszorulva ne legyenek, mind az illő tisztaságra s rendre igen szükséges lévén nagyon vigyázni, minden ily tanya vagy katonai, vagy polgári, de szoros és munkás felügyelet alatt állana. Aláírás nyitásának nemcsak szükségét, de felette siető voltát Auréllal egyenlőn éreztük; ez iránt beszéltünk s szóltunk többeknek, de az emberek álmosak. Széchenyinek is szóltunk; ő félvállról vette, mint mindent, mi nem tőle ered. (Ő példás jó mostoha apa testesült gyermekekre nézve, de a világon legrosszabb, lelki vagy gondolat szülötteket véve fel: mit nem ő nemz, azt sem örökbe, sem ápolása vagy nevelése alá, de még keresztgyermekének sem fogadja. Ezt természetesen csak arról kell érteni, mit ő tud, hogy nem ő nemzett, mert én is sokszor tettem neki szarvat fel, s mit én nemzettem, magáénak vélt. Sokszor tettem fészkébe tojásaimat, s azokat ő oly szépen kikotolta s felnevelte.) István főherczeg ma a vármegye házához jött. Lónyaytól kijövén hozzám fordult, sok dícséretest s lekötelezőt mondott; ez különös örömömre nem szolgált, hanem az igen, hogy folyvást s valóban szépen beszélt magyarul. Aurél megbízása következésében a Jelenkor számára a kormány részéről eddig tett lépések s rendeletek felől rövid jelentést írtam, s ezt Helmeczyhez vittem. (Lásd a Jelenkor 23-ik számában «A budapesti árad.» e szavaktól F. hó 14-ik óta melt.) A nyitandó tervét vagy fejét is feltettük Auréllal. A Duna partján fekvő helységek állapotja felől szomorú hírek váltották egymást fel. Én javaltam, hogy küldetnék

a Csepel szigetéhez legalább egy gőzhajó eleséggel s a menekvők felvételére és hogy mennének a gőzhajóval több nagyobb s kisebb hajók s csolnakok, melyek a sziget víz alatt lévő helységeihez evezhessenek. Dubroviczky is ezen véleményen volt, de gőzhajót még most nem kapott s dereglyét is csak négyet. Főszolgabíró Eckstein Rudolfot rendelte menni. Ezen expeditióval, mely reggel vala indulandó — készeknek jelentettük magunkat elmenni az Eckstein parancsa alatt én és Wenckheim Laczi. Dubroviczky azt mondta, hogy talán jobb lessz, ha én nem megyek, itt talán többet használhatok sat. Láttam, miként ezen küldésbeli részvétem nincs tetszésére. Ekkor juta kedd óta legelőbb perem s notariusságom jóformán eszembe. Elértettem a Dubroviczky habozását s kinyilatkoztam, miszerint tehát leteszek menő szándékomról.

19-ik. *Hétfőn.* Tänzerék s gyermekeim kimentek Fótra, hol Károlyi István nekik helyet ád. Én a vármegye házához; ott segítettem, mit tudtam s írogattam. E helyen sokan fordulnak meg. Gosztonyi a referensem gyakran jön; generalis Vécsey s más katonai s polgári hivatalbeliek. Irántam mind kijelelő figyelemmel vannak. Vay Miklós, Szögyény s más ismerősök is jönnek. Az éjjel sem voltam jól gyomrommal, s reggel rágásom volt. Ezen fájdalom a jobb oldalomban pontosult s ott oly égető görcsös szaggatás állott elő, minél nagyobb kínt alig éreztem valaha. Mintegy két órát tartott. Meleg borongatásokra s theára elmúlt. Ebédkor már csak bágyadtságot éreztem. A sok folyamodók közt a Magyar színháznál lévő czukrászleány, a szép Zsófi is megjelent anyjával s csak hozzám akart folyamodni. Őket is kiűzte a víz lakjokból. Szekeret fogadtam s holmijokat biztos helyre vitettem. Magoknak régi szállásomat ajánlottam lakásul azon esetre, ha egy pár nap alatt a repedések szaporodni nem fognak. Az aláírás meg kezdése még mind halad. Azon egyvelegben, melyből az ember van össze gyúrva, bihalból is jó rész van: örökké kell nagyobb részét szurkálni, hogy valamit tegyen.

Nem egy író és nem egy költő énekelte meg Wesselényinek a pesti árvízveszedelem alkalmával tanusított csodás, mondhatni legendába illő hősi magatartását. Valamennyi között kimagaslik azonban a nemzet első lantosa, *Vörösmarty* Mihály, ki barátját, Wesselényit s annak halhatatlan érdemeit „Az árvízi hajós“ czímű költeményében örökítette meg.

AZ ÁRVÍZI HAJÓS.

Hol népes házsorok jegyzék az utakat,
Most vad moraj között fut gyilkos áradat.
Rémséges jaj kiált ingó falak megől :
Rémesb a hallgatás, midőn a ház bedől ;

S omlott házak felett, élők s halottakon
Örvényesen kereng s zúdul el hab, habon.
«Ki ment meg engemet, kórt, aggot és szegényt?
Mindenre a mi szent, oh ember, hozz segélyt!»

A fenmaradt kövön így esd egy női hang
S bajhirdetőn visít, mint vészben a harang.
S ím sajka jő s rohan az áradat taván,
De a ki rajta ül, embertelen zsivány.

Nem emberélet az, miért ő eveze:
Tiltott vagyont keres szentségtörő keze.
S szívtelenül az agg nő mellett elsuhan,
Mert egy batkát nem ér mind, a mi rajta van.

És több hajó kereng az ingó fal körűl;
De a szegény anya ott áll mentetlenűl.
Ez pénzét, az magát jövének menteni;
Van, a ki kedvesit aggódva keresi;

S ki csak mulatni jár a közveszély felett,
Az óni rá nem ér egy hitvány életet.
S mindig dühösb az ár, s a bágyadt nő előtt
Száz örvény tátogat alásodorni őt.

Még jő s megyen hajó; de ő már nem kiált:
Tűr s várni láttatik a borzasztó halált.
»*Ki él még itt?*» riad most egy hajós közel,
Sajkája telve bár menekvők terhivel.

S még jókor érkezik; a féltett kőfal áll,
S kihalt remény után a nő hajóra száll.
A sajka partot ér, s a megmentett sereg
A bátor férfinak hálás búcsút rebeg.

Csak a szegény beteg agg nő nem távozik,
S elfúladt kebliből sóhajtás hallatik.
«Itt jó anyám, neked e kisded adomány,
Pénz s egy falat kenyér; többet várj ég után.

Nekem nagy útaim vannak még szerteszét:
Ezreknek élete kiált hajót, segélyt.»
Szól s menne a hajós, de a hölgy, kit hozott,
Tündér tekintetű asszonynyá változott.

Arczán redők helyett ifjú kellem virúl,
Szépsége bájoló leírhatatlanúl.
Szebb mint a szerelem, barátságnál hivebb,
Mindennél, a mi kéj, látása kedvesebb.

S az elbámult hajós hall édes hangokat,
Minőket emberajk, sem zenemű nem ad.
«Ha minden elhagyand, így szól az égi nő:
Az ember és világ, barát és szerető;

Ha hozzád mostohák szerencse és ipar;
S hű fáradásidért rágalmak nyelve mar:
Emlékezzél reám sorsodnak éjjelén;
Önérzeted vagyok, nevem Jótétemény.»

Rendűlt kebellel a bátor hajós eláll
Ez égi látomány magas csodáinál.
Őt minden elhagyá, az ember, a világ;
Csaknem maga maradt, mint téli fán az ág.

Sorvasztók napjai, s kietlen álmait
Gyógyszer nem űzi el, nem orvosolja hit.
De az nem tartja őt: megy a szép vágy után,
S még soknak élete menik meg csolnakán.

S ha néha mardosóbb fájdalma visszasír,
S a földön ellene nincs menedék, sem ír:
Lelkének a dicső hölgy képe feltünik,
S szűz arcza bájain fájdalma megtörik.*

Wesselényit a márcziusi napok izgalmai, küzdelmei s emberi képzeletet meghaladó fáradalmai megviselték, egészségét megrongálták. Ez okból elhatározta, hogy valamelyik fürdőbe fog menni. Gräfenberget ajánlották neki, a hol az időtájt a világhírü *Priesnitz* kezdte a hidegvíz-kúrát alkalmazni. De *Wesselényinek,* ki hütlenségi per alatt állott, nem lehetett felsőbb engedelem nélkül az országot elhagyni. E czélból engedelemért kellett a helytartó tanácshoz folyamodnia. Deák közbenjárására 1838 május 16.-án meg is kapta a salvus conductust, melyet, mint az akkori idők nevezetes okmányát

* Vörösmarty eme szép allegorikus költeményét az árvíz által sujtottak felsegélyezésére rendezett előadáson a pesti magyar nemzeti színházban Laborfalvi Róza szavalta el 1838 április 27.-én. Tíz évvel később ugyanezen nagy művésznő volt az, a ki Petőfi «Talpra magyar» czímű költeményét a Nemzeti színházban elszavalta. Ekkor ösmerkedett meg Jókaival, kinek később nejévé lőn.

dr. Várady Károly, a kegyesrendiek debreczeni főgymnásiumának volt igazgatója fordításában itt közlök:*

«Ő császári és királyi apostoli Felsége magyar helytartótanácsának nevében minden az ország határai között levő megyéknek, uradalmaknak, törvényhatóságoknak és községeknek jelentendő; a katonai hatóságoknak pedig s az országon kívül levő hatóságoknak barátságos figyelmébe ajánlandó: hogy a jelen sorok előmutatója, hadadi báró Wesselényi Miklós úr egészsége visszanyerése czéljából Sileziába, nevezetesen a gräfenbergi fürdőbe óhajtván menni, ez engedélyt megnyerte oly föltétellel, hogy útját *Brünnön* át köteles venni és magát az ottani kormányzóságnál jelenteni. Kérte és megkapta tehát e *szükséges menlevelet*, mely Magyarország minden törvényhatóságával közöltetik, a katonai hatóságok és az országon kívüli hatóságok pedig barátságosan megkerestetnek, hogy fent nevezett *báró Wesselényi* Miklós urat e menlevél felmutatása ellenében, — melynek érvényessége *3 hónapig tart*, szabadon utazni engedjék; kötelességévé tétetvén jelen okirat kérelmezőjének, hogy a menlevelet a csász. kir. örökös tartományokba érkezése alkalmával a határállomáson is bemutassa.»

Bármily hatalmas erejű és izomzatú férfi volt is Wesselényi, a három éjen és nappalon át szakadatlanul tartó, nemcsak emberi erőt, de még emberi képzelmet is felül haladó harcza a bősz elemmel, omló házakkal őt is kifárasztotta, kimerítette. Pihenés és nyugalom után vágyott. És miután ezt a zajgó fővárosban meg nem találta, régi barátjához, gróf Degenfeld Ottóhoz ment Erdőszádára. Itt írta meg második végrendeletét és a zilahi iskolának szóló alapító leveleit. És innét tett 1838 junius 27.-én titokban kirándulást az oly rég nem látott szülőföldre a végett, hogy keserű szenvedéseit szülei és Pataky Mózes sírján elsírhassa, elpanaszolhassa.

Ezt a titokzatos útját Wesselényi maga írja le naplójának 1838 junius 28.-i feljegyzéseiben.

«Éjfél után egy órakor felkeltem, megnyergeltettem a Fenellát és $^3/_4$ 3-kor indultam el Gardánból, a hová még előző este men-

* Az eredeti latin nyelvű salvus conductus nagy ívrétben pergamen papírra van írva és I. Ferdinándnak, mint osztrák császárnak kétfejű sasos nagy pecsétjével ellátva. Ezt a becses okiratot szintén Ujfalvy Károly nagyilondai takarékpénztári igazgatótól kaptam.

tem át, jó sebesen haladtam, s négy óra után egy negyeddel *Czikó* innenső végénél voltam. Ott várt *Mitruj* a Thomsonnal, mondta, hogy a ló sántít, de a kancza már meg volt hajtva, s még ma menni kell, gondoltam is, hogy a szegény sárgám sántán is elviszen. Csak lépést mentem Czikón keresztül, s fogtam a hegynek, de lovam mind sántább lett, s néhányszor orra bukott. Nem volt egyébb mit tennem, mint leszállani, s visszavezetni. Czikón a Péchyné tisztjét kértem, segítsen meg egy szekérrel, a sárgát pedig vezetesse gyalog *Sülelmedre,* hol Mitruj a Fenellával vár. Nem várhattam a szekeret, minek kapása bizonyos nem volt. Útam folytatásának vágya nem hagyott nyugodni, s gyalog elindultam. A czikói hegy nem tetszett magasnak, mert tetején szülötte földem rég sóvárgott látása várt reám. Szememet kettőztetett lépéseim elibe szegeztem, nem apródonkint, hanem egyszerre akarván elémbe tűntetni a rokon táj gyönyörű képét, s felérvén a tetőre, a felséges vidék előttem reggeli pompájában feküdt.

Ujra láttam *Cziglen* erdő koszorúzta tetejét; láttam a dús völgyet végig kígyódzó Szamos felett komoran emelkedő *Rákóczi** hegyét, s láttam atyáim lakját, s a házat és kertet, hol oly sok édes órákat töltöttem. De a messzeségben csak sejdítve, de mégis elevenen különböztettem meg a kedves tárgyakat; csak sejdítve, mint a szerencsétlen sejdíti egy jobb élet lételét; de elevenen, mint a szerelmes, kedveltjének keblébe zárt képét.

Lehaladtam a hegyen, *Benedekfalván* egy gyönyörű forrásból oltottam szomjamat, s a sasostói szép csorgóból képzeltem inni. *Széplak* felé menve, utólért a szekér, melyet Péchyné küldött. Ezen mentem a *Péchyné* fiával, s ennek nevelőjével az inói fogadóig. Ezeknek idvezlésük s beszédeik — bármi szívesek voltak is — háborították ünnepélyességét keblemnek, melyhez bárkinek is közeledése szentségtörőnek tetszett. Az inói fogadónál *Kelemen* várt. Jól esett, midőn az ő Bátorjára felültem, megint csak magammal érezni magamat, s tetszésem szerint mehetni. Gyorsan vágtattam; a jól ismert tárgyak egymást űzve tűntek el mellettem. Áthaladtam *Udvarhelyen.* A tavak mellett mentem el, hol annyit vadásztam. A közel s távoli erdőkben kedvelt vadász-helyeim tekintettek felém. Az udvarhelyi szőlőt, melyet csak kevéssel elmenetelem előtt ültettem, már mint serdült ifjat láttam díszleni.

Tulajdonomban valék, de mint száműzött, mint bujdosó.

* A Wesselényiek zsibói várkastélyával szemben, a Szamos folyó jobbpartja fölött emelkedik égnek a Rákóczi-hegy. Elnevezését arról a gyászos kimenetelű csatáról kapta, melyben a császáriak a franczia származású Herbeville tábornok vezetése alatt Rákóczi Ferencz kurucz hadait Károlyi Sándor hibája folytán keményen megverték.

Váltó-gazdaságomon mentem keresztül a veres-patak hídjához, hol *Hadwiger** várt. Vele felmentem a vontatóra. A pál-patak bérczén a méjj árok bérczére értem. Minden lépten, minden fában régi ismerősre gondoltam találni, s kedveseim sírjához elfogult kebellel közeledtem. Egy újonnan vágott úton, a tetőről a kápolna, kastélyom, s a *Szamos* és *Almás* kies völgye egyszerre előmbe tűntek. Kevés pillanatok mulva a kápolna háta megett voltam. Erdő vált a fákból, melyeket mint csemetéket hagytam, s elrejtették a hely látását, hol a szent porok nyugosznak. Átadtam *Hadwigernek* lovamat, a sűrűn keresztül siettem s a szent földre zokogva borultam le.

Erőteljes atyámnak, hív és tiszta lelkű Patakimnak s áldott emlékű anyámnak árnyékai! itt állok, tőletek körül lebegve, itt állok üldözötten, feldúlt kebellel, de hozzátok nem méltatlanul. Itt adok nektek számot törekvéseimről, fájdalmaimról, örömeimről. Fiatokat érteni s méltánylani fogjátok. Veletek közlöm öntudatom szülte boldogító érzeteimet. Ti vagytok méltók, azokat velem együtt éldelni. Repültek a pillanatok, s észrevétlenül telék el egy pár felejthetetlen óra. Özöne az emlékezeteknek ömle körül; abból örömek, keservek tűntek fel, fénypontok vagy gyászjelek gyanánt. Könny borította szemem előtt kertem, házam tündér-világban lebegett. Némán, s gazdátlan magányban állott lakásom, s annak udvarán semmi mozgás, semmi élet sem mutatkozott. Juhaim közel legeltek, de lelkem hangulata nem engedte, hogy nézésükre mennyek.

Épen *egy rózsát,* s egy pár mezei virágot szakaszték le a sír tetejéről, midőn az öreg Juhász Pált a fák közül felém sietni látám. Sírva ölelt meg, mejjemhez szorítottam, mint tanúját s részesét régi jobb időknek. Ő itt közel az udvarba menő víz csőin dolgozott, s itt létemet a juhász-bojtártól értette. Más senki sem látott. A jó öregben az élőktől, a sírra borulva pedig az elhunytaktól búcsút vettem s távoztam. Napokig s évekig szerettem volna e dombon élni, de én, ki már annyitól váltam meg, s ki a megválás és távozás keservét tűrni annyira megtanultam, gépelyi készséggel engedtem azon tudatnak, hogy már mennem kell.

Méjj sóhajjal — keblemet szaggatta, — mondtam a szent helynek egy vég «Isten hozzád»-ot, s lóra ülvén, mentem el kétes szomorú jövendőm felé. A hegyről még egyszer visszatekintettem, de a hegy fordult, mint életünk menete, s a látvány eltűnt, úgy

* Hadwiger Ferencz ez idő tájban a Wesselényi-uradalmak főerdésze volt. Később, vagyis 1846-ban, sógorságba is jutott a nagy Wesselényivel, a mennyiben Wesselényi feleségének húgát, Lux Rózát vette nőül. Hasonnevű fia velem járt 1872-ben iskolába.

lehet örökre. Nyugodtan éreztem magamat, éreztem: be van fejezve minden számadásom, s hogy ez óra boldogító emlékét sem ítélet, sem poroszló többé elragadni nem képes.

Borongó gondolatok közt folytattam vissza útamat. Az inói fogadónál találtam Fejért, az öreg paripámat; mintha reám ismert volna, fiatal erővel vitt. A czikói hegyről még egyszer búcsút véve néztem vissza, s azzal távoztam és lejteni kezdtem, nyugodtan; mert éltem úgy is már csak távozás és lejtés. Czikón bementem Péchynéhez a szekeret megköszönni. Itt a Fenellára ültem s *Gardánba* vágtattam. *Apornál* egy órát mulattam, s 12 óra tájban útamat szekérrel folytattam. Palit kértem, hogy szekeret küldjön elömbe, nem akarván a Szamoshoz nagyon felhevülve érkezni. A rossz úton csak lassan döczögtünk, s 1 óra után értem Erdőszádán a szokott úszó-helyemhez. Felséges érzés volt ezen lovaglás után, s a rekkenő melegben úszni. Három órakor jöttem a házhoz; gr. Degenfeldné oly örömmel fogadott, mintha veszélyes ütközetből tértem volna vissza. Veszély ez útamban nem volt; semmi fegyvert sem vittem volt magammal. Jól tudtam, hogy hozzám senkisem fog nyúlni. Nem is a veszélytől félés okozta, hogy *Zsibón* többet nem mulattam, a falut kikerültem, s házamba nem léptem. Hanem azon helyzet, melyben menten létünket más tetszésének kell köszönnünk, s így mindenkitől függünk, előttem lealacsonyító.»

Mily egyszerü, mily fenséges és mégis mennyire megható megnyilatkozása a gyermeki kegyeletnek, a hálás tanítvány szeretetének *Wesselényi* ama cselekedete, melylyel nem törődve azzal a veszedelemmel, a mi felösmerhetése és elfogatása esetén épen szülöföldjén reá várakozik, fölkeresi ama helyet, melyben a neki legdrágább szülök és a legkedvesebb tanítómester csontjai porladoznak. Igazi római jellemvonás ez Wesselényinél.

Wesselényinek gróf Wurmbrandt Ferenczczel vívott párbaja s a pesti árvízveszedelem alatt tanúsított hősi magatartása egymagokban is elegendök lettek volna arra nézve, hogy nevét Pozsonytól Nagyszebenig tiszteltté és becsültté tegyék minden magyar előtt. De hogy az ifjúság a tisztelettel és becsüléssel magával nem elégedett meg, hanem valóságos rajongással vette körül Wesselényi dicsöségövezte egyéniségét, s hogy az ifjúság, mint a nemzeti öntudat leghüségesebb képviselöje és tolmácsolója, öt a „nagy“ elönévvel tisztelte meg, oly dolog,

melyet mindenki helyesnek és természetesnek talál. És hogy ez valóban helyes és természetes volt, mi sem mutatja jobban, mint hogy Wesselényit ma is ezen a néven nevezi és tiszteli a világ.

A nagyenyedi Bethlen-kollégium ifjúságát illeti meg annak érdeme, hogy elsőnek adott kifejezést a nemzet szívében élő eme köztudatnak. Kifejezést adott pedig közvetlenül a pesti árvízveszedelem eseményei után és azok hatása alapján a Nagyenyedről 1838 április 12.-ről keltezett feliratában. Az ifjúság felirata így hangzik:

«Méltóságos Báró Úr! — Irtódzék bár valaki a nemzetiségi szent nevezetének csak említésétől is, gyűlölje a hont, sőt átkozza meg a pillanatot, melyben emberré lett; mégis midőn az ezekkel merőben ellenkező felséges érzeteket, a jelesek tetteiben nagyszerűleg létrehozva, megvalósítva látja: ellenállhatatlanul lobban fel keblében *az emberiség, a hon és nemzet* iránti *forró érzet*, s előbbi hitét megtagadva, eddigi «Én»-je lesz gyűlölete és irtódzása tárgyává. Hát ki még méltányolni tudja a szerencsét, mely őt emberiség, hon és így nemzet tagjává tette, boldogságukat munkálandóvá; ki igazán érzi, mit ezek iránt éreznie, s teszi, mit tennie kell, mily lángolóvá lesznek érzései, mily minden akadályokat legyőzni képes munkássága?!

Hogy mily érzetekre gyuladt ifjú keblünk, kik pirulás nélkül az utóbbiakhoz számláljuk magunkat, midőn hírlapjainkban, — elv s szellemi különbség nélkül — mindenikben Budapest isszonyú inségét olvasva a községhordó Duna sodró hullámai közt Méltóságodat közembert felülmúló munkássággal védő angyalként megjelentnek hirdetve látunk: ezt szókban kifejezni képesek nem vagyunk.

És fáj, hogy mi gyönge sajkások a «*nagy*» Wesselényi szabadító naszádján segélyt halálvészbe sülyedező honfitársainknak, emberi érzés vezérelte erőnkkel, melylyel többet tehetének vala, — nem nyujthatánk.

A csapás megesett; a kár megvan; de a jaj nem hangzott el pusztán: s a nagy-enyedi kollégiumbeli ifjúság is — csekély erejéhez mért csekély mennyiséggel, azaz 540 magyar forinttal járul a nemzeti seb írját nevelni. Bár nem szabad a szent omladékok közt örvendezni, az ifjúság mégis örvend, örvend, habár csak egy könnycseppet száríthat is fel a nagy tengerből; habár észrevétlen kicsinyeivel, alig egyébbel mint jó érzésével járulhat is a nemzetiség s a haza megrongált oltárához; melynek odatéte-

lére kit kérhetne fel a közbizalom mást, mint egykori tisztelt Előljárónkat,* érzéseinkben most is azt; kit inkább mint a «*nagy*» Wesselényit, kinek 3-szor 24 óra alatti küzdését a dúló elemmel nem látók ugyan, de hallottuk a megszabadultak és megszabadítottak hálahangjait, s azt távolból a legforróbb részvét sóhajtásaival kísértük. Vajha új élet nőne fel az omladványok bús kődarabjain. Vajha nem messze nyúlna azon idő, melyen így kiálthatnánk fel: «Él magyar, áll Budapest s napként szórja mindenfelé sugarait, nemzeti dicsőséget, közértelmességet, vagyonosságot s közjólétet tenyésztendőket».

Könyörgünk Méltóságodnak — így végződik az ifjúság felírata — méltóztatnék ezen *540* magyar frtot a budapesti károsultak felsegélésükre, illető helyre beadni. Mely őszinte kérésünk mellett magunkat Méltóságodnak kegyébe ajánlottak vagyunk Méltóságodnak örök tisztelői.

Nagy-Enyed tavasz utó 12.-én 1838. ref. kolleg. ifjúság.»

Még az erdélyi nőkről és a debreczeni ref. kollegium ifjúságáról kell néhány sorban megemlékeznem. Wesselényi erdélyi bünpere Ferdinánd királynak, mint Erdély nagyfejedelmének, csak 1841 szeptember 27.-ről kelt kegyelmi leíratával lett eltörölve. De Wesselényi sértett önérzetében még mindíg távol maradt honától; ott maradt a Gräfenberg melletti kis Freywaldauban. Ám Wesselényi nem tölté tétlen a napokat; mert azonfelül, hogy az ország valamennyi jeleseivel állandóan levelezett, ez időkben írta meg legbecsesebb „Szózat a magyar és szláv nemzetiség ügyében" czímü munkáját, mely már 1842-ben készen volt, de nyomdai akadályoknál fogva csak 1843 tavaszán jelenhetett meg *Lipcsében*. E nagy hatású és bölcs politikai előrelátásról tanuskodó müvének előszavában keserü hangon szólal meg Wesselényi:

«Polgári halott szólal meg ezennel; lelki és testi csapások s akadályok által tevési köréből kivetve, cselekvéstől elzárva s szám-

* Malomvízi gróf *Kendeffy* Ádámnak, Wesselényi e kedves barátjának 1834 február 4.-én szívelvérzés folytán bekövetkezett halála után a nagy-enyedi kollegium főgondnokává Wesselényi lett megválasztva. Wesselényi e nemes tisztet alig egy esztendeig viselhette, mert a marosvásárhelyi királyi táblánál 1835 márczius 20.-án hozott marasztaló ítélet folytán épen a főiskola érdekében kénytelen volt arról lemondani.

űzve, nincs az többé mint élő tag nemzete nagy családjában. Csak képe létezik már honfiai között. Ezen kép, míg eredetije élt, a nemzet kedvencz s dísztermeiben találta helyét; meleg s magasztos érzet ecsetje által festve s lelkesedés alkotta fényes rámába foglalva s így valóban díszt s becset is nyerve: a legkijeleltebb helyeken állott. Polgári szilárd munkájok közt verejtékező hazafiak, rokon érzettel s új erőt merítve tekintettek ezen előttök álló képre; lelkes hölgyek keblökben hordozták azt: s annak látására a serdülő ifjúság keble szent esküre dagadott.

Most már mindez másként van: a polgári elhúnytnak képe, csakhamar a dísztermekből és csarnokokból mellékszobákba, folyósókra s padlásra vándorlott. Feledékenység pora kezdte lepni, s hajdani fényét és színét haloványítni. Csak kevés egyéneknél maradt meg régi helyén. Hogy ez így van, természetes; halandók sorsa: élünk, hogy felejtsünk és felejtessünk. De regék beszélik: miszerint ős képek is megszólamlottak, midőn balsors és veszély fenyegette szerette családjokat; de ily képnek nem lehet megszólalása oly gyors, szava oly erős, mint az élőnek. Az életnélküliség elleni kínos küzdés vívja ki magának a szólhatást azt mi őt már nem illeti. A most megszólaló polgári elhúnyt is rég érzé gyötrelem és kínok között azt, mit polgári élete végszavaiban, — hacsak kevesektől hallva és pusztában elhangozva is, de a szomorú jövendőt látva már mondott; azt mit rég és sokaknak ismételve kell vala mondaniok; minek minden szunnyadást s álmot felrázva kell vala a nemzet minden sorain átdörgeni.

Igenis évek óta küzd az elhúnyt a szavát leláncczoló dermedtség ellen; küzde, míg szólamlása már csaknem s jórészt időn túlivá válék; mert jaj és fájdalom! — a fenyegető veszély már csaknem elkövetkezett s bajosan kikerülhető; és mert többek és élők lelkes szót emeltek ez ügyben. De ha későn is, nem emelkedhetik e tárgyban sem annak vészterhes fontosságát, sem gyászos közönségeket tekintve elég gyakori és elég erős szózat; s így hadd hangozzék a polgári elhúnytnak is sírja mélyéből emelkedő szava.

Bár lenne képes a gond — s aggodalom — nélkülieket lelkök mélyében megrázni, gondolkozásra és cselekvésre ébreszteni. És a sírból kísértetileg felrezgő e szózat azt mondja: «*Veszély fenyeget oh hon! veszély olyan, milyen még sohasem*«. — Elmondom tehát éjfélnek órájában a veszélyt s annak eredetét; mostanra megérésének okait; annak Európa országait illető jelen állását; *az északi óriás* fenyegető helyzetét s viszonyait; a jövendőt, mi Európára nehézkedik: elmondom, hogy ez ellen mit kellene Európának tenni; s elmondom, hogy jelesen honunkat minő veszély fenyegeti, s mit kell ennek elhárítására tennie.»

Mint egy fájdalmas jajszó, úgy hangzott két országon át Wesselényi intő szózata. De legnagyobb hatást mégis ott kelTett, a hol született, a hol gyermekéveit tölté, a hol a dicsőség első babérait aratá, s a hol a nemzetiségi viszonyok és kérdések igazán életkérdések valának, — *Erdélyben*. Az erdélyi nők mindíg büszkék valának a férfiasság és lovagiasság mintaképére, Wesselényire; s régóta fájlalták, hogy Wesselényinek annyi éven át számüzve kell élnie kies honából. 1843 május havában összegyülekezének Kolozsvárt Kendeffy Ádámné házában s onnét a Kendeffyné és Kornissné aláírásával egy igazán megható levelet küldöttek Wesselényinek Freywaldauba, melyben őt a hazába való visszatérésre hívják fel. Az erdélyi nők e levele így szól:

«Kolozsvár Május 1-én 1843.

Dicső Mátyás és az utólsó Báthori korának hölgyei mi, szellemvirágai a két magyar hazának, kiket br. *Jósika* tündér költészete újra életbe varázsolt, Tekegyelmed elébe borulunk, kérelmünknek meghallgatását remélve. Nem kis megütközéssel tapasztalók a haladás századában az élő hölgyek hon eránti részvét s figyelmöket, s az erősb nem jó akarást fölülmúló hiúságát s egymás közti üldözését, mely főleg most, az igazság s igaztalanság elváló napjaiban annyi homályt vet a magyarokra. Nem lehete szellemeinknek ködfátyolként el nem vonulni Zala térein, hol a nemzet vezéroszlopa búsan borult el népe butaságán, s a Tisza aranykalászt termő partjain, hol a setétségnek ura kétségbe esve küzde a világosság ellen; valamint a Sajó háborodott hullámai fölött, mely nem akará tükrével kétszerezni a körötte zajló botrányt.

Legyünk bár csak árnyak a lét gyönyördús virágai között, s egy túlvilág polgárnői: e hon mégis kedves honunk nékünk, melynek üdvén hő vágygyal csüng képzetünk, s elhaló szívünk végdobbanása mint estharang utózengeménye honszerelmünkkel kísére át az örök nyugalom éjébe s utolsó sóhajunk szent ima lőn könyörgő Hadúr trónja zsámolyánál a magyarok boldogságáért.

Örömmel hisszük, hogy életbe léptetésünk czélja a közjót előmozdítani, s a szenvedőknek nemtőül szolgálni.

Ha visszagondol Tekegyelmed élte folyására, minden jó- és nemesért fennen dobogó szíve érzéseire, melyet annyi magasztos tettek nyilvánítanak, öntudatja fölmentend bennünket a hízelgés vádjától s talán nem lesz Tekegyelmed előtt megfoghatatlan, — nem,

menthetetlen, hogy a mult kor hölgyei szerető aggálylyal kísérjék sorsát éveken át Tekegyelmednek, kit mint embert és honfit mindenek felett tisztelnek, s midőn a balsors borúi setét s mindinkább setétben zúgják körül: a legmélyebb részvét fájdalmával telt érzetünk szavakra fakad. Nemcsak a vágy, melylyel embertársaink baján óhajtunk segíteni, de azon hálás érzet, melylyel minden tisztábban fölfogó magyar hölgynek érezni s érteni köll, mivel tartozik Tekegyelmednek édes honunk körüli fáradozásaiért, ösztönöznek, hogy Tekegyelmednek tudtul adnók, hogy Gömör-megyében fekvő Róna-patak helysége mellett van egy kis tó, vagyis inkább mocsoja, melynek különös gyógyereje van szembetegségekre. Van az élők és főbb rangúak közül is, kinek önvallomása szerint Pest és Bécs híres szemészei sem nyújthatának segélyt; jobbulás helyett annyira elsetétedének szemeik, hogy egy hosszú év csak egy éj vala, melyen napsugár varázs hatalma át nem törhetett s az egy pásztor által ajánlott rónapataki kenderáztató megadá az óhajtott világosságot. Az ezt használók napfelkölte előtt s leáldozta után s épen délbe szoktak két-két óráig a tavacskában föredni s iszapjával a szemhéjat gyakorta megáztatni.

A természetnek sok titkai vannak; a mit csekélységnek vélünk — gyakran nagy erőt rejt magában, s az újabb kor a víz gyógyerejét már el is ösmeri s Tekegyelmed is a gräfenbergi híres hideg kristály cseppjeibe helyezé reményét, mely fájdalom! óhajtásainkat eddig oly kevés sikerrel jutalmazá. De mit Gräfenberg meg nem ada, mért ne adhatna más?

Hit buzdít bennünket, hogy azon egészség, mely az emberiségért a *Duna* hullámai közé veszett, ezen szent ügy javára a rónapataki tóban ismét föltűnhet! oh térjen Tekegyelmed honába vissza, ide hol a léget annyi hű kebel lehellette enyhíti, hol annyi szeretet, annyi tisztelet veszi Tekegyelmedet körül; hol annyi fohász száll jólétéért az egek urához, és a magyarok istene, ki annyi század ólta el nem hagyá nemzetét, s e század szövétnekéül Tekegyelmedet adá közénkbe, meg is tartja Tekegyelmedet védangyalául nemzetének.

Oh! térjen vissza; tekintse e hon fájdalmát, s a nép porjának szívet gyötrő inségét. Kímélje jobban drága egészségét s kövessen el mindent annak helyreállításáért. Jusson Tekegyelmednek eszébe, hogy e hon jövendője Tekegyelmedtől függhet s Tekegyelmed nagy befolyásától talán az, hogy a kezdődő országgyűlésen a nemzet más művelt nemzetek tiszteletét kivívja magának. Oh! hogy lángszínekkel festhetnők s szavaink imaként vennék Tegyelmedet körül, melynek ellentállni képtelen lenne; minden betűnk jelölhetné lelkünk hév óhajtását, érzetünk legszentebb mélyéből felbuzgót —

Tekegyelmed szenvedéseit enyhíthetni. És bár rezegné esdeklésünk aeol zeneként, míg csak haza nem térne, mert:

«E nagy világon e kívül
Nincsen számodra hely;
Áldjon, vagy verjen sors keze:
Itt élned, halnod kell.»

Kendeffyné. Kornissné.»

És Wesselényi, ki 1843 augusztus havában már teljesen elveszté szeme világát, szeptember végén útra kél és október közepén nyolcz és fél évi távollét után megérkezik Zsibóra. Zsibón csakhamar rendbe szedi elhanyagolt gazdaságát és tud vak ember létére magának időt szakítani arra is, hogy a családi viszályok miatt birtokától távol élő szomszédja és barátja, *Jósika* Miklós bárónak szurduki gazdaságát is rendbe hozza és rendben tartsa.

A vak Wesselényit még egyszer ragyogta körül, ha nem is a népszerűség és dicsőség, hanem a szeretet és barátság sugara. 1845 május havában volt ez. Deák és barátai elhatározták, hogy Wesselényit zsibói fészkében meglátogatják, illetve őt Pestről Zsibóra elkísérik s nála néhány vídám napot töltenek. *Deák, Vörösmarty és Wesselényi* 1845 május 16-án indultak Pestről és május 19-én érkeztek Debreczenbe. Szép és nevezetes napja volt ez Debreczennek, nemcsak azért, mert akkor volt állítólag Debreczenben az első fáklyás menet s nemcsak azért, mert a fáklyás menetben 600-nál több kollégiumi ifjú vett részt, hanem főleg azért, mert az ifjuság érzelmeiben nemcsak a polgárság, hanem a vaskalaposságáról híres kollégiumi tanári kar is osztozott. Söt a tüntető és ünneplő közönség vezérszónoka maga *Péczely* József, a magyar történet és a magyar irodalom akkor országosan ösmert és becsült tanára volt. Deák, Vörösmarty és Wesselényi a mostani vármegyeháznál, vagyis az akkori „Fehér ló“-ban voltak szállva. Ide vonult fel a fáklyát vivő 600 kollegiumi ifjúval az ezer és ezernyi néptömeg és itt tartotta Péczely József professor, mint hivataltársai közül időre legidősebb, az erkélyen a Deák és Vörösmarty karján megjelenő Wesselényihez a következő beszédet:

«Méltóságos Báró!

Nem hízelgés, mitől közönségesen tudva senki jobban, mint Nagyságod nem irtózik, s mire saját fény elvitathatatlan,

s nem múló érdemekkel díszlő férfiaknak semmi szükségök, hanem hálás meleg szív sugallata, a legőszintébb tisztelet, a köztartozás érzete indított bennünket, a helybeli református oskola oktató karát, hogy megérve, Nagyságodnak véletlen, de rég óhajtott nagy vendégünknek kevés pillanatokra bár köztünk mulatását, tiszteletére siessünk.

Nem próbáljuk, mert érezzük, elégtelenek volnánk szóval kifejezni a részvét égető fájdalmát, mely Nagyságodnak így és nem örvendetes állapotban láthatásán (Wesselényi vakságára czéloz) hazafi kebleinkben támad, — nem, hála- s tiszteletérzelmeinket, a melyekről Nagyságod úgy sem fog kételkedni, csak egyszerűen nyilvánítjuk, hogy nincs fia a hazának, ki Nagyságodnak a polgári és irodalmi pályán buzdítás, példaadás, tettek, áldozatok által szerzett halhatatlan érdemeit, balítélések, önzés, felekezetességtől ment tiszta, forró és emberérzetét inkább méltatta, mint mi; nincs, ki buzgóbban óhajtsa: miben mi a haza és haladás minden barátainak, minden épkeblű hazafinak, az összes gondolkozó nemzetnek hisszük érzelmeit tolmácsolni.

Hogy a gondviselés adja vissza minél előbb Nagyságodat az életnek, de adja vissza egészen, úgy, mint volt egykor ereje teljességében, küzdve két haza legszentebb, legmagasb érdekeiért; adja vissza Nagyságodat egykor csak osztatlan köztiszteletnek, most osztatlan közfájdalomnak is, de egyszersmind milliók buzgó fohászainak tárgyát, adja vissza — mondom — az életnek, a társaságnak s visszaadva tartsa meg még számos évekig nemzetünk, közelebb jelen korunk dicsőségére, hon és király, az összes monarchia, s hazánk felvirágzásával szoros kapcsolatban álló javára!»

Wesselényi mély meghatottsággal köszönte meg a debreczeni kollégium tanári karának és ifjúságának üdvözlését. Debreczenből másnap barátjaival együtt Nagyváradra ment régi barátja, Bihar vármegye hírneves alispánja, Beöthy Ödön látogatására, akivel Nagyváradról aztán együtt ment haza Zsibóra. Kazinczy elsö látogatása óta nem voltak a zsibói kastélynak oly kiváló vendégei, mint 1845 május végén.

Deák Ferencz, *Vörösmarty* Mihály, *Beöthy* Ödön, *Kemény* Zsigmond, *Ujfalvy* Sándor, *Veér* Farkas, tehát Magyar- és Erdélyhon legnemesebb fiai adtak itt egymásnak találkozót. Bezerédj Istvánt és Jósika Miklóst is várták, de ők kimenték elmaradásukat. Nyolcz napnál tovább mulatoztak itt a vendégek, míg aztán elbúcsúztak a világtalan Wesselényitől. Deák és

Vörösmarty Kolozsvárra mentek, a hol őket ünnepélyesen fogadták. A honfiak eme látogatását, mely egyúttal élő tiltakozás akart lenni némelyek ama felfogása ellen, mintha Wesselényi polgári halott volna, koszorús költőnk, *Garay* János* örökíté meg „Wesselényi látogatói“ czímű alábbi költeményében:

WESSELÉNYI LÁTOGATÓI.

Isten hozott Zsibóról
Megfáradt vándorok!
Saruitok fűzőjét
Megoldni lángolok.

Szent, — melyről eljövétek —
S megáldandó a hely,
Mondjátok el: Zsibónak
Mártyrja mit mível?

Ki tőle jő — végtére
Tán mégis hoz vigaszt;
Ki róla mond örömhírt,
Nemzetnek mondja azt.

* * *

«Látók a szenvedő hőst
Hallottuk szent szavát,
Meleg baráti kézben
Éreztük hős karát.

* Garay János született 1812 október 10.-én, meghalt 1853 november 5.-én. Arany János előtt a legnépszerűbb és legkedveltebb költőink egyike. Eleinte orvosnak készült, de Vörösmarty fellépése és különösen «Zalán futása» czímű hőskölteménye oly nagy hatással voltak a lánglelkű ifjúra, hogy ettől kezdve egész életét a magyar irodalomnak szentelte. Első művében, «Csata» czímű költeményében is egészen Vörösmarty nyomdokain igyekezett haladni. Később a hexameteres verseléssel felhagyott és a magyar rithmusnak jobban megfelelő formában írta szebbnél szebb legendáit és költői beszélyeit. Mindig szerény viszonyok közt élt; 1845-ben *Wesselényi* biztatására pályázott az akadémia könyvtárnokságára, de mert csak költő és nem tudós vala, ez állást nem nyerte el. Kárpótlásul kapta aztán a segédtitkári állást a Kisfaludy Társaságnál, melyet 1848 közepéig viselt. A segédtitkárság azonban olyan szerény jövedelemmel járt, hogy a költő kénytelen volt díjnokságot vállalni az egyetemi könyvtárban. A sok anyagi gond és még több lelki fájdalom, mely a tüzes hazafit a nemzeti küzdelmek gyászos kimenetelével érte, teljesen aláásták egészségét, s nemsokára el is hunyt. Temetésén (november 7) a részvét megható módon nyilvánult. Az egyetemi könyvtár udvaráról vitték ki a kerepesi temetőbe. Családját nagy nyomorban hagyta, de Ney Ferencz és több lelkes irodalombarát felhívására országosan megindult a gyűjtés családja fölsegélyezésére, úgy, hogy rövid két év alatt 10,000 forintnál több gyűlt össze árvái számára.

De ő nem láta minket!
A sas merész szemét,
Mely a napot kiállta, —
Éj üli, mély, setét.

Éj, mely nehéz bilincscsel
Szegzé le földhöz őt;
Mely égi versenyében
Megtörte a dicsőt.

S most gyászosan lekötve
Zsibó szikláihoz,
Áll lelki, testi kínban
Egy új Prometheos.

Ki nagymerő kezekkel
Az ég szövétnekét
Lehozta — földerítni
A földnek éjjelét;

S ki, mert hozzá hasonlót
Nem tűrhetett az ég —
Kaukáznak bércz ürébe
Sziklához kötteték.

Igy Wesselényi Miklos,
Az éjnek ostora, —
E sanda istenségnek
Lőn üldött martyra.

S mert óriási lelkét
Nem bírta törni szét,
Éjnek zárába verte
A hősnek két szemét!

De keble tűzhelyében
Meghagyta kínjaul
Az égi szikra lángját,
Mely minden nap kigyúl;

Mely minden nap magasbra
Csapjon a szívbe fel,
S a belvilág kül éjét
Jobban vakítsa el.

S mely tiszta Vesta-lángként
A hányszor fellobog,
Az égő szív honáért
Fájón meg-megdobog.

Hiszed Prometheusról;
Hiszed már a regét,
Mely éjre megnöveszté
E hősben a vesét.

S melyet, midőn éjjé lőn:
Reggelre újólag
Vad keselyűk kegyetlen
Szétmarczangoltanak?»

* * *

Gyermeknapom korától
Ismérem a regét,
Ma felfogám értelme
Jelentős betüjét.

De most, de így, bocsánat!
Bár volt kivánatom,
Sarúitok füzőjét
Már meg nem oldhatom.

Oh! menjetek tovább is,
S meg se pihenjetek!
Kárpáttól — Adriáig
Zengjen beszédetek.

S a merre négy folyónk zúg,
Hegy-völgyön hasson át,
Zsibón miként lelétek
A nemzet nagy fiát.

Te szónok! a beszédnek
Dörgő villámival;
Költő! zengő dalodnak
Bűbájos hangival.

Az éj-isten fejére
Felhívám a boszút,
Folytassátok merészen
A kezdett háborút.

Holt Wesselényi mellett
Deák szól — és a dal,
Mit Vörösmarty zengend:
Ott kész a diadal.

Nem sokkal a hírneves vendégek távozása után, bár nem zajos, de mégis nevezetes eseményeknek lőn színhelye a zsibói kastély. Wesselényi ugyanis, aki 1843 október havában 8 évnél hosszabb ideig tartó számüzetése után szülőföldjére visszatért,

magával hozta az akkor még csak 16 éves *Lux* Annát, a gräfenbergi egyszerü takácsmester tündérszép hajadon leányát. A fiatal hölgyet szülei is elkísérték Magyarországba s Wesselényi, ki szívének e csendes titkába csak bizalmas két barátját: *Bezerédj* Istvánt és *Deák* Ferenczet avatta, 1845 november 20-án



LUX ANNA, BÁRÓ WESSELÉNYI MIKLÓSNÉ.
(Egykoru festmény után.)

hitvesévé tette a nemesi név és minden vagyon nélküli szegény, de szép leányt, miután az előző napon *Kelemen* Benjámin jószágigazgató és *Nagy* Lázár tiszttartó jelenlétében *Regéczi Nagy* Pál zsibói lelkész elött a római katholikus vallásról az ev. ref. vallásra tért át.

Ettől a hitvesétől született még 1845-ben *Miklós* és 1847-ben *Béla* nevü fiacskája. Wesselényit végtelenül boldoggá tette, hogy az ég gyermekkel és pedig két fiúgyermekkel áldotta meg. Mindkét fiának keresztelőjét nagy ünnepségek között ülte meg. S a miként azt fiainak kezeim közt eredetiben meglevő keresz-

telési bizonyítványai tanúsítják, keresztapákul nem kisebb embereket hívott meg, mint *Deák* Ferenczet, *Klauzál* Gábort, *Kossuth* Lajost, *Bezerédj* Istvánt, báró *Wesselényi* Ferenczet, *Ujfalvy* Sándort, *Kelemen* Benjámint, gróf *Mikes* Jánost, gróf *Bethlen* Jánost, gróf *Teleki* Domokost, gróf *Teleki* Lászlót, gróf *Kollonics* Miksát, gróf *Ráday* Gedeont, báró *Kemény* Domokost, báró *Jósika* Miklóst, báró *Kemény* Zsigmondot, *Veér* Farkast, *Zeyk* Károlyt, *Zeyk* Józsefet, *Fischer* Ernestet, *Kubinyi* Ferenczet, *Vörösmarty* Mihályt, *Csapody* Pált, *Ujházy* Lászlót, *Eötvös* Mihályt és *Bajza* Józsefet. Keresztanyákul pedig gróf *Kollonics* Miksánét, ifjú gróf *Bethlen* Jánosnét, *Fischer* Ernestnét, báró *Wesselényi* Ferencznét született *Wesselényi* Máriát és *Nagy* Lázárné született *Benedek* Rozáliát.

WESSELÉNYI KOZMŰVELŐDÉSI ÉS JÓTÉKONYSÁGI ALAPÍTVÁNYAI.

A nagy Wesselényi édes atyjától, ki 1809-ben váratlanúl elhalt, igen jelentékeny, de sok adóssággal terhelt birtokot örökölt. A zsibói, rónai, turguczai, szurduki, tihói, czigleni, paptelki, nyírsidi, görcsöni, szamosudvarhelyi, vérvölgyi és egyéb szomszédos községekben fekvő birtokok 24—25,000 holdat tettek ugyan ki, de ezek legnagyobb része erdőségekből és mivel úgy az öreg Wesselényi, mint a fia szenvedélyes vadászok voltak, édes-keveset jövedelmező erdőségekből állottak. A mintegy 25,000 holdat tevő családi birtokból rét, kaszáló, gyümölcsös, szőlő és szántóföld alig tett ki 5000 holdat. Ennek az 5000 holdnak évi jövedelme, beleszámítva azt a 3000 pengő forintot, mit a királyi kisebb haszonbérletekért (regale) a zsibói és udvarhelyi haszonbérlők fizettek, nem tett ki 15,000 forintnál többet. Wesselényi évi jövedelme tehát épen negyedét képezte annak a jövedelemnek, amit gróf Széchenyi birtokai, hatod részét annak, a mit gróf Károlyi György vagy István gróf birtokai jövedelmeztek.

E mellett tekintetbe kell venni azt, hogy Wesselényi zsibói kastélya, a mikor otthon volt, írók, művészek, költők és tudósok állandó tanyája volt. És hogy többet ne említsek, csak azt hozom fel, hogy báró *Kemény* Zsigmond a „Zord idő“

1845 December 13-án született és 28-án kereszteltetett meg ifju Báró Weſselényi Miklós. – Kereszt atyái: Titt. Deák Ferencz, – Klauzál Gábor, Koſsuth Lajos, – Bezerédi István; – Beöthi Ödön; – B. ifj. Weſselényi Ferencz, – Kelemen Benjámin és Ujfalvi Sándor Urak. – Keresztanyái: – B. ifj. Weſselényi Ferenczné; – B. Weſselényi Mária; – és Nagy Lázárné Benedek Rózália. –

Kijegyzette Sibón a' ref. egyház anya„ könyve 3-ik Kötetéből Májussán 1850

Kún Károly
Sibói ref. Pap.

WESSELÉNYI ELSŐSZÜLÖTT FIÁNAK KERESZTELÉSI BIZONYÍTVÁNYA.

Eredetije dr. Kardos Samu gyűjteményében.

1847. Május 11én született s 26án kereszteltetett meg ifju Báró
Wesselényi Béla Pál. – Kereszt Atyái Gr. Mikes
János, – Id. Gr. Bethlen János, Gr. Teleki Domokos. – Gr.
Kolonics Max. – Gr. Teleki László. – Gr. Rádai Ge-
deon, – B. Kemény Domokos. – B. Kemény Dénes. –
B. Josika Miklos. – B. Kemény Zsigmond Véer
Farkas. – Zeyk Károly – Zeyk Josef. – Fischer
Ernest. – Kubinyi Ferencz. – Vörösmarti Mihály
Csapodi Pál – Ujházi László. – Ötvös Mihály. Bajza
Josef. – Ker. Anyái. – Kolonics Maximiliánné grófnő.
ifj. Grf. Bethlen Jánosné. – Fischer Ernesztné. –
Kijegyzette az Anyakönyvből

Zsibón 23án Máj. 850

Kun Károly
Zsibói ref. Lelkész.

WESSELÉNYI MÁSODSZÜLÖTT FIÁNAK KERESZTELÉSI BIZONYÍTVÁNYA.

Eredetije dr. Kardos Samu gyüjteményében.

czímü és báró *Jósika* Miklós „Jósika István" czímü történelmi regényét Zsibón írta meg; ilyen előkelő vendégek és barátok szívesen látása pedig hogy nem kevés pénzbe került, azt mondani sem kell. Meg kell még azt is említenem, hogy Wesselényi 1835 február elejétől kezdve 1843 szeptember közepéig számüzve volt honából és hogy 1840-ben egyik szemére megvakulván, másik szemének kezelése és gyógyítása egész vagyont emésztett fel.

De azért Wesselényinek volt szíve és nemcsak saját vagyonához mérten, de azon felül is nem szerény filléreket, hanem dús ezreket áldozott a közművelődés és jótékonyság oltárán.

1. 1831 márczius havában mutatta be Közép-Szolnok vármegye rendeinek a jobbágyai számára tett és később *A)* alatt közölt inség-alapítványi levelét.

2. 1836 október havában írta meg a székelyföldi makkfalvai földműves-iskola megalapításáról szóló, később *B)* alatt közölt alapító levelét.

3. 1838-ban két, 1846-ban egy rendbeli, összesen 14,533 forintról szóló alapítványt tett a zilahi kollégium javára. Az alapító leveleket *C), D)* és *E)* jegyek alatt közlöm.

4. 1842-ben és 1846-ban másik két nagy alapítványt tett, és pedig 1842-ben 1500 forintos alapítványt a kisdedóvó intézeteket terjesztő egyesület javára; 1846-ban pedig 2500 forintosat a pesti vakok intézete számára. Ezen két utóbbi alapítványainak ő, míg élt, a mint ezt az *F)* és *G)* alatti nyugták bizonyítják, csak a kamatait fizette. Halála után azonban örökösei a tőkét is hiánytalanul befizették.

5. 1000 forintot adott a zilahi kisdedóvó felállítására, a mint ez a Wesselényi-család ügyvédjének, Zilahi *Kiss* Károlynak 1853 deczember 20.-ról kelt leveléből kitűnik. A «Szózat» czímű munkájának jövedelmét, melyet 1500 forintra értékelt, a Kossuth igazgatása alatt állott *ipar-védegyletnek* ajánlotta fel. Kossuth Lajosnak *Wodianer* Móriczhoz Tinnyéről 1845 május 15.-ről keltezett *H)* alatti leveléből pedig az tűnik ki, hogy a pesti magyar kereskedelmi társaság megalapításában is részt vett az által, hogy 10 darab 200 forintos részvényt vásárolt.

Adott tehát Wesselényi a zilahi ref. kollégiumnak három külön tételben 14,533 forintot; a makkfalvai iskola alapítására tett 4000 forintot végrendeletében 10,000 forintra emelte

fel; a pesti vakok intézetének 2500 forintot, a kisdedóvó intézeteket terjesztő egyesületnek 1500 forintot; a zilahi kisdedóvónak 1000 forintot; az ipar-védegyletnek a „Szózat“ jövedelméből 1500 forintot, vagyis összesen 31,033 forintot. Ez az összeg pedig nem egy évi, de birtokai két évi jövedelmének is bőven megfelelt.

Ha mindezekhez hozzáveszszük még azt is, hogy Wesselényi a „Nemzeti Casino“-nak, a „lovaregylet“-nek, a pozsonyi, pesti és kolozsvári vívó-klubnak szintén alapító tagja volt és úgy a kolozsvári, mint a nemzeti színház felépítésére, valamint a pesti árvízkárosultak felsegélyezésére és Kossuth Lajos elaggott szüleinek támogatására (míg fiuk fogságban volt) tetemes összeget áldozott és hogy az erdélyi országgyűlés rendeinek saját pénzén vásárolt kősajtót ajándékozott, Zsibón saját költségén iskolát és óvodát építtetett, — úgy bátran elmondhatjuk felőle, hogy kora legbőkezűbb és legjótékonyabb férfia volt.

A)

Wesselényi Miklós alapító levele a jobbágyai részére tett inség-magtárról így szól:

Tekintetes Nemes Vármegye Rendei!*

Az okosság szülte szabadságot tartom az élet legfőbb javának, legszentebb igaza ez a halandónak, akaratom közvetlensége ezért legfőbb törekedésem. Földi erőhatalom koholta lánczokat széttépni vagy megvetni érzem erőmet, de ezeknél inkább irtózom azon bilincsektől, melyek a lelket s szabadakaratot nyűgözik, akár környülmények, akár indulatok vagy értelmi félszegség fűzte légyen azokat. De valamint undorodva lököm el magamtól mindazon fékeket, melyeket akaratomra ön-magam kívül akármi más egyéb vetni akar, szintén úgy örömest szenvedem erkölcsi érzés s kötelesség által akaratomnak tulajdon maga által történő megkötését; valamiképpen a törvénytől korlátozott király vagyon ítéletem szerint a hatalom legnemesebb magasságán, úgy az akarat ezen koronás feje az ember belső polgári alkotmányának, akkor valódi uralkodó, ha szoros határi

* Wesselényi eme a jobbágyság felsegélyéset czélzó, úgynevezett törökbúza alapítólevele Zsibóról 1831. márczius 21.-ről van keltezve. Az eredeti Szilágy vármegye levéltárában található. A másolatot dr. Kaizler György volt megyei alispán, most megyei főispán szívességéből — ki annak kiírását megengedte — közlöm.

közt munkálkodik az erkölcsi törvényeknek, ellenbe csak képzelt hatalommal felfuvalkodott despota akkor, midőn rakonczátlan szilajságban dúl-fúl s azonba valamint amaz ágyasok, hízelkedők s fortélyosok laptája, úgy ő indulatainak, szenvedelmének játéka. Nem kisebbíti azért vélekedésem szerint az akarat méltóságát, mely a tevés szabadságában áll, az, hogy ész szülte s erénytől kiszabott törvényeket elesmér s nyílván ki is vallja ezektől való függését, sőt szükséges, hogy ezeknek erős határai közé vonja magát s ott sánczolja el, vagy álnok, vagy dühös rácsapásai ellen számtalan megtámadóinak. Hatalmas, mindíg ellenségek táboroznak körül, egy része hízelkedve igyekszik kicsalni kezéből, vagy elámítva kijátszodni, a mit mások nyílt erővel, vagy meglepő rárohanással kicsikarni igyekeznek tőle, t. i. az uralkodást, többnyire nem azért, hogy az megszűnjön, hanem hogy ők bitangolják. Az emberbe az akarat hordozza a hatalom czímjeit, hány indulat, érzés, mennyi vágyások, szenvedelmek nem vetnek lest, raknak tőröket, hánynak hálókat, hogy azokba bekerítsék ; minő erővel, mely szilajsággal s hány felől nem támadják meg, hogy függések alá tiporva, nevébe ők uralkodjanak. Akaratunk pedig habár a cselekvés elhatározása s végbevitele hatalmával van is felruházva, de az emberi gyarlóság gyengeségeinek részesse. Meg kell azt azért kötni, hogy elcsábítva botlásként roszra ne tántorodjon. Támogatni szükséges változásra hajlandó voltát az erkölcsi törvények serény hív érzésének nyilvános s gyakran ismételt emlékezetünkbe való hozásával. Meg kell erkölcsi vallomásainkat helyes magunk elhatározásaiba tenni, hogy így azon egyezés, mely mellett az erény szent nevébe veszi által akaratunk, lételünk felett való uralkodást, világ tudtával történjen s kettőztetett erőt nyerjen ez által azon kötés, mely akaratunkat felettünk nem határtalan önkényes, hanem törvényes uralkodóvá emeli s cselekedeteinket a rabszolgai vak engedelmességből nemesebb létünk haszna s méltóságára szolgáló eszközökké méltatja. Ily gyakori s nyilvános bevallása gondolkozásunk s cselekvésünk módjának erőss kezessége a jó úton való megmaradásnak s munkás előhaladásnak.

Ezen tekintetekből vezéreltetve egy jónak s helyesnek elismert határozása s tetté vált szándékomat ezennel köztudásra bocsátom s ez által mostani helyes és erős akaratomat, későbbi akár környülmények, akár öngyarlóság által azt fenyegethető változástól mentté kívánom tenni. Ha szinte nem hiszem s nem reménylem, hogy ily nemtelen változás akaratomat soha is megkísértené s nem gondolom elkerülhetetlen szükségét ily magam megkötésének arra, hogy híven megtartsak s munkáson eszközöljek éltem egész fogytáig egy dolgot, melyet magamba feltettem. De a válto-

zandóság sorsa alatt nyögő emberi gyarlóság tekintetén kívül még az is bír ezen tárgynak ily móddal közrebocsátására, hogy hiedelmem szerint egyedül a publicitás az, a mi akármely intézetnek is sikert s bizonyságot ád. Ezen erős őre minden polgári szabadságnak s jólétnek megérdemli minden egyes polgártól, hogy cselekedeit s törekvéseit annak czíme alatt tegye. Ezen közrebocsátástól nem tartóztat el engem, hogy azt talán némelyek önnön nagyzásnak s kérkedésnek fogják magyarázni, sem némely szikkadt bölcselkedők azon állítása, hogy jót csak titkon kell cselekedni. Előrebocsátom azt, hogy a most kinyilatkoztatandó cselekedetem egyedül csak teljes kötelesség érzésének szüleménye. Valódi meggyőződésem szerint erény sorába tétetni nem érdemes s ha jótett s kegyesség nevére méltatnék, csak korunk gyalázatára válhatna ; mert erkölcsiségtől meddő század az, melyben a kötelességnek teljesítését már erénynek nevezik. De teljességgel nem is vagyok azon véleménybe, hogy jó cselekedeteinket titokban kellene tartani, sőt mint magunk, mint mások iránti kötelességünk tudatni azokat mindenkivel. Ha értékünk s egészségünkre nézve tartozunk magunk iránt azoknak javításán igyekezni, mennyivel inkább vagyunk kötelesek annak gyarapításán törekedni, a mi ezeknél sokkal becsesebb, t. i. jó hírünk, nevünk, becsültetésünk ; valamint álorczás alacsonyság magát a valónál jobbnak mutatni, szintúgy hibás, magunknak káros, másoknak nem használó eltitkolás, jobb oldalunk elrejtése. Nyilvánosság lehet egyedül minden jónak éltető levegője. Ennek sugári hassanak azért egész életünkre. Lássa mindenki jó, lássa rosz oldalunkat, hogy óvja magát ettől, vagy javítsa, azt pedig becsülje és kövesse ; az is egy fő tartozásunk, hogy kötelességünk lévén az embereknek használni s reájok javítva hatni, készítsük, könnyebbítsük magunknak azon útat, melyen másokra befolyásunk lehet. Már pedig semmivel ezt inkább elérni nem lehet, mintha magunkat az emberek jó vélekedésébe magas polczra tesszük. De tartozunk az emberi társaságnak is azzal, hogy ha jót s helyest cselekszünk, ne titkoljuk azt el, oly sok rosz példák látszanak, sőt fénylenek körültünk, jó pedig oly kevés, hogy ha ki öncselekedetébe ilyet eltitkol, kárt téve orozza el azt a jóba gyönyörködők s azt követni kívánók nemesebb részétől. Csak czéllá s indító okká ne válljon a helyesség cselekvésébe annak másokkal való tudatása. Eztet, a ki ismer, róllam feltenni nem fogja ; ha pedig némelyek ilyennel vádolnának, eztet fel nem venni s azokat megvetni, lelki erőm kicsiny részére leszen szükségem.

Azon tárgy, melyet említett okaimból bátorkodván a tekintetes Karok és Rendek eleibe terjeszteni, köztudásra bocsátok, e következendő.

Ezelőtt négy esztendővel elhatároztam magamat, hogy minden jószágaimbéli törökbúza dézmát, ezt minden esztendőben pontosan felszedve s félretéve, embereim hasznára szenteljem. Nem egy felhevült szívbéli melegség vagy egy nemesebb érzés pillantati fellobbanása adta ezen elhatározásomnak lételét. Ért megfontolás szülte azt; elgondoltam ugyanis, minden előítéleteket s részrehajtást félretéve, azon helyhezetet, melybe a parasztság hozzánk s mi hozzájok vagyunk. Igyekeztem leszaggatni azon kérget, melyet emberi gyengéd s egyenes igazság érzésünkre s gyerekségünktől való látás s már megrögzött beléлszokás vont, hogy a benyomások ne ezen megtompult hártyát, hanem elevenjét érjék lelkemnek.

Azon viszontság, melybe a földesúr s paraszt egymáshoz vagyon, mást mióta a jobbágyság, ezen undok szüleménye az istentelenné vált durvaságnak, melyet sötét tudatlan századok, az önkény vadon buja ölelésétől megszeplősítve, örök gyalázatjokra szültek, már hála az egeknek eltöröltetett; nem egyéb mint birtokát bizonyos bérért kiadó s azt azon bérért használó közt lévő helyhezet. A földesúrnak tagadhatatlan birtoka s vagyona a föld, ő ezt használásra adja a parasztnak, ki azért munka s egyebekkel esztendei bért fizet. Hogy a birtok szentsége sértetlen maradjon, bért kell fizetni a parasztnak a neki engedett haszonért, még pedig pontosan fizetni. Másfelől pedig, hogy az igazság szentsége maradjon sértetlen, annyinak s nem többnek kell azon haszonbérnek lenni, a mennyi mint illő kamat a használásra kiadott tőkepénz képibe lévő birtok után helyesen járhat.

Egy paraszt az én jószágomba, egy helységet a másikba véve a középarány szerint, ökrös 16, gyalogos 9 hold földet bir, belső telkét hozzá számlálva; fizet azért munkája által az első 78 négy ökrös, a második 156 kézi napszámot; amaz tészen 15› rh. frtot, az utóbbi pedig 78 rh. frtot, a napszámok itt szokásba lévő folyó ára szerint. Ennélfogva fizet ő esztendei bért minden hold földről 9 frt 12 krt. Ennyi bér pedig egy hold föld után más országokba is elég sok lenne, hol kereskedés s egyéb ipar által a földből több hasznot vehetvén, annak becse is nagyobb; annyival inkább minálunk, hol a munkás erő kicsiny volta azon fogyasztóknak, kik magok is termesztenek, nagy a vásárló fogyasztóknak kicsiny száma s kereskedés nem léte miatt, a föld mívelése költséges és rosz, termése csekély és bizonytalan s annak pénzzé való átváltoztathatása még csekélyebb s bizonytalanabb. Itt egy hold földnek megmívelése, minden munkáját pénzre számlálván (arra kell pedig azt számítani, mert a munka pénz s minden számítás alaptalan, mely nem pénzen épül) belékerül 29—45 rh. forintokba. Az itt szokott termést felvéve, egy hold

után 35—38 véka szemnél többet tenni nem lehet. Ennek közép ára szerint becse 31—49 rh. forint. Eszerint azon 31—49 forintot erő haszonért, melyet 29—45 forinttal szerzett, fizet nekem esztendőnként 9 forintot 12 krt. Még pedig ezen számításba a használásokba lévő földek úgy vannak felvéve, mintha minden esztendőben mind használnák, holott inkább csak felét, vagy legfellyebb kétharmadából vesz az említett mód szerint hasznot, a többi pedig csak mint legelő nyújt marháinak többnyire elég szűk eledelt. Ezen állítások bizonyítására az ·/. alatt meg vagyon ennek bővebb kifejtése. Nincsenek ezen számításba a terméketlenség, jég s víz keserves csapásai felvéve, ha ezek mián a paraszt csak felét, vagy negyedét veszi is a fentemlített haszonnak, de esztendei bérét kénytelen éppen úgy megadni, mintha legbővebb áldás aradott volna barázdáira. Hogy minden termesztményből dézmát ad s törvényesen tartozik is adni, a sincs az általa használt földek bérének fennebbi számításába, pedig nem kevéssé terhes a sok munkával szerzett s mintegy helyhezeti s természet viszontagságaitól kivívott kész vagyonból egy részt másnak adni. Felvévén még terhes adóját s nem kevés szükséges költségeit a szegény parasztnak, mathematikai bizonyosságot látszik nyerni, hogy az meg nem élhet s el kell pusztulnia, mely bizonynyal meg is történt volna, vagy megtörténne, ha a marhatartás, nevelés, azok adása vevése által nem pótolgatná szigorogva költségeit. Földeimet bérbe biró embereim s köztem lévő arány ilyetén elgondolása azon belső meggyőződésre birt, hogy csak akkor lenne ezen helyhezet az igazság ítélőszéke előtt megállható, akkor venném földbéli birtokomnak semmi átkos s csak áldást érdemlő hasznát, midőn azután annyi s nem több bért vennék, lenne a pénzbe, lenne a munkába, a mennyi az abból kapható haszon után levonván az arra teendő költséget, jönni illik. A meddig pedig ennél többet veszek, elesmérem, hogy uzsorás vagyok s ezen méltó vád mélyen sebzi jobb érzésemet. Egy pillantatig sem is késnék lemosni ezen szennyet s áldozatul vinni kötelesség szerint a helytelen s azért illetlen hasznot a szent igazság örök oltárára ; de én is, mint földesúr, nyögök azon szorongató körülmények alatt, melyek részint polgári helyheztetésünk, részint az idő mostohasága, főként pedig értelmi s munkásságbéli elmaradottságunk s hiányaink mián, ez országban mindnyájunkat nyomnak. Engem is adósságok terhelnek, melyek lefizetése magam s mások iránti telyes kötelességem. Nekem is olyan társasági helyhezetem, hogy kötelességeimet nem kevesíthetem szabad akaratom szerint, kiadásaimat annyira emelik mindezek s ezek felett még egy nevem előtt lévő betű, mely egy más betűvel együtt házamra legtöbb veszélyt hozott, hogy helyhezetemhez s czélomhoz illőleg

nem élhetnék s mi több hitelezőimet nem fizethetném, ha jövedelmimet mostan kevesíteném ; de reménylem iparkodásom fog oly helyhezetbe tenni, hogy a mostaninál nagyobbra emelt jövedelmemet egy helytelenül abba jövő fillér is undokítani nem fogja. Nem tehetvén most, a mennyit tenni szeretnék s kellene tennem, csak egy részét teljesítem azon egész kötelező erővel biró erkölcsi tartozásomnak, hogy annak, a mit embereim nékem általok birott földeimért az elegen és illőn túl fizetnek, egy részét nékiek ezennel visszaadjam, az ő magok hasznokra s szükségeikre fordítván, a tartozások szerint nékem adandó törökbúza dézmájokat. Ha az igazságnak s helyességnek ezen elgondolása magam elhatározására még más okoknak is adhatna helyt, az elégnél több lenne megtekinteni a szegény ember sorsát s azt, hogy ő mit tesz s mit szenved, arra, hogy egy jó érzésű ember érette mindent, a mi csak hatalmába van tenni, kész legyen. Parasztom hordozza helyettem a közterheket, mondhatom helyettem, mert azokat hordozni, hogy a polgári társaság fennállhasson, kell valakinek s ha az ő nyakán nem lenne, az én erősebb s a teher vitelre azért izmosabb vállamat nyomná. Nincs egy kalász búzám, egy szál szénám, melyre a pergelő nap heve az ő verejtékét ne száraztotta volna. Néki kell az idő viszontagságaival küzdeni, ő tikkad nehéz munkába a forró nyár hevébe s didereg a csattogó hidegtől száraz kenyere s szigorú eledele mellett, a míg én hűs árnyékba henyélek, vagy a míg az általa vágott és hordott fával jól fűtött s az ő munkája után szerzett pénzzel ékesített szobába vendégeskedhetem abból, a mit ő szántott, kapált, aratott.

Ha a visszás hangokhoz gyakori hallás által még hozzá nem szokott fül hallaná e tárgyban legelébb a természet s okosság tiszta szózatját, bizonynyal elértené azt, hogy helyesebb lenne, ha a paraszt munkája által szerzett termésünkből mi fizetnénk neki dézmát, mintsem hogy ők adják nekünk azon föld termésének tizedét, melynek használása bérét különben is drága áron már megfizették. De mindezek felett, a parasztok birtoka sorsa bizonytalan, az önkény vasvesszeje suhog felettek s hogy azzal nem sujtom őket, csak jó kedvem s indulatoktól, gyarlóságtól függhető tetszésem kezeskedik nékik ; mert fájdalommal kell megvallani, a mit oly gyakori tapasztalás bizonyít, hogy országunkba gyenge paizs az, mely őket a törvény, földesurak, azok tisztjei önkénye ellen fedezi, olyan pókháló, melybe ha egy légy megfogódik is, de a hatalmas darázs átszakaszthatja.

Ezen tekintetektől indíttatva most még többet nem tehetvén, teszem a következő *alapító kötelezésemet:*

Melynek következtében én alólírott kötelezem magamat,

hogy a míg élek, minden esztendőben, minden s közelebbről e nemes vármegyében is lévő jószágaimba szolgáló embereimtől az általok bírt colonicalis földeimből jövő törökbúza dézmát, mindentől személyválogatás nélkül pontosan felszedvén, azt egyáltalában s egészen jószágombéli embereim szükségeire s hasznokra fogom fordítani, abból soha legkisebbet is semmi szín alatt magam hasznára el nem tartóztatok. Ezen szabados és önkéntes adományomnak rendszabásait ezekben határozom meg:

1. Mindaddig gyűlni s nevekedni kell a törökbúza mennyiségének, a míg annyira szaporodik, hogy egy legmostohább esztendőben is az által jószágombéli embereim magokat az éh elhalástól megmenthessék. Erre a ·/. ·/. alatti számítás szerint kell 15,000 véka szemes, vagy 37,000 véka csős törökbúza. Mivel több esztendők kellenek, a míg ezen mennyiség egybe fog gyűlni, hogy a törökbúza az igen hosszas tartás által meg ne romoljon, minden esztendőben a magam majorság törökbúzám ujj termésével fel fogom cserélni. Minekutánna a magazinum a fentebb említett mennyiségre azaz 37,000 véka csős törökbúzára fel fog nevekedni, akkor is minden esztendőben annak egyharmadát t. i. a régibb törökbúzát ujjal fogom, a magam majorság termésemből, felcserélni.

Ezen magazinumba, minekutánna a többször említett menynyiségére nőtt, annál soha is kevesebbnek lenni nem szabad.

2. A midőn már a magazinum eszerint megtelik, mely hihetőleg 1836-ik esztendő végével meg lészen, akkor az azontúl minden esztendőbe béjövendő törökbúza dézma csak addig fog tartatni s gyűjtetni, míg illendő ára lesz, akkor pedig mindenkor eladatik s az abból jövő pénz jószágombéli embereim értéki s erkölcsi hasznokra s előmenetelekre fog általam fordíttatni.

3. Nem végső szükség idején, hanem csak megszűkülés alkalmával jószágombeli embereim közzül fog ezen törökbúzából kölcsönöztetni olyannak, ki azt bebizonyíthatja, hogy megszűkülését nem korhelysége vagy dologtalansága, hanem egyedül az idő mostohasága vagy más csapás okozta. Ilyen esetben a kölcsönöző tartozik egy esztendő alatt ugyanannyi mennyiségű s jó mineműségű törökbúzába a kapott mennyiséget visszafizetni. Hogy valaki ily módon ezen törökbúzából kölcsön kapjon, szükséges arra, hogy két bevehető kezest állítson, kik magokat helyette az ő nem fizethetése vagy fizetni nem akarása esetében, a felyebb említett módon leendő befizetésre kötelezzék.

4. A legnagyobb szükségbe, t. i. az éh elhalás gyászos esetébe, melytől a jó Isten hazánkat őrizze! oly móddal fog a már minden gabonájokból kifogyott embereknek ezen magazinumbéli törökbúza kiadatni, hogy abból minden gazda csak annyit kapjon,

a mennyivel újj törökbúzáig, szükséges vetését beleszámlálva, takarékosan kijöhessen. Ebben az esetbe, ki ki a mit a magazinumból kapott, azt részenként 6 esztendők lefolyása alatt in natura újra visszaadni tartozik.

5. Minden esztendőben tartozom ezen nemes vármegye közgyűlésén bémutatni, hogy kezdettől fogva ezen törökbúza dézmából mi gyűlt, s az mire fordíttatott s fordíttatik. Nem különben éppen olyan világos és teljes számadást tartozok minden esztendőbe jószágombéli embereim elejekbe is terjeszteni, azt nékik a magok papjok által a templomba minden esztendőbe felolvastatván.

6. Se a sokszor nevezett magazinum, se az addig vagy azután esztendőnként jövendő dézma vagy pedig az abból gyűlő pénz, valamint akármi, a mi ezen dézmabeli törökbúzával vagy az abból csinált pénzzel vétetni s szereztetni fog, soha is rajtam kívül senkinek semmi hatalma s dispositioja alatt nem lehet. Hogyha pedig akárminémű hatalom abból parancsolni s az iránt rendeléseket tenni akarna, mindjárt minden fellyebb említettek a magam tulajdon hasznomra fordíthatandó birtokommá váljanak.

Az 5-ik pont értelmébe ezennel az *A), B), C), D)* betűk alatt számadásomat ide mellékelem.

Ezen kinyilatkoztatásomat s magam kötelezését szokott pecsétem s nevem aláírásával ezennel megerősítvén, ennek a tekintetes nemes vármegye mostani jegyzőkönyvében történendő beiktatását s levelestárába leendő betételét alázatosan kérem s mély tisztelettel maradok a tekintetes nemes vármegye rendeinek magát a fennebbiekre kötelező alázatos szolgája

(P. H.) B. Wesselényi Miklós. s. k.

Következik a sub ·/. lévő acclusum.

A zsibói uradalombéli szolgáló emberek külső és belső constitutivumairól, ezek után való szolgálatjokról s földmívelések jövedelméről tett kimutatás.

1. Egy ember constitutivuma legtöbb ... 16 hold = 16,000 □ öl.
   legkevesebb ... 9 „
2. Szolgál a legtöbb ökörrel esztendő alatt ... 78 napot
   a legkevesebb gyalog ... 156 „
3. Télen készpénzbe a legtöbb szolgálata à 2 f. v. ... 156 frt
   a legkevesebbé à 30 kr. v. ... 78 „
4. Daciák, u. m. majorság, tojás, vaj, fonás, karó készítés vagy gyümölcsszedés, törés s a kisebb dézmák tésznek ... 7 f. 7 f.
   Összvesen 163 f. 85 f.
5. Egy hold föld megmívelése kerül búzával vetve.
   a) 3-szori szántásra 6 eke, 2 borona à 2 f. 30 kr. ... 24 f. — kr.
   b) 8 véka magbúza à 1 f. 20 kr. ... 10 „ 40 „
   c) Arató 11 napszám à 40 kr. étellel együtt ... 7 „ 20 „
   d) Kalangyáló 1 à 50 kr. ... — „ 50 „
   e) Bétakarításra 1 ökrös napszám ... 2 „ 30 „
   Költség öszveség 45 f. 20 kr.

Egy hold termése búzával.

1. Teremhet 14 kalangyát, melyből a dézmát $1\frac{1}{2}\frac{1}{6}$ kal. kivéve marad $12\ \frac{1}{2}\frac{1}{6}$.
2. Ad kalangyája per 3 véka 38 v., melyből $4^1/_2$ a cséplőrészt kivéve, marad $33^1/_2$ véka.
3. Ennek közép ára à 1 f. 20 kr. ... 44 f. 40 kr.
4. Szalmája, törekjéért ... 4 „ 30 „

Jövedelem öszveség 49 f. 10 kr.

6. Egy hold föld megmívelése törökbúzával.

a) 3 eke boronálásával à 3 f. ... 9 f. — kr.
b) 1 véka mag à 40 kr. ... — „ 40 „
c) Kapás à 30 kr. ... 12 „ — „
d) Szedő, csusznyavágó 12 à 30 kr. ... 6 „ — „
e) Hordó 2 napsz. à 1 f. ... 2 „ — „

Költség öszveség 29 f. 40 kr.

Ennek termése a dézmát ki nem véve.

1. Terem jó időbe szemül 35 vékát, mely à 40 kr. ... 23 frt 20 kr.
2. Csusznyája megér ... 5 „ — „
3. Magos kender, paszúly, tök ér ... 3 „ — „

Jövedelem öszveség 31 f. 20 kr.

7. Következés.

a) Fizet tehát esztendőnként szolgálatjával egy hold föld után 9 f. 12 kr.
b) Kap abból búza vetés után ... 49 „ 10 „
törökbúza ... 31 „ 20 „
c) Került neki a búza s accessoriumai, a hold föld bére 9 frt 12 kr. + mívelés költsége 45 f. 20 kr. ... 54 „ 32 „
Bévett azért 49 „ 10 „
Kapott tehát kiadott költségénél kevesebbet ... 5 f. 22 krral.
d) Került neki a törökbúza accessoriumaival, a hold föld bére 9 f. 12 kr. + mívelési költsége 29 f. 40 kr. ... 38 f. 52 kr.
Bévett azért 31 „ 20 „
Kapott tehát kiadott költségénél kevesebbet ... 7 frt 32 krral.
Következik a sub ·/.·/. lévő acclusum.

Oly esztendő, melybe valamelyik neme az életnek (gabonának), sőt a törökbúza is teljességgel ne termett volna, még elő nem fordult vagy a legterméketlenebb időben is fel lehet tenni annyi termést, melyből a köznép apróbb marhácskái pótalékjával fél esztendei élelmét ki tudja állani, de ha ezen túl szükségeit nem pótolhatja, már éh elhalás állott elő.

A zsibói uradalombéli 2500 lélekből álló 450 cselédes gazdák félesztendei élelmek fenntartásokra minden személyre naponként 1.... málé kenyeret számítva, mely az az apró gyermekek s nagyok egybeszámításával elégséges, 15.000 véka szemes törökbúza kívántatik, mely az ezelőtti négy esztendőkről dézma szeres számlálása szerint a már meglévő mennyiségen kívül 6 esztendők alatt egybegyűlhet.

Hogy a fenn érdeklett 15,000 véka törökbúza elégséges az uradalombéli emberek félesztendei élelmekre, erősségül szolgálhat:

1. *Azon tapasztalás,* mely szerint a conventionatusok, kiknek nincs külső örökségek, de van feles cselédek, a hónaponként járni szokott 4 véka praebendával takarékossan költve beérik. Ezt az egészre is alapul fel lehet venni s így a 450 gazda félesztendei élelmére 10,000 véka törökbúza kellene.

2. A zsibói uradalomba 1828-ik esztendő januárius hónapjában végbevitetett *conscriptio,* melyből a tetszik ki, hogy az egész uradalomba az írt hónapba találtatott öszvesen búza 1712 véka, törökbúza 4135 véka, melyhez adatott segedelem az udvarból 3318 véka törökbúza és így 3 fertály esztendő alatt 9165 véka gabonával az egész uradalmi lakosok élelembéli szükség és igavonó barmaik megcsonkítása nélkül kijöttenek.

B)

A székelyföldi makkfalvai földmíves-iskola alapító levele az alábbi:

Kedves Hazámfiai, Szeretett Rokonim!

Ki bérért jó, gyáva annak lelke ; de gyáva is, eszeveszett is, ki hazájához jutalomért hív. A hazafi hívség verejték-lepte pályáján gonoszság halmozta szirtek közt, ravaszság kelepczéi, rágalom s üldözés kígyói s az önkény szörnyetege ólálkodnak az elszánt küzdőre. A haza ugyan a pályabíró, de nem az ő kezében vannak a díjjak ; a fény s hatalom ragyogó jutalmit az álnok nyeri el s a hív küzdőnek töviskoszorú bére. De van egy jutalom, melyet nem ragadhat el tőlle sem erő, sem hatalom s *ez honfiainak vonzódása.* És ezen vonzódás, ha hallgató keblek méjjében vagyon is rejtve, dicső jutalom ; sokkalta dicsőbb azon csillámló béreknél, melyeket álnokság koholt s léhaság fényesre aranyozott. Boldog, ki birja ezen jutalmat.

Százszor boldog én, ki ezen jutalmat nyertem s ezen szép jutalomnak lelket emelő díszjelét is kaptam ! A dicső székely nemzet hazafi iránti hazafi hajlandóságnak jeléül tisztelt meg s boldogított engem ezen szabad székely birtok kegyes ajándékával. Miként hálálhatnám meg ezen szívességet. Nincsenek szavaim, tettektől el vagyok zárva, melyekkel ezt méltán megköszönhetném. Légyen temérdek hálámnak még csak parányi adója az, hogy ezen szép ajándékot a dicső székely nemzet hasznára, dicsőségére szentelem. Alapuljon és emelkedjék ezen tulajdonomon, ezen hazafiság-szentelte helyen a székely ifjúság számára egy nevelő, egy tanító-intézet. Terjedjen ezen tudományok műhelyéből világosság, folylyon innen férfias erő honfiaink lelkébe, sugározzék innen értelmesség az észre

s hazafiúi melegség szívekre. Légyen ez örökre oskolája a haza s törvényes fejedelem iránti buzgó s tántoríthatatlan hívségnek. Légyen ez, miután az én költségemen felépült s az én nevemet fogja viselni, minden ebben nevelendő ifjú előtt bizonysága annak s emlékeztesse egész életében arra, hogy mindenünket a hazától birjuk s mindenünkkel a hazának tartozunk.

Ezen székely nemzeti oskolában hat székely ifjú neveltetésére tészek ezennel alapítványt, kik közül örökké kettő református, kettő katholikus, kettő unitarius légyen. Hazám szent földje, melyre nékem lépnem nem szabad, fogadd anyai kebledbe ezen oskolának alapkövét. Elzárva örökömtől, kiküszöbölve sajátomból, távol szülöttefödemtől nem tehetlek én téged szent elrendeltetésed helyére. A honnak hív fiára honjában erőszak, rabság vár, de nyugodt az ő keble s béke lakózik szívében, mert öntudása jutalmazza s hiszi, hogy polgártársai nem vetik meg az üldözöttet. Éljen a dicső székely nemzet, éljen szegény hazánk, éljen törvényes fejedelmünk.

Posonba, október 6-án 1836.

Wesselényi Miklós s. k.*

C)

A zilahi kollégium javára tett első alapító levél (1838. junius 15.-ről):

Alólírt ezennel adok s alapítok a zilahi ev. ref. gymnasium számára 3440, háromezernégyszáznegyven r. frtot conv. pénz, három

* A makkfalvai iskola keletkezésének története ez. Wesselényi 1834-ben mint vándor patriota megjelent Marosszék márkális (nemesi) gyűlésén, de a midőn ott felszólalt, az elnöklő báró Nopcsa Elek értésére adta, hogy miután nem marosszéki birtokos, nincs is joga beszélni. Erre a hazafiak jobbjai *Dózsa* Elek hírneves jogtudós vezérlete alatt a közeli Makkfalvára siettek és ott egy belső telket vásárolva, azt nyomban a Wesselényi nevére íratták. Az erről szóló okiratot küldöttségileg gróf Tholdalagi Zsigmond vezetése alatt átadták Wesselényinek, ezzel egyszer és mindenkorra biztosítván Wesselényi szólási jogát a gyűléseken. Wesselényit a székelyek eme nagylelkűsége annyira meghatotta, hogy már akkor elhatározta volt, hogy a neki ajándékozott telekre iskolát fog építtetni. Igéretét csakhamar be is váltotta, 4000 frtot ajándékozván eme nemes czélra. Fiai, a mostan is élő báró Wesselényi Miklós görcsönyi és a nemrég elhúnyt báró Wesselényi Béla zsibói nagybirtokos, nagykorúságuk elérte után, vagyis 1869-ben édes apjuk eme alapítványát 10,000 frtra egészitették ki. Báró Buttler János pedig külön adott az iskola czéljaira 5000 frtot. A máiglan is virágzó és díszes külsejű iskola homlokzatán e nevezetes felirat áll:

«Adták A Székelyek Wesselényinek Hazafiságáért:
Szenteli
Hazafiság fejtéséért a Székely Nemzetnek
Wesselényi.»

Az iskola bővebb leírását lásd báró Orbán Balázs «Székelyföld» czímű munkájában.

ezüst huszast egy forintra számítva, következő móddal s feltétel mellett. Ezen 3440 frt. e. pénznek évenkénti kamatját azaz 206 frtot e. pénzben tartozom e folyó év juliussa 1-ső napjától öt esztendeig évenként a zilahi egyik professor fizetéseül annak hiba s hátramaradás nélkül kezébe szolgáltatni, mit ha nem tennék, vagy törvényes örököseim (azok t. i. kikre fekvő javaim törvény szerint szállanak) nem tennének, azon esetben a zilahi nemes gymnasium vagy az erdélyi méltóságos főconsistorium az egész tőkét az elmaradott kamattal együtt rajtam, vagy feljebb említett törvényes örököseimen, a nyilvános adósságról szóló erdélyi törvény szerént minden recursusok kirekesztésével, felvehessenek, vétethessenek.

Ezen esztendei kamat fizetésével azonban csak következő feltételek mellett s következő esetben tartozom:

1-ör. Ha a mlgos erdélyi fő consistorium a néhai prof. Gyarmathi Sámuel 800 conv. frtból álló hagyományát, nem különben azon 800 conv. frt., melyel a zilahi ev. ref. gymnasium a mlgos fő consistoriumnak tartozik, valamint a tekintetes Farnas úr 300 conv. frtot tevő alapítványát ugyanezen czélra rendeli, oly móddal, hogy ezen előszámlált pénzmennyiségek együtt 1900 azaz ezerkilenczszáz conv. frtot tévén, ezen summa tőkéül arra professori fizetés biztosítására szenteltessék s annak esztendei 114 conv. frtot tevő kamatja ugyanazon professor fizetéséül szolgáljon.

2-or. Ha a zilahi ev. ref. gymnasium a helybeli ekklesiai felsőség alól fel lesz szabadítva.

3-or. Ha az ekklesia fő curátora nem lesz ezen tisztje vagy hivatala következésében a sokszor említett gymnasiumnak is vice curatora, hanem ha az erdélyi mlgos teljes számú fő consistorium által fog azon gymnasium számára két vice curator szintoly móddal választatni, mint az erdélyi kollegiumok fő és vice curatorai választatnak (kiknek választása ezentúl is úgy történjen, mint az a közelebbi esetben történt) s ezen említett két vice curator viszi s rendeli el a gymnasium minden dolgait az ekklesiai curatoratus vagy inspectoratus hozzájárulása s befolyása nélkül. Megjegyzem azonban, hogy ha a fő és két vice curatoron kívül a gymnasium igazgatására idővel még több elöljáróra tanálna szükség lenni, azt vagy azokat, hasonlólag az erdélyi mlgos teljes számú fő consistorium válassza s nevezze ki.

4-er. Ha ezen ev. ref. gymnasium s annak elöljárói és professorai egyenesen mindég és csak az erdélyi mlgos fő consistoriumtól függnek s azzal épen azon viszonyban állanak, mint az erdélyi kollegiumok.

5-ör. Ha az általam és kedves öcséim, ifj. b. Wesselényi Farkas és Ferencz által alapított professori széket most mindjárt t. professor

Hiri Ferencz úr foglalja el és jelenleg legalább addig, míg az annak adott kötelezésünk szerént általunk építendő ház kész lesz, mostani lakásába marad.

Hogyha ezen feltételek s esetek átaljában vagy azoknak valamelyike nem teljesíttetik s nem létesül, úgy azonnal ezen egész ajánlatom s alapítványom megszűnik. Ha pedig a feljebbi feltételek teljesítve lesznek s a mostantól következő öt évek lefolyta mulva ezen sokszor említett professorság fizetése oly móddal lesz biztosítva s megállapítva, hogy az addig általam fizetendő 206 conv. frt. nélkül is reá megy legalább 320 azaz háromszázhúsz készpénzbeni conv. fra, úgy a feljebb határozott 3440 azaz háromezernégyszáznegyven frt. conv. pénzbeni tőke továbbra is örökre a zilahi ev. ref. gymnasium tulajdona maradand s annak kamatai fizetésével mind én, mind feljebb kijelelt örököseim, továbbra is tartozni fogok és fognak; a nemfizetés esetében a zilahi ev. ref. gymnasiumnak, vagy a mlgos fő consistoriumnak a feljebb határozott jussa fennmaradván. A tőkének a zilahi ev. ref. gymnasium birtokában maradása feljebb megírt esetében, annak esztendei kamatja, az erdélyi mlgos teljes számú fő consistorium által életem folytáig az én megegyezésemmel leendő határozata szerint, a gymnasium más szükségei pótlására és előmenetele egyéb módoni eszközlésére lészen fordítandó.

Ellenben, ha az öt évek elteltekor azon professori fizetés nem lesz más úton s más kútfőkből, a feljebb határozott legalább 320 frt. conv. pénzt tevő mennyiségben biztosítva s alapítva, ezen esetben az sokszor írt 3440 fr. e. pénzbeli tőke megszűnik a zilahi ev. ref. gymnasium tulajdona lenni, ahoz az minden jussát elveszti s az az én vagy törvényes örököseim szabad rendelkezése alá visszamegy, a gymnasiumnak sem azon tőkét, sem annak kamatjait többé fizetni sem én, sem örököseim nem tartozván.

Ha a kamatok fizetése tartozásának fenn meghatározott eseteiben, azokat mind én, mind törvényes örököseim hiba nélkűl fizetem s fizetik, úgy és addig maga a tőke nem lesz felmondható s felvehető.

Ezen feltételes ajánlatom s alapítványom biztosítására minden birtokomban levő fekvő javaimat lekötvén, annak megtartására magamat s feljebb kijelelt törvényes örököseimet ezen tulajdon nevem aláírásával s szokott pecsétemmel megerősített kötelező levelem által másolhatatlanul s örökre kötelezem. Erdőszádán junius 15-ik napján 1838-ik esztendőben.

(P. H.)

B. Wesselényi Miklós s. k.

D)

A zilahi kollégium javára tett második alapító levél (1838 junius 18.-ról):

Alább írt adom tudtára mindeneknek, mostaniaknak és jövendőbelieknek, ezen állandó kötelező levelemnek rendiben, én fontolóra vevén a zilahi ref. nemes gymnasiumnak különösen ezen Szilágy vidékére nézve hasznos és fontos voltát s annak nagyobb előmeneteli virágzását eleimnek is példája szerént előmozdítani kívánván, familiámnak mostan életben lévő több tagjaival egyetértőleg meghatároztuk, hogy ott még egy professori, tanítói széket alapítsunk. Mely határozásunk és óhajtásunk létesülésére nézve én részemről kötelezem magamat a következendőkre:

1-ör. Az azon alapítandó professorság fizetése tőkéjeül ezennel ajánlok 1800 egyezernyolczszáz r. frtkat ezüst pénzbe, három ezüst húszasok számláltatván egy r. frtba, mely egyezernyolczszáz r. frtoknak kamatját a folyó esztendő julius 1-ső napjától számítva minden esztendőben pontosan fizetni oly módon kötelezem magamat és örököseimet, hogy ha azok kamatfizetést csak egyszer egy esztendőn által elmulatnám vagy örököseim elmulatnák, ezen esetben rajtam vagy örököseimen a tőke is felvétethessék.

2-or. Azon professorság fennállhatására nézve professori lakházra is szükség lévén, ezennel kötelezem magamat arra, hogy a más két alapító atyámfiaival ifj. b. Wesselényi Ferencz és Farkas kedves öcséimmel együtt, ha hogy az oskola birtokában levő Pataki és Borbély telkek s az azokon található házak átadatván, azoknak áraiból a mostani professori ház mellett levő telek megvásároltatik arra mi hárman minden idegen segedelem nélkül egy épen olyan házat fogunk építtetni s kívül belől melléképületeivel együtt elkészíteni, milyen a mostani professori ház.

Tészem pedig ezen kötelezéseimet következendő feltételek alatt:

1-ör. Hogy a zilahi iskola a helybeli ekklesiai felsőbbség alól tökéletesen felszabadíttassék.

2-or. Hogy az ekklesia fő curatora ne légyen ezen tisztje következésében az iskolának is v. curatora, hanem hogy az erdélyi mlgos teljes számú fő consistorium által választassék ezen iskola számára két v. curator szint oly móddal, mint az erdélyi kollegiumok fő és vice curatorai választatnak és hogy az iskola fő curatora (kinek választása ezután is úgy történjen, mint eddig történt) s ezen említett két vice curator vigye s rendelje el az iskola minden dolgát, az ekklesiai curatoratus vagy eddigi inspectoratus hozzájárulása s befolyása nélkül. Ha a fő és két vice curatoron

kívül az iskola igazgatására idővel még több elöljáróra lenne szükség, azt vagy azokat hasonlólag az erdélyi mlgos teljes számú fő consistorium válassza s nevezze ki.

3-or. Hogy ezen iskola s annak elöljárói és professorai mindég és csak az erdélyi mlgos teljes számú fő consistoriumtól függendő s ahhoz éppen azon viszonyban álljanak, mint az erdélyi kollegiumok.

4-er. Hogy ezen professori széket most mindjárt Hiri Ferencz úr foglalja el, ki legalább addig. míg az általunk építendő ház készen lészen, mostani lakásában maradjon. Egyébiránt:

5-ör. Jövendőre nézve az ezen tanítói széket betöltendő professor választását illetőleg megkívánom, hogy az eléadandó üresség alkalmával én és alapító atyámfiai terjesszünk egy arra alkalmas férfiút a mlgos fő consistorium eleibe, kiben ha mindnyájan megnyugszunk, a mlgos fő consistorium meg ne tagadhassa tőle a kinevezést, hacsak valamely erkölcsi hibája nem szolgáltatna okot reá. mely esetben fennmarad jogunk másnak előterjesztésére. Ha pedig mi alapítókul meg nem egyezhetnénk az eléterjesztendő személybe. akkor nevezzen közüllünk kiki egyet és azokból válasszon a mlgos teljes számú fő consistorium. De ezen jussunk csak nekünk alapítóknak életünkig tartson, holtunk után pedig ezen professor is a szerént választasson a tisztelt fő consistorium által, mint az erdélyi kollegiumok professorai.

6-or. Valameddig az egyezernyolczszáz r. frtnak kamatját mind magam, mind örököseim pontosan fizetjük, addig azt rajtam vagy örököseimen felvenni szabad ne legyen. Hogy ha pedig nékem vagy örököseimnek tetszene a tőkepénzt is lefizetni, azt három hónapi előre való intés után megteszem és örököseim megtehessék, mely esetben a mlgos fő consistorium által a feljebbi czélra elocáltasson oda, hova jónak látná.

7-er. A fennírt tőkének kamatja soha semmi szín és ürügy alatt más czélra, mint most felállítandó kathedra professori fizetésére ne fordíttathassék, mivel más czélra fordítva, legottan én is, vagy örököseim a kamat fizetésétől eo ipso mentek legyünk s a tőkepénz elveszszen.

Mely ilyetén magam kötelezéséről adom ezen megmásolhatatlan kötelező levelemet, tulajdon nevem aláírásával és nemzettségi pecsétemmel megerősítve. Erdőszádán, junius 18-ik napján 1838-ik esztendőben.

(P. H.)

Wesselényi Miklós s. k.

E)

Az 1846 augusztus 20.-ról kelt és a zilahi kollégium javára tett alapitó levél pedig így hangzik:

Alólírt ezennel adok s alapítok a zilahi evangelicus reformatum gymnasium számára 5333 r. frtkat 20 krokat: ötezerháromszázharminczhárom r. frtokat s húsz krajczárokat ezüst pénzben, három ezüst húszast számítva egy forintra; következő móddal és feltételek alatt:

Ezen 5333 r. frt. 20 krnak évenkénti kamatját 320: háromszázhúsz r. forintokat ezüst pénzben tartozom e folyó esztendő október hónapja első napjától évenként mindaddig, míg a tőke be nem fizettetik, a zilahi egyik s jelesen a bölcsészet s azzal rokon tudományokat tanító és mindég az erdélyi egyházi tanács által a mostani mód szerént választandó tanár fizetéseül, annak hiba és hátramaradás nélkül fizetni s kezébe szolgáltatni. És ezen kötelezést átruházom ezennel törvényes maradékimra és örökösimre is, a kikre t. i. fekvő javaim szállani fognak, úgy pedig, hogy ha ezt nem tenném, vagy örököseim nem tennék, azon esetben a zilahi nemes gymnasium vagy az erdélyi mlgos egyházi fő tanács az egész tőkét az elmaradott kamattal együtt rajtam vagy feljebb említett örököseimen, a nyilvános adósságokról szólló honi törvények szerént, minden menedékek és folyamodások kirekesztésével, felvehessék és vétethessék.

A mondottakkal azonban csak azon esetben s azon feltételek alatt tartozom, ha

1. A zilahi ref. gymnasium a helybeli ekklésiai felsőség alól örökre felszabadítva marad.

2. Ha az ekklesia főgondnoka nem lesz ezen tisztje vagy hivatala következésében a gymnasiumnak is algondnoka, hanem az erdélyi méltóságos teljes számú fő consistorium által fognak azon gymnasium számára az algondnokok is szint oly móddal választatni, mint az erdélyi kollegiumok fő és algondnokai választatnak és ha a gymnasium főgondnoka (kinek választása is úgy történjék, mint a többi erdélyi kollegiumok főgondnokaié) s az említett algondnokok viszik és rendelik el a gymnasium minden dolgait, az ekklesiai curatoratus vagy inspectoratus hozzájárulása s befolyása nélkül.

3. Ha ezen ev. ref. gymnasium s annak elöljárói és professorai egyenesen mindég és csak az erdélyi méltóságos fő egyházi tanácstól függenek s azzal éppen azon viszonyban állanak, mint az erdélyi kollegiumok.

4. Ha az általam és kedves öcséim, ifj. Wesselényi Ferencz és Farkas által alapított professori székben s mostani lakában mind végig, míg hivatalát folytatni kívánja, professor t. Hiri Ferencz úr maradand.

5. Ha a méltóságos egyházi főtanács a n. professor Gyarmati Sámuel úr 800 ezüst r. frtból álló hagyományát, nem különben azon 800 ezüst frtot, melyel a zilahi ref. gymnasium a mlgos egyházi főtanácsnak tartozott, valamint a Farnasbéli hagyománybeli 300 ezüst forintokat mindég az írt gymnasium szükségei fedezésére engedi oly móddal fordíttatni, hogy azoknak mire leendő fordítása az én s örököseim megegyezésével történjék.

Hogyha ezen feltételek s esetek általában, vagy azoknak valamelyike nem teljesíttetik s nem létesül, úgy azonnal ezen egész ajánlatom s alapítványom megszűnik.

Ha pedig a feljebbi feltételek teljesítve lesznek, úgy a feljebb ajánlott és alapított 5333 r. frt. 20 kr. ezüst pénzbeli tőke örökre a zilahi ev. ref. gymnasium tulajdona maradand s annak kamatjai fizetésével, mind én, mind feljebb kijelelt örökösim, tartozni fogok és fognak, a megfizetés esetében a gymnasiumnak vagy a méltóságos fő egyházi tanácsnak a feljebb határozott joga fennmaradván.

Ha a kamatok fizetése tartozásának fenn meghatározott esetében, azokat mind én, mind törvényes örökösim hiba nélkül fizetem s fizetik, úgy és addig maga a tőke nem lesz felmondható s felvehető.

Ezen a fenn elősorolt feltételek mellett tett alapítványom és ajánlatom biztosítására minden birtokomban levő fekvő javaimat lekötvén. annak megtartására magamat s törvényes utódaimat s örököseimet, ezen tulajdon nevem aláírásával s szokott pecsétemmel megerősített kötelező levelem által másolhatatlanul s örökre kötelezem. Kelt Zsibón augusztus 20-án 1846.

Mi előttünk.

(P. H.) Szigethy Zsigmond s. k. nemes Torda megye hütös ülnöke

és

P. H.) Butsy István s. k. nemes Közép Szolnok megye hites esküdtje.

Wesselényi Miklós s. k.
(P. H.)

A nagy *Wesselényi* által „A kisdedóvó intézeteket Magyarországban terjesztö egyesület“ javára tett 1500 forintos alapítvány, illetve az ezen alapítványra esö 6% kamatok befizetéséröl szóló, Pesten 1842 julius 16.-án kelt nyugtatványt, valamint a *Wesselényi* által „A pesti vakok intézete“ javára tett 2500 forintos

alapítvány, illetve az ezen alapítványra eső 6% kamatok befizetéséről szóló, Pesten 1847 október 28.-án kelt nyugtatványt a gyüjteményemben levő eredetiek alapján szó szerinti szövegükben itt közlöm:

«Nyugtatvány

45 az az negyvenöt pengő frtról, mennyit Méltóságos Bró *Wesselényi Miklós* úr részéről, mint 1500 pengő frt segély díj alapítványnak félévi, úgy mint 1842 január 1-sőjétől junius 30.-áig számított 6% kamatját t: cz: Wodianer Sámuel úr a kisded óvó intézeteket Magyarországon terjesztő egyesület pénztárába fizetett.

Pesten julius 16.-án 1842.

Az az negyvenöt pengő forintról.

Antal Mihály
egyesületi pénztárnok mk.»

«Nyugtatvány

Egyszáz-ötven forintokról pengő pénzben, melyeket alulirott t: cz: Vodjaner és Fia helybeni irodájuk által, Méltóságos Báró *Wesselényi Miklós* Ő nagysága részéről tett alapítványának kamatait — a pesti vakok intézetében nevelkedő táplálásáért esendő 1846. esztendei November hónap 1-ső napjátul, egész — 1847. esztendei October Hónap utólsó napjáig számlálandó évi járandóságot, hogy minden hijány nélkül kezemhez vettem légyen, ezennel bizonyítom.

Költ Pesten october 28-ik napján az 1847-iki esztendőnek

Az az: 150 forint pengő pénz.

Molnár György
a pesti vakok intézete
pénztárnoka.»

Ezen két alapítvány tőkéjét a nagy Wesselényinek 1850 április 21.-én váratlanul közbejött halála folytán aztán az örökösei, illetve fiai fizették be.

ELŐSZÓ.*

«A nélkül, hogy fekete epéjűség bántson s békétlenség mindennek gúnyolójává tegyen, még sem lehet az embereket s társasági éltöket nyílt szemekkel nézni, s nem látni, mennyi fonákság, félszegség van, sőt uralkodik köztök. Minden lépten saját boldogsága letiprója, nyugalma ellensége, s öntökéletesülése hátrálójaként jelen meg az ember. Ó, kinek ész adatott és okosság, hogy világosságot keressen s lásson, milly gyakran szeret homályt és sötétséget.

* Wesselényi «Balítéletek» czímű munkájához.

A munkásságra született s tevő erővel felruházott embert sokszor lomhaságba, zsibbadt nem-tevésbe merülve peshedni látjuk. Szabadság szeretete s önakarat szerinti tevés vágya ég szívében, s még is testi lelki rabságban sülyedve él, sőt maga koholja magának súlyos lánczait, s gyalázatos kezekkel aranyozza azokat; ellenállhatlan ösztön társaságba vonja s tartja; de annak nyugalmát egymás ellen s szünet nélküli törekedés zavarja; szeretet szól szívében embertársaihoz, s ugyanazon felebarátit vadon gázolja; azok veszélyére üldözés pusztító fáklyát gyújt, megvetés lealacsonyítja őket, s elnyomás békóba veti; rokoni s kedvesei iránt édes érzés s meleg részvét, honához hív vonzódás van tiszta s mély vonásokkal keblébe metszve: s imhol még is mennyi rosz szülék s házastársak, hálátlan gyermekek, csalárd barátok, szeretők s hívtelen hazafiak undokítják, szép föld! áldásidat, bitangolva kerekségedet.

Hogy az ember erkölcsi s érzéki, testi-lelki, állati s szellemi csudás szerkezete fő oka gyakori tévedésinek, hogy indulati ragadják el többnyire vak dühökben, s nemesb része nyögve hódol gyakran durvább vágyainak, — az bizonyos. Hibáink nagy része gyarlóságunk adója; ellenben kétséget nem szenved, ön hibánk által van gyarlóságunknak olly nagy hatalma akaratunkon; magunk vagyunk többnyire okai, hogy okosságunk tudásunkra s ez tetteinkre vagy gyenge vagy elvétett hatással vagyon.

Azon hijányokat s hibákat, *kedves Öcséim,* mellyeket mióta eszmélek, magamban s másokban ollykor nevetve, másszor boszszankodva, többnyire fájdalommal láttam s látok, — bár proteusi alakban jelenjenek is meg, mind csak kétféléknek ismértem el.

Azok először: gondolatinkban s képzetinkben, vagy is eszünkben lévők.

Másodszor: cselekedetinkben találtatók. Ezeknek következési érezhetőbbek, kiáltóbbak; azért közönségesen ezeket szokás megtámadni; de amazok ítéletem szerint fontosabbak, mert nagyára azok szülik ezeket. Ezek a kiszórt kövek, halálos gőz, pusztító tűzfolyam, mellytől retteg, borzad minden; de amazok veszélyes gyomrából forrnak ki; az a Crater, habár rémítő üregét a belőle kirohanó lánggomolyag miatt senki sem látja, sok nem is sejdíti.

Tettbeli hibáink vagy érdemink bélyegeznek habár csak külsőképen is jókká vagy roszakká; ezek határozzák el társasági becsünket: de a mi a legfőbb, ezek által használunk vagy ártunk embertársinknak, hazánknak.

Képzetink, gondolatink, szándékink, azok a mi tulajdonunk; de midőn akaratunk ereje vagy a körülmények hatalma külső lételre ragadja ki azokat s tetté változtatja: már akkor nem miéink többé; a társaság birtokában s bírálása alatt vagyunk; a jelen s

BALITÉLETEKRŐL.

ÍRTA

B. WESSELÉNYI MIKLÓS.

1831-ben

NYOMATOTT

BUKARESTBEN. 1833.

SZÓZAT

A'

MAGYAR ÉS SZLÁV NEMZETISÉG'

ÜGYÉBEN.

B. WESSELÉNYI MIKLÓSTÓL.

LIPCSÉBEN,

WIGAND OTTÓNÁL.

1843.

jövő kor tulajdoni; feledék, helybenhagyás vagy gúny követi azokat mint van vagy nincs érdemök, avagy inkább hasznok vagy károk; következésit pedig a sors, külbecsét mások ítélete határozza meg. Mint a magasra lőtt nyíl lövője keze által repül, de meddig mente s hová esése nem tőle függ: úgy tetteink, akaratunknak többnyire a körülmények erős keze által felvont ívéről elsüvöltenek, s többé azokat megállítani vagy visszatéríteni nincs hatalmunkban.

Tetté ha nem válik, a legjobb szándék is hasztalan; a leghelyesb képzetek, legjobb gondolatok, ha cselekvényben nem létesülnek, csak tűnő párák. Azért kétségen kívül legfontosbak a cselekedetinkbeli hijányok s hibák. Bár tetteink belbecsét is csak az akarat tisztasága adhatja, s ha szinte külső bizonytalan bírálásnak tárgyai, erkölcsi felelet terhe s jutalom babérja pedig a gondolatot, s szándékot éppen úgy, sőt cselekedetnél inkább illeti: de mivel mind a cselekvő, mind mások előmenete s haszna vagy sérelme s kára cselekedetinkből folynak, azért hibák és hijányok bennök olly fontosak, hogy azokat sem képzetek, sem gondolatok, sem szándék jósága, — ha a munkás akarat a tehetésre, mennyire az tőle függött, mindent meg nem tett, — nem javíthatják, ha szinte ollykor menthetik is.

De a cselekvénynek gondolat nemzője. Képzetinkből áll azon vagyonunk, mellynek bő vagy szűk, helyes vagy helytelenségéből veszük sok vagy kevés, jó vagy rosz gondolatinkat. Ezeknek különböző summájiból van tudásunk egybeforrva. Ha annak nagy vagy kicsiny tőpénze igaz értékű, s birtoka bizonyos, úgy van valódi becse s haszna; másként könnyen megesik, hogy folyamatban nem lévő, vagy abból rég kiment, csak képzelt pénzből áll álmodott gazdagságunk, vagy pedig a helytelenül gyűlt vagyon mások bíráló vagy magunk felébredt okossága vizsgálatja alá jöve, a helyes képzet igazi oklevelei nélkül szűkölködő tudásunk vagyona elítéltetik tőlünk.

Képzetink s gondolatink akaratunk hozzájárultával szándékká válnak. Mind gondolatink születése s millyenségére, mind szándékink elhatározására, érzékeinknek, indulatinknak épen olly erős hatása van, mint az azokat különbözőleg érdeklő külső tárgyaknak; de ezek is többnyire úgy módosíttatnak s azon alakba öntetnek, milyennel képzetink birnak.

Ezekre nézve jóllehet a mint feljebb mondám, a tettek hibáji vagy félszegségei ártanak magunknak s másoknak; de mivel cselekvésink részint első létöket részint módosításokat gondolatink s képzetinkből veszik s minthogy a vélemény, melly egyes személyeknek szintúgy, mint nemzeteknek egész éltök folytát s minden cselekvéseik rendjét igazítja, egyedül a helyes vagy helytelen gondolatoktól s képzetektől függ: azért ezeknek csonkasági s tévedési

legfőbb okai mindazon hátramaradásoknak, mellyeket minden lépten látunk ; ezek szülik mindazon elfacsartságokat, mellyek az ég legszebb adományának, az észnek mennyei fényét homályosítják, mellyek az emberre mért szép örömek s áldások malasztit keserű méreggé varázsolják, s gyakran legundorabb bűnöket uralnak az erény földre döntött királyi székén.

Hasztalanság a cselekvések tévedési s botlási ellen dorgálva kelni ki, sükere nincs azon intéseknek, mellyek erkölcsi kötelességek teljesítésére unszolnak, ha képzetek s vélemények hibáin nem javítunk, ha nem orvosoljuk gyengeségeit, s nem tisztíttatnak meg salakjoktól, mellyel akár indulatok, akár nevelés s társaság hibáji azokat terhelik s mocskolják.

Ha tetteinknek belérdemet s hasznosságot akarunk szerezni, ha cselekedetinkbeli hibáinkat vagy hijányinkat elszánt akarattal, sükerrel akarjuk javítani : előbb a képzetink s isméretinkbeli csonkaságokat kell helyre hozni.

Tartozunk ezzel az örök igazságnak, mellyre törekedni legfőbb meghívásunk : de mellynek útja csak úgy nyílhat eszünk előtt meg, ha oszlanak minden fedező homályok s csalvilágot mutató párák.

Tartozunk ezzel magunknak s embertársinknak. Nem használhat másnak, nem léphet elő maga, sem mást nem vezethet, ki homályos vagy hibás látású, ki körül sötétség van, maga téved s másokat téveszt. Hibás vélekedések s fonák képzeteknél nincs boldogságunknak nagyobb ellensége, sem gonoszabb mételye az emberi társaságnak. Többnyire indulatoktól vévén eredetöket azoknak zivatariból táplálkoznak. Szelídség s gyengéd érzések letipratnak, hol ezeknek dühe rohan át. Ott elnémul a szív szózatja, az ész világa kialszik, s az ember ön s mások boldogságát dúló fenevaddá válik, nem fontol többé, hanem ítél ; nem lát s még is tud és hiszen ; vaktában rohan tévedése szülte bálványi felé — s ezeknek áldozva nem hallja a lélekisméret fenyítő szavát, nem gátolja semmi akadály, habár útját szenvedések sanyarítják, veszélyek fenyegetik, ha szinte könyek áztatják, s felekezetének vére undokítja is. Az üldözés rémítő fáklyáját s a pártosság dühét ezek lobbantják a társaság csendes boldog lakosi vesztére. Önboldogságát s legszebb örömeit tévedt képzetének s véleményének áldozza az ember. Útjában nyíló virágit érzéketlen tapossa le, s káprázó szeme ollyakat keres, mellyeknek csak tövisei marczangolják a megtévedett kezeit.

Bajos dolog a vélemények s képzetek tévedésit magunkban felkapni, a helyesség s való képe alatt szoktak megjelenni. Orvosolni azokat nem könnyű, mivel épen az indulatinknak édesen hízelkedőket kell érzelminkből kiszaggatni.

Másokban ezeket feszegetni, dorgálni s javítani sokszor hálá-

datlan, mindíg terhes igyekezet. Hogy a megtámadott magát ótalmazza, természet törvénye, valamint hogy a támadást sértésnek vegye; de támadd meg az ember személyét, támadd meg az ennél sokszor inkább szeretett vagyonát: s nem fog olly gyakran haragra boszúra lobbanni, nem kész azokat akármi fegyverrel is védeni, mintha véleményit támadod meg, s magáévá tett vagy azoknak vélt képzetiben háborgatod. Atyafiság, barátság legszorosabb kötései is milly gyakran tépettek e miatt széllyel. Megvetés, üldözés lett a használni kívánóknak gyakori bére, méregpohár s keresztfa készült számokra. De ha a szent czélra törekedőket sokan sanyargatták s földi részök rongáltatott is: mindazonáltal a felfedezett igazság megmaradt, s annak meggyújtott szikrája világít másokat s késő korokon által is örökre fénylik.

Hogy a vélemények s képzetek örökké helyes vagy helytelen létét másokban elítéljük, magunkban kell előbb azokat kipróbálva megtisztítani. Hogy ezt tehessük, bizonyos s kétség alá nem jöhető mértéknek kell kezünkben lenni, mellyhez minden képzetinket s gondolatinkat szabhassuk.

Való, az okosság szava tiszta s csalhatatlan; de midőn ez elhatározott, azonban nem kiáltó hangon adja véleményét s mondja tanácsát: mennyi lármázó indulatok, mennyi fellázadt érzések nem tombolnak éles hangjaikkal. A körülmények különböző helyzetekbe tesznek, s mondhatni önállásunkból kivévén ollyaknak mutatják a tárgyakat, a millyen szempontból azokat nézni kénytelenítenek. Ezért könnyen megfogható, sőt megbocsátható, milly gyakran képzelünk valót látni, helyest követni, s okosság szavának engedve annak ügyét védni, holott csak indulatinknak hódolunk s körülményinktől vezetve tévedünk.

Ha helyes s helytelenről tiszta képzet világosítja is eszünket, ha szinte szívünkben annak érzése eleven s meleg, még is mások képzeti s véleményi elítélése bajos és kényes, mert hamar igazságtalanná válik. Nem azt olly nehéz átlátni, milly képzetek helyesek s minő vélemények tévedtek: hanem annak megbírálása igen kényes, mennyire függnek azok indulatinknak nagyobb vagy kevesebb erejétől s helyzeteknek erősebb vagy gyengébb hatásától. Épen ezért hibáztatni is valakit tévedéseiért teljes bizonysággal csak ritkán lehet, mert többnyire tudhatásunk körén túl vagyon megítélni indulatinak okosságára majd mindíg módosító, gyakran elhatározó befolyása minemű legyen; és annak mennyisége akaratjának szüleménye, avagy annak s észbeli gyarlóságának következése. S így mindenkinek helyzetébe nem csak magunkat bele képzelnünk, hanem egészen benne is kellene lennünk, hogy megtudhassuk, miért látja ő a dolgokat így, s láthatná-e máskint.

Midőn mások képzetire s véleményire, azokat változtatva s javítva, akarunk befolyni, ezeket kell jól megfontolva tartani eszünkben. Előbb szükséges ismérni a valót ; érteni az okosság szavát, s tisztán különböztetni az indulatokétól. Tudni kell lehántani, félrevetni a külszín kérgeit, mellyek az igazat rejtik és fedezik. Ki másnak akar utat mutatni, tisztán kell azt magának látnia s jól ismérnie : mert épen olly veszedelmes, mint hibás, ha vak akar vezetni világtalant. Továbbá, mennyire csak lehet, mások helyzetét s természetét kell vizsgálva tanulni s meggondolni, hogy nem függ mindenkor az emberektől a dolgokat máskint látni, mint a hogy látják ; s más véleménnyel lenni, mint a millyennel vannak.

Elgondolván milly bajos az igazságot feltalálni, milly sok bölcseknek volt az sükeretlen munkája ; látva hogy számtalan tárgy jelen meg előttünk olly színben, mellyet arra bevett szokás, s megrögzött képzetek ruháznak s tiszteltté tesznek, vagy mellybe azt ön indulatink s hajlandóságink kedveltetve s kiczifrázva takarták ; érezvén, mi nehéz ezeknek csalképöket elismérni s mennyire fájdalmas megválni sok képzetinktől, mellyek édesebb érzésinkkel, legkedvesb vonzódásinkkal gyakran a gyermeki kor rózsás emlékezete s a megszokottság igéző ereje által vagynak olly szorosan egybeszőve : szinte el kell csüggednünk az igazság olly terhes s gyakran csak csalódással vagy rémítő felébredéssel fizető keresésében. Nem megbocsátható-e, ha az ember, kit annyi testi szenvedések, lelki gyötrelmek kísérnek tövislepte pályáján, átalja ön magát megfosztani olly képzetitől, mellynek habár csak álmodott, de édes érzéseket nyujtanak ? A gonddal s bánattal terhelt félig serkentében tudja, hogy álmodott, de ujra behunyja szemeit, hogy szép álmának örömét tovább érezhesse. Csudálható-e, ha irtózunk eltörni az üvegeket, mellyek olly kedves színben mutatják nekünk a tárgyak szigorúságát, vagy szemeinket kímélve alkonyítják a perzselő sugárok vakító fényét ?

Mások képzetit s véleményit hibáztatva vizsgálni s elítélni : mennyire egyeznek vagy távoznak azok a valóságtól s okosság szavától, még sokkal terhesebb, mint öntudalminkban azokat elismérni. Ki magát s másokat ismérni tanulta, ki tudja, milly nehéz a valót feltalálni s az igaznak mennyei szobráról a gyarlóságunk szőtte leplet elvonni : az csak rettegve fogja a helyes s helytelenről önképzetét mint bizonyos mértéket másoknak eleibe szabni ; mert érzi azt, hogy nincsen vétkesebb mint csalódást terjeszteni, s a lelki veszély vagy boldogság pályáján másokat bizonytalan vagy veszett útra vezetni.

Hát a valóban elismért s káros következéseikben fájlalva tapasztalt balvéleményeknek annyiszor sükeretlen, gyakran keserű kedvetlenséget szülő megtámadása nem elcsüggesztő, nem visszaijesztő-e ? Ki másokért legmelegebben érez s legnemesb hévvel törekszik hasz-

nálni, azt tartják az emberek legnagyobb ellenségöknek. Kemény sikláról pattannak lövőjöket sértve vissza a mások megrögzött előítéletei ellen bocsátott nyilak. Mint ábrándozót kicsúfolják, kerülik, gyűlölik, mint örömeik háborgatóját, s veszedelmes újítónak kikiáltva üldözik. S nem keserves-e az önszenvedésitől eléggé rongált embernek, ki annyiszor szorul másokra, azoknak megvetését vagy boszúját venni magára? Inkább sóhajt vagy nevet magába zárkózva, mint rágalom s szenvedésnek tegye ki magát mások kétséges s talán el sem érhető hasznáért.

De másfelől elgondolva, hogy magunkra nézve egyedüli út, melly előre vezet, az igaznak s helyesnek feltalálása s minden hibák s tévedések elismerése, hogy e nélkül léha minden tudásunk, eszünk béna, s czélvesztett létre vagyunk kárhoztatva: ennek érzése erőt ád a való vizsgálása s hibáink keresése mindíg nehéz, gyakran komor munkájára. Sükert ígér s nyújt ebben az okosság soha nem csaló szavával megismerkedés. Ha igaz és való, sok tárgyra nézve, csak bajosan széttéphető homályba vagyon is borítva; ha gyarló szemeink a magosra helyzettet elismérni vagy a ragyogónak fénykörébe tekinteni nem képesek: de a helyes vagy helytelen elismerésére tiszta bennünk s értheő erkölcsi érzésünk szava; meg lehet ennek hangját az indulatokétól különböztetni, csak fontolás által jókor s folyvást szoktassuk füleinket figyelmezni.

Hogy pedig másoknak s hazánknak leginkább azzal használhatunk, ha azt igyekszünk javítani, a mi legtöbb hibát s kárt okoz, t. i. tévedt képzeteket s hibás véleményeket: ezen meggyőződés buzdítja s bátorítja azt, kinek nem annyira tetszés s önhaszon, hanem másoknak lehető használás s hazája előmenete fekszik inkább szívén; megedzi az illyet rágalmazás s minden gúny fúlánkja ellen azon nyugtató s jutalmazó öntudat, hogy használni kívánván s tehetsége szerint igyekezvén kötelességét teljesíti.

Ezeknek hite s érzése határozott el, hogy főkötelességemmé tegyem saját képzetim s véleményim hibájit s hijányit vizsgálni.

Mindazoknak, mellyeket feljebb mondottam, megfontolása bir arra is: hogy a mi balvéleményeket látok, főkép hazámban, mint számtalan roszak s hátramaradások kútfejét uralkodni, igyekezzem felfedezésökön, rút mezítelenségökben mutatván azokat.

Atyának legszorosabb tiszte gyermekeit inteni azon hibákért, mellyeket bennök lát, vagy mellyektől félti őket. Barátnak barátja iránt legszentebb kötelessége ez s nem szabad ennek teljesítésétől, amannak kedvetlenséget okozni nem akarván, elállani. Kik hozzánk legközelébb vannak, kiket legjobban szeretünk, azok iránt tartozunk leginkább ezen hasznos, ha nem is mindíg kedves szolgálattal; mert használni inkább mint tetszeni, ezekhez legszorosabb tartozásunk.

Hozzátok kedves Öcséim! atyafiság, nemzetségi helyzet, barátsági vonzalom csatolnak; azért intézem épen hozzátok ezen megjegyzésimet, mellyeknek foglalatja: azon gondolatbeli tévedések s hibás vélemények, mellyeknek részét magamban találtam, részét másokban láttam és látom.

Ezeknek némellyike, hihető, bennetek is volt vagy van; a többieknek pedig, mellyeket már ismértek, ezen emlékeztetés által újra elgondolása bizonnyal hasznos: a miket pedig korotokért még nem ismernétek, megismerése igen szükséges, mert ezek által lehettek tisztánlátó, eszeteket használni tudó s ez által helyesen cselekvő férfiakká, — s csak ezen móddal érhetitek el azon czélt, hogy hazánkban s hazánkfiaiban a hijányokat javítni sükerrel igyekezhessetek s szép nemzetünknek előhaladásában erőtökhöz képest munkás segédek legyetek. Hogy pedig ez s nem egyéb pályátok czélja, azt reméllem s hiszem; arról pedig mutatott nemes érzéstek kezes, kezes nekem Nevetek, mellyet, átkozott legyen az, ki valaha visel, s arra nem törekszik önhaszna félretevésével, a mi jól termett szív előtt legelső, t. i. hazája boldogsága.

Barátságon s részvéten felül, mellyet irántatok érzek, korotok is egy oka, miért intézem hozzátok, s képetekben Hazám Ifjaihoz is szavaimat.

Nagyon szokott dolog az ifjakat hevességért, indulatosságért vádolni; gondatlanoknak, szeleseknek mondatnak; tapasztalatlanságokért, s úgy nevezett még éretlen eszökért fontos dologba elegyedésök, s valódi tárgyak reájok bízatása nem tartatik tanácsosnak.

Igaz, vérök gyorsabban kereng, lázadtabb indulatok által gyakrabban s erősb rohanással ostromoltatnak, azért lehet is, hogy többször győzetnek meg mint a hültebb kor, mellyet a hevét vesztett seregnek csak maradványai támadnak meg kopott s csorbult fegyverekkel. Lehet, hogy az annyi felől elfoglalt ifjaknak többnyire megoszlott figyelmök csak felényies, — olly sok új tárgyaktól részvevőleg érdekelve, mellyek iránt a korosbak hihetően csak azért maradnak hidegebben, s őket csak azért nem ragadja el bájok, vagy nem undorítja rútságok, mivel untig látták s az újság kecse eltűnt; a még minden lépten élte új s ismeretlen téreire akadó ifjú bajosabban ér rá azokat teljesen vizsgálni s elrendelni. Ezekért megengedem, van azon hibákból, mellyekről vádoltatnak, sok az ifjakban. Nem ritkán fájlalva kell ezeknek káros következéseit látni. Ezen hibák gyakran sajnálatra, de valóban ollykor írígylésre is méltók, s az ifjak legélesb gúnyolói sokszor nagyra tartott ősz bölcsességöket örömest adnák oda az ifjúság esztelenségeiért, bohóságiért, hogy ha cserében azoknak származtató okokat kapnák meg. Ha ifjat hajlékonyság gyakran félre is vezet, de megátalkodottság őt ritkábban vezérli roszra; ha bohósko-

dás gyakran a valótól el is tartóztatja, de eszelősködés előtte nem varázsol annyiszor külszínt valóvá: kevesebbet lát s tud, de nem képzel s hisz annyit. Ha nézése gyakran a kedvkeresés s szerelem üvegein által történik is, s ezeket a jó kedv s vígság tartván előtte mindent vídám fényben lát: de ezen üvegeket a korosabbság s öregség sem teszi le, csak hogy a hiúság elejökbe tarka párát lehell, ködbe borítja a komorság, s érzékek hidegedése zúzmarásítja őket. Más szenvedelmek üvegeit ritkábban használják az ifjak, mellyeket a későbbi kor rendre s gyakran többeket egyszerre szokott elővenni; mint a boszúállásnak vérszín, írígységnek sárga, dücsvágynak kápráztató üvegeit s a felfuvalkodottságét, melly annyira nagyít, s rágalmazásét, melly mindent olly parányinak mutat, valamint a fösvénység mocskos, a megszokás színetlenítő és az üldözés s vakhit sötét s vérfoltokkal undokított néző csőjit.

Az úgy nevezett megért kor sok dolognak tudása felől meg van győződve, mellyet épen ezen meggyőződésért nem tud s nem is fog tudni. Más által vezéreltetni szégyellené, mert már vezérlésre gondolja magát meghíva lenni. Soknál a megszokás bálvánnyá válik, s azért ellensége minden javításnak, ha újítás, mivel lerontaná annak oltárát. Ellenben készebb munkásságában elrestülni már untig kóstolt tárgyak körül, s tompult ínyét ingerelhető újságért a megunt jót örömest adja oda. A melly előítéleteket s balvéleményt nevelés, életmód, helyzet rakott rájok, egybefonódtak már egész létökkel, megrögzöttek bennök s beléjök forrtak. Szokáson épült s elhittségtől táplált meggyőződés nem engedi, hogy képzeteikben s véleményeikben hibát ismerjenek el; vagy ha okosságok arra kényszeríti is, de sokszor a munkától s bajtól irtózás, s a nyugalom szeretett s kedvelt alakjában uralkodó henyeség visszatartóztatja őket, hogy gondolataikat változtatva újak vizsgálatán s magokévá tételén munkálódjanak. De ha még birnak is némellyek elég lelki munkássággal, nem engedik indulatjaik s szenvedelmekké nőtt vonzódásaik, hogy azon előítéleteket, mellyek ezeknek olly régóta táplálva szolgáltak s hízelkedve tömjéneztek, félrevessék. De hát mennyinek s épen korosabbaknak nincs mellékes czéljok s hévvel vadászott hasznok szorosan a magok s mások hibás képzeteikkel egybekötve?

A zsidók bölcs vezére Mózes nem ok nélkül vándoroltatta az egyptusi rabság erkölcsi szennyeitől terhelt népét 40 évig a pusztákon, hogy a már javíthatlanok kiholta után jóra hajlandóbb új kort vihessen felállítandó birodalmokba. Valóban olly országban, melly sok s különböző okokért a hatalommal előhaladó század lelkével gyorsan versenyt menő más nemzetekhez képest csak kevés lépéseket tett s tehetett, s olly sokban még hátra van, — hol annyinak kell változnia, s újból feltenyésznie, — mellynek olly sok megrög-

zött képzeteket s bevett szokásokat kell félrevetnie, hogy a műveltség s abból jövő nemzeti erő s boldogság felé sükerrel közelíthessen (pedig őszintén megvallva illyen a mi hazánk állása) illy helyzetben mondom, kik előre lépni nem tudnak vagy nem akarnak, csak akadályok; ezeknek lomha, erőtlen, vagy makacs serge olly gátat vet, melly a folyam előhaladását feltartóztatván a nemzet éltét s munkásságát, önléte partjainak mosására taszítja vissza.

Tisztelem én az ősz kort, szentnek tartom az aggság iránti gyengéd kímélllés kötelességét — senectuti placidae quietem —; a meglett kort is becsülöm, szenvedéseit, kitűrt bajait, tapasztalásait tekintetre méltónak ítélem, főkép ha azokat kivált nálunk gyakrabban látnám mások hasznára s az egész előmenetére fordítva; ha nem kellene annyi élemedett, de még legjobb éveikben levőket látni, kik minden hazájoknak tartozó szolgálattól, minden közterhektől félrevonulva nyugosznak a nélkül, hogy valaha fáradtak volna: de a mihez még fris erő s nem bágyadt munkásság kell, a mire még tiszta, és se nem gyengült se nem homályosodott látás szükséges, olly dolgokban ifjaktól reméllek és várok többet. — Miben kívántatóbbak pedig ezek, mint nemzeti s társaságbeli hibák s hiányok felfedezésében s orvoslásában? és hol inkább mint mi nálunk, hol ezek olly hatalmasak, olly elterjedtek? Vannak tisztelt férfiaink, kik minden jó iránt hévvel éreznek, kik munkálódni készek s elég erősek: de valljuk meg, hogy épen a meglett kor az közöttünk, melly az előítéleteknek legerősb s makacsabb védője. Sokban ezek közül annyira vannak a legbalgább előítéletek gyökerezve, szokásaikhoz, akármi roszak vagy károsak legyenek is, olly vakon ragaszkodnak, hogy megfásult lelköktől, neki kövesedett érzésöktől javulást s javító változást nem várhatni.

Bennetek látom s reméllem, Hazám Ifjai! nemzetem reményét. Nektek még nem zsibbasztja lankadtság, munkásságot gátolva, fiatal inaitokat. Még teljes erőtök módot, eleven vidámságtok kedvet ád a munkás iparkodásra. Nem szorultatok Ti arra, hogy létetek zöldellő fáját bevett szokás s csalódás szülte képzetek sovány parlagjában édelgessétek; termékeny földetek, csak jó mag s jókor vettessék belé, akármi új virágokat s fris gyümölcsöket megterem. Nem a multnak gyümölcseit aszaljátok Ti a jelenlét szigorú táplálatára, mint gyakran az öregedő kor: Néktek a jelen s jövendő gyümölcsei érnek; tárva vannak Előttetek az élet minden örömei, s ha szemetek jobb látásra nyílva, némelly valóknak képzelt gyönyörűségeket léháknak ismérnek el, ha az okosság szokásaitok közül sokakat hibásoknak, képzelménytek egy részét alaptalannak mutatja, nincsenek még azok létetekkel annyira egybeolvadva, hogy helyesb örömek, jobb szokások s velősb képzetek azoknak vesztét gazdagon számotokra ki ne pótolnák. Nektek szólok azért előítéleteinkről s a köztünk uralkodó hibás véleke-

désekről; Titeket szólítalak fel ezek megrázására s a lehetőségig kiirtására!

Olly században, mint a millyenben élünk, melly szinte ezrednek összehalmozott előítéletei nagy részét rontotta le, mellyben a gondolatok szabad s munkás közlése által balvélekedések naponkint fedeztetnek fel, de a mellyben erkölcsi előhaladás, mint hatalmas folyam, egybezúzva tiport, felszaggatva sepert el sokat, mi neki elhitten mert ellentállani, — illy időkorban mondom lelki erő s munkásság szükséges, hogy azon folyam részévé váljunk s valahogy annak, csak veszélyünkre, útjában állók ne legyünk; — de egyszersmind tiszta okosság s érett megfontolás kell arra, nehogy az újítás vágya a rosszal együtt jónak is elvetésére birjon, s a javítás viszketege építés helyett mindennek megbontására készekké tegyen.

Higyétek, nincs jobb lelki szabadság, mint sem maga, sem más előítéleteitől nem függeni. — Nem is gyaláz ezek láncza senkit annyira mint ifjakat. Nincs szánakodásra s egyszersmind nevetségre méltóbb mint előítéletekkel terhelt s balvélemények mellett kardoskodó fiatal ember. Úgy nem illik ez korához, mint az elszánt fekete epéjű komorság, vagy a ronda fösvénység, — olly roszul áll neki, mint vénnek szerelmes ábrándozás s játszi bohóskodás. Öregségnél előítéletek mint aggottság gyarlósági megbocsáthatók, meglettben hosszas szokás mentheti azokat; de ifjúban épen olly hibás mint rút azok megléte.

Jól tudom, nagy része annak, a mit mondani fogok, sokaknak nem lesz ínyök szerint. Valóban ha kedveltségvadászás s köztaps elnyerése volna czélom, nem véthetném el inkább útamat, mint pennámat erre használni. De tetszés, bár előttem édes is, nem fő czélom; jóknak tetszeni kecsegtető s jutalmazó; a vakok csoportjának, nem kívánatos; mindennek, lehetetlen. A jóknak s tisztán látóknak ha nem fogja is munkám megnyerni dícséretét, de czélom s szándékom bizonyosan jóváhagyásokban részesülend.

Sok lesz az ellenvetés s gúny, melly munkámat érni fogja. Nem hogy azokat kikerüljem, vagy előre lerontsam, — mert az lehetetlen, — hanem csak szempontom megmutatása s vezérokaim kifejtése végett veszek itt némellyeket tekintet alá.

Nem vizsgálom, az ellenvetések közczél iránti részvétel, megsértettnek vélt önség, javítás vagy gúny czéljából történnek-e? de előre már különböző vádakat hallok. Némellyek azt mondják: «Kár oly keményen, annyira sértőleg támadni meg az embereket; az nem javít, hanem sért; sértés keserít, keseredés pedig nem megtérést, hanem még megátalkodottságot szül, vagy pedig a sértésért haragudván meg, a mondóért félrevetik a mondottat is. Kímélni kell az emberek gyengeségeit; ha felboszantjuk őket, elidegenítjük magunktól s így reájok befolyásunkat vesztvén, bezárjuk magunk előtt a használ-

hatás útját; édesíteni s aranyozni kell a pillulákat, ha akarjuk, hogy betegünk bevegye.» — Erre azt felelem: Én nem az embereket támadom meg, csak hibájikat s tévedéseiket. Nagyobb vélekedésem az emberi nemről, hogysem az emberek személyit s nemesb mivoltokat elválhatlanoknak vélném vétkeiktől, gyarlóságaiktól. Hatalmasok ugyan ezek: gyakran uralkodnak: de hatalmasb az okosság; óriási ereje van az akaratnak; s e kettő egyesülete elől szégyenülve futnak s rejteznek a legátalkodottabb bűnök is, s gyengeségek megszűnnek azok lenni. Vádaim nem mindenkit érnek, sőt szeretem hinni, hogy olvasóim nagy része ment azoktól, mellyek érzékenyebben sérthetnének. Kit vád nem érdekel, azért nem is haraghatik. A ki pedig találva érzi magát, vetkezze le az előítéletek s balvélemények elismért képzetit, s mingyárt fel lesz oldozva a vád alól; hogy ha ellenben hibáztatásim egy részét valaki alaptalannak találja, czáfolja meg, okokat tévén okaim ellen: szívesen hódolok én értelmi több súlynak; s jutalmazza javításbeli jó szándékomat azzal, hogy tévedésimet igazítja. Örvendeni fogok olly csalódásomon, arról tévén ez bizonyossá, hogy embertársaimat egy hibával kevesebb terheli. Igaz, hogy hímezés nélkül mondom meg a tárgyakról mindég, sokszor az emberekről is vélekedésemet. Magyarokhoz szólok, azért magyarán megmondom, a mit gondolok. Én czukros nem vagyok, de nem is akarok lenni.

Ideje már, hogy ne csak édességeket adjunk olvasóinknak; igen is elfínyásították ínyöket s elrontották gyomrokat: annak durvább eledel szükséges már táplálására s keserű cseppek erősítésére. Nem tartom már olly gyermeki korban nemzetemet, hogy csak gyengéd eledelecskét kelljen neki nyújtani; a sok édes befőttektől soha nem kap erőre —: hadd szokjék, kedveljen meg száraz, de egészséges étkeket is; hadd tanuljon zsírost s velőst is megemészteni. Magyar gyomor jó kemény ételt kíván; nem is betegszik s csömörlik meg attól, sőt inkább a nyalánkságok émelygőségétől, hogyha a méregkeverő czifra szakácsok el nem erőtlenítették. Egészséges testnek illő munka után mindíg jól esik az étel, nem is szükség arra fűszerrel, czukorral ingerleni az ínyet. — Józan s nem henye ész örömest olvassa, a mit rokon tiszta ész szült, a nélkül, hogy virágokba legyen takarva. Csak valódi gondolatok, értekezések, fontolva készült s fontolást kívánó munkák táplálhatnak s készíthetnek valódiságot kedvelő s arra törekedő férfiakat — «tenerae nimis mentes asperioribus formandae studiis».

Elragadtatásig szeretem én a lelkes költők érzést s elmét tápláló munkájit; elbájolva érzem azon kecsét, mellyet a lant tündér hangjai éltünkre s minden tárgyakra lehelnek; a legédesb érzések csalták ki annak az emberi nem még gyermekded korában, akkor csak együgyű, de szívreható hangjait.

A legelső lantra a szerelem heve
Lehelt, s bájos hangú tolmácsa úgy leve
A szív érzésinek.

Lant mellett nyögé ki búját, szenvedését; ez nyújta neki élesztő reménysugárokat; vídámságában ez öltözteté örömeit ünnepi fénybe. Később felemelkedtebb érzések hangoztaták annak húrjait s a szív ezen ellenállhatlan igézőjét, ezen lángérzelemre s tettekre ragadó tündért az okosság vevé ótalma alá s eszközévé méltatá. Első elmeszüleménye minden nemzetnek versek voltak. Igaz lelki művelődésben s értelmi előhaladásban nagyon hátra maradt nemzetek s népek is halhatatlan költőket szültenek. Még csak kisded állapotját mutatja egy nemzet értelmi fejlődésének az, midőn lelki művei csak énekekből, regékből, versekből állanak. Büszke vagyok nemzetem néhány koszorús lantosaira; elismerem, hogy lelkes hevök több nemes érzést gerjeszte, mint fonnyadt bölcselkedők mázsákat nyomó száraz köteteik; de épen nem tartom dicsőségünknek, hogy csak költőink közt vagynak nemzetünk díszét eszközlő íróink. Nem tartom értelmi előhaladottságunk jelének, hogy nyelvünkön megjelent s jelenő könyveknek kétharmada költői műv.

S valamint bámulom a költésnek lelkesedés szülte műveit tisztelem azokat, midőn felemelkedett érzelmek nemzőji s erkölcsiség, világosodás és tiszta okosság előmozdítóji : szintúgy, ha tárgyok csak léha enyelgés, hatási szüleményök csak az érzékek részegítése, haszontalan s hiú játéknak tartom. Hogy ha pedig nem okosság s erkölcs áldozó papjaként jelen meg a költő, ha főczélja nem az ízlés javítása ész világosítása s akarat nemesítése, ha felhevített indulatinknak nem erkölcsi utat szab, ha meghatott érzelminket nem jóra edzi, hanem érzelgőséggé vékonyítja s tettre született emberből nyögdelő álmodozót csinál : nem tartom akkor tiszteletre méltónak, sőt megvetem s gyűlölöm munkájával együtt, mint az emberi nem csábítóját s édes italban szédítő méregkeverőt. Vádolhatni is költőink egy részét illyen hibával méltán, sőt a legérdemesbek is nem egészen mentek attól. Nincs emésztőbb s undokítóbb maszlag a hízelkedésnél. Alig van írónk, ki ollykor erre, hahár jó czélból s nemes érzéstől vezetve, de elég hibásan nem vetemedett volna. Meg vagyok győződve, nincs művelődésünknek nagyobb mételye, előhaladásunknak nagyobb akadálya, mint hogy íróink annyit hízelkedtek nemzetünknek. Minden hízelkedés veszedelmes, mert tömjénye édes s kábító ; de talán egyik sem részegít inkább, mint a nemzet nevében kapott. Nem átaljuk elfogadását, mert nem személyünknek, hanem a nemzetnek gyújtatott az áldozat ; azonban mint jó fiai osztozunk abban, s a részünkre jutottat nyugodt örömmel szívjuk. Ha elnézzük, némelly íróink nemzetünkről s annak történeteiről, elhúnyt s élő tagjairól miket monda-

nak, nem kételkedhetünk, hogy épen a magyar nemzet Istennek választott népe ; állítások szerint annál műveltebbet, dicsőségesebbet, hatalmasabbat, gazdagabbat, szerencsésebbet nem is képzelhetni ; elhunyt, sőt élő hősöket csapatonkint kapnak s egekig magasztalnak. Fótonkint találnak Leonidásokat, Aristideseket, Cátókat, Scipiókat. Más nemzetek rút példája után nálunk is vagynak írók, kiknek három négy elhunyt világbölcse, bajnoka, hőse elégtelen, hogy mindazok egybeolvasztásával hízelkedésök egy élőtárgyát eléggé megdícsértnek lenni gondolják. A ki efféléknek hitelt ád, — természetes pedig hajlani annak hivésére, a mit óhajtunk s kedvelünk, — csak áldhatja sorsát s örülhet helyzetén illy dicső, mindennél derekabb, gazdagabb nemzetnek, melly a hatalom, erő, műveltség illy magas polczán ennyire szerencsés és boldog, s könyörögnie kell, hogy ellenséges istenség legkisebb változást se tegyen valahogy állásában ; de javításokról, hibák létéről, vagy még talán szükséges orvoslásokról mikép álmodhatnék, olly nemzet tagja lévén, melly hősökkel annyira bővelkedik ? hol a régi s újabb kor nagy embereit sokszorozva olvassa meglenni ; nem sok elhittség kell, hogy valaki is egy kis Epaminondásocskának, vagy Scipiócskának képzelje. Művészségben miként lépjünk elő, midőn egy-egy, a játékszínt ordításával harsogtató játszót már sokan Talmához, Langehoz, Garickhoz hasonlítanak ; ha vagy egy énekesnénk meglehetős szavú, kész a magyar Catalàni ; derék kis Ferenczynkből Canovát csinálnak némellyek, s ha valaki jócskán rajzol, csinosan fest, már kész s nagy művésznek kiáltják ki ; kik mindnyájan bizonynyal, ha csak illő dícséret s helybenhagyás jutalmazná érdemeiket, inkább köszönhetnék meg, s ha csalfa tömjény nem gyújtatnék számokra, még egykor valódit érdemelhetnének. A babér, myrtus s pálma bővebben nő a fűzfánál sok íróink keze között ; mindenfelé osztogatják azokat, s a borostyán s cserkoszorúk műhelyökben csomónkint készülnek, osztogattatnak. Igyekezzünk a más nemzetek szép és jó példáit, hasznos nyomdokit követni, holott nem kevés íróink nemzetünket mindenek felébe teszik, s amazok gyalázásán vagy nevetségessé tételén olly sokszor gyakorolják elmésségöket. Adja Isten, hogy közöttünk ezentúl a legvelősb tudományok is virágozván, azokban minél több remek írókkal dicsekedhessünk! Engedjék az egek ! hogy költőink menyből ragadjanak tüzet, a leghidegebb s hültebb szívekbe is a jóra és nagyra, s haza szolgálatért minden önség feláldozására lángot gerjeszteni. Távoztassa nemzetünk védistene íróinktól a hízelkedés emésztő mirígyét, s ne engedje őket is a hízelkedés gyalázatos és káros vétkébe esendeni.

Részemről nyugodtan mondhatom, hogy férfinak soha sem hízelkedtem, s hízelkedni soha senkinek nem is fogok ; de legkevésbé nemzetemnek : mert azt tartom legkárosabbnak. Inkább nem rettegek

a nem elég kímélés által darabosság hibájába esni, mint hízelkedés sikámló útján hízelkedésem tárgyával együtt gyalázatba rohanni.

Hogy hízelkedés s kímélés egymástól különböznek, jól tudom; lehet kímélve szólani hízelkedés nélkül is, — ámbár kímélés meggyőződésünk sértése nélkül inkább csak hallgatás által történhetik, — s ha szólunk, s nem úgy mint érzünk s a dolgokat látjuk, ha nem hízelkedés is, de első lépés arra.

Mennyiben kelljen az emberek gyengeségeit kímélni annak, ki reájok hatni akar? arról véleményem ez: Igen is a társasági életben, ismerősinkkel folyó társalkodásban, újakkal történő ismérkedésben, igen is nagyon szükséges az emberek gyengeségeit kímélni; de ebben az esetben is, csak nem érdekelvén, s ki mellőzve azokat: nem pedig szépítés s nem helybenhagyás által, mert ez semmi esetre sem szabad. Ezen kímélés társasági életben azért szükséges és kötelességünk, mivel folyvást forogván emberek közt, naponkint társalkodván velök, ha magunkra haragítjuk őket, ha elidegenítjük személyünktől, elszakasztjuk azon kötéseket, mellyek köztünk vagynak, s mellyek által reájok hathatunk. Kit gyengesége sértése által bántottunk, kikerül s egy kíméletlenségéről ismeretestől visszatartózkodnak s elzárkóznak a társaság tagjai. Máskint van ez íróra nézve: ő már az által, hogy ír, letett a hallgatásról; azért elhallgatva kímélnie nem is lehet: tehát csak az által kímélhet, hogy azt, miről szól, szebb színben adja elő, mint a millyennel az bír, s nem fedezi fel annak rútabb oldalait. Mennyire lehessen ezt egyenességgel, igazmondósággal egyeztetni, lehet-e ezt mindég hízelkedés nélkül tenni, nem vizsgálom; de azt hiszem, hogy egy munka tárgyául vévén az emberek képzetei hijányainak s hibájinak felfedezését, kímélet se nem szükséges, se nem czélirányos.

Nem szükséges; mivel olvasva illyeket, korántsem veszik az emberek úgy és olly rosz néven, mintha hallanák. Inkább is szoktunk megbocsátani könyvnek, mint személynek, kivált ha személyesen nem ismerjük az írót, vagy az már nincs többé. Könyvre haraguván meg boszúnkat azon csak félretevéssel vagy legfeljebb elvetéssel tölthetni; azért ha ollyfélét mond is, mellyért a szólónak durván felelnénk vissza, vagy talán azt ki is hívnók: illyet könyvvel hijába tévén, ollykor még tovább olvassuk, s lázadt indulatunk csilapodván, haragunk szűnvén, később még meg is bocsátunk neki, s a mit mondott, elfogadjuk.

Nagy oka, mondást sokszor mért veszünk sértésnek, az: hogy mingyárt személyünket tesszük a mondóéval mérsékletbe — s az ebből annak felsőbbségére mutató következtetés, vagy annak gyanítása, hogy amaz felsőséget akar magának tulajdonítani, inkább sért,

mint maga a mondás. Nem úgy az olvasásnál s olvasottnál. A könyv lapjainak nincsenek szemei, annak holt betűji nem látják zavarodásunkat ; meg is pirulhatunk, de nincs kinek árulnák el vonásaink, hogy tartalma képzelt kisebbségünkre érdekelt. A mások előtt történhető megszégyenülés éles sebét sem igen ejtheti könyv, mert többnyire tanúk nélkül szoktunk olvasni. Könyv sértésit a mondásnál szelídebbé főkép az teszi, hogy ez vagy egyenesen szemünkben történik, vagy előttünk esvén, nem lehet azt magunkra nem érteni. A mi pedig írva van, azt nem tartozunk magunkra venni, hihetjük, vagy legalább mutathatjuk, mintha hinnők, hogy másokról mondatott s így a másnak mondottat hajlandóbbak vagyunk magunk elfogadni. Ha valaki megbántva érzi magát valami által egy könyvben, akármint haragudjék, azért nem következik, hogy annak haszna reá nézve el legyen veszve ; sőt — tapasztalás bizonyítja — az ollyanra van legsükeresebb hatása. Kit valaminek olvasása hidegen hagyott, abban az olvasottnak semmi benyomása nem maradt, de ki a miatt tűzbe jő, felindul : meghatotta, megrázta azt s magáévá tévén az ügyet, elfoglalja eszét s érzetét, s bár ez indulat hevében a dolgot eleve kárhoztatja is, de majd élhet jusával amaz. Ha készek vagyunk is arra nézve, a mi érdekel, sértett érzelmünk ügyét rögtön ítélettel megboszúlni : de később gondolkodunk felőle ; ennek következése fontolgatás, eszméiet : s ez lecsilapítja a vért, s csendes nézpontból mutatván a tárgyat, megengesztelhet az iránt, — sőt ahoz hódíthat is — miért leginkább haragudtunk, s így gyakran egy állításnak leghevesb ellenségiből annak legforróbb helyben hagyója, legmelegebb követője válik. Nyilvános kardoskodás egy intés vagy észrevétel ellen, nem bizonysága még annak, hogy azt megvetni vagy nem követni eltökéllett szándékunk. Vannak, kik általlátják az olvasottnak helyességét s hasznosságát, készek is azt elfogadni s követni ; de ha gondolják kivilágosodhatni, hogy ők ez által valakit követnek : lármáznak az ellen, az utánozás minden gyanúja elkerüléséért jobb alkalomra várnak, mellyben véleményök változtatásának eredete szembetűnő ne legyen, s láttassék az önfejök szüleményének lenni.

De nem is czélirányos ezen mi tárgyunkban kímélés. Vannak olly bajok, mellyekbe szelíd szerek elégségesek ; kenés s lágyító orvosságok használhatnak sok betegségekben ; de hol már az meg. rögzött, midőn a seb már régi s elmérgesült, vagy harapódzása féltő részekre siet : erős szerek kellenek oda ; vágás-égetés szükséges már ottan. Illy metszésekben pedig kímélésnek helye nincs ; nem, bátor elszánással dolgozó kéz nem vet véget a bajnak, vagy csak félig ingerelve még roszabbá teszi. Álomkórságban, a test munkásságát vesztett lankadásában, meg kell az egész természetet rázkódtatni, ingerlő marczona orvosságokat szükséges használni, s az orvosnak

nem szabad kegyelmeznie, akár jajgasson kényes betege, akár haragudjék fájdalmiért, vagy gyengéd bőre megrútulásától féljen.

Lesznek, tudom, kik ennek olvasására kérdezik: ki hívott meg engem illy orvosi tisztre? s ki hatalmazott gyógyításra s szereimnek másokra történő használására? Én azt hiszem, hogy erre mindenki meg van híva. Az erkölcsi s értelmi hibák s hijányok meglétét senki sem kétli; ezeknek mind magában, mind másokban orvoslása mindennek főkötelessége; mert nagyobb, károsabb baj nem lehet: az orvosi szer pedig mindenkinek okosságában készen s a legjobb mineműségben vagyon meg. Ha tehát kötelesség rendeli s a mi kezünknél van, hogy orvosoljunk, mindnyájan meg vagyunk híva s hatalmazva arra; ha valaki nem ment mindazon bajoktól, mellyeket másokban gyógyítani akar, az még nem teszi azok orvoslását lehetlenné. A test orvosa is ki van ugyanazon betegségeknek téve, sőt ollykor épen azokban sínlődik, mellyeket másokban úgy lehet sükerrel gyógyít s orvosol. De hogy magamat erre sok másoknál inkább gondolom meghíva lenni, egyenesen kimondom. Olly jó kemény, érző inakkal vagyok felruházva, hogyha gondolatim szabad kimondásáért sokan megharagusznak is, s a miatt kedvetlenségeket kell is szenvednem, az sem nagyon keseríteni, sem megijeszteni nem fog. A sors olly helyzetbe tett, mellyben nékem nem sokan használhatnak, kevesek árthatnak, s azért kinézésimért aggodalom nem kényszerít tartózkodásra s kímélésre; ezekért, de meggyőződésem s elszánt akaratomnál fogva is, elég erőt érzek magamban azt mondani: «Üss, csak hallgass meg.»

Sokan, s a mi megvallom, rám nézve sajnos lesz, a jóknak is egy része, tudom hibáztatni fogja, hogy honom s hazámfiai némelly hijányait s gyengeségeit igyekezem felfedezni, sőt állítások szerint fekete színekkel festek. Lesznek, kik a rosz madárról szóló mondást fogják reám alkalmaztatni; másoknak fájni fog, hogy olly gyenge oldalaink, mondhatni dísztelenségeink, mellyeket vélekedések szerint sűrű lepellel takargatni kellene, illy felhangon kikiáltatnak, sőt idegenek s lehet, talán a külföld előtt is felfedeztetnek. Ezekre nézve előre bocsátom ezt: lehet, hogy ollykor a rosztól undorodás tollamat élesíté; de igyekeztem csak a való színét használni, sőt ezt is nem mindég s nem mindenben adhattam azon egész sajátságában s erejében rajzomnak, mellyben szerettem s talán kellett is volna, — attól tartván, nehogy felette komorrá s gyászossá váljék. Sok vonásokat csak gyengén s halványon voltam kénytelen tenni. A rosz madárral érdeklett mondást teljességgel magamra nem vehetem; én fészkemet nem mocskolom, hanem azt a benne lévő mocsoktól akarom tisztítani: hogy annyi kitakarítandó van benne, részint körülmények okozzák, de leginkább azok, kik attól nem takarították, sőt

magok piszkolták el. Hogy az Elis király pajtájinak tisztítása hihetőleg szemet s orrot sértő undor munka volt, annak nem a tisztító, hanem Augias és számtalan barmai voltak oka.

Hibát titkolni ritkán lehet, nem mindenkor szabad. Magunkban helyes azok elrejtésén igyekezni azon feltétel alatt, hogy orvoslásokon törekedjünk; de mivel azok bajosan maradhatnak sokáig az embereknek mások hibáji meglátására olly éles szemei előtt elfedve, gyakran jobb magunknak azok felől vallást tennünk: mert így a nyíltszívűség érdemének megnyerése mellett a kinevetés fájdalmas sebeket ejtő fegyvereit tompítjuk meg. Azon iparkodás, hogy másoknak, kik hozzánk nem tartoznak s kikre hatásunk nincs, hibáit fedezzük, nagyon ritka, s habár nemes érzés következése volna is, de sikeretlen s háládatlan igyekezet; felfedezését pedig — azzal úgy sem használhatván — elkerülni illő is, hasznos is, mert ez által haszon nélkül sértenénk, s magunknak tennők társasági helyzetünket kellemetlenné. Azoknak, kik hozzánk közelebbek, kik bennünket érdekelnek s kikre befolyásunk van, csak olly hibáikat kell palástolni s gyengéd kíméléssel fedezni, mellyeket a természet mostohasága mért reájok, vagy mellyek orvoslását gyarlóságok nem engedi: de a mik önmagok, vagy segítségünk által megjavíthatók, azokat igen is kötelességünk előttök felfedezni; ha ők bajokat nem érzik, meg kell azt velök ismértetni: nem igyekszik az magát orvosolni, ki betegségét nem tudja. Az érzékenységét vesztett seb sokszor a legveszedelmesb s előbb fájdalmassá kell válnia, hogy gyógyulhasson. Ha valaki nem tudja, mi baja: nem tudja, kell-e, s mi vagy ki által magán segíteni. Hogy ismerősink s barátink hibájit nem mások előtt. hanem csak előttök fedezzük fel, azt gyengéd érzés s kímélő szívesség megkívánják. Mindez másként van egy nemzetre nézve: annak semmi hibáji, semmi hijányai titokban nem maradhatnak; ha megszokás s elhittség a sokaságot gyakran vakítja is, de mindenütt vannak tisztán látók, s ezeknek gúnya annál élesb, minél inkább ellenkezik sokak vélekedésével: — idegenek pedig olly szemekkel nézik egy nemzetnek hibájit s gyengeségit, mellyeket honiban meglévő vonzódás s ragaszkodás soha sem homályosítanak.

Nemzeti idegenkedés, sőt ollykor gyűlölség, kíváncsi felkeresőjivé teszen illyeket egy nemzet hibájinak s gyakran boszús lélekkel szeretnek gyalázni s mocskolni. Ezek állításiból ítél a külföld s annál inkább ád nekik hitelt, minél többször hallja negédes dícsértünket önszájunkból. Jobb azért, hogy mi magunk valljuk meg hibáinkat, kijelelvén azok okait s orvoslása módját. Csak ez által mutatjuk meg értelmünk becsületére, hogy megvakulva nem vagyunk; csak ez által bizonyíthatjuk erkölcsi s akaratbeli azon készségünket, hogy munkások vagyunk előlépni s javítani. Ha örökké csak fedezni akarjuk

gyarlóságinkat, felfogja azokat a külföld takarni, de kímélés nélkül s többnyire nagyítva. Dícsérjük magunkat kevésbé: bizonnyal majd fognak mások dícsérni; fedezzük hibáinkat önmagunk fel, mutassuk készségünket azok javítására s el fogjuk némítani a minket ócsárló ellenséginket.

Itt következő észrevételeim folytában szólok elsőben az előítéletekről s azok okairól általában véve; továbbá némelly előítéletekről s az azokból származó hibákról egyenkint.

Szükségesnek látom itt még azon nyilatkozásomat, hogy mind azt, a mit mondani fogok, nem értem én egész hazámra, sem annak minden tagjaira, sőt némelly hijányokra nézve örömmel ismérem el, hogy csak mint kivételek vagynak mi közöttünk: de még is meglévén, jónak láttam azokat is érdekelni. Ezekért kérek mindenkit, ne gondolja, mintha az előhozandó hibákkal egész hazámat s annak minden tagjait akarnám vádolni — újra is mondom, hogy én mindég csak némellyekről szólok.*

* Wesselényi «Balítéletek»-ről czímű munkájának megírását még 1830-ban kezdette meg, 1831-ben november 12.-én készen is volt azzal, sőt a munka kéziratát Hartleben pesti könyvkiadó czégnek már át is adta. De ezen munkájának kiadása váratlanul legyőzhetetlen akadályokba ütközött, mert József nádor értesülvén arról, hogy Wesselényi nevezett munkájában nemcsak liberális, hanem radicalis eszméket forgat, a munkának, mint a közbéke és állami rend szempontjából közveszélyesnek, az elkobzását rendelte el. De a mikor a karhatalom a nyomdához érkezett, hat nyomtatott ívnél többet nem talált. A kézirat már régen biztos helyen volt. Ezen kellemetlen incidens folytán Wesselényi munkáját csak 1833-ban adhatta ki Bukarestben. Munkáját kedves unokatestvéreinek, báró Wesselényi Farkasnak és Ferencznek ajánlotta. A munka a fent közölt nagyon érdekes előszón kívül a következő fejezetekből áll: 1. Régi és új mellett s ellen uralkodó előítéletek. 2 A dolgok külső s belső becsök körüli előítéletek. 3. Születés és polgári helyzet körüli előítéletek. 4 Hon melletti előítéletek. 5. Hon elleni előítéletek. Wesselényi munkája végén külön fejezetben elpanaszolja, hogy ezen munkájának még 1832-ben kellett volna Hartleben kiadásában megjelenni, de hatalmas kezek ebben meggátolták. Meggátolták pedig törvény ellenére, mert ő bemutatta elmeszüleményét a censornak és miután ez a fájdalmas csonkításokat munkáján kegyetlen kézzel elvégezte, reá írta az életet adó szót, vagyis az «imprimatur»-t. Az önkény azonban ezt sem tekintette, hanem betiltotta a munka kiadását.

HETEDIK FEJEZET.

AZ ÜLDÖZÉSEK ÉS SZENVEDÉSEK KORSZAKA.

1835—1840.

Wesselényi politikai szereplése kezdettől fogva ellenszenves, mondhatnám, gyülöletes volt az udvar szemében. Hiszen ösmeretes olvasóim előtt, hogy a mikor Pozsonyban az V. Ferdinánd koronázási ünnepélyén *Reviczky* gróf kanczellár I. Ferencznek bemutatta, a királynak az elődei viselkedésére vonatkozó megjegyzése annyira kihozta a sodrából, hogy majdnem megfeledkezett a koronás király iránti köteles tiszteletről, oly keményen felelt vissza az agg uralkodónak.

Ismeretes az is, hogy 1830 október 21.-én, mikor az újonczok tárgyában felszólalt a főrendek házában, minő kemény összeszólalkozása volt az *elnöklő József nádorral*, ki őt jövevénynek nevezte és a magyarhoni ügyekben tájékozatlansággal vádolta.

József nádor nem tartozott a heves vérü és a boszúálló emberek közé. Oly hosszú ideig élt és müködött Magyarországon, mint a király igazi helyettese, annyi hódolat és tisztelet tárgya volt félszázadnál is hosszabb ideig tartó nádorsága alatt kicsinyek és nagyok előtt egyaránt, hogy szinte beleélte magát a magyar nemzet életébe, söt sok tekintetben azonosította is magát a magyar nemzet érdekeivel. *De azért ő is Habsburg-sarj volt, gőgös a végtelenségig és feledni nem tudó a sírig.* A ki egyszer szembeszállott vele, az örökre kegyvesztett lett előtte. *Igy járt Wesselényi is.* És bár nyiltan *József* nádor *Wesselényi* iránti ellenszenvének kifejezést sohasem adott, de ez magából a tényekből igen könnyen megállapítható.

„Balítéletek“ czímű munkáját ugyanis Wesselényi még 1831-ben megírta volt, s mivel ebben a munkájában kizárólag társadalmi, nem pedig politikai kérdésekkel foglalkozott, azt kinyomatás végett Pesten Hartlebennek adta át. A censor nem is talált semmi gáncsolni valót ezen munkájában és Landerer már hat és fél ívet kinyomatott, mikor a nádor egyenes parancsára 1832 junius 15.-én a kinyomatott íveket lefoglalták és elkobozták. Jó szerencse, hogy a kéziratot meg lehetett menteni és így történt aztán az, hogy Wesselényi „Balítéletek“ czímű munkáját nem Budapesten, hanem Bukarestben volt kénytelen kiadni a következő évben, 1833-ban.*

Wesselényi sorsa tehát az 1834—35. évi országgyülés feloszlatásakor már meg volt pecsételve. Nagyon sok volt a rováson. A pozsonyi 1830. és 32.-i országgyülésen való szereplése, a „*Balítéletek*“-nek Bukarestben való kinyomatása és engedelem nélkül való szétküldése, a Szathmármegye közgyülésén Nagykárolyban 1834 deczember 9.-én az elnyomott és kifosztott jobbágyság érdekében a kormányt keményen és szokatlan kíméletlenséggel ostorozó beszéde, a kolozsvári 1834. évi országgyülésen majdnem tíz teljes hónapon át vitt ellenzéki szereplése, a kősajtó felállítása s annak 1835 január 29.-én tartott ülésben az erdélyi rendeknek való felajánlása, József nádorral és Ferdinánd főherczeggel való személyes összetüzése miatt rég vesztét határozták el és így vesznie is kellett a legnagyobb és legigazabb emberek egyikének.

1835 márczius 2.-án hunyta be szemeit örökre I. Ferencz. Utódja a már 5 évvel azelött Pozsonyban megkoronázott *V. Ferdinánd* lett. Bent a nagy birodalomban és künn egész Európában ekkor béke uralkodott. Minden állami érdek a mellett szólt, hogy a pozsonyi és kolozsvári országgyülés vitája által némileg felizgatott kedélyek mielőbb lecsillapitandók és hozzá kell fogni annyi századok mulasztása után a békés alkotások

* Nincsen egész irodalmunkban Wesselényi ezen munkájának párja, mely oly keményen ostromolná a százados előítéleteket, oly elfogulatlanul bírálná a jelent és oly lelkesedéssel hirdetné az igazi emberszeretetet, mint azt Wesselényi ebben az üldöztetésére első okul és ürügyül szolgáló munkájában tette. Lehetetlen e kor és jellemrajz keretében Wesselényi e korszakos munkáját tüzetesen ösmertetnem, de szavaim igazolásául a függelékben mutatványt fogok közölni belőle.

áldásthozó munkájához. *Széchenyi* telve is volt ilyen jó reménységekkel. Hiszen már ekkor alkotásainak jó része vagy életre keltve, vagy keletkezőben volt. *A magyar tudományos akadémia, a pesti nemzeti kaszinó, a lóverseny-egyesület, a magyar országos gazdasági egyesület* már mind működésben voltak. Söt a budapesti lánczhíd felépítése és a dunai gőzhajózás virágzásra emelése s ezzel kapcsolatban a Vaskapu szabályozása iránti munkálatok is folyamatban voltak. „Hitel“, „Világ“ és „Stadium“ czímű korszakos munkái, a „Lovakról“ és a „Magyar játékszínről“ írott értekezései közkézen forogtak.

De a várva várt békés munkálkodás és fejlődés helyett nyomban az agg uralkodó halála után *bekövetkezett az üldözés korszaka* és tartott több mint öt esztendőn át. Elsőbb is *Wesselényit* fogták perbe, és pedig két helyen: *Erdélyben* és *Magyarországon.* Ezt követte *Lovassy* László és társainak elfogatása és perbe fogása. Betetőzte pedig a gyászos sorozatot magának *Kossuth* Lajosnak elfogatása és 21 hónapi fogság után való súlyos elítéltetése. Hogy a vérig sebzett nemzet fájdalmában ne kiálthasson, törvényes orvoslásért a királyhoz ne fordulhasson, 1836 május 2.-án az országgyülést berekesztették és 1839-ig nem is hívták többé össze a karokat és rendeket.

Mielött ama bünperek folyamát, melyeket Erdélyben *Esztei Ferdinánd* főherczeg parancsára az ottani fő-fiscus: *Horváth* Ferencz, Magyarországon pedig *József nádor* parancsára *Beöthy* Sándor királyi közügyi főigazgató *Wesselényi* ellen közcsendesség felzavarása és illetve hütlenség miatt folyamatba tett, ösmertetném, szükségesnek tartom megemlíteni, hogy a hütlenség fogalma régi törvényeink szerint sokkal szélesebb volt, mint a minőnek azt mostani büntető törvénykönyvünk és judikaturánk ismeri. Hogy mely esetek foglalták magukban a hütlenségi bünt, azt a hármas könyvön kívül az 1715. évi 7. és 9. decretum, valamint az 1723. évi 9. decretum állapították meg részletesen. Ezek szerint pedig hütlenség bünébe estek és büntetés gyanánt úgy fejök, mint jószágaik elvesztésére ítélendők voltak azok:

a) a kik nyiltan a szent korona, a királyi felség és az ország közállománya ellen támadtak vagy ellenszegültek; — azok

b) a kik hiteles pecséttel rendelkező bírák, hiteles helyek és

hiteles személyek által kiadott hiteles leveleket meghamisítják és illetve hamis pecsét alatt hamis leveleket készítenek; — azok

c) a kik hamis pénzt vernek, vagy hamis pénzt nyilvánosan forgalomba hoznak 50 frton felüli értékben; — azok

d) kik az ország belső állományának (biztonságának) feldúlása vagy felzavarása czéljából embereket behoznak vagy felfogadnak.

e) a nyilvános eretnekek, a kik t. i. a kárhoztatott eretnekséghez ragaszkodnak; — azok

f) a kik az ország és ahhoz kapcsolt részek végvárait gonosz szándékkal elvesztik vagy feladják; — azok

g) a kik a töröknek, vagy más hitetleneknek és az ország ellenségeinek fegyvert vagy háború idején eleséget szolgáltatnak; továbbá

h) azoknak zaklatói, letartóztatói és kifosztói, kik pogány hitüket elhagyva Törökországból ez országba vagy ennek kapcsolt részébe menekülnek itt tartózkodás végett; és végezetül

i) azok a harminczadosok (pénzügyőrök), kik a királyi jövedelmek csorbítása czéljából külföldiekkel társaságba lépnek az öntött arany és ezüst kivitelére nézve s az ily aranyat és ezüstöt az országból tényleg alattomban kiviszik.

A bünössel osztatlan és ártatlan gyermekek és testvérek osztályrésze, valamint a hitvesi jogok és igények mindíg épségben tartatni rendeltettek. A vagyonvesztés tehát ezek osztályrészére ki nem terjedt.

Az egyéni szabadság és ebből folyó szabad védelem sarkelvet képezett mindíg a magyar közjogban és az akkor evvel összeolvadt büntetőjogban. És a bünperbe vont egyénnek törvényes *elítéltetés elötti letartóztatása* úgy Werbőczi Hármas Könyve (I. könyv IX. fejezet), valamint az 1715. évi 9. decretum 2. pontja szerint az *árulás és felségsértés* szörnyü bűnének egyetlen esetén kívül megengedve nem volt a nemes emberrel szemben. Ezenfelül a nemes ember személye *a testi fenyítékek alól* úgy Magyarországon, mint Erdélyben teljesen mentes vala. Végre a tárgyalásoknak nyilvánosaknak kellett a törvény szerint lennie. És a vádlott szabadon választhatott magának ügyvédet, ki azonban külön esküt volt köteles tenni a titoktartásra. Hütlenségi perekben úgy Erdélyben, mint Magyarországon az illetékes királyi tábla ítélt elsö fokban. Az erdélyi királyi táblának állandó székhelye *Marosvásárhely* volt,

honnan a hozott ítéletek megerősítés végett *Bécsbe* az erdélyi udvari kanczelláriához terjesztettek fel. Magyarországon a királyi tábla rendszerint *Pesten* székelt és a felebbezések az ugyancsak ott székelö *hétszemélyes* táblához lettek felterjesztve. De ha az országgyülés más városban, például *Pozsonyban* volt, úgy annak folyamata alatt a királyi tábla is *Pozsonyban* székelt, mert a magyarországi királyi táblának ítélömesterei egyúttal az országgyülés rendi táblájának is, bár szavazati joggal nem biró tagjai voltak; söt a királyi személynök vagy alnádor nemcsak a királyi táblának, hanem a rendek táblájának is *elnöke* volt. A hétszemélyes táblának pedig rendszerinti elnöke maga a *nádor* vagy az *országbíró* volt. Mindenik tábla mellé királyi fiscus volt rendelve, kit Magyarországon királyi közügyi igazgatónak vagy a szent korona közügyészének, Erdélyben pedig kincstári tanácsosnak és illetve királyi közügyi főigazgatónak neveztek. A perbeszédeket nem élő szóval, de írásban terjesztették elő úgy a királyi fiscus, mint felperes, valamint a vádlottak, mint alperesek. „Gyanúsított“, „terhelt“, „vádlott“ kifejezéseket a régi magyar jog nem ismert. A büntető perbe vont egyént csak úgy *„alperes“*-nek nevezte, mint a polgári perrel megtámadottat. A meghozott büntető ítélet rendszerint a felebbezésre való tekintet nélkül *nyomban* végrehajtható volt, ha szabadságvesztésre szólott. Fej- és jószágvesztés esetében azonban az ítéletet csak felsöbb jóváhagyás, tehát jogerőre emelkedés után lehetett végrehajtani. A halálbüntetés neme nemes emberre nézve békében *pallos,* háborúban *golyó* volt. Kötelet csak paraszt és zsidó kapott.

És most lássuk a hütlenségi perbe vont Wesselényi büneit. Ismeretes elöttünk, hogy Szathmármegye rendei az 1832—36. évi országgyülésre követekül *Kölcsey* Ferenczet és *Eötvös* Ignáczot küldötték; ismeretes elöttünk az is, hogy a követek — régi közjogunk szerint — utasításokhoz voltak kötve, mely utasításokat változtatni vagy pótolni a küldöknek mindenkor jogában állt. Tudvalevö az is elöttünk, hogy az 1832—36. évi országgyülésnek mindjárt kezdetén tárgyalás alá vették a rendek az úrbéri birtokrendezés nagy kérdését és közismert dolog az is, hogy az úrbéresek birtokainak szabad megváltása mellett a leg-

nagyobb tevékenységet *Wesselényi* és *Bezerédj*, a legszebb beszédeket pedig felsőbükki *Nagy* Pál és *Kölcsey* Ferencz tartották.* Hosszú, kemény harcz után győzött is a liberális és humánus elem és meghozatott az 1832—36. évi V. törvényczikk. Szathmármegye rendei nem voltak egy véleményen az általok követi minőségben felküldött Kölcsey Ferenczczel s 1833 november 10.-én közgyűlést tartván, pótló utasításokat küldöttek *Kölcsey* számára Pozsonyba és ezen pótló utasításokban az úrbéri váltságról szóló V. törvényczikk elvetését követelték.

De *Kölcsey*, bármennyi tisztelettel és hálával viseltetett is küldői iránt, nem tartozott azon férfiak közé, kik a maguk meggyőződését bármikor, bárkinek, bármiben is alárendelnék; de viszont azok közé sem tartozott, kik a pótló utasítások ellenére a követi mandátumot megtarthatónak vélték. Bejelentette tehát az országgyűlésnek, hogy ő hazatér, visszaadja megbízóinak a mandátumot. Hiába volt minden kérés és marasztalás, Kölcsey állhatatos maradt. 1834 deczember havában hazatért Szathmármegyébe. *Kölcsey*, mint ember, mint költő, mint szónok s mint az országgyűlés rendi táblájának jegyzője, már ekkor sokkal nagyobb névvel és jelentőséggel bírt, semmint mindenki, különösen pedig a haladás barátai ne tudták, ne érezték volna, hogy Kölcsey távozása az országgyűlésről mily óriási veszteséget jelent, nemcsak a tárgyalás alatt levő közügyeknek, hanem az egész nemzetnek. *Kölcseyt* tehát az országgyűlés számára minden áron megtartani, az ő nagy eszét, nemes szívét, mély tudását, elragadó ékesszólását a közügyek számára megmenteni és megtartani, ez volt a közvélemény legforróbb óhaja. E nehéz feladat megoldására, ez óhajtás megvalósítására vállalkozott *Wesselényi*, ki mint szathmármegyei birtokos, ezen vármegye közgyűlésének is tagja volt. *Wesselényi* tehát elhatározta magában, hogy lekíséri barátját *Nagykárolyba*, részt vesz *Szathmármegye* deczember 9.-ére hirdetett közgyűlésén; felvilágosítja a megyei rendeket arról az üdvös törvényhozási intézkedésről, mely az V. törvényczikkben foglaltatik s mely hivatva van a századok óta elnyomatásban levő jobbágy-

* Deák Ferencz, a ki 1833 május elején vett részt először az országos ügyekben mint követ, csak később hallatta döntő súlyú szózatát.

ság nehéz helyzetén legalább részben segíteni és kérni fogja a rendeket, hogy az 1833 november 10.-én tartott közgyülésen kiadott pótló utasításokat vonják vissza, birják rá *Kölcseyt*, hogy az országgyülésen kiérdemelt helyét újolag foglalná el, mandátumát tartaná meg.

Szathmármegye ezen nevezetes ülésére a nagy vármegye majdnem egész nemessége sereglett egybe. A népes és zajos közgyülésen *Uray* Bálint alispán elnökölt. *Wesselényi* nagy zajban állott fel, de szemeinek parancsoló tekintete, hangjának átható ereje csakhamar lebilincselte a közgyülés tagjait és Wesselényi elmondá egyikét ama beszédeinek, melyek örök bizonyságot tesznek az ő nemes szívének tiszta érzéseiről s fenkölt lelkülete magasztos gondolkodásáról. Megható szavakkal festette le a három százados elnyomatásban sínylődő magyar parasztság nehéz sorsát s különösen hazai állapotunknak ama szégyenfoltját, hogy míg a nemes semmi terhet nem visel és minden hivatal, jog és birtok az övé, addig a szegény jobbágy minden terhet, még a katonáskodás terhét is viseli és mégis minden hivatalból, birtokból és jogból ki vagyon rekesztve. Hatalmas beszédét Wesselényi e szavakkal fejezte be:

«*Mostani uralkodóházunk kormánya úgy találta a nemességet mint a parasztság elnyomóját. Még csak akkor hozattak volt azon vad és boszús törvények a parasztság ellen, melyek mocskai törvénykönyvünknek.**

Szelídebb szellemmel fogta az új kormány a köznép ügyét s neki dicsőségére s a mi gyalázatunkra kell megvallani, hogy pártolta és pártolnia kellett a parasztságot a nemesség ellen. Gyakran szólították fel királyaink az ország rendeit az elnyomott nép sorsa könnyebbítésére, de az üdvös törekedésnek kevés sikert engedett elődeink szűkmellűsége.

Midőn a múlt századokban főképen az olygarchia puhultsága és fösvénysége miatt mind a katonáskodás, mind a pénzbeli segedelmezéstőli menekedés czéljából mind a két teher a parasztság nyakába vettetett s fennálló katonaság is és rendes adó is lőn, s mind

* Wesselényi eme beszéde leginkább ismeretes és legtöbbször van közölve, habár nem is egész terjedelmében. Először *Toldy* István közli 1866-ban «A magyar politikai szónoklat kézikönyve» czímű munkájában, aztán *Kónyi* Manó: «Deák Ferencz beszédei 1827—47.» czímű gyűjteménye I. kötetében; megjelent Budapesten 1882. A beszéd teljes szövege az akadémia kézirattárában található fel.

a kettő csak a parasztság által, de az ő tudta és megegyezése nélkül volt adandó: ekkor az uralkodás (kormány) előtt még nagyobb fontosságúvá leve a köznép és annak oltalma. Tőle kapott pénzt, közülök katonákat; mi természetesebb, mint hogy kamatokat adó tőkét épen kívánja tartani s ha lehet nevelni? A nemességtől elválva, — sőt vele ellenséges indulatban tartani a parasztságot: egy gonosz politikának volt sikerült problemája, mely a törvény szavai szerint nemzet név alatt levő és ennek jussaival élő egy párszor *százezernek* a közdolgokban gyakorlott befolyását a *néhány millióval* megosztani s ezek egyesülését gátolni kívánta. Ez okból már századok óta a kormány a köznépet terhelő ocsmány képű paraszt védő s a köznépet oltalmazói ábrázatot tett, de a melynek egyfelől ő szívja zsírját. Most sem akarja a kormány ezen álarczát letenni, és ez volt az oka, hogy miért igyekezett arra, hogy a parasztságot boldogító V. czikkely nem a királyi helybenhagyás megtagadása által essék el, hanem a nemesség tegye azt semmivé.

Könnyű lesz vala a kormánynak ezen törvényczikkely titulusának ellenállani, ha a felség azt nem confirmálja, sohasem lesz törvénynyé. De akkor a kormányt terhelte volna azon számtalanok panasza, kik legédesebb reményeiket köték ezen törvényczikkelyhez. Még egy más út is vala nyitva. Ha a főrendi tábla meg nem egyez és ellenszegülésében nem enged: az lesz ezen törvényczikknek is sorsa, mi a *vallást* tárgyazó feliratnak; kénytelenek lesznek a KK. és RR. a forró és elszánt kívánatot keblökbe zárva, jobb időre halasztani De akkor a szabadszellemű rendelet meggátlásának vádja, ezen megtagadás gyűlöletessége a főtáblát is, az ott levő némely olygarchákkal éri. Azért követtek ott el mindent helyben s mindent a törvényhatóságokban, hogy magok a KK. által vettetvén el a parasztságnak kedvező ezen czikkely, a köznépnek, mely az engedményt epedve várta s helyenként bírta és használta is, szemrehányása haragja s úgy lehet még boszúja is őket ne érje s ekkor mindaz egyenesen a nemességre, ki maga lökte vissza ezen jótéteményt, háramlik.

Tekintetes KK. és RR! Szomorú jövendőnek lehetősége áll előttünk. Azon 9 millió, kinek a birtok szerezhetés oly igen természetes jussa, kinek a szép remények édes pohara már epedő ajkainál volt s általunk volt nyujtva, mit fog érezni, mit mondani, midőn azt magától elragadva s ugyancsak általunk elragadva fogja látni; midőn elzárva látandja maga előtt azon lehetőséget, mely a halandó verejték lepte földi pályáján csaknem az egyedüli, de múlhatatlanúl enyhítő kilátás, hogy munkája és fáradsága után magának tulajdont szerezhessen. És mit szülhet ezen keserű kérdés? Mi hajlandóbb kitörésre kebel forraló boszúnál, mi tör ki erőszakos tetteknél inkább, mint elfojtott átok? A parasztságra, úgy szólván, örökségül maradt a nemesség

iránti gyűlölség; mi hajlandó az minden reá háruló roszat attól származottnak mondani és tartani? S most midőn sorsának rég várt és sürgetve óhajtott jobbra fordulása helyett ily keserű megtagadás, s részint megfosztást kell szenvednie, tetté válhat a boszús érzés s vad lázadást szülhet tévedése. Midőn a dühöngő pórnép, földúlt határai, füstölgő romjai közt űzné véres k‹ gyetlenségeit, akkor bizonynyal a kormány elnyomná a lázadást s megmentene minket amazoknak csapásitól, de jaj lenne akkor nemzeti függetlenségünknek! A kinek vagyonunk és életünk megtartásáért volnánk lekötelezve, határtalan lenne annak felettünki hatalma. *Ha a kormány szabadítana ki amazok körmei közül, ha neki kellene köszönnünk megmaradásunkat: jaj lenne akkor nekünk tek. KK és RR, mert szabad szellemű vagy önérzetű emberekből ezen lekötelezés rabszolgákká alacsonyítana.*"

Így szólott *Wesselényi;* s a ki az igazságot nemcsak ajakán, de szívében is hordozza, annak el kell ismernie, hogy *Wesselényi*, a született főnemes, 24 falu jobbágyainak földesura, súlyos és szomorú, de igaz és megszívlelendő dolgokat mondott el a magyar parasztság sorsáról. Söt azt is bátran merem állítani, hogy *Wesselényi*, ki nem érzelmi szónok volt, mint kortársa és barátja: *Kossuth*, s nem annyira a szívekre, mint az értelemre hatott akkor, a mikor feltárta a nemesség előtt azt, hogy a jobbágyság régi helyzete tarthatatlan, hogy a megalázás és elnyomatás által végsöig feszített húr a milliókra menö embertömegben elpattanással fenyeget; hogy a szürke hamu alatt, mely az izzó lávát födi, gyilkos tüz rejlik, melyet, ha egyszer mozgásba hoz a kétségbeesés és elkeseredés ősi ereje, romboló útjában megállítani többé senki és semmi képes nem leszen, igazat és csakis igazat mondott. *Wesselényi* nemzetiségi vidéken született és nevelkedett s bár Zsibónak színmagyar a népe, de a szomszédos községeket már a román népfaj lakja. Erdélyben pedig a törvényhozásban résztvevö három nemzetet: magyart, székelyt és szászt együttvéve a román népfaj maga *háromszorosan* felülmúlja. Wesselényi tehát, mikor a magyar parasztságért lándzsát tört, egyúttal pajzsot emelt az erdélyi részek földesurainak azok megvédése mellett. Ő tudta és ismerte mind a két hazában a parasztság és jobbágyság viszonyait és így tudta azt is, hogy míg Magyarországon a paraszt csak a politikai, hivatali és birtokszerzési jogtól van megfosztva, addig

Erdélyben jóformán emberszámba sem megyen. És *Wesselényi* ösmerte a magyar parasztnak a jótettek iránti nemes szívét, öszinte és bátor fellépését. De tudta azt is, hogy az oláh ember jelszava a *„cine mintye“* (soká és nehezen feledni a szenvedett sérelmeket) és ég a vágytól, hogy azokat megtorolja s megtorlásában egészen a vadságig kegyetlen. Nem a maga bőrét féltette *Wesselényi*, hiszen öt saját népe nemcsak hogy tisztelte és becsülte, de a rajongásig szerette, mert ő volt az egyetlen ember a két hazában, a ki a törvény ellenére összefogdosott újonczokat kiszabadítá 1831-ben, s ő volt az elsö, ki 3 évvel eme közgyülés előtt és 17 évvel a negyvennyolczas törvények meghozatala előtt jobbágyai számára közmagtárt és kisdedóvót állított fel birtokain. És íme, erre a Wesselényire, a ki eme beszédében még elismeréssel nyilatkozott a Habsburgoknak (Mária Teréziának és fia: *József* császárnak) a jobbágyok érdekében tett intézkedéseiről, a szabad szótól és szabad levegőtől félő és reszkető, az udvar kegyét lesö és hajhászó hízelgők serege azt állította, hogy megsértette a királyt, hütlenséget követett el annak szentséges személye ellen, midőn azt mondotta beszédjében, *hogy a kormány 9 millió köznépnek zsírját szívja.* A hitványok és szolgalelküek kitalálták az új theoriát, mely eddig a magyar közjogban ismeretlen volt, s ez az új theoria nem volt más, *mint hogy a kormány és király egy*, más szóval: hogy ki a kormányt támadja, a kormányt sérti: *az magát a királyt támadja, a királyt sérti.*

Úgy látszik, ehhez a szerencsétlen iskolához tartozott Szathmárvármegye akkori alispánja, *Uray* Bálint is, aki Wesselényi szavait felségsértésre magyarázván, öt igazolásra hívta föl. Wesselényi *Uray* felhívására így felelt:

«Amit mondottam, vissza nem vonom. *A felség szentséges személyét sem most, sem soha is, nem érdekeltem. A mit a kormányról mondottam, azt ismételem s az tagadhatatlan.* Mondottam, hogy a nemességtől különválva, sőt ellenséges indulatban tartani a parasztságot, egy gonosz politikának volt sikerült problémája; mondottam, hogy a parasztság védői álarcza alatt szívja a kormány a köznép zsírját. Nem hárítom én a parasztság zsírja szívását egyedül a kormányra; szívatik az másként is, szívjuk azt mi is és abból élünk. De ki tagadhatja, hogy a kormány is ne szívta volna és nem szívná? Hát a milliókra menő

adó, melyet a fizetni alig tudó szegénységnek valóban csontja velejéből kell kisajtolni? Hát a sok milliókat felülhaladó élés-adásbeli vesztesége azon parasztságnak, mely oly gyakran küzködik éhséggel? Hát gyermekeik, kik a kormány parancsára fogatnak katonáknak? Mindez nem zsírja-e a parasztságnak s nem szívatott-e?»

Ez volt ama híres beszéd, mely miatt Wesselényi hűtlenségi perbe fogatott, mely miatt annyi zaklatást, üldözést szenvedett, mely miatt előbb szabadságát, majd szemevilágát vesztette el. De mielőtt magyarországi hűtlenségi perét, mely 1835 május 5.-én kezdődött s mely végleges befejezést csak az 1840 május 1-én kihirdetett királyi kegyelmi leirattal ért, ha nem is részletesen, de legalább főbb vonásaiban ismertetném, még vissza kell térnem Wesselényinek a kolozsvári 1834—35. évi országgyűlésen való szerepléséhez, illetve az ezen országgyűlés berekesztése után *Horváth* Ferencz erdélyi kincstárnok és királyi közügyek főigazgatója által ellene a közbátorságot és csendességet felzavaró, a társaságot fellázasztó intézkedései és törekvései, másokon elkövetett kegyetlenkedések, fajtalan erkölcstelenség és egyéb vétkes tettekért folyamatba tett bűnper ismertetésére.

Az erdélyi országgyűlés feloszlatása után két nappal, vagyis 1835 február 8.-án, Wesselényi is ott hagyta Kolozsvárt s előbb Zsibóra ment, hol dolgait rendbe szedve *Szilágysomlyó*, *Margita*, *Debreczen*, *Karczag*, *Szolnok* és *Abonyon* át *Pestre* ment, hová márczius 8-án érkezett. Pestről néhány napi időzés után *Pozsonyba* ment, hová márczius 11.-én este érkezett. Másnap lett neki kézbesítve a marosvásárhelyi királyi táblának 1835 márczius 4.-ről kelt ama végzése, melyben *Wesselényi* ellen a fentebb ismertetett vádpontok alapján a büntető eljárás elrendeltetik és ő maga igazolása végett *márczius 18.-ára* személyes megjelenés kötelezettsége terhe alatt Marosvásárhelyre idéztetik. Egyetlen tekintet Magyarország és Erdély térképére mindenkit meggyőzhet arról, hogy kora tavaszszal, vagyis márczius közepén *Pozsonyból Marosvásárhelyre* kocsin vagy lóháton elmenni még Wesselényire nézve is lehetetlenséget képezett hat nap alatt, vagyis márczius 12.-től 18.-ig. Ehhez járult még az a körülmény is, hogy Wesselényi Pozsonyba betegen érkezett meg; éppen

azért Wesselényi arra határozta el magát, hogy lépést sem teszen, hanem beküldi mentségi levelét orvosi bizonyítványnyal felszerelve a marosvásárhelyi királyi táblához, azon kéréssel, hogy perének felvételére újabb határidő tűzessék ki, melyre védelmének előterjesztése czéljából személyesen fog megjelenni. De a királyi tábla nem várta be Wesselényi igazoló kérvényét és bár még arról sem tudott meggyőződést szerezni az idő rövidsége miatt: vajjon Wesselényi egyáltalán megkapta-e az idéző végzést vagy nem és módjában állott-e neki a per felvételén megjelenni vagy sem, kapva kapott az alkalmon, hogy Wesselényi a kitűzött határnapon jelen nem volt és meghozta a vádlott távollétében, annak meghallgatása vagy egyetlen tanú kihallgatása egyetlen okirat beszerzése nélkül, egyedül a királyi közügyi igazgató által előterjesztett, de kivel és mivel sem igazolt vádak alapján, *„in contumaciam“* a maga marasztaló ítéletét.

A királyi közügyi igazgató vádlevele benyujtásakor a következő bizonyítékokra hivatkozott, a melyek szerinte Wesselényi bűnösségének megállapítására alkalmasak:

1. A felséges kir. főkormányszéknek idei január 31-ről 1817/35 sz. a. kelt kegyelmes rendelését, mely szerint alperes br. ellen közkereset rendeltetett *A* ·/. alatt*

2. Kolozsvárt a f. évi február hold napjában véghezvitetett és meghitelesíttetett törvényes esketést Nagy Gábor és Ujvári kir. táblai írnokok által *B* ·/. alatt

3. Az alperes bárónak személyes evocáltatásáról szóló idei márcz. 4.-ről kelt evocatiot *C* ·/. alatt

4. Az alperes bárónak törvénytelen tetteiről felvett közeskettetés mely végbe vitetett Zsibón idei márcz. 5.-én Nagy Gábor és Ujvár Imre kir. táblai írnokok által *D* ·/. alatt

5. Az elébbihez hasonló esketést *E* ·/. alatt.

6. Az alperes báró úrnak a maga saját kezével Zsibóról jan 17-én 1831-ben írott tulajdon levelét *F* ·/. alatt

7. Ugyancsak az alperes báró úrnak Zsibón febr. 1-én 1831-ben maga kezével írott levelét, melyen pecsétje is rajta vagyon, Közép Szolnok vármegyei viczeispán Péchi István úrhoz intézve. Melyekhez még több leveleknek is beadhatását nyilvános óvás tétel

* Ime, megállapítható teljes hitelességgel, hogy 2 nappal a kősajtó felállítása után már kiadatott a legfelsőbb parancs, hogy Wesselényit bűnperbe kell fogni.

mellett fennhagyva evocatiójához ragaszkodván bővebb keresetét ezekben terjeszti elő.

Az alperes báró úr nem gondolván sem isteni, sem természeti és azokon alapult polgári tételes törvényekkel, sőt mindazokat felfuvalkodott indulattal megvetni, semmibevenni és még gonoszabb czéllal megtapodva, a közbátorságot rongáló, veszedelemmel fenyegető, vakmerő tetteket elkövetni merészelt és olyakat, melyekkel csak a közigazgatás rendit a polgári társaság veszedelmére akadályoztatta, de másoknak is a hasonló tettekre útat nyitni, példát mutatni törekedett, a helyett, hogy felséges fejedelmünknek a törvénytől adott végrehajtó hatalomból folyó parancsolatait és azok következésében a hazai kormánynak rendeléseit azon hitnél fogva, melyet a hűségre letett, de azon kívül is, mint társaságban élő polgár a legszorosabb kötelességgel tartózott elémozdítani, teljesíteni kívánta volna, azoknak vakmerőül maga erejében bizakodva teljes ellentállásával, a közjónak kárára, hátramaradására, a társaságnak botránkoztatásával minden tartózkodás nélkül nem általotta és arra a példa nélkül való, vakmerő, törvénytelen bátorságú cselekedetre vetemedett, miszerint a múlt 1834-ik esztendőben *Kolozsvár* szabad kir. városában a legfelsőbb kormány kemény titalma ellen, a felsőbbségnek sérelmes, ocsmány megvetésével, tapodásával, annak minden engedelme nélkül *lythographiát* béhozatván és felállítván, ezen *lythographiai* készülettel a naplót *censura* nélkül, ámbár ő felségének nyilvánvaló parancsolatját az iránt, hogy a napló, mely soha szokásban nem is volt, a nemes ország törvényein sem alapul, az országgyűlésképpen (comitialiter) kiadandó irományokhoz nem tartózik s ennélfogva másként nem is, hanem mint szintén más irományok, tudniillik az előre kiállított *censura* után kinyomatható és közönségessé tehető, a most tisztelt báró úr jól tudta ; mindazonáltal csak az approbata 4. r. 9 G. 1-ső artikulussa, a compilata......... S. R. 1. edictuma szabályainak kicsinyben, avagy semmiben vételével, hanem a hazai törvények szerént csupán a fejedelmet illető (Exequutiva potestas) végrehajtó hatalom szembetűnő megvetésével és az ő felsége e tárgybeli tiszta parancsolatjainak ellenszegülve, a naplót censura nélkül, mely magából az exequutiva potestas természetéből és szünetlenig vele élésből, sőt nemes hazánk nyilvános törvénye u. m. az 1791-beli 56-ik czikkelyen gyökerezik, előbb titkon, azután nyilvánosan és a hasonlókra törekedők kedveknek, vágyaknak felébresztésével nyomtatta ; mely ebbeli tette, mivel az ő felsége által kiadott parancsolatoknak titalmas útonmódon elkövetett kárhozatos áthágását és a *lythographiai* készületeknek minden felsőbb engedelem nélküli megszerzése és azon maga az alperes báró úr által gyorsíró *Stuller Ferenczczel* és két legényeivel a beadott esketés szerént merészlett nyomtatása, a végrehajtó hatalom

elszenvedhetetlen kisebbítéseit, megvetésit foglalja magában és ebből folyó legveszedelmesebb következéseket nyilvánvalóvá tészen ; nemcsak sőt a közcsendesség és bátorság felháborítására és megzavarására intézett veszélylyel teljes czélzásait, tettleges lépéseit az alperes báró úrnak elárulja és következőleg homagialis hitének, miszerént az 1744 ik évi 4-ik artikulus és az 1791-beli hasonlólag 4-ik czikkelyben sanctionált jobbágyi hívsége és kötelessége szerént, fejedelmének engedelmességgel és hódoló tisztelettel tartózik ; megszegésit is kétségtelenül bizonyítja.

Mely gonosz tettét eddigelé élete folytában elkövetett több törvénytelen és hasonló példás büntetést érdemlő tettei terhesítik, mert nem gondolva a nemesi ténynyel együttjáró törvényes kötelességekkel, maga főrangjával, melyben a haza javára törekedő nagyérdemű elei helyeztették, sőt mindazoknak becsmérlésekkel, összeszaggatásukkal, oly határtalan, oly alacsony, fertelmes fajtalanságokra vetemedett, melyek a keresztény világba eddigelé nem is hallattattak és mindezeket alattvalóival követvén, maga úri hatalmát, melyet az erkölcsiség gyarapítására köteles lett volna fordítani, zabolátlan indulatja teljesítésére példátlanul használta és ilyen élete folytatásában engedetlen, vakmerő, buja, kegyetlen tetteit elegyítve a társaság veszedelmére magát elszánva és megátalkodva ismételten gyakorolni bátorkodott : midőn

a) A felsőbb rendelések iránt is nyilvános engedetlenséggel jószágaiban múlt 1831-dik esztendőben rendelt katona ujonczok (tyrok fogatását meg nem engedte, a törvényhatóság ellenére más parancsolatot adott a *D* ·/. alatti esketés szerént az 1. 2. 5. jelesen 6. 7. 8. 9. 10. 11. 12. 13. 14. 15. 16. Tanuknak a második kérdésre tett vallomásuk szerént, az *E* ·/. alatti esketésben 1. 2. 3. 4. 5. 6. 7. Tanuknak a második kérdésre adott vallástételek által nyilvánittatik.

b) Ugyan a maga jószágbeli jámbor adózó polgár szolgáló embereinek, fiatal, ártatlan szűz több leányait szűzességekben megrontotta vétkesen, a földesúri fényes tulajdoni jusnak gyalázatos, ocsmány visszaélésével és a köztársaságnak undorodásával megszeplősítette, kiktől élő gyermekei vannak, jelesen törvénytelen élete gyümölcsei.

aa) Molnár Borbálától egy fiú és egy leány.

bb) Szántó Zsuzsánnától egy fiú.

cc) Salamon Esztertől egy fiú.

dd) Réti Borbálától egy fiú.

ee) Daróczi Erzsébettől egy leány.

ff) Udvari jágere leányától, Springer Pepitől egy fiú gyermekek.

Az *E* ·/. alatti esketésben az 1. 2. 3. 4. 5. 6. 7. 8. 9. 10. jelesen 11. 12. 13. 14. 15. 16. Tanúknak a harmadik kérdésre tett feleletükből bizonyos.

c) Szolgáló emberein irtóztató, csak emberiséggel egybe nem férhető kegyetlenségeket követett el, jelesen *Daróczi* Istvánt, *Zörgő* Józsefet s másokat maga kezével, hajoknál fogva lova mellett meghurczolta; *Kovács* Józsefet maga keményen megverte, ütötte, az utczán több helyt lehúzatta, több mint száz pálczát üttetett reája, vasra verette; *Kovács* Jánost is az alperes báró úr hajánál fogva megragadta, azért hogy testvéreért kért, hogy engedne meg néki és bánnék törvényesen vele, a földre csapta s addig öklözte, míg elállott rajta, azután felvitetvén az udvarba vasra verette és másnap 25-öt vágatott reája; a midőn a marhák járvány szájfájása miatt emberei igavonó marháikkal elé nem állhattak, a báró úr udvarába megrakták a szekeret ganéval s úgy az emberekkel hallatlan kegyetlenséggel húzatták; embereit a felsőbbséghez nyujtott panaszos kérelmeik visszavételére kényszerítette, sérelmeiknek feladásáért tömlöczözéssel kínozta a *D* ·/. alatti vallató levélben 3-ik tanúnak a 4-ik kérdésre, az *E* ·/. alatti esketésnek 1. 5. 6. 7. 8. 9. 10. 11. 12. 13. 14-ik tanunak ugyancsak a 4-ik kérdésre tett vallomások szerént.

Ezeknél fogva minthogy a törvények méltó tekintete és mind a magános, mind pedig a közönséges bátorságnak a törvények oltalma alatti sérthetetlen fentartása hozza magával.

A méltóságos felperes úr megkívánja, hogy az alperes báró úr elkövetett vétkes tettéért a törvények szoros fenyítéke szerént a fennálló kegyelmes rendelések, úgy a hasonlókban hozott ítéletek nyomán az .... III. R. 48. titulus s az 1. artikulusa hasonlatossága szerént, mely a büntetést iuxta demerita et pro qualitate delicti szabja és az e tárgybeli 3498 J. 829 úgy a 4423 J. 829 szám alatti kegyelmes rendelésekhez képest vétkeihez *mérséklett példás testi büntetésen marasztaltassék* és hogy mások is az efféle tettektől elrettentessenek, a polgári társasági megháborított rend helyreállítására és bátorságára úgy büntetődjék, hogy maga a vétket elkövető báró úr a fennebb bőven kifejezett veszedelmes machinatióji tekintetéből ezen kereset eléadásával azonnal mindenek előtt *letartóztatni határoztassék*, végeztessék, a méltóságos felperes úr hathatós tudomány tétele mellett de jure megítéltetni és a hozandó ítéletnek tökéletes elégtételbe leendő vétetését rendeltetni kéri és kívánja. A méltóságos felperes úr megkívánja, hogy mivel az alperes báró úr személyes megjelenésre evocáltatott és meg nem jelent, letartóztatni határoztassék s e végett prosecutiora sententia expediáltatni végeztessék. ff. a. b. die eodem. Vásárhelyen márcz. 18-án 1835.

Két nappal a királyi főügyész fenti vádlevelének előterjesztése után meghozta a marosvásárhelyi királyi tábla „in contumaciam“ Wesselényi ellen a következő ítéletet:

A marosvásárhelyi kir. táblának 1835. évi márczius 20.-áról hozott, báró Wesselényi Miklós meg nem jelenés okából, marasztaló ítélete.

Mi I. Ferdinánd, Isten kedvező kegyelméből Ausztria császárja, Magyarország apostoli királya, Csehország, Lombardia és Velencze, Galiczia és Lodoméria királya, Ausztria főherczege, *Erdély nagy fejedelme,* a *siculok grófja,* valamennyi kedvelt híveinknek, nemeseinknek, jó embereinknek és összes megyéinknek, összes bíráinknak, praefectusainknak, várparancsnokainknak, híd-, út-, országút- és határőreinknek, tisztelendő püspökeinknek, az egyházak és iskolák rektorainak s a többi, egyházi méltóságot viselő egyéneknek, nemkülönben minden okos és körültekintő városi hivatalnoknak, városi és megyei bírának, esküdtnek, az összes városi, községi és falusi polgároknak és birtokosoknak s minden helység hivatalnokának s azok helyetteseinek, úgyszintén másoknak is, bármilyen állásúak, helyzetűek, méltóságúak, tisztségűek, hivatalúak, foglalkozásúak legyenek s királyságunk, Erdély és az ahoz csatolt részek területén bárhol tartózkodjanak s jelen levelünket meglátják, császári, királyi, fejedelmi üdvözletünket! Kedvelt hívünk, felső-bükki nemes Horváth Ferencz, kincstári tanácsosunk s Erdély nagyfejedelemségében s az ahoz csatolt részeken működő kincstári igazgatónk, eme tisztségéből kifolyólag, előadta felségünknek, hogy a közel múlt napokban, azaz a folyó 1835. évi márczius hó 18-ik napján, nyomára jött annak, hogy ns. hadadi *Wesselényi Miklós* főkolomposa azon veszedelmes mozgalmaknak, a melyek a köznyugalom megzavarására irányulnak s a melyek miatt az Erdélyben levő királyi táblánknál már több ízben tétetett panasz, minek következtében nevezett igazgatónk föntemlített hadadi báró *Wesselényi Miklós* vádlottat, a procurator közbejöttével, az általa elkövetett bűntettek miatt, vizsgálat alá vette s egyszersmind azt is elhatározta, hogy a vizsgálat eredményéhez kiszabandó példás testi büntetés végrehajthatása czéljából nevezettet a per befejezéséig előzetes fogságban tartja s e czélból elfogatva, az illetékes hatóságnak átadja.

Igazgatónk emez indítványára a vádlott nem válaszolt, sőt midőn személyes megjelenésre a törvényes következmények terhe alatt fölszólíttatott, a személyes megjelenést elmulasztotta, miért is a procurator az eljárásnak tovább folytatását és ítélet hozatalát kérte s egyszersmind azt is indítványozta, hogy a vádlott azonnal fogattassék el. Minek következtében mi és királyi táblánk úgy találtuk, hogy a vádlott ellen az eljárás folytatható s ennek alapján rendeljük és parancsoljuk, hogy a vádlott királyi táblánk előtt személyesen és azonnal jelenjen meg és hogy ellene az ítélet jelen levelünk alapján azonnal mondassék ki.

Igazgatónk tehát azt kéri tőlünk, hogy engedjük meg neki, miszerint a föntnevezett és bűnösnek bizonyult hadadi báró Wesselényi Miklóst, ha erdélyi fejedelemségünk királyi táblájának a színe előtt meg nem jelenik, köröztethesse s bárhol megtalálva jogosan letartóztathassa, s alázatosan esedezik előttünk, hogy mindezekre adjuk meg neki az engedélyt.

Ezek alapján a jogosítványt megadjuk s a dolgok jelen álásla mellett szigorúan meghagyjuk, hogy a föntnevezett báró *Wesselényi Miklós* bárhol lesz található, azonnal elfogandó, letartóztatandó s jelen királyi levelünk alapján az illetékes hatóságnak azonnal átadandó. Kelt Marosvásárhely sz. k. városában az Úr 1835. évének márczius hó 20. napján. Franciscus Boér. stb.*

A marosvásárhelyi királyi tábla sietett a maga ítéletét Bécsbe soron kívül felterjeszteni. Bécsből nemsokára lejött a rendelet, hogy a fenti ítélet mindenben helyben hagyatik. A marosvásárhelyi királyi tábla ekkor valamennyi erdélyi törvényhatósággal közölte az ítéletet s utasította azokat, hogy Wesselényit, bárhol találják is, rögtön fogják el s adják át a büntetés végrehajtása czéljából a törvényes hatóságnak. Hasonló megkeresés ment *József nádorhoz* is abból a czélból, hogy Wesselényi ellen 1835 márczius 20.-án hozott ítéletet Magyarországon hirdettesse ki és hasonló eljárásra utasítsa az ottani törvényhatóságokat. *József nádor* azonban a megkeresést azonnal félretette, mert úgy volt meggyőződve, hogy az erdélyi királyi táblának „in contumaciam“ hozott ítélete Wesselényi ellen, ki akkor a törvényesen egybehívott pozsonyi országgyülés *főrendi házának tagja volt,* itt Magyarországon végre nem hajtható. Annyit azonban mondott a nádor, hogy Wesselényit a főrendiház üléseiben addig, míg magyarországi hütlenségi pere el nem dől, meg nem türi. Mikor ezt Wesselényi *Széchenyitől* megtudta, kijelentette, hogy elmegy a főrendi tábla ülésére s ha távozásra hívják fel, csak a nyers erőszaknak fog engedni. *Deák* Ferencz azonban Wesselényit eme szándékáról az országgyülés méltósága s a közbéke érdekében lebeszélte. Wesselényi szót fogadott s

* A marosvásárhelyi királyi tábla előtt lefolyt és makacssági ítélettel befejezett bűnper iratai előbb Bécsbe, az alkotmány helyreállítása után az országos levéltárba vitettek fel.

a főrendi tábla ülésein 1848 április 7.-éig meg nem jelent, azok tanácskozásaiban részt nem vett.

Wesselényi az erdélyi tábla által történt elítéltetéséről Pozsonyban 1835 május elsején értesült. Az igazságtalan és törvénytelen ítélet nagyon elkeserítette és keserűségének a minden öröme és dicsősége, fájdalma és szenvedése hűséges megőrzője előtt, naplójában kifejezést adott e szavakkal:

«Ki vagyok küszöbölve örökömből, távol attól kell menedéket keresnem. Az országban, melyért annyit verejtékeztem, melyért oly munkás buzgóság hevített, melynek boldogsága bálványa volt lelkemnek; nevem a vétek és gyalázat fiai sorába tétetett. Személyem, mint az erdők kergetett vadja, a közüldözésnek adatott által. Nem ád ott nekem egy bokor is enyhelyet, nem bátorságot és menedéket egy szeglet is. Fel van ott hatalmazva a leggyávább is ellenem s az önkény parancsa kényszerít mindenkit, hogy engem elfogjon, börtönbe hurczoljon. Engem, kinek napjai néked voltak óh hazám szentelve; engem, ki szabadságért és mások boldogságáért küzdöttem; engem ott, hol még egy pár hónappal ezelőtt aköztisztelet és magasztalás karjain hordoztak és hévvel dicsőítettek.»

Alig ocsúdott fel Wesselényi az erdélyi királyi tábla által ellene hozott, őt honából számüző s meggyalázó testi büntetéssel fenyegető ítéletének hatása alól, már újabb s még nagyobb veszedelem várakozott reája. Bessenyei *Beöthy* Sándor, mint a magyar szent korona közügyésze, hütlenségi bünben való elmarasztalásért keresetet indított ellene az akkor Pozsonyban székelő királyi tábla előtt. Eme per felvételére *1835 május 5.-e* lett kitüzve. A perfelvételi határidőben Wesselényi ügyvédje, *Benyovszky* Péter, Pozsony vármegye első követe kíséretében személyesen megjelent és mindenek előtt a pozsonyi királyi tábla illetékessége ellen emelt kifogást. Ebbeli kifogásaival azonban csakhamar elutasíttatott.

Wesselényi perbe fogatása oly nagy visszatetszést keltett azonban országszerte, oly sűrűn követték egymást a vármegyék sérelmi panaszai és felíratai, oly hatalmas beszédek hangzottak el az országgyülésen a *Wesselényi* személyében megsértett szólásszabadság tárgyában, hogy a királyi főfiscus nem hetekig és hónapokig, hanem esztendőkig hagyta nyugodni a pert abban

a reménységben, hogy a kedélyek majd lecsillapulnak s *Wesselényi* elítéltetése nem fogja a nemzet közérzületét bántani.

De Wesselényit nagyon bántotta, hogy pere oly sokáig húzódik, sorsa annyi esztendökön át a kínos bizonytalanságnak adatik át s ezért panaszos kérelemmel fordult 1837 tavaszán a vármegyékhez, kérve, hogy azok felíratilag sürgessék meg ügyének befejezését.* 1838 junius 15.-én hozta meg a királyi tábla aztán azt a közbeszóló ítéletét, melylyel a per mielőbbi befejezése és Wesselényi érdemleges védelmének előterjesztése lett elrendelve. Wesselényi nem nagyon lehetett megelégedve a Benyovszky Péter addigi működésével, mert már jóval azelőtt, hogy a királyi tábla fenti közbeszóló ítéletét meghozta, derék védelmével meghitt barátját, *Kölcsey* Ferenczet bízta meg.

Kölcsey eleget is tett e megbízatásnak és olyan védelmet iktatott be Wesselényi érdekében, mely hosszú s talán örök időkön át ragyogó mintaképe lesz az ő fényes elméjének, mély tudásának és páratlan lelkiismeretességének. Meghaladná e munka körét, ha Kölcsey egész védelmét, — mely különben is a *K. Papp* Miklós „Báró Wesselényi Miklós hütlenségi bünpere“ czímü munkájában Kolozsvárt 1876-ban egész terjedelmében megjelent — e helyütt ujra közölném. De viszont hiányos, söt csonka lenne az én igénytelen munkám, ha abból a legszebb részt, mely a hütlenséggel terhelt Wesselényi ellen emelt általános vádakról szól és ezen vádak czáfolatát foglalja magában, nem közölném. Hiszen ennek olvasása a történetírót, jogászt s politikust, söt minden müvelt lelkü, igaz magyar

* Wesselényi a király fiscus által ellene folyamatba tett hütlenségi pert — és a Kölcsey által az ő nevében készített védelmi iratot összesen 20 vármegyének küldötte be és pedig: 1. Bars vármegyének Lipovniczky József főbíró útján; 2. Biharmegyének a gyorsutazási intézet útján; 3. Békésmegyének Szombathelyi József útján; 4. Komárommegyének Milkovics Antal útján; 5. Abaúj megyének Lónyay Gábor útján; 6 Fehérmegyének Bezerédj István útján; 7. Ungmegyének Bernáth Zsigmond útján; 8: Nógrádmegyének Kubinyi Ferencz útján; 9. Somogymegyének Kuna Vincze útján; 10. Zemplénmegyének Lónyay Gábor útján; 11. Pestmegyének Fáy András útján; 12. Szabolcsmegyének báró Vay János útján; 13. Hontmegyének Boronkay Lajos útján; 14. Pozsonymegyének Somogyi Antal útján; 15. Zalamegyének Deák Ferencz útján; 16. Vasmegyének Zarka Dániel útján; 17. Szathmármegyének Kölcsey Ferencz útján; 18. Borsodvármegyének Palóczy László útján; 19. Trencsénmegyének Borsiczky István útján és végre Tornavármegyének gróf Andrássy György útján.

embert kell, hogy ma is érdekelje, kell, hogy most is gyönyörködtesse.

Az alperes czélzatát érdeklő általános vádak czáfolata Kölcsey híres védőbeszédében a következő:

Alperes a közcsendet háborította s a status ellen ingerlő beszédet tartott, melynek lázító czélzata volt.

Erre mindenek előtt meg kell jegyezni:

1. Miszerint azt, hogy a közcsendet háborította, mivel ez factum, a felperes csak úgy állíthatná, ha a közcsend valóban megzavarodott volna. Ugyde nem hogy alperes beszédeinek a közcsend s békességre valami zavaró és káros következései lettek volna, sőt azon közgyűlésben is csak egyetlen egy volt, ki a beszélőt félreértvén, egy mondásán felakadott*; s ezen egyetlen egy is az alperes által tett felvilágosítás következésében tökéletesen megnyugodott és így arra nézve, hogy alperes a közcsendet háborította volna, épen a factum az, t. i. hogy a közcsend fel nem háborodott, egyenesen a kir. fiscus vádja ellen szól.

2. Azon vád tehetésére, hogy alperes lázító beszédet tartott, felperesnek azon egész beszédet elő kellene mutatni s be kellene bizonyítani. Azonban felperes kir. fiscus magyarázhatatlan könnyelműséggel a beszédek tartalmáról hallgatott s egyedül az általa a 4-ik kérdőpontban írt nehány szavakkal tölti idejét s azokból igyekszik a világ minden bűneit alperes fejére hárítani.

De épen ez valóban nagy bizonysága alperes ártatlan voltának, hogy midőn lázítási váddal fejét és javait keresik, ugyanakkor a legroszabb akarat minden jelenségei mellett sem tudnak ellene egyebet mutatni egyetlen egy periodusnál, még pedig éretlen észszel gondolatokat fűzni nem tudó fejjel kigondolt rosz periodusnál. Hiszi-e a felperes kir. fiscus, hogy egyetlen egy sententiával a status ellen lázítást indítani lehessen? Bajos gondolni, hogy századunkban, s épen a magas hivatalok emberei az ezeregy éjszaka meséiből szedjék tudományaikat. Ezen mesékben igenis vagynak példák, hogy bizonyos rövid, rendszerint értelmetlen, de varázserejű szavak roppant következményeket állítottak elő. Alperes a maga szerencsétlenségére ily varázs birtokában soha sem volt, azért képzelni sem tudja, hogyan vetemedhessék valaki azon bohóságra, hogy az európai közönséges mély béke idején tanácskozás végett együtt ülő polgárok között nehány összefüggés nélkül oda vetett értelmetlen szavakkal status elleni lázadást gerjeszteni törekedjék.

* Ez az ember Uray Bálint, a hyperloyalitásban szenvedő alispán volt, de ő maga is Wesselényi ama kijelentése után, hogy a felség szentséges személyét soha nem érdekelte, megnyugodott a dolgokban.

Mielőtt ezen vádat részletesen vizsgálnók, s mielőtt a tanúknak is az iránti nyilatkozásaikat elősorolnók, mivel a kir. fiscus alperesnek czélzatát feszegeti s lázítást akar reá fogni, s ily lázítási czélzatot oly beszédekben keres, melyek előtte ismeretlenek: azért s a vád szörnyű és valóban oktalan voltáért szükséges előbb czélzatról, lázítási törekvésről s az alperes saját beszédéről általánosan szólani.

Intentio, czélzat, szándék, ez az, mi emberben legkevesebbé lehet mások tudhatásának tárgya, szülöttje az akaratnak, gondolatnak, mi emberben lesz s enyésztéig létezhetik a nélkül, hogy azt más tudná, gyakran csak sejdítené is. Gondolatot vizsgálat tárgyává tenni s akarni fürkészni, hogy valaki mit gondol, képtelenség; nem sokkal kisebb képtelenség annak elhatározását akarni, hogy valakinek keble rejtekében mi szándék, mi czélzat van?

Az a nagy bölcsességű férfiú, ki országgyűlésünkön az elnökséget annyi évek óta viseli, *a főherczeg nádor jól érzette ezen igazságot* s követésre méltó példát tűzött a kir. fiscus elébe, midőn az 1833-ki márczius 28-ki országos ülésben a vallási tárgy fennforogtában a protestánsokat rosz czélzattal vádoló pécsi püspököt meginté: «ő excellentiája ne magyarázgassa mások czélzásait s a szív rejtelmeit, melyek előtte tudva nem lehetnek; ők, kik catholicusok — úgy hiszik — csak békét, szeretettel egyetértést óhajtanak; ennélfogva sértés nélkül a másik félről sem lehet egyebet feltenni».

Felperes kir. fiscus jól emlékezhetik ezen oly sokak előtt oly nagy nyilvánossággal mondott bölcs szavakra, s mégis azokat nem csak nem követi, hanem arról is elfelejtkezik, mi a józan észnek örökös törvénye s törvénykönyvünkben is Mátyás VI. Decr. 13-ik czikkelye, miszerint: «de intentione praeter Deum nemo recte judicare potest» és emberi gyarlóságának szűk határain túl lépve, szíveket és veséket akar vizsgálni s a kebel mélyében rejtett szándék s czélzat felett ítélni.

Való ugyan, szándék s czélzat az, a mi minden tettre az erény vagy vétek bélyegét nyomja. De tettnek kell lenni, hogy az emberi szűk határú belátás azt megfoghassa, láthassa. Tett nélkül kívül van az mások tudhatása körén.

Ez az oka, hogy a tettnek valódi becséről s érdemeiről ember nem ítélhet, s bírónak is tisztje s hatásköre csak az, hogy tettel, mi következései által káros vagy veszedelmes, másokat ijesztő példaadással eltávoztasson, a tevőnek pedig javítása vagy a tett ismételhetésébeni megakadályozása által azt meggátolja.

Tettnek is szándékát, indító okát bírónak vizsgálni a legkényesebb feladás, mert minden jelek, mik arra mutatnak, nagyon csalhatók s igen gyakran csalók; valódi hévmértéke pedig csak az emberi szívben van, hova egyedül a mindenható Isten tekinthet Nemcsak

vizsgálni pedig, hanem el is ítélni tettből szándékot nemcsak kényes de lehetetlen, mert mi csalható s következőleg nem bizonyos, abból, ítélni nem lehet.

Ha már tettből sem lehet szándékról csalhatatlan bizonysággal ítélni, hát tett nélkül nem képtelenség-é arról ítélni akarni? Nem valami tettből szándékra vonni következtetést, hanem szándékból (mit tett nélkül tudni nem lehet) következtetni tettet több mint képtelenség!

Azt mondja talán valaki, hogy nemcsak tettből, hanem beszédből is lehet szándékról ítélni. Igenis lehet, hogyha a beszéd a szándékróli vallomástételt foglalja magában, de különben nem, mert nem minden beszéd mutat szándékot, hogy pedig valami minő czélzatból vagy szándékból mondatott: annak magyarázata a magyarázó önkényétől függvén, semmi bizonyossággal nem bir.

Annyival inkább, midőn egy beszédnek állítólag s csak kiszakasztott töredéke van kérdésben; ezen töredéknek igazi értelme nincs is; az egész beszéd pedig (minek tudása adhatna egyedül valami világosítást) nem tudatik, akkor miként lehessen czélzatról szólani s ítélni, megfoghatatlan.

Hogy az alperesnek azon beszédében mi volt szándéka, czélzata? azt ugyan, ki azon beszédeit józan észszel, felfogni tudó tehetséggel, figyelemmel s elfogultság nélkül hallotta, láthatta, érthette; de Istenére mondja, kitől azt a kir. fiscus vette, az nem értette; a kir. fiscus pedig azon beszédeket nem hallván, azokat nem tudhatja.

Mindezeknél fogva alperes ünnepélyes óvást teszen az ellen, hogy szándék s czélzat, mint csak olyan, ítélet alá tartozhassék s csupa szándékért s czélzatért valakit (ha szinte az hibásnak tartatnék is) büntetni lehessen. És ünnepélyes óvást teszen az ellen is, miszerint az ő czélzatáról s szándékáról azon beszédtöredékből, mely soha sem is létezett, de a melynek értelme sincs, ítélni lehessen vagy hogy czélzata s szándéka felől egész beszédéből vagy beszédeiből, mik tudva nincsenek, következtetés húzattathassék.

Emberi czélzatokról s azoknak vád s ítélet tárgyává nem válhatásáról ezeket előre bocsátván, miután felperes nem iszonyodik minden adat vagy tett nélkül alperest lázítási czélzatról vádolni, szükséges ezen vád szörnyű s oktalan voltáért következendőket megjegyezni:

Ki e szót: «lázadás» egész erejében érti, ki a lázadás szörnyeit képzelni tudja, borzadni kell annak ily bűn elgondolására is; kire pedig azt reá akarják fogni vagy kiről azt csak fel is teszik, annak a méltatlanság sértő fulánkja égető fájdalommal illeti keblét, ha emberi s polgári érzésnek csak egy szikrája is létezik még abban.

Egy ország felforgatott csendje s bátorsága, a lánczszaggatta indulatok dühöngése bőszültségének, a mámorában fenevaddá valt

sokaság borzasztó kicsapongásai, elrablott vagyon, inség, szétszaggatott társasági s családi viszonyok, az ártatlanok jajjai, füstölgős házak, könnycseppek, vérözön: mindezek csak halovány vonásai azon borzasztó képnek, milyenné a lázadás szörnyei a legboldogabb s virágzóbb hazát is átvarázsolhatják.

Nincs azért az alperes előtt erkölcsileg véve is nagyobb bűn, mint lázadást okozni vagy csak elő is mozdítani s egy országra s annak békés lakósaira idézni fel a forrongás pokolszülte furiáit, melyeknek merre és meddig száguldása, miután egyszer véres szárnyaikkal a polgári csendet nyugtából felverték, többé senkitől nem függ.

Ki a lázadást, forrongást ily borzasztónak, annak eszközlését pedig ily irtóztató bűnnek hiszi és vallja, s ki hazáját a hív gyermek gyengéd szeretetével imádja, annak azon kénytelenség, miszerint magát épen azon szörnyű bűn s imádott hazája elleni hívtelenség vádja alól mentse, szint oly visszás, szint oly önérzetet sértő, mint ha hív fiú, ki éltét örömmel kész szülőiért áldozni, ki szűntelen azoknak egészségéért retteg, éltekért könyörög, azon bűn vádja ellen kényszeríttetnék magát védni, hogy szülői számára mérget kevert s tőrt akart szívökbe verni. Az ily vádlott érzése szentségét nem fogja oltalommal profánálni, imádott szülői kebléhez símul s onnan fog az otromba vádra megvető nemes büszkeséggel tekinteni. De midőn a vád következésében ezen kebeltől, mely örömeinek s hódolásának oltára, erőszakosan el akarják szakasztani, midőn meg akarják fiúi kötelessége teljesítése s az ápolás édes szolgálata további folytatásában gátolni, ekkor, ha botránkozással is — de kénytelen az undok vád ellen felszólalni s magát menteni. Így alperesnek, ha lelke tisztaságának érzetében sokkal maga alattinak tartja is ily vád ellen oltalmazni magát, erkölcsi kénytelenség facsarja ki kebléből a mentség szavait,

Alperes már feleslег is megczáfolta s megsemmisítette azon vádat, mely ellene egy általa soha sem mondott s józan fővel nem is mondhatott phrasisra alapíttatott. Azon tárgy nélküli vádra is, melyek szerint általánosan királyi méltóság alacsonyításával kívánják terhelni. már eléggé megfelelt.

Mi pedig a lázítás czélzatáróli általános vádat illeti, meg van alperes győződve, hogy valamint ennek csak árnyékát is reá bizonyítani nem lehet: úgy annak még csak gyanúja sem fogja őtet senki előtt, ki éltét s lelkét ismeri, terhelni.

Azonban alperesnek polgári cselekvéseit tagadni vagy homályba rejteni sem oka, sem szokása, s azért kész ama szathmári közgyűléseni szándékáról s kérdéses beszédeiről s azoknak czélzatáról bővebben szólani.

Mi volt alperes három beszédeinek tartalma? ezt felperes is fogja tudni. Azon okok t. i. melyek Szathmármegye rendei előtt

megbizonyítsák, hogy az örökös megváltásról szóló törvényjavallatot elfogadni hasznos és szükséges.

Ezt állítani talán csak nem volt bűn, hiszen két év lefolyta alatt ugyanezt állítá az országosan egybegyűlt státusok táblája is, mint közönségesen tudatik, nagy többséggel. Ha tehát az állítás bűn volna, úgy a felperes kir. fiscus a képviselő táblát is bűnösnek fogná tartani.

Az sem volt talán bűn, hogy az örökös megváltás felett megyei közgyűlésen tartatott beszéd. Hiszen a megyéknek tagadhatatlan jusok országgyűlés alatt pótló utasításokat adni, mi természet szerint az országgyűlési tárgyak feletti tanácskozást és vitatást hozza magával. Ha tehát ily tárgyról megyei gyűlésen szólani bűn volna, úgy a felperes kir. fiscusnak az ország minden megyéit kivétel nélkül nota-pörbe kellene idézni.

Hihetőleg azt sem fogják bűnnek gondolni, ha valaki az örökös megváltásról beszélvén, elkerülhetetlen azon viszonyokról is tesz említést, melyek az adózó nép, nemesség és a kormány közt egymás iránt kölcsönösen léteznek. Hiszen e három sok más tekintetben is, de kivált a kérdéses megváltási tárgyra nézve oly szoros kapcsolatban áll egymáshoz, hogy egyikről a másik nélkül szólani nem lehet. Így van ez az úrbéri tárgyat illetőleg általánosan. Az adózó tartozik földes urának és a kormánynak; e tartozások nyomását akár az örökös megváltás, akár más úton könnyíteni akarónak természetesen a három testület viszonyairól szólani kell. Ezt tették az országgyűlési két tábla minden szónokai, ezt minden megyei szónok, s fogja-é a kir. fiscus mindezekre büntető vesszejét bocsájtani?

De talán abban fekszik a bűn, hogy alperes a kérdéses gyűlésben, mint saját tanúi vallják, (mert a felperesi tanúk valamint egyebet, úgy ezt sem tudják) azon veszedelmekre is figyelmeztette a megyei rendeket, melyek előállhatnának, ha az örökös megváltás a jobbágyoknak megtagadtatnék, s még a nemesség által tagadtatnék meg. Alperes épen nem tagadja, hogy lehető veszedelmekről terjedelmesen szólott, mivel azon veszedelmek lehetségét valóban nagyon figyelemre méltónak s annak előterjesztését nevezetes indító oknak tartotta. De veszedelmekről, ha az úrbéri tárgy a jobbágyokra nézve kedvezőleg nem végeztetik el, országgyűlésen a főrendű tábla ülésében ő cs. kir. főherczegségének a nádornak elölülése alatt is szólott az alperes, mint ide 74. szám alatt rekesztett beszéde bizonyítja. Sok százak hallatára tartatott a beszéd, s mind a közönségnek, mind magának a főherczeg nádornak helybenhagyását megnyerni szerencsés volt. Csodálja-é a felperes kir. fiscus, ha azt, a mi oly fényes helyen oly kedvezőleg sikerült, másutt is merészelte alperes megpróbálni? Fájdalom nem ugyanazon szerencsével! Mert a nádor előtt mondott beszédnek nem volt, látom, szüksége; azt jól hallotta a főherczeg is s a szándék

tisztaságát megismerte; de a megyei beszéd akadt szorgalmas kihíradóra, ki belőle rend és logica nélkül meglehetős rosz akarattal egyesült tudatlansággal egyetlen egy periodust öszvefűzzön. Ily móddal nem lehetne-é a törvénykönyvből vagy épen az *evangeliumokból* kárhozatos mondásokat öszvefércZelni? s ha valaki ily öszvefércZelést tenne, mit fogna felperes kir. fiscus következtetni? Azt-é, hogy a törvénykönyv vagy az evangelium veszedelmes irat? Vagy inkább azt-é, hogy az öszvefércZelőt, ha nem fenyíték-házba, de őrültek társaságába kell kísértetni?

Azt fogja felperes ellenvetni: kellett alperesnek a kormányról valami kárhozatost mondani, mert saját tanúi is vallják, miképen Uray alispántól megszólíttatott, mely megszólítás következésében a királyi felség iránti tiszteletét nyilvánította.

Alperes határozottan feleli:

1. Adja elő a kir. fiscus azon kárhozatos szavakat; mert a mit a 4-ik kérdőpontban tanúi elébe leczke gyanánt írt, annak valótlansága kivilágosodott.

2. Nem tagadja alperes, hogy a kormányról szólott, hogy a kormányról kellett szólani, hogy pedig őt *Uray* alispán félreértette, arról nem tehet. Egyébiránt minden tanúk, kik az Uray alispánhoz intézett feleletről szólanak, tanúsítják azt is, hogy a felelet után az alispán elhallgatott s természetesen; mert félreértéséről fel volt világosítva. Alperes bűne-é, ha némely rosz akaratú vagy tudatlan tanúk a nép zsírja kifejezést a reá következett magyarázat nélkül kikapták? felperes pedig belőle veszélyes magyarázatot csinált? Ez egyetlen egy kifejezésnek csonkán s rosz rendben lett kiemelése például szolgál, mi könnyű a legártatlanabb beszédből is veszedelmes phrasisokat öszvetoldozni! Épen oly könnyű t. i. mint okos renddel tartott következetes beszédből rendforgatás által értelmetlen mondásokat csinálni.

Egyébiránt ezen nép zsírja iránti hasonlatosság ellen némelyek talán azon kifogást tehetnék, hogy azon népnek, melyről alperes szólott, valóban nem sok zsírja van s azért azt szívni sem igen lehet.

Különben alperes tanúi eléggé kifejezik, hogy alperes azon mondásával, melyben ezen kitétel is előfordul, mit értett és világos abból, miszerint azzal kormányt vagy nemességet se nem káromolt, sem valami törvénytelen tettről nem vádolta, hanem azon helyhezetet fejezte ki, miszerint törvényes rendszer következésében a kormány, valamint a nemesség is azon népnek értéki s munkabeli és személyes tartozásiból szívja azt, mit amannak, t. i. a kormánynak az ország védelmére s a közterhek egy részének fedezésére, ennek pedig, t. i. a nemességnek önnön élelmére fordítani kell.

3. Alperes mindenek felett figyelembe kéri vétetni, a mi tanúinak

egyforma előadásából nyilván kitetszik s feljebb bőven előadott, miképen a sokszor említett közgyűlésben megjelent sokaság nagy része már előre annyira fel volt ellene ingerülve, hogy a gyűlés kezdetén szót sem akart neki engedni, sőt mivel szólani mégis szándékozott, fiscalis actiót kiabált ellene s tiszti főügyész *Szerdahelyi* Pál az actiót, noha következés nélkül, fel is tette. Már most ha alperes (midőn később szóhoz juthatott s gyakori félbeszaggatás közt három hosszú beszédet tartott) valósággal status elleni lázítást követett volna el, közcsendet háborított vagy a királyi méltóságot lealacsonyítani igyekezett volna, lehet-e józanul elgondolva csak képzelni is, hogy azon ingerült okosság, mely a gyűlés kezdetén (midőn alperes ezen négy szaván kívül: «Tekintetes Karok és Rendek!» semmi egyebet nem szólott, nem szólhatott) semmiért ellene fiscalis actiót kiabált s a tiszti ügyész az actiót ezen semmiért (sajátképen azon igazságtalan erőszakért, melyet a sokaság elkövetett) feltenni oly kész volt, hogy — mondom — ezen ingerült sokaság s ezen actió írásra oly kész tiszti ügyész hidegen hallgattak volna? Hiszen ha alperes a reá fogott vádbeli tettet elkövette, magoknak az ő legjobb barátainak is elengedhetetlen hazafiúi kötelességök lett volna ellene felkelni. A felperes kir. fiscus tehát két képtelen dolgot teszen fel. Egyet, hogy a bosszús és semmiért is büntetni kész sokaság a maga ingerültségének legnagyobb fokán alperest a nyilván elkövetett bűnért meg sem feddette. Mást, hogy Szathmármegye a közgyűlési tagok ily ingerültsége mellett is a királyi méltóságot lealacsonyíttatni s a közcsendet háboríttatni, a status ellen lázítást elkövettetni szabadon engedte! Ha ez így volt nem bűnös-é az egész közgyűlés?

Alperes nem ok nélkül kívánta, hogy felperes a megyei illető jegyzőkönyvet mutassa elő. Mert ha Szathmármegye közgyűlésén ily valami, mi a vádban foglaltatik, megtörtént, moralis lehetetlenség lenne arról a jegyzőkönyvben említésnek nem lenni. Megyének ily valamit akár észre nem venni, akár készakarva elhallgatni egyformán gyalázatjára szolgálna s valóban szomorú dolog, hogy országunkban polgári alkotványunk minden biztosításai mellett, lehetséges a kir. fiscusnak a megye teljes elmellőzésével, a megyei nyilvános jegyzőkönyv daczára, elmétlenül koholt hírhordó levél után indulva magános tanúkat keresni öszve s azoknak sem józan ész, sem erkölcsi lehetség előtt meg nem állható vallomásaikon, melyek azon kívül csak némely öszvehányt szóra terjednek ki, egész lázítási tervet készíteni s azt közvetlen ugyan alperesnek, de közvetve egész Szathmármegyének terheltetésére az ország legmagasabb törvényszéke előtt mint kétségtelen tettet követelni.

Elég világos az előadottakból mind az, hogy csupa czélzat sem vád, sem ítélet tárgya nem lehet, mind pedig az, hogy alperesnek

azon gyűlésbeli czélzata bűnös nem volt s nem is lehetett. De hogy üldöztetésének méltatlansága az ég és föld minden lakói előtt még nagyobb mértékben kivilágosodjék, nézzük, mi tűnik ki alperes czélzatára nézve tanúvallomásokból s bizonyítványokból.

A felperesi tanúk az alperes czélzatára nézve minden, azokat részint létesítő, részint azokban létező rosz akarat mellett sem bizonyítanak ellene legkisebbet is. Sőt nyilván mellette szól az, mi azoknak öszvevetéséből s megfontolásából kiviláglik.

Ugyanis a felperes tanúi közül vagy egyenesen vagy mellékesen az alperes czélzatáról 19 szól. A többi arról legkisebb említést sem teszen.

Az 1-ső tanú, *Uray alispán* azt mondja: «A kormány ellen ingerlő bizodalmatlanságáért megszólítottam». Ez tehát bizodalmatlanságot tulajdonít alperesnek, de valamint bizodalomra senkit is kényszeríteni nem lehet, úgy annak nem létéért vagyis bizodalmatlanságért sem lehet senkit is vétkeztetni. Hogy a tanú ezen általa vélt bizodalmatlanságot a kormány ellen ingerlőnek találta, azzal csak véleményét fejezi ki, mire nem felesleges megjegyzés, hogy a bizodalmatlansághoz az ingerlő szó epithetonnak nem igen illik. Ezen magában sem igen terhelő tanú ellenében áll az első alispán, ki az alperes czélzatáról azt mondja: «sem nem lázított, sem lázítani nem akart».

C) alatti 27-ik tanú *Ujhelyi Károly* egy phrasist (mely már feljebb említtetett) alperesre fogván, arról azt mondja: «ezen előhozott nyugodalmas, békés megyénket unszolt s jó királyunkat botránkoztató merész szavaira sat.» Ez sem azt teszi, hogy alperesnek minő czélzata volt, hanem csak azt, hogy a tanú azon általa koholt phrasisról mit tart. De az alperes, valamint a többi, úgy ezen reá költött varianst is szintoly kevéssé mondotta, mint a fiscus által reá fogott értetlen phrasist; azért alperest legkisebbnyire sem érdekli, hogy Ujhelyi Károly úr maga koholta phrasisáról mit tart. Ezen elég rosz akaratú, de terhelni még sem képes tanú ellen itt van a felperes 11-ik tanúja, tisztb. jegyző *Nagy Ignácz*, ki azt vallja: «tudományomra semmi lázító s felségsértő kifejezéssel nem élt». E szerint a felperesnek azon két tanúja, kik az alperes czélzatáról nem szólanak ugyan terhelőleg, de egy pár ellenséges indulatot mutató epithetonnal élnek, két olyan tanúval vannak megsemmisítve, kik nyilván vallják, miszerint alperesnek lázító czélzata nem volt.

Ezen négy tanún s az alperes tanúi közé számított 14-ik szám alattin kívül van tehát 14, ki az alperes czélzatáról említést teszen, ezek mind alperes mellett szólanak, mert czélzatáról csak annyit mondanak, de azt nyilván kifejezik, miszerint az országosan javalt 5-ik czikknek törvénynyé válásán igyekezett; már pedig midőn valami

czélzatról kimondatik, miszerint az törvény létesítése s országosan javalt dolgoknak törvényes úton törvénynyé tétele volt, azzal csakugyan azon czélzatnak nem lázító volta elég nyilván ki van fejezve.

Még *Kovács Sándor C)* alatti 3-ik tanú is, ki vallomásában alperest különben eléggé kívánja terhelni, czélzatáról azt mondja: «miszerint alperes azt kívánta elhitetni, hogy ha az örökös tulajdonsági jus az adózóknak megadatik, abból mely nagy haszon fog háromolni a kisebb vagyonú s taksás nemesekre». Sőt a 19-ik tanú *Szuhányi Ferencz*, ki a követelt szavak reáhagyásában alperes ellen nagy készséget bizonyított, nem különben a 20-ik tanú, ki vallomása szerint még a gyűlés kezdetén az alperes ellen, csak azért, mivel az a szólási jusával élni akart, ellenségesen lépett fel; valamint a 29-ik tanú is, kinek vallomása alperes elleni indulatot mutat, czélzatáról minden nem palástolt rosz akaratjuk mellett is azt vallják, miszerint az 5-ik törvényczikk elfogadására törekedett s annak jótékonyságát fejtegette. A 21-ik tanú pedig ezt mondja: beszéde oda látszott czéloztatottnak, hogy az 5-ik articulus elfogadásával a nemzeti jobblét következtethető. Végre a *D)* alatti tanúnak szavai ezek: «beszédében semmi lázítási szándék vagy czélzat nem rejtezett».

Az alperesi vallomások pedig e tárgyról, t. i. a kir. fiscusnak azon általános vádjáról, miszerint alperest közcsend háborítással s lázító czélzattal kívánja terhelni, így szólanak:

1. tanú *Füley József:* «hogy a Wesselényi beszédében, annak tartalmában s elveiben semmi az ország statusait egymás ellen ingerlő, lázító kiejtések nem voltak, az magából az elveiből kitetszik, minekutána nem hogy egymástól taszítani kívánta volna a külön alsó osztályrendet a nemességtől, sőt inkább oda igyekezett a nemzet állását vinni, hogy a közértelmesség, az érdekek s egymás iránt való bizodalom még inkább erősbödjék, s ne jusson oda a nemzet, hogy az adózó nép a nemesség mint képzelt elnyomójok ellen bizodalmatlanságánál fogva felindulván, azoknak veszélyes feltámadások ellen a király pártfogástól kényszeríttessék szabadulását várni a nemesség».

2. *Szuhányi Ignácz:* «báró Wesselényi beszédében semmi lázító, semmi ingerlő nem vala, sőt valamint maga nyilván kimondá, úgy beszédeiből is kitetszett és elveiből, hogy a békességnek buzgó barátja, s épen ezen békességért tartja szükségesnek az örökös megváltás törvényét, mely által foghat megszűnni a visszavonás, melyben jobbágyság és nemesség a birtokjog miatt század óta vala».

3. *Brezanóczy Lajos:* «Hitem szerint állíthatom, hogy egész beszéde alatt a báró semmi olyast elő nem hozott s nem mondott, mely a közcsendet háborította vagy közbotránkozást okozott volna».

4. *Vadász György:* «nem hogy ingerelte volna az ország statu-

sait egymás ellen vagy a Rendeket a királyi felség szent személye ellen, mert beszédje által a közcsendet soha meg nem háborította.»

5. *Schick Ferencz:* «a báró minden beszédeit oda irányzottaknak láttam s értettem, hogy a köznép java s boldogsága békés úton eszközöltessék s épen a vitatás alá vett articulus megállapításával a közcsend és béke állandóul fentartassék. Igaz ugyan, a báró beszédében sokszor megszakasztatott többek által s kérte is a közbeszólókat, hogy ne szóljanak bele beszédébe, mert ha a beszéd fonalát megszakasztandják, majd vagy érthetlen vagy összefüggéstelen vagy kétes értelmű lesz beszéde, de mindemellett is sokszori közbeszólások történtek, de milyen értelműek, nem tudom».

6. *Décsey László:* «Nem az, hogy lázító szándéka lett volna báró Wesselényinek, sőt a lehető kitörések elkerülésére javallotta a törvényczikkely alkottatását, szomorú képeit feszegette a báró a kitöréseknek s épen ezeknek kívánta mintegy gátat eleibe vetni az egyetértés s barátság megfundálhatásának törvényeit».

7. *Veres Lajos:* «a mennyiben meg tudtam ítélni báró Wesselényinek beszédét, miket hallottam, abban semmi lázítást észre nem vettem, egyedül csak azt húztam ki hosszas beszédéből, hogy az örök megváltást akarta megállapítani s a mellett erősen küzdött, hogy a megye a november 10-ki közgyűlési határozását az 5-ik urbéri czikkelyre nézve változtassa meg».

8. *Zimán Lajos:* «báró Wesselényi beszédében semmi lázítás nem volt».

9. *Szabó György:* «A m. báró azonban semmi lázadást vagy engedetlenséget előmozdító szavakkal nem élt».

10. *Fényes János:* «báró Wesselényi Miklós beszédében semmi lázítás nem volt, sem az ország statusait egymás ellen, vagy a megyei Rendeket a kir. felség, a kormány, a hazai alkotvány ellen nem ingerelte, sőt inkább arra törekedett, hogy az örökös megválthatás által az ország lakósai között örök béke és nyugodalom szereztessen s ezen igyekezetét világos szavakkal is kijelentette».

11. *Ujfalusy Lajos:* «Szót, mely lázításnak csak távolról is hordta volna bélyegét, soha tőle nem hallottam, pedig épen mellette állván s figyelvén reá, közelségem miatt lehetetlen volt volna nem hallanom, sem polgárt polgár, sem a megyei Rendeket a kir. felség és a haza alkotványa ellen nem ingerelte. Beszéde az urbéri 5-ik czikk pártolása által elhárítható szomorú következésekre s igy tehát egyenesen a lázasztás kikerülésére czélzott».

12. *Becsky József:* «báró Wesselényi beszédében semmi lázítás nem volt, a hazai alkotvány ellen nem beszélt, egyedül az 5-ik articulus elfogadásából háromló hasznokat fejtegette».

13. *Décsey Farkas:* «báró Wesselényi beszédében semmi lází-

tás nem volt, a rendeket egymás ellen sem most, sem máskor nem ingerelte, a hazai alkotvány ellen is hogy beszélt volna, nem hallottam; egyedül beszédében az V-ik art. elfogadásából minden egyesekre háromló hasznokat fejtegette».

14. *Mike András:* «soha senkit vagy a felség ellen való lázadásra vagy a kormány ellen való ellentállásra s erőszakos tettre nem ingerlett».

15. *Jasztrabszky Pál:* «Semmi lázítást nem találtam báró Wesselényi beszédében, a mi a közcsendet megháborította volna.»

16. *Mercz Mihály:* «Emlékeztemre semmi lázító beszédet nem tartott, sem az egész beszéde folyama alatt semmiképen nem szólott lázításra alkalmaztatható beszédet, sőt inkább állításaiból az világlott, ha csakugyan a nép is megjutalmaztatva látja magát a biztos birtok által, hálàdatos lesz mint az uralkodó felség, úgy a köznemesség iránt, terheit könnyebben viselő munkálatjainak biztos gyümölcsét látván, az ipar gyarapodik, a közbékesség állandó lesz, a mit ellenkező esetben alig lehet reményleni, minekutánna már a népet sok szép reménynyel biztatták vala».

17. *Medve István:* «báró Wesselényi Miklós úr szavaiban nem hogy lázítás lappangott volna, sőt minduntalan azt mutogatta meg, hogy az urbéri 5. czikk törvénynyé alkotása által mintegy elszakadhatatlan lánczszemmel kapcsolódnak össze az ország minden rendű lakósai».

18. *Jasztrabszky Ignácz:* «arra is világosan emlékezem s tudom, hogy egész beszédében senkit a kormány ellen való ellentállásra vagy lázadásra nem ingerlett, semmi oly indítványt nem tett, mely a közcsend megháborítására, constitutió, törvény megsértésére vagy ellentállásra ingerlett volna valakit».

19. *Kotha Péter:* «Valami lázítást azon hosszas beszédében a bárónak, melylyel az ország státusait egymás ellen vagy a megyei rendeket a kir. felség és a hazai alkotvány ellen indíthatta volna, nem vettem észre, nem tudom, sőt hogy az 5-ik art. elfogadásával az ország lakósai között az egyetértés és békesség állandóságát mutatni s támogatni igyekezett».

20. *Kerekes László:* «báró Wesselényi beszédében semmi lázító nem volt, sem a kir. felség, sem a kormány, sem a hazai alkotvány ellen, egész beszéde csak oda czélzott, hogy nemes Szathmármegye az örökös megválthatás ellen adott utasítását vonja vissza, azon törvényczikkely elfogadásából jövendölvén az ország lakósai közt az állandó béke s egyetértést, a mi a nevezett bárónak az alkalommal mondott beszédéből, hogy legforóbb óhajtása legyen, nyilván kitetszett».

21. *Vörösmarthy Károly:* «a báró Wesselényi Miklós úr által a nevezett gyűlésben elmondott beszédek irányzata épen nem volt

az, hogy valakit lázadásra, erőszakos tettre, a kir. felség vagy a kormány ellen való felállásra indítson, ingereljen. A béke, kölcsönös bizodalom megszerzése, szeretet és érdekek egyesítése, a közcsendesség fenntartása, szóval a haza java eszközlése volt czélzata b. Wesselényi Miklós úr beszédének, melyeket nyilván kimondva, érthetett az el nem fogult hallgató. Azon veszélyeknek eleven színekkel való festése is, melyeket mind az adózó nép megelégedetlenségéből s forró vágyainak elérhetése gátlásából eredhetőket előadott, egyedül oda czélozának, hogy a megye rendeit azok által a sokszor említett törvényczikk iránt adandó kedvező utasításra birván, véleménye szerint a közcsendességet egy erős, biztos, fel nem forgatható alapra helyheztetve, jövendőre nézve hazájában fenntarthassa, melyet nyilván ki is mondott».

22. *Oláh Mihály:* «báró Wesselényi Miklós úr beszédében semmi lázító nem volt, sem a kir. felség, sem a kormány, sem a haza alkotványa ellen, legkevésbé sem ingerült beszédjéből nyilván kitetszett, hogy közcsendet és békét óhajt s ezen czélnak elérésére az örökös megváltást elmúlhatatlanul szükségesnek tartja».

23. *Kászonyi Pál:* «báró Wesselényi beszédében semmi lázításra czélzó előadás nem volt, sem az ország statusait egymás, sem a megye rendeit a kir. felség, kormány s hazai alkotvány ellen nem ingerelte ; sőt inkább beszédei egész tartalmukban czélja szerint azt mutogatta, hogy az urbéri V-ik törvényczikk elfogadásával az országnak most helyhezetöknél fogva külön felekezetű lakósai közt az állandó egyetértés s örökös békesség változhatatlan alapra fog letétetni».

24. *Solymosi Mihály:* «Senkit is beszédében sem a közcsendesség fölháborítására, sem a felség ellen való lázadásra vagy a kormány ellen való ellentállásra s erőszakos tettre senkit sem ingerelt és senkit sem késztetett. Azon igyekezetét, hogy az V-ik art. elfogadásával az ország lakósai közt az egyetértés és békesség állandóul megfundáltassék, világos szavakkal kijelentette.»

25. *Kovács Ágoston:* «báró Wesselényi Miklós beszédében semmi lázító, ingerlő vagy pedig felséget sértő kifejezés nem volt, veleje beszédjének egyedül oda vala irányozva, hogy az V-ik czikk elfogadásával az ország lakósai között az egyetértés és békesség megállapíttassék.»

26. *Kölcsey Ferencz:** «báró Wesselényi beszédében semmi lázasztó nem volt, sem a kir. Felség, sem a kormány és hazai alkotvány ellen legkevésbé sem ingerlett; sőt nyilván kitetszett minden

* Wesselényit perének első szakában — a mint említettem is — Benyovszky Péter képviselte, Kölcsey csak később vette át a védelmet és pedig akkor, mikor már ő maga is mint tanú kihallgatva és megesketve lett.

beszédéből, s azt világosan ki is mondotta, hogy ő az ország lakósait egymással békében óhajtja s ezen béke megállapítására az örökös megváltást szükségesnek látja. Ezen hitéből eredt minden beszéde, melyekkel egyedül oda törekedett, hogy nemes Szathmármegyét az említett örökös megváltásra nézve kedvező utasítás adására bírja.»

27. *Fleckl Károly* nem volt azon gyűlésen jelen.

28. *Kölcsey Mihály* a czélzatról semmit sem szól.

29. *Kölcsey Gábor:* «báró Wesselényi beszédében lázító semmi sem volt, sem kir. Felség, sem a kormány, sem a hazai alkotvány ellen, hanem beszédéből a néposztályoknak egymássali örökös békességben való lételének óhajtása tetszett ki s ezen béke egyik sarkalatos alapjául az örökös megváltást tartja szükségesnek. Beszédével nem is egyébre törekedett, csupán csak hogy nemes Szathmár vármegyét az örökös megváltásra nézve kedvező utasításra bírhassa.»

30. *Szabó Sámuel:* «báró Wesselényi úr beszédében a Felség vagy constitutió ellen nem hogy lázítás lett volna, hanem minden szavaiban az V-ik törv. czikkely megállapítását ajánlotta.»

31. *Vályi Lajos:* «A báró Wesselényi beszédében semmi lázítás nem volt, sőt inkább az adózóknak a birtokadás törvénye által leendő hazafiúsítását kívánta megmutogatni.»

32. *Lánczky Antal:* «Báró Wesselényi a megyei rendeket semminemű lázadásra vagy a kormánynak való ellentállásra nem ingerelte, sőt egész ékesen szólásával oda törekedett, hogy az V-ik art. elfogadásával az országbeliek egymással való szorosabb kapcsolatba tétessenek és hogy ez által a haza közboldogsága s virágzása biztos alapra tétessék.»

33. *Sánta Imre:* «Báró Wesselényi úr az ő beszédében nem hogy lázításra ingerelte volna az ország statusait egymás ellen vagy kir. Felség ellen vagy constitutió ellen, hanem inkább beszédének minden része oda volt irányozva, hogy az említett V-ik czikkely elfogadása által az ország lakósai között a kölcsönös szeretet, bizodalom és békesség tökéletesen megállapíttassék és megerősíttessék.»

34. *Galgóczy Pál:* «Báró Wesselényi előterjesztéseiben semmi legkisebb lázító kifejezéseket, szavakat nem mondott, a kir. Felség s kormány ellen egyátaljában senkit sem ingerelt; beszéde egész rendéből kitetszett s egyes szavakkal kijelentette, hogy ő az örökös megváltást egyik fő eszköznek tartja, hogy az ország mindenrendű lakósai állandó békében maradhassanak és hogy ez lészen az örök egyetértés, közvirágzás megállapításának fő előmozdítója.»

35. *Fábián Gábor:* «Nemcsak az, hogy semmi lázadásra mutatható szikra sem volt a báró ékes beszédében, de sőt minden figyelmes fő ellenkezőt tapasztalt azokban. Nevezetesen azt igye-

kezett a báró a rendek fejéből okos okokkal kivenni, hogy ne tekintsük már a szegény adózó népet örökös rabszolgáknak, sclávoknak, hanem adnák meg nekiek az örökös megválthatásbeli édes jogot; húznánk vissza az ellen tett minapi pótló utasításunkat, egyeztetnénk össze a magyart a magyarral; szóval lennénk testvérek, egy atya gyermekei és csak távolról se adnánk többé okot a meghasonlásra, sat.»

36. *Katona József:* «hogy a báró Wesselényi Miklós ő nagysága mondott szavaiban legkisebb lázítás sem volt, az ország statusait egymás ellen vagy a megye Rendeit a kir. Felség, a kormány és hazai alkotvány ellen nem ingerlette, sőt inkább azon igyekezett teljes erővel, hogy az V-ik t. czikkely elfogadásával az ország lakósai között az egyetértés, a békesség állandóul megfundáltassék; mondott hitem alatt erősítem úgy azt is, hogy 9 millió ember zsírja kiszívását nem a felséges királyra, hanem az ország nemes rendeire és nagyjaira fejezte ki.»

A zsírszívást illető ezen nyilatkozásról azt állítja a felperes, hogy az ellenkezésben van azzal, mit arról a 27. szám alatt 1, 2, 19, 20 és 28-ik szám alatt 8-ik tanú mond. Ezen tanú azt mondja: «miszerint alperes a nép zsírja kiszívását nem a felséges királyra értette.» A többi idézett tanú pedig azt mondja: «hogy alperes ezen zsírszívásra nézve a kormányt említette.» De ugyanazon tanúk elég világosan bizonyítják, hogy alperes a kormány nevezet alatt nem a felséget értette, tehát a zsírszívást is nem a felségről mondotta. Ugyan nem tökéletesen egyezik-é a királyi fiscus által gáncsolt ezen 36-ik és a többi idézett tanúk ebbeli vallomása? Továbbá azt mondja ezen 36-ik tanú, hogy alperes azon zsírszívást az ország nemes rendjeire és nagyjaira fejezte ki; hát a többi tanú nem ugyanazt mondja-é? bizonyítvány, miszerint alperes kifejezte, hogy azon zsírszívást a nemességről s az ország mindenrendű birtokosairól is állítja, kik minden urbérialis tartozásokban azt szívják élelmökre? És nem tökéletesen összehangzók-e mindezen tanúk abban, miszerint alperes a nép zsírján az adót, katonatartást és adást s mindennemű megyei s földesúri tartozásokat értette s hogy ezeknek szívását vagyis használását mind a kormányról, mind a nemességről egyenlően állította. Ezen állítás tagadhatatlan factumot, nem pedig valami kárhoztatást foglalván magában. sem sértő, sem helytelen, annyival kevésbé büntetést érdemlő nem volt.

37. *Nagy Elek:* «abból semmi országháborító, csendzavaró vagy néplázasztó szándékot kihúzni vagy kimagyarázni is nem lehet, sőt beszédének, törekedésének égető pontja a köznyugalomra és nép megnyugtatására irányoztatott.»

38. *Mányoky Károly:* «lázadásra senkit sem ingerelt, sem az ország statusait egymás ellen, sem a megye Rendeit a királyi Felség vagy a kormány ellen.»

A 28-ik szám alatti tanúk:

1. *Ruszka András:* «azt is letett hitemre állítom, hogy senkit semminemű lázadásra, ellenszegülésre vagy engedetlenségre nem ingerelt, beszédjének egyedüli czélzatja az volt, hogy az V-ik úrbéri czikkely mellett adandó utasítással a netalán következhető veszedelem elháríttassék és megelőztessék.»

2. *Domahidy Pál:* «azon kívül, a mit a 3-ik pontra mondottam, báró Wesselényi Miklós semmi javallatot nem tett, azt pedig senki igaz lélekkel nem állíthatja, hogy ő valaha a szathmárvármegyei közgyűlésen akár a királyi Felség, akár a hazai alkotvány ellen a Rendeket ingerlette volna, sőt kénytelen volt bizonyos feleletjében felfedezni, hogy ő ugyan a félelemnek nem barátja, félti mindazonáltal több hazafi társait a most nem könnyített sorsúak békételenségétől s főképen ez okból, úgy mint a haza csendessége tekintetéből ajánlja az V-ik articulus elfogadását.»

3. *Boros Felix:* «Azt elhallgatni lehetetlen, hogy egész igyekezete az V-ik articulus elfogadásával vívott, magát mindíg nem a maga, hanem az ország javáért nyilatkoztatván beszélni, munkálkodni s ezen czikknek elfogadásával állította megfundáltatva lenni egy oldalról az egyetértést s békességet az ország lakósai között.»

4. *Gyene Károly:* «lázító beszédet tőle soha sem hallottam, valamint azt sem vettem észre, hogy valakit a királyi Felség, kormány, hazai alkotvány ellen ingerelt volna, sőt azt vettem észre, hogy az V-ik articulus elfogadása által ugy nyilatkozott, hogy az állandó csendesség, békesség fenntartására törekedett.»

5. *Nagy Ignácz:* «tisztán és világosan látszott czélja, hogy mást nem akar, mint az V-ik czikket, úgy a mint azt a redactio tartja, elfogadni.»

6. *Szováthy Zsigmond:* «beszédeiben semmi lázítás vagyinger lés nem volt, sőt azt mondá, hogy az V-ik articulus megállapításával fundáltatna meg az ország mindenrendű lakósai közt az egyetértés, békesség s ez által vevődne eleje az oly szomorú eseteknek, minők már érésünkre is történtek, mit ő, mint a békés útoni józan előhaladás kedvelője, óhajt.»

7. *Gerzon Ferencz:* «báró Wesselényi beszédében semmi lázítás nem volt, sem az ország Rendeit egymás ellen, sem a megyei Rendeket a királyi felség, a kormány és hazai alkotvány ellen nem ingerlette s nem lázasztotta; sőt inkább minden beszéde oda czélzott hogy az V-ik czikkely elfogadásával az ország lakósai közt az egyetértés és békesség s az adózó nép boldogsága megállapíttassék s a beszédében előhordott erősségeket annak elérhetésére intézte.«

Ezen tanúról azt állítja a felperes, hogy inkább az alperes ellen, mint mellette tanúskodik. Ezen tanúnak az alperes czélzatáróli val-

lomását épen most láttuk, látók feljebb, hogy a követelt phrasis nem mondására az alperes által bizonyított felség iránti mély hódolata s a kormány nevezetnek a felségtőli megkülönböztetésére nézve minő elhatározottan vallott az alperes mellett. Az alperes beszédének értelmét s czélzatát tárgyazó egész vallomása ez. »Beszédhez jutván báró Wesselényi Miklós úr, beszédének más tárgya semmi egyéb nem volt, mint az úrbéri birtok örökös megváltásáról szóló V-ik czikkely hasznos voltának magyarázása; a mi megtetszik abból, hogy erősségül hozá fel a jószág szabad rendelkezési joga ez általi fennmaradását, említé a hitel emelkedését s ebből folyó pénzszerezhetés könnyű módját, a jószágok becsáruk szerfeletti emelkedését, s több ehhez hasonló erősségeket; mely beszéde báró Wesselényi Miklós úrnak közkedvetlenséget nem okozott, mert »éljen« kiáltással fogadtatott.»

«Báró Wesselényi Miklós úr a királyi felség szent személye és a király méltóság ellen egy sértő szót sem szólott, hanem csak azt adta elő beszédben, hogy az adózó nép micsoda várakozásban van a közelebb múlt országgyűlésre s mennyi sok jót s könnyebbséget vár attól, s ha most reményétől megfosztatik, könnyen bosszús érzésre gyúladhat; előadta az adózó nép szomorú helyheztetését, melytől a kormány, a nemesség vagy földes urak, az olygarchák és a papság egyiránt veszik jövedelmöket. Példában tükröztet é, hogy a rendetlen kormány vagy ministerium által más országokban minő kedvetlen következések lettek. Ezen beszédre szólalt fel Uray Bálint másod alispán úr báró Wesselényi Miklós urat a felség és kormány iránti tiszteletlenséggel vádolván melyre báró Wesselényi Miklós úr így felelt: jobbágyi hódoló tisztelettel tisztelem én koronás királyomat, s megmagyarázta, hogy a kormány alatt nem a felség szentséges személyét, hanem az igazgató dicasteriumokat érti, mely magyarázat után Uray Bálint másod alispán úr is báró Wesselényi Miklós úr ellen többet nem szólott.»

Lehet-é ebben undorító rosz akarat nélkül s józan észszel magyarázni olyat, mi alperes ellen s nem mellette szólana?

8. *Kovács Bencze:* «a 5-ik ponti feleletemből világosan kitetszik, hogy a báró beszédei sem nem lázasztták a Rendeket akár a kormány, akár felség ellen, sem pedig kedvetlen benyomást nem tettek, mert a hangos «éljen» ezést, mely minden beszédeit követte, kedvetlen benyomásnak vagy lázadásnak épen nem keresztelhetem. És csupán a 2-ik alispán volt az, ki némileg indulatosan felelgetett a báró beszédjeire s mint már feljebb is említém, a báró az örökös megválthatás által a nemzeti közegyetértést akará megállapítani s a történhető veszélyeket eltávoztatni.»

9. tanú *Domahidy Gedeon:* «báró Wesselényi szavaiban nem hogy lázítást hallottam vagy észrevettem volna, sőt minden szava

s legelevenebb festései is előttem egyenesen oda czélzottak, hogy az V-ik úrbéri czikkelyben az örök eladás vagy megváltás megállapítása által az ország lakósai között az egyetértés és békesség állandóul megerősödhetik s minden támadható békétlenség vagy lázadás eltávoztathatik s hogy ő ezt mennyire szíve mélyéből óhajtaná eszközöltetni, világos szóval jelenti.»

29-ik szám alatt *Darvay Ferencz:* «egész beszédében nem hogy valakit lázadásra, erőszakos tettre vagy a kormánynak való ellentállásra ingerelt volna báró Wesselényi Miklós, sőt minden irányzata beszédének az volt, hogy a közbéke, szeretet és csendesség minden időre biztos alapra állíttassék.»

30-ik szám alatt *Ternyey János:* «valamint máskor, úgy ez alkalommal is senkit semminemű lázadásra vagy ellentállásra nem késztetett, nem is ingerelt.»

78-ik szám alatt *Szuhányi László:* «nemcsak hogy senkit és senki ellen nem ingerelt, sőt beszédének félre nem érthető egyedüli czélzata a közbéke s csendességnek fenntartása s az általa hasznosnak elismért V-ik t. czikk létesítése által leendő biztosítása volt.»

79-ik *Szathmáry József:* «semmit, mivel az ország különböző Rendei egymás ellen ingerelhetődtek vagy lázítódhattak volna, nem mondott; hanem inkább a kérdésben forgott V-ik t. czikk pártolásával oda czélzott, hogy azon, meggyőződése szerént jótékony közboldogságot, nyugalmat előmozdító törvény létesítésével minden lehető nyugtalanságnak, békétlenségnek, bizodalmatlanságnak magva is tökéletesen irtassék ki.»

80-ik szám alatt *Dózsa Péter:* «egész beszéde tisztelettel s hívséggel lévén foglalva, az senkit nem ingerelt; a tárgy érdemében tiszta, félre nem érthető czélzata egyedül csak az volt, hogy a béke s az adózók nyugodt helyzete az V-ik czikk foganatosításával eszközöltessenek.»

Itt látánk tehát 64 tanút s azok között 14 felperesi tanút, kiknek elhatározott vallomásaikból napfényi világosságban áll, miszerint alperes nem lázított, törvény és csak törvény létesítésén igyekezett, közcsend és béke fentartása megállapításáért tette figyelmeztetését s következőleg lázító czélzata nem volt s nem lehetett.

Nemcsak ily számos s minden kifogástól ment egyes személyek bizonyítanak e részben alperes mellett, hanem bizonyít azon megyének mindenkori jegyzőkönyve, mind későbbi határozata, mind irományai.

Ezeket a kir. fiscus (könnyen ki lehet találni mi okból) előadni vonakodott. Itt következnek tehát.

61-ik szám alatt a kérdéses közgyűlés jegyzőkönyve megyei rendelésből megyei pecsét alatt hitelesen kiadva, melyben semmi

királyi méltóságot lealacsonyító, semmi közcsendháborító, semmi status ellen lázító tettnek vagy beszédnek nyoma nem találtatik.

62., 63., 64., 65., 66. sz. a. Szathmár vármegyének azon végzései, minélfogva alperes ügyét az ország gyűlésein követeik által pártoltatni s a királyi felség eleibe felírás útján terjeszteni elhatározták a felírással együtt, mely egyenesen a tisztelt megyétől Ő királyi felségéhez felterjesztetett, mindegyik megyei engedelemnél fogva jegyzői aláírással meghitelesítve. Mindezek bizonyítják, hogy Szathmármegye alperesnek kérdéses beszédeiben bűnt nem talált, sőt a miattok indított vádat alaptalannak s igazságtalannak tartja.

Azon megyének pedig alperes magaviselete s beszédei felőli ítélete egyes személynek, sőt bármennyi egyes személynek is véleményökhöz nem hasonlítható, hanem azoknál sokkal fontosabb s egészen más természetű.

Törvényhatóság ugyanis törvény szerint van arra felhatalmazva, sőt lekötelezve, hogy a gyűlésein beszélőknek beszédeit megbírálja, sőt ha azoknak tartalma törvény által tiltott, büntetés alá vegye. Ily joggal egyes személyek nem birván, azoknak beszédek iránti ítéletök egyes véleménynek vétethetik; ellenben törvényhatóságnak azok iránti nézetök s határozatok hivatalos erővel biró ítélet.

Annyival inkább áll ez, mivel minden törvényhatóság természetes őrje a közcsendességnek, polgári alkotványnak s a trón sérthetetlenségének. És a mit így egy szint oly nagy fontosságú, mint tekintetű testület, melynek a törvényhozásban s törvénymagyarázásban alkotvány szerint oly lényeges része van, hibátlannak s vétkes czélzattól mentnek tart és ítél s miről ezen ítéletét többször s ért fontolás következésében ismételi: miként lehet azt részint egy hírmondás után koholt phrasis s nehány egymással ellenkező és hitelesség nélküli tanúvallomás, részint pedig csak általános reá fogás következésében királyi méltóság elleni vétség s lázítási czélzat vádjával illetni?

Mind a lázító czélzat, mind a többi hiú vádak ellen felhozott ily sok és fontos tanúvallomások s bizonyítványok befejezéséül itt van 67-ik szám alatt ugyanazon tisztelt megye közönségének hiteles pecsét alatti bizonyítványa. Ezek ennek bizonyító szavai:

«Ezen folyamodás (t. i. alperesé) közgyűlésünkön egész kiterjedésében felolvastatván, mindnyájan fájdalmasan emlékeztünk meg említett báró Wesselényi Miklós atyánkfiának sorsáról, ki az ország köztudománya szerint hűtelenségi vád alá vétetett oly beszédért, melyet 1834-ik évi deczember 9-ik napján tartott közgyűlésünk alkalmával az úrbéri telkek örökösen lehető megváltása felől nyilvános ülésünkben füleink hallatára mondott oly czéllal, hogy az érintett megváltásról szóló t. czikkely hasznos voltát megbizonyítsa s megyén-

ket arra birja, hogy e czikkely pártolását országgyűlési követünknek utasításul adja. E fájdalmat már évek óta hordván keblünkben, azt mind a múlt országgyűlés alatt követeink által, mind a királyi felség elébe egyenesen terjesztett felírásunkkal több ízben kijelentettük; annyival inkább, mert azon felül, hogy e tárgyban országos kérdés fekszik, magát említett báró Wesselényi Miklós atyánkfiát személyesen illetőleg is kétségen kívül tudva van előttünk, hogy fennérintett 1834. deczember 9-én tartott közgyűlésünkben többször nevezett atyánkfia nemcsak a királyi felség szent személyét nem sértette, nemcsak nem lázított, mint vádoltatik, sőt inkább félremagyarázhatlan nyilvános szavakkal kimagyarázta, hogy a királyi felség személyét sérthetetlennek hiszi, ismeri, hódolva tiszteli s távolról sem kívánta érdekelni s egyszersmind egész ülésünk alatt arra törekedett, hogy a fennérintett törvényczikkelyt, mint az ország lakósai közti csendesség és béke alapját, terjeszsze elő s azt eszközölje, hogy a törvényhozás csendes útján az ország nyugalma állandóvá tétessék. Egyébiránt is lehetetlen meg nem ismernünk, hogy többször nevezett báró Wesselényi Miklós atyánkfia több évek óta közgyűlésünkben gyakran megjelenvén s tanácskozásainkban tettleges részt vévén, magát mindenkor és kivétel nélkül koronás fejedelmünk, alkotványunk és törvényeink hívének lenni bebizonyította; mit ha nem tett vagy valaha ellenkezőleg nyilatkozott volna, mi királyunk és hazánk iránt tartozott hűségből ellene felkelni semmi esetben el nem fogtuk volna múlatni.»

«Mindezeknél fogva többször nevezett báró Wesselényi Miklós atyánkfiának folyamodása az igazsággal teljesen megegyező lévén, ezen nyilatkozásunkat megyei hiteles bizonyítvány formában kiadatni közmegegyezéssel elhatároztuk, a közigazság úgy hozván magával.»

E bizonyítvány oly népes közgyűlésnek legelső napján rendeltetett kiadatni, melyen a kir. fiscus tanúinak azon része legalább, mely résznek a közdolgokban valami befolyása van (mert a gencsi tudatlan emberek jelen voltak-é? azt alperes nem tudja) megjelent. Ott vala mind a két alispán, ott azon tisztviselő és táblabíró urak, kik a kir. fiscus részére hitet tettenek. Mégis az egész közgyűlésen, sem mikor a bizonyítvány megrendeltetett, sem mikor a jegyző által már elkészítve felolvastatott, egyetlen hang sem volt, mely ellenzést vagy legalább valami módosító észrevételt jelentett volna. Sőt az egybegyűlt rendeknek nem vala elég, hogy megegyezésöket helybenhagyó közfelkiáltással nyilvánították, hanem számosan sorban felállván, alperes ártatlanságáról s ügye igazságáról meggyőződésöket beszéd által kijelentették, mint azt az ide mellékelt, úgymint 50 sz. a. 1—5., ismét 51. sz. a. 1—8. összesen 13 tanúk felesleg is megerősítik.

Nem szükség ismételni, hogy ezen megyei hiteles irományok s különösen az utóbb említett bizonyítvány a felperesi tanúk vallomásait még akkor is, ha azok már önmagokban erőtlenek nem volnának, s még oly tárgyakra nézve is megsemmisítené s következőleg az azokon épült vádakat elenyésztetné, melyekről azok ellenkezőleg szólanak ; annyival inkább kell azon bizonyítványoknak a lázítási czélzat vádját semmivé tenni, melyekről sem terhelő tanú, sem adat nem létezik.

Lehet-é ezek után még valami tagadhatatlanabb, mint azon vádnak igazságtalansága, mely alperest lázítás vétkével akarja terhelni oly beszédekért, melyekről mind számos tanúk, mind magának Szathmármegyének közgyűlése világosan állítják, miként czélzatok az vala, hogy az örökös megváltásról szóló törvényjavallatot úgy ajánlják, mint az ország belső békéjének megalapítóját s azért ajánlják, hogy annak törvényes úton leendő elfogadásával minden történhető veszélyeknek, minden csendzavarásoknak eleje vétessék.

És lehet-é nagyobb képtelenség, mint törvénylétesítési szándékra törvény elleni törekvést fogni, béke fentartásáérti igyekezetet békezavarásnak nevezni s oly figyelmeztetést, mely lehető lázadás elkerülhetéséért tétetik, lázításnak mondani? Ki törvényes úton hozandó törvényt javall, ki a közcsend s jólét megállapítását teszi javaslata czéljáúl s indító okáúl, s végre ki lázadás veszélyeit vélvén lehetőnek, a mián aggódva, annak megelőzésére javal módot, arról minden jót és roszat lehet mondani, csak azt nem, hogy lázítni akar.

Ha valaki képzelt vagy valódi tűz oltására vizet hoz, arról helytelen félelmet, felesleges gondoskodást s több efélét lehet állítani, de azt, hogy vize által gyujtogat, valóban nem.

Felperes előtt alperes lázító, mert — úgymond — lázadásról szólt. Ez épen annyi, mintha a jámbor éjjeli őrt gyujtogatónak kiáltanák ki, mert gyuladástóli óvakodásra int.

És így nem visszaborzasztó méltatlanság-é, hogy a béke fentartásán igyekező s a lázadás megelőzésére intő alperes békezavarásról s lázításról vádoltatik, mert a hírhordás elmétlen és roszakaratú embereinek tetszett hosszú beszédekből egyetlen egy ferdített, értelméből kivetkeztetett periodust összefaragni?

Valóban nem közönséges mértékű rosz akarat kellett hozzá, hogy ily megvetésre méltó mondán s ily magokban már erőtlen tanúvallomások mellett valaki ellen komoly vád emeltessék. E rosz akarat mértékét még sokasítja azon feljebb is érintett körülmény, miszerint közcsendháborítás és status elleni lázítás vétke egyetlen egy, már úgy is, a mint a hírhordás után áll, lázításra teljesen czéliránytalan periodus elmondása miatt követeltetik.

Mivel ezen periodus (mint a feladás alapjául s a kérdő pontok

anyagául szolgáló levélben s a többször említett 6 tanú vallomásában fekszik) oly logicátlan s értelem nélkül szűkölködő, hogy a felperes kir. fiscus kénytelen vala azt más tanúknak egymás közt különböző nyilatkozásaikból magyarázgatni, egészítgetni s így bizonyos mondásokat előállíttatni, mikről óhajtja, hogy azok alperes által mondottak légyenek. S mivel mindezen előállított mondásokból is közcsendháborítás és status elleni lázítás teljességgel nem jött ki, ezt maga a kir. fiscus is annyira érzi, hogy puszta állításait valami dologgal, valami elkövetett tettel támogatni akarván, alperesnek azt teszi bűnül, miképen ez a kérdéses gyűlésre feltett czélból utazott.

Szomorú tekintet, midőn látnunk kell, miképen békés polgárok nemcsak üldöztetnek, de üldöztetésökre oly okok adatnak, melyeknek semmit érő voltok az együgyűek előtt is észrevehető. Ez azt teszi, hogy az üldözés játékként gyakoroltatik, hogy okokra nem is igen van szükség s a zsákmányul kitűzött boldogtalan minden fejtörés nélkül elejthető, vagy nem tudja-e felperes kir. fiscus, hogy a megyei közgyűlések határnapja s nevezetesebb tárgyai jó előre közönségesen tudva szoktak lenni? Nem tudja-é, hogy a táblabírák és tisztviselők legnagyobb száma a gyűléshelytől távol lakván, oda minden gyűlés alkalmával utazni kénytelenek? Nem tudja-é, hogy alperes mint szathmármegyei birtokos és táblabíró, ezen megye közgyűlésein számos évek óta és igen sűrűn meg szokott jelenni s következőleg 1834-iki deczember 9-én történt megjelenésével semmi újat nem tett? Mi körülményben fekszik tehát a lázítás? Vagy inkább van-é itt valami legkisebb körülmény is, miben lázítás fekhetnék? Mert imé az egész dolog s alperesnek egész tette csak ez : alperes óhajtotta, bár Szathmármegye az örökös megváltásról szóló törvényjavallatot elfogadná ; s ez óhajtása lehető teljesedése végett közgyűlésen, még pedig oly közgyűlésen, melynek fő tárgya épen e törvényjavallat vala, tartott beszédeket, beszédei közben a kir. felség iránti hódoló tiszteletét, az alkotványhoz és törvényhez viseltető hűségét s az országos csend és béke fentartására czélzó törekedését világos szavakkal kijelentette ; mindezekért felperes kir. fiscus által fej- és jószág vesztésére kerestetik.

Ezek szerint azon lázító czélzat felől, melylyel az alperes oly méltatlanul vádoltatott, tisztán bemutatván azt, hogy minden ebbeli tárgy nem egyéb rosz akarat szülte hiú ráfogásnál ; hátra van szólani azon vádról is, mely alperest éles fájdalommal tölti el s mi szerint felperes ama követelt phrasisból következtetve s azzal egybekötve, alperesnek ama közgyűlést megelőző s azt követő életének folytát vétkes törekvések szennyével akarja bemocskolni.

Ha czélzatot nem lehet tettek nélkül következtetni s annyival kevésbé elítélni, úgy törekvést még inkább nem. Törekedés már maga

cselekvést teszen, hol tehát cselekvés nincs, ott törekedés sem létezik. Lássuk már, minő cselekvése alperesnek az, mihez felperes ily vádat kapcsolhatna.

Egy polgár élte részint köz, részint magános; hivatalon kívüli közélet közgyűléseken foly.

Alperes közgyűléseken, hol és mikor körülményei engedték, meg szokott jelenni. Ezt kötelességének ismerte. Bár híven teljesítené minden magyar ezen hazafi kötelességét.

Magyar- és Erdélyországban 3 országgyűlésen s 11 törvényhatóság közgyűlésein volt szerencséje megjelenni s azokban részt venni.

A felperes őt mint Magyarország polgárát pörli s reá csak magyarországi közélete tartozhatik. Ennek két országgyűlésére nézve az országszertei köztudat s közvéleményen kívül a nagyméltóságú főrendek táblája tagjait hívja bizonyságul s bátor azon nagyméltóságú tábla hódolva tisztelt elnökére hivatkozni és hivatkozik tisztelt bírái közül azokra, kik hasonlólag gyakran voltak beszédeinek s nagyobbára helyben hagyó tanúi, nem mindenkor felség s haza iránti hívségét s buzgóságát bizonyította-e? Nem törvények oltalmára s nem törvényeken ejtett sérelmek ellen szólalt-e fel minden időben? Engedte-e magát ezen hazafi kötelessége teljesítésétől akár ország színe előtt tett fenyegetés, akár szép szavak által valaha elmozdíttatni? Midőn pedig a kormány czélzatát a haza boldogságára intézettnek el tudta ismerni, mint p. o. az úrbéri tárgy előleges felvételekor, nem buzgón s nem sükerrel vívott-e mellette, nem gondolván a sokaságnak helyben nem hagyásával?

E hazában csak két törvényhatóság közgyűlésein lehetett szerencsés megfordulni s a közdologban részt venni; ezek közül Szathmár vármegyének bizonyságlevelét feljebb már láttunk, itt van Bihar vármegyének 68-ik sz. alatti nem kevésbé elhatározott hiteles bizonyítványa.

Erdélyi polgári élete nem tartozik ugyan a felperesre, mindazáltal ide csatolja nemes *Alsó Fejér, Kolozs, Doboka* vármegyéknek, *Kővár* vidékének s *Udvarhely* és *Marosszékeknek* 69., 70., 71., 72., 73., és 74-ik szám alatti bizonyítványait, a más 3 törvényhatóság közül, hol hasonlólag volt szerencséje közgyűlésekben részt venni, egyben nem lévén mostan közgyűlés, kérelme még be nem adathatott, két törvényhatóságban pedig a Rendek kívánsága és sürgetése ellenére az elnökök kérelmét tanácskozás alá venni nem engedték. Két törvényhatóság tisztelte meg az alperest, az 1834-iki országgyűlésre követté választván. Hogy azon törvényhatóság, melynek választását mint előbb történtet elfogadván, azon országgyűlésen képviselője volt, t. i. nemes Udvarhelyszéke kötelességébeni eljárásaival meg volt elégedve,

annak elegendő bizonysága, miszerint a közelébb mult országgyűlésre is közakarattal követnek megválasztották.

Erdélyben alperes hivatalt is folytatott, nem olyat ugyan, mely fényes czímmel vagy gazdag fizetéssel lenne egybekötve, de olyat, mely fontos és nagy hatású, két tudományos nevelő intézetnek (collegiumnak) volt ugyanis igazgatója.* Egyikről lemondott, másikat most is folytatja. Hogy ezen hivatalos körben minő törekedést bizonyított, azt tett lépéséből megláthatni.

De ezek is részint magános életét s cselekvéseit illetik, melyeknek keblét nyugtató becse nagyobb, mondhatni szentebb előtte, hogy sem azt azoknak elbeszélése s felhordása által profanálni akarná.

Ily magános életbeli tetteiről alperes egy szót is említeni nem akar, de gondolkodása módját, polgári nézeteit s egész irányát ismerik mindazok, kikben a haza s polgári alkotvány szeretete által lelki rokonokat talált. Ezen férfiak közül többen ülnek tisztelt bírái közt. Azokból jelesen egyet és ezen magos ítélőszék tisztelt elnökét szólítja alperes Isten s világ előtt tanúknak fel, őket, kiknek alkotmányos nézeteik s buzgó hazafi érzetök fejtette ki alperesben részint s erősitette meg mindazt, miket polgári vallomása s törekvése tárgyává tett s miket e jelen védelemben is nyilvánított, igenis azon tisztelt urak, kik előtt semmi polgári titka nem volt, leginkább tudhatják, hogy alperes keblében alkotvány s törvény elleni törekvésnek soha egy szikrája sem létezett s létre nem hozattathatott.

Hogy más hitt barátinak legbizodalmasabb körében is, egész éltében minő törekvéseket bizonyított s minő nézeteket fejtett ki, azt mutatják 55., 56., 57., 58. és 59-dik szám alatti bizonyítványok.

Mit felperes ezen bizonyítványokra nézve megjegyzésül előad, azt alperes feleletre nem méltatja. Sértené önmagát és sértené e bizonyítványok adóit, ha a felperes silány és sértő észrevételei czáfolásába ereszkednék. Egyedül azt jegyzi meg, miszerint valóban sajnálja felperest, ha képzete nincs a barátság azon viszonyáról s a meghitt társalkodás azon éldeletéről, melyben és midőn a szívnek s léleknek legrejtettebb redői is a bizodalom s egyenlő érzés melegére kisímulnak s tárva áll a kebel s oly nyíltan, mint a felhőtlen ég.

Nem létezvén cselekvés, mi alperes ellen szólna s talán kevés, mi mellette ne bizonyítana, a felperes legfeljebb azokat, miket közgyűléseken kívül beszélt vagy a miket írt, akarhatná ellene adatul használni. Ámbár ilyesmi — kivévén, ha létező törekvésnek kivallását foglalná magában — fontosság nélkül volna. Igen, de a kir. fiscus

* Wesselényi a zilahi kollégiumnak 1828-tól, a nagyenyedi kollégiumnak pedig 1834-től kezdve elöljárója, főgondnoka volt, utóbbi állásáról azonban éppen az ellene folyamatba lett hűtlenségi perek miatt csakhamar lemondott.

semmi beszédére vagy beszélgetésére alperesnek nem hivatkozik, semmi helytelent vagy törvény ellenit, mit írt volna, előmutatni nem tud. Ugyan miből akarja tehát törekvését, még pedig vétkes és országot felháborító törekvését következtetni? s mi által bizonyítani? Hogy a felperesi igazságtalanúl terhelő vádak hiúsága e részben is annál világosabban kitessék: szükséges a dolgot egy kevéssé terjedelmesebben előadni.

Felperes kir. fiscus sem elégszik meg, hogy alperest a sokszor említett közgyűlésen tartott beszédeiért oly méltatlanul vádolja, hanem még tovább megy s alperest titkos társaságokkali összeköttetéssel akarja terhelni.

Fájdalom! e titkos társaságokról s azok által czélba vett rendfelforgatásról, országháborításról, revolutióról s a jó ég tudja, még mi mindenről való képzelődés egy időtől fogva erőt látszik venni s épen azon osztály közt, mely a királyi székhez közel áll s mely osztálynak annál fogva módja van ezen képzelődés, ezen álom miatt ártatlanul gyanúba vett embereket üldözni. Nem alperesnek ügye, hanem az ország ügye kívánja, hogy a szerencsétlenségszülő képzelődés hiú voltát törekedjék kivilágosítani s ez alkalommal a felperes kir. fiscus okainak felforgatása által.

Itt sem azért tehát, mintha a jelen pör körülményei között védelmezni törvényes kötelességének ismerné s nem azért, mintha ez iránti maga mentsége azon pörbeli védelmének valódi velejére s a kir. fiscus vádainak megsemmisítésére múlhatatlanul szükséges lenne; mert hiszen azon vád s ezen per eredeti s egyedüli alapja ama koholt periodussal már tökéletesen meg van semmisítve; hanem csak azon okból, hogy a nemzet ezer meg ezer egyes polgárai halálos üldözés veszélyével fenyegető ama csalóka képzelődést a lehetségig elszéleszsze, következő megjegyzéseket terjeszt elő.

Ok nélkül széles e világon semmi sem történik. Okok hozzák elő egyes emberek véleményeiket s tetteiket és okok következésében fejlenek ki mindazok, a mik egész nemzet polgári életét, egész nemzet cselekvési s gondolkozási formáit így vagy amúgy meghatározzák.

Alkotmány nélkül élő nemzeteknek nyilvános polgári életök nincs, ők közönségesen egymás közt egymás és az egész haza dolgairól nem értekezhetnek, polgári bajaikat, közsérelmeiket nyilvános helyeken ki nem önthetik; a kormányzás tetteinek vagy magános vagy egyetemes érdekeikkel összeütközése miatt törvény által elejökbe szabott úton orvoslást nem kereshetnek. Ily nemzeteket maga jekvésök természete már oda vezeti, hogy elzárkózzanak s hogy ha keblökben bajaikat egymással közölni akarnák is, azt csak kevés megbízottakkal s csak rejtett helyeken s alattomos öszvejöveteleken merészeljék tenni. Ily nemzetek közt, ha titkos társaságok, ha alat-

tomos szövetkezések vagynak, az igen megfogható. Nekik természetesen ez az egyetlen mód, melylyel élhetnek.

Alkotványos népeknél egészen fordítva van a dolog; ott mind a statust, mind a magánosokat érdeklő esetekre nézve nyilvános összejövetelek, nyilvános tanácskozások és határozatok vannak szokásban. Az angol parlament nyilván ül és vitáz, az angol választó gyűlések nyilván tartatnak, nyilván még az utczai jövetelek, a lakomák is. Ezen nyilvánosság annyira természete azon népnek, hogy kereskedési, gazdasági, tudományos s akármely más egyesületek is lehető legnagyobb nyilvánosság alatt léteznek.

Vegyük a magyar nemzetet. Itt is van országgyűlés, vagynak nyilvános választások, vagynak mindég és mindenütt közgyűlések, kis gyűlések, melyeken minden megjelenhet, nézeteit a statust és magánosokat illető dolgokról előadni mindennek alkalma van. Még eddig mind a törvényhatóságoknál különösen, mind az országgyűléseknek közönségesen a kormány cselekvései által történt sérelmeiket legnagyobb nyilvánossággal vitázat tárgyává tenni s miattok nyilván panaszkodni s előterjesztéseket a felséghez egyenesen intézni, tagadhatatlan szabadságunk volt. Igen természetesen következett tehát, hogy az a magyar, ki a nyilvánosság ezen mindenfelől körülvevő formái között fogantatott, neveltetett, és él, már ez által alkalmatlanná lesz minden titok keresésre, alattomos szövetkezésekre hajlandóságot nem ismér s annálfogva keblében nem is táplálhat, hanem öntudattal lép az útra, melyet körülményei alkotványilag elébe szabtak, a nyilvánosság útjára.

Midőn még a municipialis rendszer nem volt ennyire kifejtve s a kisebb birtokú nemesség gyermekei az iskolai nevelésben oly sűrűn nem vehettek részt és annálfogva a közdolgokra befolyással csak a nagy uradalmakkal s várakkal biró kevés számú dynasták valának: akkor még titkos szövetkezések és épen azon dynasták közt lehettek. Mert a kevés számból álló hatalmas aristocratia szereti magát mint elkülönített kaszt homályba burkolni s homály a titkos társaságnak elementuma. Most, midőn a kis birtokú, sőt a birtoktalan nemesség is ezrenként vesz a gyűléseken részt, most, midőn a várakkal biró aristocratia *Rákóczyban* végromlásra jutott s az előtti megszokott küzdését a monarchiai hatalom ellen udvari köpönyeggel kénytelen váltá fel, most egy egész század óta ama régi sötét kaszttól egészen különböző, általánosan másképen nevelt, más véleményekben és szokásokban született nemesség tölti be a megyei gyűléseket. Vagyis tulajdonkép e mostani megyei élet, e nyilvánosság egyedül azóta fejlett ki.

Minden titkos szövetkezés, minden monarchia ellen törekedő pártszellem, minden tettre törekedő, de homályban koholt lázadási

terv, mely valaha a magyar nemzet történeteiben megrázó befolyással feltűnt, ama nagy hatalmú, külön kasztba zárkozott aristocratia kebelében vett származást. A szegényebb sorsú, de hasonlatlanul számosabb nemesség régibb korban ama hatalmasoktól eszközként használtatott; most pedig a hatalmasoknak büszke maradékaitól, kik magokat többnyire a fővárosba vonván, a falusi nemest megvetik, egészen elszigetelve él.

Méltó volna megkérdezni: tulajdonképen a nemzet melyik osztályát képzelik titkos társaságra hajlandónak? A régi pártosok, a régi zendítők maradékait vagy javaiknak mostani nagy birtokosait? Erre a kir. fiscus nehezen felelne igennel. A kis nemességet? de hiszen az az, mely az országos alkotvány természeténél fogva már másképen született s másképen él. A városi polgárságot talán? vagy épen az adózó népet? A városokra nézve nincs semmi jelenség, mi szerint józan okossággal valami ilyet mondhatnánk. Az adózó nép más jelenségeket nem adott, mint a milyen a Hora-világ s a cholerai dúlongások valának. Senki sem fog kételkedni, hogy a felperes kir. fiscus által említésbe tett titkos társaság nem az ilyeket czélozza.

A kir. fiscus minden felhozott adataiból nyilván van, hogy kis nemességet, hogy megyei nemességet vesz gyanúba. De mit képzel a kir. fiscus, mi lehet a titkos társaságok czélja s következményei? Igen, úgy fog mondani: Revolutio! De ismét mit képzel a kir. fiscus: ki fog revolutioban legbizonyosabban veszteni? Természetesen az, kinek javai vagynak, kinek birtoka van. És a megyei nemességnek birtoka van, jövedelmét évenként a mezőből szedi; azonkívül falun lakik, katonaság és kőfalak által nem védve s hiszi-é a kir. fiscus, hogy nekik nincs elegendő eszök felgondolni, hogy javaikat, élelmöket s magok s gyermekeik életét ostoba könnyelműséggel bizonyos veszélyre kitenni oly tett, mely csak keserű következéseket hozhat? Bizony épen ily következetesen lehetne állítani, hogy a kereskedő titkos szövetségekbe áll azért, hogy saját raktárát felgyújtassa.

Meg kell azt is gondolnunk, hogy a megyei nemesség száma kicsinyebb, mintsem józan észszel (ha az elébb érintett oldalt nem tekintjük is) revolutiókról álmodozzék s nemcsak kicsiny száma, de egészen fegyvertelen s katonai szellem nélküli. Hogy pedig sem a katonasággal, sem az adózó néppel e részben érintkezési pontjai nincsenek, sőt moralis possibilitással nem is lehetnek, ezt csak olyan fogná tagadni, ki országunk egész állásával tökéletes ismeretlenségben van.

Világos ezekből, hogy minő képtelenség hazánkban, hol a forrongásnak minden feltételei hiányoznak, hol sem elegendő pénz, sem katonai talentumok, sem egyesíthető néptömeg nem létezik, hol oly különböző érdekek annyiféle nemzetség, nyelv, vallás oly szám-

talan részeket alkot s minden pontosulást gátol, revolutióra való öszveköttetést s egyesülést képzelni.

Világos továbbá, hogy a képtelenségek legnagyobb foka e hazában épen a nemesség, még pedig a magyar nemességről revolutiói törekvést s kitörést tenni fel s még attól félni is, a magyar nemességről, mely minden osztályok közül legkisebb számú, mely a többi osztályoknak tőle részint különböző, részint ellenséges érdekei közt egy hatalmas hadsereg mellett áll tehetetlensége, parányisága.

Valamint minden elfogulatlan s józanon gondolkozónak látni kell az ily forrongásróli képzetek balgatagságát, úgy az iránt sem lehet senki is kétségben, ki hazánkat ismeri, miszerint nem a nemesség közt s nem is hazánk lakósainak valamelyik osztályához kötve és épen nem a magyar nemzet kebelében, hanem annak érdekével merőben ellenkezőleg s attól egészen különböző irány és érdek igenis létezik, mely komoly aggodalomra nemcsak okot ád, sőt arra kényszerít. A magyarétól különböző származás, nyelv és vallás hazánk lakósainak nagy részét köti egymáshoz s köti és kapcsolja ezen milliomokból állókat több más országokban milliomokkal együtt ama colossushoz, melynek iránya s hatalma nemzetek alkotványos létét szintoly veszélylyel fenyegeti, mint alkotványos trónokat.

Ezen nemzetiség, nyelv s vallásbeli érdekek nagy szövetsége az, melynek borzasztó vulkánján áll kétes jövendőnk. Innen eredhető gyújtó szikra könnyen lobbanthat lángot, mely nemzeti létünket, alkotmányunkat s az arra épült trónt emésztené.

Bár a kir. fiscusnak is a helyett, hogy békés magyar polgárokat üldöz, erre lenne figyelme függesztve ! Bár gondolná meg ő is, hogy ezen minket százszorosan s óriásilag körül karoló veszély ellen csak a magyar nemzetiség terjesztése s öregbítése tétethető mentő súly gyanánt, és hogy ezen veszélytől csak az védhet, ha az alkotványos trón oltalmára, a magyar nemzetiség s polgári alkotvány tétetik azon központtá, melyben minden különböző érdekek s viszonyok egyesíttetnek.

De a kir. fiscus is a vulkán szélén csendesen alszik s álmában a polgári alkotvány legigazabb barátait s a trón legbuzgóbb híveit ellenségeknek tekinti s titkos szövetségek s veszélyes társaságok rémképével gyötri magát.

Azonban úgy látszik, hogy a kir. fiscus, midőn e jelen perben titkos társaságokról szól, nem valami nagy terjedelmű szövetkezést gondol; mondja ugyan, hogy azon társaságoknak czélja a fennálló rendet, a törvényes alkotványt felforgatni s több efféle s e mellé alkalmasint azt is oda gondolta, hogy ezt természetesen nem az egész nemesség, (mert egy egész testület hogyan öldökölje meg magát), hanem csak néhány gonosz lelkű öszveszövetkezettek akarják. Leg-

fölebb tehát valami propaganda, mert a titkos társaságokkal álmodni szeretők ezt a római egyház körében oly tiszteletes értelmű szót szeretik mintegy megszentségteleníteni s a pártütő szellem titkos hívei körébe általplántálni.

Hanem itt mindenek előtt meg kell jegyezni, miképen a kir. fiscus igen csodálatos, noha dolgát nagyon könnyítő cselekvési módot követ. Vádolja ugyanis alperest, hogy titkos szövetség tagja; sőt vádolja azon férfiakat is, *kiknek Kossuthhoz írt leveleiket mult év májusában tett replicája mellé csatolta,** s a helyett, hogy azt megbizonyítaná, hogy valami ilyen szövetség valósággal létezik, a helyett, hogy ennek megbizonyítását csak szükségesnek is tartaná, egyenesen mint kétségkívüli dolgot felteszi, miképen a titkos társaság valósággal létezik s csupán csak azt akarja megmutatni, hogy azon előre feltett titkos társaságnak ez, meg ez, meg ez tagja. De mit mondana maga a kir. fiscus azon megyei tiszti ügyészről, ki valamely soha nem létezett gyilkolási szándékot minden legkisebb próba nélkül, sőt bizonyítás után nem is járva, magában mint valóságost föltenne s azután az embereket rendre vád alá vonná, hogy ezen soha gondolatban sem volt gyilkolási tervnek részesei valának: pedig királyi fiscus nem épen azt cselekszi-é?

Hol vannak azon titkos társaság létét bizonyító adatok? Bármint vizsgáljuk a felperesi okleveleket, közöttük nem találunk egyebet, mint olyan dolgokat, melyekkel, a mint látszik, annak kellene bizonyítva lenni, hogy alperes a pozsonyi ifjak casinójával és Kossuth Lajossal öszveköttetésben volt.

Az ifjak casinója mi volt? azt alperes nem tudja. A *K)* alatt ezen perhez csatolt ítéletekből csak azt látja, hogy azon casinó a t. kir. tábla által veszedelmesnek tartatott. Egyébiránt az ifjak ellen lefolyt per irományai titkok fátyola alatt tartatván, azokból semmi ismeretet magának nem meríthetett.

Alperesnek ezen casinóval állított összeköttetését nem tárgyazza más oklevél a *H)*, *HH)* és *KK)* alattiaknál *A—H)* alatt bizonyos *Jeszenszky Ferencz* vallja, hogy az ifjúság alpereshez levelet írt s alperes erre válaszolt, mely válasz a *KK)* alatt közöltetik. A *HH)* alatt pedig *Lovassy Lászlónak* bizonyos levele áll pozsonyi társaihoz, melyben írja, hogy a *W. M.*-hoz küldött emléklevelet a bihari casinónak beadta.

* Kossuth elfogatása után néhány órával Otvös kir. fiscus házkutatást tartott Kossuth pesti lakásán — és ott Kossuth naplóján kívül még a következő leveleket foglalta le: Báró Wesselényi Miklóstól 3 levelet; Deák Ferencztől 6 levelet; Szemere Bertalantól 6 levelet; Kölcsey Ferencztől, Lovassy Lászlótól, Ujházy Lászlótól és Illésy Jánostól 1—1 levelet.

Itt legelőször is azt kellene tudni, mi volt tehát az emléklevélben? mert ha abban semmi kárhozatos nem vala, nem lehet elgondolni, mi vádat lehessen rajta alapítani? A *HH)* alatti levél írója azt jelenti, hogy ő az emléklevelet a bihari casinónak beadta. Közönségesen tudva van, a bihari casinó nyilvános társalkodási intézet, milyen az országban nagy számmal és köztudomány szerint létezik. A mi ily nyilvános és számos mindenféle véleményű emberektől gyakorlott intézetnek beadatott, az nem titok, abban titok nem lehet.

De az emléklevélre adott s *KK)* alatt beperelt válasz legnagyobb bizonysága, miképen azon emléklevélben semmi veszélyes nem találtatott; a *KK)* alatti válaszában ugyanis egy szó sincs, mely távolról is valami aggodalomra gerjesztő magyarázatot megszenvedne. Mert abból akarni vétket csinálni, hogy azon válaszban az ifjak a magok kinyilatkoztatott érzéseinek megtartására kéretnek s intetnek, általánosan véve erőltetett dolog, a tárgyat pedig fontolva képtelenség.

Igaz, alperes inti a hozzá, mint hív polgárhoz író s polgári kötelességekhez buzgóságot, iránta pedig szíves hajlandóságot nyilatkoztató ifjakat arra, hogy ezen érzésökben megmaradjanak, mely érzés felől azon levélben magát így fejezi ki: «azon mennyei ösztön, mely nemes érzést jónak, nagynak és szépnek áldozni késztet, dagasztja — hála nemzetünk védangyalának — keblöket». Kéri, hogy tartsák meg azt keblökben «akkor is, midőn a régi tüzet heves vér nem táplálja, akkor is, midőn most még nem ismert kísértetei a szikkadt önségnek fogják lépéseiket ólálva kísérni s úgy is, ha fénytelen kell az élet virágának hervadni, gyümölcseinek elhullani». Oly ifjaktól, kik haza s polgári alkotvány iránti buzgó hívséget nyilatkoztatnak, azt mondani s írni, hogy jó, nagy és szép iránti érzés dagasztja keblöket, igen természetes; őket arra inteni, hogy a haza s polgári alkotvány iránti hívségök s buzgóságuk ne legyen csak ifjúi hév szülte fellobbanás, kétségen kívül helyes, és arra inteni, miszerint polgári kötelességök s az iránti buzgóságok mellett az élet minden viszontagságain keresztül megmaradjanak, ez is bizonynyal üdvösséges s nálunk, hol annyi elhidegedett s megváltozott keblet láthatni, szükséges intés. Ily nyilatkozást s ily intést csak hazánknak s polgári alkotványunknak elhatározott ellensége nevezhetne bűnnek.

A *H)* alatti tanúnak azon állítása, hogy a kérdéses emléklevélben az aláírók alperest mindenben pártolni ígérék magokat; egy az, hogy magában állván, próbát nem tehet; más az, hogy ha tehetne is próbát, felmaradna a kérdés, miben ígérék pártolásokat? mert ezer meg ezer dolog van, miben valakit botránkozás nélkül lehet pártolni.

Oly levélben pedig, melyben (mint az idézett válaszból is kitetszik) alkotmány iránt buzgóság s polgári kötelességekhezi hívség fejeztetik ki, s úgy fejeztetik ki, mint az írók érzeteinek tárgya és

czélja, pártolásnak igérése is ugyanezen érzésekkel s nézetekkel egybehangzó tárgyakra nézve képzelhető.

Igen kitűnő dolog, hogy mivel a kir. fiscus a *KK)* alatti levelet alperesnek bűnül tulajdonítani csakugyan nem képes, ezen levelet csak mellesleg említi s erővel csak abból akar alperesnek vétket csinálni, mert hozzá egy emlékirat küldetett s oly emlékirat, minek tartalma nem tudatik.

De ily körülmény közt mi okon lehet alperesnek a hozzá küldött emléklevélből vétket csinálni? Mi okon lehetne vétket csinálni még akkor is, ha a levél írói veszedelmes emberek lettek volna? Egy Catilina írhat a leghívebb polgárnak is levelet s e polgár arra válaszolhat: de ha sem a levélből, sem a válaszból ki nem tetszik az, hogy ez amannak kárhozatos intézeteiből legkisebbet is tudna, akkor ennek ártatlanságát csak elhatározott rosz akarat támadhatja meg.

Azon emlékirat pedig számos és mind oly ifjak által volt aláírva, kik közül alperes egyről sem tudott, sőt nem is hallott legkisebb roszat is.

Ha felperes kir. fiscus ezen próbákat csak arra akarná használni, hogy kitessék, miképen alperes azzal a veszedelmesnek állított casinóval csakugyan egybeköttetésben vala, még ezen szándékában sem érhet teljesedést. A pozsonyi ifjak casinója ugyanis nem létezett, midőn az akkor Erdélyben lévő alperesnek több magyar ifjak Pozsonyban nehány sorokból álló emlékírást készítettek azon ismeretes példa szerint t. i., melyet a megyei követek több esetekben már ezelőtt követtek, Ragályi, Benyovszky s más urakhoz barátság jeléül emlékiratokat küldözvén. Hogy ezen emlékirat készítése az ifjak casinójának kezdetét megelőzte s következőleg nem attól eredett: ellenmondhatatlanúl bizonyítja 31. szám alatt hét, 35. sz. alatti, 34-ik sz. alatti harmadik, 36. szám alatti három, 33-ik sz. alatt három, 37. sz. alatt öt, 38, 39, 40, 41. számok alatt összesen 24 meghitelesítettnek elfogadott tanú. Alperes e szerint (ki 1833-iki május elejétől kezdve, mikor még a casinó nem kezdődött, 1835-ki márcziusig, mikor már régen megszűnt, Pozsonyban meg sem jelent) a nevezett casinótól semmi névvel nevezendő irományt nem vőn.

Miután ez bizonyítva van, mi bizonysága van egyéb felperes kir. fiscusnak, miből azon casinóval összeköttetést csak sejdíteni is lehetne? Az *F)* és *G)* alatti töredékvallomásokból egyedül az tetszik ki, hogy némely ifjak alperesnél tisztelkedtek, neki saját arczképével kedveskedtek, mely alkalommal *Lovassy László* bizonyos beszédet is mondott, oly beszédet, miről a *G)* alatt valló azt mondja, hogy mondására senki által megbízva nem vala. Ily tisztelkedések egy az, hogy nem titokban szoktak történni s másoknak is tétettek; más az, hogy tisztelkedők előtt ajtót zárni a becsület tiltja, s bizonyosan fel-

Kolosvárt Martz 14ⁱⁿ 834

Kedves Barátom

Ezen VMegye Követeket küld a Kolosvári Kurs-hagyó iránti Felirás felvitelére, 's az esetnek szóval is leendő előterjeszté-sere. Ez igen illő, de hasznos is, mert haszinte valahogy a' Flg nem is bocsátaná a' felmenőket mint Követséget maga elibe, még is privát Audientián őtet, 's azonkivül másokat is, mint Kollovrathot Majlathot Barthalt 's a' t. értesíthetik a' dolog valódi állása felöll, 's meg czáfolhatják azon rágalmozásokat melyektől származott a' mielléünk költött nevetséges revolutionalis hir.— Ezen Követségbe választottak Kemény Domokos, Te és Zeyk Jósi. Hogy Te menni fogsz (ösmervén Tege-det) én és Ujfalvi jót mertünk állani. Hogy mennyit elkerülhetetlen szükséges.— Ha nem mennél nem lenne az egészből semi,— Compromittalnád á' VMegyét, compromittálnál minket.— A dolog siető. 23dik reggel innen indulnatok kell; azért siess, hogy mentől elöbb itt lehess.— Költség dolga, nem lehet kifogás; ezen Ut 's rövid ideigi ~~fen~~ fenn mulatás sokba nem fog kerül-ni;— ha nincs kéred kért pénzed. Ujfalvinál van

2

e' végre 500 ftot letéve, melyet, reménylem ily közügybe nem fog valami helytelen szemérem vagy fösvénység Téged eltartoztatni, hogy költsön fel ne vegyél. — Fogj és Menny ezt kéri telyes bizodalomal

barátod
Wesselényi Miklos

WESSELÉNYI LEVELE WEÉR FARKASHOZ 1834 MÁRCZIUS 14.-RŐL.

Eredetije: Dr. Kardos Samu ereklye-gyüjteményében.

peres kir. fiscus sem kergette volna el ajtaja elől az őt köszönteni jövőket. Egyébiránt, hogy alperes a köszöntésre felelt, az igen természetes s vétséget annál kevésbé hord magával, mert feleletében semmi sem vala, mi erkölcsi és polgári állásunkra nézve botránkoztató volna. Hogy hazájából számkivettessék, fájlalja s fájdalmát ez alkalommal is kimondá, ily valamit talán magának Meuniernek sem lehetne rosz néven venni; kimondá fájdalmát a fölött is, hogy perbe hívatott, de alkalmasint a kir. fiscus sem fogja kívánni, hogy alperes ezen örüljön. Az sem fogott botránkoztató lenni, miszerint nyilvánítá lelki nyugalmát azon öntudatban találni, hogy semmi roszat nem cselekedett. Hiszen ártatlanság öntudatában keresni minden csapások közt vígasztalást s találni nyugalmat, erkölcsi s keresztényi kötelesség; vagy azt fogja talán a casinóval volt bűnös összeköttetést bizonyítani, mert alperes az *F)* alatt valló szerint a nála tisztelkedőket föltételökben megmaradni intette. Azonban igazságos-é ily általános és mindenféle magyarázatokat elfogadható kitételen vádat alapítani? Itt mindenesetre megjegyezni való:

1. Alperesnek e mondást a *G)* alatt valló nem tulajdonítja, tehát egyedül az *F)* alatt vallónak csonkán közlött s csupán emlékezetéből lett kimondásán alapul az egész állítás.

2. Alperes az említett tisztelkedőket nem úgy fogadta, mint casinó tagjait, mert, mint feljebb is megjegyeztetett, a casinó már Pozsonyba visszajövetele előtt rég megszűnvén, azon ifjak casinó tagjai többé nem voltak, tehát őket mint olyanokat fogadni nem is lehetett.

3. A *G)* alatt valló szerint a beszélő Lovassy nem is volt beszéd készítésére megbízva, tehát mint valamely egyesület küldöttje nem is szólhatott, következésképen beszéde s a reá adott válasz magánosok közt történt szó vala.

4. Alperes a tisztelkedő ifjakat úgy fogadta, mint míveltségre törekedő s hazát szerető ifjú polgárokat s ezen hitében még inkább megerősíttették a Lovassy által mondott s felperesi *E)* alatt beperelt beszéd ezen szavai: tudjuk, hogy alkotványos polgár kötelessége békés úton haladni a czél felé s a báró urat, mint a békés úton, haladásnak nagy mesterét üdvözöljük s kezeibe teszszük a becsületszót, az életnél szentebbet, miképen báró urat szent pályáján meghajthatlan hívséggel követni fogjuk. Pedig ezen szavakban van letéve a szóló politicai hitvallása; ezen szavakban: békés úton haladást tűzvén maga elébe, lehetetlen lett volna őtet félre és roszra érteni, s annálfogva minden jó polgárnak kötelessége lett volna, hogy őt ezen «békés úton leendő haladás» üdvös szándékában továbbra is megmaradásra intse s alperes nem láthatja által, miképen lehetne valakit oly intésért gyanú és vád alá venni? miképen lehetne

vétkül tulajdonítani, hogy az ifjúnak békés úton haladni kívánó szándékát nem hitte kárhozatosnak? hiszen haladás talán kir. fiscus előtt sem fog vétek lenni s annyival kevésbé békés haladás? Azt pedig csak nem fogja kir. fiscus állítani, hogy midőn alperes valakit békében maradásra int, akkor zajra, háborúra, ország felforgatásra inti? Talán azt sem kívánja, hogy alperes a békés úton haladásra ajánlkozó ifjakat, mint gonoszt lehordja s ezen kijelentett békés szándékáról leverni igyekezzék?

Alperes meg nem tudja magyarázni, honnan eredhet kir. fiscusnak azon gondolatja, hogy ily valamit terhelőleg hozzon elő? mert bajos gondolni, hogy az általa *E)* alatt felhozott s különben oly nagy fontosságra méltatott beszédet egészen el nem olvasta volna. Pedig csak röpködve s helyeket kihagyva történt olvasásra mutat, a mint azt kihagyásokkal csonkán a maga feleselésében felhozza; hol «a szent pályán követni fogjuk» szavak előtt épen a békés haladásról szóló sorokat hagyta ki, ugyanazon sorokat, t. i. melyekre a követés igérete következik. De ítélje meg maga felperes kir. fiscus, ha ily csonkításokkal nem lehetne az úri imádságot is veszedelmes irattá által formálni? S ismét ítélje meg, ha ezen bánásmód akár szándékosan, akár gondolatlanságból történik, nem egyenesen ellenkezik-é a vallás és erkölcsiség minden kívánataival?

Hogy ezen *E), F), G), H)* és *K)* alatti oklevelek alperest mennyire nem terhelik s e per tárgyára mennyire nem is tartoznak, a fennebbiekből elég világos s mégis ezen oklevelek azok az alább megemlítendő I) alatti tréfasorokkal együtt, melyek a januári tisztelt ítélet által tekintetbe vétettek.

Ez tehát mindaz, mit felperes kir. fiscus azon veszedelmesnek tartott casinóval volt egybeköttetésről előadhat. Azaz: az egyetlen egy, de általa elő sem mutatott, a *HH)* alatti levél szerint pedig nyilvános és soha gyanú alá nem jött helyen, t. i. a bihari casinóban bemutatott emlékirat az, min állítását építi. Pedig meg van mutatva, hogy épen ezen emlékirat a szóban forgó casinó alapítása előtt, tehát nem a casinó tagjai által készült. Ha alperes ama casinónak tagja vagy azzal valami egybeköttetésben lett volna, kellene annak ama casinó irományai közt valami nyomának lenni. Ha lenne, jól kellene azt a királyi fiscusnak tudni, kinek azok kezei közt megfordultak, ha pedig tudna a királyi fiscus ilyesmit s ha képes lenne valami efféleét előmutatni, azt bizonyosan el nem mulasztotta volna.

Ama casinóvali öszveköttetést illető vádra nézve még azt is meg kell jegyezni, miszerint a logicai következetlenségnek s osztó igazságnak különös példánya az, hogy a felperes kir. fiscus alperesre nézve azon színlett gyanút, mintha az ama casinóval valami távoli s állítólag is csak közvetett egybeköttetésben lett volna, fejét s jószá-

gát érdeklő keresete tárgyává méltatja, azon casinónak pedig nyilvános és valóságos tagjai nagy számmal léteznek, kik ellen sem vád, sem kereset nem indult.

Alperesnek 31. szám alatt — 4. — 35. szám alatti; 34. sz. alatti második, 36. szám alatti kettő, 33. szám alatt második, 37. szám alatt négy, 38., 39., 40. és 41. szám alatti, öszvesen tizenhét tanúja elhatározottan bizonyítja, hogy azon casinóval legkisebb öszveköttetésben sem volt. Ezek pedig mind olyanok, kiknek e tárgyról bizonyos és tökéletes tudomások lehet.

A felperes ezek ellen egy tanút s egy csak legkisebb bizonyító erővel biró irományt sem tud előmutatni, mégis nem átallja alperest erről is vádolni.

A felperesi több oklevelek, úgy látszik, arra szolgálnak, hogy alperesnek Kossuthtal volt öszveköttetését tanúsítsák. Alperes és Kossuth jól ismerték egymást, azt az egész világ tudja; de Kossuth számtalan más emberekkel is állott ismeretségben, talán épen azzal a királyi fiscalissal is, ki e jelen perben dolgozik. *Arra, hogy alperesnek a Kossuthtali ismeretség vétségül tulajdoníttathassék, három lenne múlhatatlanul szükséges, mert* —

1. Felperesnek azt kellene bebizonyítani, hogy kárhozatos czélokra törekedő titkos társaság valóban létezik.

2. Azt, hogy ezen titkos társaságnak *Kossuth* tagja.

3. Pedig azt, hogy alperes tudta, miképen *Kossuth* ezen társaságnak tagja volt s vele mint olyannal állott viszonyban.

Mindezekről felperes egy szót sem bizonyít, nevezetesen azt, hogy titkos társaság létezik, bizonyítni még eszében sincs.

Hiszen magok ezen levelek közt, melyek e jelen perhez maga, a felperes által csatoltatvák, vagynak, hol ily titkos társaság létezése egyenesen tagadtatik. Ilyen az *R)* alatti levél *Deáktól Kossuthhoz,* hol ez olvastatik: «nyilvánosság mellett a vétek lehetetlen; titkos szövetkezések pedig, miket a kormány minden ártatlan dologban is gyanítgat, szentül hiszem, hogy hazánkban nincsenek és nem is lesznek soha veszedelmesek.» Ismét ilyen ugyanattól ugyanahhoz a *T)* alatt melyben e sorok feküsznek: «Furcsa látni s hallani a kormánynak s kormány embereinek nevetséges félelmét, még a kisebbek is rémképeket alkotnak magoknak s azzal ijesztik magokat is, egymást is, ők makacsul hátat fordítanak a kelő napnak s árnyékukat iszonyú rémnek nézik: pedig ha ismernék a hazát, ismernék az embert és embereket, szint úgy tudnák, mint mi tudjuk, hogy alig van ország Europában, hol kevesebbet lehessen revolutiótól tartani, mint jelenleg nálunk, csak majd ők féltökben oly balgatag lépéseket ne tegyenek, melyek (nem zendülést) de zavart okozhatnak. De ők félnek s a bok-

rokban mozgó nyulat is rablónak vélik, pedig: est genus unum stultitiae nihilum metuenda timere» — azt mondja Hor.

Ime tehát ezeket írja Deák Kossuthhoz, azon *Deák, kit a kir. fiscus a maga replicájában a titkos társaság tagjai közé számlál, azon Kossuthhoz, kinek titkos társasági tagságáról kir. fiscus kételkedni sem látszik.** S milyen levélben írja ezeket, olyanban, mely biztos alkalommal küldetett, melyről írója nem hitte, hogy valaha mástól, mint a kinek írva volt s legfeljebb ennek meghittebb barátaitól fog olvastatni. Mert törvényes alkotmányunk oltalmában maga és levelezője ártatlanságáról teljes meggyőződésében soha még csak álmában sem képzelhette azt, hogy Kossuth elfogattassék s ítélet előtt tömlöczbe vettessék, irományai pedig a kir. fiscus kezei közé vándoroljanak. És mégis ezeket írá, mikből megtetszik, hogy vagy titkos társaság az országban nem létezik, vagy legalább, hogy ők ketten abból legkisebbet sem tudtak.

A kiírt helyekhez hasonló értelemben szól maga Kossuth is benevolájának azon helyén, hol a titkos társaság létezése felől kikérdeztetett s mi az, a mit a kir. fiscus Kossuthnak ezen nyilatkozása ellen ugyanazon benevolában fordíthat? Nem épen ezen levelek-é, melyek e jelen perben alperes ellen felhozatnak? Nem épen ezen levelek-é, melyekből feljebb oly elhatározott hangú két helyet kiírtunk? Nyúljon a kir. fiscus kebelébe s vallja meg, oly levelekkel, melyekben a titkos társaságok létezése kereken tagadtatik, lehet-é azok létezését bebizonyítani? Mit mondana felperes, ha alperes a titkos társaságok nem létezését oklevéllel mutogatná, melyben a létezés állíttatik?

Miután kir. fiscus annak, hogy titkos társaság létezik s annak, hogy Kossuth a titkos társaság tagja volt, bebizonyítására semmit sem tett, mi módon képzeli alperest a Kossuthtali öszveköttetéséért terhelhetni? Vegyük sorba minden okleveleit.

Ezen oklevelek mind a Kossuth irományai közül láttatnak véve lenni s az *I), L), M), N), O)* alattiakat kivéve, melyek alperestől valók, egytől-egyig másoktól írattak Kossuthhoz. Mielőtt ez utóbbiakról szó tétetnék, látnunk kell az említett betűk alattiakat.

Az *I)* alatti levélke mit keres itt? bajos lenne meghatározni? Alperes azt írja Kossuthnak, hogy egészségére vigyázzon. Ezt talán csak nem tartja bűnnek kir. fiscus? Mert ha azt hinné is felperes, hogy annak, kit egyszer ő üldözőbe vett, még egészségéről sem szabad gondolkozni, mint azéról, kit hajdankor szép napjaiban a

* Igazán jellemző ama gyászos korszak hivatalos köreinek szánalmas és szerencsétlen felfogására, hogy nemcsak Wesselényit és Kossuthot, de még Deák Ferenczet is azzal gyanúsították, hogy valamely titkos társaságnak a tagja.

római szent szék fejedelme anathema alá vett, még akkor sem lenne igaza ezt nehezen venni. Mert hiszen még a levél keltekor kir. fiscus Kossuthot üldözőbe nem vevé s hogy fogja-e valaha? azt alperes akkor nem tudhatá. Ezen egészséget tárgyazó intésen kívül a rövid czédulában egyéb nem áll, mint ez: «minden lépése bors-törés volt a német orra alá s ez helyes volt s utoljára hasát akarja-e kenni s örömet s dobzó örömet okozni őneki.»

Tudni kellene, hogyha csakugyan ezen szavak azok, mik miatt a levélke itt áll: hogyan érti kir. fiscus e szavakat tulajdonképen? betű szerint-é, vagy figuratim?

Ha betű szerint, akkor kérdenünk kell, a magyar szent korona ügyvédének figyelme a német orra mi joggal terjed ki? és ismét, magyar embernek a német orról valami tréfás jegyzetet írni mi törvénynél fogva tilos? a német orr, ha betű szerint vétetik, lehet hosszú vagy rövid, de minden esetre csak orr, még pedig német orr, semmiféle orr pedig, tehát a német orr, mint a többi törvényeinkben a nota esetei között fel nem található.

Ha pedig e kifejezést felperes figuratim érti, úgy szükség lenne kimagyarázni: mit gondol alatta? alperes ugyan el nem ismerheti, hogy kir. fiscusnak szómagyarázó joga lenne, hogy joga lenne más által írt kifejezéseknek önkénye szerint értelmet adni s így adott értelem után büntetést követelni. Azonban e jelen esetben a királyi fiscus még értelmet sem adott, mégis vétket csinál belőle.

Mit érthet e kifejezésen a kir. fiscus? Ez egész perben lázításon kívül (mi e szavakban talán csak nem fekhetik) kettőről beszél: a királyi méltóság lealacsonyításáról s kormány rágalmazásáról. Azt lehetne tehát gondolni, hogy a német orr említést e két rubrica alá rendezi. Alperes a kormányt a királyi méltóságtól mindíg megkülönböztette; lássuk tehát most is külön.

Kormány Magyarországban csak magyarokból állhat s ezt alperes az 1741., 11., 13., 15., 16. czikkelyek világos tartalma szerint is oly világosnak hiszi, hogy fel sem teheti, miképen kir. fiscus is másképen higyje. Tehát azt a méltatlanságot sem teheti fel, hogy felperes a német orr alatt a kormányhoz tartozó magyar uraságokat értetni csak kívánná is, mert ha csakugyan kívánná, akkor alperes megmossa kezeit s az egész méltatlankodás vétségét felperesre hárítja.

Nem volna tehát egyéb hátra, mint az, a mit alperes kimondani is nagy illetlenségnek tart, hogy felperes szerencsétlen gondolata szerint az említett kifejezéssel a kir. méltóság vétetik czélzatba. Alperes, ki a kir. felségnek élte minden napjaiban hódolva tisztelője volt, kénytelen kimondani, hogy nem ő, hanem épen felperes az, ki ily ferde magyarázattal a királyi méltóság ellen vétkezik. Kinek

kellene jobban tudni, mint felperes királyi fiscusnak, hogy a magyar király nem német, hogy a magyar király, kinek kirekesztő joga van magyar nemest tenni, magyar nemesi javakat ajándékozni, magyar nemzettel együtt hozott törvényeket sanctionálni, nekünk magyaroknak soha sem lehet egyéb magyarnál? és nem bir-é a magyar király Magyarországon magános és koronai és kamarai nagy uradalmakat? Nem valóságos magyar földesúri jogokat gyakorol-e azokban? De ezeket s az ilyeneket magának a felperesnek, mint a szent korona ügyvédének kellene előhozni s minden ily gyanút lehető messzeségre távoztatni. Szomorú dolog, midőn alperesnek ártani kívánó szándékból, önként, senki által fel nem híva, reá okot sem találva, ily gyanúra vezet bennünket s ez által a kir. felség sérthetetlen szentségét profanálni nem iszonyodik. Oly kevéssé fontos-é királyi méltóság felperes előtt, hogy azt játékba könnyelműleg beleszőni s mintegy nevetségre kitenni nem átallja csak azért, hogy alperesre egy gyanúval többet hioríthasson? Bizony mind a királyi felség iránti hódolat, mind a magas bíróság iránti tisztelet megkívánnák, hogy ily ferdeségek elkerültetnének. Egyébiránt —

Ha felperes kir. fiscus épen tudni kívánja, hogy alperes e perbe semmikép nem illő s tréfa hangján írt czédulában álló «német orr» alatt mit értett, imé a felelet: magyar beszédben (helyesen-é vagy nem, annak vizsgálata nem ide tartozik), de több mondásoknál a német név epitheton helyett áll; milyet a német hassal, olyanformát szoktak a német orral is kitenni. Tehát ilyen rosz és gyalázatos orrot vagyis embereket, olyakat t. i., kik a magyar királynak s nemzetnek ellenségei s polgári alkotmányunk romlására törekednek, érthetett alperes s ily orr alá borsot törni üdvös dolognak tartotta s tartja.

Az *L), M), N), O)* alatti oklevelek azt bizonyítják, hogy alperes az ellene folyó nota-per irományait (mint magát kifejezi) csupán nyilvánosság tekintetéből azon megyéknek, kik országgyűlés alatt alperes ügyét követeik által pártolták, megküldötte, még pedig Kossuth segedelmével küldötte meg a *P)* alatti jegyzék szerint.

Igenis alperes megküldé, még pedig, mint említtetett, csupán nyilvánosság tekintetéből küldé meg pere irományait az őtet pártoló megyéknek. Mert felperes kir. fiscus nem fogta elfelejteni, hogy voltak megyék, sőt az ország megyéinek nagy többsége volt az, mely alperes ügyét, épen e jelen ügyet szünet nélkül pártolta s pártolja, úgy tekintvén e pert, mint a törvényeken s a törvényes szólásszabadságon ejtett sérelmet. Az országgyűlés eloszolta után nem méltán gondolhatta-e alperes, hogy ezen megyék óhajtanák tudni hitelesen mindazokat, mik ezen általok oly közérdekűnek nyilvánított ügyben történtek? Egyébiránt ezen pert a kir. fiscus nem vitte

homályban és titokban, mint az ifjakét, ez nyilvános per, melynek irományait tudni szabados, ez nemcsak nyilvános per, de a statusok táblája által közügynek nyilatkoztatott tárgy felett folyó per. Mi joggal állíthatja tehát felperes kir. fiscus, hogy ennek irományait az ország több törvényhatóságaihoz elküldeni vétkes tett volna.

És ki van ezen elküldés által megsértve? maga a felperes? hiszen ha felperes a maga tisztében híven járt, miért fél attól, ha dolgait mások is látják? felperes ezen perben csak fél, ki keresetét bíró elébe terjesztette, de egyszersmind a közigazság rendén az ellene indított keresettel alperest is felhatalmazta, hogy okait s okleveleit megtekintse, magának leírassa s azokat megrostálgathassa. A mint felperes okleveleit és replikáit a perbe tette, többé nem rendelkezhetik róla, hogy azok, kikkel s mi okból közöltessenek? Ha alperesnek azokat tanács kérdés végett másokkal közölni nem tilalmas, bizony nyilvánosság végett sem tilalmas. Ez a szabad védelemhez természetesen tartozik.

Ha felperes azt hiszi, hogy ezen per elküldésével a bíróság meg van sértve, ez alaptalan hit. A tisztalelkű bíró a nyilvánosság és közvélemény ellenőrködésétől nem retteg, sőt inkább maga is óhajtja azt, mert a törvényszabta ösvényen szigorú igazsággal eljárván, épen a nyilvánosság által van biztosítva minden alattomos rágalmazás ellen. Alperes teljesen meg van győződve, hogy a nagyméltóságú kir. curia ellen semmi sérelmet nem követett el, sőt annak kedves dolgot tett, midőn azt a nyilvánosság és közvélemény ellenőrsége által igyekszik minden alattomos rágalom ellen biztosítani. Ez nem történhetik jobb móddal, mintha a megyei törvényhatóságok a per minden körülményeivel megismerkednek. Az ítélőszék eljárását nyilvánossá tenni akarni oly módon, melyet törvényeink nem tiltanak s mely polgári alkotványunk s belső rendeltetésünk természetéből foly, az vétkes nem lehet; annyival inkább nem lehet pedig, mivel e jelen perben a bíróságtól csak az ítéletek származnak, azon ítéletek, melyek magának a nagyméltóságú királyi curiának tudtával és akaratával mindjárt hozatalok és kihirdetésök után szokás szerint kinyomatnak s ezen tett által az egész olvasó világ sajátjává lettek. Mi vétek van tehát alperes tettében? s nem sokkal inkább vétkezik-e a királyi fiscus, midőn ezen meg nem tiltott törvényes dologból vétket csinálni törekszik?

De hiszen felperes nem törődik semmivel, csak alperes ellen vádakat hozhasson elő. Az *M), N), O)* alatt feküsznek alperesnek azon sorai, melyek mellett perét elküldözte. E sorokban ezek említtetnek:

1. Hogy alperes ügye közügy, mert benne a szólásszabadság van megsértve. Igen, de ezt mondá a statusok táblájának nagy többsége. Ha ezt mondani vétek, úgy alperes a megyék nagy többségével együtt vétkezett.

2. Hogy ez ügyben a képviselő tábla felszólalása a kir. felséghez nem juthatott s egyes megyék felírásai sikeretlenül hangzottak el. Ezt csak nem fogja felperes tagadni, hogy így vala; ezt a megyék különben is nagyon jól tudták.

3. Hogy alperes meg van győződve, hogy ezen közügygyé fogadtatott perben minden lépés a nemzet figyelmét megkívánja. «Mert (úgymond) figyelemmel kell kísérni a törvényhatóságoknak mindazt, a mi az elkezdett közsérelem folytában a sérelmet súlyosítva történik, figyelemmel csak azért is, hogy minden lépés felett igazságos ítéletet mondhasson a haza és közvélemény.» Ezen állításokat és kifejezéseket nevezi a királyi fiscus oly tettnek, «mely nem egyéb, mint a hazafiaknak a kormány s főkormányszékek iránti bizodalmatlanságra és egyes törvényhatóságoknak a más törvényhatóságok ellen való ingerlése s az úgynevezett közvéleménynek a felség és ítélőszékek ellen bujtatása s méltatlan rágalmazása sat.»

Minden el nem fogult lélek nézze meg alperes sorait s mondja meg, ezen soroknak mi köze a kormánynyal, a felséggel? Mikép sértetnek ezekben az ítélőszékek? S főleg, hogy rágalmazás-é az, ha alperes az ellene indított pört szólásszabadságban ejtett sérelemnek nevezte? Alperes találta-é ezen nevezetet? Nem a képviselő táblától jött-é? Nem magoktól a megyéktől-é ezen nevezet? Nem akarja-é felperes észrevenni, hogy itt a méltatlan rágalmazás vádjával egyenesen a képviselő táblát s a megyék többségét illeti? Vagy ez mind szabad felperesnek? Felperesnek, ki a magyar szent korona ügyvéde, azon korona legfontosabb tagjain, a megyéken lehet gázolni? Valóban, ha a kir. fiscus a megyei törvényhatóságok s az országosan egybegyűlt képviselő test iránt ily megvetést bizonyít s ezt minden büntetéstől menten gyakorolhatja, akkor nem láthatni által, hogy magános személyek élete, javai és becsülete hogyan lehessenek előtte bátorságban?

A kir. fiscus közgyűlésben mondott beszédért notapört indít, ezt a képviselő tábla és a megyék nagy többsége szólásszabadságán ejtett sérelemnek nevezi és orvoslást a kir. felségnél kíván, de a főtáblától akadályoztatik. Ez történt dolog, ezt tagadni nem lehet. Itt a kir. fiscus factuma forog fenn, kir. fiscus factuma ellen kéretett orvoslás; a felség, kihez az országos felirat nem juthatott, ez ügyben magát ki nem mondotta. És most mit teszen kir. fiscus? Azt, hogy az általa indított pör a szólásszabadság elleni sérelemnek mondatott, kormány és felség elleni bujtogatásnak nevezi ő, a kinek vádja felett mindenesetre bíróságnak kell ítélni, ki ezen pörben mint követelő fél áll, ő merészkedik a maga factumát helyben nem hagyott kormány, sőt felség elleni bujtogatással vádolni. A kir. fiscus tehát kormány, sőt felség? Hogyan merészkedik felperes a maga hivatalát ily vakmerő cserébe vetni? Hogyan merészli a maga factuma ellen inté-

zett s a képviselő tábla által állhatatosan kimondott véleményt felség elleninek mondani? Valóban ily állításokkal jobban meg van a királyi méltóság alacsonyítva, mint az alperesre hamisan fogott logicátlan szavakkal.

Még abban is vétséget keres felperes kir. fiscus, mert alperes a maga pörének irományait Kossuth által küldözte el. Nem kíván magyarázatot, mikép ily tetemes csomókat postán küldözgetni bajos; de azon időpontban, midőn *Kossuth leveleit a posták el nem fogadták,* mikor Deák Ferencz Pestre utasított csomóját a zala-egerszegi postahivatal visszavetette, midőn a megyék a posták ellen a kormány előtt tettek panaszt, hogy egymáshoz küldött leveleik elvesznek, azon időpontban ezen pör irományait a posta rendes útjára bízni gondatlanság lett volna. Ha a pört a megyékhez vétek nélkül küldeni lehetett, akkor nem érdemel figyelmet, ha az elküldés postán vagy alkalommal történt-é?

De azt talán nem is egyébért hozza elő felperes, hanem hogy alperesnek Kossuthtali öszveköttetését ez által is bizonyítsa. Azonban miután elmondatott, hogy sem titkos társaság létezése, sem annálfogva Kossuthnak valamely titkos társaságbeli tagsága legkisebbel is bizonyítva nincs, minden öszveköttetésből mi következik s jelesen abban, hogy alperes bizonyos levelek és csomók elküldözését Kossuthra bízta, fekszik-é valami figyelemre méltó?

Ezek azonban, mik eddig szóban forogtak, magától alperestől eredett irományok valának. A mik következnek, s mikből alperesnek Kossuthtal, mint ugyanazon titkos társaság tagjaival volt öszveköttetését akarná felperes kimagyarázni, oly irományok, melyeket alperes nem írt, melyek alpereshez nem írattak, hanem mások által írattak és küldettek Kossuthhoz. Ily irományok a *Q), EE)* betűk alatt állók, melyekhez *FF)* és *GG)* alatt járul Kossuth naplójának két rendbeli kivonata.

Ezen irományok közül a *Z)* alattiban alperesről még szó sem tétetik, a *CC)* alatt állóban sem látja nevét; a többekben imitt-amott említés tétetik ugyan róla, de oly indifferens oldalról, mely egy harmadik embert az írón és levélfogadón kívül érdekelni nem fog.

Itt legelőször is az a kérdés fordul elő: mit tehet alperes arról, a mit más valaki ismét egy más valakinek ír? Lehet-é őtet azért feleletre vonni s ha őtet lehet, miért ne lehessen szint azon oknál fogva magát felperest is? De felperes rendes fordulattal akarja az ellenvetésnek elejét venni, azt állítván, hogy a pörhöz csatolt leveleket olyanok írták Kossuthnak, kik az ő titkos intézetekbe közelebbről vagy távolabbról be voltak avatva.

És ezt ismét mivel bizonyítja felperes? úgy látszik semmivel; hanem csak minden fáradtság nélkül (melyet a bebizonyításra fordí-

tani kellett volna), épen úgy valónak elfogadja, mint a titkos társaság létezését s Kossuthnak ahhoz tartozását. Feljebb megjegyeztük, hogy épen ezen vádlottak egyike a titkos társaságok létezését mily határozottan tagadja. Felperesnek ez mind semmi; ő maga előadja ezen saját állítását lerontó levelet s belőle mint a többiből, még abból is, melyben alperesnek még neve sem fordul elő, azt következteti, a mi neki tetszik. De hogy a dolgot jobban értsük, tekintsünk végig az irományokon.

Q) alatt Deák írja Kossuthnak, hogy Wesselényit naponként várja. Ebben fekszik a titkos társasági egybeköttetés bizonysága? Alperesnek tehát oly országszerte tisztelt férfiút, mint a zalai volt híres követ, titkos czél nélkül meglátogatni nem lehet? De azt is írja Deák: tőle, azaz Wesselényitől küldöm meg jelentésünket, mely nyilvános pályánk szellemében készült. Ez már titkos társasági állapot, mert Deák a kinyomatott nagy csomót tevő országgyűlési jelentés több példányait, melyeket postán küldeni költséges lett volna, alperestől kívánja küldeni. Nyomatott íveket vinni természetesen titkos dolog; kivált pedig oly nyomtatott íveket, melyek a zalai követek nyilvános azaz egész ország színe előtt országgyűlésen folytatott pályájok szellemében készültek. Valóban kir. fiscusnak a titokról saját megfogásai vagynak!

R) alatt ugyanaz ugyanannak alperesről ennyit ír: Wesselényi szerencsésen megérkezett Olaszországból, ő szóval majd többet mondhat. Hogy alperes Olaszországból megérkezett s pedig szerencsésen, lehet, hogy ez a kir. fiscus előtt, ki inkább szerencsétlen megérkezést óhajtott volna, bosszantó hír. Azonban ez nehezen fog a titok közé számoltatni. De az, a mit majd Wesselényi szóval mond, természetesen abban van a titok! Fájdalom, hogy az egész földkerekségén sincs semmi jelensége, hogy a szóval leendő mondás valami politicai fontosságú dolgot czélzott-é vagy csupán magános viszonyokat? De épen azért, mivel semmi jelensége nincs, épen azért, mivel a dologról sem jót, sem rosszat tudni nem lehet, tehát a dolog titokban van, azaz, miről a kir. fiscus semmit sem tud, ott titkos szövetkezésnek kell lenni. Az semmit sem tesz, hogy épen ez a feljebb említett egyik levél, melyben titkos társaság nem létezése kereken kimondatik.

S) ezen betű alatt azért haragszik felperes, mert egy Kehidára alpereshez postán küldött levél kézhez adására Kossuth szólíttatik fel. Tudva van, azon időben is alperes rendesen Pesten tartózkodott s igen természetes, hogy midőn onnan távozott, ott maradt jó barátival tudatta hol létét, kivált olyankor, ha távolléte több időre nyúlt, hogy azalatt netalán előadandó dolgairól tudósítást vehessen. E részben talán felperes sem szokott másként tenni, mi joggal lát tehát itt ismét titkos szövetkezést, ha Kossuthról a levélíró felteszi, hogy alperes

hollétével talán ismeretes? Vagy talán a titok a levélben van? De figyelmezzen a felperes kir. fiscus arra, hogy mint feljebb is mondatott, e kérdéses levél postán érkezett, levél pedig, mely alpereshez postán jő, titkot magában bajosan tarthat, mert alperes postán érkező levelei darab idő óta gyakran már a történt felbontás látható jelével adatnak kezéhez, következésképen azoknak tartalmát felperes kir. fiscus alperesnél előbb megtudhatja.

T) ismét egy levél, mely, mint feljebb bőven mondatott, a titkos társaságok nem létezése ellen bizonyít. Ezen levélből azt emeli ki felperes, hogy az író Kossuthot kéri e levelet alperessel közölni, mert (úgymond) elveink itteni sorsát nekie is tudni kell. Nem tudja az ember, ha felperes ezen általa előmutatott leveleket olvasta-é? Mert ha olvasta volna, tudná, miképen a levélben arról van szó, hogy Zalában bizonyos Horváth nevű úr pártot alakított, hogy az urbarialis törvényeknek földesúri haszonnal megegyezőbb magyarázatot adhasson s a mit az országgyűlésen többek közt Deák az úrbér tárgyában lejött királyi választ minden népnek kedvező pontokra nézve állhatatosan pártolván, törvénynyé lenni segített, annak jótékonyságát a népre háromolni ne engedje. Horváth tehát Deák és alperes elvei ellen indított harczot, de Deák és alperes elvei épen e tárgyban a királyi válasz elveivel sokkal jobban egyeztek, mint a Horváthéi. Ezen elvek sorsáról akarja itt Deák alperest tudósítani. Vigyázzon felperes, nehogy alperest üldözni kívánó szándékától elragadtatva, olyakat tulajdonítson neki s olyakat tartson titkos társaságot bizonyító kárhozatos elveknek, melyeket a királyi felségnek válasza tett indítványba s melyek a képviselő táblán azoknak a titkos szövetkezéssel vádolt férfiaknak segedelme által fogadtattak el. Egyébiránt a levélből felperes még e szavakat emeli ki: általában az ifjúság jól van lelkesedve. Méltó lenne tudni abból, hogy Deák Kossuthot a zalai ifjúságról így tudósítja, alperesre nézve mi következik? Az-é, hogy alperes tehát csakugyan titkos társaság tagja? Vagy az-é, hogy felperes kir. fiscus itt is úgy akar alperessel bánni, mint Aesopus farkasa a báránynyal? Valóban úgy látszik a dolog minden jelenség után: a zalai ifjúság jól van lelkesedve, tehát alperessel vérpadra! Íme ez a logica, mi ily oklevelek mellett alperes ellen használtathatik.

U) alatt Deák Kossuthnak írja, hogy alperes ezen pört Zalának egész kiterjedésében küldje meg. Ezt alperes később, mint feljebb mondatott, meg is tette. Hogy ezt tenni törvényesen és szabadon lehetett, már megmutattatott. Hogy pedig e pörnek a megyékhez lett küldése épen a nyilvánosság tette volt s nem titkos szövetségi lappangás, erre magyarázat nem kell. E levélnek még azon helyét is kiemeli felperes, hol annak írója Kossuthot arról tudósítja, a mit Zalavármegye a népnevelésben határozott. Miként tartozzék e jelen pörre, akár úgy

mint alperest terhelő bűn, akár úgy mint titkos társasági egybeköttetést bizonyító körülmény? azt ugyan senki általláthatni nem fogja. Ha felperesnek Zalavármegye ezen tárgyban tett lépései ellen nehézsége van, szükség, hogy alperes helyett Zalát és Deákot kérdezze meg. Egyébiránt a népnevelési tárgy mult országgyűlésen hosszas kerületi vitatások alatt fejtegettetett; s akkor a statusok táblájának többsége Zalával együtt kijelentette, miképen a nevelési rendszerbe a törvényhozó testnek, a nevelés gyakorlati teljesítésébe pedig minden törvényhatóságnak, minden atyának (mivel gyermekeinek neveltetése leginkább őt érdekli) törvényes és természeti joga van beletekinteni. Ezek a képviselő tábla többségének elvei voltak, ezek folytában írt Deák Kossuthnak a zalai végzésekről. És ezeket miért hozza elő a kir. fiscus? Tehet-é alperes róla, ha a képviselő tábla és Zalamegye elvei kir. fiscusnak tetszésére nincsenek? Csak nem fogja kir. fiscus alperest kényszeríteni, hogy a képviselő tábla és zalai Rendek elveit, szavait és tetteit kir. fiscus ellen mentegesse? S talán csak azt sem akarja következtetni, hogy mivel az országgyűlés egyik táblája s később Zalamegye a népnevelést illetőleg így vagy amúgy vélekedtek, tehát alperes (ki sem azon országgyűlési táblához, sem Zala Rendeihez nem tartozik) titkos társasági bűnös tag. Ámbár ily következtetésekben kir. fiscus részéről e pör meglehetősen gazdag.

A mit kir. fiscus a *V)* alatti levélben terhelőnek állít, az is, mint a többi, igen rendesen hangzik. E levelekből terhelőknek jegyzett sorok ide mennek ki:

1. Mert Biharmegye Rendei arra, hogy követöket az országgyűlésről visszahívják, elégnek tartották azt, mivel követök az oppositióval nem tartott. De képzelhet-é felperes oly ítélőszéket, melyről rendkívüli sértés nélkül fel lehessen tenni, hogy Biharmegye ezen tettet alperes ellen vádul vagy terhelő bizonyságul elfogadni képes lenne? Mert ha azt alperes ellen lehet felhozni, miért ne lehessen maga a kir. fiscus ellen is? Vagy talán az a baj, mert ezt a levélíró Kossuthnak írta meg? De tegyük fel, ami nem lehetetlen, hogy a bihari főispán írta volna meg azt valakinek a kormányon ülők közül, (mert ha a szathmári gyűlésről hírt adni nem tartá körén kívülinek, mennyivel inkább nem tarthatá a bihariról), ha, mondom, ez a bihari főispán s kormányon ülőnek írta volna, akkor kit vádolna a kir. fiscus? Bizony úgy látszik, felperes egyenesen azért választotta ki alperest, hogy őt, mint a régi zsidók a nép bűneiért áldozatra vetett bakkot, mindazon bárkiktől elkövetett tettekért, szavakért és véleményekért, melyek a kir. fiscus nem tetszését magokra vonták, feláldozza.

2. A második, a mi a levélből kiemelve van, az, mert alperes Kölcseynek bihari követté választásán munkálódott. Valóban a bűnnek ez is új neme vagy ha ez is a titkos társaságok bebizonyítására

hozatott fel, valóban a bizonyításnak is igen új neme. Ily vád feleletet nem érdemel.

3. De úgy látszik, legfontosabbnak hiszi felperes a levélben azt, hogy a bihari gyűlés (melyről a levél szól) a szathmári gyűlés után (azon gyűlés után, mely miatt jelen pör kezdetett) csakhamar következett s alperes a bihari gyűlésen is megjelent (mint felperes keresztényi példás emberszeretettel állítja) Szathmárban elbukott lázító elveit terjesztendő.

Ezen vádból rendes következések folynak. Mert imé a szerint a felperes előtt vétek az, hogy két gyűlés oly hamar következett egymásra, még pedig az alperes vétke, mert alperes Szathmárból Biharba ment lázító elveit terjeszteni.

Felperes nem gondol azzal, hogy mind a két gyűlést az illető megyei Rendeknek vagy illető főispányoknak a nekik tetsző határnapra ország kezdetétől fogva kitűzni törvényes joguk volt.

Nem gondol azzal, hogy közgyűlés határnapjait, mivel azok előre kihirdettetnek, alperesnek is bűn és titkos társasági levelezések nélkül lehetett tudni.

Nem gondol azzal, hogy alperesnek nem volt törvény, sem parancs által megtiltva gyűlésbe menni s talán az sem. akkor menn gyűlésre, még pedig oly megyei gyűlésre, melynek táblabírája, mikor a gyűlés tartatott.

Nem gondol azzal, hogy alperes Szathmárban elbukott elveit (t. i. az örökös megváltásra nézve) Biharban nem volt szükség terjesztgetni, mert Biharmegye alperesnek minden közbejötte nélkül már ez előtt az örökös megváltást követeinek utasításul adta s hogy ennélfogva alperesnek valamint szüksége nem volt e tárgyban szólani, úgy az egész gyűlés alatt azt sem közelről, sem távolról egyetlen egy hanggal vagy mozdulattal is soha elő nem hozta, soha nem is érintette.

Ugy van, felperes mindezekkel nem gondol, neki csak vád kell, ő vádolja alperest, mint itt az illető főispányok (különben törvényes) tette miatt is és a miatt is, a mit nem mondott, nem tett s mondani és tenni szükség nem is volt; alperesnek valóban tartania kell, hogy jövendőben felperes által az égi testek rendszerében előfordulandó események miatt is vád alá fog vettetni.

Az *X)* alatti levél, mint az eddig említettek is, nem alperes tollából került. A levéliró csak egyetlen egyszer emlékezik alperesről, azt mondván, hogy az ifjak letartóztatásáról Kossuth, Wesselényi és a Pest megyei körlevél által van tudósítva. Ha e tudósítás vétek, úgy tehát először is Pest megyét kellene pörbe hívni, mert ez nemcsak Szathmárt, de az egész ország minden megyéit körlevél által tudósította. Vagy az talán megint bizonyság arra, hogy titkos társaság

létezik? Alperes e nemét a logicának nem érti; mert ez semmi esetre nem egyezik az emberi okoskodás menetelének szokott rendével. A mi ezen levélben arról mondatik, hogy Szathmár a képviselő tábla 7-ik üzenetét a vallás tárgyban magáévá tette, ez is csak így tartozik ide, mint feljebb a zalai végzések. Ha felperesnek e részben nehézsége van, mi joggal bántja érette alperest? Ha hatalmának körét még oda is kiterjedni véli, ám próbáljon Szathmárral s azon megyékkel számot vetni, kik e tárgyra nézve Szathmárral egy ösvényen járnak.

Azonban felperes annyira megszokta alperest mindennel, a mit alperes nem tett, nem mondott s miben részt sem vett, terhelni, hogy az ily vádak már gyakoriságuk miatt szembe is alig tűnnek. Itt következnek *I)*-tól *DD)*-ig. Szemere Bertalantól Kossuthhoz írt több rendbeli levelek, melyekben alperesnek neve is alig említtetik, melyek alperesre nem tartozó dologról szólanak, melyekért az, ki írta, kérdőre valamint törvényesen nem vonathatott, úgy nem is vonatott és mégis mindezek alperes terheltetésére adatnak elő. E leveleket alperes soha nem látta, nem olvasta, rólok nem is hallott mindaddig, míg e jelen pörbe be nem tétettek. Most látja s minden, ki a levelet egészen, nem pedig a kir. fiscus csonka kivonataiban olvassa, látni fogja, miképen az írónak czélja vala, külországban valami Magyarországot s különösen a mult országgyűlést megismertető munkát kiadni, mely czélra Kossuthot kéri, hogy ez saját országgyűlési tudósításaiból czélirányos kivonatot készítsen.

Ha ez így van, pedig hogy így van, csak olvasni kell a leveleket, mi különös s kiváltképen mi titkos társasági szövetkezés van benne? Hiszen *Orosz*, a Hírnök szerkesztője mind az 1830-iki országgyűlés után, mind a mult országgyűlés alatt hasonló munkákat külországban idegen nyelven adott ki s mind e mellett mai nap is bátorságban él. De abban él Szemere Bertalan is, ki, a mint Kossuth benevolájából kitetszik, ez utolsótól nem is nyerte meg, a mit kért s annálfogva külföldön sem adott ki semmit. S ha mind ezek bátorságban élnek, mi oka, hogy alperes ezért üldöztetik s hogy alperes ellen ezen levelek terhelni akaró szándékkal pöröltetnek be? Ő ellene, ki ezen levelekben nyilatkoztatott könyvkiadási tervet sem nem tudta, sem nem segítette. Írja ugyan az *AA)* alatti levél, hogy Szemere Bertalan alpereshez küldött egy levelet s ezt felperes is kijegyzi, de készakarva ki nem jegyzi azt, hogy a *BB)* alatti levélben kérdést tesz az író: ha Wesselényi vette-e az ő levelét? A *DD)* alattiban pedig azt írja, mikép Wesselényitől választ nem vett. Azt is példás jóakarattal elmellőzi felperes, mit akart Szemere Bertalan alperestől? Pedig a levelekben világosan kimondatik. Nevezetesen *BB)* alatt ajánló levelet szeretne alperestől. Ő a külföldre utazik s ez talán csak nem bűn s kivált alperesnek nem bűne; mert az ajánló levél kéretik ugyan

tőle, de adott-é? Az sem nem mondatik, sem igazsággal nem mondathatik. A *DD)* levélben pedig azt is megmondja az író, hogy alpereshez írt levelében, mire (ugyanezen *DD)* alatti levél szerint) választ nem kapott, mit kért alperestől? t. i. autobiographiát, azaz saját magának, saját életének és nézeteinek leírását. Ezt is véteknek, ezt is titkos társasági szövetkezésnek mondja-e tehát felperes? S épen akkor mondja-e, midőn alperes e kérdést (vagy szerénységből, vagy restségből, vagy mivel magáról irkálni semmi módon nem szeret) nem teljesítette? Valóban alperes azon iszonyú helyzetben van, hogy mind azért, a mit tenni vagy szólottnak lenni mondatik, egyformán üldözés alá vetve van, mind pedig azért, mit hogy nem tett, világosan kimondatik; vagy az bántja-e felperest, hogy alperes Szemere Bertalan kérésének következésében valami bűnös dolgot öszve nem firkált? Azért üldözi-é oly elhatározottsággal, mert az üldözött semmi üldözésre méltót nem tett?

Igy van, mert miután Ujházy levelét az *EE)* alatt csupán azért hozza terhelni akarólag elő, mivel az Kossuthhoz írván, alperesről (mit azonban alperes nem dictált) szeretettel emlékezik; még Kossuth naplóját is előadja *FF)* és *GG)* alatt. Az elsőben az beszéltetik el, hogy alperes meghatározta magát Erdélyben országgyűlési követséget nem vállalni, s hogy ennek tudatására Kovács Lajost Erdélybe küldeni szándékozott, nehogy t. i. barátai megválasztását eszközöljék, noha később más úton tudósítván barátait, Kovácsot csakugyan nem küldötte el; ez tehát ismét vétek. Alperes bajosan hitte, miszerint ezen követség el nem vállalását épen felperes vegye rosz néven s valóban sajnálja, hogy ezt annak idejében nem tudta; vagy talán az a bűn, az a titkos szövetkezés bizonysága, mert alperes barátival tanácskozni merészkedett, ha követséget vállaljon-é vagy nem? Vagy az a bűn, mert nem vállalása okául a közjó tekintetét szándékozott adni? Bizony rettenetes gondolatoknak kell minden magyarnak fejében a maga személyes s vagyonbeli bátorságára nézve megfordulni, ha látja, még mi is nem tulajdoníttatik vétkül. Ily esetben mondja meg felperes, micsoda tett s micsoda nem tett az, a mi haragját kikerülheti.

Egyébiránt ha a Napló kifejezéseiben oly szavak találkoznak, melyek felperesnek nem tetszenek, ezekért is szokása szerint alperest szándéka terhelni? Hiszen alperes a kérdéses Naplót nem vitte, tehát róla miként feleljen?

A *GG)* alatti Naplóból az fogja talán alperest terhelni, mivel ott mondatik: miképen alperes Lovassy L. folyamodását helyben nem hagyta s a Lovassy atyja előtt kifejté a roszat, mi e lépéssel tétetett. De hol van tehát a törvény, mely Lovassynak parancsolta, hogy folyamodjék? Hol ismét a törvény, mely alperesnek megtiltotta, Lovassynak nem törvény parancsolta folyamodását roszallani? Hol

vannak a szavak, miket alperes ez alkalommal mondott, ha talán a bűn szavakban feküdnék? vagy talán ez ismét titkos társaságra mutat, hogy alperes a szerencsétlen ifjú atyja előtt saját véleményét magános ember tette felett kibeszélette?

De azt mondja felperes, hogy alperes ezen tettéből az tetszik meg, miképen ő a legfőbb törvényszék által elítélt ifjak tetteit az elítéltetés után is helyeslette. Ismét egyike azon ismeretlen logicai úton járó okoskodásoknak, mikkel kir. fiscus e pört betöltötte. Alperes elmellőz itt minden egyebet; Lovassynak s általában az ifjaknak ügyéről, mint ide nem tartozóról semmi tekintetben szólani nem akar, hanem egyedül a felperesi okoskodás menetelére fordítván figyelmét, csak azt kérdi: azon állításból, hogy alperes a Lovassy folyamodását jóvá nem hagyta, következik-é a felperesi következmény?

A *GG*) alatti Naplóban a kérdéses folyamodásról az mondatik, miképen ez «nem kegyelmért lealacsonyulás, nem bűn-elismerés.» Alperes tehát oly folyamodást nem hagyott helyben, melyben a folyamodó magát bűnösnek el nem ismerte. Ebből hát felperes feljebbi következtetése a maga elemeire feloszolva így van:

Lovassy folyamodik —

Lovassy a folyamodásban magát bűnösnek el nem ismeri —

Alperes ezen bűnt el nem ismerő folyamodást roszalja —

És így alperes a Lovassy tetteit jóvá hagyja —

azaz mivel Lovassy magát bűnösnek nem tartja és folyamodik, tehát alperes, ki e tettet rosszalja, Lovassy tetteit jóvá hagyja, következésképpen a Lovassy tetteit roszalással jóvá hagyó alperes bűnös, titkos társasági tag, ország felforgató.

Így bánik felperes békés polgárral, ki ellen semmi vétket felhozni nem tud, semmi valódilag terhelő bizonyítványt elő nem mutathat s így bánik olyan pörben, mely alperes ellen az ország megyéi, a múlt országgyűlési képviselő tábla nagy többségének ellenére, sőt nyilvánosan kijelentett értelme ellen indított, melyet a képviselő tábla kezdettől fogva az országgyűlés utolsó perczéig az egész nemzetet egyformán és egyértelműleg érdeklő sérelemnek nyilatkoztatott.

Alperestől soha sem mondott, hírhordáson épült, józan értelem nélkül szűkölködő nehány szavak a vád alapja; alperestől nem származott, alpereshez nem szóló s nagy részben megyei nyilvános végzéseket érdeklő levelek nehezítő körülmények; soha be nem bizonyított és az ország körülményeinél s alkotásánál fogva nem is létezhető titkos társaságróli álmodozás az üldözés oka. Mindezekre mit kelljen szólani? Alperes a rajta elkövetett méltatlanság érzetében elnémúl, de maga a dolog nyilván kiált és kiált a jelen korhoz és jövendőséghez. Ily tisztán álló körülmények közt sem ez, sem az a maga ítéletének meghozásában nem fog csalatkozni.

A fentebbiekkel feleslegesen is meg lévén a bűnös törekvésről vád hiúsága is bizonyítva, le vannak már a felperes királyi fiscusnak mind ama kérdéses phrasisra alapított, mind csak általánosan felhozott vádjai rontva.

Meg van mutatva, miszerint a kir. fiscus tanúi mind azért, mivel suggestivus kérdésekre vétetett vallomásuk, mind pedig, mivel alperes iránt azon közgyűlés alatt s azt megelőzőleg ellenséges indulatot bizonyítottak, be nem vehetők és hogy azok közül többekre kir. fiscus részéről tilalmas befolyás gyakoroltatott.

Meg van mutatva, hogy az alperesre fogott periodus egy hírhordás szüleménye s ebből merített feladás útján került a királyi fiscus kérdőpontjai közé.

Meg van mutatva, miképen a követelt phrasisra csak hat igenlő tanú van, nyolcz pedig különböző phrasisokat adván alperes szájába, ama hatnak s egyik a másiknak is ellene mond. Azon felül négy ezen kétféle tanúk közül fontos körülmények által különösen is meg van semmisítve.

Továbbá, hogy a kir. fiscus többi tanúi e phrasis mondására nézve alperes ellen semmit, sőt mellette bizonyítanak. Minek következésében alperes már csak a próbák nem léte miatt is ama periodus mondásával nem terheltethetik.

Meg van mutatva ellenben 43 elhatározottan valló tanú által, hogy alperes azon phrasist teljességgel nem mondotta. És hogy annál fogva minden vád és kereset, mi azon követelt phrasison épült s azért indíttatott, semmivé lett.

Meg van mutatva azon részint csak általánosan tett, részint pedig ama soha sem létezettnek bebizonyított phrasison épült vádnak alaptalansága, miszerint alperes beszédében a királyi méltóságot alacsonyította volna s meg van mutatva 53 tanúnak elhatározott vallomása által, miszerint a királyi felség iránt hódoló tisztelettel nyilatkozott s hogy a felség személyét a kormány nevezettől megkülönböztette. Mely szón sem nyelvtudomány, sem józan ész s alkotmányos fogalmak szerint, sem pedig törvényeink szavai s törvényes és közszokás következésében magát a felséget érteni úgy sem lehet.

Meg van mutatva, miszerint lázítási czélzatról szóló vádját a kir. fiscus még csak egy elhatározott tanúval sem bizonyíthatja.

Ellenben 64, hatvannégy tanú s Szathmár vármegye közönsége bizonyítja, miszerint alperes nemcsak hogy nem lázított, sőt a közbéke alapítása volt czélzata s annak törvény általi biztosításán igyekezett.

Meg van mutatva nyolcz törvényhatóság s több egyes személyek bizonyítványai által, miszerint alperesnek mind köz, mind magános életében, mind hív és békés polgárnak, minden törekvése király s hazája javára s boldogságára volt intézve.

Meg van végre mutatva, hogy a királyi fiscusnak ellene felhozott oklevelei semmit sem bizonyítanak, s jelesen, hogy azokból alperesnek a pozsonyi ifjak casinójávali egybeköttetését legkisebbnyire sem lehet következtetni, s hogy ezen állított egybeköttetés bizonyítására a felperes csak egyetlen egy állító tanút vagy arról szólót sem tud előmutatni; valamint, hogy azon nagyobbára mások által másokhoz írt s alperesről részint említést sem tevő levelek titkos szövetségnek távoli nyomát sem mutatják s annyival kevesebbé annak, hogy alperes valami ily szövetségnek tagja lett volna.

A felperes okai s oklevelei e szerint megczáfolva, a vádak megsemmisítve, alperes ártatlansága annyi és oly tiszta bizonyítványokkal megmutatva levén: ezen ily világosságban álló ügyet tekintsük meg még egy szempontból, mely minden ügyre nézve nagy fontosságú s bírónak mellőzhetetlen. És ezen szempont a bizonyítványoknak, valamint a körülményeknek öszvehangzása, pontosulása (concursus probarum et circumstantiarum) szint úgy a terhelő, mint a mentő bizonyítványokat s körülményeket tekintvén.

A felperes mellett szól-é a bizonyítványok s körülmények öszvehangzása vagy nem: ezt csak akkor kellene és lehetne tekintetbe venni, midőn tagadhatatlan lenne, miszerint a követelt eset s támasztott vádak valóban foglalnak magokban bűnt, még pedig azon bűnt s épen azon keresetre s büntetésre tartozót, melyet a vádló követel. Mert ugyanis büntető törvénynek természetéből foly s annak lényeges feltétele, miszerint bűn, büntetés, bíróság s pör neme az esetek szerint tisztán el legyen határozva s egymástól élesen megkülönböztetve. Innen van, hogy ha egy követelt eset nem azon bűn, minek követeltetik és ha a vád esete törvény szerint nem azon büntetést vonja maga után, melyet a vádló kíván s melynek kimondását a törvény ugyanazon bíróra s épen azon pör neme következésében bízta, a pörnek vissza kell utasíttatni azon bíróság elébe, hová az a követelt bűn természeténél fogva tartozik, oly pör nemére, milyeket az illet s oly büntetés követelése végett, melyet azon esetre törvény határozott. És ezen visszautasítás igen természetes, mert bíró csak oly pör nemében s oly bűn felett ítélhet, mi törvény szerint bíráskodása alá tartozik s csak oly büntetést rendelhet, melynek kimondására törvény felhatalmazta. Ha ily visszautasítás nem történnék, szükségesképen következnék, miszerint bíró gyakran nem őtet illető perben, nem reá tartozó bűn felett ítélne s oly büntetést szabna, mi hatási körébe nem tartozik.

Felperesre nézve épen nem áll az, miszerint bizonyos lenne, hogy ha vádja valósulna is, az jelen pör nemére ezen tisztelt bíróság

elébe s a követelt büntetésre tartozó lenne. Sőt a fentebbiekben oly bőven s világosan be van mindezeknek ellenkezőjök bizonyítva.

Ezeknek következésében bizonyos, miszerint ezen pörnek már azon kérdésen kell megbukni, mely egyenesen a vád természetét még minden esetre s személyre való alkalmazás nélkül illeti s mielőtt annak kellene vizsgáltatni, hogy azon vád valósul-é s a követelt esetet s körülményeket be lehet-é bizonyítani?

Ennélfogva a felperesre nézve itt a bizonyítványok s körülmények öszvehangzása s pontosulása (concursus probarum et circumstantiarum) tekintetbe nem vehető.

De mivel úgy is e pörben alperes, tartozása s a valódi szükség felett annyi nyilvános bizonyítványát mutatta be ártatlanságának s oly sokféleképen czáfolta meg az ellene emelt vádakat, ám tekintsük még meg azt is, hogy ezen bizonyítványok s körülmények öszvehangzása mennyire szól a felperes mellett, valamint azt is, hogy erre nézve mi tűnik ki az alperes bizonyítványait s körülményeit tekintve?

Felperes tanúinak, mint láttuk, egy része, sőt a dolgot jól felvéve, egy híján hasonféle alperes mentő tanúi közé számlálható, a terhelőknek is általánosan meg van, még pedig fontos okoknál fogva, be nem vehetőségök bizonyítva. Ezenfelül a tanúk részint egyenlőn vallók, részint pedig úgy állnak, mint egyes tanúk. Az egyenlőn valló hat tanúból egy azon vallomásának megbánását nyilatkoztatta, egy pedig magát ezen vallomásra csábítottnak vallván, semmivé lett, a más négy felesleg is meg van azon felperesi tanúk által czáfolva, kik egyenesen ezeknek vallomása ellen s nyilván az alperes mellett vallanak. Egyes tanúként áll ama nyolcz, kik mind az említett hattól, mind egyik a másiktól különbözőket állítanak; ezen nyolcz is megsemmisíti ama hatot, de megsemmisíti egyik a másikat, mivel egymás közt nemcsak nem egyezik, sőt egymással ellenkezik.

Ezeknél fogva a felperesi tanúkról valóban mindent inkább lehet állítani, mint hogy azokra nézve a vádat illetőleg öszvehangzás s egybepontosulás léteznék.

Épen a milyen kevésbé létezik ez a felperes tanúira nézve, szintoly tagadhatatlan s nyilvános a tanúk öszvehangzása az alperest mentő vallomásokban. Nincs alperesnek egy tanúja is, ki a többivel ellenkeznék. Negyvenhárom tanúja bizonyítja, hogy a követelt phrasist nem mondotta. Ötvenhárom tanúja vallja s ezek közt nyolcz felperesi, hogy a királyi méltóságot nem alacsonyította s a felség iránt hódoló tiszteletet bizonyított; harminczhét saját tanúja s nyolcz felperesi nyilván kifejezi, miszerint a «kormány» szót teljességgel nem a felségre értve mondotta és tizennégy felperesi s ötven alperesi tanú elhatározottan erősíti, miszerint épen nem lázított, sőt törvényes és békés czélzata volt.

Tagadhatatlan tehát, hogy az alperes tanúira nézve őtet mentőleg létezik s teljes mértékben létezik a tanúk öszvehangzása (concursus testium).

A felperes többi próbáira nézve az öszvehangzásnak árnyéka sincs. Ezen oklevelek az eredeti vádat nem is érdeklik, azzal legkisebb egybeköttetésben sem állanak. Az, minek bizonyítására fel vannak hozva, de mit épen nem bizonyítanak, a követelt bűn távolról sem érdekli, következőleg ily oklevelek, melyek a pör fő — mondhatni — egyedüli alapját és tárgyát, t. i. követelt phrasist nem érdeklik, melyek királyi méltóság lealacsonyításáról semmit sem említenek, melyek lázítási czélzat vagy bűnös törekvés bizonyítására merőben nem alkalmasok és melyeknek próbált, de nem sikerülhető erőlködése is csak oda megyen ki, miszerint alperesnek egy bizonyos casinóval egybekötését s egy soha sem létezett szövetségbeni részvétét gyaníttassa, ily oklevelek csakugyan a jelen vádra s e jelen pörre nézve öszvehangzóknak nem neveztethetnek, sőt hogy ide nem illők s erre nem tartoznak, kétségtelen.

Ez szintoly kétségtelen, mint a milyen bizonyos alperes azon részint törvényhatóságoktól, részint egyes személyektől eredett okleveleinek öszvehangzása, melyek törekvéseinek hív polgárhoz illő voltát bizonyítják; valamint azon tanúvallomásoknak is egyértelműsége, melyek nyilvánossá teszik, miszerint alperes sem a pozsonyi ifjak casinójával egybeköttetésben, sem bárminő titkos szövetségnek tagja nem volt.

Már a mi a körülményeknek alperesre nézve terhelőleg vagy mentőleg állását s öszvehangzását illeti, arra nézve a fennebbiekben bőven ki van fejtve, miszerint a dolog állását, mindent, mi történt s a körülmények öszveségét tekintve, a felperes vádjai nem léteznek; és ezekben a kereset alaptalan s méltatlan volta tárgyilag (objective) van bebizonyítva.

A mi pedig a vádnak alperes személyére illesztését, vagyis a tárgynak személyességi (subjectiv) tekintetből vételét s az ezt tárgyazó körülményeket illeti, meg van a védelem folytában s elég bőven bizonyítva alperes beszédére nézve, miszerint ő ott beszélt, hol beszélni jussa volt, oly tárgy felett, miről szólani jusához tartozott, sőt kötelességében feküdt; miként országosan pártolt tárgynak követi utasítás által törvénybe igtatását, tehát szabad dolognak szabad útoni eszközlését javalta. És hogy a javaslatot a közbéke s boldogság biztosíthatásával támogatta s ennek megtartására tette intő figyelmeztetését. Meg van az is bizonyítva, miképen a közgyűlés, habár többek által ellene fel is volt ingerelve, még sem talált beszédében semmi helytelent, sőt ellenségei sem tudtak abba belekötni s azon egyetlen egy is, ki valami mondásán felakadt, adott felvilágosításában megnyugodott. Hogy ezen gyűlést megelőzőleg is minden köz s magános életbeli körülmények nem az alperes ellen, hanem mellette

szólanak, bizonyítja azt sok és fontos oklevél és bizonyítja a köztudat' mely alperesnek azon közgyűlés előtt s azóta folyt élete felől ítéletét elég nyilván kimondotta. Nem öszvehangzók-é ezen körülmények s nem pontosulnak-é nyilván s félre nem érthetőleg alperes hibátlan volta bebizonyítására?

A tárgyat s a személyt illető tekinteten kívül a körülmények még polgári vagyis politiciai szempontból is nézethetnek vagy legalább szoktak nézettetni.

E jelen ügyben ily nézetnek csak akkor lehetne helye, ha alperes ama beszédének valami nagy fontosságú s talán épen káros következése lehetett vagy lett volna. Káros következése azon beszédnek nem lehetett, mert törvények törvényes útoni javaslása s közbéke fentartására intézett czélzat s intés nem szülhet káros következést. És hogy nem is szült, eléggé tudva van. E tekintet sem szól tehát legkevesebbé is alperes ellen.

Sőt polgári nézetek következésében ez ügynek a mult országgyűlése által a közelebbire hagyományként pártolás végett történt általbocsájtása, *36 törvényhatóságnak* élénk pártfogása, a közkedvetlenség, mit e pörnek folyamata szült, s azon öröm és hála s helybenhagyás érzetes nyilvánítása, melyet e pörnek alperes részére leendő eldőlése oly sokaknál és oly közönségesen okozand, bizonyosan mind az alperes mellett szóló körülmények.

Van még végre egy nézet, mely bírónál többeket kirekesztőleg nem létezhetik, de a melyet a többinek nem szabad kirekeszteni és ez az emberi érzés. Felperes kir. fiscus alperest szinte négy év óta e sorvasztó pör súlya alatt sínlődteti. Ennek hatása alperes polgári s tárasasági viszonyait feldúlta; méltatlanságok, üldöztetés és gyötrő bizonytalanság keserű érzetei alá ásták egészségét; ezen rongált egészség mellett az erkölcsi szenvedések emésztő ereje kettőztetett lőn s az így naponként hanyatlottabb egészség mellett a kényszerített védelmi gond és munka annyira veszélyes leve, miként alperes, kit maga gyógyíthatásától elzártak, eltartóztattak, jelen pillanatban a teljes megvakulás borzasztó küszöbén áll.*

Eddig szól Kölcsey Ferencz mesteri védelmének érdemi része.

* Kölcsey nem érhette meg Wesselényi perének ítélettel való ellátását s így nem kellett baráti szerető szívének véreznie ama minden jókat és nemeseket megdöbbentő ítélet felett, melylyel a királyi tábla *Wesselényit* minden honfiúi érdeme, Kölcsey fényes védelme daczára 1839 február 1.-én 3 évi súlyos börtönre ítélte, melyet aztán a hétszemélyes tábla már 8 nap mulva, vagyis február hó 9.-én minden indokolás nélkül helyben hagyott. Kölcseyt a Wesselényi védelmében teljesített rendkivül nagy erőfeszítést igénylő munka megtörte, egészségét

WESSELÉNYI ÜGYE AZ ORSZÁGGYŰLÉS RENDEI ELŐTT.

Láttuk, hogy a *Wesselényi* megrontására, megsemmisítésére törekvő hatalom két oldalról is üzőbe vette Wesselényit, mintha félt volna, hogy e hatalmas férfiút egy csapással földre nem terítheti. Ezért kellett két bünpert indítani s ezért kellett őt *Erdélyből* számüzni, *Magyarországon* pedig törvényhozói és egyéb munkásságát esztendőkre megbénítani. És még így sem birt a hatalom *Wesselényivel*. Nem birt pedig azért, mert mellette oly férfiak állottak és küzdöttek, mint *Kölcsey* és *Széchenyi*, *Beöthy* és *Deák*, később pedig maga *Kossuth* Lajos; mögötte pedig nagyon csekély kivétellel az egész nemzet, mint áttörhetetlen phalanx állt, tüzzel, lelkesedéssel folytatván a harczát a reakczió ellen és követelvén a *Wesselényi* személyében megsértett szólásszabadságon ejtett sérelem orvoslását. *Biharvármegyét* illeti az érdem és dicsőség, hogy elsőnek utasította az országgyülésen levő követeit, hogy *Wesselényi* érdekében szólaljanak fel. Biharvármegye példáját nem kevesebb, mint 36 vármegye követte és maga a karok és rendek táblája 23 ízben határozott sérelmi felíratot küldeni ez ügy miatt a királyhoz.

Nagyon nevezetes ülése volt a karoknak és rendeknek 1835 junius 16.-án. Ezen az ülésen, melyen maga a *personalis* elnökölt, mindjárt a napirendre tüzött tárgyak felolvasása után felállott *Beöthy* Ödön, *Biharvármegye* hírneves követe és a következő beszédet tartotta:*

«1834 deczember hónapban *Szathmárvármegyének* az úrbéri V. t. czikkely iránt követjei számára utasítást készítő közgyűlésében közönségesen tisztelt kedves hazánkfia, báró *Wesselényi* Miklós, a

aláásta. Ehhez járult 1838 augusztus havában az a kisebbszerű meghülés, mely ágyba terítette, s melyből többé számára gyógyulás nem vala. 1838 augusztus 24.-én húnyt el szathmármegyei birtokán, Csekén, a magyar közéletnek e legtisztább életű férfia. Wesselényit Pataki Mózes és édes anyja halála óta ekkora csapás nem érte. Szemtanúk mondják, hogy a mikor a gyászhírt meghallotta, mindig daczosan álló feje meghajlott; sötétlő szeméből könyek perdűltek ala s érczkebléből mély sóhajtások közepette e szavak törtek elő:

«Elköltözött, nem közénk való volt.»

* Lásd Kossuth Lajos Országgyűlési Tudósítások czímű kézirati vállalata III. kötetét a képviselőház könyvtárában.

minden magyar nemest megillető törvényes szabadság szerint hazafiúi lélekkel szabadon elmélkedett egy oly tárgy felett, mely különféle hányatások között már akkoron két esztendő óta foglalatoskodtatá az ország rendeit. A gyűlés berekeszteték a nélkül, hogy beszédje, vagy annak akármely kifejezése miatt, ott, hol az ily eset feletti bírálatnak egyedül helye és ideje van, megbüntettetett, vagy büntetés alá vonatni méltónak ítéltetett volna. És ámbár ezek szerint elmélkedéséért többé felelettel senkinek sem tartozhatik, mégis a királyi ügyek igazgatója által törvényeinknek és a szólásszabadság nemzeti jussának tetemes sérelmével azon közgyűlésbeni beszédéért hűtlenségi perbe vonatott, életre-halálra, jószágainak elvesztésére kerestetik. Tekintetes karok és rendek! ha végigtekintünk alkotmányunkon és nemzetünk constitutionalis életén, lehetetlen nem éreznünk, hogy annak állandóságáért semmi sem kezeskedik annyira, mint a szabad szólás nemzeti jussa. Nem szükség ez állításom bizonyítása végett az ujonnan támadott szabad nemzetek alkotmányára térnem; nem szükség a constitutionalis *Europa* példájával bizonyítanom, mint keresik és lelik azon nemzetek a szólás szabadságában az alkotmányos lételök őrét és védangyalát, mint tartatik ezen kincs alkotmányos rendszer első természetes feltételének. Elég alapra találok én saját törvénykönyvünkben, melyek kételkedni nem engednek, miként bocsátották örökségül reánk őseink a szabad szólás nemzeti kincsét, oly kötelességgel, hogy sértetlen épségben adjuk által ivadékainknak a híven megőrzöttet, melyet megcsonkítani nincs hatalmunkban.

Az idő haladt és haladtunk mi is az alkotmányos élet fejleményeiben, s a kormány írígy szemmel tekinté haladásunkat — a pályán, melyen visszasodródunk — feltámadnunk többé nem lehet. Míg népek és fejedelmek a bizodalomnak — melynek társaságos következésiből hibázni sohsem kellene — kapcsolatában egyesültenek, a hittel erősített diploma elegendő garantiának tartatott; később az esküvés, a társaságnak eme moralis talpköve, biztosítást többé nem nyújtott — és a kormány korlátlan önkényre vágyó irányzata ellen más kezességekről kezdettek gondoskodni a nemzetek. Ide tartoznak a szabad sajtó; az adónak egyedül a nemzetet illető meghatározása és a nemzeti őrsereg. Ide csatolták *a szólás szabadságát* is, mint első feltételt, mely talán magáért ama három kezességért is kezeskedik. Mi ezen 3 egyikével sem dicsekedhetünk; mert ámbár az adónak meghatározása országgyűlésen kívül nálunk sem történhetik; azt mindazáltal valami nagy kezességnek alig tekinthetnénk, mivel kormányzati rendszerünk úgy hozza magával, hogy ha megtagadnánk is az adót, ez a status kerekét meg nem akasztaná.

De mentől inkább érezzük, hogy a kezességek bősége nélkül szűkölködünk; annál inkább kell az egyetlen egyet, legdrágább

kincsünket — a szólás szabadságát — őriznünk. És ez az tek. KK. RR! a mi tisztelt hazánkfia *br. Wesselényi* Miklós személyében a kormány által megtámadtatik. De a mint az önkénynek és erőszaknak természetében van, ezen előlépésnél meg nem állottak. Bár a gyűlésen mondott beszéd is olyan, hogy azért a megye rendeinek nyombani bírálatán kívül senkinek többé felelettel nem tartozhatik, és mégis midőn a kormány ezt megtámadá, egy más oly lépésre is vetemedett, mely a megyék constitutióját és egész állásunkat roppant veszélylyel fenyegeti. Ugyanis a kir. fiscus *Bihar* vármegye kebelében is kiterjesztvén inquisitorius vallatásait, *Péchy* László táblabíránknak többi közt e kérdést is tette: Vallja meg a tanú letett hite után, megkérte-e a tanút br. *Wesselényi* Miklós, hogy több jó embereivel s barátaival azon igyekezzék, hogy Bihar vármegye *Ravaszdi* volt követe helyébe *Kölcsey* Ferencz urat küldje fel? — ha úgy, mondja meg a tanú körül állásosan, mikép fejezte ki magát ezúttal br. *Wesselényi* Miklós? — Ha van dolog, mely a kormány hatása alá egyáltalában nem tartozhatik: bizonnyal az országgyűlési képviselőknek választása az, a ki főképen azért jő ide, hogy gyakran — fájdalom — igen gyakran, a sérült jussoknak orvoslást eszközöljön s a kormány törvénytelenségei ellen gátat építsen. Hová jutunk tek. KK RR! ha még, a minden nemesnek ezen tiszta jussa is a kormány hatása alá vettetik?! és ha a bizodalom, melylyel hazafi hazafi iránt viseltetik, vészesnek fog bélyegeztetni s inquisitori vallatások tárgyává tétetni? Jól tudom én, hogy valameddig a *„kormányzás“* szó az «*elnyomás*» szóval szinte egyértelmű lesz, ha valameddig a bizodalom szent köteléke számkivetve marad nemzet és kormány között: mindíg fognak ily fonák eszközök létezni, melyek az alkotmányos élet fejleményét első csírájában megrongálják.»

Majd így fejezte be felszólalását *Beöthy*:

«De vétkeznénk tek. KK. és RR. az ügynek szentsége ellen, ha e tárgy érdeke felett még hosszabban szólanék. Nincs tehát egyéb hátra, mint az, hogy küldőim szándékát és kérelmöket a tek. KK. és RR. elébe terjeszszem. Nem kételkednek ugyan küldőim, hogy ezen bírák, kik elébe br. *Wesselényi* Miklós és az ő személyében alkotmányunk főkincse, a szólás szabadsága — életre-halálra kerestetve perbe idéztetik: bírói törvényes tisztjök szerint feloldozandják: úgy vélekednek mindazáltal küldőim, hogy a kormány akkor, midőn törvényhozó hatalom hason része együtt van, ily törvénytelen lépésekhez nyúl, a veszélylyel fenyegetett ügy oltalmát csak az országos rendekben találhatni: mert csak ők képesek az önkény hatalma torlaszának elébe oly visszatorlást állítani, melynél fogva a kormány ily borzasztó példák ismétlésétől iszonyodni fog. Küldőim tehát ezen kormány-

tettet érzékeny sérelemnek tekintvén, hazaszeretetnek rokon érzésén alapuló bizodalommal járulnak a tek. KK. és RR-hez indítványokkal; hogy annak orvoslása s minden következményének elenyésztése végett ő Felségéhez felírást tenni, s addig is, míg erre kedvező törvényes válasz érkeznék, hazánkat korlátolhatatlan szólási szabadságában, mely nélkül a megyék szebb hatósága örökre eltemetve maradna, fentartani, és világosan kimondani méltóztassanak: — hogy a közgyűlésekben tartott beszédekért a szólót csupán azon gyülekezet vonhatván felelet terhére, melyben beszédét mondotta, *azután semmi halandónak bírálaia alá többé nem tartozhassék.*

Hasonló szellemben szólaltak fel még ezen a gyűlésen *Abauj-*, *Arad-*, *Borsod-*, *Baranya-*, *Bars-*, *Csongrád-*, *Pest-*, *Sopron-*, *Vas-* és *Zalavármegyék* követei. Zalavármegyét ekkor tudvalevőleg *Deák* Ferencz képviselte, kit önként visszalépett bátyja, *Deák* Antal helyett küldöttek fel a megyei rendek az országgyülésre. Deák Ferencz 1835 junius 16-tól az 1840 május havában bekövetkezett kegyelmi királyi leirat kihirdetéseig nem kevesebbszer, mint tizennyolczszor szólalt fel és a rendek nem kevesebbszer, mint huszonháromszor határozták el, hogy felírnak a felséghez a *Wesselényi* személyében megsértett szólásszabadság tárgyában. De mivel régi alkotmányunk szerint a királyhoz intézendő felírat csak úgy volt felterjeszthető, ha ehhez a főrendek is hozzájárultak, a huszonháromszor elhatározott feliratí javaslat sohasem került a felség elé, mert a minden haladástól írtózó, makacs főrendek ahhoz való hozzájárulásukat mindannyiszor megtagadták. Érdekes kimutatást lehetne készíteni pedig arról, hogy kik voltak azok *Beöthyn* és *Deák* Ferenczen kívül, a kik úgyszólván a napirendről sohasem engedték levenni a Wesselényi ügyét. Ezekhez tartozott első sorban a régi gárda kiérdemült veteránja: felsőbükki *Nagy* Pál Sopronvármegye követe, azután *Bezerédj* István Tolnavármegye követe, *Palóczy* László Borsodvármegye követe, *Klauzál* Gábor Csongrádvármegye követe, *Szentkirályi* Móricz Pestvármegye követe, *Szentiványi* Károly Gömörvármegye követe és Kéri *Balogh* János Barsvármegye követe.

Ez utóbbi maga is bajba keveredett a miatt, hogy ő nemcsak az ellen kelt ki, hogy *Wesselényit* a megyegyülésen tartott beszédéért másutt és más módon, mint a hogy a törvény

megengedi, vonják felelősségre, hanem egyenesen kijelentette azt is, hogy az, a mit Wesselényi Szatmármegye 1834 deczember 9.-én tartott közgyűlésében mondott, sem hűtlenséget, sem felségsértést nem képez, az szomorú, de való igazság; sőt ő annak minden szavát, minden kijelentését ismétli, fentartja és magáévá teszi. Alig értesült erről a kormány, nosza megindította a hajszát Kéri *Balogh* János ellen is; őt is perbe fogta, vármegyéjét pedig felhívta, hogy helyébe küldjön más követet az országgyűlésre. De Barsmegye kitartott hű fia mellett s újra tüntetőleg nagy többséggel Balogh Jánost választotta meg követéül. Az országgyűlés pedig tovább folytatta a sérelmi vitát s *Deák* Ferencz nem szűnt meg egyik hatalmas beszédet a másik után elmondani az üldözött Wesselényi s az ő személyében megtámadott szólásszabadság érdekében. A szerencsés véletlen, mely kutatásaim közepette mindannyiszor kísért, kezembe juttatta a *Kossuth* Lajos által szerkesztett Törvényhatósági Tudósítások 17. levelét, melyben Kossuth Lajos saját keze írásával van megörökítve *Barsvármegye* azon közgyűlése, melyben Kéri Balogh János az 1836 május 2.-án feloszlatott országgyűlésen való működéséről és a Wesselényi személyében megsértett szólásszabadság tárgyában lefolyt sérelmi vitákról jelentést teszen.

De egy másik történelmi becsű ereklye is van kezeim között és ez nem más, mint a *Deák* Ferencz által a rendek 1835 augusztus 5.-i ülésében a szólásszabadság tárgyában tartott és Kossuth Lajos által sajátkezűleg leírott alábbi beszéd :

«A kerületi izenetet, melyben eddigi felírásunk helyett közbenjárás javaltatik, el nem fogadhatom, míg a felírástól a világos többség határozata el nem vet. Küldőim a felírást s az abban kifejtett nézeteket állandón pártolják, mert keserű érzéssel töltötte el kebleiket a kormánynak azon váratlan cselekedete, melylyel hazánk két polgárát törvények ellenére hűtlenségi perbe vonta,* de még súlyos fájdalmat fog bennök gerjeszteni az, hogy ön polgártársaink, a méltó-

* Deák itt Kéri Balogh János perbe fogatására czélozott. Deák eme beszéde a *Kónyi* Manó-féle gyűjtemény I kötet 132—133—134—135—136. és 137. lapjain olvasható. Kónyi a beszéd szövegét a Kossuth által szerkesztett Országgyűlési Tudósításokból vette át.

ságos fő RR. vetnek gátot ezen felírásnak, mellyet a szólás törvényes szabadságának megsértett ügyében a királyi szék igazsága elébe kívánunk terjeszteni. Sértve van ugyanis törvényeink szentsége, mert önkéj gyakoroltatott s a szólás szabadságát veszély fenyegeti. Szabad alkotmányú országban a polgárok természeti jussait csak világos törvény korlátolhatja, a szabad szólás pedig mind az egész nemzetnek, mind az egyes polgároknak természeti kétségtelen igazuk, s a ki köztanátskozások folytában akár a törvényhozás, akár a köz intézkedések tárgyairól szabadon kimondja véleményét, az ön jusában a nemzet közös jusát gyakorolja; ha tehát abban törvényen kívül gátoltatik, vagy a mondott szóért törvény világos rendeletén kívül fenyíték alá vonatik, ő benne a nemzet közös jusa van megsértve. Törvényeink, mellyekre a felírási javallatban hivatkozunk, kijelelik a szólhatásnak egyedüli korlátait és világosan megszabják a büntetést azok ellen, kik e korlátokon ne talán túlmennek; ezen korlátokat tehát törvényhozás útján kívül szaporítani nem lehet, s a szólót más perbe súlyosb büntetés alá idézni annyi, mint törvényt szegni. Az 1723. 9. cz. nyilván meghatározott minden esetet, melyet hűtelenség büntetése követ, s ezen esetekhez még egy újjat toldani nincs a kormánynak törvényes hatalmában, azt pedig, hogy e czikknek ezen szavai: «evidentes semet erigentes et opponentes contra Statum publicum, sacrae Coronae, regiae Majestatis et regni» akár betűszerinti magyarázat, akár egyéb hazai törvények értelmében a puszta és következés nélküli szóra, még pedig köz tanátskozások folytában a kormány ellen mondott szóra is szinte hűtelenségi büntetést rendelve kiterjednek, úgy hiszem, senki bebizonyítani nem fogja.

Sőt még a gondos előre látásnak is, és józan politikai fontolgatásnak ítélő széke előtt sem helyeselhető a kormánynak cselekedete. Hány hazai lakos fogja magában elmélkedve kérdeni, honnan eredtek a törvény sértések? s annak, ki az egymást váltott esetek fonalán vissza megy, nem fog-e szemébe ötleni, hogy a beszéd, melly hűtelenségi per tárgyává tétetett, egy olly törvény mellett vala mondva, mellyet a nemzetnek nem csekély része forrón óhajtva várt és kért tőlünk, s mellynek elhalasztását sok ezerek keserű könnyei kísérték. Elfogják-é majd átalában hinni, hogy azon polgár, ki a köz tanátskozásokban nyilván emelte fel szavát a szegény adózó nép jobb sorsa mellett, mellyet elhunyt fejedelmünk atyai gondoskodása is olly hathatósan szívünkre kötötte, az a polgár, ki a törvényhozás rendes útján olly törvényt kívánt alkottatni, melly a birtok betsét és biztosságát emelve, a nemzeti szorgalmat és mívelődést kifejtve földesúrra, jobbágyra s az egész hazára egyformán boldogító lett volna, akkor, midőn egy megyének törvényes gyülekezetében, törvényes jussánál fogva e tárgy felett szólott, éppen ezen beszéde által Feje-

delme vagy Hazája ellen feltámadni szándéka lett volna? Elfogja-é hinni, hogy ezen polgár hazáját akarta elárulni?

Fájt a nemzet nagy részének, hogy azon törvény, mellyet képviselői a jobbágyok tartozásinak szabad megválthatása iránt javallatba hoztak, elfogadva nem lett, s végre a többség azért nyugodott meg a fensőbb akaraton is, mert erőssen hitte, hogy a kormány tsak a nemzet boldogságát óhajtja, s a mi most meg nem adatott, az végképpen megtagadva nints, tsak elhalasztatott; ez volt a népnek erős biedelme és legszebb reménye, most azonban, midőn ezen óhajtott törvénynek pártolásától hűtelenségi pert és a szárnyaló hírek szerint más kedvetlenséget is vélnek származni sokan, nem fog-é sokakban ezen hiedelem s ezen reménység megtsökkenni, sőt elenyészni? Még inkább neveli a keserűséget e második eset; mert midőn azt látja a nemzet, hogy még a törvényhozói állás sem nyújt biztosságot a nemzet képviselőinek, midőn látja, hogy azon követ, ki nyilván kijelentette, hogy azt, a ki csak egy szót emel is a Status ellen, szigorú büntetésre tartja érdemesnek; de a szólás szabadságának önkéjes korlátozását sérelemnek véve, ugyan akkor szintén néhány következés nélküli szóért országháborítónak, s a Haza és Fejedelem iránt hűtelennek mondatik, lehetetlen e bizontalan jövendő felett keserű aggodalomba nem merülnie. Hiszen a kormány tsak a Status hatalmánál fogva, tsak a Status nevében intézkedik, szükséges tehát, hogy a törvényhozás szabadon kimondja véleményét az iránt, ami a Status nevében történt; pedig ha a szólhatás korlátit a kormány maga kívánja kijelelni, sőt még ezt is nem előre, hanem a kimondott szó után a szólót perbe vonva cselekszi, ha a beszélőnek feje felett czérnaszálon függ a törvény palossa, és még ezen czérnaszálat is elvágni egyedül annak van hatalmában, kinek tettéről szóllani kell — akkor megszűnt a köz tanátskozás, megszűnt minden törvényhozás. Felelőségnek minden szabad nemzetnél kell divatozni. Nem szóllok én itt a felelőségnek azon részéről, melly a kormánynak tagjait, ha azok törvényt és nemzeti just sértenek, büntetés alá vonja; szóllottak erről máshol, és szóllani fogunk még; de azon még fontosabb moralis felelőség, melly alatt minden kormány van, midőn tetteinek, intézkedéseinek, s javallatinak helyes, vagy helytelen volta felett szabadon, és nyíltan szóllanak a nemzet képviselői, a nemzeti törvényhozástól nálunk is úgy, mint máshol elválaszthatlan, s azzal mindenkor együtt gyakoroltatott. Ez a felelőség nyújt biztosságot a Fejedelemnek, hogy tisztjei és tanácsosai az ő érdekét a nemzet érdekétől, mellyel az szorossan össze van szőve, el nem szakasztották, hanem e kettős érdekre: igazságra és törvényre figyelmezve, pontosan teljesíték kötelességöket. Tsak ez által tudja meg tisztán a Fejedelem a nemzet méltó panaszait, hogy azokat orvosolhassa. Tsak ez ösmerteti meg vele a

nemzet köz óhajtását, hogy azt királyi tiszte szerint betölthesse. Tsak ez nyújt a nemzetnek is biztosságot, hogy törvényei gyakran Fejedelmének szándéka nélkül is el nem tapodtattak. Pedig ez a felelőség is semmivé lenne, ha a kormánynak önkéjes hatalmában állana, valamelly köz tanátskozási szabad szót, ha ne talán az neki kedvetlen, hűtelenségi per alá vonni. De egyébberánt is mi lehet a kormánynak czélja ezen lépésnél? tudom én azt, hogy ártatlan véráldozatokat nem kíván, s hiszem azt, hogy ítélőszékeink az ártatlant kárhoztatni sohasem fogják; s ép azért nem értem, boszulni akart-é a kormány, vagy félelmet gerjeszteni? Hiszen egyes polgárok ellen, kik a nép boldogításáért, s a nemzet ügyében szólottak, s kiknek czéljok tsak az vala, minél egyebet a kormány sem akarhat, t. i. a haza boldogsága, egyedül azért, mert véleményben a kormánytól különbözne, annak intézkedéseit talán keményebben gántsolták, a végrehajtó hatalomnak legsúlyosabb boszuját használni akarni, talán magára a kormányra nézve sem egészen hasznos; mert gyakran ugyanazon szó, mely egyébként hatás nélkül hangzott volna el, ugyan azon előadás, melyet hideg egykedvűséggel halgatott a sokaság, ép ez által nyer fontosságot, ha a szó üldözés tárgyává tétetik; az üldözött hőse lesz a közvéleménynek; s az ilyen eszköz nem czélra, hanem czéltól vezet. Puszta szótól a kormány soha ne tartson, mert a valóságos elégedetlenség tsak tettekből eredhet, s a szónak is csak akkor lehet hatása, midőn halmozott igaztalanság és törvénysértések a népnek keblét egészen elkészíttették; hogy pedig ez soha ne történjék, a kormánynak erőszak nélkül is hatalmában van, mert a nemzet boldogságát eszközlő czélirányos intézkedésekkel minden vádat tettleg megczáfolhat. Rettegést gerjeszteni, s félelem által korlátolni a köz tanátskozásokban fen lévő szólásszabadságot alkotmányos országban még helytelenebb módja lenne a kormányszéknek, mert azokban, kik erős lelkűek, s a félelmet nem ösmerik, minden fenyegető veszély inkább exaltatiot szül, az exaltatio pedig jeles, sőt szükséges tulajdonság ugyan, midőn a hazáért s a köz ügyért vívni kell, de törvényhozásnak, hol csendes nyugalom és hideg megfontolás szükséges, az exaltatio nem mindenkor czélirányos. Azok ellenben, kiket félelem foglal el, még kevésbé vannak oly állapotban, hogy törvényhozói kötelességöket teljesíthessék, s valóban egy olly törvényhozás, mellynek egy része retteg a végrehajtó hatalomtól, más részét ép annak fenyegetései exaltalták, furcsa organicus törvényeket készítene a haza és király közjavára. De az illyen félelemnek még roszabb következése, hogy a kormány iránti közbizodalmat és jó véleményt egészen elfojtja, mert bizodalom és rettegés együtt meg nem állhatnak. Az eránt, ki hatalmának egész súlyával akarja gátolni, hogy minket és sorsunkat érdeklő tettekről nyíltan

és szabadon szólhassunk, még a magányos élet viszonyaiban is hamar csökkenik bizodalmunk, s a kétkedést szeretetlenség szokta követni. Még inkább lehető pedig, és még veszedelmesebb ez a Fejedelem és Nemzet közötti viszonyokban. Egyes ember a magányos élet ösvényén könnyebben megelégedhetik, ha ön meggyőződésében és lelki ösméretében megnyugtatást talál, de a kormánynak ez elég nem lehet, neki a közbizodalom és közvélemény legnagyobb kincsei, s hatalmának ezek a legbiztosabb támaszai, mert tsak akkor képes magas feladatát, a közbátorság egy közlését teljesíteni, ha a nemzet bizodalma s közvélemény kísérik lépéseit. S a történetek évkönyvei számos példákat mutatnak, hogy a legjobb szándék, a legczélerányosabb intézkedés, a leghasznosabb törvény sikeretlenek, midőn a kormány elvesztette a közbizodalmat, s hogy a legerősb hatalom idővel összeroskad, ha azt a nemzet bizodalma elhagyta. Rómának hatalmas senatusa világot hódított, míg Róma népének bizodalmát birta, de a mint azt elvesztette, ő is, a nép is a Caesarok rabszolgái lettek. A hierarchiának határtalan hatalma csak addig állott fenn, míg azt a közvélemény s a nemzetnek bizodalma támogatta. Míg a népek ájtatos buzgósággal hitték, hogy csak az Egyházi Rendnél találnak igazságot, fejedelmet és oltalmat, a hierarchiának egy szava thronusokat rázkódtatott meg, országokat osztogatott, és császárokat büntetett. De későbbi félrelépések elenyésztették ezen közvéleményt, elölték a népek bizodalmát, s velök együtt a határtalan hatalom is elenyészett. Napoleont, kinek nagyságát a késő maradék is bámulni fogja, idegen hatalom csak akkor vala képes megbuktatni, midőn a nemzet bizodalma csökkenni kezdett iránta, s a szövetségesek hatalmas zászlói a Francziák fő városában sohasem lobogtak volna, ha Páris, ha Francziaország azon lelkesedéssel védette volna császárját, mellyel őt a főhatalomra emelte. Őrizni kell tehát minden kormánynak a nemzet közbizodalmát, mint legfőbb kintsét, melynek elvesztésénél nagyobb csapás nem érheti. Azt fogja talán valaki mondani: hogy a kormánynak czélja a lépéseknél a fejedelmi jogok erősítése, vagy talán terjesztése lehetett. De megvallom, nem szeretem a nemzetet és fejedelmet úgy tekinteni, mint egymás ellenében álló, és egymás kárával ön hatalmukat nevelni törekvő feleket, mert ha ez így volna, akkor a polgári társaság főczélja tsakugyan el lenne tévesztve. Én constitutionalis Monarchiában e kettőnek érdekét egymástól elválasztani nem tudom, s el merem mondani, hogy minden új fejedelmi jus, még a határtalan uralkodói hatalom is drága áron volna a fejedelem részére megvásárolva, ha érette a nemzeti közbizodalomnak enyészni kellene. Nekünk is szívünkön fekszik a költsönös bizodalom fentartása, mert azon alapul közboldogságunk, s midőn képviselői állásunkban e nemzet nevében szabadon szólva

őszinte egyenességgel felfedeztük, hogy mi koczkáztatná ezen közbizodalmat? s mi által lehet tsökkenéseinek elejét venni, sőt azt még inkább erősíteni? legszentebb kötelességünket teljesítjük, s magának a fejedelemnek hasznosabb szolgálatot teszünk, mint azon tanátsossa, ki talán a királyi jussok iránti buzgóságban azok terjesztését a közbizodalom gyengítésével is hajlandó volna eszközölni. Bizodalomból eredett azon felírás is, melyet a szólás szabadsága ügyében javallatba hoztunk. Azon törvényhozás kíván e felírás által fejedelmével nyílt egyenességgel szabadon szólani, mely e három év alatt többször megbizonyította, hogy fejedelmének atyai gondoskodásában teljes bizodalmat helyeztetett, midőn ön hasznának feláldozásával is kész volt az adózó népen segíteni, melynek sorsát rokon érzés, kötelesség, és fejedelmének királyi szava kötötték szívére, s azon fejedelemhez kíván szólani, kinek esküje és ismételt nyilatkozása törvényeinknek és törvényes igazainknak megtartását biztosította. Ezen bizodalom kiömlését akarják-é tehát a fő RR. gátolni? azt kívánják-é, hogy az égető fájdalmat keblünkbe rejtve halgassunk, s az aggodalomnak maró férge királyunk eránti forró érzéseinket, bizodalmunkat lappangva emésszе? azt akarják-é, hogy panaszainkat az előtt, kitől orvoslást reménylünk, ki ne önthessük, csak azért, mert nekik (mint mondják) panaszaik nintsenek? vagy azt akarják, hogy mivel ők nem aggódnak, mi se óhajtsuk, mi se kérjük súlyos aggodalmunk megszűntetését? Ők mind ezt nem akarják, mert ők is a hazának polgárai, s az ő jövendő sorsuk is össze van kötve a mi sorsunkkal. Azt mondják a fő RR., hogy e jelen esetben sérelem nints, mert törvényeink szerint is a végrehajtó hatalomnak jusaihoz, sőt kötelességeihez tartozik a közbátorságra felügyelni, s a vétkek megbüntetését eszközleni, e két esetben pedig az egész dolog rendes bíróság előtt van, s annak kell, sőt csak annak lehet ítélni felette. De éppen azért, mert a közbátorság fentartása a végrehajtó hatalomnak jusa, sőt kötelessége, méltán megkívánhatjuk, hogy e kötelességet a törvények szerint tellyesítse. Az által pedig, ha valamely polgárt világos törvény rendeletén kívül illy súlyos közfenyítéki perrel megtámad, eképpen a polgárok nyugalmát és bátorságát ő maga, kinek azt oltalmazni kellene, önkéjesen háborgatja, nem a törvények értelmében tellyesítette kötelességét, s ez valóságos sérelem, mert illy módon ugyanazon hatalom sérti a közbátorságot, mellytől annak hív megőrzését várja a nemzet. Sérelem az is, midőn a kormány olly esetet, mely ha elkövettetett is, a királyi fiscus közfenyítéki keresetének törvényeink szerint tárgya nem lehet, s mellyre, ha bebizonyíttatik is, hűtelenségi büntetést semmi világos törvény nem szab; ollyan esetet, melly egy közös nemzeti jusnak, a szabad szólás jusának gyakorlatából eredt, s melly felett csak azon tanátskozó gyülekezet, hol

beszéd mondva volt, kaphat ítéletet, hűtelenségi per útján terjeszt a rendes bíróság eleibe, s ez által az Ítélőszékeket mintegy kényszeríti, hogy olly tárgyaknak vizsgálgatásába ereszkedjenek, mellyek felett ítélni hatalmok nincs; mert azt csakugyan senki sem tagadja, hogy a szó szabadság korlátit, mellyeket csak a törvényhozás határozhat meg, kiszabni, vagy bármely nemzeti jus felett bíráskodni az Ítélőszékeknek hatalmához nem tartozhatik. De megvan mindezekre bőven felelve izenetünkben; csak még azon állításaira, mellyeket a kormányról és fejedelem személyéről felhoztak a fő RR, kívánok tenni rövid megjegyzést. A fejedelem feje a Statusnak s személye szent és sérthetetlen. A kormány a Status minden tisztségeinek összessége, reá a fejedelmi személynek sérthetetlensége ki nem terjedhet. Europa több történeteinek bizonyítása szerint valamikor és valahol általános elv gyanánt felállíttatott, hogy a kormány és fejedelem személye mindenben egy; s a mit a kormány tesz, az teljesen és egyenesen a fejedelem személyétől ered, s a mi a kormányról mondatik, az a fejedelem személyéről van mondva, mindannyiszor és mindenhol rettenetes Anarchia következett. Ezen elv vagy absolutismusra, vagy még hamarébb anarchiára vezet, mivel pedig megvagyok győződve, hogy a Méltóságos fő RR. sem egyiket, sem másikat nem akarják, hiszem azt, hogy ezen elvet felállítani magok sem óhajtják. Végre mivel azt vélem, hogy a kormány e törvénysértéseket csak azért követte el, mert a dolog fejedelmünk előtt tökéletesen kifejtve nem vala, szükségesnek hiszem ezt a felírás által teljesítenünk. Ugyan azért a felíratra szavazok.»*

Deák Ferencz ugyane tárgyban és ugyanezen szellemben még ugyanez év augusztus 8.-án is tartott nagyszabású beszédet. 1836 május 2.-tól 1839 junius 2.-ig szünetelt az országgyűlés. Alig nyíltak meg azonban a sorompók, már junius 24.-én szót emelt az időközben elítélt *Wesselényi* érdekében. És folytatta ezt az ostromot 1839 junius 3.-án, augusztus 1.-én, oktober 1.-én, november 21 és 22.-én, majd 1840 márczius 30.-án, április 1.-én és április 18.-án. Végre czélhoz jutott és 1840 május 1.-én ki lett hirdetve *Ferdinánd* április 29.-éről kelt azon leírata, melylyel nemcsak Wesselényinek kegyelmezett meg,

* Deák Ferencz ezen beszéde ***Kónyi*** Manó «Deák Ferencz beszédei» czímű gyűjteménye I. kötetének 151. és következő lapjain ugyan már megjelent, de annak közlését a Wesselényi személyében megsértett szólásszabadság ismertetésénél én sem mellőzhettem azon szoros kapcsolatnál fogva, melyben az ügy tárgyalása és Deák Wesselényivel állott.

hanem az 1837 február 27.-én elítélt Lovassy Lászlónak és az 1839 február 23.-án elítélt *Kossuth* Lajosnak, valamint az időközben szintén hütlenségi perbe vont Kéri *Balogh* Jánosnak és gróf *Ráday* Gedeonnak is.

A történeti igazságnak teszünk eleget akkor, midőn ama kiváló jeleseiről is megemlékezünk a nemzetnek, kik a főrendiházban is egyrészt az idők haladó szellemétől, másrészt az igazság érzetétől áthatva *Wesselényi* mellett törtek lándzsát és pártolólag szólaltak fel a rendek által indítványozott feliratí javaslat mellett. Első helyen Wesselényi ifjúkori barátját, *Széchenyi* István grófot kell említenem, ki több ízben emelte fel hathatós szavát *Wesselényi* érdekében. Később, vagyis az 1839. és 1840. évi országgyűlésen már gróf *Batthyány* Lajos, gróf *Teleki* László, gróf *Teleki* Domokos és báró *Eötvös* József voltak azok, a kik magukévá tették a Wesselényi személyében megsértett szólásszabadság tárgyában intézett feliratát az alsó táblának. Ellenben gróf *Dessewffy* Aurél és gróf *Apponyi* György még 1840 április 22.-én, tehát 8 nappal a királyi kegyelmi leirat megérkezte előtt is, mereven megmaradtak régi álláspontjuk mellett és kétségtelenül igen érdekes beszédekben indokolták ama álláspontjukat, mely őket arra kényszeríti, hogy továbbra is visszautasítsák a karok és rendek által 6 éven át 23 ízben átküldött feliratot. És minden bizonynyal nem nagy dicsőségére válik a főrendek táblájának, hogy szemben *Széchenyi* István és fentebb említett társai álláspontjával, mely pedig nemcsak a törvényes igazságnak, hanem a korszerü haladásnak is álláspontja volt, mindannyiszor visszautasította, megbuktatta a rendek sérelmi feliratát.

És ha a szigorú alkotmányosság szempontjából veszszük a dolgot, akkor nem is mondhatjuk, hogy e kérdésben végtére is a rendek táblája és a *törvényes igazság győzött*, mert a királyi kegyelmi leirat csak a személyeken ejtett sérelmet, nem pedig egyúttal a szólásszabadság nagy elvén ejtett súlyos sérelmet orvosolta.

És most térjünk vissza Wesselényinek a királyi tábla előtti bünperére. Említettem, hogy a királyi tábla 1838 junius 15.-én rendelte el a pernek érdemleges tárgyalását. A periratok be lettek

iktatva s az ügy előadás végett 1839 január havában *Gosztonyi* Miklós ítélőmesternek lett kiosztva. Említést tettem arról is, hogy *Kölcsey* még a per befejezte előtt, 1838 augusztus 21.-én, az igaz lelküek legnagyobb bánatára és szomorúságára meghalt. *Wesselényi* védő ügyvédje halála után, maga akart készíteni a roppant halmazra felgyült per anyagából ismertető kivonatot a többi bírák számára. Ebből a czélból felkereste 1839 január 23.-án *Somsich* Pongrácz alnádort, a királyi tábla akkori elnökét és felkérte őt, lenne szíves részére az ismertető kivonatok elkészíthetése czéljából legalább 15 napi haladékot adni. De Somsich Pongrácz, kit Wesselényi még az 1830. évi pozsonyi országgyülésen ismert s ki akkor még jó hazafi hírében állt, Wesselényit ridegen, mondhatni durva göggel fogadta és kérelmét minden közelebbi indokolás nélkül egyszerüen és hidegen megtagadta. *Wesselényinek* — kinél önérzetesebb férfiú nem igen volt a maga korában s a kinek nevét és az 1838. évi árvíz alkalmával szerzett érdemeit az ország kicsinye-nagyja, a nádortól kezdve az utolsó parasztig, mindenki elismerte — nagyon zokon eshetett a *Somsich* gőgös viselkedése. Erre vall legalább naplójának 1839 január 23.-ról való következő bejegyzése:

«Elmentem a personalishoz, *Somsich-hoz* (Somsich volt, mint personalis, a királyi tábla elnöke), elmondtam neki, hogy a referenstől, *Gosztonyitól* tudom, hogy peremből még teljes 80 ívet nem olvasott el; elébe terjesztettem képtelenségét annak, hogy ily fontos per végső ítéletre referáltassék, mielőtt a referens annak legnagyobb és legfontosabb részét még csak futólag is olvashatta volna. Elmondtam illetlenségét s emberiség nélküli voltát annak, hogy ily fontos dologban, ez életkérdésben informatiómra idő és mód nem engedtetik, mire pedig a legcsekélyebb kérdésekben is mindenfélének idő szokott adatni. Kifejeztem ezen nyakra-főre siető erőszaknak annyival helytelenebb voltát, mivel azért nekem az informatióra illő időt engednek is, elég idő marad e pört a bőjti terminuson mind a királyi táblánál, mind a septemviratusnál elintézni. Ő kereken kimondotta, hogy a mikori referálás tőle függvén, ő azt most akarja és attól el nem áll. Miután foganatlan maradt minden kérésem; miután még arra sem hajlott, miszerint legalább még e hónapban ne referáltassa, míg t. i. e tárgyban a *nádorhoz* folyamodhatok: — röviden, szárazon, de egész mérséklettel megmondtam neki, hogy ezen cselekvésmódot

egyébnek nevezni nem lehet és nem is fogják, mint helytelen *violentiának*. Erre a mondásra haragra gyuladt, epesárgította arcza lángolni kezdett, a bosszú nyilai lövelltek szemeiből. És magát feledve ész s értelem nélkül beszélt, kiabált; kezeivel csaknem orrom alatt hadorázott, összefüggés nélküli dühöngő szavai és mondásai között auctoritásról szólott, mondotta, hogy őt senki se tanítsa, hogy magát erőltetni nem engedi és *hogy majd megmutatja ő nekem!* stb. Én már *Gosztonyinál* — írja tovább *Wesselényi* — kiöntöttem méltatlanság szülte keserűségemet és ide béketűrésem megtartásának erős feltételével jöttem. Ennek köszönhetem azon szerencsét, hogy hidegvérrel maradtam. Miután *Somsich* méreggel ülőhelyéről felugrott, én kezdtem szólani ilyenformán:

Méltóságodnak őszebbek hajai, mint az enyémek, azért vérének is ülepedettebbnek kellene lenni s ímhol én, ki helyzete következésében ingerült lehetne s kinél ez megbocsátható lenne, én, a fél, kinek életéről van kérdés, hidegvérrel állok s előttem a *bíró*, kihez indulatnak férni nem volna szabad, magát elfeledve méregben van. Valami kérést megtagadni már magában is kellemetlen; de helyes és szerény kérés megtagadása csak akkor nem személyesség és sértés, midőn arra helyes ok van s midőn ezen ok megmondatik. Hogy méltóságod ezen igen szerény és illő kérésemet (t. i. hogy az informatio elkészítésére nekem néhány napi haladékot adjon) minden helyes okadás nélkül megtagadja, arról többet nem szólok, de azt nyilván kimondom, hogy kinek szíve és lelke van s annak, kivel oly szoros baráti viszonyokban állott (Somsichcsal Wesselényi még az 1830. évi országgyűlésen ismerkedett meg s vele régebben jó viszonyban volt),* ily durva móddal, ily illetlen haraggal megtagadni nem képes. E beszédem alatt észrevette, hogy magát mennyire felejtette el s a megbántottnak akarta szerepét játszani. Mondta, hogy szörnyűség tulajdon házában így megsérteni. Kérdeztem, hogy mivel sértettem meg. Emlékeztettem, hogy mielőtt haragba jött, nem mondtam egyebet, hanem hogy a mostani cselekvés mód helytelen violentatio, többféle habozása után ilyenformán végeztem beszédemet: «Földi szerencsém és fejem méltóságtok kezében van, ítélhetnek, a mit akarnak, azoknak előttem becsök úgy sem nagy. Mi reám nézve drága, t. i. nyugodt érzetem, a jó és okos emberek becsülése: azt méltóságtok tőlem el nem ragadhatják. De emlékeztetem méltóságodat arra, hogy van még egy ítélőszék, hol nem fogok méltóságod

* Somsich Pongrácz született 1776-ban, meghalt 1849-ben. Az 1825. évi országgyűlésen szülő vármegyéjét, Somogymegyét képviselte és pedig ellenzéki szellemben, de csakhamar átcsapott a kormánypárthoz. Nagy tudása és éles esze miatt a nádor igen kedvelte, úgy hogy 1830-ban már alnádor-, 1833-ban pedig királyi személynök és így az alsó tábla és királyi tábla elnöke lett.

ítélete alatt állani, hanem a hol együtt jelenünk meg, az Isten ezen ítélőszéke elébe idézem ezennel méltóságodat. Én nyugodt leszek ott is, mint most, méltóságod pedig reszketni fog ott is, mint itt. Alázatos szolgája.»

Másnap megkezdődött *Wesselényi* pörének előadása a királyi táblán* Pesten. A pörnek mikénti előadását és a tanácskozás menetét id. *Szögyény-Marich* László, ki akkor szintén tagja volt a királyi táblának, később pedig az országbírói méltóságig emelkedett, 50 évvel az ítélet meghozatala után jónak és szükségesnek találván a maga marasztaló szavazatát a történelem ítélőszéke előtt igazolni, 1903-ban megjelent, fiai által kiadott emlékirataiban következőkben adja elő a maga védelmét:

«A pör a kir. táblán — írja Szögyény — szokás szerint nyilvánosan tárgyaltatott. Wesselényi szabad lábon védekezett. Wesselényi fiatal korom óta mindíg különös szívességet tanusított irántam s én büszke voltam barátságára. Ezen bizalmas viszonyunk folytán sokszor felkeresett és értekezett velem pöréről. Biztosra vette fölmentését, minthogy kérdéses nyilatkozatáról (a kormány 9 millió ember zsírját szívja ki) mindíg azt állította, hogy az minden izgató szándék nélkül mondott frázis volt. Később pedig el is tagadta ezzel az akkor szokásos szójárással: «dixit judeos apello». Elvégre a pör ítélet alá bocsáttatván, 1839 február 1.-én került előadásra, helyesebben ítélkezés alá. A kir. tábla akkor, minthogy a kuria épületét a megelőző évi nagy vízáradás megrongálta, a gr. Cziráky-féle házban tartotta üléseit, s mert a terem jurátusokkal tömve volt, a hőséget alig lehetett elviselni. A kir. tábla tagjai teljes számban gyűltek egybe. Mindnyájan — hosszas indokolás után — szavaztunk. Minden egyes szavazat után egy-egy jurátus elhagyta a termet, úgy hogy a városban persze szinte tudták a szavazatok állását s combinálták a pör eldőltének valószínű sorsát. A szavazás nagy tárgyilagossággal ment végbe és érezni lehetett, hogy a bírák nagy része csak sajnálkozva s mintegy törvényes kényszerűségből mondta ki alperesre a vétkest. Fájó szívvel voltam kénytelen én is így szavazni.»

* *Wesselényi* hűtlenségi pere tudvalevőleg *Pozsonyban* indult meg 1835 május 5.-én; feltűnő lehet az olvasó előtt, hogy az ítéletet a királyi tábla mégis *Pesten* hozta meg. Ennek egyszerű magyarázata az, hogy régi törvényeink szerint a királyi tábla ítélőmesterei az alsó táblának hivatalból voltak tagjai, sőt hogy a királyi tábla elnöke egyúttal az alsó táblának is elnöke volt. Így tehát országgyűlés idejében a királyi tábla is az országgyűlés székhelyén működött, máskor azonban *Pesten* székelt.

Wesselényi hütlenségi perében 1839 február 1.-én hozott királyi táblai ítéletet, valamint a főméltóságú hétszemélyes táblának 1839 február 9.-én tartott üléséről szóló tanácskozási jegyzőkönyvet, melynek alapján a királyi tábla ítélete mindenekben helyben hagyatni határoztatott, itt közlöm, tanúságául az akkori idők és viszonyoknak.

*A királyi tábla mint illetékes első bíróság derekas ítélete február 1.-én, 1839-ben, Báró Wesselényi Miklós hűtlenségi perében.**

Előadó: *Gosztonyi Miklós* ítélőmester. A királyi fiscusnak báró *Wesselényi Miklós* elleni táblai büntető perében a tekintetes királyi ítélő táblán

Ítéltetett:

A *C)* alatti 2-ik, 10-ik, 11-ik és 14-ik, annak rendje szerént meghitelesített tanúknak vallásait ugyanazoknak a meghitelesítés után a 49-ik és 28-ik számok alatt újjabban kiadott és az előbbeni ítélet által meghitelesítéshez nem bocsátott kinyilatkozásai meg nem gyengítvén, de meg sem gyengíthetvén, a 46-ik alperesi tanú vallásai, józan értelmök, továbbá arra, mintha a *C)* alatti 3-ik tanú vallását a meghitelesítés után annak érdemére és belső foglalatjára megbánta és ezzel mintegy hamis vallástételt elesmért volna, magyarázható teljességgel nem lévén és így ezen *C)* alatti 3-ik tanúnak hitelessége sem forgattatván ki; de a *C)* alatti 27-ik szinte meghitelesített tanú sem czáfoltatván meg azzal, mit a 47-ik és 48-ik számok alattiak eléadnak, minthogy a mondott 27-ik tanú néhai *Kölcsey* Ferencznél, mint a 47-ik és 48-ik tanúk utasították, hibája helyrehozása azaz a mi ez alatt értetődik, vallása módosítása végett csakugyan meg nem jelent és ezzel a meghitelesítés után különben is változhatatlan vallásához továbbá is ragaszkodott; a többi *C)* alatti 30-ik, 31-ik és 32-ik, hasonlóképen meghitelesített tanúk hitelességének végre a 44-ik és 45-ik szám alatti, csak törvénykívüli puszta beszéden épült, tanúvallomások nem árthatván, ugyanezen *C)* alatti tanúvallatásban foglalt tanúk hitelessége minden kérdésen kívülinek találtatik.

Ellenben a felperesi kitétel megczáfolására előállított 27-ik és 28-ik szám és *LL)* alatti 47. tanúkra az a nyomós és kiforgatathatlan észrevétel, hogy majd mindnyájan az alperes által kérdéses alkalommal mondott élesebb beszéd tartását, többen a nép zsírja, az adó, deperditák, zemplényi lázadások, szabadító kormány és hasonlók

* Lásd K. Papp Miklósnak «Wesselényi magyarországi hűtlenségi pere» czímű Kolozsvárott 1876-ban megjelent munkáját.

említését elesmervén, sőt azt se tagadván, hogy az alperes beszédjében ejtett kifejezéseiért a másod alispány által szigorúbban intetett, következésképpen azon körülményeket, melyek közt a felperesi tanúk a vád alá vett mondásokat történteknek lenni állítják, bizonyítván azon kérdésre, minők valának tehát az alperes kifejezései, melyeket a másod alispány felfogott? vagy nem emlékezéssel vagy nem tudással feleltek. Ezen körülállásnak pedig nyomóssága és fontossága még inkább nevekedik, arra figyelmezvén, hogy a felperesi tanúk, nagyobbára vármegye elöljárói és előkelő tagjai csakhamar az eset után és pedig szavakat említve vallottak, az alperesi tanúk pedig a felfogott szavak helyett másokat, melyekkel az alperes élt és az alispányi megintésre alkalmat nyújtott, előadni nem tudnak. Miből nyilvánságosan következik, hogy az alperesi tanúk tagadása azok mivoltát a tagadó tanúk sorába helyheztetik.

Ezek pedig így állván: a felperesi *C)* és *D)* alatti tanúk egybevetett vallásaikból világosságra derül, «hogy az alperes a kormányt azzal, hogy 9 millió ember zsírját szívja, nem akarja, hogy a nemesség törvény által segítsen rajtok, hanem arra várakozik, hogy jelen állapotban ellenünk felingerelje és ő szabadítson azután bennünket, és ekkor jaj nekünk, mert szabad emberekből rabszolgákká alacsonyodunk» vádolni és tehénfejéstől húzott gyűlöletes példával és egyéb bővebb magyarázatokkal rágalmazni nem átallotta és ekképen azon helyen, mely a közjó előmozdítására és hazai institutiók fenntartására van szentelve, a törvényes szabadsággal azoknak felforgatására visszaélve, az alperes nem ügyelve az I-ső és II-ik Rész 3-ik czímjeire, a publicus status ellen nyilvánságosan felemelkedni bátorkodott.

Világosítják továbbá az alperesnek vétkes törekvését, hogy a vádba fogott eset előtt a pozsonyi ifjúságot, mely közül többen a *K)* alatti főtörvényszéki ítéletek szerint valóságos bűnbe merültek, *H)* betűhöz mellékelt és *KK)* alatt ismételve előadott tulajdon válaszában buzdította; később pedig már jelen vád súlya alá vetve, a helyett hogy a józan útra visszatérve, magát törvényesen védelmezte volna, ellenszegülését folytatva, a *K)* alatt elítélt Lovassy Lászlónak hozzá tartott és azt magában foglaló *E)* alatti és békés haladásra éppen nem mutató beszédét: «hogy charachter nem borzad vissza pallostól, erény kísértetek alatt nemesül, vérpadon leghatalmasabb sat. el kell az időnek jönni, midőn ember törpe önségén felülemelkedve, meg fogja vetni a hitvány életet ott, hol milliók sorsa áldozatot kér, vért kiált, sat. életünk egyik nehéz és szép feladása legyen megtanítani a népet, a 8 millió nemtelent azon szomorú leczkére, hogy *Wesselényi* Miklós alkotvány, törvény és becsület útján természeti igazak mellett küzdve, 8 millió nyomatott honosinak szerencséjét eszközölni óhajtva, alacsony üldözés martalékja lőn», az *F)* és *G)*

alatti vallások szerint helyeslette; sőt ily kárhozatos czélzat alatt mi lappang, *Kossuth* Lajoshoz intézett I. alatti levélben, melyben ezt magasztalja, hogy «minden lépése borstörés volt a német orra alá» nem homályosan kifejtette. Folytatta végre *Kossuth* Lajossal egybeköttetését és perét számos törvényhatóságokkal a *M), N), O)* és *P)* alatti oklevelek szerint részint maga közlötte, részint Kossuth Lajos által közöltette oly végből, hogy az országnak 1791-ki 12-ki sarktörvénye rendelése alatt álló főtörvényszékeit ezen rendíthetetlen törvény letiprásával önfüggetlenségéből és állásából kiemelve, törvényes ítéletei hozatalában szabályozza.

Mindezek egybevéve, az alperes vétkességét a bűn magasabb fokára emelik; tekintve mindazonáltal arra, hogy a szathmári kérdéses közgyűlésen indulattól elragadtatva szólott, más alkalmakra nézve pedig a 68. 69. 70. 71. 72. 73. és 74-ik szám alatti bizonyítványok szerint a közgyűléseken magát a törvény korlátjaihoz alkalmaztatta, az 1723. 9-dik czikkely büntetése súlya alól ugyan az alperes felmentetik: elkövetett vétsége büntetéséül azonban és másokra nézve is oktató üdvösséges például három esztendei fogságra ítéltetik és ennek végrehajtása rendeltetik.

A Főméltóságú Hétszemélyű Tábla Ítélete és Tanácskozási Jegyzőkönyve 1839 február 9-én gr. Cziráky Antal országbíró elnöklete alatt. 8/2. 1839.

Cziráky: A királyi fiscus a hűtlenségi pert báró *Wesselényi* Miklós ellen főként három okból indította:

1. Hogy Szathmárvármegye közgyűlésén sértő beszédet vagy legalább beszéd mondatot és phrasist használt.

2. Hogy a pozsonyi ifjaknak a felsőbb hatóságok által kárhoztatott társulatával egybeköttetése volt.

3. Hogy a fennforgó törvénytelen és büntetést érdemlő czélért egybeköttetésben állott *Kossuth* Lajossal és másokkal.

A felperes az 1-ső pont tanúsításául idézi elsőbben magát a kérdéses beszédet vagy is inkább annak sértő szavait; másodszor bemutat egy eskető-levelet. Alperes ellenben erősíti, hogy ő a beperesített szókat nem mondotta, tehát hogy ezért nota-büntetésbe nem eshetik. Ezt igyekezik be is bizonyítani saját tanúival és azon érvvel, hogy a kormány és a király nem egyet jelentenek.

A 2-ik pont bebizonyítására a felperes felhozza, hogy alperes a Lovassy László által mondott beszédet és az Erdélybe hozzá intézett levelet elfogadva, azokra felelt, sőt az ifjakat szándékaikban való állhatatosságra ösztönözte. Alperes hivatkozik ugyanazon társulat irományaira, melyek őt, mint tagot sehol meg nem nevezik, valamint azon társulatban részt vett ifjak bizonyítására.

A 3-ik pontra nézve a felperes felmutat több különböző levelet

és idézi, hogy alperes perét a törvényhatóságoknak másolatban megküldvén : ez által azokat együttesen zaklatták fel a kormány ellen.

A királyi tábla elől nevezett alperest mindezen pontokra nézve bűnösnek, illetőleg notoriusnak találta, de nem rendes büntetésre, hanem három évi börtönre ítélte.

Végh: Alperes bizonyítja, hogy ő a királyt nem sértette, de a fiscus ezt nem is állítja, mert ez felségsértés lenne; azonban a bűn a notával a mi törvényeink szerint úgy össze van kötve, hogy notát érdemlő tények által is a Felség szükségképen megsértetik. De a két vétek között mégis azon nagy különbség van, hogy a vétek csak bevégzett tények, a nota pedig szándék vagy annak kül tettekben nyilvánulása, tehát szó által is elkövethető. Nyomozni kell tehát a báró szándékát kifejező elveket a megelőző, azokkal együttjáró és későbbi körülményekből, a melyek mind a báró ellen szólnak; jelesen ellene szólnak a megelőző körülmények, mert az összeesküdt ifjakkal egybeköttetésben állott, a szavaival együtt járó körülmények, mert a kérdéses közgyűlésben levő alsóbb nemességet a kormány elleni bizalmatlanságra izgatta: bizonyítják ezt felperesi tanúk, melyek némelyike egyenesen állítja, hogy a báró ama szavakat mondotta, mások pedig annak értelmét állítják azonosnak; a báró némely tanúi szintén mondanak ilyesmit, de megvallják, hogy nem hallották jól vagy a hallottakra nem emlékeznek, e felett a báró tanúi csak tagadólagosak szemben a felperesiekkel. A tettet követő körülmények, hogy Kossuth Lajossal tilos társaságban állott, egyebek közt az *I.* alatti levelet írta, a vármegyéket perének közlésével fellázasztotta. Ezen külső tények tanúsítják, hogy alperesnek a közálladalom felforgatására s a nemességnek a dicasteriumok elleni felingerlésére czélzó veszedelmes szándékai voltak. De azon könnyítő körülmények tekintetéből mégis, hogy az ifjak társulatával való viszonya nem bizonyíttatik, és hogy a fenforgó beszédnek semmi következése nem lett, alperest a rendes büntetés alól felmentem s királyi tábla által saját belátása szerint ítélt büntetést helybenhagyom.

Péchy: A vád főtárgyát illetőleg három kérdés forog itt fenn:

1. Ha mondotta-é Incattus az actio s vádbeli szavakat?

2. Ha mondotta, lázítói törekvésből mondotta-é? s

3. Ha vajjon beszéd? s ezen beszéd nota-e? azaz erectio manifesta contra? . . . Kötelességem mint bírónak mindezekre nézve szorosan megvizsgálni a fiscus próbáit s az alperes ellenpróbáit és mentségeit.

A fiscus fundálja ezen pert s actióját azon szavakban, melyeket az ifjú Csanády az egyenesen gyűlésből jövő *Péchy* Lászlótól hallott, hogy *Wesselényi* a gyűlésen elmondott s így írta meg a dolgot *Csanády* levélben az atyjának, mint ezen a perhez accludált levél is

mutatja; azután Zichy által úgy jött az a fiscus tudomására. De ugyanezen ifjú Csanády mint felperesi tanú azt állítja, hogy ő maga is hallotta azon szavakat a gyűlésen s így maga magával ellenkezik. A Praxis Criminalis azt mondja: «vel actio exauditis non sufficit, sed si talis est probari debet». A fiscus tehát, hogy vádját bizonyítsa, inquiráltatott. De mielőtt a tanúk vizsgálásába ereszkedném, megjegyzem, hogy a fiscus ágál ad Notam, melynek szörnyű nagy a büntetése: amissio capitis et bonorum; a próba tehát debet esse luce meridiana clarior. A mi már a tanúkat illeti, a fiscus Isten tudja hány tanút hoz fel; ezek között igen-igen kevés bizonyítja, hogy Wesselényi úgy szólott, mint az actióban van; a többiekből kevesen azt állítják, hogy oly formát mondott; többnyire pedig azt, hogy emlegette ugyan a 9 millió nép zsírját, ocsmány álarczot sat. de mi öszvefüggésben, nem tudják, s majd mind hozzá teszi vallásához, hogy már nem jól emlékezik, nem is igen hallgatott, azt pedig mindnyájan megvallják, hogy *Wesselényi* nem lázított, a felséget nem sértette. Azon kevés állító felperesi tanúk közül is némelyek revocálták, megbánták fassiójokat, személyes ellenségei voltak Wesselényinek, a beszédében is impediálták stb. s az alperes tanúkat is hoz fel specialiter ellenek. De az egész inquisitio ellen excipiálhat *Wesselényi* azért is, mert a fiscus jelen volt az authenticatión. Ezen tettét a fiscusnak, valamint az authenticaló ítélőmesterét is, hogy őt oda bocsátotta, helyben nem hagyhatom, mert ellenkezik a törvénynyel s jó szokással. Továbbá azért is törvénytelennek mondja *Wesselényi* az egész inquisitiót, mert a vallató kérdés suggestivus volt, a miben nagy igazsága van. Ha csak azt akarta volna megtudni a fiscus, mi igaz van a dologban, úgy nem azt kellett volna kérdezni a tanútól: «igaz-e, hogy *Wesselényi* ezt s ezt mondta? hanem azt: ott volt-e? hallgatott-e a tanú?» és azután: «meg tudja-é mondani erre s erre nézve mit mondott Wesselényi?» a mint az ítélőmester mondja, hogy tett az authentication. Ha azután a tanú nem úgy felelt, mint a Csanády levelében van, akkor lehetett volna csak kérdezni: «hát ezt nem mondta-e?» Suggestivus volt tehát a kérdés, de másképen is azon tanúk teljességgel nem bizonyítják *Wesselényi* számtalan tanúi ellen azt, a mit kellene, hogy t. i. *Wesselényi* az actiobeli szavakat mondotta, s így: probam luce meridiana clariorem távolról sem tesznek.

Mi a lázító szándékot illeti: a tanúk általjában mindnyájan bizonyítják, hogy nem lázított, hogy ő felségét távolról sem sértette s csak a kormány vagy dicasteriumok ellen szólt. Továbbá bizonyítják, hogy egyedül az 5-ik czikkről, a szabad adás-vevésről s azon nagy haszonról beszélt, mely abból mind a deperdita, adó, katonatartás által enervált szegény adózó népre, mind a gyűlésen jelen volt úrbéri

telkes alsóbb nemesekre, az egész hazára eredhetne, hogy a szabad adás-vevés a jobbágyságot az úrral és nemességgel szorosabban egybekötné, az országnak közbékességet s állandó egyetértést szerezne, különben könnyen megeshetik, hogy az elkeseredett nép, mint már tette is, kirug. Némely tanúk szerént azon nagy hasznot is említette, hogy azon czikk által a kormány consilium arbitriumától megmenekszünk. Ezen utolsóra nézve fel itt azt hozom, hogy ugyanez már az 1807-ki diaetán mint gravamen fordult elő, midőn az is felhozatott, hogy a consilium ugyanegy dologban kétféleképpen ítélt, — én magam is tudnék ily példát többet is felhozni, ha kellene, — kitetszik hát mindezekből, hogy *Wesselényi* szavaival sem nem lázított, sem azt nem akarta s ő felségét sem sértette, hanem csak a kormányt s ez alatt talán a consiliumot.

De próbáltatnának is mindezek, az a harmadik kérdés jönne elő, hogy hát ez Nota-é? vagyis importaret, ne erectionem stb.? Alperes azt mondja, hogy Nota nem lehet, mert erectió csak facto, nem puszta szó által eshetik. A fiscus ezen állítás ellen példákat hoz fel a törvényből s arra nézve igaza van. De alperes ismét azt feleli: meg kell különböztetni a régibb időt a maitól, az 1715-ik előttit az azutánitól, s igen nagy igaza is van. Ugyanis mi azt tartjuk: «usus explicat legem», s én is usust, példákat hozok fel. 1790-ben szétküldötte II. Leopold császár és király a regalisokat a coronationalis diaetára; de nagy része az országnak azt mondta, igenis hamar van még ez a coronatio; sokan pedig nyilván s többek közt gyűlésben egy főispán is azt mondta: interruptum est filum successionis. Sokkal több volt ez, mint a mit Wesselényi mondott; mert egyenesen a sanctio pragmatica s így fundamentalis törvény ellen volt mondva. Más casust is mondhatok még: egy időben egy vármegyében a többség azon volt, hogy erővel ne engedjenek, álljanak ellent, ekkor egy ellenkező véleményű azt mondta: «de nyakunkon ám a német katona, mit csináljunk vele?» erre egy t. bíró azt felelte: «minden gazda elhozhatja a maga katonája fejét abrakos tarisznyában a gyűlésre!» ez is több volt, mint a mit *Wesselényi* mondott. Tudták mind a két esetet a dicasteriumok, tudta a fiscus, még sem jutott senkinek is eszibe őket Notára citálni; mert csak szó volt s gyűlésen történt. Mindössze az interruptum stb.-it mondó főispányt a palatinus via politica kitette hivatalából, a t. bíró pedig ex Catalogo Assessorum deleáltatott.

Ha ezen esetekben nem volt, úgy bizonyosan itt sem volt helye a fiscus actiójának ex 9. 1723. annyival inkább is, hogy az elítélt ifjak társaságával semmi nexusa nincs próbálva; az pedig, hogy Kossúthtal conversatioban volt, nem vétek, nem is hibás tett. Én tehát a királyi tábla ítéletét helyben nem hagyhatom. A mit hibázott is *Wesselényi*, untig expiálta az actioval s azzal, hogy 4 esztendeig

ilyen per alatt fájdalmasan szenvedve, azon időt mind magára, mind a közönségre nézve elvesztette. Imputálandó hibául én egyedül csak azt tulajdoníthatom neki, hogy a dicasteriumokat, a kormányt gondatlanul ócsárolta, mocskolta, mert épen az a nagy bajunk, hogy mai időben elvesztették a dicasteriumok az auctoritást; azt igyekezzenek hát visszaszerezni, reparálni. De ezen hiba nem Nota; régi időben, igaz, ilyenért is megcitálták sokszor az ártatlant is, de azon szomorú idők elmúltak? már most kegyesebb fejedelem alatt élünk, már most szóval ejtett sérelmeket Notára húzni nem lehet.

Cziráky — fuldokol. Ámbár nincs jussom beleszólni, háborgatni a tanácskozást, de kénytelen vagyok ezen beszédre megjegyezni, először: hogy a felhozott emberek azért nem citáltattak meg Notára, mert a diaetán *Leopold* császár elengedését és amnestiáját kijelentette; másodszor: hogy a fiscus nem maga, hanem felsőbb magos meghagyás következésében szokott pert indítani; a másik eset még azokban a zavaros időkben történt.

Péchy: Már instálom, engedjen meg excellentiád, a Leopold amnestiája nem azon esetre jött. Hej! tudja azt jól excellentiád. No én már kimondtam ítéletemet.

Perényi: Én azt tartom, hogy szóval is lehet Notát, erectiót incurrálni, mert szóval is lehet lázítani a status publicus ellen, p. o. ha valaki azt mondaná a gyűlésen: «emeljünk kardot a dicasteriumok ellen.» De az ily levegő verdeső fennhéjázó beszédektől sem lehet tartani, mert következésök sincs, s tudjuk, hogy midőn ad fractionem panis kerül a dolog, a legszájasabbak szoktak leggyávábbak lenni.

Mi magát az esetet s különösen az inquisitiót illeti, azt, hogy a fiscus jelen volt az authenticatión, helyben nem hagyhatom, nem hagyom pedig azért, mert törvény tiltja a peres félnek jelenlétét, a fiscus pedig itt fél volt; továbbá azért sem, mert hatalmánál fogva káros befolyása lehetett a tanúk bátorítására vagy elrettentésére. Oly nagy bűn ellen, mint a Nota, közbiztonság kedvéért mentől több eszközöket s hatalmat lehet ugyan engedni az igazság kisütésére de korántsem egyes polgárok veszélyeztetésével vagy az ártatlanság elnyomásával s bűn alá vonásával. Usust az ilyenben allegálni, én nem tudom, hogy lehet, kivált ha az institutioink szellemével s a status közczéljával ellenkezik. Verbőczy korántsem ilyenről szól. Ez tehát mindössze abusus lehet, de korántsem usus.

Magukért a puszta szavakért Notára citálni senkit sem lehet, hanem szavakkali erectióért, lázításért. Ezt kell tehát csak vizsgálnom, ha bebizonyította-é a fiscus? Az inquisitio erre van felhozva, például: felperes némely tanúi világosan mást, mások más értelemben bizonyítják a vádbeli szavakat s még e mellett is többnyire mentik magokat, hogy nem hallgattak, már nem emlékeznek jól stb. Alperesnek sok

tanúi világosan tagadják a vádbeli szavakat s még annak értelmét. Az actio fundamentalis szavai sincsenek tehát bebizonyítva. De a mi a fő dolog volt az egészben, mindnyáján, mind az felperesi, mind az alperesi tanúk állítják, hogy *Wesselényi* nem lázított s felséget távolról sem sértett. Csak egy értelmetlen tanú, *Kovács* mondja az ellenkezőt s Uray vádolta az alperest a gyűlésben felségsértéssel, de melylyel, miután a szavait ismételte, ez is felhagyott. Állítják tovább mindnyáján, hogy beszédében az 5-ik czikket pártolta, annak hasznairól beszélt, nevezetesen, hogy annak megadása a közbékét, egyetértést erősíteni, a csekély számú nemességet a nép kitöréseitől s így az aristocratiát s vele a nemzetet a felforgattatástól őrizni s megmenteni fogja stb. Mindezekből igen világos, hogy alperes czélja tilos s ártalmas nem volt, s így beszéde lázításra irányozva nem is lehetett.

A mi magát a szavak kiejtését, elmondását illeti: erre nézve nem hagyhatom helyben a királyi tábla sententiájában kimondott azon állítást: «hogy alperes tanúi negativusok s így a fiscus positivusai ellen nem bizonyítnak». Én mint bíró nem tudom, nem akarom megkülönböztetni a felperes tanúit az alpereséitől; csak tömegben veszem őket s emberileg s logikailag sokkal jobban hiszek annak, ki azt mondja, hogy ezt s ezt *Wesselényi* nem mondta, mint annak, ki hetek múlva ingerültség s órákig tartó lárma közt zajos ülésben tartott ülésből több sort állítólag szóról-szóra mond elő, annál inkább, mert amaz elébbi tanúk, mint többnyire magok is mondják, ha felségsértő vagy lázító szavak mondattak volna, azokat ezen ok miatt bizonyosan observálták volna.

De olyan bizonyító felperes tanú is a 60—80 számnyi tanúkból csak hat van; de ezek is többnyire exceptio alá esők; mert egyik revocálta, a másik megbánta vallását, másoknak hamis vallóságok s hiteszegettségök tanúk által van bizonyítva, s végre többnyire jelen voltak, nem contradicáltak s így a dologban meg is egyeztek azon gyűlésben, melyben Szathmár közönsége bizonyítványt adott Wesselényinek. Ezen kevés erőtlen tanúk tehát oly nagy számú tanúk ellenében egészen elenyésznek, semmivé lesznek. Igaz mindazáltal s minden tanú vallja azt, hogy Wesselényi a kormányt mocskolja. Lehetnek oly idők, melyekben az ily beszéd kárt okozó s így vétkes is. De erre majd visszatérek.

Elég az, hogy a vádbeli szavakra nézve én alperest feloldozom az 1723: 9. alól.

A másik vádra, tudniillik az elítélt ifjakkali nexusra nézve is minden vétség alól felmentem; mert egyszeri correspondentia nem nexus, sőt lehetett volna azon elítélt társaságnak tagja is, s a mellett ártatlan, míg az ellenkező specialis nincs bebizonyítva. Így, hány ilyen társaságban tudjuk, hogy idegen s átruházott és álnevek haszná-

tattak. Hogy a tisztelkedő levelet elfogadta s ő is felelt, az illendőség volt, nem hiba; mert Wesselényi nem tudta, hogy még valaha azon ifjak el fognak ítéltetni. Hogy Lovassy beszédét helyeslette, az sem hiba, ha a «vérpad, pallós» stb.-it helyeslette volna, nem jól tette volna; de mindjárt azután a békés út, törvényes haladásról van szó; Wesselényi helyeslését tehát s intézését lehet erre is érteni s én emberileg inkább erre értem, mint az előbbi czifra oratori szavakra.

Hogy végre *Kossuthtal* s többekkel nexusban s egyetértésben volt, abban semmi roszat nem látok; a «német orr»-ra nézve a királyi tábla értelmét el nem fogadhatom, mert generalitásban van mondva, s úgy a mondó magyarázásai szerént jó értelemben lehet és kell venni; általában ezen phrasisnak a perbe béhozatala előttem nevetségesnek látszik. Hogy pedig pörét a vármegyéknek megküldötte, pártfogást s figyelmet kérve, azt én nem tartom hibás tettnek, sőt meg kell vallanom, igen nemes tett volt, mert hitte *Wesselényi*, hogy ezen per által a szólásszabadságon nagy sérelem van ejtve, a szólásszabadságot pedig tehetsége szerént őrizni s védelmezni tartozik; mert annak elnyomása legnagyobb szerencsétlenség a statusra nézve.

Én tehát mind a három vádra nézve felmentem az alperest; de meg kell végre említenem, hogy vannak idők, melyek máskép büntetlen tettet is károssá s így vétkessé tehetnek. Ilyen a mai túlságos idő is, melyben azon beszéd ingerlés lehetett bizodalmatlanságra, de ha ezt akarjuk is imputálni, tekinteni kell a czélt, környülményeket s következést; ezek fogják az imputatio mértékét határozni. Részemről úgy találom, hogy ezek mind az alperes részére szólnak, mert czélja volt az 5-ik czikk elfogadtatása; környülmények: hogy független gyűlésben s instructio készítéskor történt; következést, károst éppen nem húzott maga után, s így itten sincs imputationak helye. Egyedül azt lehet Wesselényinek imputálni, hogy beszéde gondatlan, ócsárló, szeles, bizodalmatlan volt a kormányra nézve. Ezt imputálni kell neki, de azért már elég büntetés volt maga az actio, annyival inkább annyi éveken keresztül Nota-per alatt léte. Sőt ezen per súlya igen is feleslegessé válik, ha meggondoljuk, mit szenvedhetett egy oly nemes érzetű, természettől oly gazdagon megáldott férfi, mint Wesselényi, annyi idő alatt, megfosztatva munkásságától, közjóra hatásától s kerültetve, mint valamely anathema alatt levő, sok hazafiaitól. Gondoljuk meg azt is, mennyi kárt szenvedhetett, personaliter lévén citálva, azóta házi, családi dolgaiban, jószágaiban, mennyire árthatott a kétség, bizonytalanság testi egészségére, mily aggasztó állapotban vannak szemei az orvosi bizonyítvány szerént is.

Tekintve továbbá arra is, hogy az, mit én legalább ezen mostani perek politikus czéljának hiszek, t. i. az elterjedt túlságos őriz-

kedésre példaszolgáltatás, elrettentés már az actio által el van érve, tekintve végre Wesselényinek mind elébbi, mind azutáni kifogás alá nem eshető viseletét, én őt minden vád, minden büntetés alól teljesen felmentem.

Kárász: Minthogy legfőbb törvény és törvénymagyarázó a társadalom fennállása, véleményem az, hogy nota-bűnt szóval, sőt intéssel is lehet elkövetni, minthogy a közbéke evvel is megzavarható. Osztozom a királyi tábla azon véleményében is, hogy felperes tanúi tevőlegesek, az alpeséi ellenben — őket tekintve — tagadólagosak. Mindazáltal ha az egész esketést veszem vizsgálat alá, látom, hogy ezen tanúk közül némelyek sat. sat. (Itt az eredetiben sincs benne a bíró egész indokolása). Ezekből kiderül, hogy a vád alapját tevő szók nincsenek elegendően bebizonyítva és hogy az a beszéd nota-büntetést nem von maga után. A Kossuth Lajossal és az ifjakkal való viszony semmi büntetésre méltót nem foglal magában, e kifejezésnek pedig: «német orr», úgy vélem, biztosabb magyarázatát kell adni. Mindazáltal valamennyi tanú vallomásából kitűnik, hogy alperes kormány ellen tett gyűlöletes nyilatkozatokra nézve bűnös, de az notát vagy más nagyobb büntetést nem von maga után. Én tehát a királyi tábla által kimondott büntetést a tényhez alkalmazottnak nem tartom és így annak mérséklésére szavazok.

Matkovics: Ha a «kormány» kifejezés királyt jelentene, akkor a fenforgó beszéd felségsértési bűn lenne, de a fiscus ezt nem állítja, de a mint keresetéből megtetszik, azt nota-esetnek tartja, bárha a királyi tábla nem nota-büntetési, hanem bírói tetszése szerint ítélt is. Az esketésből kijő, hogy alperes a királyt egy szóval sem sértette meg, sem felkelésre izgatási szándéka nem volt; ellenben az is kijő, hogy a kormány ellen gyalázó és sujtó kifejezéseket használt, a minők: a nép zsírja szívása, ocsmány álorcza sat., a melyek valóban beszámítandók és büntetendők. Az ilyek a legrégibb időkben notabüntetést vontak volna magok után, a mint ez a tanácsosokat kisebbítő Debreczenyivel történt; de az új törvény a nota eseteit szabatosan előszámlálja és jóformán kevésre szállítja, a többi kihagyottakat a bíró tetszése szerinti büntetésre hagyva fenn. Ezeknél fogva a királyi tábla ítéletét, mely alperest Notában s mégis öntetszése szerint marasztalja el, helyben nem hagyhatom, a büntetést mérséklendőnek tartom.

Batthyányi: Mivel törvényeink a kormányt a királytól nem választják el, sőt egybekötik, a királyi Tábla által felhozott indokoknál fogva annak ítéletét helybenhagyom.

Gosztonyi: Az inquisitióra nézve úgy látom, hogy a királyi fiscusnak tanúi positivusok, egyenesen bizonyítják az actiobeli szavakat, mások ugyanoly szavakat s oly értelműeket hoznak fel. Továbbá,

hogy az actor tanúi hitelesebbek, tisztviselő előkelő emberek, az incattuséi pedig negativusok, alsóbb rendű, character nélküli emberek. A beszédre nézve tehát osztozom a királyi tábla véleményében. Principiumát az Incattusnak mutatják az I. alatti levél, a Lovassy beszéde helyeslése, a conjuratus ifjakkal s Kossuthtali nexusa. Én hát a királyi tábla ítéletén megnyugszom.

Almásy: Ha az actiobeli vétkes szavak próbálva volnának, akkor poena ordinaria, vagyis halál volna a büntetése; de mivel azok próbálva nincsenek, sublevámom ezen büntetés alól. Véleményem az, hogy a kormány s felség közt nincs különbség, mert vannak ugyan dicasteriumok, consiliariusok, kik tanácsolnak a fejedelemnek, de azért ez azt csinálja, a mit maga akar?? A kormány tette tehát ő felségéi s így egyet tesz a kettő. Én akarnám ugyan a bárót megszabadítani, de nem lehet, a kormány ellen szólt!! Ezt mind mondják a tanúk s midőn Uray felségsértéssel vádolta, maga megmondta a báró: hogy ő felségét nem, hanem a kormányt bántotta és így maga is proprio facto elismérte, tehát nem is tagadhatja. Nem is az ember czéljától függ a Nota, hanem a körülállásoktól, influxustól. Közönséges helyen esett a dolog, sok nemesség előtt, diaeta alatt s azért ment egyedül a báró oly messziről. Én sajnálom szép tulajdonságait! de hiában, a királyi tábla ítéletét helybenhagyom.

Szirmay: Mielőtt a dologba szólnék, kéntelen vagyok megjegyezni, hogy a királyi tábla utolsó előtti ítéletében ezen pörben oly principiumot látok felállítva, melytől tartani lehet, hogy t. i. «az ily criminalis derekben kifogásokkal nem lehet élni». Ez nem áll mert lehet, p. o. valakit citatio nélkül fogni is perbe, ilyenkor pedig kifogásokkal minden esetre élhetni. Ezt tehát ítéletünkben valami medius terminussal el kellene mellőzni, melylyel sem ezen principium, sem az ellenkező ki ne legyen mondva. Mi a dolgot illeti, véleményem az, hogy Notához nem szükség tett, mert úgy is minden tett előbb csak szón kezdődik. Az itt hát a kérdés: lázított-é? A tanúk általánosan az ellenkezőt mondják, ámbár azt, hogy az 5-ik czikkről szólt lázításnak venni nem lehet. A tanúk rostálásába nem ereszkedem, elég az: én nem hiszem, hogy alperes az actiobeli ugyanazon szavakat mondta volna. De ugyan a tanúk vallásából kijő az, hogy becstelenítő szavakat mondott a kormány ellen, a mi büntetést, még pedig hajdan az 1648. szerint Notát, de 1723. óta poena arbitrariát importál. A Lovassynak adott feleletet nem tartom bűnösnek, mert ámbár a beszéd bűnös volt, de meglehet, hogy Wesselényi nem vagy másképpen értette vagy a békés haladásról mondottakat hagyta helyben, ellenkezőre pedig próbák nincsenek. A Kossuthtali levelezést, kivévén a «német orr» phrasist, vétkesnek nem tartom. Én tehát őt a Nota alól felmentem, de a kormány

ócsárlása miatt szinte bűnösnek tartom, mint a királyi tábla, de mind a mellett az ítélet lágyítására állok.

Lányi: Én is azt tartom, hogy van ugyan valami különbség a kormány s felség közt, de ez ennek feje s így azon szavak kárhozatosak lévén, a királyi tábla sententiáját helybenhagyom.

Bornemisza: Fölösleges lenne e tárgyról tovább értekezni, minthogy az ügy ki van merítve, hogy hozzá sem adni, sem belőle elvenni nem lehet; én tehát a gömörvármegyei főispán ő excellentiája véleményéhez csatlakozom.

Lánczy: Az 1-ső pontra nézve: Hogy a kormányt a felségtől meg lehessen különböztetni, ez nem áll. Mert Verbőczy azt mondja: «a király kezében van a kormányzás és uralkodás». Tehát a tanácsosokat sem lehet megkülönböztetni és gyalázni. Továbbá a felperes tanúi ténylegesek, alpereséi tagadólagosak, a kik semmit sem bizonyítnak; annyival kevésbbé pedig, mert a beperesített és tagadott szók helyébe más szókat állítni nem tudnak. Hogy pedig a felperesi tanúk nem mind ugyanazt vallják, az semmit sem tesz, mert annyi idő után lehetetlen volt a kérdéses szókat ugyanazon rendben adni elé. A 2-ik pontra nézve, hogy alperes ama kárhoztatott társulatnak tagja nem volt, hiszem; de helybenhagyta azt az összeesküdt ifjúság által mondott forradalmi és lázító beszédet, «vérpad, pallos», holott őket inkább intenie tartozott volna. A 3-ik pontra nézve, hogy alperesnek egybeköttetése volt Kossuth Lajossal, erre semmit sem tudok mondani addig, míg ennek pere ide nem kerül, de e szólásforma «német orr», a mely nem általánosan, hanem különlegesen volt mondva, véleményem szerint bűnét tanúsítja; s ámbár én sajnálom őt és lelke szép ajándékait, de a mint a gyilkosság esetében, ha van bizonyság, a bűnösre a büntetés kimondatik, a tett megismerése után azonban kedvező körülmények tekintetéből a halálbüntetés a bíró tetszése szeréntire változtatik át: így alperest is fennforgó ügyében az enyhítő körülmények tekintetéből a rendes halálbüntetéstől felmentem és a bíróság belátása szerinti büntetésre ítélem, jobb ítéletet rá nézve mondani nem tudok, mint a minő a királyi tábláé.

Cziráky: A szózatok többségével a királyi tábla által hozott ítélet helybenhagyatása meghatároztatott.

A hétszemélyes tábla tehát a királyi tábla ítéletét változatlanul helybenhagyta 1839 február 9.-én, vagyis 8 nappal az elsőfokú ítélet után. Ugyan ki ne látná, hogy ez a sietés — melylyel a hétszemélyes tábla olyan bünperben, hol a vizsgálat esztendökön át folyt és a hol a per anyaga 400—500

An Herrn Moricz Wodianer in Ofen.

Pressburg den 25ten Feb 1840

Ich ersuche Sie hiemit an den Herrn Grafen Stephan Széchenyi f. 830 in C.M. zu erlegen, und auf meine Rechnung zu schreiben. Mich Ihrer Güte empfehlend verharre ich

Ihr

ergebenster

N. B. Wesselényi

Ich bestättige hiemit, daß ich in Folge der hier oben ersichtlichen Anweisung, acht hundert dreißig Gulden C.M. von dem Herrn Wodianer empfangen habe.

Pressburg den 2ten März 1840

Graf Stephan Széchenyi

Eredetije: Dr. Kardos Samu ereklye-gyűjteményében.

írott ívre rugott — nem az alaposság és nem az igazság érdekében, hanem annak rovására történt. Ezt különben idősb Szögyény-Marich László, a későbbi országbíró, az 1903-ban fiai által kiadott emlékirataiban szintén elösmeri, sőt Szögyény egyenesen megírja azt is, hogy Wesselényi perének a királyi táblán való elintézése alkalmával úgy az elnöklő Somsich Pongrácz királyi személynök, mint az előadó Gosztonyi Miklós ítélőmester elárulták magatartásukkal azt, hogy Wesselényivel ellenszenveznek és elítéltetését óhajtják.

Hiába szállott tehát síkra a nemzet színe-java, élén Deák Ferenczczel, az országgyülésen három teljes éven át Wesselényi mellett; hiába írt fel a királyhoz a magyar és erdélyi vármegyéknek jelentékeny része, hogy szüntesse be ez igazságtalan pert Wesselényi ellen és hiába öntötte Wesselényi védője, Kölcsey Ferencz minden tüzét és tudását a Wesselényi védelmi irataiba, Wesselényinek el kellett bukni, el kellett ítéltetnie, mert a hatalom, melynek szemében Wesselényi rettenetes szálka volt, így akarta. A királyi tábla ítéletét, mint fentebb is jeleztem, a hétszemélyes tábla már 8 nap mulva vagyis február 9.-én megerősítette s ezzel Wesselényi sorsa végleg meg volt pecsételve. Thiers, a hírneves franczia történetíró, Napoleonról írt munkájában leírja, hogy minő megadással, minő méltósággal, minő fenséges nyugalommal viselte a Szent-Heléna szigetéhez lelánczolt császár a sorsát bukása után. Én is felütöttem Wesselényi naplóját, hadd lássam, mit ír Wesselényi a maga szomorú sorsáról és annak okozóiról:

„Éjjelem oly nyugodt, álmaim oly kellemesek voltak, mint a kedvtelések legszebb napjaiban.“

Ezek saját szavai Wesselényinek, melyeket február elsején naplójába írt.

Wesselényi tehát, mint annyi sok hü fia a hazának, rabbá lett, börtönbe jutott. Börtöne helyéül a Budán lévő Ferdinánd-kaszárnya nedves, sötét kazamatája lett kijelölve. A szabadsághoz és szabad mozgáshoz szokott Wesselényit a sötét börtön nyirkos levegője annyira megtörte, hogy csakhamar beteg lett, egyik szemére pedig majdnem teljesen megvakult, de azért kegyelemért fordulni a királyhoz nem akart. Barátai azonban,

különösen Deák és Széchenyi, mindent elkövettek, hogy sorsán enyhítsenek. Ki is vitték a nádornál, hogy Wesselényi, kit a teljes megvakulás veszedelme kezdett fenyegetni, megrongált egészsége helyreállítása czéljából salvus conductus mellett két katonatiszt kíséretében egészségének helyreállítása czéljából Gräfenbergbe utazhatott.

Wesselényi mintegy 3 hónapot töltött Budán a Ferdinánd-kaszárnyában, de ez épen elég volt, hogy egészségét aláássa s későbbi teljes megvakulását előidézze. Szabadulásának napját pontosan megállapítani nem tudom sem a Széchenyi, sem a maga által vezetett naplók nyomán. Széchenyi elítéltetését naplójába bejegyzi, azonban szabadulásának idejéről nem emlékezik meg, Wesselényi naplói pedig ez évről 1839 február 8.-án vannak lezárva és csak 1840 január elsején kezdte meg azok folytatását Gräfenbergben. Deákkal és Kossuthtal való levelezéséből azonban meg tudom állapítani, hogy 1839 julius közepén már szabad lábon kellett lennie, mert ez év julius 22.-éről már levelet kap Pozsonyból Deák Ferencztől, ki értesíti őt arról, hogy az országgyülés rendei továbbra is ragaszkodnak számos felirataikban elfoglalt álláspontjukhoz, hogy addig semmi más tárgyban munkálataikat fel nem terjesztik, míg a szólás szabadságán ejtett sérelmek orvosolva nem lesznek és míg a politikai perekben elítéltek közbocsánatot nem nyernek.

Deák és az ország rendjeinek eme kitartó szívóssága végre is győzött. 1840 május elsején József nádor kihirdette, hogy az összes politikai elítélteknek, tehát Kossuthnak, Lovassynak és Wesselényinek a király megkegyelmezett. A folyamatban levő egyéb politikai pereket „abolitio litis“ vagyis királyi pertörléssel beszüntette.

Wesselényit a megkegyelmezés híre Gräfenbergben érte, a hová ő megrongált egészségének, különösen megvakulással fenyegető szemének gyógyítása végett utazott. Nevezetes azonban, hogy Wesselényi az 1840 május elsői közbocsánat daczára sem térhetett vissza Zsibóra, mert a marosvásárhelyi királyi tábla által hozott ítélet még mindíg hatályban volt. Erre nézve a közbocsánatát Ferdinánd csak 1841 szeptember 27.-én, tehát 17 hónappal a magyarországi közbocsánat után, adta ki és így

Wesselényi, kire nézve a marosvásárhelyi királyi táblának 1835 márczius 20.-án „in contumaciam“ hozott ítélete még mindíg hatályban állt, tulajdonképpeni hazájából, Erdélyből s a hozzája tartozó részekből ekkor is számüzve volt.

WESSELÉNYI ÖNVÉDELMI IRATA.

Wesselényi sohasem tudott megnyugodni abban, hogy öt, ki Szathmárvármegye rendeinek 1834 deczember 9.-i közgyülésében a legtisztább emberszeretettől s minden lázítási czéltól ment gondolattal szólalt fel a százados elnyomatás alatt sínylődő jobbágyság érdekében, hütlenségi perbe fogták és elítélték. De még jobban fájt szívének az, hogy Erdélyben a marosvásárhelyi királyi tábla öt minden meghallgatás nélkül, a királyi fiscus puszta indítványa alapján, közcsendháborítás s más egyéb ösmertetett dolgok miatt bünösnek mondotta ki s minden törvény ellenére még meggyalázó testi büntetésre is ítélte született nemes ember létére. És ezt a fájó érzetet nem tudta megszüntetni senki és semmi. Nem tehát az 1840 május elsején, illetve 1841 szeptember 27.-én kihirdetett királyi kegyelmi leirat sem. Védelmi iratról gondolkozott, azt el is készítette, de soha közzé nem tette. Vaksága és betegsége ebben meggátolta. De én, kit szerencsés véletlen az eredeti védelmi irat birtokába juttatott, azt itt közlöm, mert ez vet legerősebb fényt Wesselényi üldöztetéseire és szenvedéseire. Ime a védirat szövege:

A' Kormány által ellenem indított Pörök sem Magyar Országban, sem Erdélyben nem oly folyamatuak, hogy ártatlanságomnak, 's rajtam elkövetett méltatlanságoknak mostanság bírói képen leendő világosságra, 's a köz tudatra jőtét remélhetném; és ezért magam iránti kötelességem ezen Ügyök állásának előterjesztésével, üldözött és elnyomott helyzetemben, legalább betsületemet a' dolog valódi nem tudásából eredhető homálytól, vagy rágalom-szülte szenytől biztosítani.

Magyar Országon a' 834-ik esztendő Deczember Havában Szathmár Vrgye közgyűlésén az Úrbéri 5-ik t: czikket pártoltam, ugyanazon okokkal, mellyek az Ország gyűlésén különböző alakokban sokszor, és sokak által felhordattak. Ezen beszédért feladás következésében ellenem vizsgálat tétetett, 's én Február 27-én nota Pörre hívattam meg. Mihelyt azon betegség, mellyben akkor Pesten feküdtem, engedte, Pozsonyba utaztam, 's Nádor Ő Herczegségéhez folyamodtam, 's őtet szóllitottam

fel, mint Hazánk első Tisztviselőjét: eszközölné közbenjárása által ezen Pörnek meg kezdése előtti elenyésztetését, elibe terjesztvén minő érzékeny sebet fog ezen Pör' meg kezdése a' szóllás' szabadságán ejteni; 's ezen sérelem minő aggodalmat 's felgerjedést fog Ország gyűlésén, 's Ország szerte okozni; és hogy lehetetlen lévén törvénynek hódoló Itélő székeink által egy beszédért, 's azon beszédért notán leendő meg marasztásomat csak gondolni is; a' Kormány azon felül, hogy az egész Országot elfogja kedvetleníteni ; önnön magát is compromittálja. A' Nádor nem kivánván ebbe elegyedni, részemről nem akartam semmit is, mi tőlem függött, 's elveimmel, és betsületemmel meg egyezett, elmulatni, hogy ezen Pör megkezdésével egybekötött Országos csapást hazámtól elfordítsam. A' Felséghez folyamodtam, nem kegyelmet — mi csak ott létezhet, hol bűn, és bűnös vagyon — hanem igazság szeretetét 's törvényességét szóllítottam fel. Ezen folyamodásra, melly Április Hónapban nyujtatott be, csak Julius 2-án jött válasz, azon értelemben: hogy már törvény utján lévén a' tárgy azon maradjon. Azonban Május 5-én a' meghívás határ napján személyesen meg jelentem, 's elkezdődött az ember emlékezet óta nem létezett Nota Pör. A' Forum és Judicatus elleni kifogásokban felelkezések folytak, 's én September végével a' Pört e' kérdésben Itélet alá botsájtottam. A' Fiscus késvén végső feleletével számtalanszor kértem, dolgozna a' Pörben. A' Sz: Mártoni törvénykezési idő szak eltelvén, 's miután mind a' Personalist, mind a' Directort ünnepéljesen felszóllítottam, 's a' Nádor Ő Herczegségéhez is az ellenem indított Pör további nem halasztásáért folyamodtam, de mind ennek sikere nem lőn, a' Kir: Ügyvédet Február 2-ik napján Szolga Bíró által törvényesen megintettem, hogy ezen Pört tovább ne tartóztassa, 's engem ne zárjon el attól, hogy az ellenem igazság, 's törvény ellenére indított Pör 's kereset alól, birói Itélet által mentől előbb feloldoztathassak. Ezen törvényes megintés sem használván, a' T. Kir. Táblához folyamodtam Február 23-án, hogy a' Felperest birói hatalommal a' Pör beadására szorítsa, midőn ezen folyamodásomat a' Personálisnak azon kéréssel adtam be, hogy ő azt haladék nélkül terjessze a' T. Kir. Tábla elibe, ő ezt igérte, és fogadta, még is azon folyamodás sem mingyárt, sem soha a' Kir. Tábla színe előtt meg nem fordult, 's elő nem vétetett. És így törvény 's helyesség elleni szántszándékos halogatással ily terhes bizonytalanságban tartattam szinte esztendeig. Végre 1836. Augustus 26-án a' nélkül, hogy törvényes szokás szerint a' Felperes a' Pört a procuratorian nyilvánosan submittálta volna, azt titokban Itélet alá botsátotta, még pedig úgy, hogy hasonlólag törvényes szokás, és helyesség ellen, még az én végső feleletem után egy, általam nem látott ellenemi szóváltást iktatott be a' Pörbe, holott igazság, és józan ész szerint is nem a' Vádlónak, hanem annak illik

utolsó szavának lenni, kinek magát mentenie kell. — A' Kir: Tábla Itéletet hozott, mellyel a' Kir: Táblának Bíróskodása meg állítatik. Ezen Itélet nincs motiválva, holott a' legközelebbi — 836-i 16-ik törv: azt nyilván parantsolja. És az — 830-dik 6-ik cziknek, melly tisztán 's félre nem érthetőn rendeli, hogy Diaeta alatt semmi Pör (tehát nota Pör sem) Kir: Tábla előtt nem kezdettethetik — ez esetre nem alkalmazhatásának okául csak ennyi van téve: «povisione art. 6-ik, — 830. cursui praesentis causae obstare nequeunti». Én ezen Itéletet tiltmányoztam, 's Tiltmányomnak (prohibitamnak) még azon a' törvény folyaton okát adtam, erre a' Felperes a' Sz: Mártoni törv: idő szak végével feleltt, 's ő, ki e' Pört oly sokáig tartóztatta volt magánál, 's ki azt törvény, 's helyesség ellenére annyira huzta, 's halasztotta ezen feleletiben nem átallotta éngem vádolni a' Pör szántszándékos késleltetéséről. «Risum teneatis amici.» A' Farkasnak a' Bárány ellen tette vádjához hasonló ezen vádra feleltem, 's a' Felperesnek azon állítását, mintha «ezen Pörben prohibitának helye nem lehetne», meg czáfolván, több más törvényes okok mellett azzal is, hogy kétséget nem szenvedvén a' Notapörnek a tabularis Pörök közé tartozása, a' tabularis Pörökben pedig a' prohibitának törvény, 's gyakorlat szerint helye lévén, a' nota Pörben is (melly iránt semmi kivétel nincs a' törvény által téve) kell annak helyének lenni; és meg mutattam, hogy ezt a' Felperes is (ön tagadásának ellenére) tettel elösmerte, mert feleletiben Prohibitámnak fel hozott okaira igyekezett felelni. Erre a' Kir: Tábla f. é. Április 17-én Itéletet hozott, és Prohibitámnak helyt nem adott. Ezen Itéletet én fellyebb vittnek nyilatkoztattam, mielőtt a' Felperes Tanuinak hitelesítése el határoztatott.

A' prohibita törvény engedte menedékétől e' szerint elzáratva, más törvény-rendelte kifogással éltem, 's a' processus ellen excipiáltam. Ezen kifogásomban kinyilatkoztattam: miszerint, ha szinte helyesen 's törvény rendelete szerént idéztettem volna, 's így a' Pör kezdete helyesnek tekintethetnék is (mit azonba tagadni meg nem szüntem) és ha a' Királyi Tábla hatósága körébe tartozna is ily tárgy — t. i. közgyülésen mondott beszéd felett ítélni (mit hasonlolag telyességgel el nem ösmertem) még ekkor sem lehetne ellenem Nota-pört folytatni; mit törvény egészen más esetekre, 's telyességgel nem szavakra, hanem nyilvánoson erőszakos tettekre, s telyes haza, 's Király elleni lázzadásra határozott.

E' feletti szóváltások után a' Pör ezen kifogási kérdésben megint Itélet alá bocsáttatott. Januarius 16-án 838 a' Királyi Tábla Itéletet hozott, melyben azt mondta ki, miszerént ilyetén (az az Nota) pörben kifogásoknak helye nincs, és azt rendelte, hogy én a' Per derekába ereszkedvén velős-védelmemet adjam — bé; anyival inkább, mivel a' Fiscus vádjai engem terhelnek. — Igen különös ezen ítéletben azon,

minden okoskodás nélkül, átalánoson kimondott állítás, mi szerént Nota-pörbe kifogásnak helye nincs; holott a törvény minden a' Királyi Tábla elében tartozó Pörökben, tehát a Nota-pörben is megengedi az exceptiokat: a' Kir: Tábla is mind eddig említést sem tett arról, hogy e' Pörben, mely már másfél évnél tovább in exceptivis folyt exceptioknak helye ne légyen, sőt tulajdon maga a' Királyi Tábla kétszer hozott már benne kifogás feletti Itéletet. Szint ily különös ezen Itéletben az, hogy mi előtt részemről tanuvallomások, vagy bizonyítványok be lettek volna adva, 's mi előtt én még magához a' dologhoz legkissebbet is szólottam, egyedül csak a' Felperes egy oldalú állitásai, vallatásai 's oklevelei nyomán már az mondatott ki, hogy én azok által terheltetem.

Azon körülmény, hogy az említett Itélet nemcsak a' Fiscus által állított szavakat, hanem vétkes czélzatokat, törekvéseket, 's egybe köttetéseket is említ, mint engem terhelőket; részemről bővebb 's ujabb szempontból vett vallatásokat, 's okleveleket tett szükségessé. Ezeknek egybe szerzésére lépéseket tenni nem késtem, de a téli, 's tavaszi rossz utak, mostoha idők, a' vallatást végbevivő uraknak egyebekkeli elfoglaltsága 's a' vallomást tevőknek 's Bizonyságot adóknak szerte szét lakása 's mulatása a' dolgot nagyon késleltette. F. e. májussa elején az Előadó Itélő-mester a' Pört ügyvédemnek át-adta, oly utasitással: hogy két hétre feleletit beadja. Ügyvédem ennek lehetetlenségét, — 's azt hogy vallatásaim még készen nincsenek 's okleveleim megszerzése most van folyamatban kinyilatkoztatta. Én magam lementem még május holnapjában Szathmár vármegyébe az oklevelek 's vallatások' egybeszerzése sürgetésére. Azonban f. e. Junius . . -kán a' Királyi Tábla a' Fiscus sürgetésére azt tette, mit én minden sürgetéseim, kéréseim, 's törvényes lépéseim mellett is el nem érhettem volt, t. i. sürgető Itéletet hozott, 's ezen sürgető Itéletben Augustus 21-két tette határ-napul, melyre én egész védelmemet, kimerítve végső szó váltásomat béadjam.

Csak Augustus első hetében kaphattam egybe okleveleimet, 's még ekkor is több tett vallomások, 's adott, — vagy bizonyosan adandó Bizonyitványok hiányával maradtam. — A' kiszabott határ napra bé adandó Replicamban, nem ösmerhetvén el a' Királyi Táblának azon hatalmát, miszerint engem törvény szabta utról elmozdítson, 's törvény engedte menedékektől elzárjon; nem tartottam részemről szabadnak 's Pörömben más utra lépni, 's más utat követni, mint a' melyet Törvény határozott, 's azért a' még hátra lévő Actoratusi kifogással éltem; kifejtvén ebben; miszerint a' Fiscus mint Felperes e' pörben ellenem nem álhat 1-ször, mivel azt törvény által tilalmazott időben kezdvén, helyesen nem is folytathatja. 2-or Mivel véleményért, — s véleménynek ott történt kimondásáért, hol azt kimondani jus és kötelesség is volt, a' Fiscus senkit sem perelhet. 3-or Mivel a' Fiscus-

nak, ha különben lett volna is kereseti jussa, vagy Actoratussa, — de az megszünt akkor, midőn Bars vármegyének követje ellen indított azon Pör megszüntetett, melynek éppen az volt tárgya, mi az enyimnek.

Ezen kifogáson kívül nem tehettem, hogy azokra nézve mik az Itéletben mint engem terhelők említvék, ne feleljek. Bővön elég lessz vala azt mutatni meg, hogy azon beszéd-töredék, melyért a' kereset indíttatott, 's mely az egész Pörnek alapja, *általam soha sem mondatott;* következőleg semmi vád mi azon beszéd-töredékből következtettetik, 's maga a' Pör is nem álhat. Ennek czáfolhatlan okok, 's a' legpositivebb Tanuk 's magának a' vármegye Rendeinek közgyülésökön költ bizonyítványa általi megmutatása mellett, azt is kifejtettem, mind nyelv tudományi, mind józan észből merített okokból, mind számos Törvényeinek nyilvános szavaiból, hogy ezen szó Kormány (mit én említettem) a' Király személyét nem is teheti. Kifejtettem a' reám fogott beszéd töredéknek ész, 's értelem nélküli voltát. Czélzatomra nézve hasonlólag számos positiv Bizonyítványokon kivül azt is előadtam, hogy én országossá vált törvény javallatot pártolván, 's éppen azért pártolván, hogy lehető lázzadás megakadályoztassék, lázzitási czélzatom *nem is lehetett.* A' vétkes törekvésekrőli vádra a' Fiscus semmi tőllem származó, vagy hozzám intézett, s engem legkissebbnyire is terhelő oklevelet elő nem mutatott; hanem másoknak, másokhoz, 's többnyire másokról, 's más tárgyakról írt leveleit peresítette be, melyek közül némelyikben én távolról sem vagyok említve. Másokban pedig minden politicai czélzat nélkül fordul elő nevem. — A' 834 iki erdélyi ország-gyűlése alatt több Posonban lévő Ifjak hozzám egy emlék íratot intéztek, mire én hogy feleltem, természetes: de szint oly természetes, hogy ezen oly sokak kezibe menendő feleletem gondal volt szerkezve, 's mindenre alkalmasabb, mint ellenemi bizonyítványra. 835 Januarius 29 én megint több Posonban lévő Ország-gyűlési ifjak azon napnak emlékezésire, melyen az előtt egy évvel az erdélyi Rendekk egy litog: sajtót adtam volt által, saját képemnek át adásával, 's egy beszéddel tiszteltek meg, melyben engem a' törvényes, és békés előhaladásban követendő példányoknak neveznek. Ezen két körülményből akarja a Fiscus azt következtetni, hogy én a' Posonban létezett Ifjak casinojával egybe kötésben állottam, 's veszedelmes törekvéseim voltak. Mind ennek czáfolása igen könnyű volt, megmutatván hiteles bizonyítványok, s Tanuvallomások által, hogy ama emlékírás kelésekor azon Casinó *még nem létezett:* az említett beszédeli meg tiszteléskor pedig *már nem létezett.*

Erdélyben még 834 közepén az Ország gyűlése alatt Ferdinánd Fő Herczeg, az akkori Erdélyi Királyi Ügyek Igazgatója Gál Lászlónak parancsolta a' külföldön megjelent Balítélekről munkámért közkereset alá leendő vételemet. Miután nevezett Ügy Igazgató ennek kivihet-

lenségét előterjesztette, a' Pör elmaradt. Üldöztetésem czéljával más alkalomra vártak, 's ezt jelen lenni vélték, midőn 835 diki Januarba tulajdon kősajtómon az Országos Diariumot magam kezeimmel kezdtem nyomtatni; ezt az egyben gyűlt Rendeknek bejelentettem, 's magát a Sajtót az Ország Rendeinek ugyan azon czélra ajándékoztam, kikis az országos határozat mellett köszönettel el fogadták. Tudva van, hogy a' Diarium (Napló) mellynek hiteles szerkezése az ország Rendeit illeti — azoknak határozata következésében már az ország gyűlése kezdete óta minden ellenvetés 's akadály nyomtattatott, csak 3. Hónap mulva, 's éppen akkor, midőn néhány heti szünet mián az Ország Rendei szét oszolva voltak, tiltotta el Ferdinánd Fő Herczeg annak további nyomtatását. A' Törvényhatóságok ezen erőszak által az Ország Rendei jusát érzékenyül látták meg sértve lenni, 's a' szünet eltelésével a' Rendek elkeseredet érzéssel, 's kemény utasitásokkal tértek vissza. Lelkesedéssel követelték az elragadott tulajdon vissza adását. Erre halasztással 's üres mentségekkel feleltek. A' Rendek elhatározták, hogy a' minden felekezetek által elkerülhetetlennek elösmert Napló további nyomtatása minden törvényes úton eszközöltessék. És ezen határozatott telyesítettem én. Január 29 én volt, midőn a Napló első lythographiázott ívét a Rendek hangos helybe hagyásai közt azoknak benyujtottam. Ezután nem sokára parancsolt Fő Herczeg Ferdinánd a Köz Ügyek Igazgatójának, hogy engem ezen tettemért Pörbe idézzen : a Köz Ügyek Igazgatója ismételt Parancsolatra is kinyilatkoztatta, hogy ezen Tett Köz Kereset tárgya nem lehet, mivel törvény nem létez, melly sajtó szerzését, vagy használását tiltaná, 's azon felül 'a Rendek ezen Tettemet magokévá is tették. Ezen kinyilatkoztatás után a Köz Ügyek Igazgatója hivatalát elvesztette. A' derék, és érdemes Gál László helyett más tétetett, és ez Fő Herczeg Ferdinánd parancsolatjának engedelmeskedvén, engem Martius 4én a Lythographiaért Királyi Tábla elibe idézett Martius 18-án ott leendő személyes megjelenésre. Ezen lépés több tekintetből törvénytelen volt. Ugyan is

1°. Erdélyben törvényes gyakorlat szerint senki ellen sem rendeltethetik Köz Kereset a' nélkül, hogy az ellene feladott Vádak iránt előbb vizsgálat ne tétetnék, 's az végbe vitetvén véle neközöltetnék, azonban én ilyen nyomozás, 's a' tett vizsgálatnak vélem lett közlése nélkül vétettem közfenyítéket tárgyazó kereset alá.

2°. Személyes megjelenésre hívattam meg, holott az *Erdélyi* törvény, csak a' major potentia, erőszakos jószág foglalások, 's a' szántszándékos gyilkosság eseteiben engedi meg a' személyes megjelenésre intézett meghívást : amint ezt az Aprobata Constitutio IV ik Részének 1-ő Titulusának 15-ik Articulusa bizonyítja, mely ekép szóll : «A quinque casusokban, azokhoz számlált occupatiokban pedig, és deliberatum Homicidiumban personaliter compareáljanak, valamikor

afféle causák discutiáltatnak, és az inhibitió is nem különben hanem a fellyebb meg irtt mód szerint szolgáljon, excipiáltatván mind az által az olyan repentinus, és Decretalis casus, melly miatt semmi úton módon a' törvényre nem mehetne, mellyet a' Bírák felette szorgalmatosan meg visgálván, ha helyesnek itéltetik olyankor (omni tamen hac in parte fraude et dolo semotis) az Alperes per Procuratorem szólhasson.» A fellyebb említett eseteken kívül a személyes megjelenésre való meghívás titalmas az Aprob. Const. IV-ik Részének 1-ő Titulásának 16-ik art: szerint, mellynek szavai e' következők : «Ha kik pedig nem gondolván a' causának meritumát, personalis comparitióra evocálnának másokat oly casusban, mely personalis comparitiót nem kivánna, és az in causam attractus nem compareálna in prima instantia, 's ez okon per non venit sententia adattatnék ellene, az olyan causans ellen Prohibitióval, Inhibitióval, vagy novum Judiciummal, mely mellett annak utánna compareálván, és doceálván, hogy nem personalis comparitiót kivánna a' causanak merituma, in mortuo homagio convincáltassék az Actorea pars, annak okáért a' kik notán vagy quinque caususokon, vagy az articulusban iratott valamely specialis casusokon kívül personalis comparitiora evocálnának valakiket, azok is in mortuo homagio convincáltassanak.»

3°, Idézve voltam de bonis non personaliter, holott személyes megjelenésre személyesen kell a' meghívásnak is történni ; nekem pedig a' Citatio mai napig se exhibeáltatott.

4°, Személyes megjelenés kívántatott tőlem, holott az Aprob: Const. III-ik R. XIV-ik Art: 1-ő §sa még személyes megjelenést kívánó esetekről is azt mondja, hogy «aki az Országon kívül van personaliter idézve nem lévén, ha személyesen meg nem jelenik, elég néki ügyésze által jelenni meg, sőtt atyafiai is megjelenhetnek helyette, és védelmezhetik, és a' causa ne csak per non venientiam, hanem ugyan per meritalem allegationem ejusdemque comprobationem legitime dijudicáltassék». Minthogy tehát én az Országon kívül voltam, és pedig mint Magyar Országi Regalista, Magyar Ország gyűlésre akarván útazni, közben jött betegségem miatt Pesten mulattam, és így törvényesen voltam az Országon kívül ; minthogy továbbá, de bonis idéztettem, nekem is elég vala ezen említett törvény szerint Ügyészem által jelenni meg.

5°, Idéztettem egy quindenára, pedig nekem, mint az Országon kívül lévőnek egy quindena nem elég törvényes határ idő, annyival inkább, minthogy idéztetésem de bonis történt.

6°, De idézve is voltam már február 27-ikén a Magyar Országi Kir: Tábla előtt leendő személyes megjelenésre, mielőtt Erdélyben idéztetésem meg esett volna, melly Martius 4 én történt, és igy már Magyar Országra voltam lekötelezve. Sokkal szükségesebbé is tette

jelenlétemet s megjelenésemet Magyar Országi főbenjáró nota Pöröm, mint az Erdélyben ellenem indított simplex Fiscalis Kereset.

Bőven elég okok voltak ezek ara, hogy én személyesen meg ne jelenjek, de meg nem jelenésimnek közelebbi közvetlen szülő okai még sem ezek voltak, hanem a' merő lehetetlenség. Ugyan is az Erdélyi Diaeta eloszlása után Pozsonyba indulván utamban meg betegedtem, 's Pesten betegen feküdtem midőn idéztetésem Zsibon megtörtént; beteg voltam Martius 11-kén, midőn magános levelezőmtől először értettem, hogy idézve vagyok; betegen feküdtem a' megjelenés idejekor Terhes betegségemből fel lábbadva, de még betegen Pozsonyba szándékoztam 's mentem is későbbre a' Nota Pörömre nézve el kerülhetetlenül szükséges lépések' meg tételére. Ha volt is ekkor egésségem oly állapotban, hogy a' Pozsonyi rövid, és kényelmesb útat megtehessem, de a' Maros Vásárhelyi hosszú, és terhes utazást tennem Orvosom állítása szerént is lehetetlen volt; mit igazolt az is, hogy Pozsonyba érvén, harmad napra (tehát jóval előbb mint mikorra Maros Vásárhelyre érkeztem volna —) a' betegség újra lenyomott, 's több hetekig ágyban tartott.

A' betegségnek minden törvény szék előtt tekintetben álló okán kívűl még azon áthághatlan physicai akadály sem engedte megjelenésemet, hogy a' történt idéztetésről csak Martius 11-én délután vettem a tudósítást. Minden dolgaim úgy voltak rendelve, hogy Pozsonyba induljak, azért Erdélybe indulnom lehetetlen lett volna; az útak pedig akkor Pesten alól, 's főként Erdély felé a' sok havazás mián, oly rosszak valának, hogy 8 s 9 nap is kellett volna Maros Vásárhelyig vergődhetni, annyival inkább, hogy én csak nappal, és csendesen útazhattam volna, 's így lehetetlen volt hogy 12-től 17-ik estvéjeig Maros Vásárhelyre menyjek. Bizonyítja ezen lehetetlenséget az is, hogy egy orvosi bizonyítván, mellyet idéztetésem hírére mingyárt leküldöttem, Póstán se érkezhetett meg a' határ időre Vásárhelyre.

Megjelent helyettem a' határnapon mind Meghatalmazottam, mind Ügyvédem, de megjelenésök el nem fogadtatott. Ügyvédem leg előbb is a' Pör elővétele ellen adta elő azt, hogy a' Kir: Tábla gyakorlata, 's informatiója szerint a' Pör azon Terminuson, mellyre az idézés történtt — ha a' megjelenés napja a' terminus 3 első napján túl esik — elő nem vehető; a' jelen határnap pedig a' 11-ik napra esvén, félre kell a' Pörnek vettetni. Meg bizonyította még azt is Ügyvédem hiteles helyen költ tanubizonyságokkal, hogy én Pesten Martius elején betegen feküdtem. Azonban mind ezen okok figyelembe nem vétetvén, a' Kir: Tábla a' Pört elővette.

A' Fiscus idéző Leveliben semmi egyéb vádat nem említet, még is Pöröm felvételekor egyebekért is kívánt ellenem büntetést; ugymint: gyermek nemzésért, egy embernek 18. esztendő előtti meg veré-

séért, 's vagy kettőnek megtépéséért; a' katonafogásnak jószágaimban történt gátlásáért; mindezekért a' Fiscus büntetésül kívánta: *tösténti elfogatásomat, és példás testi büntetéseni marasztalásomat.* Ezen keresetét semmi törvényen nem alapithatván kereset Levelében semmi, a' jelenesetre alkalmazható törvényt nem is idézett; még is a' Kir: Tábla e' következő Itéletet hozta: *Itélet: A' személyes megjelenésre evocáltatott, de meg nem jelent Alperes, a' Felperes keresetén marasztaltatik.*

Ezen Itélet ellen Ügyvédem törvényes letiltó Parancsolattal kívánt élni (mandatum novi Inhibitionale) Ambár ily mandatum inhibitionalét minden Itélő Mesternek, 's Kormány széki Titoknokoknak adni kötelességök, még is az én Ügyvédem csak nagy bajjal tudott ilyet kapni 's az is ki ezt adta, Bertlef Titoknok, ezen kiadásért hivatalától felfüggesztetett. Ezen mandatum Inhibitionaléval Ugyvédem a' Kir: Táblát az Itélet kiadásától eltiltotta; de a Kir: Tábla ezen letiltás ellenére is kiadta az Itéletet, azt a' Fő Kormány székhez titkon, és politikai úton estafetaliter által küldötte. Nem jött tehát a' Pör a' Fő Kormányszékhez ugy, mint apellatorium Forumhoz, hanem a' Kir: Tábla hibás lépése által a' Fő Kormány szék még is a' dolgot Itélet alá vette.

Ügyvédem a Fő Kormányszéket is eltiltotta a' nála lévő mandatum Inhibitionaléval az Itélet előmozdításától. A' Fő Kormány szék erre nem hajtván, szintén sebes Pósta által Közép Szolnok Vrgyének az Itéletet által küldvén, elfogattatásomat, vagy ha nem találtatnék, személyes Leírásomnak beküldését parantsolta.

Közép Szolnok Vrmgye Magistratusa — mely részemről hasonlólag mandatum Inhibitionaléval el volt tiltva — vissza írt ezen parancsolat, telyesitése ellen; de azon parancsolatnak keményebb hangon lett meg újítására, az Al Ispány mind a' küldött Itéletet, mind az én személyes leírásomat a' Herczeghez maga bevitte. Erre a Fő Kormányszék megint a' Herczeg Elölülése alatt meg határozta, hogy az én személyes leírásom minden Törvényhatóságokhoz oly parancsolattal küldessék meg, hogy én akár ki által, akár hol, és akár hogy elfogattatván kemény őrizet alatt Maros Vásárhelyre vitessek. Ezen határozat hasonlólag sebes Postával széllyel is küldöztetett, s' a' Magyar Országi Helytartó Tanácsnak is által iratott.

Én újabban is kinyilatkoztattam készségemet hogy ámbár azzal nem tartoznék — még is az Erdélyi Kir: Tábla előtt meg kívánok jelenni, midőn egészségem, melly gyakori betegség által zavartatott 's Nota Pöröm, mellyért Május 5ikén a' Magyar Országi Kir: Tábla előtt személyesen kelle meg jelennem — meg engedi.

A' novum inhibitionale következésében Május 4-én kezdödő judicialis terminuson kelletet volna ezen Pörnek újból felvétetni; de — ámbár az iránt Ügyvédem május 4én, 7-én, és 12-én a' kir: Táblához folyamodott az eredeti Pör kiadatását, a' levata megtevése végett kérvén,

a kir: Tábla azt megtagadta, 's ezt válaszolta: «A' Prosecutoria sententia a' N. M. Fő Kormány székhez már felküldetvén a törvényes Kir: Tábla e' tárgyban többé bele nem ereszkedhetik 's ezen Pörre nézve bíróskodása meg szűnt.»

Én ezen egész Ugy folyamatjának leírását magában foglaló Recursust nyujtottam be a' Felséghez, melynek következésében Courir által ment le parancsolat a Fő Kormány székhez, hogy e' tárgyban minden további lépések fel függesztessenek, 's az eddigiek meg legyenek semmisítve további felsőbb határozatig, azonban az e' tárgyat illető Akták felküldessenek. Ezen parancsolat Erdélyben koránt sem azon sietséggel tellyesittetett mint az ellenem tett lépések, sőtt meg érkezése után csak 4 héttel, 's igen homályos kitételekben közöltetett a' törvényhatóságok Magistratusaival.

A' Cancellaria által kivánt Informatiokat Herczeg Ferdinand maga vitte fel Bécsbe, minek következésében az Erdélyi Cancellaria az ügyet Itélet alá vette, ámbár tagjai közül az Előlülővel együtt csak Négyen voltak jelen. Az Előadó véleménye 's két Tanácsos szavazata a' mellett volt, hogy a' Pör, 's annak eddigi folyamata, valamint az ellenem kibocsátott Parancsolatok is törvénytelenek 's helytelenek lévén, cassáltassanak; még is határozattá lön; hogy minden elő hozott ókok mellet is, az előbbi Itélet 's Parancsok meg maradása, 's végre hajtása szükséges. Ezzel a' dolog a' Kabinétbe ment, onnan rendelés küldetett a' Cancellariához, Julius közepén, mely által az Itélet helyben hagyatván, annak végre hajtása meg hagyatott. Erre currentáltatásom a' Fő Igazgató Tanács által újra parancsoltatott. Ezen parancsnak — mely akár hol, akár ki által, 's akár hogy leendő elfogattatásomat foglalta magában — némely helyeken történt kihirdetése következésében helyettem néhány személyek vétségből valóban el is fogattak.

Még Juliusban újra folyamodást adtam be kifejtvén, hogy ha már a' törvényel, 's igazsággal nem egyezőleg ellenem hozott prosecutoria sententia helyben hagyatott is, azon sententiának egyéb czélja, 's hatása nem lehet, mint engem ítélő szék elibe állítani; én pedig kész voltam, 's vagyok jó szántomból tenni ezt, azért megszűnvén ez által azon Itélet 's Parancsnak czélja, hatásuknak is meg kell szűnni; 's ezért salvus conductust kértem, hogy Erdélybe mehessek, magamat ott védhessem, s Pörömet folytathassam. Erre semmi felelet sem jövén: Augustus végével viszont hasonló értelmű Recursust adtam be. Erre sem adatván válasz; December 10-én nyujtottam be egy 3 ik Recursust; válasz erre sem jött. Az alatt a' Sz: Márton napi törvénykezések kezdetével az Erdélyi Kir· Táblánál az ellenem mondott Prosecutoria Sententia ujra kihirdettetett, a' mi ott ily tárgyban — melyet a Kir: Tábla Május 4-én hozott határozata szerint már bevégzetnek jelentett ki — egészen szokatlan lépés.

Azon közben az Erdélyben fekvő Jószágaimbeli közlakosok kérő levelet intéztek Ő Felségéhez, melyben azon ítélet 's Parancs alóli felszabadításomat kérték. A' Partiumban lévő Helységeim pedig kebelekből biztosokat küldöttek Bécsbe, kik Deczember végén személyesen nyujtottak be Cs: Kir: Fő Herczeg Lajosnak egy folyamodást, melyben az ellenem hozott Itélet 's Parancsolattoli felmentésemért, 's közikbe leendő mehetésemért esdeklettek. Mind ezek után 836 Martius végen azon válasz jött háromszor ismételt folyamodásaimra, hogy «azon kérésemnek, mi szerint Pöröm felvétessék 's én Erdélybe mehetvén magamat menthessem — hely nem adatik». És így száműzve vagyok Erdélyből; ki vagyok zárva, küszöbölve sajátomból — örökömből: — vagyonom pusztul, 's szorgalom, és iparral folytatott gazdaságom, kereskedésem — mellyek honfiaimat hasonló javítások utánozására buzdítva — virágzottak, enyésznek: és mind ezen üldözés, 's kemény büntetés a' nélkül méretett reám, hogy egy szóval is védelmezhettem volna magamat.

Kit alaptalan gyanusítással, vagy hamis váddal élete magán dolgaiban méltatlanul illetnek, az idők multával, sebek gyógyultával feledheti s talán meg is bocsáthatja a szenvedett sérelmeket; de kit, mint Wesselényit, a közdolgokban elfoglalt legtisztább szándokaiban, legnemesebb cselekedeteiben támadtak meg — és örök szégyenéül az igazságszolgáltatásnak — igazságtalanul ítéltek el, az kaphat bocsánatot, de feledni soha nem tud. Nem tud, mert benne nem a magánegyén lett üldözve és elítélve, hanem a polgár, ki élete feladatául éppen elnyomott embertársai sorsán való segítést tüzte. Az ő üldözése tehát az igazság, az emberiesség üldözését jelenti és ezért ilyen bántalmat sem feledni, sem megbocsátani nem lehet, de nem is szabad.

Wesselényi is ezt az elvet vallotta. Ez tünik ki legalább ama leveléből, melyet *Wagner* Józsefnek írt, ki öt arra kérte, engedné át arczképét az általa tervezett „Arczképcsarnok" részére. 1842 április 16.-áról van keltezve Wesselényinek *Wagnerhez* intézett levele, melyből idézem a következő sorokat:

«. . . . . . Ön képfűzérébe honunknak munkálva élő és élve munkáló azon fiait választotta, kik a polgári közélet pályáján a nemzet színe előtt s annak részvététől kísérve verejtékeznek s küzdenek . . . Én ezen férfiak közé már nem tartozom s közikbe nem illeném . . . Polgári pályáról nem lelépve, hanem abból kinyomva, kitaszítva, polgárilag már nem élek, mert nem mun-

kálok. Viszontagságok és üldözések következtében roskadt testem növényi tengő életre kárhoztat s lehetetlenné teszi, a mire különben is bajosan lennék képes, hogy 7 munkátlanul s tett nélkül elveszett évek múlva újra a folyvást küzdöttek s gyorsan pályázók sorai közé — őket, a messze haladottakat beérve — léphessek.

Gonoszság és erőszak elmetszették inaimat; élet és erő nélküli maradványa vagyok enmagamnak, már nem egyéb egy emléktöredéknél a nemzet haladásának útja mellett, melyet a gonoszság titkos folyama aláásott s az így megingatottat aztán az erőszak vihara ledöntött; s melyet utolsó díszétől is megfoszta a kegyelem napja, szénává perzselvén a nemzeti részvét és lelkesedés által arra hintett virágokat. Ezen emléktöredék a feledés buján növő lombjaitól már-már elfedve, a nemzet haladása útjának sem díszül, sem vezérpontul nem szolgál; legfelebb azon haszna lehetne, miszerint sorsa a haladás útján menőket arra tanítaná, hogy habár most felülről szépen fénylik is a nap, de a nemzet haladása útja körüli s azt sok helyt átmetsző azon mocsarak még most is léteznek, melyeknek a magasság melege s fénye által felszítt gőzei tornyosultak azon fellegekké, melyek ama aláásó folyamot és sujtó villámot szülték s hogy ezeknek méhéből új viharok s új áramok származhatnak.

Hadjuk az emléktöredéket, enyészete vagy újra felemelése sorsátbékén elvárni; lesz még talán idő, mely azt figyelmére fogja méltatni.»

Sokan vannak még ma is, kik sehogy sem birják megérteni, hogyan lehetett Wesselényit a szathmári közgyűlésen 1834 deczember 9.-én tartott beszéde miatt hütlenségi perbe fogni, hogyan lehetett ezen nota-per miatt az egész magyar közvéleményt öt éven át izgalomban tartani, az országgyűlések rendes működését Erdélyben és Magyarhonban évekre megakasztani? Erre a kérdésre a feleletet az a politika adja meg, mely akkor Bécsben a magyar ügyekkel szemben uralkodott, és melynek legfőbb jellemvonása a csökönyösség és rövidlátás volt. Erről a politikáról, mely Wesselényi és társai agyonüldöztetését tűzte ki czélul: *Deák* * így nyilatkozik:

«E notakereset alá vetés leve kezdete s gyászos előpostája azon fájdalmas csapásoknak, melyek már csaknem három év óta hazánkat — nyugalmát feldúlva — egymást követve s szakadatlan érték.» Ez az eset megrázkódtatta az országot, szokatlan élénkséget és ingerültséget szült. Ugyanakkor ugyane törvényczikk miatt Békésmegye

* Lásd dr. Ferenczy Zoltánnak «Deák élete» czímű 1904-ben megjelent három kötetes munkáját, illetve e munka I. kötetének 238, 239 és 240. lapjait.

ellen tett a kormány hasonló lépéseket s ez által úgy a személyes, mint törvényhatósági szabadságot végveszély fenyegette; még e miatti panaszukkal foglalkoztak a rendek, midőn szintén a szabadszólásért Balogh Jánost is notapörbe fogták.

Az országgyűlés végén azonban e két utóbbi per megszűntetése s a Wesselényiének halasztása már-már jobb reményt ébresztett, midőn az ifjak elfogatása ujra fölrázta az országot. Ezóta valóban zajos és elkeseredett közgyűlések voltak a megyékben; de alig volt még idejök felfogni e sérelmek tömérdekségét, midőn Kossuth Lajost is elfogták s ezt az eljárást az ő tettét helyeslő minden törvényhatóság ellen intézettnek kellett érezniök. «E keserű és sértő érzésnek égő kínjai még első elevenségökben marczangolák kebleinket, midőn hasonlólag törvényhatóságok ellen intézett, azoknak méltóságát meggyalázó, s jussaikat csorbító új eseteket kelle szemlélnünk abban, miszerint több megyék ellen királyi biztosi vizsgálat, határozataik megsemmisítése s törvény melletti felszólamlásuk kárhoztatása intéztetett. Törvényhatósági lételünket részint kisebbítő, részint fenyegető ezen történetekhez, azokat súlyosítva járula, ujra egyes hazafiaknak szólásbeli jussukkali élésök s határozattá vált beszédeikért s így az egésznek tettéért egyeseknek üldözésök s perbe vonattatásuk. Ez történt jelesen most közelebbről önnön keblünkből oly hazánkfiain, kik csak annak voltak tolmácsai, mi a nagy többségnek volt érzeménye s mit annak következésében, mint önnön nézetünket, határozatul ki is mondottunk.»

Ez szomorú képe a lefolyt három, vészterhes évnek. «Az Istennek szent színe előtt — ki a nemzetek és uralkodók nagy bírája — hivatkozunk az örök igazságra, annak elítéléséért, hogy ezen eseményekre nézve lehet-e e nemzetet valamiről alaposan vádolni? Követett-e el e nemzet egyéb bűnt, mint hogy a rajta ejtett sebek égő fájdalmában jajszavát hallatta? De ezen panaszát nem törvényes fejedelméhez intézte-e: s nem kérő szavakkal járult-e ahhoz, kinek sérelmeket orvosolni felséges jussa s szent kötelessége?»

A törvényhatóságokat éppen azért az ez években gyakorolt eljárásukért a törvénytelenség, rendbontás, féketlenség s törvénytelen ujítások vádja nem illeti. A nemzet 1827 óta az 1832/6.-i országgyűlés végéig egyebet, mint törvényes úton haladást létesítni nem akart. Azóta a sűrű csapások a megyéket haladásukban meggátolták; csupán ezer éves alkotmányunkat kívánták védeni; de ez minden, csak törvénytelenség s rendbontás nem. Éppen ily valótlan a törvénytelen újításokra törekvés vádja is; mert törvényes előkészülés nem nevezhető ilyennek. Kimondja, hogy ezekben az években a törvénynyel ellenkező újítások a kormánytól eredtek s a mi a megyékben történt, csak ezek visszahatása.

Nem kevésbbé alaptalan, mint a megyék ellen szórt vádak, az a nemzetünk egészére sujtott vád is, hogy hazánkban titkos társulatok működnek s ezek külföldi társulatokkal összeköttetésben állanak a királyi trón megdöntésére; csakhogy ez a vád még képtelenebb s eredményeiben veszélyesebb. Mert valóban e mindíg hű nemzetről ilyet állítni vétkes képtelenség; e nemzet forrón óhajtja a haladást, de csak uralkodóházával egyetértve. E hűségen kívül a nemzet öszszes belső viszonyai ellentmondanak ily gyanúnak; nincs itt a forrongásnak semmi igazi eleme, semmi igazi eszköze. S a mily képtelen e vád, következményeiben éppen oly veszedelmes; mert egy tévedésben élő kormánynál, éppen nagy hatalma miatt, több jajt semmi sem okozhat. Nálunk ez történt a lefolyt évek alatt. A nemzet minden törekvését a kormány balul magyarázta; «holott nincs e széles világon nemzet, mely a magyarnál készebb lenne köszönni ott, hol arra okot adnak s szívesség és kegyesség bármi kis jelére is az elragadtatásig hálára lelkesül.» E balértelem okozta e szükségtelen keménységet. A kormány erejét akarta megmutatni; de ez éppen gyöngeség jele.

Kérik tehát a rendek a királyt, hogy győződjék meg e gyanú alaptalanságáról s adja vissza a nemzetnek bizodalmát. Ők készek a multra fátyolt vetni s a történteket elfelejteni; de felejtse el a király is és a perbe idézetteket bocsássa szabadon. E kölcsönös bizalom új korszakot fog nyitni a nyugalomra és törvényes haladásra, a mi a közelebbi országgyűlés feladata leend.

«Bízunk a mindenható nagy Istenben, — szól a felirat befejezése — kinek kezei közt van a népek sorsa s a fejedelmek szíve, miszerint nem lesz sükeretlen ezen őszinte nyilatkozásunk s buzgó fohászunk. Ezen biztató sugár egy szebb jövendő reményét deríti keblünkben. Hogyha pedig még most sem hajolna kegyelemmel hozzánk Felségednek szíve, s ha jelen könyörgésünk czélt nem érve hangzanék el: ezen gyászos esetre ezennel mostanra s jövendőre, jelen s jövő kor előtt nemzeti törvényes jussaink hív érzetében ellene mondunk mindannak, mi akárhogy s akármikor törvényeink s jussaink ellen tétetnék; mindazokat erőnélkülieknek, nem kötelezőknek s erőszak szüleményének nyilatkoztatjuk. Egyszersmind azt is ünnepélyesen jelentjük ki, miszerint minden feliratainik hasztalanok maradván, sőt a reánk mért csapásokat még kettőztetvén; bármi történjék is, fentebbi ellenmondásunkra hivatkozva s elidegeníthetetlen jussaink, igazságunk s ártatlanságunk érzetébe burkolva, néma hallgatással fogjuk a jövendőt várni annak tudásában, hogy erőszak boldogságot felgázolhat ugyan, de just meg nem semmisíthet s azon meggyőződéssel, hogy bármi súly alatt is csak vállaink, de lelkeink soha is roskadni nem fognak.»

Debreczen sz. kir. város polgármesterének gyüjtése dr. Kardos Samunak báró Wesselényi Miklósról írt két kötetes munkájára.

Kovács József
polgármester

Domahidy Elemér
főispán

Vecsey Imre

[illegible]

Horváth István

Szendesi János

Dr. Varga [illegible]

Dr. Dóczy [illegible]

Komlóssy Lajos

[illegible]

[illegible]

Szüts Sámuel

Dr. [illegible] János

Böszler Károly

Dr. [illegible] Gusztáv

Debreczeni Jenő

Dr. Tóby [illegible]

Dr. [illegible] Kálmán

[illegible]

Boda [illegible]

[illegible] Elemér

Blézer Sándor

Török Gábor

Weiszer [illegible]

Körmendy [illegible]

Berger Mór

[illegible]

[illegible]
építész

Kardos László

Dr. Belkányi Miklós

[illegible]
városi főmérnök

AZ ELSŐ KÖTET KÉPEINEK ÉS MELLÉKLETEINEK JEGYZÉKE.

AZ ELSŐ KÖTET TARTALOMJEGYZÉKE.


UTL AT DOWNSVIEW
D RANGE BAY SHLF POS ITEM C
39 15 18 24 09 015 9